תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

ברכות א

דפים ב-טז

דרשו ד' ועוזו
העמוד היומי

מהדורה מיוחדת ללומדי 'העמוד היומי'

יו"ל ע"י 'דרשו ה' ועוזו'

קרן עולמית לחיזוק ועידוד לימוד התורה

תלמוד בבלי ופירוש 'שפה ברורה' בהוצאת 'עוז והדר'

הפצה בישראל:
'דרשו' 02-5609000
ת.ד. 39061 ירושלים

כתובת להערות:
לת"ד 39061 ירושלים
או לפקס 02-6540269

הפצה וכתובת להערות בחו"ל:
Dirshu – US Office
911 E. County Line Rd
Suite 205
Lakewood, New Jersey 08701
1-888-5DIRSHU
info@dirshunj.org

© כל הזכויות שמורות
תלמוד בבלי וביאור שפה ברורה - ל'עוז והדר'
ביאור 'עיון העמוד' - לארגון 'דרשו ה' ועוזו'
אין להעתיק או לצלם או לאכסן מידע זה בכל אמצעי ללא רשות מפורטת מבעלי הזכויות

עימוד עיון העמוד: גיוון 052-7682971
כריכה ושערים: סטודיו S מקובר 02-5710540

תוכן העניינים

הקדמה

לוח 'העמוד היומי' לשנת תשפ"ד

ברכות ב.-טז: עם 'עיון העמוד'

מילואים ל'עיון העמוד'

ביאור 'שפה ברורה'

פרטי תוכנית הלימוד 'העמוד היומי'

המבחן הראשון - כל הפרטים

והעיקר והתכלית
שיתרבה לימוד התורה!

אולם הכינוסים הגדול בעיר וינה שבאוסטריה אלול תרפ"ג... הס הושלך באולם הכנסייה הגדולה בוינה, עת נעמד הגאון האדיר רבי מאיר שפירא זצ"ל והכריז במעמד נורא הוד בראשות מאורי הדור ובראשם מרנן החפץ חיים, האמרי אמת, רבי חיים עוזר והאדמו"ר מטשורטקוב זיע"א, על תקנת הדף היומי בישראל. כמה שבועות לאחר מכן, בראש השנה תרפ"ד, החל הלימוד היומי של הש"ס ומני אז הפך לנחלת הכלל בכל מקום ומושב בני ישראל ברחבי תבל במאה השנים האחרונות!

תקנה קדושה זו השתרשה בכל רבדי הציבור, מתלמידי חכמים ויושבי אוהל עד בעלי בתים ויגיעי כפים, במקהלות רבבות עמך בית ישראל, ברבים וביחיד בחבורות ובחברותות, יחד שבטי ישראל. וביותר בעשורים האחרונים, בהם זוכה ארגון 'דרשו' העולמי להרבות, לעודד ולהעצים בקרב כלל ישראל את לימוד 'הדף היומי' בתכניות לימוד, חזרה ומבחנים, המחזקות ומחברות את הלומד ללימוד נשגב זה אשר נשאר קנוי בקנין נפשו לנצח, בהרגשת שמחה וסיפוק על שייכותו לשלהבת אש התורה הקדושה הבוערת ויוקדת בלבבות כמדורת אש המקיפה ומאחדת את העם היהודי בכל קצוי תבל.

בתקופה האחרונה הרחיב ארגון 'דרשו' את מעגל לומדי הש"ס בהוספת 'חבורת ש"ס בעיון' לאלו הרוצים לסיים את הש"ס כולו בלימוד עיוני של דף ליום ולזכות בכתרה של תורה לעומקה ולרוחבה, להיות יושבים ראשונה בממלכת התורה וממשיכים את מורשת הודה ותפארתה.

וכעת, מתוך מגמה להרבות עוד ועוד לומדים העמלים לדעת את הש"ס ולהעמיק בעיונו בלימוד יומי קבוע, וגם לרבות בעלי תלמוד ותיקים המבקשים להוסיף ולחזק את קנין הלימוד בנפשם בחזרות נוספות ובמבחנים, יזמה הנהלת דרשו תכנית נוספת להרבות לגיונות של לומדי הש"ס ויודעיו - **'העמוד היומי' בתלמוד בבלי**, אשר תעניק מסגרת של חזרה נוספת ללומדים את 'הדף היומי', כך שלצד כל דף הנלמד מדי יום, תהיה במקביל חזרה של עמוד ובכך יקל על הלומדים גם לעמול על לימוד 'הדף' וגם לחזור על החומר הנלמד בעבר; ולאלו החפצים לקבוע את סדר לימודם באופן יסודי ומתון יותר, הרי בודאי יקל עליהם לקבוע חוק לימודם בקביעות הנצרכת ללימוד זה, ובכך להוסיף מעגל לומדים גדול ונרחב לתקנה הקדושה של לימוד יומי של הש"ס בכל שדרות כלל ישראל.

רעיון זה זכה בעבר לעידודם של גדולי ישראל, וכפי שהעיד הגאון הגדול רבי **איתמר גרבוז** שליט"א ראש ישיבת אורחות תורה, אשר נקרא אל הקודש למרן **הגראי"ל שטיינמן** זצוק"ל שביקש ממנו כי במסגרת שיעורו ב'דף היומי' יעבור ללמוד במתכונת של עמוד ליום, הן כדי להרחיב את מעגל הלומדים, שכן לא לכל אחד מתאים הספק של דף ליום, והן כדי להוסיף ולו מעט הבנה ללימוד היומי הקבוע ובכך לרומם את הלימוד ואת הלומדים.

בביקור האחרון שזכתה הנהלת דרשו בראשות נשיא דרשו הרה"ג רבי **דוד הופשטטר** שליט"א לערוך במעונו של מרן ראש הישיבה **הגרי"ג אדלשטיין** זצוק"ל, הועלתה בפני מרן זצוק"ל השאלה אודות ייסוד תכניות לימודים קלות יותר עבור אלו שאינם עומדים במסלולי הלימוד הקיימים ב'דרשו' בשל סדריהם הקבועים בישיבות ובכוללים. מרן זצוק"ל השיב שיש לתת לכל אחד מישראל את האפשרות ללמוד לפי טבעו, ואדרבה, יש בכך תועלת גדולה ועצומה לריבוי התורה.

דברים דומים שמעו חברי הנהלת 'דרשו' גם ממרנן ורבנן גדולי ומאורי הדור שליט"א אשר עודדו והמריצו את פתיחתה של תכנית 'העמוד היומי' למען הרבות תורה בכלל ישראל. כך למשל בעת ביקורם בבית מרן ראש ישיבת פוניבז' הגאון רבי **ברוך דוב פוברסקי** שליט"א, התלהב ראש הישיבה מהרעיון לתת אפשרות ללומדים ללמוד ביתר הבנה ועומק לימוד יומי קבוע, והתבטא כי הדבר מצוין ולא סתם מצוין אלא "מויראדיג און גיוואלדיג".

בביקור אצל כ"ק מרן **האדמו"ר מצאנז** שליט"א התקבלה משלחת 'דרשו' בחום רב, וכאשר שמע האדמו"ר שליט"א על תכנית 'העמוד היומי', שיבח את הרעיון ואמר שלימוד יותר עיוני בהבנה מספקת הוא צורך גדול, והביא מדברי אביו כ"ק אדמו"ר מצאנז זצוק"ל שחיזק מאד ענין זה של לימוד בהבנה הנצרכת.

כך גם בביקור בבית מרן ראש ישיבת חברון הגאון רבי **דוד כהן** שליט"א שקבלם בחמימות רבה, שמעו חברי הנהלת 'דרשו' דברי חיזוק נלהבים אודות המעלה של תכנית 'העמוד היומי', אשר על ידה ילמדו הרבה יותר אנשים את הש"ס בהבנה הנדרשת, שהיא כמובן צורת הלימוד הראויה בלימוד הגמרא. בענין זה הזכיר את דבריו הידועים של מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל על חשיבות הלימוד בהבנה גם במסגרת של לימוד ב'הֶספק'.

בביקור אצל רבה של בני ברק הגאון הגדול רבי **מסעוד בן שמעון** שליט"א, אמר הגאון שליט"א כי כידוע מרן **הגרא"מ שך** זצוק"ל לא היה נלהב מלימוד של 'הֶספק' בלבד אשר לאחריו אין ביד

הלומד ידיעות של ממש, ולכן הרעיון לקבוע תכנית לימוד יומית שבה יוכלו להוסיף דעת והבנה בפשט ובסוגיות הגמרא, הרי זה דבר תועלתי וחשוב מאד.

בביקור מרומם בביתו של ראש ישיבת טלז בארה"ב הגאון הגדול רבי **יצחק סורוצקין** שליט"א, הביע הגאון שליט"א את שמחתו על הוספת עוד תכנית להרבות תורה בישראל, ובפרט על ידי ארגון 'דרשו' אשר אתמחי בריבוי התורה שנים רבות, והאציל מברכתו להצלחת התכנית להרבות תורה בישראל.

בביתו של הגאון הגדול רבי **שלמה פייבל שוסטל** שליט"א, ראש ישיבת תפארת ירחמיאל בלייקווד, התקבלה משלחת דרשו בחמימות רבה, ואחרי שומעו את הרעיון של התכנית החדשה, אמר מה שזכה לשמוע מהגאון הגדול רבי יוסף דוב סולוביצ'יק זצוק"ל (בן מרן הגרי"ז זצוק"ל) בשם סבו מרן הגאון רבי חיים מבריסק זצוק"ל, ש"התורה לא רוצה רק שילמדו אותה, היא רוצה שידעו אותה". והמשיך שהתורה בודאי תכיר טובה לאלו שמרבים את לימודה ואת ידיעתה בכלל ישראל, ותתקיים בהם הברכה "ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת".

במסגרת תכנית 'העמוד היומי', ייערך בעז"ה מידי חודש בחדשו ביאור מיוחד בשם **'עיון העמוד'**, המכיל את תמצית דברי הראשונים והאחרונים בעיון הפשט של דברי הגמרא ומהלך הסוגיא, כמו גם בגדרי הדינים ובטעמיהם. הביאור יופיע לצד עמוד הגמרא ובצמוד לציטוט קטע הגמרא עליו הוא נסוב, כדי להקל על הלומד ללמוד את הגמרא בצורה זורמת ורציפה עם ביאור 'עיון העמוד' המעניק הבנה מעט יותר מעמיקה בדברי הגמרא, לצד עיקרי המסקנות להלכה ולמעשה.

הביאור נכתב ונערך על ידי חבר תלמידי חכמים יודעי דעת ותבונה, והוא יודפס בחוברת מיוחדת אשר תופץ באורח קבע ללומדי 'העמוד היומי' ובה ייכלל גם ביאור הפשט 'שפה ברורה' בהוצאת 'עוז והדר', להשלמת בהירות ההבנה בלשון הגמרא.

אנו תקוה כי אכן תביא הבשורה הגדולה הזו לתנופה אדירה של התחדשות בלימוד הש"ס באיכות ובכמות, ובזאת נעשה תפילתנו תחנונים לפני נותן התורה: היה נא מצליח דרכנו אשר אנחנו הולכים, לקיים ולהעמיד את העיקר והתכלית של חיי אומתנו - שיתרבה לימוד התורה, בקביעות ובהתמדה דבר יום ביומו, ויתגדל כבוד שמך וכבוד תורתך על ידינו בכל העולם, אמן כן יהי רצון.

ואלו המעלות

שיתעלה בהם הלומד בקונטרס 'עיון העמוד'

קונטרס עיון העמוד - נותן ללומד את האפשרות ללמוד את המסכת ברובד נוסף של הבנה כאשר לצד עמוד הגמרא מופיע באור הפשט מתמצית דברי הראשונים והאחרונים המבארים את פשט דברי הגמרא.

קונטרס עיון העמוד - מביא ללומד את הבנת הפשט מדברי הראשונים והאחרונים, בלשון קולחת בהירה ומתומצתת, כאשר הבאור מתמקד בהבנת וביאור הפשט ללא תוספת קושיות או נידונים שלא שייכים לביאור הפשט עצמו.

קונטרס עיון העמוד - מוגש ללומד במקביל לעמוד הגמרא, וכהמשך לציטוט דברי הגמרא עליהם נסוב הביאור, למען ירוץ הלומד בלימוד הגמרא בשילוב הבנת הפשט.

קונטרס עיון העמוד - מביא בכל נדון בגמרא ובסוגיא שיש בו הכרעה להלכה, את פסיקת ההלכה כפי שנפסק בשו"ע ברמ"א ובמשנה ברורה, כדי לקרב את הלומד להבנת השמעתתא אליבא דהלכתא.

קונטרס עיון העמוד - מובא בסופו באור 'שפה ברורה' מבית 'עוז והדר', שהוא ביאור מילולי של כל דברי הגמרא, דבר דבור על אופנו בשפה ברורה ובהירה להקל לב הלומד.

קונטרס עיון העמוד - יוצא מדי חודש בחודשו על שלושים עמודי הגמרא הנלמדים כל חודש, בצורת חוברת בכריכה רכה הניתן ללימוד בשבתך בביתך ובלכתך בדרך.

לוח לימוד העמוד

ב	א	חשון	ברכות	ב	ע"א
ג	ב	חשון	ברכות	ב	ע"ב
ד	ג	חשון	ברכות	ג	ע"א
ה	ד	חשון	ברכות	ג	ע"ב
ו	ה	חשון	ברכות	ד	ע"א
ש	ו	חשון	ברכות	ד	ע"ב
א	ז	חשון	ברכות	ה	ע"א
ב	ח	חשון	ברכות	ה	ע"ב
ג	ט	חשון	ברכות	ו	ע"א
ד	י	חשון	ברכות	ו	ע"ב
ה	יא	חשון	ברכות	ז	ע"א
ו	יב	חשון	ברכות	ז	ע"ב
ש	יג	חשון	ברכות	ח	ע"א
א	יד	חשון	ברכות	ח	ע"ב
ב	טו	חשון	ברכות	ט	ע"א
ג	טז	חשון	ברכות	ט	ע"ב
ד	יז	חשון	ברכות	י	ע"א
ה	יח	חשון	ברכות	י	ע"ב
ו	יט	חשון	ברכות	יא	ע"א
ש	כ	חשון	ברכות	יא	ע"ב
א	כא	חשון	ברכות	יב	ע"א
ב	כב	חשון	ברכות	יב	ע"ב
ג	כג	חשון	ברכות	יג	ע"א
ד	כד	חשון	ברכות	יג	ע"ב
ה	כה	חשון	ברכות	יד	ע"א
ו	כו	חשון	ברכות	יד	ע"ב
ש	כז	חשון	ברכות	טו	ע"א
א	כח	חשון	ברכות	טו	ע"ב
ב	כט	חשון	ברכות	טז	ע"א
ג	א	כסלו	ברכות	טז	ע"ב
ד	ב	כסלו	ברכות	יז	ע"א
ה	ג	כסלו	ברכות	יז	ע"ב
ו	ד	כסלו	ברכות	יח	ע"א
ש	ה	כסלו	ברכות	יח	ע"ב
א	ו	כסלו	ברכות	יט	ע"א
ב	ז	כסלו	ברכות	יט	ע"ב
ג	ח	כסלו	ברכות	כ	ע"א
ד	ט	כסלו	ברכות	כ	ע"ב
ה	י	כסלו	ברכות	כא	ע"א
ו	יא	כסלו	ברכות	כא	ע"ב
ש	יב	כסלו	ברכות	כב	ע"א
א	יג	כסלו	ברכות	כב	ע"ב
ב	יד	כסלו	ברכות	כג	ע"א
ג	טו	כסלו	ברכות	כג	ע"ב
ד	טז	כסלו	ברכות	כד	ע"א
ה	יז	כסלו	ברכות	כד	ע"ב
ו	יח	כסלו	ברכות	כה	ע"א
ש	יט	כסלו	ברכות	כה	ע"ב
א	כ	כסלו	ברכות	כו	ע"א
ב	כא	כסלו	ברכות	כו	ע"ב
ג	כב	כסלו	ברכות	כז	ע"א
ד	כג	כסלו	ברכות	כז	ע"ב
ה	כד	כסלו	ברכות	כח	ע"א
ו	כה	כסלו	ברכות	כח	ע"ב
ש	כו	כסלו	ברכות	כט	ע"א
א	כז	כסלו	ברכות	כט	ע"ב
ב	כח	כסלו	ברכות	ל	ע"א
ג	כט	כסלו	ברכות	ל	ע"ב
ד	א	טבת	ברכות	לא	ע"א
ה	ב	טבת	ברכות	לא	ע"ב
ו	ג	טבת	ברכות	לב	ע"א
ש	ד	טבת	ברכות	לב	ע"ב

א	ה	טבת	ברכות	לג	ע"א
ב	ו	טבת	ברכות	לג	ע"ב
ג	ז	טבת	ברכות	לד	ע"א
ד	ח	טבת	ברכות	לד	ע"ב
ה	ט	טבת	ברכות	לה	ע"א
ו	י	טבת	ברכות	לה	ע"ב
ש	יא	טבת	ברכות	לו	ע"א
א	יב	טבת	ברכות	לו	ע"ב
ב	יג	טבת	ברכות	לז	ע"א
ג	יד	טבת	ברכות	לז	ע"ב
ד	טו	טבת	ברכות	לח	ע"א
ה	טז	טבת	ברכות	לח	ע"ב
ו	יז	טבת	ברכות	לט	ע"א
ש	יח	טבת	ברכות	לט	ע"ב
א	יט	טבת	ברכות	מ	ע"א
ב	כ	טבת	ברכות	מ	ע"ב
ג	כא	טבת	ברכות	מא	ע"א
ד	כב	טבת	ברכות	מא	ע"ב
ה	כג	טבת	ברכות	מב	ע"א
ו	כד	טבת	ברכות	מב	ע"ב
ש	כה	טבת	ברכות	מג	ע"א
א	כו	טבת	ברכות	מג	ע"ב
ב	כז	טבת	ברכות	מד	ע"א
ג	כח	טבת	ברכות	מד	ע"ב
ד	כט	טבת	ברכות	מה	ע"א
ה	א	שבט	ברכות	מה	ע"ב
ו	ב	שבט	ברכות	מו	ע"א
ש	ג	שבט	ברכות	מו	ע"ב
א	ד	שבט	ברכות	מז	ע"א
ב	ה	שבט	ברכות	מז	ע"ב
ג	ו	שבט	ברכות	מח	ע"א
ד	ז	שבט	ברכות	מח	ע"ב
ה	ח	שבט	ברכות	מט	ע"א
ו	ט	שבט	ברכות	מט	ע"ב
ש	י	שבט	ברכות	נ	ע"א
א	יא	שבט	ברכות	נ	ע"ב
ב	יב	שבט	ברכות	נא	ע"א
ג	יג	שבט	ברכות	נא	ע"ב
ד	יד	שבט	ברכות	נב	ע"א
ה	טו	שבט	ברכות	נב	ע"ב
ו	טז	שבט	ברכות	נג	ע"א
ש	יז	שבט	ברכות	נג	ע"ב
א	יח	שבט	ברכות	נד	ע"א
ב	יט	שבט	ברכות	נד	ע"ב
ג	כ	שבט	ברכות	נה	ע"א
ד	כא	שבט	ברכות	נה	ע"ב
ה	כב	שבט	ברכות	נו	ע"א
ו	כג	שבט	ברכות	נו	ע"ב
ש	כד	שבט	ברכות	נז	ע"א
א	כה	שבט	ברכות	נז	ע"ב
ב	כו	שבט	ברכות	נח	ע"א
ג	כז	שבט	ברכות	נח	ע"ב
ד	כח	שבט	ברכות	נט	ע"א
ה	כט	שבט	ברכות	נט	ע"ב
ו	ל	שבט	ברכות	ס	ע"א
ש	א	אדר א	ברכות	ס	ע"ב
א	ב	אדר א	ברכות	סא	ע"א
ב	ג	אדר א	ברכות	סא	ע"ב
ג	ד	אדר א	ברכות	סב	ע"א
ד	ה	אדר א	ברכות	סב	ע"ב
ה	ו	אדר א	ברכות	סג	ע"א
ו	ז	אדר א	ברכות	סג	ע"ב

ש	ח	אדר א	ברכות	סד	ע"א
א	ט	אדר א	שבת	ב	ע"א
ב	י	אדר א	שבת	ב	ע"ב
ג	יא	אדר א	שבת	ג	ע"א
ד	יב	אדר א	שבת	ג	ע"ב
ה	יג	אדר א	שבת	ד	ע"א
ו	יד	אדר א	שבת	ד	ע"ב
ש	טו	אדר א	שבת	ה	ע"א
א	טז	אדר א	שבת	ה	ע"ב
ב	יז	אדר א	שבת	ו	ע"א
ג	יח	אדר א	שבת	ו	ע"ב
ד	יט	אדר א	שבת	ז	ע"א
ה	כ	אדר א	שבת	ז	ע"ב
ו	כא	אדר א	שבת	ח	ע"א
ש	כב	אדר א	שבת	ח	ע"ב
א	כג	אדר א	שבת	ט	ע"א
ב	כד	אדר א	שבת	ט	ע"ב
ג	כה	אדר א	שבת	י	ע"א
ד	כו	אדר א	שבת	י	ע"ב
ה	כז	אדר א	שבת	יא	ע"א
ו	כח	אדר א	שבת	יא	ע"ב
ש	כט	אדר א	שבת	יב	ע"א
א	ל	אדר א	שבת	יב	ע"ב
ב	א	אדר ב	שבת	יג	ע"א
ג	ב	אדר ב	שבת	יג	ע"ב
ד	ג	אדר ב	שבת	יד	ע"א
ה	ד	אדר ב	שבת	יד	ע"ב
ו	ה	אדר ב	שבת	טו	ע"א
ש	ו	אדר ב	שבת	טו	ע"ב
א	ז	אדר ב	שבת	טז	ע"א
ב	ח	אדר ב	שבת	טז	ע"ב
ג	ט	אדר ב	שבת	יז	ע"א
ד	י	אדר ב	שבת	יז	ע"ב
ה	יא	אדר ב	שבת	יח	ע"א
ו	יב	אדר ב	שבת	יח	ע"ב
ש	יג	אדר ב	שבת	יט	ע"א
א	יד	אדר ב	שבת	יט	ע"ב
ב	טו	אדר ב	שבת	כ	ע"א
ג	טז	אדר ב	שבת	כ	ע"ב
ד	יז	אדר ב	שבת	כא	ע"א
ה	יח	אדר ב	שבת	כא	ע"ב
ו	יט	אדר ב	שבת	כב	ע"א
ש	כ	אדר ב	שבת	כב	ע"ב
א	כא	אדר ב	שבת	כג	ע"א
ב	כב	אדר ב	שבת	כג	ע"ב
ג	כג	אדר ב	שבת	כד	ע"א
ד	כד	אדר ב	שבת	כד	ע"ב
ה	כה	אדר ב	שבת	כה	ע"א
ו	כו	אדר ב	שבת	כה	ע"ב
ש	כז	אדר ב	שבת	כו	ע"א
א	כח	אדר ב	שבת	כו	ע"ב
ב	כט	אדר ב	שבת	כז	ע"א
ג	א	ניסן	שבת	כז	ע"ב

י היומי תשפ"ד

ד	ב	ניסן	שבת	כח	ע"א
ה	ג	ניסן	שבת	כח	ע"ב
ו	ד	ניסן	שבת	כט	ע"א
ש	ה	ניסן	שבת	כט	ע"ב
א	ו	ניסן	שבת	ל	ע"א
ב	ז	ניסן	שבת	ל	ע"ב
ג	ח	ניסן	שבת	לא	ע"א
ד	ט	ניסן	שבת	לא	ע"ב
ה	י	ניסן	שבת	לב	ע"א
ו	יא	ניסן	שבת	לב	ע"ב
ש	יב	ניסן	שבת	לג	ע"א
א	יג	ניסן	שבת	לג	ע"ב
ב	יד	ניסן	שבת	לד	ע"א
ג	טו	ניסן	שבת	לד	ע"ב
ד	טז	ניסן	שבת	לה	ע"א
ה	יז	ניסן	שבת	לה	ע"ב
ו	יח	ניסן	שבת	לו	ע"א
ש	יט	ניסן	שבת	לו	ע"ב
א	כ	ניסן	שבת	לז	ע"א
ב	כא	ניסן	שבת	לז	ע"ב
ג	כב	ניסן	שבת	לח	ע"א
ד	כג	ניסן	שבת	לח	ע"ב
ה	כד	ניסן	שבת	לט	ע"א
ו	כה	ניסן	שבת	לט	ע"ב
ש	כו	ניסן	שבת	מ	ע"א
א	כז	ניסן	שבת	מ	ע"ב
ב	כח	ניסן	שבת	מא	ע"א
ג	כט	ניסן	שבת	מא	ע"ב
ד	ל	ניסן	שבת	מב	ע"א
ה	א	אייר	שבת	מב	ע"ב
ו	ב	אייר	שבת	מג	ע"א
ש	ג	אייר	שבת	מג	ע"ב
א	ד	אייר	שבת	מד	ע"א
ב	ה	אייר	שבת	מד	ע"ב
ג	ו	אייר	שבת	מה	ע"א
ד	ז	אייר	שבת	מה	ע"ב
ה	ח	אייר	שבת	מו	ע"א
ו	ט	אייר	שבת	מו	ע"ב
ש	י	אייר	שבת	מז	ע"א
א	יא	אייר	שבת	מז	ע"ב
ב	יב	אייר	שבת	מח	ע"א
ג	יג	אייר	שבת	מח	ע"ב
ד	יד	אייר	שבת	מט	ע"א
ה	טו	אייר	שבת	מט	ע"ב
ו	טז	אייר	שבת	נ	ע"א
ש	יז	אייר	שבת	נ	ע"ב
א	יח	אייר	שבת	נא	ע"א
ב	יט	אייר	שבת	נא	ע"ב
ג	כ	אייר	שבת	נב	ע"א
ד	כא	אייר	שבת	נב	ע"ב
ה	כב	אייר	שבת	נג	ע"א
ו	כג	אייר	שבת	נג	ע"ב
ש	כד	אייר	שבת	נד	ע"א
א	כה	אייר	שבת	נד	ע"ב
ב	כו	אייר	שבת	נה	ע"א
ג	כז	אייר	שבת	נה	ע"ב
ד	כח	אייר	שבת	נו	ע"א
ה	כט	אייר	שבת	נו	ע"ב
ו	א	סיון	שבת	נז	ע"א
ש	ב	סיון	שבת	נז	ע"ב
א	ג	סיון	שבת	נח	ע"א
ב	ד	סיון	שבת	נח	ע"ב
ג	ה	סיון	שבת	נט	ע"א
ד	ו	סיון	שבת	נט	ע"ב
ה	ז	סיון	שבת	ס	ע"א
ו	ח	סיון	שבת	ס	ע"ב
ש	ט	סיון	שבת	סא	ע"א
א	י	סיון	שבת	סא	ע"ב
ב	יא	סיון	שבת	סב	ע"א
ג	יב	סיון	שבת	סב	ע"ב
ד	יג	סיון	שבת	סג	ע"א
ה	יד	סיון	שבת	סג	ע"ב
ו	טו	סיון	שבת	סד	ע"א
ש	טז	סיון	שבת	סד	ע"ב
א	יז	סיון	שבת	סה	ע"א
ב	יח	סיון	שבת	סה	ע"ב
ג	יט	סיון	שבת	סו	ע"א
ד	כ	סיון	שבת	סו	ע"ב
ה	כא	סיון	שבת	סז	ע"א
ו	כב	סיון	שבת	סז	ע"ב
ש	כג	סיון	שבת	סח	ע"א
א	כד	סיון	שבת	סח	ע"ב
ב	כה	סיון	שבת	סט	ע"א
ג	כו	סיון	שבת	סט	ע"ב
ד	כז	סיון	שבת	ע	ע"א
ה	כח	סיון	שבת	ע	ע"ב
ו	כט	סיון	שבת	עא	ע"א
ש	ל	סיון	שבת	עא	ע"ב
א	א	תמוז	שבת	עב	ע"א
ב	ב	תמוז	שבת	עב	ע"ב
ג	ג	תמוז	שבת	עג	ע"א
ד	ד	תמוז	שבת	עג	ע"ב
ה	ה	תמוז	שבת	עד	ע"א
ו	ו	תמוז	שבת	עד	ע"ב
ש	ז	תמוז	שבת	עה	ע"א
א	ח	תמוז	שבת	עה	ע"ב
ב	ט	תמוז	שבת	עו	ע"א
ג	י	תמוז	שבת	עו	ע"ב
ד	יא	תמוז	שבת	עז	ע"א
ה	יב	תמוז	שבת	עז	ע"ב
ו	יג	תמוז	שבת	עח	ע"א
ש	יד	תמוז	שבת	עח	ע"ב
א	טו	תמוז	שבת	עט	ע"א
ב	טז	תמוז	שבת	עט	ע"ב
ג	יז	תמוז	שבת	פ	ע"א
ד	יח	תמוז	שבת	פ	ע"ב
ה	יט	תמוז	שבת	פא	ע"א
ו	כ	תמוז	שבת	פא	ע"ב
ש	כא	תמוז	שבת	פב	ע"א
א	כב	תמוז	שבת	פב	ע"ב
ב	כג	תמוז	שבת	פג	ע"א
ג	כד	תמוז	שבת	פג	ע"ב
ד	כה	תמוז	שבת	פד	ע"א
ה	כו	תמוז	שבת	פד	ע"ב
ו	כז	תמוז	שבת	פה	ע"א
ש	כח	תמוז	שבת	פה	ע"ב
א	כט	תמוז	שבת	פו	ע"א
ב	א	אב	שבת	פו	ע"ב
ג	ב	אב	שבת	פז	ע"א
ד	ג	אב	שבת	פז	ע"ב
ה	ד	אב	שבת	פח	ע"א
ו	ה	אב	שבת	פח	ע"ב
ש	ו	אב	שבת	פט	ע"א
א	ז	אב	שבת	פט	ע"ב
ב	ח	אב	שבת	צ	ע"א
ג	ט	אב	שבת	צ	ע"ב
ד	י	אב	שבת	צא	ע"א
ה	יא	אב	שבת	צא	ע"ב
ו	יב	אב	שבת	צב	ע"א
ש	יג	אב	שבת	צב	ע"ב
א	יד	אב	שבת	צג	ע"א
ב	טו	אב	שבת	צג	ע"ב
ג	טז	אב	שבת	צד	ע"א
ד	יז	אב	שבת	צד	ע"ב
ה	יח	אב	שבת	צה	ע"א
ו	יט	אב	שבת	צה	ע"ב
ש	כ	אב	שבת	צו	ע"א
א	כא	אב	שבת	צו	ע"ב
ב	כב	אב	שבת	צז	ע"א
ג	כג	אב	שבת	צז	ע"ב
ד	כד	אב	שבת	צח	ע"א
ה	כה	אב	שבת	צח	ע"ב
ו	כו	אב	שבת	צט	ע"א
ש	כז	אב	שבת	צט	ע"ב
א	כח	אב	שבת	ק	ע"א
ב	כט	אב	שבת	ק	ע"ב
ג	ל	אב	שבת	קא	ע"א
ד	א	אלול	שבת	קא	ע"ב
ה	ב	אלול	שבת	קב	ע"א
ו	ג	אלול	שבת	קב	ע"ב
ש	ד	אלול	שבת	קג	ע"א
א	ה	אלול	שבת	קג	ע"ב
ב	ו	אלול	שבת	קד	ע"א
ג	ז	אלול	שבת	קד	ע"ב
ד	ח	אלול	שבת	קה	ע"א
ה	ט	אלול	שבת	קה	ע"ב
ו	י	אלול	שבת	קו	ע"א
ש	יא	אלול	שבת	קו	ע"ב
א	יב	אלול	שבת	קז	ע"א
ב	יג	אלול	שבת	קז	ע"ב
ג	יד	אלול	שבת	קח	ע"א
ד	טו	אלול	שבת	קח	ע"ב
ה	טז	אלול	שבת	קט	ע"א
ו	יז	אלול	שבת	קט	ע"ב
ש	יח	אלול	שבת	קי	ע"א
א	יט	אלול	שבת	קי	ע"ב
ב	כ	אלול	שבת	קיא	ע"א
ג	כא	אלול	שבת	קיא	ע"ב
ד	כב	אלול	שבת	קיב	ע"א
ה	כג	אלול	שבת	קיב	ע"ב
ו	כד	אלול	שבת	קיג	ע"א
ש	כה	אלול	שבת	קיג	ע"ב
א	כו	אלול	שבת	קיד	ע"א
ב	כז	אלול	שבת	קיד	ע"ב
ג	כח	אלול	שבת	קטו	ע"א
ד	כט	אלול	שבת	קטו	ע"ב
ה	א תשרי תשפ"ה		שבת	קטז	ע"א

שו"ע או"ח סי' קי ס"ח: הנכנס לבית המדרש יתפלל

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁלֹּא יֶאֱרַע דְּבַר תַּקָּלָה עַל יָדִי וְלֹא אֶכָּשֵׁל בִּדְבַר הֲלָכָה וְיִשְׂמְחוּ בִּי חֲבֵרַי וְלֹא אוֹמַר עַל טָמֵא טָהוֹר וְלֹא עַל טָהוֹר טָמֵא וְלֹא עַל מֻתָּר אָסוּר וְלֹא עַל אָסוּר מֻתָּר וְלֹא יִכָּשְׁלוּ חֲבֵרַי בִּדְבַר הֲלָכָה וְאֶשְׂמַח בָּהֶם: גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ:

וכתב הט"ז (שם ס"ק ח): נ"ל דהוא הדין במי שיושב ללמוד אפילו ביחידות,
ונ"ל נוסחא אחרת קצרה כוללת הרבה וזו היא:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתָּאִיר עֵינַי בִּמְאוֹר תּוֹרָתֶךָ וְתַצִּילֵנִי מִכָּל מִכְשׁוֹל וְטָעוּת הֵן בְּדִינֵי אִסּוּר וְהֶתֵּר הֵן בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת הֵן בְּהוֹרָאָה הֵן בְּלִמּוּד: גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ: וּמַה שֶּׁשָּׁגִיתִי כְּבָר הַעֲמִידֵנִי עַל הָאֱמֶת וְאַל תַּצֵּל מִפִּי דְּבַר אֱמֶת עַד מְאֹד: כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה:

וביציאתו יאמר:

מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁשַּׂמְתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְלֹא שַׂמְתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי קְרָנוֹת. שֶׁאֲנִי מַשְׁכִּים וְהֵם מַשְׁכִּימִים, אֲנִי מַשְׁכִּים לְדִבְרֵי תוֹרָה וְהֵם מַשְׁכִּימִים לִדְבָרִים בְּטֵלִים. אֲנִי עָמֵל וְהֵם עֲמֵלִים, אֲנִי עָמֵל וּמְקַבֵּל שָׂכָר וְהֵם עֲמֵלִים וְאֵינָם מְקַבְּלִים שָׂכָר. אֲנִי רָץ וְהֵם רָצִים, אֲנִי רָץ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא וְהֵם רָצִים לִבְאֵר שַׁחַת, שֶׁנֶּאֱמַר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ:

תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

ברכות א

דפים ב-טז

דרשו ד' ועוזו
העמוד היומי

מהדורה מיוחדת ללומדי 'העמוד היומי'

מִשְׁנָה. הקדמה. המשנה הראשונה דנה בבירור זמן קריאת שמע של ערבית - תחילתו וסופו. מהכתוב בתורה (דברים ו, ז) "וּבְשָׁכְבְּךָ", אנו למֵדים שזמן הקריאה הוא בזמן השכיבה בלילה. תחילת זמן זה, הוא משעה שבני אדם מסיימים את עבודת יומם ומתכוננים לשנת הלילה באכילה ובדברים נוספים, וכפי שתרגם יונתן בן עוזיאל (שם) את הכתוב "וּבְשָׁכְבְּךָ" - "וּבְפַנְיָא סְמִיךְ לְמִשְׁכָּבֵיכוֹן", כלומר, פרק הזמן הסמוך לשכיבה (דרש דוד כת"י עפ"י אבן האזל ק"ש א, א). ונחלקו בגמרא, אם זמן הקריאה הוא רק בזמן ההכנה לשנת הלילה, או גם בזמן השכיבה עצמה.

מֵאֵימָתַי קוֹרִין אֶת שְׁמַע - 'קוֹרִין', לשון רבים, משום שאין אדם מוציא את חבירו ידי חובתו בקריאת שמע, אלא הרבים קוראים, כל אחד בעצמו. ולעומת זאת, בברכות קריאת שמע אדם מוציא את חבירו, ולכן לענין ברכות קריאת שמע נקטה המשנה (להלן יא, א) 'מברך', לשון יחיד (ריטב"א מגילה ב, א, ואמרי נועם להגר"א. אולם ראה משנ"ב סא, מ, שלדעת רוב האחרונים אף בק"ש מוציא אדם את חבירו).

בָּעֲרָבִין - לשון רבים, כלומר, לאחר הערב השני, שהוא צאת הכוכבים, שמאז אפשר לקרוא קריאת שמע, והערב הראשון, הוא הנקרא בלשוננו 'שקיעה' (ע"פ אמרי נועם להגר"א).

מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִים לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן, ולא נקט התנא לשון "אוכלים בתרומתן", משום שבזמנם היתה המקוה מחוץ לעיר, והכהנים הטמאים טבלו בסוף היום, ועד שנכנסו לעיר לאכול תרומה, כבר הגיע זמן צאת הכוכבים (תפארת ישראל). ויש מפרשים, שבצאת הכוכבים הכהנים רק 'נכנסים' להיתר אכילת תרומה, אך עדיין אסורים לאכול בפועל, מחמת איסור האכילה לפני קריאת שמע ותפילת ערבית (שפת אמת).

עַד סוֹף הָאַשְׁמוּרָה הָרִאשׁוֹנָה, שבזמן זה גם המאחרים לעלות על יצועם כבר שוכבים לישון, ולדעת רבי אליעזר, 'וּבְשָׁכְבְּךָ' האמור בתורה לענין קריאת שמע, הוא עד לסוף הזמן שבו בני אדם נשכבים לשנת הלילה (רש"י כאן ולהלן ג, א, ד"ה לאו).

וַחֲכָמִים אוֹמְרִים עַד חֲצוֹת - לדעת חכמים, 'וּבְשָׁכְבְּךָ' האמור בתורה לענין קריאת שמע, הוא במשך כל הזמן שבני אדם שוכבים וישנים על מיטתם (רש"י כאן ולהלן ג, א, ד"ה לאו), כלומר, עד עלות השחר. אולם, חכמים הקדימו את הזמן לחצות, וכמבואר בהמשך המשנה.

בדיעבד, אם לא קרא עד חצות, יקרא עד עלות השחר (רשב"א; רמב"ם ק"ש א, ט, וב"י רלה, ב-ג בדעתו, וראה להלן בנוגע לזמן עלות השחר). ויש אומרים, שלכתחילה יש לקרוא מיד עם תחילת הלילה, ובדיעבד עד חצות, ולאחר מכן לא יקרא; ואף שמן התורה לא עבר זמנה, יש כח ביד חכמים לפוטרו לגמרי ממצות קריאת שמע (תלמידי רבנו יונה). ■ הלכה כדברי חכמים, שזמן קריאת שמע של ערבית הוא עד חצות. ואם לא קרא עד חצות, עבר על איסור דרבנן, אך יקרא לפני עלות השחר כדי לצאת ידי חובה מן התורה; ומשום 'זריזים מקדימין למצוות', יש לקרוא מיד בצאת הכוכבים (ב"י ושו"ע שם, ג, ומשנ"ב שם, כו-כח).

רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר, ולדעתו, ניתן לכתחילה לקרוא עד עלות השחר (רשב"א). ויש מפרשים, שאף לדעתו, לכתחילה יש לקרוא מיד בתחילת הלילה, ורק בדיעבד ניתן לקרוא עד עלות השחר (תלמידי רבנו יונה).

זמן עלות השחר הוא כשאור היום מתחיל להתנוצץ בקצה המזרח (רמב"ם בפיה"מ, וזמנו נע בין 72 ל-96 דקות לפני הנץ החמה, ראה ביאורים ומוספים למשנ"ב מהדו' דרשו פט, 4). ויש אומרים, שזמנו מאוחר יותר - משיאירו פני המזרח (ביה"ל שם, א, ד"ה ואם, בשם כמה פוסקים; וכתב, שלכתחילה יש לחוש לדבריהם).

מַעֲשֶׂה וּבָאוּ בָנָיו מִבֵּית הַמִּשְׁתֶּה, אָמְרוּ לוֹ לֹא קָרִינוּ אֶת שְׁמַע, משום שהתחילו את הסעודה בבית המשתה לפני תחילת זמן קריאת שמע, ולכן לא התחייבו להפסיק את הסעודה לצורך קריאת שמע (ט"ז רלה, ג).

אָמַר לָהֶם, אִם לֹא עָלָה עַמּוּד הַשַּׁחַר חַיָּבִין אַתֶּם לִקְרוֹת, מפני שאף לדעת חכמים, אם לא קרא עד חצות, חייב לקרוא עד עלות השחר (רשב"א, ע"פ גמ' להלן ט, א, וראה לעיל ד"ה וחכמים). ויש מפרשים, שרבן גמליאל הורה להם לפי דעתו, אך לדעת תנא קמא, חכמים סוברים שאף בדיעבד אין לקרוא לאחר חצות (ראה רשב"א בשם הירושלמי, מאירי, וביאור הגר"א רלה, יג; וראה לעיל ד"ה וחכמים, בשם רבנו יונה).

אִם כֵּן לָמָּה אָמְרוּ חֲכָמִים עַד חֲצוֹת, בקריאת שמע ובאכילת קדשים. אבל בהקטר חלבים ואברים לא אמרו חכמים עד חצות, משום שהכהנים זריזים הם ולא גזרו עליהם (רש"י, מאירי). ויש אומרים, שאף בהקטרה אמרו חכמים עד חצות (רמב"ם מעה"ק ד, ב).

כְּדֵי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵרָה, ואם לא אכל את בשר הקרבן לפני חצות, אסור לאוכלו לאחר חצות (רש"י, ושאג"א סי' ד בדעתו). ויש אומרים, שבדיעבד מותר לאוכלו לאחר חצות, משום שלא העמידו חכמים את דבריהם להביא קדשים לבית הפסול קודם זמנם (תוס' פסחים קכ, ב, ד"ה אמר רבא, ושאג"א שם בדעתו).

גְּמָרָא. וְתוּ מַאי שְׁנָא דְּתָנֵי בְּעַרְבִית בְּרֵישָׁא, לִתְנִי דְּשַׁחֲרִית בְּרֵישָׁא, שמן הראוי להקדים את מצוות היום למצוות הלילה, מפני שהמצוות נוהגות בעיקר ביום (תוס' הרא"ש), וכן מצינו בתורה (במדבר כח, ד) שהקדימה את תמיד של שחר לתמיד של בין הערבים (תוד"ה ליתני).

אִי הָכִי סֵיפָא דְּקָתָנֵי בַּשַּׁחַר מְבָרֵךְ וְכוּ', לִתְנִי דְּעַרְבִית בְּרֵישָׁא - לפי התירוץ השני, שהתנא למד מבריאת העולם, קשה מדוע לא הקדים גם את ברכות קריאת שמע של ערבית; אבל לפי התירוץ הראשון, שהתנא למד מהסדר שבתורה - "וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ", אין להקשות כן, משום שסדר זה אמור בתורה על קריאת שמע, ולא על ברכותיה (תוד"ה אי הכי, ומהרש"א).

תַּנָּא פָּתַח בְּעַרְבִית וַהֲדַר תָּנֵי בְּשַׁחֲרִית, עַד דְּקָאֵי בְּשַׁחֲרִית פָּרֵישׁ מִלֵּי דְּשַׁחֲרִית, וְהָדַר פָּרֵישׁ מִילֵּי דְּעַרְבִית, ולא סידר את דיני קריאת שמע של ערבית יחד עם דיני ברכותיה, ולאחר מכן את דיני קריאת שמע של שחרית וברכותיה, כדי שלא לערב את דיני קריאת שמע שחיובה מן התורה עם דיני הברכות שחיובן מדרבנן (תוס' רבינו פרץ).

כֹּהֲנִים אֵימַת קָא אָכְלֵי בִּתְרוּמָה, מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים, שהרי נאמר באכילת תרומה "וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהֵר וְאַחַר יֹאכַל מִן הַקֳּדָשִׁים", וגמר ביאת השמש הוא צאת הכוכבים (ע"פ רש"י ומאירי).

מאימתי

קורין את שמע בערבין [א]משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים [ב]עד חצות רבן גמליאל אומר [ג]עד שיעלה עמוד השחר מעשה ובאו בניו מבית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות ולא זו בלבד אמרו אלא [ל] כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר [ד] הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר [ה] וכל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר א"כ למה אמרו חכמים עד חצות [ו] כדי להרחיק אדם מן העבירה: **גמ'** [נ] תנא היכא קאי דקתני מאימתי ותו מאי שנא דתני (א) בערבית ברישא לתני דשחרית ברישא תנא אקרא קאי [ס] דכתיב [א] בשכבך ובקומך והכי קתני זמן קריאת שמע דשכיבה אימת משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ואי בעית אימא יליף מברייתו של עולם דכתיב [ב] ויהי ערב ויהי בקר יום אחד אי הכי סיפא דקתני [ע] [ג] בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה לתני דערבית ברישא תנא פתח בערבית והדר תני בשחרית עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית והדר פריש מילי דערבית: אמר מר משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה משעת צאת הכוכבים לתני משעת צאת הכוכבים מלתא אגב אורחיה קמשמע לן כהנים אימת קא אכלי בתרומה משעת צאת הכוכבים והא קמשמע לן [פ] דכפרה לא מעכבא כדתניא [צ] [ג] ובא השמש וטהר [א] [ק] ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש והאי וטהר טהר יומא דילמא

מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן והגיע עתם לאכול בתרומה: **עד סוף האשמורה הראשונה.** שליש הלילה כדמפרש בגמ' (דף ג.), ומשם ואילך עבר זמן, דלא מקרי תו זמן שכיבה ולא קרינן ביה בשכבך [ט], ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה, לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו, אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, והכי תניא בברייי' בברכות ירושלמי [י], ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך, ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו יצא: **עד שיעלה עמוד השחר.** שכל הלילה קרוי זמן שכיבה: **הקטר חלבים ואברים.** של קרבנות שנזרק דמן ביום: **מצותן.** להעלות כל הלילה, ואינן נפסלים בלינה עד שיעלה עמוד השחר והן למטה מן המזבח [כ] דכתיב [ד]לא ילין לבקר: **חלבים.** של כל קרבנות: **אברים.** של עולה: **וכל הנאכלים ליום אחד.** כגון חטאת ואשם וכבשי עצרת ומנחות ותודה: **מצותן.** זמן אכילתן: **עד שיעלה עמוד השחר.** והוא מביאן להיות נותר, דכתיב בתודה [ה]לא יניח ממנו עד בקר וכולם מתודה ילמדו [ל]: **אם כן למה אמרו חכמים עד חצות.** בקריאת שמע ובאכילת קדשי' [מ]: **כדי להרחיק אדם מן העבירה.** ואסרום באכילה קודם זמנן כדי שלא יבא לאכלן לאחר עמוד השחר ויתחייב כרת, וכן בקריאת שמע לזרז את האדם שלא יאמר יש לי עוד שהות ובתוך כך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן. והקטר חלבים [ב] דקתני הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה והכי נמי תנן בפרק שני דמגילה (דף כ:) כל הלילה כשר לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואברים: **גמ' היכא קאי.** מהיכא קא סליק דתנא ביה חובת קריאת שמע שהתחיל לשאול כאן זמן הקריאה: **אקרא קאי.** ושם למד חובת הקריאה: **ואיבע"א.** הא דתנא ערבין ברישא יליף מברייתו של עולם: **והדר תנא בשחרית.** מאימתי קורין את שמע בשחרית [נ]: **משעת צאת הכוכבים.** שהוא גמר ביאת השמש כדיליף לקמן (עמוד ב): [ג]

מאימתי קורין וכו'. **פי' רש"י** ואנן היכי קרינן מבעוד יום ואין אנו ממתינין לצאת הכוכבים כדמפרש בגמ' על כן פירש רש"י שקריאת שמע שעל המטה עיקר והוא לאחר צאת הכוכבים והכי איתא בירושלמי [י] אם קרא קודם לכן לא יצא ואם כן למה אנו מתפללין קריאת שמע בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. תימה לפירושו והלא אין העולם רגילין לקרות סמוך לשכיבה אלא פרשה ראשונה (לקמן דף ס:) ואם כן שלש פרשיות היה לו לקרות. ועוד קשה דצריך לברך בקריאת שמע שתים לפניה ושתים לאחריה בערבית [ס]. ועוד דאותה קריאת שמע סמוך למטה אינה אלא בשביל המזיקין כדאמר בסמוך (דף ה.) ואם תלמיד חכם הוא אינו צריך. ועוד קשה דא"כ פסקינן כרבי יהושע בן לוי דאמר תפלות באמצע תקנום פי' באמצע בין שני קריאת שמע בין קריאת שמע של שחרית ובין ק"ש של ערבית ואנן קיי"ל כר' יוחנן דאמר לקמן (דף ד:) איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה. **לכן פי' ר"ת** דאדרבה קריאת שמע של בית הכנסת עיקר ואם תאמר היאך אנו קורין כל כך מבעוד יום ויש לומר [ע] דקיימא לן כרבי יהודה דאמר בפרק תפלת השחר (דף כו.) דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה דהיינו אחד עשר שעות פחות רביע ומיד כשיכלה זמן המנחה מתחיל זמן ערבית ואם תאמר היאך אנו מתפללין תפלת מנחה סמוך לחשכה ואפילו לאחר פלג המנחה יש לומר דקיימא לן כרבנן דאמרי זמן תפלת המנחה עד הערב ואמרינן לקמן (דף כז.) השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד. מכל מקום קשיא דהוי כתרי קולי דסתרן אהדדי שהרי מאיזה טעם אנו מתפללין ערבית מיד לאחר פלג המנחה משום דקיימא לן דשעת המנחה כלה כדברי רבי יהודה ומיד הוי זמן ערבית ובזמן התפלה עצמה לא קיימא לן כרבי יהודה אלא כרבנן **על כן אומר ר"י** דודאי קריאת שמע של בית הכנסת עיקר ואנו שמתפללין ערבית מבעוד יום סבירא לן כהני תנאי דגמרא [פ] דאמרי משעה שקדש היום וגם משעה שבני אדם נכנסים להסב דהיינו סעודת ע"ש והיא היתה מבעוד יום ומאותה שעה הוי זמן תפלה [ד] וגם ראיה (לקמן כז.) דרב הוי מצלי של שבת בערב שבת ומסתמא גם היה קורא קריאת שמע. מכל אותן הראיות משמע דקריאת שמע של בית הכנסת היא עיקר והא דקאמר בירושלמי [י] למה היו קורין בבהכ"נ וכו' אומר ר"ת שהיו רגילין לקרות ק"ש קודם תפלתם כמו שאנו רגילין לומר אשרי תחלה ואותה ק"ש אינה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. ומכאן נראה מי שקורא ק"ש על מטתו שאין לברך וגם אינו צריך לקרות אלא פרשה ראשונה: **ליתני דשחרית ברישא.** כדאשכחן בתמיד דכתיב [ו] של בקר תחלה: **אי הכי סיפא דקתני שחרית ברישא.** אי אמרת בשלמא דסמיך אקרא דבשכבך א"כ אינו מקפיד קרא אלא אק"ש אלא א"א דסמיך אקרא דברייתו של עולם א"כ קפיד אכל מילי א"כ סיפא דקתני וכו': **מברך שתים לפניה וכו'.** (ירושלמי [ל]) ושבע ברכות הוי כנגד [ז] שבע ביום הללתיך (תהלים קיט) **ולא** קא חשיב יראו עינינו דההיא ברכה תקנו רבנן [ס] כדי להמתין לחבריהם בבית הכנסת. ודוקא בבית הכנסת שלהם שהיו עומדים בשדה והם מסוכנים מן המזיקים אבל בבתי כנסיות שלנו אין צריכין להמתין לחבריהם אלא בלילה [ה] [ק]: **והא** קמ"ל דכפרה לא מעכבא. וא"ת הא תנינא חדא זימנא במס' נגעים (פי"ד) ומייתי לה בהערל (דף עד:) העריב שמשו אוכל בתרומה. וי"ל דרגילות של משניות לאשמועינן בקוצר אף למה שמפורש כבר [ר]: דילמא

מסורת הש"ס עם הוספות

א) מגילה פרק ב דף כ:, **ב)** מכילתא דר"י פ' בא פסחים סח: מגילה כ:, **ג)** [עי' תוס' זבחים נז: ד"ה להרחיק], **ד)** [תענית ב.], **ה)** [עי' תוס' לקמן כא. ד"ה ההוא ותו' סוטה לב: ד"ה ורבי], **ו)** לקמן יא., **ז)** כלים פ"א מ"ה נגעים פרק י"ד מ"ג, **ח)** ת"כ פ' אמור פרק ד ה"ח יבמות עד:, **ט)** מתני' לקמן י:, **י)** בריש פרקין, **כ)** עיין זבחים פז., **ל)** עיין זבחים לו. וברש"י שם סג. ד"ה ליום, **מ)** אכילת קדשים מפורש בזבחים פ"ה מ"ה - ו, **נ)** לקמן ט:, **ס)** לקמן יא., **ע)** לקמן כו: תוס' ד"ה יעקב ובגמ' דף כז. וברש"י שם ד"ה שמע מינה ובתוס' שם ד"ה תא שמע, **פ)** עמוד ב, **צ)** בפרקין ריש ה"ה, **ק)** וע"ע תוס' לקמן ו. ד"ה המתפלל, **ר)** [ועי' תוס' זבחי' כח. ד"ה אמר ותוס' מנחות לג. ד"ה הכל] ועיין תוס' שבת צט. ד"ה מסייע יבמות ג. ד"ה אבל.

הגהות הב"ח

(א) גמ' לתני דערבית ברישא:

גליון הש"ס

במתני' כדי להרחיק. עי' תוס' פסחים ק"כ ע"ב ד"ה אמר רבא: **בתוס' מברך כו' כדי להמתין לחבריהם כו'.** עי' תוס' לקמן ד' ע"ב ד"ה דאר"י. ובתוס' כ"ז ע"ב ד"ה והלכתא ובמגילה כ"ג ע"א תוס' ד"ה כיון: מסורת הש"ס (אות ס) אחר מלת הכל. וע"ע גיטין ל"ד ע"ב תוס' ד"ה אלמנה:

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף **ואחר יאכל מן הקדשים** וכ"ה בדפוס ראשון ברש"י (ראה להלן אות ג): **ב]** יש שהגיהו והקטר חלבים **ואברים** (וכ"ה בשאג"א סי' ד כשמביא דברי רש"י וכ"ה ברע"ב ועיין במלאכת שלמה, אולם הבית הלוי ח"א סי' לד כתב שבדוקא נקט רש"י רק "הקטר חלבים", ולא "אברים" עיי"ש): **ג]** בכת"י ובדפו"ר (שונצינו שנת רמד) יש כאן עוד ארבעה דבורים ברש"י והושמטו בטעות בדפוסים, **דכפרה לא מעכבא. טומאה שטהרתה תלויה בקרבן כגון זב וזבה ויולדת ומצורע** (כריתות ח ע"ב) **אין כפרתן מעכבתן אלא משבא השמש לליל שיביא קרבנו למחרת מיד מותר לאכול תרומה: ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים.** מוקמינן להאי קרא באכילת תרומה במס' יבמות בפר' הערל (עד ע"ב) **דאמרינן התם טבל ועלה אוכל במעשר העריב שמשו אוכל בתרומה הביא כפרתו וכו': ביאת שמשו. שקיעת החמה: ומאי וטהר טהר יומא. והכי קאמר קרא לכשתשקע החמה ויפנה היום וטהר מן תוך חללו של עולם ששקעה לגמרי דהיינו צאת הכוכבים לפי שזמן שקיעת אורה מהלך ה' מילין כדאמרינן בפסחים** (צג ע"ב) **ואחר יאכל מן הקדשים: ד]** בתוס' ר"פ הוי זמן **שכיבה: ה]** תיבות "אלא בלילה" דחוק עיין צדקת הצדיק לר' צדוק הכהן אות ל"ו ושפת אמת, ועי"ע תוס' לקמן ו ע"א ד"ה המתפלל:

עין משפט נר מצוה

א א מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה ט סמ"ג עשין יח טור וש"ע או"ח סימן רלה סעיף א:
ב ב ג מיי' וסמ"ג שם טוש"ע שם סעיף ג:
ג ד מיי' פ"ד מהל' מעשה קרבנות הלכה ב סמ"ג עשין (קכג) [קפג]:
ד ה מיי' פ"י שם הלכה א [סמ"ג שם]:
ה ו מיי' פ"א מהל' ק"ש הלכה ה סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סי' נח נט ובסי' רלו סעיף א:
ו ז מיי' פ"ז מהל' תרומות ה"ב [סמ"ג לאוין רנז]:

רב נסים גאון

[נדפס בדף שלפני הגמ']

תורה אור השלם

א) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז]

ב) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד: [בראשית א, ה]

ג) וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהֵר וְאַחַר יֹאכַל מִן הַקֳּדָשִׁים כִּי לַחְמוֹ הוּא: [ויקרא כב, ז]

ד) לֹא תִשְׁחַט עַל חָמֵץ דַּם זִבְחִי וְלֹא יָלִין לַבֹּקֶר זֶבַח חַג הַפָּסַח: [שמות לד, כה]

ה) וּבְשַׂר זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמָיו בְּיוֹם קָרְבָּנוֹ יֵאָכֵל לֹא יַנִּיחַ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר: [ויקרא ז, טו]

ו) אֶת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין הָעַרְבָּיִם: [שמות כט, לט]
אֶת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין הָעַרְבָּיִם: [במדבר כח, ד]

ז) שֶׁבַע בַּיּוֹם הִלַּלְתִּיךָ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ: [תהלים קיט, קסד]

משנת ראשונים

מאימתי קורין את שמע בערבין. הא דקתני לישנא דמגילה נקראת ולא קתני לישנא דקורין את המגילה כדקתני התם (ברכות ב.) קורין את שמע, משום דהכא קריאה אחת שאחד קורא וכולם בשמיעה, משא"כ בק"ש שכל אחד מהם חייב לקרוא ולשנן בפיו ואין אחד מהם מוציאם ואפילו בצבור וכדאיתא בירושלמי (ברכות פ"ג ה"ג). **[הריטב"א]**

וכל הנאכלים ליום אחד. כגון חטאות ואשמות ודומיהם עיקר מצותן עד שיעלה עמוד השחר, ואע"פ שנתפרש להם במשנת איזהו מקומן שיעור חצות. **[מאירי]** **תנא היכא קאי דקתני מאימתי.** כל כי האי גוונא שאין חיובו מפורש בכתוב, מעיקרא אית ליה לתנא למיתני חיובא והדר תני זמנא דחיובא, והיינו דבעינן בברכות (ב.) תנא היכא קאי דקתני מאימתי, דמעיקרא הוה ליה לפרושי חיוב ק"ש, דאע"ג דכתיב בשכבך ובקומך ההוא בדברי תורה הוא דמשמע שישנן תמיד. **[הריטב"א, תענית ב.]** **לתני דשחרית ברישא.** דשפיר הוה לאתחולי בריש מסכתא במילי דשחרית, משום פתח דבריך יאיר. **[הריטב"א]** שעיקר המצות נוהגות ביום הילכך מצוה דיום חביבא ליה לאקדומה, ובקרא נמי הקדים תמיד של שחר לתמיד של בין הערבים. **[תוספות הרא"ש]** **תנא אקרא קאי.** שזה מקובל היה וידוע ביניהם, דכי כתיב בשכבך ובקומך על חיוב ק"ש. **[הריטב"א, תענית ב.]** **והא קמשמע לן דכפרה לא מעכבא.** דהא אמרינן דלערב אחר הערב שמש הוא זמן אכילתן ואי אפשר להביא קרבן אחר הערב שמש שאין קרבן אלא ביום כדכתיב ביום צוותו וגו'. וקודם הערב שמש אכתי גברא לא חזי. אבל לא אשמעינן במתניתין זמן דכהני אימת אכלי אלא בברייתא. **[הריטב"א]**

גמרא

דילמא ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר גברא אמר רבה בר רב שילא א"כ לימא קרא ויטהר מאי וטהר ° טהר יומא כדאמרי אינשי איערב שמשא ואדכי יומא במערבא הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו ובעו לה מיבעיא האי ובא השמש ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר יומא או דילמא ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר גברא והדר (א) פשטו לה מברייתא מדקתני בברייתא[א] סימן לדבר צאת הכוכבים שמע מינה ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר יומא: אמר מר משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ורמינהו מאימתי קורין את שמע בערבין משהעני נכנס לאכול פתו במלח עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו סיפא ודאי פליגא אמתניתין רישא מי לימא פליגא אמתני' לא עני וכהן חד שיעורא הוא.[א] ורמינהו [ב]מאימתי מתחילין לקרות ק"ש בערבית משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות דברי ר"מ וחכמים אומרים משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן סימן לדבר צאת הכוכבים ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר א) ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואומר ב) והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה [ג] מאי ואומר וכי תימא מכי ערבא[ב] שמשא ליליא הוא ואינהו דמחשכי ומקדמי ת"ש והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה קא סלקא דעתך דעני ובני אדם חד שעורא הוא ואי אמרת עני וכהן חד שעורא הוא חכמים היינו רבי מאיר אלא שמע מינה עני שעורא לחוד וכהן שעורא לחוד לא עני וכהן חד שעורא הוא ועני ובני אדם לאו חד שעורא הוא. ועני וכהן חד שעורא הוא ורמינהו מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין משעה שקדש היום בערבי שבתות דברי ר' אליעזר רבי יהושע אומר משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן רבי מאיר אומר משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן אמר לו ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים ר' חנינא אומר משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח ר' אחאי ואמרי לה ר' אחא אומר משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב ואי אמרת עני וכהן חד שעורא הוא ר' חנינא היינו ר' יהושע אלא לאו שמע מינה שעורא דעני לחוד ושעורא דכהן לחוד שמע מינה. הי מינייהו מאוחר מסתברא דעני מאוחר דאי אמרת דעני מוקדם ר' חנינא היינו ר' אליעזר אלא לאו שמע מינה דעני מאוחר שמע מינה: אמר מר אמר לו רבי יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים שפיר קאמר ליה רבי יהודה לרבי מאיר ורבי מאיר הכי קאמר ליה מי סברת דאנא אבין השמשות דידך קא אמינא אנא אבין השמשות דרבי יוסי קא אמינא דאמר ז) רבי יוסי בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו. קשיא

רש"י

דילמא ביאת אורו. שיאור השמש ביום השמיני, ויטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו, ואחר יאכל: אם כן. דהאי קרא וטהר לשון לווי הוא נימא קרא ויטהר, מאי וטהר: אדכי. לשון עבר, נתפנה מן העולם השמש: מברייתא. דקתני לקמן בשמעתין משעה שהכהנים (ב) נכנסין לאכול בתרומתן וראיה לדבר צאת הכוכבים ש"מ אין כפרתן מעכבתן: משהעני. שאין לו נר להדליק בסעודתו[ה]: סיפא ודאי פליגא אמתני'. דקתני הכא עד שעה שעומד ליפטר מתוך הסעודה והיינו לא כר' אליעזר ולא כרבנן ולא כרבן גמליאל, דדריש ובשכבך תחלת זמן שכיבה ובמתני' תנן עד סוף האשמורה הראשונה: עני וכהן. עני כל לילותיו, וכהן טמא לאכול בתרומה: חד שעורא הוא. צאת הכוכבים: בערבי שבתות. ממהרין לסעודה שהכל מוכן: שאין ראיה לדבר. שהיום כלה בצאת הכוכבים, זכר לדבר איכא: דמחשבי. ועושין מלאכה בלילה משקיעת החמה עד צאת הכוכבים: ומקדמי. ומשכימין קודם היום, דאימא יום לא הוי עד הנץ החמה והם מקדימין מעלות השחר דהוי כמו מהלך ה' מילין (פסחים דף צג:): ת"ש והיה לנו הלילה משמר. מדקאמר והיום מלאכה אלמא האי דעבד[ג] מעלות השחר עד צאת הכוכבים יממא הוא וזכר לדבר איכא דכל עת מלאכה קורא הכתוב יום: קס"ד. רוב בני אדם [א] היינו עניים[ד], כלומר בני אדם בערבי שבתות ועניים בימות החול חד שעורא הוא: משעה שקדש היום בערבי שבתות. היינו בין השמשות ספק יום ספק לילה, וכיון דספק הוא קדש היום מספק: משעה שהכהנים טובלים. היינו קודם בין השמשות, כדי שיהא להם קודם בין השמשות הערב שמש, והכי אמרינן בבמה מדליקין (דף לה.) דזמן הטבילה קודם בין השמשות מעט: והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים. רבי יהודה לטעמיה דאמר בבמה מדליקין[ו] בין השמשות כדי מהלך[ה] חצי מיל קודם צאת הכוכבים קרוי בין השמשות והוי ספק, הלכך טבילה דמקמי הכי מבעוד יום הוא ולאו זמן שכיבה הוא. ולקמן מפרש מאי אהדר ליה רבי מאיר: נכנסין להסב. אית דאמרי בימות החול, ואית דאמרי בשבתות, מכל מקום מאוחר הוא (לכולם[ו]): והי מינייהו מאוחר. (לכולם[ז]) דעני או דכהן: ה"ג אי ס"ד דעני קודם ר' חנינא היינו ר' אליעזר: בין השמשות דר' יהודה [ב] מהלך חצי מיל לפני צאת הכוכבים, ודרבי יוסי כהרף עין לפני צאת הכוכבים, ורבי מאיר כרבי יוסי ס"ל, וכי טביל מקמי הכי סמוך לחשכה הוא וזמן שכיבה קרינן ביה: קשיא

תוספות

דילמא ביאת אורו הוא. פי' רש"י עד שיזרח אורו של יום השמיני ומאי וטהר טהר גברא שיטהר האיש בהבאת קרבנותיו. ותימה לפירושו לפרוך מההיא דהערל (דף עד:) דהעריב שמשו אוכל בתרומה וכו' מנלן דביאת שמשו הוא. ועוד היכי מצי למימר דמיירי בזריחה הוא הוה מצי למכתב בקרא וזרח השמש וטהר כמו [ג] ממזרח השמש (במדבר כא) או לשון יציאה כמו [ד] השמש יצא על הארץ (בראשית יט) (ג) ונקט בקרא ובא השמש אלמא דהיינו שקיעת החמה. ועוד דבסמוך קא מבעיא ליה האי ובא השמש אי ביאת אורו הוא ופשיט מברייתא זכר לדבר וכו' תפשוט ממתניתין[ח] (דנגעים פי"ד) העריב שמשו אוכל בתרומה אלמא דהיינו ביאת שמש. וי"ל דה"פ ממאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת שמש הוא ממש ומאי וטהר טהר יומא דהיינו צאת הכוכבים דילמא ביאת אורו הוא דהיינו תחלתה של שקיעת החמה והוא תחלת הכנסתה ברקיע ועדיין יש שהות ביום[י] חמש מילין עד צאת הכוכבים ומאי וטהר טהר גברא[כ] והשתא למתניתין דהערל לא קשה מידי דמצי למימר העריב שמשו דהתם (ד) היינו ביאת אורו ואף מהתם לא תפשוט דהיינו צאת הכוכבים משום הכי איצטריך לאתויי הכא הברייתא דצאת הכוכבים: אם כן לימא קרא ויטהר. אף על גב דבכמה מקומות[ט] כתיב וטהר התם ליכא למיטעי אבל הכא דאיכא למיטעי הוה ליה למכתב ויטהר: משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח. תימה עני גופיה ° מתי יתפלל דהא אמרת זמן אכילתו היינו זמן ק"ש וכיון שבא זמן ק"ש אסור להתחיל בסעודה עד שיתפלל ברישא כדתניא לקמן (דף ד:) וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו ומברך וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ויש לומר דזמן תפלה הוי קודם לזמן סעודה דלאו דוקא משעני נכנס לאכול אלא פורתא מעיקרא קאמר שעד שיכינו לו סעודתו יקרא ויתפלל: אע"פ שאין ראיה לדבר. ראיה גמורה אינה דהא לא מיירי התם לענין ק"ש[י]: ואי ס"ד דעני קדים רבי חנינא היינו ר' אליעזר. ולא מצי למימר דעני קדים לקדוש היום או קדוש היום קדים לשעורא דעני דלא מסתברא לחלק כל כך בשעורי זמן שכיבה דכל זמנים הללו אית ביה: אמר ליה ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים. תימה תיקשי ליה לנפשיה שהרי פלג המנחה מבעוד יום היא והוא אומר (לקמן דף כו.[כ]) מיד כשיעבור פלג המנחה הוי זמן תפלת ערבית. ויש לומר דלדידיה לא קשיא דלא דריש בשכבך ובקומך[ל] אבל לרבנן דדרשי קשיא דלאו זמן שכיבה: קשיא

משנת ראשונים

סימן לדבר צאת הכוכבים שמע מינה. הא דאמרי' דמצאת הכוכבים ואילך הוא לילה דוקא ג' כוכבים בינונים אבל פחות לא הוי לילה דהכי אמרי' במס' שבת (ד' לה:) כוכב א' יום ב' בין השמשות ג' לילה, ואמרינן עלה לא כוכבים גדולים הנראים ביום ולא כוכבים קטנים הנראים בלילה אלא בינונים, וכיון שכן ואין הכל בקיאין בין (בינונים לקטנים) צריך ליזהר עד שיראו הקטנים. **[רבינו יונה דף א: מדה"ר]**

ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר. וא"ת ואמאי אמרינן שאין ראיה לדבר, דהא ראיה גמורה היא דלילה הוא משעת צאת הכוכבים. יש לומר דמשו"ה לא חשבינן לה ראיה גמורה, משום דבק"ש אינה תלויה בלילה אלא בזמן שכיבה. והכי קאמר אע"פ שאין ראיה לדבר, דצאת הכוכבים הוי זמן ק"ש (ו)אפילו הכי זכר איכא, דכיון שיציאת הכוכבים הוא לילה מסתמא זמן שכיבה הוא. **[הריטב"א]**

רבי חנינא אומר משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. וא"ת ועני זה מתי יקרא את שמע וכי בעניים כותים יהיב שיעורא למילתיה, ור"ח גורס עד שעה שעומד לישן, משמע לגירסתו שיתפלל ויקרא ק"ש אחר אכילתו קודם שילך לישן. **[תוספות הרא"ש]**

משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב. פרש"י ז"ל אית דאמרי בחול ואית דאמרי בשבת, ובודאי משמע כפירוש הראשון, דהא כיון דאסיקנא הכא דשיעורא דעני לחוד ודכהן לחוד, מסתמא נראה דהדרינן למאי דסבירא לן מעיקרא דעני ובני אדם בערבי שבתות חד שיעורא אית להו, וכיון שכן רבי אחאי היינו ר' חנינא, אלא דמשעה שבני אדם נכנסין להסב בימות החול קאמר והן מתאחרים יותר. **[הרשב"א]**

בין השמשות כהרף עין. פירש רשב"א דאין להסתפק בו אלא כשהוא כהרף עין ולא בזמן גדול כמו שמסתפק בו תנא קמא, אבל אין לפרש רבי יוסי אין מסתפק בבין השמשות כלל, והכי קאמר כהרף עין אני מכיר ובקי בו מתי זה נכנס וזה יוצא ויודע אני מתי הוא יום מתי הוא לילה. **[תוספות, שבת לד:]**

תורה אור השלם

א) וַאֲנַחְנוּ עֹשִׂים בַּמְּלָאכָה וְחֶצְיָם מַחֲזִיקִים בָּרְמָחִים מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים: [נחמיה ד, טו]
ב) גַּם בָּעֵת הַהִיא אָמַרְתִּי לָעָם אִישׁ וְנַעֲרוֹ יָלִינוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלָיִם וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה: [נחמיה ד, טז]
ג) וַיִּסְעוּ מֵאֹבֹת וַיַּחֲנוּ בְּעִיֵּי הָעֲבָרִים בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מוֹאָב מִמִּזְרַח הַשָּׁמֶשׁ: [במדבר כא, יא]
ד) הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעֲרָה: [בראשית יט, כג]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) תוספתא פ"א ה"א, ב) תוספתא ברכות פ"ק ה"א, ג) מגילה כ:, ד) שבת לד: [נדה נג.] ועי' תוס' פסחים ב. ד"ה יכנס, ה) עיין יומא סוף עד:, ו) [שבת לד: ע"ש היטב ועיין רש"י נדה נג. ד"ה בה"ש°], ז) כלאי' פסחים צג:, ח) עיין גירסת הגאונים בספר המאור, ט) בי"ג מקומות כתיב "וטהר" (עיין שפתי חכמים) י) [ועי' תוס' מגילה כ': ד"ה והיה], כ) עיי"ש ברש"י ד"ה שמע מינה ותוס' לעיל ע"א ד"ה מאימתי, ל) לקמן י ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמ' והדר פשטי לה מברייתא: (ב) רש"י ד"ה מברייתא וכו' שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן סימן לדבר צאת: (ג) תוס' ד"ה דילמא וכו' על הארץ מדנקט בקרא ובא השמש וכו' מברייתא סימן לדבר: (ד) בא"ד העריב שמשו דהתם (היינו ביאת אורו) תיבות אלו מוקפים בחצאי לבנה ונכתב בגלו ס"א היינו לאו דוקא שקיעת החמה:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה קס"ד. היינו עניים. נ"ל שאינם עניים: [ב] שם ד"ה בין השמשות. מהלך חצי מיל. נ"ל יותר מחצי מיל. לרבה[ט] תרי תלתי מיל ולר"י ג' רבעי מיל (שבת ל"ד):

גליון הש"ס

גמ' טהר יומא. עתוי"ט רפ"ב דזבחים ד"ה וטב"י: מסורת הש"ס (אות ו) אחר תיבת ביה"ש. אבל קשה לי[י] הא בשבת שם איתא דלר"י שיעור בה"ש ב' תלתי או ג' רביעי מיל וצ"ע: תוס' ד"ה משעה כו'. מתי יתפלל כו'. וכי בעני עכו"ם יהיה שעורא. בספר אלות יעקב[כ] בשם גליון תוס' בכ"י:

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף **ועני וכהן חד שיעורא הוא** ורמינהו: ב] בכת"י הגירסא וכי תימא **מעלות השחר לאו יממא ומכי איערב** שמשא ליליא הוא **ומשום בנין בית המקדש מקדמי ומחשכי** ת"ש: ג] נדצ"ל **דעבדי** (הגהות מהר"נ אדלר, בארות המים): ד] נראה דרש"י הי' גורס בגמ' קס"ד **רוב בני אדם היינו עניים**, (הגהות מהר"י לנדא, וכ"ה בבית נתן ובשטמ"ק) ומהר"נ אדלר כתב שרש"י גורס בגמ' **בני אדם היינו עניים**, ותיבת "רוב" ברש"י נמחק, ועיין הגהות הגר"א: ה] יש להגיה מהלך **יותר מחצי** מיל כמו שהגיה הגר"א לקמן בד"ה בין השמשות (יפ"ע): ו] מהרש"א מ"ז (גליון) למהרש"א צריך לגרוס **לכולם** השני, ולמהרש"ל (מובא בהגר"צ באות הבא), צ"ל **לכולם** הראשון: ז] רש"ל [דפו"ר] מ"ז (גליון): ח] תפשוט ממתניתין **וממתניתין** (אוצר חיים, וכעי"ז בתוס' הרא"ש) ועיין מהרש"א: ט] לפנינו בשבת שם איתא דרבה אמר ג' רבעי מיל ורב יוסף אמר תרי תילתי מיל: י] וכן הקשה השאג"א סוף סי' ג וכתב ונ"ל שיש ט"ס ברש"י ועיין בהגהות הגר"א ובילקוט מפרשים: כ] בנו של בעל שיח יצחק, נדפס בסוף ספר שיח יצחק עמ"ס חגיגה, עיי"ש. וע"ע בתוס' הרא"ש וברשב"א:

דִּילְמָא בִּיאַת אוֹרוֹ הוּא, וּמַאי וְטָהֵר טָהַר גַּבְרָא - שמא החמיר הכתוב שלאחר ביאת אורו, שהיא זריחת השמש, יביא כהן שהוא מחוסר כיפורים את קרבנותיו, ורק אז יוכל לאכול בתרומה (רש"י). ויש מפרשים, ש'ביאת אורו' היא תחילת שקיעת החמה, הנקראת בלשוננו 'שקיעה'; ושאלת הגמרא היא לקולא - שמא זמן ביאת השמש הוא כבר בשקיעה, ולא בצאת הכוכבים, וספק זה מצטרף לספק זמן בין השמשות, אם הוא יום או לילה, ומטעם ספק ספיקא מותר הכהן בתרומה משעת השקיעה (תוד"ה דילמא, ורעק"א לעיל ע"א בדעתם).

בְּמַעֲרָבָא הָא דְּרַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא לֹא שְׁמִיעַ לְהוּ, וכן לא שמעו את הברייתא [המובאת בגמרא לעיל] שמפורש בה שמחוסר כפורים מותר בתרומה, ולכן הסתפקו שמא 'וְטָהֵר' פירושו טהר גברא, ומחוסר כפורים אסור בתרומה (משמרות כהונה, לפרש"י הנ"ל ד"ה דילמא).

מִשֶּׁהֶעָנִי נִכְנָס לֶאֱכוֹל פִּתּוֹ בְּמֶלַח, ושעת סעודתו מוקדמת משל אחרים, משום שאין לו נר להדליק לסעודתו (רש"י), או משום שאינו מתעכב בהכנת סעודתו הדלה (מאירי). וזמן קריאת שמע אינו ממש בשעה שהעני נכנס לאכול, שהרי אסור לאכול לפני קריאת שמע ותפילה, אלא הזמן הוא מעט קודם לכן, והעני קורא את שמע ומתפלל, ולאחר מכן נכנס לאכול (תוד"ה משעה). ויש מפרשים, שלכן נקט התנא לשון 'נכנס לאכול', שבזמן זה העני עדיין אינו אוכל, אלא נכנס לביתו על מנת לאכול, ובני הבית מכינים את הסעודה, ובינתיים הוא קורא ומתפלל (תוס' הרא"ש).

מִשָּׁעָה שֶׁבְּנֵי אָדָם נִכְנָסִין לֶאֱכוֹל פִּתָּן בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת, שהיא מוקדמת מהרגיל, משום שהסעודה כבר מוכנה מבעוד יום; ומאידך, אינה מיד עם כניסת השבת, אלא זמן מה לאחר צאת הכוכבים, מחמת המרחק של בתי הכנסת שמחוץ לעיר (רש"י כאן ולהלן ג, א ד"ה קשיא; מאירי). ויש מפרשים, שזמן הכניסה לסעודה בערב שבת הוא מבעוד יום, לפני צאת הכוכבים (תוס' לעיל ב, א ד"ה מאימתי).

מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים זַכָּאִין לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן, לאחר שנטהרו מטומאתם. ונקטו לשון "זכאין לאכול", להורות שזכאים הם לאכול תרומה, אך עדיין אינם אוכלים בפועל, משום שלדעת חכמים, לפני קריאת שמע אסורה אפילו טעימת דבר מאכל [ולא רק סעודה] (צל"ח).

וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאָיָה לַדָּבָר, זֵכֶר לַדָּבָר, שאין הוכחה ברורה שהיום מסתיים בצאת הכוכבים (רש"י). ויש מפרשים, שיש הוכחה ברורה שהיום מסתיים בצאת הכוכבים, אלא שאין זו הוכחה לענין קריאת שמע, שזמנה תלוי בזמן שכיבה, כמו שנאמר (דברים ו, ז) "וּבְשָׁכְבְּךָ" (תוד"ה אע"פ; תוס' הרא"ש).

מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים מְטֹהָרִים לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן, לאחר שנטהרו מטומאתם. ונקט לשון "מטוהרים לאכול", להורות שנטהרו לאכילת תרומה, אבל עדיין אינם אוכלים בפועל, משום שלדעת רבי יהושע, לפני קריאת שמע אסורה אפילו טעימת דבר מאכל [ולא רק סעודה]; וכדעת חכמים בברייתא לעיל, שאמרו "משעה שהכהנים זכאים לאכול בתרומתן" (צל"ח).

מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים טוֹבְלִין לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן, מעט לפני צאת הכוכבים; ולא טבלו קודם לכן, משום שחששו שיטמאו שוב לאחר הטבילה, ויצטרכו לשוב ולטבול, ונמצא שטבילתם הראשונה היתה לחינם (מאירי).

מִשָּׁעָה שֶׁרוֹב בְּנֵי אָדָם נִכְנָסִין לְהָסֵב, ועדיין אינם אוכלים, אלא שכאשר הם נכנסים לביתם לאכול, בני הבית מכינים את צורכי הסעודה, ובינתיים הם קוראים את שמע ומתפללים, שהרי אסור לאכול קודם לכן; ולכן נקט לשון 'נכנסים להסב' (תוס' הרא"ש).

דְּאִי אָמַרְתְּ דְּעָנִי מוּקְדָּם, רַבִּי חֲנִינָא הַיְינוּ רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וכן היה ניתן לומר "רבי חנינא היינו רבי מאיר", שהרי גם לדעת רבי מאיר הזמן הוא לפני צאת הכוכבים (מאירי). והוכחת הגמרא מבוססת על ההנחה, שאם זמנו של רבי חנינא מוקדם מזמנו של רבי יהושע, שהוא בצאת הכוכבים, לא יתכן שרבי חנינא מתכוון לזמן נוסף שאינו זהה לדעת רבי אליעזר [או רבי מאיר], משום שלא מסתבר שיש נקודות זמן כה רבות בפרק הזמן שלפני צאת הכוכבים; ומאידך, לא יתכן ששתי דעות בברייתא מתייחסות לזמן זהה (תוד"ה ואי, ומהרש"א; וראה מאירי).

אֶלָּא לַאו שְׁמַע מִינָּהּ דְּעָנִי מְאוּחָר, שְׁמַע מִינָּהּ. ולסיכום, ישנן חמש דעות בנוגע לתחילת זמן קריאת שמע של ערבית, וזהו סדרן מהזמן המוקדם אל המאוחר: א] אחר שקיעת החמה, משקדש היום בערבי שבתות, בתחילת השקיעה [רבי אליעזר]; ב] מעט לפני צאת הכוכבים, כשהכהנים טובלים [רבי מאיר בברייתא השלישית]; ג] צאת הכוכבים, כשהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם [סתם מתניתין, חכמים, ורבי יהושע]; ד] לאחר צאת הכוכבים, בשעה שעני נכנס לאכול, והוא זהה לזמן שרוב בני אדם נכנסים לסעודת ליל שבת [הברייתא הראשונה, רבי חנינא, רבי מאיר בברייתא השניה]; ה] זמן אכילת רוב בני אדם בימות החול [רבי אחאי, וי"א: רבי אחא] (מאירי; אך ראה רש"י ד"ה נכנסין. וראה לעיל ד"ה דאי, לענין זמן הכניסה לסעודת ליל שבת). ■להלכה, זמן קריאת שמע הוא בזמן צאת הכוכבים, משיֵּראו ברקיע שלושה כוכבים. מעיקר הדין, די בכוכבים בינוניים, אך מכיון שלא כולם בקיאים בכך, יש להמתין עד שיֵּראו שלושה כוכבים קטנים (שו"ע רלה, א, ומשנ"ב שם, א).

מִי סָבְרַתְּ דַּאֲנָא אַבֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת דִּידָךְ קָא אֲמִינָא: שלדעת רבי יהודה, משך בין השמשות הוא כשיעור מהלך חצי מיל לפני צאת הכוכבים. ואף שבמסכת שבת (לד, ב) נאמר שהשיעור הוא כמהלך של יותר מחצי מיל, שם עוסקת הגמרא בדין כניסת שבת, ובשיעור האמור שם נכלל זמן תוספת שבת (רש"י, וחת"ס שבת לה, א בדעתו). ויש שכתבו, שלדעת רבי יהודה, משך בין השמשות הוא כשיעור מהלך של יותר מחצי מיל (הגהות הגר"א, שגורס כן ברש"י, ורעק"א בגליון הש"ס).

אִי קָסָבַר שָׁלֹשׁ מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה לֵימָא עַד אַרְבַּע שָׁעוֹת, משום ששעות הוא דבר ברור ומפורש יותר מאשמורות, ועדיף לכתוב לשון מבוררת יותר, למרות שהפסוק נוקט לשון אשמורות (שיטה מקובצת). וחישוב ארבע שעות הוא מתחילת הלילה, דהיינו שהיום והלילה נחלקים לשתים עשרה שעות, ואלו הן שעות 'זמניות', שאורכן משתנה בהתאם לעונת השנה; בלילות החורף הארוכים, השעה ארוכה יותר, ובלילות הקיץ הקצרים, השעה קצרה יותר (ע"פ פיה"מ פ"א מ"ב).

וְעַל כָּל מִשְׁמָר וּמִשְׁמָר יוֹשֵׁב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְשׁוֹאֵג כַּאֲרִי, וכיון שלדעת רבי אליעזר יש שלוש משמרות בלילה, נראה לו מסברא ששלוש השאגות הן בשלוש המשמרות (צל"ח להלן ע"ב). ושאגת האריה היא בשביל להטיל את מוראו על האחרים [שלא כשאגות שאר בעלי החיים, הנובעות מפחד או מחסרון מזונות], וכך הקדוש ברוך הוא שואג ומטיל מורא על אומות העולם (מגיד תעלומה). ושאגה זו היא כמובן דרך משל, ובאה להורות לישראל שבשלושת זמני השאגה ראוי להפיל תחינה על חורבן הבית (תשובת רב האי גאון המובאת באוצר הגאונים וברשב"א). ■ להלכה, המשכים להתחנן לפני בוראו יכוון לשעות שינוי המשמרות, בשליש הלילה ובסוף שני שלישי הלילה ובסוף הלילה, שאז התפילה על החורבן ועל הגלות מתקבלת (ב"י ושו"ע או"ח א, ב).

שְׁלִישִׁית, תִּינוֹק יוֹנֵק מִשְּׁדֵי אִמּוֹ וְאִשָּׁה מְסַפֶּרֶת עִם בַּעֲלָהּ - שהתינוק מתעורר ראשון מחמת שהוא רעב, ויונק מאמו, והיא מרגישה בכך ומתעוררת, ומעירה את בעלה ומספרת עמו (צל"ח).

אֶלָּא חָשִׁיב סוֹף מִשְׁמָרָה רִאשׁוֹנָה וּתְחִלַּת מִשְׁמָרָה אַחֲרוֹנָה וְאֶמְצָעִית דְּאֶמְצָעִיתָא, והוזכרו זמני חילופי המשמרות, כדי להודיע את הזמנים המסוגלים לתפילה על החורבן (ראה לעיל ד"ה ועל). וכן הוזכר זמן אמצע האשמורה האמצעית, שהוא זמן חצות לילה, שאף הוא מסוגל לתפילת תיקון חצות על חורבן הבית (מג"א א, ד).

שֶׁבַּעֲוֹנוֹתֵיהֶם הֶחֱרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי וְשָׂרַפְתִּי אֶת הֵיכָלִי - שלא יכלו האויבים לשרוף את הכותל המערבי של הר הבית, אלא החריבוהו, אבל ההיכל נשרף כולו, וזהו כפל הלשון: "החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי" (אמרי נועם להגר"א).

וְשָׁמַר לִי עַל הַפֶּתַח וְהִמְתִּין לִי עַד שֶׁסִּיַּימְתִּי תְּפִלָּתִי - לשון 'שמר', היינו שלא נכנס אליהו לחורבה, ולשון 'המתין' היינו שלא דיבר עמו מבחוץ, אלא רק לאחר שסיים את תפילתו ויצא דיבר עמו (אמרי נועם להגר"א). ולא נכנס אליהו לחורבה לשומרו מהמזיקין, כי ראה עמו את המלאכים המצטרפים לצדיקים לשומרם, כמו שנאמר (תהלים צא, יא) "כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָּךְ לִשְׁמָרְךָ", וגם ידע אליהו ששכינה עמו; ומכל מקום אמר לו שאין להיכנס לחורבה, מפני שלא ראוי לסמוך על הנס, וגם כדי שלא ילמדו ממנו אחרים (בן יהוידע).

שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי וּמוֹרִי - רבי הוא הרב שמלמדו תורה, ומורי הוא הרב המורה לו הוראות בהלכה (שפתי חכמים).

הָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל תְּפִלָּה קְצָרָה - היא תפילת הבינונו, שאומרים בה את שלוש הברכות הראשונות והשלוש האחרונות של שמונה עשרה, ובאמצע ברכה הכוללת את עיקרי כל הברכות האמצעיות של שמונה עשרה (ראה להלן כט, א). ואמר לו אליהו, שמאחר וניתן להתפלל תפילה קצרה מחוץ לחורבה, אינו נחשב כשלוחי מצוה שאינם ניזוקים, ועליו לחשוש מפני המזיקים שבחורבה (ראש יוסף).

בְּאוֹתָהּ שָׁעָה לָמַדְתִּי מִמֶּנּוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, ומפני שאמר אליהו הנביא מילתא בטעמא [או כשאומר מה ששמע מפי חכמים אחרים], שומעים לו, שאין זה בדרך נבואה, שעליה נאמר (דברים ל, יב) "לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא" (מהר"צ חיות).

לָמַדְתִּי שֶׁאֵין נִכְנָסִין לְחוּרְבָּה, מפני שאסור לשהות במקום סכנה, כגון זה, וכגון תחת קיר נטוי או על גבי גשר רעוע (רמב"ם הל' רוצח יב, ו).

שָׁמַעְתִּי בַּת קוֹל, שאף לאחר שנסתלקה נבואה מישראל, עדיין היו משתמשים בבת קול (סנהדרין יא, א), ונקרא קול זה בת קול, משום שלא שמעו את הקול שיצא מהשמים עצמו, אלא כעין הֵד של אותו הקול (תוס' שם ד"ה בת קול).

אֶלָּא בְּכָל יוֹם וָיוֹם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים אוֹמֶרֶת כָּךְ, בזמן חילוף שלוש האשמורות, שגם היום נחלק לשלוש אשמורות (שפת אמת), ויש שפירש, על פי דברי חז"ל שבזכות שלוש תפילות יזכו ישראל לצאת מן הגלות, שלכן יוצאת בת קול שלוש פעמים ביום ומכריזה על ענין הגלות, כדי להזהיר את ישראל על שלוש התפילות (בן יהוידע).

וְעוֹנִין יְהֵא שְׁמֵיהּ הַגָּדוֹל מְבוֹרָךְ - 'עונים' היינו בקול רם, לפי שיש לענות אמן יהא שמיה רבא בקול רם (שפתי חכמים, ע"פ תוס' שבת קיט, ב, ד"ה כל).

אַשְׁרֵי הַמֶּלֶךְ שֶׁמְּקַלְּסִין אוֹתוֹ בְּבֵיתוֹ כָּךְ, מַה לּוֹ לָאָב שֶׁהִגְלָה אֶת בָּנָיו - פתח בלשון 'מלך' וסיים בלשון 'אב', מפני שבזמן המקדש היה הקב"ה בבחינת מלך, אבל בזמן הגלות, שאין הכסא שלם, אינו בבחינת מלך אלא בבחינת אב (מהרש"א).

וְאוֹי לָהֶם לַבָּנִים שֶׁגָּלוּ מֵעַל שׁוּלְחַן אֲבִיהֶם, שבזמן המקדש היו אוכלים קדשים משולחן גבוה (ע"פ מהרש"א).

אֵין נִכְנָסִין לְחוּרְבָּה מִפְּנֵי חֲשָׁד - שהחורבה היא מקום מוכן לזנות (רש"י כתובות יג, ב ד"ה לחורבה). ואדם צריך להימנע מדברים המביאים לידי חשד, שנאמר (במדבר לב, כב) "וִהְיִיתֶם נְקִיִּם מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל" וכן אמרו חז"ל (חולין מד, ב) הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו (תלמידי רבינו יונה).

קשיא דר׳ מאיר אדר׳ מאיר תרי תנאי אליבא דר״מ קשיא דר׳ אליעזר אדר׳ אליעזר תרי תנאי אליבא דר׳ אליעזר ואב״א רישא לאו ר׳ אליעזר היא: עד סוף האשמורה: מאי קסבר ר׳ אליעזר אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה לימא עד שלש שעות לעולם קסבר שלש משמרות הוי הלילה והא קמ״ל דאיכא משמרות ברקיע ואיכא משמרות בארעא דתניא ר׳ אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב״ה ושואג כארי שנאמר [א] ה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה. מאי קא חשיב ר׳ אליעזר אי תחלת משמרות קא חשיב תחלת משמרה ראשונה סימנא למה לי אורתא הוא אי סוף משמרות קא חשיב סוף משמרה אחרונה למה לי סימנא יממא הוא אלא חשיב סוף משמרה ראשונה ותחלת משמרה אחרונה ואמצעית דאמצעיתא ואב״א כולהו סוף משמרות קא חשיב וכי תימא אחרונה לא צריך למאי נפקא מינה למיקרי ק״ש למאן דגני בבית אפל ולא ידע זמן ק״ש אימת כיון דאשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו ליקום וליקרי. אמר רב יצחק בר שמואל משמי׳ דרב ג׳ משמרות הוי הלילה [א]ועל כל משמר ומשמר יושב הקב״ה ושואג כארי ואומר אוי לבנים [א] שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם: תניא א״ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי[ב]) עד שסיימתי תפלתי לאחר שסיימתי תפלתי אמר לי שלום עליך רבי ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי ואמר לי בני מפני מה נכנסת לחורבה זו אמרתי לו להתפלל ואמר לי היה לך להתפלל בדרך ואמרתי לו מתיירא הייתי שמא יפסיקו בי[ג] עוברי דרכים ואמר לי היה לך להתפלל תפלה קצרה באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו ואמרתי לו שמעתי בת קול[א] שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים [א] שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך ולא זו בלבד אלא [ב] בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיה[ד] הגדול מבורך הקב״ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם: ת״ר [ג]מפני שלשה דברים אין נכנסין לחורבה מפני חשד מפני המפולת ומפני המזיקין מפני חשד ותיפוק ליה משום מפולת בחדתי

רש״י

קשיא דרבי מאיר אדר׳ מאיר. לעיל אמר משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות והוא שעור מאוחר משל כהן, והכא אמר משעת טבילה שהיא קודם בין השמשות: **קשיא דר׳ אליעזר.** דברייתא אדר׳ אליעזר דמתני׳: **ואב״א רישא.** דמתני׳: **לאו ר׳ אליעזר היא.** והא דקתני דברי ר׳ אליעזר אסוף הזמן קאי דקאמר עד סוף האשמורה הראשונה, ופליגי רבנן עליה ואמרי עד חצות, דרבי אליעזר דריש בשכבך זמן התחלת שכיבה שבני אדם הולכים לשכב זה קודם וזה מאוחר, ורבנן דרשי כל זמן שכיבה דהיינו כל הלילה אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות, ור״ג לית ליה ההוא סייג: **מאי קסבר כו׳.** הוה ליה לומר זמן הניכר: **אי קסבר.** דפליגי תנאי לקמן[ב] בהא מלתא, איכא מאן דאמר שלש משמרות הוי הלילה במשמרות עבודת המלאכים, ושיר שלהם נחלק לשלש חלקים, ראשונה לכת אחת שניה לכת אחרת שלישית לכת שלישית, ואיכא מאן דאמר ארבע משמרות הוי הלילה: **והא קמ״ל.** כשנתן לך סימן זמן הקריאה בסוף האשמורה ולא פי׳ לך סימן מפורש למדך שיש היכר לכל אדם בדבר כי היכי דאיכא ברקיע[ה]: **ישאג שאוג ישאג.** הרי ג׳: **ואשה מספרת עם בעלה.** כבר הגיע קרוב ליום ובני אדם מתעוררים משנתן, והשוכבים יחד מספרים זה עם זה: **מאי קא חשיב.** סימנים הללו שנתן למשמרות הארץ היכן נתנו, בתחלת האשמורות או בסופן: **אורתא הוא.** צאת הכוכבים: **ושמר.** והמתין, כמו לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצלם ע״ז פלונית (סנהדרין דף סג:), ובב״ק בפ׳ החובל (דף צ:) שמרה עומדת על פתח חצרה, וכן [ב]ואביו שמר את הדבר (בראשית לז), [ג]שומר אמונים (ישעיה כו): **תפלה קצרה.** [הבינינו], ולקמן מפרש לה בפ׳ תפלת השחר (כט.): **אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך.** אשרי כל זמן שהיה קלוס זה בתוך בהמ״ק: **מפני חשד.** שלא יאמרו זונה מוכנת לו שם: **ומפני המפולת.** שחומת החורבה רעועה ומסוכן הוא פן תפול החומה עליו: **תיפוק ליה.** כלומר למה לנו ג׳ טעמים לדבר א׳, הרי די באחת מהן, אם לא בא ללמדך שיש שעות שאין הטעם הזה וצריך להניח בשביל זה:

תוספות

קשיא דר׳ מאיר אדר׳ מאיר. **דלא מצי למימר** בשעה שבני אדם נכנסין וכהן חד שעורא הוא דאם כן רבי מאיר היינו רבי אחאי לפי׳ רש״י שפי׳ שרוב בני אדם נכנסין להסב דהיינו בע״ש. **[וגם כן[ו]]** (א) לא מסתברא למימר דבני אדם ממהרין כל כך בערבי שבתות כמו בזמן שהכהנים טובלין דהיינו מבעוד יום קודם הערב שמש:

קשיא דרבי אליעזר אדרבי אליעזר. דלא מצי למימר משקדש היום וכהנים נכנסין לאכול בתרומתן חד שעורא הוא דא״כ ר׳ אליעזר היינו ר׳ יהושע:

למאן דגני בבית אפל. וא״ת והלא רבי אליעזר בעי (לקמן דף ט:) עד שיכיר בין תכלת לכרתי בק״ש של שחרית. וי״ל מ״מ כיון שידע מתי יעלה עמוד השחר קודם שיקום ויזמן עצמו כבר הגיע אותו עת: **היה** לך להתפלל תפלה קצרה. **לכאורה משמע** שאין זה הבינינו דהא קא בעי לקמן (דף ל.) מאי איכא בין הבינינו לתפלה קצרה א״כ לפי׳ הקונ׳ שפי׳ בכאן דהיינו הבינינו קשה אלא ע״כ היינו תפלה אחרינא כדמפרש לקמן[ג] צרכי עמך מרובים וכו׳. וגם על זה קשה דלקמן אמרינן שאין לומר תפלת של צרכי עמך אלא במקום סכנה ורבי יוסי לא הוה במקום סכנה פי׳ במקום לסטים מדהשיב לו שמא יפסיקו בי עוברי דרכים ולא השיב שמא יהרגוהו לסטים. **ונראה לי כפ״ה** תפלה קצרה דהכא היינו הבינינו. ואע״ג דלייט עלה אביי[ד] אמאן דמתפלל הבינינו היינו דוקא בעיר אבל בשדה מותר. והא דאמרי׳ לקמן מאי איכא בין הבינינו לתפלה קצרה הכי קאמר בין תפלה קצרה דאמר בפ׳ תפלת השחר (דף כט:) כגון צרכי עמך וכו׳ אבל ודאי תפלה קצרה דהכא נ״ל[ז] הבינינו:

ועונין יהא שמיה הגדול מבורך. **מכאן יש לסתור מה שפי׳ במחזור ויטרי[ה]** יהא שמיה רבא שזו תפלה שאנו מתפללין שימלא שמו כדכתיב (שמות יז) [ד]כי יד על כס יה שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם עד שימחה זרעו של עמלק[ו] ופירושו כך יהא שמי״ה שם יה רבא כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם, ומבורך לעולם הוי תפלה אחרת כלומ׳ ומבורך לעולם הבא **וזה לא נראה** מדקאמר הכא יהא שמיה הגדול מבורך משמע דתפלה אחת היא ואינו רוצה לומר שיהא שמו גדול ושלם אלא יהא שמו הגדול מבורך. **וגם מה שאומרי׳ העולם** לכך אומרים קדיש בלשון ארמית לפי שתפלה נאה ושבח גדול הוא על כן נתקן בלשון תרגום[ז] שלא יבינו המלאכים ויהיו מתקנאין בנו **וזה אינו נראה** שהרי כמה תפלות יפות שהם בלשון עברי אלא נראה כדאמרינן בסוף סוטה (דף מט.) אין העולם מתקיים אלא אסדרא דקדושתא ואיהא שמיה רבא דבתר אגדתא שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה ושם היו עמי הארצות ולא היו מבינים כולם לשון הקודש לכך תקנוהו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שזה היה לשונם: במקומן

מסורת הש״ס עם הוספות

א) קול הברה [ועי׳ תוס׳ סנהדרין יא. ד״ה בת קול] וע״ע תוס׳ יו״ט יבמות פט״ז מ״ו, **ב)** עמוד ב, **ג)** [דף כט:], **ד)** [לקמן כט. וע״ש תוס׳ ד״ה לייט], **ה)** סימן ט׳ פרק ד׳, **ו)** תנחומא סוף פ׳ תצא, **ז)** [כלאי׳ שבת יב: וסוטה לג.].

הגהות הב״ח

(א) תוס׳ ד״ה קשיא דרבי מאיר וכו׳ דהיינו בע״ש אי נמי לא מסתברא:

גליון הש״ס

גמ׳ מפני חשד. עיין שבת כג ע״א:

הגהות וציונים

א] צ״ל אוי **שהחרבתי** את ביתי ושרפתי את היכלי **והגליתי את בני** לבין אומות העולם (כת״י ודפו״י, ולפנינו שונה ע״י הצענזור). ובכמה ראשונים וכת״י הגירסא "אוי **לי** שהחרבתי וכו׳", ועי׳ שיטמ״ק ותוס׳ הרא״ש: **ב]** ברי״ף ל״ג (גליון) וכן ליתא בכת״י (והוא גליון שכתב פירוש על "ושמר לי", מנחם משיב נפש, וכ״נ מרש״י): **ג]** ס״א **יפסיקוני** (גליון): **ד]** גי׳ מהרש״א **שמו** (גליון): **ה]** רש״י גורס בגמ׳ דאיכא משמרות **בארעא כי היכי דאיכא ברקיע** (מעדני יו״ט, ועי׳ השלמות): **ו]** גי׳ רש״ל. ומהרש״א גריס **אי נמי** (גליון), וכהגהת הב״ח (בדפו״י הנוסח "ואם כן"): **ז]** נראה דיש להוסיף **דהיינו** הבינינו. [בדפו״י ליתא הקטע בתוס׳ "אבל ודאי" וכו׳ עד סוה״ד, ועי׳ מהרש״א]:

תורה אור השלם

א) וְאַתָּה תִּנָּבֵא אֲלֵיהֶם אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם יְיָ מִמָּרוֹם יִשְׁאָג וּמִמְּעוֹן קָדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ שָׁאֹג יִשְׁאַג עַל נָוֵהוּ הֵידָד כְּדֹרְכִים יַעֲנֶה אֶל כָּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: [ירמיה כה, ל]

ב) וַיְקַנְאוּ בוֹ אֶחָיו וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר: [בראשית לז, יא]

ג) פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֹא גוֹי צַדִּיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים: [ישעיה כו, ב]

ד) וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַייָ בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר: [שמות יז, טז]

עין משפט נר מצוה

ז א טוש״ע או״ח סימן א סעיף ב ג:
ח ב טור או״ח סי׳ נו:
ט ג מיי׳ פ״ה מהל׳ תפלה ה״ו ופי״ב מהל׳ רוצח ושמירת נפש הלכה ו (סמ״ג עשין יט ועשין עט) טוש״ע או״ח סימן צ סעיף ו:

רב נסים גאון

תנו רבנן מפני ג׳ דברים כו׳ ותיפוק לי משום מזיקין בתרי. מכלל דתרי לא מזקי להו. ואיתא מיפרשא בפרק כיצד מברכין על הפירות (דף מג) דתני לאחד נראה ומזיק לשנים נראה ואינו מזיק אלא אם כן יהיה אותו המקום קבוע למזיקין צריכין לחוש להם ואפי׳ בתרי כדאמרי׳ בדוכתא דקביעי חיישינן.

משנת ראשונים

תרי תנאי אליבא דרבי מאיר. כל היכא דפליגי תרי תנאי אליבא דחד במשנה אחת הלכה כתנא בתרא, שהראשון היה בנערותו והשני היה בזקנותו, וכן אומר הכריתות. **[הליכות עולם שער חמישי פרק ג]**

אי לא דמסתפינא אמינא דכל כהאי גוונא לא משקר חד מינייהו אלא שמעו מרבן ומשכחת לה דמעיקרא אמר הכי ושוב חזר בו האחד שמע החזרה והאחד לא שמע. **[הליכות עולם שער שני פרק ב]**

ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי. וראוי לכל ירא שמים שיהא מצר ודואג באותה שעה ולשפוך תחנונים על חורבן בית המקדש, כמו שנאמר קומי רוני בלילה לראש אשמורות. **[רא״ש סימן ב]**

אלא חשיב סוף משמרה ראשונה. ונפקא מינה שיש על ישראל במשמרות הלילה להפיל רנה ותחנונים על חרבן הבית, כענין שנאמר קומי רוני בלילה לראש אשמורות, כך פי׳ רבינו האי גאון ז״ל. **[הרשב״א]**

ואמצעית דאמצעיתא. ומאי דקא חשיב משמרה אמצעית באמצעיתא, נפקא מינה לאכילת קדשים שהן נאכלין עד חצות. **[הרשב״א]**

ותינוק יונק משדי אמו ליקום וליקרי. לא שיקרא מיד דהא ר׳ אליעזר קאמר במתני׳ דזמן ק״ש משיכיר בין תכלת לכרתי, אלא מתוך שיעמוד בעמוד השחר יכוין לזמן ק״ש. **[תוספות הרא״ש]**

אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך. אשרי המלך שמקבלין אותו בביתו כך מתי אשוב לביתי מתי אשוב להיכלי מתי אקבץ את שארית ישראל בניי מבין האומות, שיהו מהדרין מפארין ומרוממין ומקדישין את קדושת שמי הגדול. **[ספר הרוקח סימן שסב]**

בחדרתי ותיפוק ליה משום מזיקין בתרי אי ° בתרי חשד נמי ליכא בתרי ופריצי מפני המפולת ותיפוק ליה משום חשד ומזיקין בתרי וכשרי מפני המזיקין ותיפוק ליה מפני חשד ומפולת בחורבה חדתי ובתרי וכשרי אי בתרי מזיקין נמי ליכא במקומן חיישינן ואב"א לעולם בחד ובחורבה חדתי דקאי בדברא דהתם משום חשד ליכא דהא אשה בדברא לא שכיחא ומשום מזיקין איכא: [א] ת"ר ארבע משמרות הוי הלילה דברי רבי ר' נתן אומר שלש מ"ט דר' נתן דכתיב [א] ויבא גדעון ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה ראש האשמורת התיכונה תנא [א] אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה ורבי מאי תיכונה [ב] אחת מן התיכונה שבתיכונות ור' נתן מי כתיב תיכונה שבתיכונות תיכונה כתיב מ"ט דרבי א"ר זריקא א"ר אמי א"ר יהושע בן לוי כתוב אחד אומר [ב] חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך וכתוב אחד אומר [ג] קדמו עיני אשמורות הא כיצד ארבע משמרות הוי הלילה ור' נתן סבר לה כרבי יהושע דתנן [ג] ר' יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות שית דליליא ותרתי דיממא הוו להו שתי משמרות רב אשי אמר משמרה ופלגא נמי משמרות קרו להו: ואמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי יהושע בן לוי [ד] [א] אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת אמר רבי אבא בר כהנא לא אמרן אלא בדברי תורה אבל מילי דעלמא לית לן בה ואיכא דאמרי אמר רבי אבא בר כהנא (לא אמרן אלא) [אפילו[ג]] בדברי תורה וכ"ש מילי דעלמא: ודוד בפלגא דליליא הוה קאי מאורתא הוה קאי דכתיב [ד] קדמתי בנשף ואשועה וממאי דהאי נשף אורתא הוא דכתיב [ה] בנשף בערב יום באישון לילה ואפילה אמר רב אושעיא אמר רבי אחא הכי קאמר (דוד[ד]) מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה רבי זירא אמר עד חצות לילה היה מתנמנם [ה] כסוס מכאן ואילך היה מתגבר כארי רב אשי אמר עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות. ונשף אורתא הוא הא נשף צפרא הוא דכתיב [ו] ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם מאי לאו מצפרא ועד ליליא לא מאורתא ועד אורתא אי הכי לכתוב מהנשף ועד הנשף או מהערב ועד הערב אלא אמר רבא תרי נשפי הוו נשף ליליא ואתי יממא נשף יממא ואתי ליליא. ודוד מי הוה ידע פלגא דליליא אימת השתא משה רבינו לא הוה ידע דכתיב [ז] כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים מאי כחצות אילימא דאמר ליה קודשא בריך הוא כחצות [ו] מי איכא ספיקא קמי שמיא אלא דאמר ליה (למחר[ה]) בחצות (כי השתא[ו]) ואתא איהו ואמר כחצות אלמא מספקא לי' ודוד הוה ידע דוד סימנא הוה ליה [ז] דאמר רב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו אמרו לו אדונינו המלך עמך ישראל צריכין פרנסה אמר להם לכו והתפרנסו זה מזה אמרו לו אין הקומץ משביע את הארי [ח] ואין הבור מתמלא מחוליתו אמר להם לכו ופשטו ידיכם בגדוד מיד יועצים באחיתופל ונמלכין בסנהדרין ושואלין באורים ותומים אמר רב יוסף מאי קרא [דכתיב] [ח] ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע [ט] ואביתר ושר צבא למלך יואב אחיתופל זה יועץ וכן הוא אומר ° [ט] ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל (איש) בדבר האלהים בניהו

תוספות

במקומן חיישינן. פי' שידוע שרגילין שם המזיקין **והסיא דלעיל** דבתרי ופריצי[ז] ליכא משום מזיקין איירי בסתם שאין רגילין שם: **אין** אומרין בפני המת **אלא** דבריו של מת. ופסק [כ] רב אלפס משום רב האי דוקא דברי תורה אבל דברים דעלמא לית לן בה ° **ודוקא** בארבע אמות שלו[ל]:

רוח צפונית מנשבת. פי' לבדה דהא אמרינן בפרק לא יחפור (ב"ב דף כה.) שהיא מנשבת עם כל אחת ואחת:

[מ] **ואתא** איהו ואמר כחצות. ואם תאמר מכל מקום לימא בחצות כמו שאמרו לו מן השמים דהא אמת אמרו לו. וי"ל שלא רצה לומר להם דבר שלא היה יכול להראות ולהוכיח אם ישאלו לו: **ואין** הבור מתמלא מחוליתו. **פירש רש"י** אם יחפור ויחזיר בו עפרו לא יהא מלא[ט]. [נ] ותימה דאין הנדון דומה לראיה שהרי לא היה אומר להם אלא ליטול מן העשירים וליתן לעניים ואם היה מצוה ליטול מן העניים ולחזור וליתן להם אז היה דומה למשל. **ומפרש רבינו תם** מחוליתו מנביעתו כלומר אין הבור מתמלא מן המים הנובעים בו ובתוספתא[ס] יש אין הבור מתמלא מחוליתו אלא אם כן מושכין לו מים מגב אחר. **ור"י פירש** שאם תחפור מגב זה ותניח מגב אחר לא תמלא שמה שנותן כאן חסר כאן כמו כן מה שנוטל מן העשירים יתחסר מן העשירים:

רש"י

בחדרתי. שנפלה מחדש, שהחומה שלה[ו] נפלה ועודנה בחזקתה: **חשד נמי ליכא.** דתנן (במסכת קידושין דף פ:) אבל אשה מתיחדת עם שני אנשים: **בתרי ופריצי.** דאמרינן התם לא שנו אלא בכשרים: **במקומן חיישינן.** במקום שהם מצויין תדיר חיישינן אפילו בתרי: **בדברא.** בשדה: **קדמו עיני אשמורות.** אלמא חצות לילה שהיה דוד עומד שתי משמרות יש בהם: **ור' נתן.** אמר לך האי קדמו עיני אשמורות דקאמר דוד קדמו לשאר מלכים קאמר, שדרכן לעמוד בשלש שעות ביום בתחלת שעה שלישית: **שית דליליא.** חצות לילה הוי שש שעות: **ותרתי דיממא.** ששאר מלכים ישנים, הוו להו תרתי משמרות של שמונה שעות: **אלא לדבר הלכה.** אסור לספר לפניו, שהכל חייבין לספר בהן והמת דומם והוה ליה[י] לועג לרש חרף עושהו[ט] (משלי יז, ה): **אבל מילי דעלמא.** שאין גנאי למתים בהן לית לן בה: **מאורתא.** מתחלת הלילה: **בנשף בערב יום.** בהעריב היום קרוי נשף: ה"ק. (א) קרא לחצות לילה: **מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה.** שקודם לכן הייתי עומד: **מתנמנם כסוס.** עוסק בתורה כשהוא מתנמנם, כסוס הזה שאינו נרדם לעולם אלא מתנמנם ונעור תמיד: **בשירות ותשבחות.** והכי מפרש בההוא קרא להודות לך וגו': **למחרתם.** ליום מחרת של חנייתם שם: ה"ג אי הכי לכתוב מהנשף ועד הנשף או מהערב ועד הערב, אלא אמר רב אשי תרי נשפי הוו: **נשף יממא.** קפץ ועלה, כמו לנשוף מלוכתיה[י] (מגילה דף ג.), וכמו האי בוקא דאטמא דשף מלוכתיה טרפה (חולין דף מב:): **ואתא איהו ואמר כחצות.** לפי שלא היה יודע לכוין השעה ולהעמיד דבריו בשעת המאורע: **כנור היה תלוי למעלה ממטתו.** ונקביו לצד צפון, כיון שהגיע חצות הלילה רוח **צפונית מנשבת בו**, דאמר מר (בב"ב דף כה.) ארבע רוחות מנשבות בכל יום ויום, שש שעות ראשונות של יום מנשבת רוח מזרחית מהלוך החמה, [א] ושש אחרונות רוח דרומית, ובתחלת הלילה רוח מערבית, ובחצות הלילה רוח צפונית (ב): **אין הבור מתמלא מחוליתו.** העוקר חוליא מבור כרוי וחוזר ומשליכו לתוכו אין מתמלא בכך, אף כאן אם אין אתה מכין לעניים שבנו מזונות ממקום אחר אין אנו יכולין לפרנסם משל עצמנו: **יועצים באחיתופל.** איזה הדרך ילכו, והיאך יליבו מלב ומשחית, וטכסיסי מארב מלחמה: **ונמלכין בסנהדרין.** נוטלין מהם רשות כדי שיתפללו עליהם: **ושואלין באורים ותומי'.** אם יצליחו: ה"ג מאי קרא ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב, אחיתופל זה יועץ:
בניהו

עין משפט נר מצוה

י א מיי' פי"ג מהלכות אבילות הלכה ט סמ"ג עשין דרבנן ב טור וש"ע יו"ד סימן שדמ סעיף טז:

רב נסים גאון

ומה שאמרו אי בתרי חשדא נמי ליכא. זה הדבר בנוי על אותו העיקר שבמשנה בפרק עשרה יוחסין (קידושין דף פ') לא יתייחד איש אחד עם שתי נשים אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים והואיל (והשנים) [והן שנים] מותר להן להתיחד עם האשה כי החשד מסתלק מביניהן אלא אם כן היו פרוצים כי הפרוצין החשד קבוע הוא בהן ואפי' אם היו עשרה כדאמרי' (שם) אמר רב יהודה אמר שמואל לא שנו אלא בכשרים אבל בפרוצין אפילו עשרה נמי לא מעשה היה והוציאוה י' במטה ומזה העיקר אמרי' נמי הכא בתרי ופריצי: **ר' זירא אמר עד חצות לילה יושב ומנמנם כסוס.** אית' במסכת סוכה בפ' הישן (דף כו) אמר רב אסור לאדם לישן ביום יותר משינת הסוס אמר אביי שינתיה דמר כדרב דרב כר' דר' כדוד מלך ישראל דדוד כדסוסיא דסוסי שיתין נישמי. **הא דאמר (רב) [רב אחא] הכא אין הבור מתמלא מחוליתו.** מתפרשא לך מההיא דבפרק הרואה מקום (דף נט) דתניא בשעה שבקש הקב"ה להביא מבול לעולם נטל ב' כוכבים מכימה והביא מבול לעולם וכשבקש לסתמם נטל ב' כוכבים מעיש וסתמן ומדאקשינן וליסתמה בדידה ופרקינן אין הבור מתמלא מחוליתו שמעת מינה דהכין הוא פירושה שהבור אם תחזיר לתוכו העפר שניטלת ממנו אינו ממלא אותו אלא צריך להוסיף עפר אחר ולפיכך לא היו מספיקין כאן אותן ב' כוכבים שניטלו ממנה והוצרך ליטול ב' כוכבים מעיש לסתמן ולזה נתכוונו העם באמרם לדוד המלך אין הבור מתמלא מחוליתו תשובה לדבריו שאמר להם לכו התפרנסו זה מזה כלומר כי אין מספיק לנו מה שאנו נהנים זה מזה אלא צריכין אנו תוספת ממקום אחר מיד אמר להם לכו ופשטו ידיכם בגדוד:

תורה אור השלם

א) וַיָּבֹא גִדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה רֹאשׁ הָאַשְׁמֹרֶת הַתִּיכוֹנָה אַךְ הָקֵם הֵקִימוּ אֶת הַשֹּׁמְרִים וַיִּתְקְעוּ בַּשּׁוֹפָרוֹת וְנָפוֹץ הַכַּדִּים אֲשֶׁר בְּיָדָם: [שופטים ז, יט]

ב) חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לְךָ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ: [תהלים קיט, סב] ג) קִדְּמוּ עֵינַי אַשְׁמֻרוֹת לָשִׂיחַ בְּאִמְרָתֶךָ: [תהלים קיט, קמח] ד) קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעָה לִדְבָרְךָ יִחָלְתִּי: [תהלים קיט, קמז] ה) בְּנֶשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה: [משלי ז, ט] ו) וַיַּכֵּם דָּוִד מֵהַנֶּשֶׁף וְעַד הָעֶרֶב לְמָחֳרָתָם וְלֹא נִמְלַט מֵהֶם אִישׁ כִּי אִם אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ נַעַר אֲשֶׁר רָכְבוּ עַל הַגְּמַלִּים וַיָּנֻסוּ: [שמואל א ל, יז] ז) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר יְיָ כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם: [שמות יא, ד] ח) וְאַחֲרֵי אֲחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ וְאֶבְיָתָר וְשַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ יוֹאָב: [דברי הימים א כז, לד] ט) וַעֲצַת אֲחִיתֹפֶל אֲשֶׁר יָעַץ בַּיָּמִים הָהֵם כַּאֲשֶׁר יִשְׁאַל איש כתיב ולא קרי בִּדְבַר הָאֱלֹהִים כֵּן כָּל עֲצַת אֲחִיתֹפֶל גַּם לְדָוִד גַּם לְאַבְשָׁלֹם: [שמואל ב טז, כג] י) לֹעֵג לָרָשׁ חֵרֵף עֹשֵׂהוּ שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה: [משלי יז, ה]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) תוספתא פרק א ה"ג, **ב)** לקמן ט:, **ג)** שמחות פרק ג, **ד)** [סוכה דף כו:], **ה)** גיטין ו:, **ו)** סנהדרין טז כל הענין, **ז)** לקמן נט. [פי' עפר שע"פ הבור וי"מ מעפר שחופרין מן הבור אינו מתמלא עד שיתוסף בו עפר אחר ערוך ערך חלי א'], **ח)** עיין תוס' לקמן ד. ד"ה בניהו, **ט)** לקמן יח., **י)** לקמן נא., **כ)** [פ' מי שמתו עמו' כט], **ל)** לקמן יח., **מ)** [ועי' תוס' סנהדרין טז.], **נ)** בתוס' ריה"ח הביאו ממדרש שמואל וכעין זה במדרש שוחר טוב (שמואל פר' כז) ועיין שפתי חכמים.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ה"ק האי קרא דחצות: **(ב)** ד"ה כנור וכו' לפונית הס"ד ואח"כ צריך להיות ד"ה אין הקומץ משביע את הארי מל' מלא קומצו (ויקרא ב ב) מלא כף מחציר אינו משביע את הארי. פ"א קומץ לשון ונהי בעינינו כחגבים (במדבר יג לג) כדמתרגם כקמצין ר"ל מחגב אחד אינו שבע ארי הס"ד ואח"כ מ"ה ואין הבור:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה כנור. ושש כו'. נ"ב אינו כן (אלא שש אחרונות רוח **מערבית** ובתחלת הלילה רוח **דרומית** וכמ"ש בזוהר חדש פ' בראשית פרשתא ה):

גליון הש"ס

גמ' בתרי חשד נמי ליכא. עש"ך יו"ד סי' קמ"א ס"ק כ"ז: **שם וכה"א ועצת אחיתופל כו'.** עיין תשובת רשב"א סי' מ"ח: **תוס' ד"ה אין אומרין כו'. ודוקא בד' אמות שלו.** עי' תוס' ב"ק טז: ד"ה שהושיבו. שמשם ראיה לזה:

הגהות וציונים

א] תיבת "תנא" ט"ס היא (אלפי מנשה) וכן בכת"י ליתא, ועי' לשון התוספתא: **ב]** צ"ל מאי תיכונה **תיכונה** שבתיכונות (וכ"ה בילקוט שמעוני שופטים סג, והגירסא שבגמרא לפנינו אינה מובנת, רש"ש): **ג]** כ"ה גירסת מהרש"ל. וגיר' הרי"ף [פרק מי שמתו עמ' כט] לא **נצרכא** אלא **אפילו** לדברי תורה: **ד]** המהרש"ל מחק תיבת "דוד" עיי"ש: **ה]** ס"א נמחק. נ"א **אלא דא"ל בחצות, למחר כי השתא** פי' שדבר עמו בחצות ואמר למחר כי השתא ולפ"ז לא קשה קושית התוס' ד"ה ואתא (העתק מחילופי גירסאות בש"ס אמ"ד תע"ד), (גליון), ועיין ילקוט מפרשים: **ו]** צ"ל שהחומה **שלא** נפלה **עודנה** בחזקתה (יעב"ץ, מהר"ץ חיות, וכ"ה בכת"י, ועיין רש"ש): **ז]** צ"ל **דבתרי ליכא** וכו' ותיבת "ופריצי" נמחק (הרר"י בכרך): **ס]** שייך לעיל (גליון): **ט]** עיין מהרש"ל שאין זה לשון פי' רש"י שלפנינו ומ"מ קושיית התוס' ותימה וכו' קשה לב' הפירושים, עיי"ש:

משנת ראשונים

לא אמרן אלא [אפילו] בדברי תורה וכל שכן מילי דעלמא. מפני שיהו עסוקין בהספדו. ויש מפרשים מפני שהמת יודע כל מה שאומרים לפניו עד שיסתם הגולל ומצטער כששומע שמדברים שלא מצרכיו, וכתיב ועשית הישר והטוב ואין טוב כשמצטער המת. **[הריטב"א]** **כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד.** פי' רב האי גאון ז"ל שהיה לדוד סימנא בכנור למידע חצות לילה כגון פנגאן שהוא אבן שעות אף כנור יש לומר מחמת רוח צפונית, ויש לומר דברים אחרים שתנודותיהן משוערות במים או באויר מצד אחד וכל לילה ולילה מציבים אותו לפי שיעור אותו הלילה שבשעת חציה נשמע קול מאותו הכנור ע"כ. **[הרשב"א]** **מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר.** לעולם יהא אדם זהיר לעסוק בדברי תורה ויעיר את שחריו עליה, ואל ימשך אחר התענוג ואל יפתהו להתרשל על זה עשרו ונכסיו, שהכל חולף ואבד, ותורה ושכרה עומדים לעד, ומי לנו גדול מדוד שהיה מלך וטרוד בכמה עסקים, ולא מנעהו מזה מלכות ועושר וטרדא. **[מאירי]** **אין הקומץ משביע את הארי.** כלומר כשם שאין מלא קומצו של אדם משביע את הארי, אלא מה שהוא טורף ונוטל מעצמו, כך אין ישראל יכולין להתפרנס זה מזה. **[יד רמה, סנהדרין טז.]** פי' רבינו האי גאון, הגומא שעומד בה הארי אינו משביעו אם לא ילך לבקש את טרפו, ויורידוהו לבור מתרגם ואחתנוהו לקומצא, ודרך הארי להיות בחפירה, שנאמר וימלא טרף חוריו ומעונותיו טרפה. **[תוספות הרא"ש]** יש אומרים דמשום הכי נקט ארי, שדרכו של ארי כשהוא רעב מלחך את קומצו לצורך מאכל ואינו שבע אם אינו צד מאכל אחר. ענין אחר אין הקומץ לשון ארבה כלומר אם אוכל הארי ארבה אחד אינו שבע בכך. כחגבים כקומצין. **[הריטב"א]** **ואין הבור מתמלא מחוליתו.** מן המטר היורד מן השמים, עד שיתמשך לו אמת המים מחוץ. **[יד רמה, סנהדרין טז.]**

בְּחַדְתִּי - בבנין חדש שנפל בו כותל אחד בגלל שמתחילה לא נבנה בצורה חזקה, אבל הכתלים האחרים נבנו כהוגן, ואין חשש שיפלו (רש"י, לגירסת היעב"ץ).

וְתִיפּוֹק לֵיהּ מִשּׁוּם מַזִּיקִין, שמצויים הם גם בבתים חדשים שנפלו ולא דרים בהם אנשים (אמרי נועם להגר"א).

בִּתְרֵי - שאף שהמזיקין מתגלים לשני אנשים, אינם מזיקים להם (ר"נ גאון, ע"פ גמ' להלן מג, ב).

וְתִיפּוֹק לֵיהּ מִשּׁוּם חָשָׁד וּמַזִּיקִין? בִּתְרֵי וּכְשֵׁרֵי, שלשני אנשים כשרים מותר להתייחד עם אשה. ■ ולהלכה, יש אומרים שסתם אנשים כשרים הם (רמ"א אהע"ז כב, ה), ויש אומרים, שסתם אנשים אינם כשרים לענין זה, ובזמננו אין מצויים כשרים לענין זה (מגיד משנה איסו"ב כב, ח, בדעת הרמב"ם שם; וכ"מ בשו"ע שם, ראה ט"ז שם, א).

אִי בִּתְרֵי מַזִּיקִין נָמֵי לֵיכָּא? בִּמְקוֹמָן חָיְישִׁינַן - במקומות שידוע שהמזיקין מצויים, ולכן יש לחשוש שיזיקו אפילו לשני אנשים, אבל בסתם מקומות אין לחשוש (תוד"ה במקומן). ויש מפרשים להיפך, שסתם מקומות [שחוששים בהם למזיקין] מוחזקים כמקומם של המזיקין, ויש לחשוש גם בשני אנשים, ורק במקומות שידוע שהמזיקין אינם מצויים בהם כלל, אין לחשוש בשני אנשים (תוס' הרא"ש בפירוש שני).

שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ מְלָכִים לַעֲמוֹד בְּשָׁלֹשׁ שָׁעוֹת, שִׁית דְּלֵילְיָא וְתַרְתֵּי דִּימָמָא הָווּ לְהוּ שְׁתֵּי מִשְׁמָרוֹת - שדרך בני מלכים לעמוד במשך השעה השלישית, בתחילתה או בסופה; ולדעת רבי יהושע, נקבע זמן קריאת שמע לפי דרך בני המלכים המאחרים לקום, בסוף השעה השלישית; ורבי נתן מפרש את שבחו של דוד לפי בני המלכים המקדימים לקום, בתחילת השעה השלישית.

וְאִיכָּא דְּאָמְרִי וְכוּ', וְכָל שֶׁכֵּן מִילֵּי דְעָלְמָא אסור לדבר בפני המת, כדי שיהיו עסוקים בהספדו, או משום שעד לסתימת הגולל, המת שומע מה שאומרים בפניו, ומצטער בשומעו שמדברים בדברים שאינם מעניינו (ריטב"א). ■ ולהלכה, בדברי תורה אסור לדבר בפני המת, ואפילו חוץ לארבע אמותיו; מלבד לצורך ההספד, שמותר להזכיר פסוקים ואגדות אפילו בתוך ארבע אמותיו. ובמילי דעלמא, מותר אף בתוך ארבע אמות, ויש אוסרים בתוך ארבע אמות (שו"ע יו"ד שדמ, טז-יז, וש"ך שם, יא).

מֵאוּרְתָּא הֲוָה קָאֵי דִּכְתִיב: "קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעָה", ואף שגם ביום יש זמן הנקרא נשף [כמבואר להלן בגמרא], מכל מקום, כיון שדוד השתבח 'קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף', בוודאי כוונתו שהקדים לקום בנשף הלילה (מהרש"א).

עַד חֲצוֹת לַיְלָה הָיָה מִתְנַמְנֵם כְּסוּס, שהיה עוסק בתורה ומתנמנם כסוס שאינו נרדם לעולם אלא מתנמנם; וישַׁן עד חצות יותר משיעור שישים נשימות, אלא שחילק את השינה לכמה פעמים (רש"י, וערול"נ סוכה כו, ב, בדעתו; משנ"ב ד, לה), כי לא רצה לטעום טעם מיתה שיש בשינה של שיעור נשימות (ב"י ושו"ע או"ח ד, טז, עפ"י גמ' סוכה שם וזוהר פר' ויגש רז, א).

דָּוִד סִימָנָא הֲוָה לֵיהּ וְכוּ', כִּנּוֹר הָיָה תָּלוּי לְמַעְלָה מִמִּטָּתוֹ שֶׁל דָּוִד, אך למשה רבינו לא התאפשר להשתמש בסימן זה לדעת את זמן חצות הלילה, משום שהוא תלוי במשב רוח צפונית, ורק ממכת בכורות ואילך החלה רוח זו לנשב בחצות הלילה (הערות הגרי"ש אלישיב).

מִיָּד הָיָה עוֹמֵד וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, ואלו הם שירות ותשבחות שהיה דוד אומר לאחר חצות לילה [כמאמר רב אשי לעיל], והיו חשובים כדברי תורה (חדשים גם ישנים, ע"פ המדרש שוח"ט א, א, שדוד התפלל ששירותיו יחשבו כד"ת, והביא דברי נפה"ח ד, ב, שלא ידוע אם התקבלה תפילתו).

אָמַר לָהֶם, לְכוּ וְהִתְפַּרְנְסוּ זֶה מִזֶּה, שהעשירים יפרנסו את העניים (ע"פ רש"י, ותוד"ה ואין הבור), ויש שפירש, שכל אחד יעסוק באיזו אומנות ויתפרנס על ידה מחבריו (מרומי שדה).

וְאֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מֵחוּלְיָתוֹ - שאם יקחו עפר מקרקעית הבור ולאחר מכן יחזירוהו לתוך אותו הבור, לא יתמלא הבור; ועל דרך זה אמרו לו, שאף העשירים שבישראל הם בבחינת 'בור שאינו מלא', שהם עצמם צריכים פרנסה, ואיך יוכלו ישראל להתפרנס זה מזה (אמרי נועם להגר"א בביאור דברי רש"י, ושלא כביאור תוד"ה ואין בדבריו).

אָמַר לָהֶם לְכוּ וּפִשְׁטוּ יְדֵיכֶם בִּגְדוּד, ואף שמלחמה היא סכנה, מכל מקום, בזכות שאתם רחמנים וגומלי חסדים, וחפצים לפרנס את העניים אלא שאין זה בידכם, תנצחו במלחמה (חפץ ה').

וְנִמְלָכִין בְּסַנְהֶדְרִין, וְשׁוֹאֲלִין בְּאוּרִים וְתוּמִּים, שאף שידעו על פי האורים ותומים שינצחו במלחמה, הוצרכו לתפילת הסנהדרין שלא ינזקו רבים במלחמה (מרומי שדה בביאור דברי רש"י).

עַל הַכְּרֵתִי וְעַל הַפְּלֵתִי, שהם האורים ותומים (רש"י). ומשמע שהסיבה שנמלכו באביתר, אינה כדי שיתפלל עליהם, מפני היותו כהן גדול ותפילתו מקובלת, אלא מחמת האורים ותומים (מרומי שדה).

כְּרֵתִי, שֶׁכּוֹרְתִים דִּבְרֵיהֶם, שאם אמרו דבר לרעה שוב אינו משתנה, בשונה מגזירת נביא לרעה שמתבטלת אם עשה האדם תשובה, וכפי שמצינו ביונה ואנשי נינוה (רש"י; גמ' יומא עג, ב, ומאירי שם, א).

לְאִתְעוּרֵי מִשְּׁנָתֵיהּ, רבי זירא לשיטתו (לעיל ג, ב) שדוד המלך היה מתנמנם כשנת סוס עד חצות, והכינור היה מעוררו; אבל לדעת רב אשי (שם) שהיה עוסק בתורה עד חצות, לא היה צריך כינור שיעוררו משנתו (ריטב"א ושיטמ"ק).

דְּאָמַר מַר: לַמֵּד לְשׁוֹנְךָ לוֹמַר אֵינִי יוֹדֵעַ, אלא אם כן הדבר ברור בלי שום פקפוק (מאירי). ודוקא במילי דעלמא, אבל במילי דשמיא, אם אין כוונתו להתפאר אלא ללמד ולהורות, יאמר 'יודע אני' (תוס' קידושין ל, א, ד"ה אל תגמגם). והביאה הגמרא ברייתא זו, כדי לבאר מדוע פתח משה "כֹּה אָמַר ה'", למרות ששינה מלשון השי"ת ואמר "כַּחֲצֹת" - שהואיל והוצרך משה רבנו ללמד לשונו לומר איני יודע ולומר 'כחצות', יכול היה לומר "כה אמר ה'" (עין יוסף).

נַגְהֵי אַרְבֵּיסַר - 'נגהי' פירושו 'לֵיל', כמו שאמרו במסכת פסחים (ג, א), שיש מקומות שמכנים את הלילה 'נגהי' [- אור] כדי לדבר בלשון נקיה (רש"י לקמן נט, ב, ד"ה נגהי), וכדרך שמכנים את הסומא 'סגי נהור' [- רב אור, כלומר, רואה היטב] (ערוך ערך נגה).

וְהָכִי קָאָמַר מֹשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל, בלילה שבין שלושה עשר בניסן לארבעה עשר בניסן, אבל נבואת משה ואמירתה לפרעה היו לפני ראש חודש ניסן (רמב"ן שמות יא, ד; העמק דבר שם).

מַלְכֵי מִזְרָח וּמַעֲרָב, שהם צדדים שבו העולם מיושב, לא כצדדי צפון ודרום שאין בהם ישוב מפני הקור והחום השורר בהם (מהרש"א). ויש שפירש, שנקט מזרח ומערב, כדי להוסיף ולגנות את המלכים, שהם משתחווים לחמה היוצאת במזרח ושוקעת במערב (בן יהוידע).

וַאֲנִי, "חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ", כמו שאמרו (חגיגה יב, ב): "כל העוסק בתורה בלילה, הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד ביום" (אמרי נועם להגר"א).

יוֹשְׁבִים אֲגֻדּוֹת אֲגֻדּוֹת, רמז לשלושה מיני כבוד שיש למלכים, כאגודה שאינה פחותה משלושה (סוכה יג, א): א. שלטון שבידם; ב. כסא כבודם; ג. לבושם המיוחד. ואמר דוד על עצמו שהוא זלזל בעצמו, ועסק בשלושה דברים [דם, שפיר ושליא] כדי לטהר אשה לבעלה (בן יהוידע).

בִּכְבוֹדָם של מלכים, כגון ענייני המלוכה וכיבוש מדינות, אבל דוד מאס בכבוד המדומה ועסק בכבוד שמים (עין יוסף).

יָדַי מְלֻכְלָכוֹת בְּדָם, ואף שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול (כתובות יז, א), היינו בסתמא, אבל לכבוד שמים יכול למחול על כבודו (עין יוסף).

וּבְשִׁלְיָא של אשה שהפילה, והיה בודק אם היא עומדת בתנאים המחייבים את האשה שהפילה למנות ימי טומאה וטהרה (רש"י). ויש שפירש, שהיה בודק אם השליא של זכר או של נקבה, כדי לדעת את מנין טומאה וטהרה שצריכה למנות, אם של יולדת זכר, או של יולדת נקבה (שטמ"ק).

כְּדֵי לְטַהֵר אִשָּׁה לְבַעְלָהּ, שכאשר היה נראה בעיניו לטהר נדחק להורות כן, אך פשיטא שאם היה צריך לטמא, טימא (עין יוסף).

יָפֶה חִיַּבְתִּי יָפֶה זִכִּיתִי, בדיני ממונות ובדיני נפשות, יחד עם סנהדרין (רש"י; בן יהוידע). ויש שפירש, שמדובר במורד במלכות, והמלך יכול לדונו לבדו (הערות לגרי"ש אלישיב).

"וַאֲדַבְּרָה בְעֵדֹתֶיךָ נֶגֶד מְלָכִים", מול מפיבושת שהיה כמלך, אם משום שהיה תלמיד חכם, ותלמידי חכמים קרויים מלכים (גיטין סב, א), ואם משום שהיה ממשפחת המלוכה (מהרש"א). ויש שפירש, שהגמרא הביאה את הפסוק כראיה לתחילת דברי דוד, שאינו נוהג כמנהג שאר מלכים, ו'נגד מלכים', פירושו, להיפך ממעשי שאר מלכים (מרומי שדה).

וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ מְפִיבֹשֶׁת, שֶׁהָיָה מְבַיֵּשׁ פְּנֵי דָּוִד בַּהֲלָכָה, שפעמים היה טועה, ומפיבושת היה אומר לו טעית ומבייש אותו בכך (רש"י). ויש שפירש, שמפיבושת הוא היה הטועה בסוברו שדוד הטועה, אבל דוד באמת לעולם לא טעה, וכמבואר בגמרא (סנהדרין צג, ב) שהלכה כמותו בכל מקום (עין יוסף בשם סמיכות חכמים, בדעת רש"י הנ"ל).

תָּנָא, לֹא מְפִיבֹשֶׁת שְׁמוֹ, אלא הוא כינוי לשמו; והביאה הגמרא מאמר זה, כי הוקשה לה כיצד יתכן שדוד המלך קרא לרבו בשמו, והזכרת תואר 'רבי' מועילה רק לפני שמו: 'רבי מפיבושת', ודוד אמר: 'מפיבושת רבי'. ומבארת, ש'מפיבושת' הוא כינוי, ואינו שמו האמיתי (פרשת דרכים דרוש טו).

וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ כִּלְאָב, שֶׁהָיָה מַכְלִים פְּנֵי מְפִיבֹשֶׁת בַּהֲלָכָה - 'כלאב' הוא נוטריקון 'מכלים איש בושת' (יעב"ץ).

"בְּנִי אִם חָכַם לִבֶּךָ יִשְׂמַח לִבִּי גַם אָנִי", 'בני' - כלאב, 'אם חכם לבך' - שהחכמת כל כך עד שבידך להכלים את מפיבושת, 'ישמח לבי גם אני' - על שזכיתי לכך (מהרש"א).

"וְאָשִׁיבָה חֹרְפִי דָבָר", שמחתו לא היתה על שבנו השיב על דברי רבו, אלא במה שזכה לבן כה גדול בתורה, עד שהשיב פני רבו (הערות לגרי"ש אלישיב).

לָמָּה נָקוּד עַל לוּלֵא, שהניקוד בא למעט הדבר, כעין מחיקה של המילה או האותיות המנוקדות (רש"י כאן, ובפסחים צג, ב). ויש שפירש, שהניקוד אינו על כל תיבת 'לולא' אלא רק על אותיות 'לא', וכאילו נכתב 'לא האמנתי', ללמד על הספק שהיה לדוד אם יזכה לראות בטוב ה' בעולם הבא (מהרש"א).

מֻבְטָח אֲנִי בְּךָ שֶׁאַתָּה מְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא, ולא כשכר הרשעים כאן בעולם הזה, שאינו שכר טוב, כיון שמטרתו להאבידם מהעולם הבא (שפתי חכמים).

שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא של העתיד, שחשש שיכשל בחטא (רש"י); ויש שפירש, שחשש מהחטא שעבר בענין בת שבע (מאירי).

"וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד", אָמַר שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא - ואף שנבואה לטובה אינה חוזרת (שבת נה, א, ורמב"ם יסוה"ת י, ד), היינו בנבואה שענינה לרבים, אבל נבואה שענינה ליחיד חוזרת (מאירי). ויש שפירש, שבחשש חטא לחוד אינה חוזרת, אבל יעקב חשש שמא גם נתמעטו זכויותיו, שבזה גם נבואה לטובה חוזרת (מהרש"א).

אֶלָּא שֶׁגָּרַם הַחֵטְא, שלא עלו כל ישראל מן הגולה בימי עזרא (מהרש"א יומא ט, ב), ויש שפירש, שנשאו נשים נכריות (זוהר פר' שמות ז, א).

מאימתי פרק ראשון ברכות

בניהו בן יהוידע זה סנהדרין ואביתר אלו אורים ותומים וכן הוא אומר [א] ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי כרתי שכורתים דבריהם פלתי שמופלאים בדבריהם[א] ואח"כ שר צבא למלך יואב. אמר רב יצחק בר אדא ואמרי לה אמר רב יצחק בריה דרב אידי מאי קרא [ב] עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר. רבי זירא אמר משה לעולם הוה ידע ודוד נמי הוה ידע וכיון דדוד הוה ידע כנור למה ליה לאתעורי משנתיה וכיון דמשה הוה ידע למה ליה למימר כחצות משה קסבר שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא דאמר מר [א] למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז. רב אשי אמר בפלגא אורתא דתליסר נגהי ארבסר הוה קאי והכי קאמר משה לישראל[ב] אמר הקב"ה למחר כחצות הלילה כי האידנא אני יוצא בתוך מצרים: [ג] לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני לוי ור' יצחק חד אמר כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני [ד] חצות לילה אקום להודות לך ואידך כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה ולא עוד אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי ואומר לו מפיבשת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי א"ר יהושע בריה דרב אידי מאי קרא [ה] ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש תנא לא מפיבשת שמו אלא איש בשת[ג] שמו ולמה נקרא שמו מפיבשת שהיה מבייש פני דוד בהלכה לפיכך זכה דוד ויצא ממנו [ו] כלאב וא"ר יוחנן לא כלאב שמו אלא [ז] דניאל שמו ולמה נקרא שמו כלאב שהיה מכלים פני מפיבשת בהלכה ועליו אמר שלמה בחכמתו[ד] [ח] בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני ואומר [ט] חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר. ודוד מי קרי לנפשיה חסיד והכתיב [י] לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים ותנא משמיה דרבי יוסי למה נקוד על לולא אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו שמא יגרום החטא [כ] כדר' יעקב בר אידי דר' יעקב בר אידי רמי כתיב [כ] והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך וכתיב [ל] ויירא יעקב מאד אמר שמא יגרום החטא [מ] כדתניא [נ] עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית עד יעבור עמך ה' זו ביאה ראשונה עד יעבור עם זו קנית זו ביאה שנייה מכאן אמרו חכמים ראוים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון אלא שגרם החטא: וחכ"א עד חצות: חכמים כמאן סבירא להו אי כרבי אליעזר סבירא להו לימרו כרבי אליעזר ואי

בניהו בן יהוידע זה סנהדרין. שהיה אב בית דין: וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי. ראשון וקודם להם, שבתחילה נוטלים רשות ואח"כ שואלים אם יצליחו: ואביתר אלו אורים ותומים. שכל ימי דוד היה נשאל באביתר, עד מלחמת אבשלום ששאל אביתר ולא עלתה לו ושאל לצדוק ועלתה לו כדאמרי' בסדר עולם[ד], ונסתלק אז מן הכהונה: שכורתים את דבריהם. שאומרים דברים קצובים וגמורים שלא יפחתו ולא יוסיפו: שר צבא למלך יואב. להוליך אנשי המלחמה: מאי קרא. דכנור היה תלוי למעלה ממטתו ומעוררו: עורה כבודי. אל תתכבדי בשינה כשאר מלכים: אעירה שחר. שאר מלכים השחר מעוררן, ואני מעורר את השחר[ה]: שמא יטעו אצטגניני פרעה. אם אני יודע לכוין השעה הם אינם יודעים לכוין השעה, וקודם שיגיע חצות יהו סבורים שהגיע ועדיין לא באה המכה ויאמרו משה בדאי הוא, הלכך טוב לאחוז לשון איני יודע: דאמר מר. במסכת דרך ארץ: ותאחז. תהא נאחז ונכשל בדבריך: תליסר נגהי ארבסר. ליל שעבר (א) שלשה עשר ולמחרת יגיע ארבעה עשר: ידי מלוכלכות בדם. שהנשים מראות לו דם נדה אם טמא אם טהור, שיש מראות דם טהור באשה[ו]: ובשפיר. הוא עור הולד שהעצמות והגידים והבשר נצורים[ט] בתוכו. ויש שפיר שהאשה יושבת עליו ימי טומאה וימי טהרה ואי זה זה המרוקם, ובמס' נדה (דף כה.) מפרש לה, ויש שפיר מלא מים ודם שאינו חשוב ולד[י] לישב עליו טומאת יולדת וימי טהרתה: ובשליא. דתנן (שם כו.) אין שליא בלא ולד, והוא כמין לבוש שהולד שוכב בתוכה וקורין וסטי"דור[י] בלע"ז, ותניא (שם) אין שליא פחותה מטפח ותחלתה כחוט של ערב וסופה כתורמוס, והיו מביאין אותה לפניו לראות אם יש בה כשיעור ואם עשויה כדת שליא שנחזיקנה שהיה ולד בתוכה וגמות ותשב עליו ימי טומאה וטהרה אם לאו: זכיתי וחייבתי. שייך בדיני ממונות ודיני נפשו': טמאתי וטהרתי. בהלכות טומאה וטהרה: מפיבושת. [מפי בושת], בדברי הלכה היוצאין מפיו היה בושת לדוד, שפעמים שהיה טועה והוא אומר לו טעית: לפיכך. בזכות שהיה דוד מקטין עצמו זכה ויצא ממנו כלאב: אלא דניאל שמו. במקום אחד אומר (שמואל) [ז] ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל וגו', ובמקום אחר אומר [ז] והשני דניאל לאביגיל בדברי הימים: שהיה מכלים פני מפיבושת. כל אב מכלים את (ב) הרב שהיה אב בהוראות: לולא האמנתי לראות בטוב ה'. (ג) כבר טרדוני מירושתך, כמו שנאמר [ס] כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד וגו' (שמואל א' כו): נקוד על לולא. לדרוש את הנקודה שהיא ממעטת את משמעות הכתוב, לומר שלא דבר ברור היה לו לראות בטוב ה'. לולא לשון אם לא, כמו [ס] לולי אלהי אבי וגו' היה לי (בראשית לא): שמא יגרום החטא. תירוצא הוא, לעולם מוחזק בידו שהוא חסיד, וזה שספק בידו אם יראה בטוב ה' לפי שהיה ירא שמא יחטא ויגרום החטא מלראות בטוב: ויירא יעקב. שמא אחר הבטחה חטאתי, וכדתניא שהחטא גורם שאין ההבטחה מתקיימת: ביאה ראשונה. שבאו (ד) בימי יהושע: ביאה שנייה. כשעלו מגלות בבל בימי עזרא: ראויים היו (ה) ליעשות להם נס. לבוא ביד רמה: אלא שגרם החטא. ולא הלכו אלא ברשות כורש, וכל ימי מלכי פרס נשתעבדו להם לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון: חכמים כמאן סבירא להו. במשמעות בשכבך האמור בתורה: אי כר' אליעזר סבירא להו. דאית ליה בשכבך כל זמן שבני אדם עוסקין לילך ולשכב זה מקדים וזה מאחר: לימרו כר' אליעזר. דאמר (ו) סוף האשמורה הראשונה, דודאי כל שדעתו לישן כבר שכב וישן: ואי

בניהו זה סנהדרין. מסברא אומר כן. אביתר אלו אורים ותומים וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי כלומר היה קודם להם אם כן אורים ותומים היו אחר בניהו א"כ אביתר שהוזכר אחר בניהו היינו אורים ותומים כך פירש רש"י[ט]. ותימה לפירושו פשיטא דאביתר כהן היה בימי דוד שלא היה כהן אחר שכולם נהרגו בנוב עיר הכהנים [ע] ולמה צריך ראיה עליה. ועוד לגירסת הקונטרס בניהו בן יהוידע אין זה הפסוק בשום מקום. לכך (מפרש) [גרים] רבינו תם [ט] כדאי' בדה"י [פ] ואחרי אחיתופל יהוידע בן בניהו [י] זה סנהדרין וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי ופי' ר"ת דכרתי ופלתי היינו סנהדרין שכורתין דבריהם לאמתן ופלתי שמופלאים בהוראה כמו מופלא שבבית דין[י]. וא"ת היכי פשיט יהוידע בן בניהו מבניהו בן יהוידע. וי"ל דמסתמא ממלא מקום אביו היה וכי היכי דאביו היה מסנהדרין גם הוא היה מהם[כ]:

משנת ראשונים

וכיון דדוד הוה ידע, כנור למה ליה לאתעורי משנתיה. רבי זירא אזיל לטעמיה [דאמר] עד חצות היה מתנמנם כסוס, והכנור היה מעוררו ומתגבר כארי. דאילו למ"ד לעיל עד חצות היה קורא לא היה צריך כנור לאיתעורי. **[הריטב"א]**

ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא. שפיר הוא ספק ולד. שליא ודאי ולד אלא שהוא ספק שמא זכר או נקבה. **[הריטב"א]**

תנא לא מפיבשת שמו אלא איש בשת שמו. קשיא ואפילו היה איש בושת שמו לא היו צריכין לשנות שמו מפני זה דאכתי הוה אפשר למימר ולמה נקרא איש בושת שמבייש פני דוד בהלכה. ועוד דלא אשכחן בשום דוכתא איש בשת אלא בן שאול שמלך תחתיו. וגרסת הרב ר' שמעיה ז"ל הכי לא מפיבושת שמו אלא מריב בעל שמו. **[הריטב"א]**

לא כלאב שמו אלא דניאל שמו. לפי שלקח דוד אביגיל אחר מות נבל, היו אומרים כי מעוברת היתה מנבל, וזה הבן שילדה אביגיל לדוד היה בנו של נבל לפיכך יצא קלסתר פניו כקלסתר פניו של דוד להסיר החשד, לפיכך קראו כלאב כולו אב כלומר בכל צורותיו דומה לאביו. דניאל היה שמו העיקר כי אמר דוד דנני אל מנבל. **[רד"ק שמואל ב, ג ג]**

אמר שמא יגרום החטא. וכן ראוי לכל צדיק שלא יסמוך במקום סכנה על הנס וישמור עצמו בכל תחבולה אשר יוכל, ועל זה אמר שלמה אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח). **[רד"ק, בראשית יב יב]**

ויש שפירש כי מה שנתירא יעקב לא על עצמו כי הוא כבר הובטח, אבל נתירא על בניו ועל אנשי ביתו, וזהו שכתוב ויחץ את הילדים. ואמר עוד פן יבא והכני אם על בנים. לא אמר והכני בלבד שלא היה מפחד על עצמו אלא על הכאת אם על בנים. **[רבינו בחיי, בראשית לב ח]**

תורה אור השלם

א) וְיוֹאָב אֶל כָּל הַצָּבָא יִשְׂרָאֵל וּבְנָיָה בֶּן יְהוֹיָדָע עַל הַכְּרֵתִי וְעַל הַפְּלֵתִי: [שמואל ב כ, כג] וּבְנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע עַל הַכְּרֵתִי וְהַפְּלֵתִי וּבְנֵי דָוִיד הָרִאשֹׁנִים לְיַד הַמֶּלֶךְ: [דברי הימים א' יח, יז]

ב) עוּרָה כְבוֹדִי עוּרָה הַנֵּבֶל וְכִנּוֹר אָעִירָה שָּׁחַר: [תהלים נז, ט] ג) תְּפִלָּה לְדָוִד הַטֵּה יְיָ אָזְנְךָ עֲנֵנִי כִּי עָנִי וְאֶבְיוֹן אָנִי: שָׁמְרָה נַפְשִׁי כִּי חָסִיד אָנִי הוֹשַׁע עַבְדְּךָ אַתָּה אֱלֹהַי הַבּוֹטֵחַ אֵלֶיךָ: [תהלים פו, א-ב] ד) חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ: [תהלים קיט, סב] ה) וַאֲדַבְּרָה בְעֵדֹתֶיךָ נֶגֶד מְלָכִים וְלֹא אֵבוֹשׁ: [תהלים קיט, מו] ו) וּמִשְׁנֵהוּ כִלְאָב לַאֲבִיגַיִל אֵשֶׁת נָבָל הַכַּרְמְלִי וְהַשְּׁלִשִׁי אַבְשָׁלוֹם בֶּן מַעֲכָה בַּת תַּלְמַי מֶלֶךְ גְּשׁוּר: [שמואל ב' ג, ג] ז) וְאֵלֶּה הָיוּ בְּנֵי דָוִיד אֲשֶׁר נוֹלַד לוֹ בְּחֶבְרוֹן הַבְּכוֹר אַמְנֹן לַאֲחִינֹעַם הַיִּזְרְעֵאלִית שֵׁנִי דָּנִיֵּאל לַאֲבִיגַיִל הַכַּרְמְלִית: [דברי הימים א' ג, א] ח) בְּנִי אִם חָכַם לִבֶּךָ יִשְׂמַח לִבִּי גַם אָנִי: [משלי כג, טו] ט) חֲכַם בְּנִי וְשַׂמַּח לִבִּי וְאָשִׁיבָה חֹרְפִי דָבָר: [משלי כז, יא] י) לוּלֵא הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב יְיָ בְּאֶרֶץ חַיִּים: [תהלים כז, יג] כ) וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ: [בראשית כח, טו] ל) וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ וַיַּחַץ אֶת הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ וְאֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבָּקָר וְהַגְּמַלִּים לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת: [בראשית לב, ח] מ) תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד בִּגְדֹל זְרוֹעֲךָ יִדְּמוּ כָּאָבֶן עַד יַעֲבֹר עַמְּךָ יְיָ עַד יַעֲבֹר עַם זוּ קָנִיתָ: [שמות טו, טז] נ) וְעַתָּה יִשְׁמַע נָא אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ אֵת דִּבְרֵי עַבְדּוֹ אִם יְיָ הֱסִיתְךָ בִי יָרַח מִנְחָה וְאִם בְּנֵי הָאָדָם אֲרוּרִים הֵם לִפְנֵי יְיָ כִּי גֵרְשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת יְיָ לֵאמֹר לֵךְ עֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים: [שמואל א' כו, יט] ס) לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עַתָּה רֵיקָם שִׁלַּחְתָּנִי אֶת עָנְיִי וְאֶת יְגִיעַ כַּפַּי רָאָה אֱלֹהִים וַיּוֹכַח אָמֶשׁ: [בראשית לא, מב] ע) וְאֵת נֹב עִיר הַכֹּהֲנִים הִכָּה לְפִי חֶרֶב מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה מֵעוֹלֵל וְעַד יוֹנֵק וְשׁוֹר וַחֲמוֹר וָשֶׂה לְפִי חָרֶב: וַיִּמָּלֵט בֵּן אֶחָד לַאֲחִימֶלֶךְ בֶּן אֲחִטוּב וּשְׁמוֹ אֶבְיָתָר וַיִּבְרַח אַחֲרֵי דָוִד: [שמואל א' כב, יט-כ] פ) וְאַחֲרֵי אֲחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ וְאֶבְיָתָר וְשַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ יוֹאָב: [דברי הימים א' כז, לד]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) מס' דרך ארץ זוטא פרק ג ועיין תוס' קידושין ל. ד"ה אל (ועיין ב"מ דף כג:), ב) סנהדרין דף לא:, ג) ג"ז שם וסוטה דף לו., ד) פי"ד וביומא עג:, ה) עי' ירושלמי ה"א, ו) נדה דף יט., ז) שם דף כד:, ח) בסנהדרין טז: עיי"ש ודלא כגירסת רש"י כאן (מהרש"ל), ט) [וכ"ה בערוך ערך אחר], י) סנהדרין פז., כ) [ועי' בתוס' סנהדרין טז: ד"ה ואחרי].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה תליסר וכו'. ליל שעבר של שלשה עשר ולמחרת יגיה ארבעה עשר: (ב) ד"ה שהיה מכלים כו'. מכלים את פני הרב: (ג) ד"ה לולא כו'. בטוב ה' בארץ ישראל כבר טרדוני: (ד) ד"ה ביאה וכו'. שבאו לארץ בימי יהושע: (ה) ד"ה ראויים היו ישראל ליעשות: (ו) ד"ה לימרו כר' אליעזר דאמר עד סוף:

הגהות וציונים

א] בס"א [נוסף] **ולמה נקרא שמם אורים ותומים אורים שמאירים את דבריהם תומים שמשלימים את דבריהם** ועי' ביומא עג ע"ב (גליון) ועיין השלמות להגר"צ בביאור גירסאות רש"י ותוס' בסוגיא זו: ב] בילקוט שמעוני פ' בא ליתא תיבת "לישראל" וגי' ישרה היא דפרשה זו נאמרה אל פרעה בביתו, (ועי' שפת אמת): ג] איש בשת בן שאול מלך בתחילת מלכות בית דוד שתי שנים ונהרג ע"י עבדיו (כמבואר בשמואל ב', ד ז). ומפיבושת בן שאול היה לאחמ"כ בסוף זמן דוד במעשה דגבעונים (כמבואר בשמואל ב', כא ח וַיִּקַּח הַמֶּלֶךְ אֶת שְׁנֵי בְּנֵי רִצְפָּה בַת אַיָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְשָׁאוּל אֶת אַרְמֹנִי וְאֶת מְפִבֹשֶׁת). ולכן כתבו התוס' ביבמות עט ע"א ד"ה ארמוני שצריך לגרוס כאן אלא איש **בעל** שמו, והיינו אשבעל הנזכר בדברי הימים א', ח לג (וְנֵר הוֹלִיד אֶת קִישׁ וְקִישׁ הוֹלִיד אֶת שָׁאוּל וְשָׁאוּל הוֹלִיד אֶת יְהוֹנָתָן וְאֶת מַלְכִּי שׁוּעַ וְאֶת אֲבִינָדָב וְאֶת אֶשְׁבָּעַל), שהוא מפיבשת בן רצפה בת איה אשר ילדה לשאול הנזכר בשמואל שם (ע"פ הגליון). ובתוס' רבינו יהודה ובמהרש"א כאן כתבו שצ"ל אלא **מריב בעל** שמו, והוא בן יהונתן בן שאול הנזכר בדברי הימים א', ח לד (וּבֶן יְהוֹנָתָן מְרִיב בָּעַל וּמְרִיב בַּעַל הוֹלִיד אֶת מִיכָה), ונזכר ג"כ בשמואל ב', ד ד בשם מפיבשת (וְלִיהוֹנָתָן בֶּן שָׁאוּל בֵּן נְכֵה רַגְלָיִם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים הָיָה בְּבֹא שְׁמֻעַת שָׁאוּל וִיהוֹנָתָן מִיִּזְרְעֶאל וַתִּשָּׂאֵהוּ אֹמַנְתּוֹ וַתָּנֹס וַיְהִי בְּחָפְזָהּ לָנוּס וַיִּפֹּל וַיִּפָּסֵחַ וּשְׁמוֹ מְפִיבֹשֶׁת. ושם ט יב וְלִמְפִיבֹשֶׁת בֵּן קָטָן וּשְׁמוֹ מִיכָא): ד] עיין במהר"ץ חיות בשם עין יעקב דלא גריס "בחכמתו" דמשלי ברוה"ק נאמרה ועיי"ש: ה] בדפו"י ובכת"י **נוצרים** בתוכו: ו] הקרומים הנוצרים עם הוולד היוצאים מרחם האם אחר הלידה: ז] בדפו"י נוסף, **ויהודע בן בניהו** זה סנהדרין:

ואי כרבן גמליאל סבירא להו לימרו כרבן גמליאל לעולם כרבן גמליאל סבירא להו והא דקא אמרי עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה כדתניא [א] חכמים עשו סייג לדבריהם [א] כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו ומברך ° [ג] וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה מאי שנא בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה ומאי שנא הכא דקתני חייב מיתה איבעית אימא משום דאיכא אונס שינה ואיבע"א לאפוקי ממאן דאמר [ג] תפלת ערבית רשות קמ"ל דחובה: אמר מר קורא ק"ש ומתפלל מסייע ליה לר' יוחנן [ז] דאמר ר' יוחנן [ב] איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית רבי יהושע בן לוי אומר תפלות באמצע תקנום במאי קא מפלגי [ה] אי בעית אימא קרא אי בעית אימא סברא דר' יוחנן סבר גאולה ° מאורתא נמי הוי אלא גאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא ור' יהושע בן לוי סבר כיון דלא הויא אלא מצפרא לא הויא גאולה מעלייתא ואי בעית אימא קרא ושניהם מקרא אחד דרשו דכתיב [א] בשכבך ובקומך ר' יוחנן סבר מקיש שכיבה לקימה מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה אף שכיבה נמי ק"ש ואח"כ תפלה ר' יהושע בן לוי סבר מקיש שכיבה לקימה מה קימה ק"ש סמוך למטתו אף שכיבה נמי ק"ש סמוך למטתו מתיב מר בריה דרבינא [ו] בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה ואי אמרת בעי לסמוך הא לא קא סמך גאולה לתפלה דהא בעי למימר השכיבנו אמרי ° כיון דתקינו רבנן השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא דאי לא תימא הכי שחרית היכי מצי סמיך והא [ז] אמר רבי יוחנן [ג] בתחלה אומר [ב] ה' שפתי תפתח ולבסוף [ד] הוא אומר [ג] יהיו לרצון אמרי פי אלא התם כיון דתקינו רבנן למימר ה' שפתי תפתח כתפלה אריכתא דמיא הכא נמי כיון דתקינו רבנן למימר השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא: אמר רבי אלעזר א"ר [ב] אבינא [ה] כל האומר [ד] תהלה לדוד בכל ° יום שלש פעמים מובטח לו שהוא בן העולם הבא מאי טעמא אילימא משום דאתיא באל"ף בי"ת נימא [ה] אשרי תמימי דרך דאתיא בתמניא אפין [ג] אלא משום דאית ביה [ו] פותח את ידך נימא [ט] הלל הגדול דכתיב ביה [ז] נותן לחם לכל בשר אלא משום דאית ביה תרתי. אמר רבי יוחנן מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי [ט] ° מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל דכתיב [ח] נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל במערבא מתרצי לה הכי נפלה ולא תוסיף לנפול עוד קום בתולת ישראל אמר רב נחמן בר יצחק אפילו הכי חזר דוד (א) וסמכן ברוח הקדש שנאמר [ט] סומך ה' לכל הנופלים: א"ר אלעזר בר אבינא גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דאילו במיכאל כתיב [י] ויעף אלי אחד מן השרפים ואלו גבי גבריאל כתיב [כ] והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף וגו' מאי משמע דהאי אחד מיכאל הוא אמר ר' יוחנן אתיא אחד אחד כתיב הכא ויעף אלי אחד מן השרפים וכתיב התם [ל] והנה מיכאל אחד (מן) השרים הראשונים בא לעזרני תנא מיכאל באחת גבריאל בשתים אליהו בארבע ומלאך המות בשמנה ובשעת המגפה באחת: א"ר יהושע בן לוי אע"פ שקרא אדם ק"ש בבית הכנסת [י] מצוה לקרותו על מטתו אמר רבי יוסי [ד] מאי קרא [מ] רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה אמר רב נחמן
אם

ואי כרבן גמליאל סבירא להו. דמשמע ליה בשכבך כל זמן שבני אדם שוכבים, ויש בכלל הזה כל הלילה: **לימרו כר"ג.** עד עמוד השחר: **מן העבירה.** שמא יסמוך על שהות שיש לו, כדתניא: **קימעא.** מעט: **משום אונס שינה.** התוקפתו לעבור על דברי חכמים הוזקקו להזהירו יותר: **ממאן דאמר.** לקמן בפ' תפלת השחר (דף כז:): **אמר מר קורא ק"ש.** של ערבית תחלה ואח"כ מתפלל: **מסייע ליה לר' יוחנן.** דאמר ערבית נמי ק"ש ואחר כך תפלה כדי שיסמוך גאולה לתפלה ודלא כר' יהושע בן לוי דאמר תפלה ואחר כך ק"ש: **זה הסומך.** וכל שכן דשחרית, דעיקר גאולת מצרים בשחרית הוה [י] כדכתיב [נ] ממחרת הפסח יצאו בני ישראל, וסמיכת גאולה לתפלה רמזה דוד בספר תהלים דכתיב [ס] ה' צורי וגואלי וסמיך ליה יענך ה' ביום צרה, ואמרי' בברכות ירושלמי (פ"א ה"א) מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך יצא המלך ומצאו שהפליג אף הוא הפליג, אלא יהיה אדם מקרב להקב"ה אליו ומרצהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו: **באמצע תקנום.** בין שני ק"ש תקנו כל תפלות של יום, דקא סבר תפלת ערבית קודמת לק"ש: **גאולה מאורתא לא הוי.** הילכך גאולה דאורתא לא חשיבא לאהדורי עלה סמיכת תפלה: **מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה.** דבשחרית כולהו מודו דבעי מסמך: **שלש פעמים.** כנגד שלש תפלות: **דאית ביה תרתי.** דאתי באל"ף בי"ת, ויש בו שבח הכנת מזון לכל חי: **אפילו הכי.** אף על פי שהפסיק נו"ן מפני נפילה שבה ולא אבה לרמזה חזר ורמז סמיכת הנפילה תכף לה: **ויעף אלי.** בפריחה אחת, ולא הרגיע בינתים: **מועף ביעף.** שתי פריחות: **באחת.** בפריחה אחת: **אמרו בלבבכם.** אמרו מה שכתוב [ע] על לבבך (דברים ו, ו): **על משכבכם.** שנאמר [א] ובשכבך (שם): **ודומו.** בשינה אחרי כן:

וקורא קריאת שמע ומתפלל [ט]. מכאן משמע שמשעה שהגיע זמן קריאת שמע של לילה שאין לו לאכול סעודה עד שיקרא ק"ש ויתפלל ערבית: **דאמר** רבי יוחנן איזהו בן העוה"ב וכו'. ואנו שאומרים יראו עינינו ופסוקים אחרים אחר השכיבנו נראה הואיל ותקינו להו רבנן ה"ל כגאולה אריכתא [י] דתקינו [י] לומר זה שבתוך כך יתפלל חבירו גם הוא ולא ילך מבהכ"נ עד שיגמור כל אחד תפלתו וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמנה עשרה ואגב שתקנו לומר אותם פסוקים תקנו לומר חתימה של יראו עינינו [כ]. **והלכה** כר' יוחנן דברייתא מסייע ליה וכן פסק ה"ג ואם כן יש ליזהר שלא לספר בין גאולה דערבית לשמנה עשרה. **ומיהו בסדר רב עמרם פי'** מה שאנו אומרים קדיש בין גאולה לתפלת ערבית לאשמעינן דלא בעינן מסמך גאולה דערבית לתפלה משום דתפלת ערבית רשות **ולא נהירא** [דאם כן] ר' יוחנן סבירא ליה תפלת ערבית חובה דפלוגתא [ז] היא [מ] דרב ור' יוחנן והלכה כר' יוחנן [נ] ונכון להחמיר ולהזהר מלספר בינתים **ואי תימא** קשיא הלכתא אהלכתא דקיימא לן תפלת ערבית רשות והכא פסקינן כרבי יוחנן צריך לומר דאפילו אי סובר רבי יוחנן כרב דאמר רשות היא מכל מקום מחייב לסמוך אם כן גם לנו יש לסמוך:

עין משפט נר מצוה

יא א מיי' פרק ו מהלכות תפלה הלכה ז טור וש"ע או"ח סימן רלה סעיף ב:

יב ב מיי' פ"ז שם הלכה יח סמג עשין יט טור או"ח סימן רלה וטוש"ע או"ח סימן רלו סעיף ב:

יג ג מיי' פ"ב שם הלכה ט (סמג שם) טור וש"ע או"ח סי' קיא סעיף א:

יד ד מיי' (וסמג) שם טוש"ע או"ח סימן קכב סעיף ב:

טו ה מיי' פ"ז שם הלכה יב סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן נא סעיף ז [ורב אלפס פ' אין עומדין עמ' סא]:

טז ו מיי' פ"ז שם הלכה ב טוש"ע או"ח סימן רלט סעיף א:

רב נסים גאון

ואיבעית אימא לאפוקי ממאן דאמר דתפלת ערבית רשות. מי הוא שאמר דתפלת ערבית רשות ר' יהושע הוא ואיתא בפרק תפלת השחר (דף כז:) אמר רב יהודה אמר שמואל תפלת ערבית רבן גמליאל אומר חובה ר' יהושע אומר רשות:

תורה אור השלם

א) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז]

ב) אֲדֹנָי שְׂפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתֶךָ: [תהלים נא, יז]

ג) יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי: [תהלים יט, טו]

ד) [תהלים קמה]

ה) [תהלים קיט]

ו) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ז) נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ: [תהלים קלו, כה]

ח) נָפְלָה לֹא תוֹסִיף קוּם בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל נִטְּשָׁה עַל אַדְמָתָהּ אֵין מְקִימָהּ: [עמוס ה, ב]

ט) סוֹמֵךְ יְיָ לְכָל הַנֹּפְלִים וְזוֹקֵף לְכָל הַכְּפוּפִים: [תהלים קמה, יד]

י) וַיָּעָף אֵלַי אֶחָד מִן הַשְּׂרָפִים וּבְיָדוֹ רִצְפָּה בְּמֶלְקַחַיִם לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ: [ישעיה ו, ו]

כ) וְעוֹד אֲנִי מְדַבֵּר בַּתְּפִלָּה וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל אֲשֶׁר רָאִיתִי בֶחָזוֹן בַּתְּחִלָּה מֻעָף בִּיעָף נֹגֵעַ אֵלַי כְּעֵת מִנְחַת עָרֶב: [דניאל ט, כא]

ל) וְשַׂר מַלְכוּת פָּרַס עֹמֵד לְנֶגְדִּי עֶשְׂרִים וְאֶחָד יוֹם וְהִנֵּה מִיכָאֵל אַחַד הַשָּׂרִים הָרִאשֹׁנִים בָּא לְעָזְרֵנִי וַאֲנִי נוֹתַרְתִּי שָׁם אֵצֶל מַלְכֵי פָרָס: [דניאל י, יג]
מ) רִגְזוּ וְאַל תֶּחֱטָאוּ אִמְרוּ בִלְבַבְכֶם עַל מִשְׁכַּבְכֶם וְדֹמּוּ סֶלָה: [תהלים ד, ה]
נ) וַיִּסְעוּ מֵרַעְמְסֵס בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיָד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרָיִם: [במדבר לג, ג]
ס) יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי: יַעַנְךָ יְיָ בְּיוֹם צָרָה יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב: [תהלים יט, טו, כ, ב]
ע) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ: [דברים ו, ו]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) אבות דר"נ פ"ב ה"ח, ב) עירובין דף כא:, ג) [לקמן כז: שבת ט: יומא פז:], ד) לקמן דף ט:, ה) [יבמות לה: קדושין לה: ב"ב ח: ט. ע"ז לד: סנהדרין ל. שבועות כב: ע"ש בתוס' זבחים ב. ז: מנחות יג: עג: חולין קיח: תמורה ל:], ו) לקמן יא., ז) לקמן ט: ועי' מהרש"א שם ד"ה כיון, ח) פסחים דף קיח., ט) עי' תוס' לקמן לב: ד"ה קודם (מצפה איתן), י) לקמן דף ט., כ) וע"ע תוס' לקמן כז: ד"ה והלכתא, ל) עיין רש"י לקמן לא. ד"ה אלא שכתב טעם אחר, מ) [לקמן כז: כפי שנדפס שם בגל הגליון וע"ע תוס' שם ד"ה והלכתא °], נ) ביצה ד. ועיין מהרש"א כאן.

הגהות הב"ח

(א) גמ' חזר דוד וסמכה ברוח הקדש:

גליון הש"ס

בגמ' וכל העובר על ד"ח. עירובין כ"א ע"ב ועי' רש"י סוטה ד ע"ב ד"ה נעקר ובתוס' שם: **שם מאורתא נמי הוי.** ע"ל ט ע"א: **שם כיון דתקינו רבנן השכיבנו.** עי' תשובת הרשב"א סימן כ"א: **שם בכל יום ג"פ.** בהרא"ש ליתא ג"פ וכן בטור וברוקח סימן ש"ך איתא כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו: **שם מפני שיש בה מפלתן.** עי' תשובת הרשב"א סימן מ"ט: **מסורת הש"ס אות כ.** וע"ע מגילה כ"ג ע"א תוס' ד"ה כיון:

הגהות וציונים

א] ברש"י לעיל ג ע"א ד"ה לאו הלשון עשו סייג "לדבר" ועיין שפ"ח כאן שעמד על לשון הגמ' "לדבריהם" שהרי ק"ש מן התורה: ב] [בעי"י וברב אלפס אי' אלעזר **בר** אבינא ובזה נכון מאמר הסמוך וצ"ל שם **וא"ר** אלעזר] (גליון): ג] נ"א **אלפי"ן** (גליון): ד] [צ"ל **רב אסי** או **רב יוסף**] (גליון): ה] בתור"פ נוסף וכו': ו] נדצ"ל **ותקינו** (באה"מ): ז] נדצ"ל **ופלוגתא** (מהר"נ אדלר, באה"מ):

משנת ראשונים

איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית. כשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד, מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו, וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצותיו, נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העוה"ב. [רבינו יונה דף ב: מדה"ר] **אי בעית אימא קרא אי בעית אימא סברא.** ותימה כיון דאיכא סברא ל"ל קרא, דהכי פריך בפ"ב דכתובות (דף כב.) גבי הא דאמר רב הונא מנין להפה שאסר הוא הפה שהתיר למה לי קרא סברא הוא הוא אסרה הוא שרי לה, ויש לחלק דיש דברים שאין הסברא פשוטה כל כך וצריך הפסוק להשמיענו הסברא. [תוספות, שבועות כב:] **כיון דתקינו רבנן למימר השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא.** הטעם הוא דבהשכיבנו יש בה ופרוס עלינו סוכת שלומך שהוא לשון גאולה כמו (יחז' טז ח) ואפרוש [כנפי] עליך. וכתיב (רות ג ט) ופרשת כנפיך על אמתך כי גואל אתה. והראב"ד כ' דהיינו טעמא דעבידנא גאולה אריכתא בערבית יותר משחרית, משום דמחצות הלילה התחילה גאולת מצרים ונמשכה עד הבקר (ברכות ט.) והוי אריכתא. [אבודרהם] **כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים.** מפני שא"א שלא יכוין דעתו באחת משלשתן. כתבו הגאונים שצריך לכוין בכלו ואם לא כיון לכל הפחות בפותח את ידיך צריך לחזור ולאומרו פעם אחרת. [אבודרהם] **מובטח לו שהוא בן העולם הבא.** לא אמרו שמשום מצוה זו לבדה זוכה אדם לחיי העולם הבא אלא שאם היתה מצוה זו יתירה על מחצה זכיות מכרע'. והשמיענו בזה שהיא כשאר מצות. והטעם לפי שכולו שבח והודאה למקום וצורך העולם ופרנסתן והשם ברחמיו מכין להם צרכיהם, והאומרו בכונה ודאי יש לו רוח נשברה. [אבודרהם] **אילימא משום דאתיא באל"ף בי"ת.** לפי שאדם משבח בה להקב"ה בכל מיני מוצאי הדבור. [אבודרהם] **מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל.** לא רצה דוד לשבח בה מפני שצפה ברוח הקדש, שבאות זו עתיד הנביא לינבא על מפלתן של ישראל. [אבודרהם]

חֲכָמִים עָשׂוּ סְיָג לְדִבְרֵיהֶם - וקבעו שזמן קריאת שמע הוא עד חצות (רא"ה, וריטב"א; כס"מ ק"ש א, ט). ויש שפירשו, שעשו סייג נוסף לגזירתם שלא לקרוא לאחר חצות, שיש לקרוא מיד בצאת הכוכבים, כדי שאף אם יתרשל יקרא על כל פנים קודם חצות; והדבר מדויק בלשון הגמרא, סייג 'לדבריהם' (תלמידי רבנו יונה לעיל ב, א). ויש שפירשו, שעשו סייג נוסף לגזירתם שלא לקרוא לאחר חצות, שאסרו לאכול לשתות ולישון לפני קריאת שמע, כדי שבכך ימנעו מלאחר את הקריאה עד לאחר חצות (רשב"א שם, ורא"ש א, ט; ב"י או"ח רלה, א, בדעת תוד"ה וקורא). ■ ולהלכה, לכתחילה יש לקרוא קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים, משום 'זריזין מקדימין למצוות', אבל אין גזירה מיוחדת על כך, וזמן קריאתה עד חצות, ובדיעבד, עד עלות השחר (שו"ע שם, ג, ומשנ"ב שם, כו-כח).

אִם רָגִיל לִקְרוֹת קוֹרֵא, וְאִם רָגִיל לִשְׁנוֹת שׁוֹנֶה, כדי לעמוד לתפילה מתוך דברי תורה (ריבב"ן). ויש שפירשו, שלקיום מצות תלמוד תורה נהגו ללמוד קודם התפילה, וכמבואר בגמרא (מנחות צט, ב), שהלומד דבר תורה אחד בבוקר ודבר תורה אחד בערב, מקיים את מאמר הכתוב (יהושע א, ח): "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה" (שטמ"ק). ■ ולהלכה, מותר ללמוד דוקא לפני שהגיע זמן קריאת שמע, אבל משהגיע זמן קריאת שמע אסור להתחיל לעסוק בתורה (מג"א קו, ו, ו-רלב, ח, ומשנ"ב קו, ח, וביה"ל שם ג, ד"ה ואם).

וְאוֹכֵל פִּתּוֹ וּמְבָרֵךְ, אבל לפני קריאת שמע אסור לאכול סעודה (תוד"ה וקורא). וטעימה בעלמא, כגון פירות, ופת בשיעור כביצה, מותרת (מג"א רלה, ד; וראה להלן), ולכן נקט התנא 'ומברך', להשמיענו שטעימת פירות שאין אחריה ברכת המזון, מותרת (תפארת יעקב על המשניות). ויש שפירשו, שנקט 'ומברך', ללמד שמותר לאכול בלילה כדי שביעה ולהתחייב בברכת המזון דאורייתא, ואין חוששים שמא תחטפנו שינה וישכח לברך כפי שחוששים לענין קריאת שמע (הערות לגרי"ש אלישיב). ■ ולהלכה, החל ממחצית השעה לפני תחילת זמן קריאת שמע, אסור לאכול סעודה, עד לאחר קריאת שמע. אבל טעימה בעלמא, כאמור, מותרת. וכן אסור לישון, אפילו מעט (שו"ע שם, ב, ומשנ"ב ס"ק טז-יז).

וְכָל הָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים חַיָּב מִיתָה, שנאמר (קהלת י, ח): "וּפֹרֵץ גָּדֵר יִשְּׁכֶנּוּ נָחָשׁ" (רש"י סוטה ד, ב). וכוונת הברייתא לחייב מיתה רק את מי שאינו קורא קריאת שמע לפני חצות, ולא את האוכל לפני קריאתה (שטמ"ק). ויש שפירש, שהברייתא עוסקת באיסור אכילה קודם קריאת שמע [ראה לעיל (ד"ה חכמים עשו)], ועל איסור זה נאמר שהעובר עליו חייב מיתה (רשב"א להלן ט, א).

והטעם שהעובר על דברי חכמים חייב מיתה, כי עושה כן מחמת זלזול בדבריהם, ופריקת עול חכמים מעליו, ולא מחמת התגברות היצר (שע"ת ג, ה; דרשות הר"ן ז). ועוד, שמחמת שהחטא אינו חמור בעיניו, הוא שב עליו פעמים רבות, וחטא קל הנשנה פעמים רבות עונשו קשה מחטא חמור שנכשלים בו פעם אחת (שע"ת שם, ו). וחיוב מיתה זה הוא כפשוטו, מיתה בידי שמים (ספר הבכורים והראיון דף כה, א; תהלה לדוד ח"ב דף עח, ב); ויש אומרים, שהוא דרך הפלגה (שדי חמד ח"א מערכת ח כלל צב).

תְּפִלַּת עַרְבִית רְשׁוּת, שאם יש לפניו מצוה עוברת יקיימנה ולא יתפלל ערבית, אבל לחינם אין לו לבטלה (תוס' להלן כו, א, ד"ה טעה). ואם כבר התפלל ערבית באותו יום וטעה בדבר שחייב לחזור, חייב לחזור (רי"ף יט, א, בדפיו).

אֵיזֶהוּ בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא זֶה הַסּוֹמֵךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה שֶׁל עַרְבִית - שיש דברים שהעושה אותם אין לו חלק לעולם הבא, וזכות מצות סמיכת גאולה לתפילה מגינה עליו שלא יכשל בהם (בן יהוידע). ויש אומרים, שהטעם שהוא בן עולם הבא, כי תכלית יציאת מצרים היא שנהיה עבדי ה', והמזכיר את יציאת מצרים בברכת הגאולה, ומיד מתפלל, מוכיח שהוא מכיר בכך, שהרי התפילה היא 'עבודה שבלב' (תענית ב, א), ובודאי יקיים את מצוות ה' ויזכה להיות בן העולם הבא; או משום שכאשר ראו ישראל את הנסים הגדולים שעשה עמהם בטחו בה', וכשהוא מזכיר הנסים ומתפלל מיד, הוא מראה שהוא בוטח בה' שיענה לו כמו שענה להם, והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה, וזוכה מחמתו להיות בן העולם הבא (תלמידי רבנו יונה).

זֶה הַסּוֹמֵךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה שֶׁל עַרְבִית - שיש רמז לדבר מסמיכות הכתובים בתהלים (יט, טו; כ, ב): "ה' צוּרִי וְגֹאֲלִי... יַעַנְךָ יְיָ בְּיוֹם צָרָה" (רש"י ד"ה זה); ולפיכך בשבת, שאינה יום צרה, אין צורך לסמוך גאולה לתפילה, ואפילו בשחרית (הגהות אשר"י א, י, הג' ב, בשם או"ז). ויש אומרים, שעיקר הטעם הוא הדמיון לאוהבו של מלך, המובא ברש"י, וסמיכות הפסוקים אינה מקור, אלא אסמכתא בעלמא, ועוד, שאין לחלק בין שבת לחול לענין ענייה בעת צרה על ידי התפילה, ולכן גם בשבת צריך לסמוך גאולה לתפילה (ב"י או"ח קיא, א). ■ ולהלכה, יש אומרים, שבשבת אין חובה לסמוך גאולה לתפילה, ואפילו בשחרית; וטוב להחמיר, אבל מותר לענות אמן יהא שמיה רבה, קדושה, וברכו (רמ"א או"ח קיא, א, משנ"ב שם, ט, וביה"ל שם, ד"ה וטוב).

הַשְׁכִּיבֵנוּ כִּגְאֻלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא, מִשּׁוּם שמוזכרים בה ענייני גאולה ממזיקים (מאירי). ויש שפירשו, שבשעה שעבר ה' לנגוף את מצרים, חששו ישראל שמא יגרום החטא וינגפו אף הם, והתפללו לה' שלא יתן למשחית לבוא אל בתיהם; וכנגד תפילה זו תיקנו את ברכת 'השכיבנו', והואיל ותיקנוה כנגד התפילה שהיתה בשעת הגאולה, הרי היא כהמשך לברכת הגאולה (תלמידי רבנו יונה).

בַּתְּחִלָּה אוֹמֵר: "ה' שְׂפָתַי תִּפְתָּח", שאחריו כתוב: "כִּי לֹא תַחְפֹּץ זֶבַח וְאֶתֵּנָה", ופירושו, שה' אינו חפץ בקרבן אלא על השוגג ולא על המזיד, וחטא בת שבע היה במזיד, ולכן מבקש דוד המלך שלפחות תפילתו תהיה רצויה כקרבן; ומטעם זה תיקנו לומר פסוק זה לפני התפילה, לבקש שהתפילה תקובל כקרבן (תלמידי רבנו יונה). ויש שפירש, שמחמת מורא ופחד ממלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, עלול להיתקל בלשונו, לכך מתפלל שיפתח ה' את שפתיו (דרשות חת"ס, ח"ב דף שכד, ג, ד"ה ואתחנן).

וּלְבַסּוֹף הוּא אוֹמֵר: "יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי" ■ וצריך לאומרו בנחת ובכוונה, ומסוגל לכמה עניינים, ומועיל הרבה לקבלת התפילה שלא תשוב ריקם (סדר היום כוונת י"ח ברכות, משנ"ב קכב, ח).

'ה' שְׂפָתַי תִּפְתָּח' כִּתְפִלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא, משום שהוא מענין התפילה (רבינו יונה). ■ ולהלכה, גם השליח ציבור, לפני חזרתו את התפילה חוזר ואומר פסוק זה שהוא מענין התפילה (שו"ע או"ח קיא, ב, ומשנ"ב שם, י). ובין יחיד בין ש"ץ ששכח לאומרו, אינו חייב לחזור ולהתפלל, משום שאינו מהווה חלק מהתפילה רק לענין שאינו נחשב הפסק בין גאולה לתפילה, אבל לא כתפילה ממש (ביה"ל שם, ד"ה חוזר).

■ המשך במילואים ■

אִם תַּלְמִיד חָכָם הוּא אֵין צָרִיךְ, משום שמקיים חובתו בחזרתו על לימודו (רש"י), ויש שפירשו משום שתורתו משמרתו. ומה שאמרו להלן (נד, ב): 'שלושה צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חיה, חתן וכלה, ויש אומרים אף תלמידי חכמים בלילה', היינו בעומד יחידי באישון לילה ואפילה (רבינו יונה). ויש שפירשו שאף ת"ח צריך קצת שמירה וחייב לומר פרשה ראשונה (מרומי שדה לעיל ד, א).

אַף תַּלְמִיד חָכָם מִיבְּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר חַד פְּסוּקָא דְרַחֲמֵי כְּגוֹן בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי - כדי להגן עליו מכל פגעים (ר"י מלוניל). וצריך לומר פסוק זה בדווקא (גליוני הש"ס בדעת הבה"ג). ויש הסוברים שיכול לומר כל פסוק של רחמים, ונקטה הגמ' פסוק זה כדוגמא, וכלשונה 'כגון' (מאירי).

לְעוֹלָם יַרְגִּיז אָדָם יֵצֶר טוֹב עַל יֵצֶר הָרַע, אף כשחושב שכבר הכניע את יצרו הרע, 'לעולם' ימשיך ויילחם עמו (אמרי נועם להגר"א). ויטמיע בהרגשותיו שהיצר הרע שונא וזומם בכל עת להדיחו, לפי שהיצר הרע משדל אדם בתחבולותיו, ומטעה אותו כאילו הוא חפץ בטובתו (צל"ח).

יַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר אִמְרוּ בִלְבַבְכֶם - שיעסוק בתורה בעומק העיון וביגיעת לבב, וכלשון הפסוק 'בִּלְבַבְכֶם', ובכך ינצח את היצר הרע, שמחשבת עבירה מתגברת בלב פנוי מן החכמה, ובדבקות הלב בחכמה נאמר (משלי ה, יט): "אַיֶּלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת חֵן דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ בְכָל עֵת בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד" (צל"ח ע"פ רמב"ם הל' איסו"ב פכ"ב הכ"א; עיון יעקב).

וְאִם לָאו - שלא עולה בידו לעסוק בתורה בעומק העיון וביגיעת לבב, ותורה שלומדים מן השפה ולחוץ אינה יכולה להכריע את היצר הרע (עיון יעקב).

יִקְרָא קְרִיאַת שְׁמַע, וידע וישיב אל לבבו יסודות האמונה הנכללים בקריאת שמע, ובכך יתגבר על יצרו (מאירי).

שֶׁנֶּאֱמַר עַל מִשְׁכַּבְכֶם - שהאדם על משכבו בלילות נטרד בהרהורי עבירה, ובזכות קריאת שמע שעל המיטה, ניצול מן ההרהורים (מהרש"א).

וְאִם לָאו יַזְכִּיר לוֹ יוֹם הַמִּיתָה, והזכרת יום המיתה תועיל לו לנצח יצרו הרע, רק לאחר עסק התורה ולאחר חיזוק האמונה בקריאת שמע [שנזכרו למעלה בגמרא] (שפתי חכמים).

וְהַמִּצְוָה זוֹ מִשְׁנָה, שהמשנה מבארת כל מצוה בפני עצמה בכל פרטיה (אמרי נועם להגר"א). ויש מפרשים שבלימוד המשניות מקיים רק 'מצוה' של עסק לימוד תורה, שהרי אין להורות הוראה מתוך המשנה [ראה להלן] (אמת ליעקב לגר"י קמינצקי, בביאור לשון רש"י שפירש - 'שיתעסקו במשנה').

לְהוֹרוֹתָם זֶה תַּלְמוּד, שאפשר להורות הוראה רק על ידי לימוד הגמרא, אבל המורים הוראה מתוך המשניות הם מְבַלֵּי עולם [מלשון בלאי וקלקול], ובאים לידי טעות בהוראה, שאינם יודעים את טעמי המשנה ומדמים דברים שאינם דומים זה לזה, ואין יודעים שיש משניות שנשנו כדעת יחיד שלא כהלכה, ואין בקיאים בסדרי ההכרעה במחלוקות שבין התנאים (רש"י ע"פ סוטה כב, א ורש"י שם).

והזכיר הכתוב את חלקי התורה בסדר הזה: משנה, נביאים וכתובים, גמרא, כסדר נתינתם - שעוד בימי משה רבינו היו עוסקים בלימוד המשנה, לפני זמן הנביאים והכתובים, ואילו עיקר לימוד הגמרא נתחדש רק בדורות מאוחרים, לאחר שנתמעטו הלבבות ורבו הספקות משום תלמידים שלא שימשו כל צרכם (פני יהושע).

אָמַר רַבִּי יִצְחָק כָּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע עַל מִטָּתוֹ כְּאִלּוּ אוֹחֵז חֶרֶב שֶׁל שְׁתֵּי פִיּוֹת בְּיָדוֹ, שחרב של שתי פיות הורגת משני צדדים, וכן קריאת שמע שעל המיטה מבטלת המזיקים משני צדדיו, וכמו שנאמר (תהלים צא, ז): יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף וּרְבָבָה מִימִינֶךָ (מהרש"א). ויש מפרשים ענין שתי פיות, שקריאת שמע מגינה עליו גם בעולם הזה, וגם בעולם הבא (אמרי נועם להגר"א).

אֶלָּא כָּל שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵבִיא עָלָיו יִסּוּרִין מְכוֹעָרִין - נגעי הגוף שהם נקראים יסורים מכוערים (מצפה איתן ע"פ תוס' שבת נה, א ד"ה אין). ויש מי שפירש שיסורים הגורמים לביטול תורה נקראים מכוערים, בשונה מיסורים שיש בהם ביטול תורה, שהם יסורים של אהבה, וכמבואר בהמשך הגמרא (בן יהוידע).

אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ כֵּן נָתַן לָהֶם תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל וְשָׂמַח - שהתורה נמסרה בידיהם של ישראל, וכמו שנאמר (דברים ל, יב) "לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא" (אמרי נועם להגר"א) וכפי הכרעת שֵׂכֶל חכמי התורה, כך מורים במתיבתא דרקיעא, ואפילו כשהם מוטעים (אמת ליעקב לר"י לוברבוים).

שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם - 'נָתַתִּי לָכֶם', כדרך נותני מתנות, בעין יפה ובדרך שמחה (מהרש"א).

פִּשְׁפֵּשׁ וְלֹא מָצָא, יִתְלֶה בְּבִטּוּל תּוֹרָה - שאינו מוצא חטא מסוים לתלות בו את היסורים, בדרך מידה כנגד מידה, יתלה בביטול תורה, כי ביטול תורה נוגע לכל גופו של אדם (נפש החיים שער ד פרק כט ע"פ רש"י). ויש מפרשים שאם פשפש ולא מצא עון, יתלה שמשום ביטול תורה וחוסר ידיעותיו בתורה אינו מוצא עון, שאינו יודע לבחון את מעשיו לפי דקדוק ההלכה (אמרי נועם להגר"א).

בְּיָדוּעַ שֶׁיִּסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה הֵם - הבאים לכפר את עוונותיהם של ישראל, והקדוש ברוך הוא מביאם על הצדיק, אף שלא חטא בעצמו, כדי להרבות שכרו בעולם הבא יותר מכדי זכיותיו (פני יהושע בביאור רש"י), ויש מפרשים שיסורים של אהבה באים למרק את החטאים שחטא הצדיק בשגגה, בשביל לקדשו ולטהרו, שיהא ראוי למעלה ההוגנת למעשיו הטובים בעולם הבא (רמב"ן שער הגמול).

כָּל שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָפֵץ בּוֹ מְדַכְּאוֹ בְּיִסּוּרִין - שהיסורים מדכאים ומביאים לידי ענוה ושפלות (בן יהוידע).

אִם תָּשִׂים אָשָׁם נַפְשׁוֹ, מָה אָשָׁם לְדַעַת אַף יִסּוּרִין לְדַעַת - שקרבן אשם, כמו שאר הקרבנות, אינו קרב אלא ברצונו של הבעלים, ולא בעל כרחו, וזהו 'אָשָׁם נַפְשׁוֹ' שמקריבים את האשם מרצונו ומדעתו (ע"פ רש"י ורבינו ניסים גאון).

אֵלּוּ הֵן יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה, כָּל שֶׁאֵין בָּהֶן בִּטּוּל תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בָּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחַסְדּוֹ מֵאִתִּי - ששיבח דוד את הקדוש ברוך הוא שגם בעת חוליו ויסוריו, לא נמנעה ממנו האפשרות להתפלל (מהרש"א).

אֵלּוּ וָאֵלּוּ יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה הֵן, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב ה' יוֹכִיחַ - אף יסורים המביאים לידי ביטול תורה ותפילה, הם יסורים של אהבה, שאינו מפסיד כלום משכר התורה והתפילה שמתבטל מהם, שכיון שצדיק גמור הוא ופשפש ולא מצא עון לתלות בו היסורים, ודאי הוא יושב ומצטער על ביטול התורה והתפלה, וכיון שנאנס ולא עשאם, הקדוש ברוך הוא מעלה עליו שכר, כאילו עשאם (פני יהושע).

המשך במילואים

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עיין מגילה יט:, ב) [גיטין כט. חולין פא:], ג) לקמן מח: ע"ז יט: מנחות נג: אבות פ"ו, ד) מכילתא ס"פ יתרו וספרי פ' ואתחנן ע"ש.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אם קבלם עליו מאהבה מה שכרו: (ב) רש"י ד"ה מאי משמע. סמך דבקריאת שמע: (ג) ד"ה התעיף וכו'. בתורה הס"ד ואח"כ מ"ה ואיננו היא משתכחת: (ד) ד"ה ובני רשף וכו'. העוף מסלק ממך את בני רשף הס"ד:

הגהות וציונים

א] בכת"י אלא **אימא הכי** כל **מי** שאפשר לו: ב] ס"א [נוסף] **פשפש ומצא יעשה תשובה שנאמר** ונשובה (גליון) גירסא זו מובאת בעי"י: ג] [יתכן להיות **הכי אמר אבא א"ר יוחנן** אלו וכו' ועיין מר"ק דף כב ע"א] (גליון) וכ"ה בעי"י, ובכת"י הגירסא **הכי אמר ר' יוחנן:** ד] אל תקרי תְּלַמְּדֵנוּ אלא תְּלַמְּדֵנוּ [כלומר תלמד לנו]. חכמת מנוח (גליון). והמהרש"ל גורס אלא **למדתנו:** ה] יש להוסיף **ע"י** תוכחות (מראה אש, אסיפת זקנים על ברכות):

משנת ראשונים

אם תלמיד חכם הוא אין צריך. דתורתו משמרתו וכדאמרינן בפ"ק דב"ב (דף ח.) ומאי דאמרי' (דף נד:) ג' צריכין שימור חולה חיה חתן וכלה, וי"א אף ת"ח בלילה, זהו כשעומד יחידי באישון לילה ואפלה. **[רבינו יונה דף ג. מדה"ר]**

אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה. בקיום המצות וגדרי הדת שקיומם והבנת עניניהם ישמרוהו מהתפרץ במה שטבעו תאב. **[מאירי]**

ואם לאו יקרא קריאת שמע. אם לא יועילהו זה יכניס עצמו בהתבודדות ובמחקר במציאות האל ואחדותו והוא ענין ליקרי את שמע ששתי אלו הפנות רמוזות בק"ש ויתענג טבעו בזה עד שלא יבקש עוד מותר גופני. **[מאירי]**

ואם לאו יזכור לו יום המיתה. הוחלט כל כך שאין זה מועיל לו או שאינו כדאי להתעסק באלו הענינים, יכאיב עצמו ויכניע לבבו במחשבת אחריתו, ובזכירת יום מיתתו תמיד, ואז יכנע לבבו הערל בהכרת. **[מאירי]** בסבת זכרון המיתה יהביל האדם שמחת זה העולם אשר היא שמחה גופנית אשר אין לה קיום, ויתעסק בדבר הנצחי. ומזה היה מתרעם הש"י על ישראל שהיו אומרים אכול ושתה כי מחר נמות (ישעיהו כב יג). והוא שמטבע העולם שכשהאדם יזכור יום המיתה ידאג ולא ישמח. **[מרכבת המשנה לר"י אלאשקר אבות פ"ב מי"ב]** **יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם.** אין זה הכבוד שלהם אלא כבוד הבורא יתברך, כמו שאמר בסוף המזמור הדר הוא לכל חסידיו, ואותה הרוממות כמו חרב פיפיות לשמרן מן המזיקין ולעשות נקמה בגוים. **[רבינו יונה דף ג. מדה"ר]** **אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו.** כשהקב"ה מייסר לאדם ביסורין אז יש לו לדרוש מדוע מצאוהו הרעות האלה, ויתלה הדבר בעבירה שעשה ועל לא הודע לו, ואם זך וישר פעלו ואין לו במה לתלות יתלה בביטול תורה. **[תורת המנחה פרשת האזינו]** **וכולן לא נתנן אלא על ידי יסורין.** כדי שיתבונן האדם במתנה הטובה שניתנה לו, כי היסורין מאמצים ומחזקים השכל האלקי ומעוררים אותו להתבונן בנפלאות תמים דעים, מפני שבהם תשקוט המית התאוה ורתיחת הטבע. **[תורת המנחה פרשת מקץ]** **אלו הן תורה וארץ ישראל והעולם הבא.** הזכיר תורה וארץ ישראל עם עולם הבא, שבאלו השנים יקנה דעת ובינה והשכל להכיר בוראו. תורה בידוע הוא כי היא החכמה והמדע לדעת את ה', וגם ארץ ישראל דאוירא דארץ ישראל מחכים (בבא בתרא קנח:), ועוד שהיא הארץ אשר בחר השם לחלקו ונחלתו. **[תורת המנחה פרשת מקץ]**

רש"י

ואם תלמיד חכם הוא. שרגיל במשנתו לחזור על גרסתו תמיד דיו בכך: **ירגיז יצר טוב.** שיעשה מלחמה עם יצר הרע: **ודומו סלה.** יום הדומיה הוא יום המות שהוא דומיה עולמית: **זה מקרא.** חומש, שמצוה לקרות בתורה: **זו משנה.** שיתעסקו במשנה: **זה תלמוד.** סברת טעמי המשניות שממנו יוצאה הוראה אבל המורים הוראה מן המשנה נקראו מבלי העולם במס' סוטה (דף כב.): **כאלו אוחז חרב של שתי פיות בידו.** להרוג את המזיקין: **מאי משמע.** (ב) דבקריאת שמע: **התעיף עיניך בו.** אם תכפל וסגרת עיניך בתורה (ג) היא משתכחת ממך: **ובני רשף יגביהו עוף.** העוף מסלקם ממך (ד): **קטב מרירי.** זה שם של צהרים, במסכת פסחים (דף קיא:): **ולחומי רשף.** כתיב בין רעב למזיקין, נדרש לפניו ולאחריו יסורין ומזיקין: **אפילו תינוקות של בית רבן יודעים.** שהתורה מגינה, שלמדין מספר חומש אם שמוע תשמע כל המחלה אשר שמתי וגו', ואפילו הקטנים שלא הגיעו לספר איוב כבר למדו: **החשיתי מטוב.** מן התורה: **וכאבי נעכר.** מכה עכורה: **המוכר עצב.** שפירש הימנו דבר חשוב כזה, ומתוך דחקו מכרו: **ושמח.** שהרי הקב"ה מזהירם מלעזוב אותה ומשבחה לפניהם בלקח טוב אחר שנתנה להם: **פשפש ולא מצא.** לא מצא עבירה בידו שבשבילה ראוין יסורין הללו לבא: **אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו.** שבשביל יסורין צריך אדם לבא לידי תלמוד תורה: **יסורין של אהבה.** הקב"ה מייסרו בעוה"ז בלא שום עון כדי להרבות שכרו בעולם הבא יותר מכדי זכיותיו: **וה' חפץ דכאו החלי.** מי שהקב"ה חפץ בו מחלהו ביסורין: **אשם.** קרבן: **נפשו.** מדעתו: **דבר זה.** שאשרי אדם אשר תיסרנו יה: **מתורתך תלמדנו.** כלומר מתורתך אנו למדין אותו: **נאמר ברית ביסורין** דכתיב **אלה דברי הברית.** אחר הקללות נאמר במשנה תורה: **אף יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם** גרסי': **ודרך חיים.** חיי העוה"ב הויין לו ה] תוכחות מוסר לאדם:

גמרא

אם תלמיד חכם הוא אין צריך אמר אביי אף תלמיד חכם מיבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי כגון [א] בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' אל אמת: א"ר לוי בר חמא אמר ר"ש בן לקיש לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע שנא' [ב] רגזו ואל תחטאו אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה שנאמר אמרו בלבבכם אם נצחו מוטב ואם לאו יקרא קריאת שמע שנאמר על משכבכם אם נצחו מוטב ואם לאו יזכור לו יום המיתה שנאמר ודומו סלה. וא"ר לוי בר חמא אמר ר' שמעון בן לקיש מאי דכתיב [ג] ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם לוחות אלו עשרת הדברות תורה זה מקרא והמצוה זו משנה אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים להורותם זה תלמוד [א] מלמד שכולם נתנו למשה מסיני: א"ר יצחק כל הקורא ק"ש על מטתו כאלו אוחז חרב של שתי פיות בידו שנאמר [ד] רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם מאי משמע אמר מר זוטרא ואיתימא רב אשי מרישא דענינא דכתיב [ה] יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם וכתיב בתריה רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם. ואמר רבי יצחק כל הקורא קריאת שמע על מטתו מזיקין בדילין הימנו שנאמר [ו] ובני רשף יגביהו עוף ואין עוף אלא תורה שנאמר [ז] התעיף עיניך בו ואיננו ואין רשף אלא מזיקין שנאמר [ח] מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי. אמר רבי שמעון בן לקיש כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו שנאמר ובני רשף יגביהו עוף ואין עוף אלא תורה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו ואין רשף אלא יסורין שנאמר מזי רעב ולחומי רשף אמר ליה רבי יוחנן [ב] הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו שנאמר [ט] ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך אלא [א] כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו שנא' [י] נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר [ג] ואין טוב אלא תורה שנאמר [כ] כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם אדם מוכר חפץ לחבירו מוכר עצב ולוקח שמח אבל הקב"ה אינו כן נתן להם תורה לישראל ושמח שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. אמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר [ל] נחפשה דרכינו ונחקורה [ב] ונשובה עד ה' פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה שנאמר [מ] אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ואם תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הם שנאמר [נ] כי את אשר יאהב ה' יוכיח. אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא כל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורין שנאמר [ס] וה' חפץ דכאו החלי יכול אפילו לא קבלם מאהבה תלמוד לומר [ס] אם תשים אשם נפשו מה אשם לדעת אף יסורין לדעת ואם קבלם (א) מה שכרו [ס] יראה זרע יאריך ימים ולא עוד אלא שתלמודו מתקיים בידו שנא' [ס] וחפץ ה' בידו יצלח פליגי בה רבי יעקב בר אידי ורבי אחא בר חנינא חד אמר אלו הם יסורין של אהבה כל שאין בהן בטול תורה שנאמר [מ] אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו וחד אמר אלו הם יסורין של אהבה כל שאין בהן בטול תפלה שנאמר [ע] ברוך אלהים אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי אמר להו רבי אבא בריה דר' חייא בר אבא הכי אמר ר' חייא בר אבא [ג] א"ר יוחנן אלו ואלו יסורין של אהבה הן שנאמר כי את אשר יאהב ה' יוכיח אלא מה ת"ל ומתורתך תלמדנו אל תקרי תלמדנו [ד] אלא תלמדנו דבר זה מתורתך תלמדנו ק"ו משן ועין מה שן ועין שהן אחד מאבריו של אדם עבד יוצא בהן לחרות יסורין שממרקין כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה והיינו דרבי שמעון בן לקיש דאמר רשב"ל נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין נאמר ברית במלח דכתיב [פ] ולא תשבית מלח ברית ונאמר ברית ביסורין דכתיב [צ] אלה דברי הברית מה ברית האמור במלח מלח ממתקת את הבשר אף ברית האמור ביסורין יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם: [ד] תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין אלו הן תורה וארץ ישראל והעולם הבא תורה מנין שנאמר [מ] אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ארץ ישראל דכתיב [ק] כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך וכתיב בתריה [ר] כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה העולם הבא דכתיב [ש] כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר. תני תנא קמיה דר' יוחנן כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים

וקובר

רב נסים גאון

מה אשם לדעת אף יסורין לדעת. כי הקרבנות אין מותר להקריבן אלא ברצון בעלים ולא בעל כורחן כדתניא (ערכין דף כא וש"נ) יקריב אותו מלמד שכופין אותו יכול בעל כורחו ת"ל לרצונו הא כיצד כופין עד שיאמר רוצה אני. **ואמרו עוד** מנין למתעסק בקדשים שפסול וכו' לעכב מנין תלמוד לומר לרצונכם תזבחוהו (לרצונכם זבחו) לדעתכם זבחו ואיתא בשחיטת חולין בפ' הכל שוחטין (דף יג) ובמס' נדרים בפרק אין בין מודר הנאה מחברו (דף לה) איתא אמר ר' יוחנן הכל צריכין [דעת] חוץ ממחוסר כפרה:

תורה אור השלם

א) בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי פָּדִיתָה אוֹתִי יְיָ אֵל אֱמֶת: [תהלים לא, ו]

ב) רִגְזוּ וְאַל תֶּחֱטָאוּ אִמְרוּ בִלְבַבְכֶם עַל מִשְׁכַּבְכֶם וְדֹמּוּ סֶלָה: [תהלים ד, ה]

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וֶהְיֵה שָׁם וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם: [שמות כד, יב]

ד) רוֹמְמוֹת אֵל בִּגְרוֹנָם וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם: [תהלים קמט, ו]

ה) יַעְלְזוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד יְרַנְּנוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם: [תהלים קמט, ה]

ו) כִּי אָדָם לְעָמָל יוּלָּד וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף: [איוב ה, ז]

ז) הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ כִּי עָשֹׂה יַעֲשֶׂה לּוֹ כְנָפַיִם כְּנֶשֶׁר יָעוּף הַשָּׁמָיִם: [משלי כג, ה]

ח) מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן בְּהֵמֹת אֲשַׁלַּח בָּם עִם חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר: [דברים לב, כד]

ט) וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רֹפְאֶךָ: [שמות טו, כו]

י) נֶאֱלַמְתִּי דוּמִיָּה הֶחֱשֵׁיתִי מִטּוֹב וּכְאֵבִי נֶעְכָּר: [תהלים לט, ג]

כ) כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ: [משלי ד, ב]

ל) נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה וְנָשׁוּבָה עַד יְיָ: [איכה ג, מ]

מ) אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר תְּיַסְּרֶנּוּ יָהּ וּמִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶנּוּ: [תהלים צד, יב] נ) כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב יְיָ יוֹכִיחַ וּכְאָב אֶת בֵּן יִרְצֶה: [משלי ג, יב] ס) וַייָ חָפֵץ דַּכְּאוֹ הֶחֱלִי אִם תָּשִׂים אָשָׁם נַפְשׁוֹ יִרְאֶה זֶרַע יַאֲרִיךְ יָמִים וְחֵפֶץ יְיָ בְּיָדוֹ יִצְלָח: [ישעיה נג, י] ע) בָּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחַסְדּוֹ מֵאִתִּי: [תהלים סו, כ] פ) וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ בַּמֶּלַח תִּמְלָח וְלֹא תַשְׁבִּית מֶלַח בְּרִית אֱלֹהֶיךָ מֵעַל מִנְחָתֶךָ עַל כָּל קָרְבָּנְךָ תַּקְרִיב מֶלַח: [ויקרא ב, יג] צ) אֵלֶּה דִבְרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֶת מֹשֶׁה לִכְרֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתָּם בְּחֹרֵב: [דברים כח, סט] ק) וְיָדַעְתָּ עִם לְבָבֶךָ כִּי כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ יְיָ אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ: [דברים ח, ה] ר) כִּי יְיָ אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וּבָהָר: [דברים ח, ז] ש) כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר: [משלי ו, כג]

וקובר את בניו מוחלין לו על כל עונותיו אמר ליה רבי יוחנן בשלמא תורה וגמילות חסדים דכתיב [א] בחסד ואמת יכופר עון חסד זו גמילות חסדים שנאמר [ב] רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד אמת זו תורה [ה] שנאמר [ג] אמת קנה ואל תמכור אלא קובר את בניו מנין תנא ליה ההוא סבא משום ר' שמעון בן יוחאי אתיא עון עון כתיב הכא בחסד ואמת יכופר עון וכתיב התם [ד] ומשלם עון אבות אל חיק בניהם. א"ר יוחנן נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה ונגעים לא והתניא כל מי שיש בו אחד מארבעה מראות נגעים הללו אינן אלא מזבח כפרה מזבח כפרה הוו יסורין של אהבה לא הוו ואב"א [ו] הא לן והא להו ואי בעית אימא הא בצנעא הא בפרהסיא ובנים לא היכי דמי אילימא דהוו להו ומתו והא [ז] א"ר יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר אלא הא דלא הוו ליה כלל והא דהוו ליה ומתו. רבי חייא בר אבא חלש על לגביה ר' יוחנן א"ל חביבין עליך יסורין א"ל לא הן ולא שכרן א"ל הב לי ידך יהב ליה ידיה ואוקמיה. ר' יוחנן חלש על לגביה ר' חנינא א"ל חביבין עליך יסורין א"ל לא הן ולא שכרן א"ל הב לי ידך יהב ליה ידיה ואוקמיה (א) אמאי לוקים ר' יוחנן לנפשיה אמרי [ל] אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים. רבי אליעזר [א] חלש על לגביה רבי יוחנן חזא דהוה קא גני בבית אפל גלייה לדרעיה ונפל נהורא חזייה דהוה קא בכי ר' אליעזר [א] א"ל אמאי קא בכית אי משום תורה דלא אפשת [מ] שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים ואי משום מזוני לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות [ו] ואי משום בני דין גרמא דעשיראה ביר א"ל להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא א"ל על דא ודאי קא בכית ובכו תרוייהו אדהכי והכי א"ל חביבין עליך יסורין א"ל לא הן ולא שכרן א"ל הב לי ידך יהב ליה ידיה ואוקמיה. רב הונא תקיפו ליה ארבע מאה דני דחמרא על לגביה רב יהודה אחוה דרב סלא חסידא ורבנן ואמרי לה רב אדא בר אהבה ורבנן ואמרו ליה לעיין מר במיליה אמר להו ומי חשידנא בעינייכו אמרו ליה מי חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא אמר להו אי איכא מאן דשמיע עלי מלתא לימא אמרו ליה הכי שמיע לן דלא יהיב מר שבישא לאריסיה אמר להו מי קא שביק לי מידי מיניה הא קא גניב ליה כוליה אמרו ליה היינו דאמרי אינשי בתר גנבא גנוב וטעמא טעים אמר להו קבילנא עלי דיהיבנא ליה איכא דאמרי הדר חלא והוה חמרא ואיכא דאמרי אייקר חלא ואיזדבן בדמי דחמרא: תניא אבא בנימין אומר על שני דברים הייתי מצטער כל ימי על תפלתי שתהא לפני מטתי [א] ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום על תפלתי שתהא לפני מטתי מאי לפני מטתי אילימא לפני מטתי ממש והאמר רב יהודה אמר רב ואיתימא ריב"ל [ב] מנין למתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר שנאמר [ה] ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל לא תימא לפני מטתי אלא אימא [ג] סמוך למטתי ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום דא"ר [ג] חמא ברבי חנינא אמר רבי יצחק כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין ליה בנים זכרים שנאמר [ו] וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים רב נחמן בר יצחק אמר אף אין אשתו מפלת נפלים כתיב הכא וצפונך תמלא בטנם וכתיב התם [ז] וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בבטנה: תניא אבא בנימין אומר [ד] שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חבירו ויצא טורפין לו תפלתו בפניו שנאמר [ח] טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ ולא עוד אלא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל שנאמר [ח] ויעתק צור ממקומו ואין צור אלא הקב"ה שנאמר [ט] צור ילדך תשי ואם המתין לו מה שכרו

אמר

רש"י

ובנים. קא סלקא דעתיה הקובר את בניו: **ארבע מראות.** שאת ותולדתה בהרת ותולדתה. בהרת עזה כשלג, שניה לה כסיד ההיכל. שאת כצמר לבן, שניה לה כקרום ביצה [ז]: **הא לן והא להו.** בא"י שערי חומה מקודשות בה ומצורע טעון שילוח חוצה להן [ח] אינן יסורין של אהבה (ב) בבבל שאין טעונין שילוח והן מזבח כפרה הוו יסורין של אהבה: **בצנעא.** תחת בגדיו: **דין גרמא דעשיראה ביר.** זה עצם של בן עשירי שמת לו: **ביר.** כמו בר. ולר עצם [ט] פחות מכשעורה ממנו (ג) בסודרו לעגמת נפש וגברא רבא כר"י לא באו לו יסורין שאינן של אהבה: **דהוו להו בנים ומתו.** הוו להו יסורין של אהבה, שהאבלות מכפרת על עונותיו: **גלייה.** ר' יוחנן לדרעיה: **ונפל נהורא.** שהיה בשרו מבהיק, שיפה היה מאד כדאמרינן בב"מ בהשוכר את הפועלים (פד.): **אי משום תורה.** שלא למדת הרבה כרצונך: **אחד המרבה ואחד הממעיט.** לענין קרבנות שנויה בשלהי מנחות (קי.), נאמר בעולת בהמה [כ] ריח ניחוח ובמנחה [ל] ריח ניחוח ללמדך שאחד המרבה וכו': **אי משום מזוני.** שאינך עשיר: **על דא ודאי קא בכית.** על זה ודאי יש לך לבכות: **דני.** חביות: **תקיפו.** החמיצו: **ליעיין מר במיליה.** יפשפש במעשיו: **אי איכא דשמיע עלי מילתא לימא.** אם יש בכם ששמע עלי דבר שאני צריך לחזור בי יודיעני: **שבישא.** חלקו בזמורות הגפן שחותכין מהן בשעת הזמיר, ותנן (בב"מ דף קג.) כשם שחולקין ביין כך חולקין בזמורות ובקנים. [י] שריגים מתרגמינן שבשין (בראשית מ): **מי שביק לי מידי מיניה.** וכי אינו חשוד בעיניכם שהוא גונב לי הרבה יותר מחלקו: **בתר גנבא גנוב כו'.** הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גנבה: **סמוך למטתי.** כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא ק"ש ואתפלל: **צפון לדרום.** ראשה ומרגלותיה זה לצפון וזה לדרום. ונראה בעיני שהשכינה במזרח או במערב [י] לפיכך נכון להסב דרך תשמיש לרוחות אחרות: **וצפונך.** לשון צפון, וסיפיה דקרא ישבעו בנים: **תמלא בטנם.** תמלא ימי הריונם: **טורף נפשו באפו.** לך אומר אשר גרמת לך לטרוף את נפשך בפניך, ומה היא הנפש זו תפלה כמו שנאמר [מ] ואשפוך את נפשי לפני ה' (ש"א א): **הלמענך תעזב ארץ.** וכי סבור היית שבשבילך שיצאת (ד) תסתלק השכינה ויעזוב את חבירך המתפלל לפניו:

לוא

תוספות

הא לן והא להו. **פי' רש"י** לבני ארץ ישראל שצריכין שילוח חוץ לשלשה מחנות לא הוו יסורין של אהבה. ותימה דשילוח מחנות לא היה נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג ובתי ערי חומה [פ] ובימי האמוראים לא היה היובל נוהג כדאמרינן במסכת גיטין (פ"ד דף לו.) והיאך היה מדבר ר' יוחנן מדבר שלא היה נוהג בימיו. **וי"מ** הא לן והא להו לענין טומאה שנזהרין בא"י ולא בבבל: **והאמר** רבי יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר. **פי' רש"י** לאדם חשוב כר' יוחנן מסתמא לא היו אלא יסורין של אהבה. ותימה דהא מסיק דהיכא דלא הוו ליה בנים כלל לא הוו יסורין של אהבה והרי כמה צדיקים שלא היו להם בנים (ה) ואי משום בנות ר' יוחנן נמי הוו ליה בנות בפ' בתרא דקדושין (דף עא:). **ונראה לפרש** דהכי פריך והאמר ר' יוחנן דין גרמא וכו' אלמא מדהוה רגיל לנחם אחרים בכך ש"מ דהוו יסורין של אהבה אבל אינו תלוי בכך שהצדיקים עצמם פעמים מעונים ביסורין: [ל] ה"ג **לא** כל אדם זוכה לשתי שלחנות. אבל אין לגרוס [ם] אין אדם זוכה דהא כמה צדיקים זוכין לשתי שלחנות כגון [מ] רבי וכדאמרינן בפרק בתרא דהוריות (דף י:): **דינא** בלא דינא. הרבה צדיקים יש שלוקין בגופם ובממונם אלא הם היו יודעים שלא היה נותן שבישא לאריסיה והיו רוצים לרמוז לו שלא יעשה עוד: **שלא** יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר. אבל מלתא דקביעא כגון ארון ותיבה אין זה הפסק אבל מטה נראה שאין זה קבוע: **אלא** אימא סמוך למטתי. שלא היה עושה מלאכה עד שיתפלל. **ורש"י פירש** אפילו ללמוד שאסור ללמוד קודם תפלה **ולא ידעתי מנא ליה** אבל ראיה דשרי ללמוד קודם לקמן בפרק שני (יד:) אמרינן דרב מקדים ומשי ידיה ומברך ומתני פרקיה וקרי ק"ש כי מטא זמן ק"ש וכו': **כל** הנותן מטתו בין צפון לדרום וכו'. ולא בין מזרח למערב **ודוקא** כשישן עם אשתו מפני שהשכינה מצויה בין מזרח למערב והיה הדבר גנאי לשכב אלא אשתו מפני התשמיש וכן משמע ומוכחי קראי: (*)

*) עוד דיבור תוס' השייך לכאן נמצא בעמ' הבא

עין משפט נר מצוה

יז א מיי' פ"ז מהל' בית הבחירה הל' ט טוש"ע או"ח סי' ג סעיף ו ובסימן רמ סעיף יז:
יח ב מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה ו סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן צ סעיף כא:
יט ג מיימוני פ"ו שם הלכה ד טוש"ע או"ח סימן פט סעיף ו:
כ ד מיי' פ"ט שם הלכה יא סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן צ סעיף טו:

רב נסים גאון

דין גרמא דעשיראה ביר. פרשו רבי' שרירא ורבי' האיי חמודו ז"ל ר' יוחנן קבר י' בנים זכרים וכי העשירי שבהן נפל לתוך יורה גדולה שהיתה רותחת ריתוח קשה וחזק ונמס בשרו ונמק נטל ר' יוחנן עצם של אצבע קטנה שלו וצררה בסדינו והי' מנחם בה אחרים ואית דאמרי כי נשאר לו בן אחד ושמו ר' מתנה ושיגרו מארץ ישראל לבבל ללמוד תורה לפני שמואל:

תורה אור השלם

א) בחסד ואמת יכפר עון וביראת י"י סור מרע: [משלי טז, ו]
ב) רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד: [משלי כא, כא]
ג) אמת קנה ואל תמכר חכמה ומוסר ובינה: [משלי כג, כג]
ד) עשה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם האל הגדול הגבור י"י צבאות שמו: [ירמיה לב, יח]
ה) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל י"י: [ישעיה לח, ב]
ו) ממתים ידך י"י ממתים מחלד חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם: [תהלים יז, יד]
ז) וימלאו ימיה ללדת והנה תומם בבטנה: [בראשית כה, כד]
ח) טרף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקמו: [איוב יח, ד]
ט) צור ילדך תשי ותשכח אל מחללך: [דברים לב, יח]
י) ובגפן שלשה שריגם והוא כפרחת עלתה נצה הבשילו אשכלתיה ענבים: [בראשית מ, י]
כ) וקרבו וכרעיו ירחץ במים והקטיר הכהן את הכל המזבחה עלה אשה ריח ניחוח לי"י: [ויקרא א, ט]
ל) והביאה אל בני אהרן הכהנים וקמץ משם מלא קמצו מסלתה ומשמנה על כל לבנתה והקטיר הכהן את אזכרתה המזבחה אשה ריח ניחח לי"י: [ויקרא ב, ב]
מ) ותען חנה ותאמר לא אדני אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי ואשפך את נפשי לפני י"י: [שמואל א' א, טו]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [ע"ז ד: תורה דכתיב כו'] עיי"ש הגירסא, ב) [לקמן מד. וש"נ], ג) ב"ב דף קטז., ד) [נדרים ז: סנהדרין לה.], ה) לקמן יז. מנחות קי. [שבת לו. יומא מב. שבועות טו.], ו) [ועיין תוס' נדה מ. ד"ה ואמר], ז) נגעים פרק א מ"א, ח) כלים פרק א מ"ז, ט) בערוך ערך גרס פי' אותו עצם שן הוה דאינו מטמא וכ"כ הרשב"ם בב"ב קטז. וי"מ ביר סעודת הבראה לאבל, י) עיין ב"ב כה. ולקמן סא:, כ) ערכין כט., ל) [וכ"ה במס' דרך ארץ זוטא פ"ד], מ) [בבא מציעא פה.], נ) מגילה יד סוף ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ואוקמיה ואמאי לא לוקים ר"י לנפשיה: (ב) רש"י ד"ה הא לן וכו'. אהבה בבבל שאינן טעונין שילוח הוו מזבח כפרה ויסורין של אהבה: (ג) ד"ה דין גרמא וכו'. מכשעורה ממנו שאינו מטמא במגע והיה נושאו קשור בסודרו לעגמת: (ד) ד"ה הלמענך וכו'. שיצאת מב"ה והנחת חבירך תסתלק השכינה: (ה) תוס' ד"ה והאמר וכו'. שלא היו להם בנים וכן יהושע לא מצינו שהיה לו בנים [פ] ואי משום בנות:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה לא כו'. אין אדם זוכה כו'. עי' שבת דף נה ע"ב תוס' ד"ה ארבעה:

הגהות וציונים

א] [אלעזר] (גליון): ב] בכת"י ובע"י הגי' ואיתימא ריב"ל **ואמרי לה במתניתא תנא אבא בנימין אומר** מנין (וכ"ה באו"ז הל' ק"ש סי' ה) ולפ"ז מיושב מאי מקשה מדברי אמוראים על ברייתא: ג] עיין ב"י או"ח סי' ג ד"ה ומ"ש דלא וכו' דכתב דאולי הגי' **א"ר** חמא והוא מילתא באפי נפשה ואבא בנימין משום איסורא משום דשכינה במזרח ור' חמא אומר שאם נזהר בזה יש לו בנים זכרים, ועי' רי"ף:

משנת ראשונים

תנא ליה ההוא סבא משום רבי שמעון בן יוחאי. ושאלת כל היכא דאמרינן ההוא סבא מאן הוא, כך ראינו שאינו אדם ידוע, אלא זקן סתם שהיה נמצא באותה שעה ולא תעלה על דעתך שמא אליהו הוא. דאמרינן בבמה מדליקין, אמר להו ההוא סבא טיהר בן יוחי את הקברות, ובסופה יהב ביה עינא ונח נפשיה. [תשובות הגאונים הרכבי, סימן כג] **אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים.** נראה בעיני דה"ה בנותני צדקה ובכל מעשים טובים רק שאדם יעסוק ללמוד ולעשות ככל אשר יוכל לעשות אין למעלה הימנו לפני קונו. [אור זרוע הלכות קריאת שמע סימן ו] **ואי משום בני.** תימה והא הוי ליה ר' פדת כדאמר (יא:) אורי ליה ר' אליעזר לר' פדת בריה אהבה רבה, וי"ל דעדיין לא נולד או שמא נפטר בחייו.

[תוספות הרא"ש] **דין גרמא דעשיראה ביר.** יש מקשין והיאך היה אוחז בידו עצם מן המת שהרי הוא מטמא. ויש אומרים ששן היה שנתלשה ממנו מחיים. [הריטב"א] **כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין ליה בנים זכרים.** מפני שהמנורה היתה בדרום ושולחן בצפון והשולחן כנגד העושר והמנורה כנגד התורה כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור, וכדאמרינן (בבא בתרא כה:) הרוצה להתחכם ידרים והרוצה להתעשר יצפין, וסימנך שולחן בצפון מנורה בדרום, ועדיין הדבר סתום דמה טעם הוא לומר שבעבור זה יזכה לבנים זכרים. [רבינו יונה דף ג. מדה"ר] ואומר מורי הרב נר"ו, שהחכמים נתכונו בזה לומר שקודם שישמש מטתו שיזכור השולחן שהוא כנגד העושר והמנורה שהיא כנגד התורה ויתפלל על בניו שיהיו מצליחים בתורה ושיהיה להם עושר כדי שלא יצטרכו לבריות. [רבינו יונה דף ג. מדה"ר] **שנאמר וצפונך תמלא בטנם.** אין זו ראיה דודאי אינו לשון צפון אלא סימן לזכר בעלמא וכן הרבה פסוקים שמביא אינן אלא לסימן. [רבינו יונה דף ג. מדה"ר] **שנים שנכנסו להתפלל.** הוא הדין אם נכנסו בני אדם הרבה לבית הכנסת אע"פ שלא נכנסו ביחד שאותם שנשארו אחרונים יש לאחד להמתין לחבירו, מיהו אם נכנס יחידי בשעה שלא יוכל לסיים עמהם תפלתו אין חבירו חייב להמתין לו, דכיון שרואה שלא יוכל לסיים עמהם ונכנס, איגלאי מילתא דאדעתא דהכי נכנס ואינו מפחד. [רבינו יונה דף ג. מדה"ר]

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, נְגָעִים וּבָנִים אֵינָן יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה, שהמצורעים וההולכים בלא בנים, חשובים כמתים (מהר"ל נתיבות עולם נתיב היסורין פ"ב).

וְאִי בָּעֵית אֵימָא הָא לָן וְהָא לְהוּ - שבארץ ישראל מצורע משתלח חוץ לערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ואין אלו יסורים של אהבה, וסבר רבי יוחנן שאף בזמן הזה נוהג דין שילוח מצורע (רשב"א בדעת רש"י), ויש אומרים שדוקא מירושלים נוהג דין שילוח מצורע בזמן הזה (צל"ח בדעת רש"י. אולם ראה תוד"ה הא, שאין שילוח מצורע נוהג בזמן הזה).

וְהָא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, דֵּין גַּרְמָא דַּעֲשִׂירָאָה בִּיר - שמרוב צערו וחביבות בניו שמתו, היה נושא עמו לכל מקום את העצם של בנו העשירי שמת, ובודאי שעל אדם גדול כרבי יוחנן לא באו יסורים שלא באהבה (רש"י; הערוך ערך גרם בפירוש ראשון), ויש מפרשים שמכך שצער היסורים היה חביב על רבי יוחנן, בודאי היו אלו יסורים של אהבה (מהרש"א). ויש מפרשים שהיה נושא עמו את העצם רק כאשר היה הולך לניחום אבלים, כדי לנחמם ולומר להם צערי גדול משלכם, ומכך שהיה רגיל לנחם אנשים בכך, מוכח שהיו אלו יסורין של אהבה (תוד"ה והאמר ומהרש"א בדעתם; ערוך שם בפי' שני).

ואף שרבי יוחנן היה נזהר שלא להיטמא לחינם, הייתה זו עצם פחות משעורה, שאינה מטמאה במגע ובמשא (רש"י ומאירי). או שהיה נושא עמו שן, שאין נוהג בה טומאת מת (הערוך שם).

אֶלָּא הָא דְּלָא הֲוּו לֵיהּ כְּלָל, שייסוריו של מי שלא זכה כלל בילדים, אינם יסורים של אהבה, אלא לפעמים באים כעונש על חטאיו, ולפעמים אינו ראוי ללדת לפי שהוא עקר בטבעו, או לפי שמזלו גורם לכך (צל"ח, ויישב בכך את קושית התוס' על רש"י, שמצינו כמה צדיקים שלא היו להם ילדים).

לֹא הֵן וְלֹא שְׂכָרָן - 'לא הן' - אם הם באים לכפרת עוונות, איני חפץ בהם, 'ולא שכרן' - אם הם יסורים של אהבה ובאים בשביל להרבות את שכרי, איני חפץ בשכרן (שפתי חכמים). ואף שהצדיקים מקבלים עליהם יסורים באהבה, כיון שהביאוהו לידי ביטול תורה, לא היה חפץ בהן ובשכרן (מהרש"א).

אַמַּאי, לוֹקִים רַבִּי יוֹחָנָן לְנַפְשֵׁיהּ, וכדרך שהעמיד רבי יוחנן את רבי חייא בר אבא ממיטת חוליו, כמבואר למעלה (שפתי חכמים).

אָמְרֵי, אֵין חָבוּשׁ מַתִּיר עַצְמוֹ מִבֵּית הָאֲסוּרִים - משום שהורע מזלו ומדת הדין מתוחה כנגדו (באר שבע סנהדרין צה, א) או לפי שהקדוש ברוך הוא נתן לו את היסורים בדרך מתנה טובה, אף שהוא אינו חפץ בהן ובשכרן, אין זו מידת דרך ארץ שיאמר אדם ליוצרו 'אי אפשי במתנתך' ויגאל את עצמו מן היסורים (אלשיך איכה ג, ו).

אִי מִשּׁוּם תּוֹרָה דְּלָא אַפְּשַׁתְּ - שלא למדת הרבה כרצונך (רש"י), ויש מפרשים שלא עלה בידו לחדש דינים חדשים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, למרות עמלו ויגיעתו בתורה, שדבר זה תלוי בסייעתא דשמיא (שפת אמת).

אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּין לִבּוֹ לַשָּׁמַיִם, שכיון שטרח בתורה ככל יכלתו, אף שלא עלה בידו אלא מעט, נותנים לו שכר כשכרו של המרבה, ותשלום השכר לפי רוב הצער והיגיעה (אור זרוע הל' ק"ש סי' ו).

אָמַר לֵיהּ, לְהַאי שׁוּפְרָא דְּבָלֵי בְּעַפְרָא קָא בָּכֵינָא - שהיופי של רבי יוחנן נשתייר מהודם והדרם של בני ירושלים, וכאשר גם יופיו יבלה בעפר, יאבד זכר ההדר ההוא, והדבר מעורר את הבכי על זכרון חורבן ירושלים (מהרש"א).

רַב הוּנָא תְּקִיפוּ לֵיהּ אַרְבַּע מְאָה דַּנֵּי דְחַמְרָא, שזכה לארבע מאות חביות יין בזכות שמסר את חגורתו כמשכון בשביל להשיג יין לקידוש היום (מגילה כז, ב), והוא בעל השמועה שֶׁהַזָּהִיר בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין, וזכה בעצמו לכך (שבת קג, ב. שפתי חכמים).

מִי חֲשִׁיד קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא דְּעָבֵיד דִּינָא בְּלָא דִּינָא - וכי חשוד הקדוש ברוך הוא לעשות דין שאינו בבחינת מידה כנגד מידה. ובהכרח שיש בידך חטא שיש בו שייכות להחמצת היין ונענשת במידה כנגד מידה (וכמבואר בהמשך הגמרא) (הרי"ף על עין יעקב).

קַבִּילְנָא עֲלַי דְּיָהֵיבְנָא לֵיהּ, אִיכָּא דְּאָמְרִי הֲדַר חַלָּא וַהֲוָה חַמְרָא, וְאִיכָּא דְּאָמְרִי אִיַּיקַּר חַלָּא וְאִיזְדַּבַּן בִּדְמֵי דְחַמְרָא - נחלקו שתי הלשונות בביאור מה שקיבל רב הונא על עצמו: ללישנא קמא קיבל על עצמו לפרוע לאריס גם על העבר, ולכן נעשה לו נס לשעבר, וחזר החומץ להיות יין, ואילו ללישנא בתרא קיבל על עצמו לחלוק עם האריס מכאן ולהבא, ולכן ניצול מן ההפסד מכאן ולהבא שהתייקר החומץ ולא הפסיד את שוויו (פתח עינים לחיד"א).

עַל שְׁנֵי דְבָרִים הָיִיתִי מִצְטַעֵר כָּל יָמַי - כל ימי נזהרתי בשני דברים אלו (רש"י). ויש שפירשו שהיה מצטער על שלא זכה לעשות כן בימי נעוריו קודם שידע את ההלכה, או שהיה מצטער בזמנים שהיה אנוס ולא יכל לקיים שני דברים אלו (עיון יעקב).

מִנַּיִן לַמִּתְפַּלֵּל שֶׁלֹּא יְהֵא דָּבָר חוֹצֵץ בֵּינוֹ לְבֵין הַקִּיר, בשביל שלא יהא לו היסח הדעת בתפילתו (מאירי). או משום שהתפילה עומדת במקום קרבנות כנאמר (הושע יד, ג) וּנְשַׁלְּמָה פָרִים שְׂפָתֵינוּ, וכשם שאסור שתהא חציצה בין הכהן העובד לבין כלי-השרת, כך לא תהא חציצה בין המתפלל לבין הקיר (טוש"ע סי' צח סעי' ד).
■ ולהלכה, מצוה מן המובחר שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר. אבל דבר קבוע כגון ארון ותיבה, וכן בני אדם, אינם חוצצים, ואף כל דבר הקבוע בבית הכנסת, כגון ספסלים המונחים בקביעות במקומם, אינם חציצה (שו"ע סי' צ סעי' כא ומשנ"ב והערות למשנ"ב דרשו שם).

אֶלָּא אֵימָא סָמוּךְ לְמִטָּתִי ■ ולהלכה, הרגיל לילך להתפלל בבית כנסת, מותר לו ללמוד קודם התפילה, וכן המעמיד שומר שיזכירנו להתפלל, אבל בלאו הכי אסור להתחיל ללמוד לאחר עלות השחר, ויש אומרים שהאיסור הוא רק בזמן הסמוך להנץ החמה, שמא יהא טרוד בגרסתו ויעבור הזמן. אולם המלמד לאחרים, באופן שאם לא ילמדו עכשיו, יתבטלו מלימודם, מותר (שו"ע סי' פט סעי' ו ומשנ"ב שם).

שְׁנַיִם שֶׁנִּכְנְסוּ לְהִתְפַּלֵּל וְקָדַם אֶחָד מֵהֶם לְהִתְפַּלֵּל, וְלֹא הִמְתִּין אֶת חֲבֵרוֹ וְיָצָא, ונשאר חבירו לבדו בתפילת ערבית בבית הכנסת שהיה מחוץ לעיר, כמנהגם, ויש חשש שיסתכן מפני המזיקים המצויים שם (תוס' להלן ו, א ד"ה המתפלל; רי"ף ורבינו יונה בדעתו). ויש מפרשים שאף בבית הכנסת שבתוך העיר, שכיון שהניח את חבירו לבדו, תפילתו מתבלבלת (רבינו יונה).

■ המשך במילואים ■

"לוּא הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתָי וְגוֹ'", לשון המתנה היא (רש"י), ואין הכוונה להמתנה לפני קיום המצוה, שהרי אמרו (מכילתא בא, ט): "מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה"; אלא להמתנה לחבירו עד שיסיים את תפילתו, שבהמתנה עצמה מקיים מצוה (אמרי נועם לגר"א).

תַּנְיָא אַבָּא בִּנְיָמִין אוֹמֵר: אִלְמָלֵי נִתְּנָה רְשׁוּת לָעַיִן לִרְאוֹת - רשות לעינו של אדם לראות את המזיקים (רש"י). ויש שפירשו, שהכוונה לעינו של המזיק שלא ניתן לה רשות להביט על האדם (הגהות ר"ש קצנלבוגן). וסמכה הגמרא מימרא זו של אבא בנימין למימרתו הקודמת, שאסור להשאיר את חבירו בבית הכנסת לבדו, משום שבתי כנסיות שלהם היו בשדות, שבהם מצויים מזיקים; ללמדנו שהמזיקים שכיחים מאוד, וצריכים שמירה מהם, ובפרט בשדות (צל"ח).

אֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לַעֲמֹד מִפְּנֵי הַמַּזִּיקִין, שהבריות היו מתגרים בהם, ואזי היו המזיקים מתאמצים להזיקם, וכמעשה שהובא בגמרא (קידושין פב, א) בפלימו, שהיה אומר 'גירא בעיני דשטן', וביקש להמיתו (פני יהושע).

אַלְפָּא מִשְּׂמָאלֵיהּ וְרִבְבָתָא מִימִינֵיהּ, שנאמר (תהלים צא, ז): "יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף וּרְבָבָה מִימִינֶךָ" (עין יעקב). והטעם שבצד ימין רבים המזיקים מבצד שמאל, משום שהם יודעים שיד שמאל חלשה מיד ימין, ומתקבצים בריבוי חיילים סביב יד ימין הקשה יותר; ועוד, שהם יראים מיד שמאל שמניחים עליה תפילין, ורק העזים שבהם, שהם מעטים יותר, נגשים אליה (בן יהוידע).

הַאי דּוּחְקָא דְּהָוֵי בְּכַלָּה, מִנַּיְיהוּ הָוֵי, מהמזיקים הבאים לדרשה (רש"י). ויש מפרשים, שהדוחק הוא מהאנשים שבאים מחמת המזיקים, שיש אנשים שאין בדעתם לקיים מה שישמעו בדרשה, וטוב להם שישארו בביתם, וכמאמרם (שבת קמח, ב): "מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים", אבל המזיקים מפתים אותם שיבואו לדרשה כדי שיהיו נדונים כמזידים (ענף יוסף בשם מלא הרועים).

הָנֵי מָאנֵי דְּרַבָּנָן דְּבָלוּ, מֵחוּפְיָא דִּידְהוּ, של המזיקים שבאים ויושבים אצל התלמידי חכמים (רש"י). ומתחברים אל תלמידי חכמים במיוחד, וכמו שאמרו (חולין צא, א): "מכאן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה" (נתיבות עולם למהר"ל, נתיב התורה, יג).

הָנֵי כַּרְעֵי דְּמִנַּקְפָן, מִנַּיְיהוּ - וכונת הגמרא בכל אלו הדברים, להשמיענו, שאם אירע לאדם אחד מהדברים הנזכרים, יאמר דברים המועילים להגנה מפני המזיקים, כגון מזמור 'יושב בסתר' (תהלים צא) המכונה 'שיר של פגעים' (שבועות טו, ב), וכן את הפסוק שלפניו (שם צ, יז): 'ויהי נועם' (עין יעקב). ובזמננו אין דברים אלו באים מחמת המזיקים, מפני שכוחם של הסטרא אחרא והשדים התמעט (בן יהוידע).

וּנְהַדַּר אַפּוּרְיֵהּ, שהרוחות מצויות ונדבקות ביותר באדם בשעה שישן על מיטתו בלילה (מהרש"א).

אֵין תְּפִלָּה שֶׁל אָדָם נִשְׁמַעַת אֶלָּא בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, שכוונת הלב מצויה שם יותר (מאירי). ודוקא תפילה בציבור, אבל ביחידות, יש אומרים, שאין מעלה לתפילה בבית הכנסת (ב"י או"ח צ, ט, בדעת הטור). ואף אם הציבור סיימו את תפילתם, ואומרים 'ובא לציון' וכדו', והיחיד מתפלל שמונה עשרה, תפילתו נשמעת; וקל וחומר אם מתפלל שחרית בשעה שהציבור מתפללים תפילת מוסף (צל"ח). ויש אומרים, שאף ביחידות תפילתו נשמעת (תלמידי רבנו יונה ד, א, בד' הרי"ף, בשם הגאונים). ויש שפירש, שאף תפילה שלא בבית הכנסת, נשמעת לאחר מכן בזכות תפילה שיתפלל בבית הכנסת (חכמת מנוח). ■ ולהלכה, גם המתפלל ביחידות, יתפלל בבית הכנסת (שו"ע שם, ט; וראה משנ"ב שם, כח). ומי שיש לו בית מדרש קבוע ללימודו, יתפלל שם [במנין], ואף אם בבית הכנסת יש רוב עם, מפני שקדושת בית מדרש עדיפה על קדושת בית כנסת (שו"ע או"ח צ, יח; מהרש"א; פני יהושע), ובית המדרש הקבוע לרבים - אף מי שאינו לומד בו, יתפלל בו [במנין] ולא בבית הכנסת (משנ"ב שם, נה).

שֶׁנֶּאֱמַר: "לִשְׁמֹעַ אֶל הָרִנָּה וְאֶל הַתְּפִלָּה", בִּמְקוֹם רִנָּה שָׁם תְּהֵא תְּפִלָּה, וכל תפילת רבים בבית כנסת נקראת 'רינה', ואפילו תפילה של בקשות, משום שיש שבח וכבוד לבורא עולם ברוב עם הבאים לבקש ממנו צרכיהם (שפת אמת).

"אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל" - "ניצב" פירוש עומד, ומכך שעומד בעדת א-ל, מוכח שמדובר במתפללים, שהרי אסור לשבת בתוך ארבע אמות של המתפלל (מהרש"א).

וּמִנַּיִן לִשְׁלֹשָׁה שֶׁיּוֹשְׁבִין בַּדִּין שֶׁשְּׁכִינָה עִמָּהֶם, שנושאים ונותנים ביניהם, ואחד בורר ומכריע, וניצלים מטעות ושגיאה, ולכן שכינה עמהם; אבל יחיד, אפילו מומחה הרשאי לדון יחידי (סנהדרין ה, א), אין שכינה עמו (מאירי). ויש שפירשו, שגם יחיד הדן שכינה עמו, ונקט 'שלשה', משום שסתם דין הוא בשלושה, וכמאמר חז"ל (אבות ד, ח): "אל תהי דן יחידי" (פני יהושע).

"אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי ה' וְגוֹ'" - שהשכינה שורה על העוסק בתורה רק אם הוא ירא שמים, וכמאמר חז"ל (שבת לא, א): "כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות החיצונות לא מסרו לו, בהי עייל". והטעם, שאם הוא ירא שמים הוא נעשה חרד לשמור ולעשות, ואם לאו, אינו חושש לתורתו (רש"י שם, ב; עין יעקב).

אֲפִילּוּ חָשַׁב אָדָם לַעֲשׂוֹת מִצְוָה וְנֶאֱנַס וְלֹא עֲשָׂאָהּ, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עֲשָׂאָהּ, ואף שבכל התורה אונס לאו כמאן דעביד דמי (ר"ן קידושין כה, א, בד' הרי"ף), ענייני עבודת ה' שאני (אמת ליעקב להגר"י קמינצקי). והטעם, שהשכר לעתיד הוא לנשמה, ובאונס העיכוב הוא מצד הגוף ולא מצד הנשמה, לכן נותנים לה שכרה כאילו עשתה המצוה (תפארת ישראל למהר"ל ג). ויקבל שכר שלם על גוף המצוה, אך לא על טרחת המצוה, מפני שבפועל לא טרח (שו"ת חת"ס חו"מ קעו); ויש אומרים, שאינו מקבל שכר שלם כאילו עשה בפועל (שו"ת מחנה חיים ג, או"ח יט).

"בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ", שהרי באופן אחר אסור לאדם להזכיר שם שמים לבטלה, ובהכרח שהוא בתוך לימודו, שאז מותר, ועל זה כתוב ששכינה עמו (מהרש"א).

חַד לֹא מִכַּתְבָן מִילֵּהּ בְּסֵפֶר הַזִּכְרוֹנוֹת עם אחרים, כמו שנים שיושבים ועוסקים בתורה, אבל הוא נכתב בספר לבדו (תוד"ה חד). ויש מפרשים, ששנים הנושאים ונותנים ביניהם בדברי התורה, על פי רוב אינם באים לכלל טעות, ולכן דבריהם ניתנים להיכתב בספר הזכרונות, אבל יחיד העוסק בתורה עלול יותר לטעות בלימודו, ולא ניתנים דבריו להיכתב (מהרש"א).

■ המשך במילואים ■

עין משפט נר מצוה

כא א מיי' פ"ח מהלכות תפלה הלכה א (סמג עשין יט) טור ושו"ע או"ח סימן צ סעיף ט:

תורה אור השלם

א) לוּא הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתָי וַיְהִי כַנָּהָר שְׁלוֹמֶךָ וְצִדְקָתְךָ כְּגַלֵּי הַיָּם: וַיְהִי כַחוֹל זַרְעֶךָ וְצֶאֱצָאֵי מֵעֶיךָ כִּמְעֹתָיו לֹא יִכָּרֵת וְלֹא יִשָּׁמֵד שְׁמוֹ מִלְּפָנָי: [ישעיה מח, יח-יט]

ב) וּפָנִיתָ אֶל תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל תְּחִנָּתוֹ יְיָ אֱלֹהָי לִשְׁמֹעַ אֶל הָרִנָּה וְאֶל הַתְּפִלָּה אֲשֶׁר עַבְדְּךָ מִתְפַּלֵּל לְפָנֶיךָ הַיּוֹם: [מלכים א ח, כח]

ג) מִזְמוֹר לְאָסָף אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט: [תהלים פב, א]

ד) אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ וַיַּקְשֵׁב יְיָ וַיִּשְׁמָע וַיִּכָּתֵב סֵפֶר זִכָּרוֹן לְפָנָיו לְיִרְאֵי יְיָ וּלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ: [מלאכי ג, טז]

ה) מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלָמֶיךָ אֶת צֹאנְךָ וְאֶת בְּקָרֶךָ בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ: [שמות כ, כא]

ו) נִשְׁבַּע יְיָ בִּימִינוֹ וּבִזְרוֹעַ עֻזּוֹ אִם אֶתֵּן אֶת דְּגָנֵךְ עוֹד מַאֲכָל לְאֹיְבַיִךְ וְאִם יִשְׁתּוּ בְנֵי נֵכָר תִּירוֹשֵׁךְ אֲשֶׁר יָגַעַתְּ בּוֹ: [ישעיה סב, ח]

ז) וַיֹּאמַר יְיָ מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן וְאָתָה מֵרִבְבֹת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ: [דברים לג, ב]

ח) יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם: [תהלים כט, יא]

ט) וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְיָ נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ: [דברים כח, י]

י) וּמִי כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ אֲשֶׁר הָלַךְ הָאֱלֹהִים לִפְדּוֹת לוֹ עָם לָשׂוּם לְךָ שֵׁם גְּדֻלּוֹת וְנֹרָאוֹת לְגָרֵשׁ מִפְּנֵי עַמְּךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם: [דברי הימים א יז, כא]

כ) אֶת יְיָ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ: וַיְיָ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל מִצְוֹתָיו: [דברים כו, יז-יח]

ל) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: [דברים ו, ד]

מ) כִּי מִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו כַּיְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֵלָיו: וּמִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִם כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם: [דברים ד, ז-ח]

נ) אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּיְיָ מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ: [דברים לג, כט]

ס) אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יְיָ אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ: [דברים ד, לד]

ע) וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת וְלִהְיֹתְךָ עַם קָדֹשׁ לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: [דברים כו, יט]

פ) עַד מָתַי לָעֵדָה הָרָעָה הַזֹּאת אֲשֶׁר הֵמָּה מַלִּינִים עָלָי אֶת תְּלֻנּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֵמָּה מַלִּינִים עָלַי שָׁמָעְתִּי: [במדבר יד, כז]

צ) יַבִּיעוּ יְדַבְּרוּ עָתָק יִתְאַמְּרוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן: [תהלים צד, ד]

ק) וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְיָ בְּפִיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ יְיָ מִמִּצְרָיִם: [שמות יג, ט]

ר) וְשָׁבוּ אֵלֶיךָ בְּכָל לְבָבָם וּבְכָל נַפְשָׁם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם אֲשֶׁר שָׁבוּ אֹתָם וְהִתְפַּלְלוּ אֵלֶיךָ דֶּרֶךְ אַרְצָם אֲשֶׁר נָתַתָּה לַאֲבוֹתָם הָעִיר אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ וְהַבַּיִת אֲשֶׁר בָּנִיתָ לִשְׁמֶךָ: [מלכים א ח, מח]

גמרא

אמר ר' יוסי ברבי חנינא זוכה לברכות הללו שנאמר [א] לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך וגו': תניא אבא בנימין אומר אלמלי נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין אמר אביי אינהו נפישי מינן וקיימי עלן כי כסלא לאוגיא אמר רב הונא כל חד וחד מינן אלפא משמאליה ורבבתא מימיניה [א] אמר רבא האי דוחקא דהוי בכלה מנייהו הוי הני ברכי דשלהי מנייהו (א) הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו הני כרעי דמנקפן מנייהו האי מאן דבעי למידע להו לייתי קיטמא נהילא ונהדר אפורייה ובצפרא חזי כי כרעי דתרנגולא [א] האי מאן דבעי למחזינהו ליתי שלייתא דשונרתא אוכמתא בת אוכמתא בוכרתא בת בוכרתא ולקליה בנורא ולשחקיה ולימלי עיניה מיניה וחזי להו ולשדייה בגובתא דפרזלא ולחתמי' בגושפנקא דפרזלא דילמא גנבי מיניה ולחתום פומיה כי היכי דלא ליתזק רב ביבי [ב] בר אביי עבד הכי חזא ואתזק בעו רבנן רחמי עליה ואתסי: תניא אבא בנימין אומר א אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר [ב] לשמוע אל הרנה ואל התפלה במקום רנה שם תהא תפלה. אמר רבין בר רב אדא א"ר יצחק מנין שהקב"ה מצוי בבית הכנסת שנאמר [ג] אלהים נצב בעדת אל ומנין [ה] לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל [ג] ומנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמהם שנאמר [ג] בקרב אלהים ישפוט ומנין לשנים שיושבים ועוסקין בתורה ששכינה עמהם שנאמר [ד] אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וגו' [ד] מאי [ד] ולחושבי שמו אמר רב אשי (ב) חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו שנאמר [ה] בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך וכי מאחר דאפילו חד תרי מבעיא תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות חד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות וכי מאחר דאפי' תרי תלתא מבעיא מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא ולא אתיא שכינה קמ"ל דדינא נמי היינו תורה וכי מאחר דאפי' תלתא עשרה מבעיא עשרה קדמה שכינה ואתיא תלתא עד דיתבי: א"ר אבין בר רב אדא א"ר יצחק מנין שהקב"ה מניח תפילין שנאמר [ו] נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו בימינו זו תורה שנאמר [ז] מימינו אש דת למו ובזרוע עוזו אלו תפילין שנאמר [ח] ה' עוז לעמו יתן ומנין שהתפילין עוז הם לישראל דכתי' [ט] וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך [ט] ותניא ר' אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש א"ל רב נחמן בר יצחק לרב חייא בר אבין הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו א"ל [י] ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ ומי משתבח קוב"ה בשבחייהו דישראל אין דכתיב [כ] את ה' האמרת היום (וכתיב) וה' האמירך היום [י] אמר להם הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה[י] אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר [ל] שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי תינח בחד ביתא בשאר בתי מאי א"ל [מ] כי מי גוי גדול ומי גוי גדול [נ] אשריך ישראל [ס] או הנסה אלהים [ע] ולתתך עליון אי הכי נפישי להו טובי בתי אלא כי מי גוי גדול ומי גוי גדול דדמיין להדדי בחד ביתא אשריך ישראל ומי כעמך ישראל בחד ביתא או הנסה אלהים בחד ביתא ולתתך עליון בחד ביתא

וכולהו

רש"י

לוא הקשבת. לשון המתנה היא: **למצותי.** בשביל מלותי אשר לויתי לגמול חסד: **לראות.** כל השדים העומדים לפניו: **כי כסלא לאוגיא.** כשורת חפירה המקפת האוגיא שעושין תחת הגפנים, כמו ששנינו (מ"ק דף ג.) אין עושין אוגיות לגפנים לאסוף שם מים להשקות הגפן. כסלא הוא תלם של מענה המקפת סביב סביב את תל האוגיא, והגפן נטוע בתל, ובריש נדרים (דף ו:) הדין אוגיא להוי פאה: **האי דוחקא דהוי בכלה.** פעמים שבני אדם יושבים רווחים ביום השבת (ג) שבאין לשמוע דרשה ודומה להם כיושבים דחוקים: **הני ברכי דשלהי.** ברכים עייפים: **מאני דרבנן דבלו.** בגדי התלמידים שבלים מהר, והם אינם בני מלאכה שיבלו בגדיהם: **מחופיא דידהו.** שאין[ג] המזיקים ויושבין אצלם ומתחככים בהם. חופיא לשון חופף ומפספס (שבת דף נ:), פריי"ר[ד] בלע"ז: **שלייתא דשונרתא.** שליית הולד של חתול נקבה: **בוכרתא.** הבכורה לאמה: **בת בוכרתא.** ואף אמה היתה בכורה: **ולימלי עיניה מיניה.** ישים ממנה מעט בעיניו. כל לשון נתינה בעין קורהו בלשון גמרא לשון מלוי לפי שבדבר מועט הוא מלא: **גובתא דפרזלא.** קנה חלול של ברזל: **ולחתמיה.** לקנה: **בגושפנקא דפרזלא.** בחותם של ברזל, דבמידי דלייר וחתים לית להו רשותא, כדאמרינן בכל הבשר בשחיטת חולין (דף קה:): **במקום רנה.** בבהכ"נ שם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב: **בעדת אל.** בבית מועד שלו: **ומנין לעשרה וכו'.** [ס] עדה קרויה בעשרה[מ], שנא' [פ] עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר יד) יצאו כלב ויהושע[ס]: **בקרב אלהים ישפוט.** ואין בית דין קרוים אלהים אלא בג', בפ"ק דסנהדרין (דף ג:): **ויקשב ה'.** ממתין להם שם: **אשר אזכיר את שמי.** אשר יזכר שמי על (ד) מצותי ודברי: **אבא אליך.** לשון יחיד הוא: **מכתבן מלייהו.** כדכתיב [ד] ויכתב ספר זכרון לפניו (סיפא דקרא): **קדמה שכינה ואתיא.** קודם שיהיו כל העשרה. נצב בעדת אל מעיקרא משמע: **עד דיתבי.** כדכתיב [ג] ישפוט בשעת המשפט: **עוז לעמו ומנין שהתפילין עוז הם לישראל** דכתיב וראו וגו' ויראו ממך: **מה כתיב בהו.** בשלמא בתפילין דידן כתיב שמע (דברים ו) והיה אם שמוע (שם יא) קדש לי כל בכור (שמות יג) והיה כי יביאך (שם) פרשיות שנצטוו בהם לשום זכרון מצותיו של הקב"ה אות וזכרון להם לישראל, אלא בדידיה מאי כתיב בהו: **האמרת.** לשון חשיבות ושבח, כמו [צ] יתאמרו כל פועלי און (תהלים צד) ישתבחו: **בשאר בתי מאי.** (ה) שהרי ארבעה בתים הם:

תוספות

המתפלל ולא המתין את חבירו טורפין לו וכו'. **פירש רבינו תם** לזה היה להם בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדה ולכך בלילה יש[ז] להמתין. **ור"י** היה מאחר תפלתו[ח] ומאריך עד שיצאו כולם ואם בתוך כך היה שום אדם בא בבית הכנסת היה מעיין בספר עד שגמרו תפלתם ונאה להחמיר אף לנו: **כי כסלא לאוגיא.** כעין תלמים המקיפין את הערוגה כדאמרינן בריש נדרים (דף ו:) הדין אוגיא להוי פאה: **חד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות.** כלומר עם אחרים אבל בספר לבדו נכתבין כדאמרינן וכל מעשיך בספר נכתבין (אבות פרק ב) כ"ש[ט] מדה טובה: **אלו תפילין שבראש.** (ו) **לפי שיש** בהן רוב שם של שדי שהשי"ן כתובה בקמט שבבתים והדלי"ת ברצועות. ותימה משבת פרק במה מדליקין (דף כח:) דקאמר מן המותר בפיך ולא מפיק רצועות מתורת ה' בפיך. ועוד דבפ' בתרא דמגילה (דף כו:) קרי לרצועות תשמישי קדושה בעלמא **אלא י"ל** אלו תפילין שבראש לפי שהן בגבהו של ראש ונראין דשייך בהו וראו אבל תפילין של יד מכוסין דכתיב (שמות יג) [ק] לך לאות על ידך ולא לאחרים לאות[י]: **מי כעמך ישראל.** זה שיסד הפייטן (ביום א' דפסח) טוטפת כלילו גדלי: *) **אחורי בית הכנסת. פי' רש"י**[ע] כל פתחי בתי כנסיות היו למזרח ואחוריהם למערב וזה המתפלל אחורי בית הכנסת ואינו מחזיר פניו לבהכ"נ נראה ככופר במי שהצבור מתפללין לפניו. ולא נהירא דאדרבה במהדר אפיה לבית הכנסת מיחזי כשתי רשויות שהקהל מתפללין למערב והוא מתפלל כנגדם למזרח. **ע"כ נראה** אחורי בהכ"נ מי שהוא אחורי העם במזרח והעם משתחוים למערב ולהכי קאמר ולא מהדר אפיה כו'. ודוקא הם שהיה מנהגם להתפלל למערב אבל אנו מתפללים למזרח שאנו במערבו של א"י [ל] וכתיב [ר] והתפללו אליך דרך ארצם (מ"א ח) ונראה כמו שפי' להם לצד מערב יתפרש לנו לצד מזרח[ל]:

*) שייך לע"ב

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עיין רש"י גיטין סח ע"ב ד"ה בדקו בכרעיה וברש"ש שם, ב) עיין אבות פ"ג מ"ו ושם מיירי בעשרה שיושבין ועוסקין בתורה וכו', ועי' מהרש"א, ג) [עי' תוס' סוכה יג. ד"ה בשלש], ד) שבת סג. ע"ש קדושין מ. ע"ש, ה) לקמן דף נז. מנחות לה: [מגילה טז: סוטה יז. חולין פט.], ו) חגיגה פ"ק דף ג., ז) [פי' ציור אחד בעולם כלומר דבר הניכר שאין כמותו, ערוך בערך אמר ג'], ח) סנהדרין דף ב., ט) סוטה יא., י) מנחות לז: עיי"ש [וע"ע תוס' שבת סב. ד"ה שי"ן ותוס' עירובין צז. ד"ה קשר ומגילה כו: ד"ה תשמישי ותוספות מנחות לה: ד"ה אלו], כ) לקמן ל., ל) וע"ע תוס' עירובין יח: ד"ה ולא.

הגהות הב"ח

(א) גמ' דשלהי מינייהו הוי הני: (ב) שם אמר רב אשי אפי' חשב אדם: (ג) רש"י ד"ה האי דוחקא וכו' כשבאין לשמוע: (ד) ד"ה אשר אזכיר וכו'. שמי על פי מצותי: (ה) ד"ה בשאר בתי מאי כתיב בהו שהרי: (ו) תוס' ד"ה אלו תפילין שבראש. פרש"י [במנחות לה ע"ב] לפי שיש:

גליון הש"ס

גמ' אין תפלתו של אדם כו'. עי' ע"ז ד' ע"ב תוס' ד"ה כיון. וגרסתם אלא עם הצבור: רש"י ד"ה ומנין לעשרה וכו'. עדה כו'. לקמן כא ע"ב:

הגהות וציונים

א] שנאמר (תהלים צא, ז) יפול מצדך אלף ורבבה מימינך, ס"א [וכ"ה הגי' בילקוט ובע"ין (גליון)]: ב] בשל"ה (תושבע"פ כלל לשונות סוגיות אות ר) וביעב"ץ (שבת ג:) כתבו שצריך לקרות רב בֵּיבָי (כמ"ש בעזרא ב, יא בני בבי וגו'): ג] צ"ל שבאין (באה"מ): ד] חיכוך, שפשוף: ה] צ"ל עשרה (מהרש"ל): ו] שייך לדף ה ע"ב: ז] יש להוסיף, יש גם לנו (מאורי אור) וכ"כ בתוס' הרא"ש "דגם בשלנו בלילה יש להמתין" ועי' במרדכי סי' י': ח] בתוס' הרא"ש נוסף אפי' ביום וכ"כ טוש"ע סי' צ סט"ו: ט] נראה דהתוס' היה להם הגירסא דרש"י שברי"ף (לשון הזהב), ועי' רש"י לקמן ח ע"ב ד"ה אסור לעבור, וע"ע מהרש"א:

משנת ראשונים

לוא הקשבת למצותי. מלשון צוות רוצה לומר חבורה, כלומר אם היית ממתין למצותי והם לאותן שעושין לי חבורה היית זוכה לכל זה, ואומר מורי הרב נר"ו שנכול לפרשו מלשון מצות כמשמעו, ור"ל אם היית אתה מקיים שתי מצות שהיית מתפלל כראוי וממתין אח"כ לחבירך עד שיתפלל היית זוכה לכל זה. [רבינו יונה דף ג. מדה"ר] **תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות.** אע"פ שבכל צד נאה ומשובח אם הם שנים הדבר נאה יותר שמביניהם יבחן כיון האמת ביותר, ועוד שמתוך שאחד נושא ונותן עם חבירו הדברים חקוקים בדמיונם יותר ויותר, והוא שכיון באמרו שנים מיכתבן מילייהו בספר הזכרונות. [מאירי] **מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין.** פירש רבינו האי ז"ל, שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין הנחת דמות בצורה שלומדו מראיית העין דרך מעשה המשכן, שנאמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן. [הריטב"א] **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך.** אין הקב"ה מבטיח לישראל שיראו האומות מהם בארצם לראות תפילין שלו ראשם אלא שישמעו, וראו כל עמי הארץ הוא ושמעו, כמו כל העם רואים את הקולות. [שו"ת תשב"ץ חלק א סי' ל] **ותניא ר"א הגדול אומר אלו תפילין שבראש.** משמע שלאמר מצוה כי טוב לכסות התפילין של יד כשהן בזרוע כיון שהכתוב הקפיד להניחן במקום לך לאות אבל תפילין של ראש טוב הוא להיות גלויין ונראין דכתיב וראו כל עמי הארץ וכו', משמע שצריכין ראיית העולם. [ספר התרומה הלכות תפילין סי' ריב] ויש לך להתעורר כאן כמו שנשמע ממה שראו כל עמי הארץ כי ש"ין עליך ויראו ממך, ועוד חלוף השם הגדול בא"ת ב"ש שולה במספר ש"ין, והוא ש"ין רבתי של שיר השירים, ועוד כי ש"ין ימים של שנה תפילין הם בשנה, יצאו שבתות וימים טובים שהן ס"ה ימים. [רבינו בחיי דברים כח י] **ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.** נמצאת למד כי כוונת התפילין בנו גם בהקב"ה הכל ענין אחד ורמז א', כי כן בנו הם אות על יחודו ובהקב"ה הם אות על יחודנו שהוא יתברך מתאחד עמנו גם אנחנו עמו ורצון וזהו ענין מרעיתו, ואם כן פעולת מצות התפילין כדי לאמת הדעת ההיא שהשכינה דבקה בישראל. [כד הקמח תפילין]

עין משפט
נר מצוה

כב א מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה ו סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' צ סעיף יט:
כג ב ג מיי' פ"ח שם הלכה ג ופכ"ד מהל' שבת הלכה ה סמג עשין יב יט טוש"ע או"ח סי' צ סעיף יב ובסי' ש"א סעיף א [רב אלפס כאן ובשבת פרק טו עמ' קיז]:
כד ד טור ושו"ע י"ד סי' שד"מ סעיף א [סמ"ג עשין יב]:
כה ה מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה ו סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן צ סעיף ז:
כו ו טור או"ח סי' רלב:

תורה אור השלם

א) מִי בָכֶם יְרֵא יְיָ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל עַבְדּוֹ אֲשֶׁר הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לוֹ יִבְטַח בְּשֵׁם יְיָ וְיִשָּׁעֵן בֵּאלֹהָיו: [ישעיה נ, י]

ב) מַדּוּעַ בָּאתִי וְאֵין אִישׁ קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה הֲקָצוֹר קָצְרָה יָדִי מִפְּדוּת וְאִם אֵין בִּי כֹחַ לְהַצִּיל הֵן בְּגַעֲרָתִי אַחֲרִיב יָם אָשִׂים נְהָרוֹת מִדְבָּר תִּבְאַשׁ דְּגָתָם מֵאֵין מַיִם וְתָמֹת בַּצָּמָא: [ישעיה נ, ב]

ג) וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי יְיָ: [בראשית יט, כז]

ד) וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל וַתֵּעָצַר הַמַּגֵּפָה: [תהלים קו, ל]

ה) וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ כְּשַׁחַר נָכוֹן מוֹצָאוֹ וְיָבוֹא כַגֶּשֶׁם לָנוּ כְּמַלְקוֹשׁ יוֹרֶה אָרֶץ: [הושע ו, ג]

ו) אַחֲרֵי יְיָ יֵלְכוּ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג כִּי הוּא יִשְׁאַג וְיֶחֶרְדוּ בָנִים מִיָּם: [הושע יא, י]

ז) סָבִיב רְשָׁעִים יִתְהַלָּכוּן כֻּרֻם זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם: [תהלים יב, ט]

ח) הִרְכַּבְתָּ אֱנוֹשׁ לְרֹאשֵׁנוּ בָּאנוּ בָאֵשׁ וּבַמַּיִם וַתּוֹצִיאֵנוּ לָרְוָיָה: [תהלים סו, יב]

ט) וַיְהִי בַּעֲלוֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא וַיֹּאמַר יְיָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַיּוֹם יִוָּדַע כִּי אַתָּה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל וַאֲנִי עַבְדֶּךָ וּבִדְבָרְךָ עָשִׂיתִי אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: עֲנֵנִי יְיָ עֲנֵנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה יְיָ הָאֱלֹהִים וְאַתָּה הֲסִבֹּתָ אֶת לִבָּם אֲחֹרַנִּית: [מלכים א' יח, לו-לז]

י) תִּכּוֹן תְּפִלָּתִי קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ מַשְׂאַת כַּפַּי מִנְחַת עָרֶב: [תהלים קמא, ב]

כ) יְיָ בֹּקֶר תִּשְׁמַע קוֹלִי בֹּקֶר אֶעֱרָךְ לְךָ וַאֲצַפֶּה: [תהלים ה, ד] ל) קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה קוֹל אֹמְרִים הוֹדוּ אֶת יְיָ צְבָאוֹת כִּי טוֹב יְיָ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ מְבִאִים תּוֹדָה בֵּית יְיָ כִּי אָשִׁיב אֶת שְׁבוּת הָאָרֶץ כְּבָרִאשֹׁנָה אָמַר יְיָ: [ירמיה לג, יא] מ) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיֹת הַבֹּקֶר וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים וְעָנָן כָּבֵד עַל הָהָר וְקֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד וַיֶּחֱרַד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה: [שמות יט, טז] נ) וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד מֹשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל: [שמות יט, יט] ס) וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלַּפִּידִם וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עָשֵׁן וַיַּרְא הָעָם וַיָּנֻעוּ וַיַּעַמְדוּ מֵרָחֹק: [שמות כ, טו] ע) סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם: [קהלת יב, יג] פ) סוּר מֵרָע וַעֲשֵׂה טוֹב בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ: [תהלים לד, טו] צ) יְיָ בְּמִשְׁפָּט יָבוֹא עִם זִקְנֵי עַמּוֹ וְשָׂרָיו וְאַתֶּם בִּעַרְתֶּם הַכֶּרֶם גְּזֵלַת הֶעָנִי בְּבָתֵּיכֶם: [ישעיה ג, יד] ק) אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶךָ בְּיוֹם קָדְשִׁי וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג לִקְדוֹשׁ יְיָ מְכֻבָּד וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר: [ישעיה נח, יג] ר) אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה לֹא תְשִׂימוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ: [שמות כב, כד]

וכולהו כתיבי באדרעיה: אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד הקב"ה משאיל בו שנאמר [א] מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו (א) אם לדבר מצוה הלך נוגה לו ואם לדבר הרשות הלך אין נוגה לו יבטח בשם ה' מאי טעמא משום דהוה ליה לבטוח בשם ה' ולא בטח: אמר ר' יוחנן בשעה שהקב"ה בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה ° מיד הוא כועס שנא' [ב] מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה. א"ר חלבו אמר רב הונא [א] כל הקובע [א] מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו וכשמת אומרים לו[א] אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו ואברהם אבינו מנא לן דקבע מקום דכתיב [ג] וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם [ב] ואין עמידה אלא תפלה שנאמר [ד] ויעמוד פינחס ויפלל: ואמר רבי חלבו אמר רב הונא [ב] היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה אמר אביי לא אמרן אלא למיפק אבל למיעל מצוה למרהט שנא' (ב) [ה] נרדפה לדעת את ה' אמר רבי זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דקא רהטי לפרקא בשבתא אמינא קא (ג) מחליין רבנן שבתא כיון דשמענא להא דרבי תנחום א"ר יהושע בן לוי לעולם [ג] ירוץ אדם לדבר [א] הלכה ואפילו בשבת שנא' [ו] אחרי ה' ילכו כאריה ישאג וגו' (ד) אנא נמי רהיטנא: אמר ר' זירא אגרא דפרקא רהטא אמר אביי אגרא דכלה דוחקא אמר רבא אגרא דשמעתא סברא אמר רב פפא אגרא דבי טמיא [ג] שתיקותא אמר מר זוטרא אגרא דתעניתא צדקתא אמר רב ששת [ד] אגרא דהספדא דלויי אמר רב אשי אגרא דבי הלולי מילי: [ד] אמר רב הונא [ה] כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע שנאמר [ז] סביב רשעים יתהלכון אמר אביי [ז] לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא אבל מהדר אפיה לבי כנישתא לית לן בה ההוא גברא דקא מצלי אחורי בי כנישתא ולא מהדר אפיה לבי כנישתא חלף אליהו[ג] חזייה אידמי ליה כטייעא א"ל כדו בר קיימת קמי מרך שלף ספסרא וקטליה. א"ל ההוא מרבנן לרב ביבי בר אביי ואמרי לה רב ביבי לרב נחמן בר יצחק מאי [ז] כרום זלות לבני אדם אמר ליה אלו דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלין בהן ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרוייהו כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום שנאמר כרום זלות לבני אדם מאי כרום כי אתא רב דימי אמר עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת [ד] מתהפך לכמה גוונין ר' אמי ור' אסי דאמרי תרוייהו כאילו נדון בשני דינים אש ומים שנאמר [ח] הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים: ואמר רבי חלבו אמר רב הונא [י] לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה שנאמר [ט] ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר וגו' ענני [ה] ענני ה' ענני שתרד אש מן השמים ועני שלא יאמרו מעשה כשפים הם ר' יוחנן אמר אף בתפלת ערבית שנאמר [י] תכון תפלתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב רב נחמן בר יצחק אמר אף תפלת שחרית שנאמר [כ] ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה: וא"ר חלבו אמר רב הונא ° כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות שנאמר [ל] קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות ואם משמחו מה שכרו אמר רבי יהושע בן לוי זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות שנאמר [מ] ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר וגו' [נ] ויהי קול השופר וגו' והאלהים יעננו בקול איני והא כתיב [ס] וכל העם רואים את הקולת אותן קולות דקודם מתן תורה הוו רבי אבהו אמר כאילו הקריב תודה שנאמר [ל] מביאים תודה בית ה' רב נחמן בר יצחק אמר כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים שנאמר [ל] כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה': וא"ר חלבו אמר רב הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין שנאמר [ע] סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו' מאי [ע] כי זה כל האדם [ו] א"ר אלעזר אמר הקב"ה כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה רבי אבא בר כהנא אמר שקול זה כנגד כל העולם כולו ר'[ה] שמעון בן עזאי אומר ואמרי לה ר' שמעון בן זומא אומר כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה: וא"ר חלבו אמר רב הונא כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום [ז] יקדים לו שלום שנאמר [פ] בקש שלום ורדפהו ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן שנאמר [צ] ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם:

אמר

וכולהו כתיבי באדרעיה. כל הכתובים הללו כתובים בזרוע בבית אחד, שאותן של יד אינן אלא בית אחד כדאמרינן במנחות (דף לד:) וכל הפרשיות כתובות בו: משאיל בו. מה טיבו של פלוני למה לא בא: ירא (ה) את ה'. שהיה רגיל לבא אליו: אשר הלך חשכים ואין נוגה לו. אשר עתה הלך למקום חשך (ו) אשר ימנע עצמו מלהשכים לפתחי: [ו] ואין עונה. שיעור שיוכלו לענות דבר קדושה: אלהי אברהם. שקבע מקום לתפלתו: בעזרו. כלך שהיה עוזר לאברהם: אל יפסיע פסיעה גסה. לפי שמראה בעצמו שעכוב בית הכנסת דומה עליו כמשוי: נרדפה. לשון מרוצה משמע, שהרודף רץ: לפרקא. לשמוע הדרשה: מחליין רבנן שבתא. דאמר מר (שבת ד' קיג:) אסור לפסוע פסיעה גסה בשבת שנאמר [ק] אם תשיב משבת רגלך[ז]: אגרא דפרקא. עיקר קבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם היא שכר המרוצה, שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר למוד: אגרא דכלה. שבת שלפני הרגל שהכל נאספין לשמוע הלכות הרגל: אגרא דשמעתא סברא. שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר: אגרא דתענית' צדקתא. שנותנין צדקה לערב לפרנסת העניים [ח] שהתענו היום: דלויי. להרים קול בלשון נהי ועגמת נפש שיבכו השומעים:

מילי. לשמח החתן בדברים: אחורי בית הכנסת. כל פתחי בית הכנסת היו במזרח, והכי תניא בתוספתא דמגילה (פרק ג הי"ד) מעין מקדש ומשכן פניהם למערב ואחוריהם למזרח, והמתפלל אחורי בית הכנסת ואינו מחזיר פניו לבית הכנסת נראה ככופר במי שהצבור מתפללין לפניו, והא דרב הונא מוקי לה (ז) לאביי בדלא מהדר אפיה לבי כנישתא: חלף ההוא טייעא. סוחר ערבי: כדו בר.[ט] כדו שתי, בר רשות, כי האי דאמרינן בסוכה (ד' מה:) הא דעיילי בבר: כרום זלות. סיפיה דקרא דלעיל: דברים שעומדים ברומו של עולם. כגון תפלה שעולה למעלה: כיון שנצטרך אדם לבריות. הוא זל בעיניהם: לראשנו. להיות נושה בנו, דמתרגמינן [ר] כנושה (שמות כב) כרשיא: עובר בחמשה קולות. מזלזל בחמשה קולות שבירך בהן הקב"ה את ישראל: אותן קולות דקודם מתן תורה הוו. הנך קולות בתראי היינו הנך דאיירי בהו לעיל, וקאמר דנראין היו, ואע"פ שהקול אינו נראה זה נראה: מביאים תודה בית ה'. כי אשיב את שבות וגו'. סיפיה דקרא דחמשה קולות דלעיל הוא: בשביל זה. שיברא זה: לצוות. של"וות[י] בלע"ז: גזלת העני. והלא אף גזלת העשיר גזלה היא, אלא גזלת העני שאין לו כלום לגזול ממנו אלא שלא להשיב על שלומו:

ונענע

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) עי' לקמן דף ז:, ב) לקמן כו:, ג) בית אבל וי"א בית עצמו' של מתים [ע"ל דף נט. רש"י ד"ה אובא טמיא], ד) עי' תוס' לעיל עמוד א' ד"ה אחורי [עי' תוס' עירובין יח: ד"ה ולא אחורי], ה) [לקמן ט:], ו) [שבת ל:], ז) עי' אבות פ"ד מט"ו, ח) [עי' סנהדרין דף לה. וברש"י שם].

הגהות הב"ח

(א) גמ' ואם לדבר מלוה: (ב) שם שנאמר ונדעה נרדפה: (ג) שם אמינא קא מחללין רבנן: (ד) שם כאריה ישאג כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים אלא נמי רהיטנא: (ה) רש"י ד"ה ירא ה'. כצ"ל ותיבת את נמחק: (ו) ד"ה אשר הלך וכו'. חשך ומונע עצמו מלהשכים לביהכ"נ הס"ד: (ז) ד"ה אחורי וכו'. מוקים לה אביי כצ"ל ואות למ"ד נמחק:

הגהות הגר"א

[א] גמרא. לדבר הלכה. נ"ב גי' הרי"ף והרא"ש מצוה:

גליון הש"ס

גמ' מיד הוא כועס כו'. עי' בזוה"ק פרשת תרומה [ד' קל"א ע"א] ועי' בתשובת רשב"א סי' נ': שם כל הנהנה מסעודת חתן כו'. מג"א סימן קנ"ו:

הגהות וציונים

א] בראשונים ובסנהדרין הגירסא, אומרים עליו: ב] בכת"י נוסף א"ר חלבו אמר רב הונא, (והיא הגירסא האמיתית, דכולהו מימרות דר' חלבו א"ר הונא נינהו, דק"ס), וכ"ה ברי"ף ובר"ש ובפסקי רי"ד, ועי' צל"ח: ג] ס"א חלף ההוא טייעא חזייה א"ל כדו בר, וכ"ה גירסת רש"י והרי"ף והרא"ש, דהא אין משפט מות לאיש ההוא שימיתנו אליהו (גליון), [וגי' הערוך בדובר במקום "כדו בר" עיי"ש פירושו בערך בדובר]: ד] ס"א [נוסף] עליו (גליון): ה] [בשבת שם ליתא לתיבת "ר'" ועי' ברטנורה רפ"ד דאבות ורש"י קדושין מט ע"ב ד"ה בן עזאי] (גליון): ו] ברש"י כת"י נוסף כאן דיבור יבטח בשם ה'. היה לו לבטוח כי שאספיק לו צרכיו ומזונותיו אשר מנע בשבילו מלבוא: ז] בגמרא (שבת קיג ע"א) מפיק לה מדכתיב "מעשות דרכיך" שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך בחול וכ"ה ברש"י שבת קיג ע"ב ד"ה מהו לפסוע וי"ל דרש"י הביא רישא דקרא וצריך לגרוס וגו' (שפתי חכמים): ח] כשתי רשויות כן נוסף ברש"י בעין יעקב (גליון): ט] חברת אנשים:

משנת ראשונים

בשעה שהקדוש ברוך הוא בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס. וא"ת והא אמרי' דבעשרה קדמה שכינה ואתיא וממתנת להם, וי"ל דהתם מיירי בעשרה המתפללין שלא בביהכ"נ כדמשמע לישנא מנין להמתפללין ששכינה עמהם, דמשמע בכל מקום שמתפללין אע"פ שאינו מקום קבוע לתפלה, אבל הכא בביהכ"נ כי לא אתו בזמנייהו דרגילי למיתי מרתח רתח. [תוספות הרא"ש] ואין עמידה אלא תפלה. אין 'נא' אלא לשון חי, פירושו אין נא האמור פה. וכך אמרו (ברכות כו:) אברהם תקן תפלה שחרית, שנאמר 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם' ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר 'ויעמוד פנחס ויפלל', ואין זה לומר שכל מקום שנאמר בו עמידה היא תפלה. [רבי אליהו מזרחי, שמות יא ב] לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה ואפילו בשבת. כי הזריזות היא מדת שלימות גדול אשר טבעו של האדם מונעה ממנו עתה. ומי שמתגבר ותופש בה כל מה שיוכל, הנה לעתיד לבוא יזכה לה באמת, אשר הבורא יתברך יתנה לו שכרו חלף מה שהשתדל אחריה בזמן עבודתו. [מסילת ישרים פרק ז] אמר רבי זירא אגרא דפרקא רהטא. פירש"י זהו עיקר שכרם שיש בני אדם שאינן מבינים הדרשה מפי הרב, ותימה דר' זירא גופיה קאמר לעיל דמחללי שבתא כי רהטא והשתא קאמר דהוא עיקר השכר, ונראה לפרש שאם רוצה לעשות מצוה שלימה כמאמרה בלא חסרון יעשה כל הדברים דבסמוך. [תוספות הרא"ש] אגרא דבי טמיא שתיקותא. אין נראה לפרש דמיירי באבל ושותק ומקבל שכר כדכתיב וידום אהרן, דכל הני מיירי במי שעושה המצוה והאבל אינו עושה שום מצוה, הילכך נ"ל דמיירי דאותם שבאים לבית האבל שיש להם לישב ולשתוק ולשמוע דברי הגדול המנחם אותו ואם היו אחרים מדברים אין זה כבוד ותנחומין לאבל, וטמיא ע"ש עצמות המת כדמתרגם בעצם אדם בטמא נפשא דאנשא ובמדרש אנדריאנוס שחיק טמיא כמו ישחקו עצמותיו. ובערוך פי' טמא אבל באטב"ח הא' ט' ובאלב"ם המ' ב' והל' א'. [תוספות הרא"ש] אמר ליה ההוא מרבנן לרב ביבי בר אביי. צורבא מרבנן בחור חריף, כמו ביעי דצריבן במסכת ביצה (ז.), תלמיד חכם זקן לא קרי צורבא, אלא ההוא מרבנן קרי ליה. [רש"י, תענית ד.] לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה. תימה למה נקרא שמה מנחה אי משום מנחה שבערב גם בבקר יש מנחה, י"ל משום דערבית ושחרית יש להם שם אחר קורא זו תפלת המנחה. [תוספות הרא"ש] שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה. שמא בשעת הקרבת מנחה נענה, ולכך קרי ליה תפלת מנחה שאז היה שעת רצון. [תוספות, פסחים קז.]

כָּל הָרָגִיל לָבֹא לְבֵית הַכְּנֶסֶת וְלֹא בָּא יוֹם אֶחָד, ואפילו תפילה אחת (שפתי חכמים).

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁאִיל בּוֹ, לשון 'מפעיל', שמעורר מלאכים לקטרג עליו ולהזכיר עוונו (בן יהוידע). ויש מפרשים, שאם רגיל לבוא לבית הכנסת ויום אחד לא בא, מן הסתם היה טרוד בדבר מצוה; אך כדי שהרואים לא ילמדו ממנו להיעדר, מסבב הקב"ה שהם ישאלו למה לא בא, ויתברר שהיה טרוד בדבר מצוה (עיני יצחק על עין יעקב).

והטעם שהקב"ה משאיל רק על הרגיל לבוא, כי הרגילות לבוא לבית הכנסת היא מנהג טוב, שהוא כנדר (ר"ן נדרים פא, ב, ושו"ע יו"ד ריד, א) ואסור להפסיקו, והקב"ה מברר את סיבת העדרו; אם היא דבר מצוה הדוחה מנהג טוב זה, או דבר הרשות, ואפילו צורך פרנסה, שאינו דוחה מנהג טוב זה (מרומי שדה).

שֶׁנֶּאֱמַר: "מִי בָכֶם יְרֵא ה' שֹׁמֵעַ בְּקוֹל עַבְדּוֹ", שרגיל לבוא לבית הכנסת לשמוע קול עבדו של הקב"ה הוא השליח ציבור, העובד בתפילתו כעבודת כהן גדול (עץ יוסף).

דַּהֲוָה לֵיהּ לִבְטֹחַ בְּשֵׁם ה', שאפילו צורך פרנסה אינו מתיר הימנעות מתפילה בבית הכנסת (מהרש"א).

שֶׁנֶּאֱמַר: "מַדּוּעַ בָּאתִי וְאֵין אִישׁ קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה", והראיה שכועס, היא מהמשך הכתוב: "הֵן בְּגַעֲרָתִי אַחֲרִיב יָם" וגו' (שפתי חכמים).

כָּל הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ בביתו, כאשר אינו יכול לבוא לבית הכנסת; אבל בבית הכנסת - יש אומרים, שאין צורך לקבוע מקום מיוחד לתפילה, כי כולו מקום תפילה אחד (תלמידי רבנו יונה), ויש אומרים, שאף בתוך בית הכנסת צריך לקבוע מקום; וכל שכן שצריך לקבוע את תפילתו בבית כנסת מסוים (רא"ש א, ז). ■ להלכה, יקבע בית כנסת לתפילתו, וגם בתוך בית הכנסת יקבע מקום קבוע; ולא ישנהו כי אם לצורך גדול (שו"ע או"ח צ, יט). וגם כשמתפלל בביתו יקבע מקום, כדי שלא יבלבלוהו בני הבית. וכל ארבע אמות נחשבות למקום אחד, מפני שאי אפשר לצמצם (משנ"ב צ, ס).

וּכְשֶׁמֵּת אוֹמְרִים לוֹ אֵי עָנָיו, שהתפילה מקדשת את מקום התפילה, וכאשר שב ומתפלל בו, קדושת המקום מסייעת לקבלת תפילתו, והעניו סבור שהוא זקוק לסיוע זה, אך הגֵאה סבור שאינו זקוק לסיוע, ולכן אינו קובע מקום לתפילתו (צל"ח).

הַיּוֹצֵא מִבֵּית הַכְּנֶסֶת אַל יַפְסִיעַ פְּסִיעָה גַּסָּה, שהיא יותר מאמה (רש"י שבת קיג, ב, ד"ה מהו). ויש מפרשים, שהכוונה לעקירת רגל שניה לפני הנחת הראשונה (מג"א שא, ב, בשם אגודה). ויש אומרים, שאף אם ממהר לצורך דבר מצוה לא יפסע פסיעה גסה, מפני שהרואים אינם יודעים שממהר למצוה, ויסברו שהשהייה בבית הכנסת היא עליו לטורח (פני יהושע). ויש אומרים, שאם יוצא מבית הכנסת על מנת לחזור, או להיכנס לבית המדרש, מצוה לרוץ; ומוטב שיחשדוהו הרואים, משיפסיד דברי קדושה או לימוד תורה (מג"א צ, כו; וראה להלן).

לֹא אֲמָרָן אֶלָּא לְמִיפַּק, אֲבָל לְמֵיעַל מִצְוָה לְמִרְהַט, שמצוה לרוץ לבית הכנסת (מעדני יו"ט א, ז, אות ר). ויש מפרשים, 'למיפק' - שהאיסור לצאת בפסיעה גסה מבית הכנסת הוא רק כשיוצא לדרכו, אבל 'למיעל' אם יוצא מבית הכנסת על מנת ללכת לבית המדרש מצוה לרוץ (מהרש"א, וראה לעיל). ■ ולהלכה, אסור לרוץ או לפסוע פסיעה גסה כשיוצא מבית הכנסת; אבל אם יוצא על מנת לחזור, או להיכנס לבית המדרש, מצוה לרוץ. ומצוה לרוץ לבית הכנסת; ודוקא כשהוא סמוך לבית הכנסת, אבל קודם לכן לא ירוץ, משום שלא ניכר שריצתו היא לבית הכנסת [אלא אם כן טלית ותפילין בידו]. וירוץ רק עד פתח בית הכנסת, אבל בבית הכנסת אסור לרוץ (שו"ע או"ח צ, יב, ומשנ"ב שם, מ, מא ו־מג).

לְעוֹלָם יָרוּץ אָדָם לִדְבַר הֲלָכָה וַאֲפִילוּ בְּשַׁבָּת, באופן שאם לא ירוץ יאחר לדרשה, אבל אם לא יאחר, וריצתו היא רק משום חביבות המצוה, אסור לרוץ בשבת (צל"ח). ■ להלכה, מותר לרוץ בשבת לדבר מצוה, כגון לבית הכנסת, או לבית המדרש (שו"ע או"ח שא, א).

שֶׁנֶּאֱמַר: "אַחֲרֵי ה' יֵלְכוּ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג" - שכשם שמותר לרוץ בשבת מפני אריה השואג, שהרי זה פיקוח נפש, כך מותר לרוץ לדבר מצוה ולבית הכנסת (מהרש"א).

אַגְרָא דְּפִרְקָא - רְהָטָא, משום שרוב האנשים אינם מבינים את השיעור כהוגן, ועיקר שכרם הוא על הריצה (רש"י); ואין להם שכר על הלימוד, משום שלימוד ללא הבנה אינו נחשב ללימוד (מג"א נ, ב). ויש מחלקים, שבתורה שבכתב, גם לימוד ללא הבנה נחשב ללימוד; ובתורה שבעל פה, אינו נחשב ללימוד [אבל אם אינו מסוגל להבין, ילמד ללא הבנה, ולעתיד לבוא יזכה להבין] (שו"ע הרב הל' ת"ת ב, יב-יג). ויש מפרשים, שאין הכוונה שעיקר קבלת השכר הוא על הריצה, אלא שהרוצה לקיים את מצות שמיעת הדרשה בשלימות, ירוץ לקראתה (תוס' הרא"ש). ויש מפרשים, שכאשר ירוץ, יגיע בזמן הראוי, וישמע את הדרשה מתחילתה, ויקבל שכר על כולה (ערוך ערך אגר).

אַגְרָא דְּשִׁמַעְתָּא - סְבָרָא, ששכרו של הטורח ויגע בלימודו להבינו על בוריו, שתזדמן לו סברא ישרה והגונה (רי"ף על עין יעקב). והסברא עצמה היא שכר הלימוד, "שאין הנאה רבה ממנה, שמחה ושעשוע לנפש; ושמועה טובה שאדם משיג בה סברא שכלית, תדשן עצם החכם המבין דבר לאשורו" (יעב"ץ).

אַגְרָא דְּבֵי טַמְיָא - שְׁתִיקוּתָא, שעיקר שכר האבל הוא על שתיקתו וקבלת הדין באהבה (ערוך ערך אגר). ויש מפרשים, שהכוונה לשכר השתיקה של המנחמים, שעליהם לשתוק ולשמוע את דברי הגדול שביניהם, המנחם את האבל, ויש בכך כבוד ותנחומים לאבל (תוספות הרא"ש). ויש מפרשים, שהבאים לנחם את האבל, אינם רשאים לנחם עד שיפתח האבל תחילה, כמבואר בגמרא (מועד קטן כח, ב) (מהרש"א).

אַגְרָא דְּתַעֲנִיתָא - צִדְקָתָא, שתכלית התענית היא לעורר את האדם לתשובה ולמעשים טובים (מאירי). ויש מפרשים, שאת הממון שחסך במה שלא אכל ושתה, יתן לצדקה, להראות שתעניתו היתה לשם שמים ולא לשם רווח ממון (מהרש"א).

אַגְרָא דְּבֵי הִלּוּלֵי - מִילֵּי, וישמח כל חתן לפי דרגתו: בן תורה - בדברי תורה, שהם עיקר השמחה, איש פשוט - בדברי אגדה, והפשוט ביותר - בשיחה נאה ומילי דבדיחותא במילי דעלמא (רעק"א, מהדו' זילברברג).

■ המשך במילואים ■

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יוֹסִי מִנַּיִן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְפַּלֵּל, שֶׁנֶּאֱמַר וְכוּ' "וְשִׂמַּחְתִּים בְּבֵית תְּפִלָּתִי", תְּפִלָּתָם לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא תְּפִלָּתִי - שעבודתם של ישראל במקדש משפיעה אורה וברכה לכל העולם, והקדוש ברוך הוא כמתפלל ומבקש מישראל שייטיבו את מעשיהם וישובו בתשובה, ובכך תקובל עבודתם לרצון לפניו (רשב"א בפירושי ההגדות; צל"ח).

וְיָגוֹלּוּ רַחֲמַי עַל מִדּוֹתַי - שמידת הרחמים תגבר על הנהגת 'מִדּוֹתַי' לשלם לאיש כפעלו בדרך מידה כנגד מידה, ואדון אותם לכף זכות (עץ יוסף בשם אבודרהם).

נִכְנַסְתִּי לְהַקְטִיר קְטֹרֶת לִפְנַי וְלִפְנִים וְרָאִיתִי אַכַּתְרִיאֵל יָהּ ה' צְבָאוֹת - ראיתי בראיית הלב ובהשגה רוחנית את דמותו יתברך (אור זרוע הל' ק"ש ח); ויש מפרשים, ש'אַכַּתְרִיאֵל' הוא מלאך של י־ה ה' צבקות (שם, בשם ר"ח).

אָמַר לִי יִשְׁמָעֵאל בְּנִי בָּרְכֵנִי - לשון תוספת וריבוי [ולא מלשון תהלה ושבח], והיינו כלפי ההשגה שלנו בדרכיו יתברך, שיתרבו כוחות הנשפעים מאיתו יתברך, ולא כלפי עצמות האדון היחיד ברוך הוא כביכול, כי הוא מרומם מעל כל ברכה ותהלה (נפש החיים ב, ב).

מִנַּיִן שֶׁאֵין מְרַצִּין לוֹ לָאָדָם בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ, שאין דברי הריצוי מתיישבים על הלב בשעת חימום (רש"י אבות ד, יח). ועוד, שהמרצה בשעה זו נראה כמזלזל בהפסד שאירע לחבירו (מאירי שם).

וּמִי אִיכָּא רִתְחָא קַמֵּיהּ דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא - בזמן קבוע בכל יום, גם כשאין דבר המעורר חרון אף מצד מעשי בני אדם, כפי שמשמע בפסוק "פָּנַי יֵלֵכוּ" וגו' [המובא לעיל], שמוזכר בו ענין של כעס למרות שכבר שָׁכַךְ הכעס על חטא העגל (צל"ח). וענין כעסו של הקדוש ברוך הוא, כמובן אין פירושו שהכעס שולט בו יתברך, חלילה, אלא הוא הנהגה של עונש בדרך קצף וזעף (יד רמה סנהדרין קה, א).

וְכַמָּה רֶגַע וְכוּ' רֶגַע כְּמֵימְרֵיהּ, והוסיפה הגמרא שיעור זה של רגע, משום שהוא ניכר וידוע לרוב בני אדם, אבל השיעור שהובא בברייתא לעיל (אחד מחמשת ריבוא וכו'), קשה לעמוד עליו (פתח עינים לחיד"א).

סָבַר כִּי מָטָא הַהִיא שַׁעְתָּא אֲלַטְיֵיהּ - אקללנו במילה אחת קצרה: 'ימות', שיש שהות לומר מילה זו בשיעור זמן של רגע כמימריה (מהרש"א ע"ז ד, ב; וראה כעין זה בתוד"ה שאלמלי, על בלעם).

שְׁמַע מִינֵּיהּ לָאו אוֹרַח אַרְעָא לְמֶעְבַּד הָכִי, "וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו" כְּתִיב - שאף שהצדוקי ראוי להיענש, אין זו דרך נכונה לעורר עליו כעס מן השמים, משום שגם הוא נכלל ב'כל מעשיו'; או משום שהתרנגול נכלל ב'כל מעשיו' ולא ראוי לצערו בקשירתו לרגלי המיטה (עץ יוסף).

בְּשָׁעָה שֶׁהַחַמָּה זוֹרַחַת וְכָל מַלְכֵי מִזְרָח וּמַעֲרָב מַנִּיחִים כִּתְרֵיהֶם בְּרָאשֵׁיהֶם וּמִשְׁתַּחֲוִים לַחַמָּה מִיַּד כּוֹעֵס הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, ואז הוא רגע זעמו של הקדוש ברוך הוא הנזכר לעיל (מהרש"א), וזמנו בשעה השלישית משעות היום, שהרי המלכים ישנים עד שלוש שעות, וזהו שאמרו למעלה שזמן זעמו הוא בתלת שעי קמייתא (תוס' ע"ז ד, ב, ד"ה בתלת). ובשעה זו יש שינוי בצבע כרבולת התרגנול (כנזכר לעיל), שהיא כעין כתר לראשו של התרנגול, כרמז לכתרם של מלכי האומות שמניחים בראשיהם ומשתחווים לחמה (תורת חיים שם).

טוֹבָה מַרְדּוּת אַחַת בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם יוֹתֵר מִכַּמָּה מַלְקִיּוֹת - כי העוזב את דרכיו הרעים מחמת חרטה ומרדות עצמית, התשובה בוקעת מעמקי לבבו, והיא טובה יותר מתשובה הבאה מחמת מלקיות ויסורים, שלפעמים אינה אלא מן השפה ולחוץ (בן יהוידע).

בִּקֵּשׁ שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה עַל יִשְׂרָאֵל וְכוּ' וְנָתַן לוֹ וְכוּ', בִּקֵּשׁ שֶׁלֹּא תִּשְׁרֶה שְׁכִינָה עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם - בתחילה ביקש שתשרה שכינה על ישראל בקביעות, אף בשעה שחוטאים, וכדרך שנאמר (ויקרא טז, טז) "הַשֹּׁכֵן אִתָּם בְּתוֹךְ טֻמְאֹתָם", ולאחר שנענה על כך, הוצרך להוסיף ולבקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם (חפץ ה').

אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, כְּשֶׁרָצִיתִי לֹא רָצִיתָ, עַכְשָׁו שֶׁאַתָּה רוֹצֶה אֵינִי רוֹצֶה - שבמעמד הסנה היו ישראל קרובים לקץ הגאולה, ואז היה יכול לראות פני שכינה, ונטרפה השעה וחטאו בעגל וירדו ממדרגתם, ושוב אי אפשר לראות פני שכינה (עץ יוסף בשם אחרונים). ומה שנאמר (שמות לג, כ) "לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֶת פָּנָי כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי", אינו בדרך הסבר ונתינת טעם שלא יוכל לראות פניו בגלל שלא יראני אדם, אלא פירושו שכך עלתה רצוני שלא יראני האדם וחי, לפי שגם אתה, שיש לך מעלה יתרה על כל הנביאים, לא רצית לראות את פני כשרציתי (מהרש"א).

גמרא

א"ר יוחנן משום ר' יוסי (א) מנין שהקב"ה מתפלל שנאמר [א] והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי תפלתם לא נאמר אלא תפלתי מכאן שהקב"ה מתפלל מאי מצלי אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב יה"ר מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי ואתנהג עם בני במדת רחמים ואכנס להם [א] לפנים משורת הדין. תניא א"ר ישמעאל בן אלישע פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא ואמר לי ישמעאל בני ברכני אמרתי לו[א] יה"ר מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפנים משורת הדין ונענע לי בראשו (ב) וקמ"ל [ב] שלא תהא ברכת הדיוט קלה בעיניך: וא"ר יוחנן משום ר' יוסי [ג] מנין [א] שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו דכתיב [ב] פני ילכו והנחותי לך אמר לו הקב"ה למשה המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך ומי איכא רתחא קמיה דקודשא בריך הוא אין [ד] דתניא [ג] ואל זועם בכל יום וכמה זעמו רגע וכמה רגע אחד מחמשת[ב] רבוא ושמונת אלפים ושמנה מאות ושמנים ושמנה בשעה וזו היא רגע ואין[ג] כל בריה יכולה לכוין אותה שעה חוץ מבלעם הרשע דכתיב ביה [ד] ויודע דעת עליון [ה] השתא דעת בהמתו לא הוה ידע דעת עליון הוה ידע אלא מלמד שהיה יודע לכוין אותה שעה שהקב"ה כועס בה והיינו דאמר להו נביא לישראל [ה] עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב וגו' מאי [ה] למען דעת צדקות ה' א"ר אלעזר אמר להם הקב"ה לישראל דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע שאלמלי כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט והיינו דקא"ל בלעם לבלק [ו] מה אקב לא קבה אל ומה אזעום לא זעם ה' מלמד שכל אותן הימים לא זעם [ו] וכמה זעמו רגע וכמה רגע א"ר אבין ואיתימא רבי אבינא רגע כמימריה ומנא לן דרגע רתח שנא' [ז] כי רגע באפו חיים ברצונו ואב"א מהכא [ח] חבי כמעט רגע עד יעבור זעם ואימת רתח אמר אביי בהנך תלת שעי קמייתא כי חיורא כרבלתא דתרנגולא וקאי אחד כרעא כל שעתא ושעתא נמי קאי הכי כל שעתא אית ביה שורייקי סומקי בההיא שעתא לית ביה שורייקי סומקי. ההוא מינא דהוה בשבבותיה דר' יהושע בן לוי הוה קא מצער ליה טובא בקראי יומא חד שקל תרנגולא ואוקמיה בין כרעי' דערסא ועיין ביה סבר כי מטא ההיא שעתא אלטייה כי מטא ההיא שעתא ניים אמר ש"מ לאו אורח ארעא למעבד הכי [ט] ורחמיו על כל מעשיו כתיב וכתיב [י] גם ענוש לצדיק לא טוב. תנא משמיה דר' מאיר בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה מיד כועס הקב"ה: וא"ר יוחנן משום רבי יוסי טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות שנא' [יא] ורדפה את מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה וריש לקיש אמר יותר ממאה מלקיות שנאמר [יב] תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה: וא"ר יוחנן משום ר' יוסי שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו שנאמר [יג] הלוא בלכתך עמנו [ז] בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו שנאמר [יג] ונפלינו אני ועמך בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו שנא' [יד] הודיעני נא את דרכיך אמר לפניו רבש"ע מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו אמר לו משה צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק צדיק ורע לו צדיק בן רשע רשע וטוב לו רשע בן צדיק רשע ורע לו רשע בן רשע: אמר מר צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק צדיק ורע לו צדיק בן רשע איני והא כתיב [טו] פקד עון אבות על בנים וכתיב [טז] (ח) ובנים לא יומתו על אבות ורמינן [ט] קראי אהדדי ומשנינן לא קשיא הא כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם הא כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם אלא הכי קא"ל צדיק וטוב לו צדיק גמור צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור רשע וטוב לו רשע שאינו גמור רשע ורע לו רשע גמור ופליגא דר' מאיר דא"ר מאיר שתים נתנו לו ואחת לא נתנו לו שנאמר [יז] וחנתי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון ורחמתי את אשר ארחם אע"פ שאינו הגון. [יח] ויאמר לא תוכל לראות את פני תנא משמיה דר' יהושע בן קרחה כך א"ל הקב"ה למשה כשרציתי לא רצית עכשיו שאתה רוצה איני רוצה ופליגא דר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן בשכר שלש זכה לשלש בשכר [יט] ויסתר משה פניו זכה לקלסתר פנים בשכר כי ירא זכה [כ] לוייראו מגשת אליו בשכר מהביט זכה [כא] לותמונת ה' יביט: [כב] והסירותי את כפי וראית את אחרי [י] אמר רב חנא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא מלמד שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין: וא"ר יוחנן משום ר' יוסי [כ] כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי לא חזר בו מנא לן ממשה רבינו שנאמר [כג] הרף ממני ואשמידם וגו' ואעשה אותך לגוי עצום אע"ג דבעא משה רחמי עלה דמלתא ובטלה אפ"ה אוקמה בזרעיה שנאמר [כד] בני משה גרשום ואליעזר ויהיו בני אליעזר רחביה הראש וגו' ובני רחביה רבו למעלה ותני רב יוסף למעלה מששים רבוא אתיא רביה רביה כתיב הכא רבו למעלה וכתיב התם [כה] ובני ישראל פרו וישרצו וירבו: אמר

רש"י

ונענע לי בראשו. כמודה בברכתי ועונה אמן: דעת בהמתו לא הוה ידע. במסכת ע"ז מפרש לה בפ"ק[ס]: מאי קרא[ז]. דאף הוי כרגע דכתיב כי רגע באפו חיים ברצונו: בתלת שעי קמייתא. באחד מרגעי תלת שעות ראשונות: שורייקי. טיי"ש[ח] בלע"ז: לצדיק לא טוב. לענוש את הבריות: מרדות אחת. לשון רדוי והכנעה, שאדם שם על לבו מאליו: ורדפה את מאהביה וגו'. וכשתראה שאין עוזר תשים על לבה לאמר אשובה אל אישי הראשון: תחת גערה במבין. תחת גערה באדם מבין טובה מהכות כסיל מאה. תחת הטעם למעלה תחת התי"ו, ולא כמו [כו] אל תירא ואל תחת (דברים א) שטעמו בחי"ת אלא למעלה תחת התי"ו ראשון, לומר שהוא שם דבר, שאי אפשר לפותרו לשון תפעל לומר תכניע את האדם אלא[ט] תכנע היא בעצמה, ולכך שינה את נקודתה לומר שהוא שם דבר: ג' דברים בקש משה ונתן לו. שהרי לסוף שאלתו כתיב [כז] גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה: להודיעו דרכיו. מנהג מדת משפטיו, כגון מפני מה צדיק וטוב לו רשע ורע לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו: את אשר אחון. את אשר יכמרו רחמי עליו לשעה ואע"פ שאינו כדאי: כשרציתי. בסנה: לא רצית. שנאמר [כח] ויסתר משה פניו: ופליגא. דר' יהושע בן קרחה שמעניש[י] על כך אדרבי שמואל שאמר קבל שכר על זה: לקלסתר פנים. [כט] כי קרן עור פניו: ותמונת ה' יביט. זה מראה אחורים, כך שנוי' בספרי (פ' בהעלותך[כ]): קשר של תפילין. מאחוריו הוא, ואמרי' לעיל[ל] דהקב"ה מניח תפילין:

תוספות

שאלמלי כעסתי לא נשתייר וכו'. ואם תאמר מה היה יכול לומר בשעת רגע. יש לומר כלם. אי נמי מאחר שהיה מתחיל קללתו באותה שעה היה מזיק אפילו לאחר כן[ס]: ההוא מינא דהוה בשבבותיה דריב"ל כו' לאו אורח ארעא. אף על גב דהמינין והמסורות מורידין ולא מעלין[ע] היינו בידי אדם אבל בידי שמים לאו אורח ארעא להענישם ולהטריחם[פ] ולהורגם בידי שמים שלא כדרך בני אדם. ואי גרסינן הכא עובד כוכבים ניחא דקאמר התם העובדי כוכבים ורועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין[צ]: לא

עין משפט נר מצוה

כז א מיי' פ"ה מהלכות דעות הלכה ז:
כח ב מיי' פ"י מהל' יסודי התורה הלכה ד:

רב נסים גאון

טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מק' מלקיות שנא' (משלי יז) תחת גערה במבין. מכלל שהמבין הוא הלב וכי הגערה מהניא ביה טפי ממה דמהניא המלקות לגוף ובפרק הרואה (דף סא) אמרי' תנו רבנן לב מבין כליות יועצות: והא כתי' פוקד עון אבות על בנים וכתיב לא יומתו אבות על בנים. ורמינן קראי אהדדי ומשנינן כאן שאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם וכאן שאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם עיקרה דהא רמיא ודהא שינוייה במס' סנהדרין (דף כז) בפרק דיני ממונות בגמרא זה בורר לו אחד:

משנת ראשונים

וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות. ר' ישמעאל ראה אכתריאל יה ה' צבאות בראיית הלב כמיכה וכישעיהו, אבל משה ראה וכו' באור צח. [הרוקח, שורש קדושת הייחוד]

ואל זועם בכל יום. פירוש, הקב"ה כועס רגע אחד ידוע ביום על ידי חטאים שנעשים לפניו או בישראל או באומות העולם, ובאותה שעת הכעס כועס על אותן שהן חייבין לפניו ופוקד עליהם עוונותם. [הראב"ד, עבודה זרה ג:]

וכמה זעמו רגע. ולכך כשבא בלעם לקללם היה דוחק לראותם, כדי שיוכל לומר 'כלם' ששוה לרגע. [תוס' שאנ"ץ, עבודה זרה ד.]

מה אקב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם ה'. כשהיו ראוים להתקלל לא נתקללו, כשהזכיר אביהם את עונם, כי באפם הרגו איש, לא קלל אלא אפם, שנאמר 'ארור אפם', כשנכנס אביהם במרמה אצל אביו היה ראוי להתקלל, מה נאמר שם 'גם ברוך יהיה' וכו'. [רש"י, במדבר כג, ח]

אף כשהיו ראויין לקללה במעשה העגל לא זז מלחבבן, לא פסקו ענני כבוד והמן והבאר. [רבינו בחיי, במדבר כג, ח]

כי חיורא כרבלתא דתרנגולא וקאי אחד כרעא. נאם הגבר. קרא עצמו גבר כי המשיל עצמו לתרנגול היודע לכוין השעות, ואין בעולם מי שיוכל לכוין שעת כעסו של הקב"ה כי אם בלעם בבני אדם, ותרנגול בעופות (עי' ברכות ז.), ושניהן שוין בחכמה זו, ואמרו כי התרנגול קורא שבע פעמים בלילה, וכן בבלעם מצינו וישא משלו שבע פעמים. [רבינו בחיי, במדבר כד ב]

וחנתי את אשר אחן אף על פי שאינו הגון. לפי שהוא דבר זר קצת שהשם יתברך ירחם על אותם שאינם הגונים, בא בלשון סתום, ויעד לו מקום שיודיענו דרכיו, והם י"ג מדותיו שהוא מתרצה בזכירתם. [דרשות הר"ן הדרוש הרביעי]

כשרציתי לא רצית. כלומר כשהרשית לראות מה שהייתי מרשה לך לראות לא רצית ועכשיו שאתה רוצה לראות כבודי איני רוצה, ותימה הוא למה הענישו על כך. [תוספות הרא"ש] והסרתי את כפי וראית את אחרי. הרמז לתפלה של יד, שכל הספירות נקשרות בה, וכן תרגם יונתן בן עוזיאל, ותחמי ית קטר דבידא דתפילי יקר שכינתי. [ריקאנטי, שמות לג כג] כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא לטובה, אפילו על תנאי לא חזר בו. כל דבר טוב שיבטיח האל אפילו על תנאי הוא בא אבל באמת תסור ממנו הטובה ההיא אם יחטא כמו שאמר ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני ונחמתי על הטובה אמנם על כל פנים תחול הטובה ותבא. [רד"ק, ירמיהו כח ז]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לקמן מה: כתובות נז. בבא קמא נט: ב"מ כד: נ:], ב) מגילה דף טו., ג) לקמן ע"ב ועי' אבות פ"ד מי"ח ועי' השלמות, ד) ע"ז דף ד כל הענין, ה) סנהדרין קה:, ו) הא דשאלו עוד "וכמה זעמו" עיין מהר"ץ חיות כאן, ומהרש"א ע"ז ד: ד"ה וכמה רגע, ז) [ב"ב טו:], ח) [עי' תוס' כתובות כט. סד"ה אלו וע"ז לו: ד"ה דכתי'], ט) סנהדרין דף כז:, י) מנחות דף לה:, כ) ד:, ל) פיסקא מ"ה, מ) ו., נ) וע"ע תוס' ע"ז ד: ד"ה רגע, ס) [ע"ז דף כו:], ע) [וע"ע בתוס' ע"ז ד: ד"ה ש"מ לאו כו'].

הגהות הב"ח

(א) גמ' משום ר' יוסי בן זמרא מנין שהקב"ה:
(ב) שם ראשו וקמ"ל נ"ב ס"א מאי קמ"ל:

הגהות וציונים

א] בכת"י ובע"י הגירסא אמרתי לפניו רבש"ע יה"ר (והיא הגי' האמיתית דכן הוא הלשון בכל הש"ס (וכן איתא להלן) אצל הקב"ה "אמרו לפניו", דק"ס): ב] יש גורסים משמנה רבוא ויותר נכון למחוק "הרבוא" כלל ולגרוס "משמונת אלפים ושמונה מאות ופ"ח" שמכוון נגד פסוקי תורה (גליון) כדתניא בקידושין ל ע"א ושם איתא חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה, ועיי"ש מה שנכתב על הגליון, וגירסת ר"ת בספר הישר (מס' ע"ז סי' תרצא) ע"פ התוספתא (ברכות פ"א ה"ג) רגע אחד מרבוא ושלשת אלפים ושמונה מאות ועשרים וארבעה בשעה. וכ"ה בתוס' ר"י החסיד: ג] ס"א שאין (גליון): ד] בגמ' לפנינו הגי' ומנא לן דרגע רתח: ה] כתמים: ו] צ"ל ולא (רש"ש): ז] שהענישו (כת"י): ח] בתוס' עין יעקב ולהטרידם:

תורה אור השלם

א) וַהֲבִיאוֹתִים אֶל הַר קָדְשִׁי וְשִׂמַּחְתִּים בְּבֵית תְּפִלָּתִי עוֹלֹתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקָּרֵא לְכָל הָעַמִּים: [ישעיה נו, ז]
ב) וַיֹּאמַר פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחֹתִי לָךְ: [שמות לג, יד]
ג) אֱלֹהִים שׁוֹפֵט צַדִּיק וְאֵל זֹעֵם בְּכָל יוֹם: [תהלים ז, יב]
ד) נְאֻם שֹׁמֵעַ אִמְרֵי אֵל וְיֹדֵעַ דַּעַת עֶלְיוֹן מַחֲזֵה שַׁדַּי יֶחֱזֶה נֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם: [במדבר כד, טז]
ה) עַמִּי זְכָר נָא מַה יָּעַץ בָּלָק מֶלֶךְ מוֹאָב וּמֶה עָנָה אֹתוֹ בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר מִן הַשִּׁטִּים עַד הַגִּלְגָּל לְמַעַן דַּעַת צִדְקוֹת יְיָ: [מיכה ו, ה]
ו) מָה אֶקֹּב לֹא קַבֹּה אֵל וּמָה אֶזְעֹם לֹא זָעַם יְיָ: [במדבר כג, ח]
ז) כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ בָּעֶרֶב יָלִין בֶּכִי וְלַבֹּקֶר רִנָּה: [תהלים ל, ו]
ח) לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ וּסְגֹר דְּלָתְךָ בַּעֲדֶךָ חֲבִי כִמְעַט רֶגַע עַד יַעֲבָר זָעַם: [ישעיה כו, כ]
ט) טוֹב יְיָ לַכֹּל וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו: [תהלים קמה, ט]
י) גַּם עֲנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא טוֹב לְהַכּוֹת נְדִיבִים עַל יֹשֶׁר: [משלי יז, כו]
יא) וְרִדְּפָה אֶת מְאַהֲבֶיהָ וְלֹא תַשִּׂיג אֹתָם וּבִקְשָׁתַם וְלֹא תִמְצָא וְאָמְרָה אֵלְכָה וְאָשׁוּבָה אֶל אִישִׁי הָרִאשׁוֹן כִּי טוֹב לִי אָז מֵעָתָּה: [הושע ב, ט]
יב) תֵּחַת גְּעָרָה בְמֵבִין מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה: [משלי יז, י]
יג) וּבַמֶּה יִוָּדַע אֵפוֹא כִּי מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ הֲלוֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלֵינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכָּל הָעָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה כִּי מָצָאתָ חֵן בְּעֵינַי וָאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם: [שמות לג, טז-יז]
יד) וְעַתָּה אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדִעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ וְאֵדָעֲךָ לְמַעַן אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה: [שמות לג, יג]
טו) נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים וְעַל בְּנֵי בָנִים עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים: [שמות לד, ז]
טז) לֹא יוּמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים לֹא יוּמְתוּ עַל אָבוֹת אִישׁ בְּחֶטְאוֹ יוּמָתוּ: [דברים כד, טז]
יז) וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ וְקָרָאתִי בְשֵׁם יְיָ לְפָנֶיךָ וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם: [שמות לג, יט]
יח) וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֶת פָּנָי כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי: [שמות לג, כ]
יט) וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב וַיַּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרֵא מֵהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים: [שמות ג, ו]
כ) וַיַּרְא אַהֲרֹן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו: [שמות לד, ל]
כא) פֶּה אֶל פֶּה אֲדַבֶּר בּוֹ וּמַרְאֶה וְלֹא בְחִידֹת וּתְמֻנַת יְיָ יַבִּיט וּמַדּוּעַ לֹא יְרֵאתֶם לְדַבֵּר בְּעַבְדִּי בְמֹשֶׁה: [במדבר יב, ח]
כב) וַהֲסִרֹתִי אֶת כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ: [שמות לג, כג]
כג) הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאֶמְחֶה אֶת שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי עָצוּם וָרָב מִמֶּנּוּ: [דברים ט, יד]
כד) בְּנֵי מֹשֶׁה גֵּרְשׁוֹם וֶאֱלִיעֶזֶר: וַיִּהְיוּ בְנֵי אֱלִיעֶזֶר רְחַבְיָה הָרֹאשׁ וְלֹא הָיָה לֶאֱלִיעֶזֶר בָּנִים אֲחֵרִים וּבְנֵי רְחַבְיָה רָבוּ לְמָעְלָה: [דברי הימים א' כג, טו-יז]
כה) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם: [שמות א, ז]
כו) רְאֵה נָתַן יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת הָאָרֶץ עֲלֵה רֵשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אַל תִּירָא וְאַל תֵּחָת: [דברים א, כא]
כז) וַיְהִי בְּרֶדֶת מֹשֶׁה מֵהַר סִינַי וּשְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת בְּיַד מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר וּמֹשֶׁה לֹא יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אִתּוֹ: [שמות לד, כט]

א"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחי מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם (א) וקראו אדון שנאמר א) ויאמר אדני אלהים במה אדע כי אירשנה אמר רב אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם שנא' ב) ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו והאר פניך על מקדשך השמם למען אדני למענך מבעי ליה אלא למען אברהם שקראך אדון: וא"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחי א מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו שנאמר ג) פני ילכו והנחותי לך: וא"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחי מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאתה לאה והודתו שנאמר ד) הפעם אודה את ה': ה) ראובן א"ר אלעזר אמרה לאה ראו מה בין בני לבן חמי דאילו בן חמי אע"ג דמדעתיה זבניה לבכירותיה דכתיב ו) וימכר את בכרתו ליעקב חזו מה כתיב ביה ז) וישטם עשו את יעקב וכתיב ח) ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים וגו' ואילו בני אע"ג דעל כרחיה שקליה א יוסף לבכירותיה מיניה דכתיב ט) ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף ° אפי' הכי לא אקני ביה דכתיב י) וישמע ראובן ויצילהו מידם: יא) רות ג מאי רות א"ר יוחנן שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות מנא לן דשמא גרים אמר רבי אליעזר ב דאמר קרא יב) לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ אל תקרי שמות ° אלא שמות: וא"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג שנאמר יג) מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו וכתיב בתריה יד) ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי ואילו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב טו) למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק ואילו מה רבו צרי לא כתיב: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו מזמור לדוד ° קינה לדוד מיבעי ליה ג אבישלום משל למה הדבר דומה לאדם שיצא עליו שטר חוב קודם שפרעו היה עצב לאחר שפרעו שמח אף (ג) כן דוד כיון שאמר לו הקב"ה טז) הנני מקים עליך רעה מביתך היה עצב אמר שמא עבד או ממזר הוא דלא חייס עלי כיון דחזא דאבשלום הוא שמח משום הכי אמר מזמור: ד) וא"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחי מותר להתגרות ברשעים בעולם ד הזה שנאמר יז) עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם תניא נמי הכי ה) רבי דוסתאי בר' מתון אומר מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז שנא' עוזבי תורה יהללו רשע וגו' ואם לחשך אדם לומר והא כתיב יח) אל תתחר במרעים אל תקנא בעושי עולה אמור לו מי שלבו נוקפו אומר כן אלא אל תתחר במרעים להיות כמרעים אל תקנא בעושי עולה להיות כעושי עולה ואומר יט) אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום איני והאמר ר' יצחק אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו שנאמר כ) יחילו דרכיו בכל עת ולא עוד אלא שזוכה בדין שנאמר מרום משפטיך מנגדו ולא עוד אלא שרואה בצריו שנאמר כל צורריו יפיח בהם לא קשיא הא במילי דידיה הא במילי דשמיא ואיבעית אימא הא והא במילי דשמיא ולא קשיא הא ברשע שהשעה משחקת לו הא ברשע שאין השעה משחקת לו ואב"א הא והא ברשע שהשעה משחקת לו ולא קשיא ° הא בצדיק גמור הא בצדיק שאינו גמור דאמר רב הונא מאי דכתיב כא) למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו וכי רשע בולע צדיק והא כתיב כב) ה' לא יעזבנו בידו וכתיב כג) לא יאונה לצדיק כל און אלא צדיק ממנו בולע צדיק גמור אינו בולע ואב"א ° שעה משחקת לו שאני: וא"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי כל הקובע מקום לתפלתו ו אויביו נופלים תחתיו שנאמר כד) ושמתי מקום לעמי לישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה רב הונא רמי כתיב לענותו וכתיב כה) לכלותו ז בתחלה לענותו ולבסוף לכלותו: וא"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי ° גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה שנא' כו) פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו למד לא נאמר אלא יצק מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה: א"ל רבי יצחק לרב נחמן מ"ט לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי אמר ליה לא יכילנא א"ל לכנפי למר עשרה וליצלי אמר ליה טריחא לי מלתא ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא בעידנא דמצלי צבורא ליתי ולודעיה למר א"ל מאי כולי האי א"ל דאמר ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחי

מאי

אדני אלהים. כתוב באל"ף דל"ת: **הפעם אודה את ה'.** לפי שראתה ברוח הקדש שיעקב מעמיד שנים עשר שבטים ולו ארבע נשים, כיון שילדה בן רביעי הודית על חלקה שעלה יותר מן החשבון המגיע לה ח): **ראו מה בין בני לבן חמי.** על שם העתיד קראה שמו, כדאמרינן לקמן שמא גרים: **רות.** המואביה. משום דאיירי בפירושי השמות נקט לה: **למה רגשו גוים.** מה תועלת להם, אלמא דבר קל הוא בעיניו: **מי שלבו נוקפו.** יירא מעבירות שבידו: **אומר כן.** מפרש אל תתחר במרעים אל תתקוטט, והוא אינו כן, אלא אל תתחר במרעים להתגרות ז) במעשיהם לומר אעשה כן גם אני: **ואומר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום.** (ג) אפשר לומר אל תתקוטט עם רשעים כי אם ביראת ה' יראי ה', אלא על כרחך אל יקנא לבך לעשות כמותן: **יחילו.** יצליחו, וחבירו כז) על כן לא יחיל טובו (איוב כ): **מרום משפטיך מנגדו.** מסולקין דיניך ברחוק הימנו: **יפיח בהם.** בנפיחתו הוא דוחה אותם לקש: **ושמתי מקום.** סיפיה דקרא ולא יוסיפו בני עולה לענותו: **כתיב לענותו.** בספר שמואל: **וכתיב לכלותו.** בדברי הימים (א' יז): **בתחלה.** כשנבנה הבית נבנה על מנת שלא לענות עוד אויבים לישראל: **ולבסוף.** כשחטאו נגזר עליהם ענוי, ותפלתם מגינה עליהם מן הכליון: **לא יכילנא.** תש כחי:

עת

לא היה אדם שקראו אדון. וא"ת והא כתיב כח) ברוך ה' אלהי שם (בראשית ט). וי"ל דהתם אינו באל"ף דל"ת שהוא לשון אדנות. **וא"ת** אמאי לא מייתי קרא כט) אדני אלהים מה תתן לי (שם טו) שהוא כתוב קודם. וי"ל שהפרשיות לא נאמרו כסדר ואין מוקדם ומאוחר בתורה ט) וזה הפסוק דבין הבתרים היה קודם לכן. וכן צ"ל ע"כ שהרי אברהם היה בן שבעים שנה בברית בין הבתרים י) ל) ואחר הדברים האלה (שם) נאמר אחר מלחמת המלכים כדפירש רש"י בפירוש חומש ובמלחמת המלכים היה בן ע"ג שנים שהרי כל הימים של סדום נ"ב שנים כדאמרי' בפ"ק דשבת (דף י:) לא מהם י"ב שנים שעבדו את כדרלעומר וי"ג שנים של מרידה לא) כ) ונשאר מישובה כ"ו שנים שהיתה בשלוה ובהפיכתה היה אברהם בן צ"ט שנה שהרי היתה ההפיכה שנה אחת קודם שנולד יצחק ל) צא מהם ששה ועשרים שנה למפרע של שלוה נמצא שבן ע"ג שנה היה במלחמת המלכים אם כן היתה פרשת בין הבתרים קודם לפרשת אחר הדברים שלש שנים ואותה פרשה מסיימת לב) ויחשבה לו לצדקה ולכך הביא אותו פסוק לדמה אדע שהוא מוקדם. ומזה מיישב רשב"ם דבמקום אחד משמע שהיה לילה דכתיב לג) וספור הככבים ובתר הכי כתיב לד) ויהי השמש לבוא משמע שהוא יום אלא ודאי ש"מ דשני פרשיות הם ולאו בבת אחת נאמרו ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

רב

תורה אור השלם

א) ויאמר אדני אלהים במה אדע כי אירשנה: [בראשית טו, ח]

ב) ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו והאר פניך על מקדשך השמם למען אדני: [דניאל ט, יז]

ג) ויאמר פני ילכו והנחתי לך: [שמות לג, יד]

ד) ותהר עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה ותעמד מלדת: [בראשית כט, לה]

ה) ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעניי כי עתה יאהבני אישי: [בראשית כט, לב]

ו) ויאמר יעקב השבעה לי כיום וישבע לו וימכר את בכרתו ליעקב: [בראשית כה, לג]

ז) וישטם עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי: [בראשית כז, מא]

ח) ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי ויאמר הלא אצלת לי ברכה: [בראשית כז, לו]

ט) ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה: [דברי הימים א' ה, א]

י) וישמע ראובן ויצלהו מידם ויאמר לא נכנו נפש: [בראשית לז, כא]

יא) וישאו להם נשים מאביות שם האחת ערפה ושם השנית רות וישבו שם כעשר שנים: [רות א, ד]

יב) לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ: [תהלים מו, ט]

יג) מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו: [תהלים ג, א]

יד) ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי: [תהלים ג, ב]

טו) למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק: [תהלים ב, א]

טז) כה אמר ה' הנני מקים עליך רעה מביתך ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעיך ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת: [שמואל ב' יב, יא]

יז) עזבי תורה יהללו רשע ושמרי תורה יתגרו בם: [משלי כח, ד]

יח) לדוד אל תתחר במרעים אל תקנא בעשי עולה: [תהלים לז, א]

יט) אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום: [משלי כג, יז] כ) יחילו דרכיו בכל עת מרום משפטיך מנגדו כל צורריו יפיח בהם: [תהלים י, ה] כא) טהור עינים מראות רע והביט אל עמל לא תוכל למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו: [חבקוק א, יג] כב) ה' לא יעזבנו בידו ולא ירשיענו בהשפטו: [תהלים לז, לג] כג) לא יאנה לצדיק כל און ורשעים מלאו רע: [משלי יב, כא] כד) ושמתי מקום לעמי לישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה: [שמואל ב' ז, י] כה) ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיהו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לבלתו כאשר בראשונה: [דברי הימים א' יז, ט] כו) ויאמר יהושפט האין פה נביא לה' ונדרשה את ה' מאותו ויען אחד מעבדי מלך ישראל ויאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו: [מלכים ב' ג, יא] כז) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו: [איוב כ, כא] כח) ויאמר ברוך ה' אלהי שם ויהי כנען עבד למו: [בראשית ט, כו] כט) ויאמר אברם אדני ה' מה תתן לי ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר: [בראשית טו, ב] ל) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד: [בראשית טו, א] לא) שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעמר ושלש עשרה שנה מרדו: [בראשית יד, ד] לב) והאמן בה' ויחשבה לו צדקה: [בראשית טו, ו] לג) ויוצא אתו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם ויאמר לו כה יהיה זרעך: [בראשית טו, ה] לד) ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו: [בראשית טו, יב]

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) לעיל עמוד א, **ב)** ב"ב יד: ע"ש, **ג)** [עי' תוס' יומא לח: ותוספות כתובות קד: ד"ה שני], **ד)** מגילה ו:, **ה)** מס' ד"א רבה פרק ב, **ו)** מגילה ו: ב"מ עא., **ז)** פי' על זה תמצא בהרי"ף בע"י [וברש"ל] ועיין בילקוט תהלים י רמז תרמט, **ח)** ב"ר ויצא פ' עא (מהרש"א), **ט)** פסחים ו:, **י)** סדר עולם פ"א, **כ)** עיין שבת יא. וברש"י שם, **ל)** סדר עולם שם עיין תוספות שבת י: ד"ה ושל סדום.

הגהות הב"ח

(א) גמ' שבא אברהם אבינו וקראו: **(ב)** שם אף כאן דוד כיון: **(ג)** רש"י ד"ה ואומר וכו' היום. ואי אפשר וכ"ה ברש"י שבע"י:

גליון הש"ס

גמ' **אפ"ה לא אקנא ביה כו'.** עב"ב קכג ע"א וברש"א בח"א: **שם אלא שמות.** עי' שם קמג ע"ב תוד"ה שהיו: **שם קינה לדוד מיבעי ליה.** עיין בזוה"ק פרשה וילא ד"ה וילא והנה באר בשדה. למשני דמשיב דוד דקוב"ה סליק ליה מובוי לההוא עלמא. כיון דחמא דהכא בהאי עלמא בעי למיגבי מיניה חדי תו דחמא כו': **שם הא בצדיק גמור כו'.** עי' זוה"ק ר"פ פינחס: **שם שעה משחקת לו שאני כו'.** מג"א ס"ס קנ"ו: **שם גדולה שמושה כו'.** עי' תוס' כתובות י"ז ע"א ד"ה מבטלין:

הגהות וציונים

א] בכת"י הגירסא **שקלו בכירותיה מיניה ויהביה ליוסף** דכתיב (והיא הגי' האמיתית דיוסף לא שקיל מיניה רק יעקב נתנה לו, וכן הקשה במראה אש, דק"ס): **ב]** צ"ל **אלעזר** (גליון) וכ"ה בכל הדפו"י ובע"י ובכת"י: **ג]** בס"א [נוסף] **אמר סתם ברא דרחים על אבא** (גליון) וכ"ה בע"י: **ד]** אולי צ"ל **בזמן** הזה, פי' אף בזמן הזה שאין ידינו תקיפה (שו"ת רש"א אלפנדרי ח"א סי' ד): **ה]** נ"א **לתורתו** (גליון) כ"ה נוסחת השאילתות סימן יט, ועיין לעיל ו ע"ב: **ו]** בספרים שבידינו כתיב **לבלותו** (גליון) עיין גליון הש"ס שבת נה ע"ב ד"ה תוס' ד"ה מעבירם: **ז]** ס"א **להתאוות** (גליון):

משנת ראשונים

שנאמר הפעם אודה את ה'. אין לי אלא להודות ולשבחו שנתן לי יותר ממה שבקשתי ממנו. **[רד"ק, בראשית כט לה]**

אל תקרי שמות אלא שמות. הנקוד הוא צורה ונשמה לאותיות, לפיכך לא נעשה הס"ת נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכו', ואם ננקד הס"ת היה לו גבול ושיעור כדמיון החומר שהגיעה לו צורה ידועה, ולא היה אפשר לו להיות נדרש כי אם לפי הניקוד המסויים באותה תיבה, אבל מפני שס"ת בלול ומובלל בכל מיני שלימות ובכל מלה ומלה נתלים בה תלי תלים לא נעשה מנוקדים, כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלימות ולפיכך אמרו אל תקרי כך אלא כך, ואילו היה מסויים לא נוכל לומר כך. **[שו"ת רדב"ז חלק ג סי' תרמג]**

כל הקובע מקום לתפלתו אויביו נופלים תחתיו. אע"פ שאדם מוצא עצמו רחב לב וקל ההבנה ובעל זכרונות לא יקל בעצמו שלא לקבוע מקום לתורתו, וכל שעושה כן מצליח בלמודו ומנצח החולקים עליו, והוא שאמר אויביו נופלים תחתיו והוא ענין לא יבשו כי ידברו את אויבים בשער. **[מאירי]**

מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה. קרא יהושע בן נון משרת משה להעיר שהסבה היתה בהגעתו למדרגת הנבואה היותו משרת משה כי מפני זה היה תמיד עמו ולמד מחכמתו ומהנהגתו בכל פעולותיו, מה שלא היה דרך לתלמיד שאינו משרת ללומדו. **[רלב"ג, יהושע א]**

לֹא הָיָה אָדָם שֶׁקְּרָאוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָדוֹן עַד שֶׁבָּא אַבְרָהָם וּקְרָאוֹ אָדוֹן - שהודיע לאנשי דורו שהקדוש ברוך הוא משגיח ובעל יכולת, אבל הצדיקים שהיו קודם אברהם לא עלתה בידם לפרסם כן לבני דורם (רשב"א בפירושי ההגדות). ולפני שבא אברהם היו קוראים לו בשם הוי"ה, המורה על מציאותו יתברך, ואברהם הוסיף וקראו גם בשם אדנות, שהוא מורה על אדנותו ויכולתו לשנות הגזירות ומערכת השמים (תוד"ה לא; מהרש"א).

אָמַר רַב אַף דָּנִיֵּאל לֹא נַעֲנָה אֶלָּא בִּשְׁבִיל אַבְרָהָם - לא נענה והתרצה הקדוש ברוך הוא לדניאל בתפילתו, להשיב את שכינתו ולבנות בשנית את מקדשו השמם, אלא בשביל שעל ידי זה תתפרסם אדנותו ומלכותו בעולם, וכדרכו של אברהם אבינו שקראו אדון ופרסם את אדנותו בעולם (רשב"א בפירושי ההגדות).

לֹא הָיָה אָדָם שֶׁהוֹדָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַד שֶׁבָּאתָה לֵאָה וְהוֹדַתּוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת ה'" - שבלידת יהודה נטלה יותר מחלקהּ הראוי לה, במידת ריבוי החסד, והיתה הראשונה שזכתה להודות על בחינה זו של ריבוי החסד (רשב"א בפירושי ההגדות). ויש מפרשים, שעד שבאה לאה לא הודה אדם להקדוש ברוך הוא על טובת עצמו, והצדיקים שהיו לפניה הודו באופן כללי על מידת טובו (בן יהוידע).

רְאוּבֵן, אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמְרָה לֵאָה, רְאוּ מַה בֵּין בְּנִי לְבֶן חָמִי, היא קראה לו ראובן מהטעם שאמרה: "כִּי רָאָה ה' בְּעָנְיִי", ושלא מדעתה שָׂם הקב"ה עתידות בפיה, ואמרה בנוסף "ראו מה בין בני לבין חמי", ודרשו חז"ל כן משום המילה 'בן' הנמצאת בתיבת ראובן, שאין לו מובן לפי הטעם שאמרה לאה בתורה (מהרש"א). ויש מפרשים, שלאה עצמה התכוונה אף לטעם האמור כאן בגמרא, בדרך נבואה ורוח הקודש (שפת אמת).

וְאִלּוּ בְּנִי, אַף עַל גַּב דְּעַל כָּרְחֵיהּ שַׁקְלֵיהּ יוֹסֵף לְבְכֵירוּתֵיהּ מִנֵּיהּ, שהבכורה עברה מראובן ליוסף עוד לפני מכירת יוסף, לאחר שראובן חילל את יצועי אביו, ובכל זאת ביקש ראובן להצילו מיד אחיו (מהרש"א ב"ב קכג, א, ע"פ הגמ' כאן).

מַאי רוּת, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שֶׁזָּכְתָה וְיָצָא מִמֶּנָּה דָּוִד שֶׁרִוָּהוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת, ולא נרמז בשם רות אלא שריווהו, והעיקר חסר, שלא נרמז מה ריווהו להקב"ה, ומן הראוי היה לקרותה שיר, אלא עיקר הטעם שנקראת רות הוא לרמוז על מנין המצוות שנוספו לה בגירותה [כמנין תרי"ג בהפחתת שבע המצוות שנצטוו בהן אף בני נח], ובנוסף נרמז בו גם רמז זה, שריווהו להקב"ה בשירות ותשבחות (קול אליהו להגר"א אות קמו).

קָשָׁה תַּרְבּוּת רָעָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם יוֹתֵר מִמִּלְחֶמֶת גּוֹג וּמָגוֹג, ונקרא מרד אבשלום 'תרבות רעה' על אף שהיתה זו מלחמה גדולה, משום שהיה דוד מובטח שינצל, וכמו שנאמר בהמשך המזמור (שפסוקיו הובאו כמקור למאמר זה - תהלים ג, ד ו־ז): "וְאַתָּה ה' מָגֵן בַּעֲדִי... לֹא אִירָא מֵרִבְבוֹת עָם אֲשֶׁר סָבִיב שָׁתוּ עָלָי" (מגיד תעלומה).

מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ, מִזְמוֹר לְדָוִד, קִינָה לְדָוִד מִיבָּעֵי לֵיהּ, שאף שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, היינו דוקא לאחר מעשה, אבל קודם לכן, יש להעתיר בתפילה ובתחנונים לביטול הגזירה (מלוא הרועים).

מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה לְאָדָם שֶׁיָּצָא עָלָיו שְׁטַר חוֹב, קֹדֶם שֶׁפְּרָעוֹ הָיָה עָצֵב לְאַחַר שֶׁפְּרָעוֹ שָׂמֵחַ אַף כֵּן דָּוִד וְכוּ', שכשם שהלווה היה עצב בתחילה משום שחשב שלא יוכל לפרוע את החוב הגדול, ושמח לבסוף, לאחר שהשיגה ידו כדי פרעון חובו; כן דוד, בתחילה חשב שלא יוכל לסבול פרעון חובו, עד שנאמר לו שבנו ילחם נגדו, ובוודאי יחוס עליו (מהרש"א).

אִם רָאִיתָ רָשָׁע שֶׁהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ אַל תִּתְגָּרֶה בּוֹ, כי הצלחת הרשעים אינה בדרך קבע, אלא שמזל שעה גורם לכך, ובשעה זו יש להיזהר שלא להתגרות בו ובמזלו (מהרש"א).

הָא בְּצַדִּיק גָּמוּר הָא בְּצַדִּיק שֶׁאֵינוֹ גָּמוּר - 'צדיק גמור', הוא צדיק שלא בא לעולם בגין חטאים מגלגול קודם, ו'צדיק שאינו גמור' הוא צדיק שבא לעולם כדי לתקן חטאים מגלגול קודם (זוהר פנחס ריג, א, מצוין בגליון הש"ס). וכיון שלרשע משלמים את שכר מעשיו הטובים בעולם הזה, ואילו הצדיק אוכל רק את פירות מעשיו הטובים בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא, לכן לפעמים יכול הרשע להרע לצדיק; אבל צדיק גמור מדרגתו גבוהה מאוד, ואין לרשע שום אחיזה בו (אמרי נועם להגר"א).

וְאִיבָּעֵית אֵימָא שָׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ שַׁאנִי, שאפילו צדיק גמור עלול להינזק מרשע שהשעה משחקת לו (מהרש"ל, וזהו החידוש בתירוץ זה בשונה מהתירוצים הקודמים).

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, כָּל הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ - ראה מה שהבאנו בענין זה לעיל (ו, ב).

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, גְּדוֹלָה שִׁמּוּשָׁהּ שֶׁל תּוֹרָה יוֹתֵר מִלִּמּוּדָהּ, שכאשר משמש את הגדולים ויוצק מים על ידיהם, מבחין ולומד כיצד לנהוג הלכה למעשה, ואילו כדי להגיע לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא בלא שימוש החכמים, צריך ללמוד בכל הש"ס ולזכות לחכמה בינה ודעת להבין ולהכריע (אמרי נועם להגר"א).

אָמַר לֵיהּ לְכַנְפֵּי לְמַר עֲשָׂרָה וְלִיצַלֵּי אָמַר לֵיהּ טְרִיחָא לִי מִלְּתָא

■ ולהלכה, כשאינו יכול להתפלל בבית הכנסת, יאסוף מנין לביתו, אם אין זו טירחה עבורו (משנ"ב צ, ל), וכגון שיש לו משרתים שיכולים לעשות זאת עבורו (מחצית השקל שם, יז).

וְלֵימָא לֵיהּ מַר לִשְׁלוּחָא דְצִבּוּרָא בְּעִידְּנָא דִּמְצַלֵּי צִבּוּרָא לֵיתֵי וְלוֹדְעֵיהּ לְמַר

■ להלכה, מי שאינו יכול להתפלל בבית הכנסת, יכוון להתפלל בשעה שהציבור מתפללים; וכן הדר במקום שאין מנין, יכוון להתפלל בשעה שמתפללים הציבור במקומות אחרים. והמתפלל תפילת מוסף ביחידות בשעה שהציבור מתפללים שחרית, אינה נחשבת כתפילה בשעה שהציבור מתפללים (שו"ע צ, ט, ומשנ"ב שם, ל).

מַאי דִּכְתִיב: "וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ ה' עֵת רָצוֹן", אֵימָתַי עֵת רָצוֹן, בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין, שזוהי עת רצון אף ליחיד המכוון את תפילתו לאותה שעה, וכמשמעות הכתוב: "וַאֲנִי תְפִלָּתִי", שאני מתפלל ביחידות - בשעת "עֵת רָצוֹן" של תפילת הציבור (מהרש"א).

מִנַּיִן שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹאֵס בִּתְפִלָּתָן שֶׁל רַבִּים - תפילת הרבים עצמה רצויה ומקובלת, ואף היחיד המכוון את תפילתו לשעה זו, אין הקדוש ברוך הוא מואס בתפילתו (צל"ח ע"פ תוס' ע"ז ד, ב, ד"ה כיון). ויש מפרשים, שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפילת הרבים אף כאשר יש ביניהם רשע, שכאשר הוא מתפלל ביחידות תפילתו מאוסה (אמרי נועם להגר"א).

כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים וּמִתְפַּלֵּל עִם הַצִּבּוּר, מַעֲלֶה אֲנִי עָלָיו כְּאִלּוּ פְּדָאַנִי לִי וּלְבָנַי מִבֵּין אֻמּוֹת הָעוֹלָם, משום שמעלת מצוות אלו שקולה כנגד מעלת בית המקדש, וכאשר עוסקים בהן, הרי זה כאילו נפדו ישראל מן הגלות ובית המקדש בנוי על מכונו (ריטב"א).

כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בֵּית הַכְּנֶסֶת בְּעִירוֹ וְאֵינוֹ נִכְנָס שָׁם לְהִתְפַּלֵּל, נִקְרָא שָׁכֵן רָע של הקדוש ברוך הוא, שדרך שכנים הרעים שאין נכנסים לבית חבריהם (משנ"ב צ, לח). ויש מפרשים, שהוא שכן רע של אנשי אותה העיר, לפי שממעט בהשראת השכינה השורה בבתי כנסיות (פרישה או"ח שם, טו). ■ להלכה, המתפלל בביתו בלא מנין, נקרא שכן רע; אבל אם מתפלל בביתו בעשרה, אינו נקרא שכן רע [אלא שאינו יוצא ידי חובת התפילה בבית הכנסת]. ונחלקו אחרונים לענין מי שאינו נכנס לבית הכנסת לתפילה כאשר אין מנין בבית הכנסת, אם נקרא שכן רע (שו"ע שם, יא, ומשנ"ב שם).

וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁגּוֹרֵם גָּלוּת לוֹ וּלְבָנָיו, שכנגד מה שאינו חפץ להטריח ולטלטל את עצמו לבית הכנסת, יענש בטורח ובטלטול הגלות (עיון יעקב).

כֵּיוָן דְּאָמְרֵי לֵיהּ מְקַדְּמֵי וּמְחַשְּׁכֵי לְבֵי כְּנִישְׁתָּא אָמַר הַיְינוּ דְּאַהֲנֵי לְהוּ - שבבתי כנסיות שבבבל שייך ענין "לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם... עַל הָאֲדָמָה" (דברים יא, כא), לפי שהם עתידים להיקבע באדמת ארץ ישראל (מהרש"א).

מַאי קְרָא, "אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי לִשְׁקֹד עַל דַּלְתֹתַי יוֹם יוֹם לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי", וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ: "כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים" - "לִשְׁקֹד עַל דַּלְתֹתַי יוֹם יוֹם", כנגד המקדימים לבוא בשחרית, ו"לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי", כנגד המאחרים לצאת בערב, והם כשומרי הפתח של בית הכנסת, ועליהם נאמר "כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים", כיון שהקדוש ברוך הוא מצוי בבתי כנסיות, והקובעים בהם את מושבם כביכול מוצאים את הקדוש ברוך הוא, וזוכים למצוא חיים כבארץ ישראל (מהרש"א).

לְעוֹלָם יִכָּנֵס אָדָם וְכוּ' שִׁעוּר שְׁנֵי פְתָחִים וְאַחַר כָּךְ יִתְפַּלֵּל ■ ולהלכה, נאמרו בזה שלוש דעות: יש אומרים, שלא יתפלל בפתח בית הכנסת, אלא יכנס פנימה שיעור שני פתחים [- שמונה טפחים], כדי שלא יֵראה כמוכן ומזומן לצאת, וכאילו ישיבת בית הכנסת היא עליו לטורח (ע"פ רש"י כאן); אבל אם זהו מקום ישיבתו הקבוע, אין חשש. ומטעם זה, יש להדר לכתחילה שלא להתפלל בחדר המבוא שלפני היכל התפילה. ויש מפרשים, שהעומד בסמוך לפתח מביט החוצה, ובא לידי היסח הדעת; ולטעם זה, דוקא כשהפתח פונה לרשות הרבים. ויש מפרשים, שאין הכוונה למקום התפילה, אלא שלאחר כניסתו לבית הכנסת ישהה שיעור הליכה של שני פתחים, ורק אז יתחיל להתפלל, כדי שתתיישב דעתו עליו ויתפלל בכוונה. ונכון להחמיר ככל הפירושים (שו"ע או"ח סי' צ, כ ומשנ"ב שם).

בְּמַעֲרָבָא כִּי נָסֵיב אִינַשׁ אִתְּתָא אָמְרֵי לֵיהּ הָכִי מָצָא אוֹ מוֹצֵא - אישה טובה בבחינת 'מצא' בלשון עבר, ואישה רעה בבחינת 'מוצא' בלשון הווה, והוא כדרך בני אדם, שדברים טובים מסבים להם קורת רוח רק בשעה הראשונה, ואילו דברים רעים ממשיכים ומצערים אותם בכל שעה ושעה (קול אליהו אות קעט). ■ ולהלכה, אין החתן עובר בכך על לשון הרע שנאסר אף בדרך רמז, לפי שאשה רעה שהיא בבחינת 'מר ממות' בוודאי נתפרסם עניינה באפי תלתא לפי התנאים הנצרכים (חפץ חיים כלל א באמ"ח יג).

לְעֵת מְצֹא זֶה בֵּית הַכִּסֵּא שסמוך לביתו (רש"י), שזה נצרך לבריאות הגוף ובכך גם יוכל להיזהר בתפילה בנקיות הגוף, ובאיסור בל תשקצו (שיטמ"ק).

אוֹהֵב ה' שַׁעֲרִים הַמְצוּיָּנִים בַּהֲלָכָה יוֹתֵר מִבָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּמִבָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת - שהקדוש ברוך הוא אוהב את המקומות שמתאספים בהם ציבור שגורסים בתלמוד ומגיעים לידי לימוד הלכה למעשה, יותר מסתם בתי כנסיות ומדרשות המצויים בהם רבים שאין זוכים לכוון את לימודם הלכה למעשה (ע"פ רש"י ומרומי שדה בדעתו ומהרש"א).

מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הֲלָכָה בִּלְבַד, שקודם שחרב המקדש היתה לשכת הגזית יושבת במקום המקדש וממנה הוראה יוצאת לכל ישראל, ועמהם ודאי שרתה שכינה, ומשחרב המקדש אותן ארבע אמות של הלכה שתלמיד חכם קובע לעצמו לגרסתו, עומדות תחת לשכת הגזית להיות השכינה שורה עימו (מהרש"א).

לֹא הֲוָה מְצַלֵּינָא אֶלָּא הֵיכָא דְּגָרֵיסְנָא ■ להלכה, בית המדרש הקבוע ללימוד תורה לרבים, קדוש יותר מבית הכנסת, ומצוה להתפלל בו במנין יותר מאשר בבית הכנסת שיש בו ציבור גדול ורוב עם, ודין זה אף לאלו שאינם נמנים על לומדי בית המדרש. ואם הוא בית מדרש הקבוע ליחיד בלבד, יש עדיפות להתפלל בו רק ללומדים שם באותה שעה, בשביל שלא יבואו לידי ביטול תורה (שו"ע סי' צ, יח ומשנ"ב שם, וראה שם פרטים נוספים).

גָּדוֹל הַנֶּהֱנֶה מִיגִיעוֹ יוֹתֵר מִיְּרֵא שָׁמַיִם - גדול מי שהוא גם ירא שמים וגם נהנה מיגיעו, יותר מירא שמים הנהנה מאחרים שנגרע בכך מחלקו לעולם הבא. וכל זה בזמנם שהיה להם דעת זכה ורוב תורה, מה שאין כן בזמנינו שנתמעטו הדעות, גדול יותר הנהנה מאחרים ומפנה את זמנו לשקידת התורה ויגיעתה (חפץ ה' לבעל אור החיים).

וְעוֹזְבֵי ה' יִכְלוּ זֶה הַמֵּנִיחַ סֵפֶר תּוֹרָה וְיוֹצֵא - שלשון עזיבה נאמר על התורה "עַל עָזְבָם אֶת תּוֹרָתִי" (מהרש"א).

רַבִּי אַבָּהוּ נָפִיק בֵּין גַּבְרָא לְגַבְרָא ■ להלכה, אסור לצאת ולהניח ספר תורה פתוח, ואפילו קודם שהתחילו לקרוא בו, ואף כאשר שמע כבר קריאת התורה, וגם כאשר יש מנין עשרה בלעדיו (שו"ע סי' קמו, א ומשנ"ב וביה"ל שם), ובמקום צורך גדול ושלא בקביעות, מותר לצאת בין גברא לגברא, ודוקא כאשר נשארים עשרה, ובתנאי שלא יפסיד את שמיעת הקריאה שהוא מחוייב בה, ונחלקו אחרונים אם מותר לצאת בשעה שהעולה מברך ברכה שלאחריה (שו"ע ומשנ"ב וביה"ל שם).

בֵּין פְּסוּקָא לִפְסוּקָא מַהוּ - בשעת קריאת התרגום שבין פסוק לפסוק, כמנהגם (רבינו יונה).

מְהַדַּר אַפֵּיהּ וְגָרֵיס אָמַר אֲנַן בְּדִידַן וְאִינְהוּ בְּדִידְהוּ ■ להלכה הובאו בזה כמה דעות, ולמעשה ראוי למדקדק לכוון דעתו ולשמוע את הקריאה מפי הקורא (שו"ע ורמ"א סי' קמו, ב). ויש אומרים שראוי לדקדק כן מעיקר הדין (הובא במשנ"ב וביה"ל שם).

מאי דכתיב [א] א) ואני תפלתי לך ה' עת רצון א אימתי א) עת רצון בשעה שהצבור מתפללין ר' יוסי ברבי חנינא אמר מהכא ב) כה אמר ה' בעת רצון עניתיך ר' אחא ברבי חנינא אמר מהכא ג) הן אל כביר ולא ימאס וכתיב ד) פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי תניא נמי הכי ב) רבי נתן אומר מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים שנאמר הן אל כביר ולא ימאס וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' (א) אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ° ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאילו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם. אמר ר"ל ב כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל נקרא שכן רע שנאמר ה) כה אמר ה' על כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל ולא עוד אלא שגורם גלות לו ולבניו שנא' ה) הנני נותשם מעל אדמתם ואת בית יהודה אתוש מתוכם. אמרו ליה לר' יוחנן איכא סבי בבבל תמה ואמר ו) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה כתיב אבל בחוצה לארץ לא כיון דאמרי ליה מקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני להו כדאמר ר' יהושע בן לוי לבניה קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנישתא כי היכי דתורכו חיי א"ר אחא ברבי חנינא מאי קרא ז) אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתותי יום יום לשמור מזוזת פתחי וכתיב בתריה ח) כי מוצאי מצא חיים. אמר רב חסדא ג לעולם יכנס אדם שני פתחים בבית הכנסת א) שני פתחים סלקא דעתך אלא אימא שיעור שני פתחים ואחר כך יתפלל: ט) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא אמר ר' חנינא לעת מצא זו אשה שנא' י) מצא אשה מצא טוב ג) במערבא כי נסיב אינש אתתא אמרי ליה הכי מצא או מוצא מצא דכתיב י) מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' מוצא דכתיב כ) ומוצא אני מר ממות את האשה וגו' ר' נתן אומר לעת מצא זו תורה שנאמר ח) כי מוצאי מצא חיים וגו' רב נחמן בר יצחק אמר לעת מצא זו מיתה שנא' ל) למות תוצאות ב) תניא נמי הכי תשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם שנאמר למות תוצאות תוצאות בגימטריא הכי הוו קשה שבכלן אסכרא ניחא שבכלן נשיקה אסכרא דמיא כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא ואיכא דאמרי ד) כפיטורי בפי ושט נשיקה דמיא כמשחל בניתא מחלבא ר' יוחנן אמר לעת מצא זו קבורה א"ר חנינא מאי קרא מ) השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר אמר רבה בר רב שילא היינו דאמרי אינשי ליבעי אינש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא שלמא מר זוטרא אמר לעת מצא זה בית הכסא אמרי במערבא הא דמר זוטרא עדיפא מכלהו. אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא אמר ליה הכי אמר רב חסדא מאי דכתי' נ) אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב אוהב ה' שערים המצויינים (ב) בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות והיינו דאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד ה) ואמר אביי מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד ד לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. ו) רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי: ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו (ג) יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב ס) אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב ע) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך ז) אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה: ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא ° לעולם ידור אדם במקום רבו שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה והתניא אל ידור לא קשיא הא דכייף ליה הא דלא כייף ליה: אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר ר' אמי מאי דכתי' פ) ועוזבי ה' יכלו ה זה המניח ס"ת (ד) ויוצא ו רבי אבהו נפיק בין גברא לגברא בעי רב פפא ° ז בין פסוקא לפסוקא מהו תיקו ח רב ששת מהדר אפיה וגרים אמר אנן בדידן ואינהו בדידהו: אמר רב הונא בר יהודה ג) אמר רבי אמי ט לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו

עת רצון. אלמא יש שעה שהיא של רצון: כביר לא ימאס. תפלת הרבים לא ימאס: מקרב לי. ממלחמות הבאות עלי: כי ברבים היו עמדי. שהתפללו עמי: פדה בשלום. זה שעסק בדברי שלום דהיינו תורה דכתיב צ) וכל נתיבותיה שלום (משלי ג), וכן גמילות חסדים נמי שלום הוא, שמתוך שגומל חסד בגופו לחבירו הוא מכיר שהוא אוהבו ובא לידי אחוה ושלום: הנני נותשם מעל אדמתם. סיפיה דקרא הוא: מקדמי. שחרית: מחשכי. ערבית, כלומר מאריכין בבית הכנסת: שיעור של שני פתחים. רוחב יכנס לפנים, שלא ישב סמוך לפתח, דנראה עליו כמשוי עיכוב בית הכנסת ויהא מזומן סמוך לפתח לצאת: יתפלל לעת מצא. יתפלל שיהו מצויין לו כשיצטרך: לעת מצא זו מיתה. שימות במיתה יפה ונוחה: אסכרא. אישטר"אנגולמנט ד) בלע"ז שבתוך הגוף: כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא. כענפי הסירים הנסבכים בגזת הצמר כשאדם נותק בחזקה ומשליך לאחור, שאי אפשר שלא ינתק הצמר עמה: כפיטורי בפי ושט. יש אוקיינוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל, ומחברין לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבי' בנקביו, ותוקעין אותו בדוחק לפי שהם גסין כמדת הנקב: פיטורי. חבלים, דמתרגמינן ק) ופטורי ציצים (מלכים א ו) אטונין: בפי ושט. הוא הנקב שהוא עגול כפי ושט: כמשחל בניתא מחלבא. ה) כמושך נימת שער מתוך החלב: זיבולא בתרייתא שלמא. שיהא לו שלום כל ימי חייו ואף ביום קבורתו עד השלכת עפר האחרונה שבכיסוי קבורתו: זיבולא. פלא"ה ט) בלע"ז: לעת מצא זה בית הכסא. שיהא דר במקום שיש בית הכסא סמוך לו, לפי שהיתה קרקע של בבל מצולת מים ואין יכולין לחפור שם חפירות, והיו צריכין לצאת בשדות ולהתרחק מאד: המצויינים. ציון ולסיפת לצור: ביני עמודי. שבית המדרש נכון עליהם מלמעלה: שכל זמן ששמעי בן גרא קיים כו'. דסמוך למיתת שמעי כתיב ר) ויתחתן שלמה את פרעה (מלכים א ג): הא דכייף ליה. אם כפוף הוא לרבו לקבל תוכחתו ידור אצלו, ואם לאו טוב להתרחק ממנו, ויהי שוגג ואל יהי מזיד: מהדר אפיה וגרים. משנתו כשקורין בספר תורה: ישלים פרשיותיו. של כל שבת ושבת:

(ה) **רב** ששת מהדר אפיה וגרים. וא"ת והא אמרינן בסוטה (לט.) מאי דכתיב ש) וכפתחו עמדו כל העם כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפי' בדבר הלכה. ויש לומר התם איירי בקול רם כדי שלא יבטלו קול קריאת התורה והכא איירי בנחת. והאי דקא מהדר אפיה רבותא משמע אע"ג דמהדר אפיה שנראה כמניח ספר תורה שפיר דמי ה) והאי דאהדר אפיה כדי שיכוון גרסתו. ורב אלפס (מגילה פ"ד) כתב דהלכות גדולות מפרשי דוקא שיש שם עשרה אחריני אז יכול ללמוד אבל אין שם עשרה כי אם עמו לא והכא מיירי שהיו שם עשרה בלא הוא. ועוד תירץ האלפסי שאני רב ששת שתורתו אומנתו הוא (ו) ואנן מסתבר לן כי האי תירוצא ט) ז): **שנים** מקרא ואחד תרגום. יש מפרשים והוא הדין ללועזות בלעז שלהן הוי כמו תרגום

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [יומא סט: תענית כד: יבמות עב. סנהדרין סד.], ב) עי' ספרי פינחס פיסקא קלה, ג) [יבמות דף סג:], ד) עי' מו"ק כט., ה) [מגילה כט. ועיין שם היטב] ובמהרש"א ותורי אבן שם, ו) לקמן דף ל:, ז) [אבות פרק ד מ"א חולין מד:], ח) עי' רש"ש טויבש בילקוט מפרשים, ט) [ועי' תוס' סוטה לט. ד"ה כיון].

הגהות הב"ח

(א) גמ' פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' מאי פדה בשלום נפשי אמר הקב"ה: (ב) שם המצויינים שם בהלכה: (ג) שם הנהנה מיגיע כפו יותר: (ד) שם זה המניח ס"ת כשהוא פתוח ויוצא: (ה) תוס' קודם ד"ה רב ששת נ"ל ד"ה שיעור שיעור שני פתחים פירש בקונטרס שיעור ב' פתחים ממש צריך להכנס לבית הכנסת שיעור רוחב ב' פתחים שהם ח' אמות אבל זה אינו דמאחר שהוא יושב בב"ה מה לי סמוך לפתח מה לי אינו סמוך וכן אם היה בית הכנסת צר והיה שם רוב עם בע"כ צריך לישב קרוב וסמוך לפתח אלא הכי פי' שלא ימהר להתפלל מיד כשבא בבית הכנסת אלא ישב מעט כדי שתתיישב דעתו עליו שגם ז) זה אין דבר הגון להתחיל מיד שנראה עליו כמשאוי: (ו) ד"ה רב ששת וכו' אומנתו הוא וכתב ואנן מסתבר:

הגהות הגר"א

[א] גמ' מאי דכתיב ואני. נ"ב גי' רי"ף ורא"ש אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר ואני:

גליון הש"ס

גמ' כל העוסק בתורה כו'. ברי"ף איתא ומצוי בבהכ"נ: שם לעולם ידור כו'. מג"א סימן תר"ח סק"ג: שם בין פסוקא לפסוקא כו'. עי' יומא ע ע"א בתוס' ד"ה ולא מפני: רש"י ד"ה כמשחל כו'. כמושך כו'. כי מן המים משיתהו (שמות ב') מתרגם מן מיא שחלתיה:

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף ואח"כ יתפלל שנא' לשמור מזוזת פתחי (וכ"ה ברי"ף ובראש"ש): ב] בכת"י נוסף תוצאות בגמטריא תשע מאות ותלת הוו במקום "תוצאות בגימטריא הכי הוו" שלקמן (והיא גי' ישרה, דלגי' הדפוס התנ"ה אינו נוח כל כך, דק"ס): ג] בכת"י נוסף א"ר מנחם (כדלעיל, וכ"ה ברי"ף ובראש"ש): ד] חנק. בכת"י "בון מאלנט" פי' "פצע חזק" התוקף את הגרון: ה] כמות שנכנסת בכף חפירה: ו] ולא כדברי הה"ג כצ"ל (גליון): ז] בתוס' דפו"ר וגם אין זה דבר:

עין משפט נר מצוה

כט א מיי' פ"ח מהלכות תפלה הל' א סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' צ סעיף ט:
ל ב מיי' וסמ"ג שם טוש"ע או"ח סי' צ סעי' יא:
לא ג מיי' שם הלכה ב וסמג שם טור שו"ע או"ח שם סעיף כ:
לב ד מיי' שם הלכה ג וסמג שם טוש"ע או"ח שם סעיף יח:
לג ה ו מיי' פי"ב שם הלכה ט סמג שם טוש"ע או"ח סימן קמ"ו סעיף א:
לד ז [טור שם]:
ח מיי' שם סמ"ג שם טוש"ע שם סעיף ב [רב אלפס כאן ובפרק הקורא את המגילה עמ' לח]:
לה ט מיי' פי"ג שם הלכה כה סמג שם טור ושו"ע או"ח סימן רפ"ה סעיף א:

תורה אור השלם

א) וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ יְיָ עֵת רָצוֹן אֱלֹהִים בְּרָב חַסְדֶּךָ עֲנֵנִי בֶּאֱמֶת יִשְׁעֶךָ: [תהלים סט, יד]
ב) כֹּה אָמַר יְיָ בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ וּבְיוֹם יְשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ וְאֶצָּרְךָ וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם לְהָקִים אֶרֶץ לְהַנְחִיל נְחָלוֹת שֹׁמֵמוֹת: [ישעיה מט, ח]
ג) הֶן אֵל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס כַּבִּיר כֹּחַ לֵב: [איוב לו, ה] ועי' השלמות
ד) פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקֲּרָב לִי כִּי בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי: [תהלים נה, יט]
ה) כֹּה אָמַר יְיָ עַל כָּל שְׁכֵנַי הָרָעִים הַנֹּגְעִים בַּנַּחֲלָה אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת עַמִּי אֶת יִשְׂרָאֵל הִנְנִי נֹתְשָׁם מֵעַל אַדְמָתָם וְאֶת בֵּית יְהוּדָה אֶתּוֹשׁ מִתּוֹכָם: [ירמיה יב, יד]
ו) לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ: [דברים יא, כא]
ז) אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי לִשְׁקֹד עַל דַּלְתֹתַי יוֹם יוֹם לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי: [משלי ח, לד]
ח) כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְיָ: [משלי ח, לה]
ט) עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ לְעֵת מְצֹא רַק לְשֵׁטֶף מַיִם רַבִּים אֵלָיו לֹא יַגִּיעוּ: [תהלים לב, ו]
י) מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְיָ: [משלי יח, כב]
כ) וּמוֹצֶא אֲנִי מַר מִמָּוֶת אֶת הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִיא מְצוֹדִים וַחֲרָמִים לִבָּהּ אֲסוּרִים יָדֶיהָ טוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים יִמָּלֵט מִמֶּנָּה וְחוֹטֵא יִלָּכֶד בָּהּ: [קהלת ז, כו]
ל) הָאֵל לָנוּ אֵל לְמוֹשָׁעוֹת וְלֵאלֹהִים אֲדֹנָי לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת: [תהלים סח, כא]
מ) הַשְּׂמֵחִים אֱלֵי גִיל יָשִׂישׂוּ כִּי יִמְצְאוּ קָבֶר: [איוב ג, כב]
נ) אֹהֵב יְיָ שַׁעֲרֵי צִיּוֹן מִכֹּל מִשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב: [תהלים פז, ב]
ס) הַלְלוּיָהּ אַשְׁרֵי אִישׁ יָרֵא אֶת יְיָ בְּמִצְוֹתָיו חָפֵץ מְאֹד: [תהלים קיב, א]
ע) יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ: [תהלים קכח, ב]
פ) וְשֶׁבֶר פֹּשְׁעִים וְחַטָּאִים יַחְדָּו וְעֹזְבֵי יְיָ יִכְלוּ: [ישעיה א, כח]
צ) דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי נֹעַם וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם: [משלי ג, יז]
ק) וְאֶרֶז אֶל הַבַּיִת פְּנִימָה מִקְלַעַת פְּקָעִים וּפְטוּרֵי צִצִּים הַכֹּל אֶרֶז אֵין אֶבֶן נִרְאָה: [מלכים א' ו, יח]
ר) וַיִּתְחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַיִּקַּח אֶת בַּת פַּרְעֹה וַיְבִיאֶהָ אֶל עִיר דָּוִד עַד כַּלֹּתוֹ לִבְנוֹת אֶת בֵּיתוֹ וְאֶת בֵּית יְיָ וְאֶת חוֹמַת יְרוּשָׁלַםִ סָבִיב: [מלכים א' ג, א]
ש) וַיִּפְתַּח עֶזְרָא הַסֵּפֶר לְעֵינֵי כָל הָעָם כִּי מֵעַל כָּל הָעָם הָיָה וּכְפִתְחוֹ עָמְדוּ כָל הָעָם: [נחמיה ח, ה]

משנת ראשונים

אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין. אומרים הגאונים ז"ל, שאפי' כשאין האדם הולך לבהכ"נ יש לו לשער שיתפלל בשעה שמתפללין הקהל ועוד אמרו שאפילו כשאין הצבור מתפללין יש לו לאדם להתפלל בבהכ"נ מפני שהוא קבוע ומיוחד לתפלת צבור, והא דאמרי' אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבהכ"נ איירי בשאין תורתו אומנתו אבל תורתו אומנתו מתפלל בבית מדרשו. [רבינו יונה דף ד. מדה"ר] **מעלה אני עליו כאילו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם.** כשהיה בהמ"ק קיים היה זכות המקדש במקום זכות תורה וגמילות חסדים, ועכשיו הם במקום בהכ"נ וכשעוסק בהם נמצא שבזכותו עומדים ישראל כאילו היו נפדים ובית המקדש בנוי על מכונו, ולפיכך אמרו שמעלה עליו הקב"ה כאילו הוא פדאם כיון שעומדין בזכותו כמו נפדים. [רבינו יונה דף ד. מדה"ר] **לעולם יכנס אדם שני פתחים בבית הכנסת.** דוקא בימיהם שלא הי' מקום מיוחד לכל אחד ואחד אבל עכשיו שכל אחד ואחד מכיר את מקומו אם יש לו מקום מיוחד אצל הפתח אין בכך כלום שדבר ידוע הוא שאינו יושב שם אלא דרך קביעות, ולפי דרך זה נראה שמי שאין לו מקום ידוע אצל הפתח שאין לו לשבת שם. ואית דמפרשים שישהה כזה השיעור. [רבינו יונה דף ד. מדה"ר] **אלא אימא שיעור שני פתחים ואחר כך יתפלל.** מפני שלא יראה כמי שרוצה לצאת ואינו נהנה בישיבת בית הכנסת. ועוד שכשהוא מתפלל מיד כשנכנס הוא דרך הדיוטות. [הריטב"א] **אמרי במערבא הא דמר זוטרא עדיפא מכלהו.** אשבחו הא מלתא מכולהו משום דכמה חליים בנקביו של אדם כשאין בית הכסא מצוי לו. ואמרינן נמי ברוך אתה בבואך שיהא בית הכסא סמוך לשולחנך. והצריך לנקביו ומתפלל תפלתו תועבה. והמשהא נקביו עובר משום בל תשקצו. וזהו שבח מציאותו. [הריטב"א] **בעי רב פפא בין פסוקא לפסוקא מהו תיקו.** מנהגם היה לתרגם כל פסוק ופסוק כדי להבין לדלת עם הארץ, ומיבעיא לן אם מותר לצאת בשעה שמתרגמים כמו שמותר לצאת בין גברא לגברא וסליקו בתיקו, והוי ליה תיקו דאורייתא ולחומרא. [רבינו יונה דף ד. מדה"ר] **רב ששת מהדר אפיה וגרים.** יש מפרשים דדוקא רב ששת היה מותר מפני שהיה סגי נהור ולא היה מחוייב בקריאת התורה, דדברים שנתנו בכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה. [הריטב"א] **לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור.** קודם שיקראו הצבור הפרשה בבית הכנסת יקרא אותה בביתו בין בשבת עצמו בבקר בין בכל אותו שבוע, אבל אין לו להקדים משבוע זה לשני שבועות או לשלשה, ויש בני אדם שנוהגים לקרות מעט בכל יום ויום מהשבוע ומסיימין בשבת. [רבינו יונה דף ד: מדה"ר]

ואפילו [א] עטרות ודיבון[א] שכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין[ב] לו ימיו ושנותיו רב ביבי בר אביי סבר לאשלומינהו לפרשייתא דכולא שתא[ג] במעלי יומא דכפורי [א] תנא ליה חייא בר רב מדפתי כתיב [ב] ועניתם את נפשתיכם בתשעה לחדש בערב וכי בתשעה מתענין והלא בעשרה מתענין אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו מתענה תשיעי ועשירי סבר לאקדומינהו אמר ליה ההוא סבא תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר כדאמר להו ר׳ יהושע בן לוי לבניה אשלימו פרשיותייכו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום [ג] והזהרו בורידין כרבי יהודה דתנן [ג] רבי יהודה אומר עד שישחוט את הורידין והזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דאמרינן [ד] לוחות ושברי לוחות מונחות בארון[ד]. אמר להו רבא לבניה כשאתם חותכין בשר אל תחתכו על גב היד איכא דאמרי משום סכנה ואיכא דאמרי משום קלקול סעודה ואל תשבו על מטת ארמית ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין [ה] ואל תשבו על מטת ארמית איכא דאמרי לא תגנו בלא ק"ש ואיכא דאמרי דלא תנסבו גיורתא ואיכא דאמרי ארמית ממש ומשום מעשה דרב פפא [ו] דרב פפא אזל לגבי גויה הוציאה לו מטה אמרה לו שב אמר לה איני יושב עד שתגביהי את המטה הגביהה את המטה ומצאו שם תינוק מת מכאן אמרו חכמים אסור לישב על מטת ארמית ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי דאמר ר׳ יהושע בן לוי [ז] [א] אסור לו לאדם שיעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין אמר אביי ולא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא אבל איכא פתחא אחרינא לית לן בה ולא אמרן אלא דליכא בי כנישתא אחרינא אבל איכא בי כנישתא אחרינא לית לן בה ולא אמרן אלא דלא דרי טונא ולא רהיט ולא מנח תפילין אבל איכא חד מהנך לית לן בה: תניא אמר ר"ע בשלשה דברים אוהב אני את המדיים כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא על גבי השולחן כשנושקין אין נושקין אלא על גב היד וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה אמר רב אדא בר אהבה מאי קראה [ג] וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו: תניא אמר רבן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים הן צנועין באכילתן וצנועין בבית הכסא וצנועין בדבר אחר. [ד] אני צויתי למקודשי תני רב יוסף אלו הפרסיים המקודשין ומזומנין לגיהנם: רבן גמליאל אומר וכו׳: אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר"ג. [ח] תניא ר"ש בן יוחי אומר [ב] פעמים שאדם קורא קרית שמע שתי פעמים בלילה אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה[ה] הא גופא קשיא אמרת פעמים שאדם קורא קרית שמע שתי פעמים בלילה אלמא לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא והדר תני יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה אלמא יממא הוא לא לעולם ליליא הוא והא דקרי ליה יום דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא אמר רב אחא בר חנינא אמר רבי יהושע בן לוי הלכה כרבי שמעון בן יוחי. איכא דמתני להא דרב אחא בר חנינא אהא דתניא רבי שמעון בן יוחי אומר משום ר׳ עקיבא [ג] פעמים שאדם קורא קרית שמע שתי פעמים ביום אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה הא גופא קשיא אמרת פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום אלמא קודם הנץ החמה יממא הוא והדר תני יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה אלמא ליליא הוא לא

רש"י

ואפי׳ עטרות ודיבון. שאין בו תרגום: **מעלה עליו הכתוב כו׳.** והכי קאמר קרא הכינו עצמכם בתשעה לחדש לענוי המחרת והרי הוא בעיני כענוי היום: **לאקדומינהו.** לסדר כל הפרשיות בשבת אחת או בשתי שבתות: **עד שישחוט את הורידין.** כדי שיצא כל הדם, ולא אמר כן אלא בעוף הואיל וצולהו כולו כאחד[ט]: **מחמת אונסו.** שחלה או שנטרד בדוחק מזונות, הזהרו בו לכבדו: **שברי לוחות מונחות בארון.** דכתיב (דברים י) [ה] אשר שברת ושמתם בארון אף השברים תשים בארון: **משום סכנה.** שלא יקוץ ידו: **משום קלקול סעודה.** אף בתבורה קטנה יצא דם וילכלך את המאכל וימאיס את המסובין: **בלא ק"ש.** שתהא מטתך דומה למטת גוי: **ארמית ממש.** על מטת גויה: **מעשה דרב פפא.** שאמרה לו שב על המטה והיה בנה מת מוטל עליה, והיתה רוצה להעליל עליו ולומר שישב עליו והרגו: **אסור לעבור וכו׳.** שנראה כמבריח עצמו מפתח בית הכנסת שבמזרח: **על גב היד.** את יד חברו הוא נושק, ולכך חשיבות הוא זה מפני הרוק: **אלא בשדה.** דאמרי אינשי אזניס לכותל[י]: **בדבר אחר.** תשמיש: **אני צויתי למקודשי.** במפלת בבל כתיב, אני צויתי את מלכי פרס [א] ומדי לבא ולהשחיתה: **ליליא הוא.** עד הנץ החמה: **דקיימי בההיא שעתא.** הלכך זמן ק"ש דיום הוא, דגבי קרית שמע ובקומך כתיב והא קיימי: והאי

תוספות

תרגום שמפרש לפעמים כי כמו שהתרגום מפרש לע"ה כך הם מבינים מתוך הלעז. **ולא נהירא** שהרי התרגום מפרש במה שאין ללמוד מן העברי כדאשכחן [ס] בכמה דוכתי דאמר רב יוסף (מגילה ד׳ ג.) אלמלא תרגומא דהאי קרא לא ידענא מאי קאמר ע"כ אין לומר בשום לשון פעם שלישית כי אם בלשון תרגום:

ואפילו עטרות ודיבון וכו׳. פי׳ רש"י אפי׳ עטרות ודיבון שאין בו תרגום שצריך לקרותו שלשה פעמים בעברי. וקשה אמאי נקט עטרות ודיבון שיש לו מ"מ תרגום ירושלמי היה לו לומר ראובן ושמעון או פסוקא אחרינא שאין בו תרגום כלל. **ויש לומר** משום הכי נקט עטרות ודיבון אע"ג שאין בו תרגום ידוע אלא תרגום ירושלמי וצריך לקרות ג׳ פעמים העברי מ"מ יותר טוב לקרות פעם שלישית בתרגום[ו]: **כאילו מתענה תשיעי ועשירי.** ה"פ אם נצטווה להתענות יום ט׳[ל]. **והקשה רבינו שמואל** ב"ר אהרן מינבי"ל מאי קשיא ליה והא כתיב [ו] בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות (שמות יב) ואותו ערב ר"ל ערב של ט"ו הכא נמי נימא מאי ערב ערב של עשירי. ויש לומר דשאני התם דכתיב תאכלו לבסוף דמשמע הכי בראשון בי"ד בלילה תאכלו מצות אבל הכא כתיב ועניתם קודם בערב דמשמע ועניתם מיד ביום התשיעי: [ז] **ישלים** פרשיותיו עם הצבור. נראה דלכל השבוע מכיון דמתחילין לקרות הפרשה דהיינו ממנחת שבת ואילך עד שבת הבאה נקראת עם הצבור ואע"ג דלענין גיטין לא נקרא קמי שבת אלא מרביעי ואילך (פסחים קו.). [וזמן[פ]] השלמה [יש] במדרש[מ] (ב) ג׳ דברים צוה רבינו הקדוש לבניו בשעה שנפטר שלא תאכלו לחם בשבת עד שתגמרו כל הפרשה משמע דקודם אכילה צריך להשלימה ומיהו אם השלימה לאחר אכילה שפיר דמי מ"מ מצוה מן המובחר קודם אכילה: **לא לעולם ליליא הוא.** תימה אם כן לימא רבותא שפעמים יש אדם קורא לאחר שיעלה עמוד השחר שני פעמים ויוצא בו משום שחרית ומשום ערבית. וי"ל דהכי קאמר לעולם ליליא הוא בשאר מצות דבעינן בהו יום כמו תפילין וציצית אבל גבי ק"ש [ט] לא הואיל ואיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא לאו זמן שכיבה הוא. **והאי דנקט** לאחר שיעלה עמוד השחר לאו דוקא מיד הוא דהא צריך להמתין לכל הפחות שיעורא דמתניתין (לקמן ט:) עד שיכיר בין תכלת לכרתי[י]: לעולם

עין משפט נר מצוה

לו א מיי׳ פ"ו מהלכות תפלה הלכה א סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן צ סעיף ח:

לז ב ג מיי׳ פ"א מהל׳ ק"ש הל׳ י יב סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נח סעיף ג ד ה ובסימן רלה סעיף ד:

רב נסים גאון

ואיכא דאמרי מטה ארמית ממש. ממעשה שהיה לרב פפא אמרי דרב פפא היתה לו מלוה אצל גוי אמר כיון שדחקו רב פפא לגוי במלוה שלו רצה הגוי לעשות לו עלילה במרמה כדי להנצל בה מן התביע׳ שלו מה עשה נטל תינוק אחד קטן מת והשכיבו על מטה שלו וכסהו בבגדים כדי שלא ירגיש בו אדם ואמר לו לרב פפא בא עמי לביתי ואני נותן לך את שיש לך אצלי הלך אצלו ונכנס לביתו אמר לו הגוי שב לך על המטה נתן עיניו רב פפא בדברים שהיו על המטה קודם שישב עליה ומצא התינוק המת מוטמן בתוך הבגדים והרגיש הדברים שרצה להתעולל עליו עלילות ברשע ומאותה שעה אסרו חכמים לישב על מטה ארמית מפני כן. וזה המעשה בקבלה הוא אצלי מרבי אדונינו הרב הקדוש רבנו חושיאל ריש בי רבנן ז"ל ולתחיה וגם מצאתי אותו בתשו׳ הגאונים כמו כן:

משנת ראשונים

סבר לאשלומינהו לפרשייתא דכולא שתא. ר"ח גריס פרשייתי דכלה, כי ר"ח אלול היו מתקבצים לדרוש בהלכות המועדות ולא היה להם פנאי לגמור הפרשה. **[תוספות הרא"ש]**

כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו מתענה תשיעי ועשירי. הואיל ובשעת אכילה הוא מכוין להיות אכילתו לשם ענוי על כיוצא בזה בכל דרכיך דעהו אפילו לדבר עבירה, והוא אמרם גם כן וכל מעשיך יהיו לשם שמים. **[מאירי]**

כאילו נצטוה להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם, כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו, ותהיה לו לעדה על דאגתו לאשמתו, ויגונותיו לעונותיו. והשנית כי בשאר ימים טובים אנחנו קובעים סעודה לשמחת המצוה, כי יגדל וישגא מאד שכר השמחה על המצוות, כמו שנאמר (דברי הימים א כט יז) ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך, ונאמר (דברים כח מז) תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלקיך בשמחה ובטוב לבב, ומפני שהצום ביום הכפורים, נתחייבו לקבוע סעודה על שמחת המצוה בערב יום הכפורים. והשלישית למען נחזק להרבות תפלה ותחנונים ביום הכפורים ולשית עצות בנפשנו על התשובה ועיקריה. **[שערי תשובה לרבינו יונה שער ד]**

והזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו. אבל שלא מחמת אונסו מתחייב בנפשו הוא, דכ׳ רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים כו׳. **[יד רמה, סנהדרין צו.]**

לוחות ושברי לוחות מונחות בארון. ידוע כי היה הכתב בלוחות דוגמת הנפש בגוף, ובהסתלק הכתב נשארו הלוחות גוף בלא נפש, וגוף בלא נפש ראוי לקברו תחת הקרקע, ועל כן הסכימה דעתו לשבר אותם תחת ההר. וראיה לזה שפרח הכתב מעל הלוחות מה שדרז"ל, הזהרו בזקן וכו׳, לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, כלומר שברי לוחות שפרח מהן הכתב, ועל כן מביא ראיה מזקן שפרחה ממנו התורה והיה תיק התורה כבר. **[רבינו בחיי, שמות לב טז]**

לעולם ליליא הוא. לענין קריאה דלא אמר רחמנא בבקר ובערב ואי נמי ביום ובלילה אלא בשכבך ובקומך, והלכך כיון דרובא דאינשי גנו עדיין לילה הוא לענין קריאה, ואלא הא דנפיק בה ידי קריאה דיום משום דאיכא קצת אינשי דקיימי מההיא שעתא, ולאו דרך מקרה אלא התחלת קימה לקצתן היא, והילכך הוי זמן שכיבה וזמן קימה מעורבין זה בזה. **[הרשב"א]**

והא דקרי ליה יום דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא. ה"ה דהוה מצי למקרייה יממא אלא משום דקודם שיעלה עמוד השחר לילה גמור לילה גמורה היא לא הוי רבותא, ולישנא דתמיהא אי אמר פעמים שאדם קורא אחת בלילה ואחת ביום, אבל השתא דקאמר שתי פעמים בלילה ונפיק בה ידי חובתו אחת של יום הוי לישנא דתמיהא ורבותא. **[הרשב"א]**

מסורת הש"ס עם הוספות

א) פסחים סח: יומא פא: ר"ה ט., ב) [סנהדרין דף לו.], ג) חולין כז., ד) ב"ב יד: מנחות לט., ה) פסחים קיב:, ו) [עיין שם ברש"י וברשב"ם המעשה בענין אחר ול"ע גם בפי׳ רש"י דהכא], ז) לקמן סא. ע"ש עירובין יח:, ח) תוספתא פ"א ה"ב, ט) חולין כח:, י) ויק"ר פ׳ אמור לב ב, כ) [בקדושין דף מט. המתרגם פסוק כצורתו], ל) וכן פי׳ בתוס׳ ר"ה ט: ד"ה כאילו ותוס׳ ישנים יומא פא: ד"ה מעלה ועי׳ רא"ש יומא פ"ח סי׳ כב שפי׳ כאילו נצטוה, מ) הבית יוסף או"ח (סי׳ רפה) כתב שהמדרש הוא במכילתא פרשת בא, וכ"כ בשבלי הלקט סו"ס עה ובספר התניא סי׳ טז, אמנם במכילתא לפנינו שם ליתא, ואיתא לפנינו במדרש חופת אליהו רבה שער ששה.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה אני צויתי וכו׳. פרס לבא כצ"ל ותיבת ומדי נמחק: (ב) תוס׳ ד"ה ישלים וכו׳. השלמה במדרש יש ג׳ דברים:

הגהות וציונים

א] ס"א **דיבון ועטרות,** שבסוף מטות במדבר לב, לד (גליון). ועי׳ ילקוט מפרשים: ב] בכת"י **משלימין** לו ימיו ושנותיו (וכ"ה בסדר ר"ע גאון וברוקח ריש סי׳ נג, ועי׳ בשלה"ק (מס׳ שבת פרק תורה אור ד"ה סוד קריאת שמו"ת) בשם רמ"ק לפרש לשון זה דוקא): ג] [גי׳ הערוך בערך כל הרביעי סבר לאשלומינהו **לכלהו פרשייתא דכלה** במעלי יומא דכפורי פי׳ הן שמנה פרשיות שקורין בד׳ שבתות שבאלול ובד׳ שבתות שבאדר ומפני שהיה רב ביבי טרוד בחדש הכלה במס׳ דכלה לא מצא פנאי להשלים כל פרשה בשבתה] (גליון): ד] בכת"י נוסף **מכאן לזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו שאין נוהגין בו מנהג בזיון** (וכ"ה במנחות צט ע"א): ה] ברי"ף אחת של **לילה ואחת של יום** (ועיין ראש יוסף): ו] בתוספות ר"פ נוסף **מלשון עברי:** ז] שייך לעיל סוף ע"א: ס] [כצ"ל וכ"ה בסמ"ג עשין יט] (גליון): ט] בתוספות ר"פ נוסף, אבל גבי ק"ש **קרי ליה יממא בין לגבי ק"ש של יום בין לגבי ק"ש של לילה וקרינן ביה ובקומך** הואיל וכו׳ (ומילת "לא" ליתא): י] [טוב להגיה **ללבן**] (גליון):

תורה אור השלם

א) עֲטָרוֹת וְדִיבֹן וְיַעְזֵר וְנִמְרָה וְחֶשְׁבּוֹן וְאֶלְעָלֵה וּשְׂבָם וּנְבוֹ וּבְעֹן: [במדבר לב, ג] וַיִּבְנוּ בְנֵי גָד אֶת דִּיבֹן וְאֶת עֲטָרֹת וְאֵת עֲרֹעֵר: [במדבר לב, לד]

ב) שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן הוּא לָכֶם וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב מֵעֶרֶב עַד עֶרֶב תִּשְׁבְּתוּ שַׁבַּתְּכֶם: [ויקרא כג, לב]

ג) וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב וַיִּקְרָא לְרָחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֶה אֶל צֹאנוֹ: [בראשית לא, ד]

ד) אֲנִי צִוֵּיתִי לִמְקֻדָּשָׁי גַּם קָרָאתִי גִבּוֹרַי לְאַפִּי עַלִּיזֵי גַּאֲוָתִי: [ישעיה יג, ג]

ה) וְאֶכְתֹּב עַל הַלֻּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וְשַׂמְתָּם בָּאָרוֹן: [דברים י, ב]

ו) בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב: [שמות יב, יח]

וַאֲפִילוּ עֲטָרוֹת וְדִיבֹן ■ להלכה, בקריאת שנים מקרא ואחד תרגום בפסוקים שאין בהם תרגום, יקרא את המקרא שלוש פעמים, ואם יש תרגום ירושלמי, יש מחמירים לקראו (שו"ע או"ח סי' רפה סעי' א ומשנ"ב שם). וכן הלומד פירוש רש"י במקום 'אחד תרגום', בפסוקים שאין עליהם פירוש רש"י יקרא את הפסוק שלוש פעמים (משנ"ב שם ס"ק ה).

מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו - ימיו באיכות ושנותיו בכמות (ראה רש"י שבת קה, ב; בן יהוידע).

סָבַר לְאַשְׁלוּמִינְהוּ לְפַרְשִׁיָּיתָא דְכוּלָּא שַׁתָּא בְּמַעֲלֵי יוֹמָא דְכִפּוּרֵי - כדי להרבות זכויות לפני חתימת הדין (יעב"ץ) או משום שזהו זמן פשפוש המעשים, וכשיעבור בקריאתו על כל התורה, ייזכר בדברים שלא נזהר בהם (שפתי חכמים).

כָּל הָאוֹכֵל וְשׁוֹתֶה בִּתְשִׁיעִי מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְעַנֶּה תְּשִׁיעִי וַעֲשִׂירִי, שכך דרשת הפסוק "וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם בְּתִשְׁעָה" - הכינו עצמכם בתשעה לעינוי היום שלמחרת והרי הוא בעיני כעינוי היום (רש"י), ומכך שתלה אכילת תשיעי בתענית החמורה של יום העשירי, הרי ששכר האכילה בתשיעי הוא כעינוי החמור של העשירי, ואם היה מתענה גם בתשיעי הרי ששכר תעניתו בתשיעי היה כתענית רגילה (תוס' יומא פא, ב ד"ה ומה) ■ להלכה, יש לאדם למעט מלימודו ביום זה כדי לאכול ולשתות (משנ"ב סי' תרד ס"ק א).

וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יַקְדִּים וְשֶׁלֹּא יְאַחֵר - ומזמן תפילת מנחה בשבת, שאז מתחילים בקריאת הפרשה הבאה, מתחיל זמן קריאת שנים מקרא, ונחשב כ'משלים פרשיותיו עם הציבור' (תוד"ה ישלים) ■ להלכה, תחילת זמן קריאת שנים מקרא מזמן תפילת מנחה בשבת, ומצוה מן המובחר לקרוא בערב שבת, או מתחילת השבוע והלאה. ויש אומרים להתחיל בערב שבת ולהשלים בשבת, ואם לא הספיק בערב שבת, נכון להשכים בשבת בבוקר ולקרוא לפני התפילה, ומצוה מן המובחר להשלים את הקריאה קודם אכילת הסעודה [וכמובא בתוס' שם שרבינו הקדוש צוה את בניו שלא לאכול לחם בשבת קודם השלמת הפרשה], ואם לא הספיק, יקרא עד המנחה, ובדיעבד יש אומרים שיכול להשלים עד יום רביעי, ויש אומרים עד לשמחת תורה (שו"ע סי' רפה סעיפים ג-ד ומשנ"ב וביה"ל שם).

עַד שֶׁיִּשְׁחֹט אֶת הַוְּרִידִין - שינקב את הורידים בשעת השחיטה, כשהדם חם וזב החוצה (חולין כח, ב).

וְהִזָּהֲרוּ בְּזָקֵן שֶׁשָּׁכַח תַּלְמוּדוֹ מֵחֲמַת אוֹנְסוֹ, שהשכחה מצויה בזקנים מחמת חולי, והוא הדין שיש להיזהר בכבוד אדם צעיר ששכח תלמודו מחמת אונסו (מהרש"א סנהדרין צו, א).

לוּחוֹת וְשִׁבְרֵי לוּחוֹת מֻנָּחוֹת בָּאָרוֹן, שבשעת שבירת הלוחות פרחו האותיות מעל-גבי הלוחות, ושברי הלוחות נעשו כדוגמת תיק של ספר תורה, כמו כן תלמיד חכם ששכח תלמודו, כאילו פרח ממנו הכתב של התורה, וגופו כעין תיק של ספר תורה, שיש לנהוג בו כבוד (רי"ף בעין יעקב).

מִשּׁוּם קִלְקוּל סְעוּדָה - שהדם ילכלך וימאיס את הבשר (רש"י) אכן אין איסור באכילת הבשר, משום שהדם נבלע בו ואינו ניכר, ודם אדם אינו אסור אלא כשניכר משום מראית העין (אורח נאמן או"ק סי' קע הגהות מבן המחבר אות כה) ■ להלכה, כשיחתוך בשר, יחתכנו על גבי השולחן וכדומה, ולא על גבי היד שמא יפגע בידו וגם שמא יצא הדם וימאס האוכל (משנ"ב סי' קע ס"ק לד).

וְאִיכָּא דְאָמְרֵי דְּלָא תִּנְסְבוּ גִּיּוֹרְתָּא - שרבא היה כהן והזהיר את בניו שלא יעברו על האיסור שיש לכהנים שלא לישא גיורת, ויש אומרים שרבא לא היה כהן, אלא שאשתו הייתה בת-כהן ומשום מעלה יתירה הזהיר את בניו שלא ישאו גיורת, לפי שהם מזרע כהונה (עיון יעקב).

אָסוּר לוֹ לְאָדָם שֶׁיַּעֲבֹר אֲחוֹרֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין - ליד בית הכנסת, בצד שאין בו פתח פתוח לבית הכנסת, שנראה כמבריח עצמו מן הפתח (ביאור הגר"א סי' צ סעי' ח בדעת רש"י). ויש מפרשים שעובר בצד שבו הפתח, וכיון שאינו נכנס להתפלל נראה ככופר ויחשדוהו שפורק עול התפילה (רש"י עירובין יח, ב; רבינו יונה) ■ להלכה, אסור לעבור חוץ לבית הכנסת בצד שהפתח פתוח בו, בשעה שהציבור מתפללים, מפני שנראה ככופר כשאינו נכנס להתפלל, ויש להחמיר אפילו בשעת קריאת שמע ופסוקי דזמרה (שו"ע סי' צ סעי' ח ומשנ"ב. וראה שם פרטים נוספים ע"פ האמור בהמשך הסוגיא).

אֲבָל אִיכָּא בֵּי כְּנִישְׁתָּא אַחֲרִינָא, לֵית לָן בָּהּ וכו' ■ להלכה, כשיש בית כנסת אחר בעיר, וכן כאשר יש כמה מניינים בבית הכנסת, מותר, וכן אם נושא משוי או מניח תפילין (שו"ע סי' צ ס"ח, משנ"ב סי' צ ס"ק כה).

בִּשְׁלֹשָׁה דְבָרִים אוֹהֵב אֲנִי אֶת הַמָּדִיִּים - אוהב את אותם שלושה דברים טובים שיש בהם, אבל אסור לאהוב את הרשעים עצמם (עינים למשפט בפי' שני).

כְּשֶׁחוֹתְכִין אֶת הַבָּשָׂר אֵין חוֹתְכִין אֶלָּא עַל גַּבֵּי הַשֻּׁלְחָן, ולא על גבי היד [וכמבואר בגמרא למעלה] (מהרש"א).

צְנוּעִין בַּאֲכִילָתָן - שאוכלים מעט, בבית ועל השולחן, ולא בחנות או בשוק (פני חיים).

הֲלָכָה כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל ■ להלכה, אסור לאחר את קריאת שמע של ערבית עד לאחר חצות, וכדעת חכמים, אולם אם לא קרא קודם חצות, אף בפשיעה, יקרא עד עלות השחר, וכדעת רבן גמליאל (ב"י ושו"ע שם).

לְעוֹלָם לֵילְיָא הוּא, וְהָא דְקָרֵי לֵיהּ יוֹם דְּאִיכָּא אִינְשֵׁי דְקַיְימֵי בְּהַהִיא שַׁעְתָּא - שעד הנץ החמה נחשב לילה לכל דיני התורה, אבל לענין קריאת שמע, נחשב יום משום שנאמר 'וּבְקוּמֶךָ' (ראה רש"י ותוד"ה לאו). ויש מפרשים שלשאר דיני תורה, משעלה עמוד השחר, הוא יום לכל דבר, ודוקא לענין קריאת שמע, פרק הזמן שבין עלות השחר להנץ החמה, הוא זמן ששכיבה וקימה מעורבות זו בזו, לפי שרוב האנשים עדיין ישנים והוא בכלל 'וּבְשָׁכְבְּךָ', ומקצת אנשים כבר קמים והוא בכלל 'וּבְקוּמֶךָ', ולכן יכול לקרוא בזמן זה קריאת שמע של ערבית [אם לא פשע עד אז] וכן קריאת שמע של שחרית (רשב"א).

המשך במילואים

הֲלָכָה כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי עֲקִיבָא ■ להלכה, אם היה אנוס, כגון שיכור או חולה, יוכל לקרוא קריאת שמע של ערבית משעלה עמוד השחר עד הנץ החמה, וכרבי שמעון בשם רבי עקיבא. ולא יקרא באותה שעה גם קריאת שמע של שחרית, שלא יהא כ'תרתי דסתרי', ויש שכתבו שאין חשש בכך. ואם לא היה אנוס, לא יצא ידי חובת קריאת שמע של ערבית בשעה זו, שמכיון שלא קרא בזמן, חכמים בטלו ממנו לגמרי מצות קריאת שמע (שו"ע סי' נח, ה וסי' רלה סעי' ד ומשנ"ב וביה"ל שם).

אָמַר רַבִּי זֵירָא וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יֹאמַר הַשְׁכִּיבֵנוּ, ש'השכיבנו' מתאים לאמרו בשעה שבני אדם הולכים לשכב, ואין זמנו בסוף הלילה סמוך לעלות השחר, אלא שלענין קריאת שמע, כיון שמקצת בני אדם עדיין שוכבים הוא עדיין בכלל 'וּבְשָׁכְבְּךָ' (רש"י ומשנ"ב סי' רלה ס"ק לג), ויש שבארו שמדובר על הזמן של לאחר עלות השחר (תוד"ה ובלבד) ■ להלכה, האנוס הקורא קריאת שמע של ערבית לאחר עלות השחר, ידלג על כל ברכת השכיבנו, ולא רק על המילים השכיבנו וכו', וכן לא יתפלל תפילת שמונה עשרה של ערבית, שכיון שעלה עמוד השחר, הוא יום לכל דבר, אבל שאר ברכות קריאת שמע, יאמר (שו"ע ורמ"א סי' רלה סעי' ד, ומשנ"ב שם, וכדעת תוס' שם).

וְרַבָּן גַּמְלִיאֵל מִי קָאָמַר עַד חֲצוֹת דְּקָתָנֵי וְלֹא זוֹ בִּלְבַד אָמְרוּ, הָכִי קָאָמַר לְהוּ רַבָּן גַּמְלִיאֵל לְבָנֵיהּ וְכוּ', שסבר המקשן שהמילים 'ולא זו בלבד אמרו וכו'' אינן מדברי רבן גמליאל, אלא רבי הוסיף כן כשסידר את המשנה, והוקשה לו בדעת מי רבי הוסיף כן, שרבן גמליאל לא אמר שהזמן עד חצות, ואילו חכמים לא אמרו שהטעם משום סייג. ותירצה הגמרא שכל זה מדברי רבן גמליאל עצמו, ולדעת חכמים אמר כן (שנות אליהו על המשנה).

עַד חֲצוֹת כְּדֵי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵירָה, ולכן אם נאנס ולא קרא קודם חצות, יקרא עד עלות השחר (רש"ש בדעת רש"י ד"ה או) ■ להלכה, אף אם עבר במזיד ולא קרא קודם חצות, יקרא לאחר חצות (משנ"ב סי' רלה, כט, רש"ש בשם שאר פוסקים).

וְאִלּוּ אֲכִילַת פְּסָחִים לֹא קָתְנֵי, וכמפורש בהמשך המשנה שמדובר על "כל הנאכלים ליום אחד וכו'", ואילו פסח אינו נאכל ביום (פני יהושע).

וְהַלֵּל בְּלֵילֵי פְּסָחִים וְכוּ' עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר, שהפסח טעון הלל באכילתו, וזמן קריאתו תלוי בזמן אכילת הפסח, בהתאם לדעות השונות, שלדעת הברייתא עד עלות השחר, ולדעת המשנה עד חצות, והגמרא לא דנה במפורש על ההלל אלא על הפסח, משום שההלל תלוי בפסח (צל"ח) ■ להלכה, לכתחילה יקרא את ההלל בליל הסדר קודם חצות (רמ"א סי' תעז, א ומשנ"ב שם. וכתב הצל"ח שהוא מהטעם הנ"ל, שההלל תלוי באכילת הפסח, וראה כאן בהמשך. אך בביאור הגר"א שם פירש הטעם משום שתיית כוס רביעית שצריכה להיות קודם חצות).

הָא רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הָא רַבִּי עֲקִיבָא וְכוּ' ■ להלכה, נחלקו ראשונים אם הלכה כרבי אלעזר בן עזריה שזמן אכילת פסח הוא עד חצות, או כרבי עקיבא שהזמן הוא עד עלות השחר, וזה נוגע למעשה בזמן הזה לענין אכילת מצה ומרור, וכן לענין אפיקומן שהוא זכר לפסח וצריך לאכלו בזמן אכילת הפסח. ולמעשה יהא זהיר לאכול אפיקומן קודם חצות, וכל שכן כזית מצה של מצוה, ובדיעבד יאכל לאחר חצות בלא ברכת 'על אכילת מצה', שספק ברכות להקל (רמ"א שם ומשנ"ב וביה"ל).

מַה שְּׁלָמִים נֶאֱכָלִין לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד אַף פֶּסַח וְכוּ', שהפסח דומה לשלמים ואינו דומה לתודה הנאכלת ליום ולילה בלבד, שהרי מצינו שמּוֹתַר הפסח קרב שלמים (תוס' הרא"ש). והנאמר 'בְּחִפָּזוֹן' (שמכאן לומדים שנאכל עד שעת חפזון), לפי הסלקא דעתך היינו סוף זמן האכילה בליל הפסח, ולמחרת ביום אסור לאכלו, אך יהיה ניתן שוב לאכלו בלילה שלאחריו (מלוא הרועים).

וְהָנֵי תַּנָּאֵי כְּהָנֵי תַּנָּאֵי, ואין ביניהם אלא משמעות דורשים מהיכן נלמד דין זה (תוס' הרא"ש).

וּמוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרַיִם אַתָּה שׂוֹרֵף - שבבוקר חל עליו דין שריפה כשנעשה נותר, ובפועל נשרף רק בבוקר שלמחרת, שאין שורפים קדשים ביום טוב (רש"י), ובמוצאי יום טוב אין שורפים, שאין שורפים קדשים בלילה (תוס' שבת כד, ב ד"ה בקר).

כְּשֶׁנִּגְאֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם לֹא נִגְאֲלוּ אֶלָּא בָּעֶרֶב וְכוּ' וּכְשֶׁיָּצְאוּ לֹא יָצְאוּ אֶלָּא בַּיּוֹם - שנתנו להם רשות לצאת מבערב (רש"י) ושתי גאולות הן, בלילה היתה אתחלתא דגאולא כשאמר פרעה 'הרי אתם בני חורין', וביום שלמחרת יצאו בפועל ממצרים (אדרת אליהו דברים יג, ו), שבעבד יש שני דברים, שעבוד הגוף, ועבודה בפועל. ובלילה הוציא פרעה לחירות את שעבוד הגוף, כשאמר 'הרי אתם בני חורין', וכנגד זה אומרים בברכת המזון "ופדיתנו מבית עבדים". ובנוסף פסקה העבודה בפועל, וכנגד זה אומרים "על שהוצאתנו מארץ מצרים" (ראה הגדה של פסח מבית לוי ד"ה על גאולתנו ועל פדות נפשנו).

בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם שַׁאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב, ולולא הציווי המיוחד, היו ישראל חושבים שאין זו מצוה כשאר המצוות, אלא שהקדוש ברוך הוא חושב שזו טובתם, ואילו הם בעצמם הרגישו שטובתם כעת היא רק לצאת מבית האסורים, וכמבואר להלן בגמרא (מהרש"א).

לא לעולם יממא הוא והאי דקרו ליה ליליא דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא אמר רבי אחא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי הלכה כר"ש שאמר משום רבי עקיבא אמר רבי זירא [א] ובלבד שלא יאמר השכיבנו כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר הא דרבי אחא ברבי חנינא אמר ריב"ל (א) לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר דההוא זוגא דרבנן דאשתכור בהלולא דבריה דר' יהושע בן לוי אתו לקמיה דריב"ל אמר [ב] כדאי הוא ר"ש לסמוך עליו בשעת הדחק: מעשה שבאו בניו וכו': ועד השתא לא שמיע להו הא דר"ג הכי קאמרי ליה רבנן פליגי עילווך [ג] ויחיד ורבים הלכה כרבים או דלמא רבנן כוותך סבירא להו והאי דקאמרי עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה אמר להו רבנן כוותי סבירא להו וחייבין אתם והאי דקאמרי עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה: ולא זו בלבד אמרו אלא וכו': ור"ג מי קאמר עד חצות דקתני ולא זו בלבד (א) אמרו הכי קאמר להו ר"ג לבניה אפילו לרבנן דקאמרי עד חצות מצותה עד שיעלה עמוד השחר והאי דקא אמרי עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה: הקטר חלבים וכו': [ד] ואילו אכילת פסחים לא קתני ורמינהי קריאת שמע ערבית והלל בלילי פסחים ואכילת פסח מצותן עד שיעלה עמוד השחר אמר רב יוסף לא קשיא הא ר' אלעזר בן עזריה הא רבי עקיבא [ה] דתניא [א] ואכלו את הבשר בלילה הזה רבי אלעזר בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן [ב] ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות [א] אף כאן עד חצות אמר ליה ר' עקיבא והלא כבר נאמר [ג] בחפזון [ב] עד שעת חפזון א"כ מה תלמוד לומר בלילה יכול יהא נאכל כקדשים ביום תלמוד לומר בלילה בלילה הוא נאכל ולא ביום בשלמא לר' אלעזר בן עזריה דאית ליה גזירה שוה אצטריך למכתב ליה הזה אלא לר' עקיבא האי הזה מאי עביד ליה למעוטי לילה אחר הוא דאתא סד"א הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים מה שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד אף פסח נאכל שתי לילות במקום ב' ימים ויהא נאכל לב' לילות ויום אחד קמ"ל בלילה הזה בלילה הזה הוא נאכל ואינו נאכל בלילה אחר ור' אלעזר בן עזריה [ד] מלא תותירו עד בקר נפקא ורבי עקיבא אי מהתם הוה אמינא מאי בקר בקר שני ורבי אלעזר אמר לך כל בקר בקר ראשון הוא. והני תנאי כהני תנאי [ה] דתניא [ה] שם תזבח את הפסח בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים ר' אליעזר אומר בערב אתה זובח וכבוא השמש אתה אוכל ומועד צאתך ממצרים אתה שורף רבי יהושע אומר בערב אתה זובח כבוא השמש אתה אוכל ועד מתי אתה אוכל והולך עד מועד צאתך ממצרים א"ר אבא הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב שנאמר [ו] הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וכשיצאו לא יצאו אלא ביום שנא' [ז] ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה על מה נחלקו על שעת חפזון ר' אלעזר בן עזריה סבר מאי חפזון חפזון דמצרים ורבי עקיבא סבר מאי חפזון חפזון דישראל [ט] תנ"ה [ו] הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וכי בלילה יצאו והלא לא יצאו אלא ביום שנא' [ז] ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב: [ח] דבר נא באזני העם וגו' אמרי דבי ר' ינאי [י] אין נא אלא לשון בקשה אמר ליה הקב"ה למשה בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב שלא יאמר אותו

רש"י

והאי דקרו ליה ליליא. דקאמר יוצא בו ק"ש של לילה: **משום דאיכא דגנו.** וקרינא ביה ובשכבך: **ובלבד שלא יאמר השכיבנו.** הקורא ק"ש של לילה שחרית סמוך לעמוד השחר לא יאמר השכיבנו, שאין עוד זמן תחלת שכיבה אלא זמן סוף שכיבה: **דאשתכור.** וישנו ונרדמו עד לאחר עמוד השחר: **בשעת הדחק.** אבל שלא בשעת הדחק לא: **הכי קא אמרי ליה.** לרבן גמליאל. ולא גרסינן אלא: **רבנן פליגי עילווך.** כלומר מי פליגי רבנן עליך דהא דאמרי עד חצות דוקא קאמרי, דלא משמע להו ובשכבך כל זמן שכיבה אלא כל זמן שדרך בני אדם להתעסק לילך ולשכב, ומיהו בהא פליגי אדר' אליעזר דאלו רבי אליעזר סבירא ליה זמן עסק שכיבה אינו אלא עד האשמורה הראשונה ולרבנן עד חצות, ואת סבירא לך ובשכבך כל זמן שבני אדם שוכבים והיינו כל הלילה, ויחיד ורבים הלכה כרבים: **או דילמא כוותך סבירא להו.** ומשמע להו ובשכבך כל זמן שכיבה, והא דקאמרי עד חצות הרחקה הוא כדי לזרז ומיהו היכא דאתנים ולא קרא קודם חצות עדיין זמן חיובא הוא ומחייבי ונפקי ידי ק"ש בזמנו: **כוותי סבירא להו וחייבין אתם לקרות** גרסינן. ולא גרסינן מותרים, דאפילו שלא בזמנו תנן (עמוד ב) הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה: **שעת חפזון.** שנחפזו לצאת, והיינו עמוד השחר, כדכתיב [ט] לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר: **יכול יהא נאכל כשאר קדשים ביום.** שחיטתו, כדרך תודה שאף היא זמן אכילתה יום א' ואוכל והולך כל יום שחיטתה והלילה עד הבקר (ב) כדין תודה דכתיב [י] ביום קרבנו יאכל: **מה שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד.** שביניהם, דכתיב [כ] ביום זבחכם יאכל וממחרת (ויקרא יט), **אף פסח** נמי הואיל ואינו נאכל אלא בלילה נוקים שני לילות במקום שני ימים דשלמים **ויהא נאכל בשני לילות ויום א',** לא שיאכלנו ביום אלא שיהא שהות זמן שלא יפסל באכילה בשביל המתנת היום ויאכלנו בלילה השנית (ג), קמ"ל: **שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים.** הרי לך שלשה זמנים שאינם שוים. בערב כי ינטו צללי ערב היינו לאחר חצות שנסתלקה חמה מראש כל אדם ונוטה למערב. כבא השמש משתשכה. מועד צאתך ממצרים בבקר, כיצד יתקיימו כולם, בערב לזמן שחיטה, כבא השמש התחלת זמן אכילה, מועד צאתך זמן שריפה, כלומר בבקר הוא נעשה נותר שהגיע זמן שריפה, אלא לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב [ק] ממתינין לו עד בקר שני: **עד מתי אתה אוכל.** היינו כר"ע, אבל לתנא קמא עד חצות לילה הוי זמן אכילה ותו לא, דאי לא מאי בינייהו: **הכל מודים.** רבי עקיבא גופיה מודה שהלילה [ד] מחצות ואילך היתה שעת חפזון למצרים לשלחם מן הארץ: **מערב נגאלו.** נתנו להם רשות לצאת: **חפזון דמצרים.** מכת הבכורים, שעל ידם נחפזו למהר לשלחם: **חפזון דישראל.** לא שמעו להם לצאת עד בקר:

תוספות

לעולם יממא הוא. **ואם תאמר** ליתני שתי פעמים קודם הנץ החמה והוי רבותא טפי דאפילו קודם הנץ הוי זמן דקריאת שמע של שחרית. **וי"ל** כדפרישנא [ט] דהאי יממא לענין שאר מצות אבל לענין ק"ש הואיל ואיכא אינשי דגנו לאו זמן קימה הוא. ותימה דקשיא דרבי עקיבא אדר' עקיבא דהכא קאמר אחר הנץ ולקמן (עמוד ב) קאמר משיכיר בין חמור לערוד דהיינו אפילו קודם. וי"ל דתרי תנאי אליבא דרבי עקיבא. **אי נמי** יש לומר יממא הוא אפילו גבי קרית שמע דהא זמן קימה הוא והא דלא נקט ב' פעמים קודם הנץ משום דבעי לאשמועינן שאינו יוצא בשל לילה אחר הנץ [י]: **ובלבד** שלא יאמר השכיבנו. **פירש בקונטרס** אמילתא דר"ש בן יוחי דקורא קודם שיעלה עמוד השחר קאי. ונראה לי דאז ודאי זמן שכיבה הוא ומצי למימר השכיבנו. ועוד דהוה ליה למימר אמאי דסליק מיניה. **ופי' הספר מקולי** דקאי אקודם הנץ דסליק מיניה ולכך קאמר דלא מצי למימר השכיבנו דלאו זמן שכיבה הוא כיון שעלה כבר עמוד השחר אפילו קודם הנץ:

ר' אלעזר בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה וכו'. וא"ת היכי מצי למימר רבי אלעזר בן עזריה עד חצות והכתיב לא תותירו ממנו עד בקר (שמות יב) דמשמע עד בקר מיהא מצי לאכלו. ויש לומר דמצי למימר דהכי קאמר לא תעשו דבר שיבא לידי נותר עד הבקר שאם לא יהא נאכל עד חצות לא תוכל לאוכלו ולא לשורפו בלילה כדקא אמרינן [כ] ביום אתה שורפו ואי אתה שורפו בלילה ואם כן ישאר עד הבקר:

לח א מיי' פ"א מהל' ק"ש הל' י (סמ"ג עשין יח) טוש"ע או"ח סימן רלה סעיף ד:
לט ב מיי' פ"ח מהל' קרבן פסח הל' טו:

משנת ראשונים

ובלבד שלא יאמר השכיבנו. פי' הרב רבי יצחק ז"ל בן גיאת, לא שלא יאמר כל אותה ברכה כלל דהא בעינן שתים לאחריה אלא שלא יאמר אותן המלות מפני שאינו זמן שכיבה אלא מתחיל הברכה תקננו בעצה טובה מלפניך, והא דאמר רבי זירא אפשר לומר דלאו דוקא בקורא קודם הנץ החמה ממש קאמר אלא כל שקורא לאחר שיעלה עמוד השחר, דכיון דקיימי אינשי תו ליכא למימר השכיבנו, ואפשר לומר דכל זמן דרובא גנו אמרינן. [הרשב"א]

ויחיד ורבים הלכה כרבים. יחיד ורבים ברוב מקומות הלכה כרבים ואפי' בדרבנן, ומ"מ במקום שפסקו בו במוחלט כדברי המיקל כגון בעירוב ובאבל, אף ביחיד במקום רבים כן. [מאירי, עירובין מו.]

אין אומרים יחיד ורבים הלכה כרבים, במקום שסברת היחיד נראית ביותר. [מאירי, ביצה יא:]

ואילו אכילת פסחים לא קתני. ותימה מנא לן דלא קתני ליה דילמא הוי בכלל נאכלין ליום אחד דהכי נמי אמרי' בפסחים (ע.) מה פסח נאכל ליום ולילה אף חגיגה וכו', וי"ל דלא דמי דהתם נקט יום ולילה פי' שחיטתו ביום ואכילתו בלילה אבל הכא שלא הזכיר לילה משמע שלא איירי כלל. [תוספות הרא"ש]

יכול יהא נאכל כקדשים ביום תלמוד לומר בלילה. ולראב"ע ממילא שמעינן ליה לילה למעוטי יום, אי נמי כמו שפי' הר' יוסף דגז"ש אינה אלא מהזה הזה ובלילה איצטריך למעוטי יום. [תוספות הרא"ש]

סלקא דעתך אמינא הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים. אע"ג דתודה נמי קדשים קלים, מ"מ מקשינן ליה לשלמים לקולא, משום דמותר פסח קרב שלמים. [תוספות הרא"ש]

והני תנאי כהני תנאי. ומשמעות דורשים איכא בינייהו הני תנאי דרשי מהך קרא וראב"ע ור"ע דרשי מקראי דלעיל, א"נ הני תנאי אית להו הנך דרשות דראב"ע ור"ע וכל אחד מיישב הך קרא דשם תזבח לפי סברתו. [תוספות הרא"ש]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לקמן יא: שבת כט. לט: קמו: עירובין מו. לז. יבמות ס: כתובות פ: ב"ק כ: ב"מ לו. קא. בבא בתרא מ: קכו. קכה: שבועות כא. חולין לז. לה. קיא: מנחות ה:], ב) גיטין יט. [שבת מה. עירובין מו. נדה ו. ט:], ג) [לקמן לז. שבת ס: קל: ביצה יא. יומא לו: יבמות מ. מו: מז. ב"ק קב. ע"ז ז. בכורות לז. נדה ל: מט.], ד) [עי' תוספות פסחים פט. ד"ה דאלו], ה) פסחים קכ: מגילה כא. זבחים נז: מכילתא דר"י פרשת בא, ו) ספרי פ' ראה, ז) [סוטה י: סנהדרין מג: פט:], ח) שבת כד:, ט) ח: ד"ה לא, י) [ועי' תוס' יומא לז: ד"ה אמר], כ) [פסחים ג. זבחים נו:].

הגהות הב"ח

(א) גמ' ולא זו בלבד הכי קאמר כצ"ל ותיבת אמרו נמחק: (ב) רש"י ד"ה יכול יהא וכו'. עד הבקר מן התורה דכתיב ביום [ג]: (ג) ד"ה מה שלמים וכו'. בלילה השנית. נ"ב ורשב"ם סוף פסחים דף ק"כ ע"ב הביא תחלה פי' רבינו דהכא ואח"כ כתב וז"ל ולי נראה שאף ביום שבינתים יאכל דהא בלילה הזה לא בא למעט אלא יום שחיטתו שלפני לילה הראשון של פסח אבל מכאן ואילך יאכלנו עד עמוד השחר של ליל שני קמ"ל עכ"ל:

הגהות וציונים

א] לכאורה היה צ"ל מה להלן **בחצות** אף כאן עד חצות. ועיין מעיו"ט (מנחם משיב נפש): ב] בדפו"ר איתא **שהגאולה** מחצות ואילך היתה, ולפנינו ע"פ מהרש"ל: ג] כ"ה ברשב"ם פסחים קכ ע"ב, ועיין רש"ש שמגיה כעי"ז ומבארו:

תורה אור השלם

א) וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [שמות יב, ח]

ב) וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכֵּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ: [שמות יב, יב]

ג) וְכָכָה תֹּאכְלוּ אֹתוֹ מָתְנֵיכֶם חֲגֻרִים נַעֲלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמַקֶּלְכֶם בְּיֶדְכֶם וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן פֶּסַח הוּא לַייָ: [שמות יב, יא]

ד) וְלֹא תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וְהַנֹּתָר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ: [שמות יב, י]

ה) כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בָּעָרֶב כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם: [דברים טז, ו] ו) שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעָשִׂיתָ פֶּסַח לַייָ אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאֲךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לָיְלָה: [דברים טז, א] ז) וַיִּסְעוּ מֵרַעְמְסֵס בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיָד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרָיִם: [במדבר לג, ג] ח) דַּבֶּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב: [שמות יא, ב] ט) וּלְקַחְתֶּם אֲגֻדַּת אֵזוֹב וּטְבַלְתֶּם בַּדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל הַמַּשְׁקוֹף וְאֶל שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסָּף וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בֹּקֶר: [שמות יב, כב] י) וּבְשַׂר זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמָיו בְּיוֹם קָרְבָּנוֹ יֵאָכֵל לֹא יַנִּיחַ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר: [ויקרא ז, טו] כ) בְּיוֹם זִבְחֲכֶם יֵאָכֵל וּמִמָּחֳרָת וְהַנּוֹתָר עַד יוֹם הַשְּׁלִישִׁי בָּאֵשׁ יִשָּׂרֵף: [ויקרא יט, ו]

עין משפט נר מצוה

מ א ב מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה יא ופ"ד מהל' תפילין הלכה י סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נח סעיף א וסי' פט סעיף א:
מא ג מיי' פ"ז מהלכות תפלה הלכה יז סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן סו סעיף ח וסי' קיא סעיף א:
מב ד מיי' פ"ג מהל' אבל הלכה יד טור שו"ע או"ח סימן רכד סעיף ט [רב אלפס לקמן פרק הרואה עמ' קטו]:
מג ה [מיי' פ"ז מהל' תפלה הלכה יח] סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סי' רלו סעיף ב:

רב נסים גאון

אחרים אומרים כדי שיראה את חברו ברחוק ד' אמות ויכירנו. הא מילתא איתמר עלה בגמ' דבני מערבא מה אנן קיימין אם ברגיל אפי' ברחוק כמה חכים ליה ואי בשאינו רגיל אפי' קאים גביה לא חכים ליה אלא כאן אנו קיימין ברגיל ואינו רגיל כההוא דאזיל לאכסניא ואתי לקיצין: **העיד (ר' שמעון) [ר"י] בן אליקים משום קהלה קדושה.** בגמ' דבני מערבא במס' דמעשר שני (ספ"ב הלכה ד') פרשו עדה קדושה ר' יוסי בן (משולם) [המשולם] ור' שמעון בן מנסיא ובמס' דיום טוב בפרק אין צדין (דף כז) גרסי' אמר ר' שמעון בן פזי אמר ר' יהושע בן לוי אמר ר' יוסי בן שאול אמר ר' משום קהלה קדושה שבירושלים [א] ר' שמעון בן מנסיא וחבריו ובאגדתא דקהלת (פסוק ראה חיים) למה קורין אותן עדה קדושה שהיו משלשין את היום שליש לתפלה שליש לתורה שליש למלאכה ויש אומרים על שהיו יגעים בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ ר' יצחק בן אלעזר קרי לר' שמלאי ולר' ברקי עדה קדושה שהיו משלשין את היום ויש אומרים על שהיו יגיעין בתורה וכו':

חשק שלמה על רב נסים גאון

א) ע"ש בגמ' ורש"י וצ"ע.

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: [בראשית טו, יג]
ב) וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל: [בראשית טו, יד]
ג) וַיְיָ נָתַן אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיַּשְׁאִלוּם וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם: [שמות יב, לו]
ד) מַלְכֵי צְבָאוֹת יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן וּנְוַת בַּיִת תְּחַלֵּק שָׁלָל: [תהלים סח, יג]
ה) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם: [שמות ג, יד]
ו) עֲנֵנִי יְיָ עֲנֵנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה יְיָ הָאֱלֹהִים וְאַתָּה הֲסִבֹּתָ אֶת לִבָּם אֲחֹרַנִּית: [מלכים א יח, לז]
ז) יִירָאוּךָ עִם שָׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרֵחַ דּוֹר דּוֹרִים: [תהלים עב, ה]
ח) אֲדֹנָי שְׂפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתֶךָ: [תהלים נא, יז]
ט) יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי: [תהלים יט, טו]
י) [תהלים א]
כ) [תהלים ב]
ל) יִתַּמּוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ הַלְלוּיָהּ: [תהלים קד, לה]

תוספות

אלא בין תכלת שבה ללבן שבה. פי' רש"י למר הצבוע תכלת ויש מקומות שלא עלה שם הצבע שפיר. וקשה דאמרינן במנחות (מג: ושם) ראה מצוה זו שבה תלוי מצוה אחרת ואיזו זו ק"ש כדתנן מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ואי קאי אגיזת למר אינה תלויה בציצית. ועוד בלילה נמי פעמים יכולין לראות למר שאינו צבוע כדרכו. **ע"כ יש לפרש** בין תכלת [ו] שבה בציצית שהיה קבוע בו תכלת וגם שני חוטין לבן ועושין בו חוליא של תכלת וחוליא של לבן[ל]: **אחרים אומרים עד שיראה חברו וכו'.** בירושלמי[ק] במה אנן קיימין אי ברגיל אפי' ברחוק טפי חכים ביה ואי בשאינו רגיל אפילו בקרוב לגביה לא חכים ביה תפתר ברגיל ואינו רגיל כהדין אכסניא דאתי לקיצין. **וצריך לומר** דהאי אחרים לאו ר' מאיר נינהו דהא ר' מאיר איירי לעיל מינייהו [ז] [ר]: **לק"ש כותיקין.** תימה לעיל[ש] פסקינן כמאן דמתיר לאחר עמוד השחר מיד ולקמן [ת] פסקי' הלכה כר' יהושע דאמר עד ג' שעות והכא פסק אביי שהוא בתרא ואמר כותיקין ומשמע דהכי הלכתא. וי"ל דודאי זמן ק"ש מתחיל לאחר עמוד השחר וזמנו עד ג' שעות ומיהו מצוה מן המובחר כותיקין סמוך להנץ החמה כדי לסמוך גאולה לתפלה ואפי' ותיקין נמי מודו לרבי יהושע שאם לא קרא קודם הנץ החמה דיכול לקרות עד שלש שעות ועל זה אנו סומכין וכן בפ' מי שמתו (דף כב:) דקאמר בעל קרי שירד לטבול אם יכול לעלות ולקרות קודם הנץ וכו' ומסיק בגמרא (דף כה:) דילמא כר' יהושע וכותיקין כלומר מתני' דקתני קודם הנץ החמה כותיקין אלמא ותיקין נמי מודו לר' יהושע שאין שעה עוברת עד שלש שעות **ומיהו קשה** דאמרינן ביומא (דף לז. ושם) אף היא עשתה נברשת של זהב כיון שהחמה זורחת היו ניצוצות יוצאות הימנה והיו יודעין שהגיע הנץ החמה ובא זמן ק"ש של שחרית ומוקי לה התם בשאר עמא דירושלים אלמא משמע דעיקר זמן ק"ש לאחר הנץ החמה והא לא הוי כותיקין שהיו קורין קודם להנץ סמוך להנץ. וי"ל דאותו זמן הוקבע לצבור לפי שלא היו יכולין להקדים ולמהר כותיקין כי רוב בני אדם אינם יכולין לכוין אותה שעה:

כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק. וא"ת והלא כל העולם סומכין גאולה לתפלה ומאי רבותיה דרב ברונא דלא פסיק חוכא מפומיה. ויש לומר דהכי קאמר כל הסומך גאולה לתפלה כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ ותפלה לאחר הנץ:

גמרא

אותו צדיק [א] ועבדום וענו אותם קיים בהם [ב] ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם אמרו לו ולואי שנצא בעצמנו משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה ואומר להם בבקשה מכם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום: [ג] וישאלום א"ר אמי מלמד שהשאילום בעל כרחם איכא דאמרי בעל כרחם דמצרים ואיכא דאמרי בעל כרחם דישראל מאן דאמר בעל כרחם דמצרים דכתיב [ד] ונות בית תחלק שלל מאן דאמר בעל כרחם דישראל משום משוי: [ג] וינצלו את מצרים [א] א"ר אמי מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן ור"ל אמר עשאוה כמצולה שאין בה דגים: [ה] אהיה אשר אהיה א"ל הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות אמר לפניו רבש"ע דיה לצרה בשעתה א"ל הקב"ה לך אמור להם [ה] אהיה שלחני אליכם: [ו] [ב] ענני ה' ענני א"ר אבהו[ב] למה אמר אליהו ענני ב' פעמים מלמד שאמר אליהו לפני הקב"ה רבש"ע ענני שתרד אש מן השמים ותאכל כל אשר על המזבח וענני שתסיח דעתם כדי שלא יאמרו מעשה כשפים הם שנאמר [ו] ואתה הסבות את לבם אחורנית: **מתני'** [ג] מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר' אליעזר אומר בין תכלת לכרתי. וגומרה[ב] (א) [ד] עד הנץ החמה [ה] ר' יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה[ו]: **גמ'** מאי בין תכלת ללבן אילימא בין גבבא דעמרא חיורא לגבבא דעמרא דתכלתא הא בליליא נמי מידע ידעי אלא בין תכלת שבה ללבן שבה. תניא רבי מאיר אומר משיכיר בין זאב לכלב [ז] ר"ע אומר בין חמור לערוד [ח] [א] ואחרים אומרים משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו אמר רב הונא הלכה כאחרים אמר אביי [ב] לתפילין כאחרים לק"ש כותיקין [ט] דאמר ר' יוחנן ותיקין היו גומרין[י] אותה עם הנץ החמה תניא נמי הכי [כ] ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום א"ר זירא מאי קראה [ז] ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים העיד ר' יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים [ג] כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק כל היום כולו א"ר זירא איני והא אנא סמכי ואיתזקי א"ל במאי איתזקת דאמטיית אסא לבי מלכא התם נמי מבעי לך למיהב אגרא למחזי אפי מלכא דא"ר יוחנן [ל] [ד] לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם. אמר ליה רבי אלעא לעולא כי עיילת להתם שאיל בשלמא דרב ברונא אחי במעמד כל החבורה דאדם גדול הוא ושמח במצות זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא. היכי מצי סמיך והא א"ר יוחנן [מ] בתחלה הוא אומר [ח] ה' שפתי תפתח ולבסוף הוא אומר [ט] יהיו לרצון אמרי פי וגו' אמר ר' אלעזר תהא בתפלה של ערבית והא אמר ר' יוחנן [נ] איזהו בן העוה"ב [ה] זהו הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית אלא א"ר אלעזר תהא בתפלת המנחה רב אשי אמר אפי' תימא אכולהו כיון דקבעוה רבנן בתפלה כתפלה אריכתא דמיא דאי לא תימא[ג] הכי [ס] ערבית היכי מצי סמיך והא בעי למימר השכיבנו אלא כיון דתקינו רבנן השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא ה"נ כיון דקבעוה רבנן בתפלה כתפלה אריכתא דמיא. מכדי האי [ט] יהיו לרצון אמרי פי משמע לבסוף ומשמע מעיקרא דבעינא למימר מ"ט תקנוהו רבנן לאחר י"ח ברכות לימרו מעיקרא א"ר יהודה בריה דר' שמעון בן פזי הואיל ולא אמרו דוד אלא לאחר י"ח פרשיות לפיכך תקינו רבנן לאחר י"ח ברכות הני י"ח י"ט הויין [י] אשרי האיש [כ] ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא דאמר ר' יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי[ד] ק"ג פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים שנאמר [ל] יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה הני ק"ג ק"ד הויין אלא שמע מינה אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן

כל

רש"י

אותו צדיק. אברהם: **כמצודה שאין בה דגן.** דרך ציידי עופות לזרות דגן תחת מצודות כדי שיבאו עופות ונלכדין, וכשאין בה דגן אין עוף פונה אליה, כך ריקנו המצריים מכל ממונם. וינצלו כתרגומו ורוקינו: **כמצולה שאין בה דגים.** כמו מצולות ים, כלומר בתוך התהום אין מצויין דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון: **דיה לצרה בשעתה.** דיה לצרה שיתאוננו בה בשעה שתבא עליהם, למה תדאיבם עכשיו בבשורה קשה: **שתסיח דעתם.** מלבא בלבם מזמה של רשע להכחישני ולומר על ידי כשפים הבאתי האש הזאת: **מתני' תכלת.** ירוק הוא, וקרוב לצבע כרתי שקורין פור"יש[פ]: **גמ' בין תכלת שבה ללבן שבה.** גיזת צמר שצבעה תכלת ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה[ט]: **ערוד.** חמור הבר: **לתפילין.** להניח תפילין, שמצות הנחתן קודם קרית שמע, בפ' שני (דף יד:): **ותיקין.** אנשים ענוים ומחבבין מצוה: **מתפלל ביום.** דהנץ החמה לדברי הכל יום הוא: **מאי קראה.** דמצוה להתפלל עם הנץ החמה: **דכתיב ייראוך עם שמש וגו'.** מתי מתיראין ממך כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שמקבלין עליהם בק"ש (ב) **עם שמש** כלומר כשהשמש יוצא, היינו עם הנץ החמה: **ולפני ירח.** אף תפלת המנחה מצותה עם דמדומי חמה[פ]: **שאם יזכה.** לעוה"ב לראות גדולתן של ישראל: **יבחין.** כמה הרבה גדולתן יותר על האומות עכשיו: **תהא.** הא דרבי יוחנן בתפלת ערבית דלא חיישינן לסמוך גאולה לתפלה, דגאולה ביממא הואי: **דא"ר יהודה בריה דר' שמעון.** גרסי':

מסורת הש"ס עם הוספות

א) פסחים קיט. [וע"ש בתוס' ד"ה כמצודה], ב) [לעיל ו:], ג) [מנחות מג:] ועיין תוס' סוכה לא: ד"ה הירוק מש"כ על מראה התכלת והכרתי, ד) [לקמן ד' כה:], ה) [לעיל דף ג:], ו) [פירש"י על זה תמצא לקמן י:], ז) עי' תוס' לעיל עמוד א ד"ה לעולם, ח) תוספתא פרק א ה"ד, ט) לקמן כה: כו., י) [פי' קוראין עי' תוס' סוכה מד: ד"ה כאן ועי' תוס' יומא לז: סוף ד"ה אמר אביי], כ) תוספתא פרק א ה"ד, ל) לקמן יט: נח., מ) לעיל ד:, נ) ג"ז שם, ס) שם, ע) [עי' תוס' מנחות מג: ד"ה בין וכו' דמו פי' רש"י דהכא ופי' באופן אחר] ועי' תוס' כאן, פ) לקמן כט:, צ) מנחות דף לט., ק) בפרקין ה"ב, ר) [ע' תוס' סוטה יז. וע"ז סד:], ש) ח:, ת) י ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) במשנה וגומרה עד הנץ. נ"ב ר"א הוא דקאמר לה עיין לקמן דף כה ריש ע"ב: (ב) רש"י ד"ה ייראוך וכו' בק"ש. נכתב בגלו עי' לקמן דף כט ע"ב פי' רש"י ייראוך עם שמש זו תפלת יוצר היפך ממה שפי' כאן אק"ש:

הגהות וציונים

א] בכת"י הגירסא א"ר **אמי** (והיא הגי' האמיתית (דק"ס), וכתב בספר מראה אש כי הי' כתוב ר"א שהוא ר"ת ר' אמי ופשטו לה המדפיסים בטעות ר' אבהו, ומסדר הש"ס מביא מימרא זו להסמיך דברי ר' אמי אהדדי): ב] [נ"א ל"ג "וגומרה" עי' תוי"ט] (גליון): ג] "דאי לא תימא הכי וכו' כתפלה אריכתא דמיא" ליתא בכת"י וכתב בדק"ס שכן הוא הנכון דלעיל ד ע"ב מייתי הגמ' ראי' להיפך מתפלה להשכיבנו, ועיין מהרש"א כאן שעמד על זה, וכן משמע מתשובת הרשב"א (ח"א סי' נא) שלא הי' לו גירסא זו (דק"ס): ד] עי' רש"י דלא גרס "בן פזי", והטעם דאל"כ תקשה האיך מביאה הגמרא ראי' מדברי עצמו ועי' צל"ח: ס] כרישים (רש"י סוכה לד:), חציר (רש"י במדבר יא ה): ו] נראה דיש להוסיף **ללבן** שבה (וכ"ה בתוספות ר"פ): ז] בתוספות ר"פ נוסף **אלא** משמיה **דאחר אלישע בן** אבויה קאמר להאי סיפא ורבי מאיר שימש לפניו, וכן יש לפרש בכל מקום שאחרים ורבי מאיר שניהם במקום אחד, אבל בעלמא (הוריות יג ע"ב) אמרינן מאן אחרים רבי מאיר משמע דנפשיה:

משנת ראשונים

רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתי. יש מפרשים מלשון החציר והבצלים דמתרגמינן כרתי ובצלי ואינו נראה דמה ענין תכלת אצל כרתי, אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב רבי נתן בעל הערוך, דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת, ולפיכך אמרו דמשיכיר בין זה לזה הוא זמן התחלת ק"ש לכתחלה, ומשם ואילך זמן קימה לרוב בני אדם והכי משמע בירושלמי. [רבינו יונה דף ד: מדה"ר]

רבי יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות. אע"פ שבשאר מקומות (בשבת דף קיא: וד' קכח.) אין אנו פוסקין הלכה דכל ישראל בני מלכים הם בהא הלכה היא, וסוף זמן ק"ש הוא עד שלש שעות, שעדיין זמן קימה לקצת ויוצא בדיעבד. [רבינו יונה דף ד: מדה"ר] **הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה.** ויש לשאול מה בא להשמיענו שלא הפסיד כאדם שקורא בתורה וזה דבר פשוט הוא, ותירץ הרב רבי שלמה מן ההר ז"ל דאתא לאשמעינן שאע"פ שדברים שבכתב לא נתנו לאמרן על פה, ושאר פסוקים אינו יכול לקרוא אפי' הכי ק"ש יכול לקרותה על פה, ואע"פ שאינו קורא אותה לשם חובה, דכיון שניתנה לאומרה על פה לחובה יכול לאומרה אפי' שלא לחובה כל הפעמים שירצה. [רבינו יונה דף ה. מדה"ר] **ואחרים אומרים.** האי אחרים לאו היינו ר"מ דלעיל, וכי האי גוונא בפרק שלשה שאכלו (מז:) וכן בסוטה פרק [היה] נוטל (כב.), וכן יש בפ"ק דבבא בתרא (טו:) יש אומרים שאינו ר' נתן, שהרי נזכר שם ר' נתן גבי איוב. [תוספות הרא"ש] אע"פ כי לפעמים בתלמוד אחרים אינו ר"מ אלא ר' מאיר חולק עם אחרים, אלא נאמר שזה הוא על הרוב. [ספר יוחסין מאמר ראשון] **אמר אביי לתפילין כאחרים.** תימה אמאי נקט תפילין שיש מי שאומר במנחות פרק הקומץ (לו.) דמצותן בלילה וכן הלכה אלא שאין מורין כן, ושבק לציצית דקיי"ל כר"ש דהוי מ"ע שהז"ג ואין מצותו אלא ביום, וי"ל דס"ל לאביי דזמן ציצית הוי לאחרים משיכיר בין תכלת שבה ללבן שבה כדפי' לקמן. [תוספות הרא"ש] **ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה.** לסוף העולם כלפי חוץ יש בעובי הרקיע דלתות וכלפי העולם חלון קצר, וכשהולכת החמה חוץ לעולם בדלתות שערי מזרח אז עמוד השחר, וכשהולכת אצל החלון שכלפי העולם אז הנץ החמה, והו בחכמה פותח שערים שיכנוס בהם החמה להאיר על הארץ. [פירושי סידור התפילה לרוקח] **איזהו בן העולם הבא זהו הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית.** עוד אמר מורי נר"ו טעם אחר, מפני שכשמזכיר גאולת מצרים ומתפלל מיד, הוא מראה שבוטח בה' בתפלה, כיון שמבקש ממנו צרכיו, שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום, וכיון שמזכיר ערבית אותה הגאולה שבטחו אבותינו בה' והצילם ומתפלל מיד, נמצא שגם הוא בוטח בו שיענה אותו כמו שענה לישראל בעבור שבטחו בו, והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה, ולפיכך זוכה לסיבתו לחיי עוה"ב. [רבינו יונה דף ב: מדה"ר]

שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ צַדִּיק וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם קִיֵּם בָּהֶם וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל לֹא קִיֵּם בָּהֶם - שלא יטען אברהם תיכף לאחר יציאת מצרים היכן קיום ההבטחה, למרות שעתידה עיקר ההבטחה להתקיים בביזת מצרים (אמרי נועם להגר"א).

וַיִּשְׁאִלוּם וְכוּ' מְלַמֵּד שֶׁהִשְׁאִילוּם בְּעַל כָּרְחָם, ממה שלא כתב 'וישאילו' אלא 'וישאילום', שהמשמעות שהשאילום בעל כרחם (מהרש"א).

בְּעַל כָּרְחָם דְּיִשְׂרָאֵל מִשּׁוּם מַשּׂוֹי, שידעו ישראל שעתידים לקבל את ביזת הים, ואמרו למה לנו לשאול עתה כלי כסף וזהב ולישא אותם עד לים, ישאום המצריים עד לים, ושם ניטול אותם עם שאר הביזה (אמרי נועם להגר"א).

מְלַמֵּד שֶׁעֲשָׂאוּהָ כִּמְצוּדָה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָן, ששוב אין העופות נמשכים אחריה (רש"י), וכן אין האומות נמשכים עוד אחר מצרים להעלות להם מס, לאחר יציאת ישראל משם. ולשון הפסוק "וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם" היינו לעתיד, שהפסידו את המס שהעלו להם עד עכשיו (אמרי נועם להגר"א).

עֲשָׂאוּהָ כִּמְצוּלָה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגִים, שאין למצרים אוצרות, לאחר שרוקנו אותה ישראל, ולשון הפסוק "וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם" היינו לשעבר (שם). ולא רוקנו אלא את עיר המלוכה ואת העיר רעמסס שהיתה מקום מושב בני ישראל, אבל נשאר הון רב בשאר מדינות מצרים, ומזה היתה ביזת הים לישראל (צל"ח בשם בנו).

אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וְכוּ' אָמַר לְפָנָיו רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם דַּיָּהּ לְצָרָה בִּשְׁעָתָהּ אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֵךְ אֱמוֹר לָהֶם אֶהְיֶה וְכוּ', במאמר הראשון נכפלה תיבת 'אֶהְיֶה', היינו 'אהיה' לעתיד כשם שהייתי בשעבוד זה, ובמאמר השני הזכיר 'אֶהְיֶה' רק פעם אחת, לפי בקשת משה, שלא לעורר להם צרת שעבודים אחרים (מהרש"א).

לָמָּה אָמַר אֵלִיָּהוּ עֲנֵנִי שְׁתֵּי פְּעָמִים: ראה מה שכתבנו לעיל ו, ב ד"ה ענני.

מִשְׁנָה. מִשֶּׁיַּכִּיר בֵּין תְּכֵלֶת לְלָבָן, והוא זמן מה לאחר עלות השחר (מאירי), ונלמד ממה שנאמר 'וּבְקוּמֶךָ' שהוא הזמן שקמים מקצת אנשים, וחכמים איחרו את זמן הקריאה לזמן שיכיר בין תכלת ללבן, שבזמן זה קמים רוב האנשים, או משום שאגב קביעת פרשת ציצית בקריאת שמע, קבעו שזמן קריאתה משיכיר בין חוטי התכלת לחוטי הלבן שבציצית (רמב"ן במלחמות ב, א מדפי הרי"ף ומשנ"ב סי' נח ס"ק ב בשמו).

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר בֵּין תְּכֵלֶת לְכַרְתִּי, והוא שיעור מאוחר יותר משיכיר בין תכלת לבן (מאירי), שלדעתו רק משעה זו קמים רוב האנשים ולא קודם לכן (רבינו יונה).

עַד הָנֵץ הַחַמָּה, שלדעתו עד אז הוא זמן 'וּבְקוּמֶךָ'. שרוב בני אדם כבר קמו משנתם, מלבד בני המלכים (תוס' רעק"א על המשנה).

עַד שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת - זמניות, שבימי החורף הקצרים השעה קצרה יותר, ובימי הקיץ הארוכים, השעה ארוכה יותר (ע"פ פיה"מ פ"א מ"ב).

שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ מְלָכִים לַעֲמוֹד בְּשָׁלֹשׁ שָׁעוֹת, שלדעתו עד אז הוא זמן 'וּבְקוּמֶךָ', משום מיעוט האנשים [-בני מלכים] שקמים עד לשעה זו (רעק"א שם).

גְּמָרָא. מִשֶּׁיַּכִּיר בֵּין זְאֵב לְכֶלֶב וְכוּ' מִשֶּׁיַּכִּיר בֵּין חֲמוֹר לְעָרוֹד, שהסמיכו חכמים את זמן קריאת שמע לנאמר באותה פרשה 'וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ', ואין אדם יוצא לדרך עד שיהא אור בשיעור שיוכל להבחין בזאבים הטורפים [לרבי מאיר] או בערוד המזיק [לרבי עקיבא] ולהיזהר מהם (פני יהושע).

מִשֶּׁיִּרְאֶה אֶת חֲבֵרוֹ רָחוֹק אַרְבַּע אַמּוֹת וְיַכִּירֶנּוּ, שלדעתם אין אדם יוצא לדרך עד שיהא אור בשיעור שניתן להבחין בפניהם של האנשים ויוכל להיזהר מן הלסטים (שם), והוא הזמן האמור במשנה משיכיר בין תכלת ללבן (ראה רמב"ן במלחמות שם; ב"י או"ח סי' נח אות א).

לִתְפִלִּין כַּאֲחֵרִים - שבלילה אין מניחים תפילין משום חשש שמא יפיח בהם (רבינו יונה), ועד לזמן זה נחשב לילה ויש חשש שיפיח (לבוש סי' ל סעי' ג). וכן זהו זמן העיטוף בציצית, לפי שנאמר "וּרְאִיתֶם אֹתוֹ" והיינו משיראה את חבירו, או לפי שבזמן זה מבחינים בין התכלת ללבן שבציצית (רבינו יונה) ■ להלכה, זמן הנחת תפילין ועיטוף בציצית, משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת בריחוק ארבע אמות ויכירנו, וכדעת אחרים, והוא אותו הזמן שאמרו חכמים במשנה, משיכיר בין תכלת ללבן (שו"ע סי' יח סעי' ג, וסי' ל סעי' א ומשנ"ב שם. ושיעור הזמן למעשה ראה במשנ"ב דרשו שם ושם).

כְּוָתִיקִין - ענוים המחבבים ומקדימין למצות ומחזרים לעשות דבר בזמנו (רש"י כאן ולהלן כו, א ד"ה לותיקין). ויש מפרשים שותיקין הוא תואר כללי לאנשי מעלה שהם מפולפלים ומחודדים (רבינו יונה), או בעלי מידות ומעלות טובות (מוסף הערוך ערך ותק א).

וָתִיקִין הָיוּ גּוֹמְרִין אוֹתָהּ עִם הָנֵץ הַחַמָּה, שעיקר זמן התחלת קריאת שמע הוא מוקדם יותר, וכפי השיעורים האמורים לעיל, אבל לכתחילה הותיקין מאחרים לקראהּ עד סמוך להנץ החמה בשביל לסמוך גאולה לתפילה (ראה תוס' ד"ה לק"ש וצל"ח בדעת רש"י) ■ להלכה, זמן קריאת שמע של שחרית וברכותיה, משיכיר את חבירו הרגיל עמו קצת במרחק ארבע אמות, וכדעת אחרים. והוא הזמן שאמרו חכמים במשנה, משיכיר בין תכלת ללבן (שו"ע סי' נח סעי' א ומשנ"ב וביה"ל שם; משנ"ב יח, ט. ושיעור הזמן למעשה, ראה משנ"ב דרשו סי' נח שם). ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין, מעט קודם הנץ החמה, כדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה ויעמוד לתפילה מיד בהנץ החמה (שו"ע שם).

הָיוּ גּוֹמְרִין אוֹתָהּ עִם הָנֵץ הַחַמָּה כְּדֵי שֶׁיִּסְמֹךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה: ראה מה שכתבנו לעיל (דף ד ע"ב ד"ה זה הסומך ואילך) בענין הדין לסמוך גאולה לתפילה.

וְנִמְצָא מִתְפַּלֵּל בַּיּוֹם - שעיקר זמן תפילת שחרית משעלה עמוד השחר, ואיחרו את הזמן להנץ החמה, שהוא זמן שניכר שהוא יום, וכשאר כל המצוות של היום, שמדרבנן אין עושים אותן אלא בשעת הנץ החמה (פני יהושע) ■ להלכה, זמן תפלת השחר, עם הנץ החמה, ואף בימים דחוקים ראוי ונכון להיזהר לכתחילה שלא להתפלל קודם לזמן זה, אכן אם התפלל משעלה עמוד השחר, יצא. וכן יכול לנהוג כן לכתחילה כשאנוס ולא יוכל להתפלל אחר כך (שו"ע סי' פט ס"א ומשנ"ב שם. וראה שם פרטים נוספים לענין המתפלל לפני הנץ, בנוגע להנחת תפילין וקריאת שמע). וקביעת זמן הנץ החמה בפועל, אם הולכים לפי הנץ המישורי או הנראה, ראה משנ"ב מהדורת דרשו (ח"א מילואים עמוד 15 הערה 9).

מַאי קְרָאָה, יִירָאוּךָ עִם שָׁמֶשׁ - מנין שמצוה לקרוא קריאת שמע סמוך ליציאת השמש ובשביל לסמכה לתפילה, שנאמר "יִירָאוּךָ עִם שָׁמֶשׁ" - שמתיראין ממך כשמקבלין עול מלכותך בקריאת שמע (רש"י ע"פ פני יהושע). ויש מפרשים, מנין שזמן תפילת שחרית בנץ החמה, שנאמר "יִירָאוּךָ עִם שָׁמֶשׁ" שתפילת שחרית זמנה בהנץ החמה (תוס' הרא"ש).

■ המשך במילואים ■

כָּל פָּרָשָׁה שֶׁהָיְתָה חֲבִיבָה עַל דָּוִד, פָּתַח בָּהּ בְּאַשְׁרֵי וְסִיֵּם בָּהּ בְּאַשְׁרֵי -שחתם את הפרשה מעין הפתיחה, ולאו דוקא בתיבת 'אַשְׁרֵי' (תוס' ד"ה כל), והוא דרך שבח יותר, ומכאן סמכו חכמים לחתום בברכות מעין הפתיחה (רשב"א).

קָא בָּעֵי רַבִּי מֵאִיר רַחֲמֵי עִלָּוַיְהוּ כִּי הֵיכִי דְּלֵימוּתוּ, שהיו רשעים יותר מדי, או שציערוהו יותר מדי, וכלפיהם לא נאמר שאין לצדיקים להעניש את הרשעים (תוס' הרא"ש).

חַטָּאִים כְּתִיב, ובדרך דרש כאילו מנוקד 'חֲטָאִים' במשמעות של חטא, אף שהניקוד האמיתי הוא 'חַטָּאִים' במשמעות של אנשים חוטאים (רש"י ומהרש"א).

בָּעֵי רַחֲמֵי עִלָּוַיְהוּ דְּלִהֲדְרוּ בִּתְשׁוּבָה - שאף שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, התפלל עליהם שתיחלש הנטייה הטבעית שלהם לעשות מעשים רעים, ובכך יוכלו בנקל לשוב בתשובה (צל"ח).

כְּתִיב רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה, מִשּׁוּם דְּלֹא יְלָדָה רָנִּי - שאילו היה כתוב רק 'עֲקָרָה' היה מובן שאינה עקרה אלא בגלות ו'רָנִּי' על כך שלעתיד לבא תיפקד, אבל ממה שכפל וכתב גם "לֹא יָלָדָה", משמע שאף לאחר הגאולה היא תהיה בבחינת עקרה שלא ילדה, ואם כן מה שייך 'רָנִּי' (מהרש"א).

כְּלוּם יֵשׁ עֶבֶד שֶׁמּוֹרֵד בְּרַבּוֹ, אַף אַתָּה אֱמוֹר לוֹ כְּלוּם יֵשׁ בֵּן שֶׁמּוֹרֵד בְּאָבִיו - שהמרידה של גוג ומגוג שונה משאר המרידות של נמרוד ופרעה ושאר הרשעים, לפי שעל גוג ומגוג כבר נתנבא הנביא בשמו ובשם עירו ובהזכרת מעשיו, והתנבא גם על מפלתו, ומכל מקום הוא הולך ומורד במלחמתו עם ישראל, והוא כעין אבשלום שידע את הנבואה שנאמרה לדוד שינצח לבסוף את בנו שימרוד תחתיו ומכל מקום מרד בו (ראה רש"י ופני יהושע).

נִסְתַּכֵּל בְּיוֹם הַמִּיתָה וְאָמַר שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' וְכוּ', אמר שירה על תקות הצדיקים במותם, במה שישובו ויחיו בתחיית המתים לקבל שכר מצוות שעשו בעולם הזה, וכנרמז שם בהמשך הפסוקים "תְּשַׁלַּח רוּחֲךָ יִבָּרֵאוּן", היינו תחיית המתים (מהרש"א). ויש שפירשו את ענין השירה על יום המיתה, שגדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם (שפתי חכמים).

מַאי אֵין צוּר כֵּאלֹהֵינוּ, אֵין צַיָּר כֵּאלֹהֵינוּ - שאי אפשר לפרש 'צור' כפשוטו, מלשון תוקף וחוזק, שאם כן משמעות הפסוק שיש צור אחר אלא שאינו כאלוקינו, וזה לא יתכן, אלא בהכרח לדרוש 'צור' מלשון צורה, שאף בשר ודם צר צורה על הכותל, אבל אינו צייר כאלוקינו (מהרש"א).

מִדַּת בָּשָׂר וָדָם מַעֲשֶׂה יָדָיו מְבַלִּין אוֹתוֹ - שעל ידי יגיעת המלאכה במעשי ידיו, תש כוחו עד שהוא כלה ואבד, מה שאין זה שייך כלל אצל הקדוש ברוך הוא (עיון יעקב). ויש שפירשו שמעשיו של אדם אינם הולכים עם האדם לאחר מיתתו (שפתי חכמים).

כְּנֶגֶד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּכְנֶגֶד נְשָׁמָה - שיש בנשמה חמש מעלות מעין מעלותיו של הקדוש ברוך הוא, אבל לדמות לערך הקדוש ברוך הוא ודאי לא תשיג לעולם, כי מי יערוך לה' (אמרי נועם להגר"א; נפש החיים שער ב פ"ה בהגה).

מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָלֵא כָּל הָעוֹלָם, אַף נְשָׁמָה מְלֵאָה אֶת כָּל הַגּוּף, ועל זה נאמר הפסוק "בָּרְכוּ ה' כָּל מַעֲשָׂיו בְּכָל מְקֹמוֹת מֶמְשַׁלְתּוֹ בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה'" - שכנגד מה שהקדוש ברוך הוא מלא כל מקומות ממשלתו שבעולם, כך הנשמה בגוף (מהרש"א).

מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה, אַף נְשָׁמָה רוֹאָה וְאֵינָהּ נִרְאֵית, ועל זה נאמר "בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' וְכָל קְרָבַי וכו'", שהנשמה בקרב האדם, רואה ואינה נראית, כקרביים הללו שהם בסתר (שם).

מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זָן אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, אַף נְשָׁמָה זָנָה אֶת כָּל הַגּוּף, ועל זה נאמר "בָּרְכִי נַפְשִׁי וכו' הַמַּשְׂבִּיעַ בַּטּוֹב עֶדְיֵךְ" (שם).

מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא טָהוֹר, אַף נְשָׁמָה טְהוֹרָה, ועל זה נאמר "יִתַּמּוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם, בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' הַלְלוּ יָהּ", שהנשמה בנתינתה בגוף טהורה היא, והחוטאים והרשעים שטמאוה יתמו מן הארץ, אבל נפשי שאני מחזירה לו בטהרתה, תברך את ה' (שם).

מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹשֵׁב בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, אַף נְשָׁמָה יוֹשֶׁבֶת בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, ועל זה נאמר "בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' וכו' הוֹד וְהָדָר לָבָשְׁתָּ, עֹטֶה אוֹר כַּשַּׂלְמָה נוֹטֶה שָׁמַיִם כַּיְרִיעָה" אלו הן חדרי חדריו של הקדוש ברוך הוא (שם).

חִזְקִיָּהוּ אָמַר, לֵיתֵי יְשַׁעְיָהוּ גַּבַּאי וְכוּ', ולא לכבוד עצמם נתכוונו, אלא ישעיהו חשש לכבוד נבואתו, וחזקיהו חשש לכבוד המלכות, וכל אחד הביא ראיה לשיטתו מהפסוקים, ואמנם קפידת הנביא היתה יותר צודקת, ולכן הפשרה הייתה בדרך זו, שחלה חזקיהו (הכותב בעין יעקב).

מִשּׁוּם דְּלֹא עָסְקַתְּ בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, שלא נשא אישה עד לאותה שעה (מהרש"א), ונתחייב על כך מיתה, לפי שאמרו בגמרא (פסחים קיג, ב) שהממעט מפריה ורביה, מנודה לשמים, ובפרט במלכות בית דוד שלא נכון למעט זרעם (עיון יעקב).

כַּלֵּה נְבוּאָתְךָ וְצֵא - סַיֵּם את נבואת הזעם כאן בפנים הבית, ואל תפרסם את הדבר בחוץ, כי דבר המפורסם, כמעט שאי אפשר לבטלו (אמרי נועם להגר"א).

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) יבמות דף ד. [ע"ש], ב) [מגילה יז. ע"ש], ג) [מגילה יז. ע"ש היטב], ד) תהלים קג א ב כב. קד א לה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' מאי משמע אמר רבה בר רב שילא כצ"ל ותיבות דעל יום המיתה נאמר נמחק: (ב) שם הן יקטלני לו איחל לסוף יהב ליה ברתיה נפק מיניה מנשה ורבשקה יומא חדא ארכבינהו אכתפיה לאמטויינהו לבי מדרשא אמר חד מינייהו חזי רישא דאבא למטוי ביה גלדאני וחד אמר חזי רישא דאבא לאקרובי עליה לעבודה זרה חבטינהו בארעא מנשה חיה ורבשקה מית קרי אנפשיה וכלי כליו רעים [ישעיה לב] אמר רב חנן אפילו בעל: (ג) רש"י ד"ה סמוכים וכו'. סמוכים לעד סמיכת כל:

גליון הש"ס

גמ' בעי רחמי. עיין תענית כג: ובזוה"ק פ' וירא במדרש הנעלם בפ' המכסה אני מאברהם: שם דנפקי מינאי. עי' תוס' נדה טז: ד"ה הכל: שם אפילו חרב חדה. עי' טורי אבן ר"ה יז: ד"ה ל"ק:

הגהות וציונים

א] [צ"ל רב] (גליון): ב] בכת"י בחדרי חדרים אמר דוד תבא נשמה שיש בה חמשה דברים הללו ותשבח למי: ג] נמחק ע"פ המהרש"ל וכן מוכח מרש"י שלא היה לפניו וכן בכת"י ליתא: ד] [צ"ל אלעזר] (גליון): ה] בתוס' שבע"י הגי' מאי כל פרשה:

משנת ראשונים

הנהו בריוני. לסטים ישראל ועל שם שעומדין במדבר ללסטם את הבריות קרי להו בריוני לשון ברא, תרגום של חוץ. [תוספות הרא"ש]

הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עלויהו כי היכי דלימותו. אע"ג דאמרי' גם ענוש לצדיק לא טוב ואפילו בצדוקין, שמא היו מצערין אותו יותר מדאי או שמא היו רשעים יותר מדאי. [תוספות הרא"ש]

מי כתיב חוטאים חטאים כתיב. ואע"ג דהיינו נמי חוטאים בוי"ו דהא לא קרינן חטאים בחט"ף פת"ח, מ"מ מדשני קרא בדיבוריה ולא כתב חוטאים בוא"ו יש לדורשו לשון עונות. [תוספות הרא"ש]

מכדי מעשה שאול הוה ברישא. אע"פ שהרבה יש בתורה מוקדם ומאוחר, בהני תרתי עובדא דהוה בחד ענינא קא בעי, ורשב"ם פירש לפי הפשט דסמך מעשה דאבשלום ללמה רגשו גוים, שלפי פשוטו היה בתחלת מלכותו, דכתיב בדה"י וישמעו פלשתים כי משחו את דוד ויעלו פלשתים לבקש את דוד שהיו רוצים להעבירו ממלכותו, לפי שהיה עבד לאכיש ואבשלום נמי רצה להעבירו ממלכותו אבל בימי שאול לא היה מלך. [תוספות הרא"ש]

אלא הוה הכא נמי הוה. וביאור הענין כי כאשר אדם מפקפק ונסוג מהאמין ענין זר, כשמראים לו דבר זר כמוהו שעל כרחו מאמין בו, המחשבה מטיב בראשון, ומאמין בו גם כן. [דרשות הר"ן הדרוש התשיעי] אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי. כל היכא דאיכא אמר ר' פלוני משום רבי פלוני, לא רבו היה. [סדר תנאים ואמוראים חלק ב] אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. דכתיב בדברי הימים וישא דוד את עיניו וירא את מלאך י"י עומד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם וכתיב ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם ובקשו רחמים. [תוספות הרא"ש]

רש"י

פתח באשרי וסיים באשרי. אלמא חדא היא, דאשרי כל חוסי בו סיומא דלמה רגשו גוים הוא: בריוני. פריצים: חטאים כתיב. קרי ביה חטאים שיכלה יצר הרע: שפיל. השפיל עצמך לסוף המקרא. כל דבר שהוא בסוף קרוי שפילו של דבר: סמוכים לעד לעולם. בדברי תורה כתיב [אחרי] נאמנים כל פקודיו סמוכים (ג) סמיכת כל פקודיו עשוים באמת וישר ולצורך, ולא דבר ריק: כלום יש עבד שמורד ברבו. ויבא להכחיש את דברי הנביא: אמור לו כלום יש בן כו'. והא חזינן הכא דהוה: הכא נמי הוה. סופיה להיות: ואמר שירה. כנגד כולם אמר שירה לכשרתה רוח הקודש עליו:

וכל קרבי. על שם קרבי אמו שדר בתוכן: מאי משמע. דעל יום המיתה נאמר: בא וראה וכו'. הוא סבר דהכי בעי מאי שנא קרבים דנקט: חמשה ברכי נפשי. לעיל חשיב להו: מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר. משום דאיירי בסופה בסמיכת גאולה לתפלה נקט ליה: דאשכחן דאזל אליהו לגבי אחאב. דכתיב וילך אליהו להראות אל אחאב: יהורם אזל לגבי אלישע. כשהלכו על מואב הוא ויהושפט (במלכים ב ג). ומתוך שלא היו הולכים זה אצל זה לא היה מוכיחו על שלא נשא אשה: כבשי דרחמנא. סתרים דהקב"ה, כמו רישא בכבשא (חולין ד' נג:) בהטמנת האפר: נגזרה גזרה. שתמות: מקובלני מבית אבי אבא. דוד, שראה את המלאך וחרבו שלופה בידו בסוף ספר שמואל ש) ולא מנע עצמו מן הרחמים:

אבי

גמרא

כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי פתח באשרי דכתיב א) אשרי האיש וסיים באשרי דכתיב ב) אשרי כל חוסי בו: הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דר"מ והוו קא מצערו ליה טובא הוה קא בעי ר' מאיר רחמי עלויהו כי היכי דלימותו אמרה לי' ברוריא דביתהו מאי דעתך משום דכתיב ג) יתמו חטאים מי כתיב חוטאים חטאים כתיב ועוד שפיל לסיפיה דקרא ורשעים עוד אינם כיון דיתמו חטאים ורשעים עוד אינם אלא ° בעי רחמי עלויהו דלהדרו בתשובה ורשעים עוד אינם בעא רחמי עלויהו והדרו בתשובה: אמר לה ההוא צדוקי לברוריא כתיב ד) רני עקרה לא ילדה משום דלא ילדה רני אמרה ליה שטיא שפיל לסיפיה דקרא דכתיב כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ה' אלא מאי עקרה לא ילדה רני כנסת ישראל שדומה לאשה עקרה שלא ילדה בנים לגיהנם כותייכו: א"ל ההוא צדוקי לר' אבהו כתיב ה) מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו וכתיב ו) לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה הי מעשה הוה ברישא מכדי מעשה שאול הוה ברישא לכתוב ברישא אמר ליה אתון דלא דרשיתון סמוכין קשיא לכו אנן דדרשינן סמוכים לא קשיא לן א) דא"ר יוחנן סמוכין מן התורה מנין שנא' ז) סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר למה נסמכה ה) פרשת אבשלום ח) לפרשת גוג ומגוג שאם יאמר לך אדם כלום יש עבד שמורד ברבו אף אתה אמור לו כלום יש בן שמורד באביו אלא הוה הכא נמי הוה: אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי מאי דכתיב ט) פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה כנגד מי אמר שלמה מקרא זה לא אמרו אלא כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמים ואמר שירה דר במעי אמו ואמר שירה שנאמר י) ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו יצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה שנאמר כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו ברכו ה' כל צבאיו וגו' ינק משדי אמו ונסתכל בדדיה ואמר שירה שנאמר ל) ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו מאי כל גמוליו אמר ר' אבהו שעשה לה דדים במקום בינה טעמא מאי אמר רבי ב) יהודה כדי שלא יסתכל במקום ערוה רב מתנא אמר כדי שלא יינק ממקום הטנופת ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה שנאמר ג) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה נסתכל ביום המיתה ואמר שירה שנאמר מ) ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת מאי משמע (א) דעל יום המיתה נאמר אמר רבה בר רב שילא מסיפא דעניינא דכתיב נ) תסתיר פניך יבהלון תוסף רוחם יגועון וגו'. רב שימי בר עוקבא ואמרי לה מר עוקבא הוה שכיח קמיה דר' שמעון בן פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דר' יהושע בן לוי אמר ליה מאי דכתיב י) ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו אמר ליה בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם ס) מדת בשר ודם צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים והקב"ה אינו כן צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים והיינו דאמרה חנה ס) אין קדוש כה' כי אין בלתך ואין צור כאלהינו מאי אין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו ג) מאי כי אין בלתך אמר ר' יהודה בר מנסיא אל תקרי כי אין בלתך אלא אין לבלותך שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם מדת בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו והקב"ה מבלה מעשיו א"ל אנא הכי קא אמינא לך הני חמשה ברכי נפשי ד) כנגד מי אמרן דוד לא אמרן אלא כנגד הקב"ה וכנגד נשמה מה הקב"ה מלא כל העולם אף נשמה מלאה את כל הגוף מה הקדוש ברוך הוא רואה ואינו נראה אף נשמה רואה ואינה נראית מה הקב"ה זן את כל העולם כלו אף נשמה זנה את כל הגוף מה הקב"ה טהור אף נשמה טהורה מה הקב"ה יושב בחדרי חדרים אף נשמה יושבת בחדרי חדרים ב) יבא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמשה דברים הללו: אמר רב המנונא מאי דכתיב ע) מי כהחכם ומי יודע פשר דבר מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים בין חזקיהו לישעיהו חזקיהו אמר ליתי ישעיהו גבאי דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי אחאב (שנאמר פ) וילך אליהו להראות אל אחאב ג)) ישעיהו אמר ליתי חזקיהו גבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע צ) מה עשה הקב"ה הביא יסורים על חזקיהו ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה שנאמר ק) בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו' מאי כי מת אתה ולא תחיה מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא אמר ליה מאי כולי האי אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה א"ל משום דחזאי לי ברוח הקדש ° דנפקי מינאי בנין דלא מעלו א"ל בהדי כבשי דרחמנא למה לך מאי דמפקדת איבעי לך למעבד ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד אמר ליה השתא הב לי ברתך אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקו מנאי בנין דמעלו א"ל כבר נגזרה עליך גזירה א"ל בן אמוץ כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא ° אפי' חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים איתמר נמי רבי יוחנן ורבי אליעזר ד) דאמרי תרוייהו אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים שנא' ר) הן יקטלני לו איחל (ב):

א"ר

תוספות

כל פרשה שהיתה חביבה על דוד כו'. וא"ת מאי כל הפרשיות ה) והא לא אשכחן שום פרשה אחרת שמתחלת באשרי ומסיימת באשרי אלא היא. וי"ל דלאו דוקא פתח באשרי וסיים באשרי אלא חתימה מעין פתיחה כמו תהלה ת) שפתח בתהלה וסיים בתהלה תהלת ה' ידבר פי וכן הרבה פרשיות שמתחילות בהללויה ומסיימות בהללויה:

גדול

רב נסים גאון

אמר לה ההוא מינא לברוריא. ברוריא היא בתו של ר' חנינא בן תרדיון והיא היתה אשתו של ר' מאיר ואית' בפירקא קמא דמסכת ע"ז (דף יח) ברוריא דביתהו דר' מאי' ברתי' דר' חנניה בן תרדיון הואי וכבר למדה הרבה חכמות לפני החכמים כדאמרינן בפסחים בפ' תמיד (דף סב:) אמר ליה ומה ברוריא דביתהו דר' מאיר ברתי' דר' חנניה בן תרדיון דהות גמרא תלת מאה (משמעי) [שמעתתא] ביומא מתלת מאה רבותא:

למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג. פרש' גוג ומגוג הוא המזמור הראשון שכתוב בו יתיצבו מלכי ארץ א) קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג והתם בפרק לפני אידיהן של גוים (ע"ז דף ג) גרסי' לעתיד באים אומות העולם ומתגיירין ומניחין תפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן ומזוזה בפתחיהן כיון שרואין מלחמת גוג ומגוג אומר להם על מי אתם באים על ה' ועל משיחו שנא' (תהלים ב) למה רגשו גוים [וגו'] יתיצבו מלכי ארץ מיד כל אחד ואחד מנתק מוסרותיו והולך לו שנא' ננתקה את מוסרותימו וגו' וכולא ברייתא:

חשק שלמה על רב נסים גאון

א) פה ניכר חסרון קלת. ועי' לעיל ז' ב'.

תורה אור השלם

א) אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים וּבְדֶרֶךְ חַטָּאִים לֹא עָמָד וּבְמוֹשַׁב לֵצִים לֹא יָשָׁב: [תהלים א, א]

ב) נַשְּׁקוּ בַר פֶּן יֶאֱנַף וְתֹאבְדוּ דֶרֶךְ כִּי יִבְעַר כִּמְעַט אַפּוֹ אַשְׁרֵי כָּל חוֹסֵי בוֹ: [תהלים ב, יב]

ג) יִתַּמּוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ הַלְלוּיָהּ: [תהלים קד, לה]

ד) רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה פִּצְחִי רִנָּה וְצַהֲלִי לֹא חָלָה כִּי רַבִּים בְּנֵי שׁוֹמֵמָה מִבְּנֵי בְעוּלָה אָמַר יְיָ: [ישעיה נד, א]

ה) מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ: [תהלים ג, א]

ו) לַמְנַצֵּחַ אַל תַּשְׁחֵת לְדָוִד מִכְתָּם בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי שָׁאוּל בַּמְּעָרָה: [תהלים נז, א]

ז) מַעֲשֵׂי יָדָיו אֱמֶת וּמִשְׁפָּט נֶאֱמָנִים כָּל פִּקּוּדָיו: סְמוּכִים לָעַד לְעוֹלָם עֲשׂוּיִם בֶּאֱמֶת וְיָשָׁר: [תהלים קיא, ז-ח]

ח) לָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם וּלְאֻמִּים יֶהְגּוּ רִיק: [תהלים ב, א]

ט) פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה וְתוֹרַת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָהּ: [משלי לא, כו]

י) לְדָוִד בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ וְכָל קְרָבַי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ: [תהלים קג, א]

כ) בָּרְכוּ יְיָ מַלְאָכָיו גִּבֹּרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל דְּבָרוֹ: בָּרְכוּ יְיָ כָּל צְבָאָיו מְשָׁרְתָיו עֹשֵׂי רְצוֹנוֹ: [תהלים קג, כ-כא]

ל) בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ וְאַל תִּשְׁכְּחִי כָּל גְּמוּלָיו: [תהלים קג, ב]

מ) בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ יְיָ אֱלֹהַי גָּדַלְתָּ מְאֹד הוֹד וְהָדָר לָבָשְׁתָּ: [תהלים קד, א]

נ) תַּסְתִּיר פָּנֶיךָ יִבָּהֵלוּן תֹּסֵף רוּחָם יִגְוָעוּן וְאֶל עֲפָרָם יְשׁוּבוּן: [תהלים קד, כט]

ס) אֵין קָדוֹשׁ כַּייָ כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ וְאֵין צוּר כֵּאלֹהֵינוּ: [שמואל א ב, ב]

ע) מִי כְּהֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא: [קהלת ח, א]

פ) וַיֵּלֶךְ אֵלִיָּהוּ לְהֵרָאוֹת אֶל אַחְאָב וְהָרָעָב חָזָק בְּשֹׁמְרוֹן: [מלכים א' יח, ב]

צ) וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט הַאֵין פֹּה נָבִיא לַייָ וְנִדְרְשָׁה אֶת יְיָ מֵאוֹתוֹ וַיַּעַן אֶחָד מֵעַבְדֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר פֹּה אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט אֲשֶׁר יָצַק מַיִם עַל יְדֵי אֵלִיָּהוּ: וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט יֵשׁ אוֹתוֹ דְּבַר יְיָ וַיֵּרְדוּ אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט וּמֶלֶךְ אֱדוֹם: [מלכים ב' ג, יא-יב]

ק) בַּיָּמִים הָהֵם חָלָה חִזְקִיָּהוּ לָמוּת וַיָּבֹא אֵלָיו יְשַׁעְיָהוּ בֶן אָמוֹץ הַנָּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר יְיָ צַו לְבֵיתֶךָ כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה: [מלכים ב' כ א. ישעיה לח, א]

ר) הֵן יִקְטְלֵנִי לוֹ אֲיַחֵל אַךְ דְּרָכַי אֶל פָּנָיו אוֹכִיחַ: [איוב יג, טו]

ש) וַיִּשָּׂא דָוִיד אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת מַלְאַךְ יְיָ עֹמֵד בֵּין הָאָרֶץ וּבֵין הַשָּׁמַיִם וְחַרְבּוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלָיִם וַיִּפֹּל דָּוִיד וְהַזְּקֵנִים מְכֻסִּים בַּשַּׂקִּים עַל פְּנֵיהֶם: [דברי הימים א' כא, טז]

ת) תְּהִלָּה לְדָוִד אֲרוֹמִמְךָ אֱלוֹהַי הַמֶּלֶךְ וַאֲבָרְכָה שִׁמְךָ לְעוֹלָם וָעֶד: [תהלים קמה, א] תְּהִלַּת יְיָ יְדַבֶּר פִּי וִיבָרֵךְ כָּל בָּשָׂר שֵׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: [תהלים קמה, כא]

אבי אבא שחפה את ההיכל. שלמה: **שגנז ספר רפואות.** כדי שיבקשו רחמים: **גירר עצמות אביו.** לפי שהיה רשע[ס] בזהו, ולא נהג בו כבוד בקבורתו להוליאו כהוגן במטות זהב וכסף: **סתם מי גיחון.** מי שלוח, בדברי הימים (ב לב), ולמה כדי שלא יבאו מלכי אשור וימלאו מים לשתות. ולא זהו גיחון הנהר הגדול[ע], דההוא לאו בא"י הוא, אלא מעין קטן הוא סמוך לירושלים, שנאמר כה) והורדתם אותו אל גיחון ומתרגמינן ותחתון יתיה לשילוחא: **עבר ניסן בניסן.** קס"ד משנתקדש החדש לשם ניסן נמלך לעבר את השנה ועשאו אדר, כמו שנאמר בדברי הימים (ב ל) ויועץ המלך (חזקיהו) לעשות הפסח בחדש השני: **ביום שלשים של אדר.** ואע"פ שלא נתקדש החדש שעדיין לא באו עדים: **התולה בזכות עצמו.** שאומר בתפלתו עשה לי בזכותי, כגון חזקיהו שאמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך וגו': (א) **פרועה.** מגולה, שניטלה תקרה (ב) שלה: **הרוצה להנות.** משל אחרים: **יהנה.** ואין איסור בדבר: **כאלישע.** כמו שמלינו באלישע שנהנה: **והרוצה שלא להנות.** משל אחרים: **אל יהנה.** ואין בדבר לא משום גסות רוח ולא משום שנאה: **כשמואל הרמתי.** כמו שמלינו בשמואל הרמתי שלא רצה להנות: **כי שם ביתו.** לעיל מיניה כתיב טז) והיה מדי שנה בשנה וסבב בית אל והמלפה ושפט את ישראל וסמיך ליה ותשובתו הרמתה כי שם ביתו, וכי איני יודע שפם ביתו, אלא אכולהו מקומות דקרא דלעיל מיניה קאי, שכל מקום שהיה הולך שם היה נושא כל כלי תשמישי בית עמו והאל חנייתו שלא להנות מן אחרים: **בהוד יפיה.** בדדיה: **תפלה לעני.** דרך עניות: **יכוין את רגליו.** זו אצל זו: **ורגליהם רגל ישרה.** נראין כרגל אחד: [ב] **הקורא מכאן ואילך לא הפסיד.** שהרי הוא כאדם שקורא אחת מכל הפרשיות שבתורה, ואע"פ שלא יצא ידי ק"ש יש לו קבול שכר כעוסק בתורה: **מתני' יטה.** על לדו: **בשכבך**[ג]. דרך שכיבה: **יעמוד.** דכתיב ובקומך: **כדרכו.** או בקימה או בשכיבה או בישיבה או מהלך:

גדול הקורא ק"ש בעונתה יותר מהעוסק בתורה. תימה אפי' תפלה נמי דהא אמרינן פ"ק דשבת (דף יא.) כגון אנו מפסיקין בין לק"ש בין לתפלה. וי"ל דהכי קאמר יותר מהעוסק בתורה פעם אחרת שלא בשעת ק"ש אבל העוסק[ד] בתורה בשעת ק"ש לא איירי ואפי' בתפלה פוסק: שנאמר

א"ר חנן אפי' בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים שנאמר א) כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא מיד ב) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' ° מאי קיר אמר רשב"ל מקירות לבו שנא' ג) מעי מעי אוחילה קירות לבי וגו' ר' לוי אמר על עסקי הקיר אמר לפניו רבונו של עולם ומה שונמית שלא עשתה אלא ד) קיר אחת קטנה החיית את בנה אבי אבא שחפה את ההיכל כולו בכסף ובזהב על אחת כמה וכמה. ה) זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי מאי והטוב בעיניך עשיתי א"ר יהודה אמר רב שסמך גאולה לתפלה ר' לוי אמר שגנז ספר רפואות. תנו רבנן [א] ששה דברים עשה חזקיהו המלך על ג' הודו לו ועל ג' לא הודו לו על ג' הודו לו גנז ספר רפואות והודו לו ו) כתת נחש הנחשת והודו לו גירר עצמות אביו על מטה של חבלים והודו לו ועל ג' לא הודו לו ז) סתם מי גיחון ולא הודו לו ח) קצץ דלתות היכל ושגרם למלך אשור ולא הודו לו ט) עבר ניסן בניסן ולא הודו לו ומי לית ליה לחזקיהו י) החדש הזה לכם ראש חדשים [ב] זה ניסן ואין אחר ניסן אלא טעה בדשמואל [ג] דאמר שמואל אין מעברין את השנה ביום שלשים של אדר הואיל וראוי לקובעו ניסן סבר הואיל וראוי לא אמרינן: א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו משה תלה בזכות אחרים שנא' יא) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך תלו לו בזכות עצמו שנאמר יב) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית חזקיהו תלה בזכות עצמו דכתיב יג) זכר נא את אשר התהלכתי לפניך תלו לו בזכות אחרים שנא' יד) וגנותי [ד] אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי והיינו דריב"ל דאמר ריב"ל מאי דכתיב טו) הנה לשלום מר לי מר אפי' בשעה ששיגר לו הקב"ה שלום מר הוא לו: ד) נעשה נא עליית קיר קטנה רב ושמואל חד אמר עלייה פרועה היתה וקירוה וחד אמר אכסדרה גדולה היתה וחלקוה לשנים בשלמא למ"ד אכסדרה היינו דכתיב קיר אלא למ"ד עלייה מאי קיר שקירוה בשלמא למ"ד עלייה היינו דכתיב עליית אלא למ"ד אכסדרה מאי עליית [ה] מעולה שבבתים. ד) ונשים לו שם מטה ושולחן וכסא ומנורה אמר אביי ואיתימא ר' יצחק הרוצה להנות יהנה כאלישע ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי שנאמר טז) ותשובתו הרמתה כי שם ביתו וא"ר יוחנן [ו] שכל מקום שהלך שם ביתו עמו. יז) ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא א"ר יוסי בר' חנינא מכאן שהאשה מכרת באורחין יותר מן האיש קדוש הוא מנא ידעה רב ושמואל חד אמר שלא ראתה זבוב עובר על שולחנו וחד אמר סדין של פשתן הציעה על מטתו ולא ראתה קרי עליו קדוש הוא א"ר יוסי בר' חנינא הוא קדוש ומשרתו אינו קדוש שנא' יח) ויגש גיחזי להדפה א"ר יוסי בר' חנינא שאחזה בהוד יפיה. יז) עובר עלינו תמיד א"ר יוסי בר' חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב ° כל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב תמידין. וא"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י [א] אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל שנא' יט) ממעמקים קראתיך ה' תניא נמי הכי [ז] לא יעמוד אדם לא על גבי כסא ולא ע"ג שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל לפי שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה' וכתיב [כ] תפלה לעני כי יעטוף. וא"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י [ב] המתפלל צריך שיכוין את רגליו שנא' כא) ורגליהם רגל ישרה. (א"ר יצחק א"ר יוחנן[א]) וא"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י מאי דכתיב כב) לא תאכלו על הדם [ג] לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם (א"ד) א"ר יצחק א"ר יוחנן א"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י כל האוכל ושותה ואח"כ מתפלל עליו הכתוב אומר כג) ואותי השלכת אחרי גויך אל תקרי גויך אלא גאיך אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים: ר' יהושע אומר עד שלש שעות: אמר רב יהודה אמר שמואל [ד] הלכה כרבי יהושע: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד: אמר רב חסדא אמר מר עוקבא ובלבד שלא יאמר יוצר אור מיתיבי הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה אבל מברך הוא שתים לפניה ואחת לאחריה תיובתא דרב חסדא תיובתא איכא דאמרי אמר רב חסדא אמר מר עוקבא מאי לא הפסיד שלא הפסיד ברכות תניא נמי הכי [ה] הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה אבל מברך הוא שתים לפניה ואחת לאחריה א"ר מני גדול הקורא ק"ש בעונתה יותר מהעוסק בתורה מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה מכלל דקורא בעונתה עדיף: **מתני'** [ס] בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטה ויקרא ובבקר יעמוד שנאמר כד) ובשכבך ובקומך ובית הלל אומרים [ו] כל אדם קורא [ט] כדרכו שנאמר ובלכתך בדרך אם כן למה נאמר [י] ובשכבך ובקומך בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים א"ר טרפון אני הייתי בא בדרך ° והטתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה:

גמ'

עין משפט נר מצוה

מד א מיי' פ"ה מהל' תפלה הלכה ז סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן צ ס"א:
מה ב מיי' שם הלכה ד וסמג שם טור שו"ע או"ח סי' צה ס"א:
מו ג מיי' פ"ו שם [ה"ד] סמג שם טוש"ע או"ח סימן פט ס"ג:
מז ד מיי' פ"א מהל' ק"ש הלכה יא סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נח ס"א:
מח ה מיי' שם הלכה יג טור שו"ע שם סעיף ו:
מט ו מיי' פ"ב שם הלכה ב וסמג שם טוש"ע או"ח סימן סג ס"א:

רב נסים גאון

תנו רבנן ו' דברים עשה חזקיהו מלך יהודה מדעתו וכו' גירר עצמות אביו על מטה של חבלים. ומפרשי רבנן טעמא דמילתא מהו שגרם לו לעשות בעצמו' אביו כן במס' סנהדרין (דמ"ז) בפ' נגמר הדין כי נתכוון כי היכי דתיהוי ליה כפרה: **ויגש גיחזי להדפה** אמר (ריש לקיש) [ר' יוסי בר חנינא] שדחפ' בהוד יופיה. בגמ' דבני מערבא בפ' כל ישראל יש להן חלק (הלכה ד) ובפ' שני דיבמות (הלכה ד) אמר ר' יוסי בר חנינא שנתן ידיו בהוד שביופיה בין דדיה:

תורה אור השלם

א) כִּי בְרֹב חֲלֹמוֹת וַהֲבָלִים וּדְבָרִים הַרְבֵּה כִּי אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא: [קהלת ה, ו]
ב) וַיַּסֵּב חִזְקִיָּהוּ פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל יְיָ: [ישעיה לח, ב]
ג) מֵעַי מֵעַי אוֹחִילָה קִירוֹת לִבִּי הֹמֶה לִּי לִבִּי לֹא אַחֲרִישׁ כִּי קוֹל שׁוֹפָר שָׁמַעַתְּ נַפְשִׁי תְּרוּעַת מִלְחָמָה: [ירמיה ד, יט]
ד) נַעֲשֶׂה נָּא עֲלִיַּת קִיר קְטַנָּה וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מִטָּה וְשֻׁלְחָן וְכִסֵּא וּמְנוֹרָה וְהָיָה בְּבֹאוֹ אֵלֵינוּ יָסוּר שָׁמָּה: [מלכים ב' ד, י]
ה) וַיֹּאמֶר אָנָּה יְיָ זְכָר נָא אֵת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בֶּאֱמֶת וּבְלֵבָב שָׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי וַיֵּבְךְּ חִזְקִיָּהוּ בְּכִי גָדוֹל: [ישעיה לח, ג]
ו) הוּא הֵסִיר אֶת הַבָּמוֹת וְשִׁבַּר אֶת הַמַּצֵּבֹת וְכָרַת אֶת הָאֲשֵׁרָה וְכִתַּת נְחַשׁ הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה כִּי עַד הַיָּמִים הָהֵמָּה הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מְקַטְּרִים לוֹ וַיִּקְרָא לוֹ נְחֻשְׁתָּן: [מלכים ב' יח, ד]
ז) וַיִּקָּבְצוּ עַם רָב וַיִּסְתְּמוּ אֶת כָּל הַמַּעְיָנוֹת וְאֶת הַנַּחַל הַשּׁוֹטֵף בְּתוֹךְ הָאָרֶץ לֵאמֹר לָמָּה יָבוֹאוּ מַלְכֵי אַשּׁוּר וּמָצְאוּ מַיִם רַבִּים: וְהוּא יְחִזְקִיָּהוּ סָתַם אֶת מוֹצָא מֵימֵי גִיחוֹן הָעֶלְיוֹן וַיַּישְּׁרֵם לְמַטָּה מַּעְרָבָה לְעִיר דָּוִיד וַיַּצְלַח יְחִזְקִיָּהוּ בְּכָל מַעֲשֵׂהוּ: [דברי הימים ב' לב, ד, ל]
ח) בָּעֵת הַהִיא קִצַּץ חִזְקִיָּה אֶת דַּלְתוֹת הֵיכַל יְיָ וְאֶת הָאֹמְנוֹת אֲשֶׁר צִפָּה חִזְקִיָּה מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּתְּנֵם לְמֶלֶךְ אַשּׁוּר: [מלכים ב' יח, טז]
ט) וַיִּוָּעַץ הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו וְכָל הַקָּהָל בִּירוּשָׁלָם לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי: [דברי הימים ב' ל, ב] י) הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה: [שמות יב, ב] יא) זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמָיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם: [שמות לב, יג] יב) וַיֹּאמֶר לְהַשְׁמִידָם לוּלֵי מֹשֶׁה בְחִירוֹ עָמַד בַּפֶּרֶץ לְפָנָיו לְהָשִׁיב חֲמָתוֹ מֵהַשְׁחִית: [תהלים קו, כג] יג) אָנָּה יְיָ זְכָר נָא אֵת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בֶּאֱמֶת וּבְלֵבָב שָׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי וַיֵּבְךְּ חִזְקִיָּהוּ בְּכִי גָדוֹל: [מלכים ב' כ, ג] יד) וְגַנּוֹתִי אֶל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ לְמַעֲנִי וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי: [מלכים ב' יט, לד] ולגירסת המהרש"א בח"א וְהֹסַפְתִּי עַל יָמֶיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּמִכַּף מֶלֶךְ אַשּׁוּר אַצִּילְךָ וְאֵת הָעִיר הַזֹּאת וְגַנּוֹתִי עַל הָעִיר הַזֹּאת לְמַעֲנִי וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי: [מלכים ב' כ, ו] טו) הִנֵּה לְשָׁלוֹם מַר לִי מָר וְאַתָּה חָשַׁקְתָּ נַפְשִׁי מִשַּׁחַת בְּלִי כִּי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גֵוְךָ כָּל חֲטָאָי: [ישעיה לח, יז]

טז) וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהַגִּלְגָּל וְהַמִּצְפָּה וְשָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וּתְשֻׁבָתוֹ הָרָמָתָה כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שָׁפָט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַייָ: [שמואל א ז, טו-יז]
יז) וַתֹּאמֶר אֶל אִישָׁהּ הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ הוּא עֹבֵר עָלֵינוּ תָּמִיד: [מלכים ב' ד, ט]
יח) וַתָּבֹא אֶל אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶל הָהָר וַתַּחֲזֵק בְּרַגְלָיו וַיִּגַּשׁ גֵּיחֲזִי לְהָדְפָהּ וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים הַרְפֵּה לָהּ כִּי נַפְשָׁהּ מָרָה לָהּ וַייָ הֶעְלִים מִמֶּנִּי וְלֹא הִגִּיד לִי: [מלכים ב' ד, כז] יט) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ: [תהלים קל, א] כ) תְּפִלָּה לְעָנִי כִי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי יְיָ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ: [תהלים קב, א] כא) וְרַגְלֵיהֶם רֶגֶל יְשָׁרָה וְכַף רַגְלֵיהֶם כְּכַף רֶגֶל עֵגֶל וְנֹצְצִים כְּעֵין נְחֹשֶׁת קָלָל: [יחזקאל א, ז] כב) לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם לֹא תְנַחֲשׁוּ וְלֹא תְעוֹנֵנוּ: [ויקרא יט, כו] כג) וַתָּרַע לַעֲשׂוֹת מִכֹּל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ וַתֵּלֶךְ וַתַּעֲשֶׂה לְּךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וּמַסֵּכוֹת לְהַכְעִיסֵנִי וְאֹתִי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גַוֶּךָ: [מלכים א' יד, ט] כד) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז] כה) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לָהֶם קְחוּ עִמָּכֶם אֶת עַבְדֵי אֲדֹנֵיכֶם וְהִרְכַּבְתֶּם אֶת שְׁלֹמֹה בְנִי עַל הַפִּרְדָּה אֲשֶׁר לִי וְהוֹרַדְתֶּם אֹתוֹ אֶל גִּחוֹן: [מלכים א' א, לג]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) מקום שנהגו פסחים דף נו., ב) תוספתא דסנהדרין פרק ב, ג) סנהדרין פ"ק דף יב:, ד) עי' מהרש"א בח"א, ה) [נדרים נו. מנחות קח:], ו) נדרים דף לח., ז) תוספתא פרק ג' הי"ז ועיין תוס' לקמן טז. ד"ה לפי, ח) ספרי פרשת ואתחנן, ט) [עי' תוס' לקמן יג: ד"ה על וכו' וכן ברש"י שם ד"ה בעמידה], י) עי' תוס' לקמן כא. ד"ה ההוא ע"פ הגהת הרש"ש שם, כ) בענין אחז אביו של חזקיהו עי' דברי הימים ב' כח, וע"ע תוס' יו"ט פסחים פ"ד מ"ט, ל) בראשית ב יג.

הגהות הב"ח

(א) רש"י מתס"ד מר הוא לו על שאמר לו למען דוד עבדי הס"ד: (ב) ד"ה פרועה וכו'. תקרה ומעזיבה שלה:

גליון הש"ס

גמ' **מאי קיר.** ירושלמי [ברכות פ"ד] ופ' חלק ושם איתא עוד דרשות בזה: **שם כל המארח ת"ח.** עי' יומא ע"א א וכתובות ק"ה ב: **במשנה והטיתי כו'.** עי' תוס' יבמות יד א ד"ה לא עשו:

הגהות וציונים

א] נמחק ע"פ חכמת מנוח. ונראה דטעמו הוא משום שרבי יוחנן היה רבו של רבי יוסי ברבי חנינא ולא יתכן שאמר בשמו. ולפי"ז צריך להגיה כן גם במימרא דלקמן "כל האוכל ושותה ואח"כ מתפלל" [וכ"ה ברי"ף, עיי"ש הגירסא]. אמנם ע"פ מה שכתבו התוספות נזיר כט ע"א ד"ה ה"ג שהיו שני רבי יוסי ברבי חנינא ואחד מהם היה תנא, יש ליישב הגירסא שלפנינו (ע"פ גליון הגרי"פ): ב] שייך לעיל ט ע"ב במתניתין (גליון): ג] ד"ה בשכבך צ"ל אחר ד"ה יעמוד (באה"מ). ובכת"י ליתא תיבת "בשכבך" והכל דיבור אחד "יטו על צידיהן דרך שכיבה". וכעי"ז ברע"ב וברש"י שברי"ף: ד] נדצ"ל אבל **מעוסק** בתורה וכו' **דאפי'** בתפלה פוסק (באה"מ, וכ"ה בתוספות ר"פ):

משנת ראשונים

[נדפס בהשמטות]

תורה אור השלם

[המשך מטור א]

בְּלִי כִּי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גֵוְךָ כָּל חֲטָאָי: [ישעיה לח, יז]

שֶׁנֶּאֱמַר כִּי בְרֹב חֲלֹמוֹת וַהֲבָלִים וּדְבָרִים הַרְבֵּה כִּי אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא, 'רֹב חֲלֹמוֹת', הם 'הֲבָלִים' הבאים על ידי שדים, ואין ראוי להאמין להם, ומכל מקום 'אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא' לחוש למיעוט, שמא החלום אמיתי הנאמר על ידי מלאך ואל ימנע עצמו מן הרחמים (מהרש"א).

מַאי קִיר, אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ מִקִּירוֹת לִבּוֹ, פשוטו של מקרא שהתפלל בלא שיהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר [וכמבואר לעיל (ה, ב)], וממה שנאמר כן דוקא כאן, דרשוהו שהתפלל בכל לבו, שהיה זקוק לרחמים ביותר, משום גזירת מיתה (מהרש"א).

שֶׁסָּמַךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה, כמנהג ותיקין הקוראים קריאת שמע קודם הנץ החמה, ונעמדים לתפילה עם הנץ החמה (מהרש"א; צל"ח), וביקש שתעמוד לו זכות זו בדרך מידה כנגד מידה, שיזריח לו הקדוש ברוך הוא שמש צדקה ומרפא בכנפיה (צל"ח).

רַבִּי לֵוִי אָמַר שֶׁגָּנַז סֵפֶר רְפוּאוֹת, כנרמז בפסוק "וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי", שבעיני בני אדם המבקשים ברפואות, אינו נראה כדבר טוב לגונזו, אבל בעיני ה' הוא טוב (מהרש"א, וכפי הביאור הראשון במהותו של ספר זה, ראה להלן), וביקש שתעמוד לו זכות זו בדרך מידה כנגד מידה, שכשם שפעל שיבטחו בהקדוש ברוך הוא וממנו יבקשו מרפא למכאובם ברחמיו, כן ירחם עליו לרפאו (צל"ח).

גָּנַז סֵפֶר רְפוּאוֹת וְהוֹדוּ לוֹ - שהיו בספר תכונות העשבים לריפוי חולאים וחיברו שלמה המלך בחכמתו (שו"ת הרשב"א ח"א סוס"י תיג; ר"י מלוניל פסחים נו, א), וגנזו חזקיהו כדי שלא יסמכו עליו, אלא יבקשו רחמים (רש"י; רשב"א ור"י מלוניל שם, וראה בפיה"מ לרמב"ם פסחים פ"ד מ"י, שדחה פירוש זה, שאין בכך סיבה להמעיט בבטחון). ויש מפרשים, שהיו בספר צורות של כוכבים שכשהיו עושים אותם בזמן מסוים היו מרפאים, ולאחר שהיה הדבר יכול להטעות הבריות אחר עבודה זרה, גנזו חזקיהו (פיה"מ שם). ויש מפרשים, שהספר נכתב על ידי אחד מבני נח מפי מלאך שלימדו את כל הרפואות בעולם, כדי שלא יוזקו מהמזיקים והשדים והריח הרע שבתיבה (תשב"ץ סי' תמה).

כִּתֵּת נְחַשׁ הַנְּחֹשֶׁת וְהוֹדוּ לוֹ, כנאמר: "וְכִתַּת נְחַשׁ הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה כִּי עַד הַיָּמִים הָהֵמָּה הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מְקַטְּרִים לוֹ" (מלכים-ב יח, ד), שטעו לחשוב שיש בו אלהות, כי נתרפא הנשוך כאשר הביט בו (מצודת דוד שם).

וְכָל הַתּוֹלֶה בִּזְכוּת אֲחֵרִים, שמחזיק עצמו כחוטא ותולה בקשתו ברחמי השם או בזכות אבות (מאירי).

חִזְקִיָּהוּ תָּלָה בִּזְכוּת עַצְמוֹ, דִּכְתִיב זְכָר נָא אֵת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ, ומה שהזכיר זכות אבות של שלמה שחיפה את ההיכל בכסף ובזהב [כמבואר בגמרא למעלה], היה זה קודם תפילתו, אבל בתפילתו הזכיר רק זכות עצמו (חפץ ה' לבעל האור החיים, בתירוצו השני).

הָרוֹצֶה לֵהָנוֹת יֵהָנֶה כֶּאֱלִישָׁע, כשיודע בעצמו שיוכל לשלם גמול על מה שנהנה מאחרים (מאירי) כדוגמת אלישע שהיטיב עמה בתפילתו שתחבוק בן (פוקד עקרים לר' צדוק הכהן, אות ב). ודוקא כשנהנה בדברים הנצרכים לעוברי אורח כמיטה ושולחן כסא ומנורה, אבל על סתם מתנות נאמר "וְשׂוֹנֵא מַתָּנֹת יִחְיֶה" (מהרש"א).

מִכָּאן שֶׁהָאִשָּׁה מַכֶּרֶת בְּאוֹרְחִין יוֹתֵר מִן הָאִישׁ, שהיא נותנת לב לדקדק במעשי האורחים יותר מבעלה, וכמו שהאישה השונמית הבחינה בסדינים הנקיים ולא בעלה [כמבואר להלן בגמ'] (תוס' רא"ש). ויש מפרשים לפי שהאישה מצויה בבית יותר מהאיש (מהרש"א).

קָדוֹשׁ הוּא מְנָא יָדְעָה רַב וּשְׁמוּאֵל חַד אָמַר שֶׁלֹּא רָאֲתָה זְבוּב עוֹבֵר עַל שֻׁלְחָנוֹ, ששולחנו היה קדוש כעין מזבח, וכעין הנס שמעולם לא נראה זבוב בבית המטבחיים של המקדש (מהרש"א).

הוּא קָדוֹשׁ וּמְשָׁרְתוֹ אֵינוֹ קָדוֹשׁ, ולכן בנתה עלית קיר קטנה, בשביל שלא יבואו לידי יחוד, שאילו היו שניהם כשרים, לא היה נוהג איסור יחוד (מלוא הרועים). וקודם לכן היה גיחזי קדוש, שאלישע לא היה לוקח משרת שאינו קדוש, ובאותה שעה החמיץ (הגהות יעב"ץ).

מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מַקְרִיב תְּמִידִין, כמו שהתמידין מזון גבוה, כך שולחנו של תלמיד חכם הוא שולחן גבוה ובמקום מזבח (מהרש"א).

שֶׁנֶּאֱמַר מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה', 'מַעֲמַקִּים' לשון רבים, לרמז שגם ליבו של המתפלל יהא שפל ונמוך, וגם מקום עמידתו יהא שפל ונמוך (אמרי נועם להגר"א) ■ להלכה, לא יעמוד על מקום גבוה שלושה טפחים, אמנם אם הוא רחב ארבע אמות או מוקף מחיצות, מותר, לפי שהוא כעליה. ופחות משלשה מותר, שאין גובהו ניכר (שו"ע סי' צ ס"ב ומשנ"ב שם).

לֹא יַעֲמוֹד אָדָם לֹא עַל גַּבֵּי כִסֵּא וְלֹא עַל גַּבֵּי שְׁרַפְרַף ■ להלכה, לא יעמוד על דבר המיטלטל, אפילו אינו גבוה שלושה טפחים, שהוא טרוד שמא יפול ואינו יכול לכוון, ויש אוסרים רק בגבוה שלושה טפחים (שו"ע סי' צ ס"א ומשנ"ב שם).

לְפִי שֶׁאֵין גַּבְהוּת לִפְנֵי הַמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה', שהמתפלל בציבור ועומד במקום גבוה יותר מאחרים נראה כגבה-לב, ואילו העומד במקום עמוק, משפיל ומכניע עצמו ותפילתו מקובלת יותר. ואף המתפלל יחידי על מקום גבוה, הרי הוא כמחרף שמראה עצמו כרוצה להתקרב לה' שהוא על השמים, ואינו יודע כי מלא כל הארץ כבודו, ואפילו בְּמַעֲמַקִּים (לבוש סי' צ ס"א).

הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּן אֶת רַגְלָיו, כדי לקבוע בנפשו שרגליו כאילו קשורות ואינן יכולות לזוז אלמלא עזרתו של הקדוש ברוך הוא (חידושי אגדות לרשב"א הסבר ראשון; מהרש"א), או שלפי שעומד לדבר עם השכינה, צריך לדמות בנפשו כאילו הוא מהמלאכים שנאמר בהם "וְרַגְלֵיהֶם רֶגֶל יְשָׁרָה" ולסלק כל מחשבות הגוף מלבו (בית יוסף סי' צה אות א) ■ להלכה, יכוון רגליו, ואף כאשר נצרך להתפלל בעודו יושב בעגלה, ובדיעבד יצא אפילו אם לא כוון רגליו (שו"ע סי' צה ס"א משנ"ב שם).

לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם, לֹא תֹאכְלוּ קוֹדֶם שֶׁתִּתְפַּלְּלוּ עַל דַּמְכֶם - קודם לתפילת שחרית [ואיסור סעודה קודם שאר התפילות, הוא גדר אחר (משנ"ב סי' פט ס"ק ח)]. ואיסורו מדרבנן וסמכוהו על פסוק זה (רבינו יונה; ב"י סי' פט אות ג), ויש שכתבו שהוא איסור מן התורה (מנחת חינוך מצוה רמח אות ה בדעת החינוך שם, וראה שם שזה יתכן רק לסוברים שעיקר חיוב תפילה מן התורה).

"וְאֹתִי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גַוֶּךָ" אַל תִּקְרֵי גַוֶּךָ, אֶלָּא גֵּאֶיךָ - 'גַוֶּךָ' מלשון גוף וגוייה, שכמו משליך את ה' לאחר שהתעסק בצרכי גופו באכילה ובשתיה, ובתיבת 'גֵּאֶיךָ' נרמז טעם האיסור, שמתפלל רק לאחר שנתגאה באכילה ובשתיה (מהרש"א).

■ המשך במילואים ■

גְּמָרָא. אֶלָּא בֵּית שַׁמַּאי מַאי טַעֲמָא לֹא אָמְרֵי כְּבֵית הִלֵּל, הרי פשוטו של מקרא כדברי בית הלל (ריטב"א; שטמ"ק).

בִּשְׁעַת שְׁכִיבָה שְׁכִיבָה מַמָּשׁ, לאו דוקא שכיבה ממש, שהרי במשנה שנינו 'כל אדם יטה ויקרא' ומשמע שאין צריך לשכב אלא די להטות על צדו וכפירש"י שם (שושנים לדוד לר"ד פארדו).

'בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ' - פְּרָט לְעוֹסֵק בְּמִצְוָה, אם התעסקותו במצוה השניה יבטלו מקיום המצוה הראשונה (מאירי כאן; תוס' סוכה כה, א ד"ה שלוחי). ויש סוברים שאף אם יכול לקיים שניהם, לא הטריחה תורה עוסק במצוה לקיים מצוה נוספת; אך באופן שיכול לקיים שניהם ללא טרחה, חייב לקיימם (ר"ן סוכה כה, א).

'וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ' - פְּרָט לְחָתָן, שעסוק במצות 'פריה ורביה' ולבו טרוד שמא לא ימצא בתולים (רמב"ם פי' המשניות להלן פ"ב מ"ה, הל' קריאת שמע פ"ד ה"א; שפתי חכמים בדעת רש"י כאן). ויש מפרשים שלבו טרוד במחשבת בעילת מצוה (רש"י סוכה כה, א).

אִי הָכִי אֲפִילּוּ כּוֹנֵס אֶת הָאַלְמָנָה נַמִּי, שאם טעם הפטור משום שטרוד במצוה, הלא גם כונס אלמנה אם אין לו בנים טרוד במצות 'פריה ורביה', ואפילו אם יש לו בנים מקיים קצת מצוה, שנאמר: 'בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך' (תוס' רא"ש כאן; תוס' להלן טז, ב ד"ה אי; רש"י ביצה לז, א).

אָבֵל חַיָּב בְּכָל הַמִּצְוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה, ואף במצות תלמוד תורה שמקיימה בקריאת שמע שחרית וערבית (רמב"ן בספרו תורת האדם, שער האבל; ריטב"א מו"ק טו, א). או בלימודו דברים הרעים והלכות אבילות (ערוך לנר סוכה כה, ב). ויש מפרשים, שכוונת הגמ' למצוות שאין בהם שמחה, אבל תלמוד תורה שיש בה שמחה, אסור (רש"י מו"ק כא, א; ריטב"א הנ"ל).

חוּץ מִן הַתְּפִלִּין, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בָּהֶם פְּאֵר, ונקראים 'פאר', משום שהקב"ה מניח תפילין להתדבק ולהתפאר בישראל נחלתו (מהרש"א לעיל ו, א), ואין ראוי לתתם בראשו של אבל המניח שם עפר (רש"י כאן ובכתובות ו, ב). או שאבל המתקשט בתפילין הנקראים 'פאר', מראה בעצמו שאינו אבל (רש"י סוכה כה, א).

הָתָם טָרִיד טִרְדָּא דְּמִצְוָה, הָכָא טָרִיד טִרְדָּא דִּרְשׁוּת, שאף על פי שהאבל חייב לנהוג אבילות של נעילת סנדל, רחיצה וסיכה, הטעם הוא כדי להראות שמכבד את מתו, אבל מן הדין אין חובה להצטער (רש"י סוכה כה, א).

הוֹלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְקוֹרִין, אבל לכתחילה צריך לעמוד על מקומו בשעה שקורא פסוק ראשון, כי קשה לכוין בשעת הליכה; ויש מחמירים עד 'על לבבך' (גמ' להלן יג, ב וראה ; להלכה שם).

עוֹשִׂין בִּמְלַאכְתָּן וְקוֹרִין, מלבד פסוק ראשון שהכוונה מעכבת בו (גמ' להלן טז, א לדעת תוס' שם ד"ה הא). ויש סוברים שמלאכה אסורה כל קריאת פרשה ראשונה שקריאתה מן התורה (רשב"א ורי"ף בביאור הגמ' שם וראה הנפסק להלכה שם).

הִטָּה רַבִּי אֶלְעָזָר, כדעת בית שמאי (רש"י). וידע רבי אלעזר שהלכה כבית הלל, אבל סבר שאם טעם הטייתו לתוספת כוונה מותר להטות, ואמר לו רבי ישמעאל שאין לעשות כן, שמא ילמדו ממנו התלמידים שהלכה כבית שמאי (פמ"ג סי' סג א"א סק"ב).

מָשָׁל לְאֶחָד שֶׁאוֹמְרִים לוֹ זְקָנְךָ מְגֻדָּל, אָמַר לָהֶם יִהְיֶה כְּנֶגֶד הַמַּשְׁחִיתִים, שכשאני הטתי הרי אני כמקלס את מעשיך שהיית מוטה, וזקיפתך היא כהשחתת זקן אחרי שקלסוהו (רש"י). ויש שפירשו, שמגדל הזקן נשאל מפני מה מגדלו הלא התורה אסרה רק גילוח בתער, והשיב כדי להוציא מדעת אלו המשחיתים את זקנם בתער, ומגדל לקנתרם לחלוק עליהם ולעשות ההיפך מהם, כך זה הטה וזה זקף (רשב"א; תוספות רא"ש).

אָמַר לוֹ אֲנִי עָשִׂיתִי כְּדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל, לפי שאתה הטית לכתחילה כדברי בית שמאי דוקא, ונמצאת סותר דברי בית הלל בידיים, הוכרחתי לזקוף לקיים דבריהם (אמרי נועם לגר"א).

תָּנֵי רַב יְחֶזְקֵאל: עָשָׂה כְּדִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי עָשָׂה, שאף לבית הלל רשאי לקרוא מוטה או עומד, ונחלקו אם צריך להקפיד על כך או לא. ובת קול שיצאה וקבעה שהלכה כבית הלל (עירובין יג, ב), היינו במקום שדברי בית שמאי ובית הלל סותרים (תוספות; רשב"א).

רַב יוֹסֵף אָמַר עָשָׂה כְּדִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי לֹא עָשָׂה וְלֹא כְלוּם, לא יצא ידי חובתו (תוספות ד"ה תני ובסוכה ג, א ד"ה דאמר; תוספות רא"ש כאן), וזהו קנס שקנסוהו חכמים על שנהג כבית שמאי, משום שעלול לבוא לידי ביטול מצות קריאת שמע, באופן שלא יוכל לקרוא בהטיה, שלא יקרא אז כלל (שטמ"ק). ויש מפרשים, שיצא ידי חובתו, ו'לא עשה ולא כלום' היינו שבית הלל סוברים שאין בכך תועלת, ש'הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט' ואינו מקבל על כך שכר; ולדעת רב יחזקאל אם עשה כדברי בית שמאי קיים מצוה מן המובחר (שנות אליהו לגר"א). ■ להלכה, אסור להחמיר כדברי בית שמאי, ואפילו אם מטרתו לעורר הכוונה וכדומה. עבר וקרא קריאת שמע שלא כדברי בית הלל, יצא ידי חובה ואינו צריך לחזור ולקרוא (שו"ע סי' סג ס"א וס"ב, ומשנ"ב סק"ה).

דִּתְנַן מִי שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרֻבּוֹ בַּסֻּכָּה וְשֻׁלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת בֵּית שַׁמַּאי פּוֹסְלִין וּבֵית הִלֵּל מַכְשִׁירִין - ונחלקו בשתי מחלוקות, האם מותר לאכול על שולחן הנמצא מחוץ לסוכה, ובנוסף בדין הכשר סוכה קטנה, והמעשה שהוזכר במשנה להלן עוסק במחלוקת הראשונה (גמ' סוכה ג, א ותוס' רא"ש כאן).

מִשְׁנָה. מָקוֹם שֶׁאָמְרוּ לְהַאֲרִיךְ אֵינוֹ רַשַּׁאי לְקַצֵּר, לְקַצֵּר אֵינוֹ רַשַּׁאי לְהַאֲרִיךְ, ובדיעבד אם קיצר יצא, וכמבואר להלן (מ, ב) שאם אמר 'בריך מריה דהאי פיתא' יצא, ומשמע שאף שלא סיים וחתם יצא (רמב"ן במלחמות להלן יב, ב ורעק"א כאן).

גְּמָרָא. מַאי מְבָרֵךְ, מה הן שתי הברכות שמברך בשחר קודם לקריאת שמע (רש"י). ויש מפרשים, שדבר זה ידוע אף לתינוקות של בית רבן הלומדים את סדר התפילות, ושאלת הגמ' על ברכת 'יוצר אור', למה שינו את לשון הפסוק 'ובורא רע' ל'בורא את הכל' משום שהוא לשון מעולה יותר לנוסח הברכה כמבואר להלן בסמוך (ע"ב), ואילו את לשון 'בורא חושך' לא שינו; וכן שואלת על הברכה השניה, לפי שנחלקו בה אם אומרים 'אהבה רבה' או 'אהבת עולם' (צל"ח).

גמ' בשלמא ב"ה קא מפרשי טעמייהו וטעמא דב"ש אלא ב"ש מ"ט לא אמרי כב"ה אמרי לך ב"ש א"כ נימא קרא בבקר ובערב[א] מאי בשכבך ובקומך בשעת שכיבה שכיבה ממש ובשעת קימה קימה ממש וב"ש האי ובלכתך בדרך מאי עביד להו ההוא מבעי להו [א]לכדתניא [א]בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה ובלכתך בדרך פרט לחתן מכאן אמרו [א]הכונס את הבתולה פטור ואת האלמנה חייב מאי משמע אמר רב פפא כי דרך מה דרך רשות אף כל רשות מי לא עסקינן דקא אזיל לדבר מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא לקרי אם כן לכתוב רחמנא בשבת ובלכת מאי בשבתך ובלכתך בשבת דידך ובלכת דידך הוא דמחייבת הא דמצוה פטירת [ג]אי הכי אפילו כונס את האלמנה נמי האי טריד והאי לא טריד אי משום טרדא אפילו טבעה ספינתו בים נמי וכי תימא ה"נ אלמה א"ר אבא בר זבדא אמר רב [ג]אבל חייב בכל המצות האמורות בתורה [ב]חוץ מן התפילין שהרי נאמר בהם פאר שנאמר [ב]פארך חבוש עליך [ב]התם טריד טרדא דמצוה הכא טריד טרדא דרשות (א) [ג]וב"ש ההוא מבעי להו פרט לשלוחי מצוה וב"ה אמרי ממילא ש"מ דאפילו בדרך נמי קרי: ת"ר בה"א עומדין וקורין יושבין וקורין ומטין וקורין הולכין בדרך וקורין (ב) עושין במלאכתן וקורין [ד]ומעשה ברבי ישמעאל ור' אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד והיה ר' ישמעאל מוטה ור' אלעזר בן עזריה זקוף כיון שהגיע זמן קריאת שמע הטה רבי אלעזר וזקף ר' ישמעאל אמר לו רבי אלעזר בן עזריה לר' ישמעאל ישמעאל אחי אמשול לך משל למה הדבר דומה משל לאחד שאומרים לו זקנך מגודל אמר להם יהיה כנגד המשחיתים אף כך אתה כל זמן שאני זקוף אתה מוטה עכשיו כשאני הטתי אתה זקפת אמר לו אני עשיתי כדברי ב"ה ואתה עשית כדברי ב"ש ולא עוד אלא [ה]שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות מאי ולא עוד וכי תימא בית הלל נמי אית להו מטין ה"מ דמטה ואתא מעיקרא אבל הכא כיון דעד השתא הוית זקוף והשתא מוטה אמרי ש"מ כב"ש סבירא להו שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות. תני רב יחזקאל עשה כדברי ב"ש עשה כדברי ב"ה עשה רב יוסף אמר [ג]עשה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום [ו]דתנן מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין אמרו להם ב"ה לב"ש מעשה שהלכו זקני ב"ש וזקני ב"ה לבקר את ר' יוחנן בן החורנית מצאוהו שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית ולא אמרו לו כלום אמרו להם [ז]משם ראיה אף הם אמרו לו א"כ היית נוהג לא קיימת מצות סוכה מימיך רב נחמן בר יצחק אמר עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה דתנן אמר ר"ט אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים אמרו לו כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה: **מתני'** [ד][ח]בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה אחת ארוכה ואחת קצרה. מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך לחתום אינו רשאי שלא לחתום שלא לחתום אינו רשאי לחתום: **גמ'** מאי מברך אמר ר' יעקב א"ר אושעיא

יוצר

רש"י

גמ' בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה. לקמיה מפרש מאי משמע: **ובלכתך בדרך פרט לחתן.** ואע"ג דחתן נמי עוסק במצוה הוא, אי לאו קרא יתירה לא נפקא לן מקרא קמא, דכיון דעוסק במצוה לא כתיב בקרא בהדיא, אלא מיעוטא בעלמא הוא דקא דרשינן מביתך וממעטינן מיניה עוסק במלאכת מצוה דאיכא טרדא, אבל חתן דטרדא דמחשבה בעלמא הוא שמחשב על עסק בתולים אי לאו קרא יתירה לא אתמעוט: **הכונס את הבתולה פטור.** שטרוד במחשבת בעילת מצוה: **מאי משמע.** פרט לעוסק במצוה: **כי דרך.** בשבתך ובלכתך הוקשו לדרך: **מי לא עסקינן כו'.** כלומר מנלן דבדרך רשות לחודא איירי קרא, הא קרא דרך סתמא כתיב וממילא משתמע נמי מיניה דרך מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא ליקרי: **אי משום טרדא.** דמחשבה פטרת ליה אפילו טבעה ספינתו נמי: **אלמה אמר רבי אבא.** כמו למה אמר (ג) אע"פ שטרוד בצערו חייב בכל המצות, חוץ מן התפילין שנאמר בהם פאר ליחזקאל פארך חבוש עליך וגו', וכיון דבעו פאר ואבל מתגולל בצערו בעפר אין זה פאר: **טריד טרדא דמצוה.** וכיון דאכן מיעוט בעלמא דרשינן פרט לחתן מסתייך אם ממעטת מיניה טרדא דמצוה: **וב"ה אמרי לך.** נהי נמי דקרא למדרש מיניה פרט לחתן אתא ממילא ש"מ בלכת דידך הוא דמחייבת, אלמא בדרך נמי קרי: **עוסקין במלאכתן וקורין.** לקמן (דף טז.) מוקמינן לה בפרק שני: **הטה ר' אלעזר בן עזריה.** כב"ש: **לאחד שאמרו לו זקנך מגודל, אמר להם יהיה זה כנגד המשחיתים.** משל שלך דומה לאחד שאומרים לו זקנך נאה ומגודל, והוא אומר להם הואיל וקלסתם אותו אף הוא יהיה כנגד המשחיתים, הגדול[ד] הזה יהיה נתון לתער ולמספרים שאביא עליו ואשחיתנו: **עכשיו שאני הטתי.** הרי אני כמקלס את מעשיך שהיית מוטה, ואתה נזקפת: **ב"ה נמי אית להו מטין.** דבמטין נמי שרו, כדאמרינן לעיל מטין וקורין: **אבל.** עכשיו, כיון דעד השתא היית זקוף ועכשיו הטית, אם לא נזקפתי אני יראו התלמידים ויקבעו הלכה: **לא קיימת כו'.** וכי היכי דעשה כדברי ב"ה לא עשה ולא כלום לדברי ב"ש, אף העושה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום לדברי ב"ה: **מתני' בשחר מברך שתים וכו'.** כדאמרינן בברכות ירושלמי[ט] שבע ברכות הללו על שם (תהלים קיט) [ג]שבע ביום הללתיך: **אחת ארוכה ואחת קצרה.** אמתיס לאחריה דערבית קאי [נ"א ארוכה אמת ואמונה, קצרה השכיבנו]: **לחתום.** בברוך: **שלא לחתום.** כגון ברכת הפירות ומצות: **גמ' מאי מברך.** שתים לפניה דשחר מאי ניהו: יוצר

תוספות

שנאמר בהם פאר. פרש"י ואבל מעולל בעפר קרנו[י] ואין נאה לתת פאר תחת אפר **וא"ת** ולמה לי האי טעמא תיפוק ליה מדאמר ליחזקאל פארך חבוש עליך מכלל דלכולי עלמא אסור[כ]. **ותירץ הר"ר מקולי** דצריך טעמא של רש"י כי היכי דלא נילף שאר מצות מתפילין מקל וחומר. **א"נ** צריך טעמא דרש"י לחייבו בתפילין לאחר יום ראשון דלא שייך מעולל בעפר קרנו אלא ביום ראשון דוקא:

תני רב יחזקאל עשה כבית שמאי עשה ורב יוסף אמר עשה כב"ש לא עשה ולא כלום. וא"ת פשיטא דאין הלכה כמותן. וי"ל הואיל וב"ש מחמירים על האדם טפי מב"ה לא שייך לומר פשיטא דהא[ל] דעשה כב"ש לא עשה ולא כלום היינו היכא דב"ש מקילין וב"ה מחמירין אבל הכא בק"ש לא פסלי ב"ה דברי ב"ש **אבל תימה** א"כ מה מייתי מסוכה כו' לא קיימת מצות סוכה כו' **ופירש"י** דכי היכי דמי שעשה כב"ה לא עשה ולא כלום לב"ש אף העושה כב"ש לא עשה ולא כלום לב"ה ומאי קא מדמה התם פסלי ב"ש לגמרי מה דמכשרי ב"ה אבל הכא קרא קרית שמע כב"ש איכא דב"ה יצא. **ע"כ פירש הר"ר שמעיה** דקא מדמה הכי מדקאמרי לא קיימת אע"ג דמן הדין יצא שהרי בראשו ורובו בסוכה אינו אסור אלא גזירה שמא ימשך אחר שלחנו כה"ג גבי ק"ש אע"ג דמן הדין יצא בדיעבד כיון דלב"ה אין נכון כדאיתא במתניתין כדאי היית לחוב בעצמך אם עשה כב"ש לב"ה לא עשה ולא כלום [ועי' תוספות סוכה ג. ד"ה דאמר]:

אחת ארוכה ואחת קצרה. **פירש רש"י** ארוכה אמת ואמונה קצרה השכיבנו. ותימה דהשכיבנו נמי ארוכה הרבה ותדע מדלא קא חשיב לה בתוספתא[מ] בהדי הקצרות ועוד פעמים שמאריכין הרבה בתוספת כמו אור יום הנף[נ]. ועוד אמת ואמונה פעמים שמקצרין בה מאד כדאמרינן לקמן[ס] למ"ד אין אומרים פרשת ציצית בלילה הוה קא מסיים מודים אנחנו לך שהוצאתנו ממצרים וכו' בפרק היה קורא (לקמן יד:). **ונראה לר"ת** דהכל קאי (ד) באמת ואמונה אחת ארוכה ואחת קצרה כלומר בין יאריך בה בין יקצר בה כדלקמן וכן אשכחנא התם (יבמות דף מא.) אחת ארוסות ואחת נשואות אחת בתולות ואחת בעולות: **מקום** שאמרו לקצר. כגון בברכת פירות ובברכת המצות אין לו להאריך: ורבנן

עין משפט נר מצוה

נ א מיי' פ"ד מהלכות ק"ש הלכה א סמג עשין יח טור שו"ע או"ח סימן ע סעיף ג:

נא ב מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה יג ופ"ד מהלכות אבילות הלכה ט סמג עשין [דרבנן] ב טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ה וטור שו"ע יו"ד סימן שפח סעיף א:

נב ג (מיי' פ"ב מהלכות ק"ש הלכה ב) טוש"ע או"ח סי' ס"ג סעיף ב:

נג ד מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה ה סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן נח נט וסימן רלו סעיף א:

רב נסים גאון

והא אמר רב בא בר זבדא אמר רב אבל חייב בכל מצו' האמורו' בתורה חוץ מן התפילין מפני שנאמר בהן פאר. בפ' ואלו מגלחין במועד (דט"ו) גרסי' אבל אסור להניח תפילין מדקאמר ליה רחמ' ליחזקאל (יחזקאל כד) פארך חבוש עליך מכלל דכולי עלמא אסירי ובסוף פרק חזקת (ב"ב דף ס) כך דרשינן על ראש שמחתי אמר ר' יצחק זה אפר מקלה שבראש חתנים בעא מיניה רב פפא היכא מנח ליה אמר ליה במקום תפילין שנאמר (ישעיה סא) לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר מיכן למדנו שהתפילין נאמר בהן פאר:

משנת ראשונים

ובלכתך בדרך פרט לחתן. לאו כשעוסק בנשואין דהיינו עוסק במצוה דנפקא מבשבתך, אלא כי איצטריך קרא לחתן שהולך לעשות מצות נשואין, או שחוזר משום דהוא טרוד מחמת מצוה זו, והגיע זמן קריאת שמע, שהוא פטור משום דטריד בטרדא דמצוה וא"א לו לקיים שתיהם יפה. [הריטב"א, סוכה כה.]

מי לא עסקינן דקא אזיל לדבר מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא לקרי. ומנא להו דייתורא ובלכתך לפטור הולך למצוה מקריאת שמע, דלמא איפכא הוא דמייתר לחייבו בקריאת שמע כיון שאינו עוסק במצוה ממש. [הריטב"א, סוכה כה.]

אי הכי אפילו כונס את האלמנה נמי. דהא אזיל לדבר מצוה, וקס"ד דאיהו פטר כל דאזיל לדבר מצוה ולהכי פריך בשלמא לדידי שניהם חייבים דבלכתך לחיובי אתא אלא לדידך דדרשת ליה לפטור מאי שנא כונס את האלמנה דהא איהו נמי לדבר מצוה אזיל. [הריטב"א, סוכה כה.]

אי משום טרדא אפילו טבעה ספינתו בים נמי. קס"ד דטעמא משום דטריד בלחוד ואע"ג דליכא מצוה. ופריך ליה אלא מעתה טבעה ספינתו בים הכי נמי דפטור מק"ש, והא קיימא לן אבל חייב בכל המצות האמורות בתורה, ואין לך טרוד בדעתו גדול ממנו. [הריטב"א, סוכה כה.] **שנאמר פארך חבוש עליך.** הא דמשמע הכא שהטעם תלוי משום שנאמר בהן פאר ואבל לאו בר פאר הוא וכשמתפאר מראה בעצמו שאינו אבל, לא אתא למימר אלא דלא ילפינן מהכא לפוטרו משאר מצות דשאני תפילין דאיקרו פאר. [תוספות הרא"ש, סוכה כה.] **אמר להם יהיה כנגד המשחיתים.** כלומר לקנתר הגוים והמינים המשחיתים את זקנם. [תוספות הרא"ש] **עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה.** בשהיה יושב והטה לכתחלה כיון שמתכוין לסתור דברי בית הלל ומתכוין לעשות כבית שמאי. [הריטב"א]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) לקמן דף טז. סוכה דף כה. [עי' (רש"י) ותוס' סוכה כה. ד"ה ובלכתך וכו' דגרסו להיפך וכ"ה בתוספתא פ"א ה"ה] ועי' פנ"י, **ב)** [עי' תוספות לקמן דף טז: ד"ה אי הכי], **ג)** לקמן דף טז: סוכה דף כה. מו"ק דף טו. כתובות דף ו: שמחות פ"ו, **ד)** תוספתא פ"א ה"ו ספרי פרשת ואתחנן, **ה)** פסחים ק. כתובות נ:, **ו)** סוכה דף [ג. ז:] כח. עירובין דף יג:, **ז)** [שבת דף כט: וסם נסמן], **ח)** לעיל ב., **ט)** בפרקין ריש ה"ה, **י)** מלשון הכתוב באיוב טז טו 'וְעֹלַלְתִּי בֶעָפָר קַרְנִי', **כ)** סוכה כה:, **ל)** פ"א ה"ח שלא כגרסא שתוקן שם לפנינו, **מ)** מערבית ליל ב' דפסח בברכת השכיבנו, **נ)** יד ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמ' טריד טרדא דרשות (וב"ה אמרי וכו' נמי קרי) תא"מ ונ"ב ס"א וב"ה הא כתיב בשבתך בביתך ובלכתך בדרך למה לי ש"מ ותיבת וב"ש ההוא מבעי להו פרט לשלוחי מצוה נמחק [וכ"ה בילקו"ש רמז תתמב]: **(ב)** שם בדרך וקורין עוסקין במלאכתן: **(ג)** רש"י ד"ה אלמה וכו'. למה אמר אבל אע"פ שטרוד: **(ד)** תוד"ה אחת וכו'. דהכל קאי אאמת:

הגהות וציונים

א] [בערב ובבקר כן יתכן להיות] (גליון) ועיין צל"ח: **ב]** בכת"י הגירסא (והיא האמיתית דק"ס) **אמרי** התם **טרדא דרשות** הכא **טרדא דמצוה** (וכ"ה לקמן טז ע"ב): **ג]** המהרש"א מוסיף, טרדא דרשות **וב"ה הא כתיב בשבתך ובלכתך, בדרך למה לי ש"מ כדאמרן** וב"ש ההוא מיבעי להו פרט וכו' עד סוף הסוגיא [ועי' הגהות הב"ח]. והרש"ש והיפ"ע מקיימים הגירסא שלפנינו, ופירשו שעכשיו חוזרת הגמ' לענין הראשון בטעם פלוגתתן וחזר וכפל הענין שהפסיק בו. ועי' השלמות: **ד]** **הגידול** (כת"י, וכ"ה ברש"י שבע"י): **ה]** אולי צ"ל **דה"א**:

תורה אור השלם

א) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז]

ב) הֵאָנֵק דֹּם מֵתִים אֵבֶל לֹא תַעֲשֶׂה פְּאֵרְךָ חֲבוֹשׁ עָלֶיךָ וּנְעָלֶיךָ תָּשִׂים בְּרַגְלֶיךָ וְלֹא תַעְטֶה עַל שָׂפָם וְלֶחֶם אֲנָשִׁים לֹא תֹאכֵל: [יחזקאל כד, יז]

ג) שֶׁבַע בַּיּוֹם הִלַּלְתִּיךָ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ: [תהלים קיט, קסד]

יוצר אור ובורא חשך (א) לימא יוצר אור ובורא נוגה כדכתיב קאמרינן אלא מעתה עושה שלום ובורא (ב) רע מי קא אמרינן כדכתיב אלא כתיב רע וקרינן הכל לישנא מעליא הכא נמי לימא נוגה לישנא מעליא אלא אמר רבא כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום בשלמא מדת לילה ביום כדאמרינן יוצר אור ובורא חשך אלא מדת יום בלילה היכי משכחת לה אמר אביי גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור. ואידך מאי היא אמר רב יהודה אמר שמואל אהבה רבה וכן אורי ליה רבי אלעזר לר' פדת בריה אהבה רבה תניא נמי הכי אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה ורבנן אמרי אהבת עולם וכן הוא אומר ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד. א"ר יהודה אמר שמואל השכים לשנות עד שלא קרא ק"ש צריך לברך משקרא ק"ש א"צ לברך שכבר נפטר באהבה רבה. אמר רב הונא למקרא צריך לברך ולמדרש א"צ לברך ור' אלעזר אמר למקרא ולמדרש צריך לברך למשנה א"צ לברך ור' יוחנן אמר אף למשנה נמי צריך לברך [אבל לתלמוד א"צ לברך] ורבא אמר אף לתלמוד צריך (לחזור ו)לברך דאמר רב חייא בר אשי זימנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקין בספרא דבי רב הוה מקדים וקא משי ידיה ובריך ומתני לן פרקין. מאי מברך א"ר יהודה אמר שמואל אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה ור' יוחנן מסיים בה הכי הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כלנו יודעי שמך ועוסקי תורתך ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל ורב המנונא אמר אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו ברוך אתה ה' נותן התורה אמר רב המנונא זו היא מעולה שבברכות הלכך לימרינהו לכולהו: תנן התם אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע ויאמר וברכו את העם ג' ברכות אמת ויציב ועבודה וברכת כהנים ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא. מאי ברכה אחת כי הא דרבי אבא ור' יוסי בר אבא אקלעו להדוא אתרא בעו מנייהו מאי ברכה אחת לא הוה בידייהו ואתו שיילוהו לרב מתנה לא הוה בידיה אתו שיילוהו לרב יהודה אמר להו הכי אמר שמואל אהבה רבה ואמר רבי זריקא אמר רבי אמי א"ר שמעון בן לקיש יוצר אור כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר הא דרבי זריקא לאו בפירוש אתמר אלא מכללא אתמר דאמר ר' זריקא א"ר אמי אמר ר' שמעון בן לקיש זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו את זו אי אמרת בשלמא יוצר אור הוו אמרי היינו דברכות אין מעכבות זו את זו דלא קא אמרי אהבה רבה אלא

רש"י

יוצר אור ובורא חשך (עושה שלום ובורא (ג) רע). לקמיה מפרש אידך מאי היא, דאילו ברכה לישתבח אינה מן המנין, שהיא לאחרי פסוקי דזמרה כמו ברכת הלל, ואומרים אותה קודם זמן קריאת שמע אם ירצו: כדכתיב קאמרינן. כתיב בקרא יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע: שכבר נפטר באהבה רבה. שיש בה מעין ברכת התורה, ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ותלמדם חקי רצונך: מדרש. הוא קרוב למקרא, כגון מכילתא וספרא וספרי שהם מדרשי מקראות: לתלמוד אין צריך לברך. אפילו קודם אהבה רבה קאמר, והכי מוכח מילתא בפסח שני: אף לתלמוד צריך לברך. שהוא עיקר התורה שממנו הוראה יוצאה. תלמוד היינו סברת טעמי משנה, ותירוצי משניות הסותרות זו את זו, וחסורי מחסרא: ומברך. ברכת התורה: ור' יוחנן מסיים בה הכי. דבעי פתיחה בברוך וחתימה בברוך: הערב נא ה' אלהינו. יערבו עלינו לעסוק בהם מאהבה: ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל גרסינן. ולא גרסינן למדני חקיך, שאין זו ברכה והודאה על שעבר אלא לשון בקשה, ודוד כי אמרה (בתהלים קיט) לא לשם ברכה אמרה אלא בלשון בקשה, והכי קאמר ה' שאתה ברוך למדני חקיך: וזו היא מעולה שבברכות. התורה, לפי שיש בה הודאה למקום וקילוס לתורה ולישראל: תנן התם. במס' תמיד: אמר להם הממונה. הוא סגן הכהנים, כדאי' ביומא היינו סגן היינו ממונה (בפירש"י שם טו:): ברכו ברכה אחת. לקמיה מפרש מאי היא, ומן הברכות שלפני ק"ש היא, דהתם מסדר לכוליה סדר עבודת השחר וקאמר דלאחר שסדרו האברים ע"ג הכבש ומלחום ירדו ובאו להם ללשכת הגזית לקרות את שמע, והדר תני אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו עשרת הדברות: וברכו את העם. עם העם: ועבודה. בשביל העבודה שעשו היו מברכין אחריה רצה ה' אלהינו עבודת עמך ישראל ואשי ישראל ותפלתם תקבל ברצון, ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון, אי נמי שאותך לבדך ביראה נעבוד: וברכת כהנים. לברך את העם. ובשאר תפלה לא היה להם פנאי, ואף זמן קריאת שמע לא הגיע, כדאמרינן במסכת יומא (דף לז ע"ב) הקורא את שמע עם אנשי משמר ועם אנשי מעמד לא יצא לפי שאנשי משמר מקדימין כו': מוסיפין ברכה אחת. לקמן מפרש לה: למשמר היוצא. שהמשמרות מתחלפות ביום השבת, כדאמרינן במסכת סוכה (דף נו:) משמר היוצא עושה תמיד של שחר ומוספין ומשמר הנכנס עושה תמיד של בין הערבים ובזיכין: מאי ברכה אחת. דקתני רישא, איזו מן הברכות הוא אומר: לאו בפירוש אתמר. לא שמע מפי ר"ל שאמר בפירוש מאי ברכה אחת יוצר אור: זאת אומרת. דקתני ברכו ברכה אחת: ברכות אין מעכבות זו את זו. בירך את האחת ולא בירך את השניה נפקא מיהא ידי חובתו בההיא שבירך, ואין חברתה מעכבת לומר שאין זו מועלת בלא זו. ומהכא שמע ר' זריקא דס"ל לר"ל דהך ברכה אחת יוצר אור היא: אי אמרת בשלמא יוצר אור הוו אמרי. ולא אהבה רבה, ואע"ג דמטא ליה זמנא שאף בלילה ראוי לומר, וכל שכן דכיון דאמרי יוצר אור ודאי מטיא זמנה, ואפ"ה לא אמרי לה, היינו דקאמר שמע מינה ברכות אין מעכבות זו את זו: אלא

תוספות

ורבנן אמרי אהבת עולם וכו'. הלכך תקינו לומר בשחרית אהבה רבה ובערבית אהבת עולם: שכבר נפטר באהבה רבה על הלכך נימרינהו לכולהו. בירושלמי יש הא דאמרי' שכבר נפטר באהבה רבה והוא ששנה על אתר פירוש לאלתר שלמד מיד באותו מקום ונשאל להרב ר' יצחק כגון אנו שאין אנו לומדין מיד לאחר תפלת השחר שאנו טרודין והולכים כך בלא למוד עד אמצע היום או יותר אמאי אין אנו מברכין ברכת התורה פעם אחרת כשאנו מתחילין ללמוד. והשיב ר"י דלא קיימא לן כאותו ירושלמי הואיל וגמ' שלנו לא אמרו ואין צריך לאלתר ללמוד. ועוד אפי' לפי הירושלמי דוקא אהבה רבה דלא הוי עיקר ברכה לברכת התורה דעיקר אהבה רבה לק"ש נתקן (ד) ובשביל היא אינו נפטר מברכת התורה אלא אם ילמוד מיד וגם לא יעשה היסח הדעת אבל ברכת אשר בחר בנו וברכת לעסוק בדברי תורה שהן עיקר לברכת התורה פוטרות כל היום. וא"ת מאי שנא מסוכה שצריך לברך על כל סעודה וסעודה לישב בסוכה. וי"ל דשאני תורה שאינו מייאש דעתו דכל שעה אדם מחוייב ללמוד דכתיב והגית בו יומם ולילה והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק אבל אכילה בסוכה יש שעה קבועה. וא"ת מפני מה אין אנו מברכין לישן בסוכה. וי"ל דברכה דאכילה שמברכין לישב פוטרתו. א"נ משום שמא לא יישן והוי ברכה לבטלה שהרי אין בידו לישן כל שעה שירצה. והיה אומר ר"ת כשאדם עומד ממטתו בלילה (בשחרית) ללמוד שא"צ לברך ברכת התורה מפני שברכת התורה של אתמול שחרית פוטרת עד שחרית אחרת ולא נהירא. והצרפתים נהגו לומר פסוקים (ה) וברכת כהנים וגם אלו דברים שאין להם שיעור שהיא משנה (פ"א דפאה) ואלו דברים שאדם אוכל פירותיהן כו' שהיא ברייתא (מס' שבת קכז.) מפני הירושלמי דבעי שילמוד על אתר אבל א"צ כמו שכתבתי כבר: ה"ג ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל. אבל לא גרסינן למדני חקיך שאין זו ברכה אלא בקשה שאמר דוד: וברכת כהנים. ואין זה דוכן שהרי לא היו עומדים לדוכן עד לאחר הקטרת אמורים דאמרי' בתענית (פ"ד דף כו:) שלשה פעמים ביום הכהנים נושאין כפיהם וכו' וא"כ הוה ליה למתני ד' פעמים אחד לפני הקטרה ואחד לאחר הקטרה אלא בלא נשיאות כפים אמרו ברכת כהנים כמו שאנו אומרים: משום

עין משפט נר מצוה

נד א מיי' פרק א מהלכות ק"ש הלכה ו טוש"ע או"ח סימן נט סעיף א:
נה ב מיי' שם סמג עשין יט טור שו"ע או"ח סימן מז סעיף א:
נו ג מיי' פ"ז מהלכות תפלה הלכה י טור שו"ע או"ח סימן מז סעיף ז:
נז ד מיי' שם טוש"ע שם סעיף ב:
נח ה מיי' שם טוש"ע שם סעיף ה:
נט ו מיי' פ"ו מהלכות תמידין הלכה ד:

תורה אור השלם

א) יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע אֲנִי יְיָ עֹשֶׂה כָל אֵלֶּה: [ישעיה מה, ז]

ב) מֵרָחוֹק יְיָ נִרְאָה לִי וְאַהֲבַת עוֹלָם אֲהַבְתִּיךְ עַל כֵּן מְשַׁכְתִּיךְ חָסֶד: [ירמיה לא, ב]

ג) בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ לַמְּדֵנִי חֻקֶּיךָ: [תהלים קיט, יב]

ד) לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַכָּתוּב בּוֹ כִּי אָז תַּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל: [יהושע א, ח]

משנת ראשונים

ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד. על כן משכתי לך חסדי ונראתי לך בכבודי על הר סיני להיות אהבתי לך לעולם לא לזמן, ואע"פ שעזבתיך בגלות זה כמה שנים עוד אבנך ונבנית וגו'. [רד"ק, ירמיהו לא ב]

אמר להם הממונה. פרש"י היינו הסגן, ולא נהירא דאמרי' בירושלמי על חמשה דברים הסגן ממונה ואלו הן וכו', וכולן מפורשים בסדר יומא בתלמוד שלנו כל אחד במקומו ולא מני הך דהכא, הילכך נראה דכהן אחר היה שהיה ממונה על כך, וכן אמר להם הממונה בואו והפיסו, וכן אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן שחיטה. [תוספות הרא"ש]

ברכו ברכה אחת. לאחר שישחטו תמיד של שחר והפשיטו אותו היה אומר להם שיקראו קריאת שמע. ולא היה להם שהות לומר כל הברכות מפני שתמיד של שחר מיד היה קרב משעלה עמוד השחר. [הריטב"א]

והם ברכו וקראו עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע. המצוה המובחרת שבה הרי היא כותיקין או סמוך לזה והמאחר מזה כעין נוגי ממועד הוא, ואנשי המעמד כבר היו נזהרין בזה לקרות את שמע בזמנה כמו שאמרנו אנשי משמר שהיו מקדימין שעה קודם הנץ החמה, מ"מ לאחר עמוד השחר היו קורין כדאיתא (תמיד לב:), ומפני אונס העבודה לא היו ממתינין לא להנץ החמה ולא למכיר בין תכלת ללבן ויוצאין י"ח, וכך אנו אומרים לכל מי שמתירא מן האונס כגון משכים לצאת לדרך וירא שמא לא יוכל לעמוד במקום שצריכים עמידה, ואעפ"י כן אמרו הקורא עמהם לא יצא י"ח, ומאי לא יצא שחסר מצוה הואיל ושלא מאונס עשה. [כתוב שם להראב"ד, דף א. מדה"ר] וברכו את העם שלש ברכות. יש ספרים דגרסי וברכו את העם שלש ברכות, ומפרשי לה רבנן כמו וברכו עם העם, וכמוהו את האלהים התהלך נח, את הארץ שהוא כמו עם הארץ, ואינו מחוור דאכתי לא מטא זמן ק"ש לעם, וכדאמרינן (יומא לז:) הקורא עם אנשי משמר לא יצא. [הרשב"א] אמת ויציב ועבודה. עבודה ברכת רצה להתפלל על רצוי עבודתם ולא שיאמרו בה והשב העבודה וכו' אלא שמתפללים על רצוי עבודתם, וחותמין בא"י המקבל עבודת עמו ישראל ברצון. [מאירי]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [פסחים דף ג. וש"נ יבמות דף יא: וש"נ], ב) [לקמן דף יב. ע"ש], ג) [עי' תוס' נדה ס. ד"ה ואמר], ד) לקמן דף יד: עיין תוס' סוטה לט. ד"ה כל, ה) [עי' תוס' כתובות ח. ד"ה שהכל וע' תוס' לקמן מו. ד"ה כל הברכות ותוס' פסחים קד: ד"ה חוץ], ו) עיין תוס' כתובות ח. סוד"ה שהכל, ז) תמיד דף לב:, ח) לעיל דף ט. וש"נ, ט) ד"ה הממונה וע"ש בתוד"ה אמר שהולך ע"ז ועי' בילקוט מפרשים שיש שהגיהו ברש"י כדאיתא בסנהדרין יט., י) ירושלמי סוטה פרק ז ה"ה, כ) יב., ל) ה"ה, מ) מנחות צט:, נ) תמיד פ"ז מ"ב ועי' רש"ש כאן.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ולימא יוצר: (ב) שם שלום ובורא את הכל מי קא אמרינן כדכתיב: (ג) רש"י ד"ה יוצר וכו' ובורא את הכל. לקמיה מפרש: (ד) תוס' ד"ה שכבר וכו'. לק"ש נתקן ובשבילה אינו כל"ל ותיבת היא נמחק [ובבית יוסף או"ח סי' מז העתיק ובשביל כך אינו]: (ה) בא"ד דברכת כהנים:

גליון הש"ס

בגמ' לעסוק כו'. ברי"ף הגירסא על ד"ת: שם ועוסקי כו'. ברי"ף הגירסא ולומדי תורתך לשמה: שם הלכך כו'. ברי"ף והרא"ש הגירסא אמר ר"פ הלכך:

הגהות וציונים

א] תיבת "אלא" ליתא בכת"י (ועיין תוס' שבת צח ע"א ד"ה אטבעי שאין דרך הגמ' לומר "אלא" במקום שלא הוזכר אמורא לפניו): ב] בס"י אינו (גליון). ונוסף ע"פ מהרש"ל, אולם הצל"ח והגר"ג מוהר"ב רנשבורג מחקוהו וכן ברא"ש ליתא, והיד דוד כתב בשם מהרש"ל בביאורו לסמ"ג (עשה יט) שהוא ט"ס דהכא קאי אעיקר הברכה אי צריך לברך אתלמוד או לא: ג] עיין צל"ח, רש"ש, מהר"ץ חיות מה שהקשו ע"ז. ועי' גי' אחרות בהרי"ף ולגירסתו ניחא: ד] ברב אלפס א' והא דרב המנונא מעולה כו' (גליון) אמר רב פפא הלכך וכו': ה] [אולי שגגת הדפוס הוא] (גליון) בדפו"ר ובכת"י הגירסא ור' זריקא וכו': ו] צ"ל וכן והלמדים (כ"ה ברש"י) ושם הנוסח חוקי חיים: ז] [צ"ל למדרש] (גליון) ועי' רש"ש השלמות: ח] [צ"ל בפרק שני דף יד:] (גליון): ט] בתוספות הרא"ש נוסף לאפוקי ר"פ נוסף נפשיה מפלוגתא: כ] בתוספות ר"פ נוסף ללמוד: ל] בתוספות ר"פ נוסף בסוכה: מ] [מימרא כצ"ל] (גליון) ועיין מהרש"א דמסיק שצ"ל ברייתא: נ] בתוס' ר"פ, דאל"כ בתענית דקאמר ג' פעמים ביום הכהנים נושאים את כפיהם וכו' הוה ליה, ועי' רש"ש:

לֵימָא יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא נֹגַהּ, שמצוה לספר בלשון צחה ונקיה (עפ"י רש"י בפסחים ג, א). ויש מפרשים עפ"י דברי הערוך ש'נוגה' פירושו אור, אלא שבלשון סגי נהור קוראים לחושך 'נוגה' (הערות לגרי"ש אלישיב).

כְּדֵי לְהַזְכִּיר מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה וּמִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם, להודיע שבורא אחד ברא את הכל (רבינו יונה וריטב"א בשם רבי אליהו הצרפתי), או שאם לא היו מזכירים מידת לילה ביום היה נראה שהחושך רע, והנכון הוא שהכל עשה יפה בעתו; ואגב שמזכירים מידת לילה ביום, מזכירים גם מידת יום בלילה (ב"י סי' נט בשם מהר"י אבוהב).

'גּוֹלֵל אוֹר מִפְּנֵי חֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ מִפְּנֵי אוֹר', ובימים קדמונים היו מקדימים תיבות אלו לתיבות 'בורא יום ולילה', ולכן הגמ' לא הזכירתם; או שמא תיבות אלו לא היו בנוסחתם כלל (שטמ"ק).

וְרַבָּנַן אָמְרֵי 'אַהֲבַת עוֹלָם', שיכול לומר כחפצו, 'אהבה רבה' או 'אהבת עולם', לאפוקי מתנא קמא שאמר 'אין אומרים 'אהבת עולם' אלא 'אהבה רבה'' (צל"ח), שאנשי כנסת הגדולה תקנו לומר 'אהבת עולם' כשבית המקדש היה קיים, והיו סבורים שאהבת ה' תהא לעולם, ומשנחרב לא רצו התנאים לומר נוסח זה, ותקנו לומר 'אהבה רבה'; ולדעת רבנן עדיין אפשר לומר 'אהבת עולם', שהגלות שהקב"ה הגלנו אינה אלא כשנאת אב את בנו, שהאהבה טמונה בקרבו (ברכה משולשת - מקור הברכה). ■ להלכה, בקריאת שמע בשחרית אומרים 'אהבת עולם' (שו"ע סי' ס ס"א), ויש אומרים: 'אהבה רבה', וכן נוהגין בכל אשכנז (רמ"א שם). אבל בערבית נוהגים הכל לומר 'אהבת עולם'. וכל זה לכתחילה, אבל בדיעבד אפילו אמר בשחרית כל ברכת 'אהבת עולם' של ערבית, יצא ידי חובתו (משנ"ב שם סק"ב).

שֶׁכְּבָר נִפְטַר בְּ'אַהֲבָה רַבָּה', שמטבע ברכה זו הוא מעין מטבע ברכות התורה (רש"י). ויש סוברים שמטבע ברכה זו הוא של קריאת שמע, אלא שנפטר אם לומד מיד אחר התפילה, שאז נראה שהברכה גם לשם עסק התורה ולא רק לשם קריאת שמע (תוס'; רא"ש), או כיון שקריאת שמע היא בכלל תלמוד תורה, אם לומד אחר התפילה ומברך נוסח של ברכת קריאת שמע נפטר בכך (ריטב"א).

אָמַר רַב הוּנָא לְמִקְרָא צָרִיךְ לְבָרֵךְ וּלְמִדְרָשׁ אֵינוֹ צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שתורה שבכתב היא עיקר התורה ועליה צריך לברך (ריטב"א).

וְרַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר לְמִקְרָא וּלְמִדְרָשׁ צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שהמדרש קרוב לתורה (רש"י). ובמדרש מצינו 'קל וחומר' ו'גזירה שוה' ושאר מידות שהתורה נדרשת בהם (רבינו יונה).

וְרָבָא אָמַר אַף לְתַלְמוּד צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שהוא עיקר התורה שממנה הוראה יוצאה (רש"י), והתלמוד מפרש פסוקי התורה (רבינו יונה).

זִמְנִין סַגִּיאִין הֲוָה קָאֵימְנָא קַמֵּיהּ דְּרַב לְתְנוּיֵי פִּרְקִין בְּסִפְרָא דְבֵי רַב, הֲוָה מַקְדִּים וְקָא מָשֵׁי יְדֵיהּ וּבָרֵיךְ וּמַתְנֵי לָן פִּרְקִין, ובוודאי רב היה מרחיב ומפלפל בביאור ה'ספרא', שהוא לימוד שנחשב בכלל 'תלמוד' המחייב ברכות התורה, ולא אמר רק את ה'ספרא' כצורתו שהוא 'מדרש' שאינו מחייב ברכות התורה (אמרי נועם לגר"א). והקדים ונטל ידיו, שיש להקדים נטילת ידיים לברכות התורה (תוס' סוטה לט, א ד"ה כל; רמב"ם פ"ז מהל' תפילה ה"י). ■ להלכה, לכתחילה יטול ידיו קודם שיברך ברכות התורה; ואם אין לו מים, יקנח ידיו במילי דמנקה (רמ"א סי' מז סי"ג ומשנ"ב בסקל"ג).

לַעֲסֹק בְּדִבְרֵי תוֹרָה, שלמשנה ולתלמוד צריך הרבה עמל טורח ויגיעה ומשא ומתן כדי להבינם (רבינו מנוח על הרמב"ם פ"ז מהל' תפילה ה"י; ב"ח וט"ז סי' מז).

וְרַבִּי יוֹחָנָן מְסַיֵּם בָּהּ הָכִי: 'הַעֲרֶב נָא ה' אֱלֹקֵינוּ' וְכוּ', והיא ברכה אחת עם ברכת 'לעסוק בדברי תורה', שאם היו שתי ברכות, היה צריך להקדים 'ברוך אתה ה'' ל'הערב נא', כדין רוב ברכות ארוכות שפותחות ב'ברוך' (רש"י ורשב"א כאן; תוס' להלן מו, א ד"ה כל הברכות). ויש סוברים ש'לעסוק בדברי תורה' ו'הערב נא' הן שתי ברכות נפרדות (בעל המאור; רמב"ם פ"ז מהל' תפילה ה"י). ■ להלכה, טוב לומר 'והערב נא' בוא"ו, ובכך יוצא שתי הדעות, שאמירת 'הערב נא' בלא וא"ו היא קובעת שתהא ברכה בפני עצמה, וזהו הפסק לפי הדעה הסוברת שהכל ברכה אחת (שו"ע ורמ"א סי' מז ס"ו ומשנ"ב סק"ב).

וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְצֶאֱצָאֵינוּ וְצֶאֱצָאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל - ויש מוסיפים: 'וצאצאי צאצאינו', ש'כל הרואה בנו ובן בנו עוסק בתורה, מובטח לו שאין התורה פוסקת מזרעו' (ב"ח סי' מז). ויש סוברים שאין לשנות, ויאמר רק 'ונהיה אנחנו וצאצאינו' (מג"א שם סק"א). ■ להלכה, יש מדקדקים להוסיף 'וצאצאי צאצאינו', ואין צריך לכך, כי בני בנים הם בכלל 'וצאצאינו' (ב"ח ומג"א סי' מז ומשנ"ב שם סק"ט). ויכוון מאד בשעת אמירת 'ונהיה אנחנו וצאצאינו' (משנ"ב שם סק"י).

יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ, שתמסור לנו טעמי וסודות התורה, שכל התורה היא ידיעת שמות הקב"ה (א"ר סי' מז ס"ה; אמרי נועם לגר"א).

בָּרוּךְ אַתָּה ה' נוֹתֵן הַתּוֹרָה, בלשון הוה, שהשי"ת ממציא לנו בה כל יום תמיד טעמים חדשים (ט"ז סי' מז סק"ה).

זוֹ הִיא מְעֻלָּה שֶׁבַּבְּרָכוֹת הִלְכָּךְ לִימְרִינְהוּ לְכֻלְּהוּ, שכאשר מברכים רק ברכה אחת וכגון בברכות התורה שקודם קריאת התורה, מברכים ברכת 'אשר בחר' שהיא המעולה שבברכות, אבל קודם הלימוד יברכו את שלושתם (אמרי נועם לגר"א).

אָמַר לָהֶם הַמְמֻנֶּה, סגן הכהן גדול (רש"י). ויש מפרשים שהיה ממונה מיוחד לכך, שמא הממונה על הפייסות (תוספות רא"ש כאן, ותוס' מנחות ק, א ד"ה אמר).

בָּרְכוּ בְּרָכָה אַחַת, מברכות קריאת שמע (רש"י וכמבואר להלן בגמ'), אבל ברכות התורה לא היה צריך הממונה להזכירם לברך, שברכום בקומם עם שאר ברכות השחר (פני יהושע). והטעם שבירכו רק ברכה אחת, כדי לא להפסיק הרבה בעבודות התמיד (מאירי), או שלא היה להם שהות לומר כל הברכות, שתמיד של שחר היה קרב מיד משעלה עמוד השחר (ריטב"א).

וְקָרְאוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, עיקר הדת וראשיתה (רמב"ם בפי' המשנה שם). וכל תרי"ג המצוות כלולות בהם (מהרש"א בשם רב סעדיה גאון).

וַעֲבוֹדָה, ברכת ריצוי על עבודה שכבר עשאוה (רש"י). ויש מפרשים שהיא על קרבן התמיד העתיד להיקרב (פי' הרא"ש במס' תמיד לב, ב).

וּבִרְכַּת כֹּהֲנִים, עם נשיאת כפיים (ראש יוסף בדעת רש"י), ויש מפרשים ללא נשיאת כפיים (תוס'; רשב"א), ויש מפרשים ברכת 'שים שלום' (רמב"ם בפי' המשנה בתמיד ובפ"ו מהל' תמידין ומוספין ה"ד; רשב"א; מאירי).

הָכִי אָמַר שְׁמוּאֵל: 'אַהֲבָה רַבָּה', שיש בה תפילה ובקשה על ישראל, ואילו ברכת 'יוצר אור' היא רק שבח והודאה (צל"ח).

זֹאת אוֹמֶרֶת בְּרָכוֹת אֵין מְעַכְּבוֹת זוֹ אֶת זוֹ, שלא היו מניחין לאנשי משמר לנהוג לכתחילה בדבר שמעכב אחרים אפילו בדיעבד, וממה שהתירו לאנשי משמר לברך לכתחילה ברכה אחת, משמע שבדיעבד אינן מעכבות גם לאחרים (מאירי).

וּמַאי בְּרָכוֹת אֵין מְעַכְּבוֹת זוֹ אֶת זוֹ, סֵדֶר בְּרָכוֹת, מסקנת הגמ' שסדר הברכות אינו מעכב, אבל הברכות מעכבות זו את זו, ואם בירך רק ברכה אחת אינו יוצא ידי חובה (רשב"א בשם רב האי גאון). ויש סוברים ש'סדר ברכות' הוא דחיה בעלמא, והמסקנה שברכות עצמן אינן מעכבות זו את זו, ואם בירך ברכה אחת בלבד יוצא ידי חובה (רשב"א בשם 'קצת מן הגאונים'). ■ להלכה, סדר הברכות אינו מעכב, וגם הברכות אינן מעכבות זו את זו, ואם בירך רק ברכה אחת יצא ידי חובה (שו"ע סי' ס, ב, משנ"ב ו וביה"ל ד"ה שאם הקדים).

מִשּׁוּם דְּלֹא מָטָא זְמַן יוֹצֵר אוֹר, משיכיר בין תכלת ללבן (מג"א נח, ה).

אַף בַּגְּבוּלִין בִּקְּשׁוּ לִקְרוֹת כֵּן, וכבר נהגו, אלא שבטלום (פירוש הרא"ש במס' תמיד לב, ב). ויש מפרשים שבקשו לנהוג לקרוא, אבל לא התחילו לנהוג (מגיד תעלומה).

אֶלָּא שֶׁכְּבָר בִּטְּלוּם גם בבית המקדש, ולא רק בגבולין (מגיד תעלומה; שפתי חכמים). ■ להלכה, טוב לומר כל יום 'עשרת הדברות' ביחידות, ושלא בתוך התפילה; אבל בציבור אפילו שלא בשעת התפילה, או ליחיד בשעת התפילה אסור (שו"ע סי' א, ה ומשנ"ב ס"ק טז).

מִפְּנֵי תַּרְעֹמֶת הַמִּינִים, עובדי עבודה זרה (רש"י), לא ה'מינים' הנזכרים בשאר מקומות בתלמוד שהיו יהודים מאמינים בתורה שבכתב וכפרו בתורה שבעל פה (צל"ח; מהר"ץ חיות). ויש גורסים: 'תלמידי ישו' (גליון).

מִי שֶׁשִּׁכֵּן אֶת שְׁמוֹ בַּבַּיִת הַזֶּה הוּא יַשְׁכִּין בֵּינֵיכֶם אַהֲבָה וְאַחֲוָה וְשָׁלוֹם וְרֵעוּת, שקודם תקנת הפייסות, בריצתם על כבש מזבח החיצון לזכיה בתרומת הדשן מחמת חביבות המצוה היו דוחפים זה את זה ובאים לידי קטטה ומריבה, לכן הוצרכו לברכה שתשרה ביניהם אהבה (מהרש"א). ואף אחר תקנת הפייסות המשיכו לברך את הברכה (שפתי חכמים).

אֶלָּא הֵיכָא דְּקָא נָקִיט כָּסָא דְשִׁכְרָא בִּידֵיהּ וְקָסָבַר דְּחַמְרָא הוּא, וּפָתַח וּבָרִיךְ אַדַּעְתָּא דְחַמְרָא וְסַיֵּים בִּדְשִׁכְרָא מַאי, אבל פתח וסיים אדעתא דחמרא, רק שטעה ואמר 'בורא פרי הגפן', ותיקן ואמר 'שהכל נהיה בדברו', לא יצא. אבל אם תיקן זאת תוך כדי דיבור יצא (רשב"א כאן ובשו"ת א, לה, בדעת רש"י). ■ ונפסק כן להלכה (שו"ע סי' רט סעי' א).

שַׁחֲרִית פָּתַח בְּ'יוֹצֵר אוֹר' וְסִיֵּם בְּ'מַעֲרִיב עֲרָבִים', פתח על דעת לומר 'יוצר אור ובורא חושך', ואחר שאמר 'מלך העולם' טעה והמשיך וסיים 'אשר בדברו מעריב ערבים', וגם חתם 'מעריב ערבים' (רש"י והראשונים בביאור שיטתו). ויש מפרשים שפתח על דעת לומר 'יוצר אור' ואף המשיך אחר 'מלך העולם' ואמר את נוסח ברכת יוצר אור, אלא שחתם 'ברוך אתה ה' המעריב ערבים' (רבינו יונה).

■ להלכה, טעה ואמר אחר 'מלך העולם' 'אשר בדברו מעריב ערבים', ונזכר תוך כדי דיבור ואמר 'יוצר אור', וגם סיים 'יוצר המאורות' יצא. אבל אם אמר 'אשר בדברו מעריב ערבים' ולא אמר 'יוצא אור' או שאמרו לאחר כדי דיבור אף שסיים 'יוצר המאורות', וכן אם לא סיים 'יוצר המאורות' לא יצא (שו"ע סי' נט, ב). ויש אומרים שאפילו אם לא נזכר עד קרוב לסוף הברכה, מכל מקום כיון שלא גמרה, אין צריך להתחיל מתחילת ברכת 'יוצר אור', אלא יאמר 'יוצר אור ובורא חושך' וכו' עד סוף ברכת 'יוצר המאורות' ויוצא בזה (משנ"ב שם ב, וביה"ל ד"ה ונזכר).

אִילֵימָא דְּאָכַל נַהֲמָא וְקָסָבַר דְּתַמְרֵי אָכַל וּפָתַח אַדַּעְתָּא דְתַמְרֵי וְסִיֵּם בִּדְנַהֲמָא, שאכל לחם וחשב בטעות שאכל תמרים, והתחיל לברך 'ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם' על דעת להמשיך 'על העץ ועל פרי העץ', ונזכר שאכל פת וסיים בברכת המזון (מאירי בדעת רש"י; רא"ש; רבינו יונה). ויש מפרשים שאכל מין מזונות שברכתו 'על המחיה', וחשב שאכל תמרים והתחיל לברך על דעת להמשיך 'על העץ', ונזכר שאכל פת וסיים בברכת 'על המחיה' (מהרש"ל בביאור דעת רש"י, וכן מבואר ברש"י על הרי"ף).

דְּתַמְרֵי נַמִּי מֵיזָן זַיְנֵי, שבני אדם קובעים סעודתם עליהם (מרומי שדה סנהדרין לז, א). ודוקא תמרים, אבל פירות אחרים אפילו משבעת המינים שברכתם ברכה מעין שלוש אין ברכת המזון פוטרת את ברכתם האחרונה (רא"ש; רבינו יונה; מאירי). ויש אומרים שכל פירות אף שאינם משבעת המינים מזינים, ונקטה הגמ' תמרים שהיו מצויים בימיהם (מאירי בשם 'יש מי שאומר').

כָּל שֶׁלֹּא אָמַר 'אֱמֶת וְיַצִּיב' שַׁחֲרִית וֶ'אֱמֶת וֶאֱמוּנָה' עַרְבִית, אפילו אמר את הברכה, אך לא כתיקנה, שלא הזכיר בה את הדברים שתקנו חכמים להזכיר: נס יציאת מצרים וקריעת ים סוף בברכת 'אמת ויציב'; או את אמונתנו בה' שיקיים לנו הבטחתו לגאלנו מיד מלכים ומידי עריצים בברכת 'אמת ואמונה' (רש"י ולבוש סי' סו ס"י). ויש מפרשים שהחליף ואמר ברכת 'אמת ואמונה' בשחרית, או ברכת 'אמת ויציב' בערבית (רבינו מנוח פ"א מהל' קריאת שמע ה"ז). ויש מפרשים שאמר את כל הברכה כתיקנה, רק שלא פתח בתיבות 'אמת ויציב' בשחרית, או בתיבות 'אמת ואמונה' בערבית (כס"מ שם בפירושו השני).

לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ - מצות קריאת שמע כתיקונה, אבל עיקר מצות קריאת שמע קיים, שהרי ברכות אינן מעכבות (טור סוף סי' סו). ויש מפרשים שלא יצא כלל ידי חובת קריאת שמע (ב"י שם בדעת רב האי גאון, שלשיטתו מסקנת הגמ' לעיל שהברכות מעכבות, ראה מש"כ לעיל ד"ה ומאי ברכות).

כְּשֶׁהוּא כּוֹרֵעַ כּוֹרֵעַ בְּ'בָרוּךְ', שוחה באמירת 'ברוך אתה' (רש"י; ספר היראה לרבינו יונה אות פג; ערוך השלחן סי' קיג ס"ג). ויש אומרים שכשאומר 'ברוך' כורע בברכיו, וכשאומר 'אתה' שוחה עד שיתפקקו חוליותיו (מג"א סי' קיג סק"ד). ■ להלכה, כשאומר 'ברוך' יכרע בברכיו, וכשאומר 'אתה' ישחה עד שיתפקקו חוליותיו, וכשאומר 'מודים' יכרע ויעמוד כך בשחיה עד ה' ואז יזקוף (משנ"ב סי' קיג ס"ק יב).

וּכְשֶׁהוּא זוֹקֵף זוֹקֵף בַּשֵּׁם, שחייב לזקוף בשם (ב"ח סי' קכז, ופמ"ג שם בדעת רש"י כאן). ויש סוברים שאם רצונו לזקוף יזקוף בשם, אבל אם רוצה ישאר בכפיפתו (תרומת הדשן ב, ק). והזקיפה היא בשעת אמירת השם עצמו (רש"י), שבזה הוא מודה שה' זוקף כפופים בכוחו (ארחות חיים מלוניל תפילה כט, בשם יש מפרשים). ויש סוברים שהזקיפה היא קודם הזכרת ה' ואומרו כבר בהיותו זקוף (ירושלמי כאן ה"ה; ארחות חיים מלוניל שם; חיי אדם כג, ב-ג). וטעם הכריעה ב'ברוך' וזקיפה בשם, שבשעה שכורע מראה שמפחד ופוחד מפני ה', וכשזוקף בשם מראה שהוא בוטח בו (רבינו יונה). ושהשי"ת מרחם עלינו ומתרצה בתפלותינו להקימנו מעפר (בית אלוקים למבי"ט תפילה, ח). ■ להלכה, בכריעה שבתחילת ברכה אם רצה שלא לזקוף עד סמוך לחתימתה הרשות בידו, ואם רוצה לזקוף צריך לזקוף בשם; וכן בכריעה שבסוף ברכה שחייב לזקוף מיד כדי שלא להיות שחוח בתחילת ברכה שאחריה, יזקוף בשם (ביה"ל קיג ז, ד"ה כשהוא זוקף).

עין משפט
נר מצוה

ס א מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה ח טוש"ע או"ח סימן ס' סעיף ג:
סא ב מיי' פ"ו מהלכות תמידין הלכה ד:
סב ג מיי' פ"ח מהלכות ברכות הלכה יא (סמג עשין כז) טור ש"ע או"ח סי' רט סעיף א ב:
סג ד מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה ח (סמג עשין יח) טוש"ע או"ח סי' נט סעיף ב:
סד ה מיי' פ"א מהל' ק"ש הלכה ז טוש"ע או"ח סימן סו סעיף י:
סה ו מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה י סמג עשין יט טור שו"ע או"ח סימן קיג סעיף ז:

רב נסים גאון

כבר בטלום מפני תרעומת המינין. בתלמוד ארץ ישראל של זה הפרק פירשוה בדין היה שיהו קורין עשרת הדברות בכל יום מפני מה אין קורין אותן מפני טענת המינין שלא יהו אומרים אלו לבדם ניתנו למשה בסיני: **מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך לחתום אינו רשאי שלא לחתום.** פירשוהו בתוספת' (פרק א') אלו ברכות שמקצרין המברך על הפירות ועל המצות כו' ואלו ברכות שמאריכין בהן ברכות של תעניות וברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים כו' ובגמ' דבני מערבא (פרק א) גרסי ר' יודן מטבע קצר פותח בברוך ואינו חותם בברוך מטבע ארוך פותח בברוך וחותם בברוך: **הניחא למאן דאמר כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה.** עיקר חלוקה של רב ור' יוחנן בפרק כיצד מברכין (דף מ) ובגמ' דבני מערבא בפרק הרואה מקום (הלכה א) גרסי ר' זעירה בר' יהודה בשם רב כל ברכה שאין עמה מלכות אינה ברכה אמר ר' תנחומא ואנא אמינא טעמא (תהלים קמה) ארוממך אלוהי המלך:

תורה אור השלם

א) לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת: [תהלים צב, ג]

ב) יְיָ פֹּקֵחַ עִוְרִים יְיָ זֹקֵף כְּפוּפִים יְיָ אֹהֵב צַדִּיקִים: [תהלים קמו, ח]

ג) בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם וָאֶתְּנֵם לוֹ מוֹרָא וַיִּירָאֵנִי וּמִפְּנֵי שְׁמִי נִחַת הוּא: [מלאכי ב, ה]

ד) חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ: [איכה ג, כג]

משנת ראשונים

ואי מכללא מאי. פירוש דהא בהדיא הוא מוכרח מכאן דיוצר אור אמרו, והיינו דמוכח דאין ברכות מעכבות. **[הריטב"א]**

לא לעולם אהבה רבה הוו אמרי. פירוש דחייה בעלמא הוא כלומר אינו מוכרח מכאן דיש לבעל דין לחלוק ולומר טעמא אחרינא, ומאי ברכות אין מעכבות זו את זו לקדם, פירוש שיכול להקדים זו לזו וסדרן אינו מעכב. **[הריטב"א]**

כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום. כתב רבינו אליהו, משום דאמרי' בחולין (פז.) א"ל ההוא מינא לרבי, מי שברא הרים לא ברא רוח [illegible] דכתיב יוצר הרים ובורא רוח, א"ל שוטיא שפיל לסיפיה דקרא יי צבאות שמו, ה"נ כתיב יוצר אור ובורא חושך, לכך אנו מזכירין אותן יחד שיוצר אחד ברא אותם. **[תוספות הרא"ש]** **להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות.** לפי שאין לך אדם שאין נפשו [illegible] עליו בלילה מרוב עמל וטורח שטרח ביום. וכשעולה ברקיע בלילה אין הנשמה רוצה לשוב בקרבו עד שאומר לה המק' שוב למקומך בתוך האדם [illegible] הוא האמין בי הפקידו אצלי. שנאמר בידך אפקיד רוחי. ועושה הק' אמונה ומחזירה לו ובבקר עושה לו נס ומחדש את כחו ואינו חלש מכל מה שטרח אתמול. ועל זה נאמר (איכה ג) חדשים לבקרים רבה אמונתך: **[מחזור ויטרי סימן קא]** שהנשמות הולכות עייפות מהעמל שטורחים בני אדם כל היום לבקש פרנסתם [illegible] ובבקר אנו משבחין אותו על יציאת מצרים [illegible] **[רבינו יונה דף ו: מדה"ר]** **כשהוא כורע כורע בברוך כשהוא זוקף זוקף בשם.** הטעם להיות כורע בברוך ולזקוף בשם, מפני שבשעה שכורע מראה הפחד והיראה שיש מלפניו, וכשזוקף מראה הבטחון שיש לו בו בכל ענייניו שיטיב אליו, כענין שנאמר ביראת ה' מבטח עוז (משלי יד). **[רבינו יונה דף ו: מדה"ר]**

גמרא

אלא אי אמרת אהבה רבה הוו אמרי מאי ברכות אין מעכבות זו את זו דלמא האי דלא אמרי יוצר אור משום דלא מטא זמן יוצר אור וכי מטא זמן יוצר אור הוו אמרי [א] ואי מכללא מאי דאי מכללא לעולם אהבה רבה הוו אמרי וכי מטא זמן יוצר אור הוו אמרי ליה ומאי ברכות אין מעכבות זו את זו [א] סדר ברכות: וקורין עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע ויאמר אמת ויציב ועבודה וברכת כהנים. א"ר יהודה אמר שמואל אף בגבולין בקשו לקרות כן אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין תניא נמי הכי ר' נתן אומר בגבולין בקשו לקרות כן אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין רבה בב"ח סבר למקבעינהו בסורא א"ל רב חסדא כבר בטלום מפני תרעומת המינין אמימר סבר למקבעינהו בנהרדעא א"ל רב אשי כבר בטלום מפני תרעומת המינין: ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא. מאי ברכה אחת א"ר חלבו [ב] משמר היוצא אומר למשמר הנכנס מי ששכן את שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלום וריעות: מקום שאמרו להאריך[א]: פשיטא [ג] היכא דקא נקיט כסא דחמרא בידיה וקסבר דשכרא הוא ופתח ומברך אדעתא דשכרא וסיים בדחמרא יצא דאי נמי אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא דהא תנן [ו] על כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא אלא היכא דקא נקיט כסא דשכרא בידיה וקסבר דחמרא הוא (א) פתח ובריך אדעתא דחמרא וסיים בדשכרא מאי בתר עיקר ברכה אזלינן או בתר חתימה אזלינן. ת"ש [ד] שחרית פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים לא יצא פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור יצא ערבית פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור לא יצא פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים יצא כללו של דבר הכל הולך אחר החתום שאני התם דקאמר ברוך יוצר המאורות הניחא לרב [ז] דאמר כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה שפיר אלא לר' יוחנן דאמר כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה מאי איכא למימר אלא כיון דאמר רבה בר עולא [ה] כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום כי קאמר ברכה ומלכות מעיקרא אתרווייהו קאמר. ת"ש מסיפא כללו של דבר הכל הולך אחר החתום כללו של דבר לאתויי מאי לאו לאתויי הא דאמרן לא לאתויי נהמא ותמרי ה"ד אילימא דאכל נהמא וקסבר דתמרי אכל ופתח אדעתא דתמרי וסיים בדנהמא היינו בעיין לא צריכא כגון דאכל תמרי וקסבר נהמא אכל ופתח בדנהמא וסיים בדתמרי [יצא[ב]] דאפילו סיים בדנהמא נמי יצא מאי טעמא דתמרי נמי מיזן זייני: אמר רבה בר חיננא[ג] סבא משמיה דרב [ה] כל שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו שנאמר [א] להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות: ואמר רבה בר חיננא [סבא] משמיה דרב [י] המתפלל כשהוא כורע כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם אמר שמואל מאי טעמא דרב דכתיב [ב] ה' זוקף כפופים מיתיבי [ג] מפני שמי נחת הוא מי כתיב בשמי מפני שמי כתיב אמר ליה [י] שמואל לחייא בר רב בר אוריאן[ז] תא ואימא לך מלתא מעלייתא דאמר אבוך הכי אמר אבוך כשהוא כורע כורע בברוך כשהוא זוקף זוקף בשם.

רב

רש"י

אלא אי אמרת. הך ברכה דקאמרי אהבה רבה, היכי ש"מ דאין מעכבות זו את זו, דלמא האי דלא אמרי יוצר אור משום דלא מטא זמניה הוא, וכי מטא זמניה אמרי לה, ואע"ג דקרו איהו ק"ש לא מטא זמניה, כדאמרינן בעלמא (יומא לז:) הקורא את שמע עם אנשי משמר לא יצא שאנשי משמר מקדימין: **ואי מכללא מאי.** וכי אמר ליה מכללא מאי גריעותא איכא דאמרת לאו בפירוש אתמר, הא שפיר מצי למשמע מכללא דיוצר אור קא אמרי. ומשנינן ליכא למשמע מהכא, דילמא לעולם אימא לך אהבה רבה וכו': **סדר ברכות.** אם הקדים המאוחרות: **בקשו.** לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע: **מפני תרעומת המינין.** שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר תורה אמת, ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש ב"ה ושמעו מפיו בסיני: **המינין.** עכו"ם[ד]: **פתח בדשכרא וסיים בדחמרא.** תחלת הברכה אמר ע"מ שהכל, וכיון שהגיע למלך העולם נזכר שהוא יין ואמר פרי הגפן פשיטא לן דיצא, דהא אפילו סיים כל הברכה כלעת פתיחתה ואמר שהכל יצא על היין דתנן וכו': **אלא.** קא מבעיא לן פתח אדעתא דחמרא כדי לסיים בפה"ג, וכשהגיע למלך העולם נזכר שהוא שכר וסיים שהכל, מהו: **בתר עיקר ברכה אזלינן.** ועיקר ברכה אדעתא דיין נאמרה והוי כמו שסיים ביין, ואין ברכת היין מוציאה ידי ברכת שכר, שאין השכר מן הגפן: **פתח ביוצר אור.** כלומר אדעתא[ה] דלימא יוצר אור: **וסיים במעריב ערבים.** כשאמר מלך העולם נזכר[ו] וסיים אשר בדברו מעריב ערבים: **שאני התם וכו'.** כלומר דלמא פתיחה אינה כלום, והא דקתני יצא לפי שחוזר וחותם בה בברוך יוצר המאורות וע"י חתימתה קאמר דיצא, אלא[ח] שהכל שאין חותם בה בברוך ופתיחתה אדעתא דבורא פרי הגפן הוא אימא דלא יצא: **מאי איכא למימר.** היכי נפיק משום חתימתה הא אין מלכות בחתימתה: ה"ג **אלא כיון דאמר כו'.** אלא לא תימא משום חתימתה יצא, אלא פתיחתה נמי מעלייתא היא, ולא תפשוט מיניה לחמרא ושכרא, דלגבי ברכות ערבית ושחרית הוא דמצי למימר דכי פתח בזו וסיים בזו יצא, דהא כי פתח בשחרית אדעתא דמעריב ערבים הוה דעתיה לאדכורי בה מדת היום בלילה כגון גולל אור[י], וכי פתח ערבית אדעתא דיוצר אור הוה דעתיה לאדכורי בה מדת לילה כגון ובורא חשך, הלכך אדעתא דתרווייהו הויא: **לאו לאתויי הא דאמרן.** כגון שכרא וחמרא: **היינו בעיין.** (ב) דהא ברכת התמרים על העץ ועל פרי העץ אינה עולה לברכת הלחם, ואי בהא פשטת דהכל הולך אחר חתום ברכות הוא הדין לחמרא ושכרא: **כל מי שלא אמר.** ברכת אמת ויציב כמו שתקנוה וכן אמת ואמונה בערבית לא יצא: **שנא' להגיד בבקר חסדך.** וברכת אמת ויציב כולה על חסד שעשה עם אבותינו היא שהוציאם ממצרים ובקע להם הים והעבירם, וברכת אמת ואמונה מדבר בה אף על העתידות, שאנו מצפים שיקיים לנו הבטחתו ואמונתו לגאלנו מיד מלכים ומיד עריצים ולשום נפשנו בחיים ולהדריכנו על במות אויבינו, כל אלה הנסים התדירים תמיד: **כשהוא כורע.** באבות ובהודאה[ט] כורע בברוך, וזוקף את עצמו כשהוא מזכיר את השם, על שם ה' זוקף כפופים (תהלים קמו): **נחת.** לשון הכנעה:

כחיזרא

תוספות

משום דלא מטא זמן יוצר אור. דנהי לשחיטת התמיד משיעלה עמוד השחר[י] פי' רש"י מיהו לא הוה שעה לומר יוצר אור כדאמרי'[ח] הקורא כו' ויכול לסבור הברייתא כותיקין[כ]: **ברכה אחת למשמר היוצא וכו'.** תימה קצת מאי היא הועיל ולית בה לא שם ולא מלכות: **פתח** ואמר בא"י אלהינו מלך העולם והיה סבור שהיה יין והבין שהיה שכר ואחר שהבין שהיה שכר סיים שהכל: **לא** לאתויי נהמא. **ופירש רב אלפס** השתא דלא אפשיטא בעיין אזלינן לקולא ואפילו פתח בחמרא וסיים בשכרא יצא. **ור"י הי' אומר** ° לחומרא דצריך לברך פעם אחרת. **ומיהו היה אומר ר"ם[ט]** אם היה יודע בבירור שטעה בדבורו שאמר בורא ° פרי העץ תחת [בורא] פרי הגפן [ל] דבתוך כדי דבור יכול לחזור בו וכן בי"ט בחתימה של יום טוב אם טעה בין מקדש ישראל והזמנים ואמר מקדש השבת וחזר בתוך כדי דבור יצא אחרי שהוא יודע שהוא י"ט. **והקשה הר"ר יעקב מקינון** מאי קא מבעיא ליה והא ודאי מצות אינן צריכות כוונה. והיה אומר הר"י דהיינו בשומע תפלה אחורי בית הכנסת ולא נתכוין לצאת[ל] אבל היכא דנתכוין לברך על היין ונמצא שכר לא מהני: **להגיד** בבקר חסדך. חסד שהקדוש ב"ה עשה לנו במצרים[מ] **ואמונתך פי'** מדבר על העתיד שאנו מצפים שישמור הבטחתו ואמונתו ויגאלנו מיד המלכים ובסוף ברכה חוזר לגאולה דפרעה כדי לסמוך לגאל ישראל. **א"נ** ע"ד המדר' (רבה איכה ג) [ד] חדשים לבקרים רבה אמונתך שאדם מאמין ומפקיד רוחו בידו ומחזירה בלא יגיעה: **אמת** ויציב וכו'. לא קאי על השכינה אלא קאי אהדבר הזה וכו' וכן איתא בהר"ם[ל] ואיתא בירושלמי[מ] האי מרגניתא דלית ביה טימא פירוש שאין לה שומא כל מה שמשבח מתגני לה כדאמר לקמן (ד' לג:) בחד דפתח ואמר האל הגדול הגבור והנורא והיה מאריך הרבה וא"ל ר' חנינא סיימת לשבחי דמרך כי כל פה לא יוכל לספר שבחו:

כרע

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [שבת מ. יבמות ס: ב"ב קנה.: חולין לד. (לה. קיא:)], ב) עיין תוס' לקמן דף יג. ד"ה היה, ג) לקמן מ., ד) לקמן מ:, ה) [לעיל יא: ע"ש], ו) [חגיגה יד. ע"ש], ז) [בגיטין סב ע"א וכן במנחות נג ע"א בר אוריין פירש"י בן תורה אבן ביומא עח ע"א ובסוכה מג ע"ב וע"ז לא ע"ב ובחגיגה יד ע"ב איתא בר אריא בר אוריא ולא פירש"י כלום], ח) עיין רשב"א, ט) לקמן לד., י) יומא כח., כ) [וע"ע תוס' יומא לז: ד"ה אמר אביי], ל) עיין ר"ה דף כח:, נ) פ"ט ה"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' דחמרא הוא ופתח: (ב) רש"י ד"ה היינו בעיין. היינו הך דהא ברכת:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה **לא** כו'. **לחומרא** כו'. ולא שייך הכא לומר ספק ברכות לקולא [ובמג"א סימן ר"ט ס"ק ג' הקשה כן] דכבר כתב הרש"א בפסחים קב ע"א בפי' רשב"ם ד"ה להודיען כחו. דל"ש כן אלא בברכת המצות דהברכות אינן מעכבות. אבל בברכת הנהנין אסור לאכול בלא ברכה ע"ש. ולא הוי כאן חשש ברכה לבטלה. דאם לא יברך יהא אסור לו לשתות. אח"ז ראיתי באבן העוזר (סימן רי"ד) שכ"כ מסברא דנפשיה ולא הביא דברי הרש"א. ועי' מ"ש לקמן (מ"ט ע"ב) בתוס' ד"ה ר"מ: **בא"ד שאמר בפה"ע תחת בפה"ג.** משמע מזה דאם בירך על היין בפה"ע דלא יצא. [וכ"כ המג"א סימן ר"ח ס"ק כ"ב בשם תשובת ר"י הלוי] ותמוה לי. דהא יין שם פרי עליו. דהא מברכין בפה"ג וא"כ שפיר מברך בפה"ע. אלא דהס' לו לברר יותר שהוא מגפן. וא"כ לא גרע מבירך שהכל דקיי"ל דיוצא. אח"ז מצאתי בעזה"י בתשובת גינת וורדים חלק או"ח סימן י"ט דהעלה לעיקר דיצא:

הגהות וציונים

א] בריו"ף וברא"ש הפיסקא **לחתום אינו רשאי שלא לחתום** (ובזה מובן שייכות הגמ' לכאן) ועיין פני יהושע שמיישב ומקיים הגירסא שלפנינו: ב] נוסף ע"פ המהרש"א ועיין רש"ש: ג] נ"א **חנינא** וכן לקמן (גליון): ד] בדפו"י **תלמידי ישו:** ה] ברש"י שברי"ף ובכת"י, "כשאמר מלך העולם **טעה** וסיים **פתיחתו** אשר בדברו", וכן הגיה הרש"ש תיבת **טעה**, ועיין מגיד תעלומה שמיישב ומקיים גירסת **נזכר** כי דברי רש"י קאי אסיפא דסיפא פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים (וכ"כ בספר מנחת יהודה ועי' צל"ח): ו] נ"א **אבל** (גליון): ז] נדצ"ל כגון **וחשך מפני אור**, או שחסר תיבת **וכו'** (שפ"ח): ח] בדפו"ר איתא "כדאמר בהקורא" וכתב בביאור הגר"א (או"ח סי' נח ס"ג) דיש כאן ט"ס וצ"ל כדאמרי' **ביומא** הקורא [את שמע] וכו' הברייתא, ר"ל הברייתא ביומא הנ"ל, עיי"ש: ט] צ"ל **ר"מ** (דפו"ר, וכ"ה במרדכי (סי' לב) בשם ר' משה מאיוור"א): י] עי' שו"ת פנים מאירות ח"א סי' נח שנראה שהי' כתוב בתוס' תחת **בורא פרי האדמה** בר"ת, וטעו המדפיסים וכתבו "בפה"ג", אולם עי' בשו"ת גינת וורדים (המצוינת בגליון הש"ס) סי' יט דמסיק שאין זה ט"ס: כ] בתוספות ר"פ נוסף **כגון ממצרים גאלתנו:** ל] וכן אמר הר"מ (דפו"ר) דאמר בירושלמי (תוס' ר"פ):

רב ששת [א] כי כרע כרע כחיזרא כי קא זקיף זקיף כחויא: ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב [ב] כל השנה כולה אדם מתפלל האל הקדוש מלך אוהב צדקה ומשפט חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכפורים שמתפלל המלך הקדוש והמלך המשפט ורבי אלעזר אמר אפילו אמר האל הקדוש יצא שנאמר [א] ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה אימתי ויגבה ה' צבאות במשפט אלו עשרה ימים שמר"ה ועד יוה"כ וקאמר האל הקדוש מאי הוה עלה אמר רב יוסף האל הקדוש ומלך אוהב צדקה ומשפט רבה אמר המלך הקדוש והמלך המשפט והלכתא כרבה: ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא שנאמר [ב] גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדול להתפלל בעדכם אמר רבא אם ת"ח הוא (א) צריך שיחלה עצמו עליו מ"ט אילימא משום דכתיב [ג] ואין חולה מכם עלי (ואין) [ו]גולה את אזני דילמא מלך שאני אלא מהכא [ד] ואני בחלותם לבושי וגו': ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עונותיו שנאמר [ה] למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאם ה' אלהים דילמא צבור שאני אלא מהכא [ו] ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אותי ויאמר שאול צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי וה'[א] סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות ואקראה לך להודיעני מה אעשה ואילו אורים ותומים לא קאמר משום דקטליה לנוב עיר הכהנים ומנין דאחילו ליה מן שמיא שנא' (ויאמר שמואל אל שאול) [ז] [ו]מחר אתה ובניך עמי [ב] וא"ר יוחנן עמי במחיצתי ורבנן אמרי מהכא [ח] והוקענום לה' בגבעת שאול בחיר ה' יצתה בת קול ואמרה בחיר ה'. אמר ר' אבהו בן זוטרתי אמר רב יהודה בר זבידא בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע ומפני מה לא קבעוה משום טורח צבור מ"ט אילימא משום דכתיב בה [ט] אל מוציאם ממצרים לימא פרשת [י] רבית ופרשת [יא] משקלות דכתיב בהן יציאת מצרים אלא אמר ר' יוסי בר אבין משום דכתיב בה האי קרא [יב] כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו[ג] ולימא האי פסוקא ותו לא גמירי כל פרשה דפסקה משה רבינו פסקינן [ד] דלא פסקה משה רבינו לא פסקינן. פרשת ציצית מפני מה קבעוה א"ר יהודה בר חביבא מפני שיש בה חמשה[ה] דברים מצות ציצית יציאת מצרים עול מצות ודעת מינים הרהור עבירה והרהור ע"ז בשלמא הני תלת מפרשן עול מצות דכתיב [יג] וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ציצית דכתיב [יד] ועשו להם ציצית וגו' יציאת מצרים דכתיב [טו] אשר הוצאתי וגו' אלא דעת מינים הרהור עבירה והרהור ע"ז מנלן דתניא [יג] אחרי לבבכם זו מינות וכן הוא אומר [טז] אמר נבל בלבו אין אלהים [יג] אחרי עיניכם זה הרהור עבירה שנאמר [יז] ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני [יג] אתם זונים זה הרהור ע"ז וכן הוא אומר [יח] ויזנו אחרי הבעלים: **מתני'** [ג] מזכירין יציאת מצרים בלילות [ג] א"ר אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה [ד] בן זומא שנא' [יט] למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות וחכ"א ימי חייך העוה"ז כל [ז] להביא לימות המשיח: **גמ'** [ס] תניא אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח והלא כבר נאמר [כ] הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם אמרו לו לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לו כיוצא בו אתה אומר [כא] לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך

לא

כחיזרא. שבט ביד אדם, וחובטו כלפי מטה בבת אחת: **זקיף כחויא.** בנחת, ראשו תחלה ואח"כ גופו, שלא תראה כריעתו עליו כמשוי: **כחויא.** כנחש הזה כשהוא זוקף עצמו מגביה הראש תחלה ונזקף מעט מעט: **המלך הקדוש.** לפי שבימים הללו הוא מראה מלכותו לשפוט את העולם: **המלך המשפט.** כמו מלך המשפט[י], כמו [כב] נושאי הארון הברית (יהושע ג) כמו ארון הברית, וכן [כג] המסגרות המכונות (מלכים ב טז) שהוא כמו מסגרות המכונות, וכן [כד] העמק הפגרים (ירמיה לא) כמו עמק הפגרים: **ה"ג ואם תלמיד חכם הוא וצריך לרחמים צריך שיחלה עצמו עליו.** אם ת"ח הוא זה שצריך לרחמים צריך שיחלה חבירו עצמו עליו: **בחלותם.** על דואג ואחיתופל הוא אומר שהיו ת"ח[ז]: **למען תזכרי ובושת.** סיפיה דקרא בכפרי לך את כל אשר עשית: **גם בחלומות גם בנביאים.** ולא א"ל גם באורים, לפי שנתבייש ממנו, שלא יאמר לו אתה גרמת לעצמך שלא נענית באורים ותומים לפי שהרגת את הכהנים: **ורבנן.** סברי מהכא שמעינן דאחילו לו: **והוקענום.** גבעונים אמרו לדוד בסוף ימיו שהיה רעב ג' שנים [ח] ויבקש דוד בה' ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים, שהרג את הכהנים שהיו מספיקים לגבעונים לחם ומים[ח], שהגבעונים נתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים למזבח[כה], (ב) ויאמר דוד אל הגבעונים ובמה אכפר לכם וברכו את נחלת ה', והם אמרו לו יותן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום בגבעת שאול, ובת קול יצאה וקיימה אחריהם בחיר ה', דודאי הם לא אמרו בחיר ה' שהרי לגנותו היו באין ולא לכבודו: **פרשת רבית.** אל תקח מאתו נשך ותרבית וגו' (ויקרא כה) וסמיך ליה יציאת מצרים: **ופרשת משקלות.** אבני צדק וגו' (ויקרא יט) סיפיה דקרא אשר הוצאתי אתכם וגו': **כרע שכב.** דדמי לבשכבך ובקומך, שהקדוש ב"ה שומרנו בשכבנו ובקומנו לשכב שלוים ושקטים כארי וכלביא: **ולימא האי פסוקא.** וליכא טורח לצבור: **עול מצות.** [יג] ועשיתם את כל מצותי[ט]: **מינות.** אותם[ו] ההופכים טעמי התורה למדרש טעות ואליל: **וכן הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים.** ואין לך נבל מן ההופך דברי אלהים חיים: **מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות.** פרשת ציצית בק"ש, ואע"פ שאין לילה זמן ציצית[ט] דכתיב [יג] וראיתם אותו וזכרתם אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה: **כבן שבעים שנה.** כבר הייתי נראה זקן, ולא זקן ממש, שבאת עליו שיבה יום שהעבירו רבן גמליאל מנשיאותו ומינו רבי אלעזר בן עזריה נשיא כדאיתא לקמן בפרק תפלת השחר (דף כח.), ואותו היום דרש בן זומא מקרא זה: גמ'

כרע כחיזרא. ולקמן (ד' כח:) אמרינן עד שיראה איסר וכו' (ג) לא סגי בכריעה לבד וראשו זקוף אלא בעי נמי שיכוף הראש וכן איתא בירושלמי דפרקין[י] ובלבד שלא ישוח יותר מדאי אמר רבי ירמיה ובלבד שלא יעשה כהדין חרדונא והיינו תרגום ירושלמי של צב (ויקרא יא[כ]) והצב כשהוא שוחה ראשו זקוף. **ובר"ה וי"כ** שאנו שוחין כל שעה בתפלה צריך ליזהר ° שיגביה קודם שיסיים הברכה רק שיכרע בברוך ושיגביה מיד[ל] דאמרינן לקמן סוף אין עומדין (ד' לד.) אם בא לשחות תחלת כל ברכה וסוף כל ברכה מלמדין אותו שלא ישחה:

והלכתא כותיה דרבה. דצריך לחתום המלך הקדוש והמלך המשפט ואם לא אמר ° מחזירין אותו **וכן** זכרנו ומי כמוך וכתוב לחיים ובספר חיים מחזירים אותו אם לא אמר דכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים אינו יוצא ידי חובתו[מ] **וכן פסק רבינו יהודה** אם[ז] ספק לו אם אמר אם לא אמר מחזירים אותו כדאיתא בירושלמי דתענית פ"ק[י] היה מתפלל ואינו יודע אם הזכיר טל ומטר ואם לאו כל שלשים יום בחזקת שלא למוד פירוש שלא אמר אלא כמו שהוא למוד עד עתה שלא אמר כן אחר כן בחזקת שהזכיר והוא הדין לכל הדברים שצריך להזכיר כך הדין ואם כן בעשרת ימי תשובה דליכא שלשים יום צריך לחזור. **ור"מ[ח] כתב** דאין מחזירין אותו מכל אותן דברים דלא פסק בספר בפירוש והביא ראיה לדבריו[ם]: **בקשו** לקבוע פרשת **בלק בפרשת ק"ש ומפני מה לא קבעוה וכו'.** איתא בירושלמי[ט] דאותן ג' פרשיות שתקנו בקרית שמע לפי שבהן[ע] עשרת הדברות ועיין בו ותמצא הכל:

הדרן עלך מאימתי

עין משפט נר מצוה

סו א מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה יב טור שו"ע או"ח סימן קיג סעיף ו:
סז ב מיי' פ"ב שם הלכה יח סמג עשין יט טור שו"ע או"ח סי' קיח סעיף א וסי' תקפב סעיף א:
סח ג מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה ג:

רב נסים גאון

זה ששנינו אמר רבי אלעזר בן (עזריא) [עזריה] הרי אני כבן שבעים שנה. מיפרשא מילתיה בפרק תפלת השחר (דף כח) במעשה שהיה בין רבן גמליאל ור' יהושע בעת שהסכימו חכמים להעביר את רבן גמליאל מגדולתו ולהמליך תחתיו את ר' אלעזר בן עזריה אמר והא בר תמניסרי אנא ולית לי חיוראתא אירחיש ליה ניסא והדרו ליה תמניסרי דארי חיוראתא והיינו דתנן אמר ר' אלעזר בן עזרי' הריני כבן ע' שנה ולא בן שבעים:

תורה אור השלם

א) ויגבה יי צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה: [ישעיה ה, טז]
ב) גם אנכי חלילה לי מחטא ליי מחדל להתפלל בעדכם והוריתי אתכם בדרך הטובה והישרה: [שמואל א' יב, כג]
ג) כי קשרתם כלכם עלי ואין גלה את אזני בכרת בני עם בן ישי ואין חלה מכם עלי וגלה את אזני כי הקים בני את עבדי עלי לארב כיום הזה: [שמואל א' כב, ח]
ד) ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב: [תהלים לה, יג]
ה) למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאם אדני אלהים: [יחזקאל טז, סג]
ו) ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אתי ויאמר שאול צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי ואלהים סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאם גם בחלמות ואקראה לך להודיעני מה אעשה: [שמואל א' כח, טו]
ז) ויתן יי גם את ישראל עמך ביד פלשתים ומחר אתה ובניך עמי גם את מחנה ישראל יתן יי ביד פלשתים: [שמואל א' כח, יט]
ח) ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה ויבקש דוד את פני יי ויאמר יי אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבענים: ויאמר דוד אל הגבענים מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת יי: יתן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום ליי בגבעת שאול בחיר יי ויאמר המלך אני אתן: [שמואל ב' כא, א, ג, ו]
ט) אל מוציאם ממצרים כתועפת ראם לו: [במדבר כג, כב]
י) אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך: את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך: אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים: [ויקרא כה, לו-לח]
יא) מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים: [ויקרא יט, לו]
יב) כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו מברכיך ברוך וארריך ארור: [במדבר כד, ט] הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה: [במדבר כג, כד] [עיין הגהות וציונים אות ב]
יג) והיה לכם לציצת וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות יי ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם: למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם: [במדבר טו, לט-מ]
יד) דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם לדרתם ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת: [במדבר טו, לח]
טו) אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם: [במדבר טו, מא]
טז) למנצח לדוד אמר נבל בלבו אין אלהים השחיתו התעיבו עלילה אין עשה טוב: [תהלים יד, א]
יז) ויאמר לו אביו ואמו

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עירובין דף נג:], **ב)** [תענית כז: מגילה כג.], **ג)** ספרי פ' ראה פיסקא קל [לקמן דף כח.], **ד)** מכילתא פרשת בא פ' ט"ז, **ה)** מכילתא שם תוספתא פרק א הי"ב, **ו)** פי' שלא דמי להמלך הקדוש שהוא בעצמו קדוש (פמ"ג משב"ז או"ח קיח ב), **ז)** סנהדרין דף קו:, **ח)** יבמות דף עח:, **ט)** מנחות מג. ועיין תוס' לקמן יד: ד"ה ויאמר, **י)** ה"ה, **כ)** עיי"ש בתרגום יונתן בן עוזיאל, **ל)** עיין במהרש"א ובהערות שם בשם יד דוד, **מ)** לקמן דף מ: עיי"ש, **נ)** ה"א, **ס)** הראיות עי' במרדכי סי' לג, ונתבארו בביאור הגר"א סי' תקפב ס"ה, **ע)** ריש ה"ה, ועיין מראה כהן.

גליון הש"ס

תוס' ד"ה **כרע כו' שיגביה כו'.** עי' תוס' לקמן ל"א ע"א ד"ה ומגלגל: תוס' ד"ה **והלכתא כו' מחזירין אותו.** עיין תוס' לקמן לד ע"א ד"ה אמצעיות:

הגהות הב"ח

(א) גמ' אם ת"ח הוא **וצריך לרחמים** צריך שיחלה: **(ב)** רש"י ד"ה והוקענום וכו'. מים למזבח **ויקרא המלך לגבעונים** ויאמר דוד אל הגבעונים **מה אעשה לכם** ובמה **אכפר וברכו:** **(ג)** תוס' ד"ה כרע וכו'. איסר וכו' פי' לא סגי:

הגהות וציונים

א] [**ואלהים**] (גליון): **ב]** גי' מהרש"א **הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף**, וכ"ה בהדיא בתנחומא (גליון), עיי"ש במהרש"א בח"ה וח"א: **ג]** ס"א **ששה** (גליון) עיין מהרש"א ועיין מלא הרועים בילק"מ: **ד]** בדפוסי' אחרי' כל **ימי חייך** (גליון): **ה]** וקשה שבגמ' איתא קרא אחרינא על עול מצות ונראה דרש"י לא גריס להו בגמ' הני פסוקים, וכ"ה בילקוט שמעוני פ' שלח (דק"ס): **ו]** בדפו"י **תלמידי ישו הנוצרי** ההופכים וכו': **ז]** בתוס' רבינו יהודה **"ואם ספק"**, ובתוס' רבינו פרץ **"ופסק** רבינו יהודה אם ספק": **ח]** צ"ל **ור"מ** (גליון) הוגה ע"פ המהרש"ל, וכ"ה בתוס' ר"פ (במהרש"ל דפו"ר איתא **ורבי מאיר**, אולם במרדכי בפרקין סימן לג מביאו בשם ר' **משה מאיברא**): **ט]** בתוס' ר"פ הלשון לפי **שכלולים בהם:**

משנת ראשונים

[נדפס בהשמטות]

תורה אור השלם

[המשך מטור א]

האין בבנות אחיך ובכל עמי אשה כי אתה הולך לקחת אשה מפלשתים הערלים ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני: [שופטים יד, ג]
יח) ויהי כאשר מת גדעון וישובו בני ישראל ויזנו אחרי הבעלים וישימו להם בעל ברית לאלהים: [שופטים ח, לג]
יט) לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך: [דברים טז, ג]
כ) לכן הנה ימים באים נאם יי ולא יאמרו עוד חי יי אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים: כי אם חי יי אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם: [ירמיה כג, ז-ח]
כא) ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל: [בראשית לה, י]
כב) ויהי בנסע העם מאהליהם לעבר את הירדן והכהנים נשאי הארון הברית לפני העם: [יהושע ג, יד]
כג) ויקצץ המלך אחז את המסגרות המכנות ויסר מעליהם את הכיר ואת הים הורד מעל הבקר הנחשת אשר תחתיה ויתן אתו על מרצפת אבנים: [מלכים ב' טז, יז]
כד) וכל העמק הפגרים והדשן וכל השדמות עד נחל קדרון עד פנת שער הסוסים מזרחה קדש ליי לא ינתש ולא יהרס עוד לעולם: [ירמיה לא, לט]
כה) ויתנם יהושע ביום ההוא חטבי עצים ושאבי מים לעדה ולמזבח יי עד היום הזה אל המקום אשר יבחר: [יהושע ט, כז]

רַב שֵׁשֶׁת כִּי כָּרַע כָּרַע כְּחִיזְרָא - כמקל שביד אדם שחובטו כלפי מטה בבת אחת, כך יכרע במהירות ובפעם אחת (רש"י). ויש מפרשים 'חיזרא' הוא אחד ממיני הקוצים שראשו כפוף, כך לא יכרע מאמצע מתניו וראשו ישאר זקוף, אלא גם ראשו יכוף כאגמון (רא"ש בשם רב האי גאון). ■ להלכה, יכרע בגופו ובראשו במהירות ובפעם אחת כשתי הדעות (שו"ע סי' קיג ס"ו).

כִּי קָא זָקִיף זָקִיף כְּחִיוְיָא, שלא תיראה זקיפתו עליו כמשאוי, יזקוף ראשו ואחר כך את גופו מעט מעט, כנחש הזוקף ראשו תחילה ואחר כך גופו מעט מעט (רש"י). ■ להלכה, יזקוף תחילה את ראשו ואחר כך את גופו מעט מעט (שו"ע סי' קיג ס"ו). ויש סוברים שיזקוף תחילה גופו לבד, וראשו נשאר כפוף, כנחש העומד זקוף וראשו כפוף, ואחר כך יגביה ראשו (אמרי נועם לגר"א וכף החיים סי' קיג סכ"ד בשם האריז"ל).

כָּל הַשָּׁנָה כֻּלָּהּ אָדָם מִתְפַּלֵּל 'הָאֵל הַקָּדוֹשׁ', 'מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט' ■ להלכה, טעה ואמר כל השנה 'המלך המשפט', אינו חוזר (משנ"ב קיח, א), וכן בטעה ואמר כל השנה 'המלך הקדוש', אינו חוזר (חיי אדם כד, י; קיצוש"ע קכט, ג. וראה שערי תשובה שכן הסכימו רוב הַפּוֹסְקִים).

חוּץ מֵעֲשָׂרָה יָמִים שֶׁבֵּין רֹאשׁ הַשָּׁנָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים, שקדושת ראש השנה חלה בתחילתו, ויום הכיפור מכפר בסופו, ונמצא שבין תחילת ראש השנה לבין סוף יום הכיפורים עשרה ימים (שו"ת רדב"ז, ח"ח סי' סט).

שֶׁמִּתְפַּלֵּל 'הַמֶּלֶךְ הַקָּדוֹשׁ', שבימים הללו השי"ת מראה מלכותו לשפוט את העולם (רש"י). ותקנו הזכרת 'המלך הקדוש' דוקא בחתימת ברכה זו, שבחתימת שאר ברכות השי"ת נזכר על שֵׁם פעולותיו, כגון: 'חונן הדעת' 'הרוצה בתשובה' 'חנון המרבה לסלוח', ובחתימת 'האל הקדוש' לא נזכר פעולה, אלא רוממותו וקדושתו, ובימים הללו נוהגת ונראית הנהגת רוממות מלכותו, לכן חותמים 'המלך הקדוש' (פרישה סי' קיח אות ה).

וְ'הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט' - כל השנה הנוסח הוא 'מלך אוהב צדקה ומשפט', שהשי"ת אוהב שהברואים מתנהגים בצדקה ומשפט, ובעשרה ימים אלו הנוסח הוא 'המלך המשפט' שפירושו שהוא יתברך שופט את העולם (מעדני יום טוב על הרא"ש). וכל השנה מזכירים 'צדקה' כי הצדקה היא העיקר, ובעשרה ימים אלו המשפט עיקר (ט"ז סי' קיח סק"ב).

וְרַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר אֲפִילוּ אָמַר 'הָאֵל הַקָּדוֹשׁ' יָצָא, שלדעתו, אפילו לכתחילה רשאי לומר 'האל הקדוש' ו'מלך אוהב צדקה ומשפט', ורב סובר שאף בדיעבד לא יצא אם אמר 'האל הקדוש' ו'מלך אוהב צדקה ומשפט' (רבינו יונה). ויש מפרשים שמחלוקתם היא רק לכתחילה, אבל בדיעבד הכל מודים שאם אמר 'האל הקדוש' או 'מלך אוהב צדקה ומשפט' יצא (רבינו יונה בשם רבני צרפת; ראב"ד פ"י מהל' תפילה הי"ג). ■ להלכה, בעשרת ימי תשובה אומר 'המלך הקדוש' ו'המלך המשפט'. טעה ותיקן תוך כדי דיבור יצא. טעה ונזכר לאחר כדי דיבור, או מסופק אם אמר כהוגן, ב'המלך הקדוש' חוזר לראש; וב'המלך המשפט', לדעת השו"ע אם נזכר קודם שעקר רגליו, חוזר לברכת 'השיבה', ואומר משם ואילך על הסדר, ואם נזכר אחר שעקר רגליו חוזר לראש. ולדעת הרמ"א אם נזכר לאחר כדי דיבור אינו חוזר, כיון שהזכיר תיבת 'מלך' (סי' קיח וסי' תקפב סעיפים א-ב).

כָּל שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבֵרוֹ, צדיק גדול בדורו שעל פי רוב תפילתו נשמעת, כרבי חנינא בן דוסא וכיוצא בו, ובימינו לא שייך דין זה ולכן לא הובא להלכה (פירוש עיון יעקב על עין יעקב; 'אומר השכחה' אות נט). ויש מפרשים 'כל שאפשר לו לבקש' – כל אדם, למעט אם אוהב את חבירו החולה כנפשו ודעתו מבולבלת עד שאינו יכול להתפלל, או שאינו יכול להתפלל כי גם הוא בצרה גדולה, או אז אינו נקרא חוטא (בן יהוידע).

נִקְרָא חוֹטֵא, שממדות החכמים ומטכסיסיהם, שלא יהיה אדם פורק עול ומתעלם מצרכי חבירו (מאירי). ונקרא 'חוטא' לפי שביטל מצות 'ואהבת לרעך כמוך', וגמילות חסדים שבגופו, וביטל מאמר כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא (שפתי חכמים).

צָרִיךְ שֶׁיֶּחֱלֶה עַצְמוֹ עָלָיו ממש (מהרש"א; מהר"ל 'נתיבות עולם' נתיב גמילות חסדים פרק ד). ויש מפרשים שיראה שגם הוא חולה, וכאילו הוא מתפלל על עצמו (חת"ס שו"ת או"ח סי' קסו; דרשות ח"ב עמ' שה, א). ויש מפרשים 'שיחלה' לשון אבלות וצער, וכהוכחת הגמ' מהפסוק 'ואני בחלותם לבושי שק' שהוא רק ענין של צער (פירוש עיון יעקב על עין יעקב), וגורם בכך שהחולה יתרפא, כי על המתפלל לא נגזר הצער, וכדי שלא יצטער ירפאו משמים את החולה (שפתי חיים דברים עמ' רו בשם רבי ישראל סלנטר).

אֶלָּא מֵהָכָא 'וַאֲנִי בַּחֲלוֹתָם לְבוּשִׁי וְגוֹ'" - מאחר שבלבוש שק ועינוי יש משום בזיון, היפך כבוד המלכות, ואם לא היה חייב בכך לא היה נוהג כן, מוכח שהוא חיוב מן הדין ולא רק מדת חסידות (בן יהוידע).

כָּל הָעוֹשֶׂה דְּבַר עֲבֵרָה וּמִתְבַּיֵּשׁ בּוֹ מוֹחֲלִין לוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתָיו - על אותו עון שמתבייש בו (ריטב"א; שטמ"ק). ויש מפרשים, שבכך שמתבייש מעוון זה, נכנע לפני יוצרו ונכלם מלפניו, ואין לך תשובה גדולה מזו, ונמחלים כל עוונותיו כי לא ישוב לכסלה עוד (פירוש הרי"ף על עין יעקב).

'וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ', שודאי אין מי שיקימו, אלא הוא קם מאליו בזריזות, כך יש לאדם לעמוד מאליו בזריזות בזמן קריאת שמע של שחרית, שלא יעבור זמנה (מהרש"א).

וְלֵימָא הַאי פְּסוּקָא וְתוּ לֹא, יאמר פסוק 'כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו', מלבד פסוק 'אל מוציאם ממצרים' שאף אותו צריך להזכיר משום שיש בו הזכרת יציאת מצרים (פני יהושע).

כָּל פָּרָשָׁה דְּפַסְקָהּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ פַּסְקִינָן, דְּלֹא פַּסְקָהּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ לֹא פַּסְקִינָן, אבל אם קורא דרך תחינה ובקשה, מותר לחלק את הפסוק או הפרשה, וכן אם בדעתו להשלים את הפרשה ואפילו לאחר ימים ספורים, מותר, ומטעם זה בקריאת התורה בימי שני וחמישי מפסיקים לפעמים, כי בדעתנו להשלימה בשבת (מג"א הקדמה לסי' רפב).

פָּרָשַׁת צִיצִית מִפְּנֵי מַה קְבָעוּהָ בקריאת שמע בלילה שאינו זמן ציצית (ראבי"ה סי' מג). ויש מפרשים מדוע קבעוה בקריאת שמע ולא חששו בקריאת פרשת ציצית לטורח הציבור, שאת הזכרת יציאת מצרים כבר מזכירים בברכת 'אמת ויציב' בשחרית, ובברכת 'אמת ואמונה' בערבית (מילי דברכות).

■ המשך במילואים ■

'וְקַדְמוֹנִיּוֹת אַל תִּתְבּוֹנָנוּ' זוֹ יְצִיאַת מִצְרַיִם, דקדק הכתוב ואמר 'אל תתבוננו', ללמד שאת יציאת מצרים יזכירו, וכמאמר הכתוב 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך', אבל שלא יתבוננו ויעסקו בה, שעיקר עסקם יהיה בענין הגאולה העתידה (מהרש"א). וקרא ליציאת מצרים 'קדמוניות', שנעשה קודם מתן תורה (עיון יעקב על עין יעקב).

וְהָיָה מְסַפֵּר וְהוֹלֵךְ מַעֲשֵׂה אֲרִי, שקשה להינצל מארי יותר מאשר מזאב (בן יהוידע).

פָּגַע בּוֹ נָחָשׁ וְנִצַּל מִמֶּנּוּ שָׁכַח מַעֲשֵׂה שְׁנֵיהֶם, ולעיל נקט לשון 'והיה מספר והולך מעשה ארי' ולא נקט לשון 'שכח מעשה זאב', שהמשל מדמה את מצרים לזאב, את בבל לארי, ואת גלותנו לנחש, ולא היה זמן רב בין גלות מצרים לגלות בבל, ולא נשכחו צרות גלות מצרים לגמרי, אבל צרות הגלות האחרונה שנמשך זמנה משכחות צרות שעבוד מלכויות ראשונות (מהרש"א).

אַף כָּךְ יִשְׂרָאֵל צָרוֹת אַחֲרוֹנוֹת מְשַׁכְּחוֹת אֶת הָרִאשׁוֹנוֹת - לעתיד לבוא יהיו שני זמנים של ניסי הגאולה: הראשון - בזמן קיבוץ הגלויות, עליו אמרו חכמים שיזכירו בו את יציאת מצרים כטפלה לנסים שיהיו. והשני - זמן גוג ומגוג עליו נאמר 'אל תזכרו ראשונות', שבו לא יזכירו כלל את יציאת מצרים, כבמשל של הנחש (פירוש הרי"ף על עין יעקב; אמרי נועם לגר"א).

אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם, בַּתְּחִלָּה נַעֲשָׂה אָב לַאֲרָם וּלְבַסּוֹף נַעֲשָׂה אָב לְכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, שֵׁם אברם לדעת ברייתא זו לא התבטל, כשיטת חכמים הסוברים שזכירת יציאת מצרים לא תתבטל (צל"ח).

בַּתְּחִלָּה נַעֲשֵׂית שָׂרַי לְאֻמָּתָהּ, וּלְבַסּוֹף נַעֲשֵׂית שָׂרָה לְכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, שאברהם ושרה נולדו בטבע בריאתם עקרים, והיתה ניכרת חשיבותם רק במקומם ולשעתם, ועל ידי שינוי שמם נשתנה מזלם ונולד יצחק שממנו יצאו י"ב שבטים שעליהם נאמר 'גוי וקהל גוים' (בראשית לה, יא), לכן ראוי לומר על אברהם 'אב המון גוים' ועל שרה שהיא 'שרה לכל העולם כולו' (מהרש"א).

תָּנֵי בַּר קַפָּרָא כָּל הַקּוֹרֵא לְאַבְרָהָם אַבְרָם עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה - לדעה זו שֵׁם אברם התבטל, וכשיטת רבי אלעזר בן עזריה שזכירת יציאת מצרים תתבטל בימות המשיח (צל"ח).

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר עוֹבֵר בְּלָאו, ואינו חולק על בר קפרא שאמר שעובר בעשה, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי (תוספות רא"ש; מהרש"א). ■ להלכה, הקורא לאברהם אברם, עובר בעשה ולאו (מג"א סי' קנו סק"ב) ומדרבנן (פרי חדש סוף סי' סז).

אֶלָּא מֵעַתָּה הַקּוֹרֵא לְשָׂרָה שָׂרַי הָכִי נַמִּי, ממה שהזכירו בר קפרא ורבי אליעזר רק על הקורא לאברהם אברם שעובר בעשה ולאו, ולא על שרה, משמע שהקורא לשרה שרי אינו עובר (בן יהוידע).

מִשְׁנָה. הָיָה קוֹרֵא בַּתּוֹרָה וְהִגִּיעַ זְמַן הַמִּקְרָא, וקרא גם את פרשיות קריאת שמע כסדר כתיבתן בתורה שלא כסדר קריאתן בקריאת שמע (רשב"א).

אִם כִּוֵּן לִבּוֹ, יָצָא בדיעבד, אף שלא קרא את הפרשיות כסדר שצריך לאמרן בקריאת שמע, וגם הפסיק בקריאת פרשיות אחרות בין פרשה לפרשה, וגם לא בירך ברכות קריאת שמע (רשב"א), וצריך לומר 'בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד' לאחר קריאת הפסוק 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל' (צל"ח). ויש סוברים שאף אם לא אמר, אין זה מעכב בדיעבד (ביה"ל סא, יג).

בַּפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד - מפני כל אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום (רש"י), כגון זקן, או תלמיד חכם, או עשיר שראוי לכבדו מחמת עשרו (משנ"ב סי' סו, ג). ויש מפרשים, מפני אדם שחייבים בכבודו, כגון אביו או רבו או מי שגדול ממנו בחכמה (רמב"ם ק"ש ב, טו וכס"מ שם בדעתו).

שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַיִּרְאָה - מפני אדם שירא שיהרגנו (רש"י; רשב"א יג, ב בדעת הרמב"ם), ויש שפירשו, מפני מי שמצוה לירא מהם כגון אביו ואמו ורבו (רשב"א בשם הגאונים, רא"ש).

בֵּין וַיֹּאמֶר לֶאֱמֶת וְיַצִּיב שבתפילת שחרית, אבל בין ויאמר לאמת ואמונה שבתפילת ערבית אינו נחשב בין הפרקים, שאין חיוב לומר פרשת וַיֹּאמֶר בערבית (רש"ש, ע"פ גמ' להלן יד, ב).

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר בֵּין וַיֹּאמֶר לֶאֱמֶת וְיַצִּיב לֹא יַפְסִיק, ואפילו בשהייה בלבד, שדין ההפסק כאן חמור יותר מהפסק שבאמצע הפרק (רא"ש; שו"ע סי' סו, ה ומשנ"ב שם). ויש סוברים, שהאיסור להפסיק כאן הוא באותם הדברים שאסור להפסיק בהם באמצע הפרק (רמב"ם ק"ש יז, ב).

לָמָּה קָדְמָה פָּרָשַׁת שְׁמַע לִוְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ, שמהראוי להקדים 'וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ' שהיא בלשון רבים לפרשת 'שְׁמַע' שהיא בלשון יחיד, ואף שאינו לפי סדר הפרשיות שבתורה, שהרי אין מוקדם ומאוחר בתורה (תוס' יד, ב ד"ה למה).

גְּמָרָא. שְׁמַע מִינָהּ מִצְוֹת צְרִיכוֹת כַּוָּנָה: שנחלקו אמוראים אם בשעת עשיית המצוה צריך לכוון שעשיית כדי לצאת ידי חובתו כאשר ציוה ה' יתברך (רא"ה, משנ"ב סי' ס ס"ק ז) ■ להלכה, יש אומרים שמצות לא צריכות כוונה, ויש אומרים שצריכות כוונה, וכן הלכה (שו"ע סי' ס, ד). וכאשר מוכח מתוך הענין, שקורא על מנת לצאת ידי חובה, כגון הקורא קריאת שמע כסדר התפילה, יצא בדיעבד (משנ"ב שם ס"ק י). ובמצוות דרבנן יש סוברים שלהלכה אין צריכות כוונה, ולמצוה מן המובחר לדעת הכל צריך כוונה (משנ"ב שם, ז-י).

בְּקוֹרֵא לְהַגִּיהַּ, שבאופן זה אם לא יכוון לצאת ידי חובה, לא יצא, שאף לסוברים שאין מצוות צריכות כוונה, המתעסק בעלמא [ללא כוונת קריאה או עשייה של המצוה כלל] לא יצא (רש"י ורבינו יונה). ויש שפירשו, שקורא להגיה הכוונה שאינו קורא את התיבות כהלכתן וכנקודתן (תוד"ה בקורא).

קְרִיאַת שְׁמַע כִּכְתָבָהּ דִּבְרֵי רַבִּי וַחֲכָמִים אוֹמְרִים בְּכָל לָשׁוֹן ■ להלכה, קורא בכל לשון שמבין, וכדעת חכמים, ולמצוה מן המובחר אין קוראים אלא בלשון הקודש (שו"ע סי' סא, ב ומשנ"ב).

בְּכָל לָשׁוֹן שֶׁאַתָּה שׁוֹמֵעַ - בכל שפה שהקורא מבין, ואפילו שלא בלשון הקודש (מאירי).

וְרַבָּנָן סָבְרֵי לְהוּ כְּמַאן דְּאָמַר לֹא הִשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ יָצָא ■ להלכה, אם לא השמיע לאזנו יצא בדיעבד, ובלבד שהוציא בשפתיו (שו"ע סי' סב סעי' ג).

הַהוּא מִבָּעֵי לְהוּ שֶׁלֹּא יִקְרָא לְמַפְרֵעַ, שלא ישבש את סדר התיבות וכגון "מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ" לא יהפוך הסדר ויקרא "וּבִשְׁעָרֶיךָ בֵּיתְךָ מְזוּזוֹת" (רש"י), או שלא יהפוך את סדר הפסוקים ויקדים פסוק אחד למשנהו (רבינו יונה). אבל הקדמת קריאת פרשה שניה לראשונה אינה כקריאה למפרע, ויוצאים בה בדיעבד (רמב"ם הל' ק"ש ב, יא, שו"ע סי' סד, א).

■ המשך במילואים ■

גמ' לא שיעקר יעקב ממקומו אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו וכן הוא אומר [א]אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכיות וקדמוניות אל תתבוננו זו יציאת מצרים [ב]הנני עושה חדשה עתה תצמח תני רב יוסף זו מלחמת גוג ומגוג [א]משל למה הדבר דומה לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו והיה מספר והולך מעשה זאב פגע בו ארי וניצל ממנו והיה מספר והולך מעשה ארי פגע בו נחש וניצל ממנו שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש אף כך ישראל צרות אחרונות משכחות את הראשונות: [ב][ג]אברם הוא אברהם בתחלה נעשה אב לארם ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו שרי היא שרה בתחלה נעשית שרי לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו: תני בר קפרא [°]כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר [ד]והיה שמך אברהם רבי אליעזר אומר עובר בלאו שנאמר [ד]ולא יקרא עוד [את] שמך אברם אלא מעתה הקורא לשרה שרי הכי נמי התם קודשא בריך הוא אמר לאברהם [ה]שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה אלא מעתה הקורא ליעקב יעקב ה"נ שאני התם דהדר אהדריה קרא דכתיב [ו]ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב מתיב רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר זבידא [ז]אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם אמר ליה התם נביא הוא דקא מסדר לשבחיה דרחמנא[א] מאי דהוה מעיקרא:

הדרן עלך מאימתי

[ג]**היה** [א]קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כוון לבו יצא[ב]. בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר [ג]באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. אלו הן [ג]בין הפרקים בין ברכה ראשונה לשניה בין שניה לשמע בין שמע לוהיה אם שמוע בין והיה אם שמוע לויאמר בין ויאמר לאמת ויציב ר' יהודה אומר [ד]בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. אמר ר' יהושע [ד]בן קרחה למה קדמה פרשת שמע לוהיה אם שמוע [ג]כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך מקבל עליו עול מצות והיה אם שמוע לויאמר שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה [ה]ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד: **גמ'** ש"מ [ה][ו]מצות צריכות כוונה מאי אם כוון לבו לקרות והא קא קרי בקורא להגיה: ת"ר [י]קריאת שמע ככתבה דברי רבי וחכ"א [ז]בכל לשון מ"ט דרבי אמר קרא [ח]והיו בהווייתן יהו ורבנן מאי טעמייהו אמר קרא [י][ט]שמע בכל לשון שאתה שומע ולרבי נמי הא כתיב שמע ההוא מבעי ליה השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך [י]ורבנן סברי להו כמאן דאמר לא השמיע לאזנו יצא ולרבנן נמי הא כתיב והיו [°]ההוא מבעי להו שלא יקרא למפרע ורבי שלא יקרא למפרע מנא ליה נפקא ליה מדברים [ח]הדברים ורבנן דברים הדברים לא דרשי למימרא דסבר רבי דכל התורה כולה בכל לשון נאמרה דאי סלקא דעתך בלשון הקודש נאמרה והיו דכתב רחמנא למה לי איצטריך משום דכתיב שמע למימרא דסברי רבנן דכל התורה כולה בלשון הקודש נאמרה דאי סלקא דעתך בכל לשון נאמרה שמע דכתב רחמנא למה לי איצטריך משום דכתיב והיו: ת"ר [ח]והיו שלא יקרא למפרע הדברים על לבבך יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה תלמוד לומר האלה עד כאן צריכה כוונה מכאן ואילך אין צריכה כוונה דברי ר' אליעזר א"ל רבי עקיבא הרי הוא אומר אשר

רש"י

גמ' לא שיעקר יעקב ממקומו. שהרי מלינו שקראו הקב"ה יעקב אחר זאת ברדתו למצרים, שנאמר [י]ויאמר אלהים לישראל ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני (בראשית מו): הנני עושה חדשה. בתר אל תזכרו ראשונות כתיב: בתחלה אב לארם. לאנשי מדינתו, שמארץ ארם היה, שנאמר [י]בעבר הנהר ישבו אבותיכם (יהושע כד) ואומר [כ]אל ארם נהרים אל עיר נחור (בראשית כד): אב לכל העולם. [ד]אב המון גוים (שם יז): שרי. לשון יחיד משמע שרתי: מסדר שבחיה דמעיקרא. אשר בחרת בו בהיות שמו אברם ושמת שמו אברהם:

הדרן עלך מאימתי

היה קורא בתורה. פרשת ק"ש: והגיע זמן המקרא. זמן ק"ש: בפרקים. בין ההפסקות, ולקמיה מפרש להו במתניתין בין פרשה[ד] ראשונה לשניה בין שניה לשמע כו': שואל מפני הכבוד. שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום: ומשיב. שלום אם הקדימו לו, ובגמרא[ט] פריך כיון דשואל פשיטא דמשיב: ובאמצע. באמצע הברכה או הפרשה: מפני היראה. אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגהו, אבל מפני הכבוד לא: ר"י. בגמרא[ט] מפרש פלוגתייהו: בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. בגמרא (דף יד.) מפרש טעמייהו[ס]: והיה אם שמוע נוהג בין ביום בין בלילה. דמשתעי בתלמוד תורה דכתיב (דברים יא) [ל]ולמדתם אותם את בניכם: ויאמר אינו נוהג אלא ביום. דמשתעי בציצית שאינה נוהגת אלא ביום, דכתיב [מ]וראיתם אותו פרט לכסות לילה (שבת דף כז:): גמ' ש"מ מצות צריכות כוונה. שיהא מתכוין לשם מצוה, ותקשה לרבה דאמר במסכת ראש השנה (דף כח.) התוקע לשיר יצא: כוון לקרות. אבל לצאת ידי מצוה לא בעינן שיהא מתכוין אלא לקרות בתורה בעלמא: הא קא קרי. הא בקורא קא עסיק תנא ואתי, דקתני היה קורא בתורה: בקורא להגיה. את הספר אם יש בו טעות, דאפילו לקריאה נמי לא מתכוין: ככתבה. בלשון הקדש: מדברים הדברים. דהוה ליה למכתב והיו דברים האלה[ו] (דברים ו), למדרש שיקרא הדברים כסדרן ולא למפרע כגון ובשעריך ביתך מזוזות: לימא קסבר ר' וכו'. מדאיצטריך ליה קרא לק"ש שתהא ככתבה סבירא ליה בשאר כל התורה בכל לשון נאמרה לקרות: משום דכתיב שמע. דלא תדרוש שמע בכל לשון שאתה שומע כרבנן: עד כאן. עד על לבבך: היכא

תוספות

היה קורא. אם כוון לבו יצא. בירושלמי[י] אמרינן (א) ברכות אינן מעכבות דאע"פ שלא אמר שתים לפניה ושתים לאחריה יצא דאם לא כן תקשי מאי מהני אם כוון לבו הרי לא בירך תחלה וא"ת הא (ב) בפ"ק (ד' יב.) מסקינן סדר ברכות אין מעכבות הא ברכות מעכבות. וי"ל דהתם איירי בצבור דיקא נמי דקתני אמר להם הממונה: **ובאמצע** שואל מפני וכו'. ופסק רבינו שמעיה דבמקום שאסור לספר אסור לדבר אפילו בלשון הקודש וכן משמע מתוך מתניתין. [ו]ובירושלמי[כ] קאמר אפילו באמצע הפסוק רב הונא בשם רב יוסף אמר [ג]ודברת בם מכאן שיש לך רשות לדבר בם והיינו נמי דאמרי' בפ"ק דיומא (דף יט:) ודברת בם ולא בתפלה פירוש שאין משיבין בה מפני הכבוד: **בקורא** להגיה. פירש בקונטרס שאין מתכוין לקרות. תימה אכתי הא קא קרי. ע"כ נראה בקורא להגיה שאינו קורא התיבות כהלכתן וכנקודתן אלא ככתיבתן קרי כדי להבין בחסרות וביתרות כמו לטטפת ומזוזת ואם כוון לבו לאו דוקא אלא כלומר לקרות כדין כנקודתן וכהלכתן: **וחכמים** אומרים בכל לשון. אומר הר"י דהלכה כחכמים דהלכה כרבי מחבירו ולא מחביריו (עירובין דף מו:) ועוד דרבנן סבירא להו כמאן דאמר לא השמיע לאזנו יצא וכותיה פסקינן לקמן (טו:): [ח]**בלשון** הקדש נאמרה. פירש רש"י פרק שני דמגילה (יז: ושם[ל]) לקרות בתורה. ולא נהירא [°]דהא עזרא תיקן קריאת התורה[מ] ומקמי דאתא עזרא והיו[ט] למה לי. וי"ל דמיירי בפרשיות המחוייבין לקרות דאורייתא כמו פרשת זכור[י] [ד]אי נמי מקרא בכורים ודוי מעשר ופרשת חליצה שאלו בתורה לקרותן אעפ"כ[כ] בכל לשון נאמרה בסיני שכל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקב"ה היה מתחלק לשבעים לשון[ס]: **עד** כאן מצות כוונה. עד בכל מאדך שהם פסוקים אלו מדברים ביחוד ה' באהבתו ויראתו: אשר

עין משפט נר מצוה

א א מיי' פ"ב מהלכות ק"ש [ה"א] סמג עשין יח טור שו"ע או"ח סי' ס סעיף ה:
ב ב מיי' שם הלכה טו טז סמג שם טוש"ע או"ח סי' קו סעיף א:
ג ג ד מיי' שם הלכה יז סמג שם טוש"ע שם סעיף ה:
ד ה מיי' פ"ג מהלכות ציצית הלכה ז סמג עשין כו טוש"ע או"ח סי' יח סעיף א:
ה ו מיי' פ"ב מהלכות (ק"ש) [שופר הלכה ד] טוש"ע או"ח סימן ס סעיף ד:
ו ז מיי' פ"ב מהל' ק"ש הלכה י סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סב סעיף ב:

רב נסים גאון

מותיב ר' יוסי בר אבין ואיתימא ר' יוסי בר זבדא אטו אברהם מי לא הדר קרייה רחמנא אברם. ובתוספתא נמי [ספ"א דמכילתין] בענין זה המקום אברם הוא אברהם אע"פ שחזר וקרא את אברהם אברם אינו לגנאי אלא לשבח כו' הוא אברם עד שלא נדבר עמו הוא אברהם משנדבר עמו. ויש ששואלין למה נשתנו שמו של אברהם ושמו של יעקב ולא נשתנה שמו של יצחק ופשטה של שאלה זו כי אברהם ויעקב אבותיהם קראום באותן השמות ולפיכך גידלם הקב"ה בשמות שקרא להן הוא אבל יצחק הקב"ה קראו בזה השם קודם שנולד כדכתיב (בראשית יז) אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק ואית במכילתא דר' ישמעאל [בפ' בא] יצחק לא נשתנה שמו למה שנקרא שמו מפי הקב"ה ובגמרא דבני מערבא (בסיפא דהאי פירקא) מפני מה נשתנה שמו של אברהם ושמו של יעקב ושמו של יצחק לא נשתנה אילו אבותיהם קראו אותן בשמן אבל יצחק הקב"ה קראו. ארבעה נקראו עד שלא נולדו יצחק וישמעאל יאשיה ושלמה:

סליק פירקא קמא

פירקא תנינא

שמעת מינה מצות צריכות כוונה. איתיה להדיא דהא מילתא בפרק ראוהו בית דין במסכת ראש השנה (דף כח) דקאמר אלמא קא סבר רבא מצות אין צריכות כוונה ואיתיביה אביי כמה תיובתא ולבסוף אוקמי' אלא אמר רבא לצאת לא בעי כוונה לעבור בזמנו לא בעי כוונה שלא בזמנו בעי כוונה:

תורה אור השלם

א) אַל תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת וְקַדְמֹנִיּוֹת אַל תִּתְבֹּנָנוּ: [ישעיה מג, יח]
ב) הִנְנִי עֹשֶׂה חֲדָשָׁה עַתָּה תִצְמָח הֲלוֹא תֵדָעוּהָ אַף אָשִׂים בַּמִּדְבָּר דֶּרֶךְ בִּישִׁמוֹן נְהָרוֹת: [ישעיה מג, יט]
ג) אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם: [דברי הימים א' א, כז]
ד) וְלֹא יִקָּרֵא עוֹד אֶת שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ: [בראשית יז, ה]
ה) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ: [בראשית יז, טו]
ו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי: [בראשית מו, ב]
ז) אַתָּה הוּא יְיָ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וְשַׂמְתָּ שְּׁמוֹ אַבְרָהָם: [נחמיה ט, ז] ח) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ: [דברים ו, ו] ט) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: [דברים ו, ד] י) וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֶּרַח אֲבִי אַבְרָהָם וַאֲבִי נָחוֹר וַיַּעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים: [יהושע כד, ב] כ) וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמַלִּים מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו וַיֵּלֶךְ וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרַם נַהֲרַיִם אֶל עִיר נָחוֹר: [בראשית כד, י] ל) וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים יא, יט] מ) וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם: [במדבר טו, לט] נ) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) תוספתא פרק א הי"ג ומכילתא פ' בא [עי' תוס' ע"ז ב: ד"ה ואלו וכו' תמצא שהיה לפניהם גי' אחרת], ב) תוספתא פ"א הי"ד, ג) [ר"ה דף כח:], ד) [עיין בן קרחה פירשו תוס' בשבת קנ. וב"ב קיג. ועי' תוס' פסחים קיב. ובכורות נח.] [עי' תוס' לקמן יד: שני דיבורי תוס' הראשונים השייכים לכאן], ה) [עירובין לה: פסחים קיד:], ו) סוטה לב: מגילה דף יז., ז) לקמן טו., ח) [עי' תוספות סוטה לב: ד"ה ורבנן], ט) לקמן עמוד ב, י) ריש פרקין, כ) סוף ה"א, ל) שם ברש"י לא פירש יותר ממה שפי' כאן, והוא מפורש ברש"י סוטה דף ל., מ) ב"ק פב. עיי"ש, נ) [ע"ש במגילה תד"ה כלן], ס) [כדאי' שבת פח:].

הגהות הב"ח

(א) תוס' ד"ה היה קורא וכו'. בירושל' אמרי' זאת אומרת ברכות: (ב) בא"ד. וא"ת הא, נ"ב תימ' [דילמא הא דברכות מעכבות] זו דוקא [שלא בירך כלל] ברכות. אבל אם קרא ק"ש [אימא] לך דיצא אם בירך הברכות [אמ"כ למעכבות]:

גליון הש"ס

גמ' כל הקורא כו'. מג"א סימן קנו ועיין פר"ח ס"ס ק"ז: גמ' ההוא מבע"ל כו'. עיין תוס' סוטה י"ז ע"ב ד"ה דכתיב: תוס' ד"ה בלשון כו' דהא עזרא כו'. עיין מג"א ריש סימן קל"ה:

הגהות וציונים

א] עיין מלא הרועים שאין לגרוס "דרחמנא", והכוונה כאן לשבחיה דאברהם, וכ"ה בכת"י: ב] במשנה שבמשניות נוסף ואם לאו לא יצא, ועי' מראה אש: ג] ס"א אלא (גליון): ד] [צ"ל ברכה] (גליון) וכ"ה בכת"י: ה] נדצ"ל טעמא (שפ"ח) וכ"ה בכת"י: ו] בכת"י נוסף וכתב הדברים למדרש: ז] בתוס' ר"פ נוסף ובאמצע שואל כו': ח] [צ"ל בכל לשון] (גליון): ט] נדצ"ל שמע (מהר"נ אדלר) ועיין פני יהושע ומראה אש בביאור כוונת התוס': י] בדפר"ר הגירסא פרשת זכור ופרשת פרה אדומה, וכ"ה בתוס' הרא"ש ובתוס' ר"י החסיד ובתוס' רבינו פרץ, ובב"י או"ח (סימן קמו ובסימן תרפה) בשם התוס', וכן הביאו השו"ע סי' תרפ"ה. והגר"א כתב שנוסחא משובשת נזדמנה לו, וכן נמחק לפנינו ע"פ המהרש"ל: כ] המהרש"א הגיה ואעפ"כ, ונמוקי הגרי"ב בילקוט מפרשים מגיה אי נמי, ועיי"ש ביאורו:

משנת ראשונים

וקדמוניות אל תתבוננו זו יציאת מצרים. הניסים הללו שאני מזכיר לכם שעשיתי במצרים אל תזכרו אותם מעתה, כי בגאולה זו תעסקו להודות ולהלל. **[רש"י, ישעיהו מג יח]**

ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי רבי מאיר. ר' מאיר סבר דאין הפרש בין שואל למשיב ולמי שאינו שואל אינו משיב, ור"י ס"ל דאיכא הפרש, דבאמצע אע"פ שאינו שואל מפני הכבוד אפ"ה משיב כיון שהקדים לו והלכתא כוותיה. **[רבינו יונה דף ז. מדה"ר]** **ורבי שלא יקרא למפרע מנא ליה נפקא ליה מדברים הדברים.** פירוש דליכא למימר דמוהיו תרתי שמעת מינה דודאי טפי משמע והיו שלא יקרא למפרע מבהויתן יהו, ומשום הכי אצטריך קרא אחרינא לומר שלא יקרא למפרע. **[הריטב"א]** **למימרא דסבר רבי דכל התורה כולה בכל לשון נאמרה.** הראב"ד ז"ל כתב וז"ל, הא דדייקינן מרבנן על התורה אם נאמרה בכל לשון אם לא, לא על הכתיבה שכתב משה נאמרה שהכל יודעים שלא נכתבה בספר אלא בלה"ק, ולא נכתבו שאר לשונות אלא על האבנים שבגלגל כדכתיב באר היטב. אלא על התלמוד שלמדו הקדוש ברוך הוא למשה ומשה למד אותה לישראל לפי שהיו בהם גרים משאר לשונות [נסתפק לנו] אם היה מלמדה לכאר"א בלשונו, וכן כאר"א יוצא ידי שינון בלשונו או שמא לכולם שונה בלה"ק ואין אדם יוצא ידי והגית בו אלא בלה"ק. **[הריטב"א]** **תלמוד לומר האלה עד כאן צריכה כוונה.** כי בלתי גמר כוונת הלב והסכמתו, לא יתכן אמיתת הענין. ע"כ באומרנו על לבבך צריכין אנו להתבונן על כוונה הזאת, ושנסכים עליה. וע"כ נ"ל שהלכה כדברי מי שאומר עד לבבך עד שם צריך כוונת הלב. ואמנם לא יתכן הכוונה האמתית, אף בגמר הלב על זה כולו. אם תהיה בהסכמה הכרחית מתוך היראה, כי מסכים לפחד הגמול והעונש, ואין זו עבודה שלימה, עד שיהיה שמח בעת שנצטווה, ושמח היה, אם [לא] נצטוה ולא נצרך לכך. ומצא עצמו בגמר דעתו על הקיום. **[שו"ת הרשב"א חלק ה סימן נה]**

א) אשר אנכי מצוך היום על לבבך מכאן אתה למד שכל הפרשה כולה צריכה כוונה אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן הלכה כר"ע איכא דמתני לה אהא דתניא א) הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו [א] ר' אחא משום ר' יהודה אומר כיון שכוון לבו בפרק ראשון שוב אינו צריך אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן הלכה כר' אחא שאמר משום ר' יהודה. תניא אידך א) והיו שלא יקרא למפרע על לבבך ר' זוטרא אומר עד כאן מצות כוונה מכאן ואילך מצות קריאה רבי יאשיה אומר עד כאן מצות קריאה מכאן ואילך מצות כוונה [ב] מ"ש מכאן ואילך מצות קריאה דכתיב ב) לדבר בם הכא נמי הא כתיב א) ודברת בם ה"ק עד כאן מצות כוונה וקריאה מכאן ואילך קריאה בלא כוונה ומאי שנא עד כאן מצות כוונה וקריאה דכתיב א) על לבבך ודברת בם התם נמי הא כתיב ב) על לבבכם ההוא מבעי ליה לכדרבי יצחק ג) דאמר ב) ושמתם את דברי אלה צריכה שתהא שימה כנגד הלב. אמר מר ר' יאשיה אומר עד כאן מצות קריאה מכאן ואילך מצות כוונה מ"ש מכאן ואילך מצות כוונה משום דכתיב ב) על לבבכם הכא נמי הא כתיב א) על לבבך ה"ק עד כאן מצות קריאה וכוונה מכאן ואילך כוונה בלא קריאה ומ"ש עד כאן מצות קריאה וכוונה דכתיב א) על לבבך ודברת בם התם נמי הא כתיב ב) על לבבכם לדבר בם ההוא בדברי תורה כתיב וה"ק רחמנא אגמירו בנייכו תורה כי היכי דליגרסו בהו: ת"ר ג) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד [א] עד כאן צריכה כוונת הלב דברי ר"מ אמר רבא הלכה כר"מ. תניא סומכוס אומר ב כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו אמר רב אחא בר יעקב ובדל"ת אמר רב אשי ג ובלבד שלא יחטוף בחי"ת ר' ירמיה הוה יתיב קמיה דר' [חייא בר אבא] חזייה דהוה מאריך טובא א"ל ד כיון דאמליכתיה למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים תו לא צריכת: אמר רב נתן בר מר עוקבא אמר רב יהודה א) על לבבך בעמידה על לבבך סלקא דעתך אלא אימא ה עד על לבבך בעמידה מכאן ואילך לא ורבי יוחנן אמר כל הפרשה כולה בעמידה ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן הלכה כר' אחא שאמר משום ר' יהודה: ת"ר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ו זו ק"ש של ר' יהודה הנשיא א"ל רב לר' חייא לא חזינא ליה לרבי דמקבל עליה מלכות שמים אמר ליה ג) בר פחתי ו בשעה שמעביר ידיו על פניו ז) מקבל עליו עול מלכות שמים חוזר וגומרה או אינו חוזר וגומרה בר קפרא אומר אינו חוזר וגומרה רבי שמעון ברבי אומר חוזר וגומרה א"ל בר קפרא לר"ש ברבי בשלמא לדידי דאמינא אינו חוזר וגומרה היינו דמהדר רבי אשמעתא דאית בה יציאת מצרים אלא לדידך דאמרת חוזר וגומרה למה ליה לאהדורי כדי להזכיר יציאת מצרים בזמנה. אמר ר' אילא בריה דרב שמואל בר מרתא משמיה דרב אמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ונאנס בשינה יצא אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה ז בפסוקא קמא צערן טפי לא תצערן אמר ליה רב יוסף לרב יוסף בריה דרבה אבוך היכי הוה עביד אמר ליה בפסוקא קמא הוה קא מצער נפשיה טפי לא הוה מצער נפשיה. אמר ט) רב יוסף ח פרקדן לא יקרא קריאת שמע מקרא הוא דלא ליקרי הא מיגנא שפיר דמי והא רבי יהושע בן לוי י) לייט אמאן דגני אפרקיד אמרי מיגנא כי מצלי שפיר דמי מקרא אע"ג דמצלי נמי אסור והא ר' יוחנן מצלי וקרי שאני ר' יוחנן דבעל בשר הוה: ובפרקים [ג] שואל וכו': משיב מחמת מאי אילימא מפני הכבוד השתא משאל שאיל אהדורי מבעיא אלא שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם אימא סיפא ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב מחמת מאי אילימא מפני היראה השתא משאל שאיל אהדורי מבעיא אלא מפני הכבוד היינו דרבי יהודה דתנן ר"י אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם חסורי מחסרא והכי קתני בפרקים שואל מפני הכבוד ואין צריך לומר שהוא משיב ובאמצע שואל מפני היראה ואין צריך לומר שהוא משיב דברי ר"מ רבי יהודה אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד ובפרקים

איכא דמתני לה. להא דרבה בר בר חנה: **בפרק ראשון.** כל פרשת שמע: **ע"כ מצות כוונה כו'.** כולה מפרש לה ואזיל: (א) **א"ר יאשיה עד כאן.** פרק ראשון: **מצות כוונה כו'.** קס"ד לכוונה בלא קריאה: **מכאן ואילך.** פרשת והיה אם שמוע: **שתהא שימה כנגד הלב.** דהא ושמתם דכתיב לאו[ד] בקריאה וכוונה איירי, אלא בשימת תפילין של יד שיהא שם אותה על גובה של יד כנגד הלב על קבורת הזרוע[ו] ברדו"ן[ס]: **ה"ג ההוא בדברי תורה כתיב.** כדמוכח קרא ב) ולמדתם אותם את בניכם וגו': **עד כאן.** פסוק ראשון לבדו: **ובדל"ת.** ולא בחי"ת, דלכל כמה דאמר אח בלא דל"ת לא משתמע מידי ומה בלע בהארכתו, אבל בדל"ת יאריך עד כשיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ ולארבע רוחותיה כדמפרש לקמן: **ובלבד שלא יחטוף בחי"ת.** בשביל אריכות הדל"ת לא ימהר בקריאתה, שלא יקראנה בחטף [א] בלא פתח ואין זה כלום: **דאמליכתיה למעלה וכו'.** שהארכת שיעור שתחשוב בלבך ה' אחד בשמים ובארץ וד' רוחותיה: **בעמידה.** אפי' לב"ה דאמרי [לעיל יא.] עוסקין במלאכתן וקורין ומהלכין וקורין, מודים הם שצריך לעמוד במקום אחד עד המקרא הזה לפי שעד כאן מצות כוונה: **לא חזינא דמקבל עליה מלכות שמים.** שהיה שונה לתלמידיו מקודם זמן ק"ש וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק: **חוזר וגומרה.** לאחר שעמדו התלמידים: **דקא מהדר.** לשנות לתלמידים בכל יום שמעתא דאית בה יציאת מצרים במקום פרשת ציצית ואמת ויציב: **בזמנה.** בזמן ק"ש: **בפסוקא קמא צערן.** אם ראיתני מנמנם נערני עד שאנער יפה בפסוק ראשון: **פרקדן.** שוכב על גבו ופניו למעלה: **לייט אמאן דגני אפרקיד.** שמא יתקשה אברו בתוך שנתו ונראה לרבים, והוא דרך גנאי: **מיגנא.** לישן: **כי מצלי שפיר דמי.** כשהוא מוטה על צדו מעט שפיר דמי, אבל מקרי ק"ש אפילו מצלי נמי אסור שמקבל עליו מלכות שמים דרך שררה וגאוה: **לכל אדם.** אפילו אינו נכבד: **חסורי מחסרא.** דהוה ליה למתני בתרוייהו ואין צריך לומר, ותו ליכא למקשי מידי: אחי

אשר אנכי מצוך. דאי כדקא אמרת הוה ליה למכתב אשר לויתיך דמלוך משמע אפילו מכאן ואילך **ומ"מ** אצטריך האלה דאי לאו הכי הוה אמינא דאף פרשה שנייה בכלל: **אמר** רבא הלכה כרבי מאיר. והכי הלכתא דקיי"ל כרבא דהוא בתראה: **על** לבבך בעמידה. בירושלמי[ח] מפרש לאו דאי היה יושב עומד אלא דאם היה מהלך עומד **אע"ג** דב"ה אמרי כל אדם קורא כדרכו[ט] מ"מ מצוה מן המובחר לעמוד כשהוא מהלך לפי שאינו מיושב כל כך ואינו יכול לכוין כשהוא מהלך כאשר היה עומד. וכן הלכה למהלך בדרך מצוה לעמוד בפסוק ראשון ובעינן[י] כונה בפסוק ראשון לבד וכן איתא בתנחומא[כ] רב יהודה בשם שמואל אמר אסור לקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך אלא יעמוד ויקרא וכשיגיע לואהבת ילך לדרכו: **שואל** מפני היראה וכו'. ר"מ ור' יהודה הלכה כרבי יהודה[ל] דאמר אפילו באמצע משיב מפני הכבוד **א"כ נראה** שמותר לענות קדיש וקדושה באמצע ק"ש דאין לך מפני הכבוד גדול מזה. אבל באמצע י"ח אסור [ג] דמשמע (ג) לקמן בפ' אין עומדין (ד' לא.[ז]) דבין גאולה לתפלה אין לענות וכ"ש בתפלה עצמה. ומי שמתפלל לבדו וש"ץ מגיע למודים ישחה למודים אבל לא יאמר מודים. [ל] ודוקא שהיה באמצע הברכה אבל בסוף הברכה לא דנראה ככורע בשביל הברכה ואמרינן (לקמן ד' לד.) דאין לכרוע בכל ברכות אלא באותן שתקנו חכמים. ור"ת היה רגיל שהיה ממתין בעושה פלא כדי לענות קדיש וקדושה עם הצבור' והי' סובר אפי' שהה כדי לגמור את הכל אינו חוזר לראש[מ]:

עין משפט
נר מצוה

ז א מיי' פ"ב מהלכות ק"ש ה"א סמג עשין יח טור שו"ע או"ח סימן ס סעיף ה ובסימן סג סעיף ד:
ח ב ג ד מיי' שם הלכה ט סמג שם טור ושו"ע או"ח סי' סא סעיף ו ח:
ט ה מיי' שם הלכה ג סמג שם טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ג:
י ו טור וש"ע או"ח סימן סא סעיף ה:
יא ז מיי' שם סמג שם טוש"ע או"ח סי' סג סעיף ה:
יב ח מיי' שם הלכה ג טוש"ע (או"ח) שם ס"א:

רב נסים גאון

ההוא מיבעי לי לכדר' יצחק דאמר ר' יצחק צריכה שתהא שימה כנגד הלב. אתפילין של יד קאי ועיקרה במס' דמנחות (דף לז) בפר' הקומץ את המנחה: שאני ר' יוחנן דבעל בשר הוה. איתיה לפירושיה בבבא מציעא בפ' השוכר את הפועלין (דף פד) אמר (רבא) [רב פפא] אבריה דר' יוחנן בת ה' קבין ואמרי לה בת ג' קבין:

תורה אור השלם

א) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ: וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ו - ז]

ב) וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יֶדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם: וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים יא, יח - יט]

ג) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: [דברים ו, ד]

משנת ראשונים

כיון דאמליכתיה למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים תו לא צריכת. בארבע רוחות העולם להאמינו בכל הילודים על שם ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א). ובארבע רוחות התהום לייחדו בכולן על שם ומתחת זרועות עולם (דברים לג). ובארבע רוחות הרקיעים לידע ולהודיע שאין בכולם אלא רשות אחד. כי היכי דדרשינן התם יי' [אלהי] צבאות (תהלים פט) אות הוא בצבא [שלו]. לומר שהוא מלך בכולן. **[מחזור ויטרי סימן יב]**

זו קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא. אע"ג דמפסיקין לק"ש ומסתבר לומר שמפסיקין לקרות את כולה שמצוה לקרות את כולה, ה"מ כשאדם לומד לבדו אבל מי שלומד את הרבים די לו בהפסק פסוק ראשון. **[תוספות הרא"ש]** **אמר ליה בר פחתי בשעה שמעביר ידיו על פניו.** הטעם שהיה מעביר ידו על עיניו, שלא יסתכל לכאן ולכאן ויכוין דעתו יפה. **[הריטב"א]** **מקבל עליו עול מלכות שמים.** כלומר שמפסיק וקורא פסוק ראשון, ושמעינן מינה שמפסיקין מדברי תורה לקריאת שמע, ודוקא לפסוק ראשון שהוא מן התורה וכן ליציאת מצרים כי הא דרבי דהוה מהדר אשמעתא דאית בה יציאת מצרים כדי להזכירה בזמנה, ושמא אין מפסיקין מיד אלא תוך זמנו דהיינו תוך שתי שעות. **[הרשב"א]** **פרקדן לא יקרא קריאת שמע.** פרקדן פניו למעלה. כמו אפוריא קדל, ונר"ן מתחלפת בלמ"ד כמו אל פשטתם דהוי כמו אן פשטתם, וכן לשכה נשכה בס' עזרא, וכן מוכח בפ' המוכר את הספינה (עד.) גבי מתי מדבר דחזא חד מיניהו דהוה כמאן דגני אפרקיד וחליף טייעא כי רכיב גמלא ורומחיה בידיה תחות ירכיה. **[תוספות הרא"ש]** **והא רבי יהושע בן לוי לייט אמאן דגני אפרקיד.** פי' ששוכב על גביו והרמב"ם ז"ל כתב בין שפניו למעלה או פניו טוחות בקרקע לא יקרא ואפילו אינו ממש על גביו אלא מוטה על צדו לא יקרא מפני שנראה כמקבל עול מלכות דרך גאוה ואם הוא שמן ובעל בשר ואינו יכול להתהפך על צדו או מפני אונס אחר מטה מעט על צדו וקורא. **[טור אורח חיים סימן סג]**

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) תוספתא פרק ב ה"ב, ב) ספרי פרשת ואתחנן [מנחות לז:], ג) [פי' בן גדולים עיין שבת ג: כט. נזיר נט. וברש"י שם], ד) [שלא יראו עיניו כשהוא מסבין ומתגנה ערוך בערך בר פחתי וע"ש עוד פי' אחרים], ה) נדה יד., ו) [תיבת לייט לקמן טו. קדושין לג: ושם נסמן], ז) מנחות לז:, ח) ה"א, ט) לעיל דף י:, י) ריש פרשת לך, כ) עירובין מו:, ל) [ועי' תוס' לקמן כא: ד"ה עד], מ) עיין לקמן כג ע"א.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה עד כאן וכו' ואזיל הס"ד ואח"כ מ"ה עד כאן ותיבת א"ר יאשיה נמחק: (ב) תוס' ד"ה שואל מפני היראה וכו'. באמצע י"ח אסור דמשמע. נ"ב וכן משמע בפ' מי שמתו דף כ"א ע"ב[מ]:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה ובלבד כו' בחטף (בלא) תז"מ:

גליון הש"ס

גמ' זו ק"ש של ריה"נ. עי' בר"י בפרקין (יא. ד"ה מתני' האומנין) [עמ' כה ד"ה ועוד הביא]: תוס' ד"ה שואל כו' דמשמע כו'. ע' תשובת באר שבע סימן ט:

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף שיכוין את לבו **בכולה**: ב] בכת"י נוסף **אמר מר ר' זוטרא אומר ע"כ מצות כוונה מכאן ואילך מצות קריאה** (וכן העתיקו התוס' סוטה לב ע"ב ד"ה ורבי): ג] צ"ל **בפרקים**, כי על "בפרקים" הראשון שבדברי רבי מאיר קאי ושם אין ו' (דבש תמר), וכ"ה בר"יף ובכת"י: ד] בכת"י דהא ושמתם **כתיב ולאו** בקריאה: ה] בשר נפות: ו] נדצ"ל **דבעינן** כוונה וכ"ה בתוס' ר"פ: ז] ר"ל ממאי דאמרי' התם א"א דבר לאחר אמת ויציב וכגירסת הרי"ף ורא"ש ע"ש, כ"ה בחלופי גרסאות, והוא דחוק ולענ"ד צ"ל דמשמע **לעיל ט:** (גליון), ועי' תרומת הדשן סי' יב, וע"ע באות הבא: ח] אבל באו"ח סי' ס"ו (ס"ב) כתב הב"ח דמ"ש התוס' "בפ' אין עומדין" צריך למחקו וצ"ל **לקמן דבין** וכו', ור"ל עמ"ש התוס' לקמן בסמוך שר"ת היה ממתין בעושה פלא עיי"ש:

הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּן אֶת לִבּוֹ בכל שלושת הפרשיות (מאירי).

רַבִּי אַחָא מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר כֵּיוָן שֶׁכִּוֵּן לִבּוֹ בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן שׁוּב אֵינוֹ צָרִיךְ, וכדעת רבי עקיבא שאין הכוונה מעכבת בשאר פרשיות, אכן, נחלקו לענין כוונה לכתחילה בשאר פרשיות, שלרבי עקיבא צריך, ולדעתו אין צריך (צל"ח).

אִיכָּא דְּמַתְנֵי לָהּ אַהָא וְכוּ' הֲלָכָה כְּרַבִּי אַחָא שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה, שבפרשה השניה אין צריך לכוון אפילו לכתחילה, ואילו ללישנא קמא הלכה כרבי עקיבא שבפרשה השניה צריך לכתחילה לכוון, אבל לענין הפרשה הראשונה, אין מחלוקת בין הלשונות (צל"ח).

רַבִּי יֹאשִׁיָּה אוֹמֵר עַד כָּאן מִצְוַת קְרִיאָה מִכָּאן וָאֵילָךְ מִצְוַת כַּוָּנָה - בהרהור בלא קריאה, שלדעתו הרהור חשוב כדיבור (מאירי).

הַהוּא מִבָּעֵי לֵיהּ לְכִדְרַבִּי יִצְחָק דְּאָמַר וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה, צְרִיכָה שֶׁתְּהֵא שִׂימָה כְּנֶגֶד הַלֵּב, שכך מסתבר לדרוש את הפסוק "וְשַׂמְתֶּם... עַל לְבַבְכֶם" למקום הנחת התפילין, כמשמעות הלשון 'וְשַׂמְתֶּם' מלשון להשים ולהניח (צל"ח).

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד, עַד כָּאן צְרִיכָה כַּוָּנַת הַלֵּב, שלשון 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל' משמעו כוונת הלב (רבינו יונה), ובפסוק זה עיקר קבלת עול מלכות שמים ואחדותו יתברך (משנ"ב סי' ס, יא). וגדר הכוונה שיתבונן ויחשוב על כל מילה ומילה שמוציא מפיו (רא"ה לעיל, א, וכן משמע במשנ"ב סב, ג וראה במשנ"ב דרשו סי' ס הערה מס' 21), ויש סוברים שדי בכוונה כללית, שמקבל עליו מלכות שמים, ואין צריך שיבין פירוש המלות (רעק"א).

הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר ■ להלכה, כוונה מעכבת רק בפסוק הראשון וכדעת רבי מאיר, ואם לא כיוון חוזר וקורא, ויקרא בלחש שלא יהא נראה כמקבל שתי רשויות, ואם נזכר לאחר שהמשיך בקריאה, יקרא שוב את כל הפרשה הראשונה, שלא יהא כקורא למפרע (שו"ע סי' ס, ה; סי' סג, ד ומשנ"ב שם). וכן מעכבת הכוונה באמירת "בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד" (משנ"ב שם, יב).

כָּל הַמַּאֲרִיךְ בְּאֶחָד מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו, אָמַר רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב וּבְדָלֵי"ת, ובהגיית האות א' אין להאריך, שעלול להישמע כאומר 'אי חד' כלומר אין חד (רא"ש). ואף בהגיית האות ח' אין להאריך, שכל זמן שלא השלים את התיבה היא עדיין מחוסרת משמעות ואין טעם להאריך בה (ראה רש"י; ביאור הגר"א סא, ו בשם ראשונים וזוהר ותיקונים). ויש שכתבו להאריך מעט באות ח', כשיעור שימליכנו בשמים ובארץ (רבינו יונה).

וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יַחְטֹף בְּחֵי"ת - שלא יקרא את האות ח' במהירות לאומרה כשהיא מנוקדת בשווא [- 'חטף' בלשון רש"י] אלא בקמץ [- 'פתח' בלשון רש"י] (רש"י ומעדני יו"ט ג, י).

חַזְיֵיהּ דַּהֲוָה מַאֲרִיךְ טוּבָא, אָמַר לֵיהּ כֵּיוָן דְּאַמְלִיכְתֵּיהּ לְמַעְלָה וּלְמַטָּה וּלְאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם תּוּ לֹא צְרִיכַת, שהיה רבי ירמיה מאריך בכוונות וסודות הידועים לחכמי אמת ויודעי סוד, ואמר לו שדי להאריך בכוונה כוללת, כדי שלא יפסיד את תפילת הציבור (מהרש"א). אכן אין איסור להאריך, ומצינו שרבי עקיבא היה מאריך עד שיצאה נשמתו באחד (פרי חדש סא, ו).

והאופן להמליך למעלה ולמטה וארבע רוחות, יש שכתבו שיחשוב כן בליבו (רש"י), ויש שכתבו שירמוז בעיניו שממליכו בשמים ובארץ ובארבע רוחות (רא"ש), ויש הנוהגים להטות הראש כפי המחשבה למעלה ולמטה ולארבע רוחות, ואף שהקורא את שמע לא יקרוץ בעיניו ולא ירמוז בשפתיו, רמיזה זו צורך כוונה (טושו"ע סי' סא, ו ומשנ"ב שם). ■ להלכה, באות א' לא יאריך, ובאות ח' ינקדנה בקמץ ויאריך בה כדי שימליך בשמים ובארץ, ובאות ד' ידגישנה שלא תישמע כאות ר', ויאריך בה בשיעור שיחשוב שהוא יחיד ומושל בארבע רוחות העולם, ואין צורך להאריך יותר, ולא ידגיש ויאריך באות ד', שבהברה שלנו לא שייך להאריך בה, אלא יאריך במחשבתו לאחר אמירת המילה 'אחד' ויש נוהגים להטות הראש כפי המחשבה (שו"ע סי' סא, ז-ט ומשנ"ב שם ובמהדורת דרשו שם הערה 11).

עַד עַל לְבָבְךָ בַּעֲמִידָה, לפי שהמהלך בדרך אינו מיושב בדעתו כל כך ואינו יכול לכוון (רש"י; תוספות), ולדעת רב יהודה צריך לכוון עד אמירת "עַל לְבָבֶךָ" (רא"ש). ויש שפירשו לפי שהקורא כשהוא מהלך נראה כקורא בצורה ארעית, ומכיון שבהמשך הפרשה כתוב "וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ" שמשמע שמותר לילך, בהכרח שכל הענין לקרוא במיושב זה רק בתחילתה עד 'על לבבך' (רא"ש בשם הראב"ד). ■ להלכה, לא ילך כאשר קורא את הפסוק הראשון וכן באמירת "בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד" (שו"ע סי' סג, ג, ומשנ"ב שם, ע"פ הרא"ש שם שדוקא לרב יהודה חובת כוונה היא עד על לבבך, אך להלכה רק בפסוק הראשון), ויש מחמירים עד לאחר אמירת עַל לְבָבֶךָ (מובא במשנ"ב שם, יא בשם הב"ח, משום קריאת ארעי וכדעת הראב"ד הנ"ל).

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד זוֹ קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא - שקרא רק את הפסוק הראשון (רא"ש; מאירי). ויש שפירשו שקרא את כל הפרשה הראשונה (רבינו יונה). ולא קרא קריאת שמע כתיקונה, בגלל ביטול תורה דרבים (רא"ש ודברי חמודות בדעתו, ועי' רמ"א סי' קו, ג ומשנ"ב שם), או לפי שהיתה תורתו אומנותו (מאירי).

בְּשָׁעָה שֶׁמַּעֲבִיר יָדָיו עַל פָּנָיו מְקַבֵּל עָלָיו עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם - שכיסה בידיו את עיניו, בשביל שלא יסתכל לכאן ולכאן ותתבטל כוונתו (רא"ש, טור סי' סא), ויש שפירשו, שכיסה בידיו את עיניו בשביל להסתיר את הרמיזות שמרמזים בעיניים בפסוק ראשון כנגד השמים והארץ וארבע הרוחות (כמובא לעיל) (מובא ברא"ש וברבינו יונה) ■ להלכה, נוהגים להניח את היד על העיניים בשעת אמירת 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל' למנוע ראיה בדברים המונע את הכוונה (טוש"ע שם, ה).

בַּר קַפָּרָא אוֹמֵר אֵינוֹ חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ, לפי שנמשכו בלימודם עד לאחר סוף זמן קריאת שמע (תוס' הרא"ש).

רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּרַבִּי אוֹמֵר חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ לאחר זמן קריאת שמע, וכאדם הקורא בתורה [ראה לעיל (ט, ב)] (תוס' הרא"ש), וקראה בברכותיה (מאירי, שיטמ"ק).

כְּדֵי לְהַזְכִּיר יְצִיאַת מִצְרַיִם בִּזְמַנָּהּ, שאף שמדאורייתא אפשר להזכיר יציאת מצרים כל היום, כיון שקבעוה בקריאת שמע, רצה רבי לסמכה לקריאת שמע (רא"ה; שיטמ"ק).

אָמַר שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד וְנֶאֱנַס בְּשֵׁינָה יָצָא, ושאר פרשיות קריאת שמע קרא בנמנום ושלא בכוונה (רש"י וכס"מ ק"ש ב, ג בדעתו; רא"ש). ויש מפרשים שלא קרא אלא את הפסוק הראשון בלבד, ויצא ידי חובת קריאת שמע מדאורייתא בלבד (מאירי).

בִּפְסוּקָא קַמָּא צַעֲרָן, טְפֵי לֹא תְּצַעֲרָן וְכוּ', שאותם אמוראים היו חולים ביותר, והתאמצו לקרוא פסוק ראשון בכוונה (אמרי נועם להגר"א), ושאר הפרשיות קראו בנמנום ובלא כוונה (ראה רש"י וכס"מ הנ"ל בדעתו; רא"ש), ויש שכתבו שלא קראו כלל את שאר הפרשיות, שהיו חולים ופטורים (אמרי נועם להגר"א).

וּבַפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד וּמֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם, אבל לשאול לכל אדם אסור, כי מה שברכות אינן מעכבות (כמבואר לעיל יא, ב) הוא רק בדיעבד כששואלים בשלומך האם אתה יכול להשיב, אבל לשאול לכתחילה הדין שהברכות מעכבות ואסור להפסיק ביניהם (רשב"א).

■ להלכה, בין הפרקים, שואל מפני הכבוד כגון: זקן או תלמיד חכם, וכן עשיר שראוי לכבדו מחמת עשרו, ומשיב שלום לכל אדם. ובאמצע הפרק, שואל מפני היראה כגון: אביו או רבו המובהק שעיקר תורתו הימנו, אנס או מלשין, וכל שכן מלך ואפילו מלך ישראל, ומשיב מפני הכבוד, וכדעת רבי יהודה. ובאמצע פסוק כשהוא אמצע ענין, נחלקו הפוסקים אם מותר לענות, ואם חלק השני של הפסוק הוא ענין אחר, דינו כמו באמצע הפרק. ובאמצע אמירת פסוק 'שמע ישראל' ו'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', אין מפסיקים אלא מפני סכנות נפשות. ולפי מנהגנו כהיום, שאין אנו נוהגין לשאול בשלום בבית הכנסת בשעת התפילה, חלילה לשאול או להשיב, לא בין הפרקים ואף לא בפסוקי דזמרה (שו"ע סי' סו, א ומשנ"ב שם).

בַּהַלֵּל וּבַמְּגִלָּה מַהוּ שֶׁיַּפְסִיק - באמצע הפרק לשאול מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד, ובין הפרקים לשאול מפני הכבוד ולהשיב שלום לכל אדם, כמו ההפסק שהוזכר לעיל לענין קריאת שמע (רבינו יונה; ריטב"א).

ו'בין הפרקים' בהלל הוא: בין הברכה ל'הללויה הללו עבדי ה'', ולפני 'בצאת ישראל ממצרים', ו'לא לנו', ו'אהבתי', ו'הללו את ה' כל גוים' ו'מן המצר' (א"ר סי' תפח א, משנ"ב שם סק"ה). ו'בין הפרקים' במגילת אסתר, הם אחר 'איש יהודי', ו'אחר הדברים האלה', ו'בלילה ההוא' וכיוצא בזה (רשב"ץ). ויש סוברים שכל מקום שיש בכתיבת המגילה ריווח בין פרשה לפרשה נחשב בין הפרקים, ואפילו שהיא נקראת כאחת (דברי חמודות סי' ה אות כ, וכן משמע במאירי ד"ה מגילה). ויש סוברים שאף בין פסוק לפסוק נחשב בין הפרקים (פמ"ג א"א תרצב, ד).

הַלֵּל דְּרַבָּנָן מִבַּעְיָא - שכל הלל הוא מדרבנן (תוספות להלן כ, ב ד"ה בתפילה; רמב"ם ספר המצוות שורש א). ויש סוברים שהלל בימים טובים דאורייתא, ו'הלל דרבנן' היינו בחנוכה ובימים שאין גומרים בהם את ההלל (רמב"ן ספר המצות שם).

אוֹ דִּלְמָא פִּרְסוּמֵי נִסָּא עָדִיף, שהלל אינו נאמר רק לשבח והודאה אלא לפרסום ניסי הבורא שעשה לנו בכל זמן, ומגילה היא לפרסום נס הפורים (רבינו יונה).

פּוֹסֵק וְאֵין בְּכָךְ כְּלוּם - 'פוסק' - בשאלת והשבת שלום כקריאת שמע, 'ואין בכך כלום' - בטעם שפרסומי ניסא עדיפא; אבל שיחה בעלמא אסור, ואפילו בין הפרקים (רבינו יונה). ויש מפרשים: 'פוסק' - בשאלת והשבת שלום, 'ואין בכך כלום' - שאפילו שיחה בעלמא מותרת (שו"ת נודע ביהודה או"ח קמא סי' מא בדעת העיטור).

יָמִים שֶׁהַיָּחִיד גּוֹמֵר בָּהֶן אֶת הַהַלֵּל, הם שמונה עשר ימים בשנה שאפילו המתפלל ביחידות חייב לומר הלל שלם, ואלו הם: שמונת ימי חג הסוכות, שמונת ימי חנוכה, יום טוב ראשון של פסח, וחג השבועות. ובחוץ לארץ מוסיפים עוד שלשה ימים: יום טוב שני של פסח, יום טוב שני של שבועות, ויום תשיעי של סוכות [- שמחת תורה בחו"ל] (ערכין י, א-ב, ורש"י תענית כח, א ד"ה יחיד).

בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק אֵינוֹ פּוֹסֵק, אבל פוסק בשלום אדם הירא ממנו כמו בקריאת שמע (רא"ש; ריטב"א). ויש סוברים שאינו פוסק כלל ואפילו מפני הכבוד והיראה, והגם שבקריאת שמע פוסק בהם, שונה דין הלל משום שאין פוסקים באמצע שבחו של מקום, ודומה לתפילה שאין מפסיקין בה כלל (רבינו יונה, מאירי).

וְיָמִים שֶׁאֵין הַיָּחִיד גּוֹמֵר בָּהֶן אֶת הַהַלֵּל אֲפִילּוּ בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק פּוֹסֵק לשאול מפני הכבוד, ולהשיב לכל אדם (רשב"א, רא"ה). ויש המתיר לפסוק גם לשאול בשלום כל אדם (מגיד משנה חנוכה ג, ט בדעת הרמב"ם). אבל אסור להפסיק בו בשיחה בעלמא, כיון שמברכים גם על הלל זה (תוספות). ויש סוברים שאסור להפסיק בו בשיחה בעלמא אף שאין מברכים על הלל זה, משום שאין להפסיק בשיחה בטילה באמצע שבחו של מקום (רבינו יונה).

■ להלכה, בימים שאין גומרים את ההלל, מפסיק אפילו באמצע הפרק לשאול מפני הכבוד ולהשיב שלום לכל אדם, אבל שיחה בעלמא אסור אפילו בין הפרקים. ובימים שגומרים את ההלל, בין הפרקים, שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. ובאמצע הפרק, שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד (שו"ע סי' תכב, ד; סי' תפח, א). ובקריאת מגילה, מותר לכתחילה לשאול בין הפרקים מפני הכבוד ולהשיב שלום לכל אדם (משנ"ב סי' תרצב, ט). ובזמנינו שאין אנו נוהגים לשאול בשלום בבית הכנסת בעת התפילה, אסור להפסיק בקריאת הלל או המגילה ואף למי שהוא חייב בכבודו מפני היראה (עפ"י משנ"ב סי' נא, יב; סי' סו ב; חיי אדם כ ו; שונה הלכות סו, יא; תכב, כט; תרצב, יג).

דְּלֹא חֲשִׁיב עֲלֵיהּ דְּרָבִינָא, שרב בר שבא לא היה חשוב בעיני רבינא, ולכן לא הפסיק להקדים לו שלום (ריטב"א). ויש מפרשים שרב בר שבא לא היה גדול בחכמה כמו רבינא (רשב"א). ומה שרב בר שבא עצמו לא שאל בשלום רבינא תחילה, משום שאין זה דרך ארץ להקדים שלום לרבו [כמבואר בגמ' בשבת (פט, א)], אך אם היה שואל בשלומו ודאי היה רבינא עונה לו, שהרי בימים אלו משיבים לכל אדם גם באמצע הפרק (רשב"א).

הַשָּׁרוּי בְּתַעֲנִית שקיבל היחיד על עצמו, אבל על תענית ציבור של ארבע צומות לא הסתפקה הגמ' והטעימה בהם אסורה (ב"י תקסז בדעת תוספות). ויש אומרים שבארבע צומות פשיטא לגמ' שהטעימה בהם מותרת (פני יהושע בדעת תוספות).

טוֹעֵם וְאֵין בְּכָךְ כְּלוּם, בתנאי שפולט מה שטועם, שכשפולט ההנאה מן הטעימה אינה חשובה (תוספות בשם רבינו חננאל). ויש מתירים גם לבלוע את הטעימה, משום שנאמר 'ואכלת ושבעת', ומשמע שצריך כוונת אכילה (פסקי רי"ד ורא"ה, כס"מ ברכות א, ב).

עַד שִׁעוּר רְבִיעָתָא, ורביעית עצמה מותר, אבל יותר מרביעית אסור אף כשלא בלעו, כיון שנחשב הנאת אכילה לענין תענית (רא"ש), ויש סוברים שגם רביעית עצמה אסור (תוס' להלן כו, ב ד"ה איבעיא). ושיעור זה הוא דוקא לענין תענית, אבל לענין ברכה, אפילו יותר מרביעית אם בולע ופולט אינו צריך לברך, כיון שהברכה היא על הנאת מעיים, וכיון שפולט אין כאן הנאת מעיו (רא"ש בדעת רבינו חננאל). ויש סוברים שחילוק זה לענין תענית נכון גם לענין ברכה, כי חיוב ברכה הוא על הנאת החיך, וברביעית יש הנאת חיך אפילו אם פולטו לאחר מכן (בית יוסף סי' רי ד"ה ובספר בשם ספר אוהל מועד). ■ להלכה, הטועם רביעית משקה או כזית מאכל לידע אם הוא טוב, אם טועמו ואח"כ פולטו, אין לברך עליו, ואפילו אם חוזר

■ המשך במילואים ■

ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם תניא נמי הכי הקורא את שמע ופגע בו רבו או גדול הימנו בפרקים שואל מפני הכבוד וא״צ לומר שהוא משיב ובאמצע שואל מפני היראה ואצ״ל שהוא משיב דברי ר׳ מאיר ר׳ יהודה אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. בעא מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא בהלל [א] ובמגילה מהו שיפסיק (א) אמרינן ק״ו ק״ש דאורייתא פוסק הלל דרבנן מבעיא או דלמא [ב] פרסומי ניסא עדיף א״ל פוסק ואין בכך כלום אמר רבה [ב] ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל בין פרק לפרק פוסק באמצע הפרק אינו פוסק וימים שאין היחיד גומר בהן את ההלל אפי׳ באמצע הפרק פוסק איני והא רב בר שבא איקלע לגביה דרבינא וימים שאין היחיד גומר את ההלל הוה ולא פסיק ליה שאני רב בר שבא דלא חשיב עליה דרבינא: בעי מיניה אשיאן תנא דבי ר׳ אמי מר׳ אמי השרוי בתענית מהו שיטעום אכילה ושתיה קביל עליה והא ליכא או דילמא הנאה קביל עליה והא איכא א״ל טועם ואין בכך כלום תניא נמי הכי [ג] מטעמת אינה טעונה ברכה [ד] והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום עד כמה ר׳ אמי ור׳ אסי טעמי עד שיעור רביעתא: אמר רב [ה] כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל כאלו עשאו במה שנאמר [א] חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא [ג] אל תקרי במה אלא במה ושמואל אמר במה חשבתו לזה ולא לאלוה מתיב רב ששת בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב תרגמה ר׳ אבא במשכים לפתחו ([ג] א״ר יונה א״ר זירא כל העושה חפציו קודם שיתפלל כאלו בנה במה אמרת א״ל במה אמרת א״ל לא אסור קא אמינא וכדרב אידי בר אבין ד)אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן [ו] אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל שנאמר [ב] צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו ואמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן [ז] כל המתפלל ואח״כ יוצא לדרך הקב״ה עושה לו חפציו שנאמר צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו: (ו)א״ר יונה א״ר זירא [ג] כל הלן שבעת ימים בלא חלום נקרא רע שנאמר [ג] ושבע ילין בל יפקד רע אל תקרי שבע אלא שבע א״ל רב אחא בריה דרבי חייא בר אבא הכי א״ר חייא א״ר יוחנן כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר ושבע ילין בל יפקד רע: אלו הן בין הפרקים וכו׳: א״ר אבהו א״ר יוחנן [ח] הלכה כר׳ יהודה דאמר בין אלהיכם לאמת ויציב לא יפסיק א״ר[ט] אבהו א״ר יוחנן מאי טעמיה דרבי יהודה דכתיב וה׳

רש״י

אחי. כך שמו: תנא דבי רבי חייא. שהיה שונה בבית רבי חייא: מהו שיפסיק. לשאלת שלום: ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל. שהוא חובה לכל אדם, והם אחד ועשרים יום בשנה כדאמרינן במסכת ערכין (ד׳ י.): מהו שיטעום. את התבשיל לדעת אם צריך מלח או תבלין: מטעמת. טעימת תבשיל[ד]: רביעתא. רביעית הלוג: חדלו לכם מן האדם. כשיש לכם לעסוק בכבוד המקום אל תתעסקו בכבוד אדם, דאי לאו הכי למה ליה לחדול: ושמואל. לא דריש לשון במה, אלא כמשמעו במה חשבתו לזה שהקדמת כבודו לכבודי: שואל מפני הכבוד. והא ק״ש קודם תפלה הוא וקתני שואל: תרגמה ר׳ אבא. להא דרב ושמואל לאסרי: במשכים לפתחו. אבל פגעו בדרך שואל: ה״ג. אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן אסור לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל[ג]: צדק. תפלה, שמצדיקו לבוראו, והדר וישם פעמיו לדרכי חפציו: אל תקרי שבע אלא שבע. ילין בל יפקד מן השמים בחלום הרי הוא רע לכך אין משגיחין לפקדו:

תוספות

ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל. לאו דוקא יחיד אלא אפילו צבור קורא יחיד כיון שאין כל ישראל ביחד כמו שהיו בשחיטת פסחים בי״ד בניסן[ב] ולאו דוקא גומר דודאי קי״ל דימים שאין יחיד גומר את ההלל אין חובה לאמרו כלל אפילו בדילוג דהכי משמע בערכין (פ״ב דף י:[ו]) דחשיב כ״א יום דיחיד גומר בהן את ההלל ופריך ר״ה וי״כ נמי לימא משמע דבשאר ימים טובים כמו בראשי חדשים פשיטא ליה דאין לומר מדלא חשיב יותר מכ״א יום וגם מדלא קאמר לגמור בר״ה וי״ה דאז הוה משמע דבשאר ימים טובים כמו בר״ח ודאי אין גומרין אבל קורין אבל עתה משמע אפילו קורין לא וכן משמע בפרק בתרא דתענית (ד׳ כח:) רב איקלע לבבל חזנהו דהוו קא קרו [ד] בר״ח סבר לאפסוקינהו פירוש שהיה סובר שהיו גומרים אותו כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי אמר ש״מ מנהג אבותיהם בידיהם אלמא דימים דאין גומרין בהן הלל אין חובה לאמרו ומה שאנו אומרין אותו היינו משום מנהג וכתוב במחזור ויטרי[ז] כיון שאינו אלא מנהג בעלמא לא מברכינן עליה כדאמרינן פרק לולב וערבה (סוכה ד׳ מד:[ו]) אין מברכין על דבר שהוא מנהג. ומיהו אומר ר״ת דאינו ראיה דאטלטול ודאי לא מברכינן אבל על מצוה פשיטא דמברכינן דהא חזינן כל יו״ט שני אינו אלא מנהגא[ח] ומברכין והכא נמי משמע דמברכין דאי לא מברכין מאי הפסקה שייך בה. ועוד ראיה דמברכינן על מנהגא מהא דרב על לבי כנישתא וכו׳ ואם לא ברכו בתחלה אמאי לא הרגיש רב דהוה מנהגא עד שדלגו אלא בודאי ברכו מפני שמברכים בטוב על מנהגא ובשביל כן לא הרגיש עד הדלוג. וא״ת אמאי לא אסיק אדעתיה אם ברכו לקרות או לגמור. וי״ל דבכך אין לחוש שבטוב יכול לברך לגמור אפי׳ כשהוא מדלג או איפכא ומה שמברכין כך על הדלוג לקרות וכשהן גומרין לגמור כדי שלא יטעו ומשום הכי לא היה יכול להבין מתוך הברכה עד הדלוג. ויש שרוצין לומר דיחיד האומר הלל בימים שאין גומרין שאין לו לברך ומיהו השר מקוצי היה אומר דכיון שרצה לחייב עצמו מברך ואין זה ברכה לבטלה מידי דהוה אלולב (ב) ואתפילין דהני נשי מברכות אע״ג שאינן חייבות. ובלילי פסחים יש שמברכין פעמים[ט] בתחלה לקרות ואחר הסעודה אחר שפוך מברכין לגמור ומייתי ראיה מירושלמי (דפרק א׳[ט]) מההיא דמייתי עלה דכל הברכות פותחין[י] בברוך חוץ מן הברכות הסמוכות לחברתה וברכת הפירות והמצות ופריך בירושלמי עלה והא איכא גאולה פירוש אשר גאלנו דסמוכה לחברתה[ז] ואמאי פותחת בברוך שנייא דאם שמעה בבהכ״נ יצא ופריך והרי סופה פירוש יהללוך דאינה סמוכה שהסעודה מפסקת ואפ״ה אינה פותחת בברוך ומשני שתים הנה אחת להבא ואחת לשעבר פירוש אחת להבא זו היא אותה ברכה שמברכין אחר אכילה לגמור ולאותה ברכה היא סמוכה אחת לשעבר היינו אותה שבירך קודם אכילה[כ] אלמא דמברכין שני פעמים. אבל זה הפירוש אינו מיושב דהרי (ג) סיפא משמע דקאי אברכה דאשר גאלנו קאי כאשר אפרש. מיהו משמע בירושלמי[ט] כאשר פירשתי תחלה שהיו מברכין ב׳ פעמים תחלה וסוף. אבל אומר ר׳ יהודה דזו היא תמיהא גדולה מאחר שבירך קודם אכילה אמאי מפסיק ואוכל בינתים שהרי בימים שאין יחיד גומר בהן את ההלל כיון שבירך תחלה כמו הכא אינו מותר לפסוק אלא מפני הכבוד דאי בשלא בירך אמאי לא יפסיק באמצע אפילו שלא מפני הכבוד הא לא היה מפסיק שום ברכה אלא נראה הא דפריך בירושלמי הרי גאולה דמשמע דמברכין עליה איירי בתחלה באדם שעושה הסדר בבת אחת שאז אינו מפסיק שאינו צריך[י] אבל אנו שמפסיקין לאכול אין לנו לברך כלל לא בתחלה ולא בסוף והא דקאמר בירושלמי והרי (ד) סיפא זהו אשר גאלנו דחותמת בברוך ואמאי והא הודאה בעלמא היא כברכת פירות ואמאי חותמת בברוך ומשני שתים הנה שתי גאולות אחת להבא ואחת לשעבר[ל] פירוש לעתיד כמו יגיענו וגם יש בה לשעבר כמו אשר גאלנו מגאולת מצרים לפיכך חותמת בברוך. ומה שהקשה[מ] מיהללוך שאינה סמוכה לפי מה שפרשתי עתה ואפ״ה אינה פותחת בברוך יש ליתן טעם לפי שהיא הודאה בעלמא ואפילו שהיא ארוכה קצת תקנו בה חתימה ולא פתיחה כמו אלהי נשמה[י]. וכן משמע בירושלמי שהיה דרכן לומר הלל בבית הכנסת ואח״כ שותין כוסות שלהם בביתם בלא שום סדר דבעי בירושלמי (פ׳ ע״פ[ס]) שתאן בבת אחת מהו פירוש זה אחר זה בלא הלל וסדר בינתים מהו (ה) שמעינן מן הדא דא״ר יוחנן הלל אם שמעה בבית הכנסת יצא וכן משמע בתוספתא[ל] דמי שלא היה יודע ונכנס בבית הכנסת וכו׳. והשתא נמי מיושב דבשביל כך פותחת ברכה דאשר גאלנו בברוך לטעמא שאינה סמוכה כי הא דאם קרא הלל בבהכ״נ יצא: **או** דילמא הנאה קביל עליה. האי לישנא משמע דמיירי בתענית יחיד שקבל עליו[פ] אבל בתענית [ד] הכתוב[מ] לא: **טועם** ואין בכך כלום. פירש ר״ח שחוזר ופולט דלא חשיב הנאה מן הטעימה אבל בולע לא אפילו בשאר תעניות ומשום הכי הפולט אינו צריך[פ] ברכה שאינו נהנה: **במשכים** לפתחו. וכן הלכה אבל פגעו באקראי מותר:

עין משפט נר מצוה

יג א טור ושו״ע או״ח סימן תרלב סעיף ב:
יד ב מיי׳ פ״ג מהלכות חנוכה הלכה ט טור שו״ע או״ח סימן תכב סעיף ד [ובסי׳ תפח סעי׳ א] ובסימן תרמד סעיף א:
טו ג מיי׳ פ״א מהלכות ברכות הלכה ב סמג (הלכות ברכות) עשין כז טוש״ע או״ח סימן רי סעיף ב:
טז ד מיי׳ פ״א מהלכות תענית הלכה יד טוש״ע או״ח סימן תקסז סעיף א [רב אלפס תענית פ״א עמ׳ ט]:
יז ה מיי׳ פ״ו מהלכות תפלה הלכה ד סמג עשין יט טור שו״ע או״ח סימן פט סעיף ב:
יח ו [מיי׳ שם סמג שם טוש״ע] שם סעיף ג:
ז [מיי׳ שם טוש״ע שם וע״ש בב״י]:
יט ח מיי׳ פ״ב מהלכות ק״ש הלכה יז סמג עשין יח טוש״ע או״ח סימן סו סעיף ה:

רב נסים גאון

אמר (רבא) [רבה] ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל כו׳. איתיה לפירושייהו במסכתא תענית בפ׳ בג׳ פרקים בשנה (דף כח) דאמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יהוצדק י״ח ימים יחיד גומר בהן את ההלל כו׳ והתם נמי אמרינן אמר (רבה) [רבא] זאת אומרת הלל דראש חודש לאו דאורייתא ולפיכך התיר רבא לפסוק בו אפי׳ באמצע הפרק:

תורה אור השלם

א) חִדְלוּ לָכֶם מִן הָאָדָם אֲשֶׁר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ כִּי בַמֶּה נֶחְשָׁב הוּא: [ישעיה ב, כב]
ב) צֶדֶק לְפָנָיו יְהַלֵּךְ וְיָשֵׂם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו: [תהלים פה, יד]
ג) יִרְאַת יְיָ לְחַיִּים וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל יִפָּקֶד רָע: [משלי יט, כג]
ד) כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמֹעֲדִים טוֹבִים וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ: [זכריה ח, יט]

משנת ראשונים

שאני רב בר שבא דלא חשיב עליה דרבינא. כלומר לא היה חשוב בעיניו שיפסיק בשבילו. [הריטב״א]

והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום. ודבר זה אין ראוי להקל בו שכמה גרונות תרבותן רעה וקשה להוציא מידן מה שהתחילו להחזיק בו. [מאירי]

עד כמה רבי אמי ורבי אסי טעמי עד שיעור רביעתא. כתב רבינו האי גאון ז״ל, דאפי׳ בפעם אחת אם יודע בעצמו שיכול להעמיד עצמו שלא יבלע כלום. [הרשב״א]

כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל פירוש שלום כמו כריעה, אבל שלום בפה מותר כמו צפרא דמרי טב וכיוצא בו. [רבינו ירוחם נתיב ג חלק ג] מי שלא קרא את שמע ולא התפלל ומצא חברו בדרך נותן לו שלום, ואין בכך כלום אעפ״כ אין ראוי להאריך בכך, וכבר נהגו בענין זה להקל בשאלת שלום ולומר צפרא דמרי טב והלה משיב ודמרי טב ובריך. [מאירי] **תרגמה רבי אבא במשכים לפתחו.** פרש״י ז״ל דהא דרב ושמואל במשכים לפתחו אבל פגעו בדרך שואל. וי״מ דאותו שהתפלל משכים לפתחו של שואל שלא התפלל עדיין וכיון דמשכים לפתחו ראוי הוא לשאול לו לשלום ומתניתין דקתני שואל מפני הכבוד מיירי בכה״ג. וא״ת אמאי לא אוקים מתניתין בתפלה של ערבית ותו לא קשיא מידי. וי״ל דלא איפשר לאוקמה בשל ערבית לפי שאין שאילת שלום בלילה. [הרשב״א] **אמר להו לא אסור קא אמינא.** כתב הראב״ד ז״ל דהיינו שנהגו לומר בבקר צפרא דמרי טב, כדי שיתן לב שהוא אסור להתעכב בדברים אחרים כלל עד שיתפלל, ומפני שהוא משנה בלשונו יזכור. [הרשב״א]

מסורת הש״ס עם הוספות

א) [שבת דף כג:], ב) סוטה ד:, ג) לקמן דף נה: [ושם איתא ר׳ זעירא וכ״ה בשאלתות בפ׳ מקץ], ד) עיין מעדני יו״ט (סימן ו אות פ), ה) פסחים סד., ו) ושם, ז) סימן רכז, ח) ביצה ד:, ט) סוף ה״ה, י) עיין תוס׳ לקמן מו. ד״ה כל ופסחים קד: ד״ה חוץ, כ) ה״א (פג.), ל) פרק ע״פ ה״ה, מ) (ועי׳ ר״ה יח ע״ב).

גליון הש״ס

גמ׳ מטעמת כו׳. עי׳ ילקוט ש״א י״ד (רמז קיח) בפסוק ויפדו העם את יונתן:

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ מהו שיפסיק מי אמרינן: (ב) תוס׳ ד״ה ימים וכו׳ מידי דהוה אלולב ואתקיעות דהני נשי: (ג) בא״ד. אינו מיושב דהרי סופה משמע: (ד) בא״ד. בירושלמי והרי סופה זהו: (ה) בא״ד. מהו נשמעינן מן הדא:

הגהות וציונים

א] עי׳ מהרש״א (גליון): ב] [צ״ל ואמר] (גליון): ג] נ״א עד שיתפלל (גליון) כ״ה בדפו״ר: ד] יש להוסיף הלל בר״ח (מהר״נ אדלר) וכ״ה בתור״פ ובתוס׳ הרא״ש ובתוס׳ ר״י החסיד וכ״ה בגמ׳ שם ״הלילא״: ה] בתוס׳ ר״פ פעמיים: ו] [פותחות וחותמות בברוך כצ״ל רש״א] (גליון): ז] בתוס׳ ר״פ נוסף לברכת הלל: ח] בתוס׳ ר״פ נוסף לקרות: ט] בספר ברכת ראש כתב שצ״ל ומיהו משמע בירושלמי שהיו מברכין והנך ג׳ תיבות ״כאשר פירשתי תחלה״ נמחק עיי״ש: י] בתוס׳ ר״פ נוסף לאכול: כ] בתוס׳ ר״פ נוסף פירוש אותה ברכה מיירי בשתי גאולות אחת להבא פירוש וכו׳: ל] ובתוס׳ בפסחים קד ע״ב כתבו דחותמת בברוך ״דאין כולה הודאה דיש בה הפסק ותפלה שיגאל אותנו״: מ] צ״ל ומה שקשה (ברכת ראש, מראה כהן, וכ״ה בתוס׳ ר״פ) ועיין מהרש״א: נ] בתוס׳ ר״פ נוסף ולהכי מותר לטעום: ס] עיין לקמן לו ע״ב תוס׳ ד״ה כל איתא ג״כ הלשון ״אינו צריך״ ועמד שם רעק״א בגליון הש״ס וכתב לישנא קייטא הוא מה דנקטו ״אינו צריך״ עיי״ש:

[א] וה' אלהים אמת חוזר ואומר אמת או אינו חוזר ואומר אמת א"ר אבהו א"ר יוחנן חוזר ואומר אמת רבה אמר [א] אינו חוזר ואומר אמת ההוא דנחית קמיה דרבה שמעיה רבה דאמר אמת אמת תרי זימני אמר רבה כל [א] אמת אמת תפסיה להאי. אמר רב יוסף כמה מעליא הא שמעתתא דכי אתא רב שמואל בר יהודה אמר אמרי במערבא ערבית [ב] דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת אמר ליה אביי מאי מעליותא והא אמר רב כהנא אמר רב לא יתחיל ואם התחיל גומר וכי תימא ואמרת אליהם לא הוי התחלה והאמר רב שמואל בר יצחק אמר רב דבר אל בני ישראל לא הוי התחלה ואמרת אליהם הוי התחלה אמר רב פפא קסברי במערבא ואמרת אליהם נמי לא הויא התחלה עד דאמר ועשו להם ציצית אמר אביי הלכך אנן אתחולי מתחלינן דקא מתחלי במערבא וכיון דאתחלינן מגמר נמי גמרינן דהא אמר רב כהנא אמר רב לא יתחיל ואם התחיל גומר. חייא בר רב אמר[א] אמר אני ה' אלהיכם צריך לומר אמת לא אמר אני ה' אלהיכם אינו צ"ל אמת והא בעי לאדכורי יציאת מצרים דאמר הכי מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך: אמר ר' יהושע בן קרחה למה קדמה פרשת שמע וכו': תניא ר"ש בן יוחי אומר בדין הוא שיקדים שמע לוהיה אם שמוע שזה ללמוד וזה ללמד והיה אם שמוע לויאמר שזה ללמוד[ב] וזה לעשות אטו שמע ללמוד איתא ביה ללמד ולעשות לית ביה והא כתיב [ג] ושננתם וקשרתם וכתבתם ותו והיה אם שמוע ללמד הוא דאית ביה ולעשות לית ביה והא כתיב [ד] וקשרתם וכתבתם אלא הכי קאמר בדין הוא שתקדם שמע לוהיה אם שמוע שזה ללמוד וללמד ולעשות והיה אם שמוע לויאמר שזה יש בה ללמד ולעשות ויאמר אין בה אלא לעשות בלבד ותיפוק ליה מדרבי יהושע בן קרחה חדא ועוד קאמר חדא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח"כ יקבל עליו עול מצות ועוד משום דאית בה הני מילי אחרנייתא. רב [ג] משי ידיה וקרא ק"ש ואנח תפילין (א) וצלי והיכי עביד הכי והתניא [ו] החופר כוך למת בקבר[ז] פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה הגיע זמן ק"ש עולה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל הא גופא קשיא רישא אמר פטור וסיפא חייב הא לא קשיא [ד] סיפא בתרי ורישא בחד מ"מ קשיא לרב רב כרבי יהושע בן קרחה סבירא ליה דאמר עול מלכות שמים תחלה ואח"כ עול מצות אימר דאמר רבי יהושע בן קרחה להקדים קריאה לקריאה קריאה לעשיה מי שמעת ליה ותו מי סבר ליה כרבי יהושע בן קרחה והאמר [ה] רב חייא בר אשי זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב ומקדים ומשי ידיה ומברך ומתני לן פרקין ומנח תפילין והדר קרי ק"ש[ו] וכ"ת בדלא מטא זמן ק"ש א"כ מאי אסהדתיה דרב חייא בר אשי לאפוקי ממ"ד [ט] למשנה[ז] אין צריך לברך קמ"ל דאף למשנה נמי צריך לברך מ"מ קשיא לרב שלוחא הוא דעוית: אמר עולא [ח] כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים: ואמר רבי יוחנן הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה
יפנה

רש"י

וה' אלהים אמת. לכך אין מפסיקין בין אני ה' אלהיכם לאמת: כל אמת אמת תפסיה להאי. ליהטא של אמת תפסתו לזה: הא שמעתתא. דרב שמואל בר יהודה אמר אמרי במערבא וכו'. ק"ש של ערבית אין קורין בה פרשת ציצית כולה לפי שאין מצות ציצית בלילה, אבל מתחילין אותה ומפסיקים בה ומדלגים ואומרים אני ה' אלהיכם אמת: לא יתחיל. אין צריך להתחיל ויאמר ערבית: אתחולי מתחלינן. דהא מתחלי במערבא[ו]: אמר אני ה' אלהיכם. דהיינו פרשת ציצית: צריך לומר אמת. כדכתיב וה' אלהים אמת: והא בעי לאדכורי יציאת מצרים. דתנן (לעיל יב:) מזכירין יציאת מצרים בלילות, ואי לא אמר אמת ואמונה ולא אמר פרשת ציצית היכי מדכר יציאת מצרים: ושרנו לך. מי כמכה באלים וגו' מלכותך ראו בניך עד גאל ישראל והשכיבנו: שזה ללמוד. [ג] ודברת בם: וזה ללמד. [ד] ולמדתם אותם את בניכם, ואם לא למד תחלה היאך ילמד את בניו: וזה לעשות. ויאמר אין בה אלא עשייה: וקשרתם. דתפילין: וכתבתם. למזוזה עשייה היא: רב משי ידי. פעם אחת ראוהו שעשה כן: והיכי עביד הכי. שהקדים ק"ש לתפילין: כוך. קבר שחופרין בקירות מערה, ארכו ארבע [אמות] ורחבו ו'[ז] טפחים[ח]: פטור מק"ש. דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, כדאמרינן בפ"ק (ד' יא.) בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה: וסיפא בתרתי. והכי קאמר אם שנים הם מניח את חבירו חופר והוא עולה ומקיים מצות ק"ש ותפילין[ט] ותפלה וחוזר למלאכה, וחבירו יעלה ויניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל: מ"מ. תפילין קודמים לק"ש: עול מצות. דהנחת תפילין עול מצוה הוא: קריאה לקריאה. שמע שהוא קבלת מלכות שמים לוהיה אם שמוע שהוא קבלת עול מצות: ומקדים. משכים: ומברך. על התורה: ומתני פרקין. אלמא (ב) מקדים הוא לעסוק בתורה דהיינו [א] עשייה למצוה מקמי מלכות שמים: שלוחא הוא דעוית. השליח קלקל שאיחר להביא לו תפילין מעיקרא,[י] והגיע זמן ק"ש והוזקק לקרות כדי שלא יעבור הזמן, וכי מטי שלוחא לתפילין אנחינהו: כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. לישנא מעליא: כאילו הקריב עולה בלא מנחה. שחייבו הכתוב להקריב עמה שנאמר [ה] ועשירית האיפה וגו', אף הקורא ואינו מקיים אינו גומר את המצוה: נסכים. הוא היין המתנסך על גבי המזבח אחר העולה והזבח כדכתיב [ו] ונסכיהם חצי ההין וגו' (שם). וה"ה דמצי למימ' כאילו הקריב עולה בלא מנחה ונסכים דהא עולה נמי טעונה נסכים, אלא לישנא דקרא נקט [ז] עולה ומנחה זבח ונסכים:

תוספות

[ט] למה קדמה פרשת שמע לוהיה אם שמוע. וא"ת תיפוק ליה דקדמה בתורה[ד]. וי"ל דהכי קאמר למה קדמה אף לפרשת ציצית דקדמה לכולן[ה] אלא ודאי אין אנו חוששין לזה שהיא קודמת בתורה משום דאמרינן[ו] אין מוקדם ומאוחר וא"כ היה לנו להקדים והיה שהיא מדברת בלשון רבים:

[י] ויאמר אינה נוהגת אלא ביום. מכאן משמע כר' שמעון דאמר בפ' התכלת (מנחות ד' מג.) דציצית מ"ע שהזמן גרמא וכן איתא בקדושין (פ"ק ד' לג:) דקאמר ציצית מצות עשה שהזמן גרמא וא"ת א"כ למ"ד (מנחות מא.) ציצית חובת טלית הוא ואפילו מונחת בקופסא אפ"ה חייבת בציצית היכי אשכחן שיהא הזמן גרמא. וי"ל דאם היה כסות המיוחד ללילה פטור והכי איתא בירושלמי דקדושין[ז] אמר להם ר"ש אי אתם מודים לי דציצית מ"ע שהזמן גרמא שהרי כסות לילה פטור מן הציצית א"ר אילא טעמא דרבנן שאם היה מיוחד ליום ולילה שחייב בציצית: ומנח תפילין ומצלי. ומהתם[כ] משמע שמותר להניח תפילין בין גאולה לתפלה וכן בטלית מניח אדם טליתו בין גאולה לתפלה וכן מצינו שרבי יצחק ברבי יהודה שלא אחר טליתו ושהה השליח וכבר קרא ק"ש בברכותיה ונתעטף בטליתו וגמר שמונה עשרה והביא ראיה מהכא מההיא דרב. מ"מ יש לחלק בין תפילין לטלית דעיקר ק"ש ותפלה שייכי בתפילין כדאמר בסמוך כאילו מעיד עדות שקר בעצמו פירוש באדון שלוה שהוא קורא והיו לטוטפת ולאות על ידך ואין[ל] ותפלה נמי כדאמרן[מ] קרי ק"ש ומתפלל[מ] זו היא מלכות שמים אבל ציצית שאינו אלא חובת טלית שאם יש לו טלית חייב ואם אין לו פטור מציצית ויכול לקרוא ק"ש בלא ציצית ולאי להוי הפסקה. והרב רבי משה מקוצי היה אומר לאפי'[נ] מכאן אין ראיה דמצי למימר הניח תפילין בלא ברכה ולאחר י"ח ממשמש בהם ומברך[ט] עליהם ובהכי סגי שגם מותר להתעטף בטלית בעת שידיו מטונפות ואחר שיטול ידיו ימשמש בטליתו ומברך:

ומכל מצות האמורות בתורה. וא"ת וכי ק"ש לא הוה בכלל מצות האמורות בתורה. וי"ל דאי לא תני בהדיא ק"ש הוה אמינא לדוקא הני דלית להו קביעות זמן אבל ק"ש דקביע להו זמן לא הואיל וזמן עובר קמ"ל: עולה בלא מנחה. ה"ה דמצי למימר בלא נסכים שהרי עולה נמי טעונה נסכים אלא לישנא דקרא נקט[ז] עולה ומנחה וגו': אמאן

עין משפט נר מצוה

כ א טוש"ע או"ח סימן סו סעיף ו:
כא ב שם סעיף ח:
כב ג ד מיי' פ"ד מהל' ק"ש הלכה ג סמג עשין יח טור ושו"ע או"ח סימן עא סעיף ה ו וביורה דעה סימן שסה סעיף א:
כג ה מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה כו טוש"ע או"ח סימן כה סעיף ד [רב אלפס כאן ובהלכות תפילין [מנחות] עמ' כט וע"ש הנוסחא]:

רב נסים גאון

לאפוקי ממאן דאמר למשנה אינו צריך לברך. בעל זו המימרא רב הונא ועיקרה בפרק ראשון (דף יא):

תורה אור השלם

א) וַייָ אֱלֹהִים אֱמֶת הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם מִקִּצְפּוֹ תִּרְעַשׁ הָאָרֶץ וְלֹא יָכִלוּ גוֹיִם זַעְמוֹ: [ירמיה י, י]
ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם: אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: [במדבר טו, לח-מא] ולדעת היש מפרשים בשיטמ"ק דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: [ויקרא יח, ב]
ועיין רשב"א ובילקוט מפרשים
ג) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ: וּכְתַבְתָּם עַל מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ: [דברים ו, ז-ט]
ד) וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יֶדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם: וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: וּכְתַבְתָּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ: [דברים יא, יח-כ]
ה) וַעֲשִׂירִית הָאֵיפָה סֹלֶת לְמִנְחָה בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן כָּתִית רְבִיעִת הַהִין: [במדבר כח, ה]
ו) וְנִסְכֵּיהֶם חֲצִי הַהִין יִהְיֶה לַפָּר וּשְׁלִישִׁת הַהִין לָאַיִל וּרְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ יָיִן זֹאת עֹלַת חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה: [במדבר כח, יד]
ז) אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יְיָ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ לְהַקְרִיב אִשֶּׁה לַייָ עֹלָה וּמִנְחָה זֶבַח וּנְסָכִים דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ: [ויקרא כג, לז]

משנת ראשונים

חוזר ואומר אמת או אינו חוזר ואומר אמת. פי' אם שהה בנתים, אבל בשלא שהה פשיטא דלא יאמר פעמים אמת.

[תוספות הרא"ש]
והא בעי לאדכורי יציאת מצרים. הוא הדין דהיה יכול להקשות והא בעינן שתים לאחריה אלא דחדא מנייהו נקט. והיינו למאן דסבר דאינו אומר אלא מודים אנחנו לך וכו' ואינו חותם בו כלל. אבל רש"י ז"ל פירש שמתחיל מודים אנחנו לך וכו' ושרנו לפניך מי כמוך וכו' עד גאל ישראל. וכן כתב הראב"ד ז"ל דהא בעינן שתים לאחריה. [הריטב"א] דאמר הכי מודים אנחנו לך ה' אלהינו. פירש"י ז"ל דלאו האי בלחוד קאמר, אלא דלא מתחיל אמת ואמונה אלא מתחיל מודים אנחנו וכו' ושרנו לך מי כמוכה באלים וכו' עד גאל ישראל ואומר אח"כ השכיבנו, ואחרים פירשו שכך בלחוד הוא מברך וחותם בה ודברי הרב ז"ל נראים עיקר. [הרשב"א] כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. כינוי הוא זה והכי קאמר כאילו מעיד שאין התורה אמת, שהרי הוא אומר כי חייב הוא ואינו עושה. [תשובות הגאונים החדשות עמנואל סימן קנח] דכיון שהוא קורא וקשרתם לאות על ידכה והיו לטוטפות בין עיניך ואינו מניחן, נמצא שמעיד עדות שקר על עצמו שמה שאומר אינו אמת, ואע"פ שעשה המצוה שיצא ידי ק"ש, אפ"ה עבר עבירה מצד אחר שהעיד עדות שקר על עצמו [רבינו יונה דף ח. מדה"ר] כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים. רבי יוחנן ס"ל שאפילו המצוה עצמה אינה נעשית שלימה כיון שלא קבל עליו עול מלכות שמים דהו"ל כמי שמקריב תודה בלא מנחה וכו' כיון שקורא בלא קבלת מלכות שמים, מפי מורי הרב נר"ו. [רבינו יונה דף ח. מדה"ר] הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה. שבתפילין שבראש אדם משעבד לבורא יתברך הנשמה שהיא במוח, ובתפילין שבזרוע אדם משעבד גופו, ומפני כך צוו להשים אותם כנגד הלב שהלב היא עיקר התאוות והמחשבות, ובזה יזכור את הבורא וימעיט הנאותיו. [רבינו יונה דף ח. מדה"ר]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עיין מהרש"א ורש"ש מש"כ על תיבת "כל", ב) לעיל דף יא:, ג) ב"ב דף קי:, ד) פרשת שמע דברים ו ד, פרשת והיה אם שמוע שם יא יג, ה) במדבר טו לז, ו) פסחים ו:, ז) ה"ז, ח) תחילת דף טו., ט) כמו במנחות לו ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ואנח תפילין ומצלי והיכי: (ב) רש"י ד"ה ומתני פרקין אלמא. נ"ב מפרש הקושיא מכח [שלמד] קודם ק"ש כי [על זה שייך] אחר כך לומר וכי תימא בדלא מטי זמן ק"ש דאי [מהא דמנח תפילין והדר קרי מאי קאמר וכ"ת וכו' הא כיון דלא מטי זמן] ק"ש גם זמן תפילין [לא מטא לכן] פירש רש"י דקושיא הוא [מהא דעסק קודם] בתורה. רק קשה למה [לא מקשה] באמת מכח [מהא דמנח תפילין ולא] יצטרך לומר וכ"ת ואפשר לתרץ [דה"ק וכי תימא בדלא] מטי זמן ק"ש והיה מתחיל בעשיית מצוה דהיינו [לימוד וכיון דהתחיל] להתעסק בעשיית מצוה הניח תפילין שהוא ג"כ עשיית מצוה קודם ק"ש זה אינו דא"כ מאי מקשה אחר כך אם כן [מאי אסהדתיה] דרחב"א דילמא זהו אסהיד דהיכא דלא מטי זמן קריאת שמע והתחיל [בעשיית מצוה] שהוא לימוד יניח תפילין כשיגיע [הזמן קודם ק"ש] וא"ע [ואם נפרש דלימוד לא מקרי] עשיה פי' כך [ותו מי סבר לה כר' יהושע ב"ק והאמר וכו' אלמא] דאף בקריאה לא סבר כר' יהושע ב"ק [מדלמד קודם ק"ש והלימוד] הוה קריאה דמצוה אבל לפי פירש"י [משמע דלימוד מיקרי] עשיה:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה ומתני פרקין כו' דהיינו עשייה. נמחק עשיה. ונ"ב קריאה:

הגהות וציונים

א] בכת"י הגי' אמר חייא בר רב (וגי' ישרה היא דמימרא בפ"ע היא, דק"ס): ב] [צ"ל ללמד] (גליון): ג] בכת"י בקיר, ובאו"ז ועוד ראשונים ליתא כלל, ועי' שטמ"ק (דק"ס עיי"ש): ד] בכת"י ובאור זרוע ליתא לתיבות "ומנח תפילין והדר קרי ק"ש", וכן לא הי' כתוב לפני רש"י ולכן פירש דהקושיא היא מומתני פרקין, ובזה ניחא ג"כ מה דלא מקשה עדיפא מינה מדרב אדרב, (דק"ס, עיין מהרש"א פני יהושע צל"ח רש"ש): ה] צ"ל לתלמוד וכו' קמ"ל דאף לתלמוד נמי (מהר"נ אדלר, רש"ש) וכ"ה בתוס' ר"י החסיד לעיל יא ע"ב: ו] לכאורה רש"י לא גרס בגמ' דקא מתחלי במערבא וכ"ה באור זרוע הל' ק"ש (סימן לח) שהעתיק לשון הגמ' בלי התיבות "דקא מתחלי במערבא", והביא זה מפירש"י דאנן מתחלינן משום "דהא מתחלי במערבא": ז] צ"ל ששה (רש"ש, הג' בן ארי') או שצ"ל ורומו ז' טפחים (רש"ש עיי"ש): ח] צ"ל מצות תפילין וק"ש (מראה כהן, באה"מ), ועי' רש"י במדבר כג כד: ט] בס"א נוסף וחשיב דלא אזיל (גליון) ונמחק ע"פ מהרש"ל, [בכת"י ואו"ז ליתא ג"כ תיבת "מעיקרא"]: י] דיבור זה שייך במשנה לעיל יג ע"א: כ] תיבת "ומהתם" נמחק (הרר"י בכרך) או שצ"ל ומהכא (מראה כהן) וכ"ה בתוס' ר"פ מהכא: ל] בתוס' ר"פ נוסף לו: מ] יניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל כצ"ל (גליון) וזו היא מלכות שמים שלימה (תור"פ): נ] צ"ל דאפילו לתפילין אין ראיה מכאן דמצי (מראה כהן):

חוֹזֵר וְאוֹמֵר 'אֱמֶת' אוֹ אֵינוֹ חוֹזֵר וְאוֹמֵר 'אֱמֶת', כשפסק מפני היראה או מפני הכבוד לאחר שאמר 'אמת', או כשסיים קריאת שמע קודם השליח ציבור ואמר 'אני ה' אלהיכם אמת', וממתין להתחיל עמו ברכת 'ויציב', האם צריך לחזור ולומר 'אמת ויציב' או לא. אבל אם לא הפסיק או שהה בינתיים, בודאי שאינו אומר 'אמת' פעמיים (רא"ש; רבינו יונה; ריטב"א), ומשום שדומה לאומר 'מודים מודים' שמשתקין אותו (להלן לג, ב). ויש מפרשים, שספק הגמ' גם באופן שלא הפסיק או שהה (חידושי הרא"ה ושו"ת מהר"ם אל אשקר סי' סו בשמו באורך; מהרש"א בח"א), ואינו דומה לאומר 'מודים מודים' שמשתקין אותו משום שנראה כשתי רשויות, אבל כאן יש לומר שאומר 'אמת' פעמיים להשלים רמ"ח תיבות שבקריאת שמע כנגד רמ"ח איברי האדם (שו"ת מהר"ם אל אשקר שם).

אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן חוֹזֵר וְאוֹמֵר 'אֱמֶת', רַבָּה אָמַר אֵינוֹ חוֹזֵר וְאוֹמֵר אֱמֶת, ואף שתיבת 'אמת' לכל הדעות היא חלק מברכת 'ויציב', לדעת רבי יוחנן צריך לאומרה פעמיים, פעם ראשונה כי היא גם חלק מקריאת שמע, ופעם שניה כי היא תחילת ברכת 'ויציב'; ולדעת רבה תיבת 'אמת' אינה חלק מפרשת קריאת שמע, אלא רק תחילת ברכת 'ויציב', ולכן אומרה פעם אחת בלבד (חידושי הרא"ה, וכפירושו הנ"ל בקטע הקודם, שהנדון גם אם לא פסק מפני היראה או הכבוד).

אָמַר רַבָּה כָּל 'אֱמֶת אֱמֶת' תַּפְסֵיהּ לְהַאי - נתפס במרוצת שטף דיבורו וחזר ואמר 'אמת' פעמיים ללא צורך (רש"י). והחסרון בכך שהזכיר 'אמת' פעמיים ללא הפסק, אבל אם מפסיק כמנהגנו שהשליח ציבור מסיים קריאת שמע בתיבת 'אמת' וחוזר ואומר 'ה' אלהיכם אמת' להשלים רמ"ח תיבות, שפיר דמי (ב"י סי' סא). ויש מפרשים, שהשליח ציבור אינו מסיים קריאת שמע בתיבת 'אמת', אלא רק 'ה' אלהיכם', כי אם יאמר 'אמת' ויחזור ויאמר 'ה' אלהיכם אמת' נמצא שאומר רמ"ט תיבות, ורבה שמע את השליח ציבור שאמר 'אמת' פעמיים, ונמצא שאמר רמ"ט תיבות (מג"א סא, א).

■ להלכה, פסק מפני היראה או הכבוד אחר שאמר תיבת 'אמת', או שסיים ב'ה' אלוקיכם אמת' קודם השליח ציבור וממתין לשליח ציבור, אינו צריך לחזור ולומר פעם נוספת 'אמת', ואם לא שהה וחוזר ואומר 'אמת', משתקים אותו (שו"ע סי' סו, ו ומשנ"ב שם). והשליח ציבור יסיים תיבת 'אמת' בלחש, ויחזור ויאמר 'ה' אלהיכם אמת' בקול רם (שו"ע סי' סא ג; משנ"ב ח בשם הפמ"ג). ויש סוברים שלא יסיים בלחש בתיבת 'אמת' אלא כשחוזר ואומר 'ה' אלוקיכם אמת' (משנ"ב שם בשם ספר עשרה מאמרות והגר"א. ועיין משנ"ב 'דרשו' שם הערה 4).

אָמְרֵי בְּמַעֲרָבָא עַרְבִית 'דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם אֲנִי ה' אֱלֹקֵיכֶם אֱמֶת', ודילגו על הזכרת ענין הציצית כיון שאינה נוהגת בלילה, ולכך הזכרתה הוא הפסק בין קריאת שמע לברכות (שו"ת חת"ס יו"ד קח).

וְכִי תֵּימָא 'וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם' לֹא הֲוֵי הַתְחָלָה, שהרי כמה פסוקים מתחילים בתיבות 'ואמרת אליהם', והתחלתו בהם לא מוכיחה שהתחיל ב'ואמרת אליהם' של פרשת ציצית (שפתי חכמים).

וְהָא בָּעֵי לְאַדְכּוּרֵי יְצִיאַת מִצְרַיִם - והיתה הגמ' יכולה להוסיף ולהקשות שלפי חייא בר רב אינו אומר שתי ברכות לאחר קריאת שמע, ונקטה אחד מהם (שיטמ"ק), ועוד, שהקשתה מחיוב הזכרת יציאת מצרים שהוא מן התורה, ולא מחיוב הברכות שהם מדרבנן (צל"ח).

דְּאָמַר הָכִי: 'מוֹדִים אֲנַחְנוּ לְךָ ה' אֱלֹקֵינוּ שֶׁהוֹצֵאתָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְכוּ' וְשַׁרְנוּ לָךְ', וממשיך ואומר 'מי כמוכה באלים וכו', מלכותך ראו בניך וכו', ברוך אתה ה' גאל ישראל', וכן 'השכיבנו' (רש"י). ויש סוברים, שאינו צריך לומר 'מי כמוכה' וכו', אלא אומר רק את הנוסח המוזכר בגמרא וחותם 'ברוך אתה ה' גאל ישראל', ובזה נחשב הזכרת יציאת מצרים (רשב"א). ויש סוברים, שאף אינו חותם ברכה זו כלל ודי בכך (ריטב"א).

רַב מָשֵׁי יָדֵיהּ - פעם אחת ראוהו שעשה כן (רש"י). ויש מפרשים שמשום פעם אחת לא היתה הגמ' מקשה על רב, אלא סוברת הגמ' שכך נהג רב תמיד (שטמ"ק).

וְאַנַּח תְּפִלִּין וְצַלִּי - שמותר להניח תפילין וגם לברך עליהם בין גאולה לתפילה, ואין זה הפסק (תוס' ומרדכי וכן נהג רבי יצחק ברבי יהודה מבעלי התוס'). ויש סוברים, שהניח תפילין בלא ברכה, ואחר תפילת שמונה עשרה משמש בהם ובירך, ונחשב 'עובר לעשייתן' כי מצות תפילין היא כל היום (תוס' בשם רבי משה מקוצי וריטב"א). ■ להלכה, יש אומרים שכיון שמפרשת ציצית ואילך אין עוד 'בין הפרקים', יניח התפילין ללא ברכה, ואחרי תפילת לחש ימשמש בהן ויברך עליהן, ובטלית לא יתעטף בין 'גאל ישראל' לתפילה אלא אחרי תפילת לחש יתעטף בטלית ויברך (שו"ע סי' סו, ח). ויש אומרים שקודם 'גאל ישראל' יכול להניח תפילין ויברך רק ברכת 'להניח', אך אם סיים 'גאל ישראל' יניח תפילין ללא ברכה, ואחר תפילת לחש ימשמש בהן ויברך עליהן (רמ"א שם).

הַחוֹפֵר כּוּךְ לְמֵת בְּקֶבֶר, שבתחילה היו חופרים מערה, ואחר כך היו חופרים במחיצותיה כוכין (רש"י; ריטב"א).

פָּטוּר מִקְּרִיאַת שְׁמַע, וּמִן הַתְּפִלָּה, וּמִן הַתְּפִלִּין וּמִכׇּל מִצְוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה - פירטה הברייתא 'קריאת שמע' ו'תפילה', שלא נטעה לומר שמאחר וזמנן קבוע אם לא יקיים אותם יעבור זמנם ואינם נדחים (תוספות ותוספות רא"ש), ועוד, שהמצוות האלו חמורות יותר, שיש בהן קבלת עול מלכות שמים וייחוד ה' והן מצוות תדירות, והברייתא מחדשת שהעוסק במצוה פטור אף מהן (רבינו יונה ושטמ"ק).

עוֹלֶה, וְנוֹטֵל יָדָיו, וּמַנִּיחַ תְּפִלִּין, וְקוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלֵּל, עולה מן הקבר, כי שהות בבית קברות בתפילין וכן קריאת שמע בו אסורה (חידושי מהר"ם בנעט). ונוטל ידיו, כי הנחת תפילין צריכה ידיים נקיות ובית הקברות הוא מקום שאינו נקי (אמת ליעקב לגר"י קמינצקי להלן יח, א).

סֵיפָא בִּתְרֵי וְרֵישָׁא בְּחַד, בכוך צר שאינם יכולים לחופרו יחד ולא מתעכבת הקבורה מחמת קריאתם, אך אם שניהם יכולים לחפור בבת אחת ולהקדים את שעת הקבורה, שניהם חייבים לחפור ופטורים מקריאת שמע (רמב"ן תורת האדם, ענין הקבורה; טושו"ע יו"ד סי' שסה, א). ועוד, שבסיפא מדובר בשנים חופרים, ושנים מותרים להתחיל בחפירת קבר רק קודם שיגיע זמן קריאת שמע, וכדקדוק לשון הברייתא 'הגיע זמן קריאת שמע', אך ברישא מדובר בחופר אחד, ולאחד מותר להתחיל לחפור גם אחר שיגיע זמן קריאת שמע [כיון שאין אחר שיחפור זולתו] (אמרי נועם לגר"א).

■ המשך במילואים ■

וְיִטֹּל יָדָיו - ולא די ברחיצת ידיים [המועילה לקריאת שמע ולתפילה או לרוח רעה של לילה], משום שבשחר אנו נעשים כבריה חדשה, וצריכים אנו להודות להשי"ת על שבראנו לכבודו לשרתו ולברך בשמו, ועל כן עלינו להתקדש בקדושתו וליטול ידיים מן הכלי ככהן המקדש ידיו מן הכיור קודם עבודותו (שו"ת רשב"א ח"א סי' קצא). או כיון שהנטילה היא לנקיות משום שידיים בלילה עסקניות, ואי אפשר שלא יגע בבשרו המטונף בלילה (רא"ש פ"ט סי' כג). ■ להלכה, יטול ידיו קודם תפילה ומספק מחמירים את שני הטעמים [וישנם כמה נפק"מ לדינא, אם הנטילה צריכה כלי, היה ניעור בלילה, אם צריך ליטול קודם תפילות מנחה ומעריב ועוד] (שו"ע סי' ד וצט ומשנ"ב שם).

וְזוֹ הִיא מַלְכוּת שָׁמַיִם שְׁלֵמָה, שעל ידי הנחת תפילין של יד ושל ראש, משעבד גופו נשמתו ותאוותיו לבורא (רבינו יונה). ו'יפנה' ו'יטול ידיו' הם מעצם קבלת עול מלכות שמים, שממליך את רבונו של עולם עליו על כל אבר ואבר ממש (דעת תורה לר"י ליבוביץ דברים ב, יא).

דִּכְתִיב 'אֶרְחַץ בְּנִקָּיוֹן כַּפָּי וַאֲסֹבְבָה אֶת מִזְבַּחֲךָ ה'" - 'כפי' היינו תפילה, וכמאמר הכתוב: 'ויפרוש כפיו השמים' (מלכים א ח, כב), ואמר הכתוב שרחיצה ונקיון לתפילה הם כמו שמסובב את מזבח ה' ומקריב עליו קרבנות (עץ יוסף).

אָמַר לֵיהּ רָבָא לֹא סָבַר לָהּ מַר כְּאִלּוּ טָבַל, שיש מעלה לטבילה במקוה גם כשאינה מטהרת מטומאה (אילת השחר זבחים כא, א), ויש סוברים שמדובר במקום שצריך טבילה לטהרתו, וקודם תקנת עזרא לטבילה (הערות לגרי"ש אלישיב).

מִי שֶׁאֵין לוֹ מַיִם לִרְחֹץ יָדָיו מְקַנֵּחַ יָדָיו בֶּעָפָר וּבִצְרוֹר וּבִקְסְמִית, ומברך 'על נקיות ידים' (רא"ש פ"ט סי' כג; מאירי כאן). ויש סוברים שאף באופן זה מברך 'על נטילת ידים' (רשב"א חולין קז, א; שו"ת ח"א סי' תשנד). ■ להלכה, אם אין לו מים, יקנח ידיו בצרור או בעפר או שישפשף ידיו בטלית יבש או בכל מילי דמנקה, ויברך 'על נקיות ידים' ויש אומרים 'על נטילת ידים'. וכיון שנקיון זה הוא במקום מים, ינקה את כל היד, הן גבו והן תוכו ועד הפרק, ובדיעבד עד סוף קשרי האצבעות (שו"ע סי' ד, כב ומשנ"ב שם).

רַב חִסְדָּא לָיֵיט אַמַּאן דִּמְהַדֵּר אַמַּיָּא בְּעִדַּן צְלוֹתָא, שאם הגיע זמן תפילה לא יחזר אחר מים, שמא מתוך כך יעבור הזמן (רבינו יונה). ויש מפרשים שהוא לקראת סוף זמן תפילה, ודוקא בזה חוששים שאם יחזר אחר מים יש חשש שיפסיד זמן תפילה (ב"י סי' צב בדעת הטור).

וְהָנֵי מִילֵּי לִקְרִיאַת שְׁמַע אֲבָל לִתְפִלָּה מְהַדֵּר, שקריאת שמע זמנה קבוע ויש חשש שמא בחיפושו אחר מים יעבור זמן קריאתה, אבל לתפילה שזמנה כל היום אין חשש ויחזר אחר מים (רש"י). ועוד, שקריאת שמע היא דאורייתא, ותפילה מדרבנן (רבינו יונה; רשב"א). ויש שמחקו מגירסתם בגמ' את 'והני מילי לקריאת שמע אבל לתפלה מהדר', ולדעתם גם לתפילה כמו קריאת שמע אין צריך לחזר אחר מים (תוס'; רא"ש). ■ להלכה, צריך לרחוץ ידיים במים קודם תפילות שחרית מנחה ומעריב, וצריך לחזר אחריהם עד פרסה ואחוריו עד מיל אם יודע שבודאי ימצא שם מים. ואם מתיירא שיעבור זמן תפילה, ינקה ידיו בכל מילי דמנקה (שו"ע סי' צב, ד; סי' רלג ב, ומשנ"ב טו).

עַד כַּמָּה, עַד פַּרְסָה וְהָנֵי מִילֵּי לְקַמֵּיהּ אֲבָל לַאֲחוֹרֵיהּ אֲפִילּוּ מִיל אֵינוֹ חוֹזֵר -'פרסה' הוא ארבעה מיל, שהוא שמונת אלפים אמה, בין 3.8 ל-4.6 ק"מ; ו'מיל' הוא אלפיים אמה, בין 0.96 ל-1.15 ק"מ (ראה ספר מדות ושיעורי תורה שמביא שיטות שונות). והקלו שלא לחזור לאחוריו יותר ממיל כשהוא בדרך, מפני הצורך שיש לו לבוא למקום שהולך לשם; אבל לפניו החמירו יותר, כיון שהוא בין כך בדרכו לשם, ואינו טרחה. אבל יותר מהשיעורים הללו לא הטריחו, שאפילו למצוות עשה דאורייתא יש שיעורים, והוצאת ממון רב נחשב אונס, וכך קבעו חז"ל במצוות מסוימות שאף טרחה נחשבת אונס קטן (אגרות משה או"ח ח"ב סי' כז).

מִשְׁנָה. הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע וְלֹא הִשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ יָצָא, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר לֹא יָצָא - ת"ק סובר 'הרהור כדיבור', ור' יוסי סובר 'הרהור לאו כדיבור' (בעל המאור להלן כ, ב ורא"ש ג, יד בשם יש מפרשים). ויש מפרשים, שהכל מודים ש'הרהור לאו כדיבור', ונחלקו באופן שהוציא בשפתיו ולא השמיע לאוזנו (בעל המאור ורא"ש שם).

קָרָא וְלֹא דִקְדֵּק בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ, לפרשן יפה בשפתיו (רש"י). שהבליע אות בחברתה [כגון: 'וחרף' במקום 'וחרה אף', וכדומה], וכן הִרפה הדגוש או הדגיש הָרָפה (רבינו יונה; ריטב"א טו, ב). ויש מפרשים, שלא הפריד בין מילים שבהן המילה השניה מתחילה באות שהמילה הראשונה מסתיימת [כגון: 'על לבבך', 'ואבדתם מהרה', וכדומה] (רע"ב).

הַקּוֹרֵא לְמַפְרֵעַ, שקרא הפסוק הפוך [כגון: ובשעריך ביתך מזוזות] (רש"י לעיל יג, א ד"ה מדברים הדברים). ויש מפרשים שקרא כל פסוק ופסוק כסדרו, אבל את סדר הפסוקים קרא הפוך (רבינו יונה כאן; רמב"ם ק"ש ב, יא).

קָרָא וְטָעָה יַחְזֹר לַמָּקוֹם שֶׁטָּעָה, שאינו יודע היכן עומד בקריאתו, חוזר למקום הראשון שמסתפק בו שמא שם עומד בקריאתו (רע"ב). ויש מפרשים, שדילג פסוק, וחוזר לפסוק המדולג (תוספות אנשי שם). וקמ"ל שאינו צריך לחזור ולקרוא מתחילת הפרשה או מתחילת קריאת שמע, אלא חוזר למקום שטעה ודי בכך (הערות לגרי"ש אלישיב).

גְּמָרָא. וְרַבִּי יוֹסֵי תַּרְתֵּי שְׁמַע מִנָּהּ, ש'שמע' משמע בכל לשון שאתה שומע, ומזה משמע שצריך גם השמעת האוזן. ודרך הגמ' בהרבה מקומות, שכאשר הדרשות שקולים, דורשים את שניהם משום ש'הי מינייהו מפקת'?! (רש"י ושאגת אריה סי' ז בפירושו). ויש מפרשים, שאם אין דין להשמיע לאזנו אפשר גם להרהר בלב, ואז יכול לקרותה בכל לשון, כי בהרהור הלב אין דין לשון, וממה שהתורה חידשה שאפשר לקרותה בכל לשון, משמע שצריך השמעת האוזן (רשב"א).

חֵרֵשׁ הַמְדַבֵּר וְאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לֹא יִתְרֹם וְאִם תָּרַם תְּרוּמָתוֹ תְּרוּמָה - עד שלמד לדבר היה פיקח, ואח"כ נתחרש (רש"י חגיגה ב, ב ד"ה מדבר), ולכך דינו כדין בן דעת לכל המצוות שבתורה, מלבד מצוות התלויות בשמיעת האוזן (תוס' מגילה יט, ב ד"ה חוץ). אבל חרש שאינו מדבר ואינו שומע אין תרומתו תרומה אפילו בדיעבד (משנה תרומות א, א).

אֲבָל תְּרוּמָה מִשּׁוּם בְּרָכָה הוּא וּבְרָכָה דְּרַבָּנָן, שחייבו לברך עובר לעשייתן (רש"י), ומכך שברכות דרבנן, והם שאמרו לברך, אמרו לברך רק קודם המצוה, ואילו דין הברכות היה דאורייתא, אם לא בירך קודם המצוה היה חייב לברך אחריה (שו"ת כתב סופר או"ח סי' כא).

■ המשך במילואים ■

[א]יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל וזו היא מלכות שמים שלמה א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן דכתיב [א] ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה' א"ל רבא לא סבר לה מר כאילו טבל דכתיב ארחץ [בנקיון] ולא כתיב ארחיץ [כפי]. א"ל רבינא לרבא חזי מר האי צורבא מרבנן דאתא ממערבא ואמר [ב]מי שאין לו מים לרחוץ ידיו מקנח ידיו בעפר ובצרור ובקסמית א"ל שפיר קאמר מי כתיב ארחץ במים בנקיון כתיב כל מידי דמנקי דהא [א]רב חסדא [ב]לייט אמאן דמהדר אמיא בעידן צלותא (א) והני מילי לק"ש [ג]אבל לתפלה מהדר ועד כמה עד פרסה והנ"מ [ג]לקמיה אבל לאחוריה אפילו מיל אינו חוזר [ומינה] מיל הוא דאינו חוזר הא פחות ממיל חוזר: **מתני'** [ד] [ד]הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא [א] ר' יוסי אומר לא יצא. [ה]קרא ולא דקדק באותיותיה ר' יוסי אומר יצא רבי יהודה אומר לא יצא. [ו]הקורא למפרע לא יצא. קרא וטעה יחזור למקום שטעה: **גמ'** מאי טעמא דר' יוסי משום דכתיב [ב]שמע [ה]השמע לאזנך מה שאתה מוציא מפיך ות"ק סבר שמע בכל לשון שאתה שומע ור' יוסי תרתי שמע מינה. תנן [ו]התם [ז]חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה מאן תנא חרש המדבר ואינו שומע דיעבד אין לכתחלה לא אמר רב חסדא ר' יוסי היא דתנן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא (ב) דברי רבי יהודה ר' יוסי אומר לא יצא עד כאן לא קאמר ר' יוסי לא יצא אלא גבי ק"ש דאורייתא אבל תרומה משום ברכה הוא וברכה דרבנן ולא בברכה תליא מילתא וממאי דר' יוסי היא דילמא ר' יהודה היא ואמר גבי ק"ש נמי דיעבד אין לכתחלה לא תדע דקתני הקורא דיעבד אין לכתחלה לא אמרי האי דקתני הקורא להודיעך כחו דר' יוסי דאמר דיעבד נמי לא [ג] דאי ר' יהודה אפי' לכתחלה נמי יצא במאי אוקימתא כר' יוסי ואלא הא דתניא [ז]לא יברך אדם בהמ"ז בלבו ואם בירך יצא מני לא ר' יוסי ולא ר' יהודה דאי ר' יהודה הא אמר לכתחלה נמי יצא אי ר' יוסי דיעבד נמי לא אלא מאי ר' יהודה ודיעבד אין לכתחלה לא אלא הא דתני ר' יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי חרש המדבר ואינו שומע תורם לכתחלה מני לא ר' יהודה ולא ר' יוסי אי ר' יהודה הא אמר דיעבד אין לכתחלה לא אי ר' יוסי הא אמר דיעבד נמי לא אלא לעולם רבי יהודה ואפי' לכתחלה נמי ולא קשיא הא דידיה הא דרביה דתנן[ג] רבי יהודה אומר משום ר' אלעזר בן עזריה הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו שנאמר [ב]שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד אמר לו רבי מאיר הרי הוא אומר [ג]אשר אנכי מצוך היום על לבבך אחר כונת הלב הן הן הדברים השתא דאתית להכי אפילו תימא רבי יהודה כרביה סבירא ליה ולא קשיא הא רבי מאיר הא רבי יהודה. תנן [פ]התם [ח]הכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן ורבי יהודה מכשיר בקטן מאן תנא חרש דיעבד נמי לא אמר רב מתנה רבי יוסי היא דתנן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא דברי ר' יהודה רבי יוסי אומר לא יצא (ג) ממאי דרבי יוסי היא ודיעבד נמי לא
דילמא

רש"י

יפנה. לנקביו: דכתיב ארחץ בנקיון. משמע ארחץ כל הגוף ולא כתיב ארחיץ כפי לדרשה אתא, לומר שמעלה עליו שכר רחיצת כפיו כאלו טבל כל גופו: קסמית. קיסם: לק"ש. בעידנא דק"ש שזמנה קבוע פן יעבור הזמן, אבל לתפלה דכל היום זמנה הוא[ד] צריך למהדר אמיא: מתני' ולא דקדק באותיותיה. [ט]לפרשן יפה בשפתיו: גמ' תרתי ש"מ. כי דרשת נמי שמע בכל לשון שאתה שומע ש"מ נמי דצריך להשמיע לאזנו: לא יתרום. לפי שאינו שומע הברכה שהוא מברך עליה: מאן תנא כו' לא יצא. אפי' בדיעבד[ה] ה"מ כו': ברכה דרבנן היא. דאמור רבנן (פסחים דף ז:) כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן: וממאי דר' יוסי היא. קס"ד האי דמוקמי לה כר' יוסי משום דסבירא לן דר' יהודה לכתחלה נמי מכשיר: דלמא ר' יהודה היא וק"ש נמי דיעבד אין לכתחלה לא ה"ג. ול"ג אפילו[י]: משום ר' יוסי. להודיעך כחו דאפי' דיעבד נמי לא יצא: בלבו. שלא השמיע לאזנו: ואי ר' יוסי דיעבד נמי לא. דהא בהמ"ז דאורייתא היא [ד]ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח)[כ]: אלא מאי ר' יהודה. וק"ש דיעבד אין לכתחלה לא, והא דתרומה וברכת המזון דר' יהודה: אלא רבי יהודה לכתחלה קאמר. והא דרבי יהודה בריה דר' שמעון בן פזי ר' יהודה היא, ודתרומה ר' יוסי היא ומודה הוא דברכות דרבנן דיעבד שפיר דמי, והא דברכת המזון ר' יהודה היא משמיה דרביה ר' אלעזר בן עזריה דאומר צריך שישמיע לאזנו וכל צריך לכתחלה משמע הא דיעבד שפיר דמי: אחר כוונת הלב כו'. ואפי' לכתחלה נמי א"ל: השתא דאתית להכי. דאשמעת לן פלוגתא דר"מ: אפילו תימא ר' יהודה. דאמר בק"ש נמי יצא דיעבד אין לכתחלה לא, והא דברכת המזון ודתרומה רבי יהודה היא, ודקא קשיא לך דר' יהודה בריה דר"ש בן פזי מני ר"מ היא דמכשר לכתחלה: מאן תנא חרש דיעבד נמי לא. דקתני [ו] גבי שוטה: לא יצא. דיעבד הוא: וממאי. דחוץ מחרש דקאמר דיעבד הוא ורבי יוסי היא דפסיל דיעבד: *)ולכתחלה הוא דלא הא דיעבד שפיר דמי. והא איכא למימר דאפילו ר' יהודה מודה, דלא שמעינן דפליג בק"ש אלא דיעבד:

*) שייך לע"ב מדסיפא

תוספות

אמאן דמהדר אמיא בעידן ק"ש. **ויש ספרים דגרסי** הני מילי לק"ש אבל לתפלה לא דקאמר רשב"ל (פסחים מו.) לגבל ולתפלה ד' מילין. **ונראה** דלא גרסינן ליה דהוא הדין לענין צלותא נמי מטעם שלא יעבור זמן תפלה דמאי שנא ק"ש מתפלה וגם יש לקמן פרק מי שמתו (ד' כב.) בטלוה לנטילותא כדרב חסדא דלייט אמאן דמהדר אמיא בעידן צלותא ° ומדלא הזכיר שם ק"ש משמע דבכל ענין מותר. והא דרשב"ל דאמר ולתפלה ד' מילין פירש רש"י להתפלל שם במנין: **דילמא** ר' יהודה היא. וא"ת והלא אין נזכר ר' יהודה ברישא. וי"ל דפשיטא מדסיפא ר' יהודה רישא נמי ר' יהודה (ד) ופליגי [ז] במילתא דר' יהודה: **להודיעך** כחו דרבי יוסי. וא"ת לשמעינן כחו דרבי יהודה דכח דהתירא עדיף[ל]. וי"ל כיון דרבי יהודה לא דריש השמע לאזנך אין כאן שום חדוש ופשיטא דלכתחלה (ה) ומהיכא תיתי לאוסרו אי שרי דיעבד הוא הדין לכתחלה: **אי** ר' יוסי דיעבד נמי לא. וא"ת לעולם אימא לך רבי יוסי היא וברכת המזון שאני דלא כתיב ביה שמע דבשלמא תרומה דלעיל ומגילה דלקמן שהן מדרבנן יש לדמותם לק"ש שתקנו שצריך שישמיע לאזנו כמו בק"ש ותקנו ממש שלא יצא כמו בק"ש אבל בבהמ"ז שהיא מדאורייתא כיון דלא כתיב ביה שמע למה יש לנו לתקן שלא יצא אם לא השמיע לאזנו כיון דמה"ת יצא. וי"ל כיון שתקנו שצריך להשמיע לאזנו כמו בק"ש הואיל ומדרבנן מיהא צריך להשמיע אין לחלק בין ק"ש ובין בהמ"ז דאפילו בדיעבד אית לן למימר שלא יצא: **ורבי** יהודה מכשיר בקטן. **וא"ת** באיזה קטן איירי אי בקטן שלא הגיע לחנוך הא אמרינן בפרק ראוהו בית דין (ר"ה ד' כט.) שכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ומ"ט דר' יהודה דמכשיר ואי בהגיע לחנוך מאי טעמייהו דרבנן דאסרי הרי קריאת מגילה דרבנן ואמרי' קטן שהגיע לחנוך מדרבנן כגדול ופוטר דרבנן כדאמר לקמן בפ' מי שמתו (ד' כ:) דקטן מוציא אביו שלא אכל אלא כזית דהיינו דרבנן. **וי"ל** שאני ברכת המזון שהיא חומרא יתירתא יותר מדאורייתא ובקל נפטרים ממנה כדאמרי' לקמן (שם) והם החמירו על עצמם אם בכזית אם בכביצה[ח]. **א"נ** התם ליכא בקטן אלא חד דרבנן דמיירי שהקטן אכל כדי שביעה לכך אתי דרבנן ומוציא דרבנן אבל הכא דגבי קטן איכא תרתי דרבנן דהמגילה דרבנן והקטן דרבנן אינו יכול להוציא היכא דליכא אלא חד דרבנן[מ]:
דילמא

עין משפט נר מצוה

כד א טור ושו"ע או"ח סימן ג סעיף ו:
כה ב ג מיי' פ"ג מהל' ק"ש הלכה א ופ"ד מהלכות תפלה הלכה ב ג סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן ד סעיף כב וסימן צב סעיף ד ה ו וסימן רלג סעיף ב:
כו ד מיי' פ"ב מהלכות ק"ש הלכה א סמג עשין יח טור שו"ע או"ח סימן סב סעיף ג:
כז ה מיי' וסמג שם טוש"ע שם סעיף א:
כח ו מיי' שם הלכה יא (סמג שם) טוש"ע או"ח סימן סד סעיף א:
כט ז מיי' פ"ד מהלכות תרומות הלכה ד:
ל ח מיי' פ"א מהלכות מגילה הלכה ב סמג עשין דרבנן ד טור שו"ע או"ח סי' תרפט סעיף ב:

רב נסים גאון

אבל לתפלה מהדר ועד כמה עד פרסה. ידוע כי הפרסה ארבעת מילין. ובמסכת פסחים בפ' אלו עוברין בפסח (דף מו) אמרינן אמר ר' אבהו אמר ריש לקיש לגבל ולתפלה ולנטילת ידים ד' מילין ואיתמר עלה אמר ר' יוסי בר' חנינא לא שנו אלא לפניו אבל לאחריו אפי' מיל אינו חוזר אמר רב אחא בר יעקב ומינה מיל הוא דאינו חוזר הא פחות ממיל חוזר. ודכוותה בשחיטת חולין בפרק העור והרוטב (דף קכג) ומזה העיקר אמרי' הכא אבל לתפלה מהדר ועד כמה עד פרסה. ובמס' מגילה (דף ב) אמרי' שעורא דמיל כמה הוי כמחמתן לטבריא ובפ' אלו עוברין בפסח (דף מו) נמי שיעורא דמיל כמה הוי כממגדל נוניא לטבריא:

משנת ראשונים

חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום. ושמיעא להו טעמא משום שאינו יכול להשמיע הברכה לאזנו כך כתב רב האי גאון ז"ל, אבל מצאתיה בירושלמי מפורש במקומה דגרסינן התם יש מהן משום ברכה ויש מהן מפני שאין יכולין לתרום מן המובחר אלא ערום ובעל קרי. מפני ברכה שכור וסומא. מפני שאין יכולין לתרום מן המובחר. **[הרשב"א]**

וברכה דרבנן ולא בברכה תליא מילתא. אבל אי הויא ברכת תרומה דאורייתא משמע דתרומתו אינה תרומה דהברכה מעכבת ההפרשה, אע"ג דברכות אינן מעכבות היינו משום דהויין מדרבנן, אבל אי הויין דאורייתא מעכבות ולא הויא הפרשה. **[תוספות הרא"ש]**

אלא הא דתני רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי. רבי שמעון בן פזי נקרא על שם אמו, מפני שהיא בתו של רבי חייא כדמפרש בנדה דאמר מר יהודה וחזקיה אחי, טוי ופזי אחוואתא. **[תשובות הגאונים, שערי תשובה סי' יט]** הללו שמיחס אותן באימותיהן, שהיו אימותיהן גדולות וחשובות מאבותיהן. **[תשובות הגאונים הרכבי סי' תמא]** ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי וכו', פרש"י, אמו של ר' יהוד' פזי כדאמר ביבמות (סה.) פזי וטבי אחוותא, וא"כ הוא נכדו של ר' חייא הגדול, אבל בירושלמי ר' שמעון בן פזי בשם ר' פזי וא"כ הוא שם חכם. **[ספר יוחסין מאמר שני]** **הכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן.** חרש בלשונינו הוא שאינו שומע, וקראו חכמים עליהם השלום למי שלא שומע ולא מדבר חרש, לפי שסיבת האלמות היא חרשות שנפגע בה הילד במעי אמו, וגורמת לו שלא ישמע איך מדברים, ולפיכך קראו את האלם על שם גורם האלמות. **[פיהמ"ש להרמב"ם, תרומות פ"א מ"ב]** שנולד חרש ממעי אמו, וכיון שלא שמע מעולם מה שמדברים לו אי אפשר לו שידבר. **[רע"ב שם]** כל חרש שדברו חכמים להוציאו מכלל בן דעת שאינו שומע ואינו מדבר, אבל מדברת ואינה שומעת שומעת ואינה מדברת הרי היא כפקחת לכל דבריה. **[מאירי, נידה יג:]**

מסורת הש"ס עם הוספות

א) לקמן דף כב., ב) קדושין לג: וש"נ, ג) פסחים דף מו. חולין דף קכב., ד) ספרי פ' ואתחנן מגילה יז: יט:, ה) [לעיל יג.], ו) תרומות פ"א משנה ב, ז) [מגילה יט:], פ) מגילה דף יט: כל הענין, ט) עיין רש"י לקמן ע"ב ד"ה ולא דקדק, י) עיין פני יהושע בביאור דברי רש"י, כ) לקמן כא., ל) לקמן ס., מ) ועיין תוס' מגילה כד. ד"ה אבל מש"כ בטעמא דרבי יהודה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' דמהדר אמיא בעידן צלותא [והני מילי וכו' פחות ממיל חוזר] תא"מ. ונ"ב ס"א אינו ולשון האלפסי הוא [עי' מהרש"ל ד"ה גמ']: (ב) שם דתנן הקורא וכו' לאזנו יצא ר' יוסי אומר כצ"ל ותיבת דברי רבי יהודה נמחק וכן בסמוך (בסוף העמוד): (ג) שם וממאי דר' יוסי: (ד) תוס' ד"ה דילמא וכו'. רישא נמי ר' יהודה הס"ד והשאר נמחק: (ה) תד"ה להודיעך וכו'. ופשיטא דלכתחלה שרי ומהיכא תיתי:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה אמאן כו'. ומדלא הזכיר. עי' תוס' שבת יא ע"א ד"ה כגון רשב"י:

תורה אור השלם

א) אֶרְחַץ בְּנִקָּיוֹן כַּפָּי וַאֲסֹבְבָה אֶת מִזְבַּחֲךָ יְיָ: [תהלים כו, ו]
ב) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: [דברים ו, ד]
ג) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ: [דברים ו, ו]
ד) וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: [דברים ח, י]

הגהות וציונים

א] ס"א נוסף **דברי ר' יהודה** (גליון). ועי' תוס' ד"ה דילמא: ב] נ"א **במאי אוקימתא כרבי יוסי דאי רבי יהודה אפי' לכתחלה נמי יצא** ואלא הא דתניא (גליון). עיין פני יהושע (ד"ה אבל תרומה) מש"כ בכוונת גירסא זו, ועיי"ש שכתב "ונראה שהוגה כן ע"פ גדול אחד" (וכ"ה בכת"י א') ועיין בספר ארץ החיים (על מסכת ברכות מבעל באר מים חיים) שמיישב הגירסא שלפנינו. ועי' גירסא נוספת בדק"ס: ג] צ"ל **דתניא** (גליון) וכ"ה בכת"י ולקמן עמוד ב: ד] "דכל היום זמנה הוא" לאו דוקא, ובס"א אינו (מהרש"ל). ולשון זה דכל היום כתב ג"כ בה"ג הל' ברכות פרק שני, ועיין חשק שלמה: ה] בדפו"ר וכת"י תיבת **בדיעבד** הוא סוף דבור, ואח"כ מה"ד **והני מילי כו'** ברכה דרבנן וכו' והד"א. וגי' רש"י בגמ' הוא כגי' הכת"י בדק"ס שלא גרסי' "עד כאן וכו'" אלא הגי' הוא "והני מילי גבי ק"ש דאורייתא", ועיין מראה כהן: ו] בכת"י נוסף, דקתני **לה** גבי שוטה: ז] צ"ל **ופליג אמילתא** וכו' (מהרש"א): ח] צ"ל **עד כזית עד כביצה** (גליון):

דילמא רבי יהודה היא ולכתחלה הוא דלא הא דיעבד שפיר דמי לא ס"ד דקתני חרש דומיא דשוטה וקטן מה שוטה וקטן דיעבד נמי לא אף חרש דיעבד נמי לא ודילמא הא כדאיתא והא כדאיתא ומי מצית לאוקמה כרבי יהודה והא מדקתני סיפא רבי יהודה מכשיר בקטן מכלל דרישא לאו רבי יהודה היא ודילמא כולה ר' יהודה היא ותרי גווני קטן וחסורי מחסרא והכי קתני הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן בד"א בקטן שלא הגיע לחנוך אבל קטן שהגיע לחנוך אפילו לכתחלה כשר דברי רבי יהודה שרבי יהודה מכשיר בקטן במאי אוקימתא כרבי יהודה ודיעבד אין לכתחלה לא אלא הא דתני ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי חרש המדבר ואינו שומע תורם לכתחלה מני לא ר' יהודה ולא ר' יוסי אי ר' יהודה דיעבד אין לכתחלה לא אי ר' יוסי דיעבד נמי לא אלא מאי ר' יהודה ואפילו לכתחלה נמי אלא הא דתניא [א]לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא מני לא ר' יהודה ולא ר' יוסי אי רבי יהודה הא אמר אפי' לכתחלה נמי ואי ר' יוסי הא אמר אפי' דיעבד נמי לא לעולם ר' יהודה היא ואפילו לכתחלה נמי ולא קשיא הא דידיה הא דרביה דתניא א"ר יהודה משום ר' אלעזר בן עזריה הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו שנאמר [א]שמע ישראל אמר לו ר' מאיר הרי הוא אומר [ב]אשר אנכי מצוך היום על לבבך אחר כונת הלב הן הן הדברים השתא דאתית להכי אפי' תימא ר' יהודה כרביה ס"ל ולא קשיא הא ר' יהודה הא רבי מאיר. א"ר חסדא אמר רב שילא [א]הלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה והלכה כרבי יהודה וצריכא דאי אשמעינן הלכה כר' יהודה הוה אמינא אפילו לכתחלה קמ"ל הלכה כר' יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה ואי אשמעינן הלכה כרבי יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה הוה אמינא [ב]צריך ואין לו תקנה קמ"ל הלכה כרבי יהודה. אמר רב יוסף מחלוקת בק"ש אבל בשאר מצות דברי הכל לא יצא דכתיב [ג]הסכת ושמע ישראל מיתיבי לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא אלא אי אתמר הכי אתמר אמר רב יוסף מחלוקת בק"ש דכתיב שמע ישראל [ב]אבל בשאר מצות דברי הכל יצא והכתיב [ג]הסכת ושמע ישראל ההוא בדברי תורה כתיב: קרא ולא דקדק באותיותיה: א"ר טבי א"ר יאשיה הלכה כדברי שניהם להקל. וא"ר [ג]טבי א"ר יאשיה מאי דכתיב [ד]שלש הנה לא תשבענה שאול ועוצר רחם וכי מה ענין שאול אצל רחם אלא לומר לך מה רחם מכניס ומוציא אף שאול מכניס ומוציא והלא דברים ק"ו ומה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות שאול שמכניסין בו בקולי קולות אינו דין שמוציאין ממנו בקולי קולות מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה: תני ר' אושעיא קמיה דרבא [ה]וכתבתם הכל בכתב אפילו צואות א"ל דאמר לך מני [ז]ר' יהודה היא דאמר גבי סוטה אלות כותב צואות אינו כותב והתם הוא דכתיב [ו]וכתב את האלות האלה אבל הכא דכתיב וכתבתם אפי' צואות נמי אטו טעמיה דר' יהודה משום דכתיב וכתב [ט]טעמיה דר' יהודה משום דכתיב אלות אלות[א] אין צואות לא אצטריך סד"א נילף כתיבה כתיבה מהתם מה התם אלות אין צואות לא אף הכא נמי צואות לא כתב רחמנא וכתבתם אפי' צואות: תני רב עובדיה קמיה דרבא [ז]ולמדתם [ג]שיהא למודך תם שיתן ריוח בין הדבקים עני רבא בתריה [י]כגון על לבבך בכל לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה הכנף פתיל אתכם מארץ. א"ר חמא ברבי חנינא [ד]כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם שנאמר [ח]בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון אל תקרי בפרש אלא בפרש[ב] אל תקרי בצלמון אלא בצלמות. ואמר רבי חמא ברבי חנינא למה נסמכו

אהלים

רש"י

מדסיפא ר' יהודה. דקתני ר' יהודה מכשיר בקטן: ודילמא כולה ר' יהודה היא וחסורי מחסרא והכי קתני הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחש"ו. והא כדאיתא והא כדאיתא: בד"א. דקטן לכתחלה לא בקטן שלא הגיע לחנוך, אבל הגיע לחנוך אפי' לכתחלה שרי. הגיע לחנוך מצות כגון בן תשע ובן עשר כדאמרינן ביומא פרק בתרא (ד' פב.): במאי אוקימתא. למתניתין דמגילה: כר' יהודה. ואשמעת לן דכי אמר ר' יהודה בק"ש יצא דיעבד קאמר ולא לכתחלה: אלא הא דתני כו' תורם. ואע"פ שהוא צריך לברך ואין אזניו שומעות, מני: אלא מאי. בעית למימר דר' יהודה היא[ג] דק"ש אפילו לכתחלה קאמר כי היכי דתיקו הא דר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי אליביה, והאי דאפליגו בדיעבד להודיעך כחו דר' יוסי: אלא הא דתניא כו' מני: לעולם ר' יהודה (א) אפי' לכתחלה מכשיר. ודמגילה רבי יוסי היא ואפילו דיעבד נמי פסיל, והא דתורם לכתחלה ר' יהודה, והא דברכת המזון דרביה הוא, דאמר ר' יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה צריך להשמיע לאזנו והאי לישנא לכתחלה משמע אבל דיעבד יצא: השתא דאתית להכי. דאשמעתן הא פלוגתא דר"מ: אפי' תימא ר' יהודה. דאמר בק"ש יצא דיעבד אין לכתחלה לא, ומתני' דמגילה לכתחלה היא דפסלה לחרש ור' יהודה היא, והא דברכת המזון נמי ר' יהודה היא, ודקא קשיא לך הא דר"י בריה דר' שמעון בן פזי מני ר"מ היא דמכשיר לכתחלה: הלכה כר' יהודה. דק"ש שלא השמיע לאזנו יצא: הוה אמינא. דר' יהודה לכתחלה נמי אמר, והאי דאפליג דיעבד משום דרבי יוסי: ואין לו תקנה. אפילו בדיעבד: בשאר מצות. בכל הברכות: ההוא. הסכת ושמע: בדברי תורה כתיב. כדאמרי' בפ' הרואה (ד' סג:) כתתו עצמכם על דברי תורה: ולא דקדק. [ז]שמגמגם: הלכה כדברי שניהם להקל. הלכה כר' יהודה דלא בעי שמיעה[ד], והלכה כר' יוסי דלא בעי דקדוק: שאול ועוצר רחם. פסוק הוא בספר משלי שלש הנה לא תשבענה: רחם מכנים. הזרע, ומוליא הולד: שאול. קבר: שמכניסין בו בקולי קולות. של בכי ומספד: וכתבתם. שתהא כתיבה תמה ושלימה[ח]: ואפילו צואות. שבפרשה כגון וקשרתם וכתבתם צריך לכתוב בתפילין ומזוזות: דאמר לך מני. הא דאצטריך ליה קרא לרבות צואות לכתיבה: רבי יהודה היא. דשמעינן גבי כתיבת פרשת סוטה משום דלא כתיב ביה וכתבתם אלא וכתב דאמר אלות אין צואות לא כגון [ט]והשביע אותה הכהן ואמר הכהן, דתנן (סוטה ד' יז) רבי יהודה אומר כל עצמו אינו כותב אלא יתן ה' אותך לאלה ולשבועה: משום אלה[ט] הוא. דמשמע מיעוטא, הא לא כתיב מיעוטא הוה משמע כולה מלתא מוכתב, והכא ליכא מיעוטא למה ליה לרבוייניהו מוכתבתם: בין הדבקים. תיבות המדובקות זו בזו אם אינך מפרידן, כשהתיבה השניה מתחלת באות שהתיבה שמלפניה נגמרת הוא קורא אותן שתי אותיות באות אחת, אם אינו מתעסק ליתן ריוח ביניהן, כדמפרש רבא: בפרש שדי. אם תפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים, מלכים בה תשלג בצלמון [ט]התורה אשר בה מלכים ימלוכו תשלג ותצנן לך את צל המות:

אהלים

תוספות

דילמא ר' יהודה וחסורי מחסרא וכו'. תימה דאין זה בשום מקום דקאמר חסורי מחסרא ולאוקמי אליבא דחד תנא. ועוד לוקמיה כר' יוסי ובלא חסורי מחסרא. וי"ל משום דלקמן פסקינן כר' יהודה לכך ניחא לאוקמיה אליבא דר' יהודה[כ]:

אבל בשאר מצות יצא. וא"ת הא לעיל[כ] אמר דשאר מצות ילפינן[י] מק"ש כגון תרומה ומגילה וברכת המזון. וי"ל דרב יוסף פליג אסוגיא דלעיל: בין הדבקים. רב אלפס מוסיף[ל] כגון וחרה אף דאם לא יתן ריוח אז נראה כמו וחרף. וכן מוסיף וראיתם אותו וזכרתם את ועשיתם את שצריך ליתן ריוח בין מ"ם שבסוף תיבה לאל"ף שבתחלת תיבה שאחריה. וכן צריך [א] להתיז זיי"ן של תזכרו שלא ישמע שי"ן למען שיהיה לנו שכר מצות ואין לנו לעשות על מנת לקבל פרס:

עין משפט נר מצוה

לא א מיי' פ"ב מהלכות ק"ש הלכה ח סמג עשין יח טור שו"ע או"ח סימן סב סעיף ג:

לב ב מיי' פ"א מהלכות ברכות הלכה ז סמג עשין כו טוש"ע או"ח סימן קפה סעיף ב ובסימן רו סעיף ג:

לג ג מיי' פ"ב מהלכות ק"ש הלכה ח ט סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סא סעיף כ:

לד ד (מיי' שם הלכה ח ט) טור ר"ס סב:

רב נסים גאון

תני ר' (יאשיה) [אושעיא] קמיה דרבא וכתבתם הכל בכתב ואפי' צוואות נמי אמר ליה דאמר לך מני ר' יהודה היא דאמר גבי סוטה אלות כותב צוואות אינו כותב. עיקר דבריו של ר' יהודה במס' סוטה בפ' היה מביא את מנחתה (דף יז) בא לו לכתוב המגילה מאיזה מקום היה כותב ר' יהודה אומר כל עצמו לא היה כותב אלא יתן ה' אותך ובאו המים המאררים וגו' ואינו כותב ואמרה האשה אמן אמן:

תורה אור השלם

א) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: [דברים ו, ד]

ב) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ: [דברים ו, ו]

ג) וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעָם לַייָ אֱלֹהֶיךָ: [דברים כז, ט]

ד) לַעֲלוּקָה שְׁתֵּי בָנוֹת הַב הַב שָׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה אַרְבַּע לֹא אָמְרוּ הוֹן: שְׁאוֹל וְעֹצֶר רָחַם אֶרֶץ לֹא שָׂבְעָה מַּיִם וְאֵשׁ לֹא אָמְרָה הוֹן: [משלי ל, טו-טז]

ה) וּכְתַבְתָּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ: [דברים ו, ט]

ו) וְכָתַב אֶת הָאָלֹת הָאֵלֶּה הַכֹּהֵן בַּסֵּפֶר וּמָחָה אֶל מֵי הַמָּרִים: [במדבר ה, כג]

ז) וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים יא, יט]

ח) בְּפָרֵשׂ שַׁדַּי מְלָכִים בָּהּ תַּשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן: [תהלים סח, טו]

ט) וְהִשְׁבִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן וְאָמַר אֶל הָאִשָּׁה אִם לֹא שָׁכַב אִישׁ אֹתָךְ וְאִם לֹא שָׂטִית טֻמְאָה תַּחַת אִישֵׁךְ הִנָּקִי מִמֵּי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים הָאֵלֶּה: [במדבר ה, יט]
וְהִשְׁבִּיעַ הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה בִּשְׁבֻעַת הָאָלָה וְאָמַר הַכֹּהֵן לָאִשָּׁה יִתֵּן יְיָ אוֹתָךְ לְאָלָה וְלִשְׁבֻעָה בְּתוֹךְ עַמֵּךְ בְּתֵת יְיָ אֶת יְרֵכֵךְ נֹפֶלֶת וְאֶת בִּטְנֵךְ צָבָה: [במדבר ה, כא]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [מגילה דף יט:], ב) [עירובין מח. יומא פא: יבמות ט. גיטין מ. נזיר מו: הוריות ח. וע' גיטין טו.], ג) סנהדרין לב., ד) [סוטה דף יז.], ה) [ע"ש בסוטה היטב], ו) [הנך הם שלא כסדרן ובשאלתות בפ' ואתחנן נמצאים כסדרן], ז) עיין ברש"י לעיל עמוד א ד"ה ולא דקדק, ח) שבת דף קג: וספרי ואתחנן סימן לו, ט) [בערוך ערך פרוש ביאר הענין באופן אחר ע"ש], י) ע"ע תוס' שבת לז. ד"ה לעולם, כ) עמוד א (ובתוס' ד"ה אי ר' יוסי עיי"ש), ל) [ברב אלפס שלפנינו ליתא אלא הך דזיי"ן של תזכרו בשם הירושלמי אמנם ברא"ש ובטור סימן סא איתא כל זה וכתב הב"י שכ"כ ה"ר יונה בספר היראה ע"ש].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה לעולם ר' יהודה היא ואפילו:

הגהות הגר"א

[א] תוס' ד"ה בין כו' וכן צריך כו'. נ"ב ירושלמי (ה"ד כד:):

הגהות וציונים

א] בכת"י הגירסא דר' יהודה התם משום דכתיב הָאָלֹת אֵלֶּה אין וכו' (וכן משמע מרש"י שגרס כן בגמ', וכ"א בסוטה יז ע"א, ועיין מלא הרועים): ב] בכת"י אל תקרי בפרש אלא בפירוש, ועיין חכמת מנוח שמבאר אל תקרי בפרש' אלא בפרש: ג] תיבת "היא" ליתא בכת"י: ד] בכת"י ובאו"ז, כרבי יהודה בלא השמיע לאזנו וכרבי יוסי בלא דקדק: ה] אֵלֶּה כצ"ל וראה אות א: ו] כפי הנראה שצ"ל מדמינן לק"ש (שפ"ח) וכ"ה בתוס' הרא"ש ותור"י החסיד:

משנת ראשונים

ותרי גווני קטן וחסורי מחסרא והכי קתני. מפני שהיו שונים על פה, גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות, ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך משנה לא זזה ממקומה, וסמך על המעיין שיבין חסרון ויגיה. [כללי הגמרא למוהר"י קארו]

אבל בשאר מצות דברי הכל יצא. צ"ל דרב יוסף פליג אסוגיין דלעיל, משום דלעיל מדמינן ברכת המזון לק"ש, וקשה דהוה ליה למימר רב יוסף אמר. [תוספות הרא"ש]

ההוא בדברי תורה כתיב. בהסכת לחודיה קאמר כלומר הסכת כדי שתקיים אותם אבל שמיעת האזן צריך לכתחלה משום דכתיב ושמע. [הרשב"א]

תני רבי אושעיא קמיה דרבא. הא דאתמר בכמה דוכתין תני תנא קמיה דרבא תני תנא קמיה דר"י וכן הרבה בגמ', ר"ל תנא בכאן אמורא על שם שקבל האי מתניתא מרבו ובא וספרה שהברייתות לא היו שגורות בפי הכל [כמו שנודע] וכדאמרי' בעלמא פלוני אתא ואייתי מתניתא בידיה, וכן הוא תני לה והוא אמר לה בהרבה מקומות, כלומר הוא קבלה מרבו והוא פירשה מסברתו. [הליכות עולם שער שני פרק א] כתב הרב כסף משנה ז"ל (פ"ו מהל' ס"ת ה"ז), דכי קאמר תני תנא קמיה דפלוני הוי תלמיד, אכן לדעת הרי"ף והרא"ש ז"ל אפשר דלא הוי תלמיד, אלא שכך אירע מעשה דהוה קמיה בההיא שעתא. [גופי הלכות פרק כב]

בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים בְּקָטָן שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְחִנּוּךְ, שלכתחילה לא יקרא להוציא אחרים (רש"י), ולעיל סברה הגמ' שקטן פסול אף בדיעבד, משום שהבינה שחרש שוטה וקטן שווים בדינם, אך אם המשנה כרבי יהודה נמצא שחרש אינו דומה לשוטה, שהרי החרש כשר בדיעבד והשוטה פסול, א"כ יש לומר שגם קטן פסול רק לכתחילה (מהרש"א; ספר הוראת שעה בביאור דבריו).

אֲבָל קָטָן שֶׁהִגִּיעַ לְחִנּוּךְ, שהוא כבן תשע או עשר לענין חינוך לתענית יום כיפורים כמבואר ביומא (פב, א), וזה גיל חינוך גם בשאר המצוות (רש"י ומרומי שדה בדעתו). ויש סוברים, שרק בחינוך לתענית נאמרו שיעורים אלו, ובשאר מצוות כל מצוה לפי ענינה [מצות ציצית - היודע להתעטף, סוכה - קטן שאינו צריך לאמו, וכדומה], ובמקומות שחכמים לא נתנו שיעור, זמן החינוך הוא כבן תשע או עשר כל אחד לפי חכמתו, ומצוות שידיעתם קלה ומצויה, אפילו לפני גיל זה יש מצות חינוך (תוס' ערכין ב, ב ד"ה שהגיע; מאירי חגיגה ב, א).

וְאִי רַבִּי יוֹסֵי דִּיעֲבַד נַמִּי לֹא, ודוקא לעיל (ע"א) חילקה הגמ' בין קריאת שמע שהיא מן התורה לברכת תרומה שהיא מדרבנן, שלענין דיעבד יש לומר שהדין 'להשמיע לאוזנו' מעכב בקריאת שמע שהוא מן התורה, אבל לא בברכת תרומה שהיא מדרבנן; אבל לענין 'להשמיע לאוזנו' לכתחילה, אין להקל בדרבנן יותר מאשר בדאורייתא, ואם לרבי יוסי בקריאת שמע יש דין 'להשמיע לאוזנו', גם בברכת הפרשת תרומה יש דין זה (תוס' רא"ש).

לְעוֹלָם רַבִּי יְהוּדָה וַאֲפִילּוּ לְכַתְּחִלָּה נַמִּי - אבל מודה רבי יהודה לענין קריאת המגילה שאם לא השמיע לאזנו לא יצא, שכיון שקריאת המגילה היא פרסום הנס, אם לא משמיעים לאוזן אין פרסום לנס, ולכן אינו חולק על תנא קמא להתיר קריאת חרש כמו שהתיר קריאת קטן (ב"י או"ח תרפט וכס"מ מגילה א, ב).

הֲוָה אֲמִינָא צָרִיךְ וְאֵין לוֹ תַּקָּנָה, שידוע הדין [בשם הגר"ח מבריסק] שאם נטל אתרוג שאינו מהודר, לא יועיל ליטול שוב אתרוג מהודר, כיון שכבר יצא ידי חובת המצוה. כך אפילו שהשמעת האוזן היא לכתחילה, אחרי שיצא ידי חובה ללא השמעה לאוזן, אין לו תקנה בקריאה נוספת בהשמעה לאוזן (פשט ועיון לגר"מ שטרנבוך).

אֲבָל בִּשְׁאָר מִצְוֹת דִּבְרֵי הַכֹּל יָצָא ■ להלכה, בשאר המצוות, אם לא השמיע לאזנו, יצא, ומצוה מן המובחר שישמיע לאזנו (ביה"ל סב, ג).

הַהוּא בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב, כדרשת הגמ' להלן (סג, ב) 'הסכת ושמע ישראל' - כתתו עצמכם על דברי תורה, שאינם מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה (רש"י). ויש מפרשים שרב יוסף חזר בו ממה שדרש את הפסוק 'הסכת ושמע' לחייב להשמיע לאוזנו בדברי תורה, והכתוב מלמד להבין ולשנן מה שלומד, ואפשר גם בהרהור (ריטב"א). ויש מפרשים, שרב יוסף לא חזר בו, וצריך להשמיע לאוזנו אף בדברי תורה, וכמעשה (עירובין נג, ב) בברוריה אשת רבי מאיר שבעטה בתלמיד שחזר על תלמודו בלחש (פני יהושע), וזה טעם הסוברים שאין מברכים ברכות התורה על הרהור, משום שאין יוצאים מצות תלמוד תורה אלא בדיבור (קרן אורה).

■ להלכה, יש אומרים שמלבד הרהור המוכרח להבנת דבר מתוך דבר ממה שלומד, צריך ליזהר להוציא בשפתיים ולהשמיע לאוזנו מה שלומד, ואם יכול להוציא בפה ומהרהר אינו מקיים מצות תלמוד תורה (שו"ע הרב, יו"ד תלמוד תורה ב, יב). ויש אומרים שיוצא ידי מצות תלמוד תורה בהרהור (ביאור הגר"א מז, ב).

הֲלָכָה כְּדִבְרֵי שְׁנֵיהֶם לְהָקֵל ■ להלכה, הקורא קריאת שמע ולא השמיע לאזנו, יצא בדיעבד וכדעת חכמים (שו"ע סי' סב, ג), והקורא ולא דקדק באותיותיה, שלא נתן רווח בין הדבקים, או שלא התיז את האות ז' שבתיבת 'תִּזְכְּרוּ' וכדומה, יצא בדיעבד, וכדעת רבי יוסי, ובלבד שיזכיר את התיבות והאותיות כולן, ואין זו מצוה מן המובחר (שו"ע שם, א ומשנ"ב).

וּכְתַבְתָּם הַכֹּל בִּכְתָב אֲפִילּוּ צַוָּאוֹת - שמשמעות הכתוב הוא 'וכתב תם' - שיכתוב בשלימות את פרשיות תפילין ומזוזות, אף את הפסוקים שנאמר בהם הציווי לעשות תפילין וציצית, הגם שאין פסוקים אלו מעיקר הפרשה (רש"י ושפתי חכמים בביאור דבריו; מאירי) ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח לב, א, יו"ד רפה, א).

שֶׁיִּתֵּן רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים, שאם לא יתן ריוח ביניהם הרי הוא בכלל הקורא ולא דקדק באותיותיה, שלרבי יהודה לא יצא ידי חובה ולרבי יוסי יצא בדיעבד, אבל אין בזה פסול משום חיסור אות, כיון שכך רגילים לדבר (אגרות משה או"ח ח"ה סי' ד).

עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ וְכוּ' הַכָּנָף פְּתִיל - שאם לא יתן רווח בין התיבות עלול לקרוא בדגש את האות ב' שבסוף תיבת 'עֵשֶׂב', אגב האות ב' הדגושה שבתחילת תיבת 'בְּשָׂדְךָ' וכדומה (מאירי בפירוש ראשון).

כָּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע וּמְדַקְדֵּק בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ מְצַנְּנִין לוֹ גֵּיהִנֹּם - ממעטים ממכאוביו כשיהא בגיהנם לכפרת עוונותיו (אוצר הגאונים), ויש מפרשים בצדיק העובר בגיהנם בדרכו לגן עדן (צל"ח; אמרי נועם להגר"א). ויש מפרשים שכל מי שמעורר את חום גופו כשדקדק באותיותיה, מצננים לו חום הגיהנם (בית יוסף סב, א בשם מהר"י אבוהב ומובא במשנ"ב שם, ב), ועוד, דאמר רבי נהוראי אמר רבי נחמיה, בקריאת שמע ישנם רמ"ח תיבות כמנין אבריו של האדם, והקורא קריאת שמע כתיקונו, כל איבר ואיבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו (משנ"ב סא ס"ק ו).

מַה נְּחָלִים מַעֲלִין אֶת הָאָדָם מִטֻּמְאָה לְטָהֳרָה, אַף אֹהָלִים מַעֲלִין אֶת הָאָדָם מִכַּף חוֹבָה לְכַף זְכוּת - אהלים הם בתי מדרשות (רש"י), שעסק התורה מכפר עוון, או שהלומד תורה יודע ונזהר שלא להיכשל באיסורים, או שעצם הישיבה בבתי כנסיות מטהרת את האדם (חפץ ה' לבעל האור החיים). ויש מפרשים שעיקר קלקול האדם על ידי הדיבור שיכול להרבות בעונות בכל דיבור ודיבור, ובדיבורו בעסק התורה מרבה זכויות שיש בדיבור של תורה המכריעות לכף זכות (אהבת חסד לחפץ חיים, השלמה שבסוף הספר).

בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק יַחְזֹר לָרֹאשׁ, אף לסוברים שחיוב קריאת שמע [או קריאת פרשה שניה] מדרבנן, והמסופק אם קרא, אינו חייב להחמיר לחזור ולקרוא מספק, כל שהוא באמצע הקריאה, עליו לקרוא כהוגן ומספק צריך לתקן (רבינו יונה; משנ"ב סד, ז בשם אחרונים).

■ להלכה, הטועה בקריאת שמע והמשיך בקריאתה, אם יודע היכן טעה, חוזר לתחילת אותו הפסוק וקורא משם ואילך כסדר, ואם אינו יודע היכן טעה, חוזר לראש הפרשה. ואם דילג רק תיבה אחת, יש אומרים שבתחילת הענין, יחזור מאותה תיבה והלאה, ויש אומרים שיחזור לתחילת הפסוק, ודוקא כשטעה, אבל במזיד ובמתכוון [שידע שמדלג ולא שם אל ליבו] חוזר לראש קריאת שמע (שו"ע סי' סד, ב ומשנ"ב, וראה שם פרטים נוספים).

בֵּין פֶּרֶק לְפֶרֶק יַחְזֹר לְפֶרֶק רִאשׁוֹן, בֵּין כְּתִיבָה לִכְתִיבָה יַחְזֹר לִכְתִיבָה רִאשׁוֹנָה ■ להלכה, הדין כברייתא זו. ואמנם הקורא יחד עם הציבור וטעה בין כתיבה לכתיבה, יבדוק היכן אוחזים שאר הציבור, ומסתבר שאף הוא אוחז באותו מקום (שו"ע שם סעיפים ג-ד ומשנ"ב).

אֲבָל פָּתַח בְּלְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם, סִרְכֵיהּ נְקַט וְאָתֵי - שהמוצא את עצמו קורא בפסוקים שאחר לְמַעַן יִרְבּוּ ואינו יודע האם אכן הגיע עד לשם, או שבטעות דילג עד לשם, אינו צריך לחזור, שפסוקים אלו שגורים בפי כל וחזקה שאמרם כהוגן, אבל אם אירע לו כעין זה בפרשיות הראשונות של קריאת שמע, צריך לחזור, לפי שאינן שגורות ושמא דילג (רש"י ע"פ הרשב"א). ויש מפרשים שמדובר בטועה בין כתיבה לכתיבה, שאם התחיל באמירת לְמַעַן יִרְבּוּ, אינו חוזר אלא לכתיבה אחרונה, ששיגרת לשונו מוכחת ששם אחז (רשב"א) ■ להלכה, אם מצא עצמו באמצע הפרשה ומסתפק האם אכן הגיע לשם ולא דילג, חזקה שאמר כל מה שלמעלה מזה, והטועה בין כתיבה לכתיבה והתחיל למען ירבו, אינו חוזר (שו"ע שם, ד ומשנ"ב שם, י).

מִשְׁנָה. הָאוּמָנִין קוֹרִין בְּרֹאשׁ הָאִילָן וּבְרֹאשׁ הַנִּדְבָּךְ, מַה שֶּׁאֵינָן רַשָּׁאִין לַעֲשׂוֹת כֵּן בִּתְפִלָּה, שהתפילה בקשת רחמים וצריכה כוונה יתירה (ראה רש"י; מאירי) מה שאין כן קריאת שמע, ולכן הקלו על הפועלים שיוכלו לקרוא במקום שקשה לכוון בו, משום ביטול מלאכת בעל הבית. ויש מפרשים שהקלו אף לאלו שאינם אומנים (מאירי).

חָתָן פָּטוּר מִקְּרִיאַת שְׁמַע, שטרוד בטירדת מצוה, שמא לא יהא בקי לבעול (תוס' כתובות ו, ב ד"ה לא), או שמא לא ימצאנה בתולה (פיה"מ לרמב"ם) ודוקא כשעומדת להיבעל באותו לילה (מאירי).

לַיְלָה הָרִאשׁוֹנָה וְעַד מוֹצָאֵי שַׁבָּת - למנהגם להינשא ברביעי בשבת, ובארבעה לילות הראשונים טרוד מחמת בעילה (שטמ"ק), וממוצאי שבת ואילך חייב לקרוא אף אם לא בעל, שכבר נתקררה טרדתו, ויש אומרים שכל שלא בעל, פטור אף לאחר מוצאי שבת (ראה מאירי שהביא ב' דעות, ולדעה השניה נקט 'עד למוצאי שבת' להשמיע שמותר לבעול בעילת מצוה בשבת) ■ להלכה, בזמן הזה שבכל אופן אין זהירים לכוון בקריאת שמע, אף חתן חייב לקרוא, ואם אינו קורא הרי זו יוהרא, שמראה עצמו כמכוון בשאר פעמים (שו"ע סי' ע, ג ומשנ"ב שם).

לְבַטֵּל הֵימֶנִּי מַלְכוּת שָׁמַיִם אֲפִילוּ שָׁעָה אַחַת - שאיני רוצה להמתין מלקרוא קריאת שמע, אף שאוכל לקרוא בהמשך הלילה לאחר הבעילה (תפארת ישראל).

גְּמָרָא. מַה לְּהַלָּן בְּהַסְכֵּת - בכוונת הלב (שטמ"ק לעיל טו, ב).

הָא בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן - שפרשת שמע צריכה כוונה (רש"י), ודוקא פסוק ראשון ולא כל הפרשה (תוספות וכדעת רבא). ויש מפרשים שהטעם שבטלים ממלאכתם בפרשה ראשונה, בשביל שלא תהא הקריאה כקריאת ארעי, ואפילו לדעת הסוברים שאין צריך כוונה אלא בפסוק ראשון, אבל פרשה שניה אינה אלא מדרבנן ואין לחוש בה לקריאת ארעי (רי"ף ורבינו יונה) ■ להלכה, לא יתעסק במלאכה בשעת קריאת פרשה ראשונה, שלא יהא כקורא ארעי (שו"ע סי' סג, ז).

הַפּוֹעֲלִים שֶׁהָיוּ עוֹשִׂין מְלָאכָה אֵצֶל בַּעַל הַבַּיִת קוֹרִין קְרִיאַת שְׁמַע וְכוּ', כתיקונה ולא יאחרו את זמן קריאת שמע ותפילה (ביה"ל קי, ב בדעת רש"י). ויש אומרים, שרשאים לקרוא מיד בתחילת הזמן ואין בעל הבית יכול לדחותם לסוף הזמן (שפתי חכמים בדעת רש"י).

וּמְבָרְכִין לְפָנֶיהָ וּלְאַחֲרֶיהָ, כתיקונם ולא בנוסחאות מקוצרות [כדלהלן בגמ' לענין ברכת המזון] (רש"י ע"פ שפתי חכמים).

אֲבָל אֵין יוֹרְדִין לִפְנֵי הַתֵּבָה - שאם היו עשרה פועלים, אין עושים חזרת הש"ץ (מאירי), לפי שיש בזה ביטול מלאכה יותר מדי (נמוקי יוסף).

אִי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, מַאי אִירְיָא פּוֹעֲלִים, אֲפִילוּ כָּל אָדָם נַמִּי רשאים לעשות כן שלא בקביעות, ואם כן ברור הדבר שמשום ביטול מלאכה יהיו הפועלים חייבים לעשות כן ואפילו בקביעות, ואין הברייתא צריכה לחדש דבר זה במפורש (מהרש"א בביאור דברי תוס').

כָּאן בְּעוֹשִׂין בִּשְׂכָרָן, כָּאן בְּעוֹשִׂין בִּסְעֻדָּתָן - שכיון שמשלם להם בזול, עליו למחול ולאפשר להם להתפלל כהוגן (ר"י מלוניל) ■ להלכה, בזמן הזה אין דרך להקפיד עם הפועלים, ומתפללים ומברכים ברכת המזון כרגיל, ומותרים אף לילך לבית כנסת לתפילה במנין כשאין דרך להקפיד על כך, ואף רשאים לשמש כחזנים, אם הדבר לא יגרום לאיחור (שו"ע סי' קי, ב וקצא, ב ומשנ"ב שם). ואף אם שכר פועלים על דעת שיקצרו בתפילה ובברכת המזון, מתפללים כרגיל (ערוה"ש קצא, ד).

וְאֵין מְבָרְכִים לְפָנֶיהָ, שחיובה מדרבנן (רש"י), ויש גורסים 'ומברכים לפניה' (ראה במובא בהגהות הב"ח והגר"א), כיון שהברכה קצרה, אף שחיובה מדרבנן (נמוקי יוסף).

בְּרָכָה רִאשׁוֹנָה כְּתִקּוּנָהּ, שהחמירו בה לפי שמשה תיקנה (שיטמ"ק).

שְׁנִיָּה פּוֹתֵחַ בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ וְכוֹלְלִין בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ, שאף שחיוב ברכות אלו מהתורה, יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, לתקן ולקצר הברכות לפועלים, הואיל והם טרודים במלאכת בעל הבית, או כדי שישכרום בעלי בתים (ראה תוספות ותוס' הרא"ש). ויש מפרשים שמנין הברכות אינו מן התורה (בית יוסף קצא בדעת הרמב"ם). וברכת הטוב והמטיב, אין אומרים, שחיובה מדרבנן (גמ' להלן מו, א).

אוֹ שֶׁהָיָה בַּעַל הַבַּיִת מֵיסֵב עִמָּהֶן, מְבָרְכִין כְּתִקּוּנָהּ, שהבעל הבית עיקר הסעודה והם נגררים אחריו (מאירי), או שכיון שמכבדם להסב עמהם ודאי מחל להם שיברכו ברכת המזון בנוסח הרגיל (ר"י מלוניל).

בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ, פְּרָט לָעוֹסֵק בְּמִצְוָה שפטור מלקיים מצוה שתבטלנו מקיום המצוה שכבר עוסק בה (מאירי לעיל יא, א; תוס' סוכה כה, א ד"ה שלוחי). ויש סוברים שאף אם יכול לקיים שתיהן, לא הטריחה תורה את העוסק במצוה לקיים מצוה נוספת, אכן באופן שיכול לקיים שתיהן בלא טרחה, חייב לקיימן (ר"ן סוכה כה, א).

עין משפט
נר מצוה

לד א מיי׳ פ״ב מהלכות ק״ש הלכה יג יד סמג עשין יח טור שו״ע או״ח סימן סד סעיף ב ג ד:
לה ב מיי׳ שם הלכה ד סמג שם טור שו״ע או״ח סימן סג סעיף ח:
לו ג מיי׳ פ״ד מהלכות ק״ש הלכה א סמג שם טור שו״ע או״ח סימן ע סעיף ג:
לז ד ה מיי׳ פ״ה מהל׳ תפלה הלכה ח טור שו״ע או״ח סימן צ סעיף ג:
לח ו מיי׳ פ״ב מהלכות ק״ש הלכה ד סמג שם טוש״ע או״ח סימן סג סעיף ז:
לט [ז ח מיי׳ פ״ה מהל׳ תפלה הלכה ח]:
מ ט מיי׳ פ״ב מהלכות ברכות הלכה ב:
מ י מיי׳ וסמג שם טור שו״ע או״ח סימן קצא סעיף א:

רב נסים גאון

למה נסמכו אהלים לנחלים. והוא שנאמר בתורה (במדבר כד) משמו של בלעם מה טובו אהליך יעקב כנחלים נטיו:

תורה אור השלם

א) כִּנְחָלִים נִטָּיוּ כְּגַנֹּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם: [במדבר כד, ו]
ב) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: [דברים ו, ד]
ג) וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעָם לַייָ אֱלֹהֶיךָ: [דברים כז, ט]
ד) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז]
ה) וְיִטַּע אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ בֵּין יַמִּים לְהַר צְבִי קֹדֶשׁ וּבָא עַד קִצּוֹ וְאֵין עוֹזֵר לוֹ: [דניאל יא, מה]
ו) נִדְבָּכִין דִּי אֶבֶן גְּלָל תְּלָתָא וְנִדְבָּךְ דִּי אָע חֲדַת וְנִפְקְתָא מִן בֵּית מַלְכָּא תִּתְיְהִב: [עזרא ו, ד]
ז) וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: [דברים ח, י]
ח) מַה טֹּבוּ אֹהָלֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁכְּנֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל: [במדבר כד, ה]

משנת ראשונים

חתן פטור מקריאת שמע לילה הראשונה ועד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. מנהגם היה לכנוס את הבתולה ברביעי כדתנן בתולה נשאת ברביעי. וכל אותן ארבעה לילות עד יום ראשון הוא טרוד לחשוב מחשבת מצוה ולפיכך פטור. אבל מכאן ואילך אע״פ שלא עשה מעשה חייב, דכיון שעברו הארבעה לילות ולא עשה מעשה מתיאש מן הדבר, ואינו טרוד וחייב חוץ מאותה לילה שיודע בודאי שיבעול. [הריטב״א]

ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה. פרש״י ז״ל מפני שענפיהם מרובין ואינו מפחד ליפול. אבל בירושלמי פירשו מפני שטרחותן מרובה. יש שפירשו מפני שיש טורח גדול לגדל זית ותאנה ואם ירד כל כך ויעלה שמא ישבר ונמצא ההפסד מרובה. וי״מ שמפני שיש להם ענפים הרבה יותר משאר אילנות יש טורח גדול בעלייתן ובירידתן ויתבטל מלאכתן טפי. אבל בשאר אילנות דליכא ביטול מחויב לירד. [הריטב״א] **בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל.** אבל לקרית שמע דינו כפועלים. [הרשב״א] **רמי ליה רב מרי ברה דבת שמואל לרבא.** מה שפירש רבינו שמואל דרב מרי בר איסור גיורא שבא על בת שמואל קודם שנתגייר, והורתו שלא בקדושה שנשבית כדאמרינן בכתובות (דף כג.), אין נ״ל, דהא אמרינן בירושלמי שאמרה אמת במה שאמרה נשביתי וטהורה אני, וה״נ משמע בגמרא שלנו דאמר ליה ר׳ יוחנן לרב שמן בר אבא זיל איטפל בקרובתך, על כן נראה דהא דאמרינן בעלמא רב מרי ברה דבת שמואל אחר הוה, ושמא הוא שנזכר אביו בפרק מי שהחשיך (שבת דף קנד.), ומה שקורא אותו על שם אמו לפי שרוצה ליחסו אחר שמואל. [תוספות, בבא בתרא קמט.] **ואוכלין פתן ואין מברכים לפניה, אבל מברכין לאחריה שתים.** פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דבה״מ. ואפילו בק״ש, לא חייבום לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד (ברכות טז.). ק״ו בן בנו של ק״ו לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בע״ה. ואם עבר, הרי זה גזלן. הנה אבא חלקיה, אפילו שלום לא השיב לת״ח שנתנו לו שלום, שלא ליבטל ממלאכת רעהו (תענית כג). ויעאע״ה מבאר בפיו ואומר (בראשית לא) הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני. מה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי יעסקו בחפציהם איש לבצעו. [מסילת ישרים פרק יא] **ברכה ראשונה כתקונה.** שהחמירו על ברכת הזן משום דמשה תקנה. [הריטב״א] **או שהיה בעל הבית מיסב עמהן מברכין כתיקונה.** דמסתמא מוחל להן. [הריטב״א]

אהלים לנחלים דכתיב כנחלים נטיו כגנות עלי נהר כאהלים נטע וגו׳ לומר לך מה נחלים מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף אהלים מעלין את האדם מכף חובה לכף זכות: הקורא למפרע לא יצא וכו׳: רבי אמי ורבי אסי הוו קא קטרין ליה גננא לר׳ אלעזר אמר להו אדהכי והכי איזיל ואשמע מלתא דבי מדרשא ואיתי ואימא לכו אזל אשכחיה לתנא דקתני קמיה דר׳ יוחנן קרא וטעה ואינו יודע להיכן טעה (א) באמצע הפרק יחזור לראש בין פרק לפרק יחזור לפרק ראשון בין כתיבה לכתיבה יחזור לכתיבה ראשונה אמר ליה ר׳ יוחנן לא שנו אלא שלא פתח בלמען ירבו ימיכם אבל פתח בלמען ירבו ימיכם סרכיה נקט ואתי אתא ואמר להו אמרו ליה אילו לא באנו אלא לשמוע דבר זה דיינו: **מתני׳** האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך מה שאינן רשאין לעשות כן בתפלה. חתן פטור מק״ש לילה הראשונה ועד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה ומעשה בר״ג שנשא אשה וקרא לילה הראשונה אמרו לו תלמידיו למדתנו רבינו שחתן פטור מק״ש אמר להם איני שומע לכם לבטל הימני מלכות שמים אפי׳ שעה אחת: **גמ׳** ת״ר האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה ושאר כל האילנות יורדים למטה ומתפללין ובעל הבית בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו. רמי ליה רב מרי ברה דבת שמואל לרבא תנן האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך אלמא לא בעי כונה ורמינהי הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו שנאמר שמע ישראל ולהלן הוא אומר הסכת ושמע ישראל מה להלן בהסכת אף כאן בהסכת אשתיק א״ל מידי שמיע לך בהא א״ל הכי אמר רב ששת והוא שבטלין ממלאכתן וקורין והתניא בית הלל אומרים עוסקין במלאכתן וקורין לא קשיא הא בפרק ראשון הא בפרק שני. ת״ר הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית קורין ק״ש ומברכין לפניה ולאחריה ואוכלין פתן ומברכין לפניה ולאחריה ומתפללין תפלה של שמונה עשרה אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאין כפיהם והתניא מעין י״ח אמר רב ששת לא קשיא הא ר״ג הא ר׳ יהושע אי ר׳ יהושע מאי איריא פועלים אפילו כל אדם נמי אלא אידי ואידי ר״ג ולא קשיא כאן בעושין בשכרן כאן בעושין בסעודתן והתניא הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית קורין ק״ש ומתפללין ואוכלין פתן (ג) ואין מברכים לפניה [א] אבל מברכין לאחריה שתים כיצד ברכה ראשונה כתקונה שניה פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים בברכת הארץ במה דברים אמורים בעושין בשכרן אבל עושין בסעודתן או שהיה בעל הבית מיסב עמהן מברכין כתיקונה: חתן פטור מק״ש: תנו רבנן בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה ובלכתך בדרך פרט לחתן מכאן אמרו הכונס את הבתולה פטור ואת האלמנה חייב מאי משמע אמר רב פפא כי דרך מה דרך רשות אף הכא נמי רשות מי לא עסקינן דקאזיל לדבר מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא ליקרי אם כן לימא קרא בלכת מאי בלכתך שמע מינה בלכת דידך הוא דמחייבת הא דמצוה פטירת

אי

אהלים לנחלים. כנחלים נטיו כאהלים נטע: **אף [אהלים].** בתי מדרשות. אהלים לשון נטיעה נופלת בהם שנאמר ויטע אהלי אפדנו (דניאל): **קטרין ליה גננא.** קושרין לו חופה להשיאו אשה: **יחזור לראש.** כגון שהיה יודע שבפרק זה טעה ולא אבל אינו יודע באיזה מקום בו טעה: **בין פרק לפרק.** שיודע שגמר הפרשה וצריך להתחיל פרשה אחרת ואינו יודע באיזה מהן: **יחזור לפרק ראשון.** להפסק ראשון (ג) והיא אם שמוע: **בין כתיבה לכתיבה.** שיודע שצריך לומר וכתבתם ואינו יודע אם ראשון אם שני: (ד) **וא״ר יוחנן.** לתנא וכו׳: **סרכיה נקט.** אין לטעות מכאן עד אמת ויציב וא״צ לחזור אלא לאמת, שהפרשה שגורה בפיו: **מתני׳ האומנין.** שהם עסוקים במלאכתן בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן ק״ש קורין לשם מיד: **נדבך.** בנין של אבנים, כמו נדבכין די אבן גלל (עזרא ו): **מה שאינן רשאין לעשות כן בתפלה.** דצלותא רחמי היא ובעי כוונה, הלכך אין מתפללין בראש האילן ובראש הנדבך דמסתפי דילמא נפלי, דאין יכולין לעמוד שם אלא על ידי הדחק ומחמת בעתותא לא מצו מכווני: **גמ׳ ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה.** בזמן שעוסקין בהן, מפני שענפיהם מרובים ויכולין לעמוד שם שלא בדוחק ואין שם פחד ליפול לפיכך מתפללין בראשם, אבל בשאר אילנות אין מתפללין: **בין כך ובין כך.** כלומר בין מתאנה בין משאר אילנות: **יורד ומתפלל.** דהא אינו משועבד למלאכה שהוא ברשות עצמו: **לפי שאין דעתו מיושבת עליו.** מבעתותו, ואם הקלו אצל פועלים מפני בטול מלאכה לא הקלו אצל בעל הבית: **ברה דבת שמואל.** בכמה מקומות קרי ליה בר רחל, ובת שמואל היתה ונשבית לבין העמים כדאמרינן בכתובות (דף כג.), ובא עליה אחד ונתעברה הימנו ואח״כ נתגייר ושמיה איסור, כדאמרי׳ בב״ב (דף קמט.) רב מרי בריה הורתו שלא בקדושה הוה, לכך לא היה נקרא על שם אביו: **תנן האומנין קורין בראש האילן.** אפי׳ בזמן שהן עסוקין, אלמא לא בעי כוונה: **שבטלין ממלאכתן וקורין.** כדי שיהו קורין בכוונה רשאין להיבטל ממלאכתן: **פרק ראשון.** פרשת שמע בעי כוונה: **קורין את שמע ומברכין לפניה ולאחריה.** כתקונה, וכן בזמן תפלה: **אבל אין יורדין לפני התיבה.** אינן רשאין ליבטל ממלאכתן ולירד לפני התיבה לעשות שליח צבור, שיש שם בטול מלאכה יותר מדאי: **מעין שמונה עשרה.** הביננו לדעת דרכיך כו׳ שכולל י״ח ברכות בברכה אחת, וג׳ ראשונות וג׳ אחרונות כהלכתן: **הא ר״ג הא רבי יהושע.** דתנן בפרק תפלת השחר (דף כח:) ר״ג אומר בכל יום ויום מתפלל אדם י״ח ברכות, רבי יהושע אומר מעין י״ח: **עושין בשכרן.** שנוטלין שכר פעולתן לבד סעודתן צריכין למהר המלאכה ומתפללין מעין י״ח: **אבל עושין בסעודתן.** בשביל האכילה לבדה מתפללין י״ח: **והתניא.** בניחותא, דיש חלוק בין עושין בשכרן לעושין בסעודתן: **ואין מברכין לפניה.** שאינה מן התורה: **אבל מברכין לאחריה.** שהיא מן התורה, דכתיב ואכלת ושבעת וברכת (לקמן מח:): **וכוללין.** שני ברכות באחת, שברכת הארץ ובנין ירושלים דומות: **בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה.** כבר פירשתיה בפרק ראשון (יא.):

מתני׳

אהלים לנחלים. פי׳ הקונטרס דכתיב כנחלים נטיו כאהלים נטע. ולי נראה דאהלים דהאי קרא לאו לשון אהל אלא לשון בשמים אלא נראה מדסמיך מה טובו אוהליך לכנחלים נטיו:

הקורא את שמע ואינו יודע להיכן טעה חוזר לראש. פי׳ מטעם שאינו יודע מהיכן טעה אבל אם היה יודע מהיכן טעה שדלג תיבה או פסוק אינו צריך לחזור אלא מאותו פסוק ואילך וכן בהלל ומגילה:

מעשה בר״ג שנשא אשה וקרא ק״ש בלילה ראשונה. לאו מעשה לסתור הוא דקמ״ל אם גדול הוא ובוטח בעצמו שיוכל להתכוין והוא ראוי ליטול את השם הרשות בידו:

לפי שאין דעתו מיושבת עליו. ואם תאמר תיפוק ליה משום דאמרינן לעיל (דף י:) לא יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל. ויש לומר דהתם איירי על גבי כסא או ספסל אבל באילן שעלה שם לעשות מלאכתו הוי כמו עלייה:

הא בפרק ראשון. לאו דוקא נקט פרק א׳ דהיינו אליבא דרבא ורבא אמר לעיל (יג:) פסוק ראשון לבד והכי הלכתא:

אפי׳ כל אדם נמי. וא״ת הא שאר כל אדם רשות ופועלים חובה. וי״ל דפשיטא ליה כיון שיכול לומר מעין י״ח אין זה שום חדוש אם הפועלים אומרים אפילו לכתחלה:

וחותם בברכת הארץ. אע״ג דמדאורייתא הם יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה הואיל וטרודים במלאכת בעל הבית:

אי

מסורת הש״ס
עם הוספות

א) תוספתא פרק ב ה״ה, ב) [לקמן כד: שבת מא.], ג) כתובות דף ו:, ד) תוספתא פרק ב ה״ח, ה) לעיל יא., ו) תוספתא פרק ב ה״ח, ז) [לקמן כח:], ח) תוספתא פ״ה הכ״ה ע״ש, ט) לקמן דף מו., י) לעיל דף יא. סוכה פ״ב דף כה. כתובות דף ו: (שמחו׳ פ״ו) [עי׳ תוס׳ סוכה כה. ד״ה ופלכתן], כ) סוטה י., ל) [עיין ברשב״א], מ) לקמן כ:, נ) עיין שבת קנד. ובתוס׳ שם ד״ה ואמרי לה סוכה מו. ב״מ עג:, ס) עיי״ש בתוס׳, ע) לקמן כט., פ) וכמו בסנהדרין קה: (הג׳ בן ארי׳), צ) וכן איתא בתנדב״א פרק כא (הג׳ בן ארי׳) וכ״כ רב נסים גאון, ועי׳ רש״י בפי׳ החומש, ק) ושם תוס׳ ד״ה אמר, ר) עיין יבמות צ ע״ב.

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ להיכן טעה יחזור לראש באמצע הפרק יחזור לתחלת הפרק בין פרק לפרק כצ״ל: (ב) שם ואוכלין פתן [ואין מברכין לפניה] תא״מ. ונ״ב האלפסי והאשר״י גורסי׳ ומברכין לפניה וכן הוא בטור בסימן קצ״א: (ג) רש״י ד״ה יחזור לפרק וכו׳. ראשון ויתחיל והיא אם: (ד) שם ד״ה ואמר ליה ר׳ יוחנן:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ ואין מברכין לפניה. נ״ב וכ״ה גירסת תוס׳ (יומא ע״ט א׳ ובסוכה כ״ו ב׳ ובחולין ק״ז א׳) אבל גירסת רי״ף והגאונים ומברכין לפניה וכ״ה בתוספתא [פ״ב ה״ח]:

גליון הש״ס

רש״י ד״ה ואין מברכין לפניה. שאינה מן התורה. עי׳ לקמן (דף לה ע״א) תוס׳ ד״ה לפניו וד״ה אלא. ויומא (דף עט ע״א) תוס׳ ד״ה ולא בירך. ובסוכה (דף כו ע״ב) תוס׳ ד״ה ולא בירך. ובחולין (דף קז ע״א) תוס׳ ד״ה ולא בירך: תוס׳ ד״ה וחותם כו׳. במלאכת בעה״ב. עי׳ לקמן (דף מו ע״א) תד״ה הטוב והמטיב לאו דאורייתא שהרי פועלים עוקרים אותה. וצ״ע:

הגהות וציונים

א] נ״א נוסף לא (גליון). וכ״ה בכת״י, אבל עיין רמב״ם הל׳ תלמוד תורה פ״ה ה״ט וז״ל ראה רבו עובר על דברי תורה אומר לו למדתנו רבינו כך וכך, ומזה קצת ראיה של״ג ״לא״ (שפ״ח לקמן ע״ב): ב] ברי״ף ובכת״י נוסף וחותם. ועיין בהגר״צ על תוד״ה וחותם: ג] רש״י ותוס׳ ל״ג בגמ׳ ״דכתיב כנחלים וגו׳״ אלא גרסי ״אהלים לנחלים לומר לך״ (נמוקי הגרי״ב) וכ״ה בע״י: ד] יש להוסיף שורת בנין של אבנים (דבש תמר וכ״ה ברע״ב ועי׳ רש״י בעזרא ו ד): ה] יש להוסיף מתפללין בזמן תפלה (באה״מ): ו] כצ״ל וכ״ה בא״ז (גליון דפוס וילנא). אמנם בכהד״פ איתא י״ח, ועיין רש״ש של״ד י״ח אלא הכוונה י״ב, וכ״ה בכת״י י״ב. ולגירסת הא״ז צ״ל דברכת בונה ירושלים ואת צמח דוד חשיב להו ברכה אחת, כבירושלמי תענית פ״ב ה״ב ובתוספתא ברכות פ״ג הכ״ה: ז] [צ״ל שתי] (גליון): ח] נדצ״ל אימא (מהר״נ אדלר): ט] כיון ששאר כל אדם יכול לומר (כ״ה לשון התוס׳ בדרישה או״ח סי׳ קצא): י] [לכאורה צ״ל פותח אמנם גם הכ״מ פ״ב מהלכות ברכות דין ב׳ העתיק דברי תוס׳ הללו וחותם וכו׳ ולכן צ״ל דהיה הגי׳ לפניהם כמ״ש הטור סימן קצא שניה פותח וכו׳ וכולל וכו׳ וחותם בברכת הארץ] (גליון) וכ״ה בכת״י ובראשונים:

עין משפט
נר מצוה

מא א (מיי׳ פ״ד מהלכות תפילין הלכה יג) ופ״ד מהלכות אבל הלכה ט [סמג עשין דרבנן ב] טוש״ע או״ח סי׳ לח סעיף ה וביו״ד סימן שפא סעיף א:

מב ב מיי׳ פ״א ה״ב ופ״ה מהלכות אבילות ה״ג סמג עשין מד״ס ב טור שו״ע י״ד סימן שפא סעיף א:

מג ג מיי׳ פ״ד מהלכות ק״ש הלכה ז טור שו״ע או״ח סימן ע סעיף ג:

מד ד מיי׳ פי״ב מהל׳ אבל הלכה יב טור שו״ע יו״ד סימן שעו סעיף א:

ה [מיי׳ פ״ד מהלכות נחלות הלכה ה שו״ע חו״מ סימן רעט סעיף ה]:

אי הכי מאי איריא הכונס את הבתולה אפי׳ כונס את האלמנה נמי הכא טריד והכא לא טריד אי משום טרדא אפילו טבעה ספינתו בים נמי [א] אלמה אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב אבל חייב בכל מצות האמורות בתורה [א] חוץ מן התפילין שהרי נאמר בהן פאר שנאמר [א] פארך חבוש עליך וגו׳ אמרי התם טרדא דרשות הכא טרדא דמצוה: **מתני׳** [ב] רחץ לילה הראשון שמתה אשתו אמרו לו תלמידיו [א] למדתנו רבינו [ג] [ב] שאבל אסור לרחוץ אמר להם איני כשאר בני אדם אסטנים אני. [ד] וכשמת טבי עבדו קבל עליו תנחומין אמרו לו תלמידיו [א] למדתנו רבינו שאין מקבלין תנחומין על העבדים אמר להם אין טבי עבדי כשאר כל העבדים כשר היה. [ה] [ג] חתן אם רוצה לקרות קרית שמע לילה הראשון קורא רבן שמעון בן גמליאל אומר [ו] לא כל הרוצה ליטול את השם יטול: **גמ׳** מ״ט דרבן (שמעון בן) גמליאל קסבר [ז] אנינות לילה דרבנן דכתיב [ב] ואחריתה כיום מר ובמקום אסטנים לא גזרו ביה רבנן: וכשמת טבי עבדו וכו׳: ת״ר עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ותנחומי אבלים [ח] מעשה ומתה שפחתו של רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לנחמו כיון שראה אותם עלה לעלייה ועלו אחריו נכנס לאנפילון נכנסו אחריו נכנס לטרקלין נכנסו אחריו אמר להם כמדומה אני שאתם נכוים בפושרים עכשיו אי אתם נכוים אפילו בחמי חמין לא כך שניתי לכם [ד] עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים אלא מה אומרים עליהם כשם שאומרים לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו המקום ימלא לך חסרונך כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו המקום ימלא לך חסרונך. תניא אידך עבדים ושפחות אין מספידין אותן ר׳ יוסי אומר אם עבד כשר הוא אומרים עליו הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו אמרו לו אם כן מה הנחת לכשרים: ת״ר [ט] אין קורין אבות אלא לשלשה ואין קורין אמהות אלא לארבע אבות מאי טעמא אילימא משום דלא ידעינן אי מראובן קא אתינן אי משמעון קא אתינן אי הכי אמהות נמי לא ידעינן אי מרחל קא אתינן אי מלאה קא אתינן אלא עד הכא חשיבי טפי לא חשיבי. [י] תניא אידך [ה] עבדים ושפחות אין קורין אותם אבא פלוני ואמא פלונית ושל ר״ג היו קורים אותם אבא פלוני ואמא פלונית מעשה לסתור משום דחשיבי: א״ר אלעזר מאי דכתיב [ג] כן אברכך בחיי בשמך אשא כפי כן אברכך בחיי זו ק״ש בשמך אשא כפי זו תפלה ואם עושה כן עליו הכתוב אומר [ד] כמו חלב ודשן תשבע נפשי ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים העוה״ז והעולם הבא שנאמר [ד] ושפתי רננות יהלל פי: ר׳ אלעזר בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתשכן בפורינו אהבה ואחוה ושלום וריעות ותרבה גבולנו בתלמידים ותצליח סופנו אחרית ותקוה ותשים חלקנו בגן עדן ותקננו בחבר טוב ויצר טוב בעולמך ונשכים ונמצא יחול[ל] לבבנו ליראה את שמך ותבא לפניך קורת נפשנו לטובה. רבי יוחנן בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתציץ בבשתנו ותביט ברעתנו ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעזך ותתעטף בחסידותך ותתאזר בחנינותך ותבא לפניך מדת טובך וענותנותך. ר׳ זירא בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שלא נחטא ולא נבוש ולא נכלם מאבותינו[ל]. ר׳ חייא בתר דמצלי אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתהא תורתך אומנותנו ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו[מ]. רב בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים חיים של שלום חיים של טובה חיים של ברכה חיים של פרנסה חיים של חלוץ עצמות חיים שיש בהם יראת חטא חיים שאין בהם בושה וכלימה חיים של עושר וכבוד חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה. רבי בתר צלותיה אמר הכי [ס] יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו מעזי פנים ומעזות פנים מאדם רע ומפגע רע מיצר רע מחבר רע משכן רע ומשטן המשחית ומדין קשה[ע] ומבעל דין קשה בין שהוא בן ברית בין שאינו בן ברית ואע״ג דקיימי קצוצי עליה דרבי. רב ספרא בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתשים שלום

בפמליא

מתני׳ רחץ לילה הראשון שמתה אשתו. ונקברה בו ביום, ואע״פ שאבל אסור ברחילה הוא רחץ, כדאמר טעמא **אסטנים אני**, והוא אדם מעונג ומפונק: **גמ׳** קסבר **אנינות לילה דרבנן**. ואע״פ שהיה ליל יום המיתה וכתיבא אנינות באורייתא דכתיב [ה] לא אכלתי באוני ממנו (דברים כו), ופחות מיום אחד אינו אנינות דילפי רבנן מואחריתה כיום מר, קסבר ר״ג אין לילה של אחריו עם היום אלא מדרבנן הוא כשאר ימי האבל, וגבי אסטנים לא גזור ביה רבנן. פלוגתייהו דתנאי היא בזבחים (דף לט:) באנינות לילה אי מדאורייתא אי מדרבנן: **אין עומדין עליהם בשורה**. כשחוזרים מבית הקברות היו עושים שורות סביב האבל ומנחמין אותו, ואין שורה פחותה מעשרה[ע]: **ברכת אבלים**. ברכת רחבה, שמברין אותו סעודה ראשונה[ב] משל אחרים ומברכין שם ברכת אבלים, והיא מפורשת בכתובות פרק ראשון (דף ח.): **לאנפילון**. בית קטן שלפני טרקלין הגדול: **נכוים בפושרים**. כלומר סבור הייתי שתבינו דבר ברמז מועט כשראיתם אותי סר מעליכם ליכנס לאנפילון[ג]: הוי. לשון גניחה וצעקה: **אין קורין אבות**. לישראל: **אלא לשלשה**. אברהם יצחק ויעקב, לאפוקי שבטים: **אלא לארבע**. שרה רבקה רחל ולאה: **אבא פלוני אמא פלונית**. לא בבניהם קאמר אלא בשאר בני אדם, כעין שאנו קורין עכשיו מר פלוני מרת פלונית כך היו רגילין לומר אבא פלוני ואמא פלונית: **כן אברכך**. **וכמו חלב ודשן**. תרי קראי דסמיכי להדדי: **רננות**. שתים: **בפורינו**. בגורלנו: **אחרית ותקוה**. שתהא אחריתנו טובה ונראה מה שקוינו: **ותקננו**. לשון תקון: **ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך**. שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסור מאחריך ביום, אלא כשנשכים בכל בקר נמצא לבבנו מייחל לך: **ותבא לפניך קורת נפשנו**. כלומר ספוק צרכנו וקורת רוחנו: **ותביט ברעתנו**. תדע ותתן לבך ברעה הבאה עלינו: **מעזי פנים**. שלא יתגרו בי: **ומעזות פנים**. שלא יוציאו עלי לעז ממזרות[פ]: **שאינו בן ברית**. שאינו מהול: **ואע״ג דקיימי קצוצי עליה דרבי**. שהיו סוטרים עומדין במצות אנטוניוס להכות ולהנקם בכל העומדים עליו:

בפמליא

אי הכי מאי איריא בתולה. אי אמרת בשלמא דטעמא משום טרדא שפיר אלא מאחר שהוא תולה הטעם במלוה אלמנה נמי: **אסטנים** אני. ואיכא לער אם לא היה רוחץ דאינו אסור לרחוץ בימי אבלו אלא משום תענוג וגם לחוף ראשו אי אית ליה ערבוביא ברישיה[ב] שרי אפי׳[ד] תוך שבעה. וכן התיר רבינו שמואל ליולדת אבלה לרחוץ תוך שבעה ולרחוץ נמי בתשעה באב וכן משמע נמי במס׳ יומא (דף עז:) מי שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ביום הכפורים ואינו חושש אע״ג דסיכה כשתיה ביוה״כ[ק]. וכן משמע בירושלמי[ר] אבל אסור ברחילה הדא דתימא ברחילה של תענוג אבל ברחילה שאינה של תענוג מותר כהדא דאיתמר מי שיש לו חטטין ברישיה וכו׳:

אנינות לילה דרבנן. וא״ת והרי אונן[ש] נמי אינו נוהג אלא במעשר[ת] אבל לענין רחילה דאבילות דרבנן הוא וא״כ לעולם אימא לך דאנינות לילה דאורייתא הוי גבי מעשר. ויש לומר דאי איתא דהוי דאורייתא גבי מעשר גבי שאר דברים דרבנן נמי הוה לן למגזר דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון[א]:

אין עומדין עליהם בשורה. דילמא אתי לאסוקי ליוחסין:

משנת ראשונים

וכשמת טבי עבדו קבל עליו תנחומין. מפרש עלה בירושלמי מכאן שתלמידו של אדם חביב עליו כבנו וכן עבדו המשמשו כרצונו חביב עליו כבנו דאי לאו הכי תנחומין על אחר למה ואפילו הוא בן חורין. **[תוספות הרא״ש]**

למדתנו רבינו שאין מקבלין תנחומין על העבדים. ויש אומרים דמשום הכי אמרו על העבדים דסלקא דעתך אמינא כיון דגופו קנוי לו כגופו דמי קא משמע לן דלא. **[הריטב״א]**

נכנס לאנפילון. אכסדרא שלפני החצר. **[הריטב״א]**

אין קורין אבות אלא לשלשה. משם ואילך אין לו להזכיר את האחרים על שם כלל האומה כגון שיאמר ראובן אבינו חנוך אבינו שאין ליחס כל האומה אלא לאלו שנתפרסמו באבות ראשונים ונתפרסם חשיבותם לאבות אחריהם וכן אין קורין אמהות אלא לד׳ שרה רבקה רחל ולאה. **[מאירי]**

משום דחשיבי. העבדים והשפחות אין קורין להן אבא פלוני ואימא פלונית שלא יבא מן הדבר תקלה ונמצא זה הבן נפגם, לפיכך אם היו העבדים והשפחות חשובין ביותר ויש להן קול וכל הקהל מכירין אותן ואת בני ועבדי אדוניהם כגון עבדי הנשיא הרי אלו מותר לקרות להן אבא ואימא. **[רמב״ם, נחלות פ״ד ה״ה]**

כן אברכך בחיי. כמו שאני משבח לך כל היום, כן אברכך ואשבחך כל ימי חיי. **[רד״ק, תהלים סג ה]**

מחבר רע. כדי שלא אלמוד מעשיו הרעים ואמרו רבותינו (אבות א ז) ואל תתחבר לרשע, וכתיב (משלי כב כד) אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבא פן תאלף אורחותיו ולקחת מוקש לנפשך. **[אבודרהם, ברכות השחר]**

משכן רע. כדי שלא נלקה עמו. ואמרו רבותינו (אבות א ז) הרחק משכן רע. ומצאנו כתוב (דה״א יב לב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וכמה זכו לתורה בשכונת מרע״ה. ובני ראובן דתן ואבירם לקו בשכונת קרח ותבלעם הארץ, מכאן אמרו רבותינו אוי לרשע ואוי לשכנו **[אבודרהם, ברכות השחר]**

מסורת הש״ס עם הוספות

א) [לעיל דף יא. וש״נ], **ב)** שמחות פ״ו, **ג)** מו״ק דף טו:, **ד)** שמחות פ״א הלכה יא, **ה)** פסחים נה., **ו)** [עי׳ פירש״י לקמן יז:], **ז)** [פסחים דף לב. זבחים דף לט: ק:], **ח)** שמחות פ״א הלכה י, **ט)** שמחות פ״א הלכה יד, **י)** שמחות פ״א הלכה יג, **כ)** [פי׳ תאות לבבנו. בערוך ערך יחל], **ל)** [פי׳ יותר מאבותינו. ערוך בערך הנ״ל], **מ)** ע״פ איכה ה יז, **נ)** שבת דף ל:, **ס)** [שיכולין אנו לדון שלא בקושי. בערך הנ״ל], **ע)** סנהדרין דף יט., **פ)** שבת ל:, **צ)** עי׳ נדרים ריש פא., **ק)** שבת פו. וע״ע תוס׳ יומא עז. ד״ה דתנן, **ר)** ה״ז, **ש)** ביכורים פ״ב מ״ב, **ת)** גיטין סה. וש״נ.

הגהות וציונים

א] נ״א נוסף **לא** (גליון): **ב]** ראשונה **ברחבה** משל אחרים (כת״י): **ג]** אולי צ״ל **לעלות לעליה** (רש״ש), ועיין צל״ח שמבאר היטב דברי רש״י ולפי דבריו א״צ להגיה: **ד]** כוונתם בתיבת אפי׳ דלא רק בשלשים שהוא ממנהגא מותר אלא אפי׳ תוך ז׳, וכן הובא בפוסקים: **ה]** יש להוסיף **גמור** (באה״מ):

תורה אור השלם

א) הֵאָנֵק דֹּם מֵתִים אֵבֶל לֹא תַעֲשֶׂה פְּאֵרְךָ חֲבוֹשׁ עָלֶיךָ וּנְעָלֶיךָ תָּשִׂים בְּרַגְלֶיךָ וְלֹא תַעְטֶה עַל שָׂפָם וְלֶחֶם אֲנָשִׁים לֹא תֹאכֵל: [יחזקאל כד, יז]

ב) וְהָפַכְתִּי חַגֵּיכֶם לְאֵבֶל וְכָל שִׁירֵיכֶם לְקִינָה וְהַעֲלֵיתִי עַל כָּל מָתְנַיִם שָׂק וְעַל כָּל רֹאשׁ קָרְחָה וְשַׂמְתִּיהָ כְּאֵבֶל יָחִיד וְאַחֲרִיתָהּ כְּיוֹם מָר: [עמוס ח, י]

ג) כֵּן אֲבָרֶכְךָ בְחַיָּי בְּשִׁמְךָ אֶשָּׂא כַפָּי: [תהלים סג, ה]

ד) כְּמוֹ חֵלֶב וָדֶשֶׁן תִּשְׂבַּע נַפְשִׁי וְשִׂפְתֵי רְנָנוֹת יְהַלֶּל פִּי: [תהלים סג, ו]

ה) לֹא אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל יְיָ אֱלֹהָי עָשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי: [דברים כו, יד]

אֲבָל חַיָּב בְּכָל מִצְוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה, ואף מצות תלמוד תורה מקיימה בקריאת שמע שחרית וערבית (תורת האדם לרמב"ן, שער האבל; ריטב"א מו"ק טו, א בתי' שני), או בלימודו בדברים הרעים ובהלכות אבילות (ערוך לנר סוכה כה, ב). ויש מפרשים שכוונת הגמ' למצוות שאין בהם שמחה, אבל תלמוד תורה שיש בה שמחה, אסור (רש"י מו"ק כא, א; ריטב"א הנ"ל בתי' ראשון).

חוּץ מִן הַתְּפִלִּין שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בָּהֶן פְּאֵר, ונקראים 'פאר', משום שישראל והקדוש ברוך הוא מתפארים זה בזה על ידי התפילין (מהרש"א לעיל ו, א), ואין ראוי ליתנם בראשו של אבל המתגולל בצערו בעפר (רש"י לעיל יא, א ובכתובות ו, ב), או שאבל המתקשט בתפילין הנקראים 'פאר', מראה בעצמו שאינו אבל (רש"י סוכה כה, א).

הָתָם טִרְדָּא דִּרְשׁוּת, הָכָא טִרְדָּא דְּמִצְוָה, שאין חובה על האבל להצטער, אלא לנהוג מנהגי אבלות כדי להראות שמכבד את מתו (רש"י סוכה כה, א).

מִשְׁנָה. לִמַּדְתָּנוּ רַבֵּנוּ שֶׁאָבֵל אָסוּר לִרְחֹץ, וכיון שכבר נקברה, חלו דיני אבלות, אכן קודם הקבורה מותר האונן ברחיצה (עיונים למשפט בביאור מה שכתב רש"י שכבר נקברה).

וּכְשֶׁמֵּת טָבִי עַבְדּוֹ קִבֵּל עָלָיו תַּנְחוּמִין - שהצטער הרבה על פטירתו, עד שהוצרכו לנחמו, אבל לא נהג עליו אבלות (מאירי).

שֶׁאֵין מְקַבְּלִין תַּנְחוּמִין עַל הָעֲבָדִים - שאין מצטערים עליהם כל כך, עד שיהו אחרים צריכים לנחם את אדונם, ואפילו העבד תלמיד חכם או תלמידו של האדון שנידון בכל מקום כבנו (מאירי).

אֵין טָבִי עַבְדִּי כִּשְׁאָר כָּל הָעֲבָדִים, כָּשֵׁר הָיָה, וכשרותו ידועה לרבים, וידעו הכל שזוהי הסיבה לקבלת התנחומים, ואינו דומה לשאר עבדים, שאם ינהגו עמם מנהג בני חורין יש חשש שיחשבו שהם משוחררים ויבואו להכשירם בנישואין (צל"ח בתירוץ ראשון).

גְּמָרָא. קָסָבַר אֲנִינוּת לַיְלָה דְּרַבָּנָן, שביום הראשון נוהגת אנינות מדאורייתא לעניין איסור אכילת מעשר שני, ומדרבנן תקנו כעין דאורייתא על כל רחיצה אף של אסטניס (תוד"ה אנינות) ויש מפרשים שביום הראשון נוהגת אנינות מדאורייתא אף לעניין איסור רחיצה (רי"ף; רמב"ם אבל א, א ורדב"ז שם בדעתו).

כִּמְדֻמֶּה אֲנִי שֶׁאַתֶּם נִכְוִים בְּפוֹשְׁרִים, עַכְשָׁו אִי אַתֶּם נִכְוִים אֲפִילוּ בְּחַמֵּי חַמִּין, שכיון שחמק תחילה לעלייה ושוב לאנפילון, היה עליהם להבין שתי הלכות שמלבד שאין חובת ניחום על עבדים, יש גם איסור (צל"ח בביאור דברי רש"י שפושרים היינו כניסתו לאנפילון). ויש מפרשים שהכניסה לעליה הייתה רמז ראשון בבחינת 'פושרים', והכניסה לאפיליון כ'חמין' והכניסה לטרקלין כ'חמי חמין' (בן יהוידע).

כָּךְ אוֹמְרִים לוֹ עַל עַבְדּוֹ וְעַל שִׁפְחָתוֹ הַמָּקוֹם יְמַלֵּא לְךָ חֶסְרוֹנְךָ - שישראל כשר שמת אין לו תמורה, מחמת מעלתו המיוחדת וכדרך שאומרים 'המקום ינחם וכו' עם שאר אבלי ציון וירושלים', שהנחמה תהא רק כשישוב לחיות בתחיית המתים, אבל בחסרון ממון או עבד, אפשר למלא החסרון (מעון הברכות).

אִם עֶבֶד כָּשֵׁר הוּא, אוֹמְרִים עָלָיו הוֹי אִישׁ טוֹב וְנֶאֱמָן וְנֶהֱנֶה מִיגִיעוֹ, אָמְרוּ לוֹ אִם כֵּן מַה הִנַּחְתָּ לִכְשֵׁרִים, שאף בבני חורין גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים (לעיל ח, ב), ובעבדים לא שייך כלל ענין נהנה מיגיעו, שהעבד יגע בעבודת רבו, ואין רבו חייב לפרנסו עבור כך (מהרש"א).

עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת, אֵין קוֹרִין אוֹתָם אַבָּא פְּלוֹנִי וְאִמָּא פְּלוֹנִית, וְשֶׁל רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיוּ קוֹרִים אוֹתָם וְכוּ', מִשּׁוּם דַּחֲשִׁיבִי - שבקריאת אבא ואמא לעבדים ושפחות יש חשש שיחשבו שהוא באמת בנם, אך כשהם חשובים ביותר והם ובניהם ידועים ומוכרים בקהל לא שייך חשש זה (רמב"ם נחלות ד, ה). ויש שפירשו, שבקריאת אבא אמא, יש חשש שיחשבו שאותם עבדים ושפחות יצאו לחירות ויכשירו אותם לנישואים, אך כשהם חשובים ידועים לא שייך חשש זה (מאירי).

כֵּן אֲבָרֶכְךָ בְחַיָּי, זוֹ קְרִיאַת שְׁמַע - שקריאת שמע כנגד חייו של האדם, שיש בה מאתים וארבעים ושמונה תיבות כנגד מנין אבריו של האדם, והקורא קריאת שמע כתקונה מתרפאים כל אבריו (אמרי נועם להגר"א).

זוֹ תְּפִלָּה, וְאִם עוֹשֶׂה כֵּן עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר כְּמוֹ חֵלֶב וָדֶשֶׁן תִּשְׂבַּע נַפְשִׁי - שהתפילה עומדת במקום עבודות המזבח בהקטרת החלבים ותרומת הדשן (מהרש"א).

שֶׁנּוֹחֵל שְׁנֵי עוֹלָמִים, הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, עולם הזה בזכות קריאת שמע, ועולם הבא בזכות תפילה (חידושי אגדות להרשב"א). ויש מפרשים שנחלת שני העולמות בזכות קריאת שמע, שהיא בכלל לימוד תורה שעליו נאמר כִּי הוּא חַיֶּיךָ וְאֹרֶךְ יָמֶיךָ לעולם הזה ולעולם הבא (מהרש"א).

רַבִּי אֶלְעָזָר בָּתַר דִּמְסַיֵּים צְלוֹתֵיהּ אָמַר וְכוּ'. הוסיפו התנאים והאמוראים בקשות ותחנונים אחר התפילה, בשביל שתהא תפילתם בדרך רחמים ותחנונים, ולא כדרך פריעת חוב של נוסח התפילה הקבוע, ועיקרן של התפילות המובאות כאן לזכות לקיום תורה ומצוות ושיוסרו כל הטרדות המונעות את האדם מהעולם הבא (צל"ח)

■ להלכה, עדיף לקבוע תפלותיו על ענינים הצריכים לו לאחר סיום תפילת שמונה עשרה, ולא בברכת שומע תפילה, כדי שיוכל לענות לדברים שבקדושה אחר אמירת 'יהיו לרצון'. ונכון וראוי להתפלל בכל יום על צרכיו ופרנסתו והצלחתו והצלחת צאצאיו בתורה וביראה, וכל מה שיודע בלבו שצריך לו. ויכול להתפלל בכל לשון, אף שאינו יודע לדבר בלשון צחות ובלבד שיתפלל מקירות לבו (משנה ברורה קכב, ח).

שֶׁתָּצִיץ בְּבָשְׁתֵּנוּ וְתַבִּיט בְּרָעָתֵנוּ - שתחילה תראה את בושתנו מן העוונות ובזכות זה נהיה ראויים למחילת עוונות (מהרש"א; צל"ח), ואז תביט ברעות המתרגשות לבוא עלינו ותצילנו מהן (צל"ח), או שתציץ בבושתנו, שאנו ללעג וקלס בעיני הגויים (מהרש"א).

וְלֹא נֵבוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם מֵאֲבוֹתֵינוּ - בושה היינו דבר שאדם בוש מחמת עצמו, וכלימה היינו מאחרים, כגון אבותינו (אמרי נועם להגר"א).

חַיִּים שֶׁל חִלּוּץ עֲצָמוֹת - שיהא בריא בגופו ובאבריו (אמרי נועם להגר"א), ונקט עצמות שהן עיקר הגוף (מהרש"א כאן ובשבת קב, ב).

חַיִּים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם יִרְאַת חֵטְא - שיהא החטא עצמו דבר מגונה ונמאס, וזה דבר נפרד מבקשת יראת שמים שבהמשך תפילה זו (עץ יוסף בשם מעין הברכות).

שֶׁתְּמַלֵּא לָנוּ אֶת כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבֵּנוּ לְטוֹבָה, ולא את המשאלות שאינן לטובה, אף שבעיני המתפלל נראות כטובות (רש"ש).

וּמֵעַזּוּת פָּנִים - שלא יצא לעז של ממזרות, שהם עזי פנים (רש"י כאן ובשבת ל, ב. וראה בגמ' שבת שם שהועילה תפלתו להניצל בדרך נס מלעז ממזרות על בניו). ויש מפרשים שהתפלל שלא יהא בו עזות פנים (הערוך ערך עז).

מִיֵּצֶר רָע - שאף הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, אבל הבא ליטהר מסייעים אותו להילחם ביצרו הרע (עץ יוסף).

מילואים

המשך מדף ד:

כָּל הָאוֹמֵר 'תְּהִלָּה לְדָוִד' בְּכָל יוֹם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, פעמיים בשחרית ופעם אחת במנחה; ובערבית לא תיקנו לאומרו, משום שיש אומרים שתפילת ערבית רשות (להלן כז, ב), וכאשר יש צורך מבטלים אותה, וא"כ תתבטל גם אמירת תהלה לדוד (ארחות חיים מלוניל).

מֻבְטָח לוֹ שֶׁהוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא, כי התבוננות בפסוקי תהלה לדוד תחזקו באמונה ובעבודת ה', ועל ידי כך יזכה לעולם הבא (מג"א א, ז, ומשנ"ב שם, יג, בשם רבנו בחיי ויקרא ז, לז). ויש שפירשו, שאם מעשיו שקולים, מחצה זכויות ומחצה עוונות, מצוה קלה כגון זו של אמירת 'תהלה לדוד' בכוחה להכריע את כף הזכות, ולהביאו לחיי העולם הבא (אבודרהם סדר אשרי ובא לציון; ב"י או"ח נא, ז, בשם אהל מועד).

אִילֵימָא מִשּׁוּם דְּאָתְיָא בְּאָלֶ"ף בֵּי"ת, ויש מעלה בסידור שבחו של מקום בכל האותיות ובכל מוצאות הפה (ריטב"א, אבודרהם). ויש שפירש, שבזה אנו מורים, כי כל הדיבורים שבעולם כלולים בשבח זה, ולא יבצר דבר שהפה לא יכול לדבר, שהרי כל דיבור שבעולם הוא בכ"ב אותיות (יערות דבש ח"א דרוש יד). ואף שירת המלאכים היא בסדר א"ב (עץ יוסף).

מִשּׁוּם שֶׁיֵּשׁ בָּהּ "פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ", ומעלת פסוק זה, שמרומזת בו הנהגתו הגדולה של הקב"ה ברחמיו, שזן ומפרנס את כל בריותיו, מקרני ראמים עד ביצי כינים (אבודרהם); ואפילו את החוטאים (בית אלקים למבי"ט שער התפילה, טו). והוא חסד תמידי של הקב"ה בבריאה (מהרש"א).

נֵימָא הַלֵּל הַגָּדוֹל, שהוא מזמור קל"ו בתהלים; ונקרא כן משום שנאמר בו דבר גדול: "נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר" וגו', שהקב"ה יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה (פסחים קיח, א, ורשב"ם שם).

מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מַפַּלְתָּן שֶׁל שׂוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב: "נָפְלָה לֹא תוֹסִיף קוּם בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל". ובמקראות רבים נאמרה מפלתן של ישראל, אלא שהן פורעניות לטובה, שעל ידם מתכפרים חטאי ישראל, אך בפסוק זה נאמרה מפלה שאין בה תקומה (שו"ת הרשב"א א, מט).

מִצְוָה לִקְרוֹתוֹ עַל מִטָּתוֹ, ולא על המיטה ממש, וכדרך הדיוטות בגילוי ראש, אלא סמוך לשכיבתו, באימה וביראה (מאירי). ויש שפירשו 'על מטתו' כפשוטו, ומותר לקרות קריאת שמע לכתחילה כשהוא מוטה על צדו לגמרי (ב"י או"ח רלט, א, בדעת רש"י והרמב"ם והטור). וטעם אמירת קריאת שמע שעל המיטה, משום שמירה מן המזיקים (מג"א שם, ב); ויש מפרשים, משום שנאמר: "אִמְרוּ בִלְבַבְכֶם עַל מִשְׁכַּבְכֶם" (תהלים ד, ה), שצריך לומר דברי תורה סמוך לשינה (שם). ◼ להלכה, מי שקרא קריאת שמע של ערבית מבעוד יום, כשקורא קריאת שמע שעל המיטה, צריך לכוון לקיים מצות עשה של קריאת שמע, ולא יקרא בשכיבה; ואם כבר קראה בזמנה, מותר לכתחילה לקרוא קריאת שמע שעל המיטה בשכיבה. ויש מחמירים לקוראה בעמידה או בישיבה; אבל אם כבר שכב, הכל מודים שמותר לקרותה בשכיבה (משנ"ב רלט, ו).

המשך מדף ה.

מָה שֵׁן וָעַיִן שֶׁהֵן אֶחָד מֵאֵבָרָיו שֶׁל אָדָם, עֶבֶד יוֹצֵא בָּהֶן לְחֵרוּת, יִסּוּרִין שֶׁמְּמָרְקִין כָּל גּוּפוֹ שֶׁל אָדָם, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה - שעבד כנעני נשתעבד בגלל עוונות אבותיו, כמו שנאמר (בראשית ט, כו) "וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ", וייסוריו בעקירת השן או ביציאת העין ממרקים עוון אבותיו ויוצא לחירות, קל וחומר ביסורין של כל גופו, הממרקים עוונותיו של אדם (מהרש"א).

מָה בְּרִית הָאָמוּר בְּמֶלַח, מֶלַח מְמַתֶּקֶת אֶת הַבָּשָׂר אַף בְּרִית הָאָמוּר בְּיִסּוּרִין, יִסּוּרִין מְמָרְקִין כָּל עֲוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם - כמו שהמלח חודר לבשר ומפליט את הדם, ומכשיר את הבשר לאכילה, כך היסורים חודרים לבשרו של האדם ומפליטים ממנו את רתיחת הדם המביאה לידי חטא (מהרש"א). ויש מפרשים שהשב בתשובה מאהבה, מתמתקים עוונותיו ונהפכים לזכויות, כדוגמת הבשר המוכשר לאכילה על ידי מיתוק המלח (אמרי נועם להגר"א).

וְכוּלָּן לֹא נִתְּנָן אֶלָּא עַל יְדֵי יִסּוּרִין, אֵלּוּ הֵן, תּוֹרָה וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהָעוֹלָם הַבָּא - התורה ניתנה על ידי יסורים, כי תענוגי העולם הזה גורמים לביטול תורה. ארץ ישראל ניתנה על ידי יסורים, להורות שלא ניתנה כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה, שעל ידי זה יכולים ישראל לבוא לבעוט ולמרוד. והעולם הבא ניתן על ידי יסורים בעולם הזה, למרק עוונות הצדיק, כדי שיקבל שכרו בשלמות לעולם הבא (מהרש"א).

המשך מדף ה:

טוֹרְפִין לוֹ תְּפִלָּתוֹ בְּפָנָיו, בבחינת מידה כנגד מידה: כשם שהוא גרם לחבירו שנשאר יחידי, להתפלל בטירוף בבהלה ובקיצור, כך טורפים את תפילתו, שלא תהא מקובלת (רבינו יונה; המכתם). ◼ ולהלכה, יש להמתין לחברו שנשאר יחידי בבית הכנסת בלילה, עד שיסיים תפלתו, כדי שלא יתבלבל בתפלתו. ויש מחמירים אפילו ביום. אולם אם מאריך בבקשות ותחנונים, אין צריך להמתין. וכן אם חבירו התחיל להתפלל באיחור, אין צריך להמתין, שהרי הוכיח חבירו על עצמו שאינו מפחד להישאר יחידי, ומידת חסידות להמתין אף באופן זה (שו"ע ורמ"א סי' צ סעי' טו ומשנ"ב שם).

שֶׁנֶּאֱמַר, טֹרֵף נַפְשׁוֹ בְּאַפּוֹ הַלְמַעַנְךָ תֵּעָזַב אָרֶץ - התפילה נקראת 'נפש' (רש"י), לפי שעבודת התפלה במקום עבודת הקרבן, וכשם שענין הקרבן להעלות למעלה נפש הבהמה, והכפרה תלויה בזריקת הדם הוא הנפש, כן עיקר ענין התפלה להעלות ולמסור וּלְדַבֵּק נפשו למעלה. כי כח הדיבור נקרא נפש, שהאדם בדיבורו מוציא מפיו רוח והבל הלב, והדיבור הוא כח וחלק מנפשו של האדם (נפש החיים שער ב פרק יד).

המשך מדף ו.

קָא מַשְׁמַע לָן דְּדִינָא נַמִּי הַיְינוּ תּוֹרָה, "כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא" (דברים א, יז), ואין מטרתו להצלת עשוק מיד עושקו ולהבאת שלום בלבד, אלא יש בו טעמים נעלמים וגנוזים כמו בכל התורה (אהל יעקב למגיד מדובנא, פר' משפטים ודברים); ויש לקיימו לא מצד השכל, אלא מכוח גזירת נותן התורה (באר משה פר' וזאת הברכה).

עֲשָׂרָה קָדְמָה שְׁכִינָה וְאָתְיָא - לפני שיושלם מנין עשרה (רש"י). ויש שפירשו, שבאה בזמן כניסת העשירי, אלא שאינה ממתינה

עד שיתחילו את תפילתם כפי שממתינה אצל דיינים שיתחילו לדון (שו"ת הרשב"א א, נ).

מִנַּיִן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵנִיחַ תְּפִלִּין, שהראה למשה רבנו קשר של תפילין והנחת תפילין (רשב"א בשם רב האי גאון; וראה לקמן ז, א). ויש שפירשו, שהוא משל על דביקות ישראל והקב"ה, שכשם שישראל דבקים בקב"ה ומניחים תפילין כנגד המוח והלב כדי לזוכרו, כך הוא דבק בישראל וזוכרם תמיד (תוס' הרא"ש; מהרש"א).

"וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ"... אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבָּרֹאשׁ - כאשר רואים העמים את ישראל שאינם בושים מלעשות מעשים משונים כהנחת תפילין, הקב"ה מטה חינם בעיני כל רואיהם, ומושך עליהם חוט של חסד, ורואים הכל כי ברכת ה' עליהם ויראים מהם (דרשות חת"ס ח"ב דף שנב, ד). ואמרו 'תפילין שבראש' ולא 'של ראש', ללמדנו, שכאשר הכתוב בתפילין יהיה במוחו של הלובשן, אז 'ויראו ממך' (זכרון חיים דף כג, א בשם הגר"א; פנינים משולחן הגר"א עמ' רמב-רמג; חי' רבי שלמה ח"ב עמ' קצד).

תֵּינַח בְּחַד בֵּיתָא, בִּשְׁאָר בָּתֵּי מַאי, שהרי מסתבר שתפיליו של הקב"ה עשויות כעין התפילין שלנו (מהרש"א).

המשך מדף ו:

כָּל הַמִּתְפַּלֵּל אֲחוֹרֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת, אחורי הכותל המזרחי שבו נמצא ארון הקודש, ולכיוונו מתפללים הקהל, והוא אינו מסב פניו לבית הכנסת אלא מתפלל לאותו כיוון שמתפללים הקהל, נמצא שאחוריו כלפי בית הכנסת, ולכן נקרא רשע. ואם מסב את פניו לצד בית הכנסת, למרות שהוא מתפלל לכיוון ההפוך מזה שהקהל מתפללים אליו, הדבר מותר, משום שגם פניו וגם פני הקהל לכיוון ארון הקודש (רש"י; ר"י הזקן המובא בתלמידי רבנו יונה). ויש מפרשים, ש'אחורי בית הכנסת' היינו אחורי הכותל המערבי שבו קבועים פתחי בית הכנסת, ומתפלל כשאחוריו כלפי בית הכנסת, ונקרא רשע הן משום שמתפלל לכיוון ההפוך מזה שהקהל מתפללים אליו, והן משום שאחוריו כלפי בית הכנסת (תוס' לעיל ע"א, ד"ה אחורי; תלמידי רבנו יונה בשם רש"י). ■ להלכה, לא יתפלל אדם מאחורי בית הכנסת בצד מזרח, כי לא יוכל להפוך את פניו למזרח ולא למערב [מפני שיש לחשוש לחומרא לשתי הדעות הנ"ל]. וכשעומד מאחורי בית הכנסת בצד מערב, יתפלל לצד שהקהל מתפלל [ומותר לכל הדעות, כי אין אחוריו כלפי בית הכנסת, וגם מתפלל לכיוון שהקהל מתפללים אליו], אך אין להתיר את התפילה במקום זה אלא בשעת הדחק (שו"ע צ, ז, ומשנ"ב שם, יח).

נִקְרָא רָשָׁע ■ אבל אינו צריך לחזור ולהתפלל, שאין זה מעכב את התפילה (פמ"ג או"ח צ, א"א ט).

שָׁלַף סַפְסְרָא וְקַטְלֵיהּ, משום שהעובר על דברי חכמים חייב מיתה בידי שמים (לעיל ד, ב), ולכן ניתנה לאליהו, שהוא מלאך מן השמים, רשות להורגו (בן יהוידע). ויש מפרשים, שמעשה זה לא אירע במציאות, אלא שאדם זה שהתפלל אחורי בית הכנסת נרעש ונפעם מאוד מכך שעשה שלא כהוגן, עד שנדמה לו, או שחלם, כי אליהו הרגו (מעדני יו"ט א, ז, אות א).

וְכֵיוָן שֶׁחַמָּה זוֹרַחַת הוּא מִתְהַפֵּךְ לְכַמָּה גְּוָנִין, לששה עשר גוונים (אמרי נועם להגר"א). והזכיר שהחמה זורחת, ללמד על הנצרך לבריות שפניו משתנות ככרום רק אם הנתינה היא 'לאור החמה', כלומר, בפרהסיה, אבל במתן בסתר אין פניו משתנות (צל"ח).

כְּאִלּוּ נִדּוֹן בִּשְׁנֵי דִּינִים - אֵשׁ וּמַיִם, שכאשר אדם מתבייש 'אזיל סומקא ואתי חוורא' (ב"מ נח, ב), הסומק הוא תולדת האש, והחיוורון תולדת המים, ונמצא שהמתבייש כאילו נידון באש ובמים (מהרש"א).

לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם זָהִיר בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה, להתפלל מיד בתחילת זמנה (מהרש"א). ויש מפרשים, שאם צריך לבקש בקשה פרטית, יבקש דוקא בתפילת מנחה, שהיא עת רצון מיוחדת (עיון יעקב).

שֶׁהֲרֵי אֵלִיָּהוּ לֹא נַעֲנָה אֶלָּא בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה - שעיקר שליטת הכשפים היא מחצות היום ואילך, והיה מקום לנביאי הבעל לטעון שמעשי אליהו כשפים; ומכך שלמרות זאת המתין אליהו לזמן זה [ואף הוסיף תפילה מיוחדת שלא יאמרו שמעשיו כשפים (גמ' להלן)], מוכח שזמן מנחה מסוגל לקבלת תפילה (אמרי נועם להגר"א).

"עֲנֵנִי יְיָ עֲנֵנִי", עֲנֵנִי שֶׁתֵּרֵד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וַעֲנֵנִי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ מַעֲשֵׂה כְשָׁפִים הֵם, ובדרך כלל אין להתפלל על שני דברים יחד (תענית ח, ב), אך בתפילת מנחה שהיא מסוגלת מאוד, ניתן להתפלל על שני דברים (בן יהוידע). וכנגד מה שכפל אליהו ואמר: "עֲנֵנִי יְיָ עֲנֵנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה יְיָ הָאֱלֹהִים" (מלכים א יח, לז), כפלו ישראל ואמרו: "ה' הוּא הָאֱלֹהִים ה' הוּא הָאֱלֹהִים" (שם, לט), אמת שהאש מן השמים, ואמת שאין זה מעשה כשפים (שפתי חכמים).

כָּל הַנֶּהֱנֶה מִסְּעֻדַּת חָתָן וְאֵינוֹ מְשַׂמְּחוֹ, עוֹבֵר בַּחֲמִשָּׁה קוֹלוֹת, אבל מי שלא נהנה מסעודתו, אינו מחויב לשמחו (פרישה אהע"ז סה, ב). ויש אומרים, שאכן אינו עובר בחמשה קולות, אבל מצוה עליו לבוא ולשמחו (בית שמואל שם, א).

וְאִם מְשַׂמְּחוֹ וְכוּ' זוֹכֶה לְתוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה בַּחֲמִשָּׁה קוֹלוֹת, שיום נתינתה היה יום חתונתו ושמחת לבו של הקב"ה עם ישראל (מהרש"א).

כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם דְּבָרָיו נִשְׁמָעִין, אבל לאדם שאין בו יראת שמים, יאמרו 'קשוט עצמך תחילה ואחר כך קשוט אחרים' (מאירי).

כָּל שֶׁיּוֹדֵעַ בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא רָגִיל לִתֵּן לוֹ שָׁלוֹם יַקְדִּים לוֹ שָׁלוֹם, אבל לסתם אדם אל יקדים, מחשש שהלה לא ישיב לו שלום ויקרא גזלן (מהרש"א). או שיחשוב שמקדים שלום כי רוצה להחניף לו (חפץ ה').

המשך מדף ח:

הֲלָכָה כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי ■ להלכה, האנוס שלא יוכל לקרוא כלל קריאת שמע כהלכתה עד סוף זמנה, יקראנה משעלה עמוד השחר. ובדיעבד, אף אם לא היה אנוס אלא עשה כן באקראי בעלמא [ולא יותר מפעם אחת בחודש], יצא ידי חובה, אבל אם רגיל לעשות כן, הפקיעו חכמים וקבעו שאפילו בדיעבד לא יצא. ולומר ברכת 'יוצר אור' כשקורא קריאת שמע בשעה זו, יש אומרים שהאנוס יכול לאמרה באותה שעה (שו"ע סי' נח סעי' ג-ד), ויש אומרים שאינו יכול לאמרה (משנה ברורה שם בשם יש סוברים).

קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע שְׁתֵּי פְּעָמִים בְּיוֹם אַחַת קוֹדֶם הָנֵץ הַחַמָּה וְאַחַת לְאַחַר הָנֵץ הַחַמָּה וְיוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ אַחַת שֶׁל יוֹם וְאַחַת שֶׁל לַיְלָה, שהנאנס ולא קרא קריאת שמע של ערבית, יכול לקרוא עד הנץ החמה, ואין זה סתירה לאמור בברייתא למעלה

בשמו של רשב"י שאפשר לקרוא רק עד עלות השחר, לפי ששם מדובר כשלא היה אנוס (רא"ש).

המשך מדף ט:

אֵינוֹ נִזּוֹק כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ, שסמיכת גאולה לתפילה לומדים מסמיכות הפסוקים "ה' צוּרִי וְגֹאֲלִי וגו' יַעַנְךָ ה' בְּיוֹם צָרָה" (ראה לעיל רש"י ד, ב ד"ה זה), ומכאן רמז שיענהו ה' באותו היום ולא יהא ניזוק כל אותו היום (מהרש"א).

אֲפִילּוּ לִקְרַאת מַלְכֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁאִם יִזְכֶּה יַבְחִין וְכוּ' ■ להלכה, מצוה להשתדל לראות מלכי אומות העולם. אכן אם ראה פעם אחת את המלך, לא יבטל יותר מלימודו לראותו, אלא אם כן בא בחיל או בכבוד גדולים יותר (שו"ע או"ח סי' רכד סעי' ט ומשנ"ב שם). ואף כשאינו רואה את המלך עצמו, אלא את כבוד המלך, יש מצוה, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי האומות (שבט הלוי ח"א סי' לה).

הֵיכִי מָצֵי סָמִיךְ וְהָא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן בַּתְּחִלָּה הוּא אוֹמֵר ה' שְׂפָתַי תִּפְתָּח וְכוּ'. ראה מה שכתבנו לעיל (דף ד ע"ב ד"ה השכיבנו ואילך) כמה עניינים השייכים לגמ' כאן.

מַאי טַעְמָא תַּקְנוּהוּ רַבָּנָן לְאַחַר שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת לֵימְרוּ מֵעִיקָּרָא, שמהפסוק 'יִהְיוּ לְרָצוֹן' לומדים שיש לסמוך גאולה לתפילה (ראה רש"י לעיל ד, ב ד"ה זה), ומן הראוי לומר פסוק זה קודם התפילה ולסמוך את תיבת 'וְגֹאֲלִי' לתפילה (רשב"א; תוס' הרא"ש).

הָנֵי שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה, תְּשַׁע עֲשָׂרָה הַוְיָן. אַשְׁרֵי הָאִישׁ וְלָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם חֲדָא פָּרָשָׁה הִיא, שבספרי תהלים שלנו הם שני פרקים נפרדים, ואכן בתחילה הם היו פרק אחד, והיה הפסוק 'יִהְיוּ לְרָצוֹן' בסוף פרק יח, ומתאים לאמרו לאחר תפילת שמונה עשרה, ולאחר שהוסיפו את ברכת המינים, הפרידו את הפרק לשנים, כך שהפסוק 'יִהְיוּ לְרָצוֹן' בסוף פרק יט, ומתאים לאמרו לאחר תשע עשרה ברכות (מהרש"א).

המשך מדף י:

לְאַחַר שֶׁנִּתְגָּאָה זֶה, קִבֵּל עָלָיו מַלְכוּת שָׁמַיִם ■ להלכה, אין לאכול ולשתות, ואפילו טעימה בעלמא קודם לתפילת שחרית, אכן שתיית מים תה וקפה, ללא תוספת חלב או סוכר בתוך הכוס, מותרת, שאין זו דרך גאוה. וכן מותר לצורך רפואה, או לרעבים ולצמאים ביותר שאין יכולים לכוון דעתם והם בכלל חולים (שו"ע סי' פט סעיפים ג ואילך ומשנ"ב שם, וראה שם פרטים נוספים), ובזמנינו הקלו הפוסקים אף בטעימת המשקה עם סוכר ובחלב (ראה משנ"ב מהדורת דרשו שם הערה 29).

הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ ■ להלכה, יש להקדים לקרות קריאת שמע כל מה שיוכל, וסוף זמנה עד סוף השעה השלישית, וכדעת רבי יהושע. וכן קריאת הפרשיות תהא בתוך הזמן, ולא יתאחר בשביל ציצית ותפלין ותפילה בציבור (שו"ע סי' נח סעיפים א-ב ומשנ"ב שם). וקביעת שלוש שעות, לדעת המגן אברהם מעלות השחר ועד לצאת הכוכבים, ולדעת הגר"א מהנץ החמה ועד לשקיעתה (משנ"ב שם, וראה דעת פוסקי זמנינו במשנ"ב מהדורת דרשו שם).

אֲבָל מְבָרֵךְ הוּא שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ, שברכות קריאת שמע לא שייכים לעיקר הקריאה, שהרי אינו מברך 'אשר קדשנו לקרוא את שמע', ולכן זמנם אינו תלוי בקיום מצות קריאת שמע, אלא בזמן תפילת שחרית (משנ"ב סי' נח ס"ק כה בשם הרשב"א, ראה שו"ת הרשב"א ח"א סי' שיט) ■ להלכה, אם לא קרא ואפילו במזיד, קוראה בברכותיה כל השעה הרביעית, ולאחר מכן קוראה בלא ברכותיה כל היום. ומי שלא קרא מחמת אונס, קוראה בברכותיה עד חצות. מי שקרא קריאת שמע בזמנה בלא ברכותיה, יכול לברך עד השעה הרביעית, ויש מפקפקים בזה (שו"ע סי' נח ס"ו ומשנ"ב וביה"ל שם).

גָּדוֹל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע בְּעוֹנָתָהּ יוֹתֵר מֵהָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, ולכך גם מי שתורתו אומנותו פוסק ממשנתו לקריאת שמע, אף שהקורא קריאת שמע אינו אלא כקורא בתורה שבכתב, והעוסק בתורה בשינון הלכות גדול מתורה שבכתב (רשב"א), ואף עיקר מצות תלמוד תורה שיהיו הדברים מחודדים בפי הלומד ובהבנה, וזה בדרך-כלל לא מתקיים בקריאת שמע, מכל מקום גדולה קבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע בעונתה יותר מעסק התורה (פני יהושע).

מַשְׁנָה. בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים בָּעֶרֶב כָּל אָדָם יַטֶּה, על צדו לגמרי, אבל אם שוכב ופניו למעלה, אפילו אם מוטה מעט על צדו אסור, מפני שהוא דרך שררה וגאוה (רש"י כאן ולהלן יג, ב). ויש מפרשים ש'יטה' היינו ישיבה כעין הסיבה, אבל מוטה על צידו אסור בכל אופן (רמב"ם פי' המשניות; רבינו יונה כאן בגמ' ולהלן כד, א).

שֶׁנֶּאֱמַר: 'וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ' - שהקריאה אינה רק בזמן שכיבה וקימה, אלא גם באופן של שכיבה וקימה ממש (מאירי).

וְסִכַּנְתִּי בְעַצְמִי מִפְּנֵי הַלִּסְטִים, שירדתי מהבהמה לישב ולקרוא בהטיה, ואילו לדעת בית הלל יכול לקרוא בעודו רוכב על בהמתו והיה יכול לנוס מפניהם (רמב"ם פי' המשניות).

כְּדֵי הָיִיתָ לָחוּב בְּעַצְמְךָ, שאם היית נהרג היית מתחייב על גרימת המיתה (רמב"ם פי' המשניות). ויש מפרשים שגם אילו לא היה נהרג, ראוי היה שיתחייב מיתה על עצם עברו על דברי בית הלל (תפארת ישראל).

המשך מדף יב:

מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים, ו'דעת מינים' הוא בכלל 'הרהור עבודה זרה' ונחשבים כאחד (תוספות רא"ש). ויש מפרשים ש'עול מצות' ו'מינות' נחשבים כאחד (מהרש"א, ומביא שיש גרסאות 'ששה דברים' וכן הוא בגליון). ויש מפרשים ש'יציאת מצרים' אינה מן המנין, שהרי צריכים לקבוע פרשה שיש בה הזכרת יציאת מצרים, ולכן קבעו פרשה זו שיש בה חמשה דברים נוספים מלבד יציאת מצרים (אמרי נועם לגר"א).

'אַחֲרֵי עֵינֵיכֶם' זֶה הִרְהוּר עֲבֵרָה, תאות נשים (רש"י יומא כט, א), והוא איסור תורה (בית שמואל אהע"ז סי' כא סק"ב), ומכלל שש מצוות תמידיות (ביאור הלכה סי' א ד"ה הוא כלל).

משנה. מַזְכִּירִין יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּלֵּילוֹת, אע"פ שיציאת מצרים היתה ביום מזכירים אותה גם בלילות, כי התחילה בלילה (מאירי). ותקנו הזכרתה בפרשת ציצית דווקא, משום שהיתה שגורה בפי הכל שהיו רגילים לומר אותה ביום מפני מצות ציצית שבה (תוספות יו"ט). ונקט לשון 'מזכירין', שאם היה אומר 'זוכרין' הוה אמינא לומר רק תיבות 'יציאת מצרים', לכך אמר 'מזכירין', שאומרים

פרשת יציאת מצרים, והיא נזכרת ממילא (אמרי נועם לגר"א). ועוד ש'זוכרין' משמע בלב, ו'מזכירין' משמע בפה (מלאכת שלמה; תפארת ישראל). וברכות קריאת שמע הן ברכה למצוה זו (מאירי).

הֲרֵי אֲנִי כְּבֶן שִׁבְעִים שָׁנָה, שהיה רבי אלעזר בן עזריה בן שמונה עשרה שנים, וכאשר בקשו למנותו נשיא תחת רבן גמליאל, נעשה לו נס ושערות זקנו הלבינו (כמבואר להלן כח, א), וכוונתו לומר שאע"פ שהיה חכם מופלג וראוי לנשיאות מצד חכמתו, לא קבלו דבריו עד שדרשה בן זומא (רש"י ותוספות יו"ט). ויש מפרשים שהיה צעיר לימים, והיה מרבה לעסוק בתורה עד שתשש כוחו ונזרקה בו שיבה והיה נראה כזקן בן שבעים שנה (רמב"ם בפירוש המשניות).

וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאָמֵר יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּלֵּילוֹת - לא נצחתי את חברי שיסכימו שיציאת מצרים תאמר בלילות (מאירי; רע"ב). ויש מפרשים לא זכיתי לדעת את הרמז שנרמז בתורה חיוב קריאת פרשת ציצית בלילה; ולפירוש זה אין מחלוקת בחיוב להזכיר יציאת מצרים בלילות, וכמבואר בתחילת המשנה 'מזכירין יציאת מצרים בלילות' ללא חולק, והמחלוקת היא אם חיוב זה נלמד מהפסוק שדרש בן זומא (רמב"ם בפירוש המשניות וצל"ח בדעתו).

'יְמֵי חַיֶּיךָ' הַיָּמִים, 'כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ' הַלֵּילוֹת, ואם היה הכתוב סותם ולא כותב 'ימי' וכן לא היה מרבה לילות, לא היינו יודעים אם יש להזכיר יציאת מצרים בלילה, שהרי לעיל (ט, א) מבואר שהגאולה היתה מבערב והיציאה בבוקר, וספק אם הולכים אחר היציאה או אחר הגאולה, לכן כתבה תורה 'ימי' ו'כל', ללמד שהגם שעיקר הגאולה היתה ביום, יש להזכירה גם בלילה - זמן התחלתה (מהרש"א). וכיון שחיוב הזכרת יציאת מצרים בלילה לא מפורש אלא מריבוי תיבת 'כל', אין חוששים אם יאמר גם קודם צאת הכוכבים שהוא זמן הנחשב לילה לענין תפילת ערבית (רבינו יונה לעיל ב, א).

וַחֲכָמִים אוֹמְרִים 'יְמֵי חַיֶּיךָ' הָעוֹלָם הַזֶּה, 'כֹּל' לְהָבִיא לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, שבן זומא דרש את המילה 'כל' שבאה לרבות כל חלקי היום, היינו לרבות הלילה; וחכמים דרשו את כל הימים, לרבות ימות המשיח (אמרי נועם לגר"א).

גמרא. אֶלָּא שֶׁתְּהֵא שִׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת עִקָּר, הזכרת הגאולה מגלות רומי, היא הגלות הרביעית שאנו בתוכה, תהא עיקר [ו'אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכיות' שנזכר להלן יג, א, היינו הגאולה משלוש מלכויות ראשונות בבל, מדי ויון, להן לא תהא זכירה] (מהרש"א).

המשך מדף יג.

לְמֵימְרָא דְּסָבַר רַבִּי דְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ בְּכָל לָשׁוֹן נֶאֶמְרָה - שאפשר לצאת ידי חובת קריאת התורה גם בשפות אחרות ולא רק בלשון הקודש, וכפי שנלמד מהפסוק 'וְהָיוּ' שנאמר בנוגע לקריאת התורה בשבתות ובמועדים שחיובם מדאורייתא (רש"י מגילה יז, ב וריטב"א שם בדעתו, אכן ראה תוס' ד"ה בלשון).

יָכוֹל תְּהֵא כָּל הַפָּרָשָׁה צְרִיכָה כַּוָּנָה - שיכוון ויתבונן בליבו ביאורה של כל תיבה ותיבה שמוציא מפיו (רא"ה), וזהו דין הכוונה שדנים עליו בסוגיא מכאן ואילך [וראה להלן ע"ב (ד"ה שמע ישראל) לענין הכוונה בפסוק ראשון], ואין זה שייך לדין מצוות צריכות כוונה הנזכר למעלה שעניינו לכוון שעושה בשביל לצאת ידי חובתו (רא"ה, ועי' משנ"ב סי' ס ס"ק יא).

תַּלְמוּד לוֹמַר "הָאֵלֶּה" עַד כָּאן צְרִיכָה כַּוָּנָה - בשלושת פסוקים הראשונים מתחילת קריאת שמע ועד לאחר אמירת המילים "עַל לְבָבֶךָ" (רש"י ושפתי חכמים בדעתו). ויש שפירשו, בשני הפסוקים הראשונים מתחילת קריאת שמע ועד לתחילת הפסוק שנזכרו בו המילים "עַל לְבָבֶךָ" (תוד"ה עד, ומהרש"א בביאור דבריו).

המשך מדף יד.

וטועם כמה פעמים. ואם בולע טעימתו, נחלקו הפוסקים אם חייב לברך כיון שבלע, או שאינו מברך כיון שכוונתו רק לטעימה בלבד (שו"ע סי' רי, ב), ולמעשה אין לברך מספק (רמ"א שם), ולכתחילה טוב להימנע מלהיכנס לספק, ויכוון להנות בתורת אכילה ולברך עליה (משנ"ב שם יט). וביותר מרביעית משקה או כזית מאכל, אם בלע המאכל או המשקה, צריך לברך, שכיון שנהנה הנאה יתירה הרי זה כאילו מתכוון לאכילה אף שכוונתו לטעימה בעלמא, ואם פולט המאכל או המשקה, אין צריך לברך (משנ"ב שם יד). והטועם את התבשיל בערב שבת משום 'טועמיה חיים זכו', ודאי מכוון לאכול וחייב לברך אפי' כלשהו (כף החיים סי' רי, כג).

ובהיתר טעימה בתענית עד רביעית, יש מתירים רק כשטעם טעימות קטנות שכולם יחד הגיעו לשיעור רביעית, וכשהגיע לשיעור זה, שוב אסור לטעום כל היום (שו"ע סי' תקסז, ב; משנ"ב ח בשם החיי אדם). ויש מתירים לטעום עד רביעית כל פעם [בתנאי שבטוח בעצמו שלא יבלע אותו], גם אם בצירוף כל הטעימות שבמשך היום עובר שיעור רביעית (שו"ע סי' תקסז, ב משנ"ב ח בדעתו).

כָּל הַנּוֹתֵן שָׁלוֹם לַחֲבֵרוֹ, שמברכו בשמו של הקב"ה הנקרא 'שלום', ואין ראוי להזכיר שמו על האדם ולכבדו קודם שמכבד את הקב"ה, אבל לומר 'צפרא דמרי טב' מותר (רבינו יונה בשם חכמי פרובינצא). ויש סוברים שאיסור אמירת שלום הוא רק בצירוף כריעה, אבל אמירת שלום בפה ללא כריעה מותרת, ואפילו אם משכים לפתחו [וראה להלן בגמ' שנחשב כאילו עשאו במה, וזה שייך רק בכורע] (בית יוסף פט ד"ה וכיון בשם רבינו ירוחם ופר"ח שם).

קֹדֶם שֶׁיִּתְפַּלֵּל תפילת שחרית, אבל קודם תפילות מנחה ומעריב מותרת שאילת שלום (ריטב"א; אבודרהם; שטמ"ק. וכן מדויק לשון הרמב"ם תפילה ו, ד), וכמדוייק לשון הכתוב [שהוא מקור הדין] 'חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו', והלא כל אדם 'נשמה באפו', אלא בשחרית הכתוב מדבר, עת הנשמה חוזרת באפו של אדם (אבודרהם), וכמדוייק לשון הגמ' 'במשכים' לפתחו (גר"א משלי כז, יד). ויש אוסרים גם קודם תפילת מעריב, אבל קודם תפילת מוסף או מנחה מתירים, כיון שכבר התפלל כבר פעם אחת ביום (א"ר פט ז ופמ"ג א"א פט, ו בשם פסקי תוספות).

כְּאִלּוּ עֲשָׂאוֹ בָּמָה, שהתפילה היא במקום עבודת הקרבן, והמקדים שאלת שלום חבירו לפני קבלת פני השכינה בתפילה, דומה למעדיף להקריב קרבן בבמה על הקרבה בבית המקדש (מהרש"א).

בְּמַשְׁכִּים לְפִתְחוֹ של חבירו כדי לתת לו שלום, אסור, אבל בפוגע בו בדרך מותר (רש"י). ויש מפרשים להיפך, שאדם שהתפלל משכים לפתח מי שעוד לא התפלל, וכיון שהשכים חבירו לפתחו ראוי לשאול בשלומו אף שעדיין לא התפלל, אך בפוגשו בדרך אסור לתת לו שלום (שיטמ"ק). ודוקא 'שלום' אסור, כיון ש'שלום' הוא שמו של הקב"ה, אבל 'צפרא דמרי טב' (בוקר טוב) מותר גם אם משכים לפתחו לצורך כל שהוא, ובתנאי שלא הלך במיוחד להקביל

פניו (רבינו יונה). ויש אומרים שאפילו אם מוצא חבירו בשוק לא יאמר 'שלום' אלא 'צפרא דמרי טב', כדי שיתן על לבו שאסור להתעכב בדברים אחרים טרם שיתפלל (רשב"א).■ להלכה, כיון שהגיע זמן תפילה, דהיינו מעמוד השחר, אסור לאדם להקדים לפתח חבירו ליתן לו שלום וכן לומר לו 'צפרא דמרי טב'. ובכלל זה שלא ילך בבהכנ"ס ממקום הקבוע לו למקום חבירו ליתן לו שלום, ואף לאביו או רבו אסור. הוצרך ללכת לחצר חבירו לראות איזה עסק, מותר ללכת לפתחו לומר לו 'צפרא דמרי טב', אבל אמירת 'שלום' אסורה אף באופן זה. ואפילו אם מוצא חבירו בשוק לא יאמר לו אלא 'צפרא דמרי טב', כדי שיתן לב שהוא אסור להתעכב בדברים אחרים כלל עד שיתפלל. ואם כבר התחיל לומר את הברכות אין לחוש כ"כ ומותר ליתן שלום לחבירו שפוגע בו בדרך. וכל האיסור נאמר לפתוח בשלום, אבל כשחבירו שואל בשלומו, מותר להשיב בכל ענין. וכן מי שכבר התפלל מותר להשכים לפתחו של חבירו שלא התפלל ליתן לו שלום אע"פ שיצטרך להשיבו (שו"ע סי' פט, ב ומשנ"ב שם).

אָסוּר לוֹ לְאָדָם לַעֲשׂוֹת חֲפָצָיו קֹדֶם שֶׁיִּתְפַּלֵּל ■ להלכה, אסור להתעסק בצרכיו מעת עלות השחר, וגם כשרוצה לעשות מלאכה בחצי שעה שקודם עלות השחר יאמר תחילה ברכות השחר (שו"ע סי' פט ג, ומשנ"ב יז). ודוקא לעשות 'חפציו' אסור, אבל חפצי שמים מותר (פרי חדש פט, ו; ערוך השלחן פט, כב).

כָּל הַמִּתְפַּלֵּל וְאַחַר כָּךְ יוֹצֵא לַדֶּרֶךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה לוֹ חֲפָצוֹ שֶׁנֶּאֱמַר 'צֶדֶק לְפָנָיו יְהַלֵּךְ וְיָשֵׂם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו', שאם הכתוב אומר לו לצאת לדרך, הרי מבטיחו שישלים חפצו (מעדני יום טוב סי' ז אות ש).

כָּל הַלָּן שִׁבְעַת יָמִים בְּלֹא חֲלוֹם נִקְרָא רַע, שלא נתן אל ליבו שהעולם הזה עם תענוגיו והבליו הוא כ'חלום' יעוף, ובששת ימי מעשה שאדם עסוק וטרוד בפרנסתו אין לו פנאי להרהר בזה, אך ביום השבת שהוא פנוי מעסקיו יש לו לחשוב חשבונו של עולם ותכליתו, ואם לן שבעת ימים בלא להרהר בכך לכל הפחות בשבת - הוא נקרא 'רע' (דברי אליהו לגר"א).

שֶׁנֶּאֱמַר 'וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל יִפָּקֶד רָע', שתחילת הפסוק 'יראת ה' לחיים', והכוונה ללימוד תורה המביא לידי יראת ה', והמשביע עצמו ביראת ה' שלא מסתפק בקריאת שמע לצאת בו ידי חובת מצות תלמוד תורה, 'בל יפקד רע', לא יביהלוהו חלומות רעים (מהרש"א).

אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה דְּאָמַר בֵּין 'אֱלֹקֵיכֶם לֶ'אֱמֶת וְיַצִּיב' לֹא יַפְסִיק ■ להלכה, אסור להפסיק בין 'ויאמר' ל'אמת ויציב', ואפילו בשהייה בלבד, שדין ההפסק כאן חמור יותר מהפסק באמצע הפרק (רא"ש; שו"ע סי' סו, ה ומשנ"ב שם). ויש סוברים שלא יפסיק רק באותם הדברים שאסור להפסיק בהם באמצע הפרק (רמב"ם ק"ש יז, ב ומשנ"ב ושעה"צ בשם ביאור הגר"א שם).

המשך מדף יד:

וּמַנַּח תְּפִלִּין וְהָדַר קָרֵי קְרִיאַת שְׁמַע, וממה שרב הקדים קיום מצות תלמוד תורה לקבלת עול מלכות שמים, מוכח שחולק על רבי יהושע בן קרחה, וחוזרת הקושיא מדוע קרא קריאת שמע קודם הנחת תפילין (רש"י). ולא פירש שההוכחה שרב חולק על רבי יהושע בן קרחה היא ממה שהקדים הנחת תפילין לקריאת שמע, משום שלהלן תציע הגמ' ליישב שעדיין לא הגיע זמן קריאת שמע, ואי אפשר להקשות ממה שהקדים הנחת תפילין, כי זמן קריאת שמע וזמן תפילין שווים, וגם זמן תפילין לא הגיע (הגהות הב"ח; מהרש"א).

קָמַשְׁמַע לָן דְּאַף לְמִשְׁנָה נַמִּי צָרִיךְ לְבָרֵךְ - 'למשנה' לאו דוקא, שהרי לעיל (יא, ב) מבואר בגמ' שרב עסק עם תלמידיו ב'ספרא דבי רב' היינו מדרש, אך כיון שאין עיקר נדון הסוגיא בענין ברכות התורה, לא דייקה הגמ' (ריטב"א).

אָמַר עוּלָּא כָּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע בְּלֹא תְּפִלִּין, כְּאִלּוּ מֵעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר בְּעַצְמוֹ - בה' יתברך, שציוה בפרשה זו להניח תפילין והוא אינו מניח, ונקט תיבת 'בעצמו', כי אין זה כבוד לכתוב בפירוש שמעיד עדות שקר בה' (רש"י תוס' ומהרש"א). ויש מפרשים כפשוטו 'כאילו מעיד עדות שקר בעצמו', שאם קורא 'וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפות בין עיניך' כשהוא ללא תפילין, קריאתו נראית עדות שקר (רבינו יונה). ודוקא אם עושה כן מחמת פריקת עול מצות תפילין או דרך זלזול, אבל לא באופן שנמנע מחמת גוף נקי או מחמת זהירות מלהפיח בהן או הסחת הדעת מהן (מאירי). וקריאת פרשת 'ויאמר' בה מוזכרת מצות ציצית ללא לבישת ציצית, נחשבת אף היא עדות שקר (מאירי; מג"א כד, ג בשם הזוהר הק' והביאו המשנ"ב שם ס"ק ג). ויש סוברים כי רק קריאה ללא תפילין היא כעדות שקר שתפילין חובת הגוף, אך קריאה ללא ציצית אין הקריאה כעדות שקר (תוס'; רשב"ץ).

■ להלכה, צריך שיהיו תפילין עליו בשעת קריאת שמע (שו"ע סי' כה, ד). וקריאת שמע ללא תפילין היא כעדות שקר דוקא אם עושה כן במזיד מחמת עצלות, אבל מי שאין לו תפילין או כל מניעה אחרת ללובשם וכדומה, יקרא את שמע ללא תפילין ולא יאחר זמן קריאת שמע מחמת כן (משנ"ב שם יד).

אָמַר רַבִּי חִיָּא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן כְּאִלּוּ הִקְרִיב עוֹלָה בְּלֹא מִנְחָה וְזֶבַח בְּלֹא נְסָכִים, שלדעתו קריאת שמע ללא תפילין הוא חסרון בעצם מצות קריאת שמע, כהקרבת קרבן ללא מנחה או נסכים, וצריך לחזור ולקרוא את שמע בתפילין; אך לדעת עולא, אמנם הוא כמעיד עדות שקר, אבל אינו מגרע ממצות קריאת שמע כלום (רבינו יונה; אמרי נועם לגר"א).

הָרוֹצֶה שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם שְׁלֵמָה יִפָּנֶה, שאם לא יפנה קודם הקריאה, שמא יצטרך להפסיק באמצע קריאת שמע או התפילה, ואין זה קבלת עול מלכות שמים שלמה (עיון יעקב על עין יעקב).

המשך מדף טו.

וְלֹא בִּבְרָכָה תַּלְיָא מִילְתָא, שכל מה שהברכה אינה מעכבת הוא משום שהברכה דרבנן, אך אם הברכה היתה דאורייתא, היתה הברכה מעכבת (תוס' הרא"ש). אך יש מפרשים שהוא טעם נוסף, שאפילו אם הברכה היתה דאורייתא היא לא היתה מעכבת, כי 'לא בברכה תליא מילתא', ומה שאמרה הגמ' 'וברכה דרבנן' לרווחא דמילתא אמרה (פני יהושע).

וְאֶלָּא הָא דְּתַנְיָא לֹא יְבָרֵךְ אָדָם בְּלִבּוֹ - בלחש ללא השמעה לאזנו, ואין לפרש 'בלבו' בהרהור, שהרי קיי"ל שהרהור לאו כדיבור דמי (רבינו יונה; ריטב"א).

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מִשּׁוּם רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע צָרִיךְ שֶׁיַּשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ וְכוּ', שלדעת ראב"ע דין השמעה לאוזן הוא דאורייתא, ונלמד מ'שמע ישראל' וגו' אלא שהוא רק דין לכתחילה, ולדעת רבי יוסי הוא מעכב בדיעבד (רשב"א להלן ע"ב). ויש מפרשים, שלדעת ראב"ע דין השמעה לאוזן הוא רק דרבנן ולכן אינו מעכב בדיעבד, והכתוב 'שמע ישראל' וגו' אסמכתא בעלמא הוא (שאגת אריה סי' ז בדעת תוס' לעיל יג, א ד"ה וחכמים).

אַחַר כַּוָּנַת הַלֵּב הֵן הֵן הַדְּבָרִים, ואפילו לכתחילה אין צורך בשמיעת האוזן, אבל צריך להוציא בשפתיו (רא"ש ג, יד).

הַכֹּל כְּשֵׁרִים לִקְרוֹת אֶת הַמְּגִלָּה חוּץ מֵחֵרֵשׁ שׁוֹטֶה וְקָטָן, וְרַבִּי יְהוּדָה מַכְשִׁיר בְּקָטָן, סתם 'חרש' המוזכר בכל מקום, הוא חרש שאינו שומע ואינו מדבר, ודינו כשוטה וקטן הפטורים מן המצוות; אבל 'חרש' המוזכר כאן הוא מדבר ואינו שומע, שהרי המשנה עוסקת בחרש הקורא את המגילה (תוס' מגילה יט, ב ד"ה חוץ). ו'קטן' היינו קטן שהגיע לגיל חינוך החייב בקריאת מגילה מדרבנן, שלדעת רבי יהודה יכול הקטן החייב מדרבנן להוציא את הגדול החייב אף הוא במגילה רק מדרבנן; ולדעת רבנן אע"פ ששניהם דרבנן, אבל הקטן הוא 'תרי דרבנן' ואינו יכול להוציא את הגדול שהוא רק 'חד דרבנן' (תוס' מגילה שם ד"ה ורבי יהודה). והשומע מחש"ו אינו יוצא ידי חובתו במה שהרהר המגילה גם למ"ד הרהור כדיבור דמי, משום שגבי קריאת המגילה יש דין קריאה דוקא, וחובת קריאה לא יוצאים בהרהור (מרומי שדה מגילה יט, ב).

מַאן תָּנֵי חֵרֵשׁ דִּיעֲבַד נַמִּי לֹא, ואפילו שהוא נחשב 'בר חיובא', אינו יכול להוציא אחרים, משום שקריאה של חרש אינה קריאה של מצוה, וכדי להוציא אחרים צריך שיהא אצל המוציא מעשה מצוה (קובץ הערות מח, יד). ויש מפרשים, שחרש אינו יכול להוציא משום שאם לא משמיעים לאוזן אין לדיבור שֵׁם דיבור (שו"ת אבני נזר או"ח תלט, ג).

תלמוד בבלי המבואר

שָׂפָה בְּרוּרָה

פירוש בהיר וצח
משולב על סדר הגמרא
מיוסד ע"פ רש"י והראשונים ז"ל
בשפה ברורה ונעימה

ברכות

ברכות
שבת
עירובין
פסחים שקלים
ראש השנה יומא
סוכה ביצה
תענית, מגילה מועד קטן חגיגה
יבמות
כתובות
נדרים
נזיר סוטה
גיטין
קידושין

בבא קמא
בבא מציעא
בבא בתרא
סנהדרין
מכות שבועות
עבודה זרה הוריות עדיות
זבחים
מנחות
חולין
בכורות
ערכין תמורה
כריתות מעילה תמיד מדות
נדה

תלמוד בבלי עוז והדר המבואר

שפה ברורה

יוצא לאור על ידי

ממלכת התורה עוז והדר

©

כל הזכויות שמורות

ממלכת התורה "עוז והדר"

Rabbi Y. Leifer
8 Truman Ave.
New Square, N.Y. 10977

היות ומושקע במהדורה חדשה מפוארת זו הון רב ויגיעה רבה, לכן ע"פ דין תורה ולהבדיל עפ"י הזכויות בכל המדינות אנו אוסרים בכל תוקף כל הדפסה צילום והעתקה כולל העתקה חלקית מספר זה, וכן אין לתרגם או לאחסן במחשב או לקלוט בכל דרך שהיא כל חלק שהוא מהספר, וכן אין לעשות כל שימוש מסחרי בחומר הנדפס, בביאורים במקורות ובכל ההוספות. ואין הספר נמכר אלא על מנת שלא יעשה בו שימוש שלא כדין. ושארית ישראל לא יעשו עולה.

הפצה והזמנות:

'היכלי תורה'

בארץ ישראל: טלפון (02)9924603 פקס(03)5435884

בארה"ב: Tel. (718)437-0054 Fax. (718)437-3514

באירופה: Tel. 44-20-8806-0176

נדפס על נייר חו"ל שאין בו חשש חילול שבת

נדפס בארץ ישראל

Printed in E. ISRAEL

מהדורה שלישית - שנת תש"פ

הארות והערות יתקבלו בברכה

בת.ד. 9359 בית שמש פקס: 03-5423180

editor@oz-vehadar.com

לתרומות והנצחות: 845-406-9099

oiz@oizusa.com

PO Box 340 Monsey NY 10952

ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב, שם עולם אתן לו

ברכה לראש משביר

הרה"ח המו"מ בתורה ביראה ובחסידות, הנגיד המפואר רודף צדקה וחסד,
כביר המעש, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, רחים ומוקיר רבנן, יקר רוח

מוה"ר **יודא לייב פערלמוטער** שליט"א
מנאמני ביתו של כ"ק אדמו"ר מפשעווארסק שליט"א

פטרון תלמוד בבלי המבואר "מתיבתא"

אשריך שזכית להיות ממסייעין לדבר מצוה וממקימי תורה שבע"פ בהוצאת הש"ס הנסדר מחדש ברוב פאר והדר בהוספות ומעלות נשגבות אשר כמוהו לא היה לעולמים, והכל על ידי תלמידי חכמים מופלגים יראים ושלמים, ובדין הוא שיטול שכרו, וצדקתו עומדת לעד ולדור דורים זה הכותב ספרים וכו'.

זכות זיכוי הרבים וזכות לימוד התורה ע"י רבבות אלפי בני ישראל, יגן בעדו שיזכה לאריכות ימים ושנים טובות ושיהיה תמיד הון ועושר בביתו, ויזכה לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות, ואך טוב וחסד ירדפוהו כל ימי חייו, יהי ה' אלוקיו עמו ויתנהו למעלה למעלה.

כעתירת
הנהלת עוז והדר

לזכר עולם יהיה צדיק

רב האי גאון וצדיק המפורסם משיירי כנה"ג
בוצינא קדישא חסידא ופרישא נר ישראל עמוד הימיני
כקש"ת **רבי יעקב לייזער** זצוקלה"ה
האדמו"ר מפשעווארסק
אשר אור תורתו, צדקתו וחסידותו האיר פני תבל ממקום מושבו בעי"ת אנטווערפין יע"א
נסתלק לגנזי מרומים ביום כ"ז מרחשוון תשנ"ט

לעילוי נשמת
הרב החסיד המפו' ת"ח ובר אוריין,
מחדש חידושים נפלאים ומתוקים ובפרט בספרי החסידות,
ירא שמים מרבים, שייף עייל שייף נפיק ולא מחזיק טיבותא לנפשיה
מוה"ר **משה פערלמוטער** ע"ה
בן הרה"ח ר' **אברהם** ז"ל
נלב"ע כ"ו כסלו תשנ"ט

ולעילוי נשמת
חמיו הרה"ח המפואר
מוה"ר **מרדכי** בהר"ר יחזקאל הלוי
ווערצבערגער זצ"ל
נלב"ע י"ג אייר תשמ"ה

ת.נ.צ.ב.ה.

תלמוד בבלי "עוז והדר" המבואר
שפה ברורה

יוצא לאור על ידי
ממלכת התורה "עוז והדר"

בנשיאות הגאון רבי **יהושע לייפער** שליט"א
אב"ד דק"ק 'באר משה' מאנסי
מייסד ונשיא ממלכת התורה "עוז והדר"

ראש בית המדרש ועורך ראשי
הרב מנחם מנדל פומרנץ

עורכי הביאורים במסכת ברכות

הרב שמואל חיים חדש
עורך אחראי וראש המערכת

הרב יהודה אבני
הרב אלעד אברמצ'יק
הרב בצלאל אוירבך
הרב מאיר בוימל
הרב אברהם בריסק
הרב בן ציון שכנא גליק
הרב מרדכי דוד גרוסגליק
הרב מאיר גריינר
הרב מרדכי שמואל הורביץ
הרב שמואל הלפרין
הרב נתנאל זילבר
הרב ישראל כהן
הרב אברהם כץ
הרב רן יוסף לב
הרב יהושע לינטופ
הרב דוד מושקוביץ
הרב אברהם מישקין
הרב יואל סלומון
הרב איתן פויכטונגר
הרב עקיבא פרוינדליך
הרב חגי קלעג'י
הרב עמיר רביב
הרב יעקב רוזנקרנץ
הרב ישעיה שיינברגר

מבקרים:

הרב אבינועם אהרוני
הרב אברהם ברנר
הרב מתתיהו הוכברגר
הרב משה זייברט
הרב פנחס לייטנר
הרב שמואל פורטנוי
הרב אלחנן פרידמן
הרב יעקב קונופניצקי
הרב מיכאל קליין
הרב מנחם מנדל קרויזר
הרב חזקיה צבי קנר
הרב שלמה רוזנבאום
הרב שמעון שולב
הרב שמואל שולביץ
הרב אברהם שלמון
הרב יוסף שמעוני
הרב אליהו שנקר
הרב דוד שפירא

חברי המערכת:

הרב אברהם בריכטא
הרב לייביש לסקר
הרב יעקב מרדכי סופר
הרב משה פישביין
הרב משה פלדמן
הרב יצחק אביגדור קלוגמן
הרב יצחק קפלר
הרב ישראל רכניצר
הרב שמעון שפיצר

פרק ראשון - מאימתי

מסכת ברכות עוסקת בעיקרה בדיני קריאת שמע, תפילות וברכות, והמסתעף מהם, והיא כוללת ארבעה עניינים עיקריים: **א.** דיני קריאת שמע וברכותיה. **ב.** דיני שלש התפילות, שחרית מנחה וערבית, ותפילת מוסף. **ג.** דיני ברכות הנהנין[א]. **ד.** דיני ברכות ההודאה[ב] והשבח[ג]. מסכת זו נקבעה בראש המסכתות, משום חשיבותם של העניינים בהם היא עוסקת, כקריאת שמע שיש בה מיסודות האמונה [יחוד ה' וכדומה], ומשום שענייניה נוהגים בכל יום ויום.

פרק זה עוסק בדיני קריאת שמע וברכותיה, ומתבארים בו שלושת העניינים הללו: א. זמני קריאת שמע בערבית ובשחרית. ב. אופן הקריאה. ג. הברכות שיש לברך לפני קריאת שמע ולאחריה. כמו כן מתבארים בפרק דיניה של מצות זכירת יציאת מצרים בכל יום.

משנה נאמר בתורה בפרשת שמע (דברים ו ז) 'וְדִבַּרְתָּ בָּם וגו' וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ'. חכמים למדו מפסוק זה (לקמן י:) שיש לקרוא קריאת שמע פעמיים ביום[ד], בזמן השכיבה ['קריאת שמע של ערבית'] ובזמן הקימה ['קריאת שמע של שחרית']. ומכיון שאין הדבר ברור אימתי הם זמן השכיבה וזמן הקימה, הוצרכה המשנה לבארם[ה]. משנתנו עוסקת בזמני קריאת שמע של ערבית[ו].

המשנה מבארת אימתי מתחיל זמן קריאת שמע של ערבית: מֵאֵימָתַי קוֹרִין אֶת שְׁמַע בְּעַרְבִין - ממתי אפשר לקרוא קריאת שמע בכל ערב. **מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים** שנטמאו וטבלו **נִכְנָסִים** - רשאים להכנס **לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן**[ז][א], דהיינו משעת צאת הכוכבים[ח], שמאז הוא זמן שכיבה. אבל הקורא קודם לכן לא יצא, מפני שאין דרכם של בני אדם לשכב קודם לצאת הכוכבים, ואין זמן זה נחשב כזמן שכיבה.

המשנה מבארת אימתי הוא סוף זמן הקריאה, ומביאה שנחלקו תנאים בדבר: זמן קריאת שמע של ערבית נמשך **עַד סוֹף הָאַשְׁמוּרָה** [-המשמרת[ט]] **הָרִאשׁוֹנָה** משלש המשמרות שבלילה[י], דהיינו עד שליש הלילה[יא], אבל לאחר מכן אין זה זמן שכיבה[יב]. אלו הם **דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר**[יג]. **וַחֲכָמִים** חולקים **וְאוֹמְרִים** שזמן הקריאה הוא **עַד חֲצוֹת** הלילה[יד]. **רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר**, זמן הקריאה הוא **עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר** - עד שיאירו השמים במזרח[טו], כלומר עד סוף הלילה, משום שכל הלילה נחשב זמן שכיבה[טז].

המשנה מביאה מעשה בענין זה, וממנו מתבארת דעת חכמים: מַעֲשֶׂה וּבָאוּ בָנָיו של רבן גמליאל לאחר חצות הלילה **מִבֵּית הַמִּשְׁתֶּה** - ממקום שנערכה בו סעודה[יז], **וְאָמְרוּ לוֹ** לאביהם, עדיין **לֹא קָרִינוּ אֶת** קריאת **שְׁמַע**, ושאלוהו האם לדעת חכמים שזמן הקריאה הוא עד חצות הלילה [והלכה כמותם[ב]], חייבים הם לקרותה עכשיו אף שכבר עבר זמן חצות[יח]. **אָמַר לָהֶם** רבן גמליאל, אף על פי שכבר עבר זמן חצות הלילה, **אִם לֹא עָלָה** עדיין **עַמּוּד הַשַּׁחַר, חַיָּיבִין אַתֶּם לִקְרוֹת** קריאת שמע אף לשיטת חכמים, משום שגם הם מודים שזמן קריאת שמע מן התורה הוא כל הלילה[ג].

הוסיף רבן גמליאל ואמר לבניו, **וְלֹא** על מצוה **זוֹ** של קריאת שמע **בִּלְבַד, אָמְרוּ** חכמים שזמנה עד חצות, אף על פי שמן התורה זמנה עד שיעלה עמוד השחר, **אֶלָּא כָּל מַה שֶּׁאָמְרוּ חֲכָמִים** שזמן מצותם הוא **עַד חֲצוֹת**, מן התורה **מִצְוָתָן עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר**, וחכמים הם שהגבילו את הזמן והקדימוהו לחצות. כך הוא הדין **בְּהֶקְטֵר חֲלָבִים** של קרבנות[יט] **וְהֶקְטֵר אֵבָרִים** של קרבן עולה[כ], שכאשר נזרק דמם ביום ועדיין לא הוקטרו, **מִצְוָתָן** להקטירם כל הלילה **עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר**[כא][ד] [ואז, בשעה שעלה עמוד השחר, אם לא היו על המזבח, נפסלו בלינה[כב]]. **וְכֵן כָּל** הקדשים **הַנֶּאֱכָלִים לְיוֹם אֶחָד**, כלומר שזמן אכילתם הוא ביום הקרבתם ובלילה שלאחריו [כגון חטאת, אשם, כבשי עצרת, מנחות ותודה], שאמרו חכמים (זבחים נג.) שזמן אכילתם מסתיים בחצות הלילה, מן התורה **מִצְוָתָן** לאכלם **עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר** [ולא רק עד חצות], שרק בעלות השחר הם נעשים 'נותר'[כג] ואסור לאכלם עוד.

סיים רבן גמליאל את דבריו ואמר, **אִם כֵּן**, שמודים חכמים שמן התורה אפשר לקרוא קריאת שמע ולאכול קדשים עד עלות השחר, **לָמָּה אָמְרוּ חֲכָמִים** שזמן מצוות אלו הוא רק **עַד חֲצוֹת**. התשובה לכך היא, שאמרו כן **כְּדֵי לְהַרְחִיק** את **הָאָדָם מִן הָעֲבֵירָה**, שלא יכשל בביטול מצות קריאת שמע, על ידי שידחה את קריאתה לשעה מאוחרת ולבסוף ישכח לקרותה ויעבור זמנה, וכן שלא יכשל באכילת קדשים אחר זמנם [שהוא איסור שעונשו כרת[כד]], על ידי שידחה את אכילתם לשעה מאוחרת ולבסוף יאכלם אחר עלות השחר. לכך זירזוהו חכמים ואמרו שיקרא קריאת שמע עד חצות וכן שיאכל את הקדשים עד חצות[כה], אף שמן התורה נמשך זמנם גם אחר שעה זו[ה].

★

גמרא **הגמרא דנה בשאלת התנא 'מאימתי קורין את שמע בערבין'. שואלת הגמרא: תַּנָּא הֵיכָא קָאֵי** - היכן עמד התנא בלימודו, **דְּקָתָנֵי** - שמתוך כך התחיל לשנות ולברר '**מֵאֵימָתַי** קורין את שמע בערבין'. כלומר, ממה ששאל התנא 'מאימתי קורין את שמע בערבין', משמע שפשוט היה לו שחייבים לקרוא קריאת שמע, ומהיכן למד חובה זו[כו]. **וְתוּ** - ועוד יש לשאול, **מַאי שְׁנָא דְּתָנֵי בְּעַרְבִית**[כז] **בְּרֵישָׁא** - מדוע ביאר התנא תחילה את זמן קריאת שמע של ערבית, ורק לאחר מכן (להלן ט:) ביאר את זמן קריאת שמע של שחרית, **לִתְנֵי דְּשַׁחֲרִית בְּרֵישָׁא** - היה לו לפתוח תחילה בביאור זמן קריאת

א. **ברכות** שיש לברך על הנאות שונות, כגון אכילה שתיה וריח. ב. **הברכות** שיש בהן הודאה לה' על טובותיו, כגון על בניית בית חדש, קניית כלים חדשים וכדומה. ג. **ברכות** שיש בהן שבח לה', ומברכים אותן על עניינים מחודשים הבאים או נראים לפרקים, כגון ברקים ורעמים, ימים ונהרות, וכדומה. ד. **וראה** בגמרא (להלן כא.) שיש אומרים שחובת קריאת שמע אינה אלא מדרבנן, וכוונת פסוק זה היא לחובת לימוד תורה בבוקר ובערב. ה. **אילו** היה נאמר שיש לקרוא קריאת שמע 'בבוקר ובערב', לא היה מקום לשאול מאימתי קורין את שמע בערבית ובשחרית, שהרי הדבר פשוט שהלילה מתחיל בצאת הכוכבים והיום מתחיל בעלות השחר, שנאמר (נחמיה ד טו-טז) 'ואנחנו עושים במלאכה וגו', מעלות השחר עד צאת הכוכבים וגו', והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה', ולמדו חכמים (להלן ע"ב) מפסוק זה, שהזמן שעשו בו מלאכה, שהוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, נקרא 'יום', ושאר הזמן נקרא 'לילה'. הנידון אודות זמני קריאת שמע, הוא משום שהתורה תלתה את זמני הקריאה בשכיבה ובקימה, ולא בבוקר ובערב. מאירי (ד"ה המשנה). ו. **המשנה** הבאה (לקמן ט:) תעסוק בזמני קריאת שמע של שחרית. ז. **כהן** שנטמא וטבל נקרא 'טבול יום', ואינו אוכל תרומה עד עת צאת הכוכבים הנקראת 'הערב שמש'. גמרא (בהמשך העמוד, יבמות עד:). ח. **זמנו** של 'צאת הכוכבים' הוא כאשר נראים שלשה כוכבים (שבת לה:). הגמרא (שם) מבארת שאין הכוונה לכוכבים גדולים הנראים גם ביום, ולא לכוכבים קטנים הנראים רק בהמשך הלילה, אלא לכוכבים בינוניים. מאחר ואין הכל בקיאים מה הם כוכבים בינוניים, על האדם להמתין עד שיראו שלשה כוכבים קטנים. ביום המעונן בו לא ניתן לראות כוכבים, עליו להמתין עד שישער בבירור שכבר היו צריכים הכוכבים להראות. תלמידי רבינו יונה (להלן ע"ב ד"ה והא). ט. **'משמרת'** היא כינוי לתפקיד שאדם ממונה עליו לעשותו. רש"י (במדבר ג ז). [ראה בהערה הבאה אודות התפקיד שבמשמרות הלילה]. י. **הלילה** מתחלק לשלשה חלקים שוים, ועל כל חלק ממונה קבוצה אחרת של מלאכים לעבוד בו את ה', ולומר שירה לפניו. רש"י (לקמן ג. ד"ה אי). יא. **לדעת** רבי אליעזר הלילה מתחלק לשלש משמרות, ומאחר ו'לילה' הוא שתים עשרה שעות [זמניות], נמצא שסוף המשמרת הראשונה הוא אחר ארבע שעות מתחילת הלילה. מה שאמר רבי אליעזר שהזמן הוא עד סוף האשמורה הראשונה, ולא אמר שהוא עד ארבע שעות, הרי זה כדי ללמדנו סימן לזמן זה של ארבע שעות, שכיון שזמן זה הוא סוף האשמורה הראשונה ניתן לדעת אימתי הוא, על פי הידוע שבסוף משמרה זו משמיעים החמורים את קולם. גמרא (לקמן ג.). יב. **לדעת** רבי אליעזר 'בשכבך' פירושו בעת תחילת זמן שכיבה, דהיינו השעה בה בני אדם הולכים לשכב. זמן זה הוא בין תחילת הלילה לסוף האשמורה הראשונה, מאחר ואין בני האדם הולכים לשכב בשעה שוה. רש"י (לקמן ג. ד"ה לאו). יג. **בגמרא** להלן (ג.) הובאו שתי לשונות, האם התיבות 'דברי רבי אליעזר' נסובות גם על הרישא אודות התחלת זמן קריאת שמע, ודבריו הם מתחילת המשנה עד כאן, או שמא הרישא אינה מדבריו כלל, ולא אמר אלא שסוף הזמן הוא עד סוף האשמורה הראשונה. [לשתי הלשונות, לא נחלקו חכמים על הזמן שברישא, ואין חילוק ביניהן אלא באשר לדעת רבי אליעזר עצמו, האם הוא חולק על זמן זה. רי"ף (שם)]. יד. **דעת** חכמים היא ש'בשכבך' פירושו כל אותו הזמן שבני אדם שוכבים על מיטתם, דהיינו כל הלילה [שלא כדעת רבי אליעזר ש'בשכבך' פירושו זמן התחלת שכיבה, ראה בהערה לעיל], אלא שעשו סייג לדבר ואמרו שיש לקרותה עד חצות [כמבואר בהמשך המשנה]. רש"י (לקמן ג. ד"ה לאו). טו. **עם** תום הלילה מתחיל להתנוצץ בשמי המזרח אור השמש הקרבה ובאה. חז"ל כינו את הדרגות השונות של התפשטות האור בשמות שונים, כמו 'אילת השחר' ועוד. 'עמוד השחר' הוא הזמן בו מאיר כל מזרח השמים. ראה אמרי נועם (ד"ה עד). זמן עלות השחר שנוי במחלוקת גדולה. יש אומרים שהוא שעה וחצי (90 דקות) קודם הנץ החמה, ויש אומרים שהוא שעה וחומש (72 דקות) קודם הנץ החמה, ויש גם דעות נוספות. על כל זאת ראה ברמב"ם (פיה"מ פ"א מ"א) בתוספות (פסחים יא: ד"ה אמר), ובביאור הלכה (סי' נח ס"א ד"ה כמו, ס"ד ד"ה משעלה). טז. **רבן** גמליאל סובר כחכמים שזמן קריאת שמע הוא כל הלילה, אלא שהוא חולק על הסייג שעשו, ולדעתו גם לכתחילה מותר לקרותה עד עלות השחר. רש"י (לקמן ג. ד"ה לאו). שיטות אחרות בדעת רבן גמליאל, ראה בעיוני הפשט בדברים אודות דעת חכמים. יז. **במגילת** אסתר (ה ד) פירש רש"י שכל סעודה נקראת 'משתה', על שם היין ששותים בה, שהוא עיקר הסעודה. ואודות פירוש משנתנו כתב רבי נתן אב הישיבה (פ"א מ"א) שהיתה זו סעודת נישואין, והרמב"ם (שם) כתב ש'בית המשתה' הוא בית משתה היין [ויתכן שאין ביאורים אלו חולקים זה על זה]. לדעת קול הרמ"ז (שם) בא הרמב"ם בדבריו אלו לבאר, כי מה שלא קראו קריאת שמע בתוך סעודתם הוא משום ששתו ונשתכרו, ושיכור אינו יכול לקרוא קריאת שמע. כעין זה כתב המאירי (ד"ה ונשוב), שלא קראו קריאת שמע עד חצות לפי שנרדמו מחמת המשתה. יח. **כלומר**, האם חכמים נחלקו עליך מעיקר הדין, שאתה סובר ש'בשכבך' פירושו כל זמן שכיבה, והם סוברים כרבי אליעזר ש'בשכבך' פירושו בשעה שבני אדם הולכים לשכב, אלא שהם חולקים וסוברים שבני אדם הולכים לשכב עד חצות, ואם כן איננו צריכים לקרוא, משום שהלכה כמותם ושלא כדבריך. או שמא חכמים סוברים כמותך, שמעיקר הדין זמן קריאת שמע הוא במשך כל הלילה, ומה שאמרו שמותר לקרותה רק עד חצות הוא משום סייג בלבד, ואם כן באופן זה שנאנסנו ולא קראנו עד חצות, אף לדעתם אנו חייבים לקרוא אחר זמן זה. גמרא (לקמן ט.) ורש"י (שם ד"ה רבנן, ד"ה או). יט. **רש"י** (ד"ה חלבים). והיינו שאר קרבנות [חוץ מעולה], שרק חלבם מוקטר על המזבח, ושאר בשרם נאכל לבעלים או לכהנים. כ. **רש"י** (ד"ה אברים). העולה מוקטרת כולה על המזבח, ואין לכהנים ממנה אלא את עורה. כא. **היינו** שמצוותם נמשכת והולכת כל הלילה, אולם ודאי שלכתחילה צריך להעלותם ביום ההקרבה עצמו, כמבואר בפסחים (סט:). שושנים לדוד (פ"א מ"א). כב. **שנאמר** (שמות לד כה) 'ולא ילין לבוקר'. רש"י (ד"ה מצותן - הראשון). [אך אם היו על המזבח לא נפסלו, וכדעה (זבחים פז.) שלינה אינה פוסלת בראשו של מזבח. והרמב"ם (פסולי המוקדשין פ"ג הי"א) פסק כדעה האחרת שם, שאף אם היו בעת עלות השחר בראש המזבח נפסלו בלינה, אלא שכל זמן שלא ירדו מהמזבח, ניתן להקטירם כדין 'אם עלו לא ירדו']. כג. **שנאמר** לגבי תודה (ויקרא ז טו) 'לא יניח ממנו עד בוקר', ולמדים הימנה גם את שאר הנאכלים ליום אחד, כמבואר בזבחים (לו.). רש"י (ד"ה עד - השני) ושפתי חכמים (ברש"י שם). כד. **רש"י** (ד"ה כדי). והיינו שגזרו בזה מפני חומר האיסור. כה. **ולגבי** הקטר חלבים ואברים, ראה בעיוני הפשט שדעת רש"י שלא גזרו בו לעשותו קודם חצות. כו. **שאם** החיוב לקרוא את שמע לא היה פשוט לתנא, היה לו לומר תחילה את הדין עצמו, שיש חובה לקרוא קריאת שמע, ורק לאחר מכן לברר אימתי הוא זמנה. על פי רש"י (ד"ה היכא, תענית ב. ד"ה תנא). כז. **הב"ח** (אות א) הגיה 'דערבית'.

שמע של שחרית[כח]. משיבה הגמרא: **תַּנָּא אַקְּרָא קָאֵי** - התנא עסק בלימוד המקרא, **דִּכְתִיב** (דברים ו ז) 'וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ **וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ**', ומקרא זה מלמד שחייב אדם לקרוא קריאת שמע, ומתוך כך החל התנא לברר במשנתנו אימתי הוא זמנו של חיוב זה[כט]. ומאחר ובפסוק הוזכרה קריאת שמע של ערבית קודם קריאת שמע של שחרית, שהרי נאמר בתחילה 'וּבְשָׁכְבְּךָ' ורק לאחר מכן נאמר 'וּבְקוּמֶךָ', על כן פתח התנא בבירור זמן קריאת שמע של ערבית[ל]. **וְהָכִי קָתָנֵי** - וכך כוונת התנא לשנות, **זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע דִּשְׁכִיבָה** שלמדנו מן הפסוק, **אֵימָת** - אימתי הוא מתחיל, '**מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִין לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן**'[ו].

הגמרא מביאה תירוץ נוסף על הקושיא השניה [מדוע הקדים התנא לעסוק בקריאת שמע של ערבית]. אומרת הגמרא: וְאִי בָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה תוכל ליישב, שהטעם שהקדים התנא לבאר את זמן קריאת שמע של ערבית קודם שביאר את זמן קריאת שמע של שחרית, הוא משום **דְּיָלִיף מִבְּרִיָּיתוֹ שֶׁל עוֹלָם** - שלמד סדר זה מבריאת העולם, **דִּכְתִיב** (בראשית א ה) '**וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד**', הרי שבבריאת העולם קדם הערב לבוקר, ולפיכך הקדים גם התנא לבאר את זמן קריאת שמע של ערבית, קודם שביאר את זמן קריאת שמע של שחרית[לא].

הגמרא דנה בתירוץ השני. מקשה הגמרא: אִי הָכִי - אם כך, שטעם הקדמת קריאת שמע של ערבית הוא משום שבכל מקום יש להקדים את הערב לבוקר, וכפי שמצינו בבריאת העולם, מעתה קשה, **סֵיפָא דְּקָתָנֵי** - המשנה להלן (יא.)[לב] ששנינו בה, **בַּשַּׁחַר** - בבוקר, בעת שקורא האדם קריאת שמע של שחרית, **מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם** - שתי ברכות **לְפָנֶיהָ** - קודם קריאתה, **וְאַחַת** מברך **לְאַחֲרֶיהָ** - אחר קריאתה, **וּבָעֶרֶב**, בעת קוראו קריאת שמע של ערבית, **מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם** - שתי ברכות **לְפָנֶיהָ וּשְׁתַּיִם לְאַחֲרֶיהָ**, הרי שהקדימה המשנה לעסוק בברכות קריאת שמע של שחרית קודם שתעסוק בברכות קריאת שמע של ערבית, ואילו לפי המבואר כאן שיש להקדים בכל מקום את הערב לבוקר, **לִתְנֵי** - היה לתנא לשנות את הדינים **דִּקְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עַרְבִית בְּרֵישָׁא** [-בתחילה][לג]. **מתרצת הגמרא: הַתַּנָּא פָּתַח** במשנתנו **בְּ**ביאור זמן קריאת שמע של **עַרְבִית, וַהֲדַר תָּנֵי** - ולאחר מכן שנה במשנה שאחריה (לקמן ט:) את זמן קריאת שמע **בְּשַׁחֲרִית**, לפי שכאמור, יש להקדים בכל מקום את דיני הערב לדיני הבוקר. **עַד דְּקָאֵי** - וכיון שכבר עמד ועסק בדיני קריאת שמע **בְּשַׁחֲרִית, פָּרֵישׁ מִילֵּי** - סיים לבאר את דיני קריאת שמע **דְּשַׁחֲרִית**, ופירש במשנה האמורה (יא.) את סדר ברכותיה, **וַהֲדַר פָּרֵישׁ מִילֵּי** - ולאחר מכן חזר לפרש את דיני קריאת שמע **דְּעַרְבִית**, ופירש את סדר ברכותיה[ז].

★

אָמַר מָר - שנינו במשנתנו, שתחילת זמן קריאת שמע בערבית הוא **מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִים לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן.**

הגמרא מבארת מדוע תלתה המשנה את זמן קריאת שמע בזמן אכילת תרומה. שואלת הגמרא: מִכְּדִי [-הרי] **כֹּהֲנִים** שנטמאו וטבלו, **אֵימַת קָא אָכְלֵי** - אימתי הם רשאים לאכול **תְּרוּמָה, מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים**[לד], ואם כן, **לִתְנֵי** - היה לתנא לומר שזמן קריאת שמע הוא **מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים**, ומדוע תלה זאת בזמן אכילת תרומה. **משיבה הגמרא: מִלְּתָא אַגַּב אוֹרְחֵיהּ קָמַשְׁמַע לָן** - השמיענו התנא בדרך אגב דין נוסף, **שֶׁכֹּהֲנִים** שנטמאו וטבלו, **אֵימַת קָא אָכְלֵי** - אימתי הם רשאים לאכול **בִּתְרוּמָה, מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים. וְהָא קָמַשְׁמַע לָן** - והחידוש שהשמיענו בזה הוא, **דְּכַפָּרָה לָא מְעַכְּבָא** - שגם אם נטמאו הכהנים בטומאה שטהרתה תלויה בקרבן, כגון זיבה וצרעת, אין הבאת הקרבן מעכבת את אכילתם בתרומה[לה][ח], אלא מיד כשטבלו והעריב שמשם, מותרים הם באכילת תרומה[ט].

הגמרא מביאה ברייתא בה מבואר חידוש זה, וכן מקורו בפסוקים. אומרת הגמרא: חידוש זה שאמרנו, שחסרון הכפרה אינו מעכב באכילת תרומה, הוא **כִּדְתַנְיָא** - כמו ששנינו בברייתא, נאמר בתורה (ויקרא כב ז) '**וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהֵר** וְאַחַר יֹאכַל מִן הַקֳּדָשִׁים', ויש ללמוד מפסוק זה [כפי שיבואר מיד] שאפילו כהן הטמא בטומאה שטהרתה תלויה בקרבן, מכל מקום רק **בִּיאַת שִׁמְשׁוֹ** [-שקיעת החמה] **מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכוֹל בִּתְרוּמָה**, שכל זמן שלא שקעה החמה[לו], אף על פי שטבל מטומאתו, אינו אוכל בתרומה [שהיא ה'קדשים' המוזכרים בפסוק[לז]], אבל אחר ששקעה החמה הוא רשאי לאכול בה, **וְאֵין** הבאת **כַּפָּרָתוֹ מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכוֹל בִּתְרוּמָה**, שאף על פי שהוא עדיין בכלל 'מחוסר כיפורים' [-כפרה], ואינו מביא את קרבן כפרתו אלא למחר, מכל מקום אין זה מעכבו מאכילת תרומה.

הגמרא דנה בביאור הפסוק שהובא בברייתא. שואלת הגמרא: וּמְמַּאי דְּהַאי - ומנין לברייתא לפרש שמה שנאמר '**וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ**' הכוונה **לְבִיאַת הַשֶּׁמֶשׁ** - שקיעת החמה, **וְהַאי** - ומה שנאמר '**וְטָהֵר**' הכוונה **שֶׁטָּהַר יוֹמָא** - נטהר היום, כלומר התפנה אור השמש מהעולם, ולפי זה כוונת הכתוב לומר, שכאשר תשקע החמה ותוסיף לשקוע עוד עד שתשקע לגמרי ויראו הכוכבים יהיה הכהן מותר באכילת בתרומה, מנין לברייתא לפרש כך,

---

כח. **יש** לשאול, מדוע היה פשוט לגמרא בשאלתה כי היה לתנא להקדים ולבאר את זמני קריאת שמע של שחרית קודם לזמני קריאת שמע של ערבית. ונאמרו בכך כמה ביאורים: א. התוספות ותוספות רבינו פרץ (ד"ה ליתני) ביארו, שמתוך שתיקנו את התפילות כנגד התמידים [כמבואר לקמן (כו:)], ולגבי קרבן תמיד הזכירה התורה (שמות כט לט, במדבר כח ד) תמיד של שחר לפני תמיד של בין הערבים, על כן סברה הגמרא שיש להקדים גם קריאת שמע של שחרית לקריאת שמע של ערבית. ב. בתוספות הרא"ש (ד"ה ליתני) ביאר, שמתוך שרוב המצוות זמנן ביום, עדיף להתחיל במצוה של יום. ג. השיטמ"ק (ד"ה תנא) ביאר שהיה לתנא להתחיל בענייני שחרית משום שנאמר (תהלים קיט קל) 'פתח דבריך יאיר'. כט. **ובכך** מיושבת הקושיא הראשונה, על מה מוסבים דברי התנא. ל. **ובכך** מיושבת הקושיא השניה, מדוע פתח התנא בקריאת שמע של ערבית. לא. **כלומר**, מפסוק זה למדים שסדר הזמנים מאז בריאת העולם הוא שהלילה קודם ליום, ונמצא שהחיוב בערבית חל קודם החיוב בשחרית, ועל כן הקדים התנא לדבר בקריאת שמע של ערבית שחיובה חל קודם. צל"ח (בתוס' ד"ה ליתני) בדעת התוספות (שם). [אך בתוספות רבינו פרץ (שם) משמע קצת שהלימוד הוא מעצם הדבר שהערב הוקדם בפסוק לבוקר, ולא משום שהערב קודם לו בפועל]. לב. **אין** הכוונה כאן בלשון 'סיפא' לסוף המשנה או למשנה הסמוכה וכדומה, אלא למשנה הרביעית בפרק. לג. **קושיא** זו אינה קשה על התירוץ הראשון, הסובר שטעם ההקדמה הוא משום הפסוק 'ובשכבך ובקומך', כי אין טעם זה שייך אלא בקריאת שמע, והמשנה לקמן אינה עוסקת בדין קריאת שמע עצמה אלא בברכותיה. יש להקשות כן רק על התירוץ השני, שטעם ההקדמה הוא משום הפסוק העוסק בבריאת העולם, שאם כן גם בשאר הדברים יש להקדים ערבית לשחרית. תוספות (ד"ה אי). לד. **שהרי** נאמר בה (ויקרא כב ז) 'ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים' [והכוונה לתרומה], ובצאת הכוכבים מסתיימת הסתלקות השמש, כפי שדורשת הגמרא להלן. על פי רש"י (ד"ה משעת). לה. **שאילו** היתה מעכבת, לא היו יכולים לאכול בתרומה בלילה, גם אחר שהעריב שמשם, שהרי אי אפשר להקריב קרבנות אלו קודם הערב שמש, וגם לאחר מכן אין להקריבם עד למחר [הקרבת קרבנות אינה אלא ביום]. שיטמ"ק (ד"ה אמר). לו. **רש"י** מכתב יד (ד"ה ביאת, הובא בהגהות וציונים). ומבואר בהמשך הגמרא וברש"י (מכת"י שם ד"ה ומאי) שצריך שבנוסף לכך גם יצאו הכוכבים, שזהו גמר השקיעה. לז. **הגמרא** ביבמות (עד:) מביאה שלשה פסוקים בהם נזכרת טהרת הטמא: א. 'ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשרו במים' (ויקרא כב ו), ומבואר מכך שמיד כשטבל יכול לאכול בקדשים. ומבארת הגמרא שפסוק זה עוסק במעשר שני, שהוא יכול לאכול ממנו אף על פי שהוא עדיין 'טבול יום'. ב. 'ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים' (שם כב ז), ומבואר מכך שאינו יכול לאכול מהקדשים אלא בלילה שאחר הטבילה. ומבארת הגמרא שפסוק זה עוסק בתרומה, שמותרת לאדם ש'העריב שמשו', אף על פי שהוא 'מחוסר כפרה' [ובכך עוסקת סוגייתנו]. ג. ביולדת נאמר (שם יב ח) 'וכפר עליה הכהן וטהרה', ומבואר מכך שהטהרה תלויה בהבאת הקרבנות. ומבארת הגמרא שפסוק זה עוסק בקדשים ממש, ש'מחוסר כיפורים' אסור בהם עד שיביא קרבנותיו. חילוקי דינים אלו נשנו גם במשנה בנגעים (פי"ד מ"ג).

דִּילְמָא - שמא יש לפרש את הפסוק באופן אחר, שמה שנאמר 'וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ', **בִּיאַת אוֹרוֹ הוּא** - הכוונה בו היא שתזרח השמש בבוקרו של היום השמיני, שהוא יום הבאת כפרתו, **וּמַאי** - ומהו פירושו של מה שנאמר 'וְטָהֵר', הכוונה בו היא **טְהַר גַּבְרָא** - שיטהר האדם על ידי הבאת קרבנותיו. והיינו שדברי הפסוק הם בלשון ציווי, שכאשר תבוא השמש, כלומר כאשר תזרח, 'וטהר', מוטל על האדם להביא את קרבנותיו, ורק לאחר מכן הוא מותר בתרומה. אם אכן נפרש כפירוש זה, נמצא שהכפרה מעכבת באכילת התרומה, שאינו יכול לאוכלה קודם הבאת קרבנותיו, ומנין לברייתא לפרש באופן האחר שעל פיו אינה מעכבת[א].

מתרצת הגמרא: אָמַר רַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא, אין לומר כפירוש זה, ש'ובא השמש' הוא ביאת [-זריחת] אורו ו'וטהר' הוא ציווי שיביא קרבנותיו, **שֶׁאִם כֵּן לֵימָא קְרָא** [-היה לפסוק לומר] 'וְיִטְהַר', שהוא לשון ציווי, ולא 'וטהר' שמשמעו שבבוא השמש הוא נטהר ממילא[א]. אלא ודאי, **מַאי** - מהו פירושו של מה שנאמר 'וְטָהֵר', הכוונה בו היא **טְהַר יוֹמָא** - נטהר היום והתפנה אור השמש ממנו, ולשון הפסוק היא **כִּדְאָמְרֵי אִינָשֵׁי** [-כפי שרגילים האנשים לומר] **אִיעֲרַב שִׁמְשָׁא וְאִדַּכֵּי יוֹמָא** - שקעה החמה ונטהר היום, כלומר, הסתלקה השמש מן העולם לגמרי[ב] [וממילא מה שנאמר קודם לכן 'ובא השמש' היינו שקיעת החמה ולא זריחתה]. ונמצא שכוונת הפסוק כך היא, שאחר שהעריבה השמש לגמרי בצאת הכוכבים, רשאי הכהן לאכול בתרומה, וכדברי הברייתא.

הגמרא מביאה הוכחה מברייתא שהאדם מותר בתרומה מהלילה, ובהכרח שהפסוק 'ובא השמש וטהר' עוסק בהערב שמש: בְּמַעֲרָבָא - בארץ ישראל[ג], **הָא** [-הוכחה זו] **דְּרַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא**, שאין לומר ש'וטהר' הוא טהר גברא [משום שאם כן היה לפסוק לומר 'ויטהר'], **לָא שְׁמִיעַ לְהוּ** - לא שמעוה, ומשום כך **בָּעוּ לָהּ מִיבַּעְיָא** - הסתפקו ספק בפירוש הפסוק[ד]. וכך הסתפקו, **הַאי** - זה שנאמר '**וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ**', האם **בִּיאַת שִׁמְשׁוֹ הוּא** - הכוונה בו לשקיעת החמה, ולפי זה **מַאי** - מהו פירושו של מה שנאמר 'וְטָהֵר', הכוונה בו היא **שֶׁטְּהַר יוֹמָא** - שנטהר היום והתפנה אור השמש ממנו לגמרי, והיינו צאת הכוכבים. **אוֹ דִילְמָא** - שמא נפרש באופן אחר, ש'ובא השמש', **בִּיאַת אוֹרוֹ הוּא** - הכוונה בו לזריחת החמה בבוקר היום השמיני, **וּמַאי** - ומהו פירושו של מה שנאמר 'וְטָהֵר', הכוונה בו היא **טְהַר גַּבְרָא** - שיטהר האדם על ידי הבאת קרבנותיו, ורק אז יוכל לאכול בתרומה.

וְהָדַר פָּשְׁטוּ לָהּ - ואחר כך פשטו בני ארץ ישראל את ספיקם **מִבָּרַיְיתָא, מִדְּקָתָנֵי** [-מכך ששנינו] **בִּבְרַיְיתָא**[ה], 'מאימתי מתחילין לקרות קריאת שמע בערבית וכו'', משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, **סִימָן לַדָּבָר צֵאת הַכּוֹכָבִים**[ו], הרי שזמן אכילת תרומה הוא בצאת הכוכבים, ואף שעדיין לא הביא את כפרתו, אם כן **שְׁמַע מִינָּהּ** - מוכח מברייתא זו ש'ובא השמש' האמור בפסוק, **בִּיאַת שִׁמְשׁוֹ הוּא** - הכוונה בו לשקיעת החמה, **וּמַאי** - ומהו פירושו של מה שנאמר 'וְטָהֵר', הכוונה בו היא **טְהַר יוֹמָא** - שנטהר היום והתפנה אור השמש ממנו, ואז מותר הכהן לאכול בתרומה, ומה שלא הביא את כפרתו אינו מעכבו מכך[ז][ב].

★

אָמַר מָר - שנינו במשנתנו (לעיל ע"א), שזמן קריאת שמע של ערבית הוא **מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִין לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן** [והיינו מצאת הכוכבים] עד סוף האשמורה הראשונה וכו'.

הגמרא מביאה זמנים אחרים שנאמרו בזה, ודנה האם הם סותרים לזמנים האמורים במשנה. שואלת הגמרא: וּרְמִינְהוּ - ויש לשאול על כך מברייתא ששנינו בה זמנים אחרים[ח], שכך שנינו בברייתא, **מֵאֵימָתַי** מתחיל הזמן בו **קוֹרִין אֶת שְׁמַע בָּעֲרָבִין, מִשָּׁעָה שֶׁהֶעָנִי נִכְנָס** בימות החול **לֶאֱכוֹל** את **פִּתּוֹ בְּמֶלַח**, שמתוך שאין לו נר שיאיר לו בסעודתו, הוא נכנס לאכול את פיתו מיד בתחילת הלילה, כשעדיין נותר מעט מאור היום[ג]. ועד מתי ניתן לקרוא קריאת שמע, **עַד שָׁעָה שֶׁעוֹמֵד** העני **לִיפָּטֵר** [-לצאת] **מִתּוֹךְ סְעוּדָתוֹ**.

מבארת הגמרא את השאלה: סֵיפָא - מה ששנתה הברייתא בסיום דבריה, שסוף זמן קריאת שמע הוא בשעה שהעני מסיים את סעודתו, **וַדַּאי פְּלִיגָא אַמַּתְנִיתִין** - ודאי היא חולקת בכך על המשנה, שהרי הזמן המוקדם ביותר שבמשנה הוא סוף האשמורה הראשונה, ואילו השעה בה מסיים העני את סעודתו קודמת לזמן זה הרבה[ט][ד]. אלא שיש לשאול על **הָרֵישָׁא** - מה ששנתה הברייתא בראשית דבריה, שתחילת זמן קריאת שמע הוא בשעה שהעני נכנס לאכול פיתו במלח, **מִי לֵימָא פְּלִיגָא אַמַּתְנִיתִין** - האם נאמר שגם בכך חולקת הברייתא על משנתנו שאמרה שהזמן הוא משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן.

משיבה הגמרא: לֹא, אין מחלוקת בין המשנה והברייתא אודות תחילתו של זמן קריאת שמע, משום שהזמן בו **הֶעָנִי** נכנס לאכול את פיתו בכל לילה, וְהזמן בו **כֹּהֵן** טמא שטבל נכנס לאכול בתרומה, **חַד שִׁיעוּרָא הוּא** - שיעור זמן אחד הם, ששניהם נכנסים לאכילתם בצאת הכוכבים[י], וזהו תחילתו של זמן קריאת שמע בין למשנה ובין לברייתא[יא].

הגמרא מבררת האם אכן ניתן לומר ששיעורי 'עני' ו'כהן' שוים, ששניהם נכנסים לאכילתם בזמן אחד, ומביאה ברייתא ממנה יש לדון בכך. מקשה הגמרא: וכי עני וכהן שיעורם שוה, **וּרְמִינְהוּ** - הרי יש להקשות על כך מברייתא אחרת, **מֵאֵימָתַי מַתְחִילִין לִקְרוֹת קְרִיאַת שְׁמַע בְּעַרְבִית, מִשָּׁעָה שֶׁבְּנֵי אָדָם נִכְנָסִין לֶאֱכוֹל פִּתָּן בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת** [-בלילות שבת], שזמן האכילה בערבי שבתות הוא בשעה מוקדמת יותר מאשר בימות החול, משום שהכל מוכן לסעודה מבעוד יום, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים**, תחילתו של זמן קריאת שמע הוא **מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים** שנטמאו וטבלו ביום **זַכָּאִין** [-מותרים][ה] **לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן. וְסִימָן** יש **לַדָּבָר**, אימתי הוא זמן זה שבו הכהנים זכאים לאכול בתרומה, **צֵאת הַכּוֹכָבִים**, שהוא סיום היום ותחילת הלילה[יב].

מוסיפה הברייתא: וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאָיָה גמורה **לַדָּבָר**, שצאת הכוכבים הוא הזמן בו מסתיים היום ומתחיל הלילה[יג], מכל מקום יש **זֵכֶר** [-רמז מועט] **לַדָּבָר, שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי עולי בבל שבנו את חומת ירושלים (נחמיה ד טו), '**וַאֲנַחְנוּ עֹשִׂים בַּמְּלָאכָה וְחֶצְיָם מַחֲזִיקִים בָּרְמָחִים, מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים**'[יד], וכיון שאין דרך בני אדם לעסוק במלאכתם בלילה וכן אינם מפסיקים את מלאכתם מבעוד יום, יש בפסוק זה רמז שהיום הוא הזמן שמעלות השחר ועד צאת הכוכבים, והלילה מתחיל מצאת הכוכבים ואילך[טו].

מוסיפה הברייתא: וְאוֹמֵר עוד הפסוק שלאחריו (שם ד טז), שנחמיה אמר לעם '**וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה**', כלומר, בלילה נשמור מפני האויבים, וביום נעסוק במלאכת הבנין[טז]. ויש מכך חיזוק לרמז שהתבאר, שהרי מבואר כאן שכל זמן המלאכה נקרא בלשון הכתוב בשם 'יום', ומאחר ובפסוק הקודם נאמר שעסקו במלאכה מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, יש ללמוד מכאן שבצאת הכוכבים מסתיים היום ומתחיל הלילה[יז].

א. **כלומר**, לפי קושיית הגמרא 'וטהר' אינו מתפרש על איזה ענין במציאות [כפי שהוא לתירוץ הגמרא, שהכוונה שיבוא השמש וגם יטהר היום, כלומר שקיעת החמה וצאת הכוכבים], אלא מתפרש על טהרה מטומאה, והוא בא לרמז על ענין נוסף [הבאת קרבנות] התלוי באדם לצורך טהרתו. הגמרא דוחה את הקושיא כי לפי פירוש זה היה לפסוק לומר את אותו ענין בלשון ציווי ['ויטהר'], שהלא על האדם לעשות זאת, ולא בלשון סיפור דברים ['וטהר'] שמורה על טהרה שממילא. מובן שגם אי אפשר לפרש שהכוונה לטהרה שממילא, שאם כן לא היה צורך בתיבה 'וטהר' כל עיקר, שהרי הטהרה נתפרשה לאחר מכן שנאמר 'ואחר יאכל מן הקדשים'. על כרחנו ש'וטהר' אינו מתפרש לא על טהרה שממילא ולא על טהרה שעל ידי מעשה האדם, ואינו מתפרש על טהרה מטומאה כלל, אלא הכוונה בו לטהרת היום וצאת הכוכבים. ב. **הגמרא** מביאה ראיה מלשון בני אדם שלשון 'טהרה' נופל גם על אור השמש, שסילוקו הוא טהרת היום. ג. **ארץ** ישראל מכונה בשם 'מערב' סתם, משום שהיא נמצאת במערבה של בבל, בה נכתב התלמוד. ד. **מכיון** שבני ארץ ישראל לא שמעו את הוכחת רבה בר רב שילא ואף לא ידעו לאומרה מדעתם, והיו מסופקים בביאור הפסוק, על כן חיפשו לכך ראיה אחרת. אילו היו שומעים את הוכחתו, לא היו צריכים להוכחה מברייתא, כי הוכחתו שהיא מהפסוק עצמו, עדיפה על פני הוכחתם. על פי שלמי תודה ופרחי כהונה (ד"ה במערבא). ה. **הברייתא** מובאת להלן בסוגייתנו (בהמשך העמוד). ו. **זמן** 'צאת הכוכבים' הוא כאשר נראים שלשה כוכבים בינוניים. ז. **ואין** לשאול מנין למדה הברייתא שכפרה אינה מעכבת, שמא כוונת הפסוק ל'ביאת אורו' ול'טהר גברא', שיתכן שלמדה כן ממקורות אחרים ולא מפסוק זה, ואין דרך הגמרא לשאול מנין למד זאת התנא של הברייתא. ומה שהקשתה הגמרא על הברייתא לעיל הוא משום שמפורש בה שהדין נדרש מהפסוק 'ובא השמש וטהר', ועל כך יש לשאול שלכאורה אין הכרח לדרוש את הפסוק דווקא באופן זה. חדש האביב (ד"ה ופשטו). ח. **התרגום** של 'ורמינהו' הוא 'השלך אותן' [את המשניות או הברייתות או המימרות] זו על זו, ותראה שאחת סותרת את חברתה. הליכות עולם (שער ב פ"א). [אף שהברייתות סותרות זו את זו, אין בכך קושיא, שהרי אפשר שהתנאים נחלקו ביניהם, ומכל מקום הגמרא מבררת אם ניתן ליישבן ולהעמידן בשיטה אחת בלא מחלוקת]. ט. **לדעת** הברייתא, שזמן קריאת שמע הוא עד הזמן בו העני מסיים את סעודתו, מה שנאמר בתורה לקרוא את שמע 'בשכבך', פירושו לקוראה בתחילת זמן השכיבה. ואילו התנאים שבמשנה מפרשים זאת באופנים אחרים. לדעת רבי אליעזר פירוש 'בשכבך' הוא כל זמן שבני אדם הולכים לשכב, וכיון שזה מקדים וזה מאחר על כן הזמן הוא עד סוף האשמורה הראשונה [היינו עד סוף השליש הראשון של הלילה], ולדעת רבן גמליאל פירוש 'בשכבך' הוא כל זמן השכיבה, ועל כן זמן הקריאה הוא עד עלות השחר. [ודעת חכמים כדעת רבן גמליאל, אלא שכדי להרחיק את האדם מן העבירה, תיקנו שיקראוה עד חצות בלבד]. רש"י (ד"ה סיפא, לקמן ג. ד"ה לאו). י. **בצאת** הכוכבים השמים עדיין מאירים מעט, כמבואר בירושלמי (ה"א) [וכן משמע בשבת (לה:)], ועל כן העני שאין לו נר נכנס לאכול בזמן זה. אגרות משה (או"ח ח"א סי' כד ד"ה ומה). יא. **ונקטה** הברייתא את השיעור בעני, ולא כתבה 'מצאת הכוכבים', אגב הסיפא בה תלתה אף את סיום הזמן בעני העומד מסעודתו. פני יהושע (ד"ה לא - הראשון). יב. **כלומר**, זמן אכילת הכהנים, שנלמד מ'ובא השמש וטהר', הוא בשעה ש'טהר יומא', והיינו ששקעה השמש לגמרי והיום הסתלק מחלל העולם. הסימן לדעת אימתי הוא זמן זה, הוא צאת הכוכבים, שאין הכוכבים נראים אלא כאשר מסתלק אור השמש. מעשה חייא (ד"ה מו אמר). יג. **רש"י** (ד"ה שאין). וראה בעיוני הפשט להלן מדוע אין מהפסוקים הבאים אלא 'זכר לדבר' ולא ראיה גמורה. יד. **כאמור** בספר נחמיה (ד א-טו), כאשר בנו עולי בבל את חומת ירושלים, רצו אויביהם לקלקל ולהשחית את החומה, ואף להרוג בהם כדי להשביתם ממלאכת הבניה, והיהודים נאלצו להעמיד שמירה מיוחדת מפני אותם אויבים. בפסוק המובא בגמרא נאמר, כי הם נחלקו לשתי קבוצות, כאשר חלקם בונים את החומה וחלקם שומרים מן האויבים. טו. **וזהו** רק 'זכר לדבר' ולא ראיה גמורה, כי אין ודאות שאכן כך נהגו שלא לבנות בלילה וכן שלא להפסיק מבעוד יום. טז. **כלומר**, בלילה לא היו בונים אלא אך שומרים מפני האויבים, וביום היו חציים בונים וחציים שומרים, כנאמר בפסוק הקודם. יז. **על** פי רש"י (ד"ה מ"ט). וראה בעיוני הפשט להלן מדוע אין זה אלא 'זכר לדבר' ולא ראיה גמורה.

קודם שהגמרא דנה בזמני הקריאה האמורים בברייתא, היא מבארת את סיום דברי הברייתא. **שואלת הגמרא: מַאי 'וְאוֹמֵר'** - לשם מה הוסיפה הברייתא את הפסוק השני בכדי ללמוד ממנו שהלילה מתחיל מצאת הכוכבים, הרי כבר מהפסוק הראשון שנאמר בו שעסקו במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים, יש רמז לכך שבצאת הכוכבים מסתיים היום, שהרי אין דרך בני אדם לבנות בלילה, וכן אינם מפסיקים את מלאכתם מבעוד יום, וכאמור.

משיבה הגמרא: כוונת הברייתא לומר כך, **וְכִי תֵּימָא** - אם תרצה לדחות את הראיה מהפסוק הראשון, ולומר שבאמת **מִכִּי עָרְבָא שִׁמְשָׁא** - מזמן שקיעת החמה כבר **לֵילְיָא הוּא**, ולא רק מזמן צאת הכוכבים, **וְאִינְהוּ** - והעובדים שם בבנין החומה **דְּמַחְשְׁכִי** - היו מחשיכים, כלומר, ממשיכים את עבודתם בלילה לאחר שקיעת החמה, עד צאת הכוכבים, **וּמַקְדְּמִי** - וכן היו משכימים להתחיל את עבודתם מעלות השחר קודם שיתחיל היום [ונאמר שאף התחלת היום אינה בעלות השחר אלא רק מהנץ החמה שלאחר מכן], וזאת משום שמיהרו לגמור את בניית החומה בכדי להנצל מהאויבים שהציקו להם[יח], ואם כן אי אפשר ללמוד מהפסוק מתי היא תחילת הלילה[יט]. על כך משיבה הברייתא, **תָּא** [-בוא] **שְׁמַע** מה שנאמר שם בהמשך, **'וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה'**, ומבואר בפסוק זה שלא עבדו אלא ביום [ולא הקדימו והחשיכו כלל], ונמצא שכל זמן המלאכה המוזכר בפסוק הראשון, שהוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, נקרא 'יום', והרי שיש מכך 'זכר לדבר', שצאת הכוכבים הוא סיום היום ותחילת הלילה[ו].

עתה שבה הגמרא לדון בזמני הקריאה האמורים בברייתא, בכדי לדון מהם אודות הזמנים שנתבארו לעיל. אומרת הגמרא: קָא סָלְקָא דַּעְתָּךְ - היה עולה בדעתך לומר [כלומר, הפשטות היא], **דְּהַזְּמַן** בו **עָנִי** נכנס לאכול פיתו בכל ימות החול, שהוזכר בברייתא הראשונה, **וְהַזְּמַן** בו **בְּנֵי אָדָם** נכנסים לאכול סעודתם בלילות שבת שהוזכר בברייתא השניה, **חַד שִׁיעוּרָא הוּא** - שניהם שיעור זמן אחד הם, שהם נכנסים לאכול מיד עם תחילת הלילה[כ]. **מקשה הגמרא: וְאִי אָמְרַתְּ** - ואם תאמר כמו שביארנו קודם לכן, שאף הזמן בו **עָנִי** נכנס לאכול בכל לילה, **וְהַזְּמַן** בו **כֹּהֵן** נכנס לאכול בתרומה, **חַד שִׁיעוּרָא הוּא**, ששניהם נכנסים לאכול בזמן אחד, נמצא שכל הזמנים שהוזכרו בברייתות כזמן אכילה [של עני, של כהן ושל בני אדם בערבי שבתות] הם זמן אחד, ואם כן קשה מה שאמרה הברייתא השניה שנחלקו רבי מאיר וחכמים, שלפי רבי מאיר זמן קריאת שמע הוא משעה שבני אדם נכנסים לאכול פיתן בערבי שבתות, ולפי חכמים זמנה הוא משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, שהרי לפי המתבאר נמצא שהזמן שאמרו **חֲכָמִים, הַיְינוּ** - הוא הוא הזמן שאמר **רַבִּי מֵאִיר**, ולא נחלקו ביניהם כלל. **מוכיחה הגמרא: אֶלָּא** בהכרח **שְׁמַע מִינָּהּ** - יש להוכיח מן הברייתא השניה, **שֶׁעָנִי שִׁיעוּרָא לְחוּד וְכֹהֵן שִׁיעוּרָא לְחוּד** - השיעור של 'עני' לבדו והשיעור של 'כהן' לבדו, שהזמן בו העני נכנס לאכול פיתו במלח, אינו הזמן בו הכהן נכנס לאכול בתרומה. ומעתה מבוארת המחלוקת בברייתא השניה, מפני שהזמן שבני אדם נכנסים לאכול בערבי שבתות, שהוא כזמן אכילת העני בימות החול, אינו הזמן בו הכהן נכנס לאכול. ואם כן קשה על מה שהתבאר לעיל, שהעני והכהן נכנסים לאכול בזמן אחד.

דוחה הגמרא: לֹא, אין הכרח לומר שהעני והכהן נכנסים לאכול בזמנים שונים, שעדיין ניתן לומר כפי שאמרנו מתחילה כי **עָנִי וְכֹהֵן חַד שִׁיעוּרָא הוּא**, והזמן ששנינו בברייתא הראשונה 'משעה שהעני נכנס לאכול פיתו במלח', הוא הזמן ששנינו במשנתנו 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן'. אלא שיש לדחות את מה שסברנו שעני נכנס לסעודתו בימות החול באותו זמן בו בני אדם נכנסים לאכול בלילות שבת, **וּ**באמת אין זה כך אלא **'עָנִי'** שהוזכר בברייתא הראשונה **וּ'בְנֵי אָדָם'** שהוזכרו בברייתא השניה **לָאו חַד שִׁיעוּרָא הוּא** - אינם אוכלים בזמן אחד, ונמצא שלדעת חכמים [במשנה וכן בברייתא השניה] זמן קריאת שמע הוא בזמן שאוכלים הכהנים בתרומה, והוא הזמן בו אוכל העני [המוזכר בברייתא הראשונה], ולדעת רבי מאיר [בברייתא השניה] זמן קריאת שמע הוא משעה שבה בני אדם אוכלים בלילות שבת.

הגמרא מביאה ברייתא שמוכח ממנה שהזמנים של 'עני' ו'כהן' אינם שוים. **מקשה הגמרא:** וְכִי **עָנִי וְכֹהֵן חַד שִׁיעוּרָא הוּא**, שנכנסים הם לאכול בזמן אחד, **וּרְמִינְהוּ** - הרי יש להקשות על כך מברייתא אחרת, ששנינו בברייתא, **מֵאֵימָתַי מַתְחִילִין לִקְרוֹת** קריאת **שְׁמַע בָּעֲרָבִין**, נאמרו בכך חמש דעות: א. **מִשָּׁעָה שֶׁקָּדַשׁ הַיּוֹם בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת**, כלומר מעת כניסת שבת, דהיינו מתחילת בין השמשות[כא], אלו הם **דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר**. ב. **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים** שנטמאו וטבלו **מְטוֹהָרִים** ויכולים **לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן**, דהיינו משעת צאת הכוכבים[כב]. ג. **רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים טוֹבְלִין** כדי שיוכלו **לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן**, שהם טובלים זמן מועט קודם בין השמשות[כג]. **אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוּדָה** לרבי מאיר, כיצד אתה אומר שזמן קריאת שמע של ערבית הוא משעה שהכהנים טובלים, **וַהֲלֹא הַכֹּהֲנִים מִבְּעוֹד יוֹם הֵם טוֹבְלִים**, קודם בין השמשות, וכאמור, ואיך יתכן שיתחיל אז זמן קריאת שמע, והלא אין זה 'זמן שכיבה'[כד]. ד. **רַבִּי חֲנִינָא אוֹמֵר, מִשָּׁעָה שֶׁעָנִי נִכְנָס לֶאֱכוֹל פִּתּוֹ בְּמֶלַח**. ה. **רַבִּי אַחַאי, וְאָמְרֵי לָהּ** [-ויש אומרים זאת בשם] **רַבִּי אַחָא, אוֹמֵר, מִשָּׁעָה שֶׁרוֹב בְּנֵי אָדָם נִכְנָסִין לְהָסֵב** - לאכול את סעודת הלילה[כה].

מקשה הגמרא: **וְאִי אָמְרַתְּ שֶׁעָנִי וְכֹהֵן חַד שִׁיעוּרָא הוּא**, ושניהם נכנסים לאכול בזמן אחד, נמצא שהזמן שאמר **רַבִּי חֲנִינָא**, זמן אכילת העני, **הַיְינוּ** - הוא הוא זמן אכילת הכהנים שאמר **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ**, והרי בברייתא מבואר שיש מחלוקת ביניהם. **אֶלָּא לָאו שְׁמַע מִינָּהּ** - האם אין מוכח מברייתא זו, **שֶׁשִּׁיעוּרָא דְּעָנִי לְחוּד וְשִׁיעוּרָא דְּכֹהֵן לְחוּד** - שהזמן של אכילת העני הוא זמן בפני עצמו והזמן של אכילת הכהנים הוא זמן בפני עצמו, ואין הזמנים שוים[כו]. **מסיקה הגמרא: שְׁמַע מִינָּהּ** - אכן יש להוכיח כן מדברי הברייתא.

הגמרא מבארת איזהו הזמן המאוחר מבין זמני 'עני' ו'כהן'. מבררת הגמרא: לאחר שהתבאר שזמני תחילת האכילה של העני ותחילת האכילה של הכהן אינם שוים, **הֵי מִנַּיְיהוּ** - איזה משני הזמנים הללו הוא **הַמְאוּחָר** שביניהם. **משיבה הגמרא: מִסְתַּבְּרָא** - מסתבר שהזמן **דְּעָנִי** נכנס לאכול סעודתו **מְאוּחָר** מהזמן בו הכהן נכנס לאכול בתרומה, **דְּאִי אָמְרַתְּ** דְּהַזְּמַן של **הֶעָנִי מוּקְדָּם** מזמנו של הכהן, אם כן יקשה, שהזמן שאמר **רַבִּי חֲנִינָא**, שהוא משעה שהעני נכנס לאכול סעודתו, **הַיְינוּ** - הוא הוא הזמן שקדש היום בערבי שבתות שאמר **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר**, שהוא תחילת בין השמשות. שהרי זמנו של הכהן הוא בצאת הכוכבים, ואם זמנו של העני קודם לזמן הכהן, בהכרח שהוא בתחילת בין השמשות[ז]. **אֶלָּא לָאו שְׁמַע מִינָּהּ** - האם אין להוכיח מכך, **דְּ**זמנו של **עָנִי מְאוּחָר** יותר מזמנו של כהן, והוא אחר צאת הכוכבים. **מסיקה הגמרא: שְׁמַע מִינָּהּ** - אכן יש להוכיח כן[כז][ח].

★

הגמרא שבה לדון בדברי הברייתא האחרונה, והיא מבארת את דעת רבי מאיר: אָמַר מָר - הובא לעיל בברייתא האחרונה, **אָמַר לֵיהּ רַבִּי יְהוּדָה** לרבי מאיר, כיצד אתה אומר שזמן קריאת שמע הוא בזמן שהכהנים טובלים, **וַהֲלֹא הַכֹּהֲנִים מִבְּעוֹד יוֹם הֵם טוֹבְלִים** קודם בין השמשות, כדי שודאי תהא טבילתם קודם הלילה, ואיך יתכן לומר שזמן זה הוא 'זמן שכיבה' וקוראים בו קריאת שמע של ערבית.

מבררת הגמרא: הלא **שַׁפִּיר קָאָמַר לֵיהּ** [-יפה אמר לו] **רַבִּי יְהוּדָה לְרַבִּי מֵאִיר**, שטענה טובה היא, ומה יענה עליה. **אומרת הגמרא: וְרַבִּי מֵאִיר, הָכִי קָאָמַר לֵיהּ** - כך אמר לו לרבי יהודה, אכן זמן קריאת שמע הוא קודם בין השמשות, אולם **מִי סָבְרַתְּ דַּאֲנָא אַבֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת דִּידָךְ קָא אֲמִינָא** - וכי סבור אתה שכוונתי היא לקודם בין השמשות שלפי שיטתך, שהוא זמן רב לפני הלילה[כח], **אֲנָא אַבֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת דְּרַבִּי יוֹסֵי קָא אֲמִינָא** - כוונתי היא לקודם בין השמשות שלשיטת רבי יוסי, **דְּאָמַר רַבִּי יוֹסֵי, בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת** הוא זמן קצר של **כְּהֶרֶף עַיִן** [-כשיעור קריצת עין[כט]], **זֶה** [-הלילה] **נִכְנָס וְזֶה** [-היום] **יוֹצֵא**, שאותו רגע שהיום והלילה מתחלפים הוא בין השמשות, **וְאִי אֶפְשָׁר לַעֲמוֹד עָלָיו**[ל] ולדעת בדיוק אימתי הוא זמן זה, מאחר והוא קצר ביותר. וכיון שאני סובר כדעת רבי יוסי, נמצא שלשיטתי טובלים הכהנים סמוך לצאת הכוכבים, ועל כן זמן זה יכול להחשב 'זמן שכיבה' ואפשר לקרוא בו קריאת שמע של ערבית[לא].

יח. **וכמבואר** בספר נחמיה (שם). יט. **ומפני** כך, אין מהפסוק אפילו 'זכר לדבר'. כ. **עני** נכנס לאכול בשעה זו בימות החול מפני שאין לו נר לסעודתו, ובני אדם שאינם עניים נכנסים לאכול בשעה זו בלילות שבת, מפני שסעודתם כבר מוכנה מבעוד יום. רש"י (ד"ה משהעני וד"ה בערבי). כא. **זמן** בין השמשות הוא ספק מן היום ספק מן הלילה. מפני החשש שמא הוא לילה וכבר נכנסה שבת, יש לקדש זמן זה ולהמנע בו מעשיית מלאכה. רש"י (ד"ה משעה שקדש). כוונת רבי אליעזר היא לזמן שהוא תחילת בין השמשות לדעת רבי יהודה [ראה בסוף העמוד], והיינו אחר שקיעת החמה. מאירי (ד"ה ונמצא). כב. **זהו** הזמן המוזכר במשנתנו (לעיל ע"א). כג. **כהן** שנטמא טובל מבעוד יום, ולאחר מכן, בביאת השמש, הוא נטהר לגמרי. זמן זה נקרא 'הערב שמש'. כתב המאירי (ד"ה זמן שני) כי הטמאים הטובלים מאחרים את טבילתם ככל האפשר עד סמוך לשקיעת החמה, שמא יטמאו אחר הטבילה קודם שיעריב שמשם, ונמצא שלא הועילה להם טבילתם להיטהר. כד. **רבי** יהודה הקשה כן לפי שיטתו (שבת לד:), שבין השמשות שיעורו מהלך חצי מיל לפני צאת הכוכבים וכל זמן זה הוא ספק יום ספק לילה, שעל כן נמצא שטבילה קודם לבין השמשות היא טבילה ביום בזמן שאינו בכלל 'ובשכבך'. הגמרא בהמשך תבאר מה השיב רבי מאיר על טענה זו. רש"י (ד"ה והלא). כה. **רש"י** (ד"ה נכנסין) מביא שני פירושים בדעה זו, או שהכוונה לזמן אכילתם בימות החול, או שהכוונה לזמן אכילתם בלילי שבת. וכתב שלפי שני הפירושים זמן זה הוא הזמן המאוחר ביותר מכל הזמנים המוזכרים בברייתא. וראה בהגהות וציונים. כו. **ונמצא** שהברייתא הראשונה שאמרה שהזמן הוא משעת אכילת העני, חולקת על משנתנו (לעיל ע"א) שאמרה שהזמן הוא משעת אכילת הכהנים בתרומה. כז. **ראה** בעיוני הפשט[ט] טבלה לסיכום השיטות שבמשנה ובברייתות אודות תחילת זמן קריאת שמע. כח. **שהוא** כשיעור הליכת חצי מיל קודם צאת הכוכבים. רש"י (ד"ה בין). כט. **כקריצה** הנעשית ברפיון ולא בחוזקה. רש"י (שבת לד: ד"ה כהרף). ל. **ראה** בהגהות וציונים, שיש שלא גרסו תיבות אלו. לא. **כלומר**, אמנם זמן זה הוא יום גמור לדעת רבי מאיר [הסובר כשיטת רבי יוסי בזמן בין השמשות], אך כיון שהוא סמוך לחשיכה הרי הוא זמן שכיבה, ואפשר לקרות בו קריאת שמע. כתב הצל"ח (ברש"י ד"ה משעה), שלפי מה שביארה הגמרא בדעת רבי מאיר, מבואר מה שנקט רבי מאיר 'משעה שהכהנים טובלין', ולא נקט בפשטות 'קודם בין השמשות', משום שבא לחדש שהכהנים רשאים לטבול עד בין השמשות של רבי יוסי [וכמוכח מדבריו שהכוונה לבין השמשות זה].

הגמרא דנה בסתירות שנמצאו בדברי התנאים. מקשה הגמרא: קַשְׁיָא דְּרַבִּי מֵאִיר אַדְּרַבִּי מֵאִיר - דברי רבי מאיר סותרים זה לזה, שבברייתא השניה (לעיל ג:) אמר שזמן קריאת שמע הוא משעה שבני אדם נכנסים לאכול פיתם בערבי שבתות, דהיינו לאחר צאת הכוכבים[א], ואילו בברייתא השלישית (שם) אמר שזמן קריאת שמע הוא משעת טבילת הכהן שהיא קודם בין השמשות[ב].

מתרצת הגמרא: שתי ברייתות אלו נשנו על ידי **תְּרֵי תַּנָּאֵי** [-שני תנאים], שנחלקו **אַלִּיבָּא** [-לפי שיטתו] **דְּרַבִּי מֵאִיר.** כלומר, התנאים בברייתות חולקים ביניהם מה היא דעתו של רבי מאיר אודות זמן קריאת שמע, אם הוא מתחיל רק לאחר צאת הכוכבים או שהוא מתחיל כבר קודם בין השמשות.

עוד מקשה הגמרא: קַשְׁיָא דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר אַדְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר - דברי רבי אליעזר סותרים זה לזה, שבמשנתנו (לעיל ב.) אמר שזמן קריאת שמע הוא 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן' דהיינו מצאת הכוכבים[ג], ואילו בברייתא (לעיל ג:) אמר שהזמן הוא 'משעה שקדש היום בערבי שבתות', דהיינו מעט בין השמשות[ד].

מתרצת הגמרא: המשנה והברייתא נשנו על ידי **תְּרֵי תַּנָּאֵי** [-שני תנאים], שנחלקו **אַלִּיבָּא** [-לפי שיטתו] **דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר.** כלומר, המשנה והברייתא חולקות ביניהן מהי דעתו של רבי אליעזר אודות תחילת זמן קריאת שמע, אם היא בצאת הכוכבים או עוד קודם לכן, בתחילת בין השמשות.

עוד מתרצת הגמרא: וְאִיבָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה תוכל ליישב זאת כך, מה שנאמר **בְּרֵישָׁא** [-בתחילת המשנה] שתחילת זמן קריאת שמע 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן', **לָאו רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הִיא** - אין זה מדברי רבי אליעזר, אלא דעתו היא כמבואר בברייתא, שהזמן הוא משעה שקדש היום בערבי שבתות. ומה שנאמר במשנה 'דברי רבי אליעזר', מוסב רק על המשך הדברים[ה], שסוף זמן קריאת שמע הוא עד סוף האשמורה הראשונה[ו].

★

שנינו במשנה, שלדעת רבי אליעזר זמן קריאת שמע של ערבית הוא **עַד סוֹף הָאַשְׁמוּרָה** הראשונה של הלילה.

בלשון המקרא מצינו שהלילה מתחלק ל'אשמורות'[ז]. האשמורות נקראות כך על שם שבכל אחת מהן ממונה משמרה[ח] אחת של מלאכים לעבוד ולשיר לפני ה'[ט]. ונחלקו התנאים [בברייתא לקמן (ע"ב)] במספר המשמרות שבלילה, שלדעת רבי יש בלילה ארבע משמרות, ולדעת רבי נתן שלש בלבד[י].

הגמרא מבארת מדוע לא נקט רבי אליעזר שיעור זמן ברור לסוף זמן קריאת שמע, ואגב כך היא גם מבארת מהי דעתו במנין המשמרות שבלילה. שואלת הגמרא: מַאי קָסָבַר - מה סובר **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר** לגבי מנין המשמרות שבלילה, **אִי קָסָבַר** - אם הוא סובר כדעת רבי נתן (שם), **שֶׁשָּׁלֹשׁ מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה**, כלומר שהלילה מתחלק לשלש משמרות, ונמצא שאורך כל משמרה הוא ארבע שעות [מתוך שתים עשרה שעות של הלילה[יא]], אם כן **לֵימָא** - היה לו לומר בפירוש שזמן קריאת שמע הוא **עַד אַרְבַּע שָׁעוֹת** - עד סוף השעה הרביעית של הלילה, שאז מסתיימת האשמורה הראשונה[יב]. **וְאִי קָסָבַר** רבי אליעזר כדעת רבי (שם), **שֶׁאַרְבַּע מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה**, ונמצא שאורך כל משמרה הוא שלש שעות, **לֵימָא** - היה לו לומר בפירוש שזמן קריאת שמע הוא **עַד שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת** - עד סוף השעה השלישית של הלילה, שזהו עת סיומה של האשמורה הראשונה. מדוע נקט רבי אליעזר שהזמן הוא 'עד סוף האשמורה הראשונה', שהוא זמן שאינו מבורר דיו.

משיבה הגמרא: לְעוֹלָם קָסָבַר - באמת סובר רבי אליעזר **שֶׁשָּׁלֹשׁ מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה**, כאמור להלן בברייתא[יג], ונמצא שסוף האשמורה הראשונה הוא בסוף השעה הרביעית, **וְהָא קָא מַשְׁמַע לָן** - ודבר זה משמיענו רבי אליעזר [במה שתלה את סוף הזמן בסוף האשמורה הראשונה, ולא אמר 'עד ארבע שעות' שהוא שיעור ברור יותר], **דְּאִיכָּא** [-שיש] **מִשְׁמָרוֹת** של מלאכים **בָּרָקִיעַ**[יד], וְכנגדן **אִיכָּא מִשְׁמָרוֹת בְּאַרְעָא** - יש משמרות בארץ, והם הסימנים [דלהלן] לזמניהן של המשמרות שבשמים, ועל ידי אותם סימנים יכול כל אדם להבחין האם הגיע סוף זמן קריאת שמע[טו].

הגמרא מביאה ברייתא, שבה מבוארים דברי רבי אליעזר באופן האמור: דְּתַנְיָא בברייתא, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, שָׁלֹשׁ מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה** - הלילה מתחלק לשלש משמרות של מלאכים, **וְעַל** [-ובעת] **כָּל מִשְׁמָר וּמִשְׁמָר יוֹשֵׁב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְשׁוֹאֵג כָּאֲרִי**[טז], **שֶׁנֶּאֱמַר** בנבואת ירמיה על חורבן בית המקדש (ירמיה כה ל), **'ה' מִמָּרוֹם יִשְׁאָג וּמִמְּעוֹן קָדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ, שָׁאוֹג יִשְׁאַג עַל נָוֵהוּ'**, והיינו שמשמים ישאג הקב"ה מתוך אבלו על חורבן ביתו[יז], ומשלש לשונות השאגה ['ישאג' 'שאוג' 'ישאג'] שנאמרו בפסוק, יש ללמוד שה' שואג שלש שאגות[יח], שאגה אחת על כל משמר[יט]. מוסיף רבי אליעזר, **וְסִימָן לַדָּבָר** - הסימן להבחין במשמרות אלו הוא, **שבמִשְׁמָרָה הָרִאשׁוֹנָה חֲמוֹר נוֹעֵר**[כ], ובמשמרה **הַשְּׁנִיָּה כְּלָבִים צוֹעֲקִים**, ובמשמרה **הַשְּׁלִישִׁית תִּינוֹק יוֹנֵק מִשְּׁדֵי אִמּוֹ וְאִשָּׁה מְסַפֶּרֶת** [-מדברת] **עִם בַּעְלָהּ**[כא]. סימנים אלו שאמר רבי אליעזר בברייתא, הם המשמרות שבארץ שהוזכרו בגמרא קודם לכן.

הגמרא מבארת על איזה חלק במשמרה מורים הסימנים. שואלת הגמרא: מַאי קָא חָשִׁיב - אלו זמנים מציין **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר** בסימנים שנתן לאשמורות. כלומר, האם הסימנים מורים על תחילת האשמורות, או על סופן. ובין כך ובין כך קשה הצורך בכל שלושת הסימנים. משום **שֶׁאִי** [-אם] את **תְּחִלַּת מִשְׁמָרוֹת קָא חָשִׁיב** [-ציין] רבי אליעזר בסימנים אלו, אם כן קשה, **לִתְחִלַּת מִשְׁמָרָה רִאשׁוֹנָה סִימָנָא** [-סימן] **לָמָּה לִי**, מדוע צריך לה סימן, הרי תחילת המשמרה הראשונה **אוּרְתָּא** [-ערב] **הוּא**, תחילת הלילה שהוא עת צאת הכוכבים, וזהו זמן הניכר לכל ואין צריך סימן בכדי להכירו. **וְאִי** את **סוֹף מִשְׁמָרוֹת קָא חָשִׁיב** [-ציין] רבי אליעזר בסימנים אלו, אם כן קשה, **לְסוֹף מִשְׁמָרָה אַחֲרוֹנָה לָמָּה לִי סִימָנָא**, מדוע צריך לו סימן, הרי זמן סוף המשמרה האחרונה **יְמָמָא** [-יום] **הוּא**, כלומר שתחילת היום הוא סוף המשמרה האחרונה[כב], וזהו זמן הניכר לכל ואינו צריך סימן[כג].

משיבה הגמרא: אלא ודאי שאין הסימנים שוים [שלא כפי שסברנו שכולם מורים על תחילת המשמרה או שכולם מורים על סוף המשמרה], **אֶלָּא** רבי אליעזר **חָשִׁיב** [-צִיין] את הסימנים **לְסוֹף מִשְׁמָרָה רִאשׁוֹנָה**, שאז החמור נוער, **וּתְחִלַּת מִשְׁמָרָה אַחֲרוֹנָה**, שאז תינוק יונק ואשה מספרת עם בעלה, **וְאֶמְצָעִית**

א. **זמן** זה הוא לאחר צאת הכוכבים, כיון שמסתבר שלפי מסקנת הגמרא לעיל (ג:) שעני וכהן אינם אוכלים בזמן אחד, חוזרת הגמרא לסברתה הראשונה שם, שעני אוכל בימות החול בזמן ששאר בני אדם אוכלים בלילות שבת, וכיון שהתבאר בגמרא שם שזמן אכילתו של העני מאוחר מהזמן שכהן אוכל בתרומה [שהוא צאת הכוכבים], נמצא שהזמן שבני אדם אוכלים בערבי שבתות, שהוא כזמנו של העני, הוא לאחר צאת הכוכבים. על פי רש"י (שם) והרשב"א (ד"ה והא). ב. **טבילת** הכהנים היא קודם בין השמשות, שהרי הם צריכים שיהיה להם 'הערב שמש' לאחר הטבילה. רש"י (לעיל ג: ד"ה משעה שהכהנים). כמובא לעיל מדברי רש"י, יש להוכיח כי הזמן בו בני אדם נכנסים לאכול בערבי שבתות מאוחר אפילו מצאת הכוכבים, וכל שכן שהוא מאוחר מזמן טבילת הכהנים שהוא עוד קודם בין השמשות. והתוספות (ד"ה קשיא דרבי מאיר) ביארו באופן אחר מדוע אין לומר ששני הזמנים שוים, שהרי בברייתא האחרונה נחלקו רבי מאיר ורבי אחאי בשני זמנים אלו [שמה שאמרו שם 'משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב', פירש רש"י (לעיל ג: ד"ה נכנסין - בפירוש השני) שהכוונה שנכנסים להסב בערבי שבתות]. ועוד ביארו, שאין מסתבר שבני אדם ממהרים לאכול סעודת ליל שבת עוד מבעוד יום קודם הערב שמש, שהוא זמן טבילת הכהנים וכאמור [והיינו מעט לפני צאת הכוכבים, כמבואר לעיל (ג:)]. ג. **המקשן** נקט, שמה שנאמר במשנה 'דברי רבי אליעזר', מוסב גם על מה שנאמר בתחילת המשנה לגבי תחילת הזמן, ולא רק על מה שנאמר סמוך לתיבות אלו לגבי סוף הזמן. וכתב הרי"ף (לעיל ג:), שגם לסברת המקשן שאף הרישא היא מדברי רבי אליעזר, לא נחלקו עליו חכמים, שאם היו חולקים עליו היתה המשנה מביאה את דעתם, כפי שהביאה לגבי סוף הזמן. ד. **אין** לומר ששני השיעורים שוים, שהרי בברייתא (לעיל ג:) נחלקו בהם רבי אליעזר ורבי יהושע. תוספות (ד"ה קשיא דרבי אליעזר). ה. **לפי** זה יכולה היתה המשנה להביא את דברי חכמים בשלימותם, ולכתוב 'מאימתי קורין את שמע בערבין, משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן עד חצות', ולאחר מכן להביא את דברי רבי אליעזר 'עד סוף האשמורה הראשונה'. אלא שהעדיפה המשנה להביא את השיטות השונות לפי סדר הלילה, ולכן הקדים את דברי רבי אליעזר שאמר 'עד סוף האשמורה הראשונה' לדברי חכמים שאמרו 'עד חצות', ואת דברי שניהם לדברי רבן גמליאל שאמר 'עד שיעלה עמוד השחר'. על פי שיטמ"ק (ד"ה אי). ו. **וחכמים** חולקים עליו ואומרים שהזמן הוא עד חצות. ביאור מחלוקתם, וההלכה במחלוקת זו, ראה לעיל (ב.) בהערות. ז. **כמו** שנאמר (שמות יד כד) 'באשמורת הבוקר', וכן 'קדמו עיני אשמורות' (תהלים קיט קמח), ועוד. על פי מאירי (ד"ה בלשון). חז"ל השתמשו במשנה בלשון 'אשמורה', כאן וביומא (כ.). ח. **היחיד** של 'משמרות', הוא בדרך כלל 'משמרת', אולם בסוגיא [וכן במקומות נוספים בש"ס] שם היחיד של 'משמרות' הוא 'משמרה' וכן 'משמר'. ט. **רש"י** (ד"ה אי ובשמות יד כד). בתוספות יום טוב (מ"א) הביא את דברי רש"י (במדבר ג ז), שכל מינוי שאדם ממונה עליו ומוטל עליו לעשותו נקרא 'משמרת'. ובחזקוני (שמות יד כד) ביאר שנקראו 'משמרות' משום שהמלאכים שומרים וממתינים מתי יגיע זמנם לומר שירה. י. **ויש** חילוק להלכה בין שתי הדעות הללו, לענין אדם שנדר ללמוד עד סוף האשמורה הראשונה, או שהשכיר את עצמו למלאכה עד סוף אשמורה זו, האם עליו לעשות זאת עד סוף השעה השלישית, או שמא עד סוף השעה הרביעית. על פי המאירי (ד"ה בלשון). ולהלן בסוגיא יתבארו חילוקים נוספים. יא. **כלומר**, מחלקים את הלילה לשנים עשר חלקים, וכל אחד מהם הוא 'שעה'. מאחר שאין אורך הלילות שוה, משתנה אורך השעה מלילה ללילה, כגון שבלילות טבת הארוכים עשויה שעה להגיע עד כשעה וחצי שלנו, ובלילות תמוז הקצרים עד כשלשת רבעי השעה. [השעות שלנו, שהן אחד מתוך שתים עשרה מאורכו של לילה ממוצע, נקראות 'שעות שוות']. ראה רמב"ם (פיה"מ פ"א מ"ב) ותפארת ישראל (יכין אות ה). וראה בילקוט ביאורים שיש המפרשים שהכוונה כאן לשעות שוות. יב. **שזמן** זה ניכר וברור יותר מ'סוף האשמורה הראשונה'. רש"י (ד"ה מאי). ואף על פי שלשון 'אשמורה' הוא לשון המקרא, היה לתנא לומר את דבריו באופן ברור יותר. שיטמ"ק (ד"ה לימא). [ואפשר שמה שאין לשון זה מבורר הוא גם בגלל המחלוקת אם יש בלילה שלש משמרות או ארבע]. יג. **כן** היא האמת, אף שלצורך התירוץ אין הכרח לומר כך, שהרי אפשר לתרץ כדלהלן גם אם היה סובר רבי אליעזר שיש ארבע משמרות בלילה. תוספות הרא"ש (ד"ה ואנב). יד. **כפי** שהתבאר לעיל. טו. **רש"י** (ד"ה והא). כלומר, שאין המשמרות שבארץ דבר בפני עצמו אלא סימן הן למשמרות שבשמים. טז. **דבר** זה נאמר בדרך משל. רב האי גאון (הובא באוצר הגאונים חלק התשובות ד"ה ודקאמר). יז. **ולהלן** בגמרא יבואר מה הוא אומר באותן שעות. יח. **כן** פירש רש"י (ד"ה ישאג). ובשיטמ"ק (ד"ה שאוג) ביאר באופן נוסף, שבפסוק מפורשות שלש שאגות: א. 'ה' ממרום ישאג'. ב. 'וממעון קדשו יתן קולו'. ג. 'שאוג ישאג על נוהו'. יט. **בפסוק** זה לא הוזכרו המשמרות כלל, ואין ללמוד ממנו אלא רק זאת שהקב"ה שואג שלש שאגות. אמנם ידע רבי אליעזר מהדרשה המבוארת להלן (ע"ב), שיש שלש משמרות בלילה, והבין מסברא שאותן שלש השאגות הן כנגד שלש המשמרות, שאגה בכל משמר. צל"ח (שם ד"ה מ"ט). כ. **השמעת** קולו של החמור נקראת 'נעירה'. ערוך (ערך נער ה). כא. **משום** שזמן זה כבר קרוב ליום ובני אדם מתעוררים אז משנתם, והשוכבים במקום אחד [כגון איש ואשתו] מדברים זה עם זה. רש"י (ד"ה ואשה). כב. **המשמרות** הן בלילה דווקא, מצאת הכוכבים ועד עלות השחר, שהוא 'לילה' בדיני התורה. וכן מוכח מתוספות (ד"ה למאן) שסיומן הוא בעלות השחר [ולא בהנץ החמה]. כג. **ואין** לומר שסימנים אלו הם מתחילת המשמרה ועד סופה, שבמשך כל המשמרה הראשונה חמור נוער וכיוצא בכך בסימנים שבמשמרות האחרות, שאם כן לא היה צורך בסימן למשמרה האמצעית, שדי בכך שאין בה את הסימנים האחרים. אוצר חיים (ד"ה מאי). וראה בדבריו ביאור נוסף.

דְּאֶמְצָעִיתָא - ולאמצע המשמרה האמצעית[כד], דהיינו חצות הלילה, שאז הכלבים צועקים[כה].

תשובה נוספת: וְאִיבָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה תוכל ליישב זאת כך, **כּוּלְּהוּ סוֹף מִשְׁמָרוֹת קָא חָשֵׁיב** - אכן כל הסימנים שנתן רבי אליעזר הם סימנים לסוף המשמרות, **וְכִי תֵּימָא** - ואם תאמר ותקשה, הרי למשמרה **הָאַחֲרוֹנָה לָא צָרִיךְ** לתת סימן, שהרי זהו זמן תחילת היום והדבר ניכר לכל, יש ליישב זאת כך, **לְמַאי נַפְקָא מִינָּהּ** - לאיזה ענין יש צורך בסימן זה, **לְמִיקְרֵי** - לדעת מתי לקרוא **קְרִיאַת שְׁמַע** של שחרית **לְמַאן דְּגָנֵי** [-למי ששוכב] **בְּבַיִת אָפֵל** ואינו רואה שהתחיל היום, **וְלָא יָדַע זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע** של שחרית **אֵימַת** [-אימתי הוא]. לאדם זה מועיל הסימן, **שֶׁכֵּיוָן** שישמע **דְּאִשָּׁה מְסַפֶּרֶת עִם בַּעְלָהּ וְתִינוֹק יוֹנֵק מִשְּׁדֵי אִמּוֹ**, ידע שהתחיל היום **וְלֵיקוּם וְלִיקְרֵי** - יעמוד ממיטתו ויקרא קריאת שמע[כו].

התבאר בברייתא לעיל שעל כל משמר ומשמר הקב"ה שואג כארי. הגמרא מבארת מה הוא אומר באותה שעה: אָמַר רַב יִצְחָק בַּר שְׁמוּאֵל מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב [-בשם רב], **שָׁלֹשׁ מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה, וְעַל כָּל מִשְׁמָר וּמִשְׁמָר יוֹשֵׁב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְשׁוֹאֵג כַּאֲרִי, וְאוֹמֵר 'אוֹי לַבָּנִים** שלי [עם ישראל], **שֶׁבַּעֲוֹנוֹתֵיהֶם הֶחֱרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי** [-בית המקדש] **וְשָׂרַפְתִּי אֶת הֵיכָלִי**[כז] **וְהִגְלֵיתִים לְבֵין אוּמּוֹת הָעוֹלָם'**[כח].

הגמרא מביאה ברייתא נוספת בענין זה: תַּנְיָא בברייתא, **אָמַר רַבִּי יוֹסֵי, פַּעַם אַחַת הָיִיתִי מְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ, וְנִכְנַסְתִּי לְחוּרְבָּה**[כט] **אַחַת מֵחוּרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם לְהִתְפַּלֵּל, בָּא אֵלִיָּהוּ** הנביא **זָכוּר לַטּוֹב, וְשָׁמַר** [-והמתין] **לִי עַל הַפֶּתַח** של החורבה, **(וְהִמְתִּין לִי**[ל]**) עַד שֶׁסִּיַּימְתִּי תְּפִלָּתִי. לְאַחַר שֶׁסִּיַּימְתִּי תְּפִלָּתִי אָמַר לִי** אליהו הנביא, **שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי. וְאָמַרְתִּי לוֹ, שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי וּמוֹרִי**[לא]. **וְאָמַר לִי, בְּנִי, מִפְּנֵי מָה נִכְנַסְתָּ לְחוּרְבָּה זוֹ. אָמַרְתִּי לוֹ,** כדי **לְהִתְפַּלֵּל. וְאָמַר לִי, הָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל בַּדֶּרֶךְ,** ולא להכנס לחורבה. **וְאָמַרְתִּי לוֹ, מִתְיָירֵא הָיִיתִי שֶׁמָּא יַפְסִיקוּ בִּי** [-אותי[לב]] **עוֹבְרֵי דְּרָכִים,** ולכן נכנסתי לחורבה להתפלל. **וְאָמַר לִי, הָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל** בדרך **תְּפִלָּה קְצָרָה,** והיינו תפילת 'הביננו'[לג], ולא להכנס לחורבה.

רבי יוסי מבאר את אשר למד מדברי אליהו הנביא: אמר רבי יוסי, **בְּאוֹתָהּ שָׁעָה לָמַדְתִּי מִמֶּנּוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים**[לד]: א. **לָמַדְתִּי שֶׁאֵין נִכְנָסִין לְחוּרְבָּה**[לה]. ב. **וְלָמַדְתִּי שֶׁמִּתְפַּלְּלִין** - שצריך להתפלל **בַּדֶּרֶךְ**. ג. **וְלָמַדְתִּי שֶׁהַמִּתְפַּלֵּל בַּדֶּרֶךְ מִתְפַּלֵּל תְּפִלָּה קְצָרָה**, כדי שלא יפריעוהו עוברי דרכים[לו].

רבי יוסי ממשיך בסיפור המעשה: וְאָמַר לִי אליהו הנביא, **בְּנִי, מָה** [-איזה] **קוֹל שָׁמַעְתָּ בְּחוּרְבָּה זוֹ. וְאָמַרְתִּי לוֹ, שָׁמַעְתִּי בַּת קוֹל**[א] **שֶׁמְּנַהֶמֶת** [-מייללת] **כְּיוֹנָה**[ב] **וְאוֹמֶרֶת, אוֹי לַבָּנִים**[לז] שלי [עם ישראל], **שֶׁבַּעֲוֹנוֹתֵיהֶם הֶחֱרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי וְשָׂרַפְתִּי אֶת הֵיכָלִי וְהִגְלֵיתִים לְבֵין הָאוּמּוֹת.**

וְאָמַר לִי אליהו בלשון שבועה, **חַיֶּיךָ וְחַיֵּי רֹאשְׁךָ**[לח], **לֹא** ב**שָׁעָה זוֹ בִּלְבַד** הבת קול **אוֹמֶרֶת כָּךְ, אֶלָּא בְּכָל יוֹם וָיוֹם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים אוֹמֶרֶת כָּךְ**[לט].

הוסיף אליהו הנביא ואמר, **וְלֹא זוֹ בִּלְבַד**[מ], **אֶלָּא בְּכָל שָׁעָה שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִכְנָסִין לְבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּלְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת, וְעוֹנִין**[מא] **'יְהֵא שְׁמֵיהּ** [-שמו] **הַגָּדוֹל מְבוֹרָךְ'**[מב], **הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא** כביכול **מְנַעְנֵעַ רֹאשׁוֹ**[מג] כמי ששרוי בצער[מד], **וְאוֹמֵר, אַשְׁרֵי הַמֶּלֶךְ שֶׁמְּקַלְּסִין אוֹתוֹ בְּבֵיתוֹ כָּךְ**, כלומר, שבח גדול היה למלכותי, כשהיה בית המקדש קיים, והיה קילוס זה נשמע בבית המקדש. **מַה** [-אוי[מה]] **לּוֹ לָאָב** [הקב"ה[מו]] **שֶׁהִגְלָה אֶת בָּנָיו** [עם ישראל][מז], **וְאוֹי לָהֶם לַבָּנִים שֶׁגָּלוּ מֵעַל שׁוּלְחַן אֲבִיהֶם**[מח].

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את טעמי האיסור להכנס לחורבה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **מִפְּנֵי שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים** אמרו חכמים **שֶׁאֵין נִכְנָסִין לְחוּרְבָּה**[מט]: א. **מִפְּנֵי הַחֲשָׁד**, שלא יחשדו את הנכנס, שהוא נכנס לשם לצורך זנות[נ]. ב. **מִפְּנֵי** סכנת **הַמַּפּוֹלֶת**, שקירות החורבה רעועים ויש לחשוש שיפלו עליו. ג. **וּמִפְּנֵי** סכנת **הַמַּזִּיקִין** [-שדים], שהם מצויים במקום שאין בו ישוב, ויש לחשוש שיזיקוהו.

הגמרא מבארת מדוע נצרכים כל הטעמים. שואלת הגמרא: מדוע נצרך הטעם הראשון שהוא **מִפְּנֵי הַחֲשָׁד, וְתִיפּוֹק לֵיהּ** - הרי גם בלא טעם זה יש ללמוד שאסור להכנס לחורבה **מִשּׁוּם** חשש **הַמַּפּוֹלֶת**[נא].

כד. **דווקא** במשמרה האמצעית ניתן לומר שהסימן הוא על אמצע המשמרה, משום שזמן זה הוא זמן חצות לילה וישנם דינים התלויים בו [ראה בהערה להלן], אבל במשמרה הראשונה או האחרונה אין לומר שהסימן הוא על אמצע המשמרה, שהלא אין לזמן זה חשיבות לשום ענין. אוצר חיים (ד"ה ולאמצעית). כה. **מדברי** הגמרא כאן משמע כי יש משמעות מיוחדת לשלשה זמנים אלו שנתן להם רבי אליעזר סימנים [סוף משמרה ראשונה, תחילת אחרונה ואמצעית האמצעית]. ובתוספות הרא"ש (ד"ה כי) כתב בשם רבי יהודא ברזילי [בעל ספר העיתים] כי בשלשת הזמנים הללו היו תורמים את הדשן של המזבח, כפי ששנינו ביומא (כ.), שבכל יום היו תורמים בתחילת האשמורה השלישית, וביום הכיפורים מחצות, וברגלים מסוף האשמורה הראשונה, וכאשר נזכר הקב"ה באותם זמנים שהיו משמשים לפניו במקדש, כביכול אין שמחה לפניו [והיינו שלכן הוא שואג כארי כמבואר לעיל]. ואודות הסימן של אמצע המשמרה האמצעית, כתב הרשב"א (ד"ה מאי), שהתנא נתן סימן זה משום שהוא סימן לסוף זמן אכילת קדשים שהוא עד חצות. והמגן אברהם (סי' א סק"ד) כתב שמסימן זה משמע שחצות הלילה הוא עת רצון, שעל כן נתנו לו סימן. כו. **אין** הכוונה שיקרא קריאת שמע מיד בעלות השחר, שהרי להלן (ט:) שנינו שלדעת רבי אליעזר זמן קריאת שמע של שחרית הוא רק משעה שיבדיל בין תכלת לכרתי, אלא כוונת הגמרא היא שיקום בשעה זו ויכין את עצמו לקריאה, ועד שיבוא לקרוא כבר יגיע הזמן. תוספות (ד"ה למאן) ותוספות הרא"ש (ד"ה כיון). [שודאי שסוף האשמורה השלישית הוא בעלות השחר ולא בהנץ החמה, שהרי רבי אליעזר נתן בו סימן לצורך קריאת שמע שמסימן זה ואילך יעמוד ויקרא, והלא לדעתו בהנץ החמה כבר מסתיים זמן הקריאה (לקמן ט:). מילי דברכות (גרודזנסקי, בתוס' שם)]. כז. **המפרשים** עמדו על כפל הדברים 'החרבתי את ביתי' ו'שרפתי את היכלי' וביארו זאת בכמה דרכים. בהגהות רי"א חבר (ד"ה אמר) כתב ש'ביתי' הוא בית המקדש של מעלה ו'היכלי' הוא בית המקדש של מטה. בהגהות ר"א גוטמאכר (ד"ה החרבתי) ביאר, ש'ביתי' הוא בית המקדש הראשון ו'היכלי' הוא בית המקדש השני. בברכת ה' (ד"ה אוי) ביאר, ש'ביתי' הוא ירושלים [כפי שמצינו (רש"י בראשית כח יז) שיעקב אבינו קרא לירושלים 'בית אל'], ו'היכלי' הוא בית המקדש, והוסיף שלכן על 'ביתי' נאמר לשון חורבן, שהרי ירושלים נחרבה, ועל 'היכלי' נאמר לשון שריפה, שהלא בית המקדש הוצת באש ונשרף. ובראש יוסף (ד"ה החרבתי) ביאר ששני הדברים נאמרו על בית המקדש, שבתחילה נחרב, והיינו שהסתלקה ממנו השכינה [שאף על כך נופל לשון חורבן], ורק אחר כך נשרף לגמרי. וראה ביאור נוסף באמרי נועם (ד"ה שבעונותיהם). כח. **הגירסא** הנכונה היא 'אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי את בני לבין אומות העולם' [והגירסא שלפנינו 'אוי לבנים שבעוונותיהם' נכתבה מחמת הצנזורה]. דקדוקי סופרים (אות ה) וראה בהגהות וציונים. וכוונת הגמרא היא, אוי להם לרשעים שבגלל עוונותיהם שרפתי את היכלי, והגליתי את בני, אפילו הכשרים שבהם, לבין אומות העולם. ראה בשיטמ"ק (ד"ה ואומר) ובתוספות הרא"ש (ד"ה אוי - בפירוש השני). ובתוספות הרא"ש (ד"ה אוי - בפירוש הראשון) ביאר באופן אחר, ש'אוי שהחרבתי' פירושו שיש להצטער על כך מאוד. כט. **בית** רעוע הנוטה ליפול. ראה רש"י (ד"ה ומפני). ל. **תיבות** אלו מיותרות ונכנסו לגמרא בטעות. הגהות וציונים. אמנם ראה באמרי נועם (ד"ה ושמר) ובחפץ ה' (ד"ה בא) שביארו את כפילות הלשון. לא. **כתב** הבן יהוידע (ד"ה א"ל) שמה שהוסיף רבי יוסי על דברי אליהו 'ומורי', הרי זה משום שכך ראוי להשיב מפני הכבוד. [ואכן, בחידושי רע"א (יו"ד סי' רמב בט"ז סק"ה) ביאר שמכאן למד הרמב"ם (תלמוד תורה פ"ה ה"ה) שתלמיד האומר שלום לרבו אומר 'שלום עליך רבי', ואם רבו נתן לו שלום יענה לו 'שלום עליך רבי ומורי']. וביאור הכפילות 'רבי ומורי' כתב בשפתי חכמים (ד"ה רבי) ש'רבי' פירושו מלמדי ו'מורי' פירושו מורה הוראותי. ובבן יהוידע כתב לבאר את הכפילות כלפי אליהו הנביא, ש'רבי' הוא בחכמה 'ומורי' הוא ברוח הקודש. לב. **יש** הגורסים 'יפסיקוני'. גליון (הגהות וציונים). לג. **והיינו** שאומר שלש ברכות ראשונות ושלש ברכות אחרונות כהלכתן, וביניהן אומר ברכה אחת שנקראת 'הביננו', שיש בה מעין הברכות האמצעיות. רש"י (לקמן טז. ד"ה מעין, לקמן כט. ד"ה הביננו). ונוסח ברכה זו מבואר בגמרא לקמן (כט.). והוסיפו התוספות (ד"ה היה) שמה שמבואר בגמרא שם שאביי קילל את המתפלל 'הביננו', זהו דווקא במתפלל בעיר, אבל בשדה מותר להתפלל באופן זה. לד. **אף** שדעת רש"י (שבת קח. ד"ה מאי) שאין ללמוד הלכות מאליהו הנביא משום שנאמר 'לא בשמים היא', זהו דווקא כשהוא אומרן כנבואה, אבל כאן אמר דבר ששמע מפי חכמים אחרים, ובאופן זה שומעים לו. מהר"ץ חיות (ד"ה בלוטה). ובמילי דברכות (גרודזנסקי, ד"ה ועיין) ביאר, שדווקא כשאליהו בא להכריע כנגד משנה או ברייתא, או להכריע כיחיד נגד הרבים, בזה אין שומעים לו, אבל אפשר לסמוך עליו בדבר שאינו מוכרע. ובילקוט הגרשוני (ד"ה בלוטה) ביאר לפי דברי החתם סופר (שו"ת מ"ו סי' לח ד"ה אבל האמת) שכאשר אליהו מתגלה בגופו ממש אפשר ללמוד ממנו, שכאן התגלה בגופו ולכן למד הימנו רבי יוסי. לה. **דהיינו** שיש איסור בדבר [אמנם מדברי המאירי (ד"ה ממדות) משמע שהכניסה לחורבה והתפילה בה אינן איסור גמור אלא הנהגה טובה היא להמנע מכך]. ומשמע שאיסור זה נוהג תמיד ולא רק לענין תפילה, וכן משמע בברייתא להלן בסוף העמוד, וכן פסק הרמב"ם (רוצח ושמירת הנפש פי"ב ה"ו). אמנם הרמב"ם הביא דין זה גם בהלכות תפילה (פ"ה ה"ו), וכתב 'ואין מתפלל בחורבה'. וביאר הכסף משנה, שהביא זאת בהלכות תפילה רק משום שבסוגייתנו הובא לגבי תפילה. ובלחם משנה ביאר שהרמב"ם בא לחדש שאסור להכנס לחורבה אפילו כאשר הוא רוצה להתפלל וחושש שיפסיקוהו עוברי דרכים, כמבואר כאן. לו. **הקשה** בחפץ ה' (ד"ה בלוטה), מדוע חילק רבי יוסי דין זה לשנים, 'שמתפללים בדרך' ו'שהמתפלל בדרך מתפלל תפילה קצרה', ולא אמר דין אחד, שמתפללים בדרך תפילה קצרה. והשיב, שרבי יוסי דקדק את לשונו של אליהו שאמר לו 'היה לך להתפלל בדרך', והרי בוודאי ידע שבדרך מפריעים עוברי דרכים, ומדוע לא אמר לו מיד שהיה לו להתפלל תפילה קצרה, ובהכרח שבא ללמדו גם זאת שחייבים להתפלל בדרך. והיינו שאם היה אומר לו רק שמתפללים בדרך תפילה קצרה, היינו אומרים שרק מי שרוצה להתפלל יעשה כן, אבל אין חיוב להתפלל, ועתה לימדו שהתפילה היא חובה. לז. **ראה** בהערה לעיל על דברי רב שיש הגורסים 'אוי שהחרבתי', וראה שם את ביאור הדברים לגירסא זו. לח. **כפל** הלשון צריך ביאור. וכתב בבן יהוידע (ד"ה חייך) כי 'חייך' היינו חיי גופו, ו'חיי ראשך' זו חכמתו, ש'ראש' הוא כינוי לחכמה. ועוד ביאר, ש'חיי ראשך' הכוונה לאור השכינה השורה על ראשו. לט. **כתב** השפת אמת (ד"ה בכל) שמשמע מכאן שגם היום מתחלק לשלש משמרות [וכן מבואר ברשב"א (פירושי האגדות, לקמן ו: ד"ה ממה)]. ובבן יהוידע (ד"ה בכל) ביאר ששלש פעמים אלו הן כנגד זמני שלש התפילות, שהרי אמרו חז"ל (ראה מדרש תהלים קו מד, תיקוני זוהר תיקון כא נ:) שבזכותן תבוא הגאולה, ונמצא שעיכוב הגאולה הוא בגלל שאין אנו נזהרים בהן כראוי, ועל כן יוצאת הבת קול בזמנים אלו. מ. **כלומר** לא רק בעת שלש התפילות, אלא בכל שעה שהם נכנסים ועונים וכו'. שפתי חכמים (ד"ה ולא). מא. **'עניה'** היינו דיבור בקול רם [רש"י בגיטין (פג. ד"ה נענה)], וכפי שאמרו בשבת (קיט:) שצריך לומר 'יהא שמיה רבא' וכו' בכל כוחו, דהיינו בקול רם [כן ביארו התוספות (שם ד"ה כל, בפירוש השני), אך רש"י (שם ד"ה בכל) פירש שהכוונה בכל כוונתו]. שפתי חכמים (ד"ה ועונין). מב. **בדפוסים** ישנים הלשון 'ועונין אמן יהא שמיה רבא מברך', כפי שעונים בקדיש בזמננו. הגהות וציונים. מג. **אין** לחשוב שכוונת הדברים כפשוטה, שהקב"ה מנענע את ראשו ואומר וכו', משום שפעולות ודברים אלו שייכים בבני אדם בלבד ולא נאמרו אלא על דרך 'דברה תורה כלשון בני אדם' (לקמן לא:), לרמוז שרע בעיני ה' גלות ישראל וחורבן ביתו, שנגרמו על ידי עוונותיהם. הכותב (ד"ה ואמר). מד. **כן** פירש הנמוקי יוסף (ד"ה המזיקין). ובשפתי חכמים (ד"ה הקב"ה) ביאר על פי דברי רש"י לקמן (ז. ד"ה ונענע), שהקב"ה מנענע ראשו כאדם המודה לדברים ועונה 'אמן'. מה. **ראה** בהערה להלן. מו. **בתחילה** נקט לשון 'מלך' וכאן נקט לשון 'אב', משום שמשעה שגלו כביכול אינו נקרא מלך, כמבואר בתוספות (ד"ה ועונין) שאין כסאו שלם. מהרש"א (ח"א ד"ה שמקלסין). מז. **כתב** הרש"ש (ד"ה מה) ש'מה לו' הוא לשון כבוד כלפי מעלה, במקום הלשון 'אוי להם' שנאמרה לגבי הבנים. ובתוספות הרא"ש (ד"ה אוי) מבואר שגרס כאן 'אוי לאב' [וראה בהגהות וציונים שכן הגירסא בכתב יד], וביאר לשון זו, שיש להצטער על כך הרבה. מח. **הכוונה** לבית המקדש, שם היו אוכלים מהקרבנות. על פי מהרש"א (ח"א ד"ה שמקלסין). ובאבן שלמה (ד"ה אוי) ביאר על פי המקובלים, שבזמן בית המקדש היו ישראל מקבלים את ההשפעה מהקב"ה עצמו, ומשעה שגלו יורדת ההשפעה לשרי האומות וישראל מקבלים מהם את הנשאר, ועל שינוי זה נאמר כאן 'אוי לבנים שגלו מעל שולחן אביהם'. מט. **ברש"י** (ד"ה ומפני) מבואר שחורבה היא בית רעוע הנוטה ליפול, וראה עוד להלן (בתחילת ע"ב). נ. **דהיינו** שלא יאמרו שזונה ממתינה לו שם. רש"י (ד"ה מפני). חורבה היא מקום שהזנות מצויה בו. רש"י (כתובות יג: ד"ה לחורבה). נא. **כלומר,** מדוע הוצרכה הברייתא לומר שלשה טעמים לאיסור אחד, ובהכרח שבאה ללמד שכל טעם נצרך באופן שבו אין שייכים הטעמים האחרים. רש"י (ד"ה תיפוק).

משיבה הגמרא: טעם זה נצרך **בְּחַדְתֵּי** - בחורבה חדשה, שנפלו קירותיה סמוך לבנייתם לפי שהיו רעועים מתחילתם, ואלו שלא נפלו הם חדשים וחזקים ואין חשש שיפלו[א], וחידשה הברייתא שאף על פי שאין חשש מפולת בחורבה זו, בכל זאת אין נכנסים אליה, מפני החשד.

שואלת הגמרא: עדיין קשה מדוע נצרך הטעם של חשד אף בחורבה חדשה, **וְתִיפּוֹק לֵיהּ** - הרי גם בלא טעם זה אין להכנס אליה **מִשּׁוּם** שיש לחשוש בה **לְמַזִּיקִין**[ב]. **משיבה הגמרא:** הטעם של חשד נצרך **בִּתְרֵי** - כשנכנסים לשם שני אנשים יחד, שבאופן זה אין חשש מזיקים, משום שהשדים אינם מזיקים לשני אנשים הנמצאים יחד[ג], וחידשה הברייתא שגם באופן זה אסור להם להכנס לחורבה, מפני החשד, והיינו שיחשדו בהם שנכנסו לצורך זנות.

מקשה הגמרא: אִי בִּתְרֵי - אם מדובר בשני אנשים הנכנסים יחד, **חֲשָׁד נַמִּי לֵיכָּא** - גם אין חשש שיחשדו בהם שנכנסו לשם זנות, שהרי לגבי איסור יחוד שנינו (קידושין פ:) שאשה יכולה להתייחד עם שני אנשים מפני שכל אחד מהם מתבייש מחבירו ואינו חוטא[ד], ואם כן אין לחשוד בהם כלל.

מתרצת הגמרא: מדובר **בִּתְרֵי וּפְרִיצֵי** - בשני אנשים הפרוצים בעריות, שאף שהם שנים אסור להם להתייחד עם אשה, משום שאינם מתביישים זה מזה, ועל כן שייך בהם חשד כאשר הם נכנסים לחורבה[ה], ולכך אין להם להכנס לחורבה חדשה, אף שאין בה חשש מפולת ומזיקים.

הגמרא מבארת מדוע הוצרכה הברייתא לטעם השני. שואלת הגמרא: מדוע נצרך הטעם השני שהוא **מִפְּנֵי הַמַּפּוֹלֶת**, שיש לחשוש שקירות החורבה יפלו עליו ויסתכן, **וְתִיפּוֹק לֵיהּ** - הרי גם בלא טעם זה אסור להכנס לחורבה, **מִשּׁוּם** שיש לחשוש **לַחֲשָׁד וּמַזִּיקִין**.

משיבה הגמרא: טעם זה נצרך **בִּתְרֵי** - בשני אנשים הנכנסים יחד, שבאופן זה אין חשש מזיקים, **וּכְשֵׁרֵי** - ואותם אנשים הם כשרים וידועים כיראי חטא[ו], ולכן אין לחשוש לחשד [שהרי מותר לשני אנשים כשרים אף להתייחד עם אשה], וחידשה הברייתא שגם באופן זה אסור להם להכנס לחורבה [שאינה חדשה], לפי שיש לחשוש בה למפולת.

הגמרא מבארת מדוע הוצרכה הברייתא לטעם השלישי. שואלת הגמרא: מדוע נצרך הטעם השלישי שהוא **מִפְּנֵי הַמַּזִּיקִין, וְתִיפּוֹק לֵיהּ** - הרי גם בלא טעם זה אסור להכנס לחורבה, **מִפְּנֵי** החששות של **חֲשָׁד וּמַפּוֹלֶת**.

משיבה הגמרא: טעם זה נצרך **בְּחוּרְבָּה חַדְתִּי** [-חדשה], שאין בה חשש מפולת, וכאמור, **וּבִתְרֵי וּכְשֵׁרֵי** - ומדובר כשבאים להכנס לתוכה שני אנשים כשרים, שבאופן זה אין חשש שיחשדו בהם, וחידשה הברייתא שגם באופן זה אסור להם להכנס לחורבה, משום שיש לחשוש בה למזיקים.

מקשה הגמרא: אִי בִּתְרֵי - אם מדובר בשני אנשים, מדוע אסור להם להכנס לחורבה מפני חשש מזיקים, הרי באופן זה **מַזִּיקִין נַמִּי לֵיכָּא** - אין גם חשש מזיקים, שהרי התבאר שהשדים אינם מזיקים לשני אנשים הנמצאים יחד.

מתרצת הגמרא: מדובר **בִּמְקוֹמָן** - במקום שמצויים בו מזיקים תמיד, ובאופן זה **חַיְישִׁינַן** - חוששים שיזיקו אפילו לשנים[ז].

הגמרא מבארת באופן נוסף מדוע נצרך הטעם של חשש מזיקים: וְאִיבָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה תוכל לבאר זאת כך, **לְעוֹלָם** מדובר **בְּחַד** [-באדם אחד], ומדובר **בְּחוּרְבָּה חַדְתִּי** [-חדשה] **דְּקָאֵי בְּדַבְרָא** - הנמצאת בשדה, כלומר שהיא מחוץ לעיר[ח], **דְּהָתָם** - ששם באותה חורבה, **מִשּׁוּם חֲשָׁד לֵיכָּא** - אין חשש שיחשדוהו, **דְּהָא אִשָּׁה בְּדַבְרָא לָא שְׁכִיחָא** - שהרי אין מצוי שאשה תהיה בשדה, וכן אין חשש מפולת שהלא חדשה היא, **וּמִשּׁוּם מַזִּיקִין אִיכָּא** - אבל יש לחשוש למזיקים, כיון שהוא נכנס אליה לבדו[ט].

★

הגמרא שבה לדון במספר המשמרות שבלילה', ומביאה מחלוקת תנאים בענין זה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא (תוספתא פ"א ה"ג[יא]), **אַרְבַּע מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה** - הלילה מתחלק לארבעה חלקים שוים, שעל כל חלק ממונה קבוצה אחרת של מלאכים לעבוד בו ולומר בו שירה לפני ה'[יב], אלו הם **דִּבְרֵי רַבִּי. רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, שָׁלֹשׁ** משמרות הן ולא ארבע.

הגמרא מבארת את מקורו של רבי נתן. מבררת הגמרא: מַאי טַעְמָא דְּרַבִּי נָתָן - מהו טעמו ומקורו של רבי נתן שאמר שיש בלילה שלש משמרות בלבד. **משיבה הגמרא:** רבי נתן למד זאת **מִדִּכְתִיב** במלחמת גדעון במדין (שופטים ז יט), **'וַיָּבֹא גִּדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה, רֹאשׁ הָאַשְׁמֹרֶת הַתִּיכוֹנָה'**, כלומר שבא לקצה המחנה בתחילת המשמרה האמצעית, **וּתְנָא** - ושנינו בתוספתא (שם)[יג], **אֵין** שייך לשון **'תִּיכוֹנָה' אֶלָּא כְּשֶׁיֵּשׁ** כמותה **לְפָנֶיהָ וּלְאַחֲרֶיהָ**[יד], ובהכרח שהלילה מתחלק לשלשה חלקים שוים שהם שלש המשמרות, וגדעון בא בתחילת המשמרה השניה שהיא האמצעית[טו].

שואלת הגמרא: וְרַבִּי שסובר שיש ארבע משמרות בלילה, כיצד יפרש פסוק זה. **משיבה הגמרא:** לדעת רבי **מַאי** - מה הכוונה 'האשמורת הַתִּיכוֹנָה', הכוונה היא למשמרה **(אַחַת[טז] מִן הַ)תִּיכוֹנָה שֶׁבַּתִּיכוֹנוֹת** - אחת משתי המשמרות האמצעיות[יז]. כלומר, אין הכרח שיש דווקא משמרה תיכונה אחת, אלא שתי המשמרות האמצעיות נקראות 'תיכונות', משום ששתיהן בין המשמרה הראשונה לאחרונה, וכוונת הכתוב שגדעון בא לקצה המחנה בראש אחת ממשמרות אלו [ולא פירש הכתוב איזו מהן].

שואלת הגמרא: וְרַבִּי נָתָן מה יענה על טענה זו שיתכן כי הכוונה לאחת מן התיכונות, ולא שישנה תיכונה אחת בלבד. **משיבה הגמרא:** רבי נתן יאמר לרבי, **מִי כְּתִיב** - וכי כתוב בפסוק 'ראש האשמורת הַתִּיכוֹנָה שֶׁבַּתִּיכוֹנוֹת' [שכך היה לפסוק לומר אילו היתה כוונתו שיש שתי משמרות תיכונות], 'האשמורת הַתִּיכוֹנָה' **כְּתִיב**, ומשמע מלשון זה שיש רק משמרת תיכונה אחת, ובהכרח שאין בלילה אלא שלש משמרות.

הגמרא מבארת את מקורו של רבי. מבררת הגמרא: מַאי טַעְמָא דְּרַבִּי - מה טעמו ומקורו של רבי שאמר שיש בלילה ארבע משמרות. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי זְרִיקָא, אָמַר רַבִּי אַמִּי, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, כָּתוּב** [-פסוק] **אֶחָד אוֹמֵר** (תהלים קיט סב) **'חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ'**, והיינו שדוד המלך אומר שהוא קם בחצות הלילה, **וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר** (שם קיט קמח) **'קִדְּמוּ עֵינַי אַשְׁמֻרוֹת'**, והיינו שדוד המלך אומר שהוא קם משנתו בעת שנותרו עוד שתי משמרות מן הלילה, **הָא כֵּיצַד** מתיישבים יחד שני הכתובים, בהכרח **שֶׁאַרְבַּע מִשְׁמָרוֹת הָוֵי הַלַּיְלָה**, ונמצא שכאשר קם בחצות, נשארו מן הלילה עוד שתי משמרות.

שואלת הגמרא: וְרַבִּי נָתָן הסובר שיש שלש משמרות בלילה, מה ישיב על ראיה זו. **משיבה הגמרא:** רבי נתן **סָבַר לָהּ כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, דִּתְנַן** במשנה (לקמן ט:), **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר**, זמן קריאת שמע של שחרית הוא **עַד שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת** - עד השעה השלישית מהיום[יח], **שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ מְלָכִים לַעֲמוֹד** ממיטתם **בְּשָׁלֹשׁ שָׁעוֹת**[יט]. וכיון שדוד היה קם בחצות ואילו שאר מלכים קמו רק אחר שעתיים מתחילת היום, נבוא חשבון בכמה שעות קדם להם דוד בקומו משנתו, **שֵׁית**

א. **על** פי גירסת היעב"ץ וביאורו ברש"י (ד"ה בחדתי). ב. **שאפילו** בית חדש, אם נפל ואין גרים בו בני אדם, מצויים בו מזיקים. על פי אמרי נועם (ד"ה בחדתא). ג. **בגמרא** לקמן (מג:) מבואר, שלאדם אחד מתגלה השד וגם מזיקו, ולשני אנשים מתגלה אך אינו מזיק, ולשלשה אינו מתגלה כלל. ד. **רש"י** (קידושין שם ד"ה עם ב' אנשים). ה. **יש** להקשות שאם מדובר בפרוצים, מדוע דאגו להם חכמים שלא יחשדו בהם. ועוד, שאם פרוצים הם אין תועלת באזהרה זו, כיון שאינם מתביישים אפילו מהחטא עצמו וכל שכן שלא יחששו מכך שיחשדו בהם. ובאור החמה (ד"ה במרי) תירץ, שאין הכוונה ב'פרוצים' לאנשים שאינם שומרי תורה, אלא לאנשים המרגישים שאין יצרם מסור בידם לענין עריות, ועל כן דאגו להם חכמים, ואף הם ישמעו לנו שלא להכנס לחורבה מפני החשד. [ואכן ראה בשולחן ערוך (שם) שסתם אנשים דינם כפרוצים שאסור להם להתייחד]. ו. **מאירי** (לעיל ע"א ד"ה אף). ז. **רש"י** (ד"ה במקומן). ולפי זה, מה שמבואר לעיל שבשנים אין חשש מזיקים, מדובר במקום שאין המזיקים מצויים בו תדיר. וכתבו תוספות (ד"ה במקומן) שסתם מקום הוא מקום שאין המזיקין רגילים בו, אלא אם כן ידוע שהם רגילים בו. ובתוספות הרא"ש (ד"ה במקומן) כתב שיתכן לבאר להיפך, שמן הסתם יש לחשוש בכל מקום למזיקין המזיקים אפילו שנים, ומה שמבואר לעיל שאין חוששים בשנים הוא במקום שידוע לנו שאינם רגילים להיות בו. ח. **כמבואר** בגמרא (להלן ס: מגילה לג.). ו'דברא' הוא מלשון 'מדבר'. שפת הים (מגילה שם ד"ה בדברא). ט. **סיכום** תירוצי הגמרא: הטעם הראשון שהוא 'מפני החשד', נצרך בחורבה חדשה [שאין בה חשש מפולת], באופן שנכנסים לתוכה שני אנשים יחד [שאין חשש מזיקים], ואותם שנים הם פרוצים בעריות [ולכן קיים חשש שיחשדו בהם]. הטעם השני שהוא 'מפני המפולת', נצרך באופן שנכנסים לחורבה שני אנשים [שאין בהם חשש מזיקין], והם כשרים [שאין חשש שיחשדו בהם], והחורבה ישנה [שיש בה חשש מפולת]. הטעם השלישי שהוא 'מפני המזיקין', נצרך בחורבה חדשה [שאין בה חשש מפולת], לתירוץ הראשון, כאשר נכנסים בה שני אנשים כשרים [שאין חשש שיחשדו בהם], והחורבה היא במקומם של המזיקין [ולכן יש לחשוש מהם גם בשנים]. ולתירוץ השני, אותה חורבה נמצאת בשדה [שבאופן זה לעולם אין חשד], ונכנס לתוכה אדם אחד [שבאופן זה יש חשש מזיקין]. י. **נידון** זה הוזכר לעיל (ע"א). יא. **מחלוקת** זו הובאה שם בלשון שונה. יב. **רש"י** (לעיל ע"א ד"ה אי). יג. **בתוספתא** הובא הפסוק וכן האמור כאן בהמשך 'אין תיכונה' וכו', כביאור מקורו של רבי נתן, וראה על כך בהערה להלן. יד. **שיטמ"ק** (ד"ה ואין). ורבינו נתן אב הישיבה (פ"א מ"א) כתב בנוסח זה, שיש לפניה אחת ולאחריה אחת [ואם יש ארבע משמרות בלילה, נמצא שלאחר השניה יש שנים כמותה, ולפני השלישית יש שנים כמותה]. ובברכת אברהם (ד"ה אין) ביאר שכוונת רבי נתן שאין תיכונה אלא כשיש לפניה ולאחריה משמרות שאינן תיכונות, ולהוציא מסברת רבי שיש שתי תיכונות, כמבואר להלן. טו. **מדברי** הגמרא נראה כי היא נושאת ונותנת בטעמו של רבי נתן, בעוד שהטעם שהביאה מפורש בתוספתא הנ"ל [ובפרט שנאמר בגמרא 'תנא', וכוונת הגמרא להביא את התוספתא עצמה], ולא מצינו כיוצא בכך שהגמרא תכתוב דברי ברייתא באופן של שקלא וטריא. ויש מבארים שהמשא ומתן בגמרא מתפרש בהמשך אחד עם דברי הגמרא הבאים לאחר מכן, וכוונתה לומר שאמנם טעמו של רבי נתן מפורש בתוספתא, אולם מה יענה רבי על כך וכו'. ויש שכתבו שמשום כך הקדימה הגמרא לבאר את דברי רבי נתן המובא בברייתא אחרון, לפי שטעמו ידוע, וכאמור. ראה מעיל שמואל (ד"ה מ"ט) וציוני ש"ס (ד"ה מ"ר). טז. **התיבות** שבסוגריים אינן מובנות ויש למוחקן, וכן אינן בילקוט שמעוני (שופטים רמז סג) שם הובאו דברי הגמרא הללו. רש"ש (ד"ה ורבי). ובשלמה משנתו (ד"ה ה"ג) גרס 'מאי תיכונה, אחת מהן, התיכונה שבתיכונות'. יז. **על** פי רבינו חננאל (ד"ה מנו). ובאלפי מנשה (ד"ה אחת) ביאר, שהכוונה לתחילת המשמרה השלישית, שהיא באמצע הלילה ממש, ולכן נקראת 'תיכונה שבתיכונות'. וכעין זה מבואר בירושלמי (פ"א ה"א). יח. **מדברי** הגמרא בהמשך משמע שהכוונה לתחילת השעה השלישית, אך להלכה נפסק (שו"ע או"ח סי' נח ס"א) לפי דעת רבי יהושע שאפשר לקרוא קריאת שמע עד סוף השעה השלישית, וראה בהערה להלן כיצד מתיישבים הדברים. יט. **רש"י** (ד"ה ור' נתן). במשנה להלן (ט:) חולק רבי אליעזר על רבי יהושע וסובר שאין ללמוד מזמן קימת המלכים, אלא זמן קריאת שמע של שחרית מסתיים

דְּלֵילְיָא - שש שעות הלילה, מחצות עד הבוקר, **וְעוֹד תַּרְתֵּי דִּימָמָא** - שעתיים בתחילת היום[כ], **וְהָווּ לְהוּ** - אלו יחד הן שמונה שעות שהן כאורכן של **שְׁתֵּי מִשְׁמָרוֹת** [לפי שיטתו של רבי נתן שיש שלש משמרות בלילה וכל משמרה היא ארבע שעות], ולכן אמר דוד 'קדמו עיני אשמורות', שבקומו משנתו קדם למלכים בשתי משמרות. נמצא ששני הכתובים, 'חצות לילה אקום' ו'קדמו עיני אשמורות', אינם סותרים זה את זה, שאמנם קם בחצות, אך הקדים את שאר מלכים בזמן של 'אשמורות'.

תירוץ נוסף: **רַב אַשִׁי אָמַר**, באמת מחצות הלילה, בה קדם דוד לקום משנתו, עד הבוקר, אין אלא משמרה אחת ועוד חצי משמרה [שהרי לדעת רבי נתן יש שלש משמרות בלילה, וכל משמרה היא ארבע שעות, ונמצא שאותן שש שעות שמחצות עד הבוקר, הן משמרה ומחצה], אך מכל מקום **מִשְׁמָרָה וּפַלְגָּא נַמִּי מִשְׁמָרוֹת קָרוּ לְהוּ** - גם משמרה ומחצה נקראים בלשון הפסוק 'משמרות', כיון שיש בהן יותר ממשמרה אחת, ולכן אמר הפסוק 'קדמו עיני אשמורות' לשון רבים.

★

הגמרא מביאה דבר נוסף שאמר רבי זריקא בשם רבי אמי בשם רבי יהושע בן לוי: **וְאָמַר רַבִּי זְרִיקָא, אָמַר רַבִּי אַמִּי, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, אֵין אוֹמְרִין** [-אין מדברים] **בִּפְנֵי הַמֵּת, אֶלָּא** רק **דְּבָרָיו שֶׁל מֵת** - עניינים השייכים למת, וכפי שיבואר.

הגמרא מבארת מה הם הדברים שאסור לומר בפני המת: **אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא, לֹא אָמְרָן** - לא אמרנו דין זה שאין לומר בפני המת דברים שאינם שייכים לו, **אֶלָּא** רק **בְּדִבְרֵי תּוֹרָה**[כא], משום שהכל חייבים לדבר בהם, ועל כן זהו בזיון עבורו שאינו יכול לדבר בדברים אלו[כב], ולכן אין לדבר לפניו אלא בדבריו, כגון הלכות הספד, הוצאת המת וקבורה[כג]. **אֲבָל** לדבר לפניו **מִילֵּי דְעָלְמָא** - ענייני העולם, **לֵית לָן בָּהּ** - אין לחוש ואפשר לדבר בהם בפניו, משום שאין לו בזיון בכך שאינו מדבר דברים אלו.

הגמרא מביאה דעה חולקת: **וְאִיכָּא דְּאָמְרִי** - ויש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, **אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא, לֹא אָמְרָן** - לא הוצרכנו לומר[כד] דין זה שאין לומר בפני המת דברים שאינם שייכים לו, **אֶלָּא** כדי לחדש **[שֶׁאֲפִילּוּ[כה]] בְּדִבְרֵי תּוֹרָה** אין לדבר בפניו, אף על פי שיש בכך מצוה, **וְכָל שֶׁכֵּן** שאין לדבר בפניו **בְּמִילֵּי דְעָלְמָא** - בענייני העולם[כו], שדבר פשוט הוא שאין לדבר בפניו דברים שאין מצוה לדבר בהם[כז]. ועל כן אין לדבר בפניו דברי תורה וענייני העולם אלא אם הם דבריו, כגון הלכות הספד וקבורה, או דברים הנוגעים לעסק קבורתו ושבחיו וכדומה[כח].

★

הגמרא שבה לדון במה שהתבאר לעיל שדוד המלך היה קם בחצות הלילה. מקשה הגמרא: **וְכִי דָּוִד** המלך **בְּפַלְגָּא דְּלֵילְיָא הֲוָה קָאֵי** - בחצות הלילה היה קם [כמו שהתבאר לעיל מהפסוק (תהלים קיט סב) 'חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ'], הרי במקום אחר מבואר **דְּמֵאוּרְתָּא הֲוָה קָאֵי** - שכבר מהערב, מתחילת הלילה, היה קם[כט], **דִּכְתִיב** (שם קיט קמז) **'קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעָה'**, והיינו שאמר דוד שהיה מקדים לקום בתחילת הלילה לפני שאר בני אדם, והיה אז צועק בתפילה לפני ה'[ל]. הגמרא מבארת את קושייתה: **וּמִמַּאי דְּהַאי 'נֶשֶׁף' אוּרְתָּא הוּא** - ומנין לנו ש'נשף' פירושו תחילת הלילה[לא], יש ללמוד זאת **מִדִּכְתִיב** (משלי ז ט), **'בְּנֶשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה'**, וכוונת הפסוק היא, לעת הנשף שהוא בערב היום, בתחילת הלילה, בעת שמשחיר הלילה[לב] ובאה האפילה. ומוכח מהפסוק ש'נשף' הוא תחילת הלילה. ומעתה קשה, שבפסוק 'קדמתי בנשף ואשועה' מבואר שדוד המלך היה קם בתחילת הלילה, ובפסוק 'חצות לילה אקום' מבואר שהיה קם רק בחצות.

הגמרא מביאה שלשה תירוצים ביישוב סתירה זו: לכל הדעות היה דוד המלך קם עוד מתחילת הלילה, כאמור בפסוק 'קדמתי בנשף ואשועה', ונחלקו האמוראים כיצד ליישב את הפסוק 'חצות לילה אקום'.

תירוץ ראשון: **אָמַר רַב אוֹשַׁעְיָא אָמַר רַבִּי אַחָא**, מה שאמר הכתוב 'חצות לילה אקום' אין הכוונה שאז ממש קם משנתו, אלא **הָכִי קָאָמַר (דָּוִד[לג])** - כך כוונת הכתוב, שאמר דוד, **מֵעוֹלָם לֹא עָבַר עָלַי חֲצוֹת לַיְלָה בְּשֵׁינָה**, משום שהייתי ער עוד קודם לכן[לד].

תירוץ שני: **רַבִּי זֵירָא אָמַר**, אף שהיה דוד קם עוד מתחילת הלילה, אבל **עַד חֲצוֹת הַלַּיְלָה הָיָה** עוסק בתורה כשהוא **מִתְנַמְנֵם כַּסּוּס**, שהוא מתנמנם ומתעורר כל העת, **מִכָּאן וְאֵילָךְ** - מחצות והלאה, **הָיָה מִתְגַּבֵּר כָּאֲרִי** ומתעורר לגמרי, ומה שנאמר 'חצות לילה אקום', היינו שאז התגבר כארי להתעורר לגמרי.

תירוץ שלישי: **רַב אַשִׁי אָמַר**, מתחילת הלילה **עַד חֲצוֹת הַלַּיְלָה הָיָה** דוד **עוֹסֵק בְּדִבְרֵי תוֹרָה**[לה], **מִכָּאן וְאֵילָךְ** - ומחצות והלאה היה עוסק **בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת**[לו]. כוונת הפסוק 'חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך' אינה שאז קם משנתו, אלא שמאז ואילך היה קם מלימודו לעסוק בשירות ותשבחות[לז].

★

הגמרא שבה לדון אימתי הוא הזמן הקרוי 'נשף'. מקשה הגמרא: **וְנֶשֶׁף אוּרְתָּא הוּא** - וכי 'נשף' הוא תחילת הלילה [כפי שהתבאר לעיל], **הָא נֶשֶׁף צַפְרָא הוּא** - הרי במקום אחר מבואר ש'נשף' הוא הבוקר, **דִּכְתִיב** בענין המלחמה שנלחם דוד בעמלקים ששרפו את העיר צקלג (שמואל א' ל יז), **'וַיַּכֵּם דָּוִד מֵהַנֶּשֶׁף וְעַד הָעֶרֶב לְמָחֳרָתָם'**, שהכה דוד את עמלק מה'נשף' עד הערב, והיה זה למחרת היום שחנו שם דוד ואנשיו[לח], ויש לברר, **מַאי** - מה הכוונה 'מֵהַנֶּשֶׁף וְעַד הָעֶרֶב', **לָאו** - וכי אין הכוונה שדוד הכה בהם **מִצַּפְרָא וְעַד לֵילְיָא** - מהבוקר עד הלילה, ואם כן מוכח מכך ש'נשף' פירושו תחילת היום, ושלא כפי שהתבאר לעיל ש'נשף' פירושו תחילת הלילה.

דוחה הגמרא: **לֹא** זו כוונת הכתוב, אלא הכוונה היא שדוד הכה בהם **מֵאוּרְתָּא וְעַד אוּרְתָּא** - מתחילת הלילה הראשון עד תחילת הלילה השני, ובאמת 'נשף' פירושו תחילת הלילה.

מקשה הגמרא: **אִי הָכִי** - אם כן, ש'נשף' ו'ערב' הן מילים נרדפות, וכוונת הכתוב מתחילת הלילה ועד תחילת הלילה, היה לו **לִכְתּוֹב 'מֵהַנֶּשֶׁף וְעַד הַנֶּשֶׁף', אוֹ 'מֵהָעֶרֶב וְעַד הָעֶרֶב'**, ולא היה לו לשנות את לשונו ולכתוב 'מהנשף ועד הערב'. ובהכרח ש'נשף' הוא בוקר, וכוונת הכתוב שדוד הכה אותם מהבוקר ועד הערב. ונמצא שהסתירה בכתובים עדיין קיימת, שבכתוב זה משמע ש'נשף' הוא בוקר, ואילו בפסוק המובא לעיל ['בנשף בערב יום באישון לילה ואפילה' (משלי ז ט)], משמע ש'נשף' הוא ערב.

בהנץ החמה. והקשו המפרשים, שאם כן מדוע אמרה הגמרא על רבי נתן 'סבר לה כרבי יהושע', כשהמדובר רק על זמן קימת המלכים שהביא רבי יהושע בדבריו, והלא אין בכך מחלוקת כלל. וכתב הצל"ח (ד"ה סבר), שאכן לשון הגמרא אינו בדווקא, והכוונה שדבריו מתאימים לפי זמן קימת המלכים שהובא בדברי רבי יהושע. כ. **יש** מהראשונים (סמ"ג עשין יח, הרוקח סי' שכ, ועוד) שהוכיחו מכאן, שמה שאמר רבי יהושע שזמן קריאת שמע הוא 'עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות', פירושו עד תחילת השעה השלישית ולא עד סופה, שהרי מוכח כאן שהמלכים היו קמים בתחילת השעה השלישית. אך בתוספות הרא"ש (ד"ה ר' יהושע) ביאר, שכוונת רבי יהושע היא שדרך מלכים [מישראל] לישן עד סוף השעה השניה ולקרוא קריאת שמע בשעה השלישית. וכעין זה דחה הסמ"ג (שם). ובשאגת אריה (סי' ה ד"ה ולפי) ביאר, שאמנם הכוונה במשנה למלכי הגויים, ואכן הם קמים בסוף השעה השלישית ולכן זמן קריאת שמע נמשך עד סוף שעה זו כפי שאמר רבי יהושע, אבל מלכי ישראל שחייבים בקריאת שמע, קמים בתחילת אותה שעה בכדי שיוכלו להכין את עצמם ולקרוא קריאת שמע בזמנה. מה שהשתבח דוד בקימתו המוקדמת, הרי זה במה שקם קודם למלכי ישראל [שודאי אין להכניס בחשבון את השעה השלישית בה חובה עליו לקום בכדי לקרוא את שמע], והיינו שמונה שעות קודם לתחילת השעה השלישית. כא. **רש"י** (ד"ה אלא) גרס 'אלא לדבר הלכה'. כב. **ועל** העושה כן נאמר (משלי יז ה) 'לועג לרש חרף עושהו'. רש"י (ד"ה אלא) על פי הגמרא (לקמן יח.). ופירוש הפסוק הוא, שהלועג לעני [ובענייננו הכוונה למת שהוא נצרך לאחרים], הרי הוא מחרף את יוצר העני, כי המגנה את המלאכה, כאילו מגנה את היוצר אותה. רלב"ג (שם). כג. **רמב"ן** (תורת האדם ענין ההספד ד"ה בפרק מי). כד. **דברי** דוד (וילנא, ד"ה אין). כה. **המילה** 'אפילו' נוספה בגירסת הרי"ף (לקמן יח.) והמהרש"ל (ד"ה רבי). גליון. כו. **לשון** הגמרא 'לא אמרן אלא אפילו בדברי תורה' מגומגם מעט, וראה ברי"ף (שם) ובמהרש"ל (שם) ובמרומי שדה (ד"ה לא) גירסאות מתוקנות יותר, כגון 'לא נצרכה אלא לדברי תורה', וכדומה. אך גירסת הגמרא שלפנינו היא 'אמר רבי אבא בר כהנא, לא אמרן אלא בדברי תורה, וכל שכן במילי דעלמא'. ויש להעיר על סתירה בלשון זה, שמתחילת הלשון 'לא אמרן אלא בדברי תורה' וכו' משמע שמדובר רק בדברי תורה, ואילו מההמשך 'וכל שכן במילי דעלמא' מבואר שמדובר גם על דברים בטלים. וראה מה שביארו הקדושה וברכה (סמיכת חכמים, בפוס' ד"ה אין) והריא"ף (על עין יעקב, ד"ה אלא) בענין זה. כז. **כדי** שהכל יהיו עסוקים בהספדו, ולא בדברים אחרים. ויש מפרשים, שהמת יודע כל מה שאומרים בפניו עד שקוברים אותו (שבת קנב:), והוא מצטער כאשר מדברים בפניו דברים שאינם מצרכיו. שיטמ"ק (ד"ה וכל שכן). כח. **על** פי רבינו יהונתן (יח. ד"ה אלא) ומאירי (ד"ה כשבני). כט. **אין** הכוונה שלא ישן כלל והיה ער מתחילת הלילה ועד סופו, שהרי אי אפשר להתקיים ללא שינה. אלא כוונתו שהיה ישן מעט בתחילת הלילה, והיה די לו בכך. עיון יעקב (ד"ה מאורתא). ל. **מצודת** דוד (תהלים שם). לא. **כלומר**, מנין שנשף הוא דווקא תחילת הלילה, אולי כוונת דוד שהקדים לקום בעוד לילה אך לא דווקא בתחילתו. עץ יוסף (ד"ה ומאי). לב. **זהו** ביאור התיבות 'באישון לילה'. מצודת ציון (משלי שם). לג. **המהרש"ל** (ד"ה ה"ק) מחק תיבה זו, עיין שם טעמו, וכן מוכח גם מפירוש רש"י (ד"ה ה"ק). לד. **רש"י** (ד"ה מעולם). וראה ברש"ש (ד"ה מעולם) שביאר, שכוונת דוד המלך לומר כי מעולם לא אירע לו שישן בחצות, ולפעמים אף היה מקדים עוד מהנשף. לה. **ולפי** זה מה שאמר 'ואשועה', הכוונה שלמד בקול. מרומי שדה (ד"ה רב). אין הכוונה שבכל חצות הלילה הראשון היה עוסק בתורה, שודאי שהיה צריך לישן מעט, אלא הכוונה שעד חצות הלילה היה לומד תורה בחלק מהזמן, ומחצות הלילה היה לו זמן קבוע להודות בו לה'. חפץ ה' (ד"ה עד). לו. **ולפי** זה מה שאמר 'חצות לילה אקום', הוא משום שבחצי הלילה הראשון עסק בעיון התורה, ובאופן זה יש ללמוד במיושב (ראה מגילה כא.), ובחצי הלילה השני עסק בשירות ותשבחות כשהוא עומד. משמר הלויים (להלן ו. ד"ה מהו). לכאורה קשה, שלהלן נאמר שבחצות הלילה היה עוסק בתורה. ותירץ בחדשים גם ישנים, שהשירות ותשבחות שאמר דוד היו נחשבים כדברי תורה, וכמו שאמרו במדרש (שוח"ט פ"א) שהתפלל דוד שאמירת תהלים יהיה נחשב כעוסק בנגעים ואהלות. והוסיף, שמוכח מכאן שתפלתו התקבלה. לז. **רש"י** (ד"ה בשירות). ובשם רי"ז מסלנט מבארים כי זו כוונת הפסוק, שקם להודות על משפטי ה' שלמד קודם לכן. לפי רב אשי מדוקדק הלשון 'להודות לך', אבל האמוראים הקודמים סוברים שלשון זה שייך גם לגבי לימוד תורה. חפץ ה' (ד"ה עד). לח. **רש"י** (ד"ה למחרתם). רש"י בא ליישב בזה הלשון 'למחרתם', שמשמע למחרת 'שלהם', ולכאורה לשון זה אינו מובן, ולכן פירש רש"י שהכוונה למחרת היום שחנו שם דוד ואנשיו. כלי יקר (שמואל שם). וראה ביאורים נוספים בדבריו.

הגמרא מתרצת את הסתירה בכתובים באופן אחר: **אֶלָּא**[לט] **אָמַר רָבָא**[מ], 'נשף' אינו ערב או בוקר אלא הוא מלשון קפיצה, ועל כן **תְּרֵי נִשְׁפֵּי הֲווּ** - ישנם שני זמנים הנקראים 'נשף': א. בתחילת הבוקר, כאשר **נְשַׁף לֵילְיָא וְאָתֵי יְמָמָא** - קפץ הלילה והלך, ובא הבוקר. ב. בתחילת הלילה, כאשר **נְשַׁף יְמָמָא וְאָתֵי לֵילְיָא** - קפץ היום והלך, ובא הלילה. ומיושבת הסתירה בכתובים, שאכן 'נשף' לפעמים פירושו ערב [כמו בפסוק (שם) 'בנשף בערב יום' וגו'], ולפעמים פירושו בוקר [כמו בפסוק (שמואל א' ל יז) 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב'].

★

הגמרא שבה לדון בפסוק (תהלים קיט סב) **'חצות לילה אקום'**, שניתן ללמוד ממנו כי דוד המלך ידע אימתי היא עת חצות הלילה. **שואלת הגמרא: וְדָוִד מִי הֲוָה יָדַע פַּלְגָא דְּלֵילְיָא אֵימַת** - וכי דוד המלך ידע מתי היא חצות הלילה, **הַשְׁתָּא** - הלא אפילו **מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לֹא הֲוָה יָדַע** - לא ידע מתי חצות, והראיה **מִדִּכְתִיב** בפסוק שאמר משה רבינו לפרעה לפני מכת בכורות (שמות יא ד-ה), **'כֹּה אָמַר ה' כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם** וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם' וגו', ויש להבין **מַאי** [-מהו] **'כַּחֲצוֹת'** שמשמעו בערך בשעת חצות, ומדוע לא אמר 'בחצות' שמשמע בחצות בדיוק, **אִילֵימָא דְּאָמַר לֵיהּ קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא** - אם נאמר שהקב"ה עצמו אמר למשה **'כַּחֲצוֹת'**, לא יתכן לומר כן, שהרי **מִי אִיכָּא סְפֵיקָא קַמֵּי שְׁמַיָּא** - וכי יש ספק לפני הקב"ה אימתי היא עת חצות, שמחמת ספק זה הוצרך לומר כן, **אֶלָּא** בהכרח דְּהקב"ה **אָמַר לֵיהּ (לְמָחָר)** למשה **'בַּחֲצוֹת' (כִּי הַשְׁתָּא**[מא]**)**, **וַאֲתָא אִיהוּ** - ובא הוא, משה רבינו, **וְאָמַר 'כַּחֲצוֹת'**, משום שלא ידע אימתי הוא בדיוק זמן זה, ולא יכול היה להוכיח בזמן המכה שדבריו נכונים[מב]. **אַלְמָא מְסַפְּקָא לֵיהּ** - ומוכח מכך שאפילו משה רבינו לא ידע אימתי עת חצות, **וְדָוִד הֲוָה יָדַע** - וכי יעלה על הדעת שדוד היה חכם יותר וידע מה שלא ידע משה.

משיבה הגמרא: מה שדוד ידע מתי היא חצות, אינו משום שהיה חכם ממשה רבינו, אלא **דָּוִד סִימָנָא הֲוָה לֵיהּ** - היה לו סימן לדעת זאת, וכפי שיתבאר במימרא דלהלן.

הגמרא מביאה מימרא המבארת את סדר יומו של דוד המלך, ובתוך הדברים מתבאר הסימן שהיה לו לדעת אימתי היא עת חצות: דְּאָמַר רַב אַחָא בַּר בִּיזְנָא אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן חֲסִידָא [-החסיד], **כִּנּוֹר הָיָה תָּלוּי לְמַעְלָה מִמִּטָּתוֹ שֶׁל דָּוִד**, ונקבים שהיו בו פנו לצד צפון, **וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעַ** זמן **חֲצוֹת הַלַּיְלָה, בָּא רוּחַ צְפוֹנִית וְנוֹשֶׁבֶת בּוֹ** - בכינור[מג], **וְהיה הכינור מְנַגֵּן מֵאֵלָיו** על ידי הרוח, וכשהיה שומע דוד את נגינת הכינור, **מִיָּד הָיָה עוֹמֵד** ממיטתו **וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה**[מד], **עַד שֶׁעָלָה עַמּוּד הַשַּׁחַר**. ונמצא שהיה לדוד סימן על ידי הכינור לדעת מתי היא עת חצות, ולמשה לא היה את הסימן האמור, ולכן לא ידע עת חצות אימתי היא.

ממשיך רבי שמעון חסידא ואומר: **כֵּיוָן שֶׁעָלָה** - כאשר עלה **עַמּוּד הַשַּׁחַר, נִכְנְסוּ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל אֶצְלוֹ** - אצל דוד המלך[מה], **וְאָמְרוּ לוֹ, אֲדוֹנֵינוּ הַמֶּלֶךְ, עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל צְרִיכִין פַּרְנָסָה. אָמַר לָהֶם** דוד המלך, **לְכוּ וְהִתְפַּרְנְסוּ זֶה מִזֶּה**, כלומר, שהעשירים יפרנסו את העניים. **אָמְרוּ לוֹ** חכמי ישראל דרך משל, **אֵין הַקּוֹמֶץ** [-מלא אגרוף, דהיינו מזון מועט] **מַשְׂבִּיעַ אֶת הָאֲרִי** הרעב[מו], ואף כאן אין פרנסה מועטת מספיקה לנו[מז], **וְכן אֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מֵחוּלְיָתוֹ** - העוקר חתיכת עפר מבור וחוזר ומשליכה לתוכו, אין הבור מתמלא בכך, אלא עליו להביא עפר ממקום אחר כדי למלא את הבור, ואף כאן, אם לא תכין לעניים מזון ממקום אחר, לא נוכל לפרנס אותם משל עצמנו[מח]. **אָמַר לָהֶם** דוד המלך לחכמי ישראל, **לְכוּ וּפִשְׁטוּ יְדֵיכֶם בַּגְּדוּד** - צאו והלחמו בגויים שסביבכם, ותתפרנסו מן הביזה והשלל[מט]. **מִיָּד יוֹעֲצִים בַּאֲחִיתוֹפֶל** - מתייעצים עם אחיתופל כיצד להלחם[נ], **וְנִמְלָכִין בַּסַּנְהֶדְרִין** - ונוטלים רשות מהסנהדרין, כדי שיתפללו עליהם[נא], **וְשׁוֹאֲלִין בָּאוּרִים וְתֻמִּים**[נב] האם יצליחו.

הגמרא מביאה מקור לדברי רבי שמעון חסידא אודות סדר היציאה למלחמה: אָמַר רַב יוֹסֵף, מַאי קְרָא - מהו הפסוק שבו נרמז שכך הוא סדר הדברים, שתחילה מתייעצים עם אחיתופל ואחר כך בסנהדרין ואחר כך באורים ותומים, **(דִּכְתִיב)** זהו הפסוק הנאמר בענין הממונים שמינה דוד המלך (דה"י א' כז לד), **'וְאַחֲרֵי אֲחִיתוֹפֶל בְּנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע וְאֶבְיָתָר וְשַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ יוֹאָב'**, וכפי שיבואר.

רב יוסף מבאר את הפסוק: 'אֲחִיתוֹפֶל', זֶה הַיּוֹעֵץ שמייעץ כיצד להלחם, **וְכֵן הוּא** [-הפסוק] **אוֹמֵר** במרד אבשלום, על העצות שנתן אחיתופל לאבשלום (שמואל ב' טז כג) **'וַעֲצַת אֲחִיתוֹפֶל אֲשֶׁר יָעַץ בַּיָּמִים הָהֵם כַּאֲשֶׁר יִשְׁאַל (אִישׁ**[נג]**) בִּדְבַר הָאֱלֹהִים'**. ומכך שהוזכר אחיתופל בתחילת הפסוק (דה"י שם), מבואר שבתחילה מתייעצים עם אחיתופל.

לט. **הגמרא** אומרת 'אלא' שהוא לשון חזרה, משום שהיא חוזרת בה ממה שנקטה קודם לכן, שיש ביאור אחד לתיבת 'נשף', וכעת היא מבארת שיש בזה שני ביאורים [אף ששורש עניינם אחד]. מ. **רש"י** (ד"ה ה"ג אי) גרס 'רב אשי'. וכמה אחרונים דנו בדבריו, ראה מנחת יהודה (ד"ה אלא) ומהר"ץ חיות וילקוט המאירי (ברש"י שם) ומצא חן (קונטרס אחרון, ברש"י שם). מא. **ישנם** ספרים המוחקים תיבות אלו שבסוגריים. ויש ליישב הגירסא שלפנינו 'דאמר ליה למחר בחצות כי השתא', שכוונת הגמרא היא, שהקב"ה לא אמר למשה את הלשון 'בחצות הלילה', אלא שדיבר עמו בדיוק בחצות, ואמר לו שיהיה כן מחר בשעה זו, ומשה לא ידע אם אותו דיבור היה בדיוק בחצות, ולכן אמר 'כחצות'. פני יהושע (ד"ה אלא). ובהגהות וציונים הובא שיש הגורסים 'דאמר ליה בחצות, למחר כי השתא', ולפי גירסא זו פירושו של הפני יהושע מתיישב יותר. מב. **רש"י** (ד"ה ואמר). וכן מבואר בתוספות (ד"ה ואמר) שהקשו, מדוע לא אמר 'בחצות' כפי שאמר לו הקב"ה, הרי ודאי שהקב"ה אמר לו את האמת. ותירצו, שלא רצה לומר להם דבר שאינו יכול להוכיח להם שהוא נכון, וחשש שיבקשו ממנו הוכחה לדבריו. מג. **כפי** שמבואר במסכת בבא בתרא (כה.), ארבע רוחות מנשבות בכל יום, בשש שעות הראשונות של היום מנשבת רוח מזרחית, מחצות עד הלילה מנשבת רוח דרומית, בתחילת הלילה מנשבת רוח מערבית ומחצות הלילה עד הבוקר מנשבת רוח צפונית [וראה בהגהות הגר"א (אות א) שכתב סדר אחר]. סדר זה הוא כפי מהלך החמה, שהוא ממזרח לדרום, מדרום למערב וממערב לצפון. רש"י (ד"ה כנור, סנהדרין טז. ד"ה כנור). בחצות הלילה רוח צפונית מנשבת לבדה, אבל בשאר השעות היא מנשבת עם הרוחות האחרות [כמבואר בבבא בתרא (שם)], ואז אין בכוחה לעורר את הכינור. תוספות (ד"ה לום) ותוספות הרא"ש (ד"ה כיון). מד. **אין** זה סותר לדברי רב אשי לעיל שאמר 'מכאן ואילך בשירות ותשבחות', שכן יש ליישב שהכוונה כאן שהיה עוסק בתורה שלמד קודם לכן [עד חצות], והיינו ששירותיו ותשבחותיו בכל עת היו כפי מה שהשיג באותה העת בתורה. מגיד תעלומה (ד"ה ועוסק). ובחדשים גם ישנים (הל' כח) כתב שצריך לומר שהשירות ותשבחות של דוד היו נחשבים כדברי תורה, וכפי שמובא במדרש שוחר טוב (א ח) שדוד ביקש שקריאה בספר תהלים תחשב כלימוד נגעים ואהלות. מה. **האמור** דלהלן, הוא סיפור דברים של מה שהיה באחד הימים אצל דוד המלך [שכמובן שלא היה כן בכל יום]. ראה ריטב"א (ד"ה חה) וקדושה וברכה (סמיכת חכמים, ד"ה כיון). וראה עוד בחפץ ה' (ד"ה כיון) ובריא"ף (על עין יעקב, ד"ה נכנסו). מו. **כמה** ביאורים נאמרו במשל זה: א. רש"י (שם) ביאר, ש'קומץ' הוא מלשון 'מלא קומצו' (ויקרא ב ב), שפירושו 'מלא אגרופו', והכוונה לדבר מועט, וכוונת המשל היא, שכף מלאה חציר אינה משביעה את הארי. ב. עוד ביאר, ש'קומץ' הוא חגב בארמית [כמו שנאמר (במדבר יג לג) 'ונהי בעינינו כחגבים' והתרגום הוא 'כקמצין'], והכוונה שמחגב אחד לא ישבע הארי. והוסיף מהר"ץ חיות (ד"ה אין), שדרך הארי לתפוס בפיו חגבים העפים באויר ולאכלם, אך אין זה מספיק להשביעו. ג. בתוספות הרא"ש (ד"ה אין) ביאר בשם רב האי גאון, ש'קומץ' הוא בור, ודרך הארי לגור בבור [כמו שנאמר (נחום ב יג) 'אריה טורף וגו' וימלא טרף חוריו ומעונותיו טרפה'], והכוונה היא שהבור שהארי נמצא בו אינו משביעו, אם לא ילך לחפש את טרפו. וראה ביאור נוסף בדבריו. מז. **על** פי רש"י (סנהדרין טז. ד"ה קומץ). מח. **רש"י** (ד"ה אין). והתוספות (ד"ה ולא) הביאו את פירוש רבינו תם, ש'מחוליתו' פירושו 'מנביעתו', דהיינו שאין הבור מתמלא מהמים הנובעים ממנו. והביאו פירוש אחר בשם ר"י, שהמשל הוא שאם תחפור בבור מצד אחד ותניח את העפר בצד השני, לא יתמלא הבור בכך, ואף כאן מה שתיטול מהעשירים יחסר לעשירים, ולא יוכלו שוב לפרנס את העניים [כן ביאר המהרש"ל (בתוס' שם, בא"ד)]. ובערוך (ערך חלי א - בפירוש הראשון) ביאר, ש'חוליא' היא עפר שעל פי הבור, ואין הבור מתמלא ממנה. מט. **רב** ניסים גאון (הובא באוצה"ג חלק הפירושים אות ד). נ. **באיזה** דרך ילכו, וכיצד יסדרו את השומרים שלא יצאו האויבים מעירם, את הפושטים על העיר ובוזזים אותה, ואת האורבים על העיר. על פי רש"י כאן (ד"ה יועצים) [וזהו 'מצב' ו'משחית' ו'טכסיסי מארב' שהזכיר] ובשמואל א' (יג כג) ומהר"י קרא ושפת אמת (שם). נא. **רש"י** (ד"ה ונמלכין). [לעצם נטילת רשות ליציאה אין צורך בהם, שהרי שואלים על כך באורים ותומים]. וכתב במרומי שדה (ד"ה ונמלכין), שעל אף ששאלו באורים ותומים וידעו שינצחו, היו צריכים גם תפילה, משום שגם כאשר מנצחים במלחמה יש רבים שניזוקים ונהרגים בה, ועל כן היו צריכים להתפלל שלא ינזקו ושלא יהרגו. נב. **נאמר** בתורה (שמות כח ל) 'ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים, והיו על לב אהרן בבואו לפני ה', ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד'. 'אורים ותומים' הוא כתב שם המפורש שהיה מונח בתוך כפלי החושן. ונקרא 'אורים ותומים' משום שעל ידיו היה החושן 'מאיר' ו'מתמם' את דבריו, דהיינו שמפרש ומשלים את דבריו, שמה שנאמר בו מתקיים ללא שינוי. והוא נקרא בהמשך הפסוק 'משפט בני ישראל', משום שעל ידו הם נשפטים [ששאלתם מתבררת לפני ה', והם יודעים כיצד לנהוג באותו ענין. על פי גמרא (יומא עג:) ורש"י (שם ד"ה שמאירין וד"ה משלימין, ובשמות שם). וראה הגהות וציונים (להלן ד.). נג. **תיבת** 'איש' היא 'קרי' ולא 'כתיב', כלומר, אינה כתובה במקרא, אך לפי המסורת יש לקרותה. גמרא (נדרים לז:).

ומה שנאמר (דה״י שם) שאחרי אחיתופל **'בְּנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע', זֶה סַנְהֶדְרִין** - הכוונה לבית דין הגדול, שהרי בניהו בן יהוידע היה ראש הסנהדרין[א]. ומה שנאמר בהמשך הכתוב (שם) **'וְאֶבְיָתָר', אֵלּוּ אוּרִים וְתוּמִּים** - הכוונה לאורים ותומים שהיה דוד שואל בהם על ידי אביתר[ב]. **וְכֵן הוּא אוֹמֵר** - ויש ללמוד דבר זה מהנאמר (שמואל ב׳ כ כג) **'וּבְנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע עַל הַכְּרֵתִי וְעַל הַפְּלֵתִי'** - בניהו בן יהוידע היה קודם[ג] לאורים ותומים שנקראים 'כרתי' ו'פלתי'[ד], והיינו שמתחילה נוטלים רשות מהסנהדרין, ורק לאחר מכן שואלים באורים ותומים האם יצליחו, ואם כן בהכרח שאביתר שהוזכר בפסוק הראשון (דה״י שם) לאחר בניהו, הוא הכהן ששואלים על ידו באורים ותומים[ה].

מברר רב יוסף: **וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָם** של האורים ותומים **'כְּרֵתִי' וּ'פְלֵתִי'**. ומבאר: הם נקראים **'כְּרֵתִי'** משום **שֶׁכּוֹרְתִים** - חותכים את **דִּבְרֵיהֶם**, שאומרים דברים חתוכים וגמורים, שלא ישתנו בשום אופן. ונקראים **'פְּלֵתִי'** משום **שֶׁמּוּפְלָאִים בְּדִבְרֵיהֶם** - דבריהם נאמרים בדרך נס ופלא.

מסיים רב יוסף: **וְאַחַר כָּךְ** - ורק לאחר סדר ההתייעצות הנזכר, הוזכר בפסוק (דה״י שם) **'שַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ** [שהוא] **יוֹאָב'**, שהוא מוליך בפועל את אנשי המלחמה.

הגמרא מביאה מקור למה שנאמר לעיל (ג:), **שכינור היה תלוי מעל מיטתו של דוד והיה מעוררו: אָמַר רַב יִצְחָק בַּר אַדָּא, וְאָמְרֵי לָהּ** - ויש אומרים, שדבר זה **אָמַר רַב יִצְחָק בְּרֵיהּ דְּרַב אִידִי, מַאי קְרָא** - היכן נרמז בפסוק שהיה דוד המלך מתעורר על ידי כינור, שנאמר בדברי דוד המלך (תהלים נז ט) **'עוּרָה כְבוֹדִי עוּרָה הַנֵּבֶל וְכִנּוֹר אָעִירָה שָּׁחַר'**, ויש לדרוש פסוק זה כך, 'עוּרָה [-התעורר] כְבוֹדִי'[ו], ואל תתכבד בשינה כשאר המלכים[ז], 'עוּרָה' העֵר אותי אתה 'הַנֵּבֶל וְכִנּוֹר' התלוי על מיטתי[ח], 'אָעִירָה שָּׁחַר' אני מעיר את השחר, כלומר, קם לפני השחר, ואיני כשאר מלכים שהשחר קודם לקימתם ומעוררם.

הגמרא מביאה תירוצים נוספים על הקושיא שהקשתה לעיל (ג:), **כיצד יתכן שדוד המלך ידע מתי חצות, הרי אפילו משה רבינו לא ידע זאת: רַבִּי זֵירָא אָמַר** ליישב את הקושיא, **מֹשֶׁה לְעוֹלָם הֲוָה יָדַע** - באמת משה רבינו ידע מתי חצות, **וְדָוִד נַמִּי הֲוָה יָדַע** - וגם דוד ידע מתי חצות, ולא היה צריך כינור לכך[ט]. וְאם תשאל, **כֵּיוָן דְּדָוִד הֲוָה יָדַע** מתי חצות, **כִּנּוֹר לָמָּה לֵיהּ** - מדוע היה צריך להעמיד הכינור באופן זה, שינגן בחצות. יש ליישב, שהוצרך לעשות כן **לְאִתְעוֹרֵי מִשִּׁנְתֵּיהּ** - כדי שהכינור יעיר אותו משנתו[י]. וְאם תשאל, **כֵּיוָן דְּמֹשֶׁה הֲוָה יָדַע** מתי חצות, **לָמָּה לֵיהּ לְמֵימַר** - מדוע הוצרך לומר **'כַּחֲצֹת'**, הרי יכל לומר 'בחצות' כפי שאמר לו הקב״ה. יש ליישב, **שֶׁמֹּשֶׁה קָסָבַר** - סבר שיש לחשוש, **שֶׁמָּא יִטְעוּ אִצְטַגְנִינֵי** [-החוזים בכוכבים[יא] של] **פַּרְעֹה**, וקודם שיגיע זמן חצות יהיו סבורים שהגיע הזמן[יב], ויראו שהמכה עדיין לא הגיעה, **וְיֹאמְרוּ, מֹשֶׁה בַּדַּאי** [-אדם הממציא דברים מליבו[יג]] **הוּא.** וכדי שלא יאמרו כן אמר משה 'כחצות' שהוא לשון מסופק. **דְּאָמַר מַר** - וכפי ששנינו במסכת דרך ארץ (זוטא פ״ג), **לַמֵּד לְשׁוֹנְךָ לוֹמַר 'אֵינִי יוֹדֵעַ'**, שאם לא תהיה רגיל לומר כן, יש לחשוש **שֶׁמָּא תִּתְבַּדֶּה** - תאמר דברים שנראים כאינם נכונים[יד], **וְתֵאָחֵז** - ותהיה נתפס ונכשל בדבריך.

עוד מיישבת הגמרא: **רַב אַשִׁי אָמַר**, באמת משה רבינו ידע מתי חצות[טו], ומה שאמר 'כחצות' אינו מחמת הספק, אלא משום שכאשר משה אמר זאת, **בְּפַלְגָא אוּרְתָא דִּתְלֵיסַר** - בחצות הלילה שאחר שלשה עשר בניסן, **נַגְהֵי אַרְבֵּסַר** - שלמחרת יאיר[טז] יום ארבעה עשר בניסן, **הֲוָה קָאֵי** - היה עומד משה ואומר כן, **וְהָכִי קָאָמַר מֹשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל**[יז], **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְמָחָר 'כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה' כִּי הַאִידָּנָא** - מחר בזמן שהוא כמו חצות[יח] לילה זה שאנו עומדים בו עכשיו, בזמן זה בדיוק **'אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם'**[יט].

★

הגמרא מביאה מאמר נוסף, בענין שעת קימתו של דוד המלך, וגודל חסידותו: נאמר בתהלים (פו א-ב) 'תְּפִלָּה לְדָוִד וגו' **שָׁמְרָה נַפְשִׁי כִּי חָסִיד**[כ] **אָנִי**'. ויש להבין מדוע קרא לעצמו חסיד. ונחלקו **לֵוִי וְרַבִּי יִצְחָק** בביאור הדבר.

חַד [-אחד מהם] **אָמַר, כָּךְ אָמַר דָּוִד לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם**, וכי **לֹא חָסִיד אָנִי, שֶׁכָּל מַלְכֵי מִזְרָח וּמַעֲרָב יְשֵׁנִים עַד שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת** - עד השעה השלישית שביום[כא], **וַאֲנִי** איני כמותם, אלא **'חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ'** (שם קיט סב).

וְאִידָךְ - והשני ביאר, **שֶׁכָּךְ אָמַר דָּוִד לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם**, וכי **לֹא חָסִיד אָנִי, שֶׁכָּל מַלְכֵי מִזְרָח וּמַעֲרָב יוֹשְׁבִים אֲגוּדוֹת אֲגוּדוֹת** - חבורות חבורות ועוסקים **בִּכְבוֹדָם**[כב], **וַאֲנִי** איני עוסק בכבודי, אלא אדרבה, **יָדַי מְלוּכְלָכוֹת בְּדָם** שהנשים מראות לי, כדי שאבדוק אם הוא מהמראות הטמאים משום נדה[כג], וְידי מלוכלכות **בְּשָׁפִיר** - עור ולד[כד], **וּבְשִׁלְיָא** - מין לבוש שהולד שוכב בתוכו, שכאשר אשה מפילה שפיר או שליא, מראים לי אותו לבדוק אם הוא מטמא אותה בטומאת לידה[כה], ואני מתבזה בדברים אלו **כְּדֵי לְטַהֵר אִשָּׁה לְבַעְלָהּ**[כו].

מוסיף דוד המלך ואומר: **וְלֹא עוֹד** [-ולא די לי בכך] **אֶלָּא שֶׁכָּל מַה שֶּׁאֲנִי עוֹשֶׂה** - בכל הלכה שאני מורה, **אֲנִי נִמְלָךְ בִּמְפִיבֹשֶׁת רַבִּי, וְאוֹמֵר לוֹ, מְפִיבֹשֶׁת רַבִּי, יָפֶה דַּנְתִּי** - האם דנתי כראוי. ובדיני ממונות ודיני נפשות אני מוסיף ושואל, האם **יָפֶה חִיַּבְתִּי**, האם **יָפֶה זִכִּיתִי**. ובהלכות טומאה וטהרה אני שואל, האם **יָפֶה טִהַרְתִּי**, האם **יָפֶה טִמֵּאתִי**[כז]. כך שאלתי תמיד **וְלֹא בּוֹשְׁתִּי. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בְּרֵיהּ דְּרַב אִידִי, מַאי קְרָא** - מהו הפסוק בו נרמז ענין זה. הפסוק הוא (תהלים קיט מו) **'וַאֲדַבְּרָה בְעֵדֹתֶיךָ נֶגֶד מְלָכִים וְלֹא אֵבוֹשׁ'** - דיברתי דברי תורתך מול מפיבושת שהיה כמלך[כח], ולא התביישתי בכך.

א. **ראה** בהערה להלן, אם דבר זה נלמד מפסוק או מסברא. ב. **שכל** ימי הנהגתו של דוד, היה שואל באורים ותומים על ידי אביתר, עד מלחמת דוד ואבשלום, שאז שאל באורים ותומים על ידי אביתר ולא נענה, ושאל על ידי צדוק ונענה, ואז הפסיק אביתר להיות כהן גדול (סדר עולם רבה פי״ד, יומא עג:). רש״י (ד״ה ואביתר). ג. **תיבת** 'על' שנאמרה בפסוק פירושה ראשון וקודם להם. רש״י (ד״ה וכן). ד. **הגמרא** להלן תבאר מדוע נקראו כן. ה. **על** פי רש״י (ד״ה וכן, סנהדרין טז: ד״ה ואביתר), וכן כתבו התוספות (ד״ה בניהו) בשמו. עוד מבואר בדברי התוספות [על פי מהרש״א וברך משה (בתוס׳ שם)], שלפי רש״י שה'כרתי ופלתי' הם האורים והתומים, אין ראיה מהפסוק שבניהו היה אב בית דין, ומה שהגמרא אומרת שבניהו זה סנהדרין נלמד מסברא. והסברא היא, שאם לא כן מדוע הוזכר בניהו בפסוק. והמהרש״ל (בתוס׳ שם) כתב, שמדברי רש״י לפנינו (ד״ה בניהו וד״ה וכן, שלדעת המהרש״ל הם דיבור אחד) משמע, שהגמרא כן מביאה ראיה מהפסוק שבניהו הוא סנהדרין, ממה שרואים שהוא קודם לאורים ותומים, ולא כפי שהביאו התוספות בשמו. והתוספות (ד״ה בניהו) ביארו בשם רבינו תם, ש'כרתי' ו'פלתי' הכוונה לסנהדרין [ונקראים 'כרתי' משום שכורתים דבריהם לפי האמת, ו'פלתי' משום שהם 'מופלאים' בהוראה, וכפי שמצינו (סנהדרין פז.) שהגדול בבית דין נקרא 'מופלא'], והגמרא מוכיחה מפסוק זה שבניהו בן יהוידע היה אב בית דין, ומה שאביתר אלו אורים ותומים אין צריך ראיה, שהרי לא היה כהן אחר, שכל האחרים נהרגו כשהרג שאול את נוב עיר הכהנים (שמואל א׳ כב יט-כ). ו. **והיינו** שדוד פונה כביכול אל כבודו, ואומר לו שיתעורר בחצות. ראש יוסף (ד״ה מאי). ובמצודת ציון (תהלים שם) ביאר, ש'כבוד' הכוונה לנשמה, וכוונת דוד לומר 'התעוררי נשמתי'. ז. **רש״י** (ד״ה עורה). שזהו מכבוד המלכות לישן עד השעה השלישית, ודוד אמר לעצמו שלא יכבד עצמו בריבוי שינה כשאר מלכים. על פי רש״י בתהילים (שם). ח. **רש״י** (תהלים שם). ומשמע מדבריו ש'נבל' ו'כינור' המוזכרים כאן הם דבר אחד. וראה מה שהביא בשפתי חכמים (לעיל ג: ד״ה כנור) בענין זה. ט. **כיון** שמשה ידע, אין מניעה לומר שגם דוד ידע, שהרי כל הקושיא היא כיצד יתכן שדוד ידע מה שמשה לא ידע. י. **רבי** זירא אמר כן לפי שיטתו (לעיל ג:) שעד חצות היה מתנמנם כסוס, והכינור היה מעוררו, אבל לדעת רב אשי (שם) שעד חצות היה עוסק בתורה, לא היה צריך כינור להתעורר. שיטמ״ק (ד״ה רבי). יא. **פירוש** רב סעדיה גאון (ד״ה אסטגניני). והם אנשים שבקיאים בחכמת המזלות, ויודעים לכוון השעות. הערוך (ערך אסטגנין). יב. **שהרי** אף על פי שמשה רבינו ידע מתי בדיוק חצות, הם אינם ידעו זאת. רש״י (ד״ה שמא). יג. **על** פי שפתי חכמים (ד״ה בדאי). וראה עוד בהערה הסמוכה על 'שמא תתבדה'. יד. **אין** לפרש בכוונת הברייתא שמא תטעה ותאמר דברים שאינם נכונים, שהרי כאן אם היה אומר 'בחצות' היה אומר דבר נכון, שכך אמר לו הקב״ה וכך יעשה, אלא שלא היה יכול להוכיח דבריו, והיו סבורים שמשקר. ודבר זה מוכרח מעצם דברי הברייתא, שאם כוונתה שיאמר שקר גמור, אם כן זהו איסור גמור מן התורה, ולא היה לתנא לכתוב ענין זה במסכת דרך ארץ, שעוסקת רק במוסרים ובמדות טובות. מגיד תעלומה (ברש״י ד״ה דאמר). טו. **ואם** כן אפשר לומר שגם דוד ידע בחכמתו מתי חצות, ולא היה צריך כינור לכך [כבתירוצו של רבי זירא לעיל]. טז. **רש״י** (ד״ה תליסר) לפי גירסת הב״ח (אות א). וכעין זה ביאר רש״י לקמן (נט: ד״ה נגהי), ש'נגהי' פירושו לילי, שהרי מצינו במסכת פסחים (ג.) שיש מקומות שקוראים ללילה 'נגהי' [-אור], כדי לשמור על לשון נקיה.

יז. **ראה** במגיד תעלומה (ד״ה והכי) שביאר מדוע הגמרא הוצרכה לומר שאמר זאת לישראל ולא לפרעה, וכיצד מתיישב הדבר עם פשטות הכתובים. וראה עוד בהגהות וציונים. יח. **והכ״ף** של 'כחצות' היא כ״ף הדמיון [-כמו החצות הזה], ולא כ״ף המשוער [-בערך בחצות]. מהרש״א (ח״א לעיל ג: ד״ה אלמא), ראש יוסף (ד״ה דפלגא). יט. **זהו** המשך לשון הפסוק שם (שמות יא ד). כ. **במסילת** ישרים (פי״ח) ביאר, ש'חסיד' הוא אדם שמחמת אהבתו לה׳ מוסיף לעשות הדברים שנראה לו שה׳ רוצה שייעשו, גם אם לא ציוה עליהם בפירוש. וראה עוד בשערי קדושה (ח״א שער ג). כא. **מפשטות** הסוגיא לעיל (ג:) עולה שהם קמים בתחילת השעה השלישית, אך בשאגת אריה (סי׳ ה ד״ה ולא) ביאר שמלכי הגויים קמים בסוף השעה השלישית [ורק מלכי ישראל קמים בתחילתה]. כב. **שכל** דיבורי המלכים הם בעניני המלוכה ובכבישת מדינות וכדומה. עץ יוסף (ד״ה שכל - השני). כג. **שיש** מראות דם שאינם מטמאים את האשה. רש״י (ד״ה ידי). ובמסכת נדה (יט.) שנינו, שמן התורה יש רק חמשה מראות דמים שמטמאים את האשה, ופרטיהם מבוארים שם. כד. **שעצמותיו** וגידיו ובשרו שמורים בתוכו. רש״י (ד״ה ובשפיר). ולפי הגירסא בתשלום פירוש רש״י (שיטת הקדמונים, שם), הם נוֹצָרִים בתוכו. וכן מבואר ברש״י בנדה (כד: ד״ה שפיר) ששפיר הוא עור הולד קודם שנבראו בתוכו גידים ועצמות ובשר. כה. **היולדת** יש לה 'ימי טומאה' ו'ימי טהרה', כלומר, יולדת זכר טמאה שבעה ימים כמו נדה, ואחר כך במשך שלשים ושלשה ימים דמיה טהורים, ויולדת נקבה טמאה שבועיים, ואחר כך במשך שישים ושישה ימים דמיה טהורים (ויקרא יב ב-ה). והבדיקה שצריך לבדוק את השפיר, פירש רש״י (ד״ה בשפיר), שיש שפיר שהאשה שמפילה אותו מונה מחמתו ימי טומאה וטהרה כמו יולדת, וזהו שפיר המרוקם [שצורת איבריו ניכרת קצת, שיש בתוכו צורת איברים קטנים. רש״י (נדה כג: ד״ה מרוקם, כריתות ז: ד״ה שליא). ופרטיו מבוארים במסכת נדה (כה.), ושם (כה:) מבואר גם כיצד בודקים אם הוא זכר או נקבה]. ויש שפיר שאינו נחשב ולד, ואינה מונה מחמתו ימי טומאה וטהרה, והיינו שפיר מלא מים או דם [כמבואר במשנה (שם כד:)]. ואשה שהפילה שפיר הביאתו לפני דוד, שיראה אם הוא שפיר המרוקם או שאינו מרוקם. ולגבי שליא ביאר רש״י (ד״ה ובשליא), ששנינו במשנה (שם כו.), שאף על פי שהשליא עצמה אינה ולד, אין שליא שאין בה ולד, ונמצא שאשה המפילה שליא צריכה לשבת ימי טומאה וטהרה. ומה שהוצרך לבדוק בשליא, ביאר רש״י, משום ששנינו בברייתא (שם), שזהו דווקא בשליא שארכה לפחות טפח, ושיעור רוחבה מצד אחד כחוט של 'ערב' [חוט הרוחב של אריג, שהוא עבה מחוט האורך שנקרא 'שתי'. ראה רש״י (נדה כה: ד״ה ערב)], ונעשית רחבה יותר ויותר עד שמהצד השני שיעורה כתורמוס [מין קטנית רחב כמעה קטנה. רש״י (נדה כה: ד״ה תורמוס)]. ואשה שהפילה שליא היו מביאים את השליא לפני דוד, כדי שיראה אם יש בה כשיעור הנזכר, והאם היא עשויה כדיני שליא [המבוארים בנדה (כו.)], שבאופן זה בודאי היה בתוכה ולד והוא נמוח, ותשב עליו ימי טומאה וטהרה, או שמא אין בה שיעורים ודינים אלו, ואינה צריכה לשבת עליה ימי טומאה וטהרה. כו. **נקט** 'לטהר אשה' משום שכח ההיתר עדיף מכח האיסור (להלן ס.). שפתי חכמים (ד״ה ולא). כז. **נראה** שגם היתר ואיסור נכללו בלשון זה, כפי שמצינו בכמה מקומות. רש״ש (ד״ה יפה). כח. **שמפיבושת** היה תלמיד חכם, ותלמידי חכמים נקראים 'מלכים' (גיטין סב.). ועוד יש לבאר, שמפיבושת נקרא 'מלך', משום שהיה ממשפחת המלוכה [כמבואר בהערה הסמוכה]. מהרש״א (ח״א ד״ה נגד).

הברייתא מבארת מדוע רבו של דוד נקרא מפיבושת: **תָּנָא** בברייתא, **לֹא מְפִיבֹשֶׁת שְׁמוֹ** - אין זה שמו האמיתי, **אֶלָּא אִישׁ בֹּשֶׁת שְׁמוֹ**[כט], **וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ** - מדוע כינו אותו **מְפִיבֹשֶׁת**, משום **שֶׁהָיָה מְבַיֵּישׁ פְּנֵי דָוִד בַּהֲלָכָה.** כלומר, השם 'מפיבושת' מורכב מהתיבות 'מפי בושת', וכינוהו כן משום שדברי הלכה שהיו יוצאים מפיו היו גורמים בושה לדוד, שלפעמים היה דוד טועה, והוא היה אומר לו שטעה, ומבייש אותו בכך. **מוסיפה הברייתא: לְפִיכָךְ** - בשכר זה שדוד היה מקטין את עצמו, **זָכָה דָוִד וְיָצָא מִמֶּנּוּ** בנו **כִּלְאָב,** שהיה גדול בתורה ומכלים את פני מפיבושת בהלכה, כדלהלן.

הגמרא מביאה שרבי יוחנן ביאר שנקרא 'כלאב' על שם מעלתו: **וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לֹא כִּלְאָב שְׁמוֹ** - אין זה שמו האמיתי, **אֶלָּא דָּנִיֵּאל שְׁמוֹ**[ל], **וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ** - מדוע כינו אותו **כִּלְאָב,** מפני **שֶׁהָיָה מַכְלִים פְּנֵי מְפִיבֹשֶׁת בַּהֲלָכָה.** כלומר, השם 'כלאב' מורכב מהתיבות 'כל אב', דהיינו 'מכלים אב', וכינוהו כן משום שהיה מכלים את פני מפיבושת, שהיה 'אב' בהוראות. **וְעָלָיו** - ועל כלאב **אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ** (משלי כג טו) את הדברים שהיה דוד אביו ראוי לומר[לא], **'בְּנִי אִם חָכַם לִבֶּךָ יִשְׂמַח לִבִּי גַם אָנִי'** - בני כלאב, אם החכמת כל כך עד שבידך להכלים את מפיבושת, אשמח גם אני על כך שזכיתי לבן כמותך, בשכר ההכלמה שהוא הכלים אותי[לב]. **וְאוֹמֵר** - ועוד אמר שלמה (שם כז יא) על כלאב, **'חֲכַם** [-התחכם[לג]] **בְּנִי וְשַׂמַּח לִבִּי, וְאָשִׁיבָה חוֹרְפִי דָבָר'** - על ידך אוכל להשיב דברים למי שחירף אותי.

★

הגמרא דנה במה שהתבאר שדוד קרא לעצמו 'חסיד'. מקשה הגמרא: **וְדָוִד, מִי קָרֵי לְנַפְשֵׁיהּ** - וכי קרא לעצמו **'חָסִיד', וְהָכְתִיב** - והרי כתוב שדוד אמר (תהלים כז יג), **'לוּלֵא הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים'**[לד], כלומר, אם לא שהאמנתי שאזכה לראות בטוב ה' בעולם הבא, הייתי נכשל בכפירה בהשגחה ובשכר ועונש, בראותי שעל אף היותי צדיק אני סובל בעולם הזה[לה]. והנה על תיבת 'לולא' שבכתובים ישנן נקודות, שתפקידן למעט ממשמעות הכתוב[לו], **וְתָנָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי יוֹסֵי** - ושנינו בברייתא בשם רבי יוסי, **לָמָּה נָקוּד** - מדוע יש נקודות **עַל** תיבת **'לוּלֵא'**, כדי למעט את משמעות הכתוב, ולומר שלא היה ברור לו שיזכה לראות בטובת ה' בעולם הבא[לז]. וכך **אָמַר דָּוִד לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מוּבְטָח אֲנִי בְּךָ שֶׁאַתָּה מְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבוֹא, אֲבָל אֵינִי יוֹדֵעַ אִם יֵשׁ לִי חֵלֶק בֵּינֵיהֶם, אִם לָאו.** ואם דוד לא ידע אם יש לו חלק אפילו עם הצדיקים, שהם פחותים מהחסידים, כיצד קרא לעצמו (שם פו ב) 'חסיד', כמבואר לעיל[לח].

מתרצת הגמרא: באמת היה ברור לדוד שהוא חסיד, ומה שהסתפק האם יהיה לו חלק עם הצדיקים, הוא משום שחשש **שֶׁמָּא** יחטא, **וְיִגְרוֹם הַחֵטְא** שלא יזכה לכך.

מוסיפה הגמרא: תירוץ זה הוא **כִּדְרַבִּי יַעֲקֹב בַּר אִידִי** - כפי שתירץ רבי יעקב בר אידי קושיא אחרת. **דְּרַבִּי יַעֲקֹב בַּר אִידִי רָמֵי** - הקשה סתירה בכתובים, **כְּתִיב** שהקב"ה אמר ליעקב אבינו בחלום, כשהיה בדרכו לבית לבן (בראשית כח טו), **'וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ'**[לט], **וּכְתִיב** בחזרתו מבית לבן קודם שנפגש עם עשיו (שם לב ח) **'וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד'**, ומדוע פחד יעקב, הרי הקב"ה הבטיח לו שישמור עליו. ותירץ רבי יעקב בר אידי, שיעקב **אָמַר** לעצמו, **שֶׁמָּא** לאחר ההבטחה חטאתי, **וְיִגְרוֹם הַחֵטְא** שההבטחה לא תתקיים.

הגמרא מביאה ברייתא שמבואר בה כתירוץ זה, שחטא יכול לגרום שהבטחה לא תתקיים: **כִּדְתַנְיָא** בברייתא, נאמר בשירת הים (שמות טו טז), **'עַד יַעֲבֹר עַמְּךָ ה', עַד יַעֲבֹר עַם זוּ קָנִיתָ'**, ודורשת הברייתא את כפילות הלשון כך, מה שנאמר **'עַד יַעֲבוֹר עַמְּךָ ה'', זוֹ בִּיאָה רִאשׁוֹנָה** שבאו ישראל לארץ בימי יהושע, ומה שנאמר **'עַד יַעֲבוֹר עַם זוּ קָנִיתָ', זוֹ בִּיאָה שְׁנִיָּיה** שבאו ישראל לארץ, כשחזרו מגלות בבל בימי עזרא. **מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים, רְאוּיִם הָיוּ יִשְׂרָאֵל לֵיעָשׂוֹת** [-שייעשה] **לָהֶם נֵס** כשעלו לארץ **בִּימֵי עֶזְרָא,** שיעלו בעל כרחם של מלכי פרס, ולא יהיו משועבדים למלכות[מ], **כְּדֶרֶךְ שֶׁנַּעֲשָׂה לָהֶם** נס זה **בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן,** שהרי בפסוק זה הוקשו שתי העליות יחד[מא], **אֶלָּא שֶׁגָּרַם הַחֵטְא** - גרמו עוונותיהם בימי עזרא, ולא עלו ביד רמה, אלא הלכו לארץ ישראל רק בהסכמת כורש, וכל ימי מלכי פרס [כורש, אחשורוש ודריוש האחרון] היו משועבדים להם. ומבואר מכך, שלפעמים החטא גורם שהבטחה לא תתקיים, כפי שהיה באמת בימי עזרא.

★

במשנה נשנו שלש דעות אודות סוף זמן קריאת שמע של ערבית: א. לדעת רבי אליעזר, עד סוף האשמורה הראשונה, שהוא בשליש הלילה. דעתו היא שמה שנאמר בתורה שיש לקרוא את קריאת שמע 'בשכבך' (דברים ו ז), פירושו בזמן שבני אדם הולכים לשכב, כאשר זה מקדים וזה מאחר. ב. לדעת רבן גמליאל, עד שיעלה עמוד השחר. לדעתו, פירוש 'בשכבך' הוא לכל זמן השכיבה, שהוא כל הלילה[מב]. ג. לדעת חכמים, עד חצות הלילה. טעמם יתבאר בסוגייתנו.

שנינו במשנה: **וַחֲכָמִים אוֹמְרִים,** זמן קריאת שמע הוא **עַד חֲצוֹת.**

הגמרא דנה בביאור טעמם של חכמים. שואלת הגמרא: **חֲכָמִים כְּמַאן סְבִירָא לְהוּ** - כדעת מי הם סוברים בפירוש דברי התורה לקרוא קריאת שמע 'בשכבך'[מג], **אִי כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר סְבִירָא לְהוּ** - אם הם סוברים כרבי אליעזר, ש'בשכבך' פירושו בזמן שבני אדם הולכים לשכב, **לֵימְרוּ** [-שיאמרו] **כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר,** שזמן קריאת שמע הוא רק עד סוף האשמורה הראשונה, שהרי ודאי שכל מי שדעתו לישן בלילה, הולך לשכב בתוך זמן זה בלבד.

כט. **'איש** בושת' המוזכר במקרא הוא בנו של שאול המלך, שמלך על ישראל לאחר פטירת אביו, בשעה שדוד מלך רק על שבט יהודה (שמואל ב' ב י). והתוספות (יבמות עט. ד"ה ארמוני) כתבו, שאין לגרוס 'איש בושת שמו', אלא 'איש בעל שמו', והכוונה למפיבושת בנו של שאול מפילגשו ריצפה בת איה (שם כא ח), שנקרא בדברי הימים (א' ח לג) 'איש בעל' [ולפנינו הלשון (שם) 'אֶשְׁבָּעַל']. ובשיטמ"ק (ד"ה תנא) הביא שיש הגורסים 'מריב בעל שמו', והכוונה למפיבושת בן יהונתן, שנקרא בדברי הימים (א' ח לד) 'מריב בעל'. ל. **שאם** לא כן יש סתירה בכתובים, שבמקום אחד נאמר (שמואל ב' ג ג) 'ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל הכרמלי', כלומר שבנו השני של דוד הוא כלאב, ובמקום אחר נאמר (דה"י א' ג א) שבנו השני של דוד היה 'דניאל לאביגיל הכרמלית'. רש"י (ד"ה אלא). לא. **מהרש"א** (ח"א ד"ה נגד). ובבן יהוידע (ד"ה ועליו וד"ה ואומר) ביאר, שפסוק זה אמר דוד המלך על כלאב בנו, ושלמה ידע זאת על ידי רוח הקודש, וכתב זאת בספרו. לב. **מהרש"א** (שם). נראה שבאותן ההלכות שהכלים מפיבושת את דוד ואמר לו שטעה, בא כלאב אחר כך והראה שדוד אביו צדק, ועל ידי כך הכלים את מפיבושת. ולכן אמר עליו דוד, שעל ידי כך ישמח לבו, ואין זה משום שהכלים את מפיבושת, אלא משום שהתברר על ידו שהוראתו של דוד היתה נכונה. בן יהוידע (ד"ה שהיה). לג. **רש"י** (משלי שם). לד. **רש"י** (ד"ה לולא, לפי גירסת הב"ח אות ג) ביאר לפי פשוטו של מקרא, שכוונת דוד לומר כך, אם לא שהאמנתי שאזכה לראות בטובת ה' בארץ ישראל, כבר היו שונאי גורמים לי לצאת ממנה, ומבטלים ממני יראת שמים. שכן מצינו (שמואל א' כו יט) שדוד אמר לשאול, על אותם בני אדם שהסיתו את שאול נגדו, 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', לאמר לך עבוד אלהים אחרים'. והיינו שמחמתם הוא מוכרח ללכת מארץ ישראל לחוץ לארץ, לבין העמים שעובדים עבודת כוכבים [על פי התרגום (שם). וראה ביאור נוסף ברש"י (שם)]. לה. **אלא** שאמונתו של דוד בעולם הבא הצילה אותו מדעות אלו, שעל ידי אמונה זו הבין כי יסורי הצדיקים בעולם הזה מרבים את שכרם לעולם הבא, וממילא התבטלו טענות אלו שכנגד ההשגחה העליונה. מלבי"ם (תהלים שם) בביאור הפסוק לפי דברי הגמרא כאן. לו. **רש"י** (ד"ה נקוד). שכל ניקוד בא למעט הדבר, כאומר שיש למחוק תיבה זו. רש"י (פסחים צג: ד"ה נקוד). אך לא ממעט לגמרי, אלא מעט, ודורשים גם את משמעות הכתוב וגם את דרשת המיעוט. אמרי נועם (ד"ה למה ובר"י ד"ה לולא). לז. **רש"י** (ד"ה נקוד). וביאר המהרש"א (ח"א ד"ה נקוד) לפי דבריו, שפשטות הכתוב היא שהיה ברור לו שיראה בטוב ה', ונקוד רק על האותיות 'לא' כדי לדרוש אותן בפני עצמן, כאילו נאמר 'לא האמנתי', וזה מלמד שאין הכוונה כפי שמשמע בפשטות שהדבר היה ברור לו. לח. **שפתי** חכמים (ד"ה ודוד). לט. **הקב"ה** אמר לו כן, משום שהיה ירא מעשיו ומלבן. רש"י (בראשית שם). מ. **רש"י** (ד"ה ראויים, סנהדרין צח: ד"ה לעשות, סוטה לו. ד"ה ליעשות). מא. **רש"י** (סנהדרין שם ד"ה כביאה). מב. **רש"י** (ע"ב ד"ה ואי). וראה ביאור נוסף בפסקי הרי"ד (ד"ה פיס'). מג. **יש** לתמוה על שאלת הגמרא, הלא במשנתנו מובאים דברי רבן גמליאל שפירש את טעמם של חכמים, כי מן התורה אכן זמנה כל הלילה, ומה שאמרו לקוראה קודם חצות אין זה אלא כדי להרחיק את האדם מן העבירה. וצריך לומר שאף שכך הבין רבן גמליאל בדעתם, אך יתכן שהם עצמם סוברים שגם מן התורה זמנה הוא עד חצות בלבד, ודבר זה מבררת הגמרא בסוגייתנו. [ואכן דעת הירושלמי (סוף ה"א), שלפי חכמים זמן חצות הוא מן התורה, ראה בספר חרדים (על הירושלמי, במשנה ד"ה אמרו)]. אגרות משה (שו"ת, או"ח ח"א סי' סח).

וְאִי כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל סְבִירָא לְהוּ - ואם חכמים סוברים כרבן גמליאל, ש׳בשכבך׳ פירושו כל זמן שבני אדם שוכבים, והיינו כל הלילה, **לֵימְרוּ** [-שיאמרו] **כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל**, שאפשר לקרוא קריאת שמע עד שיעלה עמוד השחר[א].

משיבה הגמרא: **לְעוֹלָם** חכמים **כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל סְבִירָא לְהוּ** במשמעות הכתוב ׳ובשכבך׳, ומן התורה אפשר לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר, **וְהָא דְּקָא אָמְרִי** - ומה שאמרו שזמנה רק **עַד חֲצוֹת**, הוא גזירה שגזרו **כְּדֵי לְהַרְחִיק אֶת הָאָדָם מִן הָעֲבֵירָה**, שלא רצו שיסמוך על כך שיש לו שהות לקרוא כל הלילה, שחששו שמא על ידי כך יעבור הלילה לגמרי ויפסיד את זמן הקריאה.

הגמרא מביאה ברייתא בה מבואר שזהו טעמם של חכמים, וכן מבואר בה מהו החשש האמור: כִּדְתַנְיָא - כפי ששנינו בברייתא[ב], **חֲכָמִים** שציוו לקרוא קריאת שמע קודם חצות[ג], **עָשׂוּ** בכך **סְיָג לְדִבְרֵיהֶם**[ד], והיינו שאמרו זאת **כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם** מהלך **וּבָא מִן הַשָּׂדֶה בָּעֶרֶב**, ובדרכו הוא **אוֹמֵר** לעצמו, **אֵלֵךְ לְבֵיתִי וְאוֹכַל קִימְעָא וְאֶשְׁתֶּה קִימְעָא וְאִישַׁן קִימְעָא, וְאַחַר כָּךְ אֶקְרָא קְרִיאַת שְׁמַע וְאֶתְפַּלֵּל**, ומתוך שהוא עושה כן **חוֹטַפְתּוֹ שֵׁינָה, וְנִמְצָא** שהוא **יָשֵׁן כָּל הַלַּיְלָה**, ואינו קורא קריאת שמע ואינו מתפלל. ולכן אמרו חכמים שיש לקרוא קריאת שמע קודם חצות, שעל ידי כך אין לחשוש שקודם קריאת שמע יאכל וישן ותחטפנו שינה עד הבוקר, שמתוך שזמן קריאתה מוקדם, הוא נמנע מלאכול ולישון קודם הקריאה שמא על יד כך יעבור זמנה[א].

מוסיפה הברייתא: אֲבָל הדרך הראויה היא, **שֶׁאָדָם בָּא מִן הַשָּׂדֶה בָּעֶרֶב**, ומיד הוא **נִכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת, אִם רָגִיל לִקְרוֹת** בתורה שבכתב **קוֹרֵא, וְאִם רָגִיל לִשְׁנוֹת** משניות **שׁוֹנֶה**[ה], **וְקוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלֵּל**, ולאחר מכן הולך לביתו **וְאוֹכֵל פִּתּוֹ**[ו] **וּמְבָרֵךְ** ברכת המזון[ב].

מסיימת הברייתא: וְכָל הָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים חַיָּיב מִיתָה[ג].

שואלת הגמרא: מַאי שְׁנָא בְּכָל דּוּכְתָּא - במה שונה הדבר בכל מקום שנאמרו בו גזירות חכמים, **דְּלָא קָתָנֵי חַיָּיב מִיתָה** - שלא שנינו שם שהעובר עליהן חייב מיתה, **וּמַאי שְׁנָא הָכָא דְּקָתָנֵי** - ואילו כאן שנינו שהעובר על דבריהם **חַיָּיב מִיתָה**[ז].

הגמרא מתרצת שני תירוצים: אִיבָּעֵית אֵימָא - אם תרצה תוכל ליישב זאת כך, דווקא כאן הוצרכה הברייתא להזהירו יותר מבשאר מקומות, **מִשּׁוּם דְּאִיכָּא אוֹנֶס שֵׁינָה**, כלומר, בענייננו יש לחשוש שמחמת עייפותו יעבור על דברי חכמים ויישן קודם קריאת שמע, ולכך הוצרכו להזהירו יותר. **וְאִיבָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה תוכל ליישב, מה שנאמר בברייתא שכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה, מוסב על מה שנאמר קודם ׳ומתפלל׳[ח], ובאה הברייתא **לְאַפּוּקֵי מִמַּאן דְּאָמַר** - להוציא מדעת האומר (לקמן כז:) **שֶׁתְּפִלַּת עַרְבִית** היא רק **רְשׁוּת**[ט], **קָא מַשְׁמַע לָן דְּחוֹבָה** - משמיעה לנו הברייתא שתפילת ערבית היא חובה, והעובר על כך חייב מיתה[י].

★

אָמַר מָר - הובא לעיל בברייתא, אדם בא מן השדה בערב, **קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע** תחילה וְאחר כך **מִתְפַּלֵּל**.

בתפילת שחרית יש לסמוך ׳גאולה׳ ל׳תפילה׳, דהיינו לסמוך את הברכה האחרונה של קריאת שמע, ברכת ׳גאל ישראל׳, לתפילת העמידה, ולא להפסיק ביניהם[ד]. הגמרא דנה האם גם בערבית יש לסמוך גאולה לתפילה. אומרת הגמרא: ברייתא זו **מְסַיְּיעַ לֵיהּ** [-מסייעת לו] **לְרַבִּי יוֹחָנָן, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵיזֶהוּ בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא**[יא], **זֶה הַסּוֹמֵךְ** ברכת **גְּאוּלָּה** [-גאל ישראל] של ערבית, **לִתְפִלָּה** [-לתפילת העמידה] **שֶׁל עַרְבִית**[ה]. ואילו **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי אוֹמֵר, תְּפִלּוֹת בְּאֶמְצַע תִּקְּנוּם** - חכמים תיקנו את כל תפילות היום בין קריאת שמע של שחרית לקריאת שמע של ערבית, והיינו שיש להתפלל ערבית ואחר כך לקרוא קריאת שמע[יב]. ומלשון הברייתא ׳קורא קריאת שמע ומתפלל׳, מבואר כדברי רבי יוחנן שיש להקדים קריאת שמע לתפילה, ושלא כדברי רבי יהושע בן לוי.

מבררת הגמרא: בְּמַאי קָא מִפַּלְגִי - במה נחלקו רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי. **משיבה הגמרא: אִי בָּעֵית אֵימָא קְרָא** - אם תרצה תאמר שנחלקו בדרשת הכתוב, **וְאִיבָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה תאמר שנחלקו **בִּסְבָרָא**.

מבארת הגמרא: אִיבָּעֵית אֵימָא שנחלקו **בִּסְבָרָא, דְּרַבִּי יוֹחָנָן סָבַר, גְּאוּלָּה מֵאוּרְתָּא נַמִי הָוֵי** - גם בליל פסח היתה גאולה לישראל ממצרים, שכבר בלילה נתנו להם המצרים רשות לצאת[יג], **אֶלָּא שֶׁגְּאוּלָּה מְעַלְּיָיתָא לֹא הַוְיָא אֶלָּא עַד צַפְרָא** - גאולה מעולה ושלימה לא היתה עד הבוקר. כיון שהיתה גאולה גם בלילה, על כן יש לסמוך גאולה לתפילה גם בלילה. **וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי סָבַר, כֵּיוָן דְּלֹא הַוְיָא אֶלָּא מִצַּפְרָא** - כיון שלא היתה הגאולה עד הבוקר, שרק בבוקר יצאו ממצרים, **לֹא הַוְיָא גְּאוּלָּה מְעַלְּיָיתָא** - אין גאולת הלילה נחשבת גאולה מעולה ושלימה, ועל כן אין צורך בלילה לסמוך גאולה לתפילה[ו].

ממשיכה הגמרא: וְאִיבָּעֵית אֵימָא קְרָא - ואם תרצה תאמר שנחלקו בדרשת הכתוב, **וּשְׁנֵיהֶם מִקְרָא אֶחָד דָּרְשׁוּ, דִּכְתִיב** - שנאמר בפרשת קריאת שמע (דברים ו ז) **׳בְּשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ׳**, ובכך נחלקו, **רַבִּי יוֹחָנָן סָבַר**, פסוק זה **מַקִּישׁ שְׁכִיבָה לְקִימָה, מָה** - כשם שבזמן **הַקִּימָה** הסדר הוא **קְרִיאַת שְׁמַע וְאַחַר כָּךְ תְּפִלָּה**, שהרי בשחרית הכל מודים שצריך לסמוך גאולה לתפילה, **אַף** בזמן **שְׁכִיבָה נַמִי** תחילה **קְרִיאַת שְׁמַע וְאַחַר כָּךְ תְּפִלָּה**. ואילו **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי סָבַר** שיש לדרוש כך, הפסוק **מַקִּישׁ שְׁכִיבָה לְקִימָה, מָה** בזמן **קִימָה קְרִיאַת שְׁמַע** נאמרת **סָמוּךְ** לזמן שהאדם שוכב **בְּמִטָּתוֹ**, והיינו שהיא נאמרת קודם התפילה ובכך היא קרובה ממנה לשינתו, **אַף** בזמן **שְׁכִיבָה נַמִי** - גם כן, צריך שתהא **קְרִיאַת שְׁמַע** נאמרת **סָמוּךְ לְמִטָּתוֹ**, והיינו לאחר התפילה, שעל ידי כך היא קרובה לשינתו יותר מן התפילה.

הגמרא מקשה על רבי יוחנן: מֵתִיב - הקשה **מָר בְּרֵיהּ דְּרָבִינָא**, שנינו במשנה (לקמן יא.), **בָּעֶרֶב מְבָרֵךְ** האדם **שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ** - שתי ברכות לפני קריאת שמע, שהם ׳מעריב ערבים׳ ו׳אהבת עולם׳, **וּשְׁתַּיִם לְאַחֲרֶיהָ**, והם ׳גאל ישראל׳ ו׳השכיבנו׳. **וְאִי אָמְרַתְּ בָּעֵי לִסְמוֹךְ** - ואם אמרת שצריך לסמוך גאולה לתפילה גם בערבית, **הָא לָא קָא סָמֵיךְ** - הרי אינו סומך **גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה, דְּהָא בָּעֵי לְמֵימַר** - שהרי עליו לומר את ברכת **׳הַשְׁכִּיבֵנוּ׳** לאחר ברכת ׳גאל ישראל׳, כמבואר במשנה, וברכה זו מפסיקה בין גאולה לתפילה, ובהכרח שבערבית אין צורך לסמוך גאולה לתפילה, וכדברי רבי יהושע בן לוי.

מתרצת הגמרא: אָמְרִי - אמרו בני הישיבה, **כֵּיוָן דְּתַקִּינוּ רַבָּנָן** - כיון שתיקנו חכמים לומר **׳הַשְׁכִּיבֵנוּ׳, כִּגְאוּלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא** - הרי זו כגאולה ארוכה, כלומר, ברכה זו היא כהמשך לברכת ׳גאל ישראל׳[ז], ואף שהיא נאמרת בינה לתפילת העמידה, עדיין נחשב הדבר שהמתפלל סומך גאולה לתפילה.

מוכיחה הגמרא כתירוץ זה: דְּאִי לָא תֵּימָא הָכִי - שאם לא תאמר כן, אלא תאמר שאכן מוכח מכאן שבערבית אין צורך לסמוך גאולה לתפילה וכדברי רבי יהושע בן לוי, הלא גם **בְּשַׁחֲרִית** קשה, **הֵיכִי מָצֵי סָמֵיךְ** - כיצד יכול אדם לסמוך גאולה לתפילה, **וְהָא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, בִּתְחִלָּה** - לפני התפילה **אוֹמֵר** המתפלל **׳ה׳ שְׂפָתַי תִּפְתָּח** וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתֶךָ׳ (תהלים נא יז), **וּלְבַסּוֹף** - ולאחר התפילה **הוּא אוֹמֵר ׳יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי** וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ, ה׳ צוּרִי וְגֹאֲלִי׳ (תהלים יט טו)[יד]. וכיון שהוא מפסיק בין ברכת גאל ישראל לתפילה בפסוק ׳ה׳ שְׂפָתַי תִּפְתָּח׳, אינו סומך גאולה לתפילה, והלא הכל מודים שבשחרית יש לסמוך גאולה לתפילה. **אֶלָּא** בהכרח עלינו לומר, **שֶׁהָתָם** בשחרית, **כֵּיוָן דְּתַקִּינוּ רַבָּנָן לְמֵימַר** - כיון שתיקנו חכמים לומר לפני התפילה את הפסוק **׳ה׳ שְׂפָתַי תִּפְתָּח׳, כִּתְפִלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא** - הרי זו כתפילה ארוכה, שהפסוק הוא חלק מהתפילה[טו], ונמצא שסמך גאולה לתפילה, ואם כן **הָכָא נַמִי** - גם

א. **ראה** בהערה לעיל (ע״א) בשם אגרות משה, שביאר מדוע הסתפקה הגמרא בטעמם של חכמים, על אף שרבן גמליאל פירש במשנה שאמרו כן להרחיק את האדם מן העבירה בלבד. ב. **אבות** דרבי נתן (נ״א פ״ג), עיין שם. ג. **על** פי שיטמ״ק (ד״ה וכל) וכסף משנה (קריאת שמע פ״א ה״ט). וראה ביאור נוסף בהערה להלן. ד. **יש** להעיר מדוע נקטה הברייתא ׳סייג לדבריהם׳, שמשמע שהתקנה באה לקיים את דברי חכמים, והלא קריאת שמע היא מצוה מן התורה [לרוב הדעות]. ובאמת רש״י לעיל (ג. ד״ה לאו) נקט בלשונו ׳סייג לדבר׳, כלומר סייג בדין קריאת שמע. אמנם ראה בעיוני הפשט שיש שלמדו מדברי הברייתא שבכלל דבריה יש גם תקנה נוספת שלא לאכול קודם קריאת שמע או שיש חובה לקרוא קריאת שמע מיד בבוא זמנה, ולדבריהם יש לפרש שתקנות אלו הן סייג לדבריהם שאמרו לקרוא קודם חצות. וראה בשפתי חכמים (ד״ה כדתניא) שביאר כעין זה. ה. **כדי** שיעמוד לתפילה מתוך דברי תורה. ריבב״ן (ד״ה קימעא). וראה ביאור נוסף בשיטמ״ק (ד״ה אם). ו. **אפילו** אכילה מועטת אסורה קודם קריאת שמע [כלשון הברייתא לעיל ׳אוכל קמעא׳], אך טעימה בעלמא של מיני פירות או אפילו פת כביצה, מותרת. משנה ברורה (סי׳ רלה ס״ק טז). ז. **כלומר**, אמת הדבר שהעובר על דברי חכמים חייב מיתה, אך מדוע הזכירו כאן התנא יותר משאר מקומות. מגיד תעלומה (ד״ה מאי). ח. **כלומר**, נאמר בברייתא ׳אבל אדם בא מן השדה בערב, נכנס לבית המדרש אם רגיל לקרות וכו׳, וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פיתו ומברך׳, ועל כך היא מסיימת שאם אינו מקיים זאת ועובר על דברי חכמים חייב מיתה. וברור שכוונתה למי שאינו מתפלל, שהרי קריאת שמע חיובה מן התורה [ואינה ׳דברי חכמים׳], ושאר הדברים המוזכרים הם רשות. על פי אמת ליעקב (ד״ה לעולם). ט. **אין** הכוונה שהיא רשות גמורה, אלא שאם יש לפניו מצוה אחרת והיא עוברת, היא דוחה תפילת ערבית, אבל אין לבטל תפילת ערבית ללא סיבה. תוספות (כו. ד״ה טעה). י. **בפשטות** הכוונה למי שאינו מתפלל כלל. וראה באמת ליעקב (קמנלקי, ד״ה לעולם) מה שכתב בזה. ובפני יהושע (ד״ה אי) מבואר שכוונת הברייתא היא שהאוכל קודם תפילת ערבית חייב מיתה, גם אם קרא קריאת שמע קודם אכילתו. וכן עולה מדברי הסוברים [הובאו בהערות לעיל] שהברייתא עוסקת רק באיסור אכילה קודם קריאת שמע ותפילה. יא. **׳בן** העולם הבא׳ מעלתו גדולה ממי שיש לו ׳חלק לעולם הבא׳, שמי שיש לו ׳חלק לעולם הבא׳ אינו יכול לעלות למקומו לבדו, וצריך להצטרף לצדיקים אחרים, אבל ׳בן העולם הבא׳ אינו צריך להצטרף לאחרים. בן יהוידע (נדה עג. ד״ה כל) בשם האר״י. יב. **ונמצא** שקריאת שמע של שחרית היא בתחילת היום, וקריאת שמע של ערבית לאחר תפילת ערבית, וכל התפילות ביניהם. יג. **רש״י** (להלן ט. ד״ה מערב). יד. **פירוש** הפסוק הוא כך, ׳יהיו לרצון אמרי פי׳ שאמרתי לפניך, וגם ׳הגיון לבי׳, כלומר מחשבות לבי שלא יכולתי להוציא בפי, יהיו לרצון לפניך ׳ה׳ צורי וגואלי׳. ׳צורי׳ הוא מלשון חוזק, שעליך אני בוטח בבקשותי, ׳וגואלי׳ פירושו מצילי מהשגיאות והזדונות. רד״ק (תהלים שם). [ותיקנו לומר פסוק זה אחר התפילה מפני שהוא בקשה שתתקבל התפילה]. טו. **לפי** שפסוק זה הוא מענין התפילה. תלמידי רבינו יונה (ד״ה מיון).

כאן, בערבית, **כיון דתקינו רבנן למימר 'השכיבנו', כגאולה אריכתא דמיא,** ונמצא שסמך גאולה לתפילה.

★

הגמרא מביאה ענין נוסף, שהמקיים אותו הוא 'בן העולם הבא': **אמר רבי אלעזר (אמר רבי) [בר**[טז]**] אבינא, כל האומר** את המזמור (תהלים קמה) **'תהלה לדוד'** [המכונה 'אשרי'[יז]] **בכל יום שלש פעמים**[יח], **מובטח לו שהוא בן העולם הבא**[יט].

מבררת הגמרא: **מאי טעמא** - מה טעם הדבר, כלומר, מה היא מעלת מזמור זה שהאומרו מובטח שהוא בן העולם הבא. **אילימא משום דאתיא** - אם נאמר שמעלתו היא בכך שפסוקיו מסודרים **בסדר** אותיות **האל"ף בי"ת,** שהפסוק הראשון מתחיל באות אל"ף[כ] והפסוק שאחריו בבי"ת וכן הלאה, ונמצא שהוא מסדר את שבחו של הקב"ה בכל האותיות[כא], אם כן יש להקשות, **נימא** - שיאמרו את המזמור (תהלים קיט) **'אשרי תמימי דרך', דאתיא בתמניא אפין**[כב] - שבא בו סדר זה שמונה פעמים, שמונה פסוקים המתחילים באות אל"ף, לאחר מכן שמונה פסוקים המתחילים באות בי"ת, וכן הלאה עד לסיום האל"ף בי"ת. **אלא** שמא נאמר שטעם מעלת המזמור 'תהלה לדוד' הוא **משום דאית ביה** - שיש בו את הפסוק (שם קמה טז) **'פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון'**, שהוא שבח גדול, שהקב"ה מכין מזון לכל בריה[כג]. אך גם על כך יש להקשות, **נימא** - שיאמרו את המזמור שנקרא **'הלל הגדול'** [מזמור 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו' וגו' (שם קלו)][כד], שגם בו יש שבח זה, **דכתיב ביה** (פסוק כה) **'נותן לחם לכל בשר'**[כה].

מסיקה הגמרא: **אלא** טעם הדבר שהאומר תהלה לדוד מובטח שהוא בן העולם הבא, **משום דאית ביה תרתי** - שיש במזמור זה שתי מעלות אלו, שנסדר לפי סדר האל"ף בי"ת, ושיש בו שבח הכנת מזון לכל חי.

★

לאחר שהתבאר שפסוקי המזמור 'תהלה לדוד' נסדרו כסדר אותיות האל"ף בי"ת, מבארת הגמרא מדוע חסר בו פסוק המתחיל באות נו"ן: **אמר רבי יוחנן, מפני מה לא נאמר** פסוק הפותח באות **נו"ן ב'אשרי'**, דהיינו במזמור 'תהלה לדוד' המוזכר לעיל[כו], **מפני שיש בה** [-באות נו"ן] **מפלתן של שונאי ישראל** [הכוונה לישראל עצמם[כז]], **דכתיב** (עמוס ה ב) **'נפלה לא תוסיף קום, בתולת ישראל'**, ופסוק זה פותח בנו"ן.

מביאה הגמרא: **במערבא** [-בארץ ישראל] **מתרצי לה הכי** - היו מבארים פסוק זה באופן שאין בו קללה גמורה, וכך ביארו, **'נפלה'**, **ו'לא תוסיף' לנפול עוד, 'קום** [-קומי] **בתולת ישראל'**[כח].

הגמרא חוזרת לדברי רבי יוחנן: **אמר רב נחמן בר יצחק, אפילו הכי** - אף על פי שדילג דוד על האות נו"ן משום הנפילה שבה ולא רצה לרמזה, **חזר דוד** מיד לאחר מכן **וסמכן**[כט] **ברוח הקדש**[ל] - וכתב ברוח הקודש רמז לסמיכת הנפילה של ישראל, **שנאמר** בפסוק שלאחר מקומה החסר של האות נו"ן (שם קמה יד), **'סומך ה' לכל הנופלים'**[ל].

★

הגמרא מביאה דבר נוסף שאמר רבי אלעזר בר אבינא: **אמר רבי אלעזר בר אבינא, גדול מה שנאמר במיכאל** [-על המלאך מיכאל], **יותר ממה שנאמר בגבריאל, דאילו במיכאל כתיב** בנבואת ישעיהו (ישעיה ו ו) **'ויעף אלי אחד מן השרפים'**[לא], ומשמע שהוא עף ועושה שליחותו בפריחה אחת[לב], ואינו צריך לנוח בינתיים, **ואילו לגבי גבריאל כתיב** בדברי דניאל, לאחר שהתוודה על חטאי ישראל והתפלל על בנין ירושלים והמקדש (דניאל ט כא), **'ועוד אני מדבר בתפלה, והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף** וגו' **נגע אלי כעת מנחת ערב'**[לג], ומהכפילות 'מועף ביעף' יש ללמוד שגבריאל עף בשתי פריחות[לד].

מבררת הגמרא: **מאי משמע דהאי אחד** - מהיכן משמע שאותו 'אחד מן השרפים' המוזכר בפסוק הראשון, **מיכאל הוא.** משיבה הגמרא: **אמר רבי יוחנן, אתיא** - דבר זה נלמד בגזירה שוה מהתיבות **'אחד' 'אחד', כתיב הכא** - כאן כתוב **'ויעף אלי אחד מן השרפים', וכתיב התם** - וכתוב שם, בספר דניאל (י יג), שהמלאך גבריאל[לה] אמר לדניאל, שהשר של פרס שבשמים נלחם עמו וביקש שהפרסים ימשיכו לשעבד את ישראל[לו], והוסיף **'והנה מיכאל אחד (מן**[לז]**) השרים הראשונים** [-החשובים[לח]] **בא לעזרני'** שלא תתקבל בקשתו של שר מלכות פרס. וכשם שה'אחד' המוזכר בפסוק האחרון הוא מיכאל, כך ה'אחד' המוזכר בפסוק הראשון הוא מיכאל.

הגמרא מביאה ברייתא המוסיפה דברים בענין זה: **תנא** - שנינו בברייתא, **מיכאל** עף **בפריחה אחת, גבריאל** עף **בשתים** - בשתי פריחות, **אליהו** הנביא עף **בארבע** פריחות, **ומלאך המות** עף **בשמנה** פריחות. **ובשעת המגפה** מלאך המות פורח **בפריחה אחת**[לט].

★

הגמרא מביאה מימרא בענין חובת קריאת שמע שעל המטה: **אמר רבי יהושע בן לוי, אף על פי שקרא אדם קריאת שמע** של ערבית **בבית הכנסת, מצוה** עליו לשוב **ולקרותו על מטתו**[מ], קודם שישן[מא].

אמר רבי יוסי[מב], **מאי קרא** - מאיזה מקרא יש ללמוד ענין זה, שנאמר (תהלים ד ה) **'רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה'**[מג]. ויש לדרוש את המקרא כך, 'אמרו בלבבכם', אמרו את קריאת שמע שנאמרו בה התיבות 'על לבבך', ואימתי תאמרו זאת, 'על משכבכם', על מטתכם, ולאחר מכן 'ודומו סלה', תהיו דוממים בשינה.

אמר רב נחמן,

טז. **ראה** הגהות וציונים. יז. **כמבואר** להלן בגמרא. וביארו התוספות (להלן לב: ד"ה קודם), שתיקנו לומר קודם 'תהלה לדוד' את הפסוק (תהלים פד ה) 'אשרי יושבי ביתך', משום שמפסוק זה למדים שצריך לשהות שעה אחת לפני התפילה, כמבואר בגמרא (שם). וכתב המהרש"א (בתוס' שם), שאנו נוהגים להוסיף גם את הפסוק (תהלים קמד טו) 'אשרי העם שככה לו', משום שהוא סמוך למזמור 'תהלה לדוד'. יח. **כנגד** שלש התפילות שביום. רש"י (ד"ה שלש). ובארחות חיים (דין התחנות והמזמורים שאומרים אחר י"ח ס"ג) הוסיף, שתיקנו לומר מזמור זה שלש פעמים ביום, כדי שיכוון לפחות באחת מהן. וכתב עוד, שתיקנו לאמרו פעמיים בשחרית ופעם אחת במנחה, ולא בערבית, משום שיש אומרים שתפילת ערבית רשות (להלן כז:), וכשיש צורך מבטלים אותה, ואם נתקן לומר מזמור זה בערבית יש לחוש שיבטל אמירתו. וראה עוד בגליון הש"ס (ד"ה בכל). יט. **טעם** הדבר יתבאר להלן בגמרא. כ. **היינו** תיבות 'ארוממך אלהי המלך'. ותיבות 'תהלה לדוד' הן הקדמה בלבד ואינם משבחו של הקב"ה. כא. **שיטמ"ק** (ד"ה כל). וביערות דבש (ח"א דרוש יד ד"ה אבל) ביאר את המעלה שבדבר, שאנו מרמזים שכל מה שאפשר לשבח כלול בשבח זה, שהרי כל דיבור שבעולם בא מכ"ב האותיות. כב. **'אפין'** תרגומו פנים, כלומר כל אות באה בשמונה צורות ודרכים. ויש גורסים 'אלפי"ן' (הגהות וציונים), וכן הגיה המהרש"א (ד"ה דאתיא). כג. **רש"י** (ד"ה דאית). פסוק זה מורה על יכולת ורחמים שאין כמותם, שהקב"ה זן את כל הבריות, מקרני ראמים ועד ביצי כינים. אבודרהם (אשרי למנחה וכל לציון). כד. **מזמור** זה נקרא 'הלל הגדול', משום שנאמר בו דבר גדול, שהקב"ה יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה, שנאמר 'נותן לחם לכל בשר וגו', הודו לאל השמים'. גמרא (פסחים קיח.) ורש"י (שם ד"ה שהקדוש). כה. **ויש** עדיפות למזמור זה, משום שנזכר בו גם אלוהותו וגבורתו של הקב"ה והניסים שעשה. על פי אבודרהם (אשרי למנחה וכל לציון). כו. **שנקרא** 'אשרי' משום שאומרים לפניו את הפסוק (תהלים פד ה) 'אשרי יושבי ביתך', כמבואר בהערה לעיל. כז. **ונכתב** באופן זה כדרך אדם התולה קללתו באחרים. על פי רש"י (במדבר טז יד). כח. **כלומר**, סמכן לישראל. ובעין יעקב גרס 'וסמכה', כלומר סמך את הנו"ן. כט. **רב** נחמן בר יצחק הזכיר שדוד סמכה 'ברוח הקודש', אע"פ שכל התהילים נאמר ברוח הקודש, משום שהפסוק 'נפלה לא תוסיף קום' הוא מעמוס, שהיה הרבה אחרי דוד, אך דוד ברוח קדשו ידע אותו. שפתי חכמים (ד"ה חזר). ל. **בהכותב** (על העיין יעקב, ד"ה כל) ביאר ששאלת רבי יוחנן היתה שמאחר ומעלת אשרי היא שיש בה תרתי [וכמבואר לעיל], היה לדוד לומר 'נותן לחם לכל בשר' שעל ידי כן היה נשאר סדר האל"ף בי"ת וגם יש בו את המעלה שבפסוק 'פותח את ידיך' וע"ז מתרצת הגמרא שדוד רצה לרמוז ברוח הקודש את עלייתם של ישראל מן הנפילה, בלי להזכיר את הנפילה עצמה הרמוזה באות נו"ן, והזכירה רק ברמז [עיי"ש שהנפילה רמוזה בשני הפסוקים הסמוכים לאות נו"ן, במלכותך מלכות כל עולמים' וב'סומך ה' לכל הנופלים']. לא. **לפני** כן נאמר (ישעיה ו א, ה), 'בשנת מות המלך עזיהו ואראה את אדני ישב על כסא רם ונשא וגו'. ואמר אוי לי כי נדמיתי [-הריני מת. רש"י (שם)], כי איש טמא שפתים אנכי, ובתוך עם טמא שפתים אנכי ישב, כי את המלך ה' צבאות ראו עיני'. ואחר כך נאמר, 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה [-גחלת. רש"י (שם)], במלקחים לקח מעל המזבח', ונתן אותה על פיו של ישעיה הנביא, לכפר לו על כך שאמר על ישראל שהם 'עם טמא שפתים'. לב. **רש"י** (ד"ה באחת) ושיטמ"ק (ד"ה תנא). לג. **ביאורו**, תוך כדי תפילתי, אני רואה את המלאך גבריאל שראיתי לפני כן בנבואה [בחזון שראה בשנת שלש למלכות בלשצר, כפי שנאמר לפני כן (דניאל ח טז)], עף אלי בפריחה ובטיסה, והגיע אלי בזמן המנחה להשיבני על תפילתי. על פי רש"י (שם). לד. **הכוונה** בזה, שמיכאל ממונה על הרחמים, וגבריאל ממונה על הדין, וכיון שרחמי שמים מרובים, ניתן כח למיכאל לעשות שליחותו בפריחה אחת, ולגבריאל לא ניתן כח לעשות שליחות בפריחה אחת, אלא צריך לנוח בינתיים, אולי ישוב ה' מן הרעה. מהרש"א (ח"א ד"ה מיכאל). לה. **גמרא** (יומא עז.). לו. **רש"י** (דניאל שם) לפי פשוטו של מקרא. והגמרא (יומא שם) דרשה את הענין באופן אחר. לז. **תיבה** זו אינה בפסוק לפנינו. לח. **על** פי רש"י (שם). לט. **מפני** שכשישראל חוטאים ניתן כח לצד הטומאה. עיון יעקב (ד"ה מיכאל). מ. **אין** הכוונה בזה שיש לקוראה על המטה ממש, אלא סמוך לשינה, כמו (במדבר ב כ) 'ועליו מטה מנשה', שאין הכוונה עליו ממש אלא בסמוך לו, ולא כאותם הדיוטות שקוראים על המיטה בגילוי הראש, אלא באימה וביראה'. מאירי (ד"ה אע"פ). מא. **מבואר** בדברי הגמרא להלן (ס:), שחובת קריאת שמע שעל המיטה היא דווקא פרשה ראשונה של 'שמע'. כתב הר"י מלוניל (ד"ה מגוה), שטעם הדבר שתיקנו חכמים לשוב ולקרוא את שמע על המיטה כדי שילך לשכב על מטתו מתוך דברי תורה. ובדברי הגמרא להלן (ה.) מבואר שיש בזה אף משום שמירה מן המזיקים. מב. **בגליון** הגיה שצריך לומר 'רב אסי' או 'רב יוסף'. והיינו לפי ש'רבי יוסי' הוא שמו של תנא, וכאן עוסקת הגמרא באמורא. אמנם בהגהות ר"א גוטמאכער (ד"ה אר"י) כתב שאין הכרח להגיה כן, לפי שתיבות 'יוסף' ו'יוסי' מתחלפות, עיין שם. מג. **ביאור** פשוטו של מקרא כך הוא, 'רגזו', היינו שתפחדו מהקדוש ברוך הוא, ועל ידי כך 'ואל תחטאו', לא תבואו לידי חטא. 'אמרו בלבבכם על משכבכם', השיבו אל לבכם את ציוויו של הקדוש ברוך הוא בעת שאתם שוכבים על מטתכם, שאז מחשבותיכם פנויות מן הטירדות, 'ודומו סלה', ואז תשתקו מלדבר עוד בדברים האסורים. על פי רש"י ומצודת דוד (תהלים ד ה).

אִם אדם זה העומד לשכב על מיטתו **תַּלְמִיד חָכָם הוּא**, הרגיל לחזור על משנתו תמיד, דיו בכך, **וְאֵין צָרִיךְ** לחזור ולקרוא את שמע[א][א].

אָמַר אַבָּיֵי, אַף תַּלְמִיד חָכָם שאינו צריך לחזור ולקרוא את שמע, מכל מקום **מִיבְּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר חַד פְּסוּקָא דְּרַחֲמֵי** - צריך הוא לומר פסוק אחד של בקשת רחמים, **כְּגוֹן 'בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי פָּדִיתָה אוֹתִי ה' אֵל אֱמֶת'** (תהלים לא ו)[ב][ב].

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת על המקרא 'רגזו ואל תחטאו': **אָמַר רַבִּי לֵוִי בַּר חָמָא אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, לְעוֹלָם יַרְגִּיז אָדָם** - יעורר לכעס[ג], את **יֵצֶר הַטּוֹב**, שיעשה מלחמה **עַל יֵצֶר הָרָע**[ד], **שֶׁנֶּאֱמַר 'רִגְזוּ וְאַל תֶּחֱטָאוּ'**[ג]. כלומר, שעל ידי מלחמה זו ינצל מן החטא. **אִם נִצְּחוֹ** ליצרו הרע במלחמה זו, **מוּטָב** - טוב הדבר, **וְאִם לָאו, יַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה**, ובכך יכניע את היצר הרע[ה], **שֶׁנֶּאֱמַר 'אִמְרוּ בִלְבַבְכֶם'**, והיינו העסק בתורה שהיא מונחת בליבו של אדם[ו]. **אִם נִצְּחוֹ** ליצר הרע על ידי עסק התורה, **מוּטָב, וְאִם לָאו, יִקְרָא קְרִיאַת שְׁמַע**[ז], **שֶׁנֶּאֱמַר 'עַל מִשְׁכַּבְכֶם'**, והוא רמז לקריאת שמע שנאמר בה 'ובשכבך'. **אִם נִצְּחוֹ** ליצר הרע על ידי קריאת שמע, **מוּטָב, וְאִם לָאו, יַזְכּוֹר לוֹ** את **יוֹם הַמִּיתָה**[ד], **שֶׁנֶּאֱמַר 'וְדֹמּוּ סֶלָה'**, והוא רמז ליום המיתה, שמאותו היום ואילך הגוף דומם לעולם[ה].

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת שאמר רבי לוי בר חמא בשם רבי שמעון בן לקיש: **וְאָמַר רַבִּי לֵוִי בַּר חָמָא אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, מַאי דִּכְתִיב** - מה היא כוונת הכתוב (שמות כד יב) **'וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וֶהְיֵה שָׁם, וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם'**[ח]. יש לבאר מקרא זה כך, **'לֻחוֹת', אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת** שנכתבו על הלוחות[ט], **'תּוֹרָה', זֶה מִקְרָא** - חומש, שכן יש מצוה לקרוא בתורה[י]. **'וְהַמִּצְוָה', זוֹ מִשְׁנָה**[יא], **'אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי', אֵלּוּ נְבִיאִים וּכְתוּבִים**[יב], **'לְהוֹרֹתָם', זֶה גְּמָרָא**[יג][ו], **מְלַמֵּד שֶׁכּוּלָּם** - כל אלו, **נִתְּנוּ לְמֹשֶׁה מִסִּינַי**, אלא שלא נכתבו עד שהגיע זמנם.

★

הגמרא מביאה מימרות נוספות בענין קריאת שמע שעל המיטה: **אָמַר רַבִּי יִצְחָק, כָּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע עַל מִטָּתוֹ**, הרי זה **כְּאִלּוּ** הוא **אוֹחֵז חֶרֶב שֶׁל שְׁתֵּי פִּיּוֹת** [-שהיא חדה משני צידיה] **בְּיָדוֹ**, כדי להרוג בה את המזיקים[יד]. **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קמט ו) **'רוֹמְמוֹת אֵל בִּגְרוֹנָם וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם'**. כלומר, קריאת שמע זו שהם מרוממים בה את האל בגרונם, היא כחרב של שתי פיות בידם.

מבררת הגמרא: **מַאי מַשְׁמַע** - כיצד יש ללמוד ממקרא זה שעוסק הוא בקריאת שמע[טו].

מבארת הגמרא: **אָמַר מַר זוּטְרָא, וְאִיתֵימָא** [-ויש אומרים שאמר זאת] **רַב אַשִׁי**, יש ללמוד כן **מֵרֵישָׁא דְעִנְיָנָא** - מתחילת הענין, **דִּכְתִיב** - שכן נאמר שם בפסוק שלפניו (קמט ה) **'יַעְלְזוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד יְרַנְּנוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם'**, כלומר, שהם ירננו בפיהם מקרא שנזכר בו לשון שכיבה, והיא קריאת שמע שנאמר בה 'ובשכבך'[טז], **וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ** - ונאמר בפסוק שלאחריו **'רוֹמְמוֹת אֵל בִּגְרוֹנָם וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם'**, ומכאן, שקריאת שמע היא כחרב ביד האדם להרוג את המזיקים.

וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, כָּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע עַל מִטָּתוֹ, גורם שיהיו **הַמַּזִּיקִין בְּדֵילִין הֵימֶנּוּ** - מופרשים ממנו, ואינם יכולים להזיקו, **שֶׁנֶּאֱמַר** (איוב ה ז) **'וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף', וְאֵין 'עוּף' אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** בה (משלי כג ה) **'הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ'**, כלומר, אם סוגר אתה את עיניך לרגע מן התורה, מיד היא משתכחת ממך[יז][ז]. **וְאֵין 'רֶשֶׁף' אֶלָּא מַזִּיקִין, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים לב כד) **'מְזֵי רָעָב**[יח] **וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי'**, כלומר, שכאשר עברו ישראל על רצון הבורא נענשו ברעב, וכן נלחמו בהם 'רשף' ו'קטב מרירי'. ומאחר ו'קטב מרירי' הוא שמו של שד[יט], ממילא יש ללמוד שאף 'לחומי רשף' הסמוך לו נאמר לענין מזיקים. נמצא שיש ללמוד מן המקרא 'ובני רשף יגביהו עוף', שה'עוף', שהיא התורה, מסלקת מן האדם את 'בני רשף', שהם המזיקים[כ][ח].

הגמרא מביאה מימרא נוספת כעין זו: **אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, כָּל** אדם **הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, יִסּוּרִין בְּדֵילִין הֵימֶנּוּ** - מופרשים ממנו, **שֶׁנֶּאֱמַר 'וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף', וְאֵין 'עוּף' אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר 'הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ', וְאֵין 'רֶשֶׁף' אֶלָּא יִסּוּרִין, שֶׁנֶּאֱמַר 'מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף'**. כלומר, דעת ריש לקיש היא, שמאחר והתיבות 'לחומי רשף' נאמרו בין התיבות 'מזי רעב' ל'קטב מרירי', יש לפרשם הן לענין יסורים, כמו רעב, והן לענין מזיקים, כמו קטב מרירי. ונמצא, שיש ללמוד מן המקרא 'ובני רשף יגביהו עוף' שהתורה מצילה אף מן היסורים.

רבי יוחנן מקשה על דברי ריש לקיש: **אָמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן** לריש לקיש, **הָא** - ענין זה שהעוסק בתורה יסורים בדילים ממנו, **אֲפִילּוּ תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן יוֹדְעִין אוֹתוֹ**, ואף על פי שעדיין לא למדו את המקרא בספר איוב 'ובני רשף יגביהו עוף' שדרשת הימנו, שכן יש ללמוד זאת ממקרא מפורש בתורה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות טו כו) **'וַיֹּאמֶר, אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ, וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה, וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו, וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו, כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ, כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ'**, וממקרא זה מתבאר, שאדם העוסק בתורה ומצוות אין יסורים באים עליו[ט]. **אֶלָּא** כך יש לדרוש, **כָּל** אדם **שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה** ואף על פי כן **אֵינוֹ עוֹסֵק** בה, **הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵבִיא עָלָיו יִסּוּרִין מְכוֹעָרִין**[כא], **וְעוֹכְרִין אוֹתוֹ**[כב], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים לט ג) **'נֶאֱלַמְתִּי דוּמִיָּה הֶחֱשֵׁיתִי מִטּוֹב וּכְאֵבִי נֶעְכָּר'**, כלומר, על ידי ששתקתי מלדבר ב'טוב' נענשתי בכאבים עכורים, **וְאֵין 'טוֹב' אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי

א. **שהרי** טעם אמירת 'קריאת שמע שעל המיטה' הוא כדי שיעסוק האדם בתורה קודם שיישן, ולפיכך תלמיד חכם העוסק בתורה בכל עת אינו צריך לומר קריאת שמע. ר"י מלוניל (ד"ה אינו). ב. **ביאור** מקרא זה כך הוא, בידך אפקיד את רוחי תמיד, לפי שאתה פדית אותי מצרה. רש"י על תהלים (לא ו). טעם הדבר שצריך התלמיד חכם לומר פסוק זה, כדי להגן עליו מכל פגעים רעים. ר"י מלוניל (ד"ה חד). ג. **כן** ביאר המהרש"א (ח"א ד"ה לעולם), לפי דברי רש"י (ד"ה ירגיז) שהכוונה היא לעשיית מלחמה. ד. **כן** פירש רש"י כאן (ד"ה ירגיז). אמנם במסכת סנהדרין (קיא: ד"ה ומתגבר) כתב רש"י 'מרגיז יצר טוב על יצר הרע, אם היצר הרע אמר לו עשה עבירה זו, לא דיו שנמנע מן העבירה, אלא הולך ועושה מצוה'. ה. **כמו** שאמרו חכמים (סוכה נב.) 'אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש'. מהרש"א (ח"א ד"ה לעולם). ו. **רמז** לתורה בלשון 'על לבבכם', לומר לך שאין די למלחמת היצר במה שילמד תורה מן השפה ולחוץ, אלא 'יעסוק בתורה', עד שיהיה לבו מלא בדברי תורה, ואז לא יהא פנוי למחשבת דבר עבירה. צל"ח (ד"ה לעולם). ז. **הקשה** בפירוש הריא"ף (על עין יעקב ד"ה לעולם), מאחר ואדם זה עסק בתורה ולא הועילה לו לנצח היצר הרע, כיצד יתכן הדבר שקריאת שמע תועיל לו, הרי אין היא אלא אחת מפרשיות התורה. ותירץ, שאין הכוונה שלימוד התורה לא הועיל לו, אלא כוונת מימרא זו לברר כיצד יוכל אדם לנצח את יצרו הרע בלילה, בשעה שהוא עומד לשכב על משכבו ואינו עוסק בתורה, ועל כך אמר 'יקרא קריאת שמע'. אמנם בפנים יפות (עקב עה"פ והיה אם שמוע) פירש, שהכוונה היא לקריאת שמע בעונתה שהיא גדולה יותר מתלמוד תורה, כמבואר בדברי הגמרא להלן (י:) 'גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה'. ח. **יש** לברר במה נתקשה ריש לקיש בהבנת המקרא, שהוצרך לבארו. וכתב בעיון יעקב (ד"ה מאי), שהוקשה לו סדר הדברים המנויים במקרא, שהרי לכאורה היה מן הדין לומר כך 'ואתנה לך את לוחות האבן **אשר** כתבתי, והתורה והמצוה להורותם', ומדוע הקדים הכתוב את התיבות 'והתורה והמצוה' לתיבות 'אשר כתבתי'. ולפיכך מפרש ריש לקיש להלן שמקרא זה בא לפרש את סדר הלימוד, ובהכרח היה צריך לכותבם כסדר הזה. ובבן יהוידע (ד"ה מ"ד) כתב, שהוקשה לו מדוע חילק הכתוב את 'התורה' ו'המצוה' לשני עניינים, הרי המצוות הן הן דברי התורה. ולפיכך הוצרך לפרש שכל תיבה מרמזת על ענין אחר. ט. **לכאורה** יש לתמוה, מדוע פרט הכתוב את הלוחות בפני עצמם, והלא בכלל כל התורה הם. וכתב בבן יהוידע (ד"ה לוחות), שטעם הדבר הוא משום שיש בעשרת הדברות רמז לכל תרי"ג מצוות, ולפיכך יש בהם דבר חידוש יותר משאר מקראות שבתורה [ועיין רש"י בפירוש התורה (שמות כד יב), שכתב 'את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, כל שש מאות ושלש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן. ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד לכל דבור ודבור מצוות התלויות בו']. י. **רש"י** (ד"ה זה מקרא). וביאר המהרש"א (ח"א ד"ה תורה), שכוונתו היא שיש מצוה לקרוא את התורה מתוך הכתב, בנקודותיה ופיסוק טעמיה, מה שאין כן במשנה ובגמרא. יא. **שכן** במשנה מפורשים רק גופי המצוות, ולאחר מכן באה הגמרא לפרש כיצד לומדים מצוות אלו מן התורה. מהרש"א (ח"א ד"ה תורה). וכעין זה כתב באמרי נועם (ד"ה והמצוה), שלפיכך נקראת משנה בשם 'המצוה', לפי שבה כתובה כל מצוה בפני עצמה בכל פרטיה, כמו סוכה לולב וכיוצא בהם. יב. **לכאורה** יש לתמוה, מאחר והנביאים וכתובים ניתנו אף הם להיכתב כמו המקרא, אם כן מדוע אינם נכללים ב'תורה'. וביאר בזה המהרש"א (ח"א ד"ה אשר), שמכל מקום אין בהם מצוות קריאה כמו בתורה, ולפיכך אינם בכלל 'תורה' אלא בכלל 'אשר כתבתי'. יג. **'גמרא'** היא סברת טעמי המשניות, שממנה יוצאת הוראת ההלכה למעשה, אבל אלו המורים הוראה מתוך המשניות בלבד בלא לימוד הגמרא נקראים בשם 'מבלי העולם', כמבואר במסכת סוטה (כב.). רש"י (ד"ה זה גמרא). יד. **ביאור** ענין הדמיון לחרב חדה משני צדדים כך הוא, שכשם שחרב כזו מכה מימין ומשמאל, כן קריאת שמע מבטלת את המזיקים שבכל הצדדים, כמאמר הכתוב (תהלים צא ז) 'יפול מצדך אלף ורבבה מימינך, אליך לא יגש', וכמבואר בדברי הגמרא להלן (ו.) שלכל אדם יש אלף מזיקים משמאלו ורבבה מימינו. מהרש"א (ח"א ד"ה מאי). טו. **רש"י** (ד"ה מאי). ובמהרש"א (ח"א ד"ה מאי) פירש, שכוונת הגמרא להקשות מנין שדברי הכתוב 'וחרב פיפיות בידם' מתבארים בלשון משל ומליצה, לגבי קריאת שמע שהיא כחרב להרוג המזיקים, הרי מסתבר יותר לפרש את הכתוב כפשוטו, לענין החזקת חרב ביד להלחם בשונאים, וכפי שממשיך הכתוב ואומר (תהלים קמט ז) 'לעשות נקמה בגויים תוכחות בלאומים'. טז. **ר"י** מלוניל (ד"ה ירננו). יז. **רש"י** (ד"ה התעיף). ובפירושו על משלי (כג ה) כתב רש"י שתיבת 'התעיף' היא מלשון 'התכפול', שכך תרגם אונקלוס (שמות כו ט) 'וכפלת את היריעה', 'ותעיף ית יריעתא', ונמצא ש'התעיף עיניך' הכוונה היא שתכפול עיניך לעצום אותם. וביאר בראש יוסף (ד"ה התעיף), שטעם הדבר שעצימת עינים נקראת 'לכפול', לפי שכשאדם מניח גביני עיניו וסוגרם זה על זה הרי הם כפולים. יח. **כתב** רש"י (דברים לב כד), שאונקלוס תרגם ש'מזי רעב' היינו 'נפוחי כפן'. כלומר, שבטנם נפוחה מחמת רעב, אך אין הוכחה לכך. ומשמו של רבי משה הדרשן כתב, ש'מזי' הוא לשון שֵׂעָר, שכן שער בארמית הוא 'מזיא', והכוונה היא שיהיו כחושים מרוב רעב, לפי שאדם כחוש מגדל שער על בשרו. יט. **כמבואר** במסכת פסחים (קיא:) שישנם שני שדים ששמם 'קטב', אחד 'קטב מרירי' הנמצא בשעות של לפני הצהרים, והשני 'קטב ישוד צהרים', הנמצא בשעות של אחר הצהרים. כ. **לכאורה** יש לתמוה, שהרי רבי יצחק פתח את דבריו באומרו ש'כל הקורא קריאת שמע על מיטתו מזיקין בדלין הימנו', ואילו הדרשה שהביא על כך היא לענין אדם העוסק בתורה, ולא לענין קריאת שמע [ואף שקריאת שמע בכלל התורה היא, מכל מקום מדברי רבי יצחק משמע שדווקא קריאת שמע מועילה לזה, ולא לימוד תורה אחר]. תירץ בפירוש הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה א"ר יצחק) שאכן יש ללמוד מן המקרא שכל לימוד תורה מועיל כנגד המזיקים, ומכל מקום נקט רבי יצחק בדבריו 'קריאת שמע' בדווקא, מאחר והמזיקים מצויים בלילות, ובלילה כשאדם שוכב על מיטתו אין דרכו לעסוק בתורה אלא לקרוא את שמע [וראה שם שביאר באופן נוסף]. כא. **'יסורים** מכוערים' הם נגעים. תוספות במסכת שבת (נה. ד"ה אין). ובבן יהוידע כתב לבאר ענין 'יסורים מכוערים' בשני אופנים. באופן אחד כתב (בד"ה אלא) שהכוונה היא ליסורים שיש בהם ביטול תורה. ובאופן שני פירש (בד"ה מביא) שהכוונה היא לעניות, שכן העני לעולם יהיה מכוער בעיני הבריות, הן בחכמתו, כמאמר הכתוב (קהלת ט טז) 'וחכמת המסכן בזויה', והן במלבושיו, שאף אם ילבש בגדים יקרים יהיו הכל סבורים שהם בגדים פשוטים, וכיוצא בזה. כב. **'עכור'** הוא ההיפך מ'צלול', כלומר, שיסורים אלו גורמים לאדם שלא תהא דעתו צלולה. על פי רש"י בפירוש התורה (בראשית לד ל). והרד"ק (שם) פירש, ש'עכירה' הוא לשון 'השחתה', ולפי זה הכוונה כאן שהיסורים משחיתים אותו. ובשפתי חכמים (ד"ה אלא) כתב, שכוונת

ד ב) **'כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזוֹבוּ'**. נמצא שיש ללמוד מן המקרא שאדם שאינו עוסק בתורה באים עליו יסורים מכוערים[י].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת בענין המקרא 'כי לקח טוב נתתי לכם': **אָמַר רַבִּי זֵירָא, וְאִיתֵימָא** [-ויש אומרים שמימרא זו אמרה] **רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא, בֹּא וּרְאֵה שֶׁלֹּא כְּמִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִדַּת בָּשָׂר וָדָם**, כלומר, אין הקדוש ברוך הוא מתנהג עם ישראל כדרך שבשר ודם מתנהג עם חבירו, שהרי **מִדַּת בָּשָׂר וָדָם** היא, שכאשר **אָדָם מוֹכֵר חֵפֶץ** חשוב **לַחֲבֵירוֹ** מחמת דוחקו, אזי **הַמּוֹכֵר עָצֵב** על כך שהוזקק למכור חפץ חשוב כזה, **וְ**אילו **הַלּוֹקֵחַ שָׂמֵחַ, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ כֵּן**, אלא **נָתַן לָהֶם** את **הַתּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל וְשָׂמַח**[יא], **שֶׁנֶּאֱמַר 'כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזוֹבוּ'**. כלומר, מאחר והקדוש ברוך הוא משבח את התורה בפני עם ישראל לאחר שנתנה להם, ומזהירם שלא יעזבוה, יש ללמוד ששמח הוא במה שנתן להם את התורה[כג].

★

הגמרא מביאה מימרא בענין יסורים[כד]: **אָמַר רָבָא, וְאִיתֵימָא** [-ויש אומרים שמימרא זו אמרה] **רַב חִסְדָּא, אִם רוֹאֶה אָדָם שֶׁיִּסּוּרִין בָּאִין עָלָיו, יְפַשְׁפֵּשׁ** [-יחפש] **בְּמַעֲשָׂיו**[כה], למצוא איזה עוון יש בידו שעבורו נענש ביסורים אלו[כו], כדי שיוכל לעשות תשובה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (איכה ג מ) **'נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה וְנָשׁוּבָה עַד ה''**[כז]. **פִּשְׁפֵּשׁ** [-חיפש] **וְלֹא מָצָא** בידו עוון כזה שעבורו יהיו ראויים לבוא עליו יסורים אלו[כח], **יִתְלֶה** את היסורים **בְּבִטּוּל תּוֹרָה**, כלומר, שבעבור שביטל מן התורה באו עליו יסורים אלו[כט], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים צד יב) **'אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר תְּיַסְּרֶנּוּ יָּהּ וּמִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶנּוּ'**, וממקרא זה אנו למדים שתכלית היסורים היא כדי להביא את האדם לידי לימוד התורה. **וְאִם תָּלָה** את היסורים בביטול תורה וְאף על פי כן **לֹא מָצָא** עוון זה בידו, לפי שאינו מבטל מן התורה מאומה, **בְּיָדוּעַ שֶׁיִּסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה הֵם**, שהקדוש ברוך הוא מייסרו בעולם הזה בלא שום עוון, כדי להרבות את שכרו לעולם הבא יותר מכדי זכויותיו[יב], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ג יב) **'כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב ה' יוֹכִיחַ'**[ל].

הגמרא מביאה מימרא נוספת בענין 'יסורים של אהבה': **אָמַר רָבָא אָמַר רַב סְחוֹרָה אָמַר רַב הוּנָא, כָּל** אדם **שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָפֵץ בּוֹ**, הרי הוא **מְדַכְּאוֹ** [-שוברו ומכניעו] **בְּיִסּוּרִין**[לא], **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה נג י) **'וַה' חָפֵץ דַּכְּאוֹ הֶחֱלִי'**, ויש לפרש המקרא כך, אדם שהקדוש ברוך הוא חפץ בו, הרי הוא מדכאו בחולי ויסורים, כדי להרבות את שכרו[לב]. **יָכוֹל** - שמא תאמר, שמביא עליו הקדוש ברוך הוא יסורים להוסיף שכרו **אֲפִילּוּ** אם **לֹא קִבְּלָם** עליו **מֵאַהֲבָה, תַּלְמוּד לוֹמַר** בהמשך הפסוק **'אִם תָּשִׂים אָשָׁם נַפְשׁוֹ'**, 'אשם' היינו קרבן[לג], ו'נפשו' היינו מדעתו ומרצונו, ובמקרא זה הוקשו היסורים לקרבן, **מָה אָשָׁם** [-קרבן] אינו בא אלא **לְדַעַת** - לרצון בעליו[לד], **אַף יִסּוּרִין** של אהבה אינם באים על האדם אלא **לְדַעַת** - כשרוצה בהם. **וְאִם קִבְּלָם** עליו מאהבה **מַה שְּׂכָרוֹ**. דבר זה מבואר בהמשך הפסוק (שם) **'יִרְאֶה זֶרַע יַאֲרִיךְ יָמִים', וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁתַּלְמוּדוֹ מִתְקַיֵּים בְּיָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'וְחֵפֶץ ה' בְּיָדוֹ יִצְלָח'**, כלומר, התורה שהיא נקראת 'חפץ ה''[לה] תצליח בידו[יג].

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בענין יסורים של אהבה: **פְּלִיגֵי בָּהּ** - נחלקו בענין זה **רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אִידִי וְרַבִּי אַחָא בַּר חֲנִינָא. חַד אָמַר, אֵלּוּ הֵם יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה, כָּל שֶׁאֵין בָּהֶן בִּטּוּל תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים צד יב) **'אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר תְּיַסְּרֶנּוּ יָּהּ וּמִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶנּוּ'**, כלומר, מאושר האדם שאף על פי שאתה מייסר אותו מכל מקום אין הוא בטל מלימוד התורה. **וְחַד אָמַר, אֵלּוּ הֵם יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה, כָּל שֶׁאֵין בָּהֶן בִּטּוּל תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם סו כ) **'בָּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחַסְדּוֹ מֵאִתִּי'**. ומקרא זה יש לדורשו כך, 'ברוך אלהים' היא מידת הדין, דהיינו יסורים הבאים על האדם, על כך ש'לא הסיר תפילתי', דהיינו, שאף על פי שהביא עלי יסורים מכל מקום אין הם מונעים אותי מלהתפלל אליו, ובזה אני נוכח לראות את 'חסדו', דהיינו, שהם יסורים של אהבה[לו].

אָמַר לְהוּ [-להם, לרבי יעקב בר אידי ורבי אחא בר חנינא] **רַבִּי אַבָּא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, הָכִי אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵלּוּ וָאֵלּוּ** - בין יסורים שיש בהם ביטול תורה ובין יסורים שיש בהם ביטול תפילה, **יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה הֵן**[לז], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ג יב) **'כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב ה' יוֹכִיחַ'**[לח]. **אֶלָּא מַה תַּלְמוּד לוֹמַר** - מה כוונת הכתוב באומרו **'וּמִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶנּוּ'**, הרי משמע מכך שיסורים של אהבה אין בהם ביטול תורה. כך יש לבאר מקרא זה, **אַל תִּקְרֵי** - אין לך לקרוא תיבה זו רק באופן כזה, **'תְלַמְּדֶנּוּ'**, כשהדל"ת בסֶגול, שמשמעותה 'תלמד אותו', לאדם יחיד, דהיינו שהכתוב עוסק באדם הלומד תורה מתוך יסורים של אהבה כמו שנתבאר לעיל, **אֶלָּא** יש לקרות את התיבה גם כך[לט], **'תְלַמְּדֵנוּ'**, כשהדל"ת בצֵירי, שמשמעותה 'תלמד אותנו', לרבים, ואז יש לפרש המקרא לענין יסורים הבאים לכפרה, שהקדוש ברוך הוא מלמדנו בתורתו ענין זה של 'יסורים מכפרים'. וכך יש לדרוש מקרא זה, **דָּבָר זֶה** - ש'אשרי הגבר אשר תיסרנו יה', **מִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֵנוּ** - מן התורה אנו למדים זאת, שכן יש ללומדו **בְּקַל וָחֹמֶר מִשֵּׁן וָעַיִן** שעבד כנעני יוצא בהם לחירות מתחת יד אדונו, אם סימא את עינו או הפיל את שינו. וכך הוא הקל וחומר, **מַה שֵּׁן וָעַיִן** [-שן או עין] **שֶׁהֵן** רק **אֶחָד**

הגמרא היא שאדם זה אינו זוכה להיות מאלו ה'שמחים ביסורים', שעליהם נאמר (שופטים ה לא) 'ואהביו כצאת השמש בגבורתו', וכמו שדרשו חכמים במסכת שבת (פח:). כג. **שהרי** אדם המוכר לחבירו חפץ בעל כרחו ודאי רוצה הוא שיעזוב הלוקח חפץ זה, כדי שיוכל להשיבו אליו בנקל, אבל מדת הקדוש ברוך הוא אינה כן, שמזהיר את ישראל לבל יעזבו את התורה. מהרש"א (ח"א ד"ה מדת). כד. **מאחר** ונתבאר לעיל ש'כל העוסק בתורה יסורים בדילין הימנו', ויכול אדם לתמוה על כך, שהרי רואים אנו בעינינו אנשים אשר עוסקים בתורה ואף על פי כן הם בעלי יסורים, לפיכך באה הגמרא ליישב הענין במימרא זו, ולהשמיענו שפעמים באים היסורים אף על אדם העוסק בתורה, אולם אין הם יסורים של 'בני רשף' הנזכרים לעיל, אלא הם 'יסורים של אהבה', וכמבואר להלן. שפת אמת (ד"ה אמר). כה. **לכאורה** יש לתמוה על הלשון 'אם רואה אדם שיסורין באין עליו', מה ענין רְאִיָּה לכאן, היה לו לומר 'אם באים יסורים על האדם יפשפש במעשיו'. וביאר בבן יהוידע (ד"ה אם), שהכוונה בזה שמיד בתחילת בוא היסורים עליו יפשפש במעשיו, בשעה שעדיין הם מועטים ואינם ניכרים לכל אלא רק הוא לבדו רואה אותם, ולא ימתין מלשוב בתשובה עד שיתגברו היסורים ויתפשטו ויהיו ניכרים לכל אדם. כו. **כלומר**, שלא יהרהר אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא ויחשוב שנענש בלא חטא, אלא ידע ויבין שאין יסורים בלא עוון. מאירי (ד"ה לעולם). ובעיון יעקב (ד"ה אם) כתב, שכוונת מימרא זו שאם באים יסורים על האדם לא יתלה אותם בדרך מקרה וישלח מיד אל הרופאים לרפאותו בדרך הטבע, אלא יפשפש תחילה במעשיו. כז. **פרק** זה במגילת איכה עוסק מתחילתו ביסורים הבאים על האדם, כמו שנאמר שם (איכה ג א) 'אני הגבר ראה עני בשבט עברתו', ולפיכך נדרש הוא כאן לענין אדם שיסורים באים עליו. מהרש"א (ח"א ד"ה יפשפש). כח. **רש"י** (ד"ה פשפש). וביאר המהרש"א (ח"א שם), שנתקשה רש"י כיצד יתכן שאדם פשפש ולא מצא עוון בידו, והרי 'אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא' (קהלת ז כ), ולפיכך פירש שכוונת הגמרא היא שלא מצא בידו עוון גדול כזה, שעבורו ראויים יסורים אלו לבוא עליו. ובראש יוסף (ד"ה פשפש) ביאר את כוונת רש"י באופן אחר, שלא מצא בידו עוון שבאו עבורו היסורים ב'מדה כנגד מדה' [כגון אם באו עליו יסורים באבר פלוני, אינו מוצא איזה חטא עשה באבר זה], שכך היא דרכו של הקדוש ברוך הוא להעניש את האדם במדה כנגד מדה. וראה עוד בהערה להלן. כט. **לכאורה** יש לתמוה, אם מוצא הוא בידו ביטול תורה כיצד יתכן שפשפש מקודם לכן במעשיו ולא מצא עוון, והרי ביטול תורה הוא עוון חמור ביותר. וכתב בפירוש הריא"ף (על עין יעקב ד"ה אמר רבא), שודאי מדובר כאן באדם שעוסק בתורה, אלא שאף על פי כן עליו לתלות בכך שהיה ראוי לו לעסוק בה יותר ממה שעסק. ובראש יוסף (ד"ה פשפש) ביאר בזה [על פי פירושו שהובא בהערה לעיל], שכוונת הגמרא היא שאותו אדם לא מצא עבירה בידו שראויים לבוא עליה היסורים במדה כנגד מדה, ולפיכך יתלה בביטול תורה, שהוא חטא גדול, ועליו מעניש הקדוש ברוך הוא אפילו שלא כנגד המדה. ל. **ומקרא** זה ביסורים הוא עוסק, שכן נאמר בפסוק שלפניו (משלי ג יא) 'מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו', כלומר, אם לא מצאת בך עוון שבעבורו ראויים היסורים לבוא עליך אל תמאס במוסר ה' ואל תהרהר אחריו, אלא דע לך ש'כי את אשר יאהב ה' יוכיח', דהיינו, שיסורים אלו מאהבה הם. מהרש"א (ח"א ד"ה לא מצא). לא. **טעם** הדבר שנקטה הגמרא בלשון 'מדכאו ביסורים', ולא בלשון 'מייסרו', לפי שתכלית היסורים היא להביא את האדם לידי ענוה ושפלות, ולפיכך נקט תיבת 'מדכאו' שהיא מלשון 'דכא ושפל רוח' (ישעיה נז טו). בן יהוידע (ד"ה כל). לב. **ואין** לפרש המקרא כפשוטו, שהקדוש ברוך הוא חפץ לדכאו בחולי, שהרי 'מפי עליון לא תצא הרעות' (איכה ג לח), וכמאמר הכתוב (יחזקאל יח לב) 'כי לא אחפוץ במות המת', אלא תיבת 'חפץ' באדם היא עוסקת, דהיינו, שאדם זה שהקדוש ברוך הוא חפץ בו הרי הוא מדכאו בחולי ויסורים של אהבה, כדי להרבות שכרו לעולם הבא. מהרש"א (ח"א ד"ה שנאמר וה'). אמנם כתב עוד, שמפשטות דברי המקראות שם משמע שיש טעם אחר לכך שהקדוש ברוך הוא מייסר לאדם שהוא חפץ בו, והיינו כדי לזכות את הרבים שחטאו שיתכפרו ביסורי הצדיק, כמו שנאמר שם (ישעיה נג ה) 'והוא מחולל מפשעינו, מדוכא מעוונותינו, מוסר שלומינו עליו, ובחבורתו נרפא לנו'. לג. **כן** מתבאר מדברי רש"י (בד"ה אשם), וכן משמע מדברי רב ניסים גאון (ד"ה מה), שאין כוונת הגמרא כאן לקרבן אשם בדווקא, אלא 'אשם' הוא שֵׁם כללי לקרבנות. אמנם רבים מן המפרשים פירשו שכוונת הגמרא לקרבן אשם, ונתקשו מדוע נקטה הגמרא קרבן זה בדווקא, ויובאו דבריהם להלן בסמוך. לד. **כן** פירש רב ניסים גאון (ד"ה מה), על פי דברי הגמרא במסכת ערכין (כא.) 'תנו רבנן, יקריב אותו מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו תלמוד לומר לרצונו, הא כיצד כופין אותו עד שיאמר רוצה אני'. אמנם במהרש"א (ח"א ד"ה יכול) פירש ענין 'לדעת' באופן אחר, שהכוונה בזה שמביא קרבן אשם על עבירה שעבר מדעת, דהיינו במזיד. ופירש לפי זה ש'אשם' הכוונה היא לקרבן אשם בדווקא, שרק בו מצינו שבא לפעמים על המזיד, כמו באשם נזיר ואשם מצורע, אך החטאת אינה באה לעולם אלא על השוגג. לה. **כמאמר** הכתוב (משלי ג טו) 'יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה'. מהרש"א (ח"א ד"ה ולא עוד). לו. **כן** ביאר הצל"ח (ד"ה שנאמר). טעם הדבר שיש להוציא מקרא זה מידי פשוטו, לפי שמשמעות הכתוב היא שמשבח ומודה לאלהים על כך שקיבל את תפילתו ולא הסירה ודחאה, אך לפי זה תקשה תיבת 'מאתי', שהיה לו לומר 'אשר לא הסיר תפילתי מאתו', ולפיכך דרשוהו חכמים לענין יסורים, והיינו, שלא הסיר את תפילתי מאתי על ידי חולי ויסורים, שלא אוכל להתפלל. מהרש"א (ח"א ד"ה שנאמר אשר). לז. **ואינו** מפסיד את שכר התורה והתפילה, כמבואר בדברי הגמרא להלן (ו.), שאם 'חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה', והרי אדם זה שבאים עליו יסורים של אהבה צדיק גמור הוא, שפשפש במעשיו ולא מצא שום חטא בידו, ובודאי מצטער הוא על ביטול התורה והתפילה יותר מאשר על עצם היסורים, ולפיכך אינו מפסיד משכרם כלל. פני יהושע (ד"ה אמר להו). לח. **לכאורה** יש לתמוה, כיצד משמע שמקרא זה עוסק אפילו באופן שיש לאדם ביטול תורה וביטול תפילה. וביאר בזה המהרש"א (ח"א ד"ה אלו ואלו), שהפסוקים הקודמים למקרא זה עוסקים בתורה ותפילה, שכן מתחילה נאמר שם (משלי ג ה) 'בטח אל ה' בכל לבך', ועבודה שבלב היא תפילה (תענית ב.). ולאחר מכן נאמר (שם ג ח) 'רפאות תהי לשריך', והכוונה בזה ללימוד התורה [כמבואר במסכת עירובין (נד.)], ולאחר מכן נאמר (שם ג יא-יב) 'מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו, כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה', וממילא יש ללמוד מכך שהקדוש ברוך הוא מביא יסורים של אהבה על האדם אף שמבטלים הם אותו מן התורה והתפילה. לט. **כן** היא כוונת כל דרשת 'אל תקרי' שבש"ס, שאינה באה לשנות את גירסת הכתוב, אלא לומר שאפשר לדרוש תיבה זו בשני אופנים. וראה אריכות רבה בענין זה בהקדמת ספר 'קורא באמת', המבאר כל 'אל תקרי' שבש"ס.

מֵאֵבָרָיו שֶׁל אָדָם[מ], אף על פי כן עֶבֶד כנעני יוֹצֵא בָּהֶן לְחֵרוּת, מעתה יִסּוּרִין שֶׁמְּמָרְקִין[מא] את כָּל גּוּפוֹ שֶׁל אָדָם, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה ש'משחררים' הם אותו מעוונותיו[יד].

וְהַיְינוּ - ודרשה זו של רבי יוחנן מתאימה היא עם דרשתו דְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, דְּאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, נֶאֱמַר לשון 'בְּרִית' בְּמֶלַח הניתן על הקרבנות, וְנֶאֱמַר לשון 'בְּרִית' בְּיִסּוּרִין. והוא מפרש הדברים, נֶאֱמַר לשון 'בְּרִית' בְּמֶלַח, דִּכְתִיב (ויקרא ב יג) 'וְלֹא תַשְׁבִּית מֶלַח בְּרִית', וְנֶאֱמַר לשון 'בְּרִית' בְּיִסּוּרִין, דִּכְתִיב לאחר פרשת התוכחה שבמשנה תורה (דברים כח סט) 'אֵלֶּה דִבְרֵי הַבְּרִית', ולפיכך יש ללמוד את ענין היסורים מענין המלח בגזירה שוה, מַה בְּרִית - כשם ש'ברית' הָאָמוּר בְּמֶלַח מצינו שֶׁמֶּלַח מְמַתֶּקֶת [-מתקנת[מב]] אֶת הַבָּשָׂר, אַף 'בְּרִית' הָאָמוּר בְּיִסּוּרִין יש ללמוד מכך שֶׁיִּסּוּרִין מְמָרְקִין[מג] [-מנקים[מד]] את כָּל עֲוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם[מה][טו].

הגמרא מביאה ברייתא בענין יסורים: תַּנְיָא רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי אוֹמֵר, שָׁלֹשׁ מַתָּנוֹת טוֹבוֹת נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, וְכוּלָּן - וכל מתנות אלו לֹא נְתָנָן להם אֶלָּא עַל יְדֵי יִסּוּרִין. וְאֵלּוּ הֵן המתנות הטובות, תּוֹרָה, וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהָעוֹלָם הַבָּא[טז].

ומבארת הברייתא מנין לומדים שמתנות אלו לא ניתנו אלא על ידי יסורים: תּוֹרָה מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים צד יב) 'אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר תְּיַסְּרֶנּוּ יָּהּ וּמִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶנּוּ', ויש ללמוד ממקרא זה שלימוד התורה נקנה על ידי יסורים. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יש ללמוד שהיא נקנית ביסורים, דִּכְתִיב (דברים ח ה) 'כִּי כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ', וּכְתִיב בָּתְרֵיהּ - ונאמר לאחר מכן (שם ח ז) 'כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה'. הָעוֹלָם הַבָּא יש ללמוד שהוא נקנה ביסורים, דִּכְתִיב (משלי ו כג) 'כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר', כלומר, שהדרך ל'חיים', דהיינו חיי העולם הבא, היא על ידי 'תוכחות מוסר', דהיינו יסורים.

הגמרא מביאה ברייתא נוספת בענין זה: תָּנֵי תַּנָּא - שנה אחד החכמים [שהיה רגיל לשנות ברייתות] ברייתא, קַמֵּיהּ [-לפני] דְּרַבִּי יוֹחָנָן, כָּל אדם הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים

מ. בשפתי חכמים (ד"ה פן) תמה על דברי הגמרא, שהרי במסכת אהלות (פ"א מ"ח) אין המשנה מונה את השיניים בכלל מאתים ארבעים ושמונה איבריו של אדם. מא. פירוש, 'מריקין דמו ומכלין כוחו'. הערוך (ערך מרק). והוסיף לבאר בזה, ש'ממרקין' הוא מלשון 'מירוק' הנזכר כמה פעמים בש"ס, שהוא לשון גמר המעשה, כמו ששנינו (יומא לא:) 'קרצו ומירק אחר שחיטה על ידו'. ואף כאן הכוונה שהיסורים גומרים ומכלים את כוחו של האדם. וראה עוד בהערה להלן בענין 'יסורים ממרקים כל עוונותיו של אדם'. מב. 'ממתקת' אינה מלשון 'מתוק', אלא מלשון 'ערב', וכמו שפירש רש"י בשיר השירים (ה טז) את התיבות 'חכו ממתקים', 'דבריו ערבים' [כלומר, שהמלח מתקן את הבשר שיהיה ערב לאכילה]. שפתי חכמים (ד"ה מלח). וראה עוד בהערה להלן את דברי המהרש"א בזה. מג. בזוהר (רעיא מהימנא ח"ג דף קנג ע"א) כתב, שכשם שהמלח ממתקת את הבשר כך יסורים ממתקים. וביאור הענין הוא על פי מה שכתב באמרי נועם (ד"ה מה), שבתחילה כאשר שב אדם בתשובה מחמת יראה ממרקים היסורים את עוונותיו, כלומר, מכפרים עליו, אך לאחר מכן כאשר הוא שב מאהבה אזי הזדונות נעשים לו כזכויות, ונמצא שהיסורים ממתקים את עוונותיו. מד. כן פירש בשפתי חכמים (ד"ה שממרקין). והביא את לשון הרמב"ם בפירוש המשניות (זבחים פי"א מ"ח) 'והרחיצה המדוקדקת שהיא מסירה כל הנדבק בכלי נקראת מריקה'. אמנם ראה בהערה לעיל לענין 'יסורים ממרקים כל גופו של אדם', ששם פירש הערוך שהכוונה בזה שגומרים ומכלים את כוחו. ולדבריו, יתכן שהכוונה כאן שהם גומרים ומכלים את עוונותיו. מה. כלומר, כשם שהמלח נכנס בבשר ומוציא הימנו את הדם, ועל ידי כן נתקן הבשר לאכילה, כן היסורים נכנסים בבשר האדם ומוציאים ממנו את רתיחת הדם המביאו לידי חטא, וממילא עוונותיו מתמרקין ממנו. מהרש"א (ח"א ד"ה אלא מה).

וְקוֹבֵר אֶת בָּנָיו, כלומר, שבניו מתים על פניו, **מוֹחֲלִין לוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתָיו**[א].

אָמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן לאותו חכם, **בִּשְׁלָמָא** - מה ששנית בברייתא שהעוסק **בתוֹרָה וּגְמִילוּת חֲסָדִים** מוחלים לו על כל עוונותיו יש לכך ראיה מן המקרא, **דִּכְתִיב** (משלי טז ו) **'בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן'**, ויש לבאר כוונת הכתוב כך, **'חֶסֶד' זוֹ גְּמִילוּת חֲסָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם כא כא) **'רֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד'**[א][ב], **'אֱמֶת' זוֹ תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם כג כג) **'אֱמֶת קְנֵה וְאַל תִּמְכֹּר'**[ב][ג]. וממילא יש ללמוד מן המקרא 'בחסד ואמת יכופר עוון' שהעוסק בתורה וגמילות חסדים מוחלים לו על כל עוונותיו. **אֶלָּא** מה שהוספת לשנות בברייתא שאף **הקוֹבֵר אֶת בָּנָיו** מוחלים על עוונותיו, **מְנַיִן** יש ללמוד דבר זה.

תָּנָא לֵיהּ הַהוּא סָבָא - שנה לו [-לרבי יוחנן] זקן אחד[ג], ברייתא **מִשּׁוּם** [-משמו של] **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי, אָתְיָא** - יש ללמוד ענין זה בגזירה שוה, על ידי התיבות **'עָוֹן עָוֹן'. כְּתִיב הָכָא** - נאמר כאן, לגבי כפרת עוונות, **'בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכוּפַּר עָוֹן', וּכְתִיב הָתָם** - ונאמר שם (ירמיה לב יח), לגבי מיתת הבנים, **'וּמְשַׁלֵּם עֲוֹן אָבוֹת אֶל חֵיק בְּנֵיהֶם'**, דהיינו, שהבנים מתים בעוון אבותיהם, וממילא יש ללמוד המקראות זה מזה, שכשם שחסד ואמת מכפרים על עוונותיו של אדם, כך מיתת בניו מכפרת עליו[ד].

הגמרא מביאה מימרא נוספת העוסקת ביסורים הבאים על האדם בענין בניו: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, אדם שבאים עליו **נְגָעִים**, **וְכן** אדם הסובל יסורים בענין **הַבָּנִים**[ד], יסורים אלו **אֵינָן יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה**.

מקשה הגמרא: וּנְגָעִים לֹא - וכי נגעים אינם יסורים של אהבה, **וְהָתַנְיָא** - והרי שנינו בברייתא, **כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ אֶחָד מֵאַרְבָּעָה מַרְאוֹת נְגָעִים הַלָּלוּ**[ה], **אֵינָן אֶלָּא מִזְבַּח כַּפָּרָה** - מכפרים הם לו על עוונותיו, ומשמע מכך שיסורים של אהבה הם[ה].

מתרצת הגמרא: מִזְבַּח כַּפָּרָה הָווּ - אכן מכפרים הם על עוונותיו, אבל **יִסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה לֹא הָווּ** - אין הם יסורים של אהבה[ו].

ובאופן נוסף מתרצת הגמרא: וְאִיבָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה אמור באופן אחר, **הָא לָן** - הברייתא שבה מבואר שנגעים הם מזבח כפרה נאמרה לנו, בני בבל[ז], שאין הערים שבה מקודשות, ואין המצורע משתלח חוץ לעיר, ולפיכך הנגעים הם גם מזבח כפרה וגם יסורים של אהבה. **וְהָא לְהוּ** - ואילו המימרא של רבי יוחנן שנגעים ובנים אינם יסורים של אהבה נאמרה להם, לבני ארץ ישראל[ח], שערי חומה שבה מקודשות הן, והמצורע צריך להשתלח מחוץ לעיר, ולפיכך אין הנגעים יסורים של אהבה[ט][ו].

ובאופן נוסף מתרצת הגמרא: וְאִי בָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה אמור באופן אחר, **הָא בִּצְנְעָא** - הברייתא שבה מבואר שנגעים הם מזבח כפרה עוסקת בנגעים הבאים על האדם במקום צנוע המכוסה בבגדיו, שאין הנגע ניכר לשאר בני אדם, ובאופן כזה הם יסורים של אהבה, **הָא בְּפַרְהֶסְיָא** - אבל המימרא של רבי יוחנן שבה מבואר שנגעים אינם יסורים של אהבה עוסקת בנגעים הבאים על האדם במקום הגלוי לכל, ובאופן כזה אין הם יסורים של אהבה[י].

עתה מבררת הגמרא את החלק השני בדבריו של רבי יוחנן לגבי יסורים הבאים על האדם בענין הבנים: וּבָנִים לֹא - וכי יסורים הבאים על האדם בענין הבנים אינם יסורים של אהבה, **הֵיכִי דָּמֵי** - באיזה אופן מדובר, **אִילֵימָא** - אם נאמר שכוונת רבי יוחנן היא באלו **דַּהֲווּ לְהוּ וּמֵתוּ** - שהיו להם בנים ומתו, כיצד יתכן לומר שאין זה יסורים של אהבה, **וְהָא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן** - והרי רגיל היה רבי יוחנן לומר, **דֵּין גַּרְמָא דַּעֲשִׂירָאָה בִּיר** - זו היא העצם של בני העשירי. לפי שמתו לו עשרה בנים בחייו, והיה רגיל ליטול עמו עצם קטנה מבנו העשירי קשורה בסודרו[ז]. ומאחר ורבי יוחנן אדם גדול היה ודאי לא הביא הקדוש ברוך הוא עליו יסורים שאינם של אהבה, ובהכרח שמיתת בנים היא בכלל יסורים של אהבה[יא].

מבארת הגמרא: אֶלָּא יש שני אופנים של יסורים בענין הבנים, **הָא דְּלָא הֲווּ לֵיהּ כְּלָל** - יש אדם שלא היו לו בנים כלל, ועל כך אמר רבי יוחנן 'נגעים ובנים אינם יסורים של אהבה', **וְהָא דַּהֲווּ לֵיהּ וּמֵתוּ** - ויש אדם שהיו לו בנים ומתו, כמו רבי יוחנן עצמו, ובאופן כזה הרי הם יסורים של אהבה, לפי שהאבילות מכפרת על עוונותיו.

הגמרא מביאה מעשים מאמוראים שבאו עליהם יסורים: רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא חֲלַשׁ - חלה. **עָל לְגַבֵּיהּ** - נכנס אליו **רַבִּי יוֹחָנָן** לבקרו. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן לרבי חייא בר אבא, האם **חֲבִיבִין עָלֶיךָ יִסּוּרִין** אלו, כלומר, האם חפץ אתה בהם[יב]. **אָמַר לֵיהּ** רבי חייא בר אבא לרבי יוחנן, **לֹא הֵן וְלֹא שְׂכָרָן** - איני חפץ ביסורים אלו[יג], אף על פי שאני עתיד לקבל עליהם שכר[יד]. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן, אם כן, **הַב לִי יָדָךְ** - תן לי את ידך[טו], **יְהַב לֵיהּ יְדֵיהּ** - נתן לו רבי חייא בר אבא את ידו, **וְאוֹקְמֵיהּ** - והעמידו רבי יוחנן על רגליו, כלומר, שנתרפא ממחלתו.

רַבִּי יוֹחָנָן חֲלַשׁ - חלה. **עָל לְגַבֵּיהּ** - נכנס אליו **רַבִּי חֲנִינָא** לבקרו. **אָמַר לֵיהּ** רבי חנינא לרבי יוחנן, האם **חֲבִיבִין עָלֶיךָ יִסּוּרִין** אלו. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן לרבי חנינא, **לֹא הֵן וְלֹא שְׂכָרָן** - איני חפץ ביסורים אלו, אף על פי שעתיד אני לקבל עליהם שכר. **אָמַר לֵיהּ** רבי חנינא לרבי יוחנן, **הַב לִי יָדָךְ** - תן לי את ידך, **יְהַב לֵיהּ יְדֵיהּ** - נתן לו רבי יוחנן את ידו, **וְאוֹקְמֵיהּ** - והעמידו רבי חנינא על רגליו, כלומר, שנתרפא ממחלתו.

מקשה הגמרא: אַמַּאי - מדוע הוצרך רבי יוחנן לכך שיעמידו רבי חנינא על רגליו, **לוֹקֵים רַבִּי יוֹחָנָן לְנַפְשֵׁיהּ** - הרי יכול היה רבי יוחנן להעמיד את עצמו, כפי שהעמיד לרבי חייא בר אבא[טז].

מתרצת הגמרא: אָמְרִי - אמרו בני הישיבה בישוב קושיא זו, **אֵין חָבוּשׁ מַתִּיר עַצְמוֹ מִבֵּית הָאֲסוּרִים**. ומשל הוא, שכשם שאדם האסור בבית האסורים אינו יכול לשחרר את עצמו משם, אלא הוא צריך לאדם אחר שיבוא מבחוץ וישחררהו, כך החולה אינו יכול לרפא את עצמו, אלא צריך שיבוא אדם אחר ויעמידו על רגליו[ח].

רַבִּי אֶלְעָזָר חֲלַשׁ - חלה. **עָל לְגַבֵּיהּ** - נכנס אליו **רַבִּי יוֹחָנָן** לבקרו. **חֲזָא** - ראה רבי יוחנן, **דַּהֲוָה קָא גָּנֵי בְּבַיִת אָפֵל** - שרבי אלעזר שוכב בבית חשוך. **גַּלְיֵיהּ לְדַרְעֵיהּ וּנְפַל נְהוֹרָא** - גילה רבי יוחנן את זרועו והואר הבית, מחמת שהיה בשרו של רבי יוחנן מבהיק, שכן יפה היה מאוד[יז]. **חַזְיֵיהּ דַּהֲוָה קָא בָּכֵי רַבִּי אֶלְעָזָר** - ראה רבי יוחנן את רבי אלעזר שהוא בוכה. **אָמַר לֵיהּ, אַמַּאי קָא בָּכֵית** - מדוע בוכה אתה, **אִי מִשּׁוּם תּוֹרָה דְּלָא אַפֵּשְׁתְּ** - אם משום שלא הרבית ללמוד תורה כפי רצונך[יח], הרי כבר **שָׁנִינוּ** במנחות (קי.) לגבי הבאת קרבנות, **'אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּין לִבּוֹ לַשָּׁמַיִם'**, כלומר, בין אדם עשיר המביא בהמה לעולה, ובין אדם עני המביא סולת למנחה, חביבים הם בשוה לפני הקדוש ברוך הוא, בתנאי שמכוונים

א. **ביאור** המקרא כך הוא, הרודף צדקה וחסד בעולם הזה, ימצא חיים וצדקה לעולם הבא, וכבוד בעולם הזה. רש"י במסכת יבמות (קט: ד"ה אמיל). ב. **ביאור** הפסוק כך הוא, 'אמת קנה', אם לא תמצא ללמוד בחינם למוד בשכר, 'ואל תמכור', ואל תאמר שכשם שלמדתי בשכר כך אלמד בשכר, אלא למד לאחרים בחינם. רש"י בפירושו למשלי (כג כג). ג. **כתבו** התוספות במסכת חולין (ו. ד"ה אשכחיה), שיש המפרשים שבכל מקום בו נאמר 'ההוא סבא' הכוונה היא לאליהו הנביא. ד. **הגמרא** סוברת עתה שכוונתו של רבי יוחנן היא לאדם הקובר את בניו. ולהלן בסמוך יתבארו הדברים. ה. **הכוונה** בזה לאחד מארבע מראות נגעים המטמאים את האדם, המנויים במשנה במסכת נגעים (פ"א מ"א) 'מראות נגעים שנים שהן ארבעה [כלומר, שני אבות, ולכל אחד מהם יש תולדה אחת], 'בהרת' עזה כשלג, שניה לה [-תולדה שלה, נראית] כסיד ההיכל, וה'שאת' כקרום ביצה, שניה לה כצמר לבן'. ו. **והיינו** כדברי רש"י לעיל (ע"א ד"ה יסורין), שיסורים של אהבה הם הבאים על האדם בלא שום עוון, ונמצא שאלו היסורים שיש בהם כפרת עוונות אינם יסורים של אהבה. מהרש"א (ח"א ד"ה הא). ז. **אף** שמדברי רש"י כאן (ד"ה יסורין) משמע ש'הא לן' היינו לבני ארץ ישראל, שכן כתב 'הא לן והא להו, בארץ ישראל' וכו', כבר תמה על כך המהרש"א (ד"ה ולצ"ל), שהרי בכל מקום שמצינו בש"ס 'הא לן' הכוונה היא לבני בבל, שכן התלמוד שלנו נכתב בבבל. ואכן בפירוש רש"י שבעין יעקב הגירסא היא כך, 'הא לן, בבבל, והא להו, בארץ ישראל' וכו'. ח. **שהרי** רבי יוחנן בן ארץ ישראל היה. ט. **שכן** ארץ ישראל היא ארץ קדושה, והנגעים שבאים על האדם השוכן בה הם בבחינת דחיה והרחקה ממחיצתו של הקדוש ברוך הוא [והרמז לזה הוא בהוצאתו מחוץ למחנה], ולפיכך אין אלו יסורים של אהבה. נתיבות עולם (נתיב היסורין ג). וראה שם עוד שהאריך בענין זה. י. **כתב** הצל"ח (ד"ה ואי), שהחילוק בין צינעא לפרהסיא הוא רק לבני בבל, שאין המצורעים שבהם משתלחים חוץ למחנה, אבל בארץ ישראל שהמצורעים משתלחים אין חילוק בזה, שהרי אף אם הנגע הוא בצינעא תחת בגדיו מכל מקום יידעו בו הכל, לפי שצריך לשלחו מחוץ למחנה, ושם 'טמא טמא יקרא' (ויקרא יג מה), דהיינו, שעליו להודיע לכל שטמא הוא. יא. **כן** פירש רש"י (ד"ה ביר). ובתוספות (ד"ה והאמר) תמהו על כך, שהרי להלן מסיקה הגמרא שאדם שלא היו לו בנים מעולם אין זה יסורים של אהבה, ולדברי רש"י שאין הקדוש ברוך הוא מביא על אדם גדול אלא יסורים של אהבה, יש לתמוה כיצד מצינו כמה אנשים גדולים שלא היו להם בנים כלל. ולפיכך כתבו התוספות, שאכן פעמים מביא הקדוש ברוך הוא על הצדיקים יסורים שאינם של אהבה, אלא ראיית הגמרא מרבי יוחנן היא ממה שהיה מנחם בכך את האבלים על מיתת בניהם, ואילו לא היו אלו יסורים של אהבה לא היה מנחם בכך אחרים. יב. **לפי** שהם מכפרים עליך. רש"י במסכת סנהדרין (קא. ד"ה חביבין). ובמסכת עירובין (יט. ד"ה שדומה) כתב רש"י 'נוחין לו יסורין שמקבלן באהבה'. יג. **מצינו** בכמה מקומות שהיו הצדיקים מקבלים עליהם היסורים באהבה, אך זאת כשלא היה בהם ביטול תורה, שאז הם בכלל 'יסורים של אהבה', וכפי שנתבאר בדברי הגמרא לעיל (ע"א), אבל במעשים אלו שמביאה הגמרא כאן מכמה אמוראים היו חלושים ביותר ולא יכלו לעסוק בתורה, ולפיכך אמרו 'לא הן ולא שכרן'. מהרש"א (ח"א ד"ה חביבין). יד. **בשפתי** חכמים (ד"ה לא) כתב לבאר מאמר 'לא הן ולא שכרן' באופן כזה, לפי שישנם שני אופנים שבאים יסורים על האדם: האחד, יסורים הבאים לכפר עוונותיו ואין בהם נתינת שכר. והשני, 'יסורים של אהבה' הבאים להרבות שכרו לעולם הבא. וכנגד שני אופנים אלו אמר 'לא הן ולא שכרן'. על האופן הראשון אמר 'לא הן', דהיינו, שאינו חפץ בהם אף שמכפרים על עוונותיו. ועל האופן השני אמר 'ולא שכרן', שאינו חפץ בהם אף שמרבים את שכרו. טו. **אפשר** שבא לרמז שהחולה תהיה ידו פתוחה לפדות עצמו בצדקה. עיון יעקב (ד"ה הב). ובבן יהוידע (ד"ה והנה) כתב לבאר ענין נתינת היד על פי דברי רבי חיים ויטאל (שער רוח הקודש), שהיה האר"י ז"ל אוחז בידו של אדם ומודד את פעימות ליבו, כדרך שעושים הרופאים לאדם החולה בחולי הגוף, ועל פי זה היה יודע מה מצבו של אותו אדם בחולי הנפש. וזו היתה כוונתו של רבי יוחנן באומרו 'הב לי ידך'. טז. **שפתי** חכמים (ד"ה לוקים). יז. **כמבואר** במסכת בבא מציעא (פד.). רש"י (ד"ה ונפל). ובשפתי חכמים (ברש"י שם) תמה, שהרי מתבאר מדברי הגמרא שם שעוסקת היא בקירון עור פניו של רבי יוחנן, ואם כן מדוע לא האיר הבית מאור פניו, והוצרך לגלות את זרועו. וראה שם מה שתירץ. יח. **כן** פירש רש"י (ד"ה אי - הלאשון). וכתב בפירוש אהבת איתן על עין יעקב (ד"ה ר' אלעזר), שהוקשה לרש"י כיצד יתכן הדבר שרבי אלעזר שהיה תלמידו של רבי יוחנן לא למד תורה הרבה, ועל כן פירש שאין כוונת רבי יוחנן שלא למדת תורה הרבה, אלא שלא למדת הרבה כפי רצונך. אך כתב על כך שפירוש זה דחוק. ולפיכך פירש באופן אחר, שכוונתו של רבי יוחנן היתה על המבואר במסכת חגיגה (יג.), שרבי יוחנן הציע לרבי אלעזר ללמדו מעשה מרכבה, וסירב רבי אלעזר, לפי שעדיין לא היה זקן כל הצורך, ועל כך אמר לו רבי יוחנן 'אי משום תורה דלא אפשת', שלא למדת מעשה מרכבה.

ליבם לשם שמים. **ואי משום מזוני** - ואם בוכה אתה על כך שאינך עשיר[יט], ואין מזונותיך מצויים לך[כ], אין לך להצטער על כך, שהרי **לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות**, כלומר, מעטים הם הזוכים גם לתורה וגם לעושר[כא]. **ואי משום בני** - ואם בוכה אתה על בניך שמתו, **דין גרמא דעשיראה ביר** - ראה עצם זו של בני העשירי[כב].

אמר ליה רבי אלעזר לרבי יוחנן, לא על דברים אלו אני בוכה, אלא **להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא** - על יופייך זה שעתיד לבלות בעפר אני בוכה[כג].

אמר ליה רבי יוחנן לרבי אלעזר, **על דא ודאי קא בכית** - על דבר זה ודאי ראוי לך לבכות. **ובכו תרוייהו** - ובכו שניהם יחדיו[כד].

אדהכי והכי - בין כך ובין כך, **אמר ליה** רבי יוחנן לרבי אלעזר, האם **חביבין עליך יסורין** אלו. **אמר ליה** רבי אלעזר לרבי יוחנן, **לא הן ולא שכרן** - איני חפץ ביסורים אלו, אף שעתיד אני לקבל עליהם שכר. **אמר ליה** רבי יוחנן לרבי אלעזר, **הב לי ידך** - תן לי את ידך, **יהב ליה ידיה** - נתן רבי אלעזר לרבי יוחנן את ידו, **ואוקמיה** - והעמידו רבי יוחנן על רגליו, כלומר, שנתרפא ממחלתו.

הגמרא מביאה מעשה מאמורא שבאו עליו יסורים בענייני ממון: **רב הונא תקיפו ליה ארבע מאה דני דחמרא** - החמיצו לו ארבע מאות חביות של יין, **על לגביה** - נכנס אליו **רב יהודה אחוה דרב סלא חסידא** - אחיו של רב סלא החסיד, **ורבנן** - ובני הישיבה, **ואמרי לה** - ויש אומרים שנכנסו אצלו **רב אדא בר אהבה ורבנן, ואמרו ליה לעיין מר במיליה** - יפשפש הרב במעשיו, כדי לידע עבור איזה חטא נענש בהפסד זה. **אמר להו** רב הונא, **ומי חשידנא בעינייכו** - וכי חשוד אני בעיניכם בחטא. **אמרו ליה, מי חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא** - וכי חשוד הקדוש ברוך הוא בעיניך שעשה בך דין בלא חטא[ט]. **אמר להו** רב הונא, **אי איכא מאן דשמיע עלי מלתא לימא** - אם יש בכם מישהו ששמע עלי איזה דבר חטא שצריך אני לשוב הימנו, שיאמר לי. **אמרו ליה, הכי שמיע לן** - כך שמענו עליך, **דלא יהיב מר שבישא לאריסיה** - שאינך נותן לאריסך מן זמורות הגפן, כפי המגיע לו לחלקו[כה]. **אמר להו** רב הונא, **מי קא שביק לי מידי מיניה** - וכי מותיר הוא לי משהו מהם, **הא קא גניב ליה כוליה** - הרי הוא גונב את הכל, כלומר, נוטל לעצמו הרבה יותר מן הראוי לו כפי חלקו[כו]. **אמרו ליה, היינו דאמרי אינשי** - זה הוא הפתגם שרגילים האנשים לומר, **בתר גנבא גנוב וטעמא טעים** - הגונב מן הגנב טועם אף הוא טעם גניבה[כז]. כלומר, שאף על פי שאכן הוא גונב ממך, מכל מקום בכך שאתה נמנע מליתן לו את חלקו גם אתה נכשל בחטא[י]. **אמר להו** רב הונא, **קבילנא עלי דיהיבנא ליה** - מקבל אני על עצמי ליתן לו כפי חלקו. ומאותה שעה שקיבל על עצמו כן נתבטל הפסד הממון שהיה לו ממה שהחמיץ היין, ונחלקו האמוראים כיצד אירע הדבר. **איכא דאמרי** - יש אומרים, **הדר חלא והוה חמרא** - חזר החומץ ונעשה ליין. **ואיכא דאמרי** - ויש אומרים, **איייקר חלא ואיזדבן בדמי דחמרא** - נתייקר החומץ, ונמכר באותם דמים של יין.

★

הגמרא שבה לעסוק בדיני תפילה[כח]: **תניא** בברייתא, **אבא בנימין אומר, על שני דברים הייתי מצטער** [-נזהר[כט]] **כל ימי**, האחד, **על תפלתי שתהא לפני מטתי**[ל], והשני, **על מטתי שתהא נתונה** [-מונחת] **בין צד צפון לצד דרום**[לא], כלומר, שיהא ראש המיטה מונח לצד צפון וסוף המיטה לצד דרום [או להיפך[לב]], אך לא תהא מונחת בין מזרח למערב[לג].

הגמרא מבארת את דבריו: שנינו בברייתא, שהיה נזהר אבא בנימין **'על תפלתי שתהא לפני מטתי'**. **מבררת הגמרא: מאי** - מה היא כוונתו באומרו **'לפני מטתי'**, **אילימא** - אם נאמר שכוונתו **לפני מטתי ממש**, כלומר, שהיה עומד ומתפלל לפני מיטתו, יש לתמוה כיצד היה נוהג כן, **והאמר** [-והרי אמר] **רב יהודה אמר רב, ואיתימא** - ויש אומרים שמימרא זו אמרה **רבי יהושע בן לוי**[לד], **מנין לאדם המתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר**[לה], יש ללמוד זאת ממקרא זה, **שנאמר** (ישעיה לח ב) **'ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל'**, ואם כן, כיצד היה אבא בנימין עומד להתפלל לפני מיטתו, והרי המיטה חוצצת בינו ובין הקיר.

מבארת הגמרא: לא תימא - אל תאמר 'על תפילתי שתהא **לפני מטתי**', **אלא אימא** - אמור כך, 'על תפילתי שתהא **סמוך למטתי**', כלומר, שהיה נזהר כל ימיו שלא לעשות שום מלאכה, ואף לא לעסוק בתורה[לו], משעה שעמד ממיטתו עד שקרא קריאת שמע והתפלל[לז].

עתה עוסקת הגמרא בהמשך דבריו של אבא בנימין: שנינו בברייתא, **'ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום'**.

הגמרא מביאה מימרא המפרשת את שכרו של האדם העושה כן: דאמר[לח] **רבי חמא ברבי חנינא אמר רבי יצחק, כל אדם הנותן** - המניח את **מטתו**

יט. **רש"י** (ד"ה אי - השני). וכתב בשפתי חכמים (ברש"י שם), שטעם הדבר שנקט רש"י באופן כזה 'שאינך עשיר' [אף שהיתה כוונת רבי יוחנן באומרו 'אי משום מזוני' על כך שהוא עני, ולא רק על חסרון עשירות], משום מאמר הכתוב (תהלים לז כה) 'ולא ראיתי צדיק נעזב', שלעולם אין הצדיק נקרא בשם 'עני'. כ. **וכפי** שמצינו במסכת תענית (כה.), שרבי אלעזר בן פדת היתה השעה דחוקה לו ביותר, וסתם 'רבי אלעזר' הוא רבי אלעזר בן פדת. מהרש"א (ח"א ד"ה אי). כא. **פירוש**, אם בוכה אתה מחמת גודל עניותך, לפי שסבור אתה שאירע לך כן עקב ריבוי עוונותיך, אין לך לחשוב כן, אלא טעם הדבר הוא משום ש'אין כל אדם זוכה לשתי שולחנות'. אמת ליעקב (ד"ה אי). כב. **במהרש"א** (ח"א ד"ה אי) כתב לבאר את טעם הדבר שנקט רבי יוחנן בדבריו שלשה עניינים אלו, תורה, מזונות ובנים, על פי דברי הגמרא במסכת מועד קטן (כח.) 'חיי בני ומזוני, לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא'. 'חיי', היינו התורה שהיא חיי האדם, נמצא, ששלושה ענינים אלו אינם תלויים בזכויותיו של האדם, אלא כפי המזל שהיה בשעת בריאתו. ובזה ניחמו רבי יוחנן לרבי אלעזר, שאף שהוא סובל בשלשה ענינים אלו אין זה משום מיעוט זכיותיו, אלא שכך הוא מזלו. כג. **ראה** הערה להלן בביאור כוונת הדברים. כד. **לכאורה** יש לתמוה, מה מקום יש לבכות על יופי גופני שעתיד לבלות בעפר. וביאר בזה המהרש"א (ח"א ד"ה להאי), שסיבת הבכי היתה על זכרון חורבן ירושלים, וכפי שאמר רבי יוחנן (ב"מ פד.) 'אני אישתיירי משפירי ירושלים', דהיינו, שנותר ממשפחתם של האנשים היפים שהיו בירושלים [אך הוא עצמו חי שנים רבות אחר החורבן. תוספות (שם ד"ה אמר - השני)], ונמצא שכל זמן שהוא חי יש זכרון ליופיה של ירושלים, ובפטירתו יבלה זכרון יופיה של ירושלים בעפר. וכעין זה כתב באמרי נועם (ד"ה על), שבראות רבי אלעזר את יופיו של רבי יוחנן נזכר מהריגת הצדיקים השוכנים בעפר וחורבן בית המקדש. ופירש עוד, שזה מרמז על גלות השכינה השחה לעפר. כה. **שכן** הוא הדין, שכשם שחולקים בעל הבית והאריס ביין, כך הם חולקים בענפים שחותכים מן הגפנים, ובקנים המעמידים את הגפנים, וכמבואר במסכת בבא מציעא (קג.). רש"י (ד"ה שבישא). כו. **כן** פירש רש"י (ד"ה מי), שהוא גונב הרבה יותר מחלקו, אך לא כפשוטו שהוא גונב הכל ואינו מותיר מאומה. וכתב באמרי נועם (ד"ה הא), שרש"י הוכרח לפרש כן, שאם כפשוטו שהיה האריס גונב הכל, אם כן מהיכן יוכל רב הונא ליתן לו את חלקו, ובהכרח שלא היה גונב הכל ממש אלא יותר מן המגיע לחלקו. כז. **כתב** המהרש"א (ח"א ד"ה בתר), שיש לפרש מאמר זה על פי המבואר במסכת ב"ק (סג:), שהגונב מן הגנב אינו משלם כפל וארבעה וחמשה, נמצא, שהגנב עצמו אינו נהנה כל כך מן הגניבה, לפי שהוא חושש שמא יתפס וישלם כפל, ואם יטבח או ימכור ישלם ארבעה וחמשה, אבל הגונב מן הגנב אינו חושש לכך, ולפיכך הוא נהנה מן הגניבה יותר. כח. **להלן** בהערה יבואר שייכות מימרא זו לכאן. כט. **כן** מתבאר מדברי רש"י (ד"ה סמוך). ולפירושו צריך לומר, שהכוונה בתיבת 'מצטער' היא שהיה נזהר ביותר בדברים אלו, אף אם היתה הזהירות כרוכה בצער. אמנם בעיון יעקב (ד"ה על) ביאר ענין 'מצטער' כפשוטו, ותמה, מה ענין צער לכאן, הרי הבחירה בידו להזהר בהם. וביאר הענין בשני אופנים: האחד, שהיה מצטער על העבר שלא היה נוהג כראוי בעניינים אלו מחוסר ידיעה. והשני, לעתים כשהיה אנוס לא עלה בידו להקפיד על דברים אלו, ועל כך היה מצטער. ל. **כוונת** הדברים תתבאר להלן בסמוך. לא. **אין** הכוונה בזה רק שיניחה בין צפון ביתו לדרום ביתו, אלא גם בין צפון העולם לדרום העולם, שלא תהא המטה נוטה כלל לצד מזרח ומערב, ולפיכך נקט שהיה אבא בנימין 'מצטער' על כך, שכן אין דבר זה מזדמן בנקל שיהא צפון ודרום ביתו מכוון בדיוק כנגד צפון ודרום העולם. פני יהושע (ד"ה ועל). לב. **כן** משמע מפשטות דברי רש"י (ד"ה לפון), שמותר להניח את ראש המיטה בין לצפון ובין לדרום, שכן כתב 'ראשה ומרגלותיה, זה לצפון וזה לדרום', ולא כתב שיהא ראשה בצפון ומרגלותיה בדרום. אמנם במעדני יום טוב (אות ג) כתב, שהכוונה היא בדווקא שיהא ראש המיטה לצפון ומרגלותיה לדרום. והוכיח כן מדברי הגמרא להלן בסמוך, הלומדת ענין זה מן המקרא 'וצפונך תמלא בטנם', ושם אין מוזכר צד דרום כלל, ומוכח מכך, שהעיקר הוא שיהא ראשה של המטה לצד צפון. לג. **וטעם** הדבר, לפי שהשכינה שרויה במזרח או במערב [כלומר, צדדים אלו יש בהם גילוי יותר של אור השכינה משאר צדדים. על פי בן יהוידע (ב"ב כה. ד"ה שהשכינה)], ולפיכך אין ראוי לאדם לשמש מיטתו כשהיא מונחת בין מזרח למערב. רש"י (ד"ה לפון). ומבואר מדבריו, שאין קפידא בענין זה אלא בשעה ששמשמש מיטתו. וכעין זה כתבו התוספות (ד"ה כל), שאין הדברים אמורים אלא כשישן עם אשתו, מפני שהשכינה מצויה בין מזרח למערב, והרי זה גנאי לשכב אצל אשתו מפני התשמיש. אמנם הרמב"ם אוסר בזה אף כשישן לבדו, שכך כתב (בית הבחירה פ"ז ה"ט) 'אסור לאדם לעולם שיפנה או שיישן בין מזרח למערב'. וכתב על כך הבית יוסף (או"ח סי' ג) 'ואף על פי שהעולם נוהגים כדברי התוספות, נראה לי שהוא מפני שאינם מעיינים בדברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה, אלא חד או תרי בדרא, והנכון ליזהר כדברי הרמב"ם ז"ל שהוא עמוד ההוראה'. ובשולחן ערוך (או"ח סי' ג ס"ו) פסק 'אסור לישן בין מזרח למערב אם אשתו עמו. ונכון להזהר אפילו כשאין אשתו עמו'. לד. **בכתבי** יד ובעין יעקב נוספו התיבות 'ואמרי לה במתניתא תנא, אבא בנימין אומר', ובזה מיושב שהגמרא מקשה סתירה בדברי אבא בנימין עצמו, ולא מקשה מדברי אמוראים על התנא אבא בנימין. לה. **כתבו** התוספות (ד"ה שלא), שאם יש דבר קבוע בינו ובין הקיר, כגון ארון ותיבה, אין בו משום חציצה, אבל מיטה אינה קבועה וחוצצת. וכתב על כך בבית יוסף (או"ח סי' צ) 'ונראה דהיינו דוקא מטה שבזמן חכמי התלמוד שהיא לישיבה [והרי זה כעין כסא שלנו, שאינו קבוע במקום אחד], אבל מטה דידן העשויה לשכיבה הויא קבע'. לו. **כן** פירש רש"י (ד"ה סמוך). ובתוספות (ד"ה אלא) תמהו על כך, מנין לו לפרש שאסור אפילו ללמוד תורה קודם התפילה. ולפיכך פירשו התוספות שלא הקפיד אלא על עשיית מלאכה קודם התפילה. ובפני יהושע (ד"ה תניא - הראשון) תמה על פירושם, מה מקום יש לומר בזה שהיה אבא בנימין 'מצטער' על תפילתו שתהא סמוכה להשכמתו, הרי יכול היה להמנע מעשיית מלאכה קודם התפילה. אמנם לפירוש רש"י הסובר שהיה אבא בנימין נמנע אף מלימוד קודם התפילה מבואר הדבר, שכן היה נוהג לקום סמוך לתפילת הציבור, כדי שלא יצטרך להיות יושב ובטל, אך אם נזדמן שהשכים קום ולא נזדמנו לו עוד אנשים שהשכימו עמו שיוכל להתפלל עמם בציבור, היה מצטער על כך שעליו להיות יושב ובטל עד תפילת הציבור. לז. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה על), שאין מימרא זו עוסקת אלא בתפילת שחרית, שלא היה אבא בנימין עוסק בדברים אחרים משעת קימתו עד שהתפלל, ונמצא שתפילתו היתה סמוכה למיטתו, אבל בתפילת ערבית לא היה נוהג כן, להתפלל סמוך לשינה, שכן זמנה לכתחילה הוא מיד בצאת הכוכבים, קודם שיאכל וישתה. אמנם בערוך (ערך ספל - הרביעי) פירש מימרא זו רק לגבי תפילת ערבית, וכתב לבאר הענין בשלשה אופנים: האחד, שגמר אבא בנימין את כל עיסוקיו קודם התפילה, כדי שלא יהא לבו טרוד בתפילתו, ומיד לאחר תפילתו היסב על מיטתו לאכול. השני, שהקדים את תפילתו לשינתו, ולא הלך לנוח קימעא קודם התפילה, שמא תחטפנו שינה ויפסיד התפילה. השלישי, שהיה מקום תפילתו סמוך למקום מיטתו [כלומר, סמוך לשולחנו], כדי שיהיו עניים מצויים אצלו בסעודתו אגב התפילה. לח. **כתב** הבית יוסף (או"ח סי' ג), שיתכן שאין לגרוס כאן 'דאמר', אלא 'אמר', שכן לפי הגירסא 'דאמר' משמע שבא ליתן טעם מדוע היה אבא בנימין נזהר ליתן מיטתו בין צפון לדרום, לפי שהעושה כן זוכה שיהיו לו בנים זכרים, ואין זה נכון, אלא טעם הדבר שהיה עושה כן לפי שאסור לאדם ליתן מיטתו בין מזרח למערב. וכתב, שאף לפי הגירסא שלפנינו יש לומר שאין כוונת הגמרא שהדבר מותר מעיקר הדין, אלא רק לפרש את השכר למי שנזהר בזה.

בֵּין צד **צָפוֹן לְצַד דָּרוֹם, הַוְיָין לֵיהּ** - יהיו לו **בָּנִים זְכָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים יז יד) **'וּצְפוּנְךָ תְּמַלֵּא בִטְנָם יִשְׂבְּעוּ בָנִים'**, ויש לדרוש המקרא כך, 'וצפונך', המניח מיטתו בין צפון לדרום, 'ישבעו בנים', יהיו לו בנים זכרים[לט].

רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, אדם המניח מיטתו בין צפון לדרום זוכה **אַף** לכך **שאֵין אִשְׁתּוֹ מַפֶּלֶת נְפָלִים**[מ], **כְּתִיב הָכָא** - נאמר כאן, לגבי המניח מטתו בין צפון לדרום, **'וּצְפוּנְךָ תְּמַלֵּא בִטְנָם'**, **וּכְתִיב הָתָם** - ונאמר שם, לענין לידת רבקה (בראשית כה כד), **'וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לָלֶדֶת וְהִנֵּה תוֹמִם בְּבִטְנָהּ'**, ומאחר ומצינו בשניהם לשון 'מילוי' יש ללמוד המקראות זה מזה, שכשם שרבקה מלאו ימי הריונה ולא הפילה ולדותיה, כן המניח מיטתו בין צפון לדרום זוכה לכך שימלאו ימי הריונה של אשתו ולא תפיל את עוברה[מא].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של התנא אבא בנימין בענייני תפילה: **תַּנְיָא** בברייתא, **אַבָּא בִנְיָמִין אוֹמֵר, שְׁנַיִם שֶׁנִּכְנְסוּ** לבית הכנסת **לְהִתְפַּלֵּל, וְקָדַם אֶחָד מֵהֶם** וגמר **לְהִתְפַּלֵּל, וְלֹא הִמְתִּין אֶת חֲבֵרוֹ** עד שיגמור אף הוא את תפילתו, **וְיָצָא** מבית הכנסת, והשאיר את חבירו המתפלל לבדו, **טוֹרְפִין** [-מערבבים] **לוֹ** את **תְּפִלָּתוֹ בְּפָנָיו**[מב], כלומר, שאין התפילה מקובלת לפני הקדוש ברוך הוא[יא].

ומנין יש ללמוד זאת, **שֶׁנֶּאֱמַר** (איוב יח ד) **'טֹרֵף נַפְשׁוֹ בְּאַפּוֹ הַלְמַעַנְךָ תֵּעָזַב אָרֶץ'**. ויש לדרוש מקרא זה לענין אדם העוזב את חבירו לבדו בבית הכנסת, וכך קורא עליו הכתוב, אתה הוא שגרמת לעצמך לטרוף את נפשך [-תפילתך[מג]] בפניך[מד], וכי סבור היית שבשביל שיצאת מבית הכנסת והנחת את חבירך לבדו תסתלק השכינה משם ותעזוב את חבירך המתפלל[מה]. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁ**אדם זה **גּוֹרֵם לַשְּׁכִינָה שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִיִּשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר** בהמשך הפסוק **'וְיֶעְתַּק צוּר מִמְּקֹמוֹ'**, **וְאֵין 'צוּר' אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים לב יח) **'צוּר יְלָדְךָ תֶּשִׁי'**, דהיינו, שמעשה זה גורם שהקדוש ברוך הוא מעתיק [-מעביר] את מקומו מן הארץ, ואינו משרה עוד את שכינתו על ישראל[מו].

וְאִם אותו אדם שסיים תפילתו תחילה **הִמְתִּין לוֹ** לחבירו עד שיסיים אף הוא את תפילתו, ולא עזב את בית הכנסת, **מַה שְּׂכָרוֹ**,

---

לט. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה כל), שאין זה אלא סימן בעלמא, שהרי ודאי אין הכתוב עוסק באדם המניח מיטתו לצד צפון. מ. **נקט** 'נפלים' לשון רבים, לומר לך שאף אם תתעבר אשתו בתאומים, שקשה הריונם יותר, מכל מקום לא תפיל, ועל כך מביאה הגמרא להלן ראיה מרבקה שילדה תאומים. שפתי חכמים (ד"ה אין). מא. **ולפי** זה מתפרש הכתוב 'תמלא בטנם' לענין מילוי ימי ההריון בבטן האשה. רש"י (ד"ה תמלא). מב. **כתב** המאירי (ד"ה מדלכי), 'מדרכי המוסר ומטכסיסן של אוחזים מעשה תלמידי חכמים בידיהם, שאם נשארו בערבית שנים בבית הכנסת, והתפלל האחד קודם חברו, שימתין לחברו עד שיתפלל ולא יניחהו יחידי, ואם לא עשה כן אין רוח חכמים נוחה הימנו, ותפלתו אינה ראויה להתקבל, מפני שיצא שכר תפלתו בהפסד רוע מוסרו'. ומבואר מדבריו, שאין זה חיוב מעיקר הדין. אמנם בשולחן ערוך (או"ח סי' צ סט"ו) פסק 'אם נשאר אדם יחידי מתפלל בבית הכנסת וכו', חייב חבירו להמתין לו עד שיסיים תפלתו'. מג. **'נפש'**, היינו תפילה, כמו שנאמר (שמואל א' א טו) ואשפוך את 'נפשי' לפני ה'. רש"י (ד"ה טורף). מד. **שכן** אם זוכה אדם נוטלים מלאכי רחמים את תפילתו ומביאים אותה לפני הקדוש ברוך הוא, אך אם אינו זוכה לכך יש כנגדם מלאכים אכזרים ומקטרגים הטורפים את תפילתו ומונעים אותה מלבוא לפני הקדוש ברוך הוא. וזו היא כוונת הכתוב 'טורף נפשו באפו', 'נפש' היינו תפילה, ו'אף' הוא שמו של מלאך אכזרי, כמבואר במסכת נדרים (לב.), והוא הטורף את תפילתו של האדם. מהרש"א (ח"א ד"ה טורפין). מה. **כן** פירש רש"י (ד"ה הלמענך), שהפסוק נדרש בלשון תמיהה, וכי בשבילך תעזוב השכינה את חבירך. אמנם בערוך (ערך טרף - השני) פירש באופן אחר, על פי דברי הגמרא להלן (ו.), ש'שנים שיושבים ועוסקים בתורה שכינה עמהם', ומאחר והוא עזב את חבירו והשאירו לבדו נמצא שגרם לשכינה שתסתלק. ודרשת הכתוב כך היא, 'הלמענך תעזב ארץ', אתה גרמת שתסתלק השכינה מן הארץ, בכך שהשארת את חבירך לבדו. מו. **'מקומו'** של הקדוש ברוך הוא היינו בעם ישראל, כמו שדרשו חכמים במסכת תענית (טז.), על הפסוק (ישעיה סג ט) 'בכל צרתם לו צר', שהשכינה עם ישראל בכל מקום שהם. מהרש"א (ח"א ד"ה טורפין).

אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, הרי הוא **זוֹכֶה לַבְּרָכוֹת הַלָּלוּ** המפורשות בספר ישעיה (מח יח-יט), **שֶׁנֶּאֱמַר 'לוּא הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתָי, וַיְהִי כַנָּהָר שְׁלוֹמֶךָ וְצִדְקָתְךָ כְּגַלֵּי הַיָּם, וַיְהִי כַחוֹל זַרְעֶךָ וְצֶאֱצָאֵי מֵעֶיךָ** וגו' כִּמְעֹתָיו, לֹא יִכָּרֵת וְלֹא יִשָּׁמֵד שְׁמוֹ מִלְּפָנָי'[א]. ויש לדרוש המקרא כך, 'הקשבת' הוא לשון המתנה, 'למצוותי' היינו בשביל שציויתי לגמול חסד[ב], דהיינו שאדם הגומל עם חבירו חסד בכך שהוא ממתין לו זוכה לכל הברכות האמורות שם[ג].

★

הגמרא מביאה מימרא שאמר התנא אבא בנימין בענין המזיקים[ד]: תַּנְיָא בברייתא, **אַבָּא בִּנְיָמִין אוֹמֵר, אִלְמָלֵי** [-אילו] **נִתְּנָה רְשׁוּת לָעַיִן לִרְאוֹת** את השדים העומדים לפניה, **אֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לַעֲמוֹד מִפְּנֵי** הפחד שבראיית **הַמַּזִּיקִין**[ה][א].

הגמרא מביאה מימרות של אמוראים בענין המזיקים: אָמַר אַבַּיֵי, אִינְהוּ - הם, המזיקים, **נְפִישֵׁי מִינַּן** - רבים יותר מאיתנו, **וְקַיְימֵי עֲלַן כִּי כַּסְלָא לְאוּגְיָא** - וסובבים הם אותנו כמו שורת חרישה המקיפה את הערוגה[ו].

אָמַר רַב הוּנָא, כָּל חַד וְחַד מִינַּן - כל אחד ואחד מאיתנו, **אַלְפָּא מִשְּׂמָאלֵיהּ וְרִבְבָתָא מִימִינֵיהּ** - יש אלף מזיקים מצד שמאלו, ועשרת אלפים מזיקים מצד ימינו[ז].

אָמַר רָבָא, הַאי דּוּחְקָא דְּהָוֵי בְּכַלָּה - הדוחק שיש בשעת הדרשה בשבת, שפעמים יושבים השומעים מרווחים ואף על פי כן נדמה להם הדבר כאילו יושבים דחוקים, **מִינַּיְיהוּ הָוֵי** - מן המזיקים הוא, המתערבים בין השומעים ודוחקים אותם. **הָנֵי בִּרְכֵּי דְּשַׁלְהֵי** - אלו הברכיים העייפות של תלמידי החכמים[ח], **מִינַּיְיהוּ** - מן המזיקים הוא, שכן הם סומכים עצמם על ברכי האנשים[ט]. **הָנֵי מָאנֵי דְּרַבָּנָן דְּבָלוּ** - אלו בגדי התלמידים המתבלים מהר, אף על פי שאינם עושים מלאכה, **מֵחוּפְיָא דִּידְהוּ** - דבר זה נגרם מן המזיקים היושבים אצל התלמידים ומתחככים בבגדיהם. **הָנֵי כַּרְעֵי דְּמִנְקְפָן** - אלו הרגלים הנתקלות במכשול ונפצעות, **מִינַּיְיהוּ** - מן המזיקים הוא[י].

הַאי מַאן דְּבָעֵי לְמִידַע לְהוּ - מי שרוצה להכיר בכך שיש מזיקים מסביבו, **לַיְיתֵי קִיטְמָא נְהִילָא** - יביא אפר מנופה[יא], **וְנַהְדַר אַפּוּרְיֵיהּ** - ויפזרו סביב מיטתו בלילה, **וּבְצַפְרָא חָזֵי כִּי כַּרְעֵי דְּתַרְנְגוֹלָא** - ובבוקר הוא יראה בתוך האפר כעין צורה של רגלי תרנגול, לפי שרגלי השדים דומים לרגלי התרנגולים[יב].

הַאי מַאן דְּבָעֵי לְמֶחֱזִינְהוּ - מי שרוצה לראותם ממש בעיניו, **לַיְיתֵי שִׁלְיְיתָא דְּשׁוּנָּרְתָּא** - יביא שליית ולד של חתול נקבה, **אוּכַּמְתָּא בַּת אוּכַּמְתָּא** - שחורה בת שחורה, כלומר, שחתול נקבה זו צבעה שחור, ואף אמה היה צבעה שחור, **בּוּכְרְתָּא בַּת בּוּכְרְתָּא** - והיא בכורה לאמה ואף אמה בכורה היתה, **וְלִקְלְיֵהּ בְּנוּרָא** - וישרוף לאותה שליא באש, **וְלִשְׁחֲקֵיהּ** - ולאחר מכן יכתוש אותה לאפר דק, **וְלִימְלֵי עֵינֵיהּ מִנֵּיהּ** - ויתן מעט מן אפר זה בתוך עיניו[יג], **וְחָזֵי לְהוּ** - ועל ידי כן יוכל לראות את המזיקים. **וְלִשְׁדְיֵיהּ בְּגוּבְתָּא דְּפַרְזְלָא** - וישים את הנותר מן האפר בתוך קנה חלול של ברזל, **וְלַחְתְּמֵיהּ בְּגוּשְׁפַּנְקָא דְּפַרְזְלָא** - ויסגור את הקנה בחותם של ברזל, **דִּילְמָא גָּנְבֵי מִנֵּיהּ** - שאם לא כן יש לחוש שמא יגנבו המזיקים את האפר ממנו. אבל עתה שהוא סגור וחתום אין להם שליטה עליו[יד]. **וְלַחְתּוֹם פּוּמֵּיהּ כִּי הֵיכִי דְּלָא לִיתַּזַּק** - ויסגור אותו אדם את פיו ויהדקו היטב[טו], כדי שלא יוזק מן השדים[טז].

רַב בֵּיבָי[יז] **בַּר אַבַּיֵי עֲבַד הָכִי** - עשה כן, **חֲזָא וְאִתַּזַּק** - ראה את השדים, וניזוק. **בְּעוּ רַבָּנָן רַחֲמֵי עֲלֵיהּ וְאִתַּסִּי** - ביקשו חכמים רחמים עליו ונתרפא.

★

הגמרא מביאה מימרא של התנא אבא בנימין בענין תפילה: תַּנְיָא בברייתא, **אַבָּא בִּנְיָמִין אוֹמֵר, אֵין תְּפִלָּה שֶׁל אָדָם נִשְׁמַעַת אֶלָּא** כשמתפלל **בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים א, ח כח) **'לִשְׁמוֹעַ אֶל הָרִנָּה וְאֶל הַתְּפִלָּה',** ויש ללמוד ממקרא זה **שֶׁבְּמָקוֹם** שיש בו **רִנָּה,** דהיינו בבית הכנסת שאומרים בו הציבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב[יח], **שָׁם תְּהֵא הַתְּפִלָּה**[ב].

הגמרא מביאה מימרא נוספת כעין זו: אָמַר רָבִין בַּר רַב אַדָּא אָמַר רַבִּי יִצְחָק, מִנַּיִן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָצוּי בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פב א) **'אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל',** ויש לדרוש תיבת 'עדת' מלשון 'בית מועד', דהיינו שהקדוש ברוך הוא נצב בבית הכנסת, שהוא הבית שבו מתוועדים עמו ישראל.

וּמִנַּיִן לַעֲשָׂרָה אנשים **שֶׁמִּתְפַּלְּלִין שֶׁשְּׁכִינָה** מצויה **עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל',** ו'עדה' היא התאספות של עשרה אנשים[יט][ג].

וּמִנַּיִן לִשְׁלֹשָׁה דיינים **שֶׁיּוֹשְׁבִין בַּדִּין שֶׁשְּׁכִינָה** מצויה **עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפּוֹט',** ו'אלהים' היינו בית דין של שלשה דיינים[כ].

וּמִנַּיִן לִשְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִים וְעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה שֶׁשְּׁכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג טז) **'אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי ה' אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ וַיַּקְשֵׁב ה'**[כא] וגו' וַיִּשְׁמָע וַיִּכָּתֵב סֵפֶר זִכָּרוֹן לְפָנָיו לְיִרְאֵי ה' וּלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ'. ומאחר ונקט הכתוב בלשון 'איש אל רעהו' יש ללמוד שמדובר בשנים העוסקים בתורה, שהשכינה שרויה עמהם[כב].

מבררת הגמרא: מַאי - מה היא כוונת המשך הפסוק **'וּלְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ'.**

א. **ביאור** פשוטו של מקרא כך הוא, אילו היית שומע למצוותי היה נמשך שלומך כמי הנהר, והייתי עושה עמך צדקות גדולות ומרובות כגלי הים, והיה זרעך רבה כחול וכדגי הים [ו'מעותיו' הוא מלשון 'מעיים', והכוונה בזה בדרך השאלה על הדגים, כאילו נולדו במעי הים]. אמנם אף על פי שלא הקשבת, מכל מקום לא יכרת ולא ישמד זרעך. על פי מצודת דוד (ישעיה מח יח-יט). ב. **כן** פירש רש"י (ד"ה למצותי). וכעין זה פירשו תלמידי רבינו יונה (ד"ה לוא) בשם רבם, שכוונת הכתוב כך היא, אם היית מקיים שתי מצוות ['מצוותי'], האחת, שהיית מתפלל כראוי, והשנית, שהיית ממתין לחבירך עד שיסיים תפילתו, היית זוכה לכל זה. כתב באמרי נועם (ד"ה ואם), שאי אפשר לפרש המקרא כפשוטו, ש'לוא הקשבת למצוותי' היינו שהמתנת בקיום המצוות, שהרי כלל הוא בידינו 'מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה', ולפיכך דרשה הגמרא מקרא זה לענין מצוה הנעשית על ידי המתנה, והיינו שממתין לחבירו עד שיגמור את תפילתו. ג. **נתבאר** קטע זה לפי פירוש רש"י. ובמהרש"א (ח"א ד"ה לו) ביאר באופן אחר, 'לוא הקשבת' היינו שהיית ממתין להקשיב לתפילת חבירך, ולענות אמן על כל ברכה שהוא מברך, 'למצוותי', והיית יושב עמו בצוותא בבית הכנסת, אזי היית זוכה לשכר המובטח בהמשך הפסוק 'ויהי כנהר שלומך' וגו'. ד. **בצל"ח** (ד"ה תניא) תמה, מדוע הובאה מימרא זו של אבא בנימין כאן, הרי לעיל (ה:) הובאו מימרות שלו בענייני תפילה, וכן להלן בסמוך מביאה הגמרא מימרות נוספות שאמר בענייני תפילה, ומדוע הפסיקה ביניהם במימרא זו העוסקת במזיקים. וביאר, שמאחר ונזכר במימרא הקודמת שאסור לאדם לעזוב את חבירו בבית הכנסת לבדו, והיינו משום שהיו בתי כנסיות שלהם בשדות ומצויים שם מזיקים [ראה הערה לעיל שם בענין זה], לפיכך מביאה הגמרא עתה מימרא זו, ללמדנו שהמזיקים מצויים מאד, וצריך אדם שימור מהם, ובפרט בשדות. ה. **כן** מתבאר מדברי רש"י בפירוש התורה (במדבר כב כג), לגבי אתונו של בלעם, שכתב 'ותרא האתון, והוא לא ראה, שנתן הקדוש ברוך הוא רשות לבהמה לראות יותר מן האדם, שמתוך שיש בו דעת תטרף דעתו כשיראה מזיקין'. אמנם בפני יהושע (ד"ה תניא) כתב, שכוונת דברי הגמרא 'אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין' היינו שאם היה אדם יכול לראות את המזיקים היו הם מתגרים בו ביותר. ו. **דרכם** היתה לחפור חפירה מסביב לתל שבו עומדת הערוגה, כדי לאסוף שם מים לצורך השקיית הערוגה. רש"י (ד"ה כי). ובתחילת דבריו פירש רש"י שהאוגיא היא תעלת המים המקיפה את הגפן, והכסלא היא תל העפר שמסביב לתעלה, שנלקח ממקום החפירה. וכתב בשלמה משנתו, שרש"י אכן מפרש את הגמרא בשני אופנים. ז. **בעין** יעקב נוסף כאן 'שנאמר (תהלים צא ז) יפול מצדך אלף ורבבה מימינך' ['יפול' הוא מלשון 'חניה', כמו 'על פני כל אחיו נפל' (בראשית כה יח). רש"י בפירושו לתהלים (שם)]. ובפירוש הכותב לעין יעקב (ד"ה מכאן) תמה, שלפי גירסא זו משמע שמקרא זה עוסק במזיקים, ואילו במדרש רבה (נשא פרשה יב) אמר רב יצחק שהפסוק עוסק במלאכים השומרים על האדם מן המזיקים. ובעיון יעקב (ד"ה אינהו) כתב, שאכן נחלקו האמוראים בענין זה, שהרי אביי אמר 'אינהו נפישי מינן', ומשמע מדבריו שאמנם הם מרובים מאיתנו, אך לא באופן כזה שלכל אחד יש אלף מזיקים משמאלו ורבבה מימינו, ואם כן, בהכרח הוא מפרש את המקרא 'יפול מצדך אלף ורבבה מימינך' על מלאכים השומרים את האדם, ואילו רב הונא מפרש מקרא זה על המזיקים, ולפיכך אמר שהם מרובים כל כך עד שיש לכל אחד אלף מזיקים משמאלו ורבבה מימינו. ח. **כן** מתבאר מדברי הפני יהושע לעיל (ה. ד"ה ואמר ר"י), שמימרא זו נאמרה כולה לענין תלמידי חכמים, שהמזיקים מתקנאים בהם ביותר. ט. **הערוך** (ערך שה). י. **כתב** בעיון יעקב (ד"ה אמר), שכוונת הגמרא להשמיענו בכל זה שאם אירע לאדם אחד מדברים אלו יאמר 'שיר של פגעים', דהיינו מזמור צ"א שבתהלים 'יושב בסתר עליון' [ויקדים את פסוק 'ויהי נועם' שבסוף מזמור צ'], ויועיל להגן עליו מפני המזיקים. כתב בבן יהוידע (ד"ה אלמלי), שכל מאמרים אלו עוסקים בזמן התנאים והאמוראים, שהיו השדים מצויים הרבה, אבל בזמנינו שנתמעט כח הסטרא אחרא נתמעטו גם השדים. יא. **רש"י** במסכת חולין (נא: ד"ה קיטמא). יב. **טעם** הדבר שיעשה כן בלילה דווקא, לפי שבלילה כשאדם שוכב על מיטתו מצויים המזיקים יותר, כי הרוחות מתדבקות באדם ביותר בלילה בשעת השינה, וכמבואר בדברי הגמרא בפרק הרואה (להלן נה:), שיש חלומות הבאים לאדם בשינת הלילה על ידי שדים ומזיקים. מהרש"א (ח"א ד"ה ונפרא). יג. **כל** נתינת דבר בעין נקראת בשם 'מילוי', שכן בנתינת דבר מועט מתמלאת העין ממנו. רש"י (ד"ה ולימלי). וכתב בשפתי חכמים (ברש"י שם), שאין כוונת רש"י בתוך העין דווקא, אלא סביב העין, וכפי שכתב רש"י במסכת שבת (י: ד"ה ומלי) 'ומלי ליה כוחלא, נותן כחול סביב עינו, וכן לשונו בתלמוד'. יד. **כמבואר** במסכת חולין (קה:), שכל דבר שהוא צרור וחתום אין לשדים שליטה עליו. רש"י (ד"ה בגושפנקא). אמנם לא נתבאר מדוע צריך דווקא כלי של ברזל עם חותם של ברזל. שפתי חכמים (ברש"י שם). טו. **מהרש"ל** (ד"ה ולחתום). טז. **בתוספות** חכמי אנגליה (ד"ה ומחתים) גרסו 'ומחתים נפשיה', ופירשו שיסגור פיו שלא יצא הנשימה מפיו. והביאו פירוש נוסף, שלא ידבר כלל. יז. **בשל"ה** (תושבע"פ כלל לשונות סוגיות אות ר) כתב, שצריך לקרות 'רב בֵּיבָי', כלשון הכתוב בספר עזרא (ב יא) 'בְּנֵי בֵבָי'. יח. **רש"י** (ד"ה במקום). ובשפת אמת (ד"ה תניא) כתב לבאר ענין 'במקום רינה' בשלשה אופנים נוספים: האחד, שתפילת רבים בבית הכנסת נקראת לעולם בשם 'רינה', אפילו כשמבקשים בקשות, שכן יש בכך שבח וכבוד למלך העולם כשבאים לפניו רוב עם לבקש על צרכיהם. ובאופן שני כתב, שבפשוטו לשון 'רינה' מתפרש על הרמת קול שיש על ידי רוב העם. ובאופן שלישי כתב, שהתפילות שנסדרו לאומרם בכל יום הם בכלל 'רינה', ואילו בקשות פרטיות של כל יחיד הם בכלל 'תפילה', וכוונת הגמרא היא שבשעה שהציבור מתפללים את התפילה הקבועה, נשמעת עמם גם בקשת היחיד על עצמו. יט. **כמו** שמצינו לגבי המרגלים, שהיו עשרה [לבד מיהושע וכלב], ונאמר עליהם (במדבר יד כז) 'עד מתי לעדה הרעה הזאת'. רש"י (ד"ה ומנין). כ. **כמבואר** במסכת סנהדרין (ג:) שאין בית דין קרויים 'אלהים' אלא כשיש שם שלשה דיינים. רש"י (ד"ה בקרב). אף על פי שפעמים יש בית דין של אדם אחד, כגון ביחיד מומחה שרשאי לדון לבדו, מכל מקום אין השכינה שרויה אלא כשיש שלשה דיינים, ששנים מהם נושאים ונותנים בדבר והשלישי בורר ומכריע, ועל ידי כך הם נשמרים מטעות, אבל אדם הדן ביחידי עלול לטעות, ואין השכינה שורה בדינו. מאירי (ד"ה לעולם יזהר). והוסיף, שמטעם זה יש לאדם להזהר לעולם שלא להיות דן יחידי. אמנם בפני יהושע (ד"ה וכי) כתב, שאף כאשר אדם אחד עוסק בדין השכינה שרויה עמו, אלא שנקט 'שלשה' משום שהדרך היא לדון בשלשה, שאין ראוי לאדם לדון יחידי, וכמו שאמרו חכמים במסכת אבות (פ"ד מ"ח) 'אל תהי דן יחידי'. טעם הדבר שנקט הכתוב לגבי עשרה בלשון 'אלהים נצב' שמשמע בעמידה, ואילו לגבי שלשה נקט הלשון 'בקרב אלהים' שמשמע בישיבה [כמו שהדיינים יושבים], לפי שהפסוק 'אלהים נצב' עוסק במתפללים העומדים, והקדוש ברוך הוא כביכול עומד עמהם, שהרי אסור לישב בתוך ארבע אמות של המתפלל, אבל הפסוק 'בקרב אלהים' עוסק בדיינים, שמצוותם בישיבה, והקדוש ברוך הוא כביכול יושב עמהם. מהרש"א (ח"א ד"ה ומנין). כא. **'ויקשב** ה'' היינו שהוא ממתין להם שם. רש"י (ד"ה ויקשב). כב. **לפיכך** נקט הכתוב 'אז נדברו יראי ה'', שכן אין השכינה שרויה על העוסק בתורה אלא כשהוא ירא שמים, שאם לא כן אין תורתו מועילה לו, וכמאמר חכמים (שבת לא.) 'כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו' וכו'. עיון יעקב (ד"ה שנאמר).

מבארת הגמרא: **אמר רב אשי**, אפילו אם **חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה**, מכל מקום **מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה**[ד].

ומנין שאפילו אדם **אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו, שנאמר** (שמות כ כא) **'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך'**. ויש לבאר המקרא כך, בכל מקום אשר ייזכר שמי על פי מצוותי ודברי, דהיינו בלימוד התורה[ה], אז אבוא ואשרה את שכינתי שם[כג]. ומאחר ונקט הכתוב בלשון יחיד 'אבוא אליך', יש ללמוד שאפילו יחיד העוסק בתורה שכינה שרויה עמו[כד].

מקשה הגמרא: **וכי מאחר דאפילו חד** - מאחר ונתבאר שאפילו אדם אחד העוסק בתורה שכינה עמו, **תרי מבעיא** - וכי צריך לומר שאף שנים העוסקים בתורה שכינה שרויה עמהם.

מתרצת הגמרא: **תרי מכתבן מליהו** - שנים העוסקים בתורה מעלה יתירה יש בהם, שנכתבים דבריהם **בספר הזכרונות**, כמאמר הכתוב (מלאכי ג טז) **'ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו'**[כה], **חד לא מכתבן מליה** - אבל אדם אחד העוסק בתורה אין נכתבים דבריו **בספר הזכרונות**[כו], אף על פי שהשכינה שרויה עמו.

שבה הגמרא ומקשה: **וכי מאחר דאפילו תרי** - מאחר ונתבאר שאפילו שנים העוסקים בתורה שכינה עמהם, **תלתא מבעיא** - וכי צריך להשמיענו שאף שלשה היושבים בדין השכינה שרויה עמהם.

מתרצת הגמרא: **מהו דתימא** - שמא תאמר, **דינא שלמא בעלמא הוא** - שהדין הוא עשיית שלום בלבד, ואינו בכלל לימוד התורה, **ולא אתיא שכינה** - ואין השכינה שרויה עם הדיינים, **קא משמע לן דדינא נמי היינו תורה** - לפיכך צריך להשמיענו שאף עשיית דין בכלל עסק התורה היא והשכינה שרויה שם[כז].

שבה הגמרא ומקשה: **וכי מאחר דאפילו תלתא** - מאחר ונתבאר שאפילו שלשה העוסקים בדין שכינה עמהם, **עשרה מבעיא** - וכי יש צורך בדבר להשמיענו שעשרה אנשים המתפללים שכינה שרויה עמהם[כח].

מתרצת הגמרא: **עשרה** אנשים המתפללים יש להם מעלה יתירה, **דקדמה שכינה ואתיא** - שהשכינה מקדימה ובאה לבית הכנסת[כט], קודם שיבואו לשם כל העשרה[ו], אבל **תלתא עד דיתבי** - שלשה דיינים היושבים בדין אין השכינה שרויה עמהם עד שיישבו שלשתם[ל].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רב אבין בר רב אדא בשם רבי יצחק[לא], בענין התפילין של הקדוש ברוך הוא: **אמר רב אבין בר רב אדא אמר רבי יצחק, מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין**[לב], **שנאמר** (ישעיה סב ח) **'נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו'**[לג], **'בימינו' זו התורה שנאמר** בה (דברים לג ב) **'מימינו אש דת למו'**[לד], **'ובזרוע עוזו' אלו תפילין, שנאמר** בהם (תהלים כט יא) **'ה' עוז לעמו יתן'**[לה].

מבררת הגמרא: **ומנין** יש ללמוד **שהתפילין עוז** [-חוזק] **הם לישראל**, כלומר, מנין שהמקרא 'ה' עוז לעמו יתן' אכן נאמר לענין תפילין.

מבארת הגמרא: **דכתיב** (דברים כח י) **'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'**, **ותניא** בברייתא, **רבי אליעזר הגדול אומר, אלו תפילין שבראש**[לו]. כלומר, כאשר רואים הגויים את התפילין בראשם של ישראל יראים מהם, ומכאן, שהתפילין הם חוזקם של ישראל.

הגמרא מבררת איזה פסוקים כתובים בתפיליו של הקדוש ברוך הוא: **אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרב חייא בר אבין, הני תפילין דמרי עלמא** - אלו התפילין של אדון העולם[לז], **מה כתיב בהו** - אילו פסוקים כתובים בהם, הרי בתפילין שלנו אנו כותבים את פרשיות 'שמע ישראל' (דברים ו), 'והיה אם שמוע' (שם יא), 'קדש לי כל בכור' (שמות יג), 'והיה כי יביאך' (שם), שיש בהם יחוד שמו של הקדוש ברוך הוא וזכרון מצוותיו, אבל בתפיליו של הקדוש ברוך הוא מה כתוב בהם.

אמר ליה רב חייא בר אבין לרב נחמן בר יצחק, בתפילין של הקדוש ברוך הוא כתוב מקרא זה (דברי הימים א' יז כא) **'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'**.

שב רב נחמן בר יצחק ושאל לרב חייא בר אבין, **ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישראל** - וכי משתבח הקדוש ברוך הוא בשבחם של ישראל.

השיב לו רב חייא בר אבין, **אין** - אכן כן, **דכתיב** (דברים כו יז-יח) **'את ה' האמרת היום** וגו', **(וכתיב) וה' האמירך היום'**. 'האמרת' הוא לשון חשיבות ושבח, דהיינו, שעם ישראל משבח ומרומם את הקדוש ברוך הוא, והקדוש ברוך הוא משבח את ישראל[לח]. שכך **אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם**, כלומר, אתם שיבחתם אותי בשבח אחד ומיוחד[לט], **ואף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם** - אשבח אתכם בשבח

כג. **'אבוא** אליך וברכתיך', היינו 'אשרה שכינתי עליך'. רש"י בפירוש התורה (שמות כ כא). וראה עוד ברש"י שם, שמפרש את פשוטו של מקרא 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי' לענין השראת השכינה בבית המקדש, שניתנה רשות לכהנים להזכיר בו את שם המפורש בשעה שהיו נושאים את כפיהם. כד. **לכאורה** יש לתמוה, שהרי מבואר בכמה מקומות שאין לאדם ללמוד יחידי, שכך שנינו במסכת תענית (ז.) 'חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה' וכו'. תירץ בעיון יעקב (ד"ה מנין שאפילו) בשני אופנים: א. כאן מדובר כשאי אפשר לו ללמוד אלא ביחידי, ואילו שם מדובר באופן שיכול ללמוד בחברותא. ב. כאן מדובר באדם העוסק בתורה שבכתב, שאינה צריכה פלפול וחידוד, ועל כן ניתן ללומדה אף ביחיד, אבל שם מדובר בעוסק בתורה שבעל פה הצריכה חידוד, ולפיכך צריך ללומדה בשנים המחדדים זה את זה. כה. **הוא** המשך הפסוק 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו', המדבר בשנים העוסקים בתורה, וכפי שנתבאר לעיל בגמרא. כו. **כלומר**, אין הוא נכתב בספר הזכרונות עם אחרים, כמו שנים שיושבים ועוסקים בתורה, אבל מכל מקום הוא נכתב בספר לבדו, שהרי שנינו (אבות פ"ב מ"א) 'וכל מעשיך בספר נכתבין', ומאחר שאפילו מעשים הרעים נכתבים בספר כל שכן מעשים הטובים, שהרי 'מידה טובה מרובה ממידת פורענות'. תוספות (ד"ה חד). המאירי (ד"ה לעולם יהא) מבאר ענין 'ספר הזכרונות' באופן אחר. ששנים הלומדים תורה יחדיו מתוך שאחד נושא ונותן עם חבירו הדברים נחקקים בזכרונם היטב, יותר מאדם הלומד לבדו. והוסיף, שאף עומדים הם על האמת יותר מן היחיד הלומד לבדו. ובמהרש"א (ח"א ד"ה תרי) כתב אף הוא כעין זה, שבשנים הלומדים תתברר האמת יותר, אלא שפירש ענין 'ספר הזכרונות' כפשוטו, שמאחר ודבריהם אמיתיים ניתנים הם להכתב בספר לפניו יתברך, אבל אחד שהטעות מצויה אצלו לא ניתנו דבריו להיכתב למעלה. כז. **יכולה** היתה הגמרא לומר שאכן עשיית דין אינה נידונית לגמרי כלימוד תורה, ולפיכך אין השכינה שורה על העוסקים בדין אלא כשהם שלשה, ולא כבלימוד תורה שהשכינה שרויה אפילו על היחיד, אלא שנקטה הגמרא כפי האמת, שעשיית דין היא ממש כלימוד תורה. פני יהושע (ד"ה ומי). כח. **לכאורה** יש לתמוה, מה ענין זה אצל זה, הרי לגבי שלשה מדובר בעוסקים בתורה [שכן היושבים בדין נידונים כעוסקים בתורה, וכמו שנתבאר], ואילו לגבי עשרה מדובר במתפללים, ואם כן יתכן לומר שאף על פי שביושבים לדין באה השכינה בשלשה, מכל מקום במתפללים אינה באה אלא בעשרה. תירץ בפירוש הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה עשרה), שהיה פשוט למקשן שכשם שלגבי דין באה השכינה כשיש את מספר הדיינים הראויים לישב בדין, דהיינו שלשה, כמו כן בתפילה באה השכינה כאשר יש את מספר האנשים הראויים לתפילה, דהיינו עשרה, ולפיכך הקשה שלא היה צריך להשמיענו זאת. וראה עוד בהערה להלן על תירוץ הגמרא. כט. **שכן** 'נצב' משמע 'מקודם לכן' [ואילו 'ישפוט' משמע שרק בשעת המשפט השכינה עמהם]. רש"י (ד"ה נצב). וכתב בהגהות חשק שלמה (ברש"י שם), שכוונת רש"י היא לדברי המדרש רבה (בראשית מח ז), המפרש שלפיכך נאמר 'אלהים נצב בעדת אל', ולא 'עומד', לפי ש'נצב' משמעותו עומד מזומן מקודם לכן. ל. **כעין** מימרא זו שנינו במסכת אבות (פ"ג מ"ו), 'רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר, עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם' וכו'. אלא ששם עוסקת המשנה רק בלומדי תורה, ואילו כאן נזכרו עשרה אנשים לענין תפילה ושלשה לענין דין. וכמו כן הוסיפה המשנה שם 'ומנין אפילו חמשה, שנאמר (עמוס ט ו) ואגודתו על ארץ יסדה' ['אגודה' היינו חמשה, כאגודת היד שיש בה חמש אצבעות]. לא. **אף** שלעיל היתה הגירסא 'רבין' וכאן 'רב אבין', אדם אחד הוא. ספר יוחסין (מאמר שני, סדר האמוראים אות האל"ף). ובדקדוקי סופרים גרס גם כאן 'רבין'. לב. **נתקשו** המפרשים כיצד ניתן לבאר ענין זה שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין, הרי אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף. וברשב"א (ד"ה ולענין) הביא את דברי רב האי גאון בענין זה, שהראה הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין והנחת תפילין, ולימד אותו עניינים אלו במראית העין, כדרך שלימדו את מעשה המשכן, שנאמר בו (שמות כה ט) 'ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת כל כליו', ועל אותה שעה שהראה הקדוש ברוך הוא סדר הנחת תפילין למשה נאמר כאן 'מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין'. והקשה עליו הרשב"א מדברי הגמרא להלן בסמוך, המבררת איזה פסוקים כתובים בתפילין של הקדוש ברוך הוא, ולדברי רב האי גאון אין ביאור לענין זה. ובריטב"א (ד"ה ומה) הביא בשם יש מפרשים, שיש לפני הקדוש ברוך הוא כדמות צורה שיש עליה תפילין, או שענין זה נאמר על שר הפנים, ש'שמו כשם רבו' [כמבואר במסכת סנהדרין (לח:)]. אמנם רוב המפרשים ביארו שמימרא זו על דרך המשל נאמרה, שאין הכוונה כפשוטו שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין, אלא שיש בו רמז בדמיון ענין התפילין. וביארו משל זה בכמה אופנים. בתוספות הרא"ש (ד"ה מנין) כתב, שכשם שישראל זוכרים תמיד את הקדוש ברוך הוא על ידי שמניחים התפילין כנגד הלב והמוח, כך הקדוש ברוך הוא זוכר תמיד את ישראל לטובה. ובמהרש"א (ח"א ד"ה ומנין) פירש זאת לענין הדביקות, שכשם שישראל דבקים בקדוש ברוך הוא כך הוא דבק בהם [וראה שם שהאריך עוד בכל זה ובביאור דברי הגמרא להלן]. ובפירוש הכותב על עין יעקב (ד"ה מנין) כתב, 'אין ספק שכל מאמר זה הוא דרך חידה ומשל, לרמז שכמו שאנחנו מניחים סימנים כנגד לבנו ועטרת לראשנו זכר עבודתו יתברך, כן הקדוש ברוך הוא חפץ להורות שעיקר בריאת העולם ותכליתו עם ישראל'. וראה שם עוד שמבאר את דברי הגמרא להלן [המבררת אילו פסוקים כתובים בתפילין של הקדוש ברוך הוא] שזהו המשך המשל. וראה בתשובות הגאונים (סימן קטו) 'ואלו הדברים וכל הענין קבלה למשה מסיני היה בידם, ובקבלה פירשום, שאי אפשר לדברים הללו להתפרש מן הדעת כלל'. לג. **כך** הוא לשון המקרא שם 'נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו, אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך, ואם ישתו בני נכר תירושך אשר יגעת בו'. לד. **'אש** דת, שהיתה כתובה מאז לפניו באש שחורה על גב אש לבנה, נתן להם בלוחות כתב יד ימינו. דבר אחר, אש דת כתרגומו ['מגו אשתא'], שנתנה להם מתוך האש'. רש"י בפירוש התורה (דברים לג ב). לה. **דהיינו**, ש'זרוע עוזו' היא כביכול יד שמאל שלו, שבה הוא מניח תפילין, ואילו את התורה הוא מחזיק בימינו. וכתב בתוספות הרא"ש (ד"ה ובזרוע), שכך מתבאר אף מדברי הגמרא במסכת נזיר (ג.), המביאה ברייתא 'מנין לאומר ימין שהיא שבועה, שנאמר נשבע ה' בימינו, ומנין לאומר שמאל שהיא שבועה, שנאמר ובזרוע עוזו', דהיינו, שה'זרוע' היא שמאל. לו. **בטעם** הדבר שהגויים יראים דווקא מן התפילין שבראש, כתב רש"י במסכת מנחות (לה: ד"ה קשר וד"ה שם), שבתפילין של ראש יש את רוב שם 'שדי', שכן בתפילין עצמם חקוקה האות שי"ן, וברצועות יש קשר בצורת האות דל"ת [ואילו בתפילין של יד יש את האות יו"ד, בקשר שלהם]. אמנם בתוספות כאן (ד"ה אלו) דחו פירוש זה, שכן מצינו בכמה מקומות שאין הרצועות נידונות כמו התפילין עצמם, אלא הם בכלל 'תשמישי קדושה בעלמא', ועל כן אי אפשר לצרף את האות דל"ת שברצועות לאות שי"ן שבתפילין עצמם. ולפיכך פירשו באופן אחר, שטעם הדבר שהגויים יראים מן התפילין שבראש הוא לפי שהם עומדים בגובה הראש ונראים לכל, אבל תפילין של יד מצוותם להיות מכוסים, וכמו שדרשו חכמים במסכת מנחות (לז:) את הכתוב (שמות יג ט) 'והיה לך לאות על ידך', שצריך שיהיו התפילין של יד 'לך לאות ולא לאחרים לאות'. לז. **נקטה** הגמרא כאן בלשון 'מרי עלמא', ולא בלשון 'קודשא בריך הוא', לפי שהתפילין הם לנו לאות שהקדוש ברוך הוא אדון העולם. שפתי חכמים (ד"ה הני). לח. **כן** פירש רש"י כאן (ד"ה האמרתם), ובמסכת חגיגה (ג. ד"ה האמרתם). אבל בפירוש התורה (דברים כו יז) כתב רש"י 'ולי נראה שהוא לשון הפרשה והבדלה, הבדלתי לך מאלהי הנכר להיות לך לאלהים, והוא הפרישך אליו מעמי הארץ להיות לו לעם סגולה'. לט. **כן** פירש רש"י במסכת חגיגה (ג. ד"ה חטיבה) 'חטיבה אחת, שבח אחד, שבח מיוחד, לומר אין כמוך, לכך בחרנוך לאלוה'. וכתב המהרש"א שם (ח"א ד"ה אתם), שמדברי רש"י שם מתבאר ש'חטיבה' היא לשון 'שבח', כמאמר הכתוב (משלי ז טז) 'חטבות אטון מצרים', שפירושו 'משובחות', אך לפי דברי רש"י בפירושו לתורה ש'האמרת' הוא לשון הפרשה והבדלה [ראה הערה לעיל], אזי יש לפרש אף את תיבת 'חטיבה' כן, והיינו מלשון חוטב עצים, שישראל הם נחטבים ונבדלים משאר האומות.

מיוחד, **אַתֶּם עֲשִׂיתוּנִי חֲטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם ו ד) **'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד'**[מ], **וַאֲנִי אֶעֱשֶׂה אֶתְכֶם חֲטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברי הימים א' יז כא) **'וּמִי כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ'.**

אָמַר לֵיהּ רַב אַחָא בְּרֵיהּ דְּרָבָא לְרַב אַשִׁי, תִּינַח בְּחַד בֵּיתָא - נתבאר מה כתוב בבית אחד מן התפילין של בורא העולם, אבל **בִּשְׁאָר בָּתֵּי מַאי** - מה כתוב בשאר הבתים, שהרי ארבעה בתים יש לתפילין של ראש[מא].

אָמַר לֵיהּ רב אשי לרב אחא בריה דרבא, פסוקים אלו כתובים בשאר הפרשיות. האחד (דברים ד ז), **'כִּי מִי גוֹי גָּדוֹל** אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו, כַּה' אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֵלָיו'. השני (שם ד ח), **'וּמִי גּוֹי גָּדוֹל** אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִם, כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם'. השלישי (שם לג כט), **'אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל**, מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּה', מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ, וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ'. הרביעי (שם ד לד), **'אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים** לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי, בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה, וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים, כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ'. החמישי (שם כו יט), **'וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן** עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה, לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת, וְלִהְיֹתְךָ עַם קָדֹשׁ לַה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר'.

מקשה הגמרא: אִי הָכִי - אם כך, שכל פסוקים אלו כתובים בתפילין של הקדוש ברוך הוא, **נְפִישֵׁי לְהוּ טוּבֵי בָּתֵּי** - יש לו בתים יותר מדי, שהרי נמנו כאן חמשה פסוקים, ויחד עם הפסוק 'ומי כעמך ישראל' יש ששה, ובתפילין של ראש אין יותר מארבעה בתים.

מתרצת הגמרא: אֶלָּא סדר הפרשיות בבתי התפילין של הקדוש ברוך הוא כך הם, הפסוקים **'כִּי מִי גוֹי גָּדוֹל' 'וּמִי גּוֹי גָּדוֹל' דְּדַמְיָין לַהֲדָדֵי** - שדומים הם זה לזה[מב], מונחים הם **בְּחַד בֵּיתָא** - בבית אחד, וכן הפסוקים **'אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל' 'וּמִי כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל'** מונחים אף הם **בְּחַד בֵּיתָא** - בבית אחד[מג], והפסוק **'אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים'** מונח **בְּחַד בֵּיתָא** - בבית אחד, וכן הפסוק **'וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן'** מונח אף הוא **בְּחַד בֵּיתָא** - בבית אחד.

ובגליון הביא בשם הערוך (ערך אמר ג), ש'חטיבה אחת' היינו 'ציור אחד בעולם', כלומר, דבר ניכר שאין כמותו. ובעיון יעקב (חגיגה ג. ד"ה חטיבה) כתב לפרש באופן נוסף, ש'חטיבה' היא מלשון כריתת ברית, שכרת ה' עמנו ברית ושבועה, שאנו נשבענו לו שלא נחליפהו באל אחר, והוא נשבע לנו שלא יחליף אותנו באומה אחרת. מ. 'ה' אלהינו ה' אחד, ה' שהוא אלהינו עתה ולא אלהי האומות, הוא עתיד להיות ה' אחד, שנאמר (צפניה ג ט) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה', ונאמר (זכריה יד ט) ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד'. רש"י בפירוש התורה (דברים ו ד). מא. **ומסתבר** הדבר שתפיליו של הקדוש ברוך הוא עשויות כעין התפילין שלנו. מהרש"א (ח"א ד"ה מנין). מב. **שהפסוק** 'כי מי גוי גדול וגו' בכל קראנו אליו' מורה על הדבקות שיש לנו בקדוש ברוך הוא על ידי התפלה, ואילו הפסוק 'ומי גוי גדול אשר לו חקים' וגו' מורה על הדבקות שיש לנו בקדוש ברוך הוא על ידי התורה. מהרש"א (ח"א ד"ה מנין). מג. **שאף** מקראות אלו עניינם דומה זה לזה, שישראל דבקים בקדוש ברוך הוא ונושעים על ידו. מהרש"א (שם).

וְכוּלְּהוּ כְּתִיבֵי בְּאֶדְרְעֵיהּ - בזרועו, כלומר, כל ארבע פרשיות אלו כתובות בתפילין של יד שלו בבית אחד, כשם שמצינו בתפילין שלנו, שאותם פרשיות המונחות בתפילין של ראש בארבעה בתים מונחות בתפילין של יד בבית אחד.

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבין בר רב אדא בשם רבי יצחק, בענין תפילה בבית הכנסת: **אָמַר רָבִין בַּר רַב אַדָּא אָמַר רַבִּי יִצְחָק, כָּל** אדם **הָרָגִיל לָבֹא לְבֵית הַכְּנֶסֶת** מידי יום[א], **וְלֹא בָּא יוֹם אֶחָד, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁאִיל בּוֹ** - שואל עליו, מדוע לא בא פלוני היום לבית הכנסת[ב]. **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה נ י) **'מִי בָכֶם יְרֵא ה' שֹׁמֵעַ בְּקוֹל עַבְדּוֹ אֲשֶׁר הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לוֹ'**. ויש לדרוש המקרא כך, שהקדוש ברוך הוא שואל מה אירע עם אותו אדם ירא שמים, שהיה רגיל להשכים בכל יום לבית הכנסת, לשמוע את תפילת השליח ציבור [שהוא עבד השם[ג]], ועתה הלך אדם זה למקום חושך, דהיינו לדבר הרשות, ומנע את עצמו מלהשכים לבית הכנסת[ד].

וביאור התיבות 'ואין נוגה לו' כך הוא, **אִם לִדְבַר מִצְוָה הָלַךְ** אותו אדם, אזי **נֹגַהּ לוֹ** - תאיר לו המצוה את החושך[ה], כלומר, יצליח במעשיו[ו], **וְאִם לִדְבַר הָרְשׁוּת הָלַךְ, אֵין נֹגַהּ לוֹ** - אין דבר המאיר לו, אלא בחושך ילך, ולא יצליח במעשה ידיו[ז].

וסיום הפסוק הוא **'יִבְטַח בְּשֵׁם ה'** וְיִשָּׁעֵן בֵּאלֹהָיו', והכוונה בזה היא לבאר **מַאי טַעֲמָא** - מה הוא טעם הדבר שנענש אותו אדם על שהלך לדבר הרשות לעסוק בצרכיו. **מִשּׁוּם דַּהֲוָה לֵיהּ לִבְטוֹחַ בְּשֵׁם ה'** שימציא לו את צרכיו אף אם ילך תחילה לבית הכנסת לתפילה, **וְלֹא בָּטַח** בו[ח].

הגמרא מביאה מימרא נוספת בענין אלו שאינם באים לבית הכנסת: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, בְּשָׁעָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּא בְּבֵית הַכְּנֶסֶת וְלֹא מָצָא בָּהּ עֲשָׂרָה** אנשים, **מִיָּד הוּא כּוֹעֵס**[א], **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם נ ב) **'מַדּוּעַ בָּאתִי וְאֵין אִישׁ, קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה'**[ט]. כלומר, שאין אני מוצא בבית הכנסת מנין של עשרה אנשים הראויים לענות לכל דבר שבקדושה[י].

★

הגמרא מביאה מימרא בענין קביעות מקום לתפילה: **אָמַר רַבִּי חֶלְבּוֹ אָמַר רַב הוּנָא, כָּל** אדם **הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ**, כלומר, שמתפלל במקום קבוע, ולא פעם במקום זה ופעם במקום אחר[ב], זוכה לכך **שֶׁאֱלֹהֵי אַבְרָהָם** אבינו [שהיה אף הוא קובע מקום לתפילתו] יהא **בְּעֶזְרוֹ**, כדרך שהיה עוזר לאברהם. **וּכְשֶׁמֵּת** אותו אדם, **אוֹמְרִים לוֹ** [-עליו] בהספדו, **אִי עָנָיו אִי חָסִיד**[יא] - אוי על העניו, אוי על החסיד, שהיה **מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ** עליו השלום[ג].

מבררת הגמרא: **וְאַבְרָהָם אָבִינוּ, מְנָא לָן דְּקָבַע מָקוֹם** - מנין לנו שהיה דרכו לקבוע מקום לתפילתו, שלפיכך קוראים אנו את הקובע מקום 'מתלמידיו של אברהם אבינו'.

מבארת הגמרא: יש ללמוד זאת **מִדִּכְתִיב** (בראשית יט כז) **'וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם', וְאֵין עֲמִידָה אֶלָּא** לשון **תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קו ל) **'וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל'**. כלומר, שיש ללמוד מן המקרא 'וישכם אברהם בבוקר' שהקדים אברהם לילך אל המקום שהיה רגיל להתפלל בו בקביעות.

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבי חלבו בשם רב הונא, בדין היוצא מבית הכנסת: **אָמַר רַבִּי חֶלְבּוֹ אָמַר רַב הוּנָא,** אדם **הַיּוֹצֵא מִבֵּית הַכְּנֶסֶת, אַל יַפְסִיעַ פְּסִיעָה גַּסָּה** - גדולה[יב], כלומר, אל יזדרז לעזוב את בית הכנסת בצעדים גדולים ומהירים, לפי שמראה הוא בכך שישיבת בית הכנסת דומה עליו כמשאוי[יג].

אָמַר אַבַּיֵי, לֹא אֲמָרָן - לא נאמר דין זה, **אֶלָּא לְמִיפַּק** - בשעה שהוא יוצא מבית הכנסת, **אֲבָל לְמֵיעַל** - כאשר הוא נכנס, **מִצְוָה לְמִרְהַט** - לרוץ[ד], **שֶׁנֶּאֱמַר** (הושע ו ג) **'וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת ה''**, כלומר, שיש מצוה לרדוף ולרוץ אחר ידיעת הבורא[יד].

אָמַר רַבִּי זֵירָא, מֵרֵישׁ - מתחילה, **כִּי הֲוָה חָזֵינָא לְהוּ לְרַבָּנָן** - כאשר הייתי רואה את תלמידי הישיבה, **דְּקָא רָהֲטֵי לְפִרְקָא בְּשַׁבְּתָא** - שרצים הם כדי לשמוע את הדרשה בשבת, **אֲמֵינָא קָא מְחַלְּלִין רַבָּנָן שַׁבְּתָא** - הייתי אומר שמחללים הם את השבת, מאחר ואסור לפסוע פסיעה גסה בשבת[טו], **כֵּיוָן דְּשָׁמַעְנָא לְהָא** - אך לאחר ששמעתי למימרא זו **דְּרַבִּי תַּנְחוּם אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, לְעוֹלָם יָרוּץ אָדָם לִדְבַר הֲלָכָה וַאֲפִילּוּ בְּשַׁבָּת**[טז], **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם יא י) **'אַחֲרֵי ה' יֵלְכוּ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג וגו''**[יז], כִּי הוּא יִשְׁאַג וְיֶחֶרְדוּ בָנִים מִיָּם'[יח], כלומר, שיש לאדם לרוץ אחר הבורא כריצת הבורח מן הארי [שרשאי הוא לרוץ אפילו בשבת[יט]], **אֲנָא נַמִי רָהֵיטְנָא** - מאז נוהג אף אני לרוץ לשמיעת הדרשה[כ].

הגמרא מביאה מימרא נוספת העוסקת בריצה לשמיעת הדרשה: **אָמַר רַבִּי זֵירָא, אַגְרָא דְּפִרְקָא רִהֲטָא** - עיקר השכר של האנשים הרצים לשמוע דרשה מפי חכם הוא על הריצה, ולא על השמיעה עצמה, שכן רובם אינם מבינים את דבריו לעומקם[ה].

אָמַר אַבַּיֵי, אַגְרָא דְּכַלָּה דּוּחְקָא - עיקר השכר של האנשים המתאספים בשבת שקודם הרגל, לשמוע מפי החכם את הלכות הרגל, הוא על הדוחק והצפיפות השוררים באותו מקום[כא].

א. **יש** לברר בכמה פעמים נקרא בשם 'רגיל'. ובט"ז (יו"ד סי' י ס"ק יז) כתב [לגבי ענין אחר] ש'רגיל' הוא לאחר שעשה כן שלש פעמים. אמנם בפרי חדש (או"ח סי' נט סק"ד) כתב [לגבי ענין אחר] ש'רגיל' הוא לאחר שעשה כן שתי פעמים. שפתי חכמים (ד"ה כל). ב. **כתב** בבן יהוידע (ד"ה הקב"ה), בטעם הדבר שנקטה הגמרא בלשון 'משאיל עליו' לפי שהכוונה בזה היא שהקדוש ברוך הוא מעורר את המלאכים והממונים למעלה לשאול עליו, כדי להזכיר עוונו ולקטרג עליו. ג. **'שהוא** עובד בתפלתו עבודת כהן גדול, כמו שאמרו (תענית ב.) איזו עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה'. מהרש"א (ח"א ד"ה שנאמר). ובאמרי נועם (ד"ה מי) כתב, ש'שומע בקול עבדו' היינו שמתפלל התפילות שתיקנו האבות, שהם עבדיו של הקדוש ברוך הוא. ד. **רש"י** (ד"ה אשר). ובפירוש הכותב לעין יעקב (ד"ה אמר) כתב, ש'הלך חשכים' היינו שהשכים קודם עלות השחר, כשעדיין החושך יכסה ארץ, לילך לדרך. עוד כתב, שטעם הדבר שדרש רבי יצחק מקרא זה לענין אדם שלא בא לבית הכנסת, לפי שהוקשה לו בפסוק זה שתי קושיות: א. כיצד יתכן הדבר שפתח הכתוב 'מי האיש ירא ה'', וסיים 'אשר הלך חשכים', הרי אם ירא ה' הוא אם כן אינו הולך בחושך. ב. מדוע כפל המקרא את לשונו 'אשר הלך חשכים ואין נוגה לו', הרי משמעות שניהם אחת היא. ועל כן פירש רבי יצחק שמקרא זה עוסק באדם ירא שמים, שרגיל להשכים לבית הכנסת, אלא שיום אחד השכים לילך בחשיכה קודם שיעלה השחר למקום אחר, ועל כך נאמר שאם הלך לדבר הרשות 'אין נוגה לו', ואם לדבר מצוה 'נוגה לו'. ה. **כמאמר** הכתוב (משלי ו כג) 'כי נר מצוה ותורה אור'. וטעם הדבר שאם הלך לדבר מצוה 'נוגה לו', משום שהעוסק במצוה פטור מן התפילה. מהרש"א (ח"א ד"ה שנאמר). וכעין זה כתב באמרי נועם (ד"ה אשר). והוסיף, שמצינו בזוהר (רעיא מהימנא, פרשת כי תצא, דף רפב ע"א) שבית הכנסת נקרא 'אש נוגה', וזו היא כוונת הכתוב 'אשר הלך חשכים ואין נוגה לו', שחסר לו את ה'נוגה' של בית הכנסת, אך מכל מקום אם הלך לדבר מצוה יש לו תמורתו את הנוגה של המצוה. ו. **על** פי עץ יוסף (ד"ה אשר). ז. **לכאורה** יש לתמוה, כיצד לומדים ממקרא זה ש'אם לדבר מצוה הלך נוגה לו', הרי בפסוק לא נכתב אלא 'אשר הלך חשכים ואין נוגה לו'. וביאר בזה הצל"ח (ד"ה ואם), שכוונת הגמרא היא שיש לבאר את תיבת 'אשר' כמו 'אם' [שכן מצינו בכמה מקומות, כמו (ויקרא ד כב) 'אשר נשיא יחטא', שתרגם אונקלוס 'אם רבא יחוב'], וממילא ביאור המקרא כך הוא, שאם הלך אדם זה חשכים, דהיינו לדבר הרשות, אז אין נוגה לו, ואם הלך לדבר מצוה נוגה לו. ח. **כלומר**, מאחר ונתבאר שאם הלך לדבר מצוה 'נוגה לו', אם כן יתכן הדבר שיהא אדם סבור שאף כאשר הוא הולך לעסוק בסחורה ולהרויח כדי לפרנס את בני ביתו, הרי זה בכלל דבר מצוה שרשאי הוא לבטל עבורו מן התפילה בבית הכנסת, על כן אמר הכתוב שיש לו לבטוח בשם ה', שימציא לו את פרנסתו, ואין לו להימנע משום כך מלבוא לבית הכנסת. מהרש"א (ח"א ד"ה שנאמר). ט. **ביאור** פשוטו של מקרא כך הוא, מדוע באתי להתקרב אליכם ואין איש מכם פונה אלי, קראתי שתבואו אלי ואינכם משיבים לי. על פי רש"י ומצודת דוד (ישעיה נ ב). והראיה לכך שהקדוש ברוך הוא כועס היא מהמשך הפסוק, 'הן בגערתי אחריב ים' וגו'. שפתי חכמים (ד"ה ולא). י. **כתב** המהרש"א (ח"א ד"ה ולא), שלפי דרשת הגמרא יש לבאר שהכתוב עוסק באופן שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה אנשים אלא תשעה, ועל כך נאמר 'מדוע באתי ואין איש', כלומר, שחסר 'איש' אחד להשלמת המנין, וממילא 'קראתי ואין עונה', אין בבית הכנסת מנין של עשרה הראויים לענות לכל דבר שבקדושה. ובמהרש"ל (ד"ה באתי) כתב, ש'איש' הוא נוטריקון 'אמן יהא שמיה' רבא, שאי אפשר לענותו אלא בעשרה. יא. **במסכת** סנהדרין (יא.) הגירסא היא 'הי חסיד הי עניו', דהיינו שהקדימה הגמרא חסידות לענוה, ולא כבסוגייתנו שהקדימה ענוה לחסידות [ובמסכת סוטה (מח:) הגירסא היא פעם כך ופעם כך]. וכתב בשפתי חכמים (ד"ה אומרים) שענין זה תלוי בחילוקי הגירסאות במסכת עבודה זרה (כ:), לגבי המימרא של רבי פנחס בן יאיר ['תורה מביאה לידי זהירות' וכו'], האם גורסים שם ענוה לפני חסידות או חסידות לפני ענוה. יב. **פסיעה** בינונית היא אמה, פסיעה גסה היא יותר מאמה. רש"י במסכת שבת (קיג: ד"ה מהו). יג. **רש"י** (ד"ה אל). וכעין זה כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה היוצא), שטעם האיסור לפסוע פסיעה גסה הוא מפני שנראה כמי שיוצא מן הטורח אל המנוחה, ובאמת הוא להיפך, שבית הכנסת הוא בית התפלה שהיא המנוחה האמיתית, ויש לו לאדם לשמוח בשעת ישיבתו שם. יד. **'נרדפה'** הוא לשון מרוצה, שכן הרודף רץ. רש"י (ד"ה נרדפה). כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה אבל), שכוונת הכתוב היא שעל ידי הרדיפה זוכה אדם לידיעה, שכן רדיפה זו מוכיחה על גודל חשקו ותאוותו לדעת. טו. **ולומדים** דין זה מן המקרא (ישעיה נח יג) 'אם תשיב משבת רגלך', כמבואר במסכת שבת (קיג.). רש"י (ד"ה מחללין). וכתב בשפתי חכמים (ברש"י שם), שצריך לפרש בדברי רש"י שאין כוונתו לתיבות 'אם תשיב משבת רגלך' בדווקא, אלא לתיבות 'מעשות דרכיך' שנכתבו בהמשך הפסוק, שמהן לומדת הגמרא שם (קיג:) את האיסור לפסוע פסיעה גסה בשבת. טז. **אמנם** אין הדברים אמורים אלא באופן שאם לא ירוץ יאחר לדרשה, אבל אם רץ רק בשביל חביבות המצוה אינו רשאי לרוץ בשבת, אבל בימות החול מצוה לרוץ. צל"ח (ד"ה לעולם). והוסיף, שמטעם זה לא נקט אביי לעיל שהנכנס לבית הכנסת רשאי לרוץ אפילו בשבת, לפי שהוא עוסק בריצה לשם חביבות המצוה, ובאופן כזה לא הותרה הריצה אלא בימות החול. יז. **'וכי** מי נתן כח בארי, אלא הוא, והכתוב מושלו כאריה. אלא אנו מכנין ומדמין אותו לבריותיו, כדי לשבר את האוזן מה שיכולה לשמוע'. רש"י על התורה (שמות יט יח). יח. **פשוטו** של מקרא עוסק בשעה שיקבץ הקדוש ברוך הוא את עם ישראל מן הגלות, ויעורר את ליבם לבוא מקצוות הארץ, כשאגת האריה שעל ידה מתאספים אליו כל החיות. על פי רש"י ומצודת דוד (הושע יא י). יט. **מהרש"א** (ח"א ד"ה ואפילו). כ. **והיינו** משום שלא נאמר הדין 'שלא יהיה הלוכך בשבת כהילוכך בחול' אלא לענין הילוך לדבר הרשות, ולא כשמהלך לדבר מצוה. מאירי (ד"ה היוצא). כא. **ואין** עיקר השכר על שמיעת הדרשה, מאותו הטעם שנתבאר לעיל, שרובם אינם מבינים הדברים כראוי. פני יהושע (ד"ה אמר רבי זירא). בספר בניהו (ד"ה אמר ר' זירא) תמה, מדוע חילקה הגמרא במימרא זו בין 'פירקא' ל'כלה', הרי שניהם ענין אחד הם, שדורש החכם לפני הציבור. ועוד קשה, מדוע לגבי 'פירקא' נקטה הגמרא שהשכר הוא על המרוצה, ואילו לגבי 'כלה' השכר הוא על הדוחק. וביאר, ש'פירקא' היינו כשהיה אורח מגיע לעיר לשבת ודורש בבית הכנסת בו הוא מתפלל, ובדרשה זו לא היו המון עם כל כך, ולפיכך לא היה שורר בה דוחק, אך מאחר ולא היה זמן קבוע לדרשה זו היו אנשים שלא נודע להם על הדרשה אלא לאחר תחילתה, ועל כן הוצרכו לרוץ, ומשום כך נקט 'אגרא דפירקא רהטא'. אמנם 'כלה' היא דרשת חכם העיר קודם הרגל, ודרשה זו היה זמנה קבוע וידוע לכל ולא הוצרכו לרוץ אליה, אמנם מאחר והגיעו כל העם לשמוע דרשה זו היה בה דוחק גדול, ולפיכך נקט 'אגרא דכלה דוחקא'.

אָמַר רָבָא, אַגְרָא דִּשְׁמַעְתָּא סְבָרָא - עיקר השכר של העוסק בלימוד הסוגיות הוא על מה שיגע וטורח ומחשב להבין הטעם של כל דבר שלומד.

אָמַר רַב פָּפָּא, אַגְרָא דְּבֵי טַמְיָא שְׁתִיקוּתָא - עיקר השכר של היושב בבית האבל[כב], הוא על מה ששותק[כג].

אָמַר מַר זוּטְרָא, אַגְרָא דְּתַעֲנִיתָא צִדְקְתָא - עיקר שכר המתענים בתענית ציבור הוא על הצדקה שנותנים במוצאי התענית, לצורך פרנסת העניים שהתענו היום[כד].

אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, אַגְרָא דְּהֶסְפֵּדָא דַּלּוּיֵי - עיקר שכר המספידים את הנפטרים הוא על כך שמרימים קולם בלשון קינה וצער, כדי לעורר השומעים לבכיה.

אָמַר רַב אַשִׁי, אַגְרָא דְּבֵי הִלּוּלֵי מִילֵּי - עיקר השכר של המשתתפים בשמחת חתן הוא על כך שמשמחים אותו בדברים.

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רב הונא, בענין המתפלל מחוץ לבית הכנסת: **אָמַר רַב הוּנָא, כָּל** אדם **הַמִּתְפַּלֵּל אֲחוֹרֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת,** כלומר, שעומד אחר הכותל האחורי של בית הכנסת שבו קבועים הפתחים, **נִקְרָא רָשָׁע,** לפי שהוא נראה ככופר במי שהציבור מתפללים לפניו, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים יב ט) **'סָבִיב רְשָׁעִים יִתְהַלָּכוּן',** ויש לדרוש מקרא זה על המתפללים מסביב לבית הכנסת ואינם נכנסים לתוכו, שנקראים רשעים.

אָמַר אַבַּיֵי, לֹא אֲמָרָן - לא אמר רב הונא את דבריו, **אֶלָּא** באופן **דְּלָא מַהְדַּר אַפֵּיהּ לְבֵי כְּנִישְׁתָּא** - שאין אותו אדם מחזיר את פניו לצד בית הכנסת, אלא מתפלל לצד השני, כגון אם הכל מתפללים לצד מערב הוא מתפלל לצד מזרח[ו], **אֲבָל מַהְדַּר אַפֵּיהּ לְבֵי כְּנִישְׁתָּא** - אם מחזיר הוא את פניו לצד בית הכנסת, כלומר, שמתפלל לאותו הצד שהכל מתפללים, אלא שהוא עומד מבחוץ, **לֵית לָן בָּהּ** - אין לנו לחוש לאיסור זה[ז].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **הַהוּא גַּבְרָא** - מעשה באדם אחד, **דְּקָא מְצַלֵּי אֲחוֹרֵי בֵּי כְּנִישְׁתָּא** - שהיה מתפלל אחורי בית הכנסת, **וְלָא מַהְדַּר אַפֵּיהּ לְבֵי כְּנִישְׁתָּא** - ולא החזיר פניו לצד בית הכנסת. **חָלַף** - עבר שם **אֵלִיָּהוּ** הנביא, **חַזְיֵיהּ** - ראהו אותו אדם, **אִידַּמֵּי לֵיהּ כְּטַיָּיעָא** - והיה נדמה לו אליהו כסוחר ערבי. **אֲמַר לֵיהּ** אליהו הנביא לאותו אדם, **כְּדוּ בָר קַיְימַת קַמֵּי מָרָךְ** - וכי כשתי רשויות עומד אתה לפני אדונך[כה], כלומר, שבהתנהגותך זו אתה מראה בעצמך כאילו יש חלילה שתי רשויות בעולם, שכל המתפללים בבית הכנסת מתפללים לצד אחד, ואילו אתה מתפלל לצד אחר. **שְׁלַף סַפְסֵרָא וְקַטְלֵיהּ** - שלף אליהו הנביא חרב והרגו לאותו אדם[ח].

★

הגמרא דורשת את המשך הפסוק 'סביב רשעים יתהלכון': **אֲמַר לֵיהּ הַהוּא מֵרַבָּנָן** - אחד מן החכמים, **לְרַב בֵּיבָי בַּר אַבַּיֵי, וְאָמְרֵי לָהּ** - ויש אומרים שאמר כן **רַב בֵּיבָי לְרַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מַאי** - מה הוא ביאור התיבות **'כְּרוּם זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם',** הכתובות לאחר התיבות 'סביב רשעים יתהלכון'.

אֲמַר לֵיהּ, יש לבאר מקרא זה כך, 'כרום' **אֵלּוּ דְּבָרִים שֶׁעוֹמְדִים בְּרוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם,** כגון התפילה שעולה למעלה[כו], 'זולות לבני אדם' היינו **וּבְנֵי אָדָם מְזַלְזְלִין בָּהֶן**[כז].

רַבִּי יוֹחָנָן וְרַבִּי אֶלְעָזָר דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ - ביארו שניהם את הפסוק באופן אחר, שמ**כֵּיוָן שֶׁנִּצְטָרֵךְ אָדָם לְ**חסדי **הַבְּרִיּוֹת,** הרי הוא נעשה זול בעיניהם, **וּפָנָיו מִשְׁתַּנּוֹת כִּ**'**כְרוּם**', **שֶׁנֶּאֱמַר 'כְּרוּם זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם'**[כח].

מבררת הגמרא: **מַאי** - מה הוא אותו **'כְּרוּם'**[כט].

מבארת הגמרא: **כִּי אֲתָא רַב דִּימִי** - כאשר בא רב דימי מארץ ישראל לבבל[ל], **אָמַר, עוֹף אֶחָד יֵשׁ בִּכְרַכֵּי הַיָּם** - בערים שמעבר לים, **וּ**'**כְרוּם**' **שְׁמוֹ, וְכֵיוָן שֶׁחַמָּה זוֹרַחַת** עליו הרי הוא **מִתְהַפֵּךְ לְכַמָּה גְּוָונִין** - צבעים[לא], וכן האדם הנזקק לטובת הבריות פניו משתנות.

רַבִּי אַמִּי וְרַבִּי אַסִּי דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ - אמרו שניהם, שכל הנזקק לטובת הבריות הרי זה **כְּאִילּוּ** הוא **נִדּוֹן בִּשְׁנֵי דִּינִים** קשים, **בָּאֵשׁ וּמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים סו יב) **'הִרְכַּבְתָּ אֱנוֹשׁ לְרֹאשֵׁנוּ בָּאנוּ בָאֵשׁ וּבַמַּיִם',** ויש לפרש המקרא כך, 'הרכבת אנוש לראשנו', היינו השלטת אדם עלינו להיות נושה בנו[לב], ולפיכך הרי אנו כנידונים באש ובמים[לג].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבי חלבו אמר רב הונא, בענין זהירות בתפילת המנחה: **וְאָמַר רַבִּי חֶלְבּוֹ אָמַר רַב הוּנָא, לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם זָהִיר בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה**[לד], להקדימה מיד בתחילת זמנה[לה], **שֶׁהֲרֵי אֵלִיָּהוּ** הנביא בהר הכרמל, בעת שאסף את כל העם להוכיח את אפסותם של נביאי הבעל[לו], **לֹא נַעֲנָה** בתפילתו שתרד אש מן השמים על קרבנו, **אֶלָּא** כשהתפלל **בְּ**תחילת זמן **תְּפִלַּת הַמִּנְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים א' יח לו-לז) **'וַיְהִי בַּעֲלוֹת הַמִּנְחָה**[לז] **וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא וַיֹּאמַר** וגו', ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל, הַיּוֹם יִוָּדַע כִּי אַתָּה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל, וַאֲנִי עַבְדֶּךָ, וּבִדְבָרְךָ עָשִׂיתִי אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה ה' הָאֱלֹהִים' וגו'. ואכן נענה בתפילתו זאת, שכן נאמר בפסוק שלאחריו 'וַתִּפֹּל אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל אֶת הָעֹלָה וְאֶת הָעֵצִים' וגו'[לח].

עתה מבארת הגמרא מדוע הוצרך אליהו לכפול את בקשתו: **'עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי',** תחילה **עֲנֵנִי שֶׁתֵּרֵד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם** על קרבני, וְלאחר מכן **עֲנֵנִי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁמַּעֲשֵׂה כְּשָׁפִים הֵם,** אלא יבואו מתוך כך לאמונת הבורא.

לאחר שהובאו דברי רב הונא שצריך להזהר בזמן תפילת המנחה, מביאה הגמרא עוד מימרות בענין זה: **רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אַף בִּתְפִלַּת עַרְבִית** יש להזהר

כב. **'בי** טמיא' הוא 'בית עצמות', והכוונה בזה היא לבית האבל. תוספות הרא"ש (ד"ה אגרא דבי טמיא). והביא עוד מדברי הערוך (ערך טם), שכתב ש'טמא' הוא 'אבל' בחילוף אותיות של 'אטב"ח אלב"ם'. כלומר, שבחילופי אותיות של 'אטב"ח' מחליפים את האות טי"ת באות אל"ף, ואילו בחילופי אותיות של 'אלב"ם' מחליפים את האות מ"ם באות בי"ת ואת האות אל"ף באות למ"ד, ונמצא שבצירוף שניהם יש לקרוא את תיבת 'טמא' כאילו נכתב 'אבל'. ובמסכת סנהדרין (קיג. ד"ה בי טמיא) כתב רש"י שיש הגורסים 'בי טעמא', והיינו בית האבל שמטעימים אותו בדברים כדי לנחמו. ובמעון הברכות (ד"ה אגרא דבי טמיא) פירש ענין 'בי טמיא' כפשוטו, לענין מקום שיש בו עצמות מתים, וביאר, שמאחר ויש שם מתים אסור ללמוד שם תורה משום 'לועג לרש' [שהמקיים מצוות בסמוך למת שאינו יכול לקיימם נראה כלועג לו], ועל שתיקה זו מלימוד התורה הוא נוטל שכר. כג. **בערוך** (ערך אגר) כתב, שהכוונה בזה היא על האבל עצמו, שנוטל שכר על כך שהוא שותק ומקבל באהבה. אמנם בתוספות הרא"ש (ד"ה אגרא דבי טמיא) כתב שאין נראה לפרש כן, לפי שמימרא זו עוסקת באנשים המקיימים מצוה, ואילו האבל אינו עושה שום מצוה. ולפיכך הוא מפרש מימרא זאת לענין אלו הבאים לבית האבל לנחמו, שיש להם לישב ולשתוק ולשמוע את דברי הגדול שבהם המנחם את האבל, שאם יהיו אחרים מדברים גם כן אין זה כבוד ותנחומים לאבל. ובמהרש"א (ח"א ד"ה אגרא דבי טמיא) פירש אף הוא מימרא זו לענין האנשים הבאים לנחם את האבל, אלא שכתב שהכוונה בזה היא שאינם רשאים לומר דבר עד שיפתח האבל תחילה, וכמבואר במסכת מועד קטן (כח:). כד. **רש"י** (ד"ה אגרא). ובמהרש"א (ח"א ד"ה ואגרא דתעניתא) כתב באופן אחר, שמאחר והמתענה יש לו הנאה מתעניתו בממונו, שמרויח במה שלא אכל ושתה היום, לפיכך יתן ממון זה לצדקה, שלא יהנה ממנו. כה. **'כדו'** היינו 'כשתים', ו'בר' היינו 'רשות', נמצא ש'כדו בר' היינו 'כשתי רשויות'. רש"י (ד"ה כדו). ובתלמידי רבינו יונה (ד"ה והא) הביאו שיש גורסים 'בדו', וביארו שיש לקרוא את דברי הגמרא כך, 'בדו', בדאי אתה, 'בר קיימת קמי מרך', וכי חושב אתה לקיים רשות אחרת לפני בוראך, שאינך מתפלל כמו כל הקהל. כו. **רש"י** (ד"ה דברים). ולפירושו, 'אלו דברים' היינו מלשון 'דיבורים'. שפתי חכמים (ד"ה אלו). ובערוך (ערך כרם - הרביעי) כתב 'פירוש, התורה והמצוות, שהמקיימים אותם עומדים ברומו של עולם'. כז. **ולפיכך** נאמרו תיבות אלו אחר התיבות 'סביב רשעים יתהלכון' העוסקות באדם המתפלל אחורי בית הכנסת, לומר לך שאדם זה מזלזל בתפילה העומדת ברומו של עולם. מהרש"א (ח"א ד"ה מאי). כח. **טעם** הדבר שהוצרכו חכמים להשמיענו זאת, כדי להזהיר את האדם שלא לפזר ממונו, וישתדל בכל כחו שלא לבא לידי צורך הבריות. מאירי (ד"ה לעולם יזהר - הראשון). כט. **בתרגום** יונתן שם (תהלים יב ט) תרגם את התיבות 'כרום זולות לבני אדם' כך, 'כעלוקא דמצצא דמיהון דבני נשא', כלומר, כעלוקה המוצצת דמם של בני אדם. ל. **רש"י** במסכת מועד קטן (ג: ד"ה כי). לא. **באמרי** נועם (ד"ה כיון) כתב בשם הגר"א שמתהפך לששה עשר גוונים. לב. **'לראשנו'** היינו להיות נושה בנו, שכן 'לא תהיה לו כנושה' (שמות כב כד) תרגם אונקלוס 'כרשיא'. רש"י (ד"ה לראשנו). לג. **ענין** 'אש ומים' כך הוא, שאדם המתבייש מחבירו הרי זה 'אזיל סומקא ואתא חיורא', והסומק הוא תולדת האש, ואילו החיוורון הוא תולדת המים, ונמצא שאדם המתבייש הרי הוא כאילו נידון באש ומים. מהרש"א (ח"א ד"ה מאי). לד. **בתוספות** הרא"ש (ד"ה לעולם) תמה, מדוע נקראת תפילת המנחה בשם זה, אם משום שהיו מביאים מנחה עם תמיד של בין הערביים, הרי גם בבוקר היו מביאים מנחה עם תמיד של שחר. וכתב, שמאחר ושחרית וערבית יש להם כבר שם אחר, לפיכך קוראים תפילה זו על שם המנחה, אף שהיו מביאים מנחה גם בזמנים אחרים. וכן הקשו ותירצו התוספות במסכת פסחים (קז. ד"ה סמוך). והוסיפו לתרץ עוד, על פי דברי הגמרא להלן בסמוך ש'אליהו לא נענה אלא בתפילת המנחה', שיתכן לומר שאליהו הנביא נענה בשעה שהקריב מנחה, ולפיכך נקראת התפילה בשם 'מנחה', על שם שעת הרצון שהיתה אז בזמן הקרבת המנחה. לה. **כן** ביאר המהרש"א (ח"א ד"ה בתפלת), שאין כוונת הגמרא להזהיר את האדם שלא לבטל את עצם התפילה, שהרי כבר מפורש (להלן כו:) שהאבות תיקנו את התפילות, אלא הכוונה היא שיזהר האדם להתפלל מיד בתחילת הזמן הראוי לתפילה, ולא יתעכב בענינים אחרים, כדי שלא יבוא להמשך בדברים אלו וישכח מלהתפלל, וכמבואר במסכת שבת (ט:), ועל פי דרכו ביארנו את כל מהלך הגמרא להלן. אמנם בעיון יעקב (ד"ה לעולם) פירש את דברי הגמרא באופן אחר, שאם יש לאדם איזו בקשה פרטית יבקשנה בתפילת המנחה בדווקא, שהיא עת רצון מיוחדת שבה נענה אליהו בהר הכרמל, וכמבואר בדברי הגמרא בסמוך. לו. **כפי** המתואר בספר מלכים (א' פרק יח), שמאחר והיו ישראל בימי אחאב עובדי עבודה זרה נגזר עליהם רעב שלש שנים, ובסיומם אסף אליהו את כל ישראל בהר הכרמל, ואת כל נביאי הבעל והאשרה שמונה מאות וחמשים איש, ולקחו שני פרים אחד להם ואחד לאליהו, והקימו שתי מזבחות, וסיכמו שכל אחד מהם יקריב את הפר על המזבח ואש לא ישים, והאלהים אשר יענה באש הוא האלהים. וניסו נביאי האלילים בראשונה, מן הבוקר ועד הצהרים, ולא עלתה בידם מאומה, ולאחר מכן בזמן עלות המנחה העלה אליהו את קרבנו והתפלל לה', ונענה בכך שירדה אש מן השמים, והודו הכל שה' הוא האלהים. לז. **ומשמע** מתיבות אלו שהיה זה בתחילת זמן המנחה, ומכאן שצריך אדם לדקדק להתפלל מנחה בתחילת זמנה. מהרש"א (ח"א ד"ה שהרי). לח. **לכאורה** יש לתמוה, כיצד ניתן להוכיח מן המעשה של אליהו ונביאי הבעל שיש להזהר בתפילת המנחה דווקא, הרי יתכן שאילו היה אליהו מתפלל בזמן שחרית או ערבית היה נענה גם כן, אלא שכך היה המעשה שם, שהמתין עד זמן עלות המנחה, עד שנתייאשו נביאי הבעל מקרבנם. תירץ באמרי נועם (ד"ה לעולם), על פי המתבאר בזוהר שזמן המנחה הוא זמן שליטת הכשפים, ואם כן יש לתמוה מדוע התפלל אליהו בזמן זה, הרי משום כך הוצרך להוסיף תפילה שלא יחשדוהו שעושה כן על ידי כשפים, וכמבואר בדברי הגמרא בסמוך, אלא בהכרח שעשה כן משום ה'עת רצון' של תפילת המנחה.

להתפללה בתחילת זמנה, שֶׁכֵּן נֶאֱמַר בה (תהלים קמא ב) 'תִּכּוֹן תְּפִלָּתִי קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ, מַשְׂאַת כַּפַּי מִנְחַת עָרֶב'[לט].

רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, אַף תְּפִלַּת שַׁחֲרִית יש להזהר להתפלל בתחילת זמנה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים ה ד) **'ה' בֹּקֶר תִּשְׁמַע קוֹלִי, בֹּקֶר אֶעֱרָךְ לְךָ וַאֲצַפֶּה'**[מ].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבי חלבו בשם רב הונא, בענין גודל החיוב לשמח חתן: וְאָמַר רַבִּי חֶלְבּוֹ אָמַר רַב הוּנָא, כָּל אדם **הַנֶּהֱנֶה מִסְּעוּדַת חָתָן וְאֵינוֹ מְשַׂמְּחוֹ**[מא], **עוֹבֵר** - הרי הוא מזלזל **בַּחֲמִשָּׁה קוֹלוֹת** שבירך בהם הקדוש ברוך הוא את ישראל, שכן מצינו שנזכרה תיבת 'קול' בענין שמחת חתן וכלה חמש פעמים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה לג יא) **'קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה, קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה, קוֹל אוֹמְרִים הוֹדוּ אֶת ה' צְבָאוֹת'**.

וְאִם מְשַׂמְּחוֹ לחתן, **מַה שְּׂכָרוֹ** על כך. **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי,** הרי הוא **זוֹכֶה לַתּוֹרָה, שֶׁנִּתְּנָה בַּחֲמִשָּׁה קוֹלוֹת**[מב], כלומר, שנזכרו בנתינתה חמשה קולות, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות יט טז) **'וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיֹת הַבֹּקֶר, וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים וְעָנָן כָּבֵד עַל הָהָר, וְקֹל שֹׁפָר' וגו'**, ובמקרא זה נזכרו שלשה קולות, שכן נאמר בו 'ויהי קולות', ומיעוט 'קולות' הוא שנים, וכן נזכר בו 'קול שופר'. ונאמר עוד (שם יט יט) **'וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר וגו'**, הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד, מֹשֶׁה יְדַבֵּר **וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל'**. ובמקרא זה נזכרו שני קולות נוספים, נמצא, שבסך הכל נזכרו במתן תורה חמשה קולות.

מקשה הגמרא: **אִינִי** - וכי כך הוא הדבר, שלא נזכרו במתן תורה אלא חמשה קולות בלבד, **וְהָא כְּתִיב** (שם כ טו) **'וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת'**, ונמצא שנזכרו במקרא זה שני קולות נוספים.

מתרצת הגמרא: קולות אלו שנזכרו כאן אינם קולות נוספים על הראשונים, אלא הכתוב עוסק **בְּאוֹתָן קוֹלוֹת דְּקוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה הֲווּ** - באלו הקולות שהיו קודם מתן תורה, שכבר נזכרו במקראות הקודמים, וכוונת הכתוב ללמדנו שאף על פי שאין אדם יכול לראות קולות, מכל מקום היו קולות אלו נראים בדרך נס.

הגמרא מביאה מימרות נוספות בשבח המשמח את החתן: רַבִּי אֲבָהוּ אָמַר, כל המשמח חתן הרי הוא **כְּאִילּוּ הִקְרִיב** קרבן **תּוֹדָה,** לפי **שֶׁנֶּאֱמַר** בהמשך הפסוק של 'קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה', **'מְבִאִים תּוֹדָה בֵּית ה''**.

רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, המשמח חתן וכלה הרי הוא **כְּאִילּוּ בָּנָה אַחַת מֵחוּרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם,** לפי **שֶׁנֶּאֱמַר** שם באותו הפסוק **'כִּי אָשִׁיב אֶת שְׁבוּת הָאָרֶץ כְּבָרִאשֹׁנָה אָמַר ה''**.

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבי חלבו אמר רב הונא, לענין אדם שיש בו יראת שמים: וְאָמַר רַבִּי חֶלְבּוֹ אָמַר רַב הוּנָא, כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם, דְּבָרָיו נִשְׁמָעִין לאחרים[מג], **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת יב יג) **'סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא** וגו' וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם'. ויש לדרוש המקרא כך, אדם שהוא ירא אלהים ושומר מצוותיו דבריו נשמעים באזני הכל[מד][ט].

מבררת הגמרא: **מַאי** - מה היא כוונת המשך הפסוק **'כִּי זֶה כָּל הָאָדָם'**[מה].

מבארת הגמרא: **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ לֹא נִבְרָא אֶלָּא בִּשְׁבִיל** שיברא אדם **זֶה** שיש בו יראת שמים[מו].

רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא אָמַר, שָׁקוּל אדם **זֶה** שיש בו יראת שמים **כְּנֶגֶד כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ.**

רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר, וְאָמְרֵי לָהּ [-ויש אומרים] **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן זוֹמָא אוֹמֵר, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ לֹא נִבְרָא אֶלָּא** כדי להיות **לְצַוּוֹת** - חבורה, **לָזֶה** - לאדם שיש בו יראת שמים[מז].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבי חלבו אמר רב הונא, בענין שאילת שלום: וְאָמַר רַבִּי חֶלְבּוֹ אָמַר רַב הוּנָא, כָּל אדם **שֶׁיּוֹדֵעַ בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא רָגִיל לִיתֵּן לוֹ שָׁלוֹם, יַקְדִּים** הוא ליתן **לוֹ שָׁלוֹם** תחילה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים לד טו) **'בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ'. וְאִם נָתַן לוֹ** חבירו שלום תחילה, וְהוא **לֹא הֶחֱזִיר** לו ברכת שלום, הרי הוא **נִקְרָא גַּזְלָן, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ג יד) **'וְאַתֶּם בִּעַרְתֶּם הַכֶּרֶם גְּזֵלַת הֶעָנִי בְּבָתֵּיכֶם'**, ומאחר ונקט הכתוב 'גזילת העני', אף שגם גזילת העשיר גזילה היא, יש ללמוד מכך שעוסק באדם שאינו משיב שלום לברכת חבירו, שנידון כגזלן, שהרי אין לעני רכוש שניתן לגזול הימנו, אלא רק באופן זה שאין משיבים על ברכת שלומו[מח][י].

★

לט. **כלומר,** יש ללמוד ממקרא זה שצריך לסמוך את תפילת ערבית לקטורת של בין הערבים, והקטורת היתה נעשית אחר התמיד, והיא היתה העבודה המאוחרת במנחה, ונמצא שיש להתפלל ערבית בתחילת הלילה בסמוך לעבודת הקטורת. מהרש"א (ח"א ד"ה ור"י). אמנם באמרי נועם (ד"ה אף) פירש ש'קטורת' זו היא הקטרת איברים, שזמנה כל הלילה, שכנגדה תיקנו תפילת ערבית. מ. **ומאחר** וכפל הכתוב את תיבת 'בוקר' יש ללמוד שצריך להקדים את תפילת שחרית ככל האפשר, וכעין מה שמצינו במסכת פסחים (נט.) שיש להקדים קטורת של שחר לפי שנאמר בה 'בבוקר בבוקר'. (מהרש"א ח"א ד"ה בתפילת). מא. **נקט** 'סעודת חתן', על פי המבואר במסכת חולין (פג.) שהדרך היא שבית החתן טורחים יותר בהכנת הסעודה מבית הכלה [ולפיכך הסעודה נקראת על שם החתן]. שפתי חכמים (ד"ה הנהנה). כתב בטעמי המנהגים (אות תתקס) בשם מנחת עני, שמטעם זה נהגו היום שאבי הכלה הוא העושה את סעודת החתונה, כדי שלא תהא נקראת 'סעודת חתן', ולא יהא בה חשש של 'כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו'. מב. **טעם** הדבר שזוכה לתורה, לפי שנתינתה היתה יום חתונתו ושמחת לבו עם ישראל. מהרש"א (ח"א ד"ה עובר). מג. **והיינו** שיכול להוכיחם וישמעו לו, אבל אדם שאינו ירא שמים, אם יוכיח אחרים יאמרו לו 'קשוט עצמך תחילה ואחר כך קשוט אחרים'. מאירי (ד"ה לעולם לא). מד. **שכן** לפי פשוטו של מקרא, שכוונתו לצוות על האדם שישמע הדברים, צריך היה לומר בלשון נוכח 'סוף דבר הכל תשמע', כפי שממשיך ואומר בלשון נוכח 'את האלהים ירא', ולפיכך יש לדרוש מכאן שהכל נשמעים לאדם שהוא ירא אלהים. מהרש"א (ח"א ד"ה סוף). מה. **שכן** לפי פשוטו של מקרא, שכוונתו לצוות על האדם שיהיה ירא שמים, יתפרש המשך הפסוק 'כי זה כל האדם' באופן כזה, שלצורך כך נברא האדם, שיהא ירא שמים, וכפי שאכן פירש רש"י בספר קהלת (יב יג). אבל לפי דרשת הגמרא שמקרא זה עוסק בשבחו של אדם ירא שמים, שדבריו נשמעים לבריות, יש לפרש אף את סוף הפסוק באופן כזה, ולפיכך מבררת הגמרא כיצד הוא הפירוש בזה. מהרש"א (ח"א ד"ה סוף). מו. **'כי** העולם נברא לצורך בני אדם, ובני אדם נבראו לשבח ולהודות להקדוש ברוך הוא ולעבדו וליראה אותו, ואלו שעושין כן מקיימין העולם, והשאר הרי הן כבהמה, שאין עושין הדברים שנבראו בשבילן'. שיטה מקובצת (ד"ה מאי). מז. **כלומר,** שכל שאר אנשי העולם נבראו כדי לזמן לאותו אדם את כל מאכלו ומשתהו. ואילו הוא נברא לעשות רצון בוראו יתברך ויתעלה. שיטה מקובצת (ד"ה אלא). ובמהרש"א (ח"א ד"ה סוף) ציין על כך את דברי הגמרא להלן (נח.), שכאשר ראה בן זומא אנשים רבים בהר הבית, אמר ברוך שברא את כל אלו לשמשני. מח. **רש"י** (ד"ה גזלת). ובשיטה מקובצת (ד"ה גזלת) כתב, שיש מפרשים שכוונת הגמרא לדרוש את תיבת 'העני' מלשון 'לענות', שאם אין אדם עונה על ברכת שלומו של חבירו הרי הוא גוזל אותו.

הגמרא מביאה מאמרים שאמר רבי יוחנן משמו של רבי יוסי, והמאמר הראשון עוסק בענייני תפילה: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יוֹסֵי, מִנַּיִן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְפַּלֵּל, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה נו ז) **'וַהֲבִיאוֹתִים אֶל הַר קָדְשִׁי וְשִׂמַּחְתִּים בְּבֵית תְּפִלָּתִי', 'בְּבֵית תְּפִלָּתָם' לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא** 'בבית **תְּפִלָּתִי', מִכָּאן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְפַּלֵּל.** מבררת הגמרא: **מַאי מְצַלֵּי** - מה מתפלל הקב"ה. משיבה הגמרא: **אָמַר רַב זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אָמַר רַב, 'יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנַי, שֶׁיִּכְבְּשׁוּ רַחֲמַי אֶת כַּעֲסִי** - שיהיה כח למדת הרחמים למנוע ממידת הדין מלהעניש את בני ישראל[א], **וְיִגּוֹלּוּ**[ב] **רַחֲמַי עַל מִדּוֹתַי**[ג], **וְאֶתְנַהֵג עִם בָּנַי בְּמִדַּת רַחֲמִים, וְאֶכָּנֵס לָהֶם לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין'**[ד][[א]].

תַּנְיָא, אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע, פַּעַם אַחַת נִכְנַסְתִּי לְהַקְטִיר קְטוֹרֶת לִפְנַי וְלִפְנִים, וְרָאִיתִי אַכְתְּרִיאֵל יָהּ ה' צְבָאוֹת - את הקב"ה[ה], **שֶׁהוּא יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רָם וְנִשָּׂא. וְאָמַר לִי, יִשְׁמָעֵאל בְּנִי, בָּרְכֵנִי. אָמַרְתִּי לוֹ, 'יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, שֶׁיִּכְבְּשׁוּ רַחֲמֶיךָ אֶת כַּעַסְךָ וְיִגּוֹלּוּ רַחֲמֶיךָ עַל מִדּוֹתֶיךָ וְתִתְנַהֵג עִם בָּנֶיךָ בְּמִדַּת הָרַחֲמִים וְתִכָּנֵס לָהֶם לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין'. וְנִעְנַע לִי בְּרֹאשׁוֹ**, כביכול מודה לברכתי ועונה עליה 'אמן'. **וְקָא מַשְׁמַע לָן** רבי ישמעאל בן אלישע[ז], **שֶׁלֹּא תְּהֵא בִּרְכַּת הֶדְיוֹט קַלָּה בְּעֵינֶיךָ** - הגון הדבר שיברך ההדיוט לגדול ממנו[ח].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יוֹסֵי, מִנַּיִן שֶׁאֵין מְרַצִּין לוֹ לְאָדָם בִּשְׁעַת כַּעְסוֹ - בעודו כועס[ט], **דִּכְתִיב** (שמות לג יד) **'וַיֹּאמַר, פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחֹתִי לָךְ', אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, הַמְתֵּן לִי עַד שֶׁיַּעַבְרוּ פָּנִים שֶׁל זַעַם** - עד שתעבור שעת הכעס, **וַאֲנִיחַ לָךְ** - אעשה לך נחת רוח למלא כל משאלותיך[י].

שואלת הגמרא: **וּמִי אִיכָּא רִתְחָא קַמֵּיהּ דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא** - וכי יש כעס לפני הקב"ה[[ב]]. משיבה הגמרא: **אִין** - אכן, מצאנו כדבר הזה[יא], **דְּתַנְיָא**, נאמר בפסוק (תהלים ז יב) **'אֱלֹהִים שׁוֹפֵט צַדִּיק וְאֵל זוֹעֵם בְּכָל יוֹם'**[[ג]]. מבררת הברייתא: **וְכַמָּה** זמן נמשך **זַעְמוֹ** של הקב"ה. משיבה הברייתא: **רֶגַע.** ממשיכה הברייתא לברר: **וְכַמָּה** הוא שיעור **רֶגַע.** מבארת הברייתא: **אֶחָד מֵחֲמֵשֶׁת רִבּוֹא וּשְׁמוֹנַת אֲלָפִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת וּשְׁמֹנִים וּשְׁמֹנָה בְּשָׁעָה**, כלומר, שיעור זמן של חלק אחד מחמישים ושמונה אלף ושמונה מאות שמונים ושמונה בשעה, **וְזוֹ הִיא 'רֶגַע'** שבו כועס הקב"ה. **וְאֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לְכַוֵּין** ולדעת מתי היא **אוֹתָהּ שָׁעָה, חוּץ מִבִּלְעָם הָרָשָׁע**[[ד]], **דִּכְתִיב בֵּיהּ** (במדבר כד טז) **'וְיֹדֵעַ דַּעַת עֶלְיוֹן'**, והדבר תמוה, **הַשְׁתָּא, דַּעַת בְּהֶמְתּוֹ לֹא הֲוָה יָדַע, דַּעַת עֶלְיוֹן הֲוָה יָדַע** - מעתה, כיון שאת דעת בהמתו לא ידע, וכי ידע והבין מעצמו את דעת הקב"ה[יב], **אֶלָּא מְלַמֵּד, שֶׁהָיָה** בלעם **יוֹדֵעַ לְכַוֵּין אוֹתָהּ שָׁעָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כּוֹעֵס בָּהּ**, ורצה לקלל את ישראל בשעה זו. **וְהַיְינוּ דְּאָמַר לְהוּ** מיכה **הַנָּבִיא לְיִשְׂרָאֵל** בהזכירו את הטובות אשר עשה להם ה', **'עַמִּי, זְכָר נָא מַה יָּעַץ בָּלָק מֶלֶךְ מוֹאָב וגו'** וּמֶה עָנָה אֹתוֹ בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר וגו', לְמַעַן דַּעַת צִדְקוֹת ה'' (מיכה ו ה). מבררת הגמרא: **מַאי** - מהו הפירוש של סיום הפסוק, שנאמר בו **'לְמַעַן דַּעַת צִדְקוֹת ה''**. מבארת הגמרא: **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, דְּעוּ כַּמָּה צְדָקוֹת עָשִׂיתִי עִמָּכֶם שֶׁלֹּא כָּעַסְתִּי בִּימֵי בִּלְעָם הָרָשָׁע, שֶׁאִלְמָלֵי כָּעַסְתִּי לֹא נִשְׁתַּיֵּיר מִשּׂוֹנְאֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל**, כלומר מישראל, **שָׂרִיד וּפָלִיט** על ידי קיללת בלעם, שהיה יודע לכוין את שעת הכעס. **וְהַיְינוּ דְּקָאָמַר לֵיהּ** - וזו הכוונה אף במה שאמר **בִּלְעָם לְבָלָק, 'מָה אֶקֹּב לֹא קַבֹּה אֵל וּמָה אֶזְעֹם לֹא זָעַם ה''** (במדבר כג ח), **מְלַמֵּד שֶׁכָּל אוֹתָן הַיָּמִים לֹא זָעַם** הקב"ה, ולפיכך לא היה יכול בלעם לכוין את השעה ולקללם[[ה]].

בברייתא לעיל אמרו **'וְכַמָּה זַעְמוֹ, רֶגַע'**[יג]. מבררת הגמרא: **וְכַמָּה** שיעור **רֶגַע.** משיבה הגמרא: **אָמַר רַבִּי אָבִין, וְאִיתֵּימָא רַבִּי אֲבִינָא, רֶגַע כְּמֵימְרֵיהּ** - שיעורו הוא כשיעור הזמן הנצרך לאמירת 'רגע'[יד]. מבררת הגמרא: **וּמְנָא לָן דְּרֶגַע רִתְחָא** - ומהיכן למדנו שכעסו של הקב"ה 'רגע'. משיבה הגמרא: **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים ל ו) **'כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ, חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ'**[טו]. **וְאִיבָּעֵית אֵימָא** יש ללמוד זאת **מֵהָכָא** - מפסוק זה, שנאמר (ישעיה כו כ) **'לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ וּסְגֹר דְּלָתְךָ בַּעֲדֶךָ, חֲבִי** [-התחבא[טז]] **כִמְעַט רֶגַע, עַד יַעֲבוֹר זָעַם'**[יז], ולמדנו שאחרי רגע אחד, עובר זעמו של הקב"ה.

מבררת הגמרא: **וְאֵימַת רִתְחָא** - מתי הוא זמן כעסו. משיבה הגמרא: **אָמַר אַבַּיֵי, בְּהָנָךְ תְּלָת שָׁעֵי קַמָּיְיתָא** - באחד מרגעי שלש שעות ראשונות של היום, וסימן לרגע הכעס הוא, **כִּי חִיוְּרָא כַּרְבַּלְתָּא דְּתַרְנְגוֹלָא וְקָאֵי אַחַד כַּרְעָא** - כאשר כרבולת התרנגול מלבינה, ועומד התרנגול על רגל אחת[יח]. שואלת הגמרא: **כָּל שַׁעְתָּא וְשַׁעְתָּא נַמִי קָאֵי הָכִי** - והרי בכל שעות היום יש זמנים שהתרנגול עומד על רגל אחת וצבע כרבולתו נוטה ללבן, ומדוע אמר אביי שדבר זה קורה רק ברגע אחד משלושת השעות הראשונות של היום. משיבה הגמרא: **כָּל שַׁעְתָּא אִית בֵּיהּ שׁוּרְיָיקֵי סוּמָּקֵי** - בכל שעות היום אף אם צבע הכרבולת נוטה ללבן, עדיין יש בה שורות שנשאר בהן חוזק האדמימות[יט], אבל **בְּהַהִיא שַׁעְתָּא** - באותה שעה שהקב"ה כועס, **לֵית בֵּיהּ שׁוּרְיָיקֵי סוּמָּקֵי** - אין בה כלל שורות אדומות[[ו]].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **הַהוּא צְדוֹקִי דַּהֲוָה בְּשִׁבְבוּתֵיהּ** - מעשה בצדוקי שהיה גר בשכנותו **דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הֲוָה קָא מְצַעֵר לֵיהּ טוּבָא בִּקְרָאֵי** - והיה מצערו הרבה בויכוחים על פירוש הפסוקים. **יוֹמָא חַד שְׁקַל תַּרְנְגוֹלָא וְאוֹקְמֵיהּ בֵּין כַּרְעֵיהּ דְּעַרְסָא** - יום אחד לקח רבי יהושע בן לוי תרנגול והעמידו בין רגלי מיטתו, **וְעַיֵּין בֵּיהּ** - והסתכל בו, **סָבַר כִּי מָטָא הַהִיא שַׁעְתָּא אֶלְטְיֵיהּ** - כאשר יגיע הזמן שבו הכרבולת מלבינה, אקלל את הצדוקי, ומכיון שברגע זה הקב"ה כועס, תחול קללתי[[ז]]. לבסוף, **כִּי מָטָא הַהִיא שַׁעְתָּא** - כשהגיעה שעה זו, **נַיְים** - נמנם רבי יהושע בן לוי, וכשהתעורר והבחין בכך, **אָמַר, שְׁמַע מִנַּהּ לָאו אוֹרַח אַרְעָא לְמֶעְבַּד הָכִי** - יש ללמוד מכך שאין ממדת דרך ארץ לעשות כן, לכוין לשעת זעמו של הקב"ה, שהרי **'וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו'** (תהלים קמה ט) **כְּתִיב, וּכְתִיב** (משלי יז כו) **'גַּם עֲנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא טוֹב'** - אין נכון לצדיק להעניש בני אדם.

הגמרא מביאה ברייתא בענין כעסו של הקב"ה: **תָּנָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי מֵאִיר, בְּשָׁעָה שֶׁהַחַמָּה זוֹרַחַת וְכָל מַלְכֵי מִזְרָח וּמַעֲרָב מַנִּיחִים כִּתְרֵיהֶם בְּרָאשֵׁיהֶם וּמִשְׁתַּחֲוִים לַחַמָּה, מִיָּד כּוֹעֵס הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא**[כ].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יוֹסֵי, טוֹבָה מַרְדּוּת אַחַת בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם - טובה הכנעה שאדם שם אל ליבו ומתעורר לתשובה מאליו, **יוֹתֵר מִכַּמָּה מַלְקִיּוֹת** - יותר מכמה עונשים שיקבל מאחרים. **שֶׁנֶּאֱמַר** על כנסת ישראל (הושע ב ט) **'וְרִדְּפָה אֶת מְאַהֲבֶיהָ וגו'** וְלֹא תַשִּׂיג אֹתָם, וּבִקְשָׁתַם וְלֹא תִמְצָא, **וְאָמְרָה, אֵלְכָה וְאָשׁוּבָה אֶל אִישִׁי הָרִאשׁוֹן, כִּי טוֹב לִי אָז מֵעָתָּה'**[כא]. כלומר, שבתחילה תרדוף אחר המזלות ומערכות השמים שחשבה שהם המטיבים לה, וכשתראה שאינם עוזרים לה, תשים אל לבה לשוב אל הקב"ה, ותבין שהיה לה טוב יותר כאשר עבדה לה'. ואף שכנסת ישראל לקתה על מעשיה הרעים כמה עונשים[כב], לא שבה אל הקב"ה עד שהכניעה עצמה ואמרה, 'אלכה

א. **רמב"ן** (אמונה ובטחון פ"י). וביאר, שלשון 'יכבשו' הוא מלשון מניעה וכיסוי, כלשון הכתוב (מיכה ז יט) 'ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו' שהוא לשון כיסוי העוונות. ב. **'יגולו'** הוא מלשון 'גלגול', כלומר שתתגלגל ותתהפך מדת הדין למדת הרחמים. רבינו בחיי (בראשית כט ג). ג. **ה'מדות'** שהוזכרו בתפילה זו, הן הנהגות הקב"ה שהן מדה כנגד מדה, שאם עשה אדם טובה מטיבים לו ואם עשה רעה מרעים לו. ופירוש התפילה הוא, שיגברו הרחמים על המתחייב מצד מדה כנגד מדה, ואדון את בני ישראל לכף זכות. אבודרהם (סדר תפלות ראש השנה, הו"ד בעץ יוסף ד"ה ויגולו). ד. **יש** לתמוה על מה שאמר רבי יוסי שהקב"ה מתפלל תפילה זו, מה שייך ענין תפילה אצלו, וכי למי יתפלל הרי אין זולתו, וכן ביכולתו לעשות הכל. וביאר רבינו חננאל (ד"ה א"ר) שאין כוונת רבי יוסי לומר שהקב"ה מתפלל, אלא שהקב"ה לימד בזה דרך תפילה לעמו ישראל, ללמדם להתפלל בנוסח זה 'יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך' וכו'. וראה הרחבת הדברים בעיוני הפשט. ה. **אכתריאל** הוא שמו של הקב"ה. שיטה מקובצת (ד"ה אכתריאל). וראה רבי ישמעאל כן בראית הלב. רבינו חננאל (ד"ה א"ר, הו"ד בתשובות הגאונים מוסאפיה סי' קטז). והביא שיש אומרים שאכתריאל הוא מלאך. ו. **תיבת** 'ברכני' שאמר לו הקב"ה, היא מלשון שבח והלל, וכלשון הכתוב 'ברכו ה' מלאכיו' (תהלים קג כ) וכמו שאומרים בקדושה 'ברוך כבוד ה' ממקומו'. וכיון שנתן רבי ישמעאל ברכת שבח לפני הקב"ה, הוסיף להתפלל תפילה זו, שהיא היתה להם הלכה למשה מסיני שכך ראוי לבקש מלפני השכינה. רבינו חננאל (ד"ה א"ר). ז. **היה** ברור לגמרא שרבי ישמעאל בן אלישע בא להשמיענו חידוש דין בדבריו, שאם לא כן היה נראה שכוונתו להגדיל את עצמו חס ושלום. קדושה וברכה (סמיכת חכמים ד"ה וקמשמע - ביאור שני), עץ יוסף (ד"ה מאי, בשם ספר מעין הברכות). ח. **ולמדנו** כן ממה שרוצה הקב"ה שיברכוהו בניו והיתה לו קורת רוח בברכתו של רבי ישמעאל. ריא"ף (על עין יעקב ד"ה נענע). ט. **כי** מרוב כעסו לא יתרצה בדבריו, אלא צריך להמתין עד שתנוח דעתו ואז יפייסנו. רש"י (אבות פ"ד מי"ח). י. **כלי** חמדה (ר"ס גנילדו, כי תשא ד"ה ולפי - הראשון), הכתב והקבלה (בראשית ג טו). ובפירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם (שמות לג יד) כתב, שפירושו הוא 'הנחת רוחך מן העצב שהיה בה' [וראה ברשב"ם (שם) שתמה על פירוש והניחותי מלשון 'נחת רוח']. יא. **אין** הכוונה שיש כעס ממש לפני הקב"ה, שאין כעס וחמה וחרון אף שולט בו כלל, אלא זו לשון מושאלת לזמן שבו הקדוש ברוך הוא מעניש את הבריות. יד רמ"ה (סנהדרין קה: ד"ה שדיא). וכעין זה כתב הרמב"ם (יסודי התורה פ"א הי"ג). יב. **מבואר** בגמרא (סנהדרין קה: ע"ז ד:) שבלעם לא ידע מה בהמתו עומדת להשיב לו, ומכיון שלא הבין מה בהמתו עומדת להשיב לו, ודאי שלא ידע את דעת עליון. רש"י (סנהדרין קה: ד"ה דעת). יג. **בשלמה** משנתו (ד"ה הכי) כתב, שיש לגרוס בגמרא 'אמר מר, וכמה זעמו רגע', וכוונת הגמרא לבאר את הברייתא שהובאה לעיל. יד. **אף** שכבר נאמר לעיל ששיעור רגע הוא שיעור זמן של חלק אחד מחמישים ושמונה אלף ושמונה מאות שמונים ושמונה בשעה, כאן מבררת הגמרא כמה יוכל לדבר באותו רגע, שיוכל לקלל בו. ותירצה הגמרא שהוא שיעור זמן של אמירת תיבת רגע, והיינו שיכול לומר 'כַּלֵּם' שהוא כשיעור זה, וכפי שביארו התוספות (ד"ה שאלמלי). מהרש"א (ח"א ע"ז ד: ד"ה וכמה). טו. **ופירוש** הפסוק הוא שכעסו של הקב"ה הוא רגע מועט, וכשמתרצה ומתפייס הרי הוא נותן חיים ארוכים. רש"י ורד"ק (תהלים שם). טז. **'חבי'** הוא מלשון מחבוא ומסתור. מצודת ציון (ישעיה שם). יז. **פסוק** זה נאמר על מלחמת גוג ומגוג שתהיה צרה לישראל זמן מועט, ואמר הנביא בדרך משל, לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך, וזהו משל להסתתר במעשים טובים ובתשובה שלמה, כי כמעט רגע יהיה הזעם ויעבור, והטובים ימלטו. רד"ק (שם). יח. **דבר** זה הוא רק סימן לשעת כעסו של הקב"ה, אבל אין הכוונה בזה שתרנגול יודע אימתי כועס הקב"ה. יד רמ"ה (סנהדרין קה: ד"ה שדיא). יט. **רש"י** (סנהדרין קה: ד"ה סורייקי). כ. **מפני** שלעיל נתבאר שהקב"ה כועס בכל יום, לכן מביאה הגמרא ברייתא זו שעל פיה מתבאר שסיבת הדבר היא מפני שמלכי אומות העולם משתחוים לחמה. ודבר זה רמוז במה שאמרו שזועם בכל יום, מפני שאור החמה נקרא בשם 'יום'. מהרש"א (ח"א ד"ה בשעה). כא. **בדברי** הנביא (שם) נמשלה כנסת ישראל לאשה מנאפת, והקב"ה נמשל לבעלה הראשון. ומערכות השמים שכנסת ישראל עבדה להם, נחשבים כ'מאהביה' של כנסת ישראל. מצודת דוד (שם). כב. **כמבואר** בהמשך הפסוקים בהושע, שנאמר (שם יג-יד) 'והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה וכל מועדה. והשימותי גפנה ותאנתה' וגו'. מהרש"א (ח"א ד"ה טובה).

ואשובה' וגו'. **וְרֵישׁ לָקִישׁ אָמַר**, מרדות אחת בלבו של אדם, טובה **יוֹתֵר מִמֵּאָה מַלְקִיּוֹת** שיקבל מאחרים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יז י) **'תֵּחַת גְּעָרָה בְּמֵבִין מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה'** - הכנעה מחמת גערה שגוער אדם בעצמו, טובה ומועילה לאדם מבין, יותר ממאה מכות שמכים את הכסיל.

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יוֹסֵי, שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים בִּקֵּשׁ מֹשֶׁה מִלִּפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְנָתַן לוֹ הקב"ה[כג]. ואלו הם שלושת הדברים שביקש. **בִּקֵּשׁ שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה עַל יִשְׂרָאֵל, וְנָתַן לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות לג טז) **'וּבַמֶּה יִוָּדַע** אֵפוֹא כִּי מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ, **הֲלוֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ**', שביקש משה שתהיה ניכרת מציאת החן של ישראל בעיני הקב"ה, על ידי שתלך השכינה עמם. עוד **בִּקֵּשׁ שֶׁלֹּא תִּשְׁרֶה שְׁכִינָה עַל עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, וְנָתַן לוֹ שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ'**, כלומר, ונהיה מובדלים אני ועמך משאר האומות, שעלינו תשרה שכינה ולא עליהם[כד]. ועוד **בִּקֵּשׁ לְהוֹדִיעוֹ דְּרָכָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא** - שיודיעו הקב"ה את הנהגתו במשפטם של בריותיו, **וְנָתַן לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם לג יג) 'וְעַתָּה אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ, **הוֹדִעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ** וְאֵדָעֲךָ לְמַעַן אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ' וגו'. **אָמַר** משה **לְפָנָיו** - לפני הקב"ה, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מִפְּנֵי מָה יֵשׁ צַדִּיק וְטוֹב לוֹ וְיֵשׁ צַדִּיק וְרַע לוֹ, יֵשׁ רָשָׁע וְטוֹב לוֹ וְיֵשׁ רָשָׁע וְרַע לוֹ**[ח]. **אָמַר לוֹ** הקב"ה, **מֹשֶׁה**, התשובה לשאלתך היא, **צַדִּיק וְטוֹב לוֹ** הוא **צַדִּיק בֶּן צַדִּיק. צַדִּיק וְרַע לוֹ** הוא **צַדִּיק בֶּן רָשָׁע**, וסובל הוא מחמת חטאי אביו. **רָשָׁע וְטוֹב לוֹ** הוא **רָשָׁע בֶּן צַדִּיק. רָשָׁע וְרַע לוֹ** הוא **רָשָׁע בֶּן רָשָׁע**.

אָמַר מָר - הובאו לעיל דברי רבי יוסי שפירש שתשובת הקב"ה היתה **שצַדִּיק וְטוֹב לוֹ צַדִּיק בֶּן צַדִּיק, צַדִּיק וְרַע לוֹ צַדִּיק בֶּן רָשָׁע**. מקשה הגמרא: **אִינִי** - האם ניתן לפרש כך, **וְהָא כְּתִיב** (שם לד ז) **'פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים'**, ולמדנו מכך שהקב"ה מעניש את הבנים על עוונות אבותיהם, **וְאילו** בפסוק אחר **כְּתִיב** (דברים כד טז) **'וּבָנִים לֹא יוּמְתוּ עַל אָבוֹת', וְרָמִינַן קְרָאֵי אַהֲדָדֵי** - והקשינו שהפסוקים סותרים זה את זה[כה]. **וּמְשַׁנֵּינַן, לֹא קַשְׁיָא** - ויישבנו שאין כאן קושיא, אלא **הָא** - הפסוק שנאמר בו שהבנים נענשים בחטאי האבות, נאמר **כְּשֶׁאוֹחֲזִין מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם**, **וְהָא** - והפסוק 'ובנים לא יומתו על אבות', נאמר **כְּשֶׁאֵין** הבנים **אוֹחֲזִין מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם**. ומכיון שלמדנו שבן צדיק שאינו אוחז במעשה אבותיו אינו נענש על חטאיהם, אם כן לא ניתן לומר שהשיב הקב"ה למשה שצדיק ורע לו הוא צדיק בן רשע, שהרי אין הוא נענש על חטאי אבותיו.

מתרצת הגמרא: **אֶלָּא הָכִי קָאָמַר לֵיהּ** - אלא כך אמר לו הקב"ה למשה רבינו, **צַדִּיק וְטוֹב לוֹ** הוא **צַדִּיק גָּמוּר**, ואילו **צַדִּיק וְרַע לוֹ** הוא **צַדִּיק שֶׁאֵינוֹ גָּמוּר**, ולפי שיש לו מיעוט עוונות, רע לו בעולם הזה, כדי לטהרו ולזכותו לעולם הבא. **רָשָׁע וְטוֹב לוֹ** הוא **רָשָׁע שֶׁאֵינוֹ גָּמוּר**, שטוב לו בעולם הזה כדי שיקבל שכרו על מיעוט זכויותיו ולטרדו בעולם הבא[כו], **רָשָׁע וְרַע לוֹ** הוא **רָשָׁע גָּמוּר**.

וּפְלִיגָא דְּרַבִּי מֵאִיר - רבי יוסי שאמר שהקב"ה נתן למשה את כל בקשותיו חולק על רבי מאיר, **דְּאָמַר רַבִּי מֵאִיר, שְׁתַּיִם** [-שתי בקשות] **נָתְנוּ לוֹ** למשה[כז], **וְאַחַת לֹא נָתְנוּ לוֹ**, שלא הודיעו הקב"ה את הנהגתו במדת המשפט, אלא השיב לו שפעמים שהוא מרחם וחונן אף את מי שאינו ראוי לכך, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות לג יט) **'וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן'** - אחון את כל מי שאחפוץ לחון אותו **אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ הָגוּן**, **'וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם' אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ הָגוּן**, אלא שנכמרו רחמי עליו לפי שעה, ואף על פי שאינו ראוי לרחמים על פי דין.

הגמרא מבארת פסוק נוסף שנאמר בענין בקשתו של משה רבינו: **'וַיֹּאמֶר, לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנָי'** (שם לג כ)[כח], **תָּנָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה, כָּךְ אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, כְּשֶׁרָצִיתִי** להראותך את פני בסנה, **לֹא רָצִיתָ** להביט[כט], **עַכְשָׁיו שֶׁאַתָּה רוֹצֶה** לראות את כבודי ומבקש 'הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדֶךָ' (שם לג יח), אני **אֵינִי רוֹצֶה** להראותך[ט]. **וּפְלִיגָא דְּרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן** - וחולק רבי יהושע בן קרחה על מה שאמר רבי שמואל בר נחמני משמו של רבי יונתן. **דְּאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, בִּשְׂכַר שָׁלֹשׁ** פעולות שעשה משה רבינו כשנגלה לו הקב"ה בסנה, **זָכָה לְשָׁלֹשׁ** טובות שהיטיב לו הקב"ה. **בִּשְׂכַר 'וַיַּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו'** - בשכר שהסתיר פניו, **זָכָה לְקַלַּסְתֵּר פָּנִים** - זכה שקרן אור פניו[ל]. **בִּשְׂכַר 'כִּי יָרֵא'** - בשכר יראתו מה', **זָכָה לְ'וַיִּרְאוּ** אַהֲרֹן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו, **וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו'** (שם לד ל), כלומר שהיו יראים ממנו מגודל מעלתו[לא]. **בִּשְׂכַר 'מֵהַבִּיט', זָכָה לְ'וּתְמֻנַת ה' יַבִּיט'** (במדבר יב ח) שזה מראה אחוריים[לב]. נמצא שלדברי רבי יונתן קיבל משה שכר על הנהגתו, ולא כדברי רבי יהושע בן קרחה שנענש על כך.

ומבארת הגמרא מה ראה משה בשכר 'מהביט': **'וַהֲסִרֹתִי אֶת כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי'** (שמות לג כג), **אָמַר רַב חָנָא בַּר בִּיזְנָא אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן חֲסִידָא**, פסוק זה **מְלַמֵּד שֶׁהֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִילִּין** של ראש, הנמצא מאחור[לג].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יוֹסֵי, כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר שֶׁיָּצָא מִפִּי הַקָּבָּ"ה לְטוֹבָה, כלומר שנאמרה בו הבטחה על דבר טוב, **אֲפִילּוּ עַל תְּנַאי** - אפילו אם ההבטחה נאמרה בתנאי מסוים, ולא נתקיים התנאי, **לֹא חָזַר בּוֹ** הקב"ה מהדיבור הטוב. מבררת הגמרא: **מְנָא לָן** - מהיכן למדנו דבר זה. משיבה הגמרא: למדנו כן **מִמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ט יד) **'הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וגו'**, וְאֶמְחֶה אֶת שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם, **וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי עָצוּם** וָרָב מִמֶּנּוּ' - כלומר שיהיו צאצאיו מרובים יותר משש מאות אלף, שהוא היה מספרם של בני ישראל אז[לד], **וְאַף עַל גַּב דִּבְעָא מֹשֶׁה רַחֲמֵי עֲלַהּ דְּמִלְּתָא וּבַטְּלַהּ** - ואף שמשה רבינו ביקש רחמים שלא ישמיד הקב"ה את בני ישראל, וביטל את העונש בתפילתו, **אֲפִלּוּ הָכִי אוֹקְמַהּ בְּזַרְעֵיהּ** - אף על פי כן לא התבטלה הבטחת הקב"ה, ונתקיימה בזרעו של משה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברי הימים א' כג טו, יז), **'בְּנֵי מֹשֶׁה, גֵּרְשׁוֹם וֶאֱלִיעֶזֶר. וַיִּהְיוּ בְנֵי אֱלִיעֶזֶר, רְחַבְיָה הָרֹאשׁ** וגו' **וּבְנֵי רְחַבְיָה רָבוּ לְמָעְלָה'** וגו', למדנו מהפסוק שבני רחביה נכדו של משה רבינו 'רבו למעלה', **וְתָנֵי רַב יוֹסֵף**, שפירוש 'רבו למעלה' הוא, שהתרבו בניו ועלה מנינם **לְמַעְלָה מִשִּׁשִּׁים רִבּוֹא** - יותר משש מאות אלף, **אַתְיָא** - יש ללמוד ענין זה על ידי התיבות **'רְבִיָּה רְבִיָּה', כְּתִיב הָכָא** - כתוב כאן לגבי צאצאי משה **'רָבוּ לְמַעְלָה', וּכְתִיב הָתָם** - וכתוב שם (שמות א ז) **'וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ'**, ומנין בני ישראל היה ששים ריבוא[לה], נמצא שלשון רביה הוא ששים ריבוא, וצאצאי משה שנאמר בהם 'רבו למעלה' היו למעלה משיעור זה.

★

כג. **שנאמר** (שמות לג יז) 'ויאמר ה' אל משה, גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם', ופסוק זה מופיע לאחר הפסוק שהובאו בו שלושת בקשותיו של משה המובאים להלן. רש"י (ד"ה ג'). כד. **לשון** 'ונפלינו', הוא לשון הבדלה, כמו שנאמר (שמות ט ד) 'והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים'. רש"י (שם לג טז). כה. **עיקר** קושיא זו ותירוץ הגמרא עליה, הוא במסכת סנהדרין (כז:). רב נסים גאון (ד"ה והכתיב). כו. **כמו** שנאמר (דברים ז י) 'ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו'. מהרש"א (ד"ה לדיק). כז. **הבקשה** שישרה הקב"ה שכינתו על ישראל, והבקשה שלא ישרה שכינתו על אומות העולם. כח. **פסוק** זה נאמר כתשובה לבקשת משה 'הראני נא את כבודך' (שמות לג יח). שלפי שראה משה רבינו ששעה זו עת רצון היא ונתקבלו בקשותיו [הבקשות שהוזכרו ונתבארו לעיל בגמרא], הוסיף לשאול שיראהו ה' מראית כבודו. רש"י (שם). והשיב לו הקב"ה 'לא תוכל לראות את פני, כי לא יראני האדם וחי' (שם לג כ). כט. **שנאמר** (שם ג ו) 'ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים'. רש"י (ד"ה לא). ל. **כמו** שנאמר (שם לד כט) 'ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר, ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו'. לא. **מהרש"א** (ד"ה בשכר). לב. **להלן** מבארת הגמרא מהו 'מראה אחוריים'. לג. **ואמרו** לעיל (ו.) שהקב"ה מניח תפילין. רש"י (ד"ה קשר). לד. **על** פי המהרש"א (ח"א ד"ה שנאמר). לה. **אף** שפסוק זה נאמר קודם יציאתם ממצרים, ובאותה שעה עדיין לא היה מנינם ששים ריבוא, צריך לומר שפסוק זה נאמר על שם סופם, שעתידים להיות ששים ריבוא ביציאתם משם. שפתי חכמים (ד"ה וכתיב).

הגמרא מביאה מאמרים של רבי יוחנן משמו של רבי שמעון בר יוחאי: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, מִיּוֹם שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹלָם, לֹא הָיָה אָדָם שֶׁקְּרָאוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא** בשם **'אָדוֹן'** - שם 'אדני' הנכתב באל"ף ודל"ת, שהוא מורה על אדנותו ויכולתו לשנות את הטבע[א], **עַד שֶׁבָּא אַבְרָהָם** אבינו **וּקְרָאוֹ** להקב"ה **'אָדוֹן'**[א]. **שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית טו ח), **'וַיֹּאמַר, אֲדֹנָי**[ב] **אֱלֹהִים, בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה'**[ב].

אָמַר רַב, אַף דָּנִיֵּאל לֹא נַעֲנָה - הרים קולו להתפלל[ג] **אֶלָּא בִּשְׁבִיל אַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר** (דניאל ט יז) **'וְעַתָּה שְׁמַע אֱלֹהֵינוּ אֶל תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל תַּחֲנוּנָיו וְהָאֵר פָּנֶיךָ עַל מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמֵם לְמַעַן אֲדֹנָי'**. מבארת הגמרא: הלא כיון שהזכיר בתחילת דבריו 'שמע אלהינו', **'לְמַעַנְךָ' מִבָּעֵי לֵיהּ** - היה צריך להשלים דבריו ולבקש ישועה 'למענך', שהרי הוא עומד בתפילה לפני ה'. **אֶלָּא** ביקש שתתקבל תפילתו, **לְמַעַן אַבְרָהָם שֶׁקְּרָאֲךָ אָדוֹן** - בזכות אברהם שקרא שמך בלשון 'אדנות'[ד].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, מִנַּיִן שֶׁאֵין מְרַצִּין לוֹ לָאָדָם בִּשְׁעַת כַּעְסוֹ - בעודו כועס. **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות לג יד) **'פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחֹתִי לָךְ'**[ג].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, מִיּוֹם שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ, לֹא הָיָה אָדָם שֶׁהוֹדָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא על טובותיו, **עַד שֶׁבָּאתָה לֵאָה וְהוֹדַתּוּ** לקב"ה, **שֶׁנֶּאֱמַר** בלידת יהודה **'הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת ה''** (בראשית כט לה)[ה].

הגמרא מבארת את הטעם בשמו של ראובן: **'רְאוּבֵן'** (בראשית כט לב). **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר**, הטעם שקראה לאה לבנה הראשון בשם זה, מפני **שֶׁאָמְרָה לֵאָה, רְאוּ מָה בֵּין בְּנִי לְבֶן חָמִי** - התבוננו בהבדל שבין ראובן בני, לבין עשו בנו של חמי יצחק[ו][ד], **דְּאִילּוּ בֶּן חָמִי, אַף עַל גַּב דְּמִדַּעְתֵּיהּ זַבְּנֵיהּ לִבְכֵירוּתֵיהּ** - אף שמרצונו מכר את הבכורה, **דִּכְתִיב** (בראשית כה לג) **'וַיִּמְכֹּר אֶת בְּכֹרָתוֹ לְיַעֲקֹב'**, **חֲזוּ מָה כְּתִיב בֵּיהּ** - ראו מה נאמר בו (בראשית כז מא), **'וַיִּשְׂטֹם עֵשָׂו אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ אָבִיו'** וגו'. **וּכְתִיב** (בראשית כז לו) **'וַיֹּאמֶר, הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַעֲמַיִם**, וגו' אֶת בְּכֹרָתִי לָקָח', שהתלונן עשו שכביכול יעקב לקח ממנו את הבכורה במרמה. **וְאִילּוּ בְּנִי** ראובן **אַף עַל גַּב דְּעַל כָּרְחֵיהּ שַׁקְלֵיהּ יוֹסֵף לִבְכֵירוּתֵיהּ מִנֵּיהּ** - אף שבעל כרחו לקח ממנו יוסף את הבכורה[ז], **דִּכְתִיב** (דברי הימים א' ה א) **'וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל, כִּי הוּא הַבְּכוֹר, וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו, נִתְּנָה בְּכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל'** וגו', **וַאֲפִילּוּ הָכִי לֹא אִקַּנֵּא בֵּיהּ** - לא קינא ביוסף, **דִּכְתִיב** (בראשית לז כא), **'וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם, וַיֹּאמֶר לֹא נַכֶּנּוּ נָפֶשׁ'**.

הגמרא מבארת גם את שמה של רות המואביה: **רוּת**. מבררת הגמרא: **מַאי רוּת** - מה המשמעות של השם 'רות'[ח], **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שֶׁזָּכְתָה** רות **וְיָצָא מִמֶּנָּה דָּוִד שֶׁרִיוָּהוּ** [-לשון שובע[ט]] **לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת'**.

מבררת הגמרא: **מְנָא לָן דִּשְׁמָא גָּרֵים** - מנין לנו ששמו של אדם גורם למאורעות העתידות לבא עליו[י]. **אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, דְּאָמַר קְרָא** (תהלים מו ט) **'לְכוּ חֲזוּ מִפְעֲלוֹת ה' אֲשֶׁר שָׂם שַׁמּוֹת בָּאָרֶץ', אַל תִּקְרֵי 'שַׁמּוֹת'** - לשון 'שממה'[יב], **אֶלָּא 'שֵׁמוֹת'**.

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, קָשָׁה תַּרְבּוּת רָעָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם - קשה הדבר כשאחד מבני ביתו של אדם גדל בהנהגה רעה[יג], **יוֹתֵר מִמִּלְחֶמֶת גּוֹג וּמָגוֹג. שֶׁנֶּאֱמַר** על ידי דוד בשעה שברח מאבשלום בנו שמרד בו, **'מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ'** (תהלים ג א), **וּכְתִיב בָּתְרֵיהּ** - ונאמר בפסוק שאחריו, **'ה' מָה רַבּוּ צָרָי, רַבִּים קָמִים עָלָי'**, הרי שעל הכאב שבנו מרד בו, אמר דוד שדבר זה הוא ריבוי צרות, **וְאִילּוּ גַּבֵּי מִלְחֶמֶת גּוֹג וּמָגוֹג כְּתִיב** (שם ב א), רק **'לָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם וּלְאֻמִּים יֶהְגּוּ רִיק'**, כלומר, מה התועלת שיש לגוים שמתקבצים להלחם, ומדוע מדברים העמים בענין נצחונם במלחמה דברים ריקים שאין בהם תועלת, **וְאִילּוּ 'מָה רַבּוּ צָרָי'** שהוא לשון ריבוי צרות, **לֹא כְּתִיב**, משמע ממה שאמר דוד על מלחמת גוג ומגוג שאין לגוים תועלת בה, שהיתה קלה בעיניו, ולכן גם לא אמר עליה 'מה רבו צרי' כמו שאמר על מרידת אבשלום, למדנו מכך שהקושי במלחמה זו מועט מהקושי שיש לאדם שבנו יוצא לתרבות רעה.

נאמר בפסוק, **'מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ'**. תמהה הגמרא: **מִזְמוֹר לְדָוִד** - וכי על מרידת אבשלום היה ראוי לומר מזמור, **קִינָה לְדָוִד מִיבָּעֵי לֵיהּ** - הלא היה ראוי לומר קינה על כך. מיישבת הגמרא: **אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֲבִישָׁלוֹם, מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁיָּצָא עָלָיו שְׁטַר חוֹב**, והוא מחויב בו בסכום גדול שאין לו מהיכן לשלמו, **קוֹדֶם שֶׁפְּרָעוֹ הָיָה עָצֵב**, כי דאג מהיכן יהיה לו ממון לשלם חוב זה, **לְאַחַר שֶׁפְּרָעוֹ שָׂמֵחַ** שהצליח לפרוע את חובו[יד]. **אַף כֵּן דָּוִד, כֵּיוָן שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא** (שמואל ב' יב יא) **'הִנְנִי מֵקִים עָלֶיךָ רָעָה מִבֵּיתֶךָ'**, כלומר שיענש בכך שאחד מבני ביתו ימרוד בו וישלוט על כל אשר לו[טו], לכן **הָיָה עָצֵב, אָמַר שֶׁמָּא** האדם שימרוד בי **עֶבֶד אוֹ מַמְזֵר הוּא, דְּלָא חָיֵיס עֲלַי** - שלא ירחם עלי, **כֵּיוָן דַּחֲזָא דְּאַבְשָׁלוֹם הוּא** - כיון שראה שהמורד בו הוא אבשלום בנו, **שָׂמַח, וּמִשּׁוּם הָכִי** [-ולכן] **אָמַר מִזְמוֹר**[ה].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, מוּתָּר לְהִתְגָּרוֹת[טז] **בָּרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי כח ד) **'עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע, וְשֹׁמְרֵי תוֹרָה יִתְגָּרוּ בָם'**, כלומר, שומרי התורה יתגרו בעוזבי התורה[יז]. **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי, רַבִּי דּוֹסְתָּאִי בְּרַבִּי מָתוּן אוֹמֵר, מוּתָּר לְהִתְגָּרוֹת בָּרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר 'עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע'** וגו'. **וְאִם לְחָשְׁךָ אָדָם** באזנך **לוֹמַר** ולהקשות, **וַהֲא כְּתִיב** (תהלים לז א), **'אַל תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים, אַל תְּקַנֵּא בְּעֹשֵׂי עַוְלָה'**, ויפרש אותו אדם את תיבת 'תתחר' מלשון התגרות והתקוטטות, ואת תיבת 'תקנא' מלשון קנאות[יח], ולפי פירושו יקשה לך, שמצא פסוק האוסר להתגרות ולהתקוטט עם הרשעים. אתה **אֱמוֹר לוֹ** שאין הפירוש כן, אלא **מִי שֶׁלִּבּוֹ נוֹקְפוֹ** - מי שירא מעבירות שבידו **אוֹמֵר** ומפרש **כֵּן, אֶלָּא** הפירוש הנכון של תיבת 'תתחר' הוא מענין התאוות למעשיו, והרצון לאחוז בהם ולעשות כמותם[יט], ופירוש הפסוק הוא, **'אַל תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים'** - אל תתאווה להנהגת הרשעים, לרצות **לִהְיוֹת כַּמְּרֵעִים**, כלומר לעשות כמעשיהם, וכן **'אַל תְּקַנֵּא בְּעֹשֵׂי עַוְלָה'**, לרצות **לִהְיוֹת כְּעוֹשֵׂי עַוְלָה. וְאוֹמֵר** (משלי כג יז), **'אַל יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים, כִּי אִם בְּיִרְאַת ה' כָּל הַיּוֹם'**, ופירוש הפסוק, שאל יקנא לבך בחטאים לעשות כמעשיהם[כ], וכך יש לפרש גם את הפסוק 'אל תתחר במרעים אל תקנא בעושי עולה', שלא תתאווה ותקנא בהם בלבך לרצות לעשות כמעשיהם הרעים.

מקשה הגמרא: **אִינִי** - האם כך הוא הדין שמותר להתגרות ברשעים, **וְהָאָמַר רַבִּי יִצְחָק, אִם רָאִיתָ רָשָׁע שֶׁהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ** - שכעת היא שעת הצלחתו, **אַל תִּתְגָּרֶה בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים י ה) **'יָחִילוּ דְרָכָיו בְּכָל עֵת'**, כלומר, יצליחו דרכיו בזמן שיש לו שעה מיוחדת שמזלו מצליח[כא]. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁבְּשָׁעָה** זו הוא **זוֹכֶה בַּדִּין** של מעלה, **שֶׁנֶּאֱמַר** בהמשך הפסוק (שם) **'מָרוֹם מִשְׁפָּטֶיךָ מִנֶּגְדּוֹ'**, כלומר, הפורענות והיסורים הראויים לרשע כפי משפט דיניך [דיני הקב"ה], מסולקים ועומדים רחוק ממנו[כב]. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁרוֹאֶה בְּנִצְחוֹנוֹ** על **צָרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר** בסוף הפסוק (שם), **'כָּל צוֹרְרָיו יָפִיחַ בָּהֶם'**, כלומר, על ידי נפיחתו הוא דוחה את כל צריו מעליו, כפי שמרחיקים קש על ידי נפיחה. מפסוק זה למדנו שאין להתגרות ברשעים, וקשה על מה שאמר רבי שמעון בן יוחי שמותר להתגרות ברשעים.

מתרצת הגמרא: **לָא קַשְׁיָא, הָא בְּמִילֵּי דִּידֵיהּ** - האיסור להתגרות ברשעים נאמר בדברים הנוגעים לאדם עצמו, **וְהָא בְּמִילֵּי דִּשְׁמַיָּא** - וההיתר להתגרות ברשעים נאמר בדברים הנוגעים לכבוד שמים. תירוץ שני: **וְאִיבָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה תוכל ליישב זאת כך, **הָא וְהָא בְּמִילֵּי דִּשְׁמַיָּא** - הן ההיתר והן האיסור להתגרות ברשע נאמרו בדברים הנוגעים לכבוד שמים, **וְלָא קַשְׁיָא**,

---

א. **אלא** היו קוראים אז להקב"ה בשם הוי"ה, שהוא מורה רק על מציאותו. מהרש"א (ח"א ד"ה עד שבא). ב. **שם** אדנות הכתוב באל"ף דל"ת. רש"י (ד"ה אדני). וכן כתבו גם התוספות (ד"ה לא). שהקשו, הרי נח קדם לאברהם אבינו בכך שקרא להקב"ה בשם הוי"ה, שאמר 'ברוך ה' אלהי שם' (בראשית ט כו). ותירצו, שאף שכבר קדם נח וקרא לה' בשם הוי"ה, אברהם הוסיף וקראו גם בשם 'אדון' הכתוב באל"ף דל"ת. ג. **ואין** הפירוש שנענה בתפילתו בזכות אברהם, אלא 'נענה' הוא לשון הרמת קול, שלא הרים קולו להתפלל אלא למען זכותו של אברהם. שפתי חכמים (ד"ה אף). ד. **והיה** ראש המאמינים ופרסם בעיני הבריות את ממשלתו של הקב"ה בעולם. מהרש"א (ח"א ד"ה עד שבא). ה. **הטעם** שדווקא בלידת יהודה הודתה לאה לה', לפי שראתה ברוח הקדש שיעקב יעמיד שנים עשר שבטים, וכיון שהיו לו ארבע נשים, היה מן הראוי שכל אחת מנשיו תלד שלשה בנים, וכיון שילדה בן רביעי, נתנה הודאה על שעלה בחלקה יותר מהחשבון המגיע לה. רש"י (ד"ה הפעם). ו. **טעם** זה נרמז בחלוקת שמו, 'ראו בן'. וראה הרחבת הענין בעיוני הפשט. ז. **יעקב** נתן את הבכורה ליוסף, שנאמר (בראשית מח כב) 'ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך, אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי', ודרשו בגמרא (ב"ב קכג.) 'חרבי' זו תפילה ו'קשתי' זו בקשה, והפסוק מדבר על הבכורה שזכה יעקב לקנות מעשו בתפלתו, ונתנה ליוסף. על פי הרשב"ם (שם ד"ה זו). ח. **עיקר** בירור הגמרא הוא, מפני שהדרך היא שגר שמתגייר משנים את שמו, ואילו רות לא שינו את שמה אחר גירותה, לכן מבררת הגמרא מה הטעם לכך. מלבי"ם (רות א ד), בן יהוידע (ד"ה והנה) בשם המפרשים. ט. **רש"י** (תהלים כג ה). לשון שביעה במשקה. מלבי"ם (ביאור המילות שם). י. **והיינו** ספר תהלים שכתב דוד. יא. **מהרש"א** (ח"א ד"ה מנלן). יב. **כי** אין לייחס לקב"ה את הפעולה הרעה, שהיא השממה. מהרש"א (ח"א ד"ה מנלן). יג. **תרבות** הוא לשון 'גידול' כמו שנאמר (איכה ב כב) 'אשר טיפחתי ורביתי'. אבן עזרא (במדבר לב יד), מוסף הערוך (ערך תרבות). יד. **מהרש"א** (ח"א ד"ה לאדם). טו. **רד"ק** (שמואל ב' יב יא) בשם רב סעדיה גאון. טז. **'להתגרות'** הוא לשון תגרה ומריבה. מצודת ציון (משלי כח ד). יז. **אבן** עזרא ומלבי"ם (משלי כח ד). יח. **כמו** 'בקנאו את קנאתי' האמור גבי קנאת פנחס (במדבר כה יא). יט. **במסכת** מגילה (ו:) הביא רש"י (ד"ה אל) ראיה לכך מלשון הפסוק (ירמיה יב ה) 'כי את רגלים רצתה וילאוך, ואיך תְּתַחֲרֶה את הסוסים', כלומר שאין אתה יכול לאחוז במעשי הסוסים ולרוץ כמותם. כ. **שהדבר** ברור שאין לפרש את תחילת הפסוק שבא להזהיר שלא להתקוטט עם הרשעים, שהרי לפי זה יתפרש סוף הפסוק 'כי אם ביראת ה' כל היום', שצריך להתקוטט ביראי ה' כל היום, וזה ודאי אינו נכון. כא. **מהרש"א** (שם). כב. **רש"י** (ד"ה מרום, תהלים שם).

הָא בְּרָשָׁע שֶׁהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ - האיסור להתגרות נאמר ברשע שכעת היא שעת הצלחתו, **הָא בְּרָשָׁע שֶׁאֵין הַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ** - וההיתר להתגרות ברשעים נאמר ברשע שאינו עומד בשעת הצלחתו. תירוץ שלישי: **וְאִיבָּעֵית אֵימָא, הָא וְהָא בְּרָשָׁע שֶׁהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ** - הן ההיתר והן האיסור נאמרו ברשע שכעת היא שעת הצלחתו, **וְלָא קַשְׁיָא, הָא בְּצַדִּיק גָּמוּר** - ההיתר להתגרות נאמר לצדיק גמור, שמפני צדקתו אין לו לחשוש שהרשע ירדפנו, **וְהָא** - והאיסור נאמר **בְּצַדִּיק שֶׁאֵינוֹ גָּמוּר. דְּאָמַר רַב הוּנָא, מַאי דִּכְתִיב** - מהו פירוש הפסוק (חבקוק א יג), **'לָמָּה תַבִּיט בּוֹגְדִים, תַּחֲרִישׁ בְּבַלַּע רָשָׁע צַדִּיק מִמֶּנּוּ'**, מבואר בפסוק שהרשע יכול להזיק לצדיק[כג], וקשה, **וְכִי** יתכן **שֶׁרָשָׁע בּוֹלֵעַ צַדִּיק, וְהָא כְּתִיב** על הצדיק (תהלים לז לג) **'ה' לֹא יַעַזְבֶנּוּ בְיָדוֹ'**, כלומר, ה' לא יעזוב את הצדיק ביד הרשע המבקש להעליל עליו עלילות, **וּכְתִיב** עוד (משלי יב כא), **'לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן'**, הרי שאין הרשע יכול לגרום רעה ודבר שאינו הגון לצדיק[כד]. **אֶלָּא** צריך לומר **שֶׁצַּדִּיק מִמֶּנּוּ בּוֹלֵעַ** - מי שהוא צדיק יותר מהרשע אך אינו צדיק גמור, יכול הרשע להזיקו, אבל מי שהוא **צַדִּיק גָּמוּר, אֵינוֹ בּוֹלֵעַ** - אין הרשע יכול להזיקו. ולמדנו כחילוק הגמרא בתירוצה, שהרשע אינו יכול להזיק לצדיק גמור, אלא רק למי שאינו צדיק גמור.

הגמרא מביאה תירוץ נוסף שבו היא מחלקת באופן שונה בין צדיק גמור לצדיק שאינו גמור: וְאִיבָּעֵית אֵימָא, שָׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ שָׁאנֵי - בשעת הצלחתו של הרשע ההנהגה עמו שונה מהזמן הרגיל ואז אסור אפילו לצדיק גמור להתגרות בו[כה][ו].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, כָּל הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ[כו], כלומר, שמתפלל במקום קבוע, ולא פעם במקום זה ופעם במקום אחר[ז], **אוֹיְבָיו** הנלחמים עמו, **נוֹפְלִים תַּחְתָּיו** ואינם יכולים לגרום לו נזק כלל. **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמואל ב' ז י) **'וְשַׂמְתִּי מָקוֹם לְעַמִּי לְיִשְׂרָאֵל, וּנְטַעְתִּיו וְשָׁכַן תַּחְתָּיו וְלֹא יִרְגַּז עוֹד, וְלֹא יֹסִיפוּ בְנֵי עַוְלָה לְעַנּוֹתוֹ כַּאֲשֶׁר בָּרִאשׁוֹנָה'**, כלומר, אשים מקום שכל אחד מישראל יוכל לבא ולקיים 'ושכן תחתיו', היינו לקבוע שם מקום לתפילתו, וזהו בבית המקדש, וכשיהיה לאדם מקום קבוע לתפילתו, יתקיים בו סוף הפסוק 'ולא יוסיפו בני עולה לענותו'[כז].

רַב הוּנָא רָמֵי - הקשה סתירה בין פסוקים[כח], **כְּתִיב** בשמואל (שם) **'וְלֹא יֹסִיפוּ בְנֵי עַוְלָה לְעַנּוֹתוֹ' וּכְתִיב** בדברי הימים (א' יז ט) **'וְלֹא יוֹסִיפוּ בְנֵי עַוְלָה לְבַלּוֹתוֹ'**. ותירץ רב הונא שמשינוי הלשון בפסוק למדנו **שֶׁבַּתְּחִלָּה 'לְעַנּוֹתוֹ'** - בתחילה נבנה בית המקדש על מנת להגן על ישראל שלא יוסיפו האויבים לענותם. **וּלְבַסּוֹף** כשחטאו ונגזר עליהם עינוי, **'לְבַלּוֹתוֹ'** - תפילתם במקדש מועילה להציל את ישראל מכליון.

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, גְּדוֹלָה שִׁמּוּשָׁהּ שֶׁל תּוֹרָה - גדולה מעלתו של המשמש תלמיד חכם[כט], **יוֹתֵר מִלִּמּוּדָהּ** - יותר ממי שלומד תורה מרבו, אך אינו משמשו ואינו רואה את הנהגותיו. שהלומד מהנהגות רבו יודע לפסוק מכך הלכה למעשה, ואילו הלומד תורה מרבו ואינו משמשו, כשיבא מעשה לידו לא ידע כיצד לנהוג[ל]. **שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים ב' ג יא), **'פֹּה אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט אֲשֶׁר יָצַק מַיִם עַל יְדֵי אֵלִיָּהוּ'**[לא], ומבארת הגמרא, אשר **'לָמַד'** על ידי אליהו **לֹא נֶאֱמַר** בפסוק, **אֶלָּא** נאמר **'יָצַק'** מַיִם עַל יְדֵי אֵלִיָּהוּ, כלומר ששימשו, לשון זה **מְלַמֵּד שֶׁגְּדוֹלָה שִׁמּוּשָׁהּ יוֹתֵר מִלִּמּוּדָהּ**, שהרי כוונת הפסוק לציין את מעלת אלישע, ואף שגם למד לפני אליהו, לא הוזכרה מעלה זו, אלא רק מעלתו ששימש את אליהו[לב].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין חשיבותה של תפילה בציבור[לג]**: אָמַר לֵיהּ רַבִּי יִצְחָק לְרַב נַחְמָן מַאי טַעְמָא לֹא אָתֵי מָר לְבֵי כְּנִישְׁתָּא לְצַלּוֹיֵי** - מדוע אינך בא להתפלל בבית הכנסת. **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן לרבי יצחק, **לֹא יָכִילְנָא** - איני יכול לבא מפני חולשתי. **אָמַר לֵיהּ** רבי יצחק לרב נחמן, אף שאין ביכולתך לבא לבית הכנסת, **לִכַנְּפֵי לְמָר עֲשָׂרָה וְלִיצַלֵּי** - יאספו לך עשרה אנשים שיתפללו עמך בביתך. **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן לרבי יצחק, **טְרִיחָא לִי מִלְּתָא** - דבר זה כרוך בטרחה ולכן איני עושה כן[ח]. אמר לו רבי יצחק לרב נחמן, **וְלֵימָא לֵיהּ מָר לִשְׁלוּחָא דְצִבּוּרָא** - אמור לשליח הציבור, **בְּעִידָּנָא דִּמְצַלֵּי צִבּוּרָא לֵיתֵי וְלוֹדְעֵיהּ לְמָר** - שבשעה בה מתפללים הציבור בבית הכנסת, יבוא ויודיעך, כדי שתוכל לכוין שעת תפילתך עמהם. **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן לרבי יצחק, **מַאי כּוּלֵּי הַאי** - מהו כל ענין זה, ומדוע עלי לטרוח בכך. **אָמַר לֵיהּ, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי,**

כג. **'בלע'** הוא ענין השחתה, וכמו שנאמר גבי חורבן הבית (איכה ב ב) 'בִּלַּע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב'. מצודת ציון (חבקוק א יג). כד. **'און'** פירושו דבר שאינו הגון. מצודת ציון (ישעיה נח ט). כה. **והחילוק** בין צדיק גמור לצדיק שאינו גמור, זה דווקא ברשע שאין השעה משחקת לו, שהוא יכול להזיק רק לצדיק שאינו גמור ולכן אסור לו להתגרות בו, אבל אין ביכולתו להזיק לצדיק גמור, ולכן מותר לו להתגרות בו. כו. **יש** גורסים כל הקובע מקום 'לתורתו'. וכן היא נוסחת השאילתות (תולדות שאילתא יט). וכן גרסו תלמידי רבינו יונה בדברי הרי"ף. וראה ביאור גירסא זו בעיוני הפשט. כז. **כן** פירש רש"י (ד"ה ושמתי) שהראיה היא מסוף הפסוק 'ולא יוסיפו בני עולה לענותו'. כח. **שני** הפסוקים נאמרו בענין אחד, בנבואה שנאמרה לנתן הנביא בשעה שביקש דוד המלך לבנות את בית המקדש, ונאמר בה שלא דוד הוא שיבנה את בית המקדש אלא שלמה בנו. כט. **שיטה** מקובצת (ד"ה גדולה). ל. **אלשיך** (משלי א ו). וכעין זה כתב בחידושי הגר"א (אמרי נעם ד"ה גדולה). לא. **פסוק** זה מובא בפרשה העוסקת ביהורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה שיצאו להלחם במואב, והלכו שבעה ימים דרך מדבר אדום, ולא היה להם מים למחנה הצבא ולבהמות, וחששו שמא מחמת חסרון המים והצמאון לא יהיה בכחם להלחם. יהושפט מלך יהודה חיפש אם יש שם נביא לה' שיורה להם מה לעשות, והשיבו אחד מעבדי המלך 'פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו'. לב. **על** פי הריא"ף (ד"ה גדולה). לג. **מעשה** זה הובא כאן, כי מובא בו מאמר נוסף שאמר רבי יוחנן משמו של רבי שמעון בר יוחאי בענין זה של חשיבות התפילה עם הציבור.

מַאי דִּכְתִיב (תהלים סט יד) 'וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ ה' עֵת רָצוֹן', כלומר, יהי רצון שהשעה שאני מתפלל לפניך תהיה עת רצון[א], ויש לברר, **אֵימָתַי** היא **עֵת רָצוֹן**. ביאר רבי שמעון בן יוחי, **בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין**, שבשעה זו אף תפילת היחיד מקובלת[ב]. **רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא אָמַר, מֵהָכָא** למדנו דבר זה, שנאמר (ישעיה מט ח) 'כֹּה **אָמַר** ה', **בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ**', כלומר, בעת רצון כשהציבור מתפללים לפני, אז 'עניתיך', שגם תפילת היחיד נענית בשעה זו[ג]. **רַבִּי אַחָא בְּרַבִּי חֲנִינָא אָמַר, מֵהָכָא**, שנאמר (איוב לו ה) 'הֶן **אֵל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס** כַּבִּיר כֹּחַ לֵב', כלומר שה' לא ימאס את תפילת הרבים[ד]. **וּכְתִיב** (תהלים נה יט) '**פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקְּרָב לִי, כִּי בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי**', שאמר דוד המלך, הקב"ה פדה אותי בשלום מהמלחמות הבאות עלי, מפני שהיו רבים שהתפללו עמי[ה]. **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי, רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, מִנַּיִן שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹאֵס בִּתְפִלָּתָן שֶׁל רַבִּים**[ו], **שֶׁנֶּאֱמַר** '**הֶן אֵל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס**'[א]. **וּכְתִיב** '**פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקְּרָב לִי** וגו' כִּי בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי'. דורש רבי נתן פסוק זה[ז], **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים** שהם דברים המביאים לידי שלום[ח], **וּמִתְפַּלֵּל עִם הַצִּבּוּר**[ט], **מַעֲלֶה אֲנִי עָלָיו כְּאִילּוּ פְּדָאַנִי לִי וּלְבָנַי מִבֵּין אוּמּוֹת הָעוֹלָם**'.

★

אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בֵּית הַכְּנֶסֶת בְּעִירוֹ ויכול להכנס להתפלל בבית הכנסת, וְאף על פי כן **אֵינוֹ נִכְנָס שָׁם לְהִתְפַּלֵּל, נִקְרָא שָׁכֵן רָע** של הקב"ה[ב], שמאחר שאינו רוצה לבוא לבית הכנסת שהוא מקום השראת השכינה, הרי הוא נוהג כדרך השכנים הרעים שאינם רוצים לבקר בבית שכניהם, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה יב יד) 'כֹּה **אָמַר** ה', **עַל כָּל שְׁכֵנַי הָרָעִים הַנֹּגְעִים בַּנַּחֲלָה אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת עַמִּי אֶת יִשְׂרָאֵל**', ומכיון שבית הכנסת הוא נחלת ה', קרא הכתוב לנוגע בנחלה זו לרעה, כלומר, מי שאינו נכנס לשם להתפלל ומבזה את בית הכנסת קוראו 'שכן רע'. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁגּוֹרֵם גָּלוּת לוֹ וּלְבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר** בסוף הפסוק (שם), '**הִנְנִי נֹתְשָׁם מֵעַל אַדְמָתָם וְאֶת בֵּית יְהוּדָה אֶתּוֹשׁ מִתּוֹכָם**', כלומר שעתיד הקב"ה לגרשם מעל אדמתם ויצאו לגלות[ג].

אָמְרוּ לֵיהּ לְרַבִּי יוֹחָנָן, אִיכָּא סָבֵי - יש זקנים **בְּבָבֶל. תְּמַהּ** רבי יוחנן **וְאָמַר**, כיצד יתכן הדבר, הלא '**לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה**' **כְּתִיב** בפסוק (דברים יא כא), כלומר שאריכות ימים תהיה על אדמת ארץ ישראל, **אֲבָל בְּחוּצָה לָאָרֶץ, לֹא**[ד]. **כֵּיוָן דְּאָמְרֵי לֵיהּ, מַקְדְּמֵי וּמַחְשְׁכֵי לְבֵי כְּנִישְׁתָּא** - כיון שאמרו לו שזקנים אלו משכימים לבוא לבית הכנסת בשחרית, ומאריכים לשהות בו בערבית, **אָמַר** רבי יוחנן, **הַיְינוּ דְּאַהֲנֵי לְהוּ** - זה מה שהועיל להם להאריך ימים אפילו בחוץ לארץ[ה]. **כִּדְאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי לִבְנֵיהּ** - וכמו שאמר רבי יהושע בן לוי לבניו, **קְדִימוּ וְחַשִּׁיכוּ וְעַיְילוּ לְבֵי כְּנִישְׁתָּא, כִּי הֵיכִי דְּתוֹרְכוּ חַיֵּי** - הקדימו והיכנסו לבית הכנסת שחרית, והתעכבו לשהות בו בערבית, כדי שתאריכו חיים. **אָמַר רַבִּי אַחָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, מַאי קְרָא** שבו נרמז ענין זה, שנאמר (משלי ח לד) '**אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי, לִשְׁקֹד עַל דַּלְתֹתַי יוֹם יוֹם, לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי**', כלומר, מאושר האדם ששומע בקול הקב"ה, למהר לבוא לדלתות בית הכנסת בכל יום בשחרית[יא], ולהיות כשומר את פתחיו בלילה על ידי שיתעכב מלצאת משם בערבית[יב], **וּכְתִיב בָּתְרֵיהּ** - ונאמר בפסוק שאחריו (שם ח לה) '**כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים**', כלומר 'מוצאי' היינו האדם הבא לבית הכנסת וכביכול מוצא את הקב"ה שם[יג], הוא זה ש'מצא חיים'.

★

אָמַר רַב חִסְדָּא, לְעוֹלָם יִכָּנֵס אָדָם שְׁנֵי פְתָחִים בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, ואחר כך יתפלל. מקשה הגמרא: **שְׁנֵי פְתָחִים סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - וכי היה עולה בדעתך לומר שצריך להכנס לבית הכנסת דרך שני פתחים. **אֶלָּא אֵימָא** - אלא כך תאמר לפרש את דברי רב חסדא, לעולם יכנס אדם לתוך בית הכנסת, **שִׁיעוּר שְׁנֵי פְתָחִים** - שיעור כפול של רוחב הפתח[יד], **וְאַחַר כָּךְ יִתְפַּלֵּל**, אבל לא יתפלל בסמוך לפתח, שלא יראה שקשה לו להתעכב בבית הכנסת, ויושב ליד הפתח כדי שיוכל לצאת במהרה[טו].

★

נאמר בפסוק (תהלים לב ו) '**עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ לְעֵת מְצֹא**', כלומר, מן הראוי שיתפלל אליך כל חסיד על דבר נחוץ, שלעת שיצטרך אותו יהיה מצוי לו. מבארת הגמרא מהו הדבר שראוי להתפלל עליו: **אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, 'לְעֵת מְצֹא' זוֹ אִשָּׁה**, כלומר, יתפלל החסיד שלעת שיצטרך לשאת אשה, תהיה מצויה לו, **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יח כב) '**מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב**'. הגמרא מביאה מנהג שנהגו בשעת נישואין, על פי פסוק זה: **בְּמַעַרְבָא** - בארץ ישראל, **כִּי נָסֵיב אִינִישׁ אִתְּתָא, אָמְרֵי לֵיהּ הָכִי** - כשהיה אדם נושא אשה, היו אומרים לו כך, '**מָצָא' אוֹ 'מוֹצֵא'**. וכוונתם היתה לשאול, האם האשה היא טובה שנאמר עליה '**מָצָא**', **דִּכְתִיב** (שם) '**מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב, וַיָּפֶק רָצוֹן מֵה'**', או שמא רעה היא ונאמר עליה '**מוֹצֵא**', **דִּכְתִיב** (קהלת ז כו) '**וּמוֹצֶא אֲנִי מַר מִמָּוֶת אֶת הָאִשָּׁה**' וגו'[ו].

ביאור נוסף: רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, 'לְעֵת מְצֹא' זוֹ תּוֹרָה, כלומר, שיתפלל שבעת שיצטרך לדעת דין מסוים, יהיה הדבר מצוי לפניו[טז], **שֶׁנֶּאֱמַר** לשון מציאה כלפי התורה, '**כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים**' וגו' (משלי ח לה).

ביאור נוסף: רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, 'לְעֵת מְצֹא' זוֹ מִיתָה, כלומר, שיתפלל שימות במיתה יפה ונוחה[יז], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים סח כא) '**לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת**'. **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי, תְּשַׁע מֵאוֹת וּשְׁלֹשָׁה מִינֵי מִיתָה נִבְרְאוּ בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר 'לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת', וְ'תוֹצָאוֹת' בְּגִימַטְרִיָּא הָכִי הָווּ** - כך היא הגימטריא של 'תוצאות', תשע מאות ושלש[יח]. ומבין כל מיני המיתה, **הַקָּשָׁה שֶׁבְּכֻלָּן** היא **אַסְכָּרָא** - חולי בתוך הגוף או בגרון[יט], **נִיחָא שֶׁבְּכֻלָּן** היא מיתת **נְשִׁיקָה**. חולי **הָאַסְכָּרָא, דָּמְיָא כְּחִיזְרָא בְּגֻבְבָא דְעַמְרָא דְּלַאֲחוֹרֵי נִשְׁרָא** - דומה לענפי הקוצים שמסתבכים בגיזי הצמר, וכשהאדם מושך את הקוצים בחזקה כדי לנתקם מהצמר ומשליכם לאחור, בהכרח שאף הצמר יתלש עמם[ז], כך גם מיתה זו קשה, שאין הנשמה ניתקת מהגוף אלא בקושי גדול. **וְאִיכָּא דְּאָמְרֵי כְּפִיטוּרֵי בְּפִי וֶשֶׁט** - ויש אומרים שקושי מיתה זו הוא בדומה לחבלים שקשה להוציאם מנקב שהוא עגול וצר כפי הושט[כ]. אולם מיתת **נְשִׁיקָה** הקלה, **דָּמְיָא כְּמִשְׁחַל בִּנִיתָא מֵחֲלָבָא** - דומה למשיית[כא] שערה מתוך חלב, שכשם שהיא נמשית בקלות, כך גם מיתה זו קלה היא.

ביאור נוסף: רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, 'לְעֵת מְצֹא' זוֹ קְבוּרָה - שיתפלל שיזכה שלאחר מותו יביאוהו לקבר ישראל. **אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, מַאי קְרָא** שבו מצינו לשון מציאה על קבורה, שנאמר (איוב ג כב) '**הַשְּׂמֵחִים אֱלֵי גִיל, יָשִׂישׂוּ כִּי יִמְצְאוּ קָבֶר**', כלומר, האנשים שלימי הדעת השמחים מדברים הראויים, ישישו כאשר ימצאו קבר[כב]. **אָמַר רַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא, הַיְינוּ דְּאָמְרֵי אִינָשֵׁי** - זהו מה שרגילים בני אדם לומר, **לִיבְעֵי אִינִישׁ רַחֲמֵי אֲפִילּוּ עַד זִיבּוּלָא בַּתְרַיְיתָא שְׁלָמָא** - יבקש אדם רחמים בתפילתו, שיהיה לו שלום כל ימי חייו ואף ביום קבורתו, עד השלכת העפר האחרונה שבה יכסו את קברו.

ביאור נוסף: מָר זוּטְרָא אָמַר, 'לְעֵת מְצֹא' זֶה בֵּית הַכִּסֵּא - שידור במקום שיש בית הכסא סמוך לביתו[כג]. **אָמְרֵי בְּמַעַרְבָא**[ח], **הָא דְּמָר זוּטְרָא עֲדִיפָא**

א. **רש"י** (תהלים שם). ב. **דרשה** זו אינה מלמדת שתפילת הציבור מקובלת יותר מתפילת היחיד, שהרי את ענין זה למדו ביבמות (מט:) מהפסוק בתורה (דברים ד ז) 'מי וגו' כה' אלהינו בכל קראנו אליו'. אלא רבי יצחק הביא דרשה שממנה למדו שאף תפילת יחיד המתפלל בביתו, מקובלת יותר כשמכוין תפילתו לשעת תפילת הציבור בבית הכנסת. מהרש"א (ח"א ד"ה מ"ד). ג. **ולכן** נאמר 'עניתיך' בלשון יחיד. מהרש"א (שם). ד. **מפירוש** רש"י (ד"ה כביר) משמע שתיבת כביר הכתובה בתחילת הפסוק, פירושה 'תפילת רבים', ויש לפרש את הפסוק 'הן אל, כביר לא ימאס', והיינו שאין הקב"ה מואס תפילת רבים. ה. **רש"י** (ד"ה מקרב, ד"ה כי). הלימוד הוא משני הפסוקים יחד, שמהפסוק 'הן אל כביר ולא ימאס' למדנו שתפילת רבים אינה נמאסת. ואחר שלמדנו שהיא מקובלת, למדנו עוד מהפסוק 'פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי', שיחיד המתפלל ומכוין תפילתו לשעה שהציבור מתפללים, הרי הוא נפדה ממלחמות הבאות עליו, מפני ש'ברבים היו עמדי', כלומר, שהתפלל בשעה שהציבור מתפללים. בית אלהים (מבי"ט, שער התפילה פי"א). ו. **כלומר**, שאין הקב"ה מואס בתפילתו של יחיד המתפלל בשעה שהציבור מתפללים. אבל אין לפרש שהפסוק מדבר על תפילת הרבים, שהלא אין מעלתם רק בכך שתפילתם אינה נמאסת, אלא מעלתם שהקב"ה אפילו שומע תפילתם. צל"ח (ד"ה ר' אחא). ז. **בהגהות** הב"ח (אות א) גרס בדברי הגמרא, 'מאי פדה בשלום נפשי, אמר הקב"ה' וכו'. ח. **בפסוק** נאמר 'פדה בשלום נפשי', ודרש רבי נתן תיבות אלו כך, פדה זה שעסק בדברי שלום, את נפשי. והעוסק בתורה עוסק בדברי שלום, שנאמר עליה (משלי ג יז) 'וכל נתיבותיה שלום'. וכן העסק בגמילות חסדים מביא שלום לעולם, שמתוך שגומל חסד בגופו לחבירו, חבירו מכיר בכך שהוא אוהבו, ובאים לידי אחוה ושלום. רש"י (ד"ה פדה). ט. **תפילה** בציבור נלמדת מהמשך הפסוק 'כי ברבים היו עמדי'. על פי נימוקי יוסף (ד"ה כביר). י. **הטעם** שנחשב הדבר כאילו פדה להקב"ה מבין האומות, מפני שבשעה שעובדי ה' נמצאים בשפל, הדבר גורם לריבוי כפירה בעולם, שרואים שכביכול אין ביכולת הקב"ה להציל את עמו מידי אויביהם. וכשהם נושעים, כביכול הקב"ה נושע עמהם, וכמו שאמרו במדרש (תנחומא, כי תצא יא) שכל זמן שעמלק קיים אין הכסא שלם ואין השם שלם. רשב"א (פירושי האגדות, ד"ה אמר ר' שמעון). יא. '**לשקוד**' הוא ענין מהירות. רש"י, מצודת דוד ומצודת ציון (דניאל ט יד). יב. **על** פי מהרש"א (ח"א ד"ה הנוגעים). יג. **כמו** שנאמר (תהלים פב א) 'אלהים נצב בעדת אל'. יד. **ומכיון** שסתם פתח רוחבו ארבעה טפחים [כמבואר בעירובין (יא.)], יכנס לפנים בית הכנסת כשיעור שמונה טפחים. בית יוסף (או"ח סי' צ) וכן פסק בשו"ע (שם ס"כ). אולם התוספות [הו"ד בהגהות הב"ח (אות ה)] כתבו, ששיעור רוחב שני פתחים הוא שמונה אמות. טו. **בימיהם** היה מקום לחשש זה, כיון שלא היה מקום מיוחד לכל אחד ואחד, אך עכשיו שכל אחד מכיר את מקומו, אם מקומו הקבוע בבית הכנסת הוא בסמוך לפתח, אין בכך חסרון, כי הדבר ידוע שהוא יושב שם מפני שזהו מקומו. תלמידי רבינו יונה (ד"ה לעולם), וכן פסק בשו"ע (סי' צ ס"כ). טז. **כן** יש לפרש לשיטת רש"י, שביאר שהתפילה היא שיהיו דברים אלו מצויים אצלו בשעה שיצטרך להם. שפתי חכמים (ברש"י ד"ה יתפלל). יז. **רש"י** (ד"ה לעת). כאן שינה רש"י מפירושו לעיל, שלגבי מיתה אין שייך לפרש שיתפלל שבשעה שיהיה צריך למות יהיה הדבר מצוי לפניו, לכן פירש כאן ש'לעת מצא' פירושו שיתפלל על מיתה יפה. שפתי חכמים (ברש"י ד"ה יתפלל). יח. **ודרשו** את תיבת תוצאות כפי הגימטריא, מפני שלפי תיקון הלשון היה צריך לומר 'מוצאות', ומכך שנכתב 'תוצאות' למדנו שבא הכתוב למנות את מנין אופני המיתה, שהוא כגימטריא של תיבה זו. מהרש"א (ח"א ד"ה זו מיתה). יט. **על** פי רש"י (ד"ה אסכרא, כתובות ל: סוטה ח: ד"ה סרונכי). ורש"י להלן (מ. ד"ה מונע) כתב, שחולי זה נגרם מעצירות בבני המעים. כ. **באוקיינוס** יש מקומות שאינם מקבלים ברזל [מפני שיש בקרקעית הים שם אבני מגנט אשר טבעם למשוך הברזל אליהם. רש"ש (ברש"י ד"ה כפיטורי)], ולכן אי אפשר לחבר במסמרים את דופני הספינה העוברת במקומות אלו, אלא מחברים את הדפנות על ידי חבלים שתוחבים בנקבי הדפנות, והנקב צר מאד והחבל נכנס בו בדוחק רב. וחבלים נקראים בשם 'פיטורי', מלשון הכתוב (מלכים א' ו יח) 'ופטורי ציצים', שתרגומו הוא 'ואטונין שושנין', ואטונין הם חבלים. רש"י (ד"ה פיטורי, מלכים שם). כא. '**כמשחל**' פירושו 'כמשיית', כתרגום אונקלוס על הפסוק (שמות ב י) 'כי מן המים משיתיהו', שתרגם 'ארי מן מיא שחלתיה'. גליון הש"ס (ברש"י ד"ה כמשחל). כב. **מצודת** דוד (איוב שם). כג. **והיו** צריכים להתפלל על כך, לפי שהקרקע של בבל היא מלאה מים, וקשה לחפור שם חפירות,

מִכֻּלְּהוּ - דברי מר זוטרא עדיפים מכל שאר הפירושים שנאמרו לתפילה זו, והיא התפילה הנחוצה ביותר[כד].

★

הגמרא מביאה דברים שנאמרו על מעלת המקומות הקבועים ללימוד ההלכות: **אֲמַר לֵיהּ רָבָא לְרַפְרָם בַּר פָּפָּא, לֵימָא לָן מַר מֵהָנֵי מִילֵּי מְעַלְּיָיתָא דַּאֲמַרְתְּ מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב חִסְדָּא בְּמִילֵּי דְּבֵי כְּנִישְׁתָּא** - אמור לנו מאותם דברים חשובים שאמרת לנו משמו של רב חסדא בענייני מעלת בית הכנסת. **אֲמַר לֵיהּ** רפרם לרבא, **הָכִי אָמַר רַב חִסְדָּא, מַאי דִּכְתִיב** (תהלים פז ב) **'אֹהֵב ה' שַׁעֲרֵי צִיּוֹן מִכֹּל מִשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב'**, הלא אין לפרש הפסוק שהקב"ה אוהב את שערי בתי הכנסת יותר משערי שאר בתי ישראל, שהרי דבר פשוט הוא ולא חידש הפסוק דבר, אלא פירוש הפסוק הוא **שאוֹהֵב ה' שְׁעָרִים הַמְצוּיָּנִים בַּהֲלָכָה** - את המקומות שבהם עוסקים הציבור בתורה והלכות בקביעות, **יוֹתֵר מִבָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּמִבָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת** שאין עוסקים בהם בקביעות[כה]. **וְהַיְינוּ דַּאֲמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַמִּי מִשְּׁמֵיהּ דְּעוּלָּא, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ** שהוא היה חביב להקב"ה יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות, **אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ** מקום שחביבותו יתירה משאר מקומות, **אֶלָּא אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הֲלָכָה בִּלְבַד**, כלומר, מקום שעוסקים בו בתורה בקביעות[ט].

וְאָמַר אַבַּיֵי, מֵרֵישׁ הֲוָה גָּרֵיסְנָא בְּגוֹ בֵּיתָא וּמְצַלֵּינָא בְּבֵי כְּנִישְׁתָּא - בתחילה הייתי לומד בתוך ביתי, והולך להתפלל בבית הכנסת, **כֵּיוָן דִּשְׁמַעְנָא לְהָא דַּאֲמַר** - כיון ששמעתי את מה שאמר **רַבִּי חִיָּיא בַּר אַמִּי מִשְּׁמֵיהּ דְּעוּלָּא, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הֲלָכָה בִּלְבַד, לָא הֲוָה מְצַלֵּינָא אֶלָּא הֵיכָא דְּגָרֵיסְנָא** - לא התפללתי אלא במקום שבו למדתי, ולא הלכתי להתפלל בבית הכנסת[כו]. וכן **רַבִּי אַמִּי וְרַבִּי אַסִּי אַף עַל גַּב דַּהֲווֹ לְהוּ תְּלֵיסַר בֵּי כְּנִישְׁתָּא בִּטְבֶרְיָא** - אף על גב שהיו להם שלש עשרה בתי כנסיות בטבריה, **לָא מְצַלּוּ אֶלָּא בֵּינֵי עַמּוּדֵי, הֵיכָא דַּהֲווֹ גָּרְסִי** - לא היו מתפללים אלא בין העמודים שעליהם נשענת תקרת בית המדרש, במקום שלמדו תורה.

הגמרא מביאה מימרות נוספות שאמרם רבי חייא בר אמי בשם עולא: **וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַמִּי מִשְּׁמֵיהּ דְּעוּלָּא, גָּדוֹל הַנֶּהֱנֶה מִיגִיעוֹ, יוֹתֵר מִיְּרֵא שָׁמַיִם** - גדול מי שיש בו יראת שמים, ויגע ועמל לפרנסתו כדי שתהיה דעתו מיושבת עליו בלא טרדות ויהיה לבו פנוי לעבודת בוראו, יותר מירא שמים שאינו עוסק במלאכה, ולבסוף אפשר שיצטרך לבריות ויגרמו טרדותיו שלא יהיה קיום ליראתו[כז]. **דְּאִילּוּ גַּבֵּי** מי שהוא רק **יְרֵא שָׁמַיִם כְּתִיב** (תהלים קיב א) **'אַשְׁרֵי אִישׁ יָרֵא אֶת ה'** בְּמִצְוֹתָיו חָפֵץ מְאֹד', ולא האריך הכתוב עוד בשכרו. **וְאִילּוּ גַּבֵּי** מי שגם **נֶהֱנֶה מִיגִיעוֹ כְּתִיב** (תהלים קכח ב) **'יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל, אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ'**, והאריך הכתוב בשבחו של אדם זה בשני דברים, 'אשריך' ו'טוב לך', ויש לדורשם, **'אַשְׁרֶיךָ' בָּעוֹלָם הַזֶּה, 'וְטוֹב לָךְ' לָעוֹלָם הַבָּא. וּלְגַבֵּי יְרֵא שָׁמַיִם** שאינו נהנה מיגיעו **'וְטוֹב לָךְ' לָא כְּתִיב בֵּיהּ** - לא כתבו לגביו 'וטוב לך', נמצא שגדול שכר הנהנה מיגיעו לעולם הבא, שיש לו מעלה יתירה בשכרו מחמת שטרח והצטער ביגיע כפיו, והיה רצונו בזה שיהיה לבו פנוי לעבודת בוראו[כח].

וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַמִּי מִשְּׁמֵיהּ דְּעוּלָּא, לְעוֹלָם יָדוּר אָדָם בִּמְקוֹם מגורי **רַבּוֹ.** וראיה לכך משלמה המלך, **שֶׁכָּל זְמַן שֶׁשִּׁמְעִי בֶּן גֵּרָא** רבו של שלמה היה **קַיָּים, לֹא נָשָׂא שְׁלֹמֹה אֶת בַּת פַּרְעֹה**, שהרי בסמוך לפסוק העוסק במיתת שמעי בן גרא (מלכים א' ב מו) נאמר (שם ג א), 'וַיִּתְחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם, וַיִּקַּח אֶת בַּת פַּרְעֹה וַיְבִיאֶהָ אֶל עִיר דָּוִד' וגו'. **מקשה הגמרא: וְהָתַנְיָא 'אַל יָדוּר'**, כלומר שלא ידור אדם במקום מגורי רבו. **מתרצת הגמרא: לָא קַשְׁיָא, הָא דְּכָיִיף לֵיהּ** - דברי עולא שראוי לגור במקום הרב נאמרו במקום שהתלמיד כפוף לרבו ומקבל את תוכחתו, **וְהָא דְּלָא כָּיִיף לֵיהּ** התלמיד לרבו, שאם יגור במקום רבו לא ישמע לתוכחתו ויחטא במזיד, לכן טוב שיתרחק מרבו ולא ישמע את תוכחתו ויחטא בשוגג ולא במזיד.

★

אחרי שנתבארה מעלת התפילה בבית הכנסת, מביאה הגמרא דינים הנוהגים בבית הכנסת בשעת קריאת התורה: **אָמַר רַב הוּנָא בַּר יְהוּדָה, אָמַר רַבִּי מְנַחֵם, אָמַר רַבִּי אַמִּי, מַאי דִּכְתִיב** (ישעיה א כח) **'וְעֹזְבֵי ה' יִכְלוּ'**, כלומר, על מי נאמר פסוק זה. **מבאר רבי אמי: זֶה הַמַּנִּיחַ סֵפֶר תּוֹרָה** הפתוח לקריאת התורה **וְיוֹצֵא** החוצה[כט], שהוא נחשב כעוזב ה', שאינו חפץ לשמוע דבריו[י]. **רַבִּי אֲבָהוּ נָפֵיק בֵּין גַּבְרָא לְגַבְרָא** - רבי אבהו היה יוצא מבית הכנסת בשעה שהבעל קורא מפסיק קריאתו בין העולים לתורה[ל]. **בָּעֵי רַב פָּפָּא, בֵּין פְּסוּקָא לִפְסוּקָא מַהוּ** - כשהקורא סיים פסוק אחד וטרם התחיל לקרוא את הפסוק הבא, האם מותר לצאת לחוץ[לא]. **משיבה הגמרא: תֵּיקוּ** - תעמוד שאלה זו בספק, שלא נפשטה[לב]. **רַב שֵׁשֶׁת, מַהְדַּר אַפֵּיהּ וְגָרֵיס** - היה מחזיר פניו מספר התורה בשעת קריאת התורה, וגורס את משנתו, **אָמַר, אֲנַן בְּדִידַן** - אנו בשלנו, בלימוד שאנו עסוקים בו, **וְאִינְהוּ בְּדִידְהוּ** - והם הציבור עסוקים בשלהם, בקריאת התורה[לג].

★

אחר שנתבארו דינים השייכים לקריאת התורה, מביאה הגמרא שמלבד שמיעת קריאת התורה בבית הכנסת, יש על האדם לקרוא בעצמו את פרשת השבוע: **אָמַר רַב הוּנָא בַּר יְהוּדָה, אָמַר רַבִּי אַמִּי, לְעוֹלָם יַשְׁלִים אָדָם פָּרְשִׁיּוֹתָיו** - פרשת השבוע של כל שבת ושבת, יחד **עִם הַצִּבּוּר**[לד], על ידי שיקרא לעצמו את הפרשה **שְׁנַיִם מִקְרָא וְאֶחָד תַּרְגּוּם** אונקלוס[לה].

והוצרכו לחפור מקום לבית הכסא בשדות, וכדי להפנות היו צריכים לצאת לשדות ולהתרחק מרחק רב מהעיר. רש"י (ד"ה לעת מצא). כד. **לפי** שיש כמה מיני מחלות הנגרמים לאדם כשאין בית הכסא מצוי לו וצריך לעצור את עצמו. ועוד, שהצריך לנקביו ומתפלל תפילתו תועבה (להלן כג.), והמשהה נקביו עובר משום (ויקרא יא מג) 'אל תשקצו את נפשתיכם' (מכות טז:). שיטה מקובצת (ד"ה במערבא). כה. **תלמידי** רבינו יונה (ד"ה אוהב). כו. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה אלא) בשם רבותינו הצרפתים, שאפילו אם אין בבית מדרשו עשרה אנשים, מצוה להתפלל שם. ודעת הרמב"ם (תפילה פ"ח ה"ג) היא, שמעלת התפילה בבית המדרש הוא רק כאשר מתפלל שם בעשרה. כז. **אך** אין לפרש שהנהנה מיגיעו אינו ירא שמים, שאם כן לא יתכן שתהיה מעלתו גדולה מירא שמים. הכותב (על עין יעקב ד"ה גדול). וראה עוד בגר"א (אמרי נעם ד"ה גדול) ובצל"ח (ד"ה גדול) שפירשו, שדברים אלו נאמרו לגבי עבודת ה', שהחסיד הנהנה מיגיעו, כלומר, שנהנה מעבודת ה' ומעשיית המצוות, גדול הוא מהכובש את יצרו שמתגבר ועושה רצון בוראו אך אינו נהנה מכך, אלא יש לו צער וקושי לשנות טבעו ומזגו. וראה עוד מה שפירש המהרש"א (ח"א ד"ה גדול). כח. **אבל** ודאי טוב לו לעולם הבא לכל ירא ה' אשר מרוב שלמותו חפץ מאוד במצוות ה' ולא בשכרם, אלא שהנהנה מיגיעו יש לו מעלה יתירה בשכרו לעולם הבא. הכותב (על עין יעקב ד"ה גדול). כט. **האיסור** לצאת מבית הכנסת הוא אפילו אם כבר שמע קריאת התורה בעשרה, ואפילו אם יש עשרה אחרים ששומעים את הקריאה. משנה ברורה (סי' קמו סק"א). ל. **ההיתר** לצאת בין העולים הוא רק כשהדבר קרה בדרך מקרה, אבל היוצא בתדירות בין גברא לגברא, נראה הדבר כפריקת עול תורה, ואסור לעשות כן, וכמעט שיש לומר גם עליהם את הפסוק 'עוזבי ה' יכלו'. תשב"ץ (ח"ג סי' לח), הביאו הביאור הלכה (שם ד"ה אבל). לא. **מימות** עזרא נהגו שהיה תורגמן מתרגם לעם מה שהקורא קורא בתורה כדי שיבינו את ענין הדברים, והקורא קורא פסוק אחד בלבד ושותק עד שיתרגם אותו התורגמן וחוזר וקורא פסוק שני. וכתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה בין), שהספק הוא דווקא לפי מנהגם, האם בשעה שמתרגמים את הפסוק, מותר לצאת מבית הכנסת. לב. **מכיון** שנשארה שאלה זו בספק, נפסק בה לחומרא, מפני שהוא ספק דאורייתא. תלמידי רבינו יונה (שם). ובדברי חמודות (סי' ז אות לא) ביאר, שאף שהיא תקנת נביאים יש להחמיר בספקם כמו בספק דאורייתא. לג. **כלומר**, שהוא עסוק בלימוד תורתו שהיא אומנותו והם שאין תורתם אומנותם עסוקים בשלהם, כלומר בחיוב המוטל עליהם לשמוע קריאת התורה. וראה בתוספות (ד"ה לה) שביארו באיזה אופנים הותר ללמוד בשעת קריאת התורה. לד. **להלן** (ע"ב) יתבאר ש'עם הציבור' פירושו שאינו מקדים לקרוא את הפרשה לפני השבוע שבו יקראוה הציבור בבית הכנסת, ואינו מאחרה לאחר מכן. לה. **הטעם** שתיקנו דווקא שנים מקרא ואחד תרגום, 'שנים מקרא' כנגד שנים שקוראים את המקרא בבית הכנסת העולה לתורה ושליח הציבור, 'ואחד תרגום' כנגד המתרגם. ראב"ן (סו"ת סי' סט).

וַאֲפִילּוּ פסוק שאין בו תרגום אונקלוס, כגון **'עֲטָרוֹת וְדִיבוֹן** וְיַעְזֵר וְנִמְרָה וְחֶשְׁבּוֹן וְאֶלְעָלֵה וּשְׂבָם וּנְבוֹ וּבְעֹן' (במדבר לב ג)[א], יקראנו שנים מקרא ואחד תרגום, כלומר שיקרא שלש פעמים את לשון המקרא[ב][א]. מפני **שֶׁכָּל הַמַּשְׁלִים פָּרָשִׁיּוֹתָיו עִם הַצִּבּוּר, מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו.**

רַב בֵּיבַי בַּר אַבַּיֵי, סָבַר לְאַשְׁלוּמִינְהוּ לְפָרְשְׁיָיתָא דְכוּלָּא שַׁתָּא בְּמַעֲלֵי יוֹמָא דְכִפּוּרֵי - חשב להשלים את קריאת הפרשיות של כל השנה, בערב יום הכיפורים. **תְּנָא לֵיהּ** [-שנה לו] **חִיָּיא בַּר רַב מִדִּפְתִּי,** ברייתא האמורה לגבי יום הכיפורים, **כְּתִיב** (ויקרא כג לב) **'וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב'**. תמהה הברייתא: **וְכִי בְּתִשְׁעָה מִתְעַנִּין** - וכי אפשר לפרש את הפסוק כפשוטו שמתענים בתשיעי בתשרי, **וַהֲלֹא בַּעֲשָׂרָה מִתְעַנִּין**[ג]. **אֶלָּא** בא הפסוק **לוֹמַר לְךָ, שֶׁכָּל הָאוֹכֵל וְשׁוֹתֶה בַּתְּשִׁיעִי, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִילּוּ מִתְעַנֶּה תְּשִׁיעִי וַעֲשִׂירִי**[ד]. ומכיון שיש מצוה להרבות בסעודה בערב יום הכיפורים, לא יהיה לך פנאי להשלים את פרשיות כל השנה ביום זה. מכיון ששמע רב ביבי בר אביי שאינו יכול לאחר את קריאת הפרשיות לערב יום הכיפורים, **סָבַר לְאַקְדּוּמִינְהוּ** - חשב להקדים ולקרוא את כל הפרשיות בשבת אחת או בשתי שבתות, **אָמַר לֵיהּ הַהוּא סָבָא, תְּנֵינָא** - שונה אני ברייתא זו, שצריך להשלים פרשה של כל שבת בזמנה, **וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יַקְדִּים** לקרותה קודם שמתחילים לקרוא פרשה זו בבית הכנסת, **וְשֶׁלֹּא יְאַחֵר** מלקוראה עד לאחר השבת[ה].

דין זה שאין להקדים ולאחר, הוא כדברי רבי יהושע בן לוי: **כִּדְאָמַר לְהוּ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי לִבְנֵיהּ, אַשְׁלִימוּ פָּרָשִׁיּוֹתֵיכוּ עִם הַצִּבּוּר** - השלימו פרשיותיכם עם הציבור **שְׁנַיִם מִקְרָא וְאֶחָד תַּרְגּוּם**[ו]. **וְהִזָּהֲרוּ בְּוְרִידִין כְּרַבִּי יְהוּדָה** - כשאתם שוחטים עופות, הזהרו לחתוך את הורידים שבצואר העוף[ז] בשעת השחיטה, כדי שיצא דמו[ח], ויוכשר לאכילה בצלייתו, וכדברי רבי יהודה שסובר שצריך לעשות כן[ב], **דִּתְנַן** (חולין כז.), השוחט רוב של אחד הסימנים בעוף, שחיטתו כשרה[ט], **וְרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר,** אין להכשיר את העוף **עַד שֶׁיִּשְׁחוֹט** גם **אֶת הַוְּרִידִין**. וְעוד אמר להם, **הִזָּהֲרוּ בְּזָקֵן** - הזהרו לכבד זקן **שֶׁשָּׁכַח תַּלְמוּדוֹ מֵחֲמַת אוֹנְסוֹ** - מחמת שחלה או שהיה טרוד בצרכי מזונו, כפי שהייתם מכבדים אותו בתחילה קודם ששכח תלמודו[י]. והטעם לכך, **דְּאַמְרִינַן לוּחוֹת** השניות **וְשִׁבְרֵי לוּחוֹת** הראשונות **מוּנָּחוֹת בָּאָרוֹן**[יא]. וכשם ששברי הלוחות מונחים בארון, כך יש לכבד זקן ששכח תלמודו מחמת אונס.

★

הגמרא מביאה שלשה דברים שאמר רבא לבניו: **אָמַר לְהוּ רָבָא לִבְנֵיהּ, כְּשֶׁאַתֶּם חוֹתְכִין בָּשָׂר, אַל תַּחְתְּכוּ** אותו כשהוא מונח **עַל גַּב הַיָּד,** אלא הניחוהו על השלחן בשעת החיתוך. **אִיכָּא דְאָמְרִי** שהטעם לכך הוא **מִשּׁוּם סַכָּנָה,** כי יש לחשוש שמא יחתוך את ידו. **וְאִיכָּא דְאָמְרִי** שאף אם לא יחתוך את ידו, עדיין יש לחשוש **מִשּׁוּם קִלְקוּל סְעוּדָה** - שמא יעשה חבורה קטנה בידו ויצא ממנה דם שילכלך את המאכל, וימאסו המסובים[יב].

וְעוד אמר להם, **אַל תֵּשְׁבוּ עַל מִטַּת אֲרַמִּית, וְאַל תַּעַבְרוּ אֲחוֹרֵי בֵית הַכְּנֶסֶת בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין.**

הגמרא מבארת את אמירת רבא לבניו:מה שאמר **'וְאַל תֵּשְׁבוּ עַל מִטַּת אֲרַמִּית'. אִיכָּא דְאָמְרִי, לָא תִּגְנוּ** - לא תשנו **בְּלָא** שתקראו **קְרִיאַת שְׁמַע** שעל המטה, שאם תעשו כן תהיה מיטתכם דומה למטה של ארמיים, שכך מנהגם[יג]. **וְאִיכָּא דְאָמְרִי** שציוה להם **דְּלָא תִּנְסְבוּ גִּיּוֹרְתָּא** - שלא ישאו גיורת[יד]. **וְאִיכָּא דְאָמְרִי** שרבא אמר להם שלא ישבו על מטת **אֲרַמִּית מַמָּשׁ, וּמִשּׁוּם מַעֲשֶׂה דְּרַב פָּפָּא** - ומחמת מעשה שהיה עם רב פפא, **דְּרַב פָּפָּא אֲזַל לְגַבֵּי אֲרַמִּית** - הלך לאשה גויה, והיא **הוֹצִיאָה לוֹ מִטָּה. אָמְרָה לוֹ, שֵׁב** על מטה זו. **אָמַר לָהּ** רב פפא, **אֵינִי יוֹשֵׁב עַד שֶׁתַּגְבִּיהִי אֶת הַמִּטָּה, הִגְבִּיהָה** הגויה **אֶת הַמִּטָּה וּמָצְאוּ שָׁם תִּינוֹק מֵת,** ונתברר שרצתה הגויה להעליל על רב פפא שהוא ישב על בנה והרגו. **מִכָּאן אָמְרוּ** - וממעשה זה למדו **חֲכָמִים** להורות, **שֶׁאָסוּר לֵישֵׁב עַל מִטַּת אֲרַמִּית.**

עוד אמר רבא לבניו, **'וְאַל תַּעַבְרוּ אֲחוֹרֵי בֵית הַכְּנֶסֶת בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין'. מְסַיַּיע לֵיהּ** - מכאן יש להביא ראיה **לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, אָסוּר לוֹ לְאָדָם שֶׁיַּעֲבוֹר אֲחוֹרֵי בֵית הַכְּנֶסֶת,** כלומר, אחורי הצד שבו נמצא פתח בית הכנסת[טו], **בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין,** שאם יעבור שם באותה שעה ולא יכנס לבית הכנסת, נראה ככופר, ומבזה את בית הכנסת, כיון שעומד בפתח בית הכנסת ואינו נכנס להתפלל[ג]. **אָמַר אַבַּיֵי, וְלָא אֲמָרָן** - לא נאמר האיסור לעבור אחורי בית הכנסת, **אֶלָּא דְּלֵיכָּא פִּתְחָא אַחֲרִינָא** - אלא כשאין פתח אחר לבית הכנסת, **אֲבָל אִיכָּא פִּתְחָא אַחֲרִינָא, לֵית לָן בָּהּ** - אבל אם יש פתח אחר, אין לנו לחוש לאיסור זה. **וְכֵן לָא אֲמָרָן** - לא נאמר איסור זה, **אֶלָּא דְּלֵיכָּא בֵּי כְּנִישְׁתָּא אַחֲרִינָא** - כשאין בית כנסת אחר בעיר זו, **אֲבָל אִיכָּא בֵּי כְּנִישְׁתָּא אַחֲרִינָא, לֵית לָן בָּהּ** - אבל אם יש בית כנסת אחר, אין לחוש. שבאופנים אלו אין העובר אחורי בית הכנסת נראה ככופר ומבזה את בית הכנסת, שיש לומר שדעתו להכנס בפתח האחר[ד], או להתפלל בבית הכנסת השני. **וְלָא אֲמָרָן, אֶלָּא דְּלָא דָּרֵי טוּנָא וְלָא רָהֵיט וְלָא מַנַּח תְּפִילִּין** - וכן לא נאמר איסור זה אלא כשהאדם העובר אחורי בית הכנסת אינו נושא משא, ואינו רץ, ואינו מניח תפילין, **אֲבָל אִיכָּא חַד מֵהָנָךְ, לֵית לָן בָּהּ** - אבל אם הוא עושה אחד מדברים אלו אין לנו לחשוש לאיסור, מפני שאינו נראה ככופר ומבזה את בית הכנסת. שהנושא משא, ניכרים הדברים שאינו נכנס לבית הכנסת מפני המשא שעליו[טז]. וכן אדם שממהר ורץ, ניכר שזמנו דחוק מפני דבר נחוץ ולכן אינו יכול להתעכב ולהכנס לבית הכנסת[יז]. והמניח תפילין ניכר הדבר שהוא רודף אחר המצוות ואינו ממבטלי התפילה[יח].

★

מכיון שהביאה הגמרא לעיל את ציווי רבא לבניו שלא יחתכו בשר על גבי היד, מביאה הגמרא ברייתא המונה דבר זה בין מנהגי דרך ארץ שנהגו המדיים: תַּנְיָא, אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא, בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אוֹהֵב אֲנִי אֶת הַמָּדִיִּים - יש שלשה דברים שאני אוהב במנהגם של אנשי מדי[יט]. הדבר הראשון הוא, **כְּשֶׁחוֹתְכִין אֶת הַבָּשָׂר אֵין חוֹתְכִין אֶלָּא עַל גַּבֵּי הַשּׁוּלְחָן,** ולא על גבי היד[כ]. דבר שני, **כְּשֶׁנּוֹשְׁקִין** את חבירם **אֵין נוֹשְׁקִין** אותו **אֶלָּא עַל גַּב הַיָּד**[כא]. דבר שלישי, **וּכְשֶׁיּוֹעֲצִין** - וכשמתיעצים בדברים שאין חפצים שיתפרסמו, **אֵין**

א. **בדפוסים** שלפנינו ישנו תרגום גם על פסוק זה, 'מכללתא ומלבשתא' וגו'. וכתב בהגהות ר"א לנדא (ד"ה ואפי') שצריך לגרוס 'ואפילו דיבון ועטרות', והכוונה לפסוק אחר, 'ויבנו בני גד את דיבון ואת עטרות ואת ערוער' (במדבר לב לד), ושם לא תרגם אונקלוס את שמות הערים. ב. **שהרי** התרגום של פסוק זה הוא כמו בלשון הקודש בלי תוספת או שינוי, ולכן כשיקרא פסוק זה שנים מקרא ואחד תרגום, נמצא שקרא את המקרא שלש פעמים. תוספות (ד"ה ואפילו) בביאור שיטת רש"י. ג. **הקושיא** אינה ממשנה ולא מברייתא, אלא מכח המציאות, שהדבר ידוע ממעשים שבכל שנה ושנה שמתענים בעשירי לחודש תשרי. של"ה (תורה שבעל פה ער' כלל אלף אות קפג). הקשו התוספות (ד"ה כאילו), הלא ניתן לפרש שאין כוונת הפסוק 'בתשעה לחדש בערב', לערב שבו מתחיל יום התשיעי, אלא לערב שאחר יום התשיעי, והוא ליל עשירי. וכמו שנאמר לגבי מצות אכילת מצה, 'בראשון, בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות' (שמות יב יח), וכוונת הפסוק לליל חמשה עשר. ותירצו, שלגבי מצה נאמר 'תאכלו מצות' אחר תיבת 'בערב', ומשמע שאכילת המצות תהיה בערב שאחר יום ארבעה עשר לניסן, אך לגבי יום הכיפורים נאמר 'ועניתם את נפשותיכם' ואחר כך נאמר 'בתשעה לחדש בערב', ומשמע שהתענית היא מיד ביום התשיעי. ד. **וכוונת** הפסוק לצוות על האדם להרבות בסעודה בתשעה בחודש, כדי להכין עצמו לעינוי המחרת. רש"י (ד"ה מעלה). ומצוה זו באה להראות חיבתו של הקב"ה לעמו ישראל, שמכל ימות השנה לא ציוה על ישראל להתענות אלא יום אחד בלבד, ואף זו לטובתם היא כדי לכפר על עוונותיהם, ומרוב חיבתו הזהירם לאכול ולשתות ערב התענית כדי שיוכלו לסובלה. רא"ש (יומא פ"ח סי' כב). ה. **מתפילת** מנחה בשבת כבר נחשב זמנה של הפרשה הבאה, שאז מתחילים לקרותה בבית הכנסת, והקורא מכאן ואילך הרי הוא כקורא את הפרשה בזמנה. תוספות (ד"ה ישלים), רא"ש (סי' ח). ו. **ומכך** שאמר רבי יהושע בן לוי אשלימו 'פרשיתייכו' משמע גם שכל פרשה ישלימנה בשבתה, ולא יקדים ולא יאחר. מגיד תעלומה (ד"ה כדאמר). ז. **הורידים** הם החוטים שבצואר, שהדם מקלח מהם. רש"י (חולין כז. ד"ה ורידין). ח. **כשחותך** את הורידים בשעת השחיטה יוצא הדם דרך הנקב שבורידים, לפי שהדם עדיין חם. אבל אם יחתכם שלא בשעת השחיטה, לא יצא הדם דרך הנקב, לפי שכבר נתקרר הדם. גמרא (חולין כח:). ט. **שני** סימנים יש בצואר העוף והבהמה, הקנה והושט, ושנינו (חולין כח.), 'וזבחת וגו' כאשר צויתיך' (דברים יב כא), וקשה ביאור הפסוק, הרי לא מצאנו בכתובים ציווי על הלכות שחיטה. אלא מלמד שנצטוה משה בעל פה על שחיטת הושט ועל שחיטת הקנה, ועל דיני השחיטה שהכשרה על ידי שחיטת רוב שני סימנים בבהמה ורוב סימן אחד בעוף. י. **מאירי** (ד"ה זקן). יא. **שנאמר** (דברים י ב) 'ואכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שיברת ושמתם בארון', ודרשו חכמים (מנחות לט.), אף את השברים תשים בארון. יב. **רש"י** (ד"ה משום - הסכנה), בשפתי חכמים (ברש"י ד"ה משום) הקשה, מדוע אין לחשוש שמא יצא דם על הבשר ויכשל באיסור אכילת דם האדם. ותירץ, שיתכן שכוונת רש"י שכתב 'אף בחבורה קטנה יצא דם וילכלך את המאכל וימאיס את המסובין', לשתי חששות נפרדים, חשש אחד שמא ילכלך את המאכל בדמו, ויכשלו באיסור אכילת דם האדם. ועוד, שמא ימאיס את המסובים, ואסור לעשות כן, וכמו שאמרו בגמרא (חגיגה ה.) בביאור הפסוק (קהלת יב יד) 'כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם', שמדבר על ההורג כינה בפני חבירו ונמאס בה, או על הרק בפני חבירו ונמאס. אמנם מדברי המשנה ברורה (סי' קע ס"ק ל"ד) משמע, שאף לפירוש השני החשש הוא מפני שימאס המאכל, ואף שלא בפני המסובים אין לעשות כן. יג. **רש"י** (פסחים קיב: ד"ה דלא), רשב"ם (פסחים שם). יד. **הטעם** לכך הוא, מפני שאמרו בגמרא (סנהדרין צד.) שבני אדם רגילים לומר, אל תבזה את הגוים בפני גר ובפני בניו, עד עשרה דורות. רשב"ם (פסחים קיב: ד"ה לא). כלומר, שבתוך עשרה דורות להתגיירותם עדיין הם מרגישים שייכות לגוים, וצר להם בצערם. ובהגהות יעב"ץ (ד"ה ולא"ד) כתב, שיש לחשוש שנשאר בה רושם מטבע השורש שממנו היא באה, שכן אמרו בירושלמי (הוריות פ"ג ה"ה) 'אל תאמין בעבד עד ששה עשר דור'. ובהוריות (יג.) כתב היעב"ץ (ד"ה הכל) טעם נוסף שאין לשאת גיורת, מפני שאמרו בגמרא (ב"ב קי.) שרוב בנים דומים לאחי האם. אמנם כתב היעב"ץ (הוריות שם), שלא כל הגיורות שוות, ויהושע שנשא את רחב, ובעז שנשא את רות יוכיחו, שהניחו את בנות ישראל ובחרו להם בגיורות. אך בדבריו כאן כתב שאין להביא ראיה מהם, כי אין להביא ראיה מנביאים וחכמים ששימשו על פי רוח הקודש. טו. **פתח** בית הכנסת שרוב הציבור נכנסים דרכו, שהוא נמצא כנגד הצד שבו ארון הקודש העומד בצד שאליו מתפללים באותה עיר. ראה שו"ע (או"ח סי' קנ ס"ה), מאירי (מגילה כח: ד"ה במס' יומא). [רש"י (ד"ה אסור) כתב, שפתח בית הכנסת הוא במזרח, כיון שפתחי בתי כנסת שלהם היו במזרח, כמו במקדש ובמשכן שפתחם היה במזרח, והיו פני העם למערב ואחוריהם למזרח]. טז. **רש"י** לקמן (סא. ד"ה ולא), טור (סי' צ). יז. **ראש** יוסף (ד"ה אסור). יח. **רמב"ם** (תפלה פ"ו ה"ח). יט. **רבי** עקיבא אמר דברים אלו כדי לעורר את ישראל לנהוג כן, שיאמרו, אם המדיים נוהגים כן, כל שכן עם ישראל שהם עם חכם ונבון. בן יהוידע (ד"ה בשלשה). וכתב עוד, שרבי עקיבא בא לגנותם, לומר שאף שמדי הם אומה גדולה ישנם רק שלשה דברים שהוא אוהב בהם, והשמיענו שבשאר דברים ראוי לשונאם. כ. **כמבואר** בגמרא לעיל שאין לחתוך בשר על גב היד, משום סכנה או משום קלקול סעודה. אולם בילקוט שמעוני (ויקרא רמז קל) אמר רבי שמעון בן גמליאל שההנהגה הטובה היא שהם חותכים את הבשר ואחר כך אוכלים אותו, ואין נושכים ואוכלים בשר מחתיכה גדולה. מהרש"א (ח"א ד"ה אלא - הראשון). כא. **והוא** דרך חשיבות, שנושקו על גב היד ולא על פיו כדי שלא ימאס חבירו מהרוק. רש"י (ד"ה על גב), כביאור המהרש"ל בדבריו.

יוֹעֲצִין אֶלָּא בַּשָּׂדֶה ולא בתוך בית, מפני שיש לחשוש שישמעו שאר בני הבית את הדברים[כב]. **אָמַר רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה, מַאי קְרָאָה** - מהו הפסוק שממנו למדנו כן, שנאמר (בראשית לא ד) '**וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב וַיִּקְרָא לְרָחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֶה אֶל צֹאנוֹ**'.

★

הגמרא מביאה ברייתא נוספת כעין דברי רבי עקיבא: תַּנְיָא, אָמַר רַבָּן גַּמְלִיאֵל, בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אוֹהֵב אֲנִי אֶת הַפַּרְסִיִּים מפני צניעותם, **הֵן צְנוּעִין בַּאֲכִילָתָן**[כג], **וּצְנוּעִין בְּבֵית הַכִּסֵּא, וּצְנוּעִין בְּדָבָר אַחֵר** - בתשמיש.

הגמרא מוסיפה לבאר שאין מעלה זו מועילה להציל את הפרסיים מהגיהנם[כד]. שנאמר במפלת בבל (ישעיה יג ג) '**אֲנִי צִוֵּיתִי לִמְקוּדָּשָׁי**', כלומר, אני צויתי את מלכי פרס לבא ולהשחית את בבל, **וּתָנֵי רַב יוֹסֵף** שהאומה הנקראת 'מקודשי', **אֵלּוּ הַפַּרְסִיִּים הַמְקוּדָּשִׁין וּמְזוּמָּנִין לְגֵיהִנָּם**[כה].

★

שנינו במשנה (לעיל ב.): '**רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר וכו'**', שסוף זמן קריאת שמע של ערבית הוא עד שיעלה עמוד השחר[כו], וחולק בזה הן על חכמים שאמרו שזמנה עד חצות, והן על רבי אליעזר הסובר שזמנה עד סוף האשמורה הראשונה. הגמרא מביאה פסק הלכה במחלוקת זו.

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, הֲלָכָה כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל, ולכתחילה יכול להמתין מלקרוא קריאת שמע עד עלות השחר[כז].

★

הגמרא מביאה ברייתא שיש ללמוד ממנה עד מתי הוא זמן קריאת שמע של ערבית, וממתי מתחיל זמן קריאת שמע של שחרית: תַּנְיָא, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי אוֹמֵר, פְּעָמִים שֶׁאָדָם קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּלַּיְלָה, פעם **אַחַת קוֹדֶם שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר, וְאַחַת** - ופעם נוספת **לְאַחַר שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר, וְיוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ, אַחַת שֶׁל יוֹם וְאַחַת שֶׁל לַיְלָה**, שבקריאתו קודם עלות השחר יצא ידי חובת קריאת שמע של ערבית, ובקריאתו אחר עלות השחר יצא ידי חובת קריאת שמע של שחרית.

מקשה הגמרא: הָא גּוּפָא קַשְׁיָא - ברייתא זו מצד עצמה קשה היא, שבתחילת הברייתא **אָמְרַת, פְּעָמִים שֶׁאָדָם קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּלַּיְלָה**, וביארת שהפעם השניה היא לאחר שיעלה עמוד השחר, **אַלְמָא** - מוכח, **שֶׁלְּאַחַר שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר לֵילְיָא הוּא** עד שתנץ החמה, שהרי אמרת ששתי הפעמים הן בלילה. **וְהָדַר תָּנֵי** - ולאחר מכן שנינו בהמשך הברייתא, **שיוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ, אַחַת שֶׁל יוֹם וְאַחַת שֶׁל לַיְלָה, אַלְמָא יְמָמָא הוּא** - מוכח מכך שלאחר שעלה עמוד השחר הוא כבר יום, ולכן יוצא אז ידי חובת קריאת שמע של שחרית. נמצא שתחילת הברייתא סותרת לסופה, שמתחילתה משמע שהלילה ממשיך עד הנץ החמה, ומסופה משמע שהלילה מסתיים בעלות השחר. **מתרצת הגמרא: לֹא** - אין להקשות סתירה זו, **לְעוֹלָם** [-באמת] אחר עלות השחר **לֵילְיָא הוּא**[כח], וכפי ששנינו בתחילת הברייתא ששתי הקריאות הן בלילה, **וְהָא דְּקָרֵי לֵיהּ יוֹם** - ומה שבסוף הברייתא קראו לזמן זה יום, **דְּאִיכָּא אִינְשֵׁי דְּקַיְימֵי בְּהַהִיא שַׁעְתָּא** - מפני שיש אנשים שעומדים ממטתם בשעה זו, ולכן אחר עלות השחר הוא כבר זמן קריאת שמע של שחרית, שזמנה נאמר בפסוק בלשון 'ובקומך', ובשעה זו יש אנשים שקמים ממטותיהם[כט]. **אָמַר רַב אַחָא בַּר חֲנִינָא, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הֲלָכָה כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי** שיוצא ידי חובת קריאת שמע של שחרית אחר עלות השחר.

הגמרא מביאה שיש ששנו את פסק ההלכה של רב אחא בר חנינא על ברייתא אחרת. אִיכָּא דְּמַתְנֵי לְהָא דְּרַב אַחָא בַּר חֲנִינָא אַהָא דְּתַנְיָא - יש ששנו את דברי רב אחא בר חנינא שהלכה כרבי שמעון בן יוחי, על ברייתא זו ששנינו בה, **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי אוֹמֵר מִשּׁוּם רַבִּי עֲקִיבָא, פְּעָמִים שֶׁאָדָם קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּיּוֹם**, פעם **אַחַת קוֹדֶם הָנֵץ הַחַמָּה, וְאַחַת** - ופעם נוספת **לְאַחַר הָנֵץ הַחַמָּה, וְיוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ, אַחַת שֶׁל יוֹם וְאַחַת שֶׁל לַיְלָה**, שבקריאתו הראשונה יוצא ידי חובת קריאת שמע של ערבית, ובקריאה השניה יוצא ידי חובת קריאת שמע של שחרית. **מקשה הגמרא: הָא גּוּפָא קַשְׁיָא** - ברייתא זו מצד עצמה קשה היא, שבתחילת הברייתא **אָמְרַת, פְּעָמִים שֶׁאָדָם קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּיּוֹם**, וביארת שהפעם הראשונה היא קודם הנץ החמה, **אַלְמָא קוֹדֶם הָנֵץ הַחַמָּה** [אחר עלות השחר], **יְמָמָא הוּא, וְהָדַר תָּנֵי** - ולאחר מכן שנינו, **שיוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ, אַחַת שֶׁל יוֹם וְאַחַת שֶׁל לַיְלָה, אַלְמָא לֵילְיָא הוּא** - מוכח שקודם הנץ החמה עדיין לילה הוא, ויוצא אז ידי חובת קריאת שמע של ערבית. נמצא שתחילת הברייתא סותרת לסופה, שמתחילתה משמע שהיום מתחיל בעלות השחר, ומסופה משמע שהיום מתחיל רק מנץ החמה.

כב. **וכמו** שאנשים רגילים לומר, 'אזנים לכותל'. רש"י (ד"ה אלא). אבל השדה הוא מקום מרווח שהעומד בו יכול לבחון כל צדדיו ולראות שאין אדם המקשיב לסודותיו.

כג. **ענין** צניעותם באכילה היה בכך שלא היו אוכלים בגלוי בביתם ובכל מקום, אלא היו אוכלים במקום צנוע מהעוברים ושבים שבבית, כדי שלא יארע נזק לאחרים מאכילתם, וכמבואר בכתובות (סא.) שריח וחמיצות המאכל יכול להזיק למי שמריחו ומתאוה לאוכלו ואינו אוכלו. בן יהוידע (ד"ה ועדיין).

כד. **לפי** שרבן גמליאל היה משבח כמה מדות צניעות של הפרסיים, והיה מקום לומר שבשכר זה יש להם עולם הבא, לכן השמיענו התנא שאין לומר כן, אלא הם מזומנים לגיהנם, ואין לשבחם רק במדות אלו, ולא בשאר דברים. גר"א (אמרי נועם ד"ה אני).

כה. **תיבת** 'מקודשי' היא מלשון הזמנה, כמו 'התקדשו למחר' (במדבר יא יח), שפירושו, הזמינו עצמכם למחר. מצודת ציון (ישעיה יג ג). והטעם שלא מועילה להם זכות מנהגי צניעותם, לפי שלא נהגו במדת צניעות זו לכבוד ה' אלא מפני שחושבים דבר זה כנימוסים הגונים, ולכן אין זה נחשב להם למצוה הראויה להצילם מדינה של גיהנם. אמרי שפר (דייטש, ד"ה תניא).

כו. **על** זמן קריאת שמע של ערבית נאמר בפסוק (דברים ו ז) 'בשכבך', רבן גמליאל סבר שהכוונה בזה לכל משך הזמן שבני אדם שוכבים במיטותיהם, והיינו כל הלילה. רש"י (לעיל ב. ד"ה עד שיעלה, ג. ד"ה לאו).

כז. **רא"ש** (סי' ט), רשב"א (ט. ד"ה ובני), שיטה מקובצת (ד"ה רבן).

מתרצת הגמרא: לָא - אין להקשות סתירה זו, כי **לְעוֹלָם** קודם הנץ החמה **יְמָמָא הוּא**, וכפי ששנינו בתחילת הברייתא ששתי הקריאות הן ביום, **וְהַאי דְּקָרוּ לֵיהּ לֵילְיָא** - ומה שבסוף הברייתא קראו לזמן זה לילה, **דְּאִיכָּא אִינְשֵׁי דְּגָנוּ בְּהַהִיא שַׁעְתָּא** - הוא מפני שיש בני אדם שישנים בשעה זו. ולכן אף שקודם הנץ החמה יום הוא, יוצא בזמן זה ידי חובת קריאת שמע של ערבית, שזמנה נאמר בפסוק בלשון 'ובשכבך', ובשעה זו עדיין יש בני אדם השוכבים במטותיהם[א]. **אָמַר רַבִּי אַחָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הֲלָכָה כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי עֲקִיבָא**, שיוצא ידי חובת קריאת שמע של ערבית אחר עלות השחר.

רבי זירא מוסיף על הדין שנפסק לעיל בברייתא הראשונה שיכול לקרוא קריאת שמע של ערבית סמוך לעמוד השחר: אָמַר רַבִּי זֵירָא, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יֹאמַר המתפלל וקורא קריאת שמע של ערבית מעט קודם לעמוד השחר, את ברכת **הַשְׁכִּיבֵנוּ**, כי ברכה זו נתקנה רק לזמן תחילת השכיבה[ב], וסמוך לעמוד השחר הוא זמן סוף השכיבה.

הגמרא מבארת את הפסק של רבי יהושע בן לוי: כִּי אֲתָא - כשבא **רַב יִצְחָק בַּר יוֹסֵף** מארץ ישראל לבבל, **אָמַר, הָא** [-פסק זה] **דְּרַבִּי אַחָא בְּרַבִּי חֲנִינָא אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי** שהלכה כרבי שמעון שיוצא ידי חובת קריאת שמע של ערבית אחר עלות השחר, **לָאו בְּפֵירוּשׁ אִיתְּמַר, אֶלָּא מִכְּלָלָא אִיתְּמַר** - לא נאמרה על ידו בפירוש, אלא מכלל דבריו למדו זאת, וכך היה המעשה, **דְּהַהוּא זוּגָא דְּרַבָּנָן דְּאִשְׁתַּכּוּר בְּהִלּוּלָא דִּבְרֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי** - שזוג תלמידי חכמים שהשתכרו בשמחת החתונה של בנו של רבי יהושע בן לוי ונרדמו עד לאחר עמוד השחר, ומחמת כן לא קראו קריאת שמע של ערבית, **אֲתוּ לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי** - באו לפני רבי יהושע בן לוי קודם נץ החמה, לשאול האם הם יכולים לקרוא כעת קריאת שמע, **אָמַר** להם רבי יהושע בן לוי, **כְּדַאי הוּא רַבִּי שִׁמְעוֹן** המתיר לקרוא קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה, **לִסְמוֹךְ עָלָיו בִּשְׁעַת הַדְּחָק** - בשעת אונס כזו שנרדמתם מתוך שכרות[ג].

★

שנינו במשנה (לעיל ב.)**: מַעֲשֶׂה שֶׁבָּאוּ בָנָיו וכו'** של רבן גמליאל מבית המשתה אחר חצות, ואמרו לו שלא קראו עדיין קריאת שמע של ערבית, והורה להם רבן גמליאל שיכולים הם לקרוא אם לא עלה עמוד השחר. **שואלת הגמרא: וְעַד הַשְׁתָּא לֹא שְׁמִיעַ לְהוּ הָא דְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל** - וכי עד עכשיו לא שמעו בניו של רבן גמליאל את דעת אביהם הסובר שזמן קריאת שמע של ערבית הוא עד עלות השחר[ד]. **משיבה הגמרא: הָכִי קָאָמְרֵי לֵיהּ** - כך אמרו לאביהם, **רַבָּנָן פְּלִיגֵי עִילָּוָךְ** - האם חכמים שאמרו במשנה שזמנה עד חצות, חולקים עליך[ה], **וְהַכְּלָל הוּא שֶׁיָּחִיד וְרַבִּים הֲלָכָה כְּרַבִּים**, ואין אנו חייבים לקרוא עכשיו, **אוֹ דִּלְמָא רַבָּנָן כְּוָותָךְ סְבִירָא לְהוּ** - או שמא אף חכמים סוברים כדעתך, שזמנה מן התורה עד עלות השחר', **וְהַאי דְּקָאָמְרֵי** - ומה שאמרו שזמנה **עַד חֲצוֹת**, הוא רק זירוז להקדים ולקיים את המצוה, **כְּדֵי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵירָה**, שלא ידחנה עד שלבסוף יעבור זמנה, אבל במקום שנאנס עדיין מקיים מצות קריאת שמע בזמנה אף אחר חצות, ואם כן חייבים אנו לקרותה כעת[ז]. **אָמַר לְהוּ** רבן גמליאל לבניו, **רַבָּנָן כְּוָותִי סְבִירָא לְהוּ** - חכמים מודים לי שמן התורה נמשך זמן קריאת שמע עד עלות השחר, **וְלָכֵן חַיָּיבִין אַתֶּם** לקרוא[ח], **וְהַאי דְּקָאָמְרֵי** חכמים **עַד חֲצוֹת, כְּדֵי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵירָה**[[א]].

★

שנינו במשנה בהמשך תשובת רבן גמליאל לבניו, **'וְלֹא זוֹ בִּלְבַד אָמְרוּ, אֶלָּא וכו'** כל מה שאמרו חכמים עד חצות, מצותן עד שיעלה עמוד השחר'. **שואלת הגמרא: וְרַבָּן גַּמְלִיאֵל מִי קָאָמַר עַד חֲצוֹת** - וכי רבן גמליאל סבר שזמן קריאת שמע של ערבית הוא עד חצות, **דְּקָתָנֵי** - ששנינו בדבריו במשנתנו '**וְלֹא זוֹ בִּלְבַד אָמְרוּ**', כלומר, ולא קריאת שמע בלבד אמרו חכמים שיש לעשות לה סייג לקרותה עד חצות, אלא גם שאר המצוות שאמרו חכמים שזמנם עד חצות[ט], עיקר זמנם עד שיעלה עמוד השחר, אלא שעשו חכמים סייג להרחיק את האדם מן העבירה, ומשמע שרבן גמליאל מודה שזמן קריאת שמע של ערבית הוא עד חצות, וקשה, הלא רבן גמליאל סובר שלכתחילה זמן קריאת שמע הוא עד עמוד השחר'.

משיבה הגמרא: הָכִי קָאָמַר לְהוּ רַבָּן גַּמְלִיאֵל לִבְנֵיהּ - כך אמר להם רבן גמליאל לבניו, אני סבור שמותר לקרוא לכתחילה עד עמוד השחר, אלא **אֲפִילּוּ לְרַבָּנָן דְּקָאָמְרֵי** שסוף זמן קריאת שמע הוא **עַד חֲצוֹת**, אין כוונתם שאחר חצות אינו יוצא ידי חובתו, אלא **מִצְוָתָהּ עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר, וְהַאי דְּקָא אָמְרֵי** - ומה שאמרו שסוף זמן קריאת שמע של ערבית הוא **עַד חֲצוֹת**, הוא רק **כְּדֵי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵירָה**.

★

שנינו במשנה: 'הֶקְטֵר חֲלָבִים וכו' ואברים, מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלים ליום אחד, מצותן עד שיעלה עמוד השחר'. ומדייקת הגמרא, **וְאִילּוּ אֲכִילַת פְּסָחִים לֹא קָתָנֵי** - ואילו על מצות אכילת קרבן פסח לא שנינו כן שמצוותה עד שיעלה עמוד השחר. **מקשה הגמרא: וּרְמִינְהִי** - יש להקשות על כך מברייתא, ששנינו בה, **קְרִיאַת שְׁמַע** של **עַרְבִית, וְהַלֵּל** הנאמר **בְּלֵילֵי פְּסָחִים**[יא], **וַאֲכִילַת** קרבן **פֶּסַח**, כל אלו **מִצְוָתָן עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר**, וכיון שמבואר בברייתא שאף אכילת פסח זמנה עד שיעלה עמוד השחר, מדוע לא הוזכרה מצוה זו במשנתנו[[ב]].

מתרצת הגמרא: אָמַר רַב יוֹסֵף, לֹא קַשְׁיָא, הָא - משנתנו שלא מנתה גם את אכילת פסחים, היא כדברי **רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה** הסובר שמדאורייתא זמן אכילת הפסח הוא עד חצות, **וְהָא** - והברייתא, היא כדברי **רַבִּי עֲקִיבָא** הסובר שזמן אכילת הפסח הוא עד שיעלה עמוד השחר[יב], וכפי ששנינו בברייתא נוספת, שנחלקו בכך רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא. **דְּתַנְיָא**, נאמר בפסוק (שמות יב ח) **'וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה'**, ונחלקו התנאים עד מתי הוא זמן אכילת הפסח בלילה זה. **רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר, נֶאֱמַר כָּאן** לענין אכילת בשר הפסח, **'בַּלַּיְלָה הַזֶּה'**, **וְנֶאֱמַר לְהַלָּן** בענין מכת בכורות (שם יב יב), **'וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה'**, יש ללמוד גזירה שוה מתיבות 'בלילה הזה' שבשני הפסוקים[יג], **מָה לְהַלָּן** - מכת בכורות, זמנה **עַד חֲצוֹת**, שנאמר (שמות יא ד), 'כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם', **אַף כָּאן** - מצות אכילת הפסח, זמנה **עַד חֲצוֹת**[יד]. **אָמַר לֵיהּ רַבִּי עֲקִיבָא** לרבי אלעזר בן עזריה, **וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר** (שמות יב יא) 'וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ **בְּחִפָּזוֹן**, פֶּסַח הוּא לַה'', ולמדנו מפסוק זה שזמן אכילת הפסח הוא **עַד שְׁעַת חִפָּזוֹן** - עד השעה שבה נחפזו בני ישראל לצאת ממצרים, והיא שעת עלות השחר[טו]. ואם תשיב על כך, שאם אין לדרוש את הגזירה שוה מתיבות 'בלילה הזה', **אִם כֵּן מַה תַּלְמוּד לוֹמַר 'בַּלַּיְלָה'**, אשיב לך שהיא נצרכת, **שֶׁיָּכוֹל** הייתי לומר **שֶׁיְּהֵא** קרבן פסח **נֶאֱכָל כְּקָדָשִׁים בַּיּוֹם** - שכשם ששאר כל הקדשים נאכלים ביום שחיטתם ובלילה שלאחריו[טז], כך גם קרבן פסח יאכל אף ביום שחיטתו בי"ד ניסן, **תַּלְמוּד לוֹמַר**, 'ואכלו את הבשר **בַּלַּיְלָה**', ויש ללמוד מכך **שֶׁבַּלַּיְלָה הוּא נֶאֱכָל וְלֹא**

א. **אמנם** אם היה אנוס לקרוא קריאת שמע של ערבית אחר עלות השחר, אין יכול לקרוא גם קריאת שמע של שחרית בזמן זה אף שהיה אנוס גם עליה, כי אין לקרוא גם קריאת שמע של לילה וגם של יום בזמן אחד, ובאופן זה יקרא קריאת שמע של שחרית דווקא אחר נץ החמה. רא"ש (סי' י). ולשיטתו אין מחלוקת בין שתי הברייתות, ומהמבואר בהן למדנו שהזמן שאחר עלות השחר וקודם נץ החמה, כשר לקרוא בו קריאת שמע של ערבית כשנאנס ולא קראה קודם לכן, וכשר גם לקריאת שמע של שחרית, ובלבד שלא יקרא את שתיהן יחד בזמן זה. ב. **שהרי** אומרים בה 'השכיבנו ה' אלוהינו לשלום'. ג. **אבל** שלא בשעת הדחק, אין אתם רשאים לקרוא. רש"י (ד"ה בשעת). ד. **אין** לומר שבניו של רבן גמליאל אכן לא ידעו שכן פסק אביהם, ורק במעשה זה נתבארה שיטתו, שאם כן מדוע הסתפקו אם יכולים לקרוא קריאת שמע אחר חצות, וכי מדוע לא יפסקו כחכמים שזמן קריאת שמע הוא רק עד חצות, אלא בהכרח שידעו בני רבן גמליאל שכן פסק אביהם עוד קודם מעשה זה. פני יהושע (ד"ה מעשה). ה. **כלומר**, האם חכמים חולקים עליך בפירוש הכתוב 'ובשכבך', שלדבריך פירושו כל זמן שכיבה והיינו שמן התורה זמנה עד עלות השחר, ואילו הם פירשו שהוא הזמן שדרך בני אדם להכין עצמם לילך לשכב, והיינו שאף מן התורה זמנה הוא עד חצות. ואף רבי אליעזר שאמר במשנה שזמן סוף קריאת שמע של ערבית הוא עד סוף האשמורה הראשונה פירש ש'ובשכבך' היינו הזמן שבו הולכים לשכב, אך סבר שזמן עסק השכיבה הוא עד סוף האשמורה הראשונה, ובזה חלקו חכמים עליו וסברו שזמן זה הוא עד חצות. רש"י (ד"ה לכן). ו. **ודורשים** את תיבת 'ובשכבך' על כל זמן השכיבה. רש"י (ד"ה אלו). ז. **רש"י** (ד"ה אלו). ומשמע מדבריו שרק במקום אונס אפשר לצאת ידי חובת קריאת שמע אחר חצות, אמנם הרי"ף ושאר פוסקים חלקו על כך, ולדבריהם אפילו עבר במזיד, יוצא ידי חובת קריאת שמע בזמנה עד שיעלה עמוד השחר. רש"ש (בלש"י שם). ח. **אין** לגרוס שאמר להם 'מותרים אתם' לקרוא, כי פשוט שאפילו שלא בזמן קריאת שמע מותרים לקוראה, וכמו ששנינו להלן (ע"ב) שהקורא קריאת שמע אחר זמנה לא הפסיד, ונוטל שכרו כאדם הקורא בתורה, אלא יש לגרוס שאמר רבן גמליאל לבניו שהם חייבים לקרוא קריאת שמע אף שעבר חצות הלילה. רש"י (ד"ה כוותי). ט. **כגון** אכילת קדשים, שעל קדשים שנאכלים ליום אחד, אמרו חכמים (זבחים פ"ה מ"ה-ו) שנאכלים עד חצות. י. **לגירסת** הגמרא 'ולא זו בלבד אמרו', לא מובן מדוע שאלה הגמרא שלא מתישבים דבריו אלו של רבן גמליאל עם שיטתו שסוף זמן קריאת שמע הוא עד שיעלה עמוד השחר, שהרי לגירסא זו פשוט שלא אמר רבן גמליאל דברים אלו לשיטתו, אלא לשיטת חכמים [וכמו שביארה הגמרא בתירוצה]. ובהגהות הב"ח (אות א) מחק תיבת 'אמרו', ולפי זה משמע לכאורה מדברי רבן גמליאל ששיטתו היא שזמן קריאת שמע הוא עד חצות. וראה בשנות אליהו (ד"ה ולא) שיישב את גירסת הגמרא שלפנינו. יא. **מכיון** שקריאת ההלל שייכת לאכילת הפסח, כלשון המשנה (פסחים לה.) 'שטעון הלל באכילתו', לכן לא הקשתה הגמרא מדוע לא שנינו במשנתנו את דין קריאת ההלל, מפני שאם היה כתוב במשנה את דין הפסח היינו יודעים על ידי כך גם את דין ההלל. צל"ח (ד"ה וקריאת). יב. **ואף** ששנינו בברייתא לעיל שרבי שמעון אמר משמו של רבי עקיבא שניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה, ואילו בברייתא זו שנינו שיכול לקרותה רק עד שיעלה עמוד השחר, כאן הברייתא עוסקת ב'מצותן' לכתחילה, ואילו מה שהתיר רבי עקיבא לקרוא קריאת שמע עד נץ החמה הוא בשעת הדחק [וכמו שנתבאר ברא"ש (סי' ט)]. שפתי חכמים (ד"ה הא). יג. **על** פי תוספות ר"י החסיד (ד"ה יכול) שכתב שהגזירה שוה נלמדת מ'בלילה הזה', כלומר משתי התיבות יחד. יד. **אף** שגבי קרבן פסח נאמר 'ולא תותירו ממנו עד בוקר' (שמות יב י), ומשמע שרשאי לאכול מבשרו עד הבוקר. יש לפרש שלדברי רבי אלעזר בן עזריה כוונת הפסוק היא, אל תעשו דבר שיגרום לבשר להאסר באיסור נותר כשיגיע הבוקר, כלומר, שאם לא תאכלוהו עד חצות לא תוכלו לא לאוכלו ולא לשורפו בלילה, אלא ישאר עד הבוקר ויהיה 'נותר'. תוספות (ד"ה ר' אלעזר). טו. **שעד** עלות השחר לא היו רשאים לצאת מבתיהם, שנאמר (שמות יב כב) 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר'. רש"י (ד"ה שעת). טז. **כמו** שלמדנו בקרבן תודה, שזמן אכילתו ליום אחד, ונאכל ביום השחיטה ובלילה שלאחריו, שנאמר (ויקרא ז טו) 'ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בוקר'. רש"י (ד"ה יכול). וראה בזבחים (נז.) שמהפסוק האמור בתודה נלמדים גם שאר הקרבנות שנאכלים ליום ולילה אחד.

בַּיּוֹם[יז]. נמצא שנחלקו רבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה אם הפסח נאכל עד חצות או עד עלות השחר, ולכן ניתן לתרץ שמשנתנו שלא הזכירה שאכילת הפסח זמנה עד עלות השחר, נשנתה בשיטת רבי אלעזר בן עזריה, והברייתא היא כשיטת רבי עקיבא.

★

הגמרא מבארת את מחלוקת רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא בדרשות הפסוקים. **שואלת הגמרא:** **בִּשְׁלָמָא לְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה דְּאִית לֵיהּ גְּזֵירָה שָׁוָה** - הדורש מגזירה שוה שאכילת הפסח היא עד חצות, **אִצְטְרִיךְ לְמִכְתַּב לֵיהּ** '**הַזֶּה**' - לכן היה צריך לכתוב בפסוק את תיבת 'הזה', כדי ללמד את הגזירה שוה, **אֶלָּא לְרַבִּי עֲקִיבָא** שאינו דורש גזירה שוה זו, **הַאי** '**הַזֶּה**' **מַאי עָבֵיד לֵיהּ** - מה ידרוש מתיבת 'הזה'. **משיבה הגמרא:** לרבי עקיבא תיבת 'הזה' **לְמַעוּטֵי לַיְלָה אַחֵר הוּא דַּאֲתָא** - באה למעט שאין קרבן פסח נאכל לילה נוסף מלבד ליל חמשה עשר בניסן, כי **סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמִינָא** - היה עולה בדעתך לומר, **הוֹאִיל וּפֶסַח קָדָשִׁים קַלִּים וּשְׁלָמִים קָדָשִׁים קַלִּים**[יח], אם כן נלמד פסח משלמים, **מַה שְּׁלָמִים נֶאֱכָלִין לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד** שביניהם, **אַף פֶּסַח** כיון שהוא נאכל רק בלילה, יהיה **נֶאֱכָל לִשְׁתֵּי לֵילוֹת בִּמְקוֹם שְׁנֵי יָמִים, וִיהֵא נֶאֱכָל** בסך הכל **לִשְׁתֵּי לֵילוֹת וְיוֹם אֶחָד**[יט], **קָא מַשְׁמַע לָן** - משמיענו הפסוק שאין הדבר כן, אלא דורשים מ'**בַּלַּיְלָה הַזֶּה**', **שֶׁבַּלַּיְלָה הַזֶּה** [-ליל ט"ו ניסן] **הוּא נֶאֱכָל וְאֵינוֹ נֶאֱכָל בְּלַיְלָה אַחֵר.**

שואלת הגמרא: **וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה** שלשיטתו נדרשות תיבות 'בלילה הזה' לגזירה שוה, מהיכן ילמד דין זה שאין הפסח נאכל לשני לילות. **משיבה הגמרא:** **מִ'לֹּא תוֹתִירוּ עַד בֹּקֶר'** (שמות יב י) האמור גבי קרבן פסח **נָפְקָא** - למד דין זה, שמכיון שאין להשאיר מבשר הפסח עד הבוקר, ודאי שאין לאוכלו בלילה השני. **שואלת הגמרא:** **וְרַבִּי עֲקִיבָא** מדוע לא למד אף הוא מפסוק זה שהפסח נאכל ללילה אחד בלבד. **משיבה הגמרא:** **אִי מֵהָתָם** - אם נלמד דין זה משם, **הֲוָה אָמִינָא מַאי בֹּקֶר** - הייתי אומר שמהו ה'בוקר' שאין להשאיר בו מבשר הפסח, **הַבֹּקֶר הַשֵּׁנִי** לאחר הקרבת הפסח, כלומר ט"ז ניסן, אך רשאי הוא לאכול את הפסח לשני לילות, ולכן היה צריך לדרוש מ'הזה' שאין הפסח נאכל אלא בליל ט"ו בלבד. **שואלת הגמרא:** **וְרַבִּי אֶלְעָזָר** איך למד דין זה מהפסוק 'ולא תותירו ממנו עד בקר', הרי ניתן לומר שהכוונה לבוקר שני. **משיבה הגמרא:** **אָמַר לָךְ, כָּל** '**בֹּקֶר**' שהוזכר בתורה **בֹּקֶר רִאשׁוֹן הוּא.**

★

הגמרא מביאה תנאים נוספים שנחלקו האם אכילת הפסח היא עד חצות או עד עלות השחר, אלא שדרשו כן מפסוקים אחרים: **וְהָנֵי תַּנָּאֵי** - ומחלוקת זו של רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא, היא **כְּהָנֵי תַּנָּאֵי** - כמחלוקת תנאים אלו[כ]. **דְּתַנְיָא**, נאמר בפסוק העוסק בהקרבת קרבן פסח (דברים טז ו) '**שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בָּעָרֶב, כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ, מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם**', נאמרו בפסוק זה שלשה זמנים שונים, 'בערב' הוא מחצות היום ואילך[כא], 'כבוא השמש' הוא משחשיכה, ו'מועד צאתך ממצרים' הוא בבוקר, ונחלקו התנאים כיצד תתקיים מצות הפסח בשלשה זמנים אלו. **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, '**בָּעֶרֶב**' אַתָּה זוֹבֵחַ** את הפסח. **'וּכְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ' אַתָּה אוֹכֵל** את קרבן הפסח. ו'**מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם**' שהוא בבוקר, **אַתָּה שׂוֹרֵף** את הנותר מבשר הפסח[כב]. **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** חולק **וְאוֹמֵר, '**בָּעֶרֶב**' אַתָּה זוֹבֵחַ. 'כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ' אַתָּה אוֹכֵל. וְעַד מָתַי אַתָּה אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ** מבשר קרבן הפסח, **עַד** '**מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם**', ואז הוא נעשה נותר ומחויב שריפה. נמצא שרבי יהושע סובר שזמן 'כבוא השמש' שהוא זמן אכילת הפסח, נמשך עד עלות השחר, וכרבי עקיבא. ורבי אליעזר סובר שזמן 'כבוא השמש' הוא עד חצות, וכרבי אלעזר בן עזריה[כג][ג].

★

לעיל הובאה ברייתא שרבי עקיבא למד מתיבת 'בחפזון' שהפסח נאכל עד עלות השחר שהיא שעת החפזון. הגמרא מבארת מהי שעת החפזון לפי רבי אלעזר בן עזריה: **אָמַר רַבִּי אַבָּא, הַכֹּל** [-בין רבי אלעזר בן עזריה ובין רבי עקיבא] **מוֹדִים שֶׁכְּשֶׁנִּגְאֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, לֹא נִגְאֲלוּ אֶלָּא בָּעֶרֶב**, כלומר, שבלילה נתנו להם המצרים רשות לצאת[כד], **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים טז א) '**כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לָיְלָה**'[כה], **וּכְשֶׁיָּצְאוּ** ממצרים, **לֹא יָצְאוּ אֶלָּא בַּיּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר** בפרשת המסעות (במדבר לג ג) '**מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיָד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרָיִם**'[כו]. וכן לדברי הכל מהנאמר בפסוק 'ואכלתם אותו בחפזון' לומדים שאכילת הפסח היא עד שעת חפזון. **עַל מָה נֶחְלְקוּ, עַל שְׁעַת חִפָּזוֹן** - מהי שעת החפזון שעליה דיברה התורה. **רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה סָבַר, מַאי חִפָּזוֹן, חִפָּזוֹן דְּמִצְרַיִם** - השעה שבה נחפזו המצרים לשלח את ישראל, כלומר בחצות הלילה שאז לקו הבכורות, ולכן זמן אכילת הפסח הוא עד חצות[ד]. **וְרַבִּי עֲקִיבָא סָבַר, מַאי חִפָּזוֹן, חִפָּזוֹן דְּיִשְׂרָאֵל** - השעה שבה נחפזו ישראל לצאת, והיינו בבוקר[כז], ולכן זמן אכילת הפסח הוא עד עלות השחר.

הגמרא מביאה ראיה מברייתא שגאולת מצרים התחילה בערב: **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי**, נאמר בפסוק (דברים טז א) '**הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לָיְלָה**', ויש לתמוה, **וְכִי בַּלַּיְלָה יָצְאוּ, וַהֲלֹא לֹא יָצְאוּ אֶלָּא בַּיּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר** (במדבר לג ג) '**מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיָד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרָיִם**'. **אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁהִתְחִילָה לָהֶם גְּאוּלָּה מִבָּעֶרֶב**, כי כבר בלילה נתנו להם המצרים רשות לצאת.

★

הגמרא מוסיפה לבאר פסוקים העוסקים בענייני יציאת מצרים: נאמר בפסוק (שמות יא ב) '**דַּבֶּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם** וגו' וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב', **אָמְרֵי דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי, אֵין** '**נָא**' **אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה. אָמַר לֵיהּ הַקָּבָּ"ה לְמֹשֶׁה, בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ, לֵךְ וֶאֱמוֹר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל, בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם**, קודם יציאתכם ממצרים **שַׁאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב**[ה], כדי שתצאו ברכוש גדול, **שֶׁלֹּא יֹאמַר**

יז. **לרבי** אלעזר בן עזריה אף שתיבת 'בלילה' נצרכת לגזירה שוה, מכל מקום נלמד ממשמעותה שקרבן פסח נאכל בלילה ולא ביום. תוספות הרא"ש (ד"ה יכול). יח. **פסח** ושלמים נקראים 'קדשים קלים' מפני שקדושתם קלה יותר מקדשי קדשים [כגון חטאת ואשם], בכך שאין מועלים בהם. רש"י (זבחים נה. ד"ה קדשים). יט. **אין** לפרש שכוונת הגמרא היא שהיה עולה על הדעת שהפסח יאכל ביום שבין שני הלילות, שהרי רבי עקיבא דרש מ'בלילה' שפסח שונה משאר הקדשים שאינו נאכל ביום אלא בלילה בלבד, אלא כוונת הגמרא היא שיהיה הפסח נאכל בשני לילות, ולא יפסל אף שימתינו ולא יאכלוהו ביום שביניהם. רש"י (ד"ה מה). כ. **אין** מחלוקת בדין בין רבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה, לתנאים המובאים בברייתא, אלא נחלקו במשמעות הדרשה בלבד, מהיכן נדרש. תוספות הרא"ש ותוספות ר"י החסיד (ד"ה וסמי). כא. **בחצות** היום החמה עומדת ברקיע כנגד ראש האדם, וערב הוא מחצות היום, שאז מסתלקת החמה מראש כל אדם ומתחילה לנטות לכיוון מערב. רש"י (ד"ה שם). כב. **הנותר** מבשר הפסח דינו בשריפה, שנאמר (שמות יב י) 'והנתר ממנו עד בקר באש תשרפו'. לדברי רבי אליעזר קרבן הפסח נאכל רק עד חצות, אך הבשר נעשה נותר רק בעלות השחר. רש"י (ד"ה שם). כג. **אף** שרבי אליעזר לא התייחס במפורש לזמן אכילת הפסח, מכל מקום מוכרח ששיטתו היא כשיטת רבי אלעזר בן עזריה שזמנה עד חצות, כי אם נאמר שאף לדבריו זמן אכילת הפסח הוא עד עלות השחר, אם כן במה נחלק על רבי יהושע. רש"י (ד"ה עד). כד. **רש"י** (ד"ה מערב). וכך נאמר במכת בכורות (שמות יב לא), 'וישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן לילה, ויאמר קומו צאו מתוך עמי' וגו'. ואמרו במדרש (ילקוט שמעוני בא רמז רט) שאמר פרעה למשה ולאהרן בלילה 'הרי אתם ברשותכם הרי אתם עבדים של הקב"ה'. כה. **ואמר** הכתוב לשון יציאה, כי מעת שנתן להם פרעה רשות לצאת, כבר נקרא שיצאו. רמב"ן (שמות יב לא). וביאר עוד, על פי תרגום אונקלוס על תיבת 'לילה' האמורה בפסוק, שתרגם 'ועבד לך נסין בליליא', שלפי זה מחמת הניסים שנעשו להם בלילה, נקרא 'הוציאך', כי בעבורם יצאו. כו. **הלימוד** הוא מהמבואר בהמשך הפסוק שיציאתם של ישראל היתה 'לעיני כל מצרים'. שיטה מקובצת (ד"ה לא). כלומר, שיציאתם ביד רמה היתה לעיני כל מצרים, בשעה שכולם יכולים לראות. סדר היום (סדר ההגדה וכוונתה ד"ה ובזה). כז. **כי** אף שבחצות הלילה מיד אחר מכת בכורות ביקשו המצרים מבני ישראל לצאת מארצם, בני ישראל לא שמעו להם ולא יצאו ממצרים עד הבוקר. רש"י (ד"ה חפזון דישראל).

אוֹתוֹ צַדִּיק [-אברהם אבינו], שאת גזירת השעבוד '**וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם**' (בראשית טו יג) **קִיֵּים בָּהֶם** - בבני ישראל, ואילו את ההבטחה '**וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכוּשׁ גָּדוֹל**' (שם פסוק יד) **לֹא קִיֵּים בָּהֶם**[א]. **אָמְרוּ לוֹ** בני ישראל למשה רבינו, **וּלְוַאי שֶׁנֵּצֵא בְּעַצְמֵנוּ** ממצרים ואף בלא רכוש גדול[א]. **מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהָיָה חָבוּשׁ בְּבֵית הָאֲסוּרִים, וְהָיוּ אוֹמְרִים לוֹ, בְּנֵי אָדָם מוֹצִיאִין אוֹתְךָ לְמָחָר מִבֵּית הָאֲסוּרִין**, וגם **נוֹתְנִין לְךָ מָמוֹן הַרְבֵּה. וְאוֹמֵר לָהֶם, בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם, הוֹצִיאוּנִי הַיּוֹם וְאֵינִי מְבַקֵּשׁ כְּלוּם.** כך גם ישראל כששמעו בקשת משה אמרו, שרוצים הם להשתחרר מיד אף בלא הרכוש הגדול[ב].

★

נאמר בפסוק (שמות יב לו) '**וַה' נָתַן אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיַּשְׁאִלוּם**'. הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בביאור הפסוק: נאמר בפסוק '**וַיַּשְׁאִלוּם**'. **אָמַר רַבִּי אַמִּי, מְלַמֵּד שֶׁהִשְׁאִילוּם בְּעַל כָּרְחָם**[ב]. ונחלקו האמוראים את מי היה צריך להכריח לכך, **אִיכָּא דְּאָמְרִי, בְּעַל כָּרְחָם דְּמִצְרַיִם** - שבני ישראל הכריחו את המצרים להשאילם. **וְאִיכָּא דְּאָמְרִי, בְּעַל כָּרְחָם דְּיִשְׂרָאֵל** - שהמצרים הכריחו את בני ישראל שישאלו מהם. **מַאן דְּאָמַר** - מי שסובר שההשאלה נעשתה **בְּעַל כָּרְחָם דְּמִצְרַיִם**, למד כן **מִדִּכְתִיב** (תהלים סח יג) '**וּנְוַת בַּיִת תְּחַלֵּק שָׁלָל**' כלומר, 'נות בית' הם בני ישראל, והם יחלקו את השלל שלקחו בעל כרחם של המצרים[ג]. **וּמַאן דְּאָמַר** שההשאלה נעשתה **בְּעַל כָּרְחָם דְּיִשְׂרָאֵל**, הטעם שלא נטלו ישראל מרצונם הוא, **מִשּׁוּם מַשּׂוֹי**, שהיה קשה לבני ישראל לשאת את רכושם של המצרים[ד].

נאמר בהמשך הפסוק (שם) '**וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם**'. **אָמַר רַבִּי אַמִּי, מְלַמֵּד שֶׁעֲשָׂאוּהָ** ישראל למצרים **כִּמְצוּדָה** של עופות **שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָן**, שדרך ציידי העופות לזרוק דגן תחת המצודות כדי שיבואו העופות לאוכלו וילכדו, ומצודה שאין בה דגן אין העופות באים אליה והיא נשארת ריקה, כך רוקנו את מצרים מכל רכושם. **וְרֵישׁ לָקִישׁ אָמַר, עֲשָׂאוּהָ כִּמְצוּלָה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגִים** - כמעמקי הים בתוך התהום, שאין שם דגים[ה], כך רוקנו את המצרים מרכושם[ג].

הגמרא דורשת פסוק נוסף בענין יציאת מצרים, שנאמר למשה בשעה שנגלה אליו הקב"ה בסנה. כתוב בפסוק (שמות ג יד) 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה, אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה. וַיֹּאמֶר, כֹּה תֹאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם'. ומבארת הגמרא, שהקב"ה השיב באמירה הראשונה שיאמר להם '**אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה**', וכפל תיבת 'אהיה' ביאורו כך, **אָמַר לוֹ הַקָּבָּ"ה לְמֹשֶׁה, לֵךְ אֱמוֹר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל, אֲנִי הָיִיתִי עִמָּכֶם בְּשִׁעְבּוּד זֶה** - במצרים, וזהו 'אהיה', **וַאֲנִי אֶהְיֶה עִמָּכֶם** גם **בְּשִׁעְבּוּד** שאר **מַלְכֻיּוֹת** שעתידים להשתעבד בכם, וזהו 'אשר אהיה'. והטעם שהוצרך לאמירה נוספת שנאמר בה 'אהיה' רק פעם אחת, מפני שבין שתי האמירות השיב משה תשובה על האמירה הראשונה, שכאשר שמע משה את תשובת ה', **אָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, דַּיָּהּ לַצָּרָה בִּשְׁעָתָהּ** - די בכך שיתאוננו על הצרה בשעה שתבא עליהם, ומדוע צריך לצערם עכשיו בבשורה הקשה על שעבוד שאר המלכויות. **אָמַר לוֹ הַקָּבָּ"ה**, אכן **לֵךְ אֱמוֹר לָהֶם 'אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם'**, כלומר, אמור להם שאנכי עמם בשיעבוד מצרים, ואל תזכיר להם שאר צרות העתידות לבא.

אחר שדרשה הגמרא את כפל אמירת 'אהיה' בפסוק, דורשת הגמרא פסוק נוסף בתפילת אליהו בהר הכרמל שנאמר בו כפילות לשון שיש לבארה[ו]. כתוב בפסוק (מלכים א' יח לז) '**עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי**'. **אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ**, יש לשאול, **לָמָּה אָמַר אֵלִיָּהוּ 'עֲנֵנִי' שְׁתֵּי פְּעָמִים**. אלא **מְלַמֵּד, שֶׁאָמַר אֵלִיָּהוּ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עֲנֵנִי שֶׁתֵּרֵד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל כָּל אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ, וַעֲנֵנִי** עוד, **שֶׁתַּסִּיחַ דַּעְתָּם** ממחשבת רשע שיכולה לבוא אל ליבם, **כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ** שירידת האש ואכילתה את הקרבן **מַעֲשֵׂה כְּשָׁפִים הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר** בסוף הפסוק '**וְאַתָּה הֲסִבֹּתָ אֶת לִבָּם אֲחֹרַנִּית**', כלומר, על ידי נס זה תסבב אליך את ליבם שעד כעת פנה אחורנית ממך, ותלו הכל במקרה ובכשפים, ומעתה יפנה ליבם אליך ויאמינו שברצונך עשיתי כן[ז].

★ ★ ★

משנה לאחר שעסקה המשנה הקודמת בזמן קריאת שמע בערבית, דנה משנתנו בזמנה של קריאת שמע בשחרית. מבארת המשנה: **מֵאֵימָתַי קוֹרִין אֶת שְׁמַע בְּשַׁחֲרִית** - מתי מתחיל זמן קריאת שמע בבוקר, **מִשֶּׁיַּכִּיר** היום כל כך, עד **שֶׁיַּכִּיר** אדם **בֵּין** צבע **תְּכֵלֶת לְ**צבע **לָבָן**[ח]. **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר**, זמן קריאת שמע בשחרית מתחיל מאוחר יותר, משיוכל להכיר **בֵּין** צבע **תְּכֵלֶת** [-ירוק] **לְ**צבע של ירק הנקרא '**כַּרְתֵּי**' - כרישים, שמראיהם דומה זה לזה[ט].

מוסיף רבי אליעזר', (**וְגוֹמְרָהּ**[ד]) סוף זמן קריאתה בשחרית הוא **עַד הָנֵץ הַחַמָּה** - עד השעה שהחמה מתחילה לזרוח בראשי ההרים[יא]. ואם קרא לאחר זמן זה אינו יוצא ידי חובת קריאת שמע, מאחר שעבר זמן קימה של רוב בני אדם[יב]. **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר**, סוף זמן קריאת שמע הוא **עַד** סוף **שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת** מתחילת היום [בזמן שהיום והלילה שוים, שהן רבע היום][יג], **שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ מְלָכִים לַעֲמוֹד** משנתם **בְּ**סוף **שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת**[יד], ונחשב עדיין זמן קימה.

אומרת המשנה: **הַקּוֹרֵא** קריאת שמע **מִכָּאן וְאֵילָךְ** - לאחר שעבר זמנה, **לֹא הִפְסִיד** את שכרו, ואף שלא יוצא בכך ידי חובת קריאת שמע, מקבל שכר **כְּאָדָם הַקּוֹרֵא בַּתּוֹרָה**[טו].

★

גמרא שנינו במשנה שזמן קריאת שמע בבוקר מתחיל לדעת חכמים, משעה שניתן להבחין בין צבע תכלת ללבן. הגמרא מבארת דין זה. מבררת הגמרא: **מַאי** - מה משמעות החילוק '**בֵּין תְּכֵלֶת לְלָבָן**', **אִילֵימָא** - אם נאמר שהכוונה, שיבחין **בֵּין גִּבְבָא דְּעַמְרָא חִיוָּרָא** - גיזת צמר לבנה, **לְגִבְבָא דְּעַמְרָא דִּתְכַלְתָּא** - לגיזת צמר הצבועה בתכלת, קשה, **הָא בְּלֵילְיָא נַמִּי מֵידַע יָדְעִי** - הרי בלילה לאור הכוכבים[טז] גם כן אפשר להבחין ביניהם, ולא יתכן שזו כוונת המשנה. מבארת הגמרא: **אֶלָּא** הכוונה לגיזת צמר שנצבעה בתכלת, ונשארו בה מקומות שלא נקלט הצבע יפה, ו'משיכיר בין תכלת ללבן' היינו, משיבחין **בֵּין תְּכֵלֶת שֶׁבָּהּ לְלָבָן שֶׁבָּהּ** - בין המקום שנקלט בו הצבע, למקום שלא נקלט ונשאר לבן, ובאופן זה שמעורב התכלת עם הלבן, אכן יש צורך למעט אור יום כדי להבחין ביניהם[ה].

★

א. **נראה** שדרשו שישראל השיבו כן, מכך שהוצרך הקב"ה לבקש ממשה שיבקש מהם שישאלו, משמע שלא נטה לבם לדבר זה. מגיד תעלומה (ד"ה אמרו - השני) [ראה עוד ביאור במגיד תעלומה (ד"ה אמרו - הראשון)]. ב. **ביאר** המהרש"א (ח"א ד"ה שהשאילום) שמשמעות תיבת 'וישאילום' במ"ם, היא השאלה בעל כרחם, שאם לא היתה ההשאלה בעל כרחם, היה לו לומר 'וישאילו' בלא מ"ם [וכתב שדחוק לומר שדרשו כן מייתור תיבת 'וישאילום'. וראה שם עוד מה שהביא מהמכילתא (בא מס' דפסחא פי"ג)]. ג. **רש"י** (תהלים שם). 'שלל' הוא דבר הנלקח בעל כרחו של האדם, כשלל מלחמה, אבל דבר הנלקח מהאדם לרצונו אין שייך לקוראו שלל. פני יהושע (ד"ה מ"ד). ואף שבאמת היתה זו שאילה, מכל מקום כיון שהמצרים לא רצו להשאילם אלא עשו כן בעל כרחם, נקראת לקיחה זו בשם 'שלל'. ובמכילתא (בא מס' דפסחא פי"ג) מבואר אופן בעל כרחם של מצרים, שרוח הקודש שרתה על בני ישראל והיו אומרים למצרי, השאילני חפציך המונחים במקום זה, והוא מוציא בעל כרחו ונותן לו. מהרש"א (ח"א ד"ה בע"כ). ד. **לפי** שידעו ישראל שעתידים הם לזכות בביזה גדולה על הים, לכן היו אומרים למה לנו לישא משא זה, והיה רצונם שהמצרים הם שישאו את המשא עד ים סוף, ושם יבזזו אותם. הגר"א (אמרי נועם לעיל ע"א ד"ה שלא). ה. **מפני** שאין הדגים נמצאים אלא על שפת הים במקום שיש מזון. רש"י (ד"ה כמצולה). ו. **קדושה** וברכה (סמיכת חכמים ד"ה והטלא). ז. **אף** שנאמר בפסוק 'הסיבות' בלשון עבר, יש לפרשו בלשון עתיד. מצודת דוד (מלכים א' יח לז), עץ יוסף (ד"ה שנאמר). ח. **והוא** זמן מה אחר עלות השחר. מאירי (ד"ה זהו). וטעם הדבר, לפי שנאמר בפרשת קריאת שמע 'בשכבך ובקומך', משמע שזמן קריאת שמע של שחרית הוא בשעה שרוב בני אדם קמים ממיטתם, והוא בזמן זה. ע"פ רמב"ן (מלחמת ה' ה: ד"ה אבל בשל סופרים). עוד כתב שם, שהואיל וקבעו את קריאת פרשת ציצית בקריאת שמע, ודרשו (ירושלמי פ"א ה"ב) 'וראיתם אותו מן הסמוך לו' דהיינו שיכיר בין תכלת שבציצית ללבן שבה, ועוד דרשו (מנחות מג:) 'וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', ראה מצוה זו [ציצית] וזכור מצוה אחרת התלויה בה, ואיזו זו קריאת שמע', לפיכך קבעו זמן קריאת שמע בזמן זה שיכיר בין תכלת ללבן שבציצית. ט. **ע"פ** רש"י (ד"ה תכלת) ורע"ב (ד"ה בין). והמאירי (ד"ה המשנה) ביאר, שקשה להבחין ביניהם, לפי ששניהם צבועים. והקשו הריטב"א (ד"ה מאימתי) ותלמידי רבינו יונה (ד"ה רבי אליעזר) [ראה במלאכת שלמה שפירש שכוונתם להקשות על שיטת רש"י], שאין צבע הכרישים דומה כלל לצבע התכלת. ולכן נחלקו על רש"י, וכתבו ש'כרתי' אינו שם ירק, אלא כמו שכתב הערוך, שהוא מין צבע הדומה לתכלת. ברשב"א (ח: ד"ה ושם) ותלמידי רבינו יונה (ד"ה רבי אליעזר) מבואר, שתנא קמא ורבי אליעזר נחלקו מתי הוא זמן הקימה של רוב בני אדם, אם הוא בזמן שניתן להבחין בין תכלת ללבן, או בין תכלת לכרתי. ובירושלמי (פ"א ה"ב) מבואר, שהמחלוקת היא כיצד לדרוש את הפסוק 'וראיתם אותו' [שנדרש על מצות קריאת שמע, ראה בהערה לעיל], אם דורשים 'וראיתם אותו [-את התכלת הנזכר בפסוק] מן הסמוך לו', דהיינו בין התכלת שבציצית ללבן שבה, או שדורשים 'וראיתם אותו' שתוכל להכירו מתוך צבע אחר הדומה לו. י. **ע"פ** גמרא להלן (כה:). יא. **ונץ** פירושו יציאה והתחלה, מלשון 'הנצו הרימונים' (שיר השירים ז יג). ערוך (ערך נץ). יב. **ע"פ** תוספות רע"א (אות ז). יג. **רע"ב** (פ"א מ"ב). והרמב"ם (פיה"מ) כתב שהשעות האמורות במשנה הן 'שעות זמניות' [כלומר, אינן יחידות זמן קבועות כמקובל בימינו, אלא מחלקים את אורך היום לשנים עשר חלקים וכל חלק נקרא 'שעה זמנית']. טעם מחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע, שרבי אליעזר סובר שהולכים אחר רוב בני אדם, ורובם קמים עד הנץ החמה, ורבי יהושע סובר שלענין דיעבד הולכים אף אחר המיעוט, ועד שלש שעות נחשב עדיין זמן קימה, לפי שמקצת בני אדם קמים אז. תוספות רע"א (אות ז). ובשלחן ערוך הרב (סי' נח ס"ב) הוסיף לבאר את סברת רבי יהושע, שהואיל ונכתב 'ובקומך' בלשון יחיד, הולכים בזה אף אחר המיעוט (עי' מלחמת ה' ה: ד"ה אבל הרואה). בביאור התיבות 'עד שלש שעות', דעת הרמב"ם (קריאת שמע פ"א הי"א) שהכוונה עד סוף שלש שעות. אמנם במלאכת שלמה (פ"א מ"ב) הביא בשם היראים (סי' יג) ורבינו שמחה, שהכוונה לתחילת השעה השלישית. יד. **רע"ב** (פ"א מ"ב). טו. **להלן** (י:) נחלקו אמוראים בפירוש פיסקה זו, יש מהם שפירש כפשוטו, שמקבל שכר על קריאת שמע שקורא אחר זמנה, כאדם שקורא פרשה בתורה. ויש להקשות לדבריו, מה משמיעתנו המשנה בכך, הלא דבר פשוט הוא שקריאת שמע היא דברי תורה. ותירצו תלמידי רבינו יונה (ד"ה לא הפסיד) בשם רבי שלמה מן ההר, שמשמיענו שאע"פ שדברים שבכתב אין אדם רשאי לאומרם על פה (גיטין ס:) מכל מקום פרשת קריאת שמע רשאי לאומרה בעל פה, ומקבל עליה שכר, והטעם שהואיל וניתנה לאומרה בעל פה בזמנה, כדי לצאת ידי חובת קריאת שמע, רשאי לאומרה בעל פה אפילו כשאינו יוצא בה ידי חובה [ועיין בצל"ח להלן (י: ד"ה אמר)]. והשיטה מקובצת (י: ד"ה הקורא - הראשון) תירץ בשם יש אומרים, שמשמיענו שאף שפשע ולא קרא קריאת שמע בעונתה, לא נאמר שעדיף שלא יקראנה עתה, שהרי הוא כמזכיר עון על עצמו, אלא מקבל הוא שכר כקורא בתורה. טז. **ע"פ** מאירי (ד"ה המשנה).

הגמרא מביאה ברייתא שמובאות בה דעות נוספות בענין תחילת זמן קריאת שמע: תַּנְיָא בברייתא, **רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר**, תחילת זמן קריאת שמע הוא, **מִשֶּׁיַּכִּיר** - כשיאיר היום קצת ויהיה ניתן להבחין **בֵּין זְאֵב לְכֶלֶב** שדומים זה לזה[יז]. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר**, כשיהיה ניתן להבחין **בֵּין חֲמוֹר לְעָרוֹד** - חמור הבר, שדומים זה לזה[יח]. **וַאֲחֵרִים אוֹמְרִים, מִשֶּׁיִּרְאֶה אֶת חֲבֵרוֹ** הרחוק ממנו **ד' אַמּוֹת, וְיַכִּירֶנּוּ**[יט][ו]. **אָמַר רַב הוּנָא, הֲלָכָה כַּאֲחֵרִים.**

הגמרא מביאה דעה נוספת בענין זמן קריאת שמע של שחרית: אָמַר אַבַּיֵי, לְהנחת **תְּפִילִּין**, שזמנה לפני קריאת שמע[כ], הלכה **כַּאֲחֵרִים** - תחילת זמן הנחתם הוא, בזמן שקבעו אחרים בברייתא ששנינו בסמוך לענין קריאת שמע, דהיינו משיכיר את חבירו בריחוק ארבע אמות[כא][ז]. **וּלְ**ענין תחילת זמן **קְרִיאַת שְׁמַע**, יש לנהוג **כְּ**מנהג **וָתִיקִין, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, וָתִיקִין** - אנשים ענוים ומחבבי מצוות[כב], **הָיוּ גּוֹמְרִין אוֹתָהּ** - את קריאת שמע, **עִם הָנֵץ הַחַמָּה** - כשהחמה מתחילה לזרוח, כלומר שהתחילו לקרוא קריאת שמע מעט קודם הנץ החמה, בתוך שיעור זמן שיוכלו לסיימה עם ברכותיה עם הנץ החמה, והטעם שנהגו כך מבואר בסמוך[ח].

הגמרא מביאה ראיה לאביי מברייתא: תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו כן בברייתא כמו שאמר אביי, **וָתִיקִין הָיוּ גּוֹמְרִין אוֹתָהּ** - את קריאת שמע, **עִם** תחילת **הָנֵץ הַחַמָּה**[כג], **כְּדֵי שֶׁיִּסְמוֹךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה** - שתיכף אחרי קריאת שמע וברכותיה, שנזכרת בהם גאולת מצרים, יתפלל תפלת שמונה עשרה[כד], **וְנִמְצָא מִתְפַּלֵּל בַּיּוֹם** - בנץ החמה שהוא ודאי יום, שאז הוא זמן לכתחילה[כה].

אָמַר רַבִּי זֵירָא, מַאי קְרָאָהּ - מאיזה פסוק יש לסמוך מנהג זה, להתפלל מיד בנץ החמה[כו], ממה שנאמר (תהלים עב ה) **'יִירָאוּךָ עִם שָׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרֵחַ דּוֹר דּוֹרִים'**[כז], כלומר, מתי 'ייראוך' על ידי קבלת עול מלכות שמים שמקבלים עליהם בקריאת שמע, 'עם שמש' דהיינו סמוך לזריחת החמה[כח], ומזה שאמר הכתוב שזמן קריאת שמע הוא סמוך לזריחה, מוכח שזמן תפלה הוא בזריחת החמה, שהרי יש לסמוך גאולה לתפלה[כט].

★

הגמרא ממשיכה לדון בענין סמיכת גאולה לתפלה. אומרת הגמרא: הֵעִיד רַבִּי יוֹסֵי בֶּן אֶלְיָקִים מִשּׁוּם קְהָלָא קַדִּישָׁא [-קהלה הקדושה] **דְּבִירוּשָׁלַיִם**[ל], **כָּל הַסּוֹמֵךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה, אֵינוֹ נִזּוֹק כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ**[לא][ט]. **אָמַר רַבִּי זֵירָא, אֵינִי** - וכי כך הוא, **וְהָא אֲנָא סְמַכִי וְאִיתַּזַּקִי** - והרי אני סמכתי גאולה לתפלה והוזקתי. **אָמְרוּ לֵיהּ** - אמרו לו בני הישיבה לרבי זירא, **בְּמַאי אִיתַּזַּקְתְּ** - במה הוזקת, **דְּאַמְטַיִית אָסָא לְבֵי מַלְכָּא** - שהובלת הדסים לבית המלך [שלקחוהו באנגריא להוליך הדסים לשם[לב]], **הָתָם נַמִּי מִבָּעֵי לָךְ לְמֵיהַב אַגְרָא לְמֶחֱזֵי אַפֵּי מַלְכָּא** - גם שם היה לך לשלם שכר כדי לראות את פני המלך [כלומר לא זו בלבד שלא אירע לך נזק, אלא נהנית מראיית פני המלך בלא ששילמת דמים על כך][י], **דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לְעוֹלָם יִשְׁתַּדֵּל אָדָם לָרוּץ לִקְרַאת מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל**, מפני שמצוה לכבדם[לג], **וְלֹא לִקְרַאת מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל בִּלְבַד, אֶלָּא אֲפִילּוּ לִקְרַאת מַלְכֵי עוֹבְדֵי כוֹכָבִים** ישתדל לרוץ, והטעם, **שֶׁאִם יִזְכֶּה** לעולם הבא, לראות בגדולתן של ישראל, **יַבְחִין בֵּין** הכבוד הרב שינחלו אז **מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל, לְ**כבוד של **מַלְכֵי עוֹבְדֵי כוֹכָבִים** עכשיו.

הגמרא ממשיכה לדון בענין סמיכת גאולה לתפלה: אָמַר לֵיהּ רַבִּי אִלְעָא לְעוּלָּא, כִּי עַיְילַתְּ לְהָתָם - כשתעלה לארץ ישראל[לד], **שְׁאֵיל בִּשְׁלָמָא** - שאל בשלומו **דְּרַב בְּרוּנָא אָחִי**[לה], **בְּמַעֲמַד כָּל הַחֲבוּרָה** של רב ברונא, **דְּאָדָם גָּדוֹל הוּא, וְשָׂמֵחַ בְּמִצְוֹת, זִימְנָא חֲדָא** - פעם אחת **סָמַךְ** רב ברונא **גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה, וְלָא פְּסֵיק חוּכָא מִפּוּמֵיהּ כּוּלֵּיהּ יוֹמָא** - ולא פסק שחוקו מפיו כל אותו היום על שזכה לסמוך גאולה לתפלה[לו].

הגמרא מקשה על עיקר הדין של סמיכת גאולה לתפלה: הֵיכִי מָצֵי סָמֵיךְ - כיצד יכול לסמוך גאולה לתפלה, **וְהָא** [-והרי] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, בַּתְּחִלָּה** - קודם שמתחיל תפלת שמונה עשרה, אחרי שאמר 'ברוך אתה ה' גאל ישראל', **הוּא** [-המתפלל] **אוֹמֵר** את הפסוק (תהלים נא יז) **'ה' שְׂפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתֶךָ'**[לז], **וּלְבַסּוֹף** - כשמסיים שמונה עשרה, **הוּא אוֹמֵר** את הפסוק (תהלים יט טו) **'יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וגו'** וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ ה' צוּרִי וְגוֹאֲלִי'[לח], ומאחר שמפסיק בפסוק 'ה' שפתי תפתח' נמצא שאינו סומך גאולה לתפלה. מתרצת הגמרא, **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, תְּהֵא** [-תהיה מתפרשת] מה שאמר רבי יוחנן שצריך לומר 'ה' שפתי תפתח', **בִּתְפִלָּה שֶׁל עַרְבִית**, שאין חוששים בה לסמיכת גאולה לתפלה, מכיון שגאולת מצרים היתה ביום, ומה שאמרנו כאן שצריך לסמוך גאולה לתפלה, הוא בתפלת שחרית.

מקשה הגמרא: **וְהָא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵיזֶהוּ בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא, זֶהוּ הַסּוֹמֵךְ גְּאוּלָּה שֶׁל עַרְבִית לִתְפִלָּה שֶׁל עַרְבִית**[לט][יא], הרי שגם בתפלת ערבית צריך לסמוך גאולה לתפלה. מתרצת הגמרא, **אֶלָּא אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, תְּהֵא** מה שאמר רבי יוחנן שצריך לומר 'ה' שפתי תפתח', **בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה**, שאין בה הזכרת גאולה כלל.

הגמרא מביאה תירוץ נוסף: רַב אַשִׁי אָמַר, אֲפִילּוּ תֵּימָא [-תאמר] **אַכּוּלְּהוּ** - שדברי רבי יוחנן נאמרו על כל התפלות, מכל מקום אין בכך משום הפסק בין גאולה לתפלה, **וְ**הטעם, **שֶׁכֵּיוָן דְּקַבְעוּהָ רַבָּנָן** - שקבעו אותה חכמים [את אמירת 'ה' שפתי תפתח'] לאומרה **בַּתְּפִלָּה, כִּתְפִלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא** - הרי היא בכלל התפלה, וכתפלה ארוכה היא, ואינה נחשבת הפסק[מ].

הגמרא מחזקת את התירוץ: דְּאִי לָא תֵּימָא הָכִי - שאם לא תאמר כך, שמפני שקבעוה בתפלה נחשבת כתפלה אריכתא, אם כן בתפלת **עַרְבִית, הֵיכִי מָצֵי סָמֵיךְ** - איך יכול לסמוך גאולה לתפלה, **וְהָא בָּעֵי לְמֵימַר** - והרי צריך הוא לומר ברכת **'הַשְׁכִּיבֵנוּ'**, ונמצא שהוא מפסיק בין 'גאל ישראל' לשמונה

יז. **כמבואר** בכלאים (פ"א מ"ו). יח. **שם.** יט. **אין** הכוונה לחבר שרגיל לראותו בקביעות, כי בו יוכל להכיר גם במרחק גדול יותר מארבע אמות, וגם אין הכוונה לזה שאין רגיל עמו כלל, כי גם במרחק של ארבע אמות לא יוכל להכירו, אלא הכוונה לזה שרגיל עמו קצת, כאכסנאי שבא מידי פעם לאכסניה. תוספות (ד"ה לאחרים) בשם הירושלמי (פ"א ה"ג). כ. **כדלהלן** (יד:). כא. **ואף** שהלכה שלילה זמן תפילין, אין מורין כן (מנחות לו:) [לפי שלילה הוא זמן שינה, וחוששים שמא יישן עמם ויפיח], לכן הבא להימלך מורים לו שיניחם משעה שיכיר את חבירו. ומה שתלו דווקא בזמן זה, לפי שלעיל (ו.) דרשו את הפסוק (דברים כח י) 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך' שמוסב על תפילין, לכן יש להניחם בזמן שבני אדם רואים זה את זה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה אמר אביי) [וראה בשלחן ערוך הרב (או"ח סי' ל ס"א) שכתב הטעם שקבעו זמנם 'משיכיר את חבירו', שהואיל וגזרו שלא להניחם בלילה שמא יישן בהם, לכן קבעו שימתין עד זמן שיכיר את חבירו, שהוא זמן קימה לרוב בני אדם]. כב. **רש"י** (ד"ה ותיקין). ולהלן (כו. ד"ה לותיקין) כתב 'המקדימין למצוות ומחזרים לעשות דבר בזמנו ומצוותו'. כג. **כלומר** איחרו את קריאתה עד סמוך לנץ החמה, אף שתחילת זמנה היא קודם לכן, משיראה את חבירו וכו'. כד. **כמבואר** להלן שמצוה לסומכן, ועיין ברש"י לעיל (ד: ד"ה זה). כה. **רש"י** (ד"ה מתפלל). והטעם שצריכה תפלת השחר להיות ביום, ולא קודם לכן [שלא כתפלין ציצית וקריאת שמע, שכן להלכה תפלין מצותן גם בלילה, אלא שאין מורים כן שמא ישכח ויישן בהם (מנחות לו:), וציצית קבעה התורה את זמנה, כשניתן לראותם, שנאמר 'וראיתם אותו', וכן קריאת שמע נקבע זמנה בזמן קימת בני אדם משנתם] ביאר הפני יהושע (ברש"י ד"ה מתפלל, וכעין זה בלבוש סי' פט ס"א), על פי המבואר להלן (כו:) בטעם תקנתה, שהוא, או משום שאברהם תיקנה, ככתוב (בראשית יט כז) 'וישכם אברהם בבוקר', או משום שהיא כנגד תמיד של שחר, שכתוב בו 'ביום צוותו', ובמגילה (כ.) שנינו שכל דבר שמצותו ביום, תחילת מצותו משעת הנץ החמה, והיינו משום שמשעה זו הוא ודאי יום [ולא יטעה ויתחיל מבעוד לילה]. ובחודש האביב (ברש"י ד"ה מאי) הוסיף לבאר, שהואיל ומדתם של הותיקין שהיו זריזים במצוות, לפיכך התפללו שחרית מיד בהגיע זמנה, דהיינו בנץ החמה, וסמכו לה קריאת שמע כדי לסמוך גאולה לתפלה. כו. **בלשון** הזהב (ברש"י ד"ה מתפלל) ביאר, שרבי זירא בא לבאר מדוע הזדרזו לקרוא קריאת שמע קודם הנץ, והלא היה עדיף שלא יצמצמו בזמן ויקראו גם קריאת שמע אחר הנץ [ולא יבואו לטעות ולהתפלל קודם הנץ]. על כך מביא את הפסוק 'ייראוך עם שמש', שמשמעו שקודם זריחת השמש יקבלו עול מלכות שמים בקריאת שמע, ולא לאחריה. כז. **דוד** המלך אמר זאת על שלמה בנו, שילמדו ממנו ישראל לדורותיהם לירא את ה' כל הימים שהשמש והירח קיימים. ע"פ רש"י (תהלים עב ה). והוסיף רש"י (ד"ה ולפני), שמהתיבות 'ולפני ירח' יש ללמוד, שכשם שיש לסמוך את תפלת שחרית ליציאת השמש, כך יש לסמוך את תפלת מנחה ליציאת הירח, דהיינו קרוב לשקיעת החמה. כח. **המהרש"א** (ח"א ד"ה ייראוך) ביאר הטעם שנסמכה קריאת שמע לזריחת השמש, ע"פ מה שאמרו לעיל (ז.) 'בשעה שהחמה זורחת כל מלכי מזרח ומערב מניחים את כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה, מיד כועס הקדוש ברוך הוא', וכנגד זה קוראים בזמן זה קריאת שמע ומקבלים עול מלכות שמים, להוציא מדעות אלו. והוסיף שגם ברכת יוצר אור שהיא ברכה ראשונה של קריאת שמע, באה כנגד דבר זה, שהרי משמעותה, שהקדוש ברוך הוא יוצר כל יום אור חדש, ועל ידי כך זורחת החמה, ולא כדעתם של עובדי החמה. כט. **רש"י** (ד"ה דכתיב) ע"פ צל"ח (ברש"י ד"ה מאי), והוסיף הצל"ח לבאר, שמכך שתלה הכתוב את קריאת שמע בנץ החמה מוכח שאז הוא גם זמן תפלה, שאם לא משום תפלה, אין לקריאת שמע שייכות לזריחת השמש, שהרי התורה תלתה אותה בזמן קימת בני אדם משנתם, שנאמר 'ובקומך', אלא בודאי שפסוק זה בא ללמדנו על זמן תפלה שהוא בזריחת השמש סמוך לקריאת שמע. ועיין עוד בהעמק שאלה (לך שאילתא ס אות ט). אמנם התוספות ביומא (לז: ד"ה אמר) וכן תוספות הרא"ש כאן (ד"ה לק"ש) כתבו בפשיטות שהפסוק 'ייראוך עם שמש' מוסב על תפלה, ולא על קריאת שמע כדברי רש"י. ל. **בירושלמי** (מעשר שני פ"ב ה"ד) ובמדרש (קה"ר פ"ט ט) מבואר, שהיו נקראים 'עדה קדושה' [כך כינויים שם, ובלשון הבבלי 'קהלא קדישא', והיינו הך (סדר הדורות, ערך עדה קדושה)] על שם שהיו ביניהם רבי יוסי בן המשולם ורבי שמעון בן מנסיא, והיו משלשים את היום, שליש לתורה שליש לתפלה ושליש למלאכה, ויש אומרים שהיו יגעים בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ. לא. **הטעם** שהסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק כל אותו היום, כתב המהרש"א (ח"א ד"ה כל), לפי שסמיכת גאולה לתפלה למדים מסמיכות הפסוק (תהלים יט טו) 'יהיו לרצון אמרי פי וגו' ה' צורי וגואלי' לפסוק (תהלים כ ב) 'יענך ה' ביום צרה' (ירושלמי פ"א ה"א), משמע שניצול על ידי כך באותו היום מכל צרה ונזק. לב. **ע"פ** ירושלמי (שם). לג. **ע"פ** מחצית השקל (סי' רכד על מג"א סק"ז). לד. **כמובא** בכתובות (קיא.) שהיה רגיל לעלות לארץ ישראל. לה. **בסדר** הדורות (ערך רב ברונא) הסתפק אם אכן היה אחיו של רבי אלעא, או שהיה אוהבו וכינהו 'אחי'. לו. **עיין** בהערה לעיל (בדברי הגמרא 'כל הסומך גאולה לתפלה'). ומה שאמרו כאן 'לא פסק חוכא מפומיה', להראות עד היכן היתה מגעת שמחתו בקיום מצוות. וראה באמרי אמת (ליקוטים, ברכות ט. ד"ה שאיל) שביאר הטעם שלא פסק חוכא מפומיה, ע"פ המבואר במדרש שוחר טוב (מזמור קלד) ובירושלמי בפרקנו (ה"א) שהתוכף גאולה לתפלה, אין השטן מקטרגו כל אותו היום ומפני דבר זה גדלה שמחתו. לז. **פסוק** זה אמר דוד המלך כשהתפלל לה' שימחול לו על עון בת שבע, ואמר שמחילת העון תועיל לו שיפתח פיו ויוכל לומר את תהלות ה' ברבים. רש"י (תהלים נא יז). לח. **פירוש** פסוק זה, המלים שאני מוציא מפי ומחשבות לבי שאיני יכול להוציא מפי, יהיו לפיוס ולריצוי לפני ה', שהוא חוזקי. ע"פ רש"י ורד"ק (תהלים יט טו). וכן תיקנו לומר פסוק זה אחר שמונה עשרה, שאנו מבקשים שתפלתנו שהוצאנו בפינו ומחשבתנו יהיו לפיוס ולריצוי. עיין בצל"ח ובקרבן תודה מה שביארו בטעם הדבר שהביאה הגמרא את סיום דברי רבי יוחנן 'ולבסוף אומר יהיו לרצון' שאינם שייכים לענייננו. לט. **וטעמו** של רבי יוחנן שגם בערבית צריך לסמוך גאולה לתפלה, נתבאר לעיל (ד:), או משום שהגאולה התחילה מבערב [שמבערב ניתנה להם הרשות לצאת (ע"פ רש"י לעיל ע"א ד"ה מערב)] או משום שהוקשה שכיבה לקימה בפסוק 'בשכבך ובקומך'. מ. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד: ד"ה כיון), הטעם שפסוק זה נחשב כתפלה אריכתא, לפי שכולו עוסק בענין תפלה, שדוד המלך ביקש מה' שימחול לו על עון בת שבע, ואף שהזיד בו ואין יכול לכפר עליו על ידי קרבן, לפי שאין קרבן בא על מזיד, ביקש שה' יסייעהו שיוכל לכוין בתפלתו, ויספר מעלליו, ותהא תפלתו מקובלת ותעלה לו במקום קרבן, וכמו כן בזמן הזה

עשרה. **אֶלָּא** מוכרח אתה לומר, **שֶׁכֵּיוָן דְּתַקִּינוּ רַבָּנָן** - הואיל וחכמים התקינו לומר 'הַשְׁכִּיבֵנוּ', **כִּגְאוּלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא** - הרי היא בכלל ברכת 'גאל ישראל' והרי שתיהן כברכה אחת ארוכה[מא], **הָכִי נַמִי** - כמו כן יש לומר לענין 'ה' שפתי תפתח', **שֶׁכֵּיוָן דְּקַבְעוּהָ רַבָּנָן** לאומרה **בַּתְּפִלָּה, כִּתְפִלָּה אֲרִיכְתָּא דָּמְיָא** - הרי היא כתפלה ארוכה ואינה נחשבת הפסק[יב].

★

הגמרא חוזרת לבאר את דברי רבי יוחנן שהובאו לעיל, שבתחילת התפלה אומר 'ה' שפתי תפתח', ובסוף אומר 'יהיו לרצון אמרי פי'. **שואלת הגמרא: מִכְּדִי הַאי** - הרי פסוק זה **'יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי', מַשְׁמַע לְבַסּוֹף** - משמעו כתחינה הנאמרת בסוף התפלה, כלומר מה שהתפללתי יהיה לפיוס ולריצוי לפני ה'[מב], **וּמַשְׁמַע מֵעִיקָּרָא**, ומשמע גם כתחינה הנאמרת בתחילת התפלה, **דְּבָעֵינָא לְמֵימַר** - מה שברצוני להתפלל יהיה לרצון, ואם כן **מַאי טַעֲמָא** - מה הטעם **שתַּקְנוּהוּ רַבָּנָן** לְאומרו **אַחַר שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת, לֵימְרוּ** - שיאמרו **מֵעִיקָּרָא** - לפני תפלת שמונה עשרה[יג]. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, הוֹאִיל וְלֹא אֲמָרוֹ דָּוִד** בתהלים, **אֶלָּא לְאַחַר שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה פָּרָשִׁיּוֹת** - מזמורים, **לְפִיכָךְ תַּקִּינוּ רַבָּנָן** - תיקנו חכמים גם בתפלה, לאומרו **לְאַחַר שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת.**

הגמרא מקשה על תירוצו של רבי יהודה בנו של רבי שמעון בן פזי: וכי **הָנֵי** - אותם פרשיות שעד הפסוק 'יהיו לרצון' וגו' בספר תהלים, **שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה** פרשיות הם, הרי **תְּשַׁע עֶשְׂרֵה** פרשיות **הַוְיָין** [-הם], שהלא פסוק זה נאמר בסיומו של מזמור י"ט. מתרצת הגמרא, **'אַשְׁרֵי הָאִישׁ' וְ'לָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם'** (תהלים א-ב) **חֲדָא פָּרָשָׁה** - פרשה אחת **הִיא**, ולא שתי פרשיות, ונמצא הפסוק 'יהיו לרצון' נאמר במזמור י"ח[יד].

הגמרא מוכיחה ממקום אחר ש'אשרי האיש' ו'למה רגשו גוים' הם מזמור אחד: דְּאָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי[טו], **מֵאָה וְשָׁלֹשׁ פָּרָשִׁיּוֹת** [-מזמורים] **אָמַר דָּוִד, וְלֹא אָמַר הַלְלוּיָהּ, עַד שֶׁרָאָה בְּמַפַּלְתָּן שֶׁל רְשָׁעִים,** שהיתה חשובה בעיניו ביותר[טז], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קד לה) **'יִתַּמּוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' הַלְלוּיָהּ'.** וקשה, וכי **הָנֵי מֵאָה וְשָׁלֹשׁ** - אותם מזמורים שנאמרו עד פסוק זה אינם אלא מאה ושלש, הרי **מֵאָה וְאַרְבַּע הַוְיָין** [-הם], שהלא פסוק זה נאמר בסיומו של מזמור ק"ד, **אֶלָּא שְׁמַע מִינָּהּ** - מוכח מכאן, שמזמורים **'אַשְׁרֵי הָאִישׁ' וְ'לָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם', חֲדָא פָּרָשָׁה הִיא** - הם מזמור אחד.

הגמרא מביאה עוד הוכחה ש'אשרי האיש' ו'למה רגשו גוים' הם מזמור אחד: דְּאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן,

---

שאין קרבנות, אנו מבקשים שתעלה לנו התפלה במקום קרבנות, ומאחר שכל פסוק זה נתקן על ענין התפלה, אמרו שהוא כתפלה אריכתא. וראה בלבוש (סי' קי"א ס"א) שכתב שתיקנו לומר פסוק זה קודם תפלת שמונה עשרה, כי אנו מבקשים שה' יפתח את שפתינו כדי שנוכל להגיד את תהלותיו בכוונה.

מא. **ע"פ** רמב"ם (תפלה פ"ז הי"ח). הטעם שתיקנו גאולה אריכתא בלילה ולא ביום, כתב רבינו מנוח על הרמב"ם (שם), מפני שביציאת מצרים, היתה גאולת הלילה ארוכה, שהרי בלילה ניתנה להם הרשות לצאת, ורק ביום יצאו ממצרים, אך גאולת היום היתה מיד בתחילתו.

מב. **ע"פ** רש"י (תהלים יט טו).

כָּל פָּרָשָׁה שֶׁהָיְתָה חֲבִיבָה עַל דָּוִד פָּתַח בָּהּ בְּאַשְׁרֵי וְסַיֵּים בָּהּ בְּאַשְׁרֵי, פָּתַח בְּאַשְׁרֵי, דִּכְתִיב (תהלים א א) **'אַשְׁרֵי הָאִישׁ** אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים' וגו', **וְסַיֵּים בְּאַשְׁרֵי, דִּכְתִיב** (שם ב יב) **'אַשְׁרֵי כָּל חוֹסֵי בוֹ'**, והרי הפסוק 'אשרי האיש' הוא במזמור א', ו'אשרי כל חוסי בו' במזמור ב', וכיצד אמר רבי יוחנן שפתח את הפרשה באשרי וסיים באשרי, אלא משמע שסובר שהם פרשה אחת[א].

★

הגמרא מביאה מעשה, שבו התיבות 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם' מתבארות באופן אחר ממה שנתבארו למעלה: **הָנְהוּ בִּרְיוֹנֵי** - אותם פריצים[א], **דַּהֲווּ בְּשִׁבְבוּתֵיהּ** - בשכנותו **דְּרַבִּי מֵאִיר, וַהֲווּ קָא מְצַעֲרוּ לֵיהּ טוּבָא** - הרבו לצער אותו. **הֲוָה קָא בָּעֵי רַבִּי מֵאִיר רַחֲמֵי עֲלָוַיְהוּ כִּי הֵיכִי דְּלֵימוּתוּ** - ובקש רבי מאיר רחמים עליהם שימותו[ב]. **אָמְרָה לֵיהּ בְּרוּרְיָא דְּבֵיתְהוּ** - אשתו[ב], **מַאי דַּעְתָּךְ** - מה היה בדעתך להתפלל עליהם כך, **מִשּׁוּם דִּכְתִיב** - שכתוב (תהלים קד לה) **'יִתַּמּוּ חַטָּאִים** מִן הָאָרֶץ', הרי שגם דוד המלך התפלל על הרשעים שימותו, אך אין ראיה משם, שהרי **מִי כְּתִיב חוֹטְאִים** - וכי נאמר בפסוק 'יתמו חוטאים' שאין לפרשו אלא 'יאבדו הרשעים', **חַטָּאִים כְּתִיב** - הרי כתוב 'חטאים' בלא וי"ו, ואף שגם מלה זו משמעה 'חוטאים'[ג], אפשר לפרשה אף על החטאים עצמם שיתמו[ד], כלומר שיכלה היצר הרע המביא לידי עבירות[ה]. **וְעוֹד, שְׁפֵיל לְסֵיפֵיהּ דִּקְרָא** - השפל עצמך והבט לסוף הפסוק, שנאמר בו, **'וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם'**, ולדעתך שפירשת ש'חטאים' הכוונה 'חוטאים' קשה, **כֵּיוָן** שכבר נאמר בראש הפסוק **דְּיִתַּמּוּ חֲטָאִים** - שיאבדו החוטאים, מה הוצרך לומר שוב, **'וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם'**, הרי יש בכך כפילות ללא צורך. **אֶלָּא**, אמרה לו ברוריא, **בְּעֵי רַחֲמֵי עֲלָוַיְהוּ דְּלִהְדְּרוּ בִּתְשׁוּבָה** - בקש רחמים עליהם שישובו בתשובה, ואז יתקיים סוף הפסוק, **'וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם'**, שמכיון ששבו בתשובה, נמחו החטאים, ואין כאן עוד רשעים[ו]. מוסיפה הגמרא שרבי מאיר קבל את דבריה, **בְּעָא רַחֲמֵי עֲלָוַיְהוּ** - בקש רחמים עליהם, **וַהֲדַרוּ בִּתְשׁוּבָה** - והם שבו בתשובה[ו].

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת שדרשה ברוריא: **אֲמַר** - שאל **לָהּ, הַהוּא** [-אותו] **צְדוּקִי לִבְרוּרְיָא, כְּתִיב** (ישעיה נד א) **'רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה'**[ז] - שמחי את כנסת ישראל, שאת כאשה עקרה שלא ילדה. והפסוק תמוה, וכי **מִשּׁוּם דְּלֹא יָלְדָה, רָנִּי** - יש לה לשמוח[ח]. **אָמְרָה לֵיהּ** - השיבה ברוריא לצדוקי, **שַׁטְיָא** [-שוטה], **שְׁפֵיל לְסֵיפֵיהּ דִּקְרָא** - השפל עצמך והבט לסוף הפסוק, **דִּכְתִיב** - שכתוב בו **'כִּי רַבִּים בְּנֵי שׁוֹמֵמָה מִבְּנֵי בְעוּלָה אָמַר ה''** - בזמן הגאולה, יתרבו בני ירושלים שהיתה שוממה, יותר מבני אדום, שהיתה מיושבת ברבת עם, ועל כן יש לה לשמוח[ט]. מבארת הגמרא, **אֶלָּא מַאי** - מה אם כן ביאור הכתוב **'עֲקָרָה לֹא יָלָדָה'**, **רָנִּי** - שמחי **כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁדּוֹמָה לְאִשָּׁה עֲקָרָה שֶׁלֹּא יָלְדָה בָּנִים** העתידים לירד **לְגֵיהִנָּם כְּוָתַיְיכוּ** - כמותכם.

★

הגמרא מביאה מעשה נוסף בצדוקי: **אֲמַר לֵיהּ הַהוּא** [-אותו] **צְדוּקִי לְרַבִּי אֲבָהוּ, כְּתִיב** (תהלים ג א) **'מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ'**[יא], **וּכְתִיב** (תהלים נז א) **'לְדָוִד מִכְתָּם בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי שָׁאוּל בַּמְּעָרָה'**[יב]. **הֵי** [-איזה] **מַעֲשֶׂה הֲוָה בְּרֵישָׁא** - היה תחילה. **מִכְּדִי** - הרי **מַעֲשֵׂה שָׁאוּל הֲוָה בְּרֵישָׁא** - היה תחילה, בחיי שאול, ובריחתו מפני אבשלום בסוף ימיו[יג], אם כן **לִכְתּוֹב** הפסוק את מעשה שאול **בְּרֵישָׁא** - תחילה[ד].

אֲמַר לֵיהּ רבי אבהו לצדוקי, **אַתּוּן דְּלָא דָּרְשִׁיתוּן** - אתם שאינכם דורשים **'סְמוּכִין'** [-פרשיות הסמוכות זו לזו מדוע נסמכו][יד], **קַשְׁיָא לְכוּ** - קשה לכם מה שהקשית, **אֲנַן** - אנחנו **דְּדָרְשִׁינַן** - שאנו דורשים **'סְמוּכִים', לָא קַשְׁיָא לַן** - לא קשה לנו קושייתך. **דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, סְמוּכִין מִן הַתּוֹרָה מִנַּיִן** שדורשים אותם, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קיא ז-ח) **'נֶאֱמָנִים כָּל פִּקּוּדָיו, סְמוּכִים לָעַד לְעוֹלָם עֲשׂוּיִם בֶּאֱמֶת וְיָשָׁר'** - סמיכת כל פקודיו עשויים באמת וישר ולצורך. ואף כאן יש לבאר, **לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת אַבְשָׁלוֹם** - מזמור ג' בתהלים, **לְפָרָשַׁת גּוֹג וּמָגוֹג** - מזמור ב' הפותח במלים 'לָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם וּלְאֻמִּים יֶהְגּוּ רִיק, יִתְיַצְּבוּ מַלְכֵי אֶרֶץ וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ יָחַד עַל ה' וְעַל מְשִׁיחוֹ', ופירושו שגוג ומגוג יתאספו יחד להלחם נגד ה' ונגד מלך המשיח[טו]. אלא **שֶׁאִם יֹאמַר לְךָ אָדָם** - שאם ירצה אדם להכחיש את נבואתו של דוד על גוג ומגוג, ויטען, **כְּלוּם יֵשׁ עֶבֶד שֶׁמּוֹרֵד בְּרַבּוֹ** - האם יתכן שעבד ימרוד ברבו החזק ממנו הרבה, ואיך יתכן לנבאות עליהם שיתיצבו על ה'[טז], **אַף אַתָּה אֱמוֹר לוֹ, כְּלוּם יֵשׁ בֵּן שֶׁמּוֹרֵד בְּאָבִיו** - וכי יתכן שבן ימרוד באביו, **אֶלָּא הֲוָה** - היה, ואירע דבר זה אצל אבשלום בן דוד, **הָכָא נַמִּי הֲוָה** - כך גם כאן יתכן שיהיה עבד מורד ברבו. ולפיכך הקדים את פרשת בריחת דוד מפני אבשלום לבריחתו מפני שאול, כדי להסמיכה לפרשת גוג ומגוג[יז].

★

אגב שהובאה לעיל (ט:) דרשתו של רבי יהודה בן רבי שמעון בן פזי בפסוק 'יתמו חטאים מן הארץ', מביאה הגמרא את דרשתו של רבי שמעון בר יוחאי בפסוק (משלי לא כו) 'פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה' וגו', שבה דרש גם את הפסוק הזה: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, מַאי דִּכְתִיב** - מה משמעות הכתוב (משלי לא כו) **'פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה וְתוֹרַת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָהּ', כְּנֶגֶד מִי אָמַר שְׁלֹמֹה מִקְרָא זֶה**[יח], **לֹא אֲמָרוֹ אֶלָּא כְּנֶגֶד דָּוִד אָבִיו, שֶׁדָּר בַּחֲמִשָּׁה עוֹלָמִים**, כלומר חמשה מצבים שונים שעבר בימי חייו[יט], **וְאָמַר** עליהם **שִׁירָה**, ועל כך רמז שלמה בפסוק הנזכר, שבעת ששרתה על דוד רוח הקודש פתח את פיו ושר על החסד שעשה עמו ה'[כ].

רבי שמעון מפרט את חמשת הזמנים שאמר עליהם דוד שירה, ומביא מקורם בספר תהלים: השירה הראשונה היא, על הזמן **שֶׁדָּר בִּמְעֵי אִמּוֹ, וְאָמַר שִׁירָה** על החסד שנעשה עמו אז בתחילת יצירתו. **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קג א) **'בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' וְכָל קְרָבַי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ'**, ותיבת 'קרבי' מרמזת על קרבי אמו שדר בתוכם[כא].

השירה השניה היא, **יָצָא לַאֲוִיר הָעוֹלָם וְנִסְתַּכֵּל בְּכוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת וְאָמַר שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם קג כ-כב) **'בָּרְכוּ ה' מַלְאָכָיו גִּבֹּרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ לִשְׁמֹעַ**

א. **רש"י** (ד"ה בריוני). ובתענית (כג: ד"ה משום) כתב, 'בורים, עמי הארץ'. ותוספות הרא"ש (ד"ה בריוני) כתב, 'לסטים ישראל, ועל שהיו עומדים במדבר ללסטם את הבריות קורא להם 'בריוני', מלשון 'ברא' שהוא תרגום של חוץ'. ב. **ברוריא** היתה בתו של התנא רבי חנינא בן תרדיון, והיתה חכמה בתורה, וקלסו את דעתה בתוספתא (כלים ב"ק פ"ד ה"ט), ובפסחים (סב:) מובא שלמדה שלש מאות הלכות משלש מאות חכמים ביום אחד. ג. **כמו** 'בדרך חטאים לא עמד' (תהלים א א). ד. **אף** שבפסוק מנוקדת תיבת 'חטאים' בפת"ח וקמ"ץ, שמשמעה חוטאים, ניתן לקוראה גם חֲטָאִים [בחטף פתח], שמשמעה חטאים רבים. רש"י (ד"ה חטאים) ע"פ ביאור היעב"ץ והמגיד תעלומה (ברש"י שם) בדבריו. ה. **רש"י** (ד"ה חטאים). וראה בחידושי מהרש"ם על הש"ס שכתב בשם מעיל צדקה (סו"ת סי' ז), שפעמים שאדם נולד עם נטיה לאיזו מדה רעה יותר על שאר בני אדם, ועל כך מועילה תפלה שיחזירו את נטייתו שתהיה על דרך המיצוע, כשאר בני אדם, וכן כאן אפשר שבריונים אלו היו פרוצים ועזי פנים יותר משאר בני אדם, ועל כך אמרה לו שיתפלל עליהם שיחזרו להיות כשאר אדם. ועל פי דבריו יש לבאר את דברי רש"י, שכוונתו שיכלה מהם אותו יצר הרע שניתן להם יותר משאר אדם. וכך פירש באמת ליעקב (ד"ה עוד) את דברי רש"י. ו. **כתב** הצל"ח (ד"ה מי), אף שברוריא הביאה הוכחה לדבריה, ורבי מאיר הסכים עמה, מכל מקום אין מקרא יוצא מידי פשוטו, שהרי רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי לעיל (ט:), וכן רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי (להלן), דרשו פסוק זה על מפלתם של רשעים. ז. **נבואה** זו נתנבא ישעיהו על אחרית הימים, שכנסת ישראל תרון ותשמח בטובות שיבואו לעם ישראל אז. ובפסוק זה פונה הנביא אל ירושלים ואומר, את ירושלים אשר היית כעקרה שלא ילדה, כי אנשיה גלו ממנה ואינם, עתה בעת הגאולה, רני ושמחי. מצודת דוד (ישעיה נד א). ח. **המהרש"א** (ד"ה משום) תמה, מדוע הקשה מהמלים 'לא ילדה' ולא מ'עקרה' שהוא תחילת הפסוק. ותירץ, שאם היה מקשה מ'עקרה' היה אפשר לתרץ ולפרש את הפסוק, שמוסב על מה שהיה כבר, כלומר, שמחי בת ציון שהיתה עקרה בעבר, ועתה בעת הגאולה אינה עוד כך ולכן יש לה לשמוח, אך מזה שהפסוק כופל את דבריו ואומר 'עקרה לא ילדה', משמע שכוונתו שגם עכשיו בעת הגאולה עדיין לא ילדה, ואם כן קשה למה רני. ט. **ע"פ** מצודת דוד (שם). וראה בתלמוד מפורש שהביא בשם אפיקי יהודה (סי' מא) שפירש שגם הצדוקי ידע את הכתוב בהמשך הפסוק, אלא שהוקשה לו, מה הגדולה בכך שבעת הגאולה תהיה ירושלים מיושבת בבניה, אין זה אלא כאדם שאבדה לו אבידה והושבה לו. והשיבה לו ברוריא, שהכינוי 'עקרה לא ילדה' אינו מוסב על העבר, אלא על ההווה, שכנסת ישראל שמחה גם בכך שהיא עתה עקרה ולא ילדה בנים לגיהנם. י. **ראה** בהערה לעיל מה שהובא בשם המהרש"א, שהקושיא היא על כפל הלשון בפסוק, 'עקרה' ו'לא ילדה'. יא. **מזמור** זה אמר דוד כשברח מאבשלום בנו שמרד בו ורצה להמיתו ולמלוך בחייו, כמסופר בספר שמואל (שמואל ב' טו-יז). יב. **מזמור** זה אמר דוד כאשר נרדף על ידי שאול, והתחבא במערה שבמדבר עין גדי, ושאול נכנס לאותה מערה, ולא ידע שדוד מסתתר בה, כמסופר בספר שמואל (שמואל א' כד ג), ודוד התפלל שלא ילכד ביד שאול. ע"פ רד"ק (תהלים נז א). יג. **ע"פ** סדר הדורות (אלף השלישי ערך אבשלום). יד. **הצדוקים** חולקים על כל מדרשי חכמים ולא רק על דרשת 'סמוכין', אלא לפי שבא להשיבו בדרשת 'סמוכין' נקט 'סמוכין' גם לענין הצדוקים. שפתי חכמים (ד"ה אתון). טו. **כך** הוא ביאור הפסוק ע"פ דרשת הגמרא. וע"פ פשוטו מוסב מזמור זה על פלשתים שנלחמו עם דוד בתחילת מלכותו כדי להפילו, כמסופר בספר שמואל (שמואל ב' ה יז-יט), ונחשבת מלחמה זו נגד ה', כי ה' המליכו. טז. **אף** שמצינו מרידה בתורה אצל פרעה שאמר למשה 'מי ה' אשר אשמע בקולו' (שמות ה ב), כתב הצל"ח (ד"ה כלום) כי אפשר היה לדחות ולומר שאין מרידה זו מעין זו האמורה בגוג ומגוג, שאצלם נאמר 'על ה' ועל משיחו', שבאו להלחם כביכול נגד ה', מה שאין כן מה שאמור בפרעה, אפשר היה לומר שהיה מאותם האומרים, עזב ה' את הארץ, ואין כבודו להשגיח בשפלים, ואף שהאמת היא שפרעה היה מורד גמור וכן נמרוד, אך זה לא נאמר בתורה במפורש. ועיין שם עוד. יז. **ומה** שהקדים את נבואת גוג למעשה שאול, אף שהיא נבואה לעתיד, ומעשה שאול היה בעבר. משום שהוא נבואה על גאולתן של כל ישראל. מהרש"א (ד"ה למה). והצל"ח (ד"ה למה) כתב שרצה לפתוח בפרשה החביבה עליו המתחלת באשרי ומסיימת באשרי. יח. **שעל** פי המדרש (ילקוט שמעוני משלי רמז תתקסד) מוסבת כל פרשה זו מהמלים 'אשת חיל מי ימצא' (משלי לא י) עד סופה על התורה, אך בפסוק זה אין תיבת 'לשונה' יכולה להתפרש על התורה, שהרי נאמר בו 'ותורת חסד על לשונה' משמע שהתורה היא על לשונה של אחרת. ע"פ מהרש"א (ד"ה פיה). ובמגיד תעלומה (ד"ה מאי) ביאר, שהואיל והפרשה מדברת בלשון משל של שבח אשה, אין למנות בה את התורה בין שבחיה, לפי שלימוד תורה אינו שבח באשה, כמו שאמרו (סוטה כא:) המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות, ולכן פירשו שפסוק זה מוסב על דוד אביו, והלשון 'תורת חסד' משמעו 'הוראת חסד' שהראה לו הקב"ה בכל עתותיו ואפילו בשעת מיתתו כדלהלן. יט. **ולאו** דווקא דוד, אלא כך הוא אצל כל אדם. רש"י בתהלים (קג א). כ. **ולפי** שמוסב הפסוק על רוח הקודש, נאמר בלשון נקבה. מהרש"א (ד"ה פיה) ע"פ רש"י (ד"ה ואמר). עוד כתב, שאפשר גם לפרש שמוסב על נפשו של דוד שאמרה שירה. כא. **רש"י** (ד"ה כל). והמהרש"א (שם) כתב, שאפשר לפרש זאת אף על קרבי דוד עצמו, שבזמן ששהה במעי אמו ופיו היה סתום אמר שירה מטבורו הפתוח במקום פיו, וכמו שאמרו בנדה (ל:) שהולד כשהוא במעי אמו פיו סתום וטבורו פתוח ואוכל דרך טבורו ממעי אמו, ממה שהיא ניזונת. ולפי פשוטו ביאור הפסוק הוא, גם איברי הפנימיים יברכו את שם קדשו, כדרך 'כל עצמותי תאמרנה' (תהלים לה י). רד"ק, מצודת דוד (שם קג א).

בְּקוֹל דְּבָרוֹ, בָּרְכוּ ה׳ כָּל צְבָאָיו וגו׳ מְשָׁרְתָיו עֹשֵׂי רְצוֹנוֹ, בָּרְכוּ ה׳ כָּל מַעֲשָׂיו בְּכָל מְקוֹמוֹת מֶמְשַׁלְתּוֹ, בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה׳״[כב][ה].

השירה השלישית היא, יָנַק מִשְּׁדֵי אִמּוֹ וְנִסְתַּכֵּל בְּדַדֶּיהָ וְאָמַר שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם קג ב) ׳בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה׳ וְאַל תִּשְׁכְּחִי כָּל גְּמוּלָיו׳[כג], ונדרשת תיבת ׳גמוליו׳ מלשון יניקת שדים[כד].

מבררת הגמרא: מַאי ׳כָּל גְּמוּלָיו׳ - מה ראה דוד שאמר על כך שירה. אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ, משבח הוא את ה׳ על שֶׁעָשָׂה לָהּ דַּדִּים בִּמְקוֹם בִּינָה - ליד הלב ששם הוא משכן הבינה, ולא במקום ערוה כשאר בעלי חיים[כה]. שואלת הגמרא, טַעֲמָא מַאי - מדוע אכן נשתנה דבר זה באדם. משיבה הגמרא: אָמַר (רבי) [רַב] יְהוּדָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִסְתַּכֵּל התינוק בשעת יניקתו בִּמְקוֹם עֶרְוָה. תשובה נוספת: רַב מַתְנָא אָמַר, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִינַק מִמְּקוֹם הַטִּנּוֹפֶת.

השירה הרביעית, רָאָה בְּמַפַּלְתָּן שֶׁל רְשָׁעִים וְאָמַר שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם קד לה) ׳יִתַּמּוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה׳ הַלְלוּיָהּ׳, והטעם שאמר שירה על כך, לפי שמיתתם טובה להם ולעולם[כו].

השירה החמישית, נִסְתַּכֵּל בְּיוֹם הַמִּיתָה וְאָמַר שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם קד א) ׳בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה׳ ה׳ אֱלֹהַי גָּדַלְתָּ מְאֹד הוֹד וְהָדָר לָבָשְׁתָּ׳[כז]. מבררת הגמרא, מַאי מַשְׁמַע - מהיכן מוכח דְּעַל יוֹם הַמִּיתָה נֶאֱמַר פסוק זה. אָמַר רַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא, מִסֵּיפָא דְּעִנְיָינָא - מסוף הענין. דִּכְתִיב - שכתוב (שם קד כט) ׳תַּסְתִּיר פָּנֶיךָ יִבָּהֵלוּן תֹּסֵף רוּחָם יִגְוָעוּן וגו׳ וְאֶל עֲפָרָם יְשׁוּבוּן׳[כח][ו].

★

הגמרא ממשיכה לדון בפסוקים שנאמר בהם ׳ברכי נפשי׳: רַב שִׁימִי בַּר עוּקְבָא, וְאָמְרִי לָהּ - ויש אומרים מַר עוּקְבָא, הֲוָה שְׁכִיחַ קַמֵּיהּ - היה מצוי לפניו דְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, (והוה) [דַּהֲוָה[כט]] - שהיה מְסַדֵּר אַגַּדְתָּא - ענייני אגדה, קַמֵּיהּ [-לפניו] דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי.

אָמַר לֵיהּ רב שימי [או מר עוקבא] לרבי שמעון בן פזי[ל], מַאי דִּכְתִיב - מה משמעות הכתוב ׳בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה׳ וְכָל קְרָבַי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ׳, והיה רבי שמעון בן פזי סבור ששאלו מדוע נקט הפסוק ׳קרבים׳ יותר משאר אברים. אָמַר לֵיהּ - השיבו רבי שמעון בן פזי לרב שימי [או למר עוקבא], בֹּא וּרְאֵה שֶׁלֹּא כְּמִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִדַּת בָּשָׂר וָדָם, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם, צָר - מצייר צוּרָה עַל גַּבֵּי הַכּוֹתֶל וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַטִּיל בָּהּ רוּחַ וּנְשָׁמָה קְרָבַיִם וּבְנֵי מֵעַיִם, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ כֵּן, אלא הוא צָר צוּרָה בְּתוֹךְ צוּרָה - יוצר את האדם בתוך מעי אמו, וְלא זו בלבד, אלא גם מֵטִיל בָּהּ רוּחַ וּנְשָׁמָה קְרָבַיִם וּבְנֵי מֵעַיִם[לא].

וְהַיְינוּ - וזהו גם מה דְּאָמְרָה חַנָּה (שמואל א׳ ב ב) ׳אֵין קָדוֹשׁ כַּה׳ כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ וְאֵין צוּר כֵּאלֹהֵינוּ׳[לב]. מַאי - מה משמעות ׳אֵין צוּר כֵּאלֹהֵינוּ׳[לג], אֵין צַיָּיר כֵּאלֹהֵינוּ, כמו שנתבאר לעיל, שאף בשר ודם יכול לצייר צורה, אך לא בתוך צורה, ולא עם נשמה קרבים ומעים.

מבררת הגמרא: מַאי - מה משמעות הכתוב ׳כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ׳, אחר שכבר נאמר ׳אין קדוש כה׳״[לד]. אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בַּר מְנַסְיָא, אַל תִּקְרֵי [-תקרא] ׳כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ׳, אֶלָּא ׳אֵין לְבַלּוֹתְךָ׳, מלשון ריקבון ובליה, וכך מתפרש הכתוב, שֶׁלֹּא כְּמִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִדַּת בָּשָׂר וָדָם, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם מַעֲשֵׂה יָדָיו מְבַלִּין אוֹתוֹ - שנשארים קיימים גם אחר שמת ומתבלה[לה]. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְבַלֶּה מַעֲשָׂיו - שמעשה ידיו בלים ונרקבים והוא קיים לעולם.

הגמרא חוזרת לדברי רב שימי ורבי שמעון בן פזי בענין הפסוק ׳ברכי נפשי׳: אֲמַר לֵיהּ רב שימי [או מר עוקבא] לרבי שמעון בן פזי, לא נתכוונתי בשאלתי לביאור התיבות ׳וכל קרבי׳, אלא אֲנָא [-אני] הָכִי קָא אֲמִינָא לָךְ - כך התכוונתי לשאלך[לו], הַנֵי חֲמִשָּׁה בָּרְכִי נַפְשִׁי שאמר דוד המלך [ומנויים למעלה], כְּנֶגֶד מִי אֲמָרָן דָּוִד. והשיבו רבי שמעון בן פזי, לֹא אֲמָרָן אֶלָּא כְּנֶגֶד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּכְנֶגֶד נְשָׁמָה, שבחמשה דברים דומה הנשמה לקדוש ברוך הוא, הדמיון הראשון הוא, מָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָלֵא כָּל הָעוֹלָם, אַף נְשָׁמָה מְלֵאָה אֶת כָּל הַגּוּף[ז]. הדמיון השני, מָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה[לז], אַף נְשָׁמָה רוֹאָה וְאֵינָהּ נִרְאֵית[לח]. הדמיון השלישי, מָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זָן אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, אַף נְשָׁמָה זָנָה אֶת כָּל הַגּוּף[ח]. הדמיון הרביעי, מָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא טָהוֹר, אַף נְשָׁמָה טְהוֹרָה - שניתנת באדם כשהיא טהורה[לט]. הדמיון החמישי, מָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹשֵׁב בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, אַף נְשָׁמָה יוֹשֶׁבֶת בְּחַדְרֵי חֲדָרִים[מ]. יָבֹא מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ, וִישַׁבֵּחַ לְמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ.

★

הגמרא מביאה דברי אגדה שמוזכר בסופם ענין סמיכות גאולה לתפלה[מא]: אָמַר רַב הַמְנוּנָא, מַאי דִּכְתִיב - מה משמעות הכתוב (קהלת ח א) ׳מִי כְּהֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר׳[מב], מִי כְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיּוֹדֵעַ לַעֲשׂוֹת פְּשָׁרָה בֵּין שְׁנֵי צַדִּיקִים, בֵּין חִזְקִיָּהוּ לִישַׁעְיָהוּ. שהיה חזקיהו צריך להוועץ בישעיהו אם נהג כשורה בכך שלא נשא אשה[מג], ומאידך היה ישעיהו צריך להוכיחו על דבר זה, חִזְקִיָּהוּ אָמַר, לֵיתֵי - יבוא יְשַׁעְיָהוּ גַּבַּאי - אצלי, דְּהָכִי אַשְׁכְּחַן - שכך מצאנו בְּאֵלִיָּהוּ הנביא דְּאָזַל - שהלך לְגַבֵּי [-אל] אַחְאָב המלך, (שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א׳ יח ב) ׳וַיֵּלֶךְ אֵלִיָּהוּ לְהֵרָאוֹת אֶל אַחְאָב׳[מד]), יְשַׁעְיָהוּ אָמַר, לֵיתֵי - יבוא חִזְקִיָּהוּ גַּבַּאי - אלי, דְּהָכִי אַשְׁכְּחַן בִּיהוֹרָם בֶּן אַחְאָב - שכך מצאנו ביהורם המלך, דְּאָזַל - שהלך לְגַבֵּי [-אל] אֱלִישָׁע כאשר הוצרך לו[מה], ומתוך שלא הלכו זה אצל זה, לא הוכיח ישעיהו את חזקיהו על שלא נשא אשה. מֶה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לפשר ביניהם, הֵבִיא יִסּוּרִים וחולי עַל חִזְקִיָּהוּ,

כב. **צבאיו**, הם צבא השמים, כוכבים ומזלות. מצודת דוד (תהלים קג כא). כג. **ופשוטו** של הכתוב הוא, שדוד מזרז את נפשו שתודה לה׳ על הטובות שגמל עמה. ע״פ ספורנו (תהלים קג ב). כד. **שפתי** חכמים (ד״ה כל) ע״פ רש״י בתהלים (קג ב). פסוק זה כתוב לפני הפסוק שהובא בשירה השניה, אלא שהגמרא מונה את הפסוקים לפי סדר המאורעות. מהרש״א (ד״ה סיה). כה. **כתב** המהרש״א (ד״ה סיה), שאפשר שנקטה הגמרא הלשון ׳בינה׳ ע״פ מה שאמרו בנדה (מה:) שנתן הקדוש ברוך הוא בינה באשה יותר מבאיש. הריא״ף (על עין יעקב ד״ה דר) ביאר, ששבח היניקה במקום בינה נסמך לשבח הקודם, שאמר ׳נסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה׳, והכוונה בשבח זה הוא שלישראל יש תוספת מעלה על המלאכים, כפי מה שמצאנו שהקדים הכתוב שבחן של ישראל לצבאות מעלה, שנאמר ׳ברכו ה׳ מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו׳ ופסוק זה מוסב על ישראל, שהקדימו נעשה לנשמע (ויק״ר א א), ואחר כך נאמר ׳ברכו ה׳ כל צבאיו׳. ומנין הגיעו בני ישראל למדרגה זו, מהתבוננותם לראות את כבוד ה׳, ועל כן ביאר בתחילת הפרק מנין השיגו בינה זו שעל ידה הם למעלה מהמלאכים, כיון שינקו במקום בינה. כו. **מהרש״א** (ד״ה סיה) ע״פ גמרא (סנהדרין עא:). כז. **במזמור** זה מתאר דוד המלך את בריאת העולמות, שכולם בידי ה׳ והוא משגיח עליהם בפרטות. ואומר שמתוך בריאת עולם הגלגלים שהוא כמו לבוש ההדר של הקדוש ברוך הוא, ניכרת גדלות ה׳. ע״פ רד״ק (תהלים קד א). כח. **ביאור** הפסוק, בעת שתסתיר פניך מהם תאחזם בהלה ופחד, וכאשר תכלה מהם את רוחם הם ימותו וישובו לעפרם. ע״פ רש״י ומצודות (תהלים קד כט). כט. **ע״פ** דקדוקי סופרים. וכך הגירסא גם בילקוט שמעוני (תהלים רמז תתסג). ל. **מגדים** חדשים (ד״ה רב שימי). וכתב במגיד תעלומה (ד״ה והוה), שמכאן יש ללמוד שכשאדם מסופק באיזה דבר, ישאל לאדם שמצוי אצל גדולי הדור. אמנם השפתי חכמים (ד״ה א״ל) כתב שלא נתברר מי היה השואל. לא. **וזהו** שאמר הכתוב ׳ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי את שם קדשו׳, שגם הנפש [הנשמה] מהללת על נתינתה באדם, וגם הקרבים, הם האברים הפנימיים. מהרש״א (ד״ה להטיל). והוסיף שעל פי זה יש לבאר את מה שמובא בסנהדרין (סה:) שרבא ברא אדם על ידי ספר יצירה, ורבי חנינא ורב אושעיא בראו עגל, שמכל מקום יצירה שיש בה נשמה לא יכלו לברוא, כמובא שם שלא היה באותו אדם כח הדיבור, שזה בא מכח הנשמה, שנאמר (בראשית ב ז) ׳ויהי האדם לנפש חיה׳ ותרגומו ׳לרוח ממללא׳ [נפש המדברת]. לב. **פסוק** זה נאמר בתפלתה של חנה שהתפללה והודתה לה׳ על בנה שמואל הנביא שניתן לה אחר שהיתה עקרה. ואמרה, כי אין קדוש כה׳, ואין חזק כמוהו, שהופך כוחות הטבע ומשעבדם לרצונו, שהרי היתה עקרה, ועל פי הטבע לא יכלה ללדת. רד״ק (שמואל א׳ ב ב). לג. **ואין** לפרש הפסוק מלשון חוזק כמו ׳הצור תמים פעלו׳ (דברים לב ד), משום שלפי משמעות הפסוק נראה כי יש דומה לו בזה, אלא אינו שוה לאלהינו, ולענין חוזק אין להשוות לו כלל כל נברא. מהרש״א (ד״ה ואין). לד. **מהרש״א** (ד״ה ואין). לה. **ע״פ** שפתי חכמים (ד״ה בשר). ובעיון יעקב (ד״ה מעשה) ובינה לעתים (דרוש סא) פירשו, שעל ידי שעוסק אדם במעשה ידים בסוף הוא בלה, שכך הוא טבע העולם, וכמו סכין שחותך דבר אחר, בהמשך הזמן גם הסכין נאכל ובלה, אבל הקדוש ברוך הוא אף שהוא מניע את כל הבריאה, לא נגרם לו מכך כל התמעטות. מה שהקדים לדרוש את המלים ׳ואין צור כאלהינו׳ אף שהם מאוחרים ל׳כי אין בלתך׳, כתב בשפתי חכמים (ד״ה מאי), לפי שדרשת ׳כי אין בלתך׳ הובאה רק בדרך אגב. לו. **כתב** המגיד תעלומה (ד״ה אמר) כי מכאן לימוד ודרך ארץ, שלא להפסיק חכם באמצע דבריו בדברי תורה, שהרי כאן השיב רבי שמעון בן פזי לרב שימי [או מר עוקבא] על מה שלא שאלו, ולא הפסיקו עד שסיים דבריו. לז. **שאין** כל בריה שיכולה לראותו, אפילו לא מלאכים ושרפים, כמו שנאמר (שמות לג כ) ׳כי לא יראני האדם וחי׳, והיינו אפילו אדם החקוק על כסא הכבוד. כד הקמח (ערך אבל ד״ה ולכשו). לח. **ועל** כך אמר ׳ברכי נפשי את ה׳ ואל תשכחי כל גמוליו׳, כלומר תראה ותתבונן בחסד שגמל לה ה׳, שהיא רואה את כל הדברים ואינה נראית. כד הקמח (שם). והמהרש״א (ד״ה הני) כתב, שכנגד זה אמר ׳ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי׳ וגו׳ (שם קג א), דהיינו שהנשמה שוכנת בקרב האדם כשם שהקרביים בסתר, והיא רואה ואינה נראית. לט. **מהרש״א** (ד״ה הני). וכשם שהקב״ה טהור בכל מקום אף שהוא ממלא את כל העולם שיש בו מקומות שאינם נקיים, כך הנשמה, אף שהיא מלאה את כל הגוף שישנם בו איברים שאינם נקיים, היא נשארת בטהרתה, ואין שום לכלוך דבק בה. וכנגד זה אמר (תהלים קד א) ׳ברכי נפשי את ה׳ ה׳ אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת׳, שדבר שאינו טהור אין לו הוד ולא הדר. כד הקמח (ערך אבל ד״ה ולכשו). והמהרש״א (שם) כתב, שכנגד זה אמר דוד (שם קד לה) ׳יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה׳״, שהרשעים אינם בנשמתם הטהורה שניתנה בהם, כיון שהם טמאוה, אבל נפשי שאני מחזיר אותה כשהיא טהורה ראוי לה שתברך את ה׳. מ. **כתב** בכד הקמח (ערך אבל ד״ה ולכשו), כי הרוצה לחקור על ידיעת ה׳ ולעמוד על השגתו, אי אפשר לו אלא אם יכנס בחדרי החכמה, חדר בתוך חדר עד שימצאנו, וכמו כן הנשמה יושבת בחדרי חדרים, והרוצה לחקור על מהותה, צריך להכניס עצמו בחדרי החכמה, וצריך להתבונן שהנשמה נושאת את הגוף, והיא בתוכו וחוצה לו, והיא עצם פשוט שכלי הנאצל מכסא הכבוד. ועל כך נאמר (תהלים קד לה) ׳יתמו חטאים מן הארץ, ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה״, להורות כי החוטאים יאבדו על שאבדו את נפשם, אבל נפש הצדיק מהללת את ה׳ כי היא גנוזה תחת כסא הכבוד. והמהרש״א (ד״ה הני) כתב, שכנגד זה אמר דוד (שם קד א) ׳ברכי נפשי את ה׳, ה׳ אלהי וגו׳ הוד והדר לבשת עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה׳, כלומר שאלו כביכול עוטים את כסא הכבוד והוא מבעד להם, וכן הנשמה יושבת באדם בחדרי חדריו. מא. **רש״י** (ד״ה מאי). מב. **על** פי פשט פירושו, מי חשוב יותר מחכם, היודע לפתור ולפרש דברים סתומים. רש״י (קהלת ח א). מג. **מהטעם** המבואר להלן. מד. **אחר** שנשבע אליהו לאחאב שלא יהיה מטר אלא על פיו, מפני עבודה זרה שעבדו אחאב ובני דורו (מלכים א׳ יז א), ונעצרו הגשמים שלש שנים, אמר ה׳ לאליהו לשוב ולהראות אל אחאב ולומר לו שעתה ישוב המטר לירד, ויראה שהמטר יורד על פיו כפי שנשבע. ובמלא הרועים (ד״ה דהכי) תמה על הוכחת הגמרא, כי הליכת אליהו אל אחאב היתה על פי הדיבור, כנאמר (מלכים א׳ יח א) ׳ודבר ה׳ היה אל אליהו וגו׳ לך הראה אל אחאב׳ וגו׳. ועוד כי שם היה אליהו מוכרח ללכת לאחאב לפי שאחאב לא ידע היכן הוא, כמסופר שם (פסוק י), וכשנודע לאחאב על מקום המצאו, בא אחאב אליו (שם פסוק טו), והניח הדבר בצריך עיון. מה. **היה** זה כשבאו יהורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה, ומלך אדום להלחם במואב (מלכים ב׳ ג ט-יב) ונותרו ללא מים, וכשנודע להם שהנביא אלישע מצוי ביניהם באו אליו המלכים שיודיעם את אשר יקרה אותם. בשמן רקח (ד״ה אמר) ביאר, שנחלקו חזקיהו וישעיהו בענין ההלכה ׳מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול׳ (סנהדרין יט:), שמטעם זה לא הלך חזקיהו אל ישעיהו, אולם ישעיהו סבר שלא נאמרה הלכה זו רק לגבי דברים הנוגעים

וְאָמַר לוֹ לִישַׁעְיָהוּ לֵךְ וּבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה, משום מצות ביקור חולים[מו]. **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה לח א) **'בַּיָּמִים הָהֵם חָלָה חִזְקִיָּהוּ לָמוּת וַיָּבֹא אֵלָיו יְשַׁעְיָהוּ בֶן אָמוֹץ הַנָּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' (צְבָאוֹת) צַו לְבֵיתֶךָ כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה' וגו'**[מז].

מבררת הגמרא: **מַאי** מה משמעותה של כפילות הלשון **'כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה'**. מבארת הגמרא: **מֵת אַתָּה בָּעוֹלָם הַזֶּה** מחולייך, **וְלֹא תִחְיֶה לָעוֹלָם הַבָּא** - כשיקומו לתחיה.

אָמַר לֵיהּ חזקיהו לישעיהו, **מַאי כּוּלֵּי הַאי** - מהו דבר זה שנענשתי בעונש כה חמור. **אָמַר לֵיהּ** ישעיהו, **מִשּׁוּם דְּלֹא** [-שלא] **עָסְקַתְּ בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה** - שלא נשאת אשה[ט]. **אָמַר לֵיהּ** חזקיהו לישעיהו, **מִשּׁוּם דַּחֲזַאי לִי בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ דְּנָפְקֵי מִינַּאי בְּנִין דְּלֹא מְעַלּוּ** - משום שראיתי ברוח הקודש שיצאו ממני בנים שאינם הגונים. **אָמַר לֵיהּ** ישעיהו, **בַּהֲדֵי כַּבְשֵׁי דְּרַחֲמָנָא** - עם סתרי הקדוש ברוך הוא **לָמָּה לָךְ** לעיין. **מַאי דְּמִפַּקְדַתְּ אִיבָּעֵי לָךְ לְמֶעְבַּד** - מה שנצטוית יש לך לעשות, **וּמָה דְּנִיחָא קַמֵּיהּ קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא לַעֲבֵיד** - ומה שנוח לפני הקדוש ברוך הוא, יעשה[י].

אָמַר לֵיהּ חזקיהו לישעיהו, **הַשְׁתָּא** - עתה, **הַב לִי בְּרַתָּךְ** - תן לי את בתך לאשה, **אֶפְשָׁר דְּגָרְמָא זְכוּתָא דִּידִי וְדִידָךְ** - אולי תגרום זכותי וזכותך, **וְנָפְקֵי מִנַּאי בְּנִין דִּמְעַלּוּ** - ויצאו ממני בנים הגונים[מח]. **אָמַר לֵיהּ** ישעיהו, **כְּבָר נִגְזְרָה עָלֶיךָ גְּזֵירָה** שתמות, ולא תועיל לך נתינת בתי. **אָמַר לֵיהּ** חזקיהו לישעיהו, **בֶּן אָמוֹץ**[מט], **כַּלֵּה נְבוּאָתְךָ וְצֵא** - אין לך להוסיף על נבואתך[נ], **כָּךְ מְקוּבְּלַנִי מִבֵּית אֲבִי אַבָּא** - דוד המלך, **שֶׁאֲפִילּוּ** אם **חֶרֶב חַדָּה מוּנַּחַת עַל צַוָּארוֹ שֶׁל אָדָם** ונראה לו שאינו יכול להינצל ממנה, מכל מקום **אַל יִמְנַע עַצְמוֹ מִן הָרַחֲמִים** - מלהתפלל[נא][יא].

הגמרא מביאה שגם אמוראים סברו כדעת חזקיהו שמועילה בקשת רחמים לאחר שנגזרה גזירה: **אִתְּמַר נַמִּי** - כך גם נאמר בבית המדרש, **רַבִּי יוֹחָנָן וְרַבִּי (אליעזר) [אֶלְעָזָר] דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ** - שניהם אמרו, **אֲפִילּוּ חֶרֶב חַדָּה מוּנַּחַת עַל צַוָּארוֹ שֶׁל אָדָם, אַל יִמְנַע עַצְמוֹ מִן הָרַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר** (איוב יג טו) **'הֵן יִקְטְלֵנִי לוֹ אֲיַחֵל'** - גם אם נראה לי שהקדוש ברוך בא להרגני, עדיין אני מייחל לו שישמע את תפלתי להצילני מן המיתה.

[לְסוֹף[נב] **יְהַב לֵיהּ בְּרַתֵּיהּ** - בסופו של דבר נתן לו ישעיהו את בתו. **נְפַק מִינֵּיהּ** - נולדו ממנו **מְנַשֶּׁה וְרַבְשָׁקֵה. יוֹמָא חֲדָא רַכְבִינְהוּ אַכַּתְפֵּיהּ לְאַמְטוּיִינְהוּ לְבֵי מִדְרְשָׁא** - יום אחד הרכיבם חזקיהו על כתפיו להביאם לבית המדרש[נג]. **אָמַר חַד מִינַּיְיהוּ** - אמר אחד מהם, **חֲזֵי רֵישָׁא דְּאַבָּא לְמִטְוֵי בֵּיהּ גִּלְדָּאנֵי** - ראשו של אבא די רחב וראוי הוא לצלות עליו דגים קטנים הנקראים 'גלדאני'[נד], כלומר שזה שמוליך אותנו לבית המדרש, אין בכך תועלת והרי זה כמו להתעסק בדברים קטני ערך[נה]. **וְחַד אָמַר** - ואחד אמר, **חֲזֵי רֵישָׁא דְּאַבָּא לְאַקְרוּבֵי עֲלֵיהּ לַעֲבֹדָה זָרָה** - ראוי ראשו של אבינו להקריב עליו לעבודה זרה. ונתקיים מה שראה ברוח הקודש שיהיו רשעים. **חַבְטִינְהוּ בְּאַרְעָא** - השליכם לארץ [שנתרשלו ידיו משמיעת דברים אלו[נו]]. מספרת הגמרא, **מְנַשֶּׁה חָיָה** - נשאר לחיות, **וְרַבְשָׁקֵה מִית** - מת מהנפילה. **קָרֵי אַנַּפְשֵׁיהּ** - קרא חזקיהו על עצמו את הפסוק (ישעיה לג ז) **'וְכִלַּי כֵּלָיו רָעִים'** - כילי הוא אדם שמודד כל דבר במדה ולעולם אינו מוסיף עליה, כי עינו צרה בשל אחרים, גם הכלים שלו רעים ופגומים, ודרש זאת על עצמו שהתנהג ככילי, שלא נשא אשה, וגם כליו שהיא אשתו שנשא עכשיו[נז], ותלה בה את תקוותו שתועיל לו זכות אביה, יצאו ממנה בנים שאינם מהוגנים[נח]].

למלכות אבל לא על דברים פרטיים. ואף שמכל מקום היה ישעיהו יכול למחול על כבודו וללכת אל חזקיהו, שכן חכם שמחל על כבודו כבודו מחול (שו"ע יו"ד סי' רמג סל"ג), לא עשה כן לפי שחשש שילמדו מכך הלכה שאין כבודו של מלך מחול אף בדברים פרטיים. מו. **הטעם** שהיה צריך הקב"ה לצוותו על מצות ביקור חולים, שהיא מצוה מן התורה, לפי שמצות תלמוד תורה חשובה ממנה, שתלמוד תורה כנגד כולם. שפתי חכמים (ד"ה לך). מז. **לפי** דרשת חז"ל (סדר עולם רבה כג) 'בימים ההם' הכוונה שלשה ימים לפני מפלת סנחריב, שבא להלחם על ירושלים. רש"י (ישעיה לח א). מח. **אף** שנגזרה עליו גזירה שיצאו ממנו בנים לא הגונים, היה חזקיהו סבור שמכיון שהגזירה היתה עליו, תועיל זכותו של ישעיהו, שעל ישעיהו לא נגזרה הגזירה. שפתי חכמים (ד"ה אפשר - השני). והעיון יעקב (ד"ה ונפקי) כתב, כי הזכות יכולה להועיל שמבני הבנים יצאו בנים מהוגנים, כמו כאן, שלבסוף יצא ממנו יאשיהו המלך שהיה צדיק (מלכים ב' כב ב). עוד כתב השפתי חכמים (ד"ה אפשר - הראשון), שאף שאמרו (מו"ק כח.) שבני חיי ומזוני לא בזכותא תליא מלתא, אלא במזלא תליא מלתא, הוא רק לענין מספר הבנים שיהיו לו, אבל אם יהיו מעלי או לא, על כך יכולה להועיל זכות, וכמו שאמרו בשבת (כג:) דרחים רבנן הויין ליה בנין רבנן. מט. **אביו** של ישעיהו היה שמו אמוץ (ישעיה א א), וכתב בברכת אהרן (אות סח) שכינוי לאדם בשם אביו בלא הזכרת שמו, הוא הוראת גנאי, כמו שכתב רש"י בתהלים (ד ג), וכן כאן חרה לחזקיהו על שהוסיף ישעיהו לומר לו, שאין לבטל את הגזירה, ואדרבה, היה לו להתפלל עליו. נ. **שחרה** לו על שהוסיף לומר שנגזרה גזירה, שדברים אלו לא היו בכלל הנבואה. ע"פ אסיפת זקנים (ד"ה כלה) בשם אדרת אליהו. וראה באמרי נועם (הגר"א, ד"ה בן) שנתכוין לומר לו, כלה נבואתך בבית ואל תפרסמה בחוץ, כי דבר המפורסם אי אפשר לבטלו כי אם בקושי גדול. וראה עוד בבן יהוידע. נא. **כמסופר** בדברי הימים (א' כא א-טז), שראה דוד את מלאך ה' עומד בין השמים והארץ וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים, להענישו על כך שמנה את ישראל, ומכל מקום לא נמנע מלהתפלל על הדבר, כמו שנאמר שם, 'ויפול דוד והזקנים וגו' על פניהם'. נב. **הב"ח** מביא שיש להוסיף פיסקא זו על הגירסא הנדפסת, וכן הוא בעין יעקב. נג. **כתב** בבן יהוידע (ד"ה חד) שבודאי לא היה מרכיבם על כתפיו לפני בני אדם, משום כבוד המלכות, אלא עשה זאת בהצנע, וכוונתו לשם שמים לחבב את התורה בפני הילדים להראותם שאפילו שהוא מלך הוא מרכיבם על כתפיו כדי ללמוד תורה. נד. **ע"פ** רש"י בבבא בתרא (עג: ד"ה גילדנא). נה. **ע"פ** תלמוד מפורש (ד"ה אמר). וראה בבן יהוידע (ד"ה ח"א) שכתב, שלפי הסדר שמונה הגמרא את שמותיהם נראה שהראשון שנזכר כאן הוא מנשה, ומזלו ראה שהוא עתיד לעשות תשובה ולהיתקן. ומצינו בקהלת (קהלת ט יב) שבני אדם נמשלו לדגים, וזו היתה כוונת מנשה, שרואה את ראשו של אבא שיגן עליו ויתקנו כדגים שנצלים באש שזהו תיקונם, כך יתוקן הוא על ידי אש תורתו של חזקיהו, אבל רבשקה אמר דבר רע מאד, שראוי ראשו של אבא להקריב עליו לעבודה זרה, והיה רשע גמור, לכן סובבו מהשמים שימות מיד בנפילתו [אף שבודאי לא היה בהשלכתו אותם לארץ כדי להמית] כי לא היתה לו תקנה. נו. **ע"פ** עיון יעקב (ד"ה חבטינהו). עוד כתב שם, שלא רצה להמיתם בידים, לפי שחשש משפיכות דמים, אלא אמר יבוא בעל הכרם ויכלה קוצים מכרמו. גם חשש שאפשר שיצאו מהם בנים טובים, כאשר היה אצל מנשה שיצא ממנו יאשיהו המלך, שהיה צדיק. נז. **ע"פ** בבא מציעא (פד:) שאמרה אשתו של רבי אלעזר לרבי 'כלי שנשתמש בו קודש ישתמש בו חול'. נח. **נתבאר** ע"פ בן יהוידע (ד"ה קרי). וראה שם עוד.

הגמרא מביאה שמועה דומה לזו של רבי יוחנן ורבי אלעזר: **אמר רב חנן, אפילו בעל החלומות** - מלאך הממונה על החלומות[א], **אומר לו לאדם שלמחר הוא מת, מכל מקום אל ימנע עצמו מן הרחמים** - מלהתפלל. **שנאמר** (קהלת ה ו) **'כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא'** - אין לאדם לירא מדברי חלומות, משום שרובם דברי הבל, ואפילו מיעוטם שבאים על ידי מלאך ומעלתו גדולה, לא יירא מהם, שהרי ביד הקדוש ברוך הוא לבטלם, ועיקר יראתו תהיה ממנו[ב].

★

הגמרא חוזרת לדברי חזקיהו, שאין לאדם להתייאש מלבקש רחמים, אפילו אם חרב חדה מונחת על צוארו: מיד כששמע חזקיהו את דברי ישעיהו, שנגזרה עליו גזירה שימות בעולם הזה ובעולם הבא, **'ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה''** (ישעיה לח ב). **שואלת הגמרא: מאי קיר** - לשם מה השמיענו הכתוב שהסב פניו אל הקיר. **אמר רבי שמעון בן לקיש,** כוונת הכתוב לומר שהתפלל **מקירות לבו,** שהיה צריך להרבות ברחמים לבטל את הגזירה[(א)]. וכמו שמצינו בירמיהו שנקט בלשון זו, **שנאמר** כשראה בנבואה, שעתיד האויב לעלות לירושלים למלחמה, קונן על כך ואמר (ירמיה ד יט), **'מעי מעי אוחילה קירות לבי וגו'** המה לי לבי לא אחריש כי קול שופר שמעת נפשי תרועת מלחמה'[ג], הרי שהלשון 'קיר' משמש גם ככינוי לקירות הלב.

רבי לוי אמר, כוונת הכתוב לומר, שחזקיהו התפלל **על עסקי הקיר, ואמר לפניו** - לפני הקדוש ברוך הוא, **רבונו של עולם, ומה האשה השונמית שלא עשתה** לכבוד אלישע **אלא** עליית **קיר אחת קטנה,** ובזכות זאת **החיית את בנה**[ד], **אבי אבא** - שלמה המלך, **שחפה את ההיכל** של בית המקדש **כולו בכסף ובזהב**[ה], **על אחת כמה וכמה** שתועיל לי זכותו זו להצילני מעונש המיתה[ו].

★

הגמרא מביאה את נוסח תפלתו של חזקיהו ומבארת אותו: **'ויאמר אנה ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי'** (ישעיה לח ג). **מבררת הגמרא: מאי** - מה משמעות המלים **'והטוב בעיניך עשיתי',** אחר שכבר אמר שהתהלך לפני ה' באמת ובלב שלם, שמשמעו שקיים את כל האמור בתורה. **אמר רב יהודה אמר רב, שסמך גאולה לתפלה** כותיקין, שמדקדקים לסיים קריאת שמע ולהתחיל תפלת שמונה עשרה מיד בנץ החמה[(ב)]. **רבי לוי אמר,** הדבר הטוב שעשה הוא, **שגנז ספר רפואות,** שהיו כתובים בו רפואות למחלות השונות, וגנזו כדי שיבקשו רחמים על החולים ולא יסמכו על הרפואות הכתובות בו[(ג)].

★

הגמרא מביאה דברים נוספים שעשה חזקיהו מלבד גניזת ספר הרפואות: תנו רבנן בברייתא[ז], **ששה דברים עשה חזקיהו המלך, על שלשה** דברים **הודו לו** - הסכימו עמו חכמים, **ועל שלשה לא הודו לו.**

על שלשה הודו לו: א. **גנז ספר רפואות, והודו לו.** ב. **כתת** - כתש וטחן את **נחש הנחשת** שעשה משה רבינו במדבר[ח], לפי שטעו אחריו לעשותו עבודה זרה[ט], **והודו לו**[(ד)]. ג. **גירר עצמות אביו** [-המלך אחז, שהיה רשע], **על מטה של חבלים,** כדרך שאר בני אדם, ולא הוליכו לקבורה בכבוד כדרך שאר מלכים, במטות זהב וכסף, כדי שתהא לו כפרה בבזיונו, ומפני קדוש השם, שיתגנה על רשעו ויווסרו בכך הרשעים[(ה)]. **והודו לו** חכמים.

ועל שלשה לא הודו לו: א. **סתם מי גיחון** - נחל העובר סמוך לירושלים, וכשבא סנחריב מלך אשור להלחם על ירושלים, צוה חזקיהו לסתום את החלק העליון של נחל זה, כדי שלא יהיו מים מצויים לחיל אשור לשתות[י]. **ולא הודו לו** חכמים, שהיה לו לבטוח בקדוש ברוך הוא, שאמר על ידי ישעיהו הנביא (ישעיה לז לה) 'וגנותי על העיר הזאת להושיעה'[יא].

ב. **קצץ דלתות היכל** - הסיר מהדלתות את ציפוי הזהב[יב], **ושגרם** - ושלחם **למלך אשור** כדי לפייסו שלא ילחם בו[יג]. **ולא הודו לו,** מפני שהיה לו לבטוח בה' וכדלעיל[(ו)].

ג. **עבר ניסן בניסן** - עיבר את השנה בחודש ניסן, ועשאו אדר שני כדי לדחות את חג הפסח[יד], לפי שמרבית העם עדיין לא טיהרו עצמם מטומאת עבודה זרה שהחזיקו בה בימי אחז אביו[טו], וידע שלא יספיקו להיטהר עד הפסח[טז][(ז)]. **ולא הודו לו,** מפני שלאחר שנתקדש ניסן אין מעברים.

תמהה הגמרא: **ומי לית ליה לחזקיהו** - וכי חזקיהו אינו סובר את מה שדרשו בפסוק (שמות יב ב) **'החדש הזה לכם ראש חדשים'** המוסב על חודש ניסן[יז], **זה ניסן ואין אחר ניסן,** כלומר, לאחר שנקבע חודש זה לשם ניסן, אין אתה יכול לעברו ולעשותו אדר והחודש שאחריו ניסן[יח], ואיך עיבר חזקיהו את אדר אחר שנקבע לשם ניסן. מבארת הגמרא, לעולם לא עיבר חזקיהו אלא בחודש אדר, **אלא טעה בדשמואל** - בדינו של שמואל, **דאמר שמואל, אין מעברין את השנה ביום שלשים של אדר,** אף שעדיין לא נתקדש חודש ניסן, **הואיל וראוי לקובעו ניסן** - יום זה היה ראוי להיות ראש חודש ניסן, אילו היו באים אמש עדים לקדש החודש [ואדר היה חסר], הלכך אפילו עתה שלא נתקדש, שוב אין מעברים בו את השנה, אבל חזקיהו **סבר, הואיל וראוי** לקובעו ניסן אין מעברים בו, **לא אמרינן,** ורק אם כבר קבעוהו לשם ניסן אין מעברים[יט].

★

הגמרא חוזרת לעסוק בענין תפלתו של חזקיהו: **אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא, כל התולה בזכות עצמו** - שאומר בתפלתו, עשה לי בזכותי, כמו חזקיהו שאמר 'זכר נא את אשר התהלכתי לפניך', **תולין לו** את ההצלה **בזכות אחרים. וכל התולה בזכות אחרים** - שאומר בתפלתו שיושיעו ה' בזכות אחרים, **תולין לו בזכות עצמו**[כ]. **משה תלה** תפלתו **בזכות אחרים, שנאמר** בתפלת משה לאחר חטא העגל (שמות לב יג), **'זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך', תלו לו** ההצלה **בזכות עצמו, שנאמר** בענין העגל (תהלים קו כג) **'ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית'. חזקיהו תלה** תפלתו **בזכות עצמו, דכתיב** - שכתוב (מלכים ב' כ

א. **ע"פ** רש"י בסנהדרין (ל. ד"ה בעל). ואף שכבר השמיענו לעיל שגם אם שמע מנביא לא ימנע עצמו מן הרחמים, השמיענו רב חנן, שאפילו אם שמע זאת ממלאך שמדרגתו גדולה מנביא, מכל מקום לא ימנע עצמו מהרחמים. מעון הברכות (ד"ה אר"ח). ובמהרי"ץ חיות (ד"ה אפילו) כתב שאמנם אין תוספת חידוש בדברי רב חנן, אלא שמסדרי הש"ס הביאו את דבריו כאן, משום שהם קרובים למה שנאמר בסמוך. ב. **כי** גם מה שמראהו על ידי מלאך כוונתו כדי שיירא מפניו ויחזור בתשובה. מעון הברכות (ד"ה אר"ח). והמהרש"א (ד"ה אפילו) ביאר, אפילו שרוב החלומות הם דברי שוא כי הם על ידי שד, ואינו מן הראוי לחשוש להם, יש לך לירא את האלקים ולחשוש שמא בא חלומך על ידי מלאך ואל תמנע עצמך מלבקש רחמים. ג. **ביאור** הפסוק, מצער דאגת הפורענות העתידה לבוא, מעי וכותלי לבי מלאים חלחלה ורתת, ולבי משמיע קול הומיה ובכי ולא אוכל להשתיקו, כי אכן שמעתי בנבואה שיבוא האויב ועמו תרועות השופר כדרך מריעי מלחמה. והלשון 'קירות לבי' נאמר בדרך השאלה להודיע את צערו שהוא מעומק הלב. ע"פ מצודות (שם). ד. **כמסופר** במלכים (ב' ד ח-לז) שאלישע הנביא עבר בעיר שונם, והיתה שם אשה חשובה שהפצירה בו שיאכל אצלם, וכך עשתה בכל עת שעבר אלישע בשונם. ומשהורגל לבוא אצלם אמרה לבעלה שמכיון שהוא אדם קדוש ראוי לבנות עבורו עליה קטנה בנויה בקיר אבנים, שמידי עברו בביתם יהיה לו דירה משלו ולא יצטרך להתערב בבני הבית, והכינה עבורו בעליה מטה וכסא, שלחן ומנורה. וכשהגיע שוב אלישע לביתם אחר שבנו את העליה, שלח את גיחזי משרתו שישאל את האשה איזו טובה יוכל לגומלה על טירחתה עבורו, שמא לדבר עבורה למלך או לשר הצבא. והשיבה, שהיא דרה בתוך בני משפחתה, ואף אחד אינו מזיקה שתזדקק לטובת המלך או לצבא שיגן עליה. אולם סיפר גיחזי לאלישע שאין לה בן ואישה זקן. ואמר לה אלישע שבמלאת תשעה חדשים יוולד לה בן. וכך היה שנתקיים דברו ונולד לה בן, ומשגדל הילד מעט והיה מהלך על רגליו, יצא אל אביו לשדה הקוצרים, ובהיותו שם חש בראשו, ואמר אביו לאחד מן הנערים שישאהו לאמו, והביאהו הנער לאמו, והילד ישב על ברכיה עד הצהרים וימות. סוף דבר היה שהלכה לאלישע וסיפרה לו את אשר אירע לה עם הבן שניתן על פי ברכתו ואלישע החיה אותו. ה. **כנאמר** במלכים (א' ו כב) 'ואת כל הבית צפה זהב', וכן נאמר בדברי הימים (א' כט ד) 'שלשת אלפים ככרי זהב מזהב אופיר ושבעת אלפים ככר כסף מזוקק לטוח קירות הבתים' [וראה בירושלמי יומא (פ"ד ה"ד) ובמדרש (במדב"ר יב ד) שהיה זהב משובח ביותר]. ו. **בשפתי** חכמים (ד"ה ומה) העיר ממה ששנינו במנחות (קי.) 'אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין את לבו', ואם כן מה הקל וחומר מהשונמית, אמנם שלמה הרבה ממנה, אבל היה ביכולתו להרבות, והשונמית עשתה ממה שהיה בידה. וביאר שהקל וחומר הוא, שאצל השונמית החיה אלישע את בנה שכבר מת, קל וחומר שבזכות שלמה המלך יוכל חזקיהו להינצל מכך שלא ימות. ז. **ברייתא** זו שנויה כמשנה בפסחים (נו.), אולם היא תוספתא ואינה משנה. רמב"ם (פיה"מ שם). ח. **כמסופר** בספר במדבר (כא ד-ט) שכשהיו עם ישראל בדרכם לארץ ישראל בסוף ארבעים שנה שהיו במדבר, וסובבו את ארץ אדום, התלוננו על ה' ועל משה שאין להם לחם ומים [ולא נסתפקו במן שניתן להם], ושילח בהם ה' את הנחשים השרפים שינשכו בהם, ורבים אף מתו על ידם, וכשחזרו בתשובה והודו שחטאו, התפלל עליהם משה רבינו, ואמר לו ה' שיעשה נחש וישים אותו על נס, ויביטו בו הנישכים ויחיו [ועשהו משה מנחושת משום שלשון נחושת דומה ללשון נחש שנאמר לו מפי ה'. רש"י (עה"ת שם)]. ט. **כנאמר** במלכים (ב' יח ד). י. **כמו** שנאמר (דה"י ב' לב ד) 'ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמר למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים', ונאמר שם עוד (פסוק ל) 'והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון'. ואין זה נהר גיחון הנזכר בפרשת בראשית (בראשית ב יג) בין ארבעת הנהרות שהתפלגו מהנהר היוצא מעדן, שאותו נהר לא היה בארץ ישראל, אלא הכוונה למעיין השילוח, כמו שנאמר בענין המלכת שלמה (מלכים א' א לג) 'והורדתם אותו אל גיחון', ותרגומו 'ותחתון יתיה לשילוחא'. רש"י (ד"ה סתם). יא. **רש"י** (פסחים נו. ד"ה ולא), ע"פ החתם סופר כאן (ד"ה קצץ). והמאירי (שם ד"ה ולאחר) כתב, שגם הזיק בכך את בני עמו. ואף שהתייעץ עם שריו בענין סתימת המעיינות והם סייעוהו בכך (דה"י ב' לב ג), יתכן שהיה זה בשאר מעיינות, אך את סתימת הגיחון עשה לבדו. מהרש"א (ד"ה סתם). אולם הרד"ק (שם לב ל) הביא בשם הגדה (ראה אבות דרבי נתן פ"ב) שמהשמים הסכימו עמו בכך. וראה בבנין יהושע (על אבות דרבי נתן שם ד"ה חזקיה) מה שיישב בזה. יב. **ע"פ** תרגום יונתן (מלכים ב' יח טז). אולם מלשון רש"י (שם) משמע, שנתן לו את הדלתות עצמן שהיו של זהב [וכך משמע מלשון הר"י אבן כספי בספר אדני זהב (ישעיה י כד)]. מגדים חדשים (ד"ה קצץ). יג. **כנאמר** (מלכים ב' יח טז) 'בעת ההיא קצץ חזקיה את דלתות היכל ה' ואת האמנות אשר צפה חזקיה מלך יהודה ויתנם למלך אשור'. יד. **כך** היתה הגמרא סבורה עתה, שהיה זה לאחר שכבר קדשו את ניסן. רש"י (ד"ה עבר). טו. **שחכמים** גזרו טומאה על עובד עבודה זרה. גמרא שבת (פב.). טז. **ע"פ** רש"י בסנהדרין (יב. ד"ה שעיבר). וכמו שנאמר (דה"י ב' ל ב-ג) 'ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח בחדש השני וגו', כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלים'. יז. **שיהיה** ראש לסדר מנין החדשים, שיהיה אייר קרוי שני וסיון שלישי. רש"י (שמות יב ב). יח. **ע"פ** רש"י בסנהדרין (יב: ד"ה ולאין). יט. **כך** סבר חזקיהו מתחילה, אולם לבסוף הודה לדינו של שמואל וביקש רחמים על עצמו [כמובא בסנהדרין (יב:)]. רש"י (סנהדרין יב. ד"ה ולאיהו). וראה עוד בעמודי אור (שו"ת, סי' קטז אות כג-כד) מה שביאר בסברת שמואל וחזקיה. כ. **כתב** המאירי (ד"ה המתפלל), המתפלל אל יחזיק עצמו כחסיד כל כך עד שיתלה בקשתו בשביל עצמו, אלא יחזיק עצמו כחוטא ויתלה

ג) 'זְכָר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ', תָּלוּ לוֹ בִּזְכוּת אֲחֵרִים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם יט לד) 'וְגַנּוֹתִי אֶל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ לְמַעֲנִי וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי'[ח].

הגמרא מביאה ראיה לדברי רבי יוסי בן זמרא. אומרת הגמרא: וְהַיְינוּ - זו היא גם דרשתו **דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, מַאי דִּכְתִיב** - מה פירוש הפסוק (ישעיה לח יז) **'הִנֵּה לְשָׁלוֹם מַר לִי מָר'**[כא], הלא אם הוא שלום אינו מר ואם הוא מר אינו שלום, אלא כך פירושו, **אֲפִילּוּ בְּשָׁעָה שֶׁשִּׁיגֵּר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא** לחזקיהו **שָׁלוֹם**, להודיעו שמרפאו מחליו, **מַר הוּא לוֹ**, שתלה זאת בזכות אחרים[כב][ט].

★

אגב שהוזכרה לעיל עליית הקיר שעשו האשה השונמית ובעלה לכבוד אלישע, מבארת הגמרא מה היתה אותה עלייה[כג]: מסופר במלכים (ב' ד י) שאמרה השונמית לבעלה, **'נַעֲשֶׂה נָּא עֲלִיַּת קִיר קְטַנָּה** וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מִטָּה וְשֻׁלְחָן וְכִסֵּא וּמְנוֹרָה וְהָיָה בְּבֹאוֹ אֵלֵינוּ יָסוּר שָׁמָּה'. **רַב וּשְׁמוּאֵל** נחלקו בביאור הלשון 'עליית קיר'. **חַד** [-אחד מהם] **אָמַר, עֲלִיָּיה** - הקומה העליונה שבביתם **פְּרוּעָה** [-מגולה] **הָיְתָה**, ללא תקרה, **וְקֵירוּהָ** - והניחו עליה תקרה לכבוד הנביא. **וְחַד אָמַר, אַכְסַדְרָה גְּדוֹלָה הָיְתָה** [-אולם[כד]], **וְחִלְּקוּהָ לִשְׁנַיִם** - עשו קיר באמצעה לתת לנביא מקום בפני עצמו, משום צניעות.

מקשה הגמרא: בִּשְׁלָמָא - מובן הדבר, **לְמַאן דְּאָמַר** - לדברי האומר שהיתה זו **אַכְסַדְרָה, הַיְינוּ דִּכְתִיב** - זהו מה שכתוב 'קִיר', שבנו קיר באמצעה. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר עֲלִיָּיה, מַאי** - מה ביאור תיבת 'קִיר'. **מתרצת הגמרא: שֶׁקֵּירוּהָ** - שהניחו תקרה על אותה עליה[כה].

מקשה הגמרא: בִּשְׁלָמָא - מובן הדבר, **לְמַאן דְּאָמַר** - לדברי האומר שהיתה זו **עֲלִיָּיה, הַיְינוּ דִּכְתִיב** - זהו מה שכתוב **'עֲלִיַּת** קיר'. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר** - לדברי האומר **שאַכְסַדְרָה** היתה, **מַאי 'עֲלִיַּת'**, הרי זה לא היה בעליה. **מתרצת הגמרא:** כוונתה לומר שחדר זה שיתנו לו יהיה **מְעוּלֶּה שֶׁבַּבָּתִּים**[כו].

הגמרא ממשיכה לבאר את הפסוק הנזכר: נאמר בהמשך הפסוק, **'וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מִטָּה וְשֻׁלְחָן וְכִסֵּא וּמְנוֹרָה'. אָמַר אַבָּיֵי, וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים שאמר זאת **רַבִּי יִצְחָק, הָרוֹצֶה לֵיהָנוֹת** מאחרים, **יֵהָנֶה** - רשאי להנות ואין איסור בדבר, **כֶּאֱלִישָׁע** - כמו שמצינו באלישע, שהתארח בבית האשה השונמית ונהנה מהם, שסיפקו לו את כל צרכיו[כז]. **וְשֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לֵיהָנוֹת** משל אחרים, **אַל יֵהָנֶה** - רשאי שלא להנות, ואינו צריך לחשוש שיראה הדבר כגאוה, או שיביא הדבר לידי איבה בינו לחבירו הרוצה להנותו[כח], **כִּשְׁמוּאֵל הָרָמָתִי** [-הנביא שמואל שמקומו היה ברמה], שנהג כן, ולא נהנה משל אחרים, **שֶׁנֶּאֱמַר** בשמואל אחר שהיה מסובב בערי ישראל לשופטם (שמואל א' ז טז-יז), **'וּתְשֻׁבָתוֹ הָרָמָתָה כִּי שָׁם בֵּיתוֹ'** - שב לעיר רמה, ששם היה ביתו. **וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, לשם מה השמיענו הכתוב שביתו היה ברמה, והרי דבר ידוע הוא שביתו היה שם[כט], אלא התיבות 'כי שם ביתו' מוסבות על הערים הנזכרות בפסוק שלפניו, שהיה שמואל מסובב בהם לשפוט את ישראל, כמו שנאמר (שם ז טז) 'וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהַגִּלְגָּל וְהַמִּצְפָּה', עליהם אמר 'כי שם ביתו', משום **שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁהָלַךְ שָׁם, בֵּיתוֹ עִמּוֹ** - היה נושא עמו את הכלים הנצרכים לשימושו, ואהל לדור בו, כדי שלא ליהנות מאחרים[ל].

★

הגמרא דורשת פסוקים נוספים בענין השונמית: נאמר בענין השונמית לאחר שאלישע התארח בביתם כמה פעמים (מלכים ב' ד ט), **'וַתֹּאמֶר אֶל אִישָׁהּ הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ הוּא'. אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, מִכָּאן** - מכך שאמרה לבעלה שעכשיו נודע לה שהוא איש קדוש, ומשמע שבעלה לא ידע זאת, יש ללמוד, **שֶׁהָאִשָּׁה מַכֶּרֶת בְּאוֹרְחִין יוֹתֵר מִן הָאִישׁ**[לא].

נאמר בפסוק הנזכר שאמרה השונמית 'הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי וגו' **קָדוֹשׁ הוּא'. מבררת הגמרא: מְנָא** - מהיכן **יָדְעָה** והכירה בו שהוא קדוש[לב]. **אומרת הגמרא:** נחלקו בכך **רַב וּשְׁמוּאֵל. חַד** [-אחד מהם] **אָמַר, שֶׁלֹּא רָאֲתָה זְבוּב עוֹבֵר עַל שׁוּלְחָנוֹ** - שראתה ששולחנו קדוש כמקום המזבח, שלא היה נראה בו שרץ טמא[לג], כמו ששנינו (אבות פ"ה מ"ה) שלא היה זבוב נראה בבית המטבחיים שבבית המקדש[לד]. **וְחַד אָמַר, סָדִין שֶׁל פִּשְׁתָּן הִצִּיעָה עַל מִטָּתוֹ, וְלֹא רָאֲתָה קֶרִי עָלָיו**, ומזה הבינה שעושה סייג למחשבותיו, ולכן לא באה לו טומאה זו הבאה מהרהורים רעים[לה].

הגמרא מוסיפה לדרוש את הפסוק: נאמר בפסוק הנזכר 'אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ **הוּא', אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא**, יש לדייק מייתור תיבת 'הוא', **הוּא** - אלישע, **קָדוֹשׁ, וּמְשָׁרְתוֹ** גיחזי, **אֵינוֹ קָדוֹשׁ.** וכמו **שֶׁנֶּאֱמַר** כשבאה האשה השונמית לומר לאלישע שבנה שנולד לה בהבטחתו מת (מלכים ב' ד כז), 'וַתָּבֹא אֶל אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶל הָהָר וַתַּחֲזֵק בְּרַגְלָיו **וַיִּגַּשׁ גֵּיחֲזִי לְהָדְפָהּ', וְאָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא**, תיבת 'להדפה' היא נוטריקון של 'הוד יפיה', וכוונת הכתוב לומר **שֶׁאֲחָזָהּ בְּהוֹד יָפְיָהּ** - בדדיה[י].

הגמרא דורשת את המשך הפסוק: נאמר בפסוק הנזכר, 'הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים וגו' **עוֹבֵר עָלֵינוּ תָּמִיד', אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא מִשּׁוּם רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב**, מתיבת 'תמיד' יש לדרוש, **כָּל הַמְאָרֵחַ תַּלְמִיד חָכָם בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ וּמְהֲנֵהוּ מִנְּכָסָיו מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִילּוּ מַקְרִיב תְּמִידִין**[לו].

★

הגמרא מביאה דרשות נוספות שאמר רבי יוסי ברבי חנינא בשם רבי אליעזר בן יעקב: וְאָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא מִשּׁוּם רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב, אַל יַעֲמוֹד אָדָם בְּמָקוֹם גָּבוֹהַּ [מסביבות המקום שנמצא בו] **וְיִתְפַּלֵּל, אֶלָּא** יעמוד **בְּמָקוֹם נָמוּךְ וְיִתְפַּלֵּל**[לז][יא], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קל א) **'מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה''. תַּנְיָא נַמִּי הָכִי** - וכן שנינו בברייתא כמו שאמר רבי אליעזר בן יעקב, **לֹא יַעֲמוֹד אָדָם לֹא עַל גַּבֵּי כִּסֵּא וְלֹא עַל גַּבֵּי שְׁרַפְרַף** [-כסא קטן שמניחים עליו את הרגלים][לח] **וְלֹא בְּמָקוֹם גָּבוֹהַּ וְיִתְפַּלֵּל, אֶלָּא** יעמוד **בְּמָקוֹם נָמוּךְ וְיִתְפַּלֵּל, לְפִי שֶׁאֵין גַּבְהוּת לִפְנֵי הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר 'מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה'', וּכְתִיב** - וכן כתוב (תהלים קב א) **'תְּפִלָּה לְעָנִי כִּי יַעֲטֹף'**, משמע שהתפלה

בקשתו ברחמי השם או בזכות אבות. כא. **פסוק** זה נאמר במכתב הודאתו של חזקיהו (ישעיה לח ט-כב) כשנתרפא מחוליו, להיות למזכרת על החסד שעשה עמו הקב"ה, שהוסיף על ימיו. ועל דרך הפשט ביאור הפסוק הוא, שהבשורה על הישועה ממלחמת סנחריב לא שמחתו, כיון שנטה למות. רש"י (שם). כב. **ובכך** הודיעו שהוא חוטא. רש"י (ישעיה לח יז). כג. **שפתי** חכמים (ד"ה נעשה). והוסיף שלפי זה מובן מה שהגמרא מפרשת תחילה את הפסוק 'נעשה נא' ואחר כך את הפסוק 'ותאמר אל אישה', שהוא מוקדם יותר בסדר הפסוקים, כי כל מה שבאו לדון בפסוק זה הוא משום שלעיל הוזכר ענין ה'קיר' שעשתה השונמית. כד. **ערוך** (ע' אכסדרה). כה. **ומתפרשת** תיבת 'קיר' מלשון קירוי. ועיין במהרש"א (ד"ה מאי קיר) שתמה מה מחדשת הגמרא בתירוצה אחר שכבר התבאר לעיל שהיתה פרועה וקירוה. כו. **לכאורה** מחלוקתם היא איזה פירוש מתבאר טוב יותר בלשון הכתוב 'עלית קיר', האחד סובר שהלשון 'עלית' מוכיח יותר שהיתה זו העליה שבביתם, והאחר סובר שהלשון 'קיר' מוכיח שבנו קיר לצרכו, ואם הוא עליה לא היה צורך בבניית קיר, ומה שתירצו שהיתה פרועה וקירוה, נראה לו דוחק. וראה עוד בפירוש הכותב (על עין יעקב). כז. **דווקא** בכגון זה שמצוי בדרך ואין כלי תשמישו מצויים עמו, שנחשב כעני הנצרך לכך, אך ללא זה מצינו שהזהירו חכמים שאין ליהנות מאחרים (סוטה מז:), והסמיכו על כך את הכתוב (משלי טו כז) 'ושונא מתנות יחיה'. מהרש"א (ד"ה הרוצה). ובמילי דברכות (ד"ה הרוצה) ביאר ע"פ מה שאמרו בקידושין (ז.) שאדם חשוב המקבל מתנה נחשבת קבלתו כמו נתינה, לפי שהנותן נהנה מקבלתו, שאלישע נהנה מהם מפני שידע שזהו כבודם והרי הם נהנים ממנו, ורק באופן זה אומרת הגמרא שאפשר ליהנות. וכתב המאירי (ד"ה אדם), שיעשה זאת על דעת לשלם גמול על כך, אם הדבר בידו, כמו שמצינו באלישע [ששאל מה יוכל לעשות עבורה על מה שטרחה עבורו (מלכים ב' ד יג)]. כח. **ויעשה** זאת באופן שלא יראה כיוהרא, כגון מי שהוא דיין יראה שאינו רוצה לקבל, כדי שלא יחשד כמקבל שוחד. מאירי (שם). וכתב בספר קדושה וברכה (סמיכת חכמים ד"ה ובזה), שלא אמרו כן אלא כשאינו צריך לכך, אבל אם צריך ליטול ואינו נוטל הרי זה כשופך דמים, כמו שאמרו בירושלמי (פאה פ"ח ה"ח), אם על נפשו אינו חס, לא יחוס גם על אחרים. כט. **רש"י** (ד"ה כי). וכמו שנאמר (שמואל א' כה א) 'וימת שמואל וגו' ויקברהו בביתו ברמה'. והמהרש"א (נדרים לח. ד"ה ותשובתו) ביאר, שהיה צריך לכתוב 'ותשובתו לביתו הרמתה' כמו 'וישובו ויבאו אל ביתם הרמתה' (שם א יט) ומדוע שינה לכתוב 'כי שם ביתו'. עוד דייק, שבתחילה סיפר הכתוב שסבב בכל המקומות לשפוט את ישראל, ובפסוק שלאחריו כתוב 'ותשבתו הרמתה כי שם ביתו ושם שפט את ישראל', משמע שהיה שופט את העם בביתו, והרי נמצאו שני הכתובים סותרים זה את זה, ועוד, שאין לומר שביתו היה ברמה, שהרי אמו הקדישתו שיהיה בבית ה' כל ימיו. לכך דרש רבי יוחנן שהתיבות 'כי שם ביתו' מוסבות על המקומות שסבב בהם, וכלפיהם מסיים הפסוק 'ושם שפט את ישראל'. ל. **ע"פ** רש"י (ד"ה כי). וכתב השפתי חכמים (ברש"י שם) שע"פ דבריו יש לפרש גם את הלשון 'ותשובתו הרמתה', שהואיל וכל מקום שהיה הולך נשא עמו את כלי תשמישו, היה זה ממש כמו ביתו שברמה. לא. **המהרש"א** (ד"ה מכאן) כתב, הטעם שאשה מכירה באורחים יותר מהאיש, לפי שהיא מצויה בבית יותר מהאיש, כמו שאמרו בתענית (כג:) לגבי צדקה. לב. **ואין** לפרש שראתה את מעשיו הטובים, שמלשון הכתוב 'הנה נא ידעתי' משמע שרק עתה נודע לה מכך, לפי שהסתיר והצניע את מעשיו וקדושתו. בן יהוידע (ד"ה קדוש). לג. **ובעיון** יעקב (ד"ה חד) כתב בטעם מאן דאמר זה, שדייק מתיבת 'תמיד' [שנאמר בסוף הפסוק שם], ע"פ מה שדרשו להלן מתיבה זו, שהמארח תלמיד חכם בתוך ביתו וכו', מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב תמידין, שמקומו נעשה כבית המקדש, ובבית המקדש לא נראה זבוב. וראה בשפתי חכמים (ד"ה שלא) שגם הוא כתב שדייק מתיבת 'תמיד' אך באופן שונה, וכתב, שדבר זה שלא נראה זבוב אין לראות בו אות לקדושתו אלא אם הוא תמיד כך, שמפעם או פעמיים יש לתלות זאת במקרה, ולכן הוסיף הכתוב תיבת 'תמיד'. לד. **ע"פ** מהרש"א (ד"ה שלא). וזה לשון המסילת ישרים (פרק כו), הקדוש הדבק תמיד באלקיו ונפשו מתהלכת בין המושכלות האמיתיות וכו' הוא עצמו נחשב כמשכן, כמקדש וכמזבח וכו', ומעתה המאכל שהם אוכלים הוא כקרבן שעולה על גבי האשים. ובעיון יעקב (ד"ה חד) כתב בטעם מאן דאמר זה, שדייק מתיבת 'תמיד', ע"פ מה שדרשו להלן מתיבה זו, שהמארח תלמיד חכם בתוך ביתו וכו', מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב תמידין, שמקומו נעשה כבית המקדש, ובבית המקדש לא נראה זבוב. לה. **וקראתו** קדוש, כמו שאמרו (ויק"ר כד ו) 'כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדושה'. מהרש"א (ד"ה שלא). וביאר העץ יוסף (ד"ה סדין), שלכן נקט 'סדין של פשתן', לפי שבצמר אין ניכר דבר זה. וזה ביאור הכתוב 'עובר עלינו תמיד', שאחר שראתה אצלו דברים אלו בתמידות הבינה שהם נובעים מקדושתו ואינם במקרה. שפתי חכמים (ד"ה שלא). ואף שראתה קדושתו מדברים אלו, למד מכך רבי יוסי ברבי חנינא שאשה מכירה באורחים יותר מהאיש, לפי שנתנה לבה יותר לדקדק במעשיו ולראות זאת. תוספות הרא"ש (ד"ה ולא). לו. **כתב** המהרש"א (ד"ה כאלו) בביאור דרשת הגמרא, שהלשון 'תמיד', משמעו דבר שבא בקביעות, ואלישע הרי היה בא אליהם מתי שנזדמן לו, לפיכך דרש רבי יוסי ברבי חנינא שהוא רמז לקרבן התמיד, וכמו שדרשו חכמים (להלן סד.) שהנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בה, כאילו נהנה מזיו השכינה וכאוכל מזבחי שמים. לז. **ושיעור** מקום גבוה הוא שלשה טפחים, אבל בפחות מזה נחשב כעומד על הקרקע. שו"ע (או"ח סי' צ ס"ב, ובית יוסף שם). לח. **ע"פ** חגיגה (יד.). כתב בית יוסף (או"ח סי' צ ס"ב ד"ה וכתב) בשם מהר"י אבוהב, שמכך שפירט התנא כסא ושרפרף, ולא כללם במה שאמר לאחר מכן 'ולא במקום גבוה', משמע שכסא ושרפרף אסורים אף כשאינם גבוהים שלשה

המקובלת היא כשהיא באה בדרך ענוה ושפלות, ועמידה במקום גבוה היא דרך גאוה[לט].

★

וְאָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא מִשּׁוּם רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב, הַמִּתְפַּלֵּל תפלת שמונה עשרה, **צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּין אֶת רַגְלָיו** - שיחבר את שתיהן ויכוונן זו כנגד זו, כדי להידמות למלאכים שרגליהן נראות כרגל אחת, **שֶׁנֶּאֱמַר** בדמות המלאכים שראה יחזקאל (יחזקאל א ז) **'וְרַגְלֵיהֶם רֶגֶל יְשָׁרָה'** - נראות כרגל אחת[יב].

★

(אָמַר רַבִּי יִצְחָק אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן) וְאָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא מִשּׁוּם רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב, מַאי דִּכְתִיב - מה משמעות הכתוב (ויקרא יט כו) **'לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם'**, שאין לומר שבא לאסור אכילת דם, שהרי לא נאמר 'לא תאכלו דם', אלא כוונת הכתוב, **לֹא תֹאכְלוּ קוֹדֶם שֶׁתִּתְפַּלְּלוּ עַל דִּמְכֶם** - על חייכם [שהדם הוא הנפש][יג].

(אִיכָּא דְאָמְרֵי) אָמַר רַבִּי יִצְחָק אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא[מ] **מִשּׁוּם רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב, כָּל הָאוֹכֵל וְשׁוֹתֶה וְאַחַר כָּךְ מִתְפַּלֵּל**[מא]**, עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר** (מלכים א' יד ט) **'וְאוֹתִי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גֵוֶּךָ'**[מב]**, אַל תִּקְרֵי גֵוֶּךָ**, מלשון גוף, **אֶלָּא גֵּאֶיךָ** מלשון גאוה, **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְאַחַר שֶׁנִּתְגָּאָה זֶה** באכילתו[מג]**, קִבֵּל עָלָיו מַלְכוּת שָׁמַיִם**, שהשליך ודחה צרכי שמים מפני צרכיו הגשמיים[יד].

★

שנינו במשנה: **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, עַד שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת** הוא זמן קריאת שמע. **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ**[טו].

★

שנינו במשנה: **הַקּוֹרֵא מִכָּאן וְאֵילָךְ** - לאחר שלש שעות, **לֹא הִפְסִיד. אָמַר רַב חִסְדָּא אָמַר מָר עוּקְבָא, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יֹאמַר יוֹצֵר אוֹר**, שברכה זו נאמרת רק כשניכרת יצירת האור, דהיינו בתחילת הבוקר, ולא לאחר שעבר רבע היום.

הגמרא מקשה על רב חסדא: **מֵיתִיבֵי** - הקשו בני הישיבה, שנינו בברייתא, **הַקּוֹרֵא** קריאת שמע **מִכָּאן וְאֵילָךְ** - לאחר שלש שעות, **לֹא הִפְסִיד** את שכרו לגמרי, אלא מקבל עליה שכר **כְּאָדָם שֶׁהוּא קוֹרֵא בַּתּוֹרָה, אֲבָל** לענין הברכות, **מְבָרֵךְ הוּא שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ**, הרי מוכח מכאן שיכול לברך 'יוצר אור'. מסיקה הגמרא: **תְּיוּבְתָּא דְּרַב חִסְדָּא תְּיוּבְתָּא** - אכן פירכא היא לרב חסדא ונדחו דבריו.

אִיכָּא דְאָמְרֵי - יש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, **אָמַר רַב חִסְדָּא אָמַר מָר עוּקְבָא, מַאי** - מה כוונת המשנה **'לֹא הִפְסִיד', שֶׁלֹּא הִפְסִיד בְּרָכוֹת** ויכול לברך את ברכות קריאת שמע[מד]. מביאה הגמרא סיוע לדבריו: **תַּנְיָא נַמִי הָכִי** - שנינו כן בברייתא, **הַקּוֹרֵא מִכָּאן וְאֵילָךְ לֹא הִפְסִיד**, אלא נשכר **כְּאָדָם שֶׁקּוֹרֵא בַּתּוֹרָה, אֲבָל מְבָרֵךְ הוּא שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ**[מה].

הגמרא מבארת את החילוק בין שכר קריאת שמע בזמנה לשכר קריאתה לאחר זמנה: **אָמַר רַבִּי מָנִי, גָּדוֹל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע בְּעוֹנָתָהּ** - בזמנה, **יוֹתֵר מֵהָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה**, ומוכיח רבי מני את דבריו, **מִדְּקָתָנֵי** - מכך ששנינו במשנה, **הַקּוֹרֵא מִכָּאן וְאֵילָךְ** - לאחר שעברו שלש שעות, **לֹא הִפְסִיד**, ומקבל שכר על קריאת שמע, **כְּאָדָם הַקּוֹרֵא בַּתּוֹרָה, מִכְּלָל** - משמע מזה, **דְּקוֹרֵא** [-שהקורא] **בְּעוֹנָתָהּ עָדִיף** וחשוב יותר מקורא בתורה[טז].

★ ★ ★

משנה משנתנו דנה באופן עמידת הקורא בשעת קריאת שמע: **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, בָּעֶרֶב** - בקריאת שמע של ערבית, **כָּל אָדָם יַטֶּה** על צדו[יז] **וְיִקְרָא** קריאת שמע, ולא יקרא אותה מעומד. **וּבַבֹּקֶר** - בקריאת שמע של שחרית, **יַעֲמוֹד** - יקרא בעמידה. **שֶׁנֶּאֱמַר** בפרשת קריאת שמע (דברים ו ז) 'וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ **וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ**', משמע שבלילה יש לקרוא בדרך שכיבה ובבוקר בדרך קימה[מו]. **וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, כָּל אָדָם קוֹרֵא** את 'שמע' **כְּדַרְכּוֹ** - כפי שמזדמן לו, בין בשכיבה ובין בקימה, בין בישיבה ובין בהליכה. **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ'**, משמע שרשאי לקרוא אף בדרך הילוכו, שאינו לא מוטה ולא עומד, ומוכח שמה שאמרה התורה 'ובשכבך ובקומך' לא בא ללמדנו על אופן עמידת הקורא[מז]. ומבארים בית הלל, **אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר 'וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ'**, ללמד שיש לקוראה פעמיים ביום, **בְּשָׁעָה שֶׁבְּנֵי אָדָם שׁוֹכְבִים וּבְשָׁעָה שֶׁבְּנֵי אָדָם עוֹמְדִים**, דהיינו בערב ובבוקר[מח].

המשנה מביאה מעשה המוכיח שיש לנהוג כדעת בית הלל[מט]: **אָמַר רַבִּי טַרְפוֹן, אֲנִי הָיִיתִי בָּא** [-הלכתי] **בַּדֶּרֶךְ**, וכשהגיע זמן קריאת שמע של ערבית, **הִטֵּתִי לִקְרוֹת** - ירדתי מעל החמור, וקראתי קריאת שמע דרך שכיבה **כְּדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי, וְסִכַּנְתִּי בְּעַצְמִי** - באתי לידי סכנה, **מִפְּנֵי הַלִּסְטִים** - שודדי הדרכים[נ], שאילו היה נוהג כבית הלל וקורא כשהוא רכוב על החמור היה יכול לנוס מהם[נא]. **אָמְרוּ לוֹ** חכמים, **כְּדַי הָיִיתָ לָחוּב בְּעַצְמְךָ** - ראוי היית ליהרג, ואילו היית נהרג היית מתחייב במיתתך[נב], מפני **שֶׁעָבַרְתָּ עַל דִּבְרֵי בֵית הִלֵּל**[יח].

★

טפחים, ומשום שהעומד עליהם דואג שמא יפול, ואינו יכול לכוין בתפלתו [אמנם הפרישה (סי' צ סק"א) כתב, שאין אדם בהול כשעומד על כלי שאינו גבוה, אלא שהתפילה צריכה להיות כעין העבודה שבבית המקדש, שאסור לעבוד בה כשכלי חוצץ בינו ובין הקרקע. וכן כתב הטור (סי' צח) שפרטי דיני עמידה בתפילה הם כדיני העבודה בבית המקדש]. אולם הב"ח והט"ז (שם סי' צ סק"א) נחלקו על דין זה, והתירו להתפלל על כלי שאינו גבוה שלשה טפחים. לט. **ע"פ** תלמידי רבינו יונה. וכתבו (ד"ה ולע"ם), שהוצרך התנא להביא את הפסוק השני, לפי שפשוטו של הפסוק הראשון משמעו ממעמקי דחק וצרות, לכן הביא את הפסוק השני שאף משמעותו הפשוטה היא מענין שפלות וענוה [ראה בדבריהם כיצד מוכיחים זאת]. אמנם המאירי (ד"ה המתפלל) ביאר, שטעם האיסור הוא משום שנראה כמו שרוצה להקריב את תפלתו לשמים, ויש בכך חסרון אמונה, שמראה שאין הקדוש ברוך הוא שומע ממרחק. וכתב הלבוש (סי' צ ס"א), שלטעם זה אסור גם במתפלל יחידי. ועיין עוד בעיון יעקב (על עין יעקב ד"ה וכתיב) שכתב, שהפסוק 'תפלה לעני' בא להוסיף שגם כשבא לספר שבחו של מקום צריך הדבר להיאמר במקום נמוך. מ. **ברי"ף** לא גרס התיבות 'אמר רבי יוסי ברבי חנינא', ונראה טעמו, משום שרבי יוסי ברבי חנינא היה תלמידו של רבי יוחנן, ולא מסתבר שיאמר רבי יוחנן הלכה בשמו. אמנם ע"פ מה שכתבו התוספות בנזיר (כט. ד"ה ה"ג) שהיו שני רבי יוסי ברבי חנינא, ואחד מהם היה תנא יש ליישב הגירסא. מא. **בגליוני** הש"ס (ד"ה כל) הביא בשם בה"ג (הל' ברכות פ"ה) וסמ"ג (עשין יח) שגורסים 'כל האוכל ושותה ואחר כך קורא קריאת שמע', וגירסא זו יותר מובנת לפי נוסח הגמרא 'אחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים'. אמנם מצינו להלן (טו.) שגם תפלה היא בכלל קבלת מלכות שמים. מב. **פסוק** זה נאמר על ידי אחיהו הנביא, כשבאה אליו אשת ירבעם בשליחות ירבעם, שיודיעה את אשר יקרה לבנם [אֲבִיָּה] שנחלה, והנביא השיבה ע"פ ה' בדברי תוכחה קשים, ובתוך הדברים נאמר פסוק זה וכך לשונו, 'ותרע לעשות מכל אשר היו לפניך ותלך ותעשה לך אלהים אחרים ומסכות להכעיסני ואתי השלכת אחרי גוך', וביאור המלים 'אחרי גוך' לפי פשוטו, אחרי גופך. מג. **שהאכילה** מביאה לידי גאוה, כמו שנאמר (דברים ח יב-יד) 'פן תאכל ושבעת וגו' ורם לבבך' וגו'. מד. **שברכות** אלו אינן על מצוות קריאת שמע, אלא על מנהגו של עולם, שה' יוצר אור ובורא חושך וכו', ולכך זמנן כל היום. ומטעם זה מסתבר שאף אם בירכן בלא קריאת שמע, אינן נחשבות ברכה לבטלה. רדב"ז (שו"ת, ח"ה סי' קנו). לפי ביאור זה בדברי המשנה, מה שמסיימת שהוא 'כאדם הקורא התורה' מתפרש כדבר נוסף, שאף אם קרא אחר חצות, והפסיד את אמירת הברכות, עדיין שכרו עמו 'כאדם הקורא בתורה'. צל"ח (ברש"י ד"ה הקורא). ועיין עוד באור גדול על המשנה. וראה בהערה לעיל (במשנה) ביאור החידוש בכך שמקבל שכר כקורא בתורה. מה. **הראשונים** נחלקו אם דין זה שלא הפסיד הברכות אמור לגבי כל היום או רק על חלק ממנו, שיטת רב האי גאון (הו"ד ברשב"א ד"ה הקורא) שרק עד שעה רביעית קורא בברכותיה, וכתב הרשב"א (שם) בטעמו, שעד אז הוא זמן תפלה לדעת רבי יהודה. ובשיטה מקובצת (ד"ה הקורא - השני) הביא בשם רבינו יצחק שעד חצות יכול לקרוא עם הברכות, שעד אז הוא זמן תפלה לשיטת תנא קמא. והרמב"ם (קר"ש פ"א הי"ג) פסק שעד סוף היום יכול לקרוא עם הברכות. מו. **כתב** המאירי (ד"ה ב"ש) שלדעת בית שמאי, למדים מפסוק זה גם על זמן הקריאה וגם על אופן הקריאה. וראה בפני יהושע (ד"ה בית שמאי) שכיוון לדבריו, וביאר, שכוונת התורה כוללת גם שיקרא בזמן שכיבה של רוב בני אדם, וגם שיעשה זאת בזמן שהוא עצמו כבר שוכב, וכן בקימה, לאחר שקם. מז. **על** פי מאירי (ד"ה אמר). מח. **ראה** מה שהובא בעיוני הפשט בשם הפני יהושע שגם בית שמאי למדים מתיבות אלו את זמני קריאת שמע. מט. **עיין** בהערה להלן (יא. בדברי הגמרא עשה כדברי בית שמאי עשה). נ. **רמב"ם** (פיה"מ). נא. **רמב"ם** (שם). נב. **רמב"ם** (שם).

גמרא הגמרא מבררת את טעמם של בית שמאי במשנה. שואלת הגמרא: **בִּשְׁלָמָא** - דברי **בֵּית הִלֵּל** מובנים, **קָא מְפָרְשֵׁי טַעֲמַיְיהוּ וְטַעֲמָא דְבֵית שַׁמַּאי** - שהרי נתנו טעם לדבריהם, מהתיבות 'ובלכתך בדרך' הוכיחו שיכול כל אדם לקרוא כדרכו, ואת התיבות 'בשכבך ובקומך' שמהן הוכיחו בית שמאי שבערב יש לקרוא בדרך שכיבה והטיה, ובבוקר בדרך קימה ועמידה, פירשו בית הלל שבאים ללמד על זמני הקריאה, שהם בבוקר ובערב. **אֶלָּא בֵּית שַׁמַּאי מַאי טַעֲמָא לֹא אָמְרֵי כְּבֵית הִלֵּל** - מה הטעם שלא אמרו כבית הלל, הרי פשוטו של לשון הכתוב מוכיח יותר כדעת בית הלל[א]. משיבה הגמרא: **אָמְרֵי** [-יאמרו] **לָךְ בֵּית שַׁמַּאי, אִם כֵּן** שכוונת הפסוק 'ובשכבך ובקומך' ללמד רק את זמני הקריאה, **נֵימָא קְרָא** - יאמר הכתוב **'בַּבֹּקֶר וּבָעֶרֶב'**[[א]], **מַאי** - מדוע שינה לכתוב **'בְּשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ'**, אלא מוכח שבא ללמדנו גם על דרך הקריאה, **שֶׁבִּשְׁעַת שְׁכִיבָה** - בערב, יש לקרוא בדרך **שְׁכִיבָה מַמָּשׁ**[[ב]], **וּבִשְׁעַת קִימָה** - בבוקר, יש לקרוא דרך **קִימָה מַמָּשׁ**.

מקשה הגמרא: **וּבֵית שַׁמַּאי, הַאי** [-פסוק זה] **'וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ'** שממנו למדו בית הלל שכל אדם קורא כדרכו [כמו שנתבאר במשנה], **מַאי עָבְדִי לְהוּ** - מה עושים הם עם פסוק זה, וכיצד הם מפרשים אותו לשיטתם. **מתרצת הגמרא**: הפסוק **הַהוּא, מִבָּעֵי לְהוּ** - הוצרך לדעתם, **לִכְדְתַנְיָא** - לדברים ששנינו בברייתא, וכך שנינו בה, מה שנאמר **'בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ'** בא ללמד, **פְּרָט לְעוֹסֵק בְּמִצְוָה** - שהעוסק במצוה פטור מקריאת שמע, [בין אם עוסק במצוה ממש ובין אם הולך לדבר מצוה[ב], כפי שיתבאר להלן], ומייתור התיבות **'וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ'** למדנו, **פְּרָט לְחָתָן**, שאפילו כשאינו עוסק במצוה עצמה [של 'פרו ורבו'[ג]], דהיינו הבעילה, מכל מקום פטור הוא מקריאת שמע, מכיון שמחשבתו טרודה בעסק הבתולים, וקשה לו לכוון בה[ד].

מִכָּאן אָמְרוּ - מדרשה זו של 'ובלכתך בדרך' למדו חכמים לומר, **הַכּוֹנֵס אֶת הַבְּתוּלָה פָּטוּר** מקריאת שמע, מפני שטרוד במחשבת הבתולים, **וְהַכּוֹנֵס אֶת הָאַלְמָנָה**[ה] **חַיָּיב**, מפני שאין מחשבתו טרודה בעסק הבתולים[ו].

הגמרא חוזרת ומבארת את דרשות הברייתא. מבררת הגמרא: מַאי מַשְׁמַע - כיצד משמע מפסוק זה שהעוסק במצוה והטרוד במחשבת מצוה פטורים מקריאת שמע[ז]. **אָמַר רַב פָּפָּא**, כיון שנאמר בפסוק 'בדרך', יש ללמוד שכל האופנים בהם חייב אדם לקרוא את שמע, דהיינו 'בשבתך ובלכתך', הרי הם **כִּי 'דֶּרֶךְ'** - הוקשו לדרך, **מַה 'דֶּרֶךְ' רְשׁוּת** - כשם שהליכה בדרך לצורך סחורה, אינה של מצוה[ח], **אַף כָּל** - גם 'בשבתך ובלכתך' נאמרו רק במי שעוסק בדבר **רְשׁוּת**, אך אם עוסק בדבר מצוה או במחשבת מצוה הרי הוא פטור.

הגמרא מקשה על רב פפא, מנין לך שהפסוק מדבר רק על ההולך לדבר הרשות, **מִי לֹא עַסְקִינַן דְּקָאָזֵיל לִדְבַר מִצְוָה** - וכי אינך יכול לפרש את הפסוק גם בהולך לדבר מצוה[ט], **וַאֲפִילוּ הָכִי** - ואף על פי כן שהוא עוסק במצוה, **אָמַר רַחֲמָנָא לִיקְרֵי** - שיקרא קריאת שמע, ואם כן בטל ההיקש וחוזרת הקושיא כיצד ניתן ללמוד מכאן שהעוסק במצוה פטור ממצוה[[ג]].

מתרצת הגמרא: אִם כֵּן שהפסוק כולל גם את העוסק במצוה, **לִכְתּוֹב רַחֲמָנָא** - שהתורה תכתוב **'בְּשֶׁבֶת וּבְלֶכֶת'** שמשמע כל הליכה וישיבה, בין לדבר מצוה ובין לדבר הרשות, **מַאי** - מדוע נקטה התורה הלשון **'בְּשִׁבְתְּךָ וּבְלֶכְתְּךָ'**, אלא ללמדנו, **בְּשֶׁבֶת דִּידָךְ וּבְלֶכֶת דִּידָךְ הוּא דְּמִחַיְּיבַתְּ** - בהליכתך וישיבתך שהם לצרכך אתה חייב בקריאת שמע, **הָא דְּמִצְוָה פְּטִירַתְּ** - אבל כשהם של מצוה אתה פטור מקריאת שמע[י][[ד]].

הגמרא מקשה על מה ששנינו לעיל שהכונס את האלמנה חייב בקריאת שמע. מקשה הגמרא: **אִי הָכִי** - אם כך שחתן פטור מטעם עוסק במצוה[יא], **אֲפִילּוּ כּוֹנֵס אֶת הָאַלְמָנָה נָמֵי** [-גם] יהיה פטור מקריאת שמע, שהרי גם נישואי אלמנה הם מצוה[יב], ומדוע שנינו לעיל שהכונס אלמנה חייב. **מתרצת הגמרא: הַאי** - כאן בכונס את הבתולה, **טָרִיד** - לבו טרוד במחשבת בעילה, ומסתבר שהתורה פטרה אותו מפני טרדתו, שאינו יכול לקיים את שתי המצוות בבת אחת. **וְהַאי** - אולם הכונס את האלמנה, **לֹא טָרִיד** - אינו טרוד במחשבתו, ויכול לקיים את שתיהן[יג].

הגמרא סבורה שעיקר הטעם שנתמעט הנושא את הבתולה, הוא משום שהוא טרוד ואינו יכול לכוון[יד], ומקשה על כך. מקשה הגמרא: אִי - אם הטעם בכונס את הבתולה שפטור הוא **מִשּׁוּם טִרְדָּא** - שהוא טרוד, **אֲפִילּוּ טָבְעָה סְפִינָתוֹ בַּיָּם נָמֵי** - גם יהיה פטור, שהרי הוא טרוד בצערו על ממונו שאבד[טו], **וְכִי תֵימָא הָכִי נָמֵי** - ואם תרצה לומר שאכן כך הוא שפטור, **אַלְמָה** [-למה] **אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר זַבְדָּא אָמַר רַב, אָבֵל חַיָּיב בְּכָל הַמִּצְוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה**, אף שהוא טרוד בצערו, **חוּץ מִן הַתְּפִילִּין, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בָּהֶם** [-שמצינו שנקראו] **פְּאֵר, שֶׁנֶּאֱמַר** (יחזקאל כד יז) כאשר הודיע ה' ליחזקאל שאשתו תמות, צוה עליו שלא ינהג מנהג אבלים שאינם חובשים תפילין שנקראים 'פאר'[טז], אלא אמר לו, **'פְּאֵרְךָ חֲבוֹשׁ עָלֶיךָ'**[יז][[ה]], נמצינו למדים מדברי רב, שאבל והוא הדין שאר אדם שטרוד בצערו, אינו נפטר מן המצוות בשל טרדתו, ואם כן מדוע הכונס בתולה פטור מקריאת שמע מפני טרדתו[[ו]].

מתרצת הגמרא: הָתָם - שם בנושא את הבתולה פטור הוא מקריאת שמע, משום **שֶׁטָּרִיד טִרְדָּא דְּמִצְוָה** - טרדתו היא בענין קיום מצוה, ומשמיענו הכתוב שאינו חייב להסיר את דעתו ממחשבת מצוה זו בשביל מצות קריאת שמע שבאה עכשיו, אלא ימשיך לעסוק במחשבתו הראשונה ויתן לבו להיות בקי בה[יח], אבל **הָכָא** - כאן באבל, **טָרִיד טִרְדָּא דִּרְשׁוּת** - טרדתו אינה בענין מצוה, כי אינו מצווה אלא לנהוג אבלות בנעילה ורחיצה וסיכה משום כבוד מתו, אבל אינו חייב להצטער, ומאחר שאין בצערו מצוה, יש לו להעביר הצער מעליו ולקרוא קריאת שמע בכוונה[יט][[ז]].

א. **שיטה** מקובצת (ד"ה בשלמא). ב. **ע"פ** רש"י (סוכה כה. ד"ה ובלכתך). ג. **ע"פ** תוספות (כתובות ד. ד"ה בעילת). ועיין בערוך לנר (סוכה כה. ד"ה הכא - בסופו), שדן בנושא את הבתולה כשיש לו כבר בנים. ד. **רש"י** (ד"ה ובלכתך). ועיין במגיד תעלומה (ד"ה ובלכתך - השני) שהעיר שאף שרש"י כתב שהלימוד לפטור חתן הוא מייתור התיבות 'בלכתך בדרך', מכל מקום יש למצוא טעם מדוע מיעטו דווקא חתן. ואמנם במאירי להלן (טז. ד"ה חתן) כתב שנתמעט חתן מ'בלכתך בדרך', לפי שאין דרכו ללכת אלא לשבת בביתו. ובמגיד תעלומה כתב, שמיעטו חתן דווקא, לפי שנישואי אשה נקראו 'דרך' (קידושין ב:), שנאמר (משלי ל יט) 'ודרך גבר בעלמה'. בביאור מהות טרדתו של חתן, כתבנו בפנים ע"פ רש"י (ד"ה ובלכתך), שטרוד בעסק הבתולים. ולהלן (ד"ה הכונס) כתב שטרוד במחשבת בעילת מצוה, ונראה שזו כוונתו במה שכתב כאן 'שטרוד בעסק הבתולים', היינו בבעילת הבתולה. אמנם הרמב"ם (פיה"מ פ"ב מ"ה, קר"ש פ"ד ה"א) ביאר טעם טרדת חתן, לפי שחושש שמא לא ימצא לה בתולים. וראה בתלמידי רבנו יונה (פ"ב ט: ד"ה חתן) שפירשו שמתיירא שלא יעשה כרות שפכה. רש"י ביאר שהטעם שהוצרכו לפסוק נוסף ללמד על חתן אף שגם הוא עוסק במצוה, לפי שלא נאמר בתורה בפירוש שעוסק במצוה פטור מקריאת שמע, ולמדוהו רק מן המיעוט בתיבות 'בשבתך בביתך' [כמבואר להלן], לפיכך אם היה רק מיעוט אחד הייתי דורשו למעט את העוסק במצוה עצמה, או הולך לדבר מצוה (רש"י סוכה כה. ד"ה ובלכתך), שטורח בגופו בענין המצוה, ולא את החתן שאינו עוסק במצוה בגופו, שהרי הוא יושב בביתו ורק מחשבתו טרודה במצוה [וראה בתוספות (סוכה כה. ד"ה ובלכתך) שגרסו להיפך מגרסתנו כאן, שמ'בשבתך' ממעטים חתן שיושב בביתו ומחשב בבעילת מצוה, ומ'בלכתך בדרך' ממעטים עוסק במצוה [עיין בדבריהם שם] וכך היא גם גירסת התוספתא (פ"א ה"ה)]. ה. **הרמב"ם** (קריאת שמע פ"ד ה"ג) כתב, 'אבל הכונס את הבעולה וכו' חייב לקרות', משמע שמה שאמרו 'אלמנה' נקטו זאת כדוגמא בלבד, ועיקר הכוונה לבעולה. ו. **כלומר**, הדורות הראשונים שנו את עיקר הלימוד שחתן פטור, והתנאים שבדורות אחרונים דקדקו, שאין הכוונה לכל חתן, רק לכונס את הבתולה, וכפי שמבארת הגמרא להלן מנין חילוק זה. מגיד תעלומה (ד"ה בשכבך). וראה שם עוד. ז. **ביארנו** ששאלת הגמרא 'מאי משמע' מוסבת גם על העוסק במצוה וגם על הטרוד במצוה. ויש לדייק זאת מלשון רש"י בתשובת הגמרא 'אמר רב פפא כי דרך' שכתב (ד"ה כי לדך), 'בשבתך ובלכתך הוקשו לדרך', משמע ששאלת הגמרא היתה על שתי הדרשות, על דרשת 'בשבתך' ועל דרשת 'בלכתך'. וכן מלשון הגמרא להלן 'אם כן לכתוב רחמנא בשבת ובלכת', משמע שהדיון הוא על שתי הדרשות. וראה בעיוני הפשט להלן שהראשונים נחלקו עליו בזה. ח. **רש"י** בסוכה (כה. ד"ה כי לדך). ט. **אף** שרב פפא אמר שסתם 'דרך' משמעו 'רשות', מכל מקום מקשה הגמרא, שסוף סוף אין כאן שום לשון של מיעוט לדרוש שחייב דווקא בעוסק בדבר הרשות. מרומי שדה (ד"ה מי). ועיין עוד בפני יהושע ובמלוא הרועים (ס"א עוסק במצוה אות ב). י. **ולפי** מה שנתבאר לעיל בברייתא בדרשת 'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך' נמצא ש'בשבת דידך' מלמד על העוסק במצוה ועל ההולך לדבר מצוה, שפטורים מקריאת שמע, ששניהם טורחים בגופם בענין המצוה, והדרשה 'בלכת דידך' מלמדת על חתן, שאף שאינו טורח בגופו במצוה ורק טרוד בה, שאף הוא פטור. [ולגירסת התוספות (הובא לעיל בהערה בדברי הגמרא 'פרט לחתן') מתפרשת הדרשה כך, 'בשבת דידך הוא דמחייבת' ולא כשאתה יושב בבית ומעיין בבעילת מצוה, וכן 'בלכת דידך' רק כשהליכתך לצורכי עצמך אתה חייב, ולא כשהליכתך לצורך מצוה. והוסיפו לפי גירסא זו, שאין ללמוד מחתן לשאר עוסק במצוה, כי חתן יותר קשה לו להסיר הטרדה מלבו]. יא. **על** פי תוספות להלן (טז: ד"ה אי) שכתבו שעל גופה של הברייתא שחילקה בין בתולה לאלמנה לא הוקשה לגמרא, כי הבינה שהדרשה מ'בלכתך בדרך' היא מייתור התיבות, וממעטים מהן רק נישואי בתולה, שהוא טרוד, ולא נישואי אלמנה שאינו טרוד ואינו עוסק במצוה עצמה, אולם עכשיו שדורש את טעם הפטור מ'לכת דידך' ולא של מצוה, הוקשה לו שגם בנישואי אלמנה יש מצוה. עד כאן דברי התוספות. ויש לבאר תירוץ הגמרא ע"פ דבריהם, שאמנם טעם הפטור הוא משום 'לכת דידך' ולא של מצוה, אך מסתבר שלא פטרה התורה רק נישואי בתולה, שהוא טרוד במחשבתו וקשה לו לכוון בקריאת שמע, מה שאין כן בנישואי אלמנה שבאפשרותו לכוון, וגם אינו עוסק במצוה עצמה, אלא יושב בביתו ומהרהר במצוה, לא פטרתו התורה. ועיין עוד בערוך לנר (סוכה כה. ד"ה אי). יב. **שאם** אין לו עדיין בנים בודאי שיש לו מצות 'פרו ורבו', ואפילו אם יש לו כבר בנים, גם כן יש לו קצת מצוה, משום 'בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך' (קהלת יא ו). רש"י (ביצה לו. ד"ה דלים). יג. **רש"י** (סוכה כה. ד"ה טריד וד"ה כונס) [מדברי רש"י שהנושא אלמנה חייב כיון שיכול לקיים שתיהן, מבואר שבאמת חתן נחשב 'עוסק במצוה' אף בלא טירדה, אלא שנושא אלמנה חייב בקריאת שמע כיון שיכול לקיים שתיהן]. וראה ברשב"א שפירש באופן אחר. יד. **ע"פ** רש"י בסוכה (כה. ד"ה אי). טו. **רש"י** (סוכה כה. ד"ה אי). אמנם בתוספות הרא"ש (ד"ה אי משום) תמה, כיצד עלה בדעתו למעט אפילו טרדת רשות, הרי לעיל למדו את המיעוט של העוסק במצוה מ'לכת דידך הוא דמחייבת' וכו', וכיצד אפשר למעט מכאן טרדת רשות. טז. **ומאחר** שאבל מתגולל בצערו בעפר [שדרך האבלים היה לתת עפר על ראשם. ע"פ רד"ק (ישעיה סא ג), מצודת דוד ומלבי"ם (איוב טז טו)] אין זה 'פאר' להניח שם תפילין. רש"י (ד"ה אלמה), ע"פ הפסוק (איוב טז טו) 'וְעֹלַלְתִּי בעפר קרני' [אמנם בסוכה (כה. ד"ה שנאמר) ביאר, שכשמתפאר בהם, מראה את עצמו שאינו אבל]. יז. **ע"פ** פשוטו, 'פאר' הכוונה למגבעת הראש, שהיא פאר האדם כנאמר 'פארי המגבעות' (שמות לט כח), ודרך האבל להסיר המגבעת ההיא. וע"פ דרש חכמים, הכוונה לתפילין שבראש. מצודת דוד (יחזקאל כד יז). וכתב מהר"י קרא (שם), שנקראו תפילין 'פאר' ע"ש הכתוב (דברים כח י) 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך', ואמרו רבותינו (מו"ק טו:) אלו תפילין שבראש. הטעם שנצטוה יחזקאל לשנות משאר אבלים, כדי שיהיה זה סימן לעם ישראל על החורבן העתיד לבוא עליהם, שלא ינהגו אז מנהגי אבלות, לפי שאין נוהגים מנהגי אבלות רק כשיש מנחמים, ואז לא יהיו להם מנחמים, כי כולם יהיו אבלים. טעם נוסף, שלא נהגו אבלות, כי היו יראים לבכות ולהתאונן מפחד הכשדים. רש"י (יחזקאל כד כג). יח. **רש"י** (סוכה כה. ד"ה טרוד). יט. **רש"י** (שם ד"ה טרלא) והוסיף לבאר (ד"ה טריד), שהואיל ולא מיעטה התורה בפירוש את הטרוד בענייניו, וטרדת חתן נדרשה רק ממיעוט הלשון 'בלכתך', די שנמעט רק את הטרוד בדבר מצוה.

הגמרא חוזרת למחלוקתם של בית שמאי ובית הלל, ולפי שהאריכה בדרשות בענין העוסק במצוה, חוזרת הגמרא וכופלת הענין שהפסיקה בו. מבארת הגמרא: **וּבֵית שַׁמַּאי, הַהוּא** - הפסוק 'ובלכתך בדרך' **מִבְּעֵי לְהוּ** - הוצרך לדעתם ללמד **פְּרָט לִשְׁלוּחֵי מִצְוָה** וטרודים במצוה, כמו שנתבאר[ח], **וּבֵית הִלֵּל אָמְרֵי** - אומרים ומשיבים, **מִמֵּילָא** - מלשון הפסוק עצמו, 'בדרך', **שְׁמַע מִנַּהּ** - יש לך לשמוע וללמוד, **דַּאֲפִילּוּ** כשהולך **בַּדֶּרֶךְ נַמִּי קָרֵי** - גם כן קורא, ואינו צריך לקרוא דווקא בשכיבה או בעמידה.

★

הברייתא שלפנינו דנה, אם רשאי אדם להחמיר על עצמו ולנהוג כדעת בית שמאי כשאינו סותר בכך את דעת בית הלל: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **בֵּית הִלֵּל אוֹמְרִים, עוֹמְדִין וְקוֹרִין** קריאת שמע, או **יוֹשְׁבִין וְקוֹרִין, וּמַטִּין וְקוֹרִין**, או **הוֹלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְקוֹרִין**, או **עוֹשִׂין בִּמְלַאכְתָּן וְקוֹרִין**, כלומר שרשאי אדם לקרוא קריאת שמע בכל אופן שמזדמן לו[כ]. ממשיכה הברייתא, **וּמַעֲשֶׂה בְּרַבִּי יִשְׁמָעֵאל וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין**[כא] **בְּמָקוֹם אֶחָד, וְהָיָה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל מוּטֶּה וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה זָקוּף, כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע** של ערבית, **הִטָּה רַבִּי אֶלְעָזָר**, כדעת בית שמאי, **וְזָקַף רַבִּי יִשְׁמָעֵאל**, מפני שלא רצה לנהוג כדעת בית שמאי. **אָמַר לוֹ רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה לְרַבִּי יִשְׁמָעֵאל, יִשְׁמָעֵאל אָחִי, אֶמְשׁוֹל לְךָ מָשָׁל, לְמָה הַדָּבָר** [-המעשה שלך] **דּוֹמֶה, מָשָׁל לְאֶחָד שֶׁאוֹמְרִים לוֹ זְקָנְךָ מְגוּדָּל** ונאה, **אָמַר לָהֶם** מאחר וקילסתם אותו, **יִהְיֶה** הזקן הזה **כְּנֶגֶד הַמַּשְׁחִיתִים** - אביא עליו תער ומספריים ואשחיתנו[כב]. **אַף כָּךְ אַתָּה, כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי** [-רבי אלעזר בן עזריה] הייתי **זָקוּף, אַתָּה** היית **מוּטֶּה, עַכְשָׁו כְּשֶׁאֲנִי הִטֵּתִי**, והריני כמקלס את מעשיך שהיית מוטה, **אַתָּה זָקַפְתָּ** - בתמיה. **אָמַר לוֹ** רבי ישמעאל, **אֲנִי עָשִׂיתִי כְּדִבְרֵי בֵית הִלֵּל** שאומרים שבלילה יכול לקרוא גם כשהוא זקוף, **וְאַתָּה עָשִׂיתָ כְּדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי** שסוברים שיש לקרוא בלילה רק בהטיה. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא** שאם הייתי קורא כמוך בהטיה, יש לחוש **שֶׁמָּא יִרְאוּ הַתַּלְמִידִים וְיִקְבְּעוּ הֲלָכָה** כבית שמאי **לְדוֹרוֹת**.

מבררת הגמרא: **מַאי וְלֹא עוֹד** - מה ראה רבי ישמעאל להוסיף נימוק זה. מבארת הגמרא שכך היתה כוונתו, **וְכִי תֵּימָא** - וכי תאמר, **בֵּית הִלֵּל נַמִּי אִית לְהוּ מַטִּין** - הרי גם לדעת בית הלל יכולים לקרוא בהטיה, כמו ששנינו לעיל, ואם כן למה זקף רבי ישמעאל את עצמו, אלא **הָנֵי מִילֵּי** - דברים אלו שאמרו בית הלל שיכול לקרוא בהטיה, אינם אלא **דְּמַטֶּה וְאָתָא מֵעִיקָּרָא** - כשהיה מוטה קודם שהתחיל לקרוא, **אֲבָל הָכָא** - כאן, **כֵּיוָן דְּעַד הַשְׁתָּא הֲוֵית זָקוּף** - מכיון שעד עתה היית זקוף, **וְהַשְׁתָּא** - ועתה כשבאת לקרוא, **מוּטֶּה** - הטית את עצמך, **אָמְרֵי** - יאמרו עלינו, **שְׁמַע מִנַּהּ כְּבֵית שַׁמַּאי סְבִירָא לְהוּ** - מוכח מכאן שהם סוברים כבית שמאי, ואם לא הייתי זוקף את עצמי, **שֶׁמָּא יִרְאוּ הַתַּלְמִידִים** ויאמרו שאני מסכים עמך, **וְיִקְבְּעוּ הֲלָכָה לְדוֹרוֹת** כבית שמאי.

★

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בענין אדם הנוהג כדעת בית שמאי במקום שאינו סותר את דעת בית הלל, אם יוצא ידי חובתו: **תָּנֵי**[כג] - שנה **רַב יְחֶזְקֵאל, עָשָׂה כְּדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי עָשָׂה, כְּדִבְרֵי בֵית הִלֵּל עָשָׂה** - הרוצה ינהג כבית הלל, והרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כבית שמאי, כגון לזקוף את עצמו בשחרית כשהיה מוטה, או להטות את עצמו בערבית כשהיה זקוף, הרשות בידו[ט]. **רַב יוֹסֵף אָמַר, עָשָׂה** והחמיר **כְּדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי, לֹא עָשָׂה וְלֹא כְלוּם** - לא יצא ידי חובתו[כד][י].

רב יוסף מביא הוכחה לדבריו שהנוהג כבית שמאי לא יצא ידי חובתו: **דְּתְנַן** - ששנינו במשנה (סוכה כח.), **מִי שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ בַּסּוּכָּה וְשֻׁלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת**[כה], **בֵּית שַׁמַּאי פּוֹסְלִין** הסוכה באופן זה, ואינו יוצא ידי חובתו, משום שגוזרים שמא ימשך אחר שולחנו, **וּבֵית הִלֵּל מַכְשִׁירִין**, ואינם גוזרים. **אָמְרוּ לָהֶם בֵּית הִלֵּל לְבֵית שַׁמַּאי**, הוכחה לשיטתם, **מַעֲשֶׂה** היה **שֶׁהָלְכוּ זִקְנֵי בֵית שַׁמַּאי וְזִקְנֵי בֵית הִלֵּל לְבַקֵּר אֶת רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן הַחוֹרָנִית, מְצָאוּהוּ שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ בַּסּוּכָּה וְשֻׁלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת, וְלֹא אָמְרוּ לוֹ כְּלוּם**, משמע שסוכה זו כשרה. **אָמְרוּ לָהֶם** בית שמאי, וכי **מִשָּׁם רְאָיָה** לדבריכם, **אַף הֵם** - זקני בית שמאי **אָמְרוּ לוֹ, אִם כֵּן הָיִיתָ נוֹהֵג, לֹא קִיַּימְתָּ מִצְוַת סוּכָּה מִיָּמֶיךָ**, ולא כפי שאמרתם שלא אמרו לו כלום. ומביא רב יוסף מכאן ראיה לשיטתו, כשם שסוברים בית שמאי שהנוהג שלא כדעתם אינו יוצא ידי חובתו, אף לא מדין תורה, ואפילו שמהתורה היא סוכה כשרה, כמו כן יש לומר לדעת בית הלל, אף שסוברים שיכול לקרוא מעומד או מוטה, אך אם עושה זאת משום שדעתו להחמיר כבית שמאי, אינו יוצא ידי חובתו[כו].

הגמרא מביאה דעה שלישית בענין הנוהג כדעת בית שמאי במקום שנחלקו על בית הלל: **רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, עָשָׂה כְּדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי חַיָּיב מִיתָה**, ומביא רב נחמן הוכחה לשיטתו, **דִּתְנַן** - ששנינו במשנתנו, **אָמַר רַבִּי טַרְפוֹן, אֲנִי הָיִיתִי בָּא בַּדֶּרֶךְ וְהִטֵּתִי לִקְרוֹת כְּדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי, וְסִכַּנְתִּי בְּעַצְמִי** - ובאתי לידי סכנה **מִפְּנֵי הַלִּסְטִים. אָמְרוּ לוֹ, כְּדַאי הָיִיתָ לָחוּב בְּעַצְמְךָ** - בכך שנהגת כדברי בית שמאי נתחייבת מיתה, ואם היו הורגים אותך היית בעצמך חייב על מיתתך[כז], מפני **שֶׁעָבַרְתָּ עַל דִּבְרֵי בֵית הִלֵּל** - שהחמרת על עצמך לקרוא בהטיה, הרי מפורש כאן שהעובר על דברי בית הלל חייב מיתה[כח].

★ ★ ★

משנה אחר שנתבארו במשניות הקודמות דיני קריאת שמע, דנה משנתנו בברכות שתקנו חכמים לומר לפני קריאת שמע ולאחריה, ואם מותר לשנות את נוסחן או נוסח ברכות אחרות: **בַּשַּׁחַר, מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ** - שתי ברכות לפני קריאת שמע, והם ברכת יוצר אור וברכת אהבה, **וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ** - אמת ויציב. **וּבָעֶרֶב, מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ** - שתי ברכות לפני קריאת שמע, מעריב ערבים ואהבת עולם. **וּשְׁתַּיִם לְאַחֲרֶיהָ** - ושתי ברכות לאחר קריאת שמע, אמת ואמונה והשכיבנו. **אַחַת** מהברכות **אֲרוּכָּה**, והיא ברכת 'אמת ואמונה', **וְאַחַת** מהן **קְצָרָה**, ברכת השכיבנו[כט][יא]. **מָקוֹם שֶׁאָמְרוּ לְהַאֲרִיךְ**, היינו ברכת 'אמת ואמונה', **אֵינוֹ רַשַּׁאי לְקַצֵּר**, ומקום שאמרו **לְקַצֵּר**, היינו ברכת 'השכיבנו', **אֵינוֹ רַשַּׁאי לְהַאֲרִיךְ**[ל][יב].

בדרך אגב מביאה המשנה הלכה נוספת, לגבי שאר ברכות[לא]: ברכות שתקנו חכמים **לַחְתּוֹם** בהם ב'ברוך', **אֵינוֹ רַשַּׁאי שֶׁלֹּא לַחְתּוֹם** ב'ברוך'. וברכות שאמרו חכמים **שֶׁלֹּא לַחְתּוֹם** בהם ב'ברוך', כמו ברכת הפירות והמצוות, **אֵינוֹ רַשַּׁאי לַחְתּוֹם** בהם בברוך.

★

גמרא שנינו במשנה 'בשחר מברך שתים לפניה'. הגמרא באה לבאר מה הם שתי הברכות. מבררת הגמרא: **מַאי מְבָרֵךְ** - מה הם שתי הברכות שמברך בשחרית לפני קריאת שמע. **אָמַר רַבִּי יַעֲקֹב אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא,**

כ. **להלן** (טז.) בגמרא פירשו, שכשעוסק במלאכה אינו מותר לקרוא רק את הפרשה השניה, דהיינו 'והיה אם שמוע', שחובת קריאתה היא רק מדרבנן, ולא את הפרשה הראשונה שהיא 'שמע ישראל', שקריאתה מהתורה. ע"פ הרשב"א (שם ד"ה לא) והרי"ף (שם). אמנם התוספות (שם ד"ה הא) כתבו שאינו אסור אלא בפסוק ראשון, שלדעתם טעם האיסור הוא משום שכוונה מעכבת, ואינה מעכבת אלא בפסוק ראשון. כא. **בתוספתא** (פ"א ה"ו) הגירסא 'שהיו שרוין', והיא מובנת יותר, שכן לגירסתנו 'שהיו מסובין' קשה מה שמובא כאן שהיה רבי ישמעאל מוטה ורבי אלעזר בן עזריה זקוף, הרי לפני כן אמר שהיו מסובין. שפתי חכמים (ד"ה תנו רבנן). כב. **רש"י** (ד"ה לאחד). אמנם הרשב"א (ד"ה אומרים) פירש שהשיב שמגדל זקנו כדי להוציא מלבם של אלו המשחיתים את זקנם ועוברים על האיסור 'ולא תשחית את פאת זקנך' (ויקרא יט כז). ואמר לו זאת רבי אלעזר כמשל על כך שנזקף כדי להוציא מדעתו. כג. **גירסת** הרשב"א (ד"ה אמר) 'אמר'. כד. **ע"פ** תוספות (ד"ה תני), וכך מוכח מהמשך הענין. כה. **דרך** סעודתם היתה בהסיבה על מיטות, ולא היו אוכלים זקופים ויושבים כמונו, לפיכך נקט התנא בדבריו גם 'רובו' בשיעור מידת סוכה, שכן יתכן שראשו יהא בסוכה ורובו לא, אך בדרך ישיבתנו היום לעולם רובו במקום ראשו. רש"י (סוכה ג: ד"ה ראשו). כו. **וכשם** ששם גזרו בית שמאי שהמיקל אינו יוצא ידי חובתו, כדי לתת תוקף לגזירתם שגזרו 'שמא ימשך אחר שולחנו', כך גם בענייננו מסתבר שבית הלל נתנו תוקף לדבריהם וגזרו שהמחמיר כדברי בית שמאי לא יצא ידי חובתו, שמא יקבעו אחרים הלכה כבית שמאי, ופעמים שלא יוכל להטות וימנע מלקרוא. תוספות הרא"ש (ד"ה עשה) ושיטה מקובצת (ד"ה רב יוסף). [אמנם דעת הר"ן (פסחים קטז: ד"ה כל, סוכה כח. ד"ה אמרו) שאין הכוונה שלא יצא ידי חובה כלל, אלא שלא יצא ידי המצוה כתקנה]. כז. **רמב"ם** (פיה"מ). כח. **עיין** בעיוני הפשט לעיל (בדברי הגמרא 'תני רב יחזקאל'). כט. **ע"פ** רע"ב (פ"א מ"ד). רש"י (ד"ה בשחר) הביא בשם הירושלמי (פ"א ה"ה) שהטעם שתקנו לומר בכל יום שבע ברכות בקריאת שמע [בשחרית וערבית ביחד], הוא על פי הפסוק (תהלים קיט קסד) 'שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך', שבשבע ברכות מודים ומהללים אנו לה' בקריאת שמע, שהיא משפטי צדקך. ועיין עוד בב"ח (סי' נט ס"א). ל. **כך** פירשו תלמידי רבינו יונה (ד"ה בשחר) על פי רש"י, וכן משמע מתוספות (ד"ה אחת) שהבינו בדעת רש"י. לא. **על** פי מאירי (ד"ה המשנה).

יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ, היא הברכה הראשונה [והברכה השניה תתפרש להלן][א]. שואלת הגמרא: **לֵימָא** [-שיאמרו] **יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא נוֹגַהּ**, שהרי 'נוגה' הוא כינוי ללילה (פסחים ג.)[ב], ועדיף לנקוט לשון זו שהיא צחה ונקיה יותר[ג]. משיבה הגמרא: **כְּדִכְתִיב קָאָמְרִינַן** - תיקנו לומר את הברכה בלשון הפסוק (ישעיה מה ז) 'יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע'. מקשה הגמרא: **אֶלָּא מֵעַתָּה**, לפי דבריך שתיקנו הברכה לפי לשון הפסוק, והרי בפסוק נאמר **'עוֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע'**[ד], **מִי קָא אָמְרִינַן כְּדִכְתִיב** - וכי אנו אומרים כלשון הכתוב, והרי אנו אומרים 'ובורא את הכל'. **אֶלָּא** בהכרח לומר, אף **שֶׁכְּתִיב** [-כתוב] **'רַע'**, אין אנו אומרים כך, **וְקָרֵינַן** - ואנו קוראים ואומרים **'הַכֹּל'**, משום **לִישָּׁנָא מְעַלְּיָא** - שנוקטים לשון נקיה, **הָכָא נַמִּי** - גם כאן, **לֵימָא** - שיאמרו **'נוֹגַהּ' לִישָּׁנָא מְעַלְּיָא** - שהיא לשון נקיה[ה]. **אֶלָּא אָמַר רָבָא**[ו], הטעם שמזכירים 'חשך' בברכת 'יוצר' הוא, **כְּדֵי לְהַזְכִּיר מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה וּמִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם** - חכמים רצו שיזכירו בלילה את יצירת היום, וביום את בריאת הלילה, ואף שגם בהזכרת 'נוגה' יש מדת לילה, אך מאחר שאין בה לשון ברורה של לילה, שכן 'נוגה' משמעו גם אור, לפיכך לא השתמשו בלשון זו[ז][א].

שואלת הגמרא: **בִּשְׁלָמָא** - טוב הוא מה שאמרת שמזכירים **מִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם, כִּדְאָמְרִינַן** - כמו שאמרנו, **'יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ', אֶלָּא מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה הֵיכִי מַשְׁכַּחַתְּ לָהּ** - היכן מצינו שמזכירים אותה. משיבה הגמרא: **אָמַר אַבַּיֵי, 'גּוֹלֵל אוֹר מִפְּנֵי חֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ מִפְּנֵי אוֹר'**[ח].

מבררת הגמרא: **וְאִידָךְ** - הברכה השניה שלפני קריאת שמע, **מַאי** [-מה] **הִיא. אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, אַהֲבָה רַבָּה. וְכֵן אוֹרִי לֵיהּ** [-הורה לו] **רַבִּי אֶלְעָזָר לְרַבִּי פְּדָת בְּרֵיהּ** [-בנו], שהברכה השניה היא **'אַהֲבָה רַבָּה'. תַּנְיָא נַמִּי הָכִי** - וכן שנינו בברייתא כמו שאמרו שמואל ורבי אלעזר, **אֵין אוֹמְרִים אַהֲבַת עוֹלָם** בפתיחת הברכה השניה, **אֶלָּא אַהֲבָה רַבָּה**[ט]. **וְרַבָּנָן אָמְרִי** - אבל חכמים אומרים, **אַהֲבַת עוֹלָם**', ומביאים חכמים סמך לדבריהם, **וְכֵן הוּא אוֹמֵר** - כך נאמר (ירמיה לא ג) 'מֵרָחוֹק ה' נִרְאָה לִי **וְאַהֲבַת עוֹלָם אֲהַבְתִּיךְ עַל כֵּן מְשַׁכְתִּיךְ חָסֶד**'[יא], ומכיון שבפסוק נאמר הלשון 'אהבת עולם', יש לומר את הברכה בלשון הפסוק[יב].

★

אגב שהוזכרה ברכת אהבת עולם, מבארת הגמרא שפעמים יוצאים בה ידי חובת ברכת התורה: **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, הִשְׁכִּים לִשְׁנוֹת** [-ללמוד], **עַד שֶׁלֹּא קָרָא** [-טרם שקרא] **קְרִיאַת שְׁמַע, צָרִיךְ לְבָרֵךְ** ברכות התורה. אך אם בא ללמוד **מִשֶּׁקָּרָא** [-אחר שקרא] **קְרִיאַת שְׁמַע, אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ** ברכות התורה, לפי **שֶׁכְּבָר נִפְטַר בְּאַהֲבָה רַבָּה**, שיש בה מעין ברכת התורה, שנזכרת בה הבקשה 'ותן בלבנו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך', וכן 'ותלמדם חוקי רצונך'[יג][ב].

★

הגמרא עוברת לדון בענין ברכות התורה, ומביאה מחלוקת אמוראים אם צריך לברך על כל ענייני התורה או רק על מקצתם: **אָמַר רַב הוּנָא**[יד], **לַמִּקְרָא** - הלומד תורה שבכתב, **צָרִיךְ לְבָרֵךְ** ברכת התורה. **וְלַמִּדְרָשׁ** - אבל הלומד מדרשי הפסוקים, כגון מכילתא וספרא וספרי[טו], **אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, שלא נתקנו ברכות התורה רק על תורה שבכתב שהיא עיקר התורה[טז]. **וְרַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר, לַמִּקְרָא וְלַמִּדְרָשׁ צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, לפי שהמדרשים דורשים את המקראות, והרי הוא עוסק במקראות. אבל **לַמִּשְׁנָה אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, כי עיקרה תורה שבעל פה, שנשנו בה הלכות שנאמרו על ידי התנאים. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אַף לַמִּשְׁנָה נַמִּי צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, כי לדעתו יש לברך גם על תורה שבעל פה[יז]. **[אֲבָל לַתַּלְמוּד אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ]**, כי הוא פירוש למשנה ואין לברך על דבר שהוא רק פירוש. **וְרָבָא אָמַר, אַף לַתַּלְמוּד צָרִיךְ** (לחזור[יח] ו)**לְבָרֵךְ**, כי הוא עיקר התורה שממנו יוצאת הוראה[יט].

רבא מביא הוכחה לשיטתו: **דְּאָמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי, זִימְנִין סַגִּיאִין** - הרבה פעמים, **הֲוָה קָאֵימְנָא קַמֵּיהּ דְּרַב** - הייתי עומד לפני רב, **לְתַנּוּיֵי** - ללמוד ממנו **פִּרְקִין** [-פרקנו] **בְּסִפְרָא דְּבֵי רַב** - תורת כהנים[כ], **הֲוָה מַקְדִּים** - היה משכים בבוקר, **וְקָא מָשֵׁי יְדֵיהּ** - ונוטל את ידיו, **וּבָרֵיךְ** - וברך ברכת התורה, **וּמַתְנֵי לָן פִּרְקִין** - ושנה לנו את פרקנו, משמע שגם לתלמוד צריך לברך.

הגמרא מפרטת את ברכות התורה. מבררת הגמרא: **מַאי** [-מה] **מְבָרֵךְ** לפני שמתחיל ללמוד. **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לַעֲסוֹק בְּדִבְרֵי תוֹרָה**[ג]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן מְסַיֵּים בָּהּ הָכֵי** - רבי יוחנן סיים את הברכה כך[כא], **הַעֲרֶב נָא ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת דִּבְרֵי תוֹרָתְךָ בְּפִינוּ** - יערבו עלינו דברי התורה ונעסוק בהם מאהבה, **וּבְפִיפִיּוֹת** [-ובפיות] **עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל, וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְצֶאֱצָאֵינוּ**[כב] **וְצֶאֱצָאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל כֻּלָּנוּ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ**[כג] **וְעוֹסְקֵי תוֹרָתֶךָ**[כד] **בָּרוּךְ אַתָּה ה' הַמְלַמֵּד תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל**[כה][ד]. **וְרַב**

א. **אבל** ברכת 'ישתבח' אינה ממנין ברכות אלו של קריאת שמע, אלא היא ברכת סיום של פסוקי דזמרה, כמו ברכת 'מלך מהולל בתשבחות' שאומרים אחר הלל, ויכולים לאומרה קודם זמן קריאת שמע אם ירצו. רש"י (ד"ה יוצר). ב. **בערוך** (ע' נגה) כתב על מה שאמרו בפסחים (ג.) ש'נגה' הכוונה ללילה, הוא בדרך כינוי, כמו שקוראים לסומא 'סגי נהור', אבל עיקרו הוא לשון אור, ושורש תיבה זו היא מלשון הכתוב (משלי ד יח) 'ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום'. ועיין בשלמה משנתו (ד"ה לימא) שביאר שלילה מכונה 'נגה', כי משמעות מלה זו היא, שאינו אור המאיר מכח עצמו, אלא מכח דבר אחר שמאיר עליו, וכן הוא אור הלבנה בלילה, שאין לה אור משל עצמה, והיא מאירה מכח השמש שמאירה עליה. ג. **ע"פ** המבואר בהמשך הסוגיא. ד. **בהגהות** הב"ח (אות ב) הגיה 'אלא מעתה עושה שלום ובורא את הכל'. ולדבריו הגמרא אינה נוקטת את לשון הפסוק, אלא את נוסח הברכה שאנו אומרים, ושואלת מדוע משנים מלשון הפסוק. ה. **שדרך** נקיי הדעת לספר בלשון נקיה. רש"י (פסחים ג. ד"ה מאי טעמא). ועוד כתב (שם ד"ה דבר) 'דרך חכמים לחזור אחר לשון צח ונקי'. ו. **הרי"ף** והרא"ש (סי' יג) הגיהו 'רבה בר עולא' וכן הוא להלן (יב.). ז. **ע"פ** שיטה מקובצת (ד"ה אמר רבה). וטעם הזכרת מדת יום בלילה ומדת לילה ביום כתבו הראשונים (תלמידי רבינו יונה ד"ה מדת, תוספות הרא"ש ד"ה כדי, ועוד) בשם רבינו אליהו, על פי המובא בחולין (סז.) ששאל מין אחד את רבי על הפסוק (עמוס ד יג) 'כי הנה יוצר הרים ובורא רוח' מי שיצר הרים לא ברא רוח, ומי שברא רוח לא יצר הרים [שזה מכונה 'יוצר' וזה 'בורא'. רש"י בסנהדרין (לט. ד"ה מי)] אמר לו רבי, שוטה, רד וקרא את סופו של הפסוק 'ה' צבאות שמו' הרי שבורא אחד בראם. וכמו כן בפסוק 'יוצר אור ובורא חשך' יכולה להתעורר שאלת אותו המין, לכך תיקנו להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, להודיע שבורא אחד ברא את הכל [וראה בגליון הש"ס (חולין סז. ד"ה דאמר ליה) שכתב שאותה תשובה מסופו של הפסוק ניתנת להאמר גם כאן, שכן סופו של הפסוק 'יוצר אור ובורא חשך' הוא, 'אני ה' עושה כל אלה']. ח. **כתב** השיטה מקובצת (ד"ה אמר אביי), נראה שבנוסח שלהם היו פותחים תחילה בתיבות 'גולל אור מפני חושך' וכו', שכן לפי נוסחתנו היה לו להשיב שאומרים 'בורא יום ולילה'. ועוד כתב שאפשר שבנוסחתם לא אמרו כלל 'בורא יום ולילה'. בפתח עינים (ד"ה בשלמא) כתב, כי אף שבודאי גם השואל ידע את נוסח הברכה שאומרים בה 'גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור' כמו שהשיבו לו, אך היה סבור שצריך להזכיר לשון יצירה או בריאה, כמו שאומרים בשחרית 'יוצר אור ובורא חושך', והשיב לו אביי שגם הלשון 'גולל' הוא כלשון יצירה, שהיוצר בידו לגלול. ועיין בהגהות רא"מ הורוויץ (ד"ה מדת) שפירש את שאלת הגמרא באופן אחר. ט. **כך** כתב הטור (או"ח סי' ס ס"א) כמו שפירש הב"ח שם את דבריו, שלא נחלקו בנוסח הברכה, אלא בפתיחתה. וביאר הפרישה (שם אות א), שברור הוא שנוסח ברכה השניה שאנו אומרים בשחרית נתקן לומר דווקא בבוקר, שהרי מתפללים בה שיאיר עינינו בתורתו וכו', וזה שייך בבוקר, שאדם עומד משנתו ורוצה לעסוק בתורה, ופעמים יוצאים בברכה זו ידי חובת ברכת התורה, כמבואר להלן, ועוד נזכר בה והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ וכו' ואין דרך בני אדם לצאת לדרכם בלילה. וברכה שניה של ערבית שייכת דווקא בלילה, כי נזכר בה שבשכבנו ובקומנו נשיח בחוקיו, והיינו קריאת שמע של ערבית, שכתוב בה 'בשכבך ובקומך', וכן מה שמבקשים שלא יסיר אהבתו ממנו, שמשמעה שישמור אותנו מרוב אהבתו ויאריך ימינו, הוא מפני שאנו ישנים ונמשלים כבהמה, שאין עוסקים בתורה ומצוות. י. **הצל"ח** (ד"ה תניא) כתב ש'רבנן' אלו אינם המשך הברייתא, אלא הם תנאים שחולקים על הברייתא וסוברים שאפשר גם לומר אהבת עולם [ולפי דבריו מיושבת תמיהת האמרי נועם (להגר"א ד"ה ורבנן) כיצד מוכח מברייתא זו כדברי שמואל ורבי אלעזר, כאשר מובאת בברייתא עצמה דעה נוספת בשם חכמים שאמרו 'אהבת עולם']. אמנם הרי"ף גורס את דעת רבנן לפני תניא נמי הכי, משמע שהם אמוראים החולקים על שמואל ורבי אלעזר. וגירסתו בברייתא, 'אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם וכן הוא אומר וכו''. וראה עוד ברצוף אהבה (לר"ש אלגאזי, בתוס' ד"ה ורבנן, הובא באסיפת זקנים [פסקי]). יא. **נבואת** נחמה זו נתנבא ירמיהו לעם ישראל לעתיד לבוא, ואמר להם שכבר מזמן רחוק, בעודם במצרים נראה ה' למשה ולאהרן, ומאז נמשכה אהבתו להם לעולם. יב. **עיין** בצל"ח (שם) שהאריך לבאר את טעם מחלוקתם. ובשו"ע (או"ח סי' ס ס"א) פסק המחבר לומר 'אהבת עולם'. והרמ"א כתב שיש אומרים לומר 'אהבה רבה', ושכן נוהגין בכל אשכנז. וכתב המשנ"ב (שם סק"ג) שדברי הרמ"א לומר 'אהבה רבה' היינו בבוקר, אבל בערב נוהגין לומר 'אהבת עולם', והטעם שנהגו לומר בבוקר אהבה רבה, משום שנאמר (איכה ג כג) 'חדשים לבקרים רבה אמונתך'. ועיין עוד בהגהות רא"מ הורוויץ. יג. **רש"י** (ד"ה שכבר). וברש"י על הרי"ף גרס 'ותלמדם חוקי חיים' (הגהות וציונים). יד. **גירסת** הסוגיא דלהלן כפי שנדפסה, היא גירסת המהרש"ל ע"פ הרא"ש. וראה בהגהות וציונים גירסת דפוסים ישנים. ועיין גם ברי"ף גירסא אחרת. טו. **רש"י** (ד"ה מדרש). מכילתא הוא מדרש הלכה של חומש שמות. ספרא הוא תורת כהנים, שהוא מדרש ההלכה של חומש ויקרא, וספרי הוא מדרש ההלכה של החומשים במדבר ודברים. טז. **רא"ה** (ד"ה אמר רב הונא). וראה ברש"י (ד"ה לגמרא) שכתב שדין זה אמור גם אם עדיין לא אמר ברכת אהבה רבה. יז. **חידושי** הרא"ה (ד"ה ור' אלעזר). וכתב עוד שם, שעל המשניות כולם הסכימו [ויש לפרש את דבריו על פי מה שכתב במבוא התלמוד שעיקר המשנה היא הלכות מוסכמות שלמדו איש מפי איש עד משה רבינו, ומשה קיבלם מפי הגבורה, ומה שהזכיר רבינו הקדוש גם דעות שאינם הלכה הוא מהטעם שאמרו בעדיות (פ"א מ"ו) למה הוזכרו דברי היחיד בין המרובים לבטלה, שאם יאמר האדם כך אני מקובל, יאמרו לו, כדברי פלוני שמעת, כלומר, ואינה הלכה]. ובתלמידי רבינו יונה (ד"ה רבי יוחנן) כתבו, שבמשנה גם כן נתפרשו פסוקים ונלמדו מכך טעמי המצוות. יח. **עיין** הגהות וציונים מה שכתב על גירסא זו. יט. **גמרא** [-תלמוד] היינו סברת טעמי המשנה, ותירוצי משניות הסותרות זו את זו, וחסורי מחסרא. רש"י (ד"ה אף). ובתלמידי רבינו יונה (ד"ה רבי יוחנן) כתבו שהתלמוד גם כן מפרש טעמי הפסוקים. כ. **ע"פ** רש"י להלן (יח: ד"ה דתניא). אך קשה, שהרי רבא בא להוכיח משם שיש לברך גם על גמרא, ואילו תורת כהנים הוא בכלל מדרש, כמו שפירש רש"י לעיל (ד"ה מדרש). ועיין רש"ש (ד"ה אף) שציין שלהלן (יד:) גם כן נזכרה עדותו של רב חייא בר אשי, ושם הגירסא 'ומתני לן פירקין' והושמטו התיבות 'בספרא דבי רב', וכתב שנראה שיש לגרוס גם כאן כך, ויש לפרש שלימדם גמרא. והוסיף שיש ליישב גם הגירסא הנדפסת כאן, והכוונה לגמרא שעל הברייתות של הספרא, וכך כתב גם הצל"ח (ברש"י ד"ה מדרש). וראה בדקדוקי סופרים שיש גורסים 'אמר רב חייא בר אשי' ולא 'דאמר'. כא. **שהרי** צריך לחתום בה בברוך. רש"י (ד"ה ור' יוחנן). כב. **יש** מוסיפים אחרי 'וצאצאינו', 'וצאצאי צאצאינו', על פי המאמר (ב"מ פה.) 'כל שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם, שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם' (המנהיג הל' תפלה סי' יט, ב"ח סי' מז). אבל כתבו אחרונים (מג"א ריש סי' מז) שמשום כך אין לשנות הנוסח, מפני שבכלל 'וצאצאינו' נכללים גם בני בנים. כג. **רצונו** לומר שתמסור לנו טעמי וסודות התורה, כי התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא. אליה רבה (סי' מז ס"ה). כד. **גירסת** הרי"ף 'ולומדי תורתך לשמה', כפי שהוא בסידורים שלנו. וכן כתב אבודרהם (הל' ברכות השחר), ופירש 'לשמה' היינו ולא בשביל לקרותו רב, כמו שאמרו בספרי (עקב פמ"א) שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רב וכו', תלמוד לומר (דברים יא יג) 'לאהבה את ה' אלקיכם' עשה דברים לשמן וסוף הכבוד לבוא. כה. **רש"י** ותוספות (ד"ה ברוך) כתבו שאין לגרוס בחתימת הברכה 'ברוך אתה ה' למדני חקיך' על פי הפסוק בתהלים (קיט יב) [ראה בראב"ן (ברכות סי' קמב) ובראא"ה (ד"ה מאי) שהביאו נוסח זה. וכתב הב"ח (סי' מז) בטעמו, שהוא על שם הפסוק (דברים ד יד) 'ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים'] משום שאינה לשון ברכה והודאה על העבר אלא לשון בקשה, ואף דוד אמרו דרך בקשה, ה' שאתה ברוך, למדני חקיך. והמאירי (ד"ה אמר) כתב טעם נוסף בדחיית גירסא זו, על פי הירושלמי (פ"א סוף ה"ה) שאין עושים ברכה מפסוק.

המנונא אמר, שהברכה שמברך על התורה היא, **אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו ברוך אתה ה' נותן התורה**[כו]. **אמר רב המנונא, זו** - ברכת 'אשר בחר בנו', **היא מעולה שבברכות** התורה, לפי שיש בה הודאה למקום, וקילוס לתורה ולישראל[כז]. **אומרת הגמרא: הלכך**[כח], **לימרינהו לכולהו**[כט][ה] - יש לומר את כל הברכות שהוזכרו כאן.

★

הגמרא דנה בענין ברכות קריאת שמע שברכו במקדש: תנן התם (תמיד לב:), **אמר להם, הממונה** - סגן כהן גדול[ו], לכהנים בבואם ללשכת הגזית לקרוא את שמע ולהתפלל, **ברכו ברכה אחת** מהברכות שקודם קריאת שמע[ל], ולהלן תפרש הגמרא איזו משתי הברכות היא[לא]. **והם ברכו, וגם קראו עשרת הדברות**, לפי שהן עיקר התורה[לב], ואחר כך קראו **שמע והיה אם שמוע ויאמר**, היינו שלש פרשיות של קריאת שמע. **וברכו את העם** [-עם העם[ז]] **שלש ברכות**, ואלו הן, **אמת ויציב**, שהיא הברכה שאחר קריאת שמע, **ועבודה** - מפני העבודה שעשו היו מברכים אחריה 'רצה ה' אלהינו עבודת עמך ישראל, ואשי ישראל ותפלתם תקבל ברצון, ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון'. או שהיו חותמים 'ברוך אתה ה' שאותך לבדך ביראה נעבוד'. **וברכת כהנים** - ואמרו את שלשת הפסוקים של ברכת כהנים כדי לברך את העם[לג]. **ובשבת** שמשמרות הכהונה מתחלפים[לד], **מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא** - שמשמר היוצא היה מברך את המשמר הנכנס כמפורש להלן.

הגמרא מבארת את מה ששנינו שהכהנים במקדש ברכו אחת מברכות קריאת שמע, לפני קריאת שמע, איזו ברכה היא. מבררת הגמרא: מאי - מה היא **ברכה אחת** שברכו. **מבארת הגמרא: כי הא** - כמו המעשה, **דרבי אבא ורבי יוסי בר אבא איקלעו להההוא אתרא** - נזדמנו למקום אחד. **בעו מנייהו** - שאלו מהם, **מאי** - מה היא '**ברכה אחת**' ששנינו במשנה. **לא הוה בידייהו** - לא היתה תשובה בידם. **ואתו שיילוהו** - ובאו ושאלוהו **לרב מתנה**, וגם כן **לא הוה בידיה** - לא היתה בידו תשובה. **אתו שיילוהו** - באו ושאלוהו **לרב יהודה, אמר להו** [-להם], **הכי** [-כך] **אמר שמואל**, הברכה שאמרו, היא ברכת **אהבה רבה**[ח]. **ואמר רבי זריקא**[לה], **אמר רבי אמי אמר רבי שמעון בן לקיש** שלא כדברי שמואל, אלא הברכה שאמרו היא **יוצר אור**[ט].

כי אתא [-כשבא] **רב יצחק בר יוסף** מארץ ישראל לבבל[לו], **אמר, הא** [-מה] **דרבי זריקא** אמר בשם רבי אמי בשם רבי שמעון בן לקיש שהברכה היתה 'יוצר אור', **לאו בפירוש אתמר** - לא שמע זאת בפירוש מפי ריש לקיש, **אלא מכללא אתמר** - מתוך דבר אחר שאמר ריש לקיש למד זאת רבי זריקא. **דאמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי שמעון בן לקיש, זאת אומרת** - ממה ששנינו שהממונה אמר להם לברך ברכה אחת, משמע **שברכות** קריאת שמע **אין מעכבות זו את זו**, ואם בירך ברכה אחת בלבד, יצא ידי חובת אותה ברכה, ולא אומרים שזו בלא זו אינה כלום[לז]. ומדברי ריש לקיש אלו דייק רבי זריקא שהברכה היא 'יוצר אור', שכן **אי אמרת בשלמא יוצר אור הוו אמרי** - מובן הדבר אם תאמר שאמרו 'יוצר אור' ולא 'אהבה רבה', **היינו** - זהו מה שהוכיח ריש לקיש **דברכות אין מעכבות זו את זו, דלא קא אמרי אהבה רבה** - שהרי לא אמרו 'אהבה רבה', ואף שהגיע זמנה, שהרי אפשר לאומרה גם בלילה, וכל שכן שאם אמרו ברכת 'יוצר אור' שאין אומרים אותה אלא סמוך לנץ החמה, בודאי שהגיע גם זמנה של 'אהבה רבה', ומכל מקום לא אמרו אותה, מוכח שאינן מעכבות זו את זו.

כו. **כתב** הטור (או"ח סי' מז), ויש לכוין בברכתו על מעמד הר סיני, שבחר בנו מכל האומות, וקרבנו לפני הר סיני והשמיענו דבריו מתוך האש, ונתן לנו תורתו הקדושה שהיא בית חיינו כלי חמדתו שהיה משתעשע בה בכל יום. וכתב הב"ח (שם ס"ד) שתיקנו ברכה זו על מעמד הר סיני, לפי שהזהירה התורה שלא נשכח את מעמד נתינת התורה, שנאמר (דברים ד ט) 'רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך' וגו'. כז. **עיין** בדקדוקי סופרים (הגהות אות י) שהעיר על הגירסא שבידינו, שאין דרך אמורא לקלס דברי עצמו. והביא שהרי"ף ורוב הראשונים אינם גורסים 'אמר רב המנונא' אלא 'והא דרב המנונא מעולה שבברכות', כלומר שהוא מלשון סתמו של הש"ס ששיבח את נוסחו של רב המנונא. וראה ברש"ש (ד"ה ורב המנונא) שהביא בשם התוספות בעירובין (סג. ד"ה רב המנונא) שכתבו שהיו שני רב המנונא, הקדום היה תלמידו של רב, והשני היה תלמידו של רב חסדא, וכן יש לומר כאן, שהראשון הנזכר כאן הוא רב המנונא הקדום, וזה ששיבח את נוסחו, הוא רב המנונא השני. כח. **בהגהות** וציונים הביא גירסא המובאת בהרבה ראשונים, וכן היא גירסת הרי"ף 'אמר רב פפא הלכך' וכו'. כט. **התוספות** בכתובות (ח. ד"ה שהכל) כתבו שיש לגרוס כאן 'הלכך נימרינהו לתרוויהו', לפי שברכות התורה הן שתי ברכות בלבד [ראה בסמוך בענין זה]. כתבו התוספות (ד"ה שכבר) שאף שבסוכה צריך לברך 'לישב בסוכה' על כל סעודה וסעודה שאוכל, בברכת התורה אינו כן, אלא אפילו שהפסיק ויצא לעסקיו, כשחוזר אינו צריך לחזור ולברך, שהואיל ואדם מצווה לעסוק בתורה בכל עת, אפילו כשהתעסק בצרכיו אינו מסיח דעת מלימודו. יש להבין הלשון 'הלכך לימרינהו לכולהו', איזו נתינת טעם יש כאן, אדרבה, אם ברכת 'אשר בחר בנו' משובחת יותר, שיאמרו אותה בלבד. ויש לתרץ שהואיל ושמואל ורבי יוחנן לא נחלקו ביניהם בברכת 'לעסוק בדברי תורה', שיש לאומרה, ורבי יוחנן רק הוסיף שיש לומר גם 'והערב נא', והרי עד זמן אביי ורבא הלכה כקמאי, ומן הדין שבענייננו תיפסק הלכה כשמואל ורבי יוחנן ולא כרב המנונא, אלא מאחר שרב המנונא הפליג כל כך בשבח ברכת 'אשר בחר בנו' שהיא מעולה שבברכות, לפיכך פסקו שיש לומר גם אותה, אבל פשוט שאין לדחות את דעת שמואל ורבי יוחנן. מגיד תעלומה (ד"ה הלכך). ל. **רש"י** (ד"ה ברכו) ע"פ הגמרא להלן. והוסיף לבאר מנין שהכוונה לברכות קריאת שמע, לפי שבסדר המשניות שם נמנו כל עבודותיו של תמיד של שחר. ואמרו שם שלאחר שסדרו את האיברים על גבי הכבש ומלחום, באו ללשכת הגזית לקרוא את שמע, וסמוך לזה נשנתה משנה זו ששנינו בה 'אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת', משמע שהכוונה לברכה שלפני קריאת שמע. וראה בפני יהושע (ד"ה מנן) שהעיר מנין שאותה ברכה היתה מברכות קריאת שמע ולא ברכת התורה, שהרי במשנה שם נזכר גם שקראו בתורה. וכתב שנראה שברכות התורה ברכו מיד בקומם, כמו שמסתמא ברכו אז את כל ברכות השחר, ולא היה צריך הממונה להזכירם על כך. לא. **והטעם** שברכו רק ברכה אחת, כדי שלא להפסיק יותר מדאי בעבודות התמיד. מאירי (ד"ה במסכת). לב. **רע"ב** (תמיד פ"ה מ"א). לג. **ושאר** התפלה לא התפללו, כי לא היה להם פנאי. ואף קראו קריאת שמע קודם זמנה מטעם זה, כמו שאמרו ביומא (לז:) 'הקורא קריאת שמע עם אנשי משמר ועם אנשי מעמד לא יצא, מפני שאנשי משמר מקדימין'. רש"י (ד"ה וברכת). התוספות (ד"ה וברכת) כתבו שאמרו את הפסוקים של ברכת כהנים בלא נשיאת כפים, שהרי לא היו נושאים את כפיהם עד לאחר הקטרת הקטורת. ועיין בפירוש הרא"ש (תמיד שם) שפירש שהיו אומרים 'ברכנו בברכה המשולשת' וכו', שהיא תפלה על ברכת כהנים שעתידים לברך לאחר הקטורת, שיסכים הקדוש ברוך הוא לברכתם. ודילגו את ג' הפסוקים של ברכת כהנים וסיימו 'שים שלום'. לד. **משמר** היוצא היה מקריב את תמיד של שחר ומוספין, ומשמר הנכנס הקריב את תמיד של בין הערבים וסידר הבזיכין שעל לחם הפנים (סוכה נו:). לה. **בהגהות** וציונים הביאו שבכת"י הגירסא היא 'ורבי זריקא אמר'. לו. **ע"פ** הליכות עולם (שער שני פ"א אות נג, הובאה מכון שער המשפט). לז. **רש"י** (ד"ה ברכות). ונפקא מינה בזה, שאם אינו יכול לומר את שתיהן, לא יאמר אחת מהן, כי זו ברכה לבטלה. שלמה משנתו (ברש"י שם). אין להקשות כיצד מוכיח ממנהג אנשי המשמר לשאר בני אדם, הרי ברור הוא שהקילו להם יותר מאחרים, ומדבר זה עצמו מוכח שהקילו בהם, שהרי פשוט הדבר, שאף שאין הברכות מעכבות זו את זו, אבל לכתחילה יש לברך את שתיהן, ובאנשי משמר הקילו ותיקנו לכתחילה שיברכו רק ברכה אחת. ויש לומר, שברור הוא שלא היו מניחים לאנשי משמר לנהוג לכתחילה בדבר שמעכב באחרים אפילו בדיעבד, ומכך שהתירו להם לכתחילה לברך רק ברכה אחת, משמע שבדיעבד אינן מעכבות זו את זו גם באחרים. מאירי (ד"ה וסוגיא).

אֶלָּא אִי אָמְרַתְּ - אבל אם תאמר שסובר ריש לקיש, **אַהֲבָה רַבָּה הֲווּ אָמְרִי** [-היו אומרים], **מַאי** - מה הראיה מכאן **שֶׁבְּרָכוֹת אֵין מְעַכְּבוֹת זוֹ אֶת זוֹ, דִּלְמָא הַאי דְּלָא אָמְרִי** - שמא מה שלא אמרו ברכת **'יוֹצֵר אוֹר'** לפני קריאת שמע, **מִשּׁוּם דְּלָא מְטָא** - שעדיין לא הגיע **זְמַן** ברכת **'יוֹצֵר אוֹר'**, כי ברכה זו נתקנה על הנאת המאורות, והם קראו קריאת שמע כשהיה עדיין חושך[א], **וְכִי מְטָא** - וכשהגיע **זְמַן יוֹצֵר אוֹר** והתחיל להאיר, **הֲווּ אָמְרִי** - היו אומרים ומשלימים אותה, נמצא שאם תאמר שבירכו ברכת 'אהבה רבה' אין כלל הוכחה שבירכו ברכה אחת בלבד, כי אפשר שאמרו 'יוצר אור' מאוחר יותר, אלא בהכרח שסובר ריש לקיש שבירכו ברכת 'יוצר אור' ומזה שבירכו רק אותה ולא 'אהבה רבה' אף שהגיע זמנה, מוכח שאין ברכות מעכבות זו את זו.

הגמרא מבארת את דברי רב יצחק בר יוסף (לעיל יא:) שאמר שריש לקיש לא אמר את דבריו בפירוש. **שואלת הגמרא: וְאִי מִכְּלָלָא מַאי** - ואם לא נאמרו הדברים בפירוש מפי ריש לקיש, רק מכלל דבריו שמענו זאת, מה בכך, הרי יש כאן הוכחה ברורה, ומדוע הוצרך רב יצחק לומר שההוכחה היא רק 'מכללא'. **משיבה הגמרא: דְּאִי מִכְּלָלָא** - מאחר שהוא רק מדיוק דבריו, יש להשיב ולומר, **לְעוֹלָם אַהֲבָה רַבָּה הֲווּ אָמְרִי** - היו אומרים, ועדיין לא הגיע זמן יוצר אור, **וְכִי מְטָא** [-וכשהגיע] **זְמַן** ברכת **יוֹצֵר אוֹר, הֲווּ אָמְרִי לֵיהּ** - אמרו אותה[א], **וּמַאי** - ומהו זה שאמר ריש לקיש (שם) שמהמשנה במסכת תמיד מוכח **שֶׁבְּרָכוֹת אֵין מְעַכְּבוֹת זוֹ אֶת זוֹ**, הרי בסופו של דבר אמרו את שתיהן. כוונתו לומר, **סֵדֶר בְּרָכוֹת** אין מעכב, היינו שאם הקדים את הברכה המאוחרת יצא ידי חובתו, שכן אנשי המשמר הקדימו את ברכת אהבה רבה ליוצר אור, אבל הברכות עצמן אפשר שמעכבות זו את זו, ואין אמירת אחת מהן מועילה בלא אמירת חברתה[ב].

★

אחר שנתבאר לעיל (יא:) על פי המשנה במסכת תמיד, שהיו קוראים את עשרת הדברות במקדש, דנה הגמרא בענין קריאת עשרת הדברות מחוץ לבית המקדש, ותחילה מביאה הגמרא שוב את לשון המשנה: **'וְקוֹרִין עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, שְׁמַע, וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ, וַיֹּאמֶר, אֱמֶת וְיַצִּיב וַעֲבוֹדָה וּבִרְכַּת כֹּהֲנִים'**[ב]. **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, אַף בַּגְּבוּלִין** - בשאר מקומות, מחוץ לבית המקדש[ג], **בִּקְּשׁוּ לִקְרוֹת כֵּן** - רצו לקבוע קריאת עשרת הדברות יחד עם קריאת שמע[ג]. **אֶלָּא שֶׁכְּבָר בִּטְּלוּם**, ולא הניחו חכמים לקרותן, **מִפְּנֵי תַּרְעוֹמֶת הַמִּינִין** - שלא יאמרו לעמי הארץ, ששאר התורה חוץ מעשרת הדברות, אינה אמת, וראיה לדבר, שאין קוראים בקריאת שמע רק את עשרת הדברות, לפי שהן נאמרו על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו, ושמעו אותן מפיו בסיני[ד][ד]. **תַּנְיָא נַמִּי הָכֵי** - שנינו כן בברייתא כמו שאמר שמואל, **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר בַּגְּבוּלִין בִּקְּשׁוּ לִקְרוֹת כֵּן, אֶלָּא שֶׁכְּבָר בִּטְּלוּם מִפְּנֵי תַּרְעוֹמֶת הַמִּינִין.**

הגמרא מביאה שגם אמוראים בדור מאוחר יותר נהגו כדברי הברייתא שלא לקרוא את עשרת הדברות: **רַבָּה בַּר בַּר חַנָּה סָבַר לְמִקְבְּעִינְהוּ** [-לקבוע את קריאת עשרת הדברות בקריאת שמע] **בְּעִיר סוּרָא**[ה], **אֲמַר לֵיהּ רַב חִסְדָּא** לרבה בר בר חנה, **כְּבָר בִּטְּלוּם** חכמים **מִפְּנֵי תַּרְעוֹמֶת הַמִּינִין. אַמֵּימָר סָבַר לְמִקְבְּעִינְהוּ בִּנְהַרְדְּעָא, אֲמַר לֵיהּ רַב אַשִׁי כְּבָר בִּטְּלוּם מִפְּנֵי תַּרְעוֹמֶת הַמִּינִין.**

הגמרא מבארת דין נוסף מהמשנה במסכת תמיד שהובאה לעיל: שנינו **'וּבְשַׁבָּת מוֹסִיפִין בְּרָכָה אַחַת לַמִּשְׁמָר הַיּוֹצֵא'**. מבררת הגמרא: **מַאי** [-מהי] אותה **בְּרָכָה אַחַת. אָמַר רַב חֶלְבּוֹ, מִשְׁמָר הַיּוֹצֵא אוֹמֵר** [-מברך] **לַמִּשְׁמָר הַנִּכְנָס, 'מִי שֶׁשִּׁכֵּן אֶת שְׁמוֹ בַּבַּיִת הַזֶּה', הוּא יַשְׁכִּין בֵּינֵיכֶם אַהֲבָה וְאַחְוָה וְשָׁלוֹם וְרֵיעוּת**[ה].

★

הגמרא חוזרת עתה לבאר את דיני משנתנו. שנינו במשנה: **מָקוֹם שֶׁאָמְרוּ לְהַאֲרִיךְ** אינו רשאי לקצר[ו]. הגמרא דנה בענין טעויות בנוסח ברכות. **אומרת הגמרא: פְּשִׁיטָא** - דין פשוט וברור הוא, **הֵיכָא דְּקָא נָקֵיט כָּסָא דְּחַמְרָא בִּידֵיהּ** - כאשר אחז כוס של יין בידו, **וְקָסָבַר דְּשִׁכְרָא הוּא** - והיה סבור שהוא שכר, **וּפָתַח** את תחילת הברכה, **וּמְבָרֵךְ** 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם', **אַדַּעְתָּא דְּשִׁכְרָא** - על דעת שהוא שכר, שחתימת ברכתו היא 'שהכל נהיה בדברו'. **וְסַיֵּים בְּדְחַמְרָא** - לאחר שאמר 'מלך העולם' נזכר שהוא יין ולא שכר, וסיים 'בורא פרי הגפן', ודאי הוא **שֶׁיָּצָא** ידי חובתו בברכה זו, והטעם, **דְּאִי נַמִּי** - שכן אפילו **אִם אָמַר** וסיים **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**, כמו שהיתה דעתו בשעת פתיחה, גם **יָצָא, דְּהָא תְּנַן** - שהרי שנינו במשנה להלן (מ.), **עַל כּוּלָּם** - על כל הדברים, **אִם אָמַר שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ יָצָא.**

אֶלָּא באיזה אופן יש להסתפק, **הֵיכָא דְּקָא נָקֵיט כָּסָא דְּשִׁכְרָא בִּידֵיהּ** - באופן שאחז כוס של שכר בידו, **וְקָסָבַר דְּחַמְרָא הוּא** - והיה סבור שהוא יין. **וּפָתַח** את תחילת הברכה **וּבָרֵיךְ** - וברך 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם', **אַדַּעְתָּא דְּחַמְרָא** - על דעת שהוא יין, שחתימת ברכתו היא בורא פרי הגפן. **וְסַיֵּים בְּדְשִׁכְרָא** - לאחר שאמר 'מלך העולם' נזכר שהוא שכר ולא יין, וסיים 'שהכל נהיה בדברו', **מַאי** - מה דינו, **בָּתַר עִיקַּר בְּרָכָה אַזְלִינַן** - האם הולכים אחר עיקר הברכה, שהוא הזכרת שם ומלכות, והרי הוא נאמר על דעת שהוא יין, והרי זה כמו שסיים ביין, ואין ברכת היין מוציאה את השכר, שאין השכר מן הגפן[ו]. **אוֹ בָּתַר חֲתִימָה אַזְלִינַן** - או שהולכים אחר החתימה, והרי חתם 'שהכל נהיה בדברו' כדינו[ז].

הגמרא פושטת את הספק מברייתא: תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה לפשוט הספק מברייתא, וכך שנינו בה, **שַׁחֲרִית** - בבוקר, **פָּתַח בְּיוֹצֵר אוֹר** - אמר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' על דעת לומר 'יוצר אור ובורא חושך'. **וְסִיֵּים בְּמַעֲרִיב עֲרָבִים** - אחר שאמר מלך העולם, טעה וסיים 'אשר בדברו מעריב ערבים'[ח] וגם חתם בכך[ח], **לֹא יָצָא**, לפי שחתימת הברכה היתה שלא כהוגן[ט].

פָּתַח את ברכת 'יוצר אור' **בְּמַעֲרִיב עֲרָבִים** - שאמר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' על דעת לומר 'אשר בדברו מעריב ערבים'[י], **וְסִיֵּים בְּיוֹצֵר אוֹר** - לאחר שאמר 'מלך העולם' נזכר שטעה ואמר 'יוצר אור ובורא חושך' וגם חתם 'יוצר המאורות'[יא] **יָצָא** ידי חובה, לפי שחתימת הברכה היתה כהוגן.

עַרְבִית - בלילה, **פָּתַח בְּמַעֲרִיב עֲרָבִים** - אמר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' על דעת לומר 'אשר בדברו מעריב ערבים'. ולאחר שאמר 'מלך העולם' טעה, **וְסִיֵּים בְּיוֹצֵר אוֹר**, המשיך את הברכה בנוסח של 'יוצר אור' וגם חתם 'יוצר המאורות', **לֹא יָצָא**, לפי שחתם שלא כהוגן. **פָּתַח בְּיוֹצֵר אוֹר** - על דעת לומר 'יוצר אור', **וְסִיֵּים בְּמַעֲרִיב עֲרָבִים** - לאחר שאמר 'מלך העולם' נזכר שטעה וסיים 'אשר בדברו מעריב ערבים' וכך המשיך את שאר הברכה וגם חתם 'המעריב ערבים', **יָצָא**, מפני שחתימתו היתה כהוגן. **מסיימת הברייתא: כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר, הַכֹּל הוֹלֵךְ אַחַר הַחִתּוּם** של הברכה. והוכחת הגמרא לנידוננו היא מהדין השני של הרישא והסיפא, ששנינו בהם שאפילו כשפתח על דעת לסיים שלא כהוגן, מאחר שסיים כהוגן יצא ידי חובתו, כמו כן יש לומר לענין ברכת שכר, שאף כשהזכיר שם ומלכות על דעת שהוא יין, אם סיים ואמר 'שהכל נהיה בדברו' יצא, מפני שהחתימה היתה כהוגן.

הגמרא דוחה את ההוכחה: שָׁאנִי הָתָם - שונה הדבר שם, בברייתא, משום **דְּקָאָמַר 'בָּרוּךְ יוֹצֵר הַמְּאוֹרוֹת'** - כלומר לעולם ברכה שפתיחתה במחשבה מקולקלת אינה מועילה כלום ואפילו אם חתימתה כהוגן, ומה ששנינו בברייתא שיצא, משום שחתם בה 'ברוך אתה ה' יוצר המאורות', ומחמת חתימתה בלבד אמרו שיוצא ידי חובתו, כיון שלחתימה עצמה יש תורת ברכה, כי מזכיר בה את המילה 'ברוך'[ט], מה שאין כן ברכת 'שהכל' שאין בסיומה תיבת 'ברוך', וצריכים אנו לפתיחתה כדי שתהא עליה תורת ברכה, אם היתה הפתיחה מקולקלת, כגון שחשב בה על דעת לומר 'בורא פרי הגפן', לא יצא ידי חובתו.

הגמרא פורכת את הדחיה[יב]**: הָנִיחָא** - מובן הדבר **לְרַב, דְּאָמַר, כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ הַזְכָּרַת הַשֵּׁם אֵינָהּ בְּרָכָה**, ולמדנו מדבריו שעיקר ברכה היא בהזכרת ה', **שַׁפִּיר** - יפה נדחית ההוכחה מהברייתא, שכן בחתימת 'יוצר המאורות' ישנה הזכרת שם ה', ויש לה תורת ברכה. **אֶלָּא לְרַבִּי יוֹחָנָן דְּאָמַר, כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ מַלְכוּת אֵינָהּ בְּרָכָה**, ולא די בהזכרת שם בלבד, **מַאי אִיכָּא לְמֵימַר** - מה יש לומר ולדחות את הראיה, הרי בחתימת 'יוצר המאורות' אין הזכרת 'מלכות', ואין לה תורת ברכה, ואף על פי כן שנינו שאם חתם כראוי יצא ידי חובה, ואף שמחשבתו בפתיחת הברכה היתה שלא כהוגן, ואם כן יש להוכיח משם לשאלתנו, שאם היתה דעתו בפתיחת ברכה של דבר שברכתו 'שהכל', על מנת לחתום 'בורא פרי הגפן', ונזכר וחתם 'שהכל', יצא ידי חובה.

א. **והטעם** שהקדימו לקרוא קריאת שמע קודם הזמן, כי חששו שמא תימשך עליהם העבודה וימנעו מלקרוא. רש"י ביומא (לז: ד"ה שלשה משמר). והריטב"א (יא: ד"ה ברכו) כתב שאסור לעשות העבודה עד שיקראו קריאת שמע. ב. **בהגהות** וציונים מובא בשם דקדוקי סופרים (אות ת ע"פ גירסת כתב יד), שיש שגורסים כאן רק את התיבות 'וקראו עשרת הדברות' ולא יותר. ג. **רש"י** ביומא (סט: ד"ה בגבולין). ד. **רש"י** (ד"ה המינין) ביאר שהכוונה לעובדי עבודה זרה, כלומר שהם מאמינים רק במקצת התורה שבכתב. מהר"ץ חיות (ד"ה סבר). ובהגהות וציונים כתבו על פי דפוסים ישנים שהכוונה לתלמידי ישו. וראה עוד בצל"ח ובעיוני הפשט. ה. **המגיד** תעלומה (ד"ה א"ל יהודה) כתב שבסורא ונהרדעא לא היו מצויים מינים, ולכן היו אמוראים אלו סבורים שבמקומות אלו אפשר לקוראם. ו. **מה** שאמרו 'ששכן שמו', ולא אמרו 'ה' השוכן בבית הזה', מפני שכך הוא דרך כבוד כלפי מעלה. וכך הוא גם לשון המקרא (דברים יב יא) 'לשכן שמו שם'. שפתי חכמים (ד"ה מי). ז. **ברי"ף** ובר"אש הובאה כאן הפיסקא 'מקום שאמרו לחתום אינו רשאי שלא לחתום'. הגהות וציונים. ולפי זה מובן הקשר להמשך הגמרא. ח. **בתלמידי** רבינו יונה (ד"ה פתח) פירשו שפתח את הברכה ב'יוצר אור' כיון שהכיר שהוא יום, ואחר כך נתבלבלה דעתו וסיים בשל לילה. וכך מתפרשת גם הסיפא. ט. **כך** מבואר בראשונים [ראה בעיוני הפשט]. י. **רשב"א** (ד"ה הכי) בביאור שיטת רש"י. יא. **שם**. וכך מוכח מהמשך הסוגיא שגם חתם 'יוצר המאורות'. יב. **להבנת** קושיית הגמרא יש להקדים, להלן (מ:) נחלקו אמוראים בענין ברכות. רב סובר שכל ברכה צריך שיהא בה הזכרת שם ה', וכל שברך ולא הזכיר שם ה' בברכתו אינה נחשבת ברכה. ורבי יוחנן סובר שאין די בהזכרת שם ה', וצריך שיזכיר גם 'מלכות' דהיינו שיאמר 'מלך העולם', ואם לא הזכיר 'מלכות' לא יצא ידי חובתו.

הגמרא דוחה את ההוכחה מהברייתא באופן אחר: אומרת הגמרא, **אֶלָּא** כך יש לדחות את ההוכחה מהברייתא. **כֵּיוָן דְּאָמַר רַבָּה בַּר עוּלָּא** (לעיל יא:), שהטעם שתיקנו לומר בשחרית 'יוצר אור ובורא חשך' ובלילה 'גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור' **כְּדֵי לְהַזְכִּיר מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה וּמִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם,** נמצא, **כִּי קָאָמַר** - כשאמר בתחילה **בְּרָכָה וּמַלְכוּת** - 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' בשחרית, על דעת לומר אשר בדברו מעריב ערבים, וכן בערבית כשפתח על דעת לומר יוצר אור, **מֵעִיקָּרָא אַתַּרְוַיְיהוּ קָאָמַר** - מתחילה נתכוין להזכיר גם מדת יום וגם מדת לילה, שהרי בברכת מעריב ערבים נזכרת מדת יום, בתיבות 'גולל אור', וכן בברכת יוצר אור נזכרת מדת לילה, בתיבות 'ובורא חשך', ולא היתה פתיחת הברכה מקולקלת, ולפיכך יצא בה[יג], ולא כמו שסברנו לומר שהוא רק מפני החתימה, ואין להוכיח מכאן לברכת שכר שפתח בה על מנת לברך 'בורא פרי הגפן' והיתה מחשבתו מקולקלת, שבאופן זה אפשר שלא יצא ידי חובה.

הגמרא מביאה הוכחה נוספת לפשוט את הספק בענין טעות בברכת שכר: **תָּא שְׁמַע, מְסֵיפָא** של הברייתא [שהובאה לעיל] ששנינו בה, **כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר, הַכֹּל הוֹלֵךְ אַחַר הַחִתּוּם.** מבררת הגמרא, **'כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר' לְאַתּוּיֵי מַאי** - מה בא לרבות, **לָאו לְאַתּוּיֵי הָא דַּאֲמָרָן** - וכי לא באו לרבות מה שאמרנו לעיל, באופן שחשב לברך 'בורא פרי הגפן' על שכר, ונזכר וחתם 'שהכל נהיה בדברו', יצא, מפני שהולכים אחר החתימה. **דוחה הגמרא: לֹא** כמו שאמרת, אלא **לְאַתּוּיֵי נַהֲמָא וְתַמְרֵי** - לרבות אופן שהיה אוכל פת ותמרים. מבררת הגמרא, **הֵיכִי דָּמֵי** - במה מדובר מה שאמרת שאכל פת ותמרים. **אִילֵימָא** - אם נאמר **דְּאָכַל נַהֲמָא וְקָסָבַר דְּתַמְרֵי אָכַל** - שאכל פת וסבר שאכל תמרים, **וּפָתַח** בברכה אחרונה ואמר, 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' **אַדַּעְתָּא דְּתַמְרֵי** - על דעת שאכל תמרים שברכתם 'על העץ ועל פרי העץ'[יד], **וְסַיֵּים בִּדְנַהֲמָא** - וחתם בשל פת, דהיינו 'הזן את העולם'[י], **הַיְינוּ בַּעֲיָין** - הרי זוהי שאלתנו, שמחשבתו בפתיחת הברכה היתה מקולקלת, ואם בזה שנינו שהולכים אחר החתימה ויצא ידי חובה, הוא הדין בשכר, כשפתח על דעת שהוא יין וסיים 'שהכל נהיה בדברו' יצא. ואם כן יש לפשוט את שאלתנו מהברייתא. **דוחה הגמרא: לֹא צְרִיכָא** - לא הוצרכה הברייתא להשמיענו שהולכים אחר החיתום באופן זה, אלא באופן אחר, **כְּגוֹן דְּאָכַל תַּמְרֵי,** וברכה שלאחריהם היא 'על העץ ועל פרי העץ', **וְקָסָבַר נַהֲמָא אָכַל** - והיה סבור שאכל פת וצריך לברך אחריה ברכת המזון, **וּפָתַח** לברך את הברכה שלאחריה, **בִּדְנַהֲמָא** - על דעת שהיא פת, וברכתה 'הזן את העולם', **וְסַיֵּים בִּדְתַמְרֵי** - לאחר שאמר 'מלך העולם' נזכר שהם תמרים וסיים 'על העץ ועל פרי העץ', על כך שנינו בברייתא **['יָצָא'],** משום, **דַּאֲפִילּוּ סַיֵּים בִּדְנַהֲמָא** - אפילו אם סיים בברכת הזן **נַמִי** [-גם כן] **יָצָא, מַאי טַעְמָא** - מה הטעם שיצא, משום **דְּתַמְרֵי נַמִי מֵיזָן זָיְינֵי** - שהתמרים אף הם זנים ומשביעים[טו], נמצא שלא היתה מחשבתו בפתיחת הברכה מקולקלת[טז][יא].

★

במשנה שנינו, שבשחרית מברך ברכה אחת לאחר קריאת שמע, והיא ברכת 'אמת ויציב', ובערב מברך שתי ברכות לאחריה, 'אמת ואמונה' ו'השכיבנו'. ברכת 'אמת ויציב' עיקרה נתקן על החסד שעשה ה' עם אבותינו, וְאִמֵּת וקיים את דבריו שהבטיח לגאלם, והוציאם ממצרים וקרע להם את הים והעבירם בו. וברכת 'אמת ואמונה' מוסבת אף על העתיד, שאומרים בה, שאנו מצפים שיקיים לנו הבטחתו ויאמן את דבריו לגאלנו מיד מלכים, ומיד עריצים, ולשים נפשנו בחיים, ולהדריכנו על במות אויבינו, שכל אלו הם ניסים הנוהגים עמנו תדיר.

הגמרא דנה בענין שתי הברכות, 'אמת ויציב' ו'אמת ואמונה'[יז]: אָמַר רַבָּה בַּר חִינָּנָא סָבָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב, כָּל שֶׁלֹּא אָמַר אֱמֶת וְיַצִּיב שַׁחֲרִית וֶאֱמֶת וֶאֱמוּנָה עַרְבִית - אין הכוונה שלא אמרן כלל, אלא שלא כלל בהן את הדברים שתיקנו חכמים להזכיר בהן, שב'אמת ויציב' תיקנו להזכיר את נס יציאת מצרים וקריעת ים סוף, וב'אמת ואמונה' תיקנו לפרש בה את אמונתנו בה' שיקיים לנו את הבטחתו לגאלנו מיד מלכים ומיד עריצים, ושאר הדברים שנזכרו לעיל[יח], ואם לא הזכירן, **לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ** של קריאת שמע כתיקונה[יט][יב], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים צב ג) **'לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת',** שבבוקר צריך להזכיר את הנסים והחסדים שעשה עם אבותינו ביציאת מצרים, ובערב צריך להזכיר את אמונתנו בו על הנסים שעתיד לעשות לנו בימי גלותנו[כ].

★

אגב שהובאה שמועתו של רבה בר חיננא סבא בשם רב, בענין ברכות קריאת שמע, מביאה הגמרא שמועות נוספות שאמר בשמו. להלן (לד.) הובאה ברייתא ששנינו בה, ששוחין בתפלת שמונה עשרה, באבות [-ברכה ראשונה] תחילה וסוף, ובהודאה [-מודים] תחילה וסוף. **הגמרא מבארת כיצד הוא סדר הכריעה: וְאָמַר רַבָּה בַּר חִינָּנָא [סָבָא] מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב, הַמִּתְפַּלֵּל** שמונה עשרה, **כְּשֶׁהוּא כּוֹרֵעַ** באבות ובהודאה. **כּוֹרֵעַ בְּבָרוּךְ** - כשאומר 'ברוך' מכופף את קומתו[כא]. וכן בהודאה כורע כשאומר 'מודים'[כב]. **וּכְשֶׁהוּא זוֹקֵף**[כג], **זוֹקֵף בַּשֵּׁם** - כשאומר שם ה' זוקף את עצמו. **מבארת הגמרא: אָמַר שְׁמוּאֵל מַאי טַעְמָא** - מה הטעם **דְּרַב** שאמר שבהזכרת ה' זוקף את עצמו, **דִּכְתִיב** (תהלים קמו ח) **'ה' זוֹקֵף כְּפוּפִים'**[כד].

הגמרא מקשה על רב מפסוק: מֵיתִיבֵי - הקשו בני הישיבה על דברי רב מהפסוק (מלאכי ב ה) **'מִפְּנֵי שְׁמִי נִחַת הוּא'**[כה], משמע שבהזכרת שם ה' צריך אדם להראות את עצמו נכנע ולכופף את קומתו[כו] ולא לזוקפה כפי שאמר רב. **מתרצת הגמרא: מִי כְּתִיב** - וכי כתוב **'בִּשְׁמִי** נִחַת הוּא' שמשמעו שכשמזכיר את ה' יהיה כורע, והלא **'מִפְּנֵי שְׁמִי' כְּתִיב,** היינו לפני שיזכיר שם ה' יכרע, אבל כשמזכיר את השם יזדקף, והטעם כמו שאמר רב לעיל, שנאמר 'ה' זוקף כפופים'[כז].

הגמרא מספרת ששמואל שיבח את דברי רב: אָמַר לֵיהּ שְׁמוּאֵל, לְחִיָּיא בַּר [-בנו של] **רַב, בַּר אוֹרְיָאן** - בן תורה[כח], **תָּא** - בוא **וְאֵימָא** - ואומר **לָךְ מִלְּתָא מְעַלַּיְיתָא** - דבר משובח ומעולה **דְּאָמַר אֲבוּךְ** - אביך, רב, **הָכִי** - כך **אָמַר אֲבוּךְ, כְּשֶׁהוּא כּוֹרֵעַ כּוֹרֵעַ בְּבָרוּךְ, כְּשֶׁהוּא זוֹקֵף זוֹקֵף בַּשֵּׁם.**

יג. **כתב** הרשב"א (ד"ה הכי) שמכל מקום אין זה סותר למה ששנינו ברישא שאם סיים 'מעריב ערבים' בשחרית לא יצא, כי צריך לחתום בשל יום. יד. **רש"י** (ד"ה היינו) שינה כאן וביאר שמדובר בברכה אחרונה של תמרים ופת, שלא כמהלך הסוגיא עד כאן, שעסקנו בטעות בברכה ראשונה, לפי שכך מוכח מלשון הגמרא, שבתחילת הענין נקטה הלשון 'נקט כסא דשכרא בידיה' משמע שבא עכשיו לשתותו, וכאן הלשון 'דאכל נהמא' וכן להלן 'דאכל תמרי' משמע שכבר אכל. וביאר המאירי (ד"ה מעשה) שלפי מה שמבואר להלן, שהברייתא באה לרבות אופן שאכל תמרים והתחיל לברך על דעת שאכל פת, ועל כך שנינו שאם חתם בשל תמרים יצא, מפני שגם פתיחתו לא היתה מקולקלת, כי גם תמרים סועדים, כל זה שייך רק בברכה אחרונה, שהיא ברכת 'הזן', אולם בברכה ראשונה, פשיטא שלא מועיל, שכן המברך על תמרים 'המוציא לחם מן הארץ' בודאי שלא יצא, כי תמרים הם רק מין שזן, אבל אינם לחם. טו. **ומה** שאין מברכים אחריהם שלש ברכות כפת, לפי שאין קובעים עליהם סעודה [ראה להלן (לה:)]. ועוד שאף שהם זנים אולם אינם סועדים כפת, עיין רש"י להלן [(שם ד"ה סעיד)]. שפתי חכמים (ד"ה דתמרי). טז. **והוא** כמו מה ששנינו לעיל, שאם פתח בברכת היין על דעת שהוא שכר, יצא, כיון שאפילו אם סיים 'שהכל נהיה בדברו' יצא. יז. **ע"פ** רש"י (ד"ה כל וד"ה שנאמר) ולבוש (סי' סו ס"י). יח. **רש"י** (ד"ה כל וד"ה שנאמר). התוספות (ד"ה אמת) ביארו, שהתיבות 'אמת ויציב' אינן מוסבות על 'ה' אלהיכם' האמור למעלה, אלא על הנאמר בהמשך הברכה, 'וטוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד'. ועיין בפירוש הכותב [בעל עין יעקב] שביאר, שהלשון 'אמת ויציב' הוא על דברים הנראים ומתאמתים בראות העין, ו'אמונה' משמעה דבר שלא נתאמת בראות העין, אלא מאמינים בו, ועיין עוד במאירי כעין זה. בכסף משנה (קריאת שמע פ"א ה"ז) כתב ששתי הברכות 'אמת ויציב' ו'אמת ואמונה' קשורות אחת בחבירתה, וכוונת אמירתם לומר, כשם שאִמֵּת הקדוש ברוך הוא את הבטחתו שהבטיחנו לגאלנו ממצרים, כך מאמינים אנחנו בו שיאמת את הבטחתו לעתיד לבוא, ולכן מזכירים בשתיהן לשון 'אמת'. וכעין דברי הכסף משנה כתב המאירי (ד"ה ברכות) שזמן הגלות והצרות נמשל ללילה, והגאולה מהם היא כיום שבא אחר הלילה, וכוונת ברכת 'אמת ואמונה' היא, שאנו מאמינים שיגאלנו מצרותינו, וכוונת ברכת 'אמת ויציב' היא שאמונתו תקועה בלבנו באופן כה ברור שהיא כמו שבאה כבר. יט. **ע"פ** שלחן ערוך (או"ח סי' סו ס"י). כ. **רש"י** (ד"ה להגיד). ומה שביאר ש'אמת ואמונה' מוסב על צפייתנו לקיום הבטחותיו במשך ימי הגלות, יש להטעימן ע"פ דברי המאירי שהובא בהערה לעיל, שהגלות דומה ללילה, ולפיכך נאמרת ברכה זו בלילה. התוספות (ד"ה להגיד) ביארו ענין האמונה על פי המדרש (איכ"ר ג כג) בפסוק 'חדשים לבקרים רבה אמונתך', שאדם מאמין ומפקיד רוחו בידו ומחזירה בלא יגיעה. כא. **מאירי** (ד"ה המתפלל). ומה שנקט רב לשון רשות 'כשהוא כורע', והיה לו לומר 'כורע בברוך', לפי שלא בא להשמיענו את חיוב הכריעה, שזה כבר אמור בברייתא (להלן לד.), שיש לכרוע באבות תחילה וסוף ובהודאה תחילה וסוף, וכוונתו רק לפרש את דברי הברייתא, שמה ששנינו ששוחים תחילה וסוף, היינו שכורע בברוך וזוקף בשם. פני יהושע (ד"ה אמר). וראה עוד בבן יהוידע. כב. **מאירי** (שם). כג. **גם** כאן יש לדייק כדיוקו של הפני יהושע בהערה לעיל, שנקט לשון רשות, 'כשהוא זוקף' ולא אמר 'וזוקף בשם'. ועיין בתרומת הדשן (פ"ב סי' ק, והביאו המג"א סי' קיג סק"ג ובאור הלכה סי' קיג ס"ז ד"ה וכשזוקף) שכתב שאכן אינו חייב לזקוף, ואם ירצה ישאר בכפיפתו עד סוף הברכה. וכוונת הגמרא שאם רצונו לזקוף מיד, יזקוף בשם. אמנם הב"ח (סי' קיג ד"ה גרסינן, בא"ד) חלק עליו וכתב שצריך לזקוף גם בתחילת הברכה. ועיין בפרי מגדים (אשל אברהם סי' קיג סק"ג) שמדייק מרש"י (ד"ה כשהוא) כדעת הב"ח. ועיין עוד בספר פי כהן (שמעתתא יב) בענין אופן הזקיפה בשם, אם היא בשעת אמירת השם, או קודם לכן. כד. **זה** לשון מצודת דוד (תהלים קמו ח), 'האנשים הכפופים לארץ בשפל המצב, המקום ברוך הוא זוקף אותם, לעמוד זקוף ברום המעלה'. כה. **פסוק** זה הוא דברי תוכחתו של הנביא מלאכי, שהוכיח את הכהנים בני לוי, שסרו מדרך שבטם, כי על שבט לוי נאמר 'בריתי היתה אתו החיים והשלום ואתנם לו מורא וייראני ומפני שמי נחת הוא', כלומר, אני כרתי עמו ברית שהוסיפה לו חיים ושלום, וזאת מפני המורא וההכנעה שהיה לו מפני. כו. **'נִחַת'** הוא לשון הכנעה. רש"י (ד"ה נחת). כז. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה כשהוא), הטעם שכורע ב'ברוך' וזוקף בשם, מפני שהכריעה מורה על הפחד והיראה מלפניו, והזקיפה מורה על הבטחון שבוטח בו בכל ענייניו, שייטיב לו. וזה תלוי בזה, שמי שירא מהשם, בוטח בו, כענין שנאמר (משלי יד כו) 'ביראת ה' מבטח עוז'. הנמוקי יוסף (ד"ה ואמר) הביא בשם התוספות, שדקדקו ששורת הדין היא שיהא כורע ב'אתה', שכך הוא משמעות הפסוק ע"פ הדרשה, 'מפני שמי נחת הוא', כלומר לפני אמירת ה' ישחה, אלא לפי שלא נאמר 'פני שמי' אלא 'מפני שמי' דרשו 'פני מפני', להורות שיהא כורע בתיבה הקודמת לתיבת 'אתה' שלפני שם ה'. מדברי רש"י משמע ששוחה ב'ברוך' ואומר 'ברוך אתה' וזוקף כשאומר 'ה''. וכך מבואר בספר היראה (לרבינו יונה, מיסור עמ' קלד). וראה במגן אברהם (סי' קיג סק"ד) שכתב שכשאומר 'ברוך' כורע בברכיו וכשאומר 'אתה' שוחה עד שיתפקקו חוליותיו. ומקור הדברים בשל"ה (מאמר עניני תפלה וקריאה בספר תורה, סג: ד"ה אלו) ע"פ הזוהר (עקב, רעיא מהימנא רעא: ד"ה אלוקינו). כח. **רש"י** בגיטין (סב. ד"ה בר אוריין).

הגמרא מוסיפה ללמדנו בענין אופן הכריעה והזקיפה: **רַב שֵׁשֶׁת כִּי כָּרַע** - כשהיה כורע בברוך, **כָּרַע כְּחֵיזְרָא** - מקל שביד אדם, שכשבא לחבוט בו, חובטו כלפי מטה בבת אחת, כלומר שכרע במהירות בבת אחת[א]. **כִּי קָא זָקֵיף** - וכשנזקף, **זָקֵיף כְּחִיוְיָא** - נזקף כנחש, שכשהוא זוקף את עצמו, זוקף תחילה את ראשו ואחר כך את גופו מעט מעט, והטעם בזה, כדי שלא יראה שכריעת גופו היא טרחה עבורו.

★

הגמרא מביאה שמועה נוספת של רבה בר חיננא סבא בשם רב, בענין חתימת ברכת 'אתה קדוש' וברכת 'השיבה שופטינו' בעשרת ימי תשובה: **וְאָמַר רַבָּה בַּר חִינָּנָא סָבָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב, כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ אָדָם מִתְפַּלֵּל** וחותם בברכת 'אתה קדוש', **'הָאֵל הַקָּדוֹשׁ'**, ובברכת 'השיבה שופטינו', **'מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט', חוּץ מֵעֲשָׂרָה יָמִים שֶׁבֵּין רֹאשׁ הַשָּׁנָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים**[ב]**, שֶׁמִּתְפַּלֵּל** וחותם בהם, **'הַמֶּלֶךְ הַקָּדוֹשׁ'**, מפני שבימים אלו מראה הקדוש ברוך הוא את מלכותו בכך שהוא שופט את העולם[ג], **וְכֵן 'הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט'**, מפני שבימים אלו ניכרת מדת מלכותו על כל העולם על ידי המשפט[ד][א]. **וְרַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר, אֲפִילּוּ אָמַר הָאֵל הַקָּדוֹשׁ** בעשרה ימים אלו, **יָצָא, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ה טז) **'וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט וְהָאֵל הַקָּדוֹשׁ נִקְדַּשׁ בִּצְדָקָה'**[ה], ויש לדרוש, **אֵימָתַי וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט** - מתי הוא הזמן שהקדוש ברוך הוא מראה את מדת דינו לשפוט את העולם, **בְּאֵלּוּ עֲשָׂרָה יָמִים שֶׁמֵּרֹאשׁ הַשָּׁנָה וְעַד יוֹם הַכִּפּוּרִים,** ומכל מקום **קָאָמַר** הפסוק **'הָאֵל הַקָּדוֹשׁ'**, הרי שגם בעשרה ימים אלו אפשר לכנותו בשם 'האל הקדוש'[ו].

הגמרא דנה בהכרעת ההלכה במחלוקת רב ורבי אלעזר, היינו בעשרה ימים שמראש השנה עד יום הכיפורים, האם יש לומר 'המלך הקדוש' או 'האל הקדוש'. מבררת הגמרא: **מַאי הֲוָה עֲלָהּ** - מהי הכרעת ההלכה בשאלה זו. **אָמַר רַב יוֹסֵף הָאֵל הַקָּדוֹשׁ**, כמו שאמר רבי אלעזר שאפילו בעת המשפט קוראו 'האל הקדוש'[ז]. **וּ**בברכת השיבה שופטינו מסיים **'מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט'**[ח]. **רַבָּה אָמַר הַמֶּלֶךְ הַקָּדוֹשׁ וְהַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט**, כדעת רב לעיל. הגמרא מכריעה: **וְהִלְכְתָא כְּרַבָּה**, שצריך לומר 'המלך הקדוש' ו'המלך המשפט'[ט].

★

הגמרא מביאה שמועה נוספת של רבה בר חיננא סבא בשם רב: **וְאָמַר רַבָּה בַּר חִינָּנָא סָבָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב, כָּל שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבֵירוֹ וְאֵינוֹ מְבַקֵּשׁ נִקְרָא חוֹטֵא, שֶׁנֶּאֱמַר** (שמואל א' יב כג) **'גַּם אָנֹכִי חָלִילָה לִּי מֵחֲטֹא לַה' מֵחֲדֹל לְהִתְפַּלֵּל בַּעַדְכֶם'**, ותפלת שמואל היתה בקשת רחמים על העם, כמבואר בפסוקים שם[י][ב].

אָמַר רָבָא, אִם תַּלְמִיד חָכָם הוּא זה הצריך לרחמים, **צָרִיךְ שֶׁיַּחֲלֶה** - שיצער חבירו את **עַצְמוֹ עָלָיו**[יא]. מבררת הגמרא, **מַאי טַעְמָא** - מהו טעמו של רבא, ומנין למד זאת. **אִילֵימָא** - אם נאמר **מִשּׁוּם דִּכְתִיב** - שכתוב (שמואל א' כב ח) כאשר הוכיח שאול את עבדיו שיש להם יד ברדיפת דוד אותו [לפי דעתו], אמר להם, **'וְאֵין חוֹלֶה מִכֶּם עָלַי (ואין) [וְ]גוֹלֶה אֶת אָזְנִי** כִּי הֵקִים בְּנִי אֶת עַבְדִּי עָלַי לְאֹרֵב כַּיּוֹם הַזֶּה' - אין אחד מכם שיחלה ויכאב לבו בעבורי [שהיה תלמיד חכם] שאנצל מדוד, ואף אחד מכם לא גילה לי כי יונתן בני כרת עמו ברית[יב], הרי שבתלמיד חכם צריכים להחלות עצמם עליו.

הגמרא דוחה את הראיה מהפסוק: **דִּילְמָא מֶלֶךְ שָׁאנֵי** - שמא שונה הדבר שם, לפי ששאול היה מלך, לפיכך מחויבים אחרים להחלות עצמם עליו, אך מנין לאדם שאינו מלך אבל הוא תלמיד חכם, שגם כן צריכים אחרים לחלות עצמם עליו. אומרת הגמרא: **אֶלָּא מֵהָכָא** - מהפסוק דלהלן (תהלים לה יג) המדבר בענין דואג ואחיתופל שרדפו את דוד[יג], והתאונן עליהם ואמר, **'וַאֲנִי בַּחֲלוֹתָם לְבוּשִׁי וגו'** שָׂק עִנֵּיתִי בַצּוֹם נַפְשִׁי' - כשהם היו חולים לבשתי שק והתעניתי כדי שירפאם ה', והם משיבים לי רעה תחת טובה. הרי שהחלה עצמו עליהם, והם היו תלמידי חכמים[יד][ג].

★

הגמרא מביאה מימרא נוספת של רבה בר חיננא סבא בשם רב: **וְאָמַר רַבָּה בַּר חִינָּנָא סָבָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב, כָּל הָעוֹשֶׂה דְּבַר עֲבֵירָה וּמִתְבַּיֵּישׁ בּוֹ, מוֹחֲלִין לוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתָיו**[טו]**, שֶׁנֶּאֱמַר** (יחזקאל טז סג) **'לְמַעַן תִּזְכְּרִי וָבֹשְׁתְּ וְלֹא יִהְיֶה לָּךְ עוֹד פִּתְחוֹן פֶּה מִפְּנֵי כְּלִמָּתֵךְ בְּכַפְּרִי לָךְ לְכָל אֲשֶׁר עָשִׂית נְאֻם ה' אֱלֹהִים'**[טז] - לפי הדרשה מתפרש סוף הפסוק, אכפר לך על כל מעשיך מפני כלימתך שנכלמת בהם.

הגמרא דוחה את הראיה מהפסוק: **דִּילְמָא צִבּוּר שָׁאנֵי** - שמא שונה הדבר בבושה של ציבור שהיא גדולה ביותר[יז] ולפיכך נמחל להם, אבל בושה של יחיד שמא אין בה די כדי שימחלו בשל כך כל עוונותיו.

הגמרא מביאה ראיה מפסוק אחר: **אֶלָּא מֵהָכָא** - מהפסוק הזה (שמואל א' כח טו) המדבר בענין שאול, שכשראה שפלשתים קבצו את מחניהם להלחם בישראל נתיירא מאד, ושלח לשאול בנביאים ובאורים ותומים ולא נענה, והלך לבעלת אוב שתעלה את שמואל מקברו, **'וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל שָׁאוּל לָמָּה הִרְגַּזְתַּנִי לְהַעֲלוֹת אֹתִי, וַיֹּאמֶר שָׁאוּל צַר לִי מְאֹד וּפְלִשְׁתִּים נִלְחָמִים בִּי,**

א. **רש"י** (ד"ה כחיזרא). כתב הלבוש (סי' קיג ס"ו) שכך היא דרך הכנעה כשכורע בבת אחת. אמנם מהתוספות (ד"ה כרע) ורבינו חננאל ועוד ראשונים משמע שפירשו מה שאמרו 'כחיזרא', שבא ללמדנו שלא די בכך ששוחה בגופו, אלא צריך גם לכוף את ראשו. ולכאורה מקורם מפירוש רב האי גאון המובא בערוך (ערך חזר - השני) שכתב שחיזרא הוא אחד ממיני הקוצים המצוי בבבל, ונקרא בערבית 'אלחזר', ובסמ"ג (עשין יט) ביאר את דבריו, שמין קוץ זה ראשו כפוף כאגמון. ב. **בשו"ת** רדב"ז (מכת"י חלק ח סי' סט) השיב לשאלת השואל, מה כוונת הלשון 'עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים', והלא אין ביניהם כי אם שבעה ימים, שאין זו שאלה, שהרי קדושת ראש השנה חלה בתחילתו, ואילו יום הכפורים אינו מכפר אלא עד סוף היום בשעת הנעילה, ונמצא שיש בין שתי הנקודות עשרה ימים. ועיין שם עוד. ג. **רש"י** (ד"ה המלך הקדוש). ומה שתקנו להזכיר מלכות בעשרה ימים אלו בברכה זו שאינה עוסקת בענין משפט, כתב הפרישה (סי' קיח אות ה) שבשאר ברכות מתואר ה' על ידי פעולותיו, כמו 'חונן הדעת' 'הרוצה בתשובה' וכו', מה שאין כן בברכה זו שחותמת ברוממותו וקדושתו בעצמו, לפיכך בימים אלו שמלכותו ניכרת מצד משפטו, מתארים אותו בשם מלכותו. ובאליה רבה (סי' תקפב סק"ג) כתב בשם ראש יוסף (להר"י אושקפא) ש'האל' הוא חסד, וראש השנה הוא דין, ומלכות היא בחינת דין, ולכן מזכירים כאן תואר מלכות. ובראש יוסף (להסמ"ג, ד"ה והנה) כתב הטעם לפי שהוא סיום שלשת ברכות הראשונות שהם שבחו של מקום ומשם ואילך היא שאלת צרכיו, לפיכך תקנו לסיים בדבר ששבחו ניכר עתה, והוא מלכותו. עוד כתב שם, על פי האמור ביחזקאל (לח כג) אחר הנקמה שיעשה ה' בחיל גוג, 'והתגדלתי והתקדשתי', הרי ששמו מתקדש על ידי הדין שעושה. ד. **ו'המלך** המשפט' מתפרש כמו 'מלך המשפט' וה"א הראשונה מיותרת. ומצינו גם במקראות כיוצא בזה, כמו 'נושאי הארון הברית' (יהושע ג יד) שפירושו 'ארון הברית' [ראה ברש"י שהביא עוד שני מקראות כאלו]. רש"י (ד"ה המלך המשפט). ורבינו חננאל (ד"ה הכי גרסינן) כתב בביאור המלים 'המלך המשפט' שחסרה תיבה בין 'המלך' ל'המשפט', והכוונה המלך היושב על המשפט, כמו 'וכל עם המלחמה' (יהושע ח א) שפירושו העם היורד אל המלחמה. ה. **ביאור** הפסוק, יתרומם ויתקדש שם ה' בעשותו המשפט ברשעים, והאל הקדוש יתקדש בצדקה שיעשה עם הצדיקים שבדור. רד"ק. ו. **הראשונים** נחלקו בביאור מחלוקתם של רב ורבי אלעזר, דעת בעל המאור (ד"ה מאי) שדברי רב נאמרו רק לענין לכתחילה, ודייק זאת מלשונו של רב שאמר 'מתפלל' ולא אמר 'אם לא אמר המלך הקדוש לא יצא', וכך דעת אבי העזרי והראב"ד (הו"ד בטור או"ח סי' תקפב). אמנם הרשב"א (ד"ה ולמר) דחה שיטה זו, משום שמלשונו של רבי אלעזר שאמר 'יצא' משמע שנחלקו לענין דיעבד, שרבי אלעזר שמע מרב שאמר שגם בדיעבד לא יצא, ונחלק עליו רבי אלעזר וסבר שבדיעבד שיצא. וכך כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה ולפסקנא) והרא"ש (סי' טז). ז. **ע"פ** צל"ח (ד"ה מאי). ח. **הצל"ח** (ד"ה מאי) תמה, מדוע האריך רב יוסף בלשונו ולא אמר 'יצא', שהרי בא לפסוק כרבי אלעזר. ותירץ, שאם היה רב יוסף אומר 'יצא', היה מקום לטעות בדבריו ולומר, שכוונתו רק לברכת האל הקדוש שנזכרה בדברי רבי אלעזר, ומשום שהפסוק 'והאל הקדוש נקדש בצדקה' מסייע לו, אבל אם חתם בברכת השיבה 'מלך אוהב צדקה ומשפט', לא יצא, כי 'אוהב' משמעו שאוהב מי שעושה צדקה ומשפט, אבל לא שהוא עצמו יושב עתה על המשפט, וכדעת קצת מן הפוסקים הסוברים שאם אמר כך צריך לחזור (ראה טור ובית יוסף או"ח סי' תקפב ס"א), לכך הוצרך רב יוסף לפרש את דבריו, שגם בברכת השיבה, אם אמר 'מלך אוהב צדקה ומשפט' יצא. ט. **כתבו** הראשונים [הובאו בהערה לעיל בגמרא בדברי רבי אלעזר] שהלכה כרבה בין לענין לכתחילה ובין לענין דיעבד. ומכל מקום כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה מיהו) שאם אמר 'מלך אוהב צדקה ומשפט' יצא הואיל והזכיר לשון מלכות. וכך פסק הרמ"א (סי' קיח ס"א). י. **תפלה** זו נאמרה לאחר שהוכיח שמואל את העם על אשר שאלו להם מלך ולא הסתפקו בשופט, כפי שהיה נהוג עד זמנו, ואמר שמואל שיתפלל אל ה' שירד מטר באותו יום, אף שהיה עת קציר חטים וקללה היא לתבואה ירידת מטר בזמן זה, וזה יהיה להם אות וסימן כי הרעו בכך ששאלו להם מלך. וכך היה שנשמעה תפלתו וה' נתן קולות ומטר ביום ההוא, והעם בקש משמואל שיתפלל לה' שיפסק המטר, והשיב להם שמואל, כי אף שלא נהגו כשורה בכך ששאלו להם מלך, אך אם שוב לא יסורו מאחרי ה' וישובו אליו לא ימנע עצמו מלהתפלל עליהם. כתב המאירי (ד"ה ממדות) שדבר זה הוא ממדות חכמים ומטכסיסיהם שלא יהיה אדם פורק עול ומתעלם מצרכיו של חבירו. ועיין בשפתי חכמים (ד"ה כל) שכתב שהטעם שנקרא 'חוטא' הוא לפי שביטל מצות 'ואהבת לרעך כמוך' ומצות גמילות חסדים שבגופו, ועוד שכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. ועיין שם עוד. יא. **האחרונים** (מהרש"א, עיון יעקב ועוד) דנו בלשון הגמרא 'צריך שיחלה עצמו עליו' אם הוא לשון חולי, או לשון צער. וכתבו שלכאורה מהוכחת הגמרא [בסמוך] מהפסוק (תהלים לה יג) 'ואני בחלותם לבושי שק' משמע שהוא רק ענין של צער. ובעיון יעקב הביא ראיה ממה שפירש רש"י בפסוק (ויקרא י ו) 'ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה'', מכאן שצרתם של תלמידי חכמים מוטלת על הכל להתאבל בה, משמע שכוונת הגמרא לצער. אמנם המהרש"א (ד"ה מהכא) כתב שאפשר שכוונת הגמרא להלן היא להמשך הפסוק 'ואני בחלותם וגו' ותפלתי על חיקי תשוב' שהכוונה כשהתפללתי על חוליים, הייתי מתפלל שחוליים ישוב על עצמי. ובשפתי חכמים (ד"ה אלא) כתב לפרש על פי הרמב"ם (תפלה פ"ה ה"ג) שכתב, 'הרעב והצמא הרי הן בכלל חולים', ולדבריו מובנת הראיה מהפסוק 'ואני בחלותם', שבהמשכו נאמר, 'עניתי בצום נפשי'. יב. **על** פי מצודת דוד ומהרש"א (ח"א ד"ה אילימא). יג. **ראה** בשפתי חכמים (ברש"י ד"ה בחלותם) שכתב שמכך שבמזמור זה בסמוך לפסוק 'ואני בחלותם' נאמר (תהלים לה יד) 'כרע כאח לי התהלכתי', משמע שהדברים אמורים כלפי דואג ואחיתופל שהיו לו כמו ריעים, כמו שמצינו שאמר על אחיתופל 'אלופי ומיודעי' (תהלים נה יד). יד. **רש"י** (ד"ה בחלותם). ומה שכתב שהיו תלמידי חכמים, כך מבואר בסנהדרין (קו:). שפתי חכמים (ברש"י שם). טו. **במאירי** פירש הטעם משום שהבושה שאדם מתבייש במה שחטא היא יסוד החרטה, והחרטה יסוד התשובה. אלא שלטעם זה יש להבין מה הטעם שמוחלים לו על כל עוונותיו, הרי התבייש רק בעבירה זו. ואמנם גירסת המאירי היא 'מוחלין לו על אותו דבר'. ובריא"ף (על עין יעקב ד"ה כל) ביאר הטעם שמוחלים על כל עוונותיו, כי ענין הבושה הוא, שמתבייש על שעשה דבר כנגד רצון ה', ובודאי שבושה זו תמנע ממנו מלעשות שום דבר נגד רצונו. וראה באמרי אמת ליקוטים (ד"ה כל), שבושה האמורה כאן היינו שנשתנתה מהותו של האדם מחמת הבושה, כמו שאמרו (ב"מ נח:) לגבי המבייש את חבירו שהוא כמו שהורגו 'דאזיל סומקא ואתי חוורא' [הולכת ממנו האדמומיות ובשרו מתוויר, וזה מפני שדמו יצא ממקומו, והוא כעין מיתה]. וכיוצא בזה כתב בבן יהוידע (ד"ה כל) על פי הגמרא בבבא מציעא הנזכרת לעיל, שבושה נחשבת כמיתה, ומיתה מכפרת על הכל, ובתנאי שהיה זה בצירוף וידוי וחרטה ועזיבת החטא. טז. **כשתראי** בעתיד שאני שומר את בריתי אתך ומיטיב עמך ומוחל לכל אשר עשית אף שלא נהגת עמי כשורה, תזכרי כי את לא קיימת את הברית, ויהיה לך מזה בושה וכלימה, ומפני הבושה ההיא לא יהיה לך פתחון פה להתרעם על הצרות שעברו עליך. מצודת דוד. יז. **במכתב** מאליהו (להגר"א דסלר, עמ' תקמח) העיר, שהרי אדרבה בבושה של רבים הבושה מתמעטת. וביאר, שבאמת התמעטות הבושה אינה אלא בבושה מבני אדם, אמנם כשמתביישים מהקב"ה אזי היא בושה כללית של הציבור, וכוחה חזק מאוד לתקן כל החסרונות.

וַה' סָר מֵעָלַי וְלֹא עָנָנִי עוֹד גַּם בְּיַד הַנְּבִיאִים גַּם בַּחֲלוֹמוֹת, וָאֶקְרָאֶה לְךָ לְהוֹדִיעֵנִי מָה אֶעֱשֶׂה'"[יח]. מדייקת הגמרא: **וְאִילּוּ אוּרִים וְתוּמִּים לֹא קָאָמַר** - כששאול התנצל לפני שמואל על שהעלהו באוב, לא הזכיר בדבריו ששלח לשאול באורים ותומים, אף כי גם בהם נשאל, כמו שמבואר שם בפסוקים הקודמים, והטעם בכך, **מִשּׁוּם דְּקַטְלֵיהּ** [-ששאול הרג] **לְנוֹב עִיר הַכֹּהֲנִים**[יט], והתבייש מפני שמואל, שלא יאמר לו, אתה גרמת לעצמך שלא נענית באורים ותומים, לפי שהרגת את הכהנים[כ]. מבארת הגמרא: **וּמִנַּיִן דְּאַחִילוּ לֵיהּ מִן שְׁמַיָּא** - מנין שמחלו לו מהשמים[ד], **שֶׁנֶּאֱמַר (ויאמר שמואל אל שאול)** בענין מה שאמר שמואל לשאול כשהעלהו באוב, שה' ימסור את ישראל ביד פלשתים, הוסיף לומר לו (שמואל א' כח יט), '[וּ]מָחָר **אַתָּה וּבָנֶיךָ עִמִּי**' - כלומר תמותו, ותהיו עמי, כמו שאני מת[כא], כך הוא פשוטו של הפסוק. **וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, יש לדרוש מקרא זה, שהיה לו לומר לשאול שימות, ושינה בלשונו ואמר לו 'עמי', אלא אמר לו שמואל, מאחר שנתביישת על חטא נוב, נמחל לך חטא זה, ולמחר כשתמות תהיה **עִמִּי בִּמְחִיצָתִי**, בעולם הבא[ה].

וְרַבָּנָן אָמְרֵי מֵהָכָא - מהפסוק הזה למדים שמחלו לו, שנאמר (שמואל ב' כא א) בענין שלשת שנות הרעב שהיו בסוף ימי דוד, ושאל באורים ותומים על סיבת הדבר, ונענה על כך, 'אֶל שָׁאוּל וְאֶל בֵּית הַדָּמִים עַל אֲשֶׁר הֵמִית אֶת הַגִּבְעֹנִים' היינו ששאול הרג את הכהנים שהיו מספקים לגבעונים לחם ומים. לפי שמסר יהושע את הגבעונים לכהנים שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים למזבח, וכשהרג שאול את הכהנים לא היה מי שיפרנסם, והחשיבו לו זאת כמו שהרג את הגבעונים[כב] (יבמות עח:). וקרא דוד לגבעונים כדי לפייסם שיתפללו על ישראל שיפסק הרעב, והשיבו הגבעונים, 'יֻתַּן לָנוּ שִׁבְעָה אֲנָשִׁים מִבָּנָיו **וְהוֹקַעֲנוּם לַה' בְּגִבְעַת שָׁאוּל בְּחִיר ה'"** (שם כא ו) - ינתנו לנו שבעה מבני שאול ונתלה אותם, ונודיע על ידי כך את משפט ה', ונעשה זאת בגבעת שאול, שהוא מקום עיר מלכותו של שאול, כדי שידעו הכל שהם בניו של שאול שבחרו ה' למלך, כך ביאורו של הפסוק, ורבנן דרשו, כי התיבות 'בחיר ה'" לא נאמרו על ידי הגבעונים, שהרי באו לגנותו, אלא **יָצְתָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה 'בְּחִיר ה'"**, כלומר שנתכפרו עונותיו[כג].

★

הגמרא חוזרת לדון בענין קריאת שמע: **אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ בֶּן זוֹטַרְתִּי אָמַר רַב יְהוּדָה בַּר זְבִידָא, בִּקְשׁוּ לִקְבּוֹעַ פָּרָשַׁת בָּלָק בִּקְרִיאַת שְׁמַע** - כשבאו חכמים לתקן את הזכרת פרשת ציצית בקריאת שמע, סברו להעדיף את פרשת בלק, ולהזכיר אותה ולא את פרשת ציצית, מהטעם המבואר להלן. **וּמִפְּנֵי מָה לֹא קְבָעוּהָ** - את פרשת בלק, **מִשּׁוּם טוֹרַח צִבּוּר** - שטרחה היא לציבור להוסיף כל יום את כל פרשה זו בתפלה.

מבררת הגמרא: **מַאי טַעְמָא** - מה הטעם שביקשו לקבוע את פרשת בלק. **אִילֵימָא** - אם נאמר **מִשּׁוּם דִּכְתִיב** [-שכתוב] **בָּהּ** (במדבר כג כב) **'אֵל מוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם'**, וכמו שמבואר במשנה להלן, שתקנו להזכיר יציאת מצרים בקריאת שמע[כד], **לֵימָא** - שיאמרו את **פָּרָשַׁת רִבִּית וּפָרָשַׁת** [-או את פרשת] **מִשְׁקָלוֹת דִּכְתִיב בְּהֶן יְצִיאַת מִצְרַיִם**, שבפרשת רבית נאמר (ויקרא כה לו) 'אַל תִּקַּח מֵאִתּוֹ נֶשֶׁךְ וְתַרְבִּית' ונסמך לו (שם כה לח) 'אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם', ובפרשת משקלות נאמר (ויקרא יט לו) 'מֹאזְנֵי צֶדֶק אַבְנֵי צֶדֶק אֵיפַת צֶדֶק וְהִין צֶדֶק יִהְיֶה לָכֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם'[ו].

אֶלָּא אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר אָבִין, מִשּׁוּם דִּכְתִיב בָּהּ הַאי קְרָא - משום שנאמר בה פסוק זה (במדבר כד ט), **'כָּרַע שָׁכַב כַּאֲרִי וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ'**, ויש בו דמיון ל'בשכבך ובקומך' הנאמר בקריאת שמע[כה].

מקשה הגמרא: **וְלֵימָא הַאי פְּסוּקָא וְתוּ לֹא** - שיאמרו רק את הפסוק 'כרע שכב' וגו' ולא יותר[כו], ואין בכך טורח לציבור, ומדוע באמת לא קבעו לומר את פרשת בלק. מתרצת הגמרא: **גְּמִירֵי** - קבלה בידינו, **כָּל פָּרָשָׁה דְּפַסְקַהּ מֹשֶׁה רַבֵּינוּ פָּסְקִינַן, דְּלֹא פַּסְקַהּ מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לֹא פָּסְקִינַן** - פרשה שמשה רבינו הפסיקה, דהיינו שהפרשה פתוחה או סתומה[כז], אף אנו מפסיקים אותה, פרשה שלא פסקה משה רבינו אין אנו מפסיקים אותה[ז].

★

הגמרא ממשיכה לדון בענין קריאת שמע. מבררת הגמרא: **פָּרָשַׁת צִיצִית, מִפְּנֵי מָה קְבָעוּהָ** בקריאת שמע[כח]. **אָמַר רַב יְהוּדָה בַּר חֲבִיבָא, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים, מִצְוַת צִיצִית, יְצִיאַת מִצְרַיִם, עוֹל מִצְוֹת, וְהָאִיסּוּר** להמשך אחר **דַּעַת מִינִים** - אלו ההופכים את טעמי התורה ודורשים אותה באופן מעוקל ההולך אחר אלילות[כט]. דבר נוסף שיש בה הוא האיסור של **הִרְהוּר עֲבֵירָה** - תאוות נשים[ל]. **וְהִרְהוּר עֲבוֹדָה זָרָה**[לא][ח].

שואלת הגמרא: **בִּשְׁלָמָא הָנֵי תְּלָת מְפָרְשָׁן** - מובנים דברי רב יהודה בר חביבא בשלשת הדברים הראשונים, שכן הם מפורשים בפרשת ציצית, **עוֹל מִצְוֹת, דִּכְתִיב** - שנאמר (במדבר טו לט) **'וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'"**, **צִיצִית, דִּכְתִיב** (שם פסוק לח) **'וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִת וגו'** עַל כַּנְפֵי בִגְדֵיהֶם לְדֹרֹתָם וְנָתְנוּ עַל צִיצִת הַכָּנָף פְּתִיל תְּכֵלֶת', **יְצִיאַת מִצְרַיִם' דִּכְתִיב** (שם פסוק מא) **'אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי וגו'** אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם', **אֶלָּא דַּעַת מִינִים הִרְהוּר עֲבֵירָה וְהִרְהוּר עֲבוֹדָה זָרָה מְנָלָן** - היכן כתובים שלשה אלו בפרשת ציצית. משיבה הגמרא: **דְּתַנְיָא** בברייתא, נאמר (שם טו לט) 'וְלֹא תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם' ודרשו, **אַחֲרֵי לְבַבְכֶם זוֹ מִינוּת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר** - וכן מוכח בפסוק ש'מין' הוא זה ההולך אחר מחשבת לבו, שנאמר (תהלים יד א) **'אָמַר נָבָל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹהִים'**, ובודאי שאין נבל יותר מזה ההופך דברי אלהים חיים לדרשות שקר והליכה אחר אלילות[לב]. **אַחֲרֵי עֵינֵיכֶם זֶה הִרְהוּר עֲבֵירָה** וערוה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שופטים יד ג) **'וַיֹּאמֶר שִׁמְשׁוֹן אֶל אָבִיו אוֹתָהּ קַח לִי כִּי הִיא יָשְׁרָה בְעֵינָי'. 'אַתֶּם זוֹנִים', זֶה הִרְהוּר עֲבוֹדָה זָרָה**[לג],

יח. **אמר** שמואל לשאול, מדוע החרדתני ממקום מנוחתי להעלות אותי לכאן, והשיב לו שאול כי הוא בצרה מפני פלשתים העולים להלחם אתו, ולא נענה מה' לא על ידי נביאים ולא על ידי שאלות חלום, והוצרך לקרותו כדי שיורהו מה לעשות. יט. **מסופר** בשמואל (שמואל א' כא-כב), שכשברח דוד מפני שאול הגיע לנוב עיר הכהנים והיה רעב ללחם, ומפני שלא היה להם לחם אחר מלבד לחם הפנים, האכילו אחימלך הכהן ממנו [וראה במנחות (צה: צו.) כיצד היה רשאי לעשות זאת] וכשנודע הדבר לשאול צוה להורגם. כ. **רש"י** (ד"ה גם). עיין בריא"ף על עין יעקב (שם) שהקשה, מה הראיה שלא הזכיר אורים ותומים מפני שנתבייש, שמא לא הזכירם כי חשש שמא יכלימנו שמואל ויאמר לו שהוא גרם לעצמו שלא נענה. וראה שם מה שתירץ. וראה במהרש"א (ח"א ד"ה ואילו) שהביא בשם רש"י בשמואל (שמואל א' כח ג) שלא הזכיר 'אורים ותומים', מפני שנתבייש מהמעשה עצמו של הריגת נוב עיר הכהנים, וכן כתב המאירי (ד"ה כל העושה). כא. **רד"ק** ומפרשים (שם). כב. **רש"י** (ד"ה והוקענום) ע"פ יבמות (עח:). ובירושלמי (סנהדרין פ"ו ה"ז) אמרו שהרג שבעה מהגבעונים עצמם. כג. **הריא"ף** על עין יעקב (שם) הקשה, מאחר שנמחל לשאול על ידי הבושה, מדוע נפקד עליו עון הגבעונים. וכתב שהיה זה משום חילול ה', כי בני ישראל נשבעו להם שלא ימיתו אותם. אמנם בבן יהוידע (ד"ה ורבנן) הקשה עליו ממה שאמרו ביומא (פו.) שמיתה מכפרת גם על עון חילול ה'. ותירץ על פי מה שאמרו במשנה שם (פה:) שעבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שימחל לו חבירו. אלא שאם הוא בין ישראל לישראל, ונעשה בו הדין, בודאי שנפשו של הישראל מוחלת, מאחר שגם הקדוש ברוך הוא מחל על חלקו. אולם זה רק בישראל, אבל הגבעונים שאינם מזרע ישראל [ואין בהם מדת הרחמנות (יבמות עט.)] אין נפשם מוחלת עד שישולם להם. כד. **כמבואר** ברש"י בהמשך (ד"ה מזכירין) שמה שאמרו במשנה 'מזכירין יציאת מצרים בלילות' הכוונה לפרשת ציצית שאומרים אותה בקריאת שמע, שנזכרה בה יציאת מצרים. ע"פ אדני פז (פר' חקת הו"ד בלקיטת זקנים ד"ה בקשו), מקום שמואל (שו"ת סי' עא). וכן להלן מבואר, שאחד הטעמים שקבעו לקרוא פרשת ציצית בקריאת שמע, מפני שמוזכרת בה יציאת מצרים. כה. **ביאור** הפסוק 'כרע שכב כארי', כתב רש"י (ד"ה כרע), הקדוש ברוך הוא שומר עלינו בשכבנו ובקומנו, שנשכב שלוים ושקטים כארי וכלביא. מה שפתח רש"י בשכיבה וקימה, שכתב, 'שומר עלינו בשכבנו ובקומנו', וסיים בשכיבה בלבד, שכתב, 'לשכב שלוים'. כי מי שדואג שיקרהו איזה דבר כשיעמוד, אינו יכול לשכב בשלוה, ואם כן השכיבה כוללת גם את הקימה. שפתי חכמים (ברש"י שם). ועיין במהרש"א (ד"ה דכתיב, ח"א ד"ה משום) שכתב לפרש פסוק זה על קריאת שמע, והיינו שהפסוק מדבר בשבחם של ישראל, שאפילו שהולכים לישון בשלוה, 'מי יקימנו', אינם צריכים לאחר שיקים אותם משנתם, אלא מעצמם הם קמים בזריזות לקרוא את שמע. עוד כתב שיותר היה נראה להגיה ולגרוס בגמרא את הפסוק האמור באותה פרשה קודם לכן (במדבר כג כד) 'הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף' [וכמו שפירש רש"י שם, כשהם עומדים משנתן שחרית, הם מתגברים כלביא וכארי לחטוף את המצוות, ללבוש ציצית לקרוא את שמע וכו', 'לא ישכב עד יאכל טרף', אינם שוכבים בלילה, עד שמחבלים כל מזיק הבא לטורפם, כיצד, קוראים את שמע על מיטתם' וכו']. והביא שם שכך גם גירסת מדרש תנחומא. הטעם שהיה נראה לגמרא להזכיר פרשת בלק יותר מפרשת ציצית, כתב הפני יהושע (ד"ה אלא), מפני שבירושלמי (פ"א ה"ה) דרשו שיש להשוות את קריאת שמע של יום לקריאת הלילה, ובענין פרשת ציצית נחלקו להלן (יד:) אם יש להזכירה בלילה, ואילו בקריאת פרשת בלק אין כל מניעה שיקראוה בלילה, וגם נאמרה זכירה בענייננו (מיכה ו ה), 'עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב' [ואף שבפשטות כוונת הכתוב לזכירה בלב, מכל מקום אם יקראו את פרשת בלק, תתקיים גם מצות זכירת בלק בפה]. וראה עוד בשפתי חכמים. כו. **בפני** יהושע (ד"ה אלא) מבואר שכוונת הגמרא שיאמרו את הפסוק הזה מלבד הפסוק 'אל מוציאם ממצרים', שיש בו הזכרת יציאת מצרים. כז. **ע"פ** מגן אברהם (ריש סי' רפב). כח. **בראבי"ה** (סי' מג) ביאר שכוונת שאלת הגמרא היא, מפני מה קבעוה בלילה שאינו זמן ציצית. ועיין במילי דברכות (ד"ה פרשת) שביאר בכוונת השאלה, מדוע לא חששו בקריאת פרשת ציצית לטורח הציבור, ואם משום הזכרת יציאת מצרים שתקנו להזכירה כמבואר במשנה להלן, הרי מזכירים זאת בברכת 'אמת ויציב' ביום וב'אמת ואמונה' בלילה. ובחודש האביב (ד"ה פרשת) כתב שכוונת הגמרא לבאר, מדוע קבעו דווקא פרשה זו, הרי ישנם פרשיות אחרות הקודמות לה, שנזכרה בהם יציאת מצרים. כט. **רש"י** (ד"ה מינות). ועיין בתורה תמימה (במדבר טו לט) שהעיר על רש"י שמהגמרא בהמשך משמע שמינות הוא הכופר במציאות ה', כמו שמוכח מהפסוק (תהלים יד א) שמביאה 'אמר נבל בליבו אין אלהים' והניח בצריך עיון. בהגהות וציונים הביאו את גירסת הדפוסים שקודם הצנזורה 'תלמידי ישו הנוצרי'. ל. **רש"י** (יומא כט. ד"ה הרהורי). לא. **מה** שנקט בשני אלו הלשון 'הרהור', לפי שבהם נאסר גם הרהור, שבהרהור עריות אמרו (יומא עד:) 'טוב מראה עינים באשה יותר מגופו של מעשה'. ובהרהור עבודה זרה אמרו (קידושין מ.) שמחשבת עבודה זרה מצרפה הקדוש ברוך הוא למעשה. שפתי חכמים (ד"ה הרהור - השני). לב. **מה** שדרשו מ'אחרי לבבכם' שהכוונה למינות, אף שגם שאר עבירות תלויות במחשבת הלב, והעושה עבירה בלא מחשבה אינו מתחייב עליה. ראה בפתח האהל (לספר אהל יעקב דבריס דובנא זצ"ל, הו"ד בלקיטת זקנים ד"ה לא תתורו) בשם הגאון ר' העשיל אשכנזי אבדק"ק לובלין, כי יש לדקדק בפסוק זה, שהקדים לב לעינים, שאינו כפי סדר עשיית עבירה, שתחילתה בראיית העינים וסופה במעשה, כמו שאמרו (במדב"ר י ב) 'העינים רואות והלב מהרהר', ויש ללמוד מכך שכאן מדבר על עבירה מסוימת שתחילתה בלב, והיא המינות, שבתחילה חושב בלבו דעות נפסדות, ואחר כך ילך אחר שרירות עיניו, ויתמכר אל מעשים רעים וחטאים, וזה שמביא ראיה מהפסוק 'אמר נבל בלבו אין אלהים' וסופו של הפסוק הוא 'השחיתו התעיבו עלילה'. לג. **ראה** רש"י (שיר השירים ד ה) על המילים 'תאומי צביה' שהכוונה ללוחות הברית, ששניהם מכוונים דיבור כנגד דיבור, 'לא יהיה לך' כנגד 'לא תנאף', שהזונה אחר עבודת כוכבים נוהג כדרך 'אשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים' (יחזקאל טז לב). ומקור דבריו ממכילתא (יתרו פרשה ח) [ומה שאמרו כאן שהוא כנגד הרהור עבודה זרה, ולא עבודה זרה ממש, הוא משום ש'אתם זונים' מוסב לראש הפסוק שנאמר 'ולא תתורו אחרי לבבכם'].

וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שופטים ח לג) 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מֵת גִּדְעוֹן וַיָּשׁוּבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּזְנוּ אַחֲרֵי הַבְּעָלִים'.

★ ★ ★

משנה **המשנה דנה בענין הזכרת יציאת מצרים בקריאת שמע של ערבית:**
מַזְכִּירִין יְצִיאַת מִצְרַיִם - פרשת ציצית שיש בה זכירת יציאת מצרים, אומרים אותה **בַּלֵּילוֹת** - בקריאת שמע של ערבית, ואף על פי שמצות ציצית אינה נוהגת בלילה, לפי שכתוב בה (במדבר טו לט) 'וּרְאִיתֶם אֹתוֹ', אומרים אותה מפני יציאת מצרים האמורה בה, שנוהגת בלילה[לד].

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, הֲרֵי אֲנִי כְּבֶן שִׁבְעִים שָׁנָה - הריני נראה כזקן [ולא היה זקן ממש, אלא לפי שנתמנה לנשיאות בהיותו צעיר לימים, הלבינו שערותיו, כדי שיראה זקן וראוי לנשיאות[לה]], **וְלֹא זָכִיתִי** - לא נצחתי את החכמים בראיות[לו], להוכיח **שֶׁתֵּאָמֵר יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּלֵּילוֹת**[ט], **עַד שֶׁדְּרָשָׁהּ בֶּן זוֹמָא** ביום מינויו של רבי אלעזר בן עזריה לנשיאות[לז][י], **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים טז ג) **'לְמַעַן תִּזְכּוֹר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ'**, אילו נאמר, 'יְמֵי חַיֶּיךָ', היה משמע, **הַיָּמִים** בלבד יש להזכיר בהם יציאת מצרים, עכשיו שנכתב **'כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ'**, באה תיבת 'כל' לרבות גם את **הַלֵּילוֹת**[יא]. **וַחֲכָמִים אוֹמְרִים** שתיבת 'כל' לא באה לרבות לילות, שהרי בפסוק נזכרו ימים, אלא כך יש לדרוש, אילו נאמר **'יְמֵי חַיֶּיךָ'** בלבד, היינו אומרים שרק **הָעוֹלָם הַזֶּה** יש להזכיר בו יציאת מצרים, עכשיו שנאמר 'כל ימי חייך' באה תיבת **'כֹּל'**, **לְהָבִיא** [-לרבות] **לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ**, שגם אז מצוה להזכיר את יציאת מצרים, ואף שיהיו אז ניסים גדולים יותר מיציאת מצרים[לח].

★

גמרא **הגמרא מביאה ברייתא בה מבואר המשא ומתן בין בן זומא לחכמים בענין הזכרת יציאת מצרים לימות המשיח:** **תַּנְיָא** בברייתא, **אָמַר לָהֶם בֶּן זוֹמָא לַחֲכָמִים**, תשובה על מה שדרשו מ'כל ימי חייך' להביא לימות המשיח. **וְכִי מַזְכִּירִין יְצִיאַת מִצְרַיִם לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר** (ירמיה כג ז-ח) **'הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְלֹא יֹאמְרוּ עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם כִּי אִם חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה וַאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹנָה וּמִכֹּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדַּחְתִּים שָׁם וְיָשְׁבוּ עַל אַדְמָתָם'**, הרי מפורש בפסוק שאין מזכירים יציאת מצרים לעתיד לבוא[יב]. **אָמְרוּ לוֹ** חכמים לרבי אלעזר בן עזריה תשובה על קושייתו, מה שנאמר בפסוק שלא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, **לֹא** נתכוין הכתוב **שֶׁתֵּעָקֵר** הזכרת **יְצִיאַת מִצְרַיִם מִמְּקוֹמָהּ**, ולא יזכירו אותה כלל, **אֶלָּא שֶׁתְּהֵא** הגאולה העתידה **מִשִּׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת עִיקָּר, וִיצִיאַת מִצְרַיִם טָפֵל לוֹ**[לט].

חכמים מביאים הוכחה לפירושם בפסוק: **כַּיּוֹצֵא בּוֹ אַתָּה אוֹמֵר** - דוגמא לדבר שאף שדיבר הכתוב בלשון שלילה, מוכרח אתה לפרש שלא שלל הדבר מכל וכל. נאמר (בראשית לה י) **'לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ**

לד. **ואף** שיציאת מצרים היתה ביום, מזכירים אותה גם בלילה כי התחלתה היתה בלילה [כמבואר לעיל (ט.) שבלילה ניתנה הרשות לצאת]. מאירי (ד"ה אמר). ובתוספות רבי יהודה החסיד (ד"ה מזכירין) כתב שבסברא זו נחלקו בן זומא וחכמים (להלן), שלדעת חכמים אין מזכירים יציאת מצרים בלילה, מפני שעיקר הגאולה היתה ביום. כתב התוספות יו"ט (פ"א מ"ה), אף שאפשר להזכיר את יציאת מצרים גם בלא לומר את פרשת ציצית [כמובא להלן (יד:)] תקנו את הזכרתה על ידי פרשה זו, משום שהיתה שגורה בפי העם, שהיו רגילים לומר אותה ביום מפני מצות ציצית שבה [כדלעיל 'פרשת ציצית מפני מה קבעוה']. וראה עוד בתפארת ישראל בענין הלשון 'מזכירין'. לה. **כמבואר** להלן (כח.) שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה. לו. **כך** פירש רע"ב (פ"א מ"ה), וכן הוא בערוך (ערך זך). ובערוך שם הביא בשם יש מפרשים, שהוא מלשון זכות [וכך משמע ברמב"ם (פיה"מ) המובא בהערה להלן], כלומר לא זכיתי למצוא דרשה ראויה. לז. **בן** זומא היה בקי במדרש טעמי המקראות, כמו שאמרו במשנה (סוטה מט.) 'משמת בן זומא בטלו הדרשנים' [ראה שם ברש"י (ד"ה הדרשנים)]. לח. **נתבאר** על פי דברי הגמרא להלן. לט. **כתב** תוספות יום טוב (פ"א מ"ה), אף שחכמים השיבו על טענתו של בן זומא, אך פשוטו של המקרא מוכיח כדבריו, וזהו שאמר רבי אלעזר בן עזריה במשנה 'ולא זכיתי וכו' עד שדרשה בן זומא'.

לֹא היתה כוונת הכתוב **שֶׁיֵּעָקֵר** שם **יַעֲקֹב מִמְּקוֹמוֹ** לגמרי, שהרי הקדוש ברוך הוא הוסיף לקרותו כך גם אחר שאמר לו שלא יקרא עוד שמו יעקב, שנאמר כשירד יעקב למצרים (בראשית מו ב), 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי'[א]. **אֶלָּא** בהכרח כך הכוונה, שיהיה שם **יִשְׂרָאֵל עִיקָּר וְשֵׁם יַעֲקֹב טָפֵל לוֹ**, כמו כן יש לפרש הפסוק 'ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים', שאין הכוונה שתיעקר הזכרת יציאת מצרים לגמרי, אלא שתיזכר רק כטפילה לניסי ימות המשיח[א].

חכמים מביאים הוכחה נוספת לשיטתם: וְכֵן הוּא אוֹמֵר בענין הגאולה העתידה (ישעיה מג יח-יט), **'אַל תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת וְקַדְמֹנִיּוֹת אַל תִּתְבֹּנָנוּ** הִנְנִי עֹשֶׂה חֲדָשָׁה עַתָּה תִצְמָח' וגו'. **מבארת הגמרא:** מה שאמר הכתוב **'אַל תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת', זֶה** הגאולה **מִשִּׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת** בבל, מדי ויון[ב], שלא יהיו הנסים שנעשו לעם ישראל בעת שנגאלו מהם נזכרים לעתיד לבוא, מפני גודל הנסים שיעשה ה' אז. **'וְקַדְמֹנִיּוֹת** - הגאולה הקודמת להם, **אַל תִּתְבֹּנָנוּ'** בה, **זוֹ יְצִיאַת מִצְרַיִם**, ודייק הכתוב לומר 'אל תתבוננו', שמשמעו שלא יתבוננו בה בעיון ובבינת הלב, אך מכל מקום יזכירו אותה, שהרי הזהירה התורה על זכירתה, שנאמר 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך' וכמו שאמרו חכמים[ג], אמנם עיקר התעסקותם תהיה בענין אותה הגאולה, שעליה נאמר **'הִנְנִי עֹשֶׂה חֲדָשָׁה עַתָּה תִצְמָח'** - עתה אעשה נס חדש אשר לא עשיתי מעולם. **תָּנֵי** - שנה **רַב יוֹסֵף** ופירש את הפסוק 'הנני עושה חדשה' וגו', **זוֹ מִלְחֶמֶת גּוֹג וּמָגוֹג** שיהיו בה נסים גדולים[ב].

ממשיכה הברייתא לבאר את דברי חכמים שהנסים האחרונים ישכיחו את הראשונים: מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁהָיָה מְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וּפָגַע בּוֹ זְאֵב וְנִיצַּל מִמֶּנּוּ, וְהָיָה מְסַפֵּר וְהוֹלֵךְ מַעֲשֵׂה זְאֵב. פָּגַע בּוֹ אֲרִי וְנִיצַּל מִמֶּנּוּ, וְהָיָה מְסַפֵּר וְהוֹלֵךְ מַעֲשֵׂה אֲרִי, מפני שקשה יותר להינצל ממנו מאשר מזאב[ד], **פָּגַע בּוֹ נָחָשׁ וְנִיצַּל מִמֶּנּוּ, שָׁכַח מַעֲשֵׂה שְׁנֵיהֶם וְהָיָה מְסַפֵּר וְהוֹלֵךְ מַעֲשֵׂה נָחָשׁ**, כי מנחש יותר קשה להינצל, מפני שהוא מועד להזיק יותר מכולם[ה][ג]. **אַף כָּךְ יִשְׂרָאֵל, צָרוֹת אַחֲרוֹנוֹת מְשַׁכְּחוֹת אֶת הָרִאשׁוֹנוֹת**[ד].

ממשיכים חכמים לבאר מקראות נוספים כשיטתם[ו]: אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם - אף שנשתנה שמו מאברם לאברהם, כמו שנאמר (בראשית יז ה) 'וְלֹא יִקָּרֵא עוֹד אֶת שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם', מכל מקום לא נעקר שמו הראשון, אלא **שֶׁבַּתְּחִלָּה** נקרא שמו 'אברם' על שם **שֶׁנַּעֲשָׂה אָב** [-מורה ומנהיג[ז]] **לַאֲרָם**, שהם אנשי מדינתו[ח], **וּלְבַסּוֹף** - לאחר שנימול[ט], **נַעֲשָׂה אָב לְכָל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ**, כמו שנאמר (בראשית יז ד) 'וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם', נמצא שאין שמו הראשון סותר לשמו האחרון, שהלא גם כאשר נעשה אב לכל העולם עדיין הינו אב לארם שבכלל מאתיים מנה, וכשם שלא נעקר השם 'אברם', כמו כן מה שנאמר 'ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים', אין משמעו שתיעקר הזכרת יציאת מצרים לגמרי[י].

הוכחה נוספת: שָׂרַי הִיא שָׂרָה - גם שרה שנשתנה שמה מ'שרי' ל'שרה', כמו שנאמר (שם יז טו) 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ', לא נעקר שמה הראשון[יא], אלא **שֶׁבַּתְּחִלָּה** נקראה 'שרי' על שם **שֶׁנַּעֲשֵׂית שָׂרַי לְאוּמָּתָהּ** - רק לבני מקומה [שכך הוא משמעות השם 'שרי' בלשון יחיד, כמו שרתי[יב]], **וּלְבַסּוֹף נַעֲשֵׂית שָׂרָה לְכָל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ**[יג].

הגמרא מביאה תנאים החולקים על חכמים וסוברים שהשם 'אברם' נעקר לגמרי[יד]: תָּנֵי בַּר קַפָּרָא, כָּל הַקּוֹרֵא ומכנה **לְאַבְרָהָם** אבינו **'אַבְרָם', עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה**, כי לדעתו נעקר ממנו שמו הראשון, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם יז ה) **'וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם'**, ומאחר שדבר זה נאמר על ידי הקב"ה, הרי זה כמצות עשה שיש לקרותו בשם זה דווקא ולא בשמו הקודם. **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, עוֹבֵר בְּלָאו, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'וְלֹא יִקָּרֵא עוֹד [אֶת] שִׁמְךָ אַבְרָם'**[טו].

הגמרא מבררת את דברי בר קפרא ורבי אליעזר. שואלת הגמרא: אֶלָּא מֵעַתָּה לדברי תנאים אלו שאמרו שאמירתו של הקב"ה לאברהם 'ולא יקרא עוד את שמך' וגו' וכן 'והיה שמך' וגו' יש בה משום לאו ועשה, וכי **הַקּוֹרֵא לְשָׂרָה שָׂרַי, הָכִי נַמִּי** - כמו כן יהיה עובר בעשה ולאו, שהרי גם בה נאמר (בראשית יז טו) 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ'[טז]. **מתרצת הגמרא: הָתָם קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא אָמַר** וצוה **לְאַבְרָהָם** בלבד, **'שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ'**, שהרי נאמר הציווי בלשון נוכח לאברהם, 'לא תקרא', מה שאין כן בשינוי שמו של אברהם, נאמר הציווי בלשון סתמית 'ולא יקרא', משמע שאיסור זה נאמר לכל העולם[טז].

הגמרא שואלת שאלה נוספת: אֶלָּא מֵעַתָּה, הַקּוֹרֵא לְיַעֲקֹב יַעֲקֹב הָכִי נַמִּי - וכי כך נאמר שעובר בעשה ולא תעשה, שהרי נאמר בו (שם לה י) 'לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ'. **משיבה הגמרא: שָׁאנֵי הָתָם** - שונה הדבר שם, **דְּהֲדַר אַהְדְּרֵיהּ קְרָא** - שהכתוב עצמו חזר וקרא לו בשם 'יעקב', **דִּכְתִיב** - שכתוב לאחר מכן (שם מו ב) **'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב'**[יז], הרי שלאחר שכבר נקרא שמו ישראל קרא לו 'יעקב'.

הגמרא מקשה קושיא נוספת: מֵתִיב - הקשה **רַבִּי יוֹסֵי בַּר אָבִין וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים **רַבִּי יוֹסֵי בַּר זְבִידָא**, נאמר (נחמיה ט ז) **'אַתָּה הוּא ה' הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם'**, הרי מוכח מכאן שנקרא 'אברם' גם לאחר שניתן לו השם 'אברהם'. **מתרצת הגמרא: אָמַר לֵיהּ[יח], הָתָם** - שם, **הַנָּבִיא הוּא דְּקָא מְסַדֵּר לְשִׁבְחֵיהּ דְּרַחְמָנָא** [-של הקב"ה], **מַאי דַּהֲוָה מֵעִיקָּרָא** - מה שהיה בתחילה, שה' בחר בו עוד כשנקרא 'אברם' בטרם שנשתנה שמו ל'אברהם', שכבר אז היה חשוב בעיני ה'[יט].

הדרן עלך מאימתי

פרק שני - היה קורא

פרק זה ממשיך לעסוק בדיני קריאת שמע, ויבוארו בו דיני כוונתה, הפסק בקריאתה, סדר פרשיותיה, דיני הדקדוק בה ודיני הפטורים ממנה.

משנה **משנתנו מבארת את דיני הכוונה בקריאת שמע, ודיני הפסק בקריאתה ובברכותיה: הָיָה** אדם **קוֹרֵא בַּתּוֹרָה** בפרשת קריאת שמע[כ], **וּ**בעת קריאתו **הִגִּיעַ זְמַן הַמִּקְרָא** [-זמן קריאת שמע], **אִם כִּוֵּן לִבּוֹ**[כא], **יָצָא** ידי חובת קריאת שמע.

הקורא את שמע וברכותיה ועומד בקריאתו **בַּפְּרָקִים** - בהפסקות שבין פרק לפרק, מפסיק **וְשׁוֹאֵל** בשלום אדם **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד** - אם אדם נכבד הוא שראוי להקדים לו שלום, **וּמֵשִׁיב** לו שלום אם שאל בשלומו תחילה[כב]. **וּבְאֶמְצַע** הברכה או הפרק, **שׁוֹאֵל** בשלום אדם רק **מִפְּנֵי הַיִּרְאָה** - אם ירא שמא יהרגנו[כג], **וּמֵשִׁיב** לו שלום אם שאל בשלומו, אך מפני הכבוד אינו

א. **ואמירתו** של הקב"ה שלא יקרא עוד שמו יעקב היתה קודם לכן, בהיותו בבית אל כמבואר שם (בראשית לה י, טו). ב. **מהרש"א** (ח"א, יג: ד"ה משעבוד), וכתב שמשמעות 'שעבוד מלכיות' האמור כאן שונה מהנזכר לעיל (יב:), שכאן הכוונה למלכיות הקודמות, דהיינו בבל ומדי ויון, ולעיל הכוונה לשעבוד מלכות האחרונה שהיא אדום וגוג ומגוג, שהרעו לנו ביותר. ג. **ע"פ** מהרש"א (ח"א, ד"ה וכה"א) וראה עוד בצל"ח (ד"ה וכן). ד. **ע"פ** בן יהוידע (ד"ה סכם). ה. **לשון** הזהב (ד"ה וכן) ע"פ המשנה בבבא קמא (טו:). ו. **ע"פ** צל"ח (ד"ה והנלענ"ד). עיין שם (ד"ה אברם) שהוקשה לו שהפיסקא דלהלן 'אברם הוא אברהם' נראית כחסירה, שהרי לא הוזכר שמו של אברהם קודם לכן, ואין דרך הגמרא לבאר דבר חדש בלא שום הקדמה, אלא מוכח שהוא המשך דברי חכמים בברייתא, כמו שנתבאר בפנים. וראה שם קושיות נוספות. ז. **מלבי"ם** (בראשית יז ד). ח. **כמו** שנאמר (יהושע כד ג) 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם' [ועבר הנהר היא ארם נהרים. רמב"ן (בראשית יא כח)]. ונאמר שם באליעזר עבד אברהם ששלחו אברהם ליצחק לקחת אשה מארצו וממולדתו, 'וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור' (בראשית כד י). רש"י (ד"ה בתחלה). ועיין ברמב"ן ואבן עזרא (שם יב א) שנחלקו אם עיר מולדתו של אברהם אבינו היתה אור כשדים או חרן [-ארם נהרים], וכתב הראש יוסף (ד"ה אבל) שגם אם נאמר כדעת האבן עזרא שנולד באור כשדים, מכל מקום עיקר גידולו היה בארם והם נקראים אנשי מדינתו. ט. **רמב"ן** (בראשית יז ד). וראה עוד במלבי"ם שם (יז ה). ועיין במהרש"א (ח"א, ד"ה אברם) שפירש ש'לבסוף' הכוונה לאחר שנשתנה שמו ונשתנה מזלו להוליד בן הראוי ליורשו. י. **ע"פ** צל"ח (ד"ה והנלענ"ד). והוכיח זאת מהתוספתא (פ"א הל' יב-טו) שמבואר שם דבר זה, שחכמים הביאו הוכחה לשיטתם מאברהם אבינו שאף שנשתנה שמו ל'אברהם' לא נעקר שמו הראשון [ועוד הוסיפו שם לפרש (הט"ו) 'אע"פ שחזר וקרא אברהם, אברם אינו לגנאי אלא לשבח']. יא. **ע"פ** תוספתא (פ"א הי"ד). יב. **רש"י** (ד"ה שרי). כלומר שבני המקום בו דרה היו אומרים עליה שהיא שרה שלי. יג. **כתב** מהרש"א (ח"א ד"ה אברם) שאברהם ושרה בטבע בריאתם נולדו עקרים ולא יכלו להוליד, ולא היתה ניכרת חשיבותם רק במקומם ולשעתם, ועל ידי שינוי שמם נשתנה מזלם ונולדו מהם י"ב השבטים, ומאחר שעל השבטים נאמר (בראשית לה יא) 'גוי וקהל גוים' לפיכך ראוי לומר על אברהם 'אב המון גוים', וכן על שרה, שהיא שרה לכל העולם. יד. **ע"פ** צל"ח (ד"ה והנלענ"ד). טו. **אין** לומר שאכן הוא כך גם בשרה, שעובר בלאו ועשה, שאם כן היה להם לרבי אליעזר ובר קפרא להשמיענו זאת גם בשרה. בן יהוידע (ד"ה אלא). טז. **בביאור** הטעם מדוע רק אברהם הוזהר על קריאת השם 'שרי' ולא לאחרים, כתב בבן יהוידע (שם) כי אברהם היה צריך ששרה תתעבר ממנו ולפיכך היה צריך שהוא יהיה גדול ומנושא עליה, ואם יקראנה 'שרי' משמע שהוא מנשא אותה עליו שאומר לה 'שרתי', אבל לשאר העולם אין הקפדה אם יקראוה שרתנו. יז. **פסוק** זה נאמר ליעקב אבינו טרם רדתו למצרים, ואמר לו הקב"ה שלא יירא לרדת למצרים, כי יעשה אותו שם לעם גדול, וגם יהיה עמו שם ויעלהו משם (בראשית מו ג-ד). יח. **ראה** הערה סמוכה לגבי הגירסא 'אמר ליה'. יט. **גירסת** ש"ס כתב יד [מובא בדקדוקי סופרים] 'אמרי התם נביא הוא דקא מסדר שבחיה דאברהם קמי קודשא בריך הוא', ועל פי זה מיושבים שני דברים מוקשים בגירסתנו: א. לגירסתנו לא נתברר מי הוא ה'אמר ליה'. ב. מה משמעות הלשון 'מסדר שבחא דרחמנא', הרי אין זה שבחו של ה' אלא של אברהם. אולם לגירסה זו כתוב 'אמרי' ולא 'אמר ליה', וכן גורסים 'נביא הוא דקמסדר שבחא דאברהם'. האחרונים [מהר"ץ חיות (ד"ה א"ל), ענף יוסף (על העין יעקב, ד"ה התם)] העירו על מה שנאמר כאן 'נביא הוא דקמסדר שבחא', הרי זה מדברי הלויים, ישוע קדמיאל וכו' (נחמיה ט ה) שלא היו נביאים, שהרי לא נמנו בין הנביאים בסדר עולם [ראה רש"י במגילה (יד. ד"ה נבואה)]. וראה בשפתי חכמים (ד"ה התם) שיש לפרש שכוונת הגמרא למסדר הספר [וכן מדויק הלשון שאמרו 'נביא הוא דקמסדר' ולא 'דקמספר'. תלמוד המפורש (ד"ה מתיב)], ואף שמסדר הספר הוא נחמיה והוא לא היה נביא, שאינו נמנה בין הנביאים, מכל מקום בלשון הגמרא נקרא ספר נחמיה בשם עזרא [כי רוב דברי עזרא נכתבו על ידי נחמיה (סנהדרין צג:), ועזרא היה נביא (מגילה טו.)]. וראה בירושלמי (פ"א ה"ו) [בשינוי קצת] ושם הגירסא 'אנשי כנסת הגדולה' במקום 'נביא'. כ. **דהיינו** שקרא בתורה כסדרה, ובתוך כך קרא את שלושת הפרשיות של קריאת שמע. רשב"א (ד"ה היה), מאירי (ד"ה אמר). כא. **בגמרא** להלן יבואר מה היא כוונה זו. כב. **הגמרא** להלן (ע"ב) מקשה קל וחומר הוא, אם מותר לו לדרוש בשלומו תחילה ודאי מותר להשיבו שלום על שאלתו. וכן לגבי דין שואל מפני היראה ומשיב המובא בהמשך. כג. **רש"י** (ד"ה מפני). אמנם הקשו עליו הרשב"א (להלן ע"ב ד"ה מפני בפרקים) והרא"ש (סי' ה), הרי אם כן אין בדין זה חידוש כיון שפיקוח נפש דוחה את כל התורה. ועל כן פירשו שמפני היראה היינו מפני אביו שנאמר בו (ויקרא יט ג) 'איש אמו ואביו תיראו', או מפני רבו שצריך לירוא ממנו כמורא שמים (אבות פ"ד מי"ב).

מפסיק אפילו להשיב, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר**. אך **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בְּאֶמְצַע** הפרק, הוא **שׁוֹאֵל** שלום **מִפְּנֵי הַיִּרְאָה, וּמֵשִׁיב** שלום אפילו **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד**, אך אינו שואל מפני הכבוד. **וּבַפְּרָקִים** - בין הפרקים, **שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וּמֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם** אפילו אינו נכבד[ו].

אֵלּוּ הֵן בֵּין הַפְּרָקִים, בֵּין בְּרָכָה רִאשׁוֹנָה של קריאת שמע **לִבְרָכָה שְׁנִיָּה, בֵּין** ברכה **שְׁנִיָּה לִשְׁמַע, בֵּין** פרשת **שְׁמַע לִוְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ, בֵּין וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ לְוַיֹּאמֶר, בֵּין וַיֹּאמֶר לֶאֱמֶת וְיַצִּיב**. אך **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בֵּין וַיֹּאמֶר לֶאֱמֶת וְיַצִּיב לֹא יַפְסִיק**[כד].

המשנה מבארת את טעם סדר הפרשיות: **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה, לָמָּה קָדְמָה פָּרָשַׁת שְׁמַע לִוְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ**[ז]**, כְּדֵי שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו** אדם **עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם תְּחִלָּה** בפרשת שמע[כה], **וְאַחַר כָּךְ מְקַבֵּל עָלָיו עוֹל מִצְוֹת** בפרשת והיה אם שמוע[כו]. ולמה קדמה פרשת **וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ לְוַיֹּאמֶר**, מפני שֶׁחיוב תלמוד תורה המוזכר בפרשת **וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ**[כז], **נוֹהֵג בֵּין בַּיּוֹם וּבֵין בַּלַּיְלָה**, אך חיוב ציצית שבפרשת **וַיֹּאמֶר אֵינוֹ נוֹהֵג אֶלָּא בַּיּוֹם בִּלְבַד**[כח].

★

גמרא שנינו במשנה, **היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כוון לבו יצא. ולכאורה הפירוש הוא שהתכוון לצאת ידי חובת קריאת שמע. מדייקת הגמרא: שְׁמַע מִנָּהּ** - משמע מהלכה זו, **מִצְוֹת צְרִיכוֹת כַּוָּנָה** - שיעשה אותן האדם לשם המצוה[כט], ואם לא כוון לא יצא, ושלא כדעת רבה (ר״ה כח.) שמצוות אינן צריכות כוונה[ל]. **דוחה הגמרא:** אין להביא מכאן ראיה שלא כרבה, כי לשיטתו אפשר לפרש, **מַאי** [-מה הכוונה] **'אִם כִּוֵּן לִבּוֹ** יצא', שהתכוין **לִקְרוֹת** בתורה סתם, אך אין צריך שיכוין לצאת ידי חובת קריאת שמע.

מקשה הגמרא: וכי אפשר לפרש שהתכוין **לִקְרוֹת, וְהָא קָא קָרֵי** - הרי ודאי שהוא קורא. **מתרצת הגמרא:** משנתנו עוסקת **בְּקוֹרֵא** על מנת **לְהַגִּיהַּ** את הספר מטעויות, שאינו מתכוין אפילו לקריאה, ועל כן צריך לכוין לקרות[לא].

★

הגמרא מביאה מחלוקת האם קריאת שמע נאמרת בכל לשון: תָּנוּ רַבָּנָן, קְרִיאַת שְׁמַע צריכה שתיקרא **כִּכְתָבָהּ** - בלשון הקודש, **דִּבְרֵי רַבִּי. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים**, קוראה **בְּכָל לָשׁוֹן** שירצה. **שואלת הגמרא: מַאי טַעְמֵיהּ** [-מהו טעמו] **דְּרַבִּי. משיבה הגמרא:** כיון **דְּאָמַר קְרָא** בפרשת שמע (דברים ו ו) **'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה'**, משמע שאף באמירתם **בַּהֲוָיָיתָן יְהוּ** - יהיו כפי שהם כתובים, דהיינו בלשון הקודש דווקא.

שואלת הגמרא: וְרַבָּנָן הסוברים שקריאת שמע נאמרת בכל לשון, **מַאי טַעֲמַיְיהוּ** - מהו טעמם. **משיבה הגמרא:** כיון **דְּאָמַר קְרָא** (שם ו ד) **'שְׁמַע'**, משמע שתאמר **בְּכָל לָשׁוֹן שֶׁאַתָּה שׁוֹמֵעַ** [-מבין[לב]].

הגמרא מבררת מה ילמד כל אחד מהתנאים מפסוקו של השני. מקשה הגמרא: וּלְרַבִּי נַמִּי, הָא [-הרי] **כְּתִיב 'שְׁמַע'** שמשמע בכל לשון, ומה ידרוש הוא מפסוק זה. **מתרצת הגמרא:** הפסוק **הַהוּא מִבָּעֵי לֵיהּ** - נצרך לרבי, לדרוש ממנו **הַשְׁמַע לְאָזְנֶיךָ מַה שֶּׁאַתָּה מוֹצִיא מִפִּיךָ**, כשיטת רבי יוסי להלן (טו.) שהקורא את שמע ולא השמיע לאזנו לא יצא. **מבררת הגמרא: וְרַבָּנָן** הדורשים 'שמע' לענין שנאמרת בכל לשון, מנין ידרשו שצריך להשמיע לאזנו. **משיבה הגמרא:** רבנן **סָבְרֵי לְהוּ כְּמַאן דְּאָמַר** במשנה שם שאף אם **לֹא הִשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ יָצָא**[לג][ט].

מקשה הגמרא עוד: וּלְרַבָּנָן נַמִּי הָא כְּתִיב 'וְהָיוּ', ומשם דרש רבי שקריאת שמע נאמרת רק בלשון הקודש, ומה ידרשו הם מפסוק זה. **מתרצת הגמרא:** הפסוק **הַהוּא מִבָּעֵי לְהוּ** - נצרך לחכמים, לדרוש **שֶׁלֹּא יִקְרָא** קריאת שמע **לְמַפְרֵעַ** - מן הסוף להתחלה כגון 'ובשעריך ביתך מזוזות'[לד], אלא יהיו הדברים נקראים כסדר שהם כתובים.

שואלת הגמרא: וְרַבִּי הדורש מ'והיו' שקריאת שמע בלשון הקודש, **שֶׁלֹּא יִקְרָא לְמַפְרֵעַ מְנָא לֵיהּ** - מנין לו דין זה. **משיבה הגמרא:** לרבי **נָפְקָא לֵיהּ** [-יוצא לו דין זה] **מִ'דְּבָרִים הַדְּבָרִים'** - מהאות ה״א שנוספה בתיבת 'הדברים', משמע שצריך לומר את 'הדברים' כסדר שהם כתובים[לה].

שואלת הגמרא: וְרַבָּנָן הלומדים שצריך לקרוא כסדר מתיבת 'והיו', מה ידרשו מהאות ה״א שבתיבת 'הדברים'. **משיבה הגמרא:** חכמים **'דְּבָרִים הַדְּבָרִים' לֹא דָּרְשִׁי** - אין הם דורשים מכך דבר, שלא משמע להם שזהו ייתור לדרשה.

הגמרא דנה בדברי רבי ורבנן. מבררת הגמרא: לֵימְרָא - האם ניתן להוכיח מכאן **דְּסָבַר רַבִּי דְּכָל הַתּוֹרָה כּוּלָּהּ בְּכָל לָשׁוֹן נֶאֶמְרָה** - שאפשר לקוראה בבית הכנסת בכל לשון[לו]. ומנין שיסבור רבי כן, **דְּאִי סַלְקָא דַּעְתָּךְ** - שאם תעלה על דעתך שלרבי התורה כולה דווקא **בִּלְשׁוֹן הַקּוֹדֶשׁ נֶאֶמְרָה** לקרותה, אם כן **'וְהָיוּ' דִּכְתַב רַחְמָנָא לָמָּה לִּי** - מדוע נצרכה התורה לכתוב 'והיו' וללמד שקריאת שמע נאמרת רק בלשון הקודש כדרשת רבי, הרי פשוט שדינה ככל התורה[י]. **דוחה הגמרא:** אין להביא ראיה מכאן, כי אף אם לרבי כל התורה נאמרת דווקא בלשון הקודש, **אִיצְטְרִיךְ** - צריך פסוק ללמדנו שאף בקריאת שמע הדין כן, **מִשּׁוּם דִּכְתִיב** בה **'שְׁמַע'**, והיינו דורשים זאת כחכמים שהיא נאמרת בכל לשון, על כן נאמר 'והיו'.

מבררת הגמרא: לֵימְרָא - האם ניתן להוכיח מכאן **דְּסָבְרִי רַבָּנָן דְּכָל הַתּוֹרָה כּוּלָּהּ בִּלְשׁוֹן הַקּוֹדֶשׁ** דווקא **נֶאֶמְרָה** לקרותה בבית הכנסת. ומנין שיסברו חכמים כן, **דְּאִי סַלְקָא דַּעְתָּךְ** - שאם תעלה על דעתך שלשיטתם התורה כולה **בְּכָל לָשׁוֹן נֶאֶמְרָה** לקרותה, אם כן **'שְׁמַע' דִּכְתַב רַחְמָנָא לָמָּה לִּי** - מדוע נצרכה התורה לכתוב 'שמע' וללמד שקריאת שמע נאמרת בכל לשון כדרשת חכמים, הרי פשוט שדינה ככל התורה[יא]. **משיבה הגמרא:** אין להביא מכאן ראיה, כי אף אם לחכמים כל התורה נקראת בכל לשון, **אִיצְטְרִיךְ** - צריך פסוק ללמדנו שאף בקריאת שמע הדין כן, **מִשּׁוּם דִּכְתִיב** בה **'וְהָיוּ'**, והיינו דורשים זאת כרבי שהיא נאמרת רק בלשון הקודש, על כן נאמר 'שמע'.

★

הגמרא מביאה מחלוקת עד היכן צריך לכוין בקריאת שמע: תָּנוּ רַבָּנָן, נאמר בפרשת קריאת שמע (דברים ו ו) **'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ'**. דורשת הברייתא, **'וְהָיוּ'** משמע שיהיו הדברים כהוויתן, **שֶׁלֹּא יִקְרָא לְמַפְרֵעַ**. עוד דורשת הברייתא, **'וְהָיוּ הַדְּבָרִים** וגו' **עַל לְבָבֶךָ'**, משמע שצריכה אמירת הדברים כוונת הלב בפירוש המילות[לז]. ואילו נאמר כן **יָכוֹל** הייתי לומר **שֶׁתְּהֵא כָּל הַפָּרָשָׁה** הראשונה **צְרִיכָה כַּוָּנָה, תַּלְמוּד לוֹמַר** - ללמדנו שאין הדבר כן הוסיפה התורה **'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה'**, ללמד **שֶׁעַד כָּאן** - עד תבות 'על לבבך' שבסוף פסוק זה **צְרִיכָה** אמירת הפרשה **כַּוָּנָה**[לח], אך **מִכָּאן וְאֵילָךְ אֵין צְרִיכָה כַּוָּנָה, דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר**.

אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר - הרי הכתוב אומר בהמשך הפסוק,

---

כד. **וטעמו** משום שאין להפסיק בין תיבת 'אלהיכם' ל'אמת', ראה להלן (יד.). בתוספות הרא״ש (ד״ה ר׳ יהודה), נסתפק האם לרבי יהודה בין ויאמר לאמת הוא חמור יותר מאמצע הפרק ואין להפסיק כלל, או שדינו כאמצע הפרק. וראה רמב״ם (ק״ש פ״ג הי״ז) ותלמידי רבנו יונה (ד״ה אלו) שנחלקו בזה. ובין 'אמת' ל'ויציב' ודאי יכול להפסיק כדין אמצע הפרק. טור (או״ח סי׳ סו). כה. **שאדם** מקבל בה עליו עול מלכות שמים, על ידי שמתבונן בפסוק ראשון שבה במציאות ה' ואחדותו. מאירי (להלן יד: ד״ה המשנה). כו. **קבלת** עול מלכות קודמת לקבלת עול מצוות, שאם אין אדם מקבל עליו מלכות ה' לא יקיים גזירותיו. מכילתא (יתרו מס׳ בחדש פ״ו), הובאה במאירי להלן (שם). כז. **שנאמר** בה 'ולמדתם אותם את בניכם' (דברים יא יט). כח. **כיון** שנאמר בציצית (במדבר טו לט) 'וראיתם אתו', ודרשו בשבת (כז:) פרט לכסות לילה. אף שמוזכרת בפרשה זו גם מצות זכירת יציאת מצרים הנוהגת בין ביום ובין בלילה כדרשת בן זומא לעיל (יב:), רבי יהושע בן קרחה סובר כשיטת חכמים שם החולקים על בן זומא. צל״ח (ד״ה ויאמר). כט. **אך** אין כוונת הגמרא לכוונת הלב בפירוש המילות, שהרי בפסוק ראשון של קריאת שמע לכל הדעות צריך כוונת הלב. תוספות הרא״ש (ד״ה ש״מ). ולהלן נחלקו בגמרא עד היכן חובה לכוין פירוש המילות בקריאת שמע. אמנם הקשה השיטה מקובצת (ד״ה ולפי), שמא באמת פירוש המשנה הוא שאם כיון ליבו בפירוש המילות יצא, ואין להוכיח מכאן שמצוות צריכות כוונה לצאת. ותירץ, שמלשון המשנה משמע שצריך לכוין בכל פרשיות קריאת שמע, ואם כן ודאי אין מדובר על כוונת פירוש המילות, שהרי בפרשת ויאמר לכל הדעות יוצא אף בלי כוונה זו. ל. **כלומר**, שהמקיים מצוה כהלכתה יוצא בה אף אם לא נתכוון לקיימה, כגון התוקע בשופר ביום ראש השנה וכוונתו רק לשיר, שלדעת רבה יצא ידי חובת תקיעת שופר כמבואר שם. לא. **רש״י** (ד״ה בקורא). והקשו התוספות (ד״ה בקורא) על דבריו, הרי מכל מקום הוא קורא, ומה החסרון בכך שקורא להגיה. וראה הרחבה בעיוני הפשט[ח]. לב. **מאירי** (סוטה לג. ד״ה קריאת). לג. **ואף** לכתחילה אין צריך להשמיע לאזנו. רשב״א (ד״ה ורבנן). לד. **רש״י** (ד״ה מדברים). אמנם הקשה הרשב״ץ (ד״ה ומה), אם כן מה בא הפסוק לחדש, הרי ודאי שאמירה כזו אינה כלום. ועל כן כתב שדברי רש״י אינם בדווקא, אלא אף אם מהפך סדר הפסוקים, כגון שקורא תחילה את הפסוק 'ואהבת' ואחר כך 'שמע'. וכן כתב הרמב״ם (ק״ש פ״ב הי״א). לה. **ש'הדברים'** בה״א הידיעה משמע הדברים המסויימים האלו, דהיינו כפי שהם בלא שינוי. לו. **רש״י** (ד״ה לימא, וסוטה לג. ד״ה כל). וראה בעיוני הפשט להלן מה שהקשו התוספות על דבריו. לז. **לדעת** רוב הראשונים אין מדובר כאן בכוונה לצאת ידי חובה או בכוונה לקרות שהוזכרו בגמרא לעיל, אלא שיכוון ליבו להבין את משמעות התבות שקורא ופירושן. וכן בכל הסוגיא להלן. וראה הרחבה בהערה להלן (ע״ב) לגבי שיטת רבי מאיר בדין כוונה בקריאת שמע. לח. **רש״י** (ד״ה עד). ופירש 'עד כאן' שהוא כולל פסוק זה עצמו, ונמצא ששלשה פסוקים צריכים כוונה. אך התוספות (ד״ה עד) פירשו, שעד כאן אינו כולל פסוק זה אלא את שני הפסוקים שלפניו עד 'ובכל מאדך', ששני פסוקים אלו מדברים ביחוד ה', באהבתו וביראתו.

'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה **אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ**', ומשמע שכל מה שאצווך היום גם מכאן ואילך דהיינו המשך הפרשה, יהיה על לבבך[א], **מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁכָּל הַפָּרָשָׁה** הראשונה **כּוּלָּהּ צְרִיכָה כַּוָּונָה.**

מוסיפה הגמרא: **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חַנָּה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי עֲקִיבָא.**

לשון אחרת בדברי רבה בר בר חנה: אִיכָּא דְּמַתְנֵי לָהּ אַהָא - יש ששנו את דברי רבה בר בר חנה בשם רבי יוחנן לגבי ברייתא זו, **דְּתַנְיָא, הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּין אֶת לִבּוֹ** לפירוש המילות בכל שלשת הפרשיות[ב]. אך **רַבִּי אַחָא מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, כֵּיוָן שֶׁכִּוֵּון לִבּוֹ בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן** דהיינו בפרשת שמע, **שׁוּב אֵינוֹ צָרִיךְ** לכוון עוד. ועל כך שנו, **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חַנָּה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי אַחָא שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה**[א].

★

ברייתא נוספת בדין כוונת הלב בקריאת שמע: תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו עוד בברייתא אחרת, נאמר בפרשת שמע (דברים ו ו) 'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה', ומשמע שיהיו הדברים כפי שהם, **שֶׁלֹּא יִקְרָא לְמַפְרֵעַ**[ג]. עוד נאמר שם **'עַל לְבָבֶךָ'**, כלומר שצריכים הדברים כוונת הלב. ונחלקו בהלכה זו, **רַבִּי זוּטְרָא אוֹמֵר, עַד כָּאן** - בפרשה ראשונה, **מִצְוַת כַּוָּונָה, מִכָּאן וְאֵילָךְ** - בפרשה שניה, **מִצְוַת קְרִיאָה. רַבִּי יֹאשִׁיָּה אוֹמֵר, עַד כָּאן מִצְוַת קְרִיאָה, מִכָּאן וְאֵילָךְ מִצְוַת כַּוָּונָה.** והגמרא הולכת ומבארת את דעת שניהם.

שנינו בשם רבי זוטרא, עד כאן מצות כוונה, מכאן ואילך מצות קריאה. עתה מבינה הגמרא בדבריו שבפרשה ראשונה אין צריך קריאה בפה, אלא כוונה בלבד[ב]. מקשה הגמרא: **מַאי שְׁנָא מִכָּאן וְאֵילָךְ** - במה שונה הפרשה הבאה דהיינו והיה אם שמוע, שיש בה **מִצְוַת קְרִיאָה** בפה כיון **דִּכְתִיב** בה (דברים יא יט) **'לְדַבֵּר בָּם', הָכָא נַמִּי** - גם בפרשה ראשונה **הָא** [-הרי] **כְּתִיב** בה (שם ו ז) **'וְדִבַּרְתָּ בָּם'**, ומדוע יוצא בה בכוונה בלבד. **מתרצת הגמרא:** לעולם גם פרשה ראשונה צריכה קריאה בפה, ורבי זוטרא **הָכִי קָאָמַר** - כך היתה כוונתו לומר, **עַד כָּאן** - בפרשה ראשונה, **מִצְוַת כַּוָּונָה וּקְרִיאָה, מִכָּאן וְאֵילָךְ** - בפרשה שניה, יש רק מצות **קְרִיאָה בְּלֹא** מצות **כַּוָּונָה.**

מקשה הגמרא: **וּמַאי שְׁנָא עַד כָּאן** - ובמה שונה פרשה ראשונה שיש בה **מִצְוַת כַּוָּונָה וּקְרִיאָה** כיון **דִּכְתִיב** בה **'עַל לְבָבֶךָ'** וכן כתוב בה **'וְדִבַּרְתָּ בָּם', הָתָם נַמִּי הָא כְּתִיב** - הרי גם בפרשה שניה נאמר (שם יא יח) **'עַל לְבַבְכֶם'** מלבד הנאמר בה **'לְדַבֵּר בָּם'**, ואם כן גם שם צריך כוונת הלב. **מתרצת הגמרא: הַהוּא** - הפסוק 'על לבבכם' שבפרשה שניה **מִבָּעֵי לֵיהּ** - נצרך ללמוד ממנו **לְכִדְרַבִּי יִצְחָק, דְּאָמַר,** נאמר (שם) **'וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה** עַל לְבַבְכֶם וגו' וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יֶדְכֶם' דהיינו שיש לשים פרשה זו בתפילין, ולמדנו מתיבות 'על לבבכם', **צְרִיכָה שֶׁתְּהֵא שִׂימָה כְּנֶגֶד הַלֵּב** - שצריך להניח את התפילין בגובה היד כנגד הלב[ד], ונמצא שפסוק זה אינו עוסק בדיני אמירה וכוונה בקריאת שמע אלא במקום הנחת תפילין[ה].

ביאור דעת רבי יאשיה: אָמַר מַר, רַבִּי יֹאשִׁיָּה אוֹמֵר, עַד כָּאן - בפרשה ראשונה, **מִצְוַת קְרִיאָה, מִכָּאן וְאֵילָךְ** - בפרשה שניה, **מִצְוַת כַּוָּונָה**, ומשמע לכאורה מדבריו שבפרשה ראשונה אין צריך כוונה. **מקשה הגמרא: מַאי שְׁנָא מִכָּאן וְאֵילָךְ** - במה שונה פרשה שניה שיש בה **מִצְוַת כַּוָּונָה מִשּׁוּם דִּכְתִיב** בה **'עַל לְבַבְכֶם', הָכָא נַמִּי** - גם בפרשה ראשונה **הָא** [-הרי] **כְּתִיב 'עַל לְבָבֶךָ'. מתרצת הגמרא: הָכִי קָאָמַר** - כך היתה כוונתו לומר, **עַד כָּאן** - בפרשה ראשונה יש **מִצְוַת קְרִיאָה וְכַוָּונָה, מִכָּאן וְאֵילָךְ** - בפרשה שניה יש מצות **כַּוָּונָה** בהרהור בלבד **בְּלֹא קְרִיאָה**[ו].

מקשה הגמרא: **וּמַאי שְׁנָא עַד כָּאן** - ובמה שונה פרשה ראשונה שיש בה **מִצְוַת קְרִיאָה וְכַוָּונָה** כיון **דִּכְתִיב** בה **'עַל לְבָבֶךָ'** וכן **'וְדִבַּרְתָּ בָּם', הָתָם נַמִּי** - גם בפרשה שניה **הָא כְּתִיב 'עַל לְבַבְכֶם'** וכן **'לְדַבֵּר בָּם'**, ומדוע אין בה מצות קריאה. **מתרצת הגמרא:** לרבי יאשיה **הַהוּא** - הפסוק 'לדבר בם' שבפרשה שניה, אינו עוסק בדין קריאת שמע, אלא **בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב** - במצות לימוד תורה הוא נאמר, **וְהָכִי קָאָמַר רַחֲמָנָא** - וכך אמרה התורה, 'ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם', כלומר **אַגְמִירוּ בְּנַיְיכוּ תּוֹרָה כִּי הֵיכִי דְּלִיגְרְסוּ בְּהוּ** - למדו את בניכם דברי תורה כדי שידברו בהם ויקראום תמיד[ז].

★

ברייתא נוספת בענין כוונת הלב בקריאת שמע: תָּנוּ רַבָּנָן, 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד' (דברים ו ד), **עַד כָּאן** - עד סוף פסוק זה בלבד **צְרִיכָה** קריאת שמע **כַּוָּונַת הַלֵּב** לפירוש המילות[ח], **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר**[ט]. מסיקה הגמרא: **אָמַר רָבָא, הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר**[י].

הגמרא מפרטת כיצד יש לכוין בתיבת 'אחד' שבקריאת שמע: תַּנְיָא, סוּמְכוֹס אוֹמֵר, כָּל הַמַּאֲרִיךְ בְּתֵיבַת 'אֶחָד' שבקריאת שמע ומכוון לבו ליחוד ה', **מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו. אָמַר רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב, וּבְדָלֶ"ת** - כוונת סומכוס היא שיאריך באות דל"ת ולא באות חי"ת[יא], כיון שאם עדיין לא התחיל בהגיית הדל"ת שבסוף התיבה לא נשמע מדבריו שמייחד את ה', ומה תועיל הארכתו[יב]. מוסיפה הגמרא: **אָמַר רַב אַשִׁי, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יַחְטוֹף בְּחֵי"ת** - אף שיש להאריך רק בדל"ת, מכל מקום לא ימהר משום כך בקריאת החי"ת לאמרה בשווא ולא בקמץ[יג].

מעשה בענין זה: **רַבִּי יִרְמְיָה הֲוָה יָתֵיב קַמֵּיהּ דְּרַבִּי [חִיָּיא בַּר אַבָּא]** - היה יושב לפני רבי חייא בר אבא, **חַזְיֵיהּ דַּהֲוָה מַאֲרִיךְ טוּבָא** - ראהו רבי חייא שהיה מאריך הרבה בתיבת 'אחד'. **אָמַר לֵיהּ** - אמר לו רבי חייא, **כֵּיוָן דְּאַמְלֵיכְתֵּיהּ** - כיון שהארכת להמליך את ה' בשיעור שתחשוב בליבך שהוא אחד **לְמַעְלָה וּלְמַטָּה** - בשמים ובארץ, **וּלְאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם, תּוּ לָא צְרִיכַתְּ** - שוב אינך צריך להאריך עוד[יד].

★

הלכה נוספת בענין כוונה בקריאת שמע: אָמַר רַב נָתָן בַּר מַר עוּקְבָא אָמַר רַב יְהוּדָה, אף לדעת בית הלל לעיל (יא.) שקורא אדם קריאת שמע כשהוא עוסק במלאכתו או מהלך בדרך, מכל מקום מודים הם שאת הפסוק **'עַל לְבָבֶךָ'** צריך לומר **בַּעֲמִידָה** - שיעמוד מהילוכו או יפסיק ממלאכתו כדי לאמרו בכוונה[טו]. **שואלת הגמרא: 'עַל לְבָבֶךָ' סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - וכי תעלה על דעתך לומר שרק פסוק זה צריך עמידה. **מבארת הגמרא: אֶלָּא אֵימָא** - אלא כך תפרש, מתחילת פרשת שמע **עַד 'עַל לְבָבֶךָ' בַּעֲמִידָה, מִכָּאן וְאֵילָךְ לֹא** צריך עמידה.

ממשיכה הגמרא, **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, כָּל הַפָּרָשָׁה** הראשונה **כּוּלָּהּ** צריכה שתיאמר **בַּעֲמִידָה. מוסיפה הגמרא: וְאַזְדָּא רַבִּי יוֹחָנָן לְטַעְמֵיהּ** - ורבי יוחנן הולך בזה לשיטתו, **דְּאָמַר רַבָּה בַּר בַּר חַנָּה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי אַחָא שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה** שכל פרשה ראשונה צריכה כוונת הלב, כמובא לעיל, ועל כן הוא סובר שצריך לעמוד באמירת כל הפרשה כדי שיוכל לכוון בה[ג].

★

הגמרא מביאה כיצד היה רבי קורא את שמע: תָּנוּ רַבָּנָן, 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד', אמירת פסוק זה בלבד **זוֹ קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא**[טז].

א. **תוספות** (ד"ה אשר). והוסיפו שמכל מקום אנו ממעטים מ'האלה' שדווקא פרשה זו צריכה כוונה, ואין צריך לכוון בפרשה שניה. ב. **מאירי** (ד"ה חכמים). וראה הגהות וציונים שבכת"י הגירסא היא 'בכולה'. ג. **כלומר** בהיפוך הסדר, ראה הערה לעיל (ע"א) על דרשת חכמים מתיבת 'והיו'. ד. **דהיינו** על מקום הבשר התפוח שבעצם הזרוע (שו"ע או"ח סי' כז ס"א). הדורש 'על לבבכם' לענין הכוונה ילמד דין מקום הנחת תפילין מפסוק אחר. שיטה מקובצת (ד"ה מכאן), וראה מנחות (לז:) שהובאו כמה דרשות לדין זה. ובאופן אחר כתב שאפשר ללמוד מפסוק זה את שני הדינים. ה. **ואין** להקשות שמא 'על לבבך' שבפרשה ראשונה בא ללמדנו מקום הנחת תפילין, ו'על לבבכם' נדרש לענין כוונה, משום שפרשה ראשונה עוסקת בקבלת עול מלכות שמים ומסתבר יותר שצריכה כוונה, ועוד, שלשון 'ושמתם' האמור בפרשה שניה משמע יותר שנאמר לענין הנחה. צל"ח (ד"ה ההוא). ו. **ומקיים** בכך את המצוה משום שהרהור חשוב כדיבור, וכשיטת רבינא להלן (כ:). מאירי (ד"ה חכמים). ז. **כלומר**, כיון שנאמר בפרשה זו 'ולמדתם' וגו', מוכח שיש לפרש את 'לדבר בם' האמור בה לענין לימוד התורה, ועל כן אין להקשות שמא נאמר להיפך, ש'ודברת בם' שבפרשה ראשונה עוסק בדברי תורה ו'לדבר בם' עוסק בדין אמירה בקריאת שמע. צל"ח (ד"ה ההוא), על פי רש"י (ד"ה ה"ג ההוא). ח. **רשב"א** (ד"ה שמע) במסקנת דבריו, רא"ה (לעיל ע"א ד"ה פי' ובגמרא אפליגו) ועוד ראשונים. ולפי זה אין הלכה זו שייכת לנידון שהביאה הגמרא לעיל (ע"א) האם מצוות צריכות כוונה. ועיין רמב"ן (מלחמות ה' ל"ה כח: ד"ה ועוד) שפירש באופן אחר. ט. **וטעמו** כיון שסובר כדרשת הגמרא להלן (טז.) מהפסוק (דברים כז ט) 'הסכת ושמע ישראל', כשם ששם 'הסכת ושמע' פירושו לכוון לבו להבין, כך גם 'שמע ישראל' שבפסוק ראשון. תלמידי רבנו יונה (ד"ה שמע). וראה הערה להלן לגבי קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא, שיש הסוברים שרק פסוק ראשון הוא מן התורה, ולפי זה ודאי אין צריך מן התורה לכוון אחר פסוק ראשון, וזהו טעמו של רבי מאיר. וראה טעם נוסף בתוספות רבי יהודה החסיד (ד"ה עד כאן). י. **לסיכום**, נמצא שישנן חמש שיטות עד היכן צריך לכוון בקריאת שמע: א. לדעת רבי אליעזר לעיל (ע"א) צריך לכוון בשלשת הפסוקים הראשונים עד 'על לבבך' [ולשיטת התוספות שהובאה בהערה שם הכוונה לשני הפסוקים הראשונים]. ב. לדעת רבי עקיבא צריך לכוון בכל הפרשה הראשונה, וכן סוברים רבי אחא משום רבי יהודה, רבי זוטרא ורבי יוחנן. ג. לדעת תנא קמא החולק על רבי אחא משום רבי יהודה, צריך לכוון בכל שלשת הפרשיות. ד. לדעת רבי יאשיה צריך לכוון בפרשה ראשונה ושניה, אך בשניה די בכוונה בלבד ואין צריך לאומרה בפה. ה. לדעת רבי מאיר די לכוון בפסוק ראשון. יא. **לכאורה** לפי צורת הגיית הדל"ת על פי רוב המסורות, אי אפשר כלל להאריך בה בלא ניקוד. והב"ח (או"ח סי' סא ס"ד) כתב שכשידגיש בדל"ת יאריך בנשימת הרוח שמוציא מפיו, וכוונתו שיאריך בנשימה אחר גמר אמירת התיבה, וכן מבואר בחיי אדם (כלל כא סי"א). ובשולחן ערוך הרב (או"ח סי' סא ס"ז) כתב, שיאריך במחשבתו באמירת הדל"ת ולאחריה קודם שיתחיל 'ברוך שם'. יב. **וכן** לא יאריך באות אל"ף, כדי שלא ישתמע כאילו אומר 'אי חד' דהיינו אין אחד. רא"ש (סי' ג). והמאירי (ד"ה מאמר) הביא דין זה בשם הירושלמי. יג. **רש"י** (ד"ה ובלבד), על פי ביאור המעדני יום טוב (אות י). יד. **בוודאי** על פי חכמת האמת יש בפסוק זה כמה כוונות וסודות, ובהם האריך רבי ירמיה. ומה שאמר לו רבי חייא שלא יאריך כל כך הוא כדי שיספיק להתפלל עם הציבור. מהרש"א (ח"א ד"ה כיון). וראה שם מה שביאר עוד בזה. טו. **אך** אין הכוונה שיעמוד ולא ישב. ירושלמי (ה"א), הובא בתוספות (ד"ה על). והוסיפו התוספות שהלכה זו היא למצוה מן המובחר, לפי שאדם המהלך אין דעתו מיושבת כל כך ואינו יכול לכוון כאדם העומד. טז. **אף** לרבי צריך לכתחילה לקרוא את כל שלשת הפרשיות, אלא נהג כן משום שעסק בתורה והיתה תורתו אומנותו. רא"ה (ד"ה פי' ובגמרא), שיטה מקובצת (ד"ה תנו - השני). ואף שגם אלו שתורתם אומנותם מפסיקים מלימוד תורה לקריאת שמע כמבואר בשבת (יא.), זהו דווקא לפסוק ראשון שהוא מן התורה. רשב"א (ד"ה א"ל), שיטה מקובצת (ד"ה אמר). וראה עוד רא"ש (סי' ג) שפירש באופן אחר. בדברי הרשב"א מבואר שרבי קרא פסוק ראשון בלבד, לפי

אָמַר לֵיהּ רַב לְרַבִּי חִיָּיא, לָא חֲזֵינָא לֵיהּ לְרַבִּי דִּמְקַבֵּל עֲלֵיהּ מַלְכוּת שָׁמַיִם - לא ראיתי את רבי מקבל עליו מלכות שמים וקורא קריאת שמע, שהרי התחיל לשנות לתלמידיו לפני שהגיע זמן קריאתה, וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק לקוראה[יז]. **אָמַר לֵיהּ** רבי חייא, **בַּר פַּחְתֵּי** - בן גדולים[יח], **בְּשָׁעָה שֶׁמַּעֲבִיר** רבי **יָדָיו עַל פָּנָיו** הוא קורא את שמע **וּמְקַבֵּל עָלָיו עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם**[יט].

מבררת הגמרא: האם היה רבי **חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ** לקריאת שמע לאחר שסיים לשנות לתלמידיו, **אוֹ אֵינוֹ חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ. הגמרא משיבה שנחלקו בזה: בַּר קַפָּרָא אוֹמֵר אֵינוֹ חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ, רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּרַבִּי אוֹמֵר חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ**[כ].

אָמַר לֵיהּ בַּר קַפָּרָא לְרַבִּי שִׁמְעוֹן בְּרַבִּי, בִּשְׁלָמָא לְדִידִי דְּאָמִינָא - מובן הדבר לשיטתי שאמרתי שרבי **אֵינוֹ חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ** לקריאת שמע לאחר לימודו, **דְּהַיְינוּ דִּמְהַדַּר רַבִּי אַשְׁמַעְתָּא דְּאִית בָּהּ יְצִיאַת מִצְרַיִם** - שמטעם זה מחפש רבי בכל יום ללמוד הלכה שמוזכרת בה יציאת מצרים, שהרי אינו אומר פרשת ציצית וברכת אמת ויציב שבהן מקיימים מצות זכירת יציאת מצרים. **אֶלָּא לְדִידָךְ דְּאָמְרַתְּ חוֹזֵר וְגוֹמְרָהּ** - אבל לשיטתך שרבי חוזר אחר לימודו וגומר את קריאת שמע, קשה **לָמָּה לֵיהּ לְאַהֲדוּרֵי** - למה לו לחפש להזכיר את יציאת מצרים בלימודו. **מתרצת הגמרא:** אף אם חזר רבי לגמור את שמע לאחר לימודו, הוא חיפש ללמוד בכל יום הלכה מענין יציאת מצרים **כְּדֵי לְהַזְכִּיר יְצִיאַת מִצְרַיִם בִּזְמַנָּהּ** - בזמן קריאת שמע[כא].

★

לעיל פסק רבא כרבי מאיר שאין צריך כוונה אלא בפסוק ראשון. **הגמרא חוזרת לעסוק בענין זה: אָמַר רַבִּי אִילָא בְּרֵיהּ דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר מַרְתָּא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב,** אם **אָמַר** אדם **'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד'** בכוונת הלב, **וְ**לאחר מכן **נֶאֱנַס בְּשֵׁינָה** ואמר את המשך הפסוקים בלי כוונה, **יָצָא,** שאין חובת כוונה אלא בפסוק ראשון[כב].

הגמרא מביאה מעשים באמוראים שנהגו כהלכה זו: אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לְדָרוּ עַבְדֵּיהּ [-עבדו], אם רואה אתה שאני מתנמנם בקריאת שמע, **בִּפְסוּקָא קַמָּא צַעֲרַן** - בפסוק הראשון צערני עד שאתעורר היטב ואומרנו בכוונה, **טְפֵי לָא תְּצַעֲרַן** - ויותר מפסוק זה אל תצערני.

אָמַר לֵיהּ רַב יוֹסֵף לְרַב יוֹסֵף בְּרֵיהּ דְּרַבָּה - אמר לו רב יוסף לרב יוסף בן רבה, **אֲבוּךְ הֵיכִי הֲוָה עָבֵיד** - כיצד היה נוהג רבה אביך בכוונת קריאת שמע. **אָמַר לֵיהּ, בִּפְסוּקָא קַמָּא הֲוָה קָא מְצַעֵר נַפְשֵׁיהּ** - בפסוק ראשון היה מצער את עצמו כדי שיתעורר היטב ויקראנו בכוונת הלב, **טְפֵי לָא הֲוָה מְצַעֵר נַפְשֵׁיהּ** - ויותר מכך לא היה מצער עצמו.

★

הלכה באופן אמירת קריאת שמע: אָמַר רַב יוֹסֵף, השוכב **פְּרַקְדָּן** - על גבו ופניו למעלה[כג], **לֹא יִקְרָא קְרִיאַת שְׁמַע,** כיון שמקבל עליו מלכות שמים דרך שררה וגאוה. **מקשה הגמרא: מִקְרָא הוּא דְּלָא לִיקְרֵי** - וכי רק קריאת שמע אסור לקרוא פרקדן, **הָא מִיגְנָא שַׁפִּיר דָּמֵי** - אך לישן כך מותר, **וְהָא** [-והרי] **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי לָיֵיט אַמַּאן דְּגָנֵי אַפַּרְקִיד** - היה מקלל את מי שישן על גבו ופניו למעלה, כיון שאם יתקשה אברו בתוך שנתו הוא יראה לרבים וזו דרך גנאי[כד], ואם כן גם לישן כך אסור[ד]. **מתרצת הגמרא: אָמְרִי, מִיגְנָא כִּי מַצְלֵי שַׁפִּיר דָּמֵי** - לישן פרקדן כשהוא מוטה מעט על צידו מותר, אך **מִקְרָא** - בקריאת שמע, **אַף עַל גַּב דְּמַצְלֵי נַמִי אָסוּר** - אף שהוא מוטה מעט על צידו אסור לשכב פרקדן כיון שזו דרך גאוה, ובאופן זה דיבר רב יוסף.

מקשה הגמרא: וְהָא רַבִּי יוֹחָנָן מַצְלֵי וְקָרֵי - והרי רבי יוחנן היה שוכב פרקדן כשהוא מוטה מעט על צידו וקורא קריאת שמע. **מיישבת הגמרא: שָׁאנֵי רַבִּי יוֹחָנָן** - דינו של רבי יוחנן שונה, כיון **דְּבַעַל בָּשָׂר הֲוָה** [-היה], וכיון שקשה לו לשכב ממש על צידו הותר לו לקרוא כך.

★

שנינו במשנה: וּבַפְּרָקִים - בין הפרקים, **שׁוֹאֵל וכו'** שלום מפני הכבוד ומשיב וכו', דברי רבי מאיר. **שואלת הגמרא: מֵשִׁיב מֵחֲמַת מַאי** - מחמת איזו שאלת שלום התיר רבי מאיר להשיב בפרקים, **אִילֵימָא מִפְּנֵי הַכָּבוֹד** - אם תאמר שהתיר להשיב שלום לאדם נכבד, אם כן קשה, **הַשְׁתָּא מִשְׁאַל שָׁאֵיל** - הרי אפילו לשאול בשלומו התיר רבי מאיר, **אַהֲדוּרֵי מִבַּעְיָא** - וכי צריך לומר שמותר להשיב לו.

ממשיכה הגמרא בשאלתה: ואם לא נאמר כן **אֶלָּא** נפרש **שׁוֹאֵל** שלום **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד וּמֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם** אף אם אינו נכבד, אם כן **אֵימָא סֵיפָא** - כיצד תבאר את האמור בהמשך דברי רבי מאיר, **וּבְאֶמְצַע** הפרק **שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַיִּרְאָה וּמֵשִׁיב,** ואף כאן יש להקשות **מֵשִׁיב מֵחֲמַת מַאי** - מחמת איזו שאלת שלום מותר להשיב, **אִילֵימָא מִפְּנֵי הַיִּרְאָה** - אם תאמר שמותר להשיב לאדם שירא ממנו, **הַשְׁתָּא מִשְׁאַל שָׁאֵיל** - הרי אפילו לשאול בשלומו מותר, **אַהֲדוּרֵי מִבַּעְיָא** - וכי צריך לומר שמותר להשיבו. **וְאֶלָּא** אם נפרש את הסיפא כך, ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב אף **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד,** אם כן דברי רבי מאיר **הַיְינוּ** כדבריו **דְּרַבִּי יְהוּדָה, דִּתְנַן** במשנתנו, **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בָּאֶמְצַע שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַיִּרְאָה וּמֵשִׁיב** אף **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וּבַפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד וּמֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם,** ואם כך במה נחלקו[כה].

מתרצת הגמרא: לעולם 'משיב' שנקט רבי מאיר בדין בין הפרקים היינו משיב מפני הכבוד, ומה שהקשית שלפי זה אין בכך חידוש שהרי אפילו לשאול מפני הכבוד מותר, **חַסּוּרֵי מִחַסְּרָא** - משנתנו חיסרה בלשונה, **וְהָכִי קָתָנֵי** - וכך יש לשנותה, **בַּפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁהוּא מֵשִׁיב** מפני הכבוד, ואכן אין בכך כל חידוש. **וּבְאֶמְצַע** הפרק **שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַיִּרְאָה, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁהוּא מֵשִׁיב** מפני היראה, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר**[כו][ה]. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בְּאֶמְצַע** הפרק **שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַיִּרְאָה וּמֵשִׁיב** אף **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד,**

שרק הוא חיוב מן התורה, וכן דעת הרמב"ן (מלחמות ה' ר"ה כח. ד"ה ולפי) ורוב הראשונים. אמנם תלמידי רבנו יונה (להלן טו: ד"ה ועוד הביא) כתבו, שהיה רבי קורא את כל פרק ראשון לפי שכולו חיוב מן התורה. יז. **ואין** לומר שקראה לאחר מכן, כי היה לומד עד אחרי סוף זמן קריאת שמע, כמבואר להלן. יח. **רש"י** (שבת ג: ד"ה בר). יט. **כיון** שישב רבי בתוך הציבור היה מעביר ידיו על עיניו כדי שיוכל לכוון בקריאתה. רא"ש (סי' ג). וראה עוד ערוך (ערך בר פחתי) שכתב טעם אחר בדבר. כ. **אף** שודאי צריך לכתחילה לקרוא את כל קריאת שמע, לדעת בר קפרא לא השלים רבי קריאתה כיון שהוא סיים את לימודו לאחר סוף זמן קריאת שמע. ולרבי שמעון ברבי היה חוזר וגומרה רק כקורא בתורה, ולא כדי לצאת בכך ידי חובת קריאת שמע. תוספות רא"ש (ד"ה בשעה). ומשמע שאף לרבי שמעון ברבי היה רבי חוזר וקוראה בלא ברכותיה. אמנם הרא"ה (ד"ה פי' והא) והשיטה מקובצת (ד"ה חוזר) כתבו, שלדעת רבי שמעון ברבי היה רבי חוזר וקוראה עם ברכותיה. וראה עוד בהגהות אשר"י (סי' ג) מה שכתב בענין זה. כא. **אף** שמצות זכירת יציאת מצרים זמנה כל היום [ראה אריכות בענין זה בשאגת אריה (סו"ת סי' י)], מכל מקום כיון שקבעוה בקריאת שמע רצה רבי לקיימה בסמוך לה. רא"ה (ד"ה ובגמרא), שיטה מקובצת (ד"ה חוזר). כב. **תלמידי** רבנו יונה (ד"ה אמר), רא"ש (סי' ג). וכשיטתם דקדק הכסף משנה (קריאת שמע פ"ב ה"ג) בלשון רש"י (ד"ה בפסוקא). אמנם הרמב"ן (מלחמות ה' ר"ה כח. ד"ה ולפי) פירש ש'נאנס' היינו שאמר את הפסוק הראשון בלבד. כג. **רש"י** (ד"ה פרקדן). וכן כתבו התוספות בנדה (יד. ד"ה אפרקיד) ותלמידי רבנו יונה (ד"ה פרקדן), וראה שם שפירשו לפי זה תיבת 'אפרקדן'. אמנם בשם הערוך הביאו התוספות שם, שפרקדן היינו ששוכב ופניו למטה. והרשב"א (ד"ה פרקדן) והרא"ה (ד"ה אמר) פירשו כשני האופנים, ששוכב על גבו או על פניו. כד. **רש"י** (ד"ה לייט). וראה עוד בנדה (יד. ד"ה אפרקיד) שפירש באופן אחר. והרא"ה (ד"ה אמר רב יוסף) כתב, שמתוך ששוכב פרקדן בא לידי הרהור. כה. **הקשה** המהרש"א (ד"ה אימא), הרי אפשר לפרש את דין אמצע הפרק לרבי מאיר, ששואל מפני היראה ומשיב שלום לכל אדם, ונחלק בזה על רבי יהודה הסובר שאינו משיב אלא מפני הכבוד. וכתב שיש ליישב. וביאר כוונתו המחנה אפרים (ד"ה ויש, הובא במפרשי המהרש"א), שאם כן קשה למה השמיע רבי מאיר כלל דין בין הפרקים, הרי לא נחלק על רבי יהודה אלא לגבי אמצע הפרק. כו. **דהיינו** שהיה התנא צריך לומר בלשון 'ואין צריך לומר' ברישא ובסיפא. וכיון שפירוש המשנה הוא שבדין זה אין חידוש ואין צריך לאומרו, אין להקשות עליה עוד. רש"י (ד"ה חסורי).

וּבַפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וּמֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם[א].

מוסיפה הגמרא: **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי** - וכן שנינו בברייתא כפי שביארנו את משנתנו, **הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע וּפָגַע** [-ופגש] **בּוֹ רַבּוֹ אוֹ** אדם **גָּדוֹל הֵימֶנּוּ** בחכמה[ב], **בַּפְּרָקִים** הרי הוא **שׁוֹאֵל** בשלומו **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁהוּא מֵשִׁיב** לו אם שאל הוא תחילה. **וּבְאֶמְצַע** הפרק הוא **שׁוֹאֵל** רק **מִפְּנֵי הַיִּרְאָה, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁהוּא מֵשִׁיב** מפני היראה, אבל לרבו ולגדול ממנו אינו שואל ואף אינו משיב, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר**[[א]]. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בָּאֶמְצַע** הוא **שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַיִּרְאָה וּמֵשִׁיב** אף **מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וּבַפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד, וּמֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם.**

★

הגמרא דנה בדיני הפסק בהלל ובמגילת אסתר: **בְּעָא מִינֵּיהּ אֲחִי תַּנָּא דְּבֵי רַבִּי חִיָּיא** - אמורא ושמו אחי שהיה שונה בבית מדרשו של רבי חייא, שאל **מֵרַבִּי חִיָּיא, בְּהַלֵּל וּבִמְגִילָּה** [-מגילת אסתר] **מַהוּ שֶׁיַּפְסִיק** בקריאתם לשאלת שלום כדרך שמפסיק בקריאת שמע[ג]. **ומבארת הגמרא את צדדי הספק:** האם **אָמְרִינַן שֶׁקַּל וָחֹמֶר** הוא, אם **בִּקְרִיאַת שְׁמַע** שחיובה **מִדְּאוֹרַיְיתָא** הדין הוא **שֶׁפּוֹסֵק, הַלֵּל** ומגילה שחיובם רק **דְּרַבָּנָן**[ד], **מִבַּעְיָא** - וכי צריך לומר שפוסק בהם, הרי ודאי הדבר מותר. **אוֹ דִּלְמָא** - או שמא נאמר, אף שהלל ומגילה הם דרבנן, **פִּרְסוּמֵי נִיסָּא עָדִיף** - כיון שיש בהם פרסום ניסי ה' הם עדיפים על קריאת שמע[ה], ועל כן אין להפסיק בהם כלל[[ב]]. **אָמַר לֵיהּ** רבי חייא, **פּוֹסֵק** בהלל ומגילה לשאלת שלום מפני הכבוד או היראה כבקריאת שמע[ו], **וְאֵין בְּכָךְ כְּלוּם** - ואין בכך שום חשש[ז].

דין קריאת הלל נחלק בין שמונה עשר ימים בשנה שחובה לקרותו[ח], לבין ימים שאין קריאתו חובה מעיקר הדין[ט]. רבה מחלק בין זמנים אלו לגבי דיני הפסק בהלל: **אָמַר רַבָּה, יָמִים שֶׁהַיָּחִיד גּוֹמֵר בָּהֶן אֶת הַהַלֵּל** - שחובה על כל אחד ואחד לקוראו[י], דינו כבקריאת שמע, **שֶׁבֵּין פֶּרֶק לְפֶרֶק פּוֹסֵק** לשאול שלום מפני הכבוד ומשיב לכל אדם, אך **בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק אֵינוֹ פּוֹסֵק** אלא לשאול מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד[יא]. **וְיָמִים שֶׁאֵין הַיָּחִיד גּוֹמֵר בָּהֶן אֶת הַהַלֵּל** - שאין חובה לקוראו [לא ביחיד ולא בציבור][יב], **אֲפִילּוּ בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק פּוֹסֵק** לשאול מפני הכבוד ולהשיב לכל אדם[יג].

מקשה הגמרא: **אִינִי** - וכי אכן כך הוא כדברי רבה, **וְהָא רַב בַּר שַׁבָּא אִיקְּלַע לְגַבֵּיהּ דְּרָבִינָא** - והרי רב בן שבא הזדמן למקומו של רבינא, וקרא רבינא את ההלל, **וְיָמִים שֶׁאֵין הַיָּחִיד גּוֹמֵר אֶת הַהַלֵּל הֲוָה** [-היה אותו זמן], וְאף על פי כן **לֹא פָּסֵיק לֵיהּ** - לא הפסיק רבינא באמצע הפרק כדי לשאול בשלום רב בר שבא מפני כבודו. **מתרצת הגמרא:** לעולם בימים שאין גומרים את ההלל פוסקים מפני הכבוד אף באמצע הפרק כדברי רבה, **וְשָׁאנֵי** [-ושונה] **רַב בַּר שַׁבָּא, דְּלָא חֲשִׁיב עֲלֵיהּ דְּרָבִינָא** - שלא נחשב אצל רבינא כאדם נכבד[יד], ועל כן הוא לא הפסיק לשאול בשלומו[טו].

★

הגמרא מביאה הלכה בענין טעימה בתענית[טז]: **בָּעֵי מִינֵּיהּ אַשְׁיָאן תַּנָּא דְּבֵי רַבִּי אַמִּי** - אשיאן שהיה שונה בבית מדרשו של רבי אמי, שאל **מֵרַבִּי אַמִּי, הַשָּׁרוּי בְּתַעֲנִית, מַהוּ שֶׁיִּטְעוֹם** את התבשיל כדי לדעת אם חסר בו מלח או תבלין, אם פולטו לאחר מכן[יז]. **ומבארת הגמרא את צדדי הספק:** האם דווקא איסור **אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה קַבֵּיל עֲלֵיהּ** - קיבל על עצמו בתענית זו[יח][[ג]], **וְהָא לֵיכָּא** - ואין כאן אכילה ואם כך מותר בטעימה, **אוֹ דִּילְמָא הֲנָאָה קַבֵּיל עֲלֵיהּ** - או שמא קיבל על עצמו גם שלא להנות מן המאכל, **וְהָא אִיכָּא** - ויש הנאה בטעימה זו, ואם כן היא אסורה. **אָמַר לֵיהּ** רבי אמי, **טוֹעֵם וְאֵין בְּכָךְ כְּלוּם** - ואין בכך כל חשש[יט].

מוסיפה הגמרא: **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי** - וכן שנינו בברייתא, **מַטְעֶמֶת אֵינָהּ טְעוּנָה בְּרָכָה** - הטועם את התבשיל אינו צריך לברך עליו[כ], **וְהַשָּׁרוּי בְּתַעֲנִית טוֹעֵם וְאֵין בְּכָךְ כְּלוּם.**

מבררת הגמרא: **עַד כַּמָּה** מותר לטעום בתענית. משיבה הגמרא: **רַבִּי אַמִּי וְרַבִּי אַסִּי טָעֲמִי עַד שִׁיעוּר רְבִיעְתָּא** - היו טועמים בתענית עד שיעור רביעית הלוג[כא], אך יותר מכך הטעימה אסורה[כב].

★

הגמרא מביאה הלכה בענין אמירת שלום קודם התפילה: **אָמַר רַב, כָּל הַנּוֹתֵן שָׁלוֹם לַחֲבֵירוֹ קוֹדֶם שֶׁיִּתְפַּלֵּל,** הרי זה **כְּאִלּוּ עֲשָׂאוֹ בָּמָה** - עבודת כוכבים[כג][[ד]], **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ב כב) **'חִדְלוּ לָכֶם מִן הָאָדָם אֲשֶׁר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ כִּי בַמֶּה נֶחְשָׁב הוּא'** - אל תעסקו בכבוד האדם בשעה שעליכם להתפלל ולעסוק בכבוד ה'[כד], ויש לדרוש מכאן, **אַל תִּקְרֵי 'בַּמֶּה נֶחְשָׁב הוּא' אֶלָּא 'בָּמָה'**, שאם תעסוק בכבודו קודם הרי זה כאילו עשיתו במה[כה]. **וּשְׁמוּאֵל אָמַר**, אין לומדים איסור נתינת שלום קודם התפילה מדרשת לשון 'בָּמָה', אלא ממשמעות הכתוב

א. **למסקנת** הגמרא נמצא שלא נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה אלא בדין משיב, שבין הפרקים לרבי מאיר הוא משיב רק מפני היראה והכבוד ולרבי יהודה משיב לכל אדם, ובאמצע הפרק לרבי מאיר הוא משיב רק מפני היראה ולרבי יהודה משיב אף מפני הכבוד. ודין שואל שוה לכל הדעות, שבין הפרקים שואל מפני היראה והכבוד, ובאמצע שואל רק מפני היראה. וראה הערה על המשנה לעיל (יג.) מדוע חזר התנא בדברי רבי יהודה גם על דין שואל. ב. **רשב"א** (לעיל יג: ד"ה מתני' בפרקים). ג. **דהיינו** לשאול באמצע הפרק מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד, ובין הפרקים לשאול מפני הכבוד ולהשיב שלום לכל אדם. על פי תלמידי רבנו יונה, ריטב"א (ד"ה בהלל). וביארו את הספק על פי שיטת רבי יהודה לעיל בדין הפסקה בקריאת שמע, כיון שכך נפסק להלכה [לא נתבאר בגמרא מה הם בין הפרקים במגילת אסתר, וראה רשב"ץ (ד"ה ולענין להפסיק במגילה) ודברי חמודות (סי' ה אות כ) מה שכתבו בזה]. ד. **הקשה** העינים למשפט (ד"ה והנה), מדוע כאן לא סיימה הגמרא 'הלל ומגילה' כפי שפתחה, ונקטה רק הלל. ותירץ על פי המבואר במגילה (יד.) שקריאת המגילה היא הלל על נס פורים, ולכן לאחר שפירטה הגמרא תחילה שהשאלה עוסקת בהלל ובמגילה, כתבה כאן 'הלל' בלבד כיון שהוא כולל את שניהם. וראה תירוץ נוסף במהר"ץ חיות (ד"ה בהלל). ה. **הלל** נאמר במועדים על הנסים שהיו באותו זמן, והמגילה נקראת לזכר נס פורים. אמנם בראש חודש אין ההלל נאמר על הנס, ומשמע שהספק הוא רק בימים שגומרים בהם את ההלל ולא בראש חודש, ראה גמרא להלן. ו. **תלמידי** רבינו יונה (ד"ה א"ל), רא"ה (ד"ה בעא) וריטב"א (ד"ה בהלל). אך ודאי סתם הפסק שלא מפני היראה או הכבוד אסור, ואפילו בין הפרקים. תלמידי רבנו יונה (שם). אמנם בדעת הרמב"ם (חנוכה פ"ג ה"ט) כתב המגיד משנה שפוסק לכל דבר. ז. **הקשו** תלמידי רבנו יונה (ד"ה א"ל), הרי לכאורה די לומר 'פוסק' ולמה נצרך רבי חייא להוסיף 'ואין בכך כלום'. ותירצו, שלאחר שהשיב רבי חייא 'פוסק', הוסיף שאף שיש בהלל ומגילה משום פרסום הנס אין בכך כלום ומכל מקום פוסק. וראה עוד לחם משנה (שם) ופני יהושע (ד"ה א"ל). ח. **ונמנו** בגמרא בערכין (י.), ואלו הן, שמונת ימי חג הסוכות, שמונת ימי חנוכה, יום טוב ראשון של פסח, וחג השבועות. ובגולה שעושים כל יום טוב שני ימים, נוספו עליהם שלשה ימים, יום תשיעי של סוכות, יום טוב שני של פסח, ויום טוב שני של שבועות, יחד עשרים ואחד יום. ט. **דהיינו** בראש חודש, חול המועד פסח, ויום טוב אחרון של פסח. ובימים אלו קוראים אותו בדילוג. קריאת ההלל בראש חודש היא מנהג כמבואר בתענית (כח:), ובטעם המנהג כתב השיטה מקובצת (סוף ד"ה דלא) שהוא זכר לקידוש החודש. ולגבי קריאת ההלל בפסח נחלקו הראשונים, הרמב"ם (ברכות פי"א הט"ז) כתב שהיא מנהג בלבד כמו בראש חודש, והרמב"ן (הובא בר"ן שבת כד: ד"ה אבל) כתב שהיא תקנת חכמים, אלא שתקנו לקרותו בדילוג. י. **רש"י** (ד"ה ימים). לשון 'גומר' אינו בדווקא, אלא הכוונה קורא. תוספות (ד"ה ימים). וראה הרחבה להלן. יא. **רשב"א** (ד"ה ימים), רא"ה (ד"ה אמר רבה). ונמצא שדעת רבה כדעת רבי חייא לעיל. אמנם ראה תלמידי רבנו יונה (ד"ה אמר) שפירשו דעת רבה באופן אחר. יב. **אין** הכוונה לימים שאין בהם קריאת הלל כלל, שאם כן ודאי מותר למי שהתחיל בקריאתו להפסיק באמצע, אלא לימים שקריאת ההלל היא מנהג או תקנה ואינה חובה מעיקר הדין, דהיינו בראש חודש ובחלק מימי הפסח כמובא בהערה לעיל. כתבו התוספות (ד"ה ימים), ש'ימים שהיחיד גומר' הכוונה לציבור, ונקט רבה לשון 'יחיד' משום שלענין הלל גם הציבור קרויים יחידים, כיון שאין כל ישראל יחד כשם שהיו בזמן קריאת ההלל שבשחיטת הפסח, כמבואר בפסחים (סד.) [ומכל מקום משמע מדבריהם שגם יחיד ממש קורא את ההלל בימים אלו]. ולפי זה אף בימים שאין היחיד גומר, הכוונה גם לציבור שאינו חייב מן הדין בקריאתו. ונמצא שאין חילוק בדינים אלו בין יחיד לציבור כלל. וכן כתב הרשב"א (ד"ה ימים). אכן בתענית (כח:) מביאה הגמרא ברייתא שלכאורה מחלקת לגבי קריאת ההלל בין יחיד לציבור, ורבו הדעות בפירושה, ראה רשב"א (ד"ה ימים), ספר המנהיג (הלכות הלל סי' ל), טור (או"ח סי' תכב) בית יוסף (שם) ועוד. עוד כתבו התוספות (שם), שאין לפרש 'ימים שאין גומר את ההלל' שאין לגמור את כולו אך מכל מקום חובה לקרוא חלקו, אלא הכוונה שאין קוראים אותו כלל ואין קריאתו אלא מנהג, ולשון 'אין גומר' אינו בדווקא אלא הכוונה שאינו קורא. והרשב"א (ד"ה ימים) הביא דוגמא לזה מלשון הגמרא לעיל (ט:) 'ותיקין היו גומרין', שהכוונה קוראין. וראה רמב"ן (הובא בר"ן על הרי"ף שבת כד: ד"ה אבל) שפירש באופן אחר. יג. **רשב"א** (ד"ה ימים), רא"ה (ד"ה אפילו) ועוד. אך אין להפסיק לשאול בשלום כל אדם, כיון שקריאת הלל היא חשובה משום פרסום הנס שבה. ביאור הלכה (או"ח סי' תכב ס"ד ד"ה אבל). יד. **כלומר**, שכלפי רבינא לא היה נחשב לאדם נכבד, כיון שלא היה גדול בחכמה כמותו. על פי רשב"א (לעיל יג: ד"ה מתני' בפרקים). טו. **רשב"א** (ד"ה ימים). והוסיף שרב בר שבא עצמו לא שאל בשלום רבינא תחילה משום שאין זה דרך ארץ [כמבואר בשבת (סט.) שאין ראוי לתת שלום לרבו. אך אם היה שואל בשלומו ודאי היה רבינא עונה לו, שהרי בימים אלו משיבים לכל אדם גם באמצע הפרק]. טז. **מסדרי** הש"ס סמכו דברים זה לזה אפילו מפני דמיון קל שיש ביניהם, וכיון שלעיל נאמר 'בעי מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא', הביאה הגמרא אף הלכה זו שנאמר בה 'בעי מיניה אשיאן תנא דבי רבי אמי מרבי אמי'. מהר"ץ חיות (ד"ה השרוי). וכן מבואר בדברי חמודות (סי' ו אות כז). וראה עוד צל"ח (ד"ה בעי מיניה אשיאן) שהאריך בזה. יז. **כן** כתבו התוספות (ד"ה טועם) בשם רבנו חננאל. אמנם ראה רי"ד (ד"ה בעא) ורא"ה (ד"ה פי' אמרו) שפירשו את נידון הגמרא באופן שבולע מה שטועם. יח. **מלשון** הגמרא משמע שכל הנידון הוא רק בתענית יחיד, שיש להסתפק מהו האיסור שקיבל על עצמו, אך בתענית הכתובה בפסוק אסור לטעום. תוספות (ד"ה או). וראה הרחבה בעיוני הפשט. יט. **בפשטות** כוונת רבי אמי להכריע כפי הצד הראשון, שאף אם יש הנאה בטעימה מכל מקום רק איסור אכילה ושתיה קיבל עליו ולא איסור הנאה. וכן מבואר במרדכי (תענית פ"א רמז תרכו), וכן כתב הט"ז (או"ח סי' תקסז). אמנם התוספות (ד"ה טועם) כתבו שטעימה מותרת כיון שאינה חשובה הנאה, ומבואר מדבריהם שרבי אמי פשט שאף אם קבל על עצמו גם איסור הנאה, טעימה מותרת כיון שאין בה הנאה. ולפי זה ביארו החוות יאיר (שו"ת סי' טו) והצל"ח (ד"ה ולענ"ד) את לשון הגמרא 'ואין בכך כלום', דהיינו שטעימה אין בה אפילו הנאה. כ. **ואף** שאסור להנות מהעולם הזה בלא ברכה כמבואר להלן (לה.), כתבו התוספות (ד"ה טועם) שטעימה בלבד אינה חשובה הנאה, כמובא לעיל [ולפי הסוברים כפשטות הגמרא שטעימה קרויה הנאה וכל ההיתר בתענית הוא משום שלא קבל על עצמו איסור הנאה, צריך לומר שאין מברכים אלא על הנאת מעיו, כמבואר ברא"ש (סי' ו) לגבי הטועם יותר מרביעית]. כא. **ברא"ש** (סי' ו) מבואר שרביעית עצמה מותרת, ורק יותר מרביעית אסור. אמנם ראה מעדני יום טוב (שם אות ל) שהקשה עליו. כב. **אף** שרבי אמי הכריע שטעימה אין בה הנאה כמבואר לעיל, מכל מקום טעימה יותר מרביעית חשובה הנאה לענין תענית ואסורה. רא"ש (סי' ו). והוסיף שלגבי ברכה אפילו אם טועם יותר מרביעית אינו מברך, כיון שפולט ואינו נהנה בתוך מעיו. וראה עוד רשב"א (שו"ת ח"א סי' רסז) שביאר באופן אחר. כג. **על** פי המאירי (ד"ה מי) והאבודרהם (הלכות ברכות ק"ש שלאחריה). ולפי זה כוונת רב פשוטה, שהמניח כבוד ה' ומכבד לאחר הוא כעובד עבודה זרה. אכן יש להעיר שלשון 'במה' בכל מקום אינה עבודת כוכבים עצמה אלא מזבח. ובמהרש"א (ח"א ד"ה כאילו) משמע שפירש באופן אחר, ראה עיוני הפשט. כד. **הגמרא** מבינה שהאיסור לעסוק בכבוד האדם האמור בפסוק זה מדבר בשעה שצריך לעסוק בכבוד המקום, שאם לא כן מדוע אין לכבד את האדם. רש"י (ד"ה חדלו). ובדרך הפשט פירש רש"י (שם) פסוק זה, שלא תשמעו לאלו המתעים אתכם מאחרי ה' להשתחוות למעשי ידיהם, כי גם הם כל חיותם תלויה בנשמתם אשר עתידה לפרוח מהם, קל וחומר לפסל עצמו שאין בו ממש. וראה שם שפירש עוד באופן אחר. כה. **רב** דקדק בלשון הפסוק שיכל לומר 'כי מה נחשב הוא', וכיון שאמר 'בַּמֶּה' דרשו מלשון 'בָּמָה'. רי"ף (על העין יעקב, ד"ה כל).

כפשוטו שהוא לשון תמיהה, **בַּמֶּה חֲשַׁבְתּוֹ לָזֶה** - בעבור מה נתת חשיבות לאדם זה **וְלֹא לֶאֱלוֹהַּ**, שהקדמת את כבודו לכבוד המקום.

מֵתִיב [-הקשה] **רַב שֵׁשֶׁת** על הלכה זו, הרי שנינו במשנה לגבי קריאת שמע **'בַּפְּרָקִים שׁוֹאֵל מִפְּנֵי הַכָּבוֹד וּמֵשִׁיב'**, וקריאת שמע היא קודם תפילת שמונה עשרה, אם כן מבואר שמותר לשאול בשלום אדם קודם התפילה. **מתרצת הגמרא: תַּרְגְּמָהּ רַבִּי אַבָּא** - רבי אבא פירש את דברי רב ושמואל האוסרים נתינת שלום קודם התפילה, שלא נאמרו אלא **בְּמַשְׁכִּים לְפִתְחוֹ** של חברו כדי לתת לו שלום, אך משנתנו עוסקת במי שפגשו בדרך במקרה, ובאופן זה מותר לשאול בשלומו[כו].

★

הגמרא מביאה הלכות נוספות בענין דברים שאסור לעשותם קודם התפילה: **(אָמַר רַבִּי יוֹנָה אָמַר רַבִּי זֵירָא**[כז], **כָּל הָעוֹשֶׂה חֲפָצָיו קוֹדֶם שֶׁיִּתְפַּלֵּל כְּאִלּוּ בָּנָה בָּמָה** לעבודת כוכבים[כח]. **אָמְרוּ לֵיהּ** בני הישיבה, **בָּמָה אָמַרְתְּ** - האם אכן כך אמרת שכאילו בנה במה. **אָמַר לְהוּ** רבי יונה, **לֹא** כך אמרתי, אלא **אָסוּר קָא אֲמִינָא** - אמרתי שאסור לעשות חפציו קודם התפילה[כט][ה], **וְכִדְרַב אִידִי בַּר אָבִין, ד)אָמַר רַב אִידִי בַּר אָבִין אָמַר רַב יִצְחָק בַּר אַשְׁיָאן, אָסוּר לוֹ לָאָדָם לַעֲשׂוֹת חֲפָצָיו** [-עסקיו וצרכי עצמו] **קוֹדֶם שֶׁיִּתְפַּלֵּל, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים פה יד) **'צֶדֶק לְפָנָיו יְהַלֵּךְ וְיָשֵׂם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו'**, ונדרש הפסוק כך, תחילה יצטדק אדם לבוראו בתפילה[ל], ורק אחר כך ילך לדרכי חפציו[לא].

וְאָמַר רַב אִידִי בַּר אָבִין אָמַר רַב יִצְחָק בַּר אַשְׁיָאן, כָּל הַמִּתְפַּלֵּל תחילה **וְאַחַר כָּךְ יוֹצֵא לַדֶּרֶךְ, הַקָּבָּ"ה עוֹשֶׂה לוֹ חֲפָצָיו, שֶׁנֶּאֱמַר 'צֶדֶק לְפָנָיו יְהַלֵּךְ וְיָשֵׂם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו'**, ונדרש הפסוק כך, אם תחילה יצטדק האדם לבוראו בתפילה, הקב"ה ישים לו צעדיו כשילך לדרכי חפציו, כלומר שיצליח בהם[לב].

★

הגמרא מביאה דרשה בענין לינה בלא חלום: **(ו)אָמַר רַבִּי יוֹנָה אָמַר רַבִּי זֵירָא, כָּל הַלָּן שִׁבְעַת יָמִים בְּלֹא חֲלוֹם נִקְרָא רַע, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יט כג) **'וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל יִפָּקֶד רָע'**[לג], **אַל תִּקְרֵי 'שָׂבֵעַ' אֶלָּא שֶׁבַע**, ונדרש הפסוק כך, אם ילין אדם שבע ימים ולא נפקד מן השמים בחלום[לד], סימן שרע הוא ועל כן אין פוקדים אותו.

הגמרא מביאה דרשה אחרת מאותו פסוק: **אָמַר לֵיהּ רַב אַחָא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא** לרבי יונה, **הָכִי אָמַר רַבִּי חִיָּיא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן** בדרשת פסוק זה, **כָּל הַמַּשְׂבִּיעַ עַצְמוֹ מִדִּבְרֵי תוֹרָה** [שלומד הרבה] **וְ**אחר כך **לָן, אֵין מְבַשְּׂרִין אוֹתוֹ בְּשׂוֹרוֹת רָעוֹת** בחלומו להבהילו[לה], **שֶׁנֶּאֱמַר 'וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל יִפָּקֶד רָע'**, כלומר שהלן כשהוא שבע מדברי תורה לא יפקד בבשורות רעות.

★

שנינו במשנה: אֵלּוּ הֵן בֵּין הַפְּרָקִים וכו', בין ויאמר לאמת ויציב, ומותר להפסיק שם כדין בין הפרקים. ורבי יהודה אומר, בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. **הגמרא פוסקת הלכה כרבי יהודה, ומבארת מה טעמו:** **אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה, דְּאָמַר בֵּין אֱלֹהֵיכֶם לֶאֱמֶת וְיַצִּיב לֹא יַפְסִיק**[לו].

ועוד **אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מַאי טַעְמֵיהּ** [-מה טעמו] **דְּרַבִּי יְהוּדָה, דִּכְתִיב** (ירמיה י י)

כו. **רש"י** (ד"ה תרגמה). ובתלמידי רבנו יונה (ד"ה ודוקא) הביאו בשם חכמי פרובינצא, שאף במשכים לפתחו לא נאסרה נתינת שלום קודם התפילה אלא כשמזכיר 'שלום', כיון שהוא שמו של הקב"ה כמבואר בשבת (י:) ואין ראוי שיזכירו תחילה לצורך בשר ודם, אך מותר לומר לו 'צפרא דמרי טב' [-בוקר טוב]. וראה שם עוד. כז. **ברש"י** (ד"ה ה"ג) נראה שלא גרס את כל דברי רבי יונה עד 'אמר רב אידי בר אבין'. מהרש"א (ד"ה א"ל). כח. **כיון** שמחשיב את עצמו יותר מהקב"ה, והוא כעין דברי רב לעיל שהנותן שלום לחברו קודם התפילה כאילו בנה במה לעבודת כוכבים, כיון שמחשיב לאדם יותר מלה. כט. **לגרסתנו** צריך עיון מדוע היו דבריו תמוהים בעיניהם, ואם הודה להם מה סבר מתחילה. וראה גירסא אחרת בעיוני הפשט. ל. **התפילה** קרויה צדק, כיון שהיא מצדיקה את האדם לבוראו. רש"י (ד"ה לדק), על פי הרשב"ץ (ד"ה אמר). ודרש רב יצחק תיבת 'לפניו' מלשון קודם, כלומר קודם צדק יהלך ורק אחר כך ישם לדרך פעמיו. מהרש"א (ח"א ד"ה אסור). לא. **'פעמיו'** היינו צעדיו. מצודת ציון (שם). בדרך הפשט פירש רש"י (שם) פסוק זה, שהקב"ה אשר צדק לפניו יהלך, ישים צדק בדרכים שיתנהג בהם עם בניו. לב. **כיון** שהפסוק אומר לו לצאת לדרך ודאי הוא שישלים כל חפציו, שאם ספק הדבר לא היה אומר כן. מעדני יום טוב (סי' ז אות ט) [לפי הדרשה הראשונה נדרשת תיבת 'וישם' על האדם עצמו שישים פעמיו לדרך רק אחר שהתפלל, ולפי הדרשה השניה הכוונה לקב"ה שישים את פעמי האדם ויעזרהו אם התפלל קודם שיצא לדרך. מהרש"א (ח"א ד"ה אסור)]. לג. **לשון** הפסוק היא 'יראת ה' לחיים ושבע ילין בל יפקד רע', ופירש רש"י שם, שהירא את ה' שבע ילין, שלא יפחד משום רעה. לד. **חלום** קרוי פקידה מן השמים לפי שהוא אחד מששים בנבואה, כמבואר להלן (נז:). לה. **מהרש"א** (ח"א ד"ה כל המשביע). אמנם בנפש חיה (הובא בתוספות זקנים ד"ה כל הלן) פירש את דברי הגמרא כפשוטם, שאין מבשרים אותו בשורות רעות היינו שלא תבוא עליו כל צרה. וראה שם שביאר על פי זה את מחלוקת רבי זירא ורבי יוחנן בדרשת הפסוק. לו. **ראה** בהערה על המשנה לעיל (יג.) שנחלקו הראשונים בדעת רבי יהודה, האם אין להפסיק שם כלל או שדינו כאמצע הפרק.

'וַה' **אֱלֹהִים אֱמֶת**', ולפיכך אין להפסיק בין 'אלהיכם' ל'אמת'.

הגמרא דנה כיצד ינהג הסומך 'אלהיכם' ל'אמת'. מבררת הגמרא: אם אמר אדם 'ה' אלהיכם אמת' ושהה אחר כך עד שסיים החזן קריאת שמע, האם **חוֹזֵר וְאוֹמֵר אֱמֶת** כשמתחיל ברכת 'אמת ויציב', **אוֹ אֵינוֹ** חוֹזֵר **וְאוֹמֵר אֱמֶת**[א]. מביאה הגמרא שנחלקו בזה אמוראים: **אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ אָמַר רַבִּי** יוֹחָנָן, **חוֹזֵר וְאוֹמֵר אֱמֶת.** אך **רַבָּה** אָמַר, **אֵינוֹ** חוֹזֵר **וְאוֹמֵר אֱמֶת**[א].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: הַהוּא שליח ציבור **דִּנְחִית קַמֵּיהּ דְּרַבָּה** - שירד להתפלל לפני רבה[ב], וכשסיים לקרוא את שמע, **שְׁמְעֵיהּ רַבָּה דְּאָמַר אֱמֶת אֱמֶת תְּרֵי זִימְנֵי** - שמעו רבה שחזר ואמר 'אמת אמת' פעמיים. **אָמַר** על כך **רַבָּה, כָּל אֱמֶת אֱמֶת תַּפְסֵיהּ לְהַאי** - מרוצת לשון 'אמת' תפסתו לאדם זה[ג], שהרי חוזר ואומרה בלא צורך.

★

הגמרא דנה בענין אמירת פרשת 'ויאמר' בקריאת שמע של ערבית: אָמַר רַב יוֹסֵף, כַּמָּה מְעַלְּיָא הָא שְׁמַעְתְּתָא - כמה מעולה שמועה זו, **דְּכִי אֲתָא** [-כשבא] **רַב שְׁמוּאֵל בַּר יְהוּדָה** מארץ ישראל **אָמַר, אָמְרִי בְּמַעַרְבָא עַרְבִית** - בארץ ישראל[ד] נהגו לומר בקריאת שמע של ערבית כך, 'וַיֹּאמֶר ה' וגו' **דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם**', ומדלגים שאר הפרשה העוסקת במצות ציצית לפי שאינה נוהגת בלילה[ה], ומסיימים '**אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֱמֶת**'[ו].

מקשה הגמרא: **אָמַר לֵיהּ אַבַּיֵי** לרב יוסף, **מַאי מְעַלְּיוּתָא** - במה מעולה שמועה זו, **וְהָא** [-והרי] **אָמַר רַב כָּהֲנָא אָמַר רַב,** בלילה **לֹא יַתְחִיל** - אין צריך להתחיל פרשת ויאמר, **וְאִם הִתְחִיל, גּוֹמֵר** כל הפרשה ואינו רשאי להפסיק[ז], ואם כן המנהג להתחיל לקרותה ולדלג בה הוא שלא כהלכה. **וְכִי תֵּימָא** - ואם תרצה ליישב מנהגם ולומר, שקריאת הפרשה עד תיבות '**וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם' לֹא הָוֵי הַתְחָלָה** - אינה קרויה התחלת ענין ציצית לענין שיצטרך הקורא להשלים את כל הפרשה, **וְהָאָמַר** [-והרי אמר] **רַב שְׁמוּאֵל בַּר יִצְחָק אָמַר רַב,** קריאת הפרשה עד תבות '**דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל' לֹא הָוֵי הַתְחָלָה** ואין צריך להשלים כולה, אך אם אמר גם '**וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם**' הָוֵי הַתְחָלָה, ואם כן בני ארץ ישראל שקוראים עד 'ואמרת אליהם' צריכים להשלים את קריאת כל הפרשה. **מתרצת הגמרא: אָמַר רַב פָּפָּא, קָסָבְרִי בְּמַעַרְבָא** - בני ארץ ישראל סוברים, שקריאת הפרשה עד תבות '**וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם' נַמִּי לֹא הָוְיָא הַתְחָלָה** - אף היא אינה קרויה התחלה, **עַד דְּאָמַר** תיבות '**וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִית**', שבזה התחיל פרשת ציצית[ח].

הגמרא מבארת מה טעם מנהגנו לקרוא את כל פרשת ויאמר: אָמַר אַבַּיֵי, הִלְכָּךְ אֲנַן אַתְחוּלֵי מַתְחֲלִינַן - אנחנו נוהגים להתחיל את פרשת ויאמר בלילה **דְּקָא מַתְחֲלֵי בְּמַעַרְבָא** - כיון שבארץ ישראל נהגו להתחיל בה, **וְכֵיוָן דְּאַתְחֲלִינַן מִגְמַר נַמִּי גָּמְרִינַן** - וכיון שהתחלנו אנו גומרים את כל הפרשה, **דְּהָא אָמַר רַב כָּהֲנָא אָמַר רַב, לֹא יַתְחִיל** פרשת ויאמר, **וְאִם הִתְחִיל גּוֹמֵר** כולה.

לדברי אביי נמצא שלהלכה צריך לקרוא פרשת ויאמר אף בלילה. אך **חִיָּיא בַּר רַב אָמַר,** אם **אָמַר** אדם בלילה '**אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם**' דהיינו שקרא פרשת ויאמר, **צָרִיךְ לוֹמַר** אחר כך ברכת '**אֱמֶת** ואמונה' וכו' כדי להסמיך 'אלהיכם' ל'אמת', כיון שנאמר 'וה' אלהים אמת' כדברי רבי יהודה לעיל. אך אם **לֹא אָמַר 'אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם**' כלומר שלא קרא פרשת ויאמר, **אֵינוֹ צָרִיךְ לוֹמַר** ברכת **אֱמֶת** ואמונה. ולשיטתו נמצא שפרשת ויאמר וברכת 'אמת ואמונה' בלילה אינן חובה.

מקשה הגמרא על חייא בר רב: **וְהָא בָּעֵי לְאַדְכּוּרֵי** - והרי צריך להזכיר **יְצִיאַת מִצְרַיִם** אף בלילה כמבואר לעיל (יב:), ואם אינו אומר פרשת ויאמר ולא ברכת אמת ואמונה, היכן הוא מזכיר יציאת מצרים[ט]. **מתרצת הגמרא:** אף לחייא בר רב לא מדובר שאינו אומר ברכת אמת ואמונה כלל, אלא **דְּאָמַר הָכִי** - שאומר כך, **מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ ה' אֱלֹהֵינוּ, שֶׁהוֹצֵאתָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים, וְעָשִׂיתָ לָנוּ נִסִּים וּגְבוּרוֹת עַל הַיָּם, וְשַׁרְנוּ לָךְ** מי כמכה באלים ה' וכו', וממשיך ואומר עד 'גאל ישראל' שבסוף הברכה, ואומר ברכת השכיבנו[ב].

★

שנינו במשנה: **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה, לָמָּה קָדְמָה פָּרָשַׁת שְׁמַע** וכו' לוהיה אם שמוע, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה ואחר כך עול מצוות, ולמה קדמה והיה אם שמוע לויאמר, שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה, ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד.

הגמרא מביאה טעם נוסף לסדר הפרשיות בקריאת שמע: תַּנְיָא, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי אוֹמֵר, בְּדִין הוּא [-נכון וראוי הוא] **שֶׁיַּקְדִּים** אדם את פרשת **שְׁמַע לִוְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ,** כיון **שֶׁזֶּה** - פרשת שמע, עוסקת בציווי **לִלְמוֹד** כנאמר שם (דברים ו ז) 'וְדִבַּרְתָּ בָּם', **וְזֶה** - פרשת והיה אם שמוע, עוסקת בציווי **לְלַמֵּד** כנאמר שם (דברים יא יט) 'וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם', ובודאי צריך אדם קודם ללמוד ואחר כך ללמד, שאם לא יִלְמַד בעצמו כיצד יְלַמֵּד את בניו. וכן בדין הוא להקדים את פרשת **וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ לְוַיֹּאמֶר,** כיון **שֶׁזֶּה** - פרשת והיה אם שמוע, עוסקת במצוה **לִלְמוֹד** כמובא לעיל שנצטוינו בה ללמד את בנינו[י], **וְזֶה** - פרשת ויאמר, עוסקת בציווי **לַעֲשׂוֹת** דהיינו מצות ציצית[יא].

הגמרא מבינה מדברי רבי שמעון בן יוחאי שבפרשת שמע נאמר רק הציווי ללמוד, ובפרשת והיה אם שמוע רק הציווי ללמד. מקשה הגמרא: אַטּוּ שְׁמַע לִלְמוֹד אִית בֵּיהּ - וכי פרשת שמע רק ציווי ללמוד יש בה, וציווי **לְלַמֵּד וְלַעֲשׂוֹת לֵית בֵּיהּ** [-אין בה], **וְהָא כְּתִיב** - והרי כתוב בה (שם ו ז-ט) '**וְשִׁנַּנְתָּם** לְבָנֶיךָ' דהיינו ללמד, ועוד כתוב בה '**וּקְשַׁרְתָּם** לְאוֹת עַל יָדֶךָ' וגו' דהיינו מצות תפילין, וכן '**וּכְתַבְתָּם** עַל מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ' דהיינו מצות מזוזה, אם כן יש בה גם ללמד ולעשות.

וְתוּ - ועוד קשה, וכי פרשת **וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ לְלַמֵּד הוּא דְּאִית בֵּיהּ** - רק מצוה ללמד יש בה, **וְלַעֲשׂוֹת לֵית בֵּיהּ** [-אין בה], **וְהָא כְּתִיב** - והרי כתוב בה (שם יא יח,כ) '**וּקְשַׁרְתֶּם** אֹתָם לְאוֹת עַל יֶדְכֶם' וגו', וכן '**וּכְתַבְתָּם** עַל מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ', דהיינו מצוות תפילין ומזוזה שהן עשייה.

הגמרא חוזרת בה ומבארת את דברי רבי שמעון בן יוחאי באופן אחר: אֶלָּא הָכִי קָאָמַר - כך אמר רבי שמעון בן יוחאי, **בְּדִין הוּא שֶׁתִּקְדַּם** פרשת **שְׁמַע לִוְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ,** כיון **שֶׁזֶּה** - פרשת שמע יש בה **לִלְמוֹד, וּלְלַמֵּד, וְלַעֲשׂוֹת** כמובא לעיל, אך והיה אם שמוע אין בה אלא ללמד ולעשות[יב], וכן בדין הוא שתקדם פרשת **וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ לְוַיֹּאמֶר,** כיון **שֶׁזֶּה** - פרשת והיה אם שמוע, **יֵשׁ בָּהּ לְלַמֵּד וְלַעֲשׂוֹת,** אך **וַיֹּאמֶר אֵין בָּהּ אֶלָּא לַעֲשׂוֹת בִּלְבָד.**

מקשה הגמרא: **וְתִיפּוֹק לֵיהּ מִדְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה** - הרי ניתן לבאר את סדר הפרשיות כדברי רבי יהושע בן קרחה במשנתנו, ומדוע נחלק עליו רבי שמעון בן יוחאי ונתן טעם אחר לדבר[ג]. **מתרצת הגמרא: חֲדָא וְעוֹד קָאָמַר** - כוונת רבי שמעון בן יוחאי היא לומר שיש בזה שני טעמים, **חֲדָא** - טעם אחד הוא שקדמה שמע לוהיה אם שמוע **כְּדֵי שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ יְקַבֵּל עָלָיו עוֹל מִצְוֹת,** כדברי רבי יהושע בן קרחה, **וְעוֹד** טעם, **מִשּׁוּם דְּאִית בָּהּ הָנֵי מִילֵּי אַחֲרָנְיָיתָא** - כיון שיש בפרשת שמע דברים נוספים אלו שאמר רבי שמעון בן יוחאי, דהיינו שיש בה ללמוד ללמד ולעשות[יג].

★

הגמרא דנה האם הנחת תפילין קודמת לקריאת שמע, או להיפך[יד]. **ותחילה מביאה הגמרא מעשה בענין זה: רַב מָשֵׁי יְדֵיהּ** - פעם אחת ראו את רב שנטל ידיו, **וְקָרָא קְרִיאַת שְׁמַע,** ואחר כך **אַנַּח** [-הניח] **תְּפִילִּין, וְצַלֵּי** - והתפלל.

מקשה הגמרא: **וְהֵיכִי עָבֵיד הָכִי** - כיצד נהג רב כך שהקדים קריאת שמע לתפילין, **וְהָתַנְיָא, הַחוֹפֵר כּוּךְ לְמֵת בְּקֶבֶר**[טו], **פָּטוּר** בשעת חפירתו **מִקְּרִיאַת**

א. **ספק** הגמרא הוא דווקא כשהמתין אחר שאמר אמת, או כשהפסיק בינתיים באמירת שלום מפני הכבוד או היראה, אך אם לא שהה ודאי לא יאמר פעמיים 'אמת'. תלמידי רבינו יונה (ד"ה סוזל), רא"ש (סי' ס). אמנם ראה מהרש"א (ח"א ד"ה מאי) שפירש באופן אחר. ב. **'נחית'** פירושו 'ירד'. ונהגו בזמנם שמקומו של החזן היה נמוך יותר, כיון שמצוה להתפלל במקום נמוך, כמבואר לעיל (י:). על פי רש"י (ר"ה לג. ד"ה ילד). ג. **כדרך** השוטים שלעיתים נאחזים באמירת תיבה אחת פעמים רבות. רבינו האיי (הובא בשם פירוש קדמון בהגהות על ספר הגר ד"ה אמר רבא). והביא שכן מצאנו בגיטין (ע:). וכן פירש הערוך (ערך אמת). וכן כתב הרש"ש (ד"ה כל), ופירש ש'כל' הוא מלשון קריאה ודיבור, דהיינו שקריאה של אמת תפסתו לאדם זה. וראה שם שפירש עוד באופן אחר. ד. **ארץ** ישראל נקראה בפי בני בבל 'מערבא' לפי שהיא מצויה מערבית לבבל. אמנם אין היא מצד מערב ממש אלא נוטה לצד דרום, ראה תוספות (בכורות נה: ד"ה מטלא). ה. **כשיטת** רבי שמעון במנחות (מג.), וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (או"ח סי' יח ס"א). אך לדעת חכמים שם מצות ציצית נוהגת אף בלילה. ו. **אף** שלא רצו לומר פרשת ציצית בלילה, מכל מקום כדי לא לבטלה לגמרי מסדר קריאת שמע אמרו תחילתה וסופה. על פי יד המלך (קריאת שמע פ"א ה"ג). ז. **טעם** הדבר, שבאמת אין צריך להזכיר בערבית פרשת ציצית כיון שאינה נוהגת בלילה, ואף שיש בה גם זכירת יציאת מצרים [הנוהגת אף בלילה כמבואר לעיל (יב:)], אפשר לקיים מצוה זו בברכת 'אמת ואמונה'. אך מי שכבר התחיל פרשת ציצית והזכירה בלילה, צריך לסיימה כדי שיזכיר יציאת מצרים שבה. פני משה (פ"א ה"ו ד"ה מסני סליגא). ח. **וביאור** מחלוקתם, שלדעת רב כיון שכבר סיים את הקדמת הפרשה והגיע בדבריו עד ענין הציצית הרי זו התחלה, ולדעת בני מערבא אין זו התחלה עד שיזכיר בפיו תחילת ענין ציצית. וראה ברא"מ הורוויץ (ד"ה דבר) שפירש באופן אחר. הגמרא לא רצתה לתרץ שבני ארץ ישראל סוברים שאף אם התחיל אינו גומר, כיון שעדיף להקטין המחלוקת ולומר שלא נחלקו בעיקר הדין. ברכת ה' (ד"ה קסברי). וראה שם מה שתירץ עוד. ט. **הוא** הדין שיכלה הגמרא להקשות שלחייא בר רב אינו אומר שתי ברכות לאחר קריאת שמע [כדין המבואר לעיל (יא.)], אלא שהזכירה רק קושיא אחת. שיטה מקובצת (ד"ה והא). ובצל"ח (ד"ה והא) כתב עוד, שנוח היה לגמרא להקשות מחיוב זכירת יציאת מצרים שהוא מן התורה, ולא מחיוב הברכות שהוא מדברי חכמים. י. **לנוסח** זה בגמרא צריך לבאר שתיבת 'ללמוד' אינה בדווקא, אלא הכוונה שהפרשה עוסקת במצות תלמוד תורה. ובהגהות וציונים הובאה גירסא 'ללמד'. יא. **ולימוד** קודם לעשייה, שאם לא ילמד לא יוכל לעשות. יב. **לפי** זה אין טעם הקדמת פרשת שמע משום שצריך ללמוד בעצמו קודם שמלמד לאחרים כמבואר לעיל, אלא שבפרשת שמע הוזכרו יותר מחלקי קיום התורה. על פי צל"ח (ברש"י ד"ה וזה). וכן לגבי הקדמת פרשת והיה אם שמוע לויאמר. יג. **כך** צריך לפרש לגירסת הגמרא שלפנינו. ועיין דקדוקי סופרים (אות ו). יד. **נידון** זה הובא כאן, כיון שלהלן מביאה הגמרא ראיה לגביו מדברי רבי יהושע בן קרחה במשנתנו. טו. **בזמנם** נהגו לחפור קבר גדול מעין מערה, ובקירותיה חפרו כמה כוכים. כל כוך היה באורך ארבע אמות וברוחב ששה טפחים, וגובהו שבעה טפחים, ונקבר בו אדם אחד. ראה בבבא בתרא (ק:).

שְׁמַע, וּמִן הַתְּפִלָּה, וּמִן הַתְּפִילִּין, וּמִכׇּל מִצְוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה[ד], שהרי העוסק במצוה פטור מן המצוה[טז]. ומוסיפה הברייתא: אם הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, עוֹלֶה החופר מן הקבר, וְנוֹטֵל יָדָיו, וּמַנִּיחַ תְּפִילִּין, וְקוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלֵּל[יז]. אם כך מבואר שתחילה יש להניח תפילין, ורק אחר כך לקרוא קריאת שמע, ולא כפי שנהג רב.

הגמרא מקשה על הסתירה שבדברי הברייתא: הָא גוּפָא קַשְׁיָא - הרי ברייתא זו עצמה קשה היא, רֵישָׁא - בתחילה אָמַר התנא שהחופר קבר פָּטוּר מקריאת שמע תפילה ותפילין, וְסֵיפָא - ובסוף הברייתא אמר שהחופר חַיָּיב בכל אלו. מתרצת הגמרא: הָא לָא קַשְׁיָא, שבסֵיפָא מדובר בִּתְרֵי - בשנים העוסקים יחד בחפירת הקבר, ועל כן אין הם פטורים מן המצוות, שבשעה שאחד מהם קורא קריאת שמע השני ממשיך לחפור, וּברֵישָׁא מדובר בְּחַד - באדם אחד החופר את הקבר לבדו, וכיון שאם יעלה תפסק המלאכה, הרי הוא פטור מכל המצוות.

אחר שביארנו את דברי הברייתא, שבה הגמרא להקשות על רב: מִכׇּל מָקוֹם קַשְׁיָא מברייתא זו לְרַב שהקדים קריאת שמע להנחת תפילין. מתרצת הגמרא: רַב כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קׇרְחָה סְבִירָא לֵיהּ - רב סובר כרבי יהושע בן קרחה במשנתנו, דְּאָמַר שצריך אדם לקבל עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ עוֹל מִצְוֹת, ועל כן הוא קרא תחילה קריאת שמע שיש בה קבלת עול מלכות שמים, ורק אחר כך קיבל עול מצוות וקיים מצות תפילין.

דוחה הגמרא: אֵימַר - מתי נוכל לומר דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קׇרְחָה שעול מלכות שמים קודם לעול מצוות, רק לְהַקְדִּים קְרִיאָה של פרשה שיש בה עול מלכות שמים לִקְרִיאָה של פרשה שיש בה עול מצוות, שהרי על כך נאמרו דבריו במשנתנו, אך להקדים קְרִיאָה לַעֲשִׂיָּה מִי שָׁמְעַת לֵיהּ - וכי שמעת מדבריו שמטעם זה צריך אף להקדים קריאה שיש בה עול מלכות שמים לעשיית המצוות עצמן. וכיון שלא אמר רבי יהושע בן קרחה כך, עדיין קשה על רב שהקדים קריאת שמע להנחת תפילין.

וְתוּ - ועוד דוחה הגמרא תירוץ זה, אף אם נאמר שדברי רבי יהושע בן קרחה נאמרו גם לגבי הקדמת קריאה לעשיית המצוות, מִי סָבַר לֵיהּ - וכי סבר רב בזה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קׇרְחָה, וְהָאָמַר - והרי אמר רַב חִיָּיא בַּר [-בן] אַשִׁי, זִמְנִין סַגִּיאִין הֲוָה קָאֵימְנָא קַמֵּיהּ דְּרַב - פעמים רבות הייתי עומד לפני רב, וּמַקְדִּים וּמָשֵׁי יְדֵיהּ - והיה משכים ונוטל ידיו, וּמְבָרֵךְ ברכות התורה, וּמַתְנֵי לָן פִּרְקִין - ושונה לנו את שיעורנו, וּמַנַּח תְּפִילִּין, וְהָדַר קָרֵי - ואחר כך קרא קְרִיאַת שְׁמַע. וכיון שהקדים רב עשיית מצות תלמוד תורה לפני שקיבל עליו עול מלכות שמים, מוכח שלא סבר כרבי יהושע בן קרחה, ואם כן חזרה הקושיא מדוע קרא קריאת שמע לפני הנחת תפילין[יח][ה].

ומוסיפה הגמרא: וְכִי תֵּימָא - ואם תרצה להשיב על דחייה זו שלעולם רב סובר כרבי יהושע בן קרחה שצריך לקבל תחילה עול מלכות שמים, ובאותן פעמים שהקדים ללמוד תורה תחילה היה זה בִּדְלָא מְטָא - כשעדיין לא הגיע זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, אי אפשר לומר כך, שאִם כֵּן, מַאי אַסְהֲדוּתֵיהּ דְּרַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי - על מה העיד רב חייא בר אשי, ומה חידוש יש בדבריו[יט].

הגמרא מתרצת על הדחייה השניה: לעולם אפשר לומר שרב הקדים ללמוד תורה רק באופן שעוד לא הגיע זמן קריאת שמע, ומה שהקשית אם כן על מה העיד רב חייא בר אשי, דבריו באו לְאַפּוּקֵי מִמַּאן דְּאָמַר - להוציא מדעת הסובר לעיל (יא:) שלִּימוּד הַמִּשְׁנָה אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ ברכות התורה, ועל כך קָא מַשְׁמַע לָן - משמיענו רב חייא בר אשי, שמהנהגת רב מוכח דְּאַף לַמִּשְׁנָה נַמִי [-גם כן] צָרִיךְ לְבָרֵךְ[ו].

הגמרא חוזרת להקשות על דברי רב מהברייתא: מִכׇּל מָקוֹם קַשְׁיָא לְרַב - עדיין קשה על רב מהברייתא שהקדימה תפילין לקריאת שמע, ואין לתרץ שרב סובר כרבי יהושע בן קרחה, שהרי דבריו לא נאמרו לגבי הקדמת קריאה לעשייה, כפי שדחינו בתחילה. מתרצת הגמרא: באמת אף לרב צריך להקדים הנחת תפילין לקריאת שמע כמבואר בברייתא, ומה שפעם אחת ראוהו שקרא תחילה קריאת שמע, היה זה מפני ששלח שליח להביא לו את התפילין, וּשְׁלוּחָא הוּא דְּעַוֵּית - השליח הוא שקלקל ואיחר להביאם, וכשהגיע סוף זמן קריאת שמע הוצרך רב לקוראה לפני הנחת תפילין, ורק אחר כך משהגיע השליח הניחם.

★

הגמרא מבארת את גודל חובת קריאת שמע עם תפילין: אָמַר עוּלָּא, כׇּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע בְּלֹא להניח תְּפִילִּין, כְּאִילּוּ מֵעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר בְּעַצְמוֹ - כאילו עדותו בקריאת שמע שה' אחד היא שקר[כ], שהרי אינו מקיים את מה שקורא בה (דברים ו ח) 'וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ' וגו'[כא][ז].

הגמרא מביאה מאמר נוסף בענין זה: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הקורא קריאת שמע בלא תפילין כְּאִילּוּ הִקְרִיב עוֹלָה בְּלֹא מִנְחָה שחייב להביא עמה[כב], וְזֶבַח בְּלֹא נְסָכִים - בלי היין שחייב לנסך על המזבח לאחר הקרבת זבח[כג], שאף הקורא קריאת שמע ואינו מקיים את הכתוב בה לא גמר את המצוה[כד].

★

הגמרא מבארת כיצד יש לקבל עול מלכות שמים בשלמות: וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הָרוֹצֶה שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם שְׁלֵמָה,

---

טז. שנאמר בפרשת קריאת שמע (דברים ו ז) 'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך', ודרשו לעיל (יא.) מכך שלא נאמר 'בשבת' ו'בלכת', שדווקא בשבתך ובלכתך לצרכך אתה חייב בקריאת שמע, פרט לעוסק במצוה שפטור מן המצוות. וחפירת קבר למת מצוה היא, כמבואר בבבא קמא (ק.). יז. להלן תקשה הגמרא על הסתירה שבדברי הברייתא. הטעם שצריך החופר לעלות מן הקבר, כיון שאסור להלך בבית הקברות בתפילין ולקרוא בתורה, כמבואר להלן (יח.) [ואף שמחוץ לארבע אמות מותר, הקבר עצמו אסור כולו. חידושי מהר"ם בנעט (ברש"י ד"ה כון). וראה משנה ברורה (סי' מה ס"ק ג) שהביא מחלוקת אחרונים בענין זה]. יח. על פי רש"י (ד"ה ומתני), וכן מפורש בשיטה מקובצת (ד"ה מכל). אמנם ראה הגהות הגר"א (אות א) מה שגרס ברש"י. לכאורה דברי רש"י כאן תמוהים, מדוע לא פירש את קושיית הגמרא בפשטות שרב סותר עצמו, שהרי מבואר כאן שהניח תפילין לפני קריאת שמע. ובאמת המאירי (ד"ה ולענין) כתב שיש המוחקים מדברי רב חייא את תבות 'ואנח תפילין', וכתב הרש"ש (ברש"י ד"ה ומתני) שכן היתה גירסת רש"י. וראה בהרחבה בעיוני הפשט. יט. אך אם כבר הגיע זמן קריאת שמע, דבר זה עצמו בא רב חייא בר אשי להשמיענו, שהקדים רב תלמוד תורה לקריאת שמע. כ. שהרי אילו העיד אמת במה שאמר שה' הוא האלהים וה' אחד, היה מקיים מצוותיו. מעדני יום טוב (סי' י אות ט). ומה שנקטה הגמרא 'בעצמו' הוא לשון נקיה, לפי שלא רצתה לפרש שכאילו העיד עדות שקר בה'. רש"י (ד"ה כאילו). אמנם תלמידי רבנו יונה (ד"ה כל) כתבו, שמעיד עדות שקר בעצמו ממש, כלומר שהדברים שאומר 'וקשרתם לאות' וגו' אינם אמת, שהרי אינו מניחם. כא. דווקא אם אינו מניח תפילין דרך זלזול ופריקת עול הרי הוא כמעיד עדות שקר. מאירי (ד"ה מה - השני). וכעין זה כתב הלבוש (סי' נח ס"ג), שלא נאמר כן אלא אם קורא בלא תפילין במזיד, אך אם רואה שזמן קריאת שמע עומד לעבור יקראנה בלא תפילין. כב. כנאמר בתורה (במדבר כח ה) לאחר דין עולת התמיד, 'ועשירית האיפה סולת למנחה בלולה בשמן כתית רביעית ההין'. כג. כנאמר בתורה (במדבר כח יד), 'ונסכיהם חצי ההין יהיה לפר ושלישית ההין לאיל ורביעית ההין לכבש יין'. אף שגם העולה טעונה נסכים, ויכל רבי יוחנן לומר 'כאילו הקריב עולה בלא מנחה ונסכים', הוא נקט בלשון הפסוק שהסמיך נסכים לזבח, שנאמר (ויקרא כג לז) 'עולה ומנחה זבח ונסכים'. רש"י (ד"ה נסכים), תוספות (ד"ה עולה). ועיין עוד מהרש"א (ח"א ד"ה כאילו) מה שכתב בזה. כד. החילוק בין דברי עולא לרבי יוחנן, שלפי עולא הוא קיים את מצות קריאת שמע אלא שעבר עבירה מצד שהעיד עדות שקר. אך לרבי יוחנן אף את מצות קריאת שמע לא קיים כתיקונה כיון שלא קיבל עליו בקריאתו מלכות שמים, והרי הוא כמי שהקריב קרבן בלא מנחה ונסכים. תלמידי רבינו יונה (ד"ה כל).

יפנה לנקביו[א], **ויטול ידיו**[[א]], **ויניח תפילין, ויקרא קריאת שמע, ויתפלל, וזו היא** קבלת עול **מלכות שמים שלמה**[ב].

הגמרא מוסיפה מה מעלת המקבל עול מלכות שמים באופן זה: **אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנפנה** לנקביו, **ונוטל ידיו, ומניח תפילין, וקורא קריאת שמע ומתפלל, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח** לה' **והקריב עליו קרבן, דכתיב** (תהלים כו ו) **'ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך** ה'[ג], ומשמע שרחיצת כפיו נחשבת כהקרבת קרבן על גבי מזבח[ד].

אמר ליה רבא לרבי חייא בר אבא, **לא סבר לה מר** - וכי אין אתה סובר שהנוהג כן נחשב אף **כאילו טבל, דכתיב** שם **'ארחץ [בנקיון]'** שמשמע רחיצת כל הגוף, **ולא כתב 'ארחיץ [כפי]'**[ה], ונאמר כן לדרוש שנחשבת לו רחיצת כפיו לקבל שכר כאילו טבל כל גופו.

★

הגמרא דנה כיצד ינהג מי שאין לו מים לנטילת ידים: **אמר ליה רבינא לרבא, חזי מר האי צורבא מרבנן** - ראה תלמיד חכם צעיר וחריף זה[ו] **דאתא ממערבא** - שהגיע מארץ ישראל, **ואמר, מי שאין לו מים לרחוץ ידיו** לקריאת שמע ולתפילה, **מקנח ידיו בעפר, ובצרור** - באבן קטנה[ז], **ובקסמית** - קיסם של עץ. **אמר ליה** רבא לרבינא, **שפיר קאמר** - יפה אמר אותו חכם, וראיה לדבריו, **דמי כתיב** - וכי כתוב בפסוק (שם) **'ארחץ במים'**, הרי לא כתוב כך, אלא **'ארחץ בנקיון' כתיב**, ומשמע שאפשר לרחוץ **בכל מידי דמנקי** - בכל דבר שמנקה. ועוד ראיה לדבר, **דהא רב חסדא לייט** - שהרי רב חסדא היה מקלל **אמאן דמהדר אמיא בעידן צלותא** - את מי שמחזר אחר מים ליטול ידיו בשעה שהגיע זמן התפילה[ח], שמא מתוך כך יעבור הזמן, אלא אם אין מים מזומנים לפניו צריך לנקות ידיו בכל דבר המנקה.

הגמרא מחלקת בין קריאת שמע לתפילה בדין זה: **והני מילי** - ודברים אלו שאין לחזר אחר מים לנקות ידיו, נאמרו דווקא **לקריאת שמע**, כיון שזמנה קבוע ויש לחשוש שמא יעבור, **אבל לתפלה, מהדר** - צריך לחזר אחר מים, שהרי זמנה כל היום ואין לחשוש שמא יעבור[ט][[ב]].

מבררת הגמרא: **ועד כמה** - עד איזה מרחק צריך ללכת לחזר אחר מים לנטילת ידיו לתפילה. משיבה הגמרא: **עד פרסה**[י]. מוסיפה הגמרא: **והני מילי לקמיה** - ודברים אלו נאמרו לפניו, כלומר, במי שהולך בדרך והמים נמצאים בהמשך דרכו, שצריך להמתין מלהתפלל אם המים מצויים עד פרסה, **אבל לאחוריה** - לחזור לאחוריו, **אפילו** שיעור **מיל** שהוא רבע פרסה **אינו חוזר** עבור מים.

מסיימת הגמרא: **[ומינה** - ומהלכה זו יש ללמוד**]**, שדווקא שיעור **מיל הוא דאינו חוזר** לאחוריו, **הא** [-אבל] **פחות ממיל, חוזר** לאחוריו[[ג]].

★ ★ ★

משנה משנה זו עוסקת באופן האמירה של קריאת שמע: **הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו, יצא. רבי יוסי אומר, לא יצא.**

קרא את שמע **ולא דקדק באותיותיה** לפרשן היטב בשפתיו[[ד]], **רבי יוסי אומר יצא, רבי יהודה אומר לא יצא.**

הקורא את שמע **למפרע** - מן הסוף להתחלה, כגון 'ובשעריך ביתך מזוזות'[יא], **לא יצא**[יב]. **קרא וטעה** בקריאתו והמשיך בקריאת הפרשה, **יחזור למקום שטעה** ומשם יקרא שוב[יג].

★

גמרא הגמרא מבארת מה טעם המחלוקת במי שלא השמיע לאזנו: **מאי טעמא** [-מהו טעמו] **דרבי יוסי** שהקורא את שמע ולא השמיע לאזנו לא יצא, **משום דכתיב** בה (דברים ו ד) **'שמע'**, ומשמע, **השמע לאזנך מה שאתה מוציא מפיך. ותנא קמא** האומר שאף אם לא השמיע לאזנו יצא **סבר**, שדורשים מ**'שמע'** שניתן לקרוא **בכל לשון שאתה שומע** [-מבין[יד]], ולא דווקא בלשון הקודש.

שואלת הגמרא: **ורבי יוסי** מהיכן ילמד שאפשר לקרוא את שמע בכל לשון[טו]. משיבה הגמרא: לרבי יוסי **תרתי שמע מינה** - ניתן ללמוד מפסוק זה את שני הדינים, שאף אם נדרוש 'שמע' לענין שנאמרת בכל לשון, מכל מקום משמע גם שצריך להשמיע לאזנו[טז].

★

הגמרא מביאה משנה נוספת בדין צריך להשמיע לאזנו, ומבררת כשיטת מי היא נאמרה: תנן התם (תרומות פ"א מ"ב), **חרש המדבר ואינו שומע**[יז], לכתחילה **לא יתרום** תרומות ומעשרות כיון שאינו שומע את הברכה שמברך על התרומה[יח], **ו**מכל מקום **אם תרם תרומתו תרומה** אף שלא שמע את הברכה[יט].

מבררת הגמרא: **מאן** [-מיהון] **התנא** הסובר ש**חרש המדבר ואינו שומע, בדיעבד אין** - אם כבר תרם אכן תרומתו תרומה, אך **לכתחלה לא** יתרום. משיבה הגמרא: **אמר רב חסדא, רבי יוסי היא, דתנן** במשנתנו, **הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא, דברי רבי יהודה**[כ], **רבי יוסי אומר לא יצא.** מדייק רב חסדא, **עד כאן לא קאמר** - לא מצאנו כאן שאמר **רבי יוסי** שהקורא ולא השמיע לאזנו **לא יצא** אפילו בדיעבד, **אלא לגבי קריאת שמע** כיון שחיובה **מדאורייתא, אבל תרומה** אף שהיא מן התורה, מצד עצמה אינה צריכה דיבור[כא], ומה שצריך להשמיע לאזנו רק **משום ברכה הוא, וברכה** חיוב **דרבנן** היא[כב], ובדינים דרבנן מודה רבי יוסי שאם לא השמיע לאזנו יצא בדיעבד, **ועוד דלא בברכה תליא מילתא** - אין חלות התרומה תלויה בברכה, שגם אם לא יצא ידי חובת הברכה חלה התרומה[[ה]], ועל כן סובר בה רבי יוסי שבדיעבד אם לא השמיע הברכה לאזנו תרומתו תרומה.

הגמרא מבינה עתה שרב חסדא העמיד את המשנה בתרומות כרבי יוסי, כיון שהבין שתנא קמא במשנתנו [שהוא רבי יהודה] מתיר לכתחילה לקרוא בלי שמיעת האוזן. שואלת הגמרא: וממאי [-מנין לך] **דהמשנה בתרומות כרבי יוסי היא, דילמא** [-שמא] **כרבי יהודה היא** החולק על רבי יוסי במשנתנו[כג] וסובר שהקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא, **ואמר גבי קריאת שמע נמי** - וסובר רבי יהודה גם לגבי קריאת שמע, שדווקא **דיעבד אין** - אם כבר קרא ולא השמיע לאזנו אכן יצא, אך **לכתחלה לא** יקרא בלא להשמיע לאזנו, ואם כן המשנה בתרומות היא כשיטתו, שלכתחילה לא יתרום אך בדיעבד אם תרם תרומתו תרומה[כד]. ומביאה הגמרא ראיה לדבריה, **תדע** שכך סובר רבי יהודה,

א. **שהצריך** לנקביו ואינו יכול להמתין עוד מלפנות כשיעור זמן הליכת פרסה אסור להתפלל, ואם התפלל תפילתו תועבה, כמבואר להלן (כג. וברש"י שם ד"ה ועד). ב. **וביאור** הדבר, מפני שבהנחת תפילין של ראש אדם משעבד לה' את הנשמה שהיא במוח, ובתפילין של יד הוא משעבד את גופו, ולכך הם מונחים כנגד הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, כדי שבזה יזכור את הבורא וימעיט הנאותיו. ועל כן כשקורא קריאת שמע ומתפלל בשעה שמשעבד לה' גופו ונשמתו, זו היא קבלת עול מלכות שמים שלמה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה הרוצה). ג. **בפרק** זה מזכיר דוד המלך לפני ה' את מעשיו הטובים, ומבקש שיצילו מרעה בזכותם. ופשט הפסוק הוא, שכשאבוא לסובב את מזבח ה' ולהקריב עליו קרבן, תחילה אנקה את כפי מכל עון, ולא כדרך הרשעים שמביאים עולות בידים מלאות עוונות. רד"ק (שם). ונקט דוד לשון 'אסובבה' לענין הקרבת הקרבן, על שם שהכהן המקריב מסובב את המזבח כדי להזות מן הדם על קרנותיו. על פי אלשיך (שם). ד. **אמנם** צריך עיון היכן מרומז בפסוק זה שהניח תפילין, קרא קריאת שמע והתפלל, והרי לא נזכרו בו אלא רחיצת ידים ומזבח. וביאר הברכת ה' (ד"ה דכתיב), שדרשו 'כפי' מלשון תפילה כדרשת הגמרא להלן (טז:) על הפסוק (תהלים סג ה) 'בשמך אשא כפי', וכיון שצריך להסמיך גאולה לתפילה ודאי הוא קורא גם קריאת שמע, וכן הוא ודאי קוראה עם תפילין כמבואר לעיל (יד:), ועליו נאמר 'ואסובבה את מזבחך ה''. וראה עוד מהרש"א (ח"א ד"ה דכתיב) שביאר באופן אחר. ה. **תיבת** 'ארחיץ' משמעה שארחיץ דבר אחר, כגון אדם הרוחץ את ידיו, אך 'ארחץ' משמע שאני בעצמי ארחץ, דהיינו רחיצת כל הגוף. ראש יוסף (ד"ה אמר). ולפי זה אין דורשים כלל את תיבת 'בנקיון', שעיקר הדרשה היא רק מתיבת 'ארחץ'. וכן משמע בפירוש הרשב"ץ (ד"ה שנאמר) ועוד ראשונים. ובאמת בכל כת"י וס"י לא גרסו תיבת 'בנקיון'. דקדוקי סופרים (אות ר). אמנם במהרש"א (ד"ה כאלו) משמע שהדרשה היא מ'בנקיון', וכן ברש"י לפנינו (ד"ה דכתיב) גרס 'ארחץ בנקיון'. ובשלמה משנתו (ברש"י ד"ה דכתיב) ביאר משמעות הלימוד לפי זה, ש'ארחץ' כל גופי 'בנקיון כפי', כלומר על ידי נקיון כפי. ו. **על** פי רש"י (תענית ד. ד"ה צורבא). וכתב עוד שתלמיד חכם זקן אינו נקרא בלשון הגמרא צורבא מרבנן, אלא 'ההוא מרבנן'. ז. **רבינו** עובדיה מברטנורא (שביעית פ"ג מ"ז). ח. **על** פי תלמידי רבינו יונה (ד"ה לייט). ט. **רש"י** (ד"ה לק"ש). והקשו התוספות (ד"ה אמאן) ועוד ראשונים, הרי אף תפילה זמנה קבוע כמבואר להלן (כו.) שנחלקו בה אם זמנה עד חצות או עד ארבע שעות, ויש לחשוש שמא יעבור הזמן. ועל כן כתבו, שיש למחוק הגירסא מ'הני מילי' עד סיום הסוגיא, ונמצא שאין חילוק בין קריאת שמע לתפילה ובשתיהן אין לחזר אחר מים. וראה בהרחבה בעיוני הפשט. י. **פרסה** היא ארבעה מילים (פסחים צג:), ומיל הוא אלפיים אמה. רש"י (יומא סז. ד"ה שבעה). יא. **רש"י** לעיל (יג. ד"ה מדברים). אמנם הרמב"ם (קריאת שמע פ"ב הי"א) כתב שמהפך סדר הפסוקים. ואם היפך סדר הפרשיות, כתב הרמב"ם (שם) שיצא ידי חובתו כיון שבתורה אין פרשיות קריאת שמע סמוכות זו לזו. אמנם בביאור הגר"א (או"ח סי' סד ס"ב) כתב, שמהתוספתא (פ"ב ה"ד) משמע שאינו יוצא, וראה ביאור הלכה (שם ד"ה אע"פ) שהרחיב בענין זה. יב. **ראה** לעיל (יג.) שנחלקו רבי וחכמים בטעם הדבר. יג. **החידוש** בדין זה, שאף אם סיים את קריאת הפרשה חוזר לקרותה ממקום שטעה ואין בכך משום הפסק. מאירי (ד"ה קרא וטעה). יד. **מאירי** (סוטה לב. ד"ה קריאת). אמנם ראה צל"ח (ד"ה והנה) שפירש 'שומע' כפשוטו על שמיעת האוזן. טו. **לעיל** (יג.) למדנו שלדעת רבי קריאת שמע נקראת בלשון הקודש דווקא, ולפי זה לכאורה קשה שיכלה הגמרא לומר שרבי יוסי סובר כדעת רבי. ותירץ השיטה מקובצת (ד"ה מאי), שהגמרא רצתה להעמיד את דעת רבי יוסי כפי שנפסק להלכה שקריאת שמע נאמרת בכל לשון. טז. **רש"י** (ד"ה תרתי). ופירש דבריו הברכת ה' (ברש"י שם), שלרבי יוסי יותר משמע לדרוש 'שמע' לענין בכל לשון שאתה שומע, אך הוא מפרש את תיבת 'שמע' לענין שמיעת האוזן ולא כדעת תנא קמא שהוא מלשון הבנה [כפי שהבאנו מהמאירי לעיל], ועל כן הוא לומד מהפסוק שצריך גם שמיעת האוזן כפשוטה. אמנם הרשב"א (ד"ה ורבי) הקשה על רש"י שאין דבר זה ברור מנין משמע כן, ופירש באופן אחר, עיין שם. יז. **שדינו** כאדם בן דעת לגבי כל המצוות, מלבד לענין שאינו יכול להשמיע לאזנו. תוספות (מגילה יט: ד"ה סוף). יח. **אף** שלא נאמר בברכת התרומה 'שמע' לדרוש שצריך להשמיע לאזנו, שהרי ברכה זו אינה מן התורה כלל כמבואר להלן, תיקנו חכמים שצריך להשמיע לאזנו כמו בקריאת שמע. על פי תוספות (ד"ה לא). יט. **אבל** חרש שאינו שומע ואינו מדבר אין תרומתו תרומה אפילו בדיעבד, כמבואר לעיל שם (פ"א מ"א). כ. **במשנה** לפנינו לא נאמר שתנא קמא הוא רבי יהודה, ובהגהות הב"ח (אות ב) מחק תיבות 'דברי רבי יהודה'. אמנם ודאי שיטת רבי יהודה היא כמבואר להלן, וראה בהערה להלן על קושיית הגמרא 'וממאי דרבי יוסי היא' מדוע לא פירש התנא את שמו. כא. **שאם** הפריש תרומה במחשבתו הרי זו תרומה, שנאמר (במדבר יח כז) 'ונחשב לכם תרומתכם' (גיטין לא. ועוד). כב. **כמבואר** בפסחים (ז:) שמתקנת חכמים כל המצוות מברך עליהן קודם לעשייתן. רש"י (ד"ה ברכה). כג. **אף** שבמשנה לא מפורש שהחולק על רבי יוסי הוא רבי יהודה, כיון שבסוף המשנה לגבי הקורא את שמע ולא דקדק באותיותיה נחלק רבי יוסי על רבי יהודה, פשוט הדבר שגם בתחילת המשנה הוא התנא החולק. תוספות (ד"ה דילמא). והטעם שלגבי דין צריך להשמיע לאזנו לא פירש התנא שתנא קמא הוא רבי יהודה, הוא מפני שרצה לפסוק הלכה כמותו במחלוקת זו [כנפסק להלן (ע"ב)], ועל כן הזכירו בסתם. צל"ח (ד"ה דלמא). כד. **כלומר**, מה הכריח את רב חסדא להעמיד את המשנה בתרומות כרבי יוסי ולחלק בין דינים

דְּקָתָנֵי במשנתנו **'הַקּוֹרֵא** את שמע וכו' יצא', ומשמע שרק **בְּדִיעֲבַד אִין** - אם קרא כך אכן יצא, אך **לְכַתְּחִלָּה לֹא** יקרא בלי להשמיע לאזנו.

דוחה הגמרא: אָמְרִי, לעולם רבי יהודה סובר שאף לכתחילה אין צריך להשמיע לאזנו, **וְהַאי דְּקָתָנֵי** במשנתנו **'הַקּוֹרֵא'** ומשמע בדיעבד, הוא כדי **לְהוֹדִיעֲךָ כֹּחוֹ דְּרַבִּי יוֹסֵי** עד כמה הוא מחמיר, **דְּאָמַר** שאם לא השמיע לאזנו אפילו **בְּדִיעֲבַד נַמִּי** [-גם] **לֹא** יצא[כה], **דְּאִי רַבִּי יְהוּדָה** - שאם נאמר 'הקורא' משום רבי יהודה, לשיטתו **אֲפִילּוּ לְכַתְּחִלָּה נַמִּי יָצָא** בלא להשמיע לאזנו[כו][ו].

לרב חסדא נמצא, שלרבי יהודה אין צריך שמיעת האוזן אף לכתחילה בין בקריאת שמע ובין בברכות, ולרבי יוסי בקריאת שמע שהיא מן התורה אינו יוצא אף בדיעבד, ובברכות שהן דרבנן לכתחילה צריך להשמיע לאזנו אך בדיעבד יצא, והמשנה בתרומות היא כשיטת רבי יוסי. הגמרא מקשה על כך מברייתא: בְּמַאי אוֹקִימְתָּא - כאיזו שיטה העמדת את המשנה שלכתחילה לא יתרום ובדיעבד תרומתו תרומה, **כְּרַבִּי יוֹסֵי,** אם כן קשה, **וְאֶלָּא הָא דְּתַנְיָא לֹא יְבָרֵךְ אָדָם בִּרְכַּת הַמָּזוֹן בְּלִבּוֹ** - בשפתיו בלא להשמיע לאזנו[כז], **וּבדיעבד אִם בֵּירַךְ יָצָא, מַנִּי** - כשיטת מי היא, הרי אינה **לֹא** כְּ**רַבִּי יוֹסֵי וְלֹא** כְּ**רַבִּי יְהוּדָה, דְּאִי** [-שאם] כְּ**רַבִּי יְהוּדָה** היא, **הָא אָמַר** שאם לא השמיע לאזנו **לְכַתְּחִלָּה נַמִּי יָצָא, וְאִי** כְּ**רַבִּי יוֹסֵי** היא, הרי לרבי יוסי בדאורייתא **בְּדִיעֲבַד נַמִּי לֹא** יצא, וברכת המזון מדאורייתא היא[ז]. אלא ודאי צריך לומר שלרבי יהודה במשנתנו רק בדיעבד יצא בלא שמיעת האוזן, אך לכתחילה צריך להשמיע לאזנו, והוא ששנה ברייתא זו. ולפי זה גם המשנה בתרומות המחלקת בין לכתחילה ובדיעבד היא כשיטת רבי יהודה, ושלא כדברי רב חסדא[כח].

מקשה הגמרא: אם כך שאין לפרש את המשנה בתרומות כרבי יוסי, **אֶלָּא מַאי** - כשיטת מי נפרשה, כְּ**רַבִּי יְהוּדָה, וְדִיעֲבַד אִין לְכַתְּחִלָּה לֹא** - וכוונתו במשנתנו שרק בדיעבד יצא ולכתחילה צריך להשמיע לאזנו, אם כן קשה, **אֶלָּא הָא דְּתָנֵי רַבִּי יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, חֵרֵשׁ הַמְדַבֵּר וְאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ תּוֹרֵם לְכַתְּחִלָּה, מַנִּי** - כשיטת מי היא, הרי אינה **לֹא** כְּ**רַבִּי יְהוּדָה וְלֹא** כְּ**רַבִּי יוֹסֵי**[כט], **דְּאִי רַבִּי יְהוּדָה** היא, **הָא אָמַר** שדווקא **בְּדִיעֲבַד אִין** - אכן יצא בלי להשמיע לאזנו, אך **לְכַתְּחִלָּה לֹא** יעשה כן[ל], **וְאִי רַבִּי יוֹסֵי, הָא אָמַר** שאפילו **דִּיעֲבַד נַמִּי לֹא** יצא[לא].

הגמרא מתרצת שיש דעה שלישית בדין זה: אֶלָּא לְעוֹלָם הברייתא שחרש תורם לכתחילה היא כְּ**רַבִּי יְהוּדָה,** וְכוונתו במשנתנו **שֶׁאֲפִילּוּ לְכַתְּחִלָּה נַמִּי** יוצא בלא שמיעת האוזן, **וְלֹא קַשְׁיָא** מיהו התנא ששנה בברכת המזון שלכתחילה צריך להשמיע לאזנו ובדיעבד יצא, **דְּהָא דִּידֵיהּ** - הברייתא שחרש תורם לכתחילה היא כרבי יהודה עצמו, **וְהָא דְּרַבֵּיהּ** - והברייתא לגבי ברכת המזון המחלקת בין לכתחילה ובדיעבד, היא כשיטה שהביא רבי יהודה בשם רבו, כמובא בסמוך.

והיכן שנה רבי יהודה כן בשם רבו, **דִּתְנַן, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מִשּׁוּם רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע צָרִיךְ שֶׁיַּשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ו ד) **'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד',** ומשמע שצריך לשמוע באזנו. **אָמַר לֵיהּ רַבִּי מֵאִיר, הֲרֵי הוּא** [-הכתוב] **אוֹמֵר** להלן (שם ו ו) **'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ',** ומשמע **אַחַר כַּוָּנַת הַלֵּב הֵן הֵן הַדְּבָרִים** - עיקר הדבר תלוי בכוונת הלב, ואפילו לכתחילה אין צריך שמיעת האוזן[לב]. וכיון שרבי אלעזר בן עזריה נקט בלשון 'צריך שישמיע לאזנו' משמע שרק לכתחילה כך הדין, אך בדיעבד יצא אף אם לא השמיע לאזנו, ואם כן את הברייתא לגבי ברכת המזון שנה רבי יהודה בשמו[לג].

מסיימת הגמרא: הַשְׁתָּא דְּאָתֵית לְהָכִי - עכשיו שבאת לכך והשמעת לנו את דעת רבי מאיר, **אֲפִילּוּ תֵּימָא רַבִּי יְהוּדָה כְּרַבֵּיהּ סְבִירָא לֵיהּ** - תוכל לומר שרבי יהודה סובר כרבו רבי אלעזר בן עזריה שלכתחילה צריך שמיעת האוזן, וכוונתו במשנתנו שהקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא היינו בדיעבד, **וְלֹא קַשְׁיָא** סתירת המשניות והברייתות, **דְּהָא רַבִּי מֵאִיר** - הברייתא שחרש תורם לכתחילה היא כרבי מאיר הסובר שאין צריך להשמיע לאזנו אפילו לכתחילה, **וְהָא רַבִּי יְהוּדָה** - והמשנה בתרומות והברייתא לגבי ברכת המזון שחילקו בין לכתחילה לבדיעבד, הן כשיטת רבי יהודה[לד][ח].

★

הגמרא מביאה משנה נוספת בענין שמיעת האוזן, ודנה כשיטת מי היא נאמרה: תְּנַן הָתָם לגבי קריאת המגילה בפורים (מגילה יט:), **הַכֹּל כְּשֵׁרִים לִקְרוֹת אֶת הַמְּגִלָּה, חוּץ מֵחֵרֵשׁ** המדבר ואינו שומע, **שׁוֹטֶה וְקָטָן, וְרַבִּי יְהוּדָה מַכְשִׁיר בְּקָטָן.** ומשמע שדין חרש הוא כדין שוטה שנשנה עמו, ואינו כשר אפילו בדיעבד. **מבררת הגמרא: מַאן** [-מיהו] **הַתַּנָּא** הסובר **שֶׁחֵרֵשׁ** הקורא **בְּדִיעֲבַד נַמִּי** [-גם] **לֹא** יצא. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב מַתְּנָה,** משנה זו כְּ**רַבִּי יוֹסֵי הִיא** הסובר ששמיעת האוזן מעכבת אף בדיעבד, **דִּתְנַן** במשנתנו, **הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע וְלֹא הִשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ יָצָא, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לֹא יָצָא**[לה][ט].

שואלת הגמרא: מִמַּאי [-מנין] **דְּמשנה זו כְּרַבִּי יוֹסֵי הִיא, וְדִיעֲבַד נַמִּי לֹא** - ופירושה שחרש פסול לקרוא אפילו בדיעבד,

---

מדאורייתא לדינים מדרבנן, הרי אפשר להעמידה כרבי יהודה ולומר שגם בקריאת שמע דאורייתא הוא סובר שבדיעבד יצא, וכן משמעות דבריו במשנתנו כפי שמוסיפה הגמרא. על פי רשב"א (ד"ה וממלא) [וכן משמע ברש"י (ד"ה דלמא)]. שלמי תודה (ברש"י שם)]. כה. **אף** שיכל התנא להשמיענו את כחו של רבי יהודה שאפילו לכתחילה אין צריך להשמיע לאזנו, ובגמרא להלן (ס.) מבואר שעדיף להשמיע את כח המתיר ולא את כח האוסר, כאן אין חידוש יותר במה שרבי יהודה מתיר לכתחילה שלא להשמיע לאזנו, כיון שאם אינו דורש 'שמע' כרבי יוסי שצריך להשמיע לאזנו, בודאי גם לכתחילה אין צריך שמיעת האוזן, שהרי אין כל מקור לחייב בכך. תוספות (ד"ה להודיעך). כו. **בפשטות** צריך לומר ש'דאי' אינו ראיה אלא רק סיום תשובת הגמרא, שלפי דברינו שהמשנה באה להודיעך כחו דרבי יוסי, רבי יהודה סובר שאפילו לכתחילה אין צריך שמיעת האוזן. וראה בהרחבה בעיוני הפשט. כז. **רש"י** (ד"ה בלבו), וכן כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה לא), וכתבו שההכרח לפירושם הוא שהרי נפסק להלכה להלן (כ:) שהרהור אינו כדיבור. אמנם רבינו חננאל (ד"ה בלבו) כתב, שאם אין צריך להשמיע לאזנו יוצא גם בהרהור בלבד, וכן כתב הרמב"ם (ברכות פ"א ה"ז). כח. **הגמרא** סוברת שדוחק לחלק בין דאורייתא לדרבנן, ולכן כיון שאפשר להעמיד את המשנה בתרומות כרבי יהודה בלי להזדקק לחילוק זה, אין לנו להדחק בו ולהעמידה כרבי יוסי. על פי ברכת ה' (ברש"י ד"ה וממלא). כט. **ולא** יתכן שרבי יהודה בן רבי שמעון בן פזי שנה ברייתא זו בעצמו והוא חולק על רבי יהודה ורבי יוסי, כיון שלא היה תנא אלא אמורא. ל. **אין** לומר שלפי רבי יהודה בתרומה יוצא לכתחילה כיון שהברכה היא מדרבנן, וכפי שחילק רב חסדא לעיל לשיטת רבי יוסי, כיון שלכתחילה אין להתיר בדרבנן יותר מבמצוות דאורייתא [שודאי כשתיקנו חכמים ברכה, חייבו להשמיע לאזנו לכתחילה], ורב חסדא חילק רק לענין בדיעבד. תוספות הרא"ש (ד"ה סלקא).

לא. **אלו** המשניות והברייתות שהגמרא הביאה עד כאן לגבי שמיעת האוזן: א. משנתנו לגבי קריאת שמע, בה מבואר שלרבי יוסי אף בדיעבד לא יצא אם לא השמיע לאזנו, ובשיטת רבי יהודה דנה סוגייתנו, אם הוא מתיר לכתחילה לקרוא בלי שישמיע לאזנו, או שרק בדיעבד יצא. ב. הברייתא לגבי ברכת המזון, בה נאמר שלכתחילה ישמיע לאזנו, ובדיעבד אם לא השמיע יצא. ג. המשנה לגבי תרומה, בה נאמר שחרש לא יתרום לכתחילה מפני שאינו שומע את הברכה, ובדיעבד תרומתו תרומה. ד. הברייתא לגבי תרומה ששנה רבי יהודה בנו של רבי שמעון בן פזי, בה נאמר שחרש תורם לכתחילה. לב. **אמנם** צריך להוציא בשפתיו. שיטה מקובצת להלן (כב. ד"ה מהרהר). והוא כדברי רש"י לעיל (ד"ה בלבו) לגבי ברכת המזון. לג. **והמשנה** בתרומות שחרש לא יתרום לכתחילה ואם תרם יצא היא כשיטת רבי יוסי במשנתנו, ובתרומה מודה רבי יוסי שאם תרם יצא בדיעבד כיון שהברכה היא רק מדברי חכמים, כמבואר בגמרא לעיל. רש"י (ד"ה אלא רבי). והקשה המהרש"א (ברש"י שם), מנין שהמשנה בתרומות היא כרבי יוסי ויש לחלק בין קריאת שמע לתרומה, שמא היא כרבי אלעזר בן עזריה. ותירץ, שדברי רבי אלעזר בן עזריה לא הוזכרו במשנה אלא בברייתא, ואילו את דברי רבי יוסי שנה רבי במשנה, ומסתבר שרבי ששנה את המשנה בתרומות התכוין לשנותה כדעה שהוזכרה במשנה. לד. **התרצן** שהביא ברייתא זו לא רצה בתחילה לפרש כן שרבי יהודה סובר כרבו, כיון שלא נקט במשנה כלשון רבו 'צריך שישמיע לאזנו', אלא 'הקורא וכו' יצא'. ברכת ה' (ד"ה אמר). וראה עוד בפני יהושע (ד"ה אלא). לסיכום, נמצאו שלש שיטות בדין קרא ולא השמיע לאזנו: א. שיטת רבי יוסי אפילו בדיעבד לא יצא. ב. שיטת רבי יהודה ורבו רבי אלעזר בן עזריה שלכתחילה צריך להשמיע לאזנו אך בדיעבד יצא. ג. שיטת רבי מאיר שאפילו לכתחילה אין צריך להשמיע לאזנו. לה. **ולשון** 'לא יצא' משמע אפילו בדיעבד. רש"י (ד"ה לא).

דילמא - שמא **כרבי יהודה היא** הסובר בקריאת שמע שבדיעבד יצא אף אם לא השמיע לאזנו, **ולכתחלה הוא דלא** - וכוונת המשנה שרק לכתחילה חרש לא יקרא את המגילה, **הא דיעבד שפיר דמי** - אך בדיעבד אם קרא יוצאים בקריאתו ידי חובה[א][[א]]. משיבה הגמרא: **לא סלקא דעתך** - אל תעלה על דעתך לומר כן, **דקתני חרש דומיא דשוטה וקטן** - שהרי חרש נשנה יחד עם שוטה וקטן ומשמע שהם דומים בדיניהם, **מה שוטה וקטן דיעבד נמי לא** יוצאים בקריאתם, **אף חרש** ב**דיעבד נמי לא** יוצאים בקריאתו.

שבה הגמרא ושואלת: **ודילמא הא כדאיתא והא כדאיתא** - שמא אין כוונת המשנה שחרש שוטה וקטן דומים בפסולם אלא כל אחד כדינו, ששוטה וקטן פסולים אף בדיעבד, וחרש פסול רק לכתחילה אך בדיעבד הוא מוציא ידי חובה, וכשיטת רבי יהודה שבדיעבד יוצאים ידי חובה בלא שמיעת האוזן. משיבה הגמרא: **ומי מצית לאוקמה** - וכי יכול אתה להעמיד משנה זו **כרבי יהודה, והא מדקתני בסיפא** שם **'רבי יהודה מכשיר בקטן', מכלל דרישא** - מוכח שתחילת המשנה **לאו רבי יהודה היא**.

הגמרא מנסה לדחות ראיה זו, ושוב להעמיד את המשנה במגילה כרבי יהודה: **ודילמא** - ושמא המשנה במגילה **כולה רבי יהודה היא, ותרי גווני קטן** - והיא עוסקת בשני אופנים בדין קטן, **וחסורי מחסרא והכי קתני** - ומשנה זו חסירה היא וכך יש לשנותה, **הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן**, וכל אחד כדינו, שהשוטה פסול גם בדיעבד, וחרש וקטן פסולים לכתחילה אך כשרים בדיעבד[ב]. ומוסיפה המשנה, **במה דברים אמורים** שקטן פסול לכתחילה, **בקטן שלא הגיע לגיל חנוך**[ג], **אבל קטן שהגיע לחנוך אפילו לכתחלה כשר, דברי רבי יהודה, שרבי יהודה מכשיר בקטן**[ד][[ב]].

הגמרא עוברת לדחות את עיקר דברי המקשן שלרבי יהודה יש חילוק בין לכתחילה לבדיעבד[ה]: **במאי אוקימתא** - כיצד העמדת את המשנה במגילה, **כרבי יהודה** המכשיר חרש בדיעבד, **ודיעבד אין לכתחלה לא** - ולפי זה פירוש דבריו במשנתנו שהקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא, היינו רק בדיעבד אך לכתחילה צריך להשמיע לאזנו, אם כן קשה, **אלא הא דתני רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי, חרש המדבר ואינו שומע תורם לכתחלה, מני** - כשיטת מי היא, הרי אינה **לא** כ**רבי יהודה ולא** כ**רבי יוסי, דאי רבי יהודה** היא, הרי לשיטתו רק ב**דיעבד אין** - אכן יצא בלא להשמיע לאזנו, אך **לכתחלה לא** יעשה כן, **ואי רבי יוסי** היא, הרי לשיטתו ב**דיעבד נמי לא** יצא.

מקשה הגמרא: **אלא מאי** - מה ברצונך לומר, שברייתא זו הסוברת שאין צריך שמיעת האוזן כלל כשיטת **רבי יהודה** היא, וכוונתו במשנתנו ש**אפילו לכתחלה נמי** רשאי לקרות את שמע בלא להשמיע לאזנו[ו], אם כן קשה, **אלא הא דתניא לא יברך אדם ברכת המזון בלבו** - בשפתיו בלא להשמיע לאזנו, **ואם בירך יצא, מני** - כשיטת מי נאמרה, הרי אינה **לא רבי יהודה ולא רבי יוסי, דאי רבי יהודה, הא אמר שאפילו לכתחלה נמי** יצא, **ואי רבי יוסי, הא אמר שאפילו** ב**דיעבד נמי לא** יצא.

הגמרא מביאה דעה שלישית בדין זה. מתרצת הגמרא: **לעולם** הברייתא הסוברת שחרש תורם לכתחילה **רבי יהודה היא**, וכוונתו במשנתנו ש**אפילו לכתחלה נמי** יצא בקריאת שמע בלא להשמיע לאזנו, **ולא קשיא** מי שנה בברכת המזון שלכתחילה צריך להשמיע לאזנו ובדיעבד יצא, מפני ש**הא דידיה** - הברייתא לגבי חרש היא שיטת רבי יהודה עצמו, **והא דרביה** - והברייתא לגבי ברכת המזון המחלקת בין לכתחילה לבדיעבד, היא כשיטה שאמר רבי יהודה בשם רבו רבי אלעזר בן עזריה, כמובא בסמוך[ז].

והיכן אמר רבי יהודה כן בשם רבו, **דתניא, אמר רבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה, הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו, שנאמר** (דברים ו ד) **'שמע ישראל' וגו'. אמר לו רבי מאיר, הרי הוא** [-הכתוב] **אומר** (שם ו ו) **'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך'**, ומשמע **אחר כונת הלב הן הן הדברים** - עיקר הדבר תלוי בכוונת הלב, ואפילו לכתחילה אין צריך שמיעת האוזן. וכיון שרבי אלעזר בן עזריה נקט בלשון 'צריך שישמיע לאזנו' משמע שרק לכתחילה כך הדין, אך בדיעבד יצא אף אם לא השמיע לאזנו, ואם כן את הברייתא לגבי ברכת המזון שנה רבי יהודה בשמו[[ג]].

מסיימת הגמרא: **השתא דאתית להכי** - עכשיו שבאת לכך והשמעת לנו את דעת רבי מאיר, **אפילו תימא רבי יהודה כרביה סבירא ליה** - תוכל לומר שרבי יהודה סובר כרבו רבי אלעזר בן עזריה שלכתחילה צריך שמיעת האוזן, ובקריאת שמע הוא מכשיר רק בדיעבד, ואת המשנה במגילה יש להעמיד כשיטתו וחרש פסול רק לכתחילה[ח], **ולא קשיא** כשיטת מי נאמרו הברייתות לגבי חרש התורם לכתחילה ולגבי ברכת המזון, ד**הא רבי יהודה** - הברייתא המצריכה לכתחילה בברכת המזון שמיעת האוזן היא כרבי יהודה, **והא רבי מאיר** - והברייתא הסוברת שחרש תורם לכתחילה היא כרבי מאיר.

הגמרא פוסקת הלכה במחלוקת זו: **אמר רב חסדא אמר רב שילא, הלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה** שהקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו, **והלכה כרבי יהודה** במשנתנו שהקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא. מבארת הגמרא: **וצריכא** - ונצרך רב שילא להשמיענו שהלכה כדברי שניהם[ט], **דאי אשמעינן** - שאם היה משמיענו רק **שהלכה כרבי יהודה** שהקורא את שמע בלא להשמיע לאזנו יצא, **הוה אמינא** - הייתי אומר שלרבי יהודה **אפילו לכתחלה** יצא', **קא משמע לן** - על כן השמיענו רב שילא עוד **שהלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה** שלכתחילה צריך שמיעת האוזן. **ואי אשמעינן** רק **שהלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה, הוה אמינא** שכוונת רבי אלעזר בן עזריה באומרו 'צריך שישמיע לאזנו', **צריך ואין לו תקנה** אם לא השמיע, כלומר שלא יצא אפילו בדיעבד, **קא משמע לן** רב שילא עוד **שהלכה כרבי יהודה**, שבדיעבד אם קרא ולא השמיע לאזנו יצא.

★

הגמרא מחלקת בין קריאת שמע לשאר מצוות בדין שמיעת האוזן: **אמר רב יוסף, מחלוקת** התנאים אם הקורא ולא השמיע לאזנו יצא, נאמרה דווקא **בקריאת שמע, אבל בשאר מצות** - בכל הברכות, **לדברי הכל** אם לא השמיע לאזנו **לא יצא** אפילו בדיעבד, **דכתיב** בדברי משה לעם ישראל בערבות מואב (דברים כז ט) **'הסכת ושמע ישראל'** וגו'[יא], ויש לדרוש מפסוק זה שבכל אמירה של מצוה צריך להשמיע הדברים לאזנו[יב][[ד]].

מקשה הגמרא: **מיתיבי**, הרי שנינו בברייתא **לא יברך אדם ברכת המזון בלבו**, ובדיעבד **אם בירך יצא**, ומוכח שאף בשאר מצוות יש הסוברים שאם לא השמיע לאזנו יצא, שלא כדברי רב יוסף.

מכח קושיא זו מסיקה הגמרא שאכן לא כך אמר רב יוסף, **אלא אי אתמר הכי אתמר** - אם נאמרה שמועה זו בשם רב יוסף, כך נאמרה, **אמר רב יוסף, המחלוקת** אם השמיע לאזנו יצא היא רק **בקריאת שמע דכתיב** בה (דברים ו ד) **'שמע ישראל'**, ודרש רבי יוסי מפסוק זה שאם לא השמיע לאזנו לא יצא אפילו בדיעבד, **אבל בשאר מצות** - בכל הברכות, אף אם לא השמיע לאזנו **לדברי הכל** בדיעבד **יצא**[יג].

מקשה הגמרא: מדוע בכל הברכות יצא בלא להשמיע לאזנו, **והכתיב 'הסכת ושמע ישראל'**, ומשמע שצריך להשמיע לאזנו ואם לא השמיע לא יצא אפילו בדיעבד כמבואר לעיל. מתרצת הגמרא: **ההוא** [-הפסוק 'הסכת'] **בדברי תורה כתיב**, כדרשת הגמרא להלן (סג:) מפסוק זה שצריך אדם לכתת עצמו ולהצטער בעמל התורה[יד], ואין לדרשו לענין שמיעת האוזן[[ה]].

★

א. **הגמרא** להלן תקשה שרבי יהודה במשנה שם חולק על תנא קמא, ואם כן כיצד ניתן לומר שאף דין זה הוא כשיטתו. ב. **רש"י** (ד"ה כד"א). והקשה המהרש"א (ברש"י שם), מי הכריחו לפרש כאן שלרבי יהודה קטן שלא הגיע לחינוך פסול רק לכתחילה, ולא כסברת הגמרא לעיל שקטן הוא כשוטה הפסול אף בדיעבד. וכתב שיש ליישב. וביאר כוונתו בהוראת שעה (על המהרש"א שם), שמסברא באמת קטן אינו דומה לשוטה שאין בו דעת כלל, אלא לעיל הבינה הגמרא שחרש שוטה וקטן דומים בדיניהם, אך עתה שהעמדנו את המשנה כרבי יהודה ונמצא שחרש אינו דומה לשוטה שהרי בדיעבד הוא כשר, שוב אפשר לומר שגם קטן אינו דומה לשוטה ופסול רק לכתחילה. ג. **קטן** שהגיע לחינוך היינו כגון בן תשע או בן עשר, כמבואר ביומא (פב.). רש"י (ד"ה כד"א). וראה בגמרא שם שנחלקו בזה אמוראים. ד. **לכאורה** תיבות 'שרבי יהודה מכשיר בקטן' מיותרות. וביאר המחנה אפרים (על המהרש"א, ד"ה ויש ליישב) כוונת הגמרא, שכיון שרבי יהודה מכשיר בדיעבד אפילו בקטן שלא הגיע לחינוך, ודאי קטן שהגיע לחינוך כשר אפילו לכתחילה. ה. **מכאן** והלאה הגמרא חוזרת על אותו משא ומתן שהביאה לעיל (ע"א) כדי לברר את שיטת רבי יהודה. ו. **ולפי** זה צריך לומר שמה שנקט התנא 'הקורא את שמע' ומשמע שמדובר בדיעבד, הוא כדי להשמיענו כוחו של רבי יוסי, שהחמיר עד כדי כך שאפילו בדיעבד לא יצא, וכפי שביארה הגמרא לעיל (ע"א). רש"י (ד"ה אלא מאי). ז. **והמשנה** במגילה שחרש פסול לקרות את המגילה היא כרבי יוסי, והכוונה שפסול אפילו בדיעבד. רש"י (ד"ה לעולם). ואין להעמידה כרבי יהודה, שהרי הוא מתיר לחרש לקרות אפילו לכתחילה. וראה עיוני הפשט (אות ג) בשם המהרש"א. ח. **שאותה** משנה חסירה בלשונה, ויש שני אופנים בדין קטן, וכפי שביארה הגמרא לעיל. ט. **אף** ששניהם מודים שלכתחילה צריך להשמיע ובדיעבד יצא. י. **ומה** שנקטה המשנה 'הקורא וכו' יצא' שמשמע בדיעבד, הוא כדי ללמדנו עד כמה מחמיר רבי יוסי החולק עליו, שלשיטתו אפילו בדיעבד לא יצא, וכמבואר לעיל (ע"א). רש"י (ד"ה הוה). אף שרב חסדא עצמו ששנה שמועה זו פירש לעיל (ע"א) שלרבי יהודה אפילו לכתחילה אין צריך להשמיע לאזנו, כתב הרשב"א (שם ד"ה הטעם) שלמסקנת הסוגיא רב חסדא חזר בו. יא. **לשון** הפסוק שם 'הסכת ושמע ישראל, היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך'. ועל פי הפשט פירוש 'הסכת' הוא הקשב. תרגום אונקלוס (שם), על פי כתר יונתן. יב. **שהרי** בפסוק שאחריו נאמר (כז י) 'ועשית את מצותיו ואת חוקיו' וגו', ומבואר שהפרשה מדברת בכל המצוות. יג. **רב** יוסף חולק על כל סוגיית הגמרא לעיל, שהרי רב חסדא ורב מתנה השוו בין דין קריאת שמע לדין תרומה ומגילה. תוספות (ד"ה אלא). והתוספות הרא"ש (ד"ה אלא) הקשה לפי זה מדוע לא נקטה הגמרא בלשון 'רב יוסף אמר', וראה בברכת ה' (בתוס' שם) מה שכתב בזה. לדברי רב יוסף נמצא שהברייתא לגבי ברכת המזון, וכן המשנה הסוברת שחרש לכתחילה לא יתרום ובדיעבד תרומתו תרומה, נאמרו בין לשיטת רבי יוסי ובין לשיטת רבי יהודה, שהרי לא נחלקו אלא בקריאת שמע. והברייתא הסוברת שחרש תורם לכתחילה, היא כשיטת רבי מאיר הסובר שאין צריך שמיעת האוזן כלל אפילו בקריאת שמע. והמשנה הפוסלת חרש לקריאת המגילה, אף לרבי יוסי היינו רק לכתחילה, ודין חרש שונה משוטה וקטן המובאים שם שפסולים אף בדיעבד, אלא שרבי יהודה חולק בקטן ומכשירו לכתחילה. בעל המאור (ד"ה הקורא), רשב"א (ד"ה אמר רב יוסף). יד. **כתיתה** היא מעיכה היטב (רש"י ויקרא כב כד). ותיבת הסכת נדרשת כשתי תיבות, 'הס' כמו 'עש', כלומר עשה, ו'כת' מלשון כתיתה, דהיינו עשו עצמכם כתותים להצטער על דברי תורה. רש"י (להלן סג: ד"ה כתתו).

שנינו במשנה: הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא, רבי יוסי אומר לא יצא. **קָרָא וְלֹא דִקְדֵּק בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ** אלא גמגם בהן, רבי יוסי אומר יצא, רבי יהודה אומר לא יצא. **הגמרא פוסקת הלכה בשתי מחלוקות אלו: אָמַר רַבִּי טָבִי אָמַר רַבִּי יֹאשִׁיָּה, הֲלָכָה כְּדִבְרֵי שְׁנֵיהֶם לְהָקֵל** - הלכה כרבי יהודה שאם לא השמיע לאזנו יצא[טו], והלכה כרבי יוסי שאם לא דקדק באותיותיה יצא.

★

מאמר נוסף מרבי טבי בשם רבי יאשיה: **וְאָמַר רַבִּי טָבִי אָמַר רַבִּי יֹאשִׁיָּה, מַאי דִּכְתִיב** (משלי ל טו-טז) **'שָׁלֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה** וגו' **שְׁאוֹל וְעוֹצֶר רָחַם'**[טז], שלכאורה קשה, **וְכִי מַה עִנְיַן שְׁאוֹל** [-קבר] **אֵצֶל רֶחֶם** האשה שסמכם הפסוק זה לזה. **אֶלָּא לוֹמַר לָךְ** שדומים הם, **מָה רֶחֶם מַכְנִיס** זרע **וּמוֹצִיא** אחר כך הולד, **אַף שְׁאוֹל מַכְנִיס** האדם במיתתו, **וּמוֹצִיא** אותו לעתיד לבוא בתחיית המתים.

מוסיף רבי יאשיה: **וַהֲלֹא דְּבָרִים** אלו **קַל וָחֹמֶר** הם, **וּמָה רֶחֶם שֶׁמַּכְנִיסִין בּוֹ** הזרע **בְּחֲשַׁאי** [-בשקט ובהחבא] **מוֹצִיאִין מִמֶּנּוּ** הולד **בְּקוֹלֵי קוֹלוֹת** של שמחה, אם כן **שְׁאוֹל שֶׁמַּכְנִיסִין בּוֹ** המת **בְּקוֹלֵי קוֹלוֹת** של בכי ומספד, וכי **אֵינוֹ דִין שֶׁמּוֹצִיאִין מִמֶּנּוּ בְּקוֹלֵי קוֹלוֹת**[יז].

מסיימת הגמרא: **מִכָּאן** - מפסוק זה, יש **תְּשׁוּבָה לָאוֹמְרִים אֵין לִתְחִיַּית הַמֵּתִים** מקור **מִן הַתּוֹרָה**[יח], שהרי רמוזה בו תחיית המתים[יט].

★

הגמרא דורשת את תיבת 'וכתבתם' שבקריאת שמע: תָּנֵי רַבִּי אוֹשַׁעְיָא ברייתא **קַמֵּיהּ דְּרָבָא** - לפני רבא, נאמר בפרשת שמע (דברים ו ט) **'וּכְתַבְתָּם עַל מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ'**, דהיינו שנכתוב במזוזה את הדברים שנאמרו בפרשה זו, וכן יש לכתבם בתפילין כנאמר שם (דברים ו ח). **דורשת הברייתא:** תיבת **'וּכְתַבְתָּם'** משמעה שתהא הכתיבה תמה ושלמה[כ], ויש ללמוד מכך שיהא **הַכֹּל בִּכְתָב** - שצריך לכתוב בתפילין ומזוזות את כל האמור בפרשה, **וַאֲפִילּוּ צַוָּאוֹת** - ואף את הציוויים שבה, כגון 'וכתבתם' ו'וקשרתם'[כא][ו].

אָמַר לֵיהּ רבא לרבי אושעיא, **דְּאָמַר לָךְ מַנִּי** - אם ישאלך אדם מי הוא זה הסובר שצריך פסוק לרבות שצוואות נכתבות[כב], אמור לו ששיטת **רַבִּי יְהוּדָה הִיא, דְּאָמַר** בסוטה (יז.) **לְגַבֵּי סוֹטָה** השותה ממים המרים[כג], שבמגילה בה כותב הכהן את פרשת סוטה כדי למוחקה בתוך מים אלו, הדין הוא שאת **הָאָלוֹת** - הקללות שבפרשה, דהיינו 'יִתֵּן ה' אוֹתָךְ לְאָלָה וְלִשְׁבֻעָה' וגו' (במדבר ה כא) הרי הוא **כּוֹתֵב, אַךְ צַוָּאוֹת** - את הציוויים שבפרשה כגון 'וְהִשְׁבִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן' וגו' (שם ה יט) **אֵינוֹ כּוֹתֵב**[ז]. מדייק רבא: **וְהָתָם הוּא דִּכְתִיב 'וְכָתַב אֶת הָאָלוֹת הָאֵלֶּה'** - דווקא בסוטה סובר רבי יהודה שאינו כותב אף צוואות, כיון שנאמר שם (ה כג) 'וכתב' ולא 'וכתבתם', **אֲבָל הָכָא** בתפילין ומזוזות **דִּכְתִיב** בהן **'וּכְתַבְתָּם'**, משמע שיכתוב כתיבה תמה את כל האמור בפרשה, ועל כן **אֲפִילּוּ צַוָּאוֹת נַמִּי** כותב. ונמצא שהברייתא המצריכה דרשה מיוחדת לחייב כתיבת צוואות, היא כשיטת רבי יהודה.

מקשה הגמרא על דברי רבא: **אַטּוּ טַעֲמֵיהּ** - וכי טעמו **דְּרַבִּי יְהוּדָה** שבמגילת סוטה אינו כותב צוואות הוא **מִשּׁוּם דִּכְתִיב 'וְכָתַב'** ולא 'וכתבתם', הרי בגמרא שם מבואר **דְּטַעֲמֵיהּ דְּרַבִּי יְהוּדָה מִשּׁוּם דִּכְתִיב** (שם) **'וְכָתַב אֶת הָאָלוֹת הָאֵלֶּה'** וגו', ומשמע שדווקא **אָלוֹת אִין** [-אכן] כותבן, אך **צַוָּאוֹת לֹא** - אינו כותב[כד], ומבואר שאם לא מיעוט זה, מסברא היינו לומדים מ'וכתב' שצריך לכתוב הכל, ואם כן בפרשת תפילין ומזוזות שאין בה מיעוט, ודאי צריך לכתוב את כולה, ומדוע צריך לדרוש מ'וכתבתם' שכותב צוואות.

מתרצת הגמרא: באמת תיבת 'וכתב' לבדה משמעה שכותב הכל, ומכל מקום **אִצְטְרִיךְ** - לגבי תפילין ומזוזות הוצרכה הברייתא לרבות כתיבת צוואות מ'וכתבתם', שאם לא כן, **סָלְקָא דַּעְתָּךְ אֲמִינָא** - היה עולה בדעתך לומר, שכיון שגם בסוטה וגם בתפילין ומזוזות נאמרה לשון כתיבה, **נֵילַף** - נלמד בתפילין ומזוזות גזירה שוה **'כְּתִיבָה כְּתִיבָה' מֵהָתָם** - משם בסוטה, **מַה הָתָם אָלוֹת אִין** [-אכן כותבן] אך **צַוָּאוֹת לֹא** כותב, **אַף הָכָא נַמִּי** - כך גם כאן בתפילין ומזוזות **צַוָּאוֹת לֹא** יכתוב, על כן **כְּתַב רַחֲמָנָא 'וּכְתַבְתָּם'** להשמיענו **שֶׁאֲפִילּוּ צַוָּאוֹת** כותב[כה].

★

הגמרא דורשת את תיבת 'ולמדתם' שבקריאת שמע: תָּנֵי רַב עוֹבַדְיָה ברייתא **קַמֵּיהּ דְּרָבָא** - לפני רבא, נאמר בפרשת והיה אם שמוע (דברים יא יט) **'וְלִמַּדְתֶּם** אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם' וגו', דהיינו ציווי לקרוא פרשה זו בקריאת שמע. ומשמע מתיבת **'וְלִמַּדְתֶּם' שֶׁיְּהֵא לִמּוּדָךְ תָּם** - שלם כהלכתו[כו][ח], **שֶׁיִּתֵּן רֵיוַח בֵּין הַדְּבֵקִים** - שיפריד בין שתי תיבות הדבוקות זו לזו[כז], כגון תיבה המתחילה באותה אות שבה מסתיימת התיבה הקודמת לה, שאם אינו מקפיד לתת ריוח ביניהם הוא הוגה את שתיהן כאות אחת, כפי שמפרט רבא להלן.

עָנֵי רָבָא בַּתְרֵיהּ - ענה רבא אחרי רב עובדיה ופירש שמועתו, אלו הן תיבות הדבוקות שבקריאת שמע, **כְּגוֹן 'עַל לְבָבֶךָ'** (דברים ו ו), שאם אינו מפריד ביניהן נמצא שאומר 'עַלְבָבֶךָ' ומחסיר למ"ד אחת, וכן **'עַל לְבַבְכֶם'** (שם יא יח), **'בְּכָל לְבָבְךָ'** (שם ו ה), **'בְּכָל לְבַבְכֶם'** (שם יא יג), **'עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ'** (שם יא טו)[כח], **'וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה'** (שם יא יז), **'הַכָּנָף פְּתִיל'** (במדבר טו לח)[כט], **'אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ'** (שם טו מא).

★

הגמרא מבארת מה שכרו של המדקדק באותיות קריאת שמע: אָמַר רַבִּי חָמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, כָּל הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע וּמְדַקְדֵּק בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ, מְצַנְּנִין לוֹ גֵּיהִנָּם[ל], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים סח טו) **'בְּפָרֵשׂ שַׁדַּי מְלָכִים בָּהּ תַּשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן'**[לא], דורש רבי חמא: **אַל תִּקְרֵי 'בְּפָרֵשׂ'** מלשון פריסה ושטיחת הדבר, **אֶלָּא 'בְּפָרֵשׁ'** מלשון מפורש, **וְאַל תִּקְרֵי 'בְּצַלְמוֹן'** שהוא חושך, **אֶלָּא 'בְּצַלְמָוֶת'** דהיינו הגיהנם[לב], וכך יש לפרש את הפסוק, אם תפרש היטב 'שדי' דהיינו שתבדיל כראוי בין התיבות של קבלת מלכות שמים בקריאת שמע, תזכה ש'מלכים בה' דהיינו התורה שבה מלכים ימלוכו[לג], תשלג ותצנן לך את הגיהנם.

★

הגמרא מביאה שמועה נוספת מרבי חמא בן רבי חנינא: וְאָמַר רַבִּי חָמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, לָמָּה נִסְמְכוּ בתורה

טו. **כמבואר** בגמרא לעיל שתנא קמא במשנה הוא רבי יהודה.

טז. **לשון** הפסוקים שם 'שלוש הנה לא תשבענה ארבע לא אמרו הון, שאול, ועוצר רחם, ארץ לא שבעה מים, ואש לא אמרה הון' ['הון' ביאורו 'הרבה יש לנו']. ופירוש הענין, שדברים אלו לעולם אינם מתמלאים, הקבר אינו שבע ממתים, הרחם אינו שבע מבעילות, הארץ אינה שבעה מגשם, וכן האש אינה פוסקת מלשרוף. ואף שהדמיון בין שאול לרחם מפורש בפסוק שאינם שבעים לעולם, שאלת הגמרא היא מדוע נקט הכתוב דווקא בסדר זה.

יז. **קולות** אלו הם של תקיעת שופר שתהיה לעתיד לבוא, שנאמר (ישעיה כז יג) 'והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול' וגו'. רש"י (סנהדרין צב. ד"ה מינו).

יח. **אף** שפסוק זה אינו אלא בכתובים, הגמרא מכנה את כל הפסוקים בשם 'תורה'. יד רמה (סנהדרין צב. ד"ה מנין).

יט. **בסנהדרין** (צ:-צב.) מביאה הגמרא עוד מקורות רבים לתחיית המתים מן התורה, ראה שם.

כ. **שנדרשת** תיבה זו כאילו נכתב 'וכתב תם' בשתי תיבות. על פי לבוש (או"ח סי' לב ס"ג).

כא. **כלומר**, אף שענין פרשת קריאת שמע הוא קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות, והציוויים האמורים בפרשה אינם חלק מכך, מכל מקום יש לכתבם כדי שתהא הפרשה כתובה בשלימות. על פי מאירי (ד"ה תפילין).

כב. **רש"י** (ד"ה דאמר), ריב"ן (מכות כ: ד"ה דאמר).

כג. **סוטה** היא אשה שחשד בה בעלה מאיש אחר, והתרה בה בפני עדים שלא תסתר עמו, ואף על פי כן נסתרה עמו, ודינה שאסורה לבעלה וצריכה להבדק אם זינתה על ידי שתיית מים המרים בבית המקדש. מים אלו הם מים קדושים מן הכיור, שנותן בהם הכהן מן העפר שבקרקע המקדש, ומוחק בתוכם מגילה עליה כתובה פרשת סוטה, כנאמר בתורה (במדבר ה יא-לא).

כד. **בפשטות** משמע בגמרא שהמיעוט הוא מתיבת 'האלות', שדווקא אלות כותב ולא דבר אחר. אמנם בסוטה שם מבואר שרבי יהודה אינו ממעט ציוויים מתיבת 'האלות', אלא מ'וכתב את האלות האלה', שמשמע דווקא אלה, ומתיבת 'האלות' הוא ממעט דבר אחר, עיין שם. ובדקדוקי סופרים (אות ס) הביא גירסת כת"י 'משום דכתיב אלה', וכן גירסת רש"י (ד"ה משום).

כה. **ולפי** זה אין פירוש דברי רבא לעיל 'והתם הוא דכתיב וכתב את האלות האלה' שבסוטה נאמר 'וכתב' ולא 'וכתבתם' כפי שפירשנו שם, אלא כוונתו שדווקא שם יש מיעוט מ'האלות האלה', והוסיף שאין ללמוד מסוטה לתפילין ומזוזות כיון שבהן נאמר וכתבתם.

כו. **על** פי רש"י (שבת קג: ד"ה תם).

כז. **הפסוק** 'ולמדתם' הוא המקור לדין משנתנו שהקורא את שמע צריך לדקדק באותיותיה, ורבי יוסי הסובר שבדיעבד יצא אף אם לא דקדק, לומד שפסוק זה הוא רק לכתחילה ולא לעכב. ר"י מלוניל (לעיל ע"א ד"ה קרא). אמנם בשאגת אריה (סו"ס סוף סימן ג) כתב, שדין דקדוק האותיות הוא מדברי חכמים, והפסוק הוא רק סמך מן התורה לתקנה זו.

כח. **אף** שהאות בי"ת שבסוף 'עשב' היא רפה והבי"ת שבתחילת 'בשדך' דגושה, ואם כן אי אפשר שיבלעו זו בזו, עדיין יש לחשוש שיקרא שתיהן דגושות או רפויות. מאירי (ד"ה הקורא). וכתב עוד שאולי בזמן התלמוד היו נקראות שתיהן בסגנון תנועה אחת. וכן כתב לגבי 'הכנף פתיל'.

כט. **אף** שתיבות אלו נאמרו בפרשת ויאמר, וקריאת פרשה זו בקריאת שמע היא מתקנת חכמים כמבואר לעיל (יב:), אין להקשות כיצד למד רבא מהפסוק 'ולמדתם' שצריך לדקדק בהן, כיון שאנו לומדים מדרשה זו להזהר בקריאת כל מה שהוא בכלל התקנה של קריאת שמע, ואף בחלק שהוא מתקנת חכמים. על פי מהר"ם בנעט (ד"ה הכנף).

ל. **כלומר**, אפילו אם התחייב להענש בגיהנם, מצננים לו חום האש. שאילתות דרב אחאי (ואתחנן קמג), רבינו חננאל (ד"ה תני). וראה עוד צל"ח (ד"ה מלגנין) שביאר באופן אחר. הטעם לזה שמצננים חום הגיהנם בזכות דקדוק האותיות, כיון שמעורר את עצמו ומתחמם בחום הטבעי לקרוא בדקדוק, ובשכר חום זה מצננים לו חום אחר של הגיהנם. בית יוסף (או"ח סי' סב ד"ה דאמר) בשם מהר"י אבוהב. וראה ביאורים נוספים בעיון יעקב (ד"ה ומדקדק) ובבן יהוידע (ד"ה כל).

לא. **לעיל** שם משבחים הפסוקים את עם ישראל שנמשלו ליונה וכיסו כנפיהם בכסף וזהב, ומה הם הכסף והזהב, 'בפרש שדי מלכים' וגו', כלומר זו התורה שפרש הקב"ה בהר סיני לפני תלמידי החכמים שנמשלו למלכים, ובתורה הם נשלגים בארץ צלמון, כלומר היא עתידה להצילם כשלג בגיהנם שהוא ארץ חושך וצלמות. על פי רש"י (שם יד-טו).

לב. **כמבואר** בעירובין (יט.) שצלמות הוא אחד משבעת שמותיו של הגיהנם. תיבת 'צלמות' הוא מלשון צל המות, שהגיהנם בא לאדם לאחר מיתה. על פי רש"י (ד"ה בפרש).

לג. **כמו** שנאמר (משלי ח טו) 'בי מלכים ימלוכו', ופסוק זה נאמר על התורה כמבואר בגיטין (סב.).

אֹהָלִים לִנְחָלִים, דִּכְתִיב בברכות בלעם לישראל (במדבר כד ו), 'כִּנְחָלִים נִטָּיוּ כְּגַנֹּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע ה' וגו' כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם'[א], לוֹמַר לְךָ, מַה נְּחָלִים מַעֲלִין אֶת הָאָדָם הטובל בהם מִטּוּמְאָה לְטָהֳרָה, אַף אֹהָלִים שהם בתי מדרשות שעוסקים בהן בתורה, מַעֲלִין אֶת הָאָדָם מִכַּף חוֹבָה לְכַף זְכוּת[ב].

★

שנינו במשנה: הַקּוֹרֵא לְמַפְרֵעַ לֹא יָצָא וכו', קרא וטעה יחזור למקום שטעה. הגמרא מבארת מה הדין כשאינו יודע היכן טעה, או כשמסתפק אם טעה. מספרת הגמרא: רַבִּי אַמִּי וְרַבִּי אַסִּי הֲווּ קָא קָטְרִין לֵיהּ גְּנָנָא לְרַבִּי אֶלְעָזָר - היו קושרים חופה לרבי אלעזר להשיאו שם אשה. אֲמַר לְהוּ רבי אלעזר, אַדְּהָכִי וְהָכִי - בין כך ובין כך, כלומר בעוד שאתם קושרים, אֵיזִיל וְאֶשְׁמַע מִלְּתָא דְּבֵי מִדְרְשָׁא - אלך ואשמע מהדברים הנאמרים בבית המדרש, וְאֵיתֵי וְאֵימָא לְכוּ - ואבוא ואומר לכם.

אֲזַל רבי אלעזר, וְאַשְׁכְּחֵיהּ [-ומצא] לְתַנָּא[ג] דְּקָתָנֵי קַמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן ברייתא זו (תוספתא פ"ב ה"ה), קָרָא קריאת שמע וְטָעָה וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהֵיכָן טָעָה, אם הוא בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק, ויודע שבפרק זה טעה ודילג אך אינו יודע היכן, יַחֲזוֹר לְרֹאשׁ הפרק כדי שיאמר הכל כראוי ויצא מידי ספק. ואם הוא בֵּין פֶּרֶק לְפֶרֶק - שיודע שגמר פרשה וצריך להתחיל פרשה אחרת, אך אינו יודע אם הגיע ל'והיה אם שמוע' או ל'ויאמר', יַחֲזוֹר לְפֶרֶק רִאשׁוֹן - להפסק הראשון, ויתחיל מ'והיה אם שמוע'. ואם מסתפק בֵּין כְּתִיבָה לִכְתִיבָה - שהגיע לפסוק 'וכתבתם' ואינו יודע אם זהו וכתבתם שבפרשה ראשונה או שניה[א], יַחֲזוֹר לִכְתִיבָה רִאשׁוֹנָה שבפרשת שמע.

אֲמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן לתנא, לֹא שָׁנוּ שהמסתפק צריך לחזור, אֶלָּא כְּשֶׁלֹּא פָּתַח בְּקריאת הפסוק 'לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם' (דברים יא כא), אֲבָל אם פָּתַח כבר בְּ'לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם', כגון שעומד באמצע פרשת ויאמר ומסתפק אם אמר תחילת פרשה זו, כיון שיודע בודאי שאמר 'למען ירבו' אינו צריך לחזור כלל, שמשם ודאי סִרְכֵיהּ נָקַט וְאָתֵי - קרא ובא כהרגלו, שפרשה זו שגורה בפיו[ד][ב].

אֲתָא - בא רבי אלעזר למקום בו היו רבי אמי ורבי אסי, וְאָמַר לְהוּ מה ששמע. אָמְרוּ לֵיהּ, אִילּוּ לֹא בָּאנוּ אֶלָּא לִשְׁמוֹעַ דָּבָר זֶה, דַּיֵּינוּ[ה].

★ ★ ★

מִשְׁנָה המשנה שלפנינו עוסקת בענין כוונה בקריאת שמע, ומבארת מה דין אומנים העסוקים במלאכתם, ומה דין חתן בלילה הראשון: הָאוּמָּנִין שהיו עוסקים במלאכתם והגיע זמן קריאת שמע, קוֹרִין מיד במקומם בְּרֹאשׁ הָאִילָן וּבְרֹאשׁ הַנִּדְבָּךְ [-בנין של אבנים[ו]], ואף שאי אפשר לעמוד שם אלא בדוחק, אין חוששים שלא יוכלו לכוין כראוי, כיון שאין קריאת שמע צריכה כוונה אלא בפסוק ראשון[ז]. מוסיפה המשנה: מַה שֶּׁאֵינָן רַשָּׁאִין לַעֲשׂוֹת כֵּן בִּתְפִלָּה - אך אסור להם להתפלל שם שמונה עשרה, כיון שהתפילה בקשת רחמים היא וצריכה כוונה, ואם יתפללו במקומם לא יוכלו לכוין בה כראוי מחמת הפחד שמא יפלו.

חָתָן פָּטוּר מִקְּרִיאַת שְׁמַע בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹנָה של הנישואים, כיון שטרוד במחשבת מצות הבעילה[ח], וְפטור אף עַד מוֹצָאֵי שַׁבָּת שלאחר מכן אִם לֹא עָשָׂה מַעֲשֶׂה - אם עדיין לא בעל[ט].

מוסיפה המשנה: וּמַעֲשֶׂה בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל שֶׁנָּשָׂא אִשָּׁה, וְקָרָא קריאת שמע בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹנָה. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו, הרי לִמַּדְתָּנוּ רַבֵּינוּ שֶׁחָתָן פָּטוּר מִקְּרִיאַת שְׁמַע. אָמַר לָהֶם, אֵינִי שׁוֹמֵעַ לָכֶם לְבַטֵּל הֵימֶנִּי [-ממני] מַלְכוּת שָׁמַיִם אֲפִילּוּ שָׁעָה אַחַת[י].

★

גְּמָרָא שנינו במשנה שהאומנים קוראים קריאת שמע בראש האילן או הנדבך, אך אינם רשאים להתפלל שם. הגמרא מביאה ברייתא המחלקת בדין זה בין סוגי האילנות, ומבארת מה דין בעל הבית העוסק במלאכת עצמו: תָּנוּ רַבָּנָן, הָאוּמָּנִין העוסקים במלאכה, קוֹרִין קריאת שמע בְּרֹאשׁ הָאִילָן וּבְרֹאשׁ הַנִּדְבָּךְ. וְכן מִתְפַּלְּלִין שמונה עשרה בְּרֹאשׁ הַזַּיִת וּבְרֹאשׁ הַתְּאֵנָה, כיון שענפיהם מרובים ואפשר לעמוד שם ברווח בלי פחד שמא יפלו, ויכולים לכוין שם לבם כראוי אף בתפילה. וּבִשְׁאָר כָּל הָאִילָנוֹת יוֹרְדִים לְמַטָּה וּמִתְפַּלְּלִין, כיון שאי אפשר לעמוד בראשם אלא בדוחק, ומתוך הפחד שמא יפלו אינם יכולים לכוין בתפילתם.

מוסיפה הברייתא: וּבַעַל הַבַּיִת העוסק במלאכה בראש האילן, בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ - בין בראש הזית והתאנה ובין בשאר אילנות, הרי הוא יוֹרֵד לְמַטָּה וּמִתְפַּלֵּל, לְפִי שֶׁאֵין דַּעְתּוֹ מְיוּשֶּׁבֶת עָלָיו לכוין במקומו כראוי מחמת הסכנה. ומה שבפועלים הקילו בראש הזית והתאנה, הוא כדי שלא יתבטלו ממלאכתם, אך בבעל הבית העומד ברשות עצמו ואינו משועבד למלאכה לא הקילו[יא][ג].

★

הגמרא מקשה סתירה בענין חיוב הכוונה בקריאת שמע: רְמֵי לֵיהּ - הקשה לו רַב מָרִי בְּרֵהּ דְּבַת שְׁמוּאֵל [-בנה של בת שמואל[יב]] לְרָבָא, תְּנַן, הָאוּמָּנִין קוֹרִין בְּרֹאשׁ הָאִילָן וּבְרֹאשׁ הַנִּדְבָּךְ, ומשמע לכאורה שקוראים תוך שהם עסוקים במלאכתם אף שאינם יכולים לכוין באותה שעה[יג], אַלְמָא - מוכח מכאן, שקריאת שמע לֹא בָּעֵי [-אינה צריכה] כַּוָּנָה. וּרְמִינְהִי - וקשה על כך ממה ששנינו, הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּין אֶת לִבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ד) 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל', וּלְהַלָּן הוּא [הפסוק] אוֹמֵר בדברי משה לעם ישראל בערבות מואב (שם כז ט), 'הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל' וגו', דהיינו כוון בלבך[יד], ויש לדרוש גזירה שוה, מַה 'שמע ישראל' האמור לְהַלָּן הוא בְּהַסְכֵּת כלומר שצריך לשמוע בכוונת הלב, אַף 'שמע ישראל' האמור כָּאן לגבי קריאת שמע הוא בְּהַסְכֵּת, שצריך לכוין לבו.

כששמע רבא את שאלת רב מרי, אִשְׁתִּיק - שתק מלהשיבו. אֲמַר לֵיהּ רבא לרב מרי, מִידִי שְׁמִיעַ לָךְ בְּהָא - האם שמעת דבר בענין זה. אֲמַר לֵיהּ רב מרי, הָכִי אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, על דין משנתנו שהאומנים קוראים בראש האילן, יש להוסיף וְהוּא שֶׁבְּטֵלִין מִמְּלַאכְתָּן וְקוֹרִין, אך בזמן שעסוקים במלאכתם אכן אסור להם לקרות.

הגמרא מקשה על דברי רב ששת מברייתא. מקשה הגמרא: איך אפשר לפרש שמשנתנו התירה לאומנים לקרוא רק בשעה שבטלים ממלאכתם, וְהָתַנְיָא לעיל (יא.), בֵּית הִלֵּל אוֹמְרִים, בני אדם עוֹסְקִין בִּמְלַאכְתָּן וְקוֹרִין קריאת שמע[ד]. מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, הָא בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן - משנתנו עוסקת בפרשת שמע שצריך לכוין בה[ה], ועל כן האומנים צריכים להפסיק ממלאכתם בשעת הקריאה. וְהָא - הברייתא המתירה לעסוק במלאכה בשעת קריאת שמע, עוסקת בְּפֶרֶק שֵׁנִי של קריאת שמע, שאין הכוונה מעכבת בו[ו].

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת באלו דינים הקילו בפועלים משום ביטול מלאכה: תָּנוּ רַבָּנָן, הַפּוֹעֲלִים שֶׁהָיוּ עוֹשִׂין מְלָאכָה אֵצֶל בַּעַל הַבַּיִת, אף שהם משועבדים לו לעשות מלאכתו, קוֹרִין קְרִיאַת שְׁמַע וּמְבָרְכִין לְפָנֶיהָ וּלְאַחֲרֶיהָ כתיקונה[טו], וְאוֹכְלִין פִּתָּן וּמְבָרְכִין לְפָנֶיהָ וּלְאַחֲרֶיהָ, וּמִתְפַּלְּלִין תְּפִלָּה שֶׁל שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה ברכות כהלכתה[טז]. אֲבָל אֵין יוֹרְדִין לִפְנֵי הַתֵּיבָה - אין לאחד מהם להתמנות לשליח ציבור המתפלל לפני התיבה[יז], וְכהנים שבהם אֵין נוֹשְׂאִין כַּפֵּיהֶם[יח], כיון שיש בכך ביטול מלאכה יותר מדאי.

א. **בפסוק** זה משבח בלעם את חניית ישראל, כנאמר לעיל שם (כד ה) 'מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל', והמשילם לנחלים הנמשכים ונוטים למרחוק, ולגנים הגדלים על הנהר, ולשמים המתוחים כאוהל. על פי רש"י (שם כד ו). וביאר (ד"ה לכך, ובמדבר שם) את לשון 'כאהלים נטע', שמצאנו לשון נטיעה באהלים בפסוק (דניאל יא מה) 'ויטע אהלי אפדנו'. ולפי זה פירש (ד"ה אהלים) כוונת רבי חמא, שבא לבאר את סמיכות 'כנחלים נטיו' ל'כאהלים נטע ה''. וראה תוספות (ד"ה אהלים) שפירשו באופן אחר. ב. **כיון** שהעוסק בתורה עוונותיו מתכפרים ואינו צריך להקריב קרבנות, כמבואר במנחות (קי.). על פי נפש החיים (שער ד פל"א), וראה שם שהאריך בזה. ג. **האמוראים** שהיו רגילים לשנות ברייתות קרויים 'תנאים' [וראה עוד בהליכות עולם (שער שני פ"א)]. ד. **רש"י** (ד"ה סרכיה), על פי ביאור הרשב"א (ד"ה אבל) בדבריו. אמנם הרשב"א נחלק עליו, וראה הרחבה בעיוני הפשט. ה. **כלומר**, דבר זה שאמר רבי יוחנן, אך אין כוונתם לכל התוספתא. על פי הירושלמי (פ"ב ה"ד). ו. **וכלשון** הפסוק לגבי בנין בית המקדש (עזרא ו ד) 'נדבכין די אבן גלל', שפירושו כתלים של אבן שיש. על פי רש"י (ד"ה נדבך, ועזרא שם). ז. **רמב"ם** (פירוש המשניות). נחלקו הראשונים האם דין זה נאמר דווקא באומנים או גם בבעל הבית העוסק במלאכת עצמו, וראה הרחבה בעיוני הפשט על הגמרא להלן. אילן הוא מסוכן יותר מנדבך, ועל כן נקט התנא את שניהם, להשמיענו שמותר לקרוא קריאת שמע אפילו על האילן, ושאסור להתפלל אפילו על הנדבך. תפארת ישראל (יכין אות כה). ח. **והעוסק** במצוה פטור מן המצוה, ראה הרחבה בגמרא להלן. חתן טרוד כיון שרוצה להיות בקי בבעילה ומהרהר בדבר. על פי רש"י (סוכה כה. ד"ה חתן). וראה עוד רמב"ם (פירוש המשניות) ותלמידי רבינו יונה (ד"ה חתן). ט. **המשנה** נקטה 'עד מוצאי שבת' כיון שבזמנם נהגו להנשא ביום רביעי, כמבואר בכתובות (ב.). שיטה מקובצת (ד"ה חתן). וכן אם נשא אשה ביום אחר פטור ארבעה לילות מליל הנישואין. טור (או"ח סי' ע). י. **מעשה** זה אינו סתירה לדין האמור לעיל שחתן פטור מקריאת שמע, אלא באה המשנה להשמיענו שאדם גדול הבטוח בעצמו שיוכל לכוין הרשות בידו. תוספות (ד"ה מעשה). יא. **רש"י** (ד"ה לפי). ולפי זה נמצא שבאמת גם לעומד בראש הזית והתאנה יש קצת פחד, אך כיון שבדוחק אפשר לכוין שם הקילו בפועלים המשועבדים למלאכת בעל הבית, אבל בעל הבית עצמו צריך לרדת כדי שיוכל לכוין בלי פחד כלל. מפשטות הברייתא משמע שכל החילוק בין אומנים לבעל הבית הוא רק לגבי תפילה, אך קריאת שמע אפילו בעל הבית יכול לקרוא בראש האילן או הנדבך. אמנם נחלקו בזה הדעות, וראה הרחבה בעיוני הפשט. יב. **שמה** היה רחל, כמבואר בשבת (קכד:) ועוד. ופעם אחת נשבתה לבין הגוים כמובא בכתובות (כג.), ובא עליה גוי ששמו 'איסור' ונתעברה ממנו, ובעודה מעוברת התגייר אותו גוי ונקרא 'איסור גיורא', ונשאה לאשה ונולד רב מרי בקדושה, כמבואר בבבא בתרא (קמט.). ומפני כבודו שהיתה הורתו מאביו שלא בקדושה, נקרא רב מרי על שם אמו. רש"י (ד"ה ברה). יג. **שהרי** סתם אומנים העומדים בראש האילן והנדבך עוסקים שם במלאכה, ואם היו צריכים להפסיק מלאכתם בשעת הקריאה היה לתנא לפרש זאת. צל"ח (ד"ה והתניא). יד. **תלמידי** רבינו יונה (לעיל יג. ד"ה שמע). טו. **וכן** הם צריכים לקרוא את שמע ולהתפלל בזמן קריאת שמע ובזמן תפילה, ואין בעל הבית יכול לעכב בעדם. רש"י (ד"ה קורין), על פי ביאור הלכה (או"ח סי' קי ד"ה והפועלים). טז. **התנא** סמך את ברכת המזון לקריאת שמע [ולא הקדים 'ומתפללין'], כיון שבשניהם שנה 'ומברכים לפניה ולאחריה'. שפתי חכמים (ד"ה ת"ל). יז. **רש"י** (ד"ה אבל אין), מאירי (ד"ה פועלים). וכן אין להם להשאר בבית הכנסת לחזרת הש"ץ אלא ישובו למלאכתם מיד לאחר קדושה, שהרי אם מותר להם להתעכב עד סוף התפילה מדוע לא ירדו לפני התיבה בעצמם. ערוך השולחן (או"ח סי' קי ס"ז). יח. **אף** שאין להם להשאר כלל בבית הכנסת לאחר קדושה כמובא בהערה לעיל, הוצרכה הברייתא להשמיענו שגם כהנים שבהם אין להם להתעכב, אף שנשיאת כפים היא מצוה מן התורה.

הגמרא מקשה סתירה על כך מברייתא אחרת: **וְהָתַנְיָא,** פועלים המשועבדים למלאכה מתפללים רק **מֵעֵין שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה,** דהיינו שאומרים שלש ברכות ראשונות ושלש אחרונות כהלכתן, ואת הברכות האמצעיות כוללים בתפילת 'הבינני'[יט][ז], ואינם אומרים את כל תפילת שמונה עשרה. **מתרצת הגמרא: אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, לֹא קַשְׁיָא, הָא** - הברייתא הסוברת שפועלים מתפללים כל תפילת שמונה עשרה, היא כשיטת **רַבָּן גַּמְלִיאֵל** להלן (כח:) שחייב אדם להתפלל שמונה עשרה ברכות, **וְהָא** - הברייתא הסוברת שפועלים מתפללים מעין שמונה עשרה, היא כשיטת **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** שם הסובר שרשאי אדם להתפלל רק מעין שמונה עשרה.

מקשה הגמרא: אִי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ - אם ברייתא זו סוברת כרבי יהושע, **מַאי אִירְיָא פּוֹעֲלִים** - מדוע היא נקטה דווקא פועלים, הרי **אֲפִילּוּ כָּל אָדָם** שאינו משועבד לאחר **נַמִּי** יכול להתפלל מעין שמונה עשרה[ח].

מכח קושיא זו הגמרא חוזרת בה, ומיישבת את הסתירה באופן אחר. מתרצת הגמרא: אֶלָּא כך יש ליישב את הסתירה, **אִידִי וְאִידִי** - זו וזו, כלומר שתי הברייתות הן כשיטת **רַבָּן גַּמְלִיאֵל** שכל אדם צריך להתפלל כל תפילת שמונה עשרה, **וְלָא קַשְׁיָא, כָּאן** - בברייתא האומרת שפועלים מתפללים מעין שמונה עשרה, מדובר **בְּעוֹשִׂין בְּשָׂכָרָן** - בפועלים הנוטלים מבעל הבית שכר פעולתם לבד ממה שנותן להם סעודתם, ועל כן הם צריכים למהר לעשות מלאכתם, **וְכָאן** - בברייתא האומרת שפועלים מתפללים כל תפילת שמונה עשרה, מדובר **בְּעוֹשִׂין בִּסְעוּדָתָן** - שאינם נוטלים מבעל הבית בשכרם אלא את סעודתם, וכיון שהוזילו לו כל כך את דמי שכירותם יש לו למחול להם על ההפסד של זמן תפילתם[כ].

הגמרא מביאה ראיה לדבריה: וְהָתַנְיָא - וכן שנינו שיש חילוק בין עושים בשכרם לעושים בסעודתם, **הַפּוֹעֲלִים שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים מְלָאכָה אֵצֶל בַּעַל הַבַּיִת, קוֹרִין קְרִיאַת שְׁמַע** ומברכים לפניה ולאחריה[כא], **וּמִתְפַּלְּלִין** מעין שמונה עשרה[כב], **וְאוֹכְלִין פִּתָּן, וְאֵין מְבָרְכִים לְפָנֶיהָ** 'המוציא לחם מן הארץ'[כג], כיון שהברכה שלפני האכילה אינה מן התורה[כד], **אֲבָל מְבָרְכִין לְאַחֲרֶיהָ שְׁתַּיִם** - שתי ברכות במקום ארבע[כה], **כֵּיצַד, בְּרָכָה רִאשׁוֹנָה** מברכים **כְּתִקּוּנָהּ,** ובברכה **שְׁנִיָּה פּוֹתֵחַ בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ** [ברכת 'נודה לך'], **וְכוֹלְלִין** הברכה השלישית שהיא **בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם בְּתוֹךְ בִּרְכַּת הָאָרֶץ**[כו], כיון שברכות אלו דומות זו לזו[כז][ט]. וברכה רביעית אינם אומרים כלל כיון שהיא מדרבנן[כח].

מוסיפה הברייתא: בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים שמקצרים בברכת המזון, **בְּפוֹעֲלִים הָעוֹשִׂין** מלאכתם **בִּשְׂכָרָן, אֲבָל** פועלים **הָעוֹשִׂין** רק **בִּסְעוּדָתָן** ואינם מקבלים עוד שכר אחר על מלאכתם, **אוֹ** שעושין בשכרן אלא **שֶׁהָיָה בַּעַל הַבַּיִת מֵיסֵב עִמָּהֶן, מְבָרְכִין** ברכת המזון כולה **כְּתִיקּוּנָהּ**[כט][י].

★

שנינו במשנה: חָתָן פָּטוּר מִקְּרִיאַת שְׁמַע. הגמרא מביאה מקור לדין זה: תָּנוּ רַבָּנָן, נאמר בפרשת שמע (דברים ו ז) **'וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ',** ומשמע **פְּרָט לְעוֹסֵק בְּמִצְוָה** שפטור מקריאת שמע, בין אם עוסק במצוה ממש ובין אם הולך לדבר מצוה[ל]. ולהלן יתבאר כיצד משמע כן בפסוק. ועוד נאמר שם **'וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ',** ומשמע **פְּרָט לְחָתָן** שפטור מקריאת שמע, כיון שהוא טרוד במחשבת בעילת מצוה[לא]. **מִכָּאן אָמְרוּ** חכמים[לב], **הַכּוֹנֵס** [-הנושא] **אֶת הַבְּתוּלָה פָּטוּר** מקריאת שמע, שכיון שיש לה בתולים הוא טרוד במחשבת הבעילה להיות בקי בדבר[לג], **וְהַכּוֹנֵס אֶת הָאַלְמָנָה** שאינו טרוד במחשבה זו, **חַיָּיב** בקריאת שמע[לד].

שואלת הגמרא: מַאי מַשְׁמַע - כיצד משמע מפסוק זה שהעוסק במצוה או במחשבת מצוה פטור מקריאת שמע. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב פָּפָּא,** כיון שנאמר בפסוק 'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך', יש ללמוד שכל האופנים בהם חייב אדם לקרוא את שמע, דהיינו בשבתך ובלכתך, הרי הם **כְּעֵין 'דֶּרֶךְ'** - כמו דרך, **מַה 'דֶּרֶךְ' רְשׁוּת** - כשם שהליכה בדרך לסחורה היא רשות, כלומר שאינה מצוה[לה], **אַף הָכָא נַמִּי** - גם תיבות 'בשבתך ובלכתך' מדברות רק במי שעוסק בדבר **רְשׁוּת,** אך אם עוסק בדבר מצוה או במחשבת מצוה הרי הוא פטור[לו].

מקשה הגמרא: מנין לך שהתורה מדברת רק על ההולך לדבר הרשות, **מִי לָא עַסְקִינַן דְּקָאָזֵיל לִדְבַר מִצְוָה** - וכי אינך יכול לפרש את הפסוק גם בהולך לדבר מצוה[לז], **וַאֲפִילּוּ הָכִי אָמַר רַחֲמָנָא לִיקְרֵי** - ואף על פי כן אמרה התורה שהוא חייב בקריאת שמע[לח][יא]. **מתרצת הגמרא: אִם כֵּן** שהפסוק מדבר גם על הולך לדבר מצוה, **לֵימָא קְרָא** - שיאמר הפסוק **'בְּלֶכֶת'** שמשמע כל הליכה בין לדבר מצוה ובין לדבר הרשות, **מַאי 'בְּלֶכְתְּךָ'** - מדוע נקטה התורה בלשון 'בלכתך', **שְׁמַע מִינַּהּ** - מוכח מכאן, שרק **בְּלֶכֶת דִּידָךְ הוּא דְּמִחַיְּיבַתְּ** - בהליכה שהיא שלך ולצרכך אתה מחוייב בקריאת שמע, **הָא דְּמִצְוָה פְּטִירַתְּ** - אבל בשעה שאתה הולך בדרך כדי לקיים מצוה אתה פטור מקריאת שמע[לט][יב].

יט. **רש"י** (ד"ה מעין). תפילת הבינני היא ברכה אחת הכוללת בקיצור את כל הברכות האמצעיות שבתפילת שמונה עשרה, שכנגד ברכת אתה חונן אומר 'הביננו ה' אלהינו לדעת דרכיך', וכנגד ברכת השיבנו אומר 'ומול את לבבנו ליראתך', וכן בשאר הברכות. וראה להלן בגמרא (כט.) שהביאה כל לשון ברכה זו. אכן זו דעת שמואל (שם), אך רב פירש 'מעין שמונה עשרה', שמקצר בכל ברכה וחותם בשם ה' על כל אחת ואחת. כ. **ר"י** מלוניל (ד"ה בעושין). כא. **רבינו** חננאל (ד"ה ת"ר), רא"ה (ד"ה תנו). ואף שברייתא זו עוסקת בעושים בשכרם כמבואר להלן, לגבי ברכות קריאת שמע אין חילוק בין עושים בשכרם לעושים בסעודתם. וכן מבואר ברמב"ם (קריאת שמע פ"ב ה"ד). ואף שמבואר בסמוך שהעושים בשכרם אינם מברכים ברכות שאינן מן התורה, וברכות קריאת שמע הן מדרבנן, מכל מקום כיון שעיקר מצות קריאת שמע היא מן התורה ראוי לקרותה כתיקונה עם ברכותיה. על פי לחם משנה (שם). כב. **שברייתא** זו עוסקת בפועלים העושים בשכרם כמבואר בהמשך דבריה, ולפי תירוץ הגמרא העושים בשכרם מתפללים מעין שמונה עשרה [כך פשטות הגמרא. אמנם יש הסוברים שלברייתא זו אין חילוק בין עושים בשכרם לעושים בסעודתם לגבי תפילה, ראה עיוני הפשט במסקנת הסוגיא]. כג. **כן** גירסת רש"י (ד"ה ואין) ועוד ראשונים. אמנם הרי"ף, הרא"ש (סי' יד) ועוד גרסו 'ומברכים לפניה'. ולגירסא זו, הטעם שמברכים לפניה אף שהיא מדרבנן, כיון שברכת המוציא היא קצרה ואין בה ביטול מלאכה. מאירי (ד"ה פועלים). כד. **רש"י** (ד"ה ואין). וכן מבואר להלן (לה.) לגבי ברכה ראשונה, 'אלא סברא הוא אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה'. ומן התפילה לא פטרוהו אף שהיא מדרבנן, כיון שהיא בקשת רחמים. בית יוסף (דירנפלד, ברש"י שם). כה. **ואין** מבטלים אותה לגמרי, כיון שהברכה שלאחר האכילה היא מן התורה, שנאמר (דברים ח י) 'ואכלת ושבעת וברכת'. כו. **ואומרים** כך, 'שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה וירושלים עירך שתבנה אותה במהרה בימינו'. רבינו מנוח (ברכות פ"ב ה"ג). ונחלקו הראשונים אם מוסיפים גם בחתימה 'ובונה ירושלים', ראה מאירי (ד"ה פועלים) ותוספות חכמי אנגליה (ד"ה וכוללין). כז. **רש"י** (ד"ה וכוללין). ומבואר מדבריו שעל כן לא כללו אף את הברכה הראשונה עם האחרות, כיון שאינה דומה להן. ב"ח (או"ח סי' קצא ס"א). ובשיטה מקובצת (ד"ה כילד) כתב, שהחמירו בברכה ראשונה יותר מבאחרות כיון שמשה רבינו תיקנה, כמבואר להלן (מח:). הטעם שכללו את ברכת בונה ירושלים בברכת הארץ ולא להיפך, כיון שהדעת נותנת לכלול את הברכה המאוחרת בברכה הקודמת לה. מעדני יום טוב (סי' יד אות ק). כח. **כמבואר** להלן (מו.). הקשה הבית יוסף (או"ח סי' קצא ד"ה ולענין), מדוע פועלים מקצרים בברכת המזון, הרי יכולים לומר כולה, ובשתי ברכות אחרונות יעסקו במלאכה כדי שלא לבטל ממלאכת בעל הבית. וכתב בשם הירושלמי (פ"ב ה"ה), שמכאן משמע שאסור לעשות מלאכה בשעת אמירת ברכה. כט. **הטעם** שמברכים כתיקונה אם אוכל עמהם, כיון שעושה להם כבוד בזה ודאי מוחל להם על ההפסד. ר"י מלוניל (ד"ה בס). וראה עוד מאירי (ד"ה פועלים) מה שכתב בזה. ל. **על** פי רש"י (סוכה כה. ד"ה ובלכתך). לא. **ואף** דרשה זו תבואר בגמרא להלן. וראה הערה על המשנה לעיל מה היא טירדת החתן. אף שגם הנושא אשה עסוק במצוה, אי אפשר לפטרו מקריאת שמע מהפסוק 'בשבתך בביתך', כיון שפטור עוסק במצוה לא נאמר במפורש בפסוק אלא נלמד ממיעוט, ועל כן יש למעט רק את הטורח במלאכת מצוה בידים או את ההולך לדבר מצוה, שהרי הוא טרוד במעשה מצוה, אך אין למעט חתן שלא מוטלת עליו כעת מלאכת מצוה, אלא הוא רק טרוד במחשבתו כיצד לקיים את המצוה, ועל כן צריך מיעוט מיוחד לפטור גם אותו מקריאת שמע. רש"י (לעיל יא. ד"ה ובלכתך, סוכה שם). לב. **כלומר,** הדורות הראשונים שנו את עיקר הלימוד שחתן פטור, והתנאים שבדורות האחרונים דקדקו שאין הכוונה לכל חתן אלא רק לכונס את הבתולה. מגיד תעלומה (לעיל יא. ד"ה בשבתך). לג. **על** פי רש"י בסוכה (שם ד"ה חתן). לד. **מה** שנקטו אלמנה אינו בדווקא, והוא הדין בכל בעולה. רמב"ם (קריאת שמע פ"ד ה"ג). לה. **רש"י** (סוכה שם ד"ה כי דרך). רב פפא לומד שסתם 'דרך' הכוונה לדרך הרשות, וראה הרחבה בהערה להלן על דחיית הגמרא 'מי לא עסקינן'. לו. **רש"י** (לעיל שם ד"ה כי, סוכה שם ד"ה מאי) פירש, שקושיית הגמרא 'מאי משמע' היא גם על בשבתך וגם על בלכתך. אמנם הרא"ה (סוכה שם ד"ה מנא וד"ה אמר) והרשב"א (לעיל שם ד"ה ובלכתך) פירשו שקושיית הגמרא היא רק על דרשת 'ובלכתך', עיין שם. לז. **המקשן** אינו חלוק על דברי רב פפא שדרך סתם משמע דרך הרשות, אך כיון שכאן נאמר 'בַּדרך' הוא דייק שכאן מדובר באיזו דרך שתזדמן לו, בין דרך רשות ובין דרך מצוה. ורב פפא לא דרש כן כיון שסבר ש'בַּדרך' משמע הדרך הרגילה והידועה, דהיינו סתם דרך שהיא דרך הרשות. מגיד תעלומה (שם ד"ה אי). וראה ביאור נוסף במלוא הרועים (ס"א עוסק במצוה אות ג). לח. **רש"י** (לעיל שם ד"ה מי, סוכה שם ד"ה מי וד"ה אם). ולפי זה קושיית הגמרא היא על שתי הדרשות, בשבתך ובלכתך, וכוונת המקשן לשאול שאף העוסק במצוה ממש יהיה חייב. לט. **וכן** נדרשת תיבת 'בשבתך', כמבואר בגמרא לעיל (שם) 'בשבת דידך הוא דמחייבת' וכו'. ונמצא כמבואר לעיל, ש'בשבתך ובלכתך' עוסקים דווקא בדבר הרשות, ויש למעט מ'בשבתך' עוסק במצוה או הולך לדבר מצוה, ומ'בלכתך' טרוד במצוה.

הגמרא מקשה על החילוק בין בתולה לאלמנה: המקשן שלפנינו טעה בהבנת הברייתא[א], וסבר שפטור חתן אינו משום שהוא טרוד, אלא אף בלא טירדה הוא פטור משום עוסק במצוה. ועל כן הקשה, **אִי הָכִי** - אם כך שחתן פטור מטעם עוסק במצוה[ב], **מַאי אִירְיָא** - מדוע נאמר דין זה דווקא בחתן **הַכּוֹנֵס אֶת הַבְּתוּלָה, אֲפִילּוּ כּוֹנֵס אֶת הָאַלְמָנָה נַמִּי** יפטר מקריאת שמע, שהרי גם נישואי אלמנה הם מצוה[ג]. **מתרצת הגמרא: הָכָא טָרִיד** - הכונס את הבתולה לבו טרוד במחשבת בעילה, ומסתבר שפטרתו התורה כיון שמחמת טירדתו אינו יכול לכוין לבו לקריאת שמע, **וְהָכָא לֹא טָרִיד** - ואילו הכונס את האלמנה אינו טרוד במחשבתו, ולכן יכול לקיים את שתיהן ומסתבר שאינו בכלל פטור חתן[ד].

עתה הבינה הגמרא שטעם פטור חתן הוא רק משום שאינו יכול לכוין מחמת טירדתו, ולא משום שמדובר במחשבת מצוה. על כן מקשה הגמרא: אִי מִשּׁוּם טִרְדָּא חתן פטור, אם כן **אֲפִילּוּ טָבְעָה סְפִינָתוֹ בַּיָּם נַמִּי** יפטר מקריאת שמע, שהרי הוא טרוד בצערו על ממונו שאבד, ואינו יכול לכוין לבו[ה][א].

מוסיפה הגמרא: ואם תאמר שאכן כל הטרוד בצערו פטור מקריאת שמע, אם כן **אַלְמָה** [-למה] **אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר זַבְדָּא אָמַר רַב, אָבֵל חַיָּיב בְּכָל מִצְוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה, חוּץ מִן הַתְּפִילִּין שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בָּהֶן פְּאֵר, שֶׁנֶּאֱמַר** בפסוק כאשר הודיע ה׳ ליחזקאל שאשתו תמות (יחזקאל כד יז) **׳פְּאֵרְךָ חֲבוֹשׁ עָלֶיךָ׳ וגו׳** - אף שתהיה אבל אל תנהג כאבלים אשר אינם מניחים תפילין מפני שקרויים ׳פאר׳[ו], אלא תניחם גם באבלותך, ומוכח מכאן שאבלים פטורים רק מן התפילין, אך בשאר מצוות ובקריאת שמע הם חייבים אף שטרודים בצערם, והוא הדין במי שטבעה ספינתו בים שחייב אף שהוא טרוד בצערו[ח].

מתרצת הגמרא: אָמְרֵי - אמרו בני הישיבה, **הָתָם** - שם במי שטבעה ספינתו בים או שמת לו מת, **טִרְדָּא דִּרְשׁוּת** - הצער שהוא טרוד בו הוא רשות ואינו מצוה[ט], ולכן חייבתו התורה להסיר מדעתו את מחשבת הצער ולכוין לבו לקריאת שמע, אבל **הָכָא** בחתן הנושא את הבתולה הוא טרוד **בְּטִרְדָּא דְּמחשבת מִצְוָה**, ומשמיענו הכתוב שאינו חייב להסיר את דעתו ממחשבת המצוה הראשונה שהוא טרוד בה כדי לכוין לבו לקריאת שמע, אלא יהרהר במצוה הראשונה ויתן לבו להיות בקי בדברי[ב].

★ ★ ★

משנה מאחר ונתבאר במשנה הקודמת (לעיל ע״א) שקרא רבן גמליאל קריאת שמע בלילה הראשון שנשא, אף שחתן פטור אז מקריאת שמע, ושאלוהו תלמידיו על כך, והשיב להם שאינו נוהג בזה כמנהג שאר בני אדם, לפיכך מביאה עתה המשנה עניינים נוספים שבהם עשה רבן גמליאל שלא כפי ההלכה הנוהגת בסתם בני אדם, לגבי דין רחיצה לאבל וקבלת תנחומין על העבדים.

רָחַץ רבן גמליאל במים, **בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן** לאחר **שֶׁמֵּתָה אִשְׁתּוֹ. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו**, הרי **לִמַּדְתָּנוּ רַבֵּינוּ**[יא] **שֶׁאָבֵל אָסוּר לִרְחוֹץ. אָמַר לָהֶם, אֵינִי כִּשְׁאָר בְּנֵי אָדָם**, מאחר **וְאִסְטְנִיס אָנִי**, כלומר, אדם מעונג ומפונק[יב], ומניעת הרחיצה היא צער בעבורי, ובאופן כזה לא נאסרה הרחיצה לאבל[יג].

וּכְשֶׁמֵּת ׳טָבִי׳ עַבְדּוֹ הכנעני של רבן גמליאל, **קִבֵּל עָלָיו** רבן גמליאל **תַּנְחוּמִין**, כלומר, באו לנחמו על מיתת עבדו. **אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו**, הרי **לִמַּדְתָּנוּ רַבֵּינוּ שֶׁאֵין מְקַבְּלִין תַּנְחוּמִין עַל הָעֲבָדִים** הכנענים. **אָמַר לָהֶם** רבן גמליאל, **אֵין טָבִי עַבְדִּי כִּשְׁאָר כָּל הָעֲבָדִים** הכנענים, אלא אדם **כָּשֵׁר הָיָה**, ומותר לקבל עליו תנחומין[ג].

לאחר שנתבאר במשנה לעיל (ע״א) שחתן פטור מקריאת שמע בלילה הראשון לנישואיו, מבארת המשנה עתה מה הדין בחתן החפץ לקרוא קריאת שמע: **חָתָן, אִם רוֹצֶה לִקְרוֹת קְרִיאַת שְׁמַע בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן** לנישואיו, **קוֹרֵא** - רשאי הוא לעשות כן, אם יודע בעצמו שיוכל לכוין בקריאתו[יד]. זו היא דעת תנא קמא. **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, לֹא כָּל** אדם **הָרוֹצֶה לִיטּוֹל אֶת הַשֵּׁם יִטּוֹל.** כלומר, לא כל אדם הרוצה ליטול לעצמו שם טוב של מדקדק במצוות רשאי לעשות זאת[טו], שכן אם אינו מוחזק ברבים כאדם חכם וחסיד אין זה אלא גאוה, שמראה בעצמו שהוא יכול לכוין את לבו אף בשעת טרדתו[טז].

★

גמרא הגמרא מבררת את טעם הדבר שהיקל רבן גמליאל לרחוץ בלילה הראשון שאחר מיתת אשתו: **מַאי טַעְמָא** - מה הוא טעמו **דְּרַבָּן (שִׁמְעוֹן בֶּן) גַּמְלִיאֵל**, שהיקל לרחוץ בלילה שלאחר מיתת אשתו, הרי אדם שנפטר עליו קרובו נקרא בשם ׳אונן׳ מן התורה[יז], כמאמר הכתוב (דברים כו יד) ׳לֹא אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ׳[יח], ואונן אסור ברחיצה, וכיצד אם כן רשאי היה להקל בזה משום צער.

מבארת הגמרא: קָסָבַר רבן גמליאל, שאף על פי שאכן נקרא הוא ׳אונן׳ מן התורה באותו היום שבו מתה אשתו, מכל מקום **אֲנִינוּת**[יט] **הַלַּיְלָה** שלאחר יום המיתה אינה אלא **מִדְּרַבָּנָן**[כ], **דִּכְתִיב** לגבי ענייני אבילות (עמוס ח י) **׳וְאַחֲרִיתָהּ כְּיוֹם מָר׳**[כא], וסובר רבן גמליאל שמקרא זה עוסק רק באנינות של יום[כב], וללמד שהאנינות המוזכרת בתורה אינה פחותה מיום שלם, אך הלילה שלאחריו אינו חלק מהיום שעבר, ודין האנינות בו הוא רק מדברי חכמים, **וּבִמְקוֹם אִסְטְנִיס לֹא גָּזְרוּ בֵּיהּ רַבָּנָן** - ובאדם שהוא מעונג ומפונק ויש לו צער במניעת הרחיצה, לא גזרו בו חכמים דין אנינות לילה לענין זה[ד].

★

שנינו במשנה: **וּכְשֶׁמֵּת טָבִי עַבְדּוֹ וכו׳** קיבל עליו תנחומין.

הגמרא מביאה ברייתא בענין זה: **תָּנוּ רַבָּנָן, עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת** כנענים שמתו, **אֵין** בעליהם **עוֹמְדִין עֲלֵיהֶם בְּשׁוּרָה**, כלומר, כשחוזרים מקבורתם אין עומדים שורות של אנשים סביב בעליהם של העבדים והשפחות כדי לנחמם, כדרך שעושים לאדם שנפטר קרובו[כג], וְכמו כן **אֵין אוֹמְרִים עֲלֵיהֶם בִּרְכַּת אֲבֵלִים**[כד], וְאין מנחמים אותם **תַּנְחוּמֵי אֲבֵלִים**[ה].

ומביאה הברייתא מעשה בענין זה: **מַעֲשֶׂה וּמֵתָה שִׁפְחָתוֹ** הכנענית **שֶׁל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְנִכְנְסוּ תַּלְמִידָיו לְנַחֲמוֹ** על מיתתה. **כֵּיוָן שֶׁרָאָה אוֹתָם** שהם באים לנחמו **עָלָה לָעֲלִיָּיה**, כדי לרמוז להם שאין מנחמים לאדם על עבדיו ושפחותיו שמתו. אמנם הם לא נרמזו **וְעָלוּ אַחֲרָיו** לעלייה. לאחר מכן **נִכְנַס לָאַנְפִּילוֹן** [-חדר קטן שלפני הטרקלין[כה]], כדי לרמוז להם שנית שלא ינחמוהו, ולא נרמזו, אלא **נִכְנְסוּ אַחֲרָיו.** לאחר מכן **נִכְנַס לַטְּרַקְלִין**, לרמוז להם בשלישית, ולא נרמזו, אלא **נִכְנְסוּ אַחֲרָיו. אָמַר לָהֶם** רבי אליעזר לתלמידיו, **כִּמְדוּמֶּה אֲנִי** - סבור הייתי **שֶׁאַתֶּם נִכְוִים בְּמַיִם פּוֹשְׁרִים**, ומשל הוא, כלומר,

---

א. **מאירי** (לעיל ע״א ד״ה חתן). ב. **על** פי תוספות (ד״ה אי). ג. **עיקר** הטעם שהכונס אשה נחשב לעוסק במצוה, הוא משום שנותן לבו למחשבת הבעילה כדי להיות בקי בדבר [כלשון רש״י (סוכה כה. ד״ה חתן)], ונמצא שמחשבה זו היא מחלקי המצוה. ובאמת גם הנושא אלמנה נותן לבו למחשבת הבעילה, על כן מקשה הגמרא שאף הוא נחשב עוסק במצוה [אמנם הנושא אלמנה אף שמהרהר בכך אינו טרוד במחשבה זו, ולמסקנת הגמרא זהו טעם החילוק בין בתולה לאלמנה, אלא שהמקשן סבור שאין הפטור מצד טירדת המחשבה אלא מעצם העיסוק במצוה, כמבואר לעיל]. ד. **רש״י** (שם ד״ה טריד וד״ה כונס). וראה רשב״א (לעיל יא. ד״ה ובלכתך) וריטב״א (סוכה כה. ד״ה הדר) שפירשו את הסוגיא באופנים אחרים. ה. **רש״י** (שם ד״ה אי), רשב״א (לעיל שם), שיטה מקובצת (שם ד״ה ואלו). ו. **לשון** הכתוב היא ׳הֵאָנֵק דֹּם, מתים אֵבל לא תעשה, פארך חבוש עליך, ונעליך תשים ברגליך, ולא תעטה על שפם, ולחם אנשים לא תאכל׳. כלומר, הקב״ה ציוה ליחזקאל שלא יאנח ולא ינהג מנהגי אבלות, וילבש תפילין וינעול נעליים, ולא יתעטף כאבל, ולא יאכל סעודה ראשונה משל אחרים כדרך האבל. וטעם ציווי זה, כדי שיהיה בכך סימן לעם ישראל על החורבן העתיד לבוא עליהם, שלא ינהגו אז מנהגי אבלות, לפי שאין נוהגים בהם אלא כשיש מנחמים, ובחורבן יהיו כולם אבלים בלא מנחם. רש״י (יחזקאל כד כג). ז. **כלומר**, מכך שנקראו כן בפסוק זה למדנו שהם צריכים להיות ׳פאר׳, וכיון שאבל מתגולל בצערו בעפר אין זה ׳פאר׳ והוא פטור מן התפילין. רש״י (לעיל יא. ד״ה אלמה). ח. **הקשה** הפני יהושע (לעיל יא. ד״ה אלמה), מדוע פתחה הגמרא את שאלתה במי שטבעה ספינתו, ולא הקשתה מיד מדין אבל. ותירץ, שהמקשה רצה ללמד אגב הקושיא שלהלכה טבעה ספינתו בים חייב. וראה ביאור נוסף בערוך לנר (סוכה כה. ד״ה אלא). ט. **ואף** שחייב אדם להתאבל על מתו, זהו רק לנהוג מנהגי אבילות כדי להראות בכך את כבוד המת, אך אינו חייב להצטער. רש״י (סוכה שם ד״ה טירדא). י. **לפי** זה גם חתן יכול לקיים את שניהם, אלא שהפסוק ׳ובלכתך׳ נדרש למעט שאינו חייב לקרוא כיון שהוא טרוד במצוה. וכיון שפטור חתן הוא דרשה מייתור הכתוב, דיינו שנמעט רק טרוד במצוה ולא מי שטבעה ספינתו. רש״י (לעיל שם ד״ה טריד). יא. **במשניות** הגירסא היא ׳לא למדתנו רבינו׳, כלומר, שאמרו לו בתמיה, וכי לא למדתנו רבינו וכו׳. יב. **רש״י** (ד״ה ליקן). וברשב״ם בבבא בתרא (קמה: ד״ה זה) כתב, ׳מי שדעתו קצה ולבו נמאס בכל דבר מגונה שהוא רואה׳. והרמב״ם בפירוש המשנה (פ״ב מ״ו) כתב, שהוא מלשון צינה [לפי שהאותיות צ׳ וס׳ מתחלפות], דהיינו אדם מצונן. ועל פי זה פירש במשנתנו שהוצרך רבן גמליאל לרחוץ במים חמים בדווקא. יג. **שכן** לא אסרו חכמים לאבל את הרחיצה אלא כדי שלא יתענג בה, אבל אדם איסטניס שהוא מצטער במניעת הרחיצה לא גזרו בו חכמים. תוספות (ד״ה אסטניס). אמנם דעת רבינו חננאל (ד״ה ובמקום) היא שלא הותרה הרחיצה בלילה הראשון אלא באופן שיש סכנה במניעתה. יד. **מאירי** (להלן יז: ד״ה אמר). טו. **על** פי תוספות יום טוב (פ״ב מ״ח). וברש״י בפסחים (נה. ד״ה ליטול) כתב ׳ליטול לו את השם, כתר פרישות ויראת חטא׳. טז. **רש״י** (להלן שם ד״ה לא). ובפסחים (שם) פירש רש״י, שלא כל אדם רשאי לומר שאינו יכול לבטל מעצמו עול מלכות שמים אפילו לילה אחד. יז. **וסברה** הגמרא עתה שאף הלילה שאחר היום הוא בכלל דין ׳אונן׳ מן התורה. יח. **רש״י** (ד״ה קסבר). והוסיף, שלכל הפחות דין אנינות נוהג יום אחד מן התורה, שכך יש ללמוד מן המקרא ׳ואחריתה כיום מר׳, המובא בדברי הגמרא להלן בסמוך, ואם כן לא היה לו לרבן גמליאל לרחוץ בלילה הראשון שאחר פטירת אשתו. יט. **כתב** המהרש״ל (ד״ה אלמא), שאף שנקטה הגמרא תיבת ׳אנינות׳, מכל מקום אין כוונתה בזה לדין אנינות הנוהג רק קודם קבורת המת, אלא לדין ׳אבילות׳. כ. **ונחלקו** תנאים בדין זה בזבחים (צט:), אם אנינות הלילה שאחר יום המיתה היא מן התורה או מדברי חכמים. כא. **׳יום** מר׳ הוא יום שאדם מתאבל על בנו היחיד שמת, כמו שנאמר מקודם לכן ׳ושמתיה כאבל יחיד׳, וכפל הכתוב את הענין בשני אופנים. רד״ק ומצודת דוד (עמוס ח י). כב. **מפשטות** דברי הגמרא היה נראה שרבן גמליאל לומד מן התיבות ׳יום מר׳ שלא נאמר דין אנינות מן התורה אלא ביום. אמנם תלמידי רבינו יונה (ד״ה מאי) כתבו, שאין כוונתו להביא את הפסוק לראיה שאין האנינות נמשכת בלילה, אלא לסימן בעלמא, שיום המיתה הוא יום המרירות, ורק באותו יום הוא יום האנינות מן התורה, אבל בלילה אינו אלא גזירת חכמים. כג. **׳ואין** שורה פחותה מעשרה בני אדם׳. רש״י (ד״ה אין). טעם הדבר ש׳אין עומדים עליהם בשורה׳, כדי שלא יסברו שהם היו בני חורין, ויבואו להכשיר את צאצאיהם. תוספות (ד״ה אין). כד. **היא** ברכה שהיו מברכים ב׳סעודת הבראה׳, דהיינו, סעודה ראשונה שאוכל האבל אחר פטירת קרובו, שהיו מאכילים אותו ב׳רחבה׳ [רחוב העיר] סעודה משל אחרים, ונוסח הברכה מפורש בכתובות (ח.). רש״י (ד״ה ברכת). וכך הוא נוסח הברכה המפורש שם ׳אחינו המיוגעים המדוכאין באבל הזה, תנו לבבכם לחקור את זאת, זאת היא עומדת לעד, נתיב הוא מששת ימי בראשית, רבים שתו רבים ישתו, כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים, אחינו בעל נחמות ינחם אתכם, ברוך מנחם אבלים׳. וראה שם עוד בענין נוסח ברכה זו. כה. **רש״י** (ד״ה לאנפילון). ובשיטה מקובצת (ד״ה אנפילון) פירש, שהכוונה היא לאכסדרה שלפני החצר.

סבור הייתי שתבינו את כוונתי ברמז מועט, שראיתם מתחילה שהלכתי ממכם[ו], **עַכְשָׁיו** רואה אני **שֶׁאֲפִילּוּ אַתֶּם נִכְוִים אֲפִילּוּ בְּחַמֵּי חַמִּין** - במים שהם חמים ביותר, כלומר, אין אתם מבינים אפילו רמזים מרובים[כו], וכי **לֹא כָּךְ שָׁנִיתִי לָכֶם, עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת** כנענים שמתו **אֵין** בעליהם **עוֹמְדִין עֲלֵיהֶם בְּשׁוּרָה, וְאֵין אוֹמְרִים עֲלֵיהֶם בִּרְכַּת אֲבֵלִים, וְלֹא תַּנְחוּמֵי אֲבֵלִים, אֶלָּא מַה אוֹמְרִים** לאדוניהם **עֲלֵיהֶם** - על מיתתם, **כְּשֵׁם שֶׁאוֹמְרִים לוֹ לְאָדָם עַל שׁוֹרוֹ וְעַל חֲמוֹרוֹ שֶׁמֵּתוּ** 'הַ**מָּקוֹם יְמַלֵּא** [-ישלים] **לְךָ חֶסְרוֹנְךָ**' [-את הממון שנחסר ממך], **כָּךְ אוֹמְרִים לוֹ** אף **עַל עַבְדּוֹ וְעַל שִׁפְחָתוֹ** שמתו '**הַמָּקוֹם יְמַלֵּא לְךָ חֶסְרוֹנְךָ**'.

הגמרא מביאה ברייתא בענין הספד על עבדים ושפחות כנענים: תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו בברייתא אחרת, **עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת** כנענים שמתו, **אֵין מַסְפִּידִין אוֹתָן.** זו היא דעת חכמים. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אִם עֶבֶד כָּשֵׁר הוּא אוֹמְרִים עָלָיו** כך, '**הוֹי** [-לשון גניחה וצעקה], על מיתת **אִישׁ טוֹב וְנֶאֱמָן וְנֶהֱנֶה מִיגִיעוֹ**'.

אָמְרוּ לוֹ חכמים לרבי יוסי, **אִם כֵּן** - אם כך אתה אומר על עבד שמת, **מָה הִנַּחְתָּ לַכְּשֵׁרִים**, כלומר, איזה שבח אתה משאיר לומר על אנשים כשרים [-שאינם עבדים] שמתו, שהרי שבח גדול הוא לומר על אדם שהיה איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו[כז].

★

הגמרא מביאה ברייתא בענין אלו הנקראים 'אבות' ו'אמהות': תָּנוּ רַבָּנָן, אֵין קוֹרִין בשם '**אָבוֹת**' לעם ישראל **אֶלָּא לִשְׁלֹשָׁה** אנשים, אברהם יצחק ויעקב. אך השבטים אינם נקראים בשם 'אבות'. **וְאֵין קוֹרִין** בשם '**אִמָּהוֹת**' לעם ישראל **אֶלָּא לְאַרְבַּע** נשים, שרה רבקה רחל ולאה.

מבררת הגמרא: 'אָבוֹת' מַאי טַעְמָא - מה הוא טעם הדבר שאין אנו קוראים בשם 'אבות' לשנים עשר השבטים, **אִילֵימָא** - אם תאמר, שטעם הדבר הוא **מִשּׁוּם דְּלָא יָדְעִינַן אִי מֵרְאוּבֵן קָא אָתֵינַן אִי מִשִּׁמְעוֹן קָא אָתֵינַן** - שאין אנו יודעים אם באנו משבט ראובן או משבט שמעון[ז], **אִי הָכִי** - אם כן, **אִמָּהוֹת נַמִּי** - מטעם זה אין לקרוא בשם 'אמהות' לרחל ולאה, שהרי **לָא יָדְעִינַן אִי מֵרָחֵל קָא אָתֵינַן אִי מִלֵּאָה קָא אָתֵינַן** - אין אנו יודעים אם מרחל באנו או מלאה[כח].

מבארת הגמרא: אֶלָּא טעם הדבר שאין קוראים 'אבות' אלא לשלשה, משום **דְּעַד הָכָא חֲשִׁיבֵי** - עד כאן [-אברהם יצחק ויעקב], חשובים הם להקרא 'אבות' לכל ישראל, **טְפֵי לָא חֲשִׁיבֵי** - מכאן ואילך [-מן השבטים והלאה], אינם חשובים כל כך להקרא בשם זה, ואף לענין 'אמהות' כן הוא, שרק שרה רבקה רחל ולאה חשובות הן להקרא בשם 'אמהות' של כל עם ישראל.

הגמרא מביאה ברייתא העוסקת בענין קריאת שֵׁם של חשיבות לעבדים ושפחות: תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו בברייתא אחרת, **עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת** כנענים **אֵין קוֹרִין אוֹתָם** בשם '**אַבָּא פְּלוֹנִי' וְ'אִמָּא פְּלוֹנִית'**. כלומר, דרכם היתה לקרוא לאנשים בדרך חשיבות 'אבא פלוני' או 'אמא פלונית', כדרך שאנו קוראים כיום 'מר פלוני' ו'מרת פלונית'[כט], ועל כך משמיעה הברייתא שאין לאדם בן חורין לקרוא כן לעבדים ושפחות כנענים, לפי שיש לחוש שמא יסברו אנשים שהקורא לעבד 'אבא' או לשפחה 'אמא' הוא בנם, ויבואו לפוסלו מלבוא בקהל.

ומוסיפה הברייתא: וְלַעֲבָדִים ושפחות **שֶׁל** בית **רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיוּ** בני הבית **קוֹרִים אוֹתָם** בשם '**אַבָּא פְּלוֹנִי' וְ'אִמָּא פְּלוֹנִית'**.

מקשה הגמרא: וכי מביאה הברייתא **מַעֲשֶׂה** כדי **לִסְתּוֹר** את הדין שנתבאר בה, הרי מאחר ושנינו שאין לקרוא כן לעבדים ושפחות, מדוע היו בני ביתו של רבן גמליאל קוראים כך לעבדיהם ושפחותיהם.

מתרצת הגמרא: מִשּׁוּם דַּחֲשִׁיבֵי - לפי שבני ביתו של רבן גמליאל חשובים היו, ומוכרים לכל, ואין לחוש שמא יסברו שהם בני עבדים ושפחות[ח].

★

הגמרא מביאה מימרא בענין קריאת שמע ותפילה: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מַאי דִּכְתִיב - מה היא כוונת הכתוב (תהלים סג ה) '**כֵּן אֲבָרֶכְךָ בְחַיָּי בְּשִׁמְךָ אֶשָּׂא כַפָּי**'[ל]. יש לדורשו כך, '**כֵּן אֲבָרֶכְךָ בְחַיָּי**' **זוֹ קְרִיאַת שְׁמַע**[לא], '**בְּשִׁמְךָ אֶשָּׂא כַפָּי**' **זוֹ תְּפִלָּה**, שנושא את כפיו למרום בתפילה[לב]. **וְאִם** אדם **עוֹשֶׂה כֵּן**, שנזהר בקריאת שמע ובתפילה[לג], **עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר** (שם סג ו) '**כְּמוֹ חֵלֶב וָדֶשֶׁן תִּשְׂבַּע נַפְשִׁי**', כלומר, שתפילתו חשובה לפני הבורא כאילו הקריב חלב הקרבנות על המזבח, וכאילו קיים את מצות 'תרומת הדשן', שכן התפילה היא במקום עבודת הקרבנות[לד], **וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁנּוֹחֵל** [-זוכה לנחלת] **שְׁנֵי עוֹלָמִים, הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא**[לה], **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) '**וְשִׂפְתֵי רְנָנוֹת יְהַלֶּל פִּי**'[לו], ומאחר ונקט הכתוב 'רננות' בלשון רבים יש ללמוד שעוסק הוא בשתי רננות, אחת לעולם הזה ואחת לעולם הבא.

★

הגמרא מביאה תפילות שהיו התנאים והאמוראים נוהגים להוסיף לאחר סיום תפילת שמונה עשרה[י]: רַבִּי אֶלְעָזָר בָּתַר דִּמְסַיֵּים צְלוֹתֵיהּ אָמַר הָכִי - אחר סיום תפילתו רגיל היה לומר כך, **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, שֶׁתַּשְׁכֵּן בְּפוּרֵינוּ** [-בגורלנו[לז]] **אַהֲבָה וְאַחֲוָה וְשָׁלוֹם וְרֵיעוּת**[לח], **וְתַרְבֶּה גְּבוּלֵנוּ בְּתַלְמִידִים, וְתַצְלִיחַ סוֹפֵנוּ אַחֲרִית וְתִקְוָה**, כלומר, שתהא אחריתנו טובה, ונזכה לראות מה שאנו מקוים ומצפים לו. **וְתָשִׂים חֶלְקֵנוּ בְּגַן עֵדֶן**[לט], **וְתַקְּנֵנוּ** [-תתקן אותנו] **בְּחָבֵר טוֹב וְיֵצֶר טוֹב בְּעוֹלָמְךָ, וְנַשְׁכִּים** בבוקר **וְנִמְצָא יִחוּל** [-תקוות] **לְבָבֵנוּ לְיִרְאָה אֶת שְׁמְךָ**, כלומר, שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסור מאחריך ביום, אלא כשנשכים בבוקר נמצא את לבבנו שהוא מייחל ומקוה לך[מ]. **וְתָבֹא לְפָנֶיךָ קוֹרַת נַפְשֵׁנוּ לְטוֹבָה**, כלומר, שתספק לנו את כל צרכנו, וכן תעשה לנו קורת רוח[מא].

רַבִּי יוֹחָנָן בָּתַר דִּמְסַיֵּים צְלוֹתֵיהּ אָמַר הָכִי - אחר סיום תפילתו היה אומר כן, **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, שֶׁתָּצִיץ בְּבָשְׁתֵּנוּ**[מב], שאנו מתביישים בעבירות שבידינו[מג], **וְתַבִּיט בְּרָעָתֵנוּ** - תדע ותתן לבך לרעה הבאה עלינו[מד], **וְתִתְלַבֵּשׁ בְּמִידַּת רַחֲמֶיךָ** עלינו, **וְתִתְכַּסֶּה בְּמִידַּת עֻזְּךָ** [-גבורתך] כנגד הגוים[מה], **וְתִתְעַטֵּף בְּמִידַּת חֲסִידוּתְךָ, וְתִתְאַזֵּר** [-תחגור] **בְּמִידַּת חֲנִינוּתְךָ**[מו] - שאתה נותן מתנת חינם, **וְתָבֹא לְפָנֶיךָ מִדַּת טוּבְךָ**[מז], **וַעֲנְוְתָנוּתְךָ.**

רַבִּי זֵירָא בָּתַר דִּמְסַיֵּים צְלוֹתֵיהּ אָמַר הָכִי, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, שֶׁלֹּא נֶחֱטָא לפניך[מח], **וְלֹא נֵבוֹשׁ** בעצמנו, **וְלֹא נִכָּלֵם מֵאֲבוֹתֵינוּ**[יא].

כו. **טעם** הדבר שכינה זאת בשם 'חמי חמין', כי מתחילה רמז להם במה שעלה לעלייה, וזהו 'פושרין', לאחר מכן הוסיף לרמוז להם במה שנכנס לאנפילון, וזהו 'חמין', ובפעם השלישית שנכנס לטרקלין זהו בכלל 'חמי חמין'. בן יהוידע (ד"ה כמדומה). כז. **וכמו** שאמרו (לעיל ח.) 'גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים'. מהרש"א (ח"א, ד"ה ונהנה). והוסיף, שטענת חכמים לרבי יוסי היתה שאי אפשר לומר שבח זה על עבדים, לפי שאין הם בכלל הנהנים מיגיע כפיהם, שהרי מחויבים הם לעבוד עבור אדוניהם אף אם אלו לא יזונו אותם, שכן רשאי האדון לומר לעבד 'עשה עמי ואיני זנך' (כתובות מג.), ונמצא, שאם האדון זן את עבדו אין זה אלא חסד שהוא עושה עמו. ובשפתי חכמים (ד"ה ונהנה) כתב לבאר ענין 'נהנה מיגיעו', שהכוונה בזה שהוא שמח ו'נהנה' במה שהוא עובד לרבו, ולפיכך הוא בכלל עבד כשר העובד את אדונו מרצון. כח. **וגם** אין אנו יודעים אם מבלהה אנו באים אם מזלפה, ולא הזכירה אותן הגמרא משום שגם הן על שם הגבירות [רחל ולאה] נקראו, שהם כגופן. וכן אמרו בית דין של בועז (רות ד יא) 'כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל'. מגיד תעלומה (ד"ה לא). כט. **רש"י** (ד"ה אבא). ל. **ביאור** פשוטו של מקרא כך הוא, 'כן אברכך בחיי, כמו 'אז', כי 'אז' מתרגמינן 'ובכן', כלומר, אז כשאבא לפניך אברכך כל ימי חיי. בשמך אשא כפי, להתפלל ולהלל'. רש"י (תהלים סג ה). לא. **לפי** שאומרים בה 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', וזהו 'אברכך'. רשב"א בפירושי האגדות (ד"ה אמר)[ט]. לב. **כמאמר** הכתוב (איכה ג מא) 'נשא לבבנו אל כפים, אֶל אֵל בשמים'. וכוונת הכתוב 'בשמך אשא כפי' כך היא, 'בשמך', שתמלא בקשתנו בשביל שמך הגדול, ולא למעננו, 'אשא כפי' בתפילה. מהרש"א (ח"א, ד"ה כן). לג. **שפתי** חכמים (ד"ה ואם). והוסיף, שיש לפרש שלפיכך נאמר 'עושה' כן ולא 'אומר' כן, שהכוונה בזה שעושה בפועל את הנאמר בקריאת שמע. לד. **מהרש"א** (שם). לה. **העולם** הזה בשכר קריאת שמע, והעולם הבא בשכר התפילה. רשב"א בפירושי האגדות (שם). ובמהרש"א (ח"א, ד"ה ולא) כתב לבאר על פי דרכו [ראה עיוני הפשט לעיל] ש'קריאת שמע' היא בכלל תלמוד תורה, ובתורה נאמר (דברים ל כ) 'כי הוא חייך ואורך ימיך', 'חייך' בעולם הזה, ו'אורך ימיך' לעולם הבא. לו. '**ושפתי** רננות, לשונות של רננות, כמו (בראשית יא א) 'ויהי כל הארץ שפה אחת', דמתרגמינן לישנא חד'. רש"י (תהלים סג ו). לז. **רש"י** (ד"ה בפורינו). ובמהרש"א (ח"א, ד"ה שתשכן) כתב לבאר באופן נוסף, ש'בפורינו' היינו 'במיטתנו' [שכן 'פוריא' בארמית היא 'מיטה'], והתפלל שתהא מיטתו שלימה באהבה ואחוה ושלום וריעות, כשם שמברכים בברכות של נישואין. לח. 'אהבה עם אשתו, אחוה עם קרוביו ובני ביתו, **שלום** עם בני אדם הגדולים ממנו, וריעות עם בני אדם הדומין לו וקטנים ממנו'. בן יהוידע (ד"ה ותשכן). לט. **כלומר**, שנזכה לקבל את כל שכר מצוותינו לעולם הבא, ולא נאכל את חלקנו בעולם הזה. מעון הברכות (ד"ה ר"א). מ. **רש"י** (ד"ה ונשכים). ולדבריו, 'יחול לבבנו' היינו מלשון תוחלת [דהיינו, שאדם 'מצפה ומקוה']. ובערוך (ערך יחל) כתב כעין זה, ש'יחול לבבנו' היינו 'תאות לבבנו'. ובמהרש"א (ח"א ד"ה ונמצא) כתב, שיותר נראה לפרש מלשון 'חיל ופחד', על שם הכתוב (תהלים נה ה) 'לבי יחיל בקרבי'. וכוונתו, שהתפלל רבי אלעזר על כך שיהא לבו חל ופוחד מפני הבורא. מא. **כן** פירש רש"י (ד"ה ותבא) 'כלומר, סיפוק צרכנו וקורת רוחנו'. וכתב בספר מטעי מאיר (ברש"י ד"ה ותבוא), שהוקשה לרש"י מה שמשמע מדברי הגמרא ש'קורת נפשנו' הוא ענין אחד, אשר אין לו מובן לכאורה, ועל כן ביאר שאין הדבר כן, אלא יש בזה שתי בקשות שונות, האחת 'סיפוק צרכנו' והשניה 'קורת רוחנו'. ובביאור ענין 'קורת רוח' כתב רש"י במסכת אבות (פ"ד מי"ז), 'שמתקררת ומתיישבת דעתו עליו מפני שמחה'. מב. **ראה** להלן בהערה ביאור הלשון 'שתציץ'. מג. **מהרש"א** (ח"א, ד"ה שתציץ). וביאר, שהכוונה בזה היא על פי מה שנתבאר בדברי הגמרא לעיל (יב:) 'כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עוונותיו', ולפיכך מבקשים אנו מן הבורא שיביט בכך שאנו מתביישים בעוונותינו, וממילא ימחל לנו עליהם. ובצל"ח (ד"ה שתציץ) הוסיף בזה, שעל פי זה מבואר מה שסמך לאחר מכן 'ותביט ברעתנו', שכן אם יביט הקדוש ברוך הוא מתחילה ברעתנו לא יתן לב להצילנו, שהרי עונש הוא לנו על עוונותינו, אבל אם יציץ מתחילה בבשתנו, ובשכר זאת ימחל עוונותינו, ממילא כשיביט לאחר מכן ברעתנו ירחם עלינו. מד. **רש"י** (ד"ה ותביט). ובמעון הברכות (ד"ה ר' יוחנן) כתב לבאר באופן אחר, ש'תביט ברעתנו' היינו בעוונותינו. וביאר לפי זה ש'תציץ בבשתנו' היינו במה שאנו באים מטיפה סרוחה, מוכנים לחטא וקלקול, ובמבט כזה 'תביט ברעתנו', כלומר, שלא תענישנו לפי גודל כבודך שפגמנו בו, אלא לפי שפלותנו ודלותנו. כתב בפרשת מרדכי (על עין יעקב, ד"ה שתציץ), שההבדל בין 'הצצה' ל'הבטה' כך הוא, ש'הצצה' היא ראיית העינים בדבר מוחשי, ואילו 'הבטה' היא ראייה שכלית, ומאחר ובימי רבי יוחנן נתרבו הצרות בעם ישראל, התפלל 'שתציץ בבשתנו', דהיינו, שיראה הבורא את עלבונינו ובושתנו הנראים לעינים בחוש, 'ותביט ברעתנו', היינו בעבירות שאנו עושים, בהם יביט הבורא בראייה שכלית על הסיבות המכריחות אותנו לחטוא, ובכך יבוא לרחם עלינו. מה. **מהרש"א** (ח"א, ד"ה שתציץ). מו. **נקט** בכל אלו לשונות של לבישת בגדים, שכן עוסק הוא במידותיו של הקדוש ברוך הוא, שנופל בהם לשון מלבוש, כמאמר הכתוב (ויקרא ו ג) 'מדו בד', שהוא לשון לבוש. מהרש"א (שם). מז. '**טובך**' הוא שֵׁם כולל לכל המידות, שהרי קודם שנזכרו י"ג מידות בתורה, נאמר (שמות לג יט) 'אני אעביר כל טובי על פניך'. מהרש"א (שם). מח. **לפי** שהיה רבי זירא רגיל לקרב את הרשעים והבריונים, כמבואר בסנהדרין (לז.), לפיכך הוצרך להתפלל כן, שלא יחטיאוהו ללמוד ממעשיהם. עיון יעקב (ד"ה ר' זירא).

רַבִּי חִיָּיא בָּתַר דִּמְצַלֵּי אָמַר הָכִי, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, **שֶׁתְּהֵא תּוֹרָתְךָ אוּמָּנוּתֵנוּ** - מלאכתנו[מט], **וְאַל יִדְוֶה** [-יצטער ויכאב] **לִבֵּנוּ, וְאַל יֶחְשְׁכוּ עֵינֵינוּ**[נ].

רַב בָּתַר צְלוֹתֵיהּ אָמַר הָכִי, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, **שֶׁתִּתֵּן לָנוּ חַיִּים אֲרוּכִים, חַיִּים שֶׁל שָׁלוֹם, חַיִּים שֶׁל טוֹבָה, חַיִּים שֶׁל בְּרָכָה, חַיִּים שֶׁל פַּרְנָסָה, חַיִּים שֶׁל חִלּוּץ** [-בריאות וחיזוק] **עֲצָמוֹת**[נא], **חַיִּים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם יִרְאַת חֵטְא**[נב], **חַיִּים שֶׁאֵין בָּהֶם בּוּשָׁה וּכְלִימָּה**[נג], **חַיִּים שֶׁל עוֹשֶׁר וְכָבוֹד, חַיִּים שֶׁתְּהֵא בָנוּ אַהֲבַת תּוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם**[נד], **חַיִּים שֶׁתְּמַלֵּא לָנוּ אֶת כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבֵּנוּ לְטוֹבָה**[נה].

רַבִּי בָּתַר צְלוֹתֵיהּ אָמַר הָכִי, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי **אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתַּצִּילֵנוּ** מֵאנשים שהם **עַזֵּי פָנִים** שלא יתגרו בנו, **וְכן** תצילנו **מֵעַזּוּת פָּנִים** - שלא יוציאו עלינו לעז של ממזרות[נו], וכן תצילנו **מֵאָדָם רַע**[נז], **וּמִפֶּגַע רַע** - מכל מיני פגעים רעים[נח], **מִיֵּצֶר רַע**[נט], **מֵחָבֵר רַע**[ס], **מִשָּׁכֵן רַע**[סא], **וּמִשָּׂטָן הַמַּשְׁחִית** את האדם[סב], **וּמִדִּין קָשֶׁה**[סג], **וּמִבַּעַל דִּין** שהוא אדם **קָשֶׁה**[סד], **בֵּין שֶׁהוּא** [-הבעל דין] **בֶּן בְּרִית** [-מהול], **וּבֵין שֶׁאֵינוֹ בֶּן בְּרִית**[סה].

וְאַף עַל גַּב דְּקַיְימֵי קָצוֹצֵי עֲלֵיהּ דְּרַבִּי - אף שהיו שוטרים עומדים במצות המלך אנטונינוס להכות ולהנקם בכל אלו העומדים להרע לרבי[סו], מכל מקום היה מתפלל תפילה זו[סז].

רַב סַפְרָא בָּתַר צְלוֹתֵיהּ אָמַר הָכִי, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ **שֶׁתָּשִׂים שָׁלוֹם**

מט. **על** דרך שאמרו חכמים (בראשית רבה א א) שהתורה היא כלי אומנותו של הקדוש ברוך הוא, שהביט בה וברא העולם, וממילא אלו התלמידי חכמים העוסקים כל היום בתורה ניתן להם כח לברוא עולמות, ויכולים הם לגזור על הבריאה שתעשה כרצונם, ועל כך המשיך ואמר להלן 'ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו', שכן מי שעובד ה' רק על ידי התפילה הרי הוא בדאבון לב שמא לא תקובל תפילתו, אבל העוסק בתורה אינו צריך להתחנן, אלא הוא גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים, ולפיכך אינו מגיע לדאבון לב וחשכת עינים. מעון הברכות (ד"ה ר"ח).

נ. **על** שם הכתוב (איכה ה יז) 'על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו'. מהרש"א (ח"א, ד"ה ואל).

נא. **על** שם הכתוב (ישעיה נח יא) 'ועצמותיך יחליץ'. ופירש רש"י שם 'יזיין'. וביאר המצודת ציון, שכוונת הדברים היא 'יבריא ויחזק'. וכעין זה כתב הרד"ק, שהכוונה היא 'ידשן'. והוסיף, שלפיכך נקט הכתוב 'עצמות' לפי שהם יסוד הגוף. ובאופן נוסף כתב, ש'יחליץ' הוא מלשון מנוחה, כמו 'רצה והחליצנו'. על חשיבות ברכת 'חילוץ עצמות' ניתן ללמוד מדברי רבי אלעזר ביבמות (קב:), על המקרא 'ועצמותיך יחליץ', שאמר 'זו מעולה שבברכות'.

נב. **לא** יראת העונש, אלא יראת החטא עצמו, שיהיה הרע מאוס ומגונה בעיניו. מעון הברכות (ד"ה רב).

נג. **וכמו** שאמרו (סוכה נג.) 'אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו', דהיינו, שלא יעשה בילדותו מעשים שיביישו אותו בזקנותו. מעון הברכות (שם).

נד. **'יראת** שמים' זו היא 'יראת הרוממות', ולא 'יראת העונש', ולפיכך קדמה 'אהבת תורה' ל'יראת שמים', שכן יראת הרוממות היא מדרגה גבוהה ביותר, ואילו היה מתפלל על יראת העונש היה מקדים בקשה זו ל'אהבת תורה' שכן היא קטנה ממנה, אך יראת הרוממות היא תכלית כל המדרגות. מעון הברכות (שם).

נה. **טעם** הדבר שביקש שיתמלאו משאלות הלב 'לטובה', לפי שפעמים יש איזה דבר שסבור האדם שהוא לטובתו, ובאמת הוא לרעתו, כמאמר שלמה המלך (משלי יד יב) 'יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות'. ולפיכך ביקש שימלא הקדוש ברוך הוא את משאלות לבו רק באופן שידוע לפניו שהוא טובה גמורה לאדם. רש"ש (ד"ה שתמלא). ובאופן דומה לזה כתב במעון הברכות (שם). אלא שהוסיף לבאר לפי זה את כוונת התפילה כך, שאכן בצרכי הגוף פעמים שאין הקדוש ברוך הוא ממלא את בקשתו של האדם, לפי שידוע הוא שאין זו טובה בשבילו, אבל בצרכי הנפש לעולם נענה אדם בתפילתו, שהרי תמיד טובה היא לו. ועל כך התפלל רב שיזכה לכך שכל תפילותיו יהיו רק על צרכי הנפש, וממילא ימלא ה' כל משאלות לבו לטובה.

נו. **רש"י** (ד"ה ומעזות). ובשבת (ל: ד"ה ומעזות) ביאר רש"י יותר, וכתב 'שלא יצא עלי שם ממזרות, שהוא עז פנים'. כלומר, שהממזר הוא עז פנים, כמבואר במסכת כלה (פ"א הלכה טז), והתפלל רבי להנצל מ'עזות פנים', דהיינו שלא יאמרו עליו שהוא ממזר עז פנים. אמנם הערוך (ערך עז - השלישי) פירש, שכוונת רבי בתפילתו שינצל מ'עזות פנים' היינו שלא יהא הוא עצמו עז פנים. וכעין זה כתב בעיון יעקב (ד"ה רבי), שמאחר והיה רבי עשיר גדול, כמבואר בשבת (קיג:), והרי נאמר (משלי יח כג) 'עשיר יענה עזות', לפיכך הוצרך רבי להתפלל על כך שלא יהא הוא עצמו עז פנים, וכמו כן שלא יתקנאו בו בני אדם בעשרו.

נז. **'בליעל**, בעל מרמות ותחבולות, שלא אוכל להנצל ממנו'. עץ יוסף (ד"ה מאדם). ובבניהו (ד"ה מאדם) כתב, 'מאדם שתאוותו ורצונו לעשות רע, אף על פי שאין יוצא לו טובה לעצמו בדבר זה'.

נח. **שפתי** חכמים (ד"ה ומפגע). וראה שם שביאר באופן נוסף. ובעץ יוסף (ד"ה ומפגע) כתב, שהכוונה בזה למאורעות הבאים על האדם.

נט. **אף** ש'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים', מכל מקום התפלל על כך שיהא בכלל 'בא ליטהר מסייעים אותו' (שבת קד.). עץ יוסף (ד"ה מיצר). ובבניהו (ד"ה מיצר) כתב, שהכוונה בזה על יצר הרע של שוגג, הבא על האדם בסתר ובהערמה, ואינו יודע להנצל ממנו, אבל יצר הרע של מזיד צריך להלחם עמו, כי הוא בא על האדם בפרהסיא ובגלוי.

ס. **כדי** שלא אלמד ממעשיו. עץ יוסף (ד"ה ומחבר).

סא. **כדי** שלא אלקה עמו, כמו שמצינו לענין קרח ועדתו, שאמר משה לבני ישראל (במדבר טז כו) 'סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה, ואל תגעו בכל אשר להם, פן תספו בכל חטאותם' [וכן אמרו (סוכה נו:) 'אוי לרשע אוי לשכנו']. עץ יוסף (ד"ה משכן).

סב. **לפי** שיש שטן שאינו משחית, כאשר מתגבר האדם על יצרו, ולפיכך התפלל להנצל דווקא משטן המשחית. שפתי חכמים (ד"ה ומשטן).

סג. **שהדין** עצמו שביני לבין חבירי לא יהיה קשה, ולא אצטרך להטריח את הבית דין. עץ יוסף (ד"ה מדין). ובבניהו (ד"ה ודין) כתב, ש'דין קשה' הוא 'דין מרומה' [היינו כשנראה לדיין שהעדים משקרים אך אינו יכול להוכיח זאת. ראה שבועות (ל:) וברש"י שם (ד"ה שהוא)].

סד. **גבר** אלים, שמבריח את עצמו בטענות של הבל, ומטריח את הדיין לחינם. בניהו (ד"ה ובע"ד). שאף אם הדין שביני ובין חבירי לא יהיה קשה, מכל מקום אם הבעל דין יהיה אדם קשה הוא לא יציית לפסק בית הדין. עץ יוסף (ד"ה ומבעל).

סה. **בפשוטו**, התיבות 'בין שהוא בן ברית בין שאינו בן ברית' נאמרו רק לענין 'בעל דין קשה'. אמנם בשפתי חכמים (ד"ה בין) כתב שתיבות אלו נאמרו לענין כל הנמנים למעלה, 'עזי פנים', 'עזות פנים', 'אדם רע' וכו'.

סו. **בענין** הידידות הגדולה ששררה בין רבי ואנטונינוס ראה במסכת עבודה זרה (י:).

סז. **שמאחר** והיה נצרך לשוטרים לשומרו ודאי היו לו שונאים, ו'אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר' (תהלים קכז א). ועוד, שהרי 'לב מלך ביד ה'' (משלי כא א), ויכול היה אנטונינוס להפסיק להעמיד עליו שומרים, ולפיכך הוצרך לתפילה זו. שפתי חכמים (ד"ה ואע"ג).

Dirshu
העמוד היומי

העמוד היומי

תכנית לימוד יומי ומבחנים חודשיים במסכתות הש"ס

ללמוד ולדעת את הש"ס

לאחר התייעצות מעמיקה והדרכה מפורטת של רבותינו גדולי התורה וראשי הישיבות שליט"א,
הכריז 'דרשו' על ייסודו של לימוד 'העמוד היומי', אשר יעניק לכל יהודי הזדמנות נוספת לסיים את הש"ס בהספק קבוע של עמוד ליום ברמות שונות של העמקה ועיון, לצד תוכנית מבחנים נושאת מלגות בארבעה מסלולים.

התכנית נועדה לאלו המבקשים לקבוע סדר לימוד כדי לרכוש קנין נצח של ידיעה בש"ס, בבקיאות או בעיון קל, וכן לאלו שכבר למדו את הש"ס ומעוניינים בחזרה עיונית במתינות, עם שינון וחזרה ועם אפשרות להיבחן על החומר מדי חודש, על מנת להעשיר את היקף הידיעה והשליטה במכמני הש"ס.

קונטרס 'עיון העמוד'

קונטרס מיוחד בשם 'עיון העמוד' אשר נערך על ידי תלמידי חכמים מופלגים יופץ ללומדי 'העמוד היומי' בכל העולם. הקונטרס נועד לסייע ללומדי 'העמוד היומי' בעיונם, והוא כולל את דפי הגמרא, הוספות וביאורים, מראי מקומות ופניני הלכה למעשה.

תכנית הלימוד והמבחנים

בראש חודש חשוון תשפ"ד מתחילים בעזרת ה' את מסכת ברכות בסדר הלימוד בש"ס בבלי - 'העמוד היומי' - בקצב של עמוד ליום, כל ימות השנה.

בתוכנית הלימוד והמבחנים של 'העמוד היומי', ישנם ארבעה מסלולים הכוללים אפשרות ללימוד בבקיאות או בעיון קל, של גמרא, רש"י, תוספות ומראי מקומות לעיון נוסף לפי בחירה.

מסלולי המבחנים מיועדים לאברכים, בחורי ישיבות גדולות (מגיל 16 ומעלה), קובעי עיתים לתורה וכל מי שליבו חפץ לרכוש קנין ידיעה בש"ס.

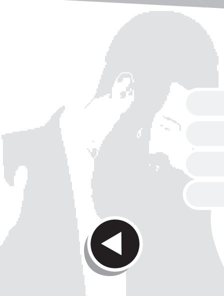

מסלולי הלימוד

מסלול א1: גמ' ורש"י

מסלול א2: גמ', רש"י ו'עיון העמוד'

מסלול ב1: גמ', רש"י ותוס'

מסלול ב2: גמ', רש"י, תוס' ו'עיון העמוד'

'עיון העמוד' במסלולים א' וב' זהה.

מבחנים

בכל ארבעת המסלולים יכלול המבחן 30 שאלות.

במסלולי 'עיון העמוד' - 23 שאלות על הגמ' / גמ' ותוס', ו-7 שאלות על 'עיון העמוד'.

המבחנים יתקיימו אחת לחודש בכל מוקדי המבחנים של 'דרשו' בימי חמישי ושישי.

כללי המסלולים והמילגות

- **מסלול א1** (גמ' ורש"י) **או א2** (גמ' רש"י והעיון העמוד'): ללומדים בין הסדרים - מלגה מלאה. **ללומדים** בסדרים - חצי מלגה.
- **מסלול ב1** (גמ' רש"י ותוס') **או ב2** (גמ' רש"י, תוס' ו'עיון העמוד'): ללומדים בסדרים ובין הסדרים - מלגה מלאה.
- **ניתן להשתתף במקביל ולקבל מלגות גם בשאר תוכניות 'דרשו'** - 'קנין תורה', 'חבורת ש"ס', 'דף הכולל', 'דף היומי בהלכה', 'קנין הלכה', 'קנין ירושלמי' - **למעט 'תלמודו בידו'**. קבלת מלגה ב'קנין משניות' מתאפשרת רק על ידי השתתפות ב'קנין תורה'.

כל הנבחנים זכאים למלגה מלאה, למעט:

- נבחני 'קנין ש"ס' בעבר ובהווה **שקיבלו מלגה** (לא כולל מלגה בהגרלה).
- נבחנים שנבחנו בעבר פעמיים על חומר לימוד זהה **וקיבלו מלגה** במבחני 'קנין תורה', 'חבורת ש"ס' או 'תלמודו בידו', בין בשני מחזורים של אותה תוכנית ובין בשתי תוכניות שונות. (מבחני 'דף הכולל' ומבחנים מסכמים ב'קנין תורה' (120 דף) אינם נחשבים לענין זה).
- נבחנים שנבחנו בעבר פעם אחת על חומר לימוד זהה **וקיבלו מלגה** במבחני 'קנין תורה', 'חבורת ש"ס' או 'תלמודו בידו' (למעט מבחני 'דף הכולל') - יהיו זכאים לקבל כ-90% מהמלגה ב'עמוד היומי'.

כללים אלו תקפים גם במקרה של נבחן עבר במסלול א' (בלי תוס') המבקש להיבחן ב'עמוד היומי' במסלול ב' (עם תוס').

סכומי המלגות

הציון	מסלול א1 ו-ב1		מסלול א2ו-ב2	
	מלגה מלאה[1]	חצי מלגה[2]	מלגה מלאה[3]	חצי מלגה[4]
80% - 84%	120 ש"ח	60 ש"ח	180 ש"ח	90 ש"ח
85% - 94%	145 ש"ח	75 ש"ח	215 ש"ח	110 ש"ח
95% - 100%	180 ש"ח	90 ש"ח	270 ש"ח	140 ש"ח

1. לאברכים הלומדים מסלול א1 בין הסדרים, או מסלול ב1 - גם בסדרים.
2. לאברכים הלומדים מסלול א1 בסדרים, ולשאר הנבחנים הלומדים מסלול א1 או ב1.
3. לאברכים הלומדים מסלול א2 בין הסדרים, או מסלול ב2 - גם בסדרים.
4. לאברכים הלומדים מסלול א2 בסדרים, ולשאר הנבחנים הלומדים מסלול א2 או ב2.

בחורי ישיבות קטנות אינם זכאים למלגה בתוכנית זו.

חשוב לדעת

- **ניתן לשמוע את שיעורי 'העמוד היומי' בכל השפות בקו התוכן של 'דרשו'** 077-2222666 או *4992.
- לפתיחת שיעור ולקבלת מלגת פתיחה וסיוע בהקמת השיעור, ניתן להירשם בעמדות 'נדרים פלוס' או במייל: d02560560@gmail.com.
- **להצטרפות לקורס מיוחד לרכישת כלים למסירת שיעור ב'עמוד היומי'**, ניתן להירשם בעמדות 'נדרים פלוס' או במייל: d02561561@gmail.com.
- **חבורות בכוללים**, כוללי ערב או כוללי בעה"ב המעונינים להצטרף כקבוצה ללימוד 'העמוד היומי' ולהקים מוקד מבחן - נא לפנות באמצעות עמדות 'נדרים פלוס' או למייל: d02562562@gmail.com .
- **כל נבחן יכול לראות את הציונים שלו על 24 המבחנים האחרונים**, באמצעות מכשירי 'קהילות' ו'נדרים פלוס'.
- **כל נבחן 'דרשו' בהווה או בעבר, יכול לברר בקלות ובמהירות את הקוד האישי שלו** באמצעות מערכת אוטומטית, על ידי חיוג ל'דרשו': 02-560-9000 והקשה על כוכבית. יש להצטייד במספר זהות/דרכון.

נ.ב. כללי הזכאות המלאים כפופים לתקנון השמור במשרדי 'דרשו'. הנהלת הארגון שומרת לעצמה את הזכות לשנות את הכללים בהתאם לשיקול דעתה בכל עת שתמצא לנכון.

Dirshu
העמוד היומי

למי מיועדת התכנית?

התכנית מיועדת גם לאלו שכבר למדו את הש"ס ומבקשים לחזור ולשנן את הלימוד במתינות, תוך לימוד מעמיק יותר של סוגיות הש"ס; וגם לאלו המבקשים לייסד לעצמם סדר לימוד שיש בו אפשרות ללימוד בקיאות עם עיון קל הכולל את עיקרי הנידונים בראשונים ובאחרונים ומסקנות ההלכה למעשה העולות מתוך הסוגיות.

הלימוד הוא בבקיאות או בעיון? עם תוספות?

על מנת לאפשר לכל אחד ללמוד לפי טבעו ולפי יכולתו, נוסדו בתכנית זו ארבעה מסלולי לימוד: **לימוד גמ' רש"י, לימוד גמ' רש"י ו'עיון העמוד', לימוד גמ' רש"י ותוס', לימוד גמ' רש"י ותוס' עם 'עיון העמוד'.** בהתאם לכך יתקיימו גם ארבעה מסלולי מבחן שונים ב'עמוד היומי', במסגרת מבחני 'דרשו' החודשיים.

מה הוא קונטרס 'עיון העמוד'?

קונטרס 'עיון העמוד' נועד להיות כלי עזר ללומדי העמוד היומי. הקונטרס יכלול את דפי הגמרא ולצידם עיקר דברי הראשונים והאחרונים בביאור דברי הגמרא, ומסקנות ההלכה למעשה העולות מתוך הסוגיות; וכן את ביאור הפשט 'שפה ברורה' מבית 'עוז והדר'. בקונטרס ייכללו גם לוח הלימוד, רשימת מוקדי המבחנים ומועדיהם, רשימת שיעורי 'העמוד היומי' ועוד.

האם יתקיימו שיעורים מיוחדים ב'עמוד היומי'?

אגף השיעורים וההדרכה של 'דרשו' מקים בימים אלו רשת של שיעורי 'העמוד היומי' בכל רחבי תבל. **הנהלת 'דרשו' מזמינה את כל המבקשים להקים שיעורים, לפנות לאגף ההדרכה כדי לקבל סיוע בהקמת השיעור ובהפעלתו.** נקבעו קריטריונים מיוחדים להענקת מלגת פתיחה למגיד השיעור, וכן תינתן אפשרות להשתתף בסדנת הדרכה "כיצד להקים ולתחזק שיעור יומי". בנוסף, יישלחו לכל שיעור חוברות 'עיון העמוד' בהתאם לביקוש.

האם כוללי ערב, 'ישיבות קיבוץ' או כוללי בעלי בתים יכולים להצטרף כקבוצה?

בהחלט. **ניתן להצטרף לתכנית הלימוד של 'העמוד היומי' גם כיחידים וגם כקבוצות ללימוד 'העמוד היומי'.** כמו כן ישנה אפשרות לפתיחת מוקדי מבחן ייעודיים במקומות אלו.

דרשו ד' ועוזו

חצי הש"ס בבלי

האם חייבים להבחן?

כמו בשאר מסלולי הלימוד של 'דרשו', יתקיימו בכל חודש מבחנים נושאי מלגות בארבעת מסלולי הלימוד של 'העמוד היומי'. **המבחנים מהווים הזדמנות להערכה מדויקת יותר של צורת הלימוד הרצויה,** כמו גם אמצעי לדרבון אישי וליצירת 'מחייב' לעצם הלימוד. בהתאם לכך 'דרשו' ממליץ לכל הלומדים להשתתף במבחנים, אולם כמובן שאין זו חובה וניתן להשתתף בשיעורי 'העמוד היומי' כדי לרכוש ידיעות מקיפות בסוגיות הש"ס - גם ללא השתתפות במבחנים.

מי זכאי להשתתף?

במסלולי הלימוד והשיעורים רשאי כמובן להשתתף כל מי שלבו חפץ בכך, אולם במבחנים נושאי מלגות ניתן להשתתף רק מגיל 16 ומעלה.

מה גובה המלגה במבחני 'העמוד היומי'?

גובה המלגה המקסימלי הוא 270 ₪, אך כמובן שהדבר תלוי בגובה הציון, כמו גם במסלול הבחינה, מעמד הנבחן (אברך / בחור / בע"ב) ושעת הלימוד (לאברכים: בסדרים / בין הסדרים). מידע מפורט יפורסם בהמשך.

▼

להצטרפות לתוכנית 'העמוד היומי' באחד מארבעת המסלולים: בעמדות נדרים וקהילות

לפתיחת שיעור ולקבלת מלגת פתיחה: בעמדות נדרים וקהילות או במייל: d02560560@gmail.com לפרטים נוספים: הרב מרדכי ציקינובסקי 055-6717892

לקורס לרכישת כלים למסירת שיעורים: בעמדות נדרים וקהילות או במייל: d02561561@gmail.com לפרטים: הרב אלכסנדר הוכברגר 052-7654220

כוללי ערב / כוללי בע"ב המעונינים להצטרף ללימוד, ולהקים מוקד מבחן: בעמדות נדרים וקהילות או במייל: d02562562@gmail.com לפרטים: 055-6738406

שליחת שמות לתפילת הרבנים וספר הגיבורים שיונח בציונו של מרנא 'החתם סופר' למקבלים על עצמם לימוד 'העמוד היומי' בעמדות נדרים פלוס או באימייל: dirshu@dirshuglobal.org

SMAKOVER

י היומי

רה וראשי הישיבות שליט"א

חדשה של
עמוד היומי'
ן וחזרה של
ת הש"ס

ה, בו יוכל הלומד גם לחזור ביתר קלות
למוד במתינות וביתר הבנה את הש"ס
מוד גמ' רש"י, לימוד גמ' רש"י ו'עיון
וד גמ' רש"י ותוס' עם 'עיון העמוד'.

ט מתחילים מסכת ברכות

100 ש

הסיו

Dirshu
העמוד היומי

והעיקר והתכלית שיתרבה לימוד התורה

לכבוד התורה ולומדיה רבבות אלפי ישראל

מסיימי סדר נשים במחזור הי"ד של 'הדף היומי בבלי' וסיום חצי הש"ס

עבידנא יומא טבא לרבנן ותלמידיהון ויחדיו נעמוד שוב בתחתית ההר מקום התכנסותם של מאורי הדור זיע"א בכנסייה הגדולה, לקבל על עצמינו באהבה וביראה את נועם עול לימוד התורה בלימוד שינון וחזרה.

והעיקר והתכלית שיתרבה לימוד התורה

לקראת מעמדי הסיום הגדול על חצי הש"ס, ייווסד בחרדת קודש בהכוונת גדולי ישראל שליט"א לוח לימוד 'העמוד' - העמוד היומי 'דרשו' ללימוד הש"ס בבלי בארבעה מסלולי לימוד לשינון וחזרה או ללימוד עיון, רש"י תוס' ומראי מקומות. התכנית תכלול מבחנים ומלגות.

מחזור הלימוד יחל אי"ה בראש חודש חשוון תשפ"ד במסכת ברכות. מידע מפורט יפורסם.

שנה ללימוד 'הדף היומי'
ם העולמי לחצי הש"ס

המעמדים הגדולים לחיזוק וריבוי התורה

מבחן קנין ש"ס
המבחן הגדול למאות אברכי ש"ס אידן על חצי הש"ס
יום רביעי כ"ו תשרי בנייני האומה ירושלים
ומוקדי מבחן בארה"ב, אנגליה, בלגיה

מעמד הסיום העולמי בוינה
מוצש"ק בראשית תשפ"ד
באולם הכנסייה הגדולה 'סופיים זאלה'

שבת קונונשן דרשו אירופה
שבת פרשת בראשית
פרשבורג - ברטיסלבה

מעמד התפילה
בציון מרנא החתם סופר בראשות מרנן גדולי ישראל שליט"א
על לומדי 'הדף היומי'
יום שישי ערש"ק בראשית

מעמד הסיום בארגנטינה
יום שלישי ט"ז חשון
אצטדיון לונה פארק בואנוס איירס

מעמד הסיום במקסיקו
יום חמישי י"ח חשוון
אולם אסיינדה מקסיקו סיטי

קונוונשן דרשו ארה"ב
שבת פרשת תצווה
קונטיקט ארה"ב

להצטרפות ולרישום לתוכנית 'העמוד היומי':
בעמדות 'נדרים פלוס'.

לפתיחת שיעור ולקבלת מלגת פתיחה וסיוע בהקמת השיעור:
בעמדות 'נדרים פלוס'
או במייל:
.d02560560@gmail.com

לקורס מיוחד לרכישת כלים למסירת שיעור:
בעמדות 'נדרים פלוס'
או במייל:
d02561561@gmail.com

חבורות בכוללים, כוללי ערב / כוללי בעה"ב המעוניינים להצטרף כקבוצה ללימוד 'העמוד היומי' ולהקים מוקד מבחן:
בעמדות 'נדרים פלוס'
או במייל:
d02562562@gmail.com

לקו המידע של 'דרשו גלובל':
072-380-9292

לקו התוכן והשיעורים 'דרשו':
077-2222-666 או 4992*

"ותלמודו בידו"

המבחן הראשון בתוכנית

'העמוד היומי'

ברכות ב. - טז:

יתקיים אי"ה

ביום חמישי ג' כסלו
וביום שישי ד' כסלו

במוקדי מבחני 'דרשו'
בכל רחבי הארץ

רשימה מלאה של מוקדי
המבחנים ניתן למצוא בכל
עמדות נדרים פלוס

מְלֹאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה'

ישראל
משרד ראשי
טלפון:
02-5609000
אימייל:
dirshu@dirshu.co.il

ארה"ב
הרב משה פישער
הרב יצחק שפיגלמאן
טלפון:
+17329873948
אימייל:
info@DirshuNJ.org

אירופה
הרב בנימין עקשטיין
טלפון:
+447967228624
אימייל:
dirshuuk@gmail.com

צרפת
הרב נפתלי לוי
טלפון:
+33139836131
אימייל:
dirshufr@gmail.com

אנגליה
הרב יחזקאל שובקס
טלפון:
+447535653708
אימייל:
Office@dirshu.co.uk

שוויץ
הרב דוד גוטמן
טלפון:
+439608530
אימייל:
d.gutmann@wohnplus.
ch

אוסטריה
הרב עמנואל זילבערמאן
טלפון:
+4367684804782
אימייל:
dirshuwien@gmail.
com

בלגיה
הרב אברהם דוד קנופלר
טלפון:
+32489791363
אימייל:
adknopfler@gmail.com

הונגריה
הרב דוד קלטי
טלפון:
+36/703204277
אימייל:
keletid@gmail.com

ונצואלה
הרב יעקב בן כליפה
טלפון:
+582123151794
אימייל:
benkalifar@gmail.com

דרום אפריקה
הרב ארי טבאק
טלפון:
+27-82-744-4123
אימייל
tabacks@iburst.co.za

ארגנטינה
הרב דניאל כהן
טלפון:
+54911536418397
אימייל:
dirshuargentina@gmail.com

מקסיקו
הרב משה פרץ
טלפון:
+5215515686944
אימייל:
kasherms@gmail.com

אוסטרליה
הרב אבא לוין
טלפון:
+614-01567358
אימייל:
dirshuaustralia@gmail.com

פנמה
הרב יוסף פרץ
טלפון:
+50766788088
אימייל:
librosmarr@gmail.com

בלארוס
הרב אפרים ביניק
טלפון:
+97239122721
אימייל:
eabinik@gmail.com

ברלין
הרב אבי קנטור
טלפון:
+49 176 32707543
אימייל:
Aviezer7700@gmail.com

רומא
הרב נחמיה גולדשמיט
טלפון:
+393516090226
אימייל:
n548538234@gmail.com

ג'יברלטר
הרב יצחק לוי
טלפון:
+35058009479
אימייל:
Isaac.levy@hassans.gi

הולנד
הרב יונתן סיגל
טלפון:
+1686225838
אימייל:
sigaljj@hotmail.com

דרשו ד׳ ועוזו